॥ श्रीवीतरागाय नमः ॥

जैनाचार्य–जैनधर्मदिवाकर--पूज्यश्री घासीलालव्रति-
विरचितया प्रमेयचन्द्रिकाख्यया व्याख्यया
समलङ्कृतं व्याख्याप्रज्ञप्त्यपरनामकम्

श्री-भगवतीसूत्रम्

(पञ्चमो भागः)

षष्ठशतके षष्ठोद्देशस्य संक्षिप्तविषयविवरणम्

कियत्यः पृथिव्यः ? रत्नप्रभादयः सप्त पृथिव्यः । कियन्ति अनुत्तर-विमानानि विजयादीनि पञ्च अनुत्तरविमानानि सन्ति । मारणान्तिकसमुद्घातेन रत्नप्रभायां पृथिव्यामुत्पत्तियोग्यानां जीवानां तत्रगतमात्राणामेव आहारग्रहणपरिणमन–शरीरबन्धनविषयकप्रश्नः ।

कियन्तस्तु तत्र गत्वाऽपि पुनः प्रत्यागच्छन्ति, ततः पुनर्मारणान्तिक-

---

छट्ठे शतकका छट्ठे उद्देशकका प्रारंभ

इस शतक के इस उद्देशक का विषयविवरण संक्षेप से इस प्रकार से है– पृथिवियां कितनी कही गई हैं ? उत्तर– रत्नप्रभादिक पृथिवियां सात कहीं गई हैं । अनुत्तर विमान कितने है ? उ. अनुत्तर विमान विजय वैजयन्त आदि ५ हैं । मारणान्तिक समुद्घात कर के रत्नप्रभापृथिवी में उत्पत्ति के योग्य जीव वहां पहुंचतेही क्या आहार ग्रहण करने लगते हैं ? उस आहार को परिणमाने लगते हैं और शरीर का बंधन करने लगते हैं ? उ. कितनेक जीव वहां

છઠ્ઠા શતકનો છઠ્ઠો ઉદ્દેશક આરંભ—

છઠ્ઠા ઉદ્દેશકમા આવતા વિષયનું સંક્ષિપ્ત વિષય વિવરણ—

પ્રશ્ન– પૃથ્વીઓ કેટલી છે ? ઉત્તર– રત્નપ્રભા આદિ સાત પૃથ્વીઓ છે

પ્રશ્ન—અનુત્તર વિમાન કેટલાં છે ? ઉત્તર—વિજય, વૈજયંત આદિ પાચ અનુત્તર વિમાન છે.

પ્રશ્ન—મારણાંતિક સમુદ્ઘાત કરીને રત્નપ્રભા પૃથ્વીમા ઉત્પત્તિને યોગ્ય જીવો શું ત્યાં પહોચતાની સાથે જ આહાર ગ્રહણ કરવા માંડે છે ? તે આહારને પરિણમાવા માંડે છે અને શરીરનુ બંધારણ કરવા માંડે છે ?

ઉત્તર—કેટલાક જીવો ત્યાં જઇને પણ ફરીથી પાછાં આવી જાય છે ત્યાર બાદ

समुद्घातेन समवहताः सन्तो निरयावासे गमनानन्तरमेवाहारादिग्रहणं कुर्वन्तीत्युत्तरम्) एवमेव सप्तस्वपि शर्कराप्रभादिषु पृथिवीषु गतवतां जीवानाम् आहारादिग्रहणविषयप्रकारद्वयमवसेयम् । तथा असुरकुमारावासेषु पृथिवीकायिकावासेषु च उत्पत्तियोग्यजीवानाम् आहारादिग्रहणविषये उपर्युक्तमेव प्रकारद्वयं बोध्यम् । एवं मन्दरपर्वतस्य पूर्वादिदिग्भागेषु अङ्गुलासंख्येयप्रदेशभाग–वालाग्र–लिक्षा–यूका–यवमध्य–यावत्–योजनकोट्यसंख्येययोजनकोटिकोटिषु एकेन्द्रिय–द्वीन्द्रिय–यावत्–पञ्चानुत्तरविमानपर्यन्तेषु उत्पत्तियोग्यजीवानाम् आहारादिग्रहण-विषये पूर्वोक्तमेव प्रकारद्वयमवसेयमिति विचारः, गौतमस्य तत्सर्वसमर्थनं चेति ।

जाकर भी पुनः वापिस आ जाते हैं, बाद में पुनः मारणान्तिक समुद्घात करके नरकमें जाते ही आहारादि ग्रहण करने लगजाते है । इसी तरह से सातों ही शर्करा आदि पृथिवियोंमें जानेवाले जीवोंके आहार आदि के ग्रहण करने के विशय में प्रकारद्वय जानना चाहिये । तथा- असुरकुमार के आवासों में, पृथिवीकायिकों के आवासों में उत्पत्तियोग्य जीवों के आहार आदिको ग्रहण करने के विषय में ये पूर्वोक्त ही दो प्रकार जानना चाहिये। इसी तरह से मंदर पर्वत के पूर्वादि दिग्भागों में, अंगुल के असंख्यात प्रदेशभाग, वालाग्र, लिक्षा, यूका, यवमध्य यावत् योजन कोटी, असंख्येय योजन काटि कोटियोंमें, एकेन्द्रिय द्वीन्द्रिय यावत् पञ्च अनुत्तर विमानों तक में उत्पत्ति योग्य जीवों के आहारादि ग्रहण करने के विषय में पूर्वोक्त ही प्रकारद्वय है ऐसा विचार और गौतम का इन सबका समर्थन ।

ફરીથી મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત કરીને નરકમાં જાય છે, અને ત્યા જતાંની સાથે જ આહારાદિ ગ્રહણ કરવા મંડી જાય છે. એ જ પ્રમાણે શર્કરા આદિ સાતે પૃથ્વીઓમાં જનારા જીવોના આહાર આદિ ગ્રહણ કરવાના વિષયમાં બે પ્રકાર સમજવા. તથા અસુરકુમારોના આવાસોમાં અને પૃથ્વીકાયિકોના આવાસોમા ઉત્પત્તિને યોગ્ય જીવોના આહારાદિને ગ્રહણ કરવાના વિષયમાં પણ પૂર્વોકત બે પ્રકારો જ સમજવા. એ જ પ્રમાણે મંદર પર્વતના પૂર્ણ દિગ્ભાગોમા, આંગળના અસંખ્યાત પ્રદેશભાગ, બાલાગ્ર, લિક્ષા, યૂકા, યવમધ્ય (યાવત્) યોજનકોટી, અસંખ્યાત યોજન કોટિ કોટિયોમા, એકેન્દ્રિય, દ્વીન્દ્રિય, પાંચ અનુત્તર વિમાનો પર્યન્તના સ્થાનોમાં ઉત્પત્તિને યોગ્ય જીવોના આહારાદિ ગ્રહણ કરવાના વિષયમાં પૂર્વોકત જ બે પ્રકારો સમજવા. ગૌતમ દ્વારા તેનુ સમર્થન.

रत्नप्रभादिपृथिवीवक्तव्यता ।

मूलम्—'कइ णं भंते ! पुढवीओ पण्णत्ताओ ? गोयमा ! सत्त पुढवीओ पण्णत्ताओ तं जहा—रयणप्पभा, जाव-तमतमा ! रयणप्पभाईणं आवासा भाणियव्वा, जाव-अहेसत्तमाए, एवं जे जइया आवासा ते भाणियव्वा, जाव कइणं भंते ! अणुत्तरविमाणा पण्णत्ता ? गोयमा ! पंच अणुत्तरविमाणा पण्णत्ता, तं जहा--विजए, जाव-सव्वट्ठसिद्धे' ॥ सू० १ ॥

छाया– कति खलु भदन्त ! पृथिव्यः प्रज्ञप्ताः ? गौतम ! सप्त पृथिव्यः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा – रत्नप्रभा, यावत्–तमस्तमा । रत्नप्रभादीनाम् आवासाः भणितव्याः, यावत्–अधःसप्तम्याः एवं ये यावत्का आवासास्ते भणितव्याः,

रत्नप्रभादि पृथिवीवक्तव्यता–

'कइणं भंते' इत्यादि ।

सूत्रार्थ– (कइ णं भंते ! पुढवीओ पण्णत्ताओ) हे भदन्त ! पृथिवियां कितनी कही गई हैं ? (गोयमा) हे गौतम ! (सत्त पुढवीओ पण्णत्ताओ) पृथिवियां सात कही गई है । (तंजहा) वे इस प्रकारसे हैं– (रयणप्पभा जाव तमतमा) रत्नप्रभा यावत् तमस्तमा । (रयणप्पभाईणं आवासा भाणियव्वा, जाव अहेसत्तमाए) रत्नप्रभापृथिवी आदिकों के आवास यावत् नीचे की तमस्तमा सातवीं पृथिवी तक के कहना चाहिये । अर्थात् रत्नप्रभा पृथिवी से लेकर

રત્નપ્રભા આદિ પૃથ્વીઓની વકતવ્યતા—

"कइ ण भंते" ઇત્યાદિ—

સૂત્રાર્થ— (कइ णं भंते ! पुढवीओ पण्णत्ताओ ?) હે ભદન્ત ! પૃથ્વીઓ (નરકો) કેટલી કહી છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (सत्त पुढवीओ पण्णत्ताओ) પૃથ્વીઓ સાત કહી છે. (तंजहा) તે સાત પૃથ્વીના નામ આ પ્રમાણે છે— (रयणप्पभा जाव तमतमा) રત્નપ્રભાથી શરૂ કરીને તમતમા સુધીની સાત પૃથ્વીઓ અહીં ગ્રહણ કરવી. (रयणप्पभाईणं आवासा भाणियव्वा, जाव अहे सत्तमाए) રત્નપ્રભા પૃથ્વીના આવાસો, અને તમસ્તમા પર્યન્તની નીચેની પૃથ્વીઓના આવાસોનું

यावत् - कति खलु भदन्त ! अनुत्तरविमानानि प्रज्ञप्तानि? गौतम ! पञ्च अनुत्तरविमानानि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा-विजयम् यावत्-सर्वार्थसिद्धम् ॥सू. १॥

टीका- पञ्चमोद्देशके तमस्कायादिपदार्थस्वरूपं निरूपितम्, अथ षष्ठोद्देशके रत्नप्रभादिपदार्थस्वरूपं निरूप्यते- 'कइणं भंते' इत्यादि । 'कइणं भंते ! पुढवीओ पण्णत्ताओ ?' गौतमः पृच्छति- हे भदन्त ! कति कियत्यः खलु पृथिव्यः प्रज्ञप्ताः ? भगवानाह-'गोयमा ! सत्त पुढवीओ पण्णत्ताओ' हे गौतम !

तमस्तमा पृथिवी तक के आवास यहां कह लेना चाहिये। (एवं जे जइया आवासा ते भाणियव्वा) इस तरह जितने आवास जिस पृथिवी में हों वे यहां कहना चाहिये। (जाव कइणं भंते ! अणुत्तर विमाणा पण्णत्ता ?) यावत् हे भदन्त ! अनुत्तर विमान कितने कहे गये हैं ? (गोयमा) हे गौतम ! (पंच अणुत्तरविमाणा पण्णत्ता) अनुत्तर विमान पांच कहे गये हैं। वे ये हैं (विजए जाव सव्वट्ठसिद्धे) विजय यावत् सर्वार्थसिद्ध ।

टीकार्थ-पांचवें उद्देशकमें तमस्काय आदि पदार्थोंका स्वरूप निरूपित किया गया है । अब सूत्रकार इस छट्ठे उद्देशकमें रत्नप्रभा आदि पदार्थरूप पृथिवियों के स्वरूपका निरूपण कर रहे हैं इसमें गौतमने प्रभुसे ऐसा पूछा है कि 'कइणं भंते ! पुढवीओ पण्णत्ताओ' हे भदन्त ! पृथिवियां कितनी कही गई हैं? इसके उत्तरमें प्रभु उनसे कहते हैं कि 'गोयमा' हे गौतम ! 'सत्त पुढवीओ पण्णत्ताओ' पृथि-

---

અહીં કથન કરવું જોઈએ. એટલે કે રત્નપ્રભાથી લઈને તમસ્તમા પર્યન્તની સાતે પૃથ્વીઓના આવાસો કહેવા (एवं जे जइया आवासा ते भाणियव्वा) આ રીતે જે પૃથ્વીમાં જેટલાં આવાસ હોય તેટલાં આવાસ કહેવા જોઈએ. (जाव कइ णं भंते ! अणुत्तर विमाणा पण्णत्ता ?) હે ભદન્ત ! અનુત્તર વિમાનો કેટલા કહ્યા છે? (गोयमा!) હે ગૌતમ ! (पंच अणुत्तरविमाणा पण्णत्ता) અનુત્તર વિમાન પાંચ કહ્યાં છે. (तंजहा) તેમના નામ આ પ્રમાણે છે— (विजए जाव सव्वट्ठसिद्धे) વિજયથી લઈને સર્વાર્થસિદ્ધ પર્યન્તના પાંચ વિમાનો અહી ગ્રહણ કરવા.

ટીકાર્થ—પાંચમા ઉદ્દેશકમાં સૂત્રકારે તમસ્કાય આદિ પદાર્થોના સ્વરૂપનું નિરૂપણ કર્યું છે હવે આ છઠ્ઠા ઉદ્દેશકમાં સૂત્રકાર રત્નપ્રભા આદિ પદાર્થરૂપ પૃથ્વીઓના સ્વરૂપનું નિરૂપણ નીચે પ્રમાણે કરે છે-આ વિષયને અનુલક્ષીને ગૌતમસ્વામી મહાવીર પ્રભુને પ્રશ્ન પૂછે છે કે 'कइ णं भंते ! पुढवीओ पण्णत्ताओ ?'' હે ભદન્ત ! પૃથ્વીઓ (નરકો) કેટલી કહી છે ? તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ તેમને કહે છે કે-'सत्त पुढवीओ

सप्त पृथिव्यः प्रज्ञप्ताः। अत्र पृथिवीपदेन नैरयिकपृथिव्यो बोद्धव्याः, ईषत्प्राग्भाराया विचारस्यात्रानधिकरिष्यमाणत्वात्।

इह पृथिवीसम्बन्धिविचारे पूर्वं कृतेऽपि पुनरप्यत्र यद् रत्नप्रभादिपृथिवीनामुपादानं तत् तत्सम्बद्धतया मारणान्तिकसमुद्घातस्वरूपाभिधानार्थमिति नात्र पुनरुक्तिरिति। 'तंजहा' तद्यथा-'रयणप्पभा जाव-तमतमा' रत्नप्रभा-यावत्-तमस्तमा, यावत्पदेन-'सक्करप्पभा, वालुयप्पभा, धूमप्पभा, तमप्पभा' इति संग्राह्यम्। 'रयणप्पभाईणं आवासा भाणियव्वा, जाव-अहे सत्तमाए'

वियां सात कही गई हैं। यहां पृथिवीपदसे नैरयिक पृथिवियोंको ही ग्रहण किया गया है। ईषत्प्राग्भारपृथिवीको नहीं क्योंकि उसका विचार यहां अनधिकृत है। यहां पर ऐसी आशंका नहीं करना चाहिये कि पृथिवी संबंधी विचार तो पहिले ही हो चुका है अब फिर यहां पर उसका पुनःविचार करना पुनरुक्ति दोषवाला माना जावेगा क्योंकि रत्नप्रभा आदि पृथिवियों से संबद्ध होनेके कारण मारणान्तिक समुद्घातके स्वरूपको प्रकट करनेके लिये यहां पर पुनः रत्नप्रभा आदि पृथिवियोंका उपादान किया गया है। सात पृथिवियां कौनसी है? सो 'तंजहा' से सूत्रकार प्रकट करते हैं कि 'रयणप्पभा जाव तमतमा' रत्नप्रभा यावत् तमस्तमाप्रभा यहां यावत् पदसे 'शर्कराप्रभा, बालुकाप्रभा, पंकप्रभा, धूमप्रभा, तमःप्रभा' इनबाकीकी पांच पृथिवियोंका संग्रह किया गया है। 'रयणप्पभाईणं आवासा

पण्णत्ताओ' હે ગૌતમ! પૃથ્વીઓ સાત કહી છે, અહીં 'પૃથ્વી' પદ દ્વારા નારકી જ્યાં રહે છે તે પૃથ્વીઓ (નારકો) જ સમજવી અહીં "ઈષત્પ્રાગભાર પૃથ્વી" ગ્રહણ કરવી જોઈએ નહીં કારણ કે અહીં તેનું નિરૂપણ સૂત્રકાર કરવા માગતા નથી

શંકા—પૃથ્વીઓનું નિરૂપણ આગળ કરવામાં આવેલું જ છે. છતાં અહીં ફરીથી તેમના વિષે વિચાર કરવામાં પુનરુક્તિ દોષ શું સંભવિત નથી?

સમાધાન—અહીં સૂત્રકાર મારણાન્તિક સમુદ્ઘાતનું સ્વરૂપ પ્રકટ કરવા માગે છે. તે વિષય રત્નપ્રભા આદિ પૃથ્વીઓ સાથે સંબંધ ધરાવતા હોવાને કારણે અહીં રત્નપ્રભા આદિ પૃથ્વીઓનુ ફરીથી ઉપાદાન કરવામા આવ્યું છે. 'तंजहा' તે સાત પૃથ્વીઓનાં નામ આ પ્રમાણે છે—'रयणप्पभा जाव तमतमा' (૧) રત્નપ્રભા, (૨) શર્કરાપ્રભા, (૩) વાલુકાપ્રભા, (૪) પંકપ્રભા, (૫) ધૂમપ્રભા, (૬) તમઃપ્રભા અને (૭) તમસ્તમાપ્રભા 'जाव' (यावत्) પદથી જે પાંચ પૃથ્વીઓને ગ્રહણ કરવામાં આવી છે તે પણ અહીં ગણાવી છે 'रयणप्पभाईणं आवासा भाणियव्वा जाव अहे

रत्नप्रभादीनाम् आवासाः नरकावासा भणितव्याः, यावत् अधःसप्तम्याः तमस्तमापर्यन्तायाः इत्यर्थः। 'एवं जे जइया आवासा ते भाणियव्वा' एवं ये यावत्काः यावत्परिमाणाः आवासाः वर्तन्ते, ते तावत्का एव तावत्परिमाणा एव रत्नप्रभादीनाम् आवासा भणितव्याः तथाहि-रत्नप्रभायां त्रिंशल्लक्षाणि नरकावासाः सन्ति, एवमन्यत्रापि यावत्, यावत्करणेन-असुरकुमारादिदश भवनपतिवानव्यन्तर-ज्योतिषिक- वैमानिक-नवग्रैवेयक-पञ्चानुत्तरविमानानाम् आवासा वक्तव्याः' इति संग्राह्यम्। गौतमः पृच्छति-कइ णं भंते! अणुत्तर विमाणा पण्णत्ता' हे भदन्त! कति कियन्ति खलु अनुत्तरविमानानि प्रज्ञप्तानि? भगवानाह-'गोयमा! पंच अणुत्तर विमाणा पण्णत्ता, तंजहा-विजए

भाणियव्वा जाव अहे सत्तमाए' रत्नप्रभा पृथिवीसे लेकर सातवीं तमस्तमाप्रभा पृथिवी तकके जितने आवास जहांपर हैं वे यहां कहलेना चाहिये। जैसे रत्नप्रभा पृथिवीमें तीस३० लाख नरकावास हैं, दूसरी शर्कराप्रभामें पचीस२५ लाख नरकावास हैं, तीसरी वालुकाप्रभामें पन्द्रह१५ लाख नरकावास हैं इत्यादि कथन जानना चाहिये। यहां यावत्पदसे असुरकुमार आदि दश१० भवनपतियोंके, वानव्यन्तरोंके, ज्योतिषिकोंके एवं वैमानिकदेवोंके तथा नव ग्रैवेयक और पांच अनुत्तर विमानोंके आवास ग्रहण किये गये हैं। अब गौतम प्रभुसे ऐसा पूछते हैं कि 'कइ णं भंते! अणुत्तर विमाणा पण्णता' हे भदन्त! अनुत्तर विमान कितने कहे गये हैं? उत्तरमें प्रभु कहते हैं कि 'गोयमा' हे गौतम! 'पंच अणुत्तरविमाणा पण्णत्ता' अनुत्तर विमान

सत्तमाए' રત્નપ્રભાથી શરૂ કરીને સાતમી તમસ્તમાપ્રભા પૃથ્વી પર્યન્તની પ્રત્યેક પૃથ્વીમા જેટલા નારકવાસો છે, તેમનુ અહી કથન કરવું જોઇએ જેમ કે રત્નપ્રભા પૃથ્વીમા ત્રીસ લાખ નરકાવાસ છે, બીજી શર્કરાપ્રભામાં પચીસ લાખ નરકાવાસ છે, ત્રીજી વાલુકાપ્રભામા પંદર લાખ નરકાવાસ છે, ઇત્યાદિ કથન અહીં ગ્રહણ કરવું અહીં 'યાવત્' પદથી અસુરકુમાર આદિ દસ ભવનપતિ દેવોના, વાનવ્યંતરાના, જ્યોતિષકોના, વૈમાનિક દેવોના, નવ ગ્રૈવેયકના અને પાંચ અનુત્તર વિમાનોના આવાસ ગ્રહણ કરવામાં આવ્યા છે

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—'कइ णं भंते! अणुत्तरविमाणा पण्णत्ता?' હે ભદન્ત! અનુત્તર વિમાનો કેટલા કહ્યા છે?" તેનો ઉત્તર આપતા પ્રભુ કહે છે— 'गोयमा! पंच अणुत्तर विमाणा पण्णत्ता-तंजहा' હે ગૌતમ! અનુત્તર વિમાન

जाव सव्वट्ठसिद्धे' हे गौतम ! पञ्च अनुत्तरविमानानि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा-विजयम् यावत् - सर्वार्थसिद्धम्, यावत्करणात्-' वैजयन्तम्, जयन्तम्, अपराजितम् ' इति संग्राह्यम् ॥ सू० ॥ १ ॥

मारणान्तिकसमुद्घात-वक्तव्यता ।

मूलम्--'जीवे णं भंते ! मारणंतियसमुग्घाएणं समोहए, जे भविए इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए तीसाए निरयावाससयसहस्सेसु अण्णयरंसि रयावासंसि नेरइयत्ताए उववज्जित्तए, सेणं भंते ! तत्थगए चेव आहारेज्ज वा, परिणामेज्ज वा, सरीरं वा बंधेज्जा ? गोयमा ! अत्थे गइए चेव आहारेज्ज वा, परिणामेज्ज वा, सरीरं वा बंधेज्जा ! अत्थे गइए तओ पडिनियत्तइ, तओ पडिनियत्तित्ता इहमागच्छइ, आगच्छित्ता दोच्चं पि मारणंतियसमुग्घाएणं समोहणइ, समोहणित्ता इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए तीसाए निरयावाससयसहस्सेसु अण्णयरंसि निरया वासंसि नेरइयत्ताए उववज्जित्ता, तओपच्छा आहारेज्जवा, परिणामेज्ज वा, सरीरं वा बंधेज्जा, एवं जाव-अहे सत्तमा पुढवी ! जीवे णं भंते ! मारणंतिय समुग्घाएणं समोहए जे भविए चउसट्ठीए असुरकुमारावाससयसहस्सेसु अण्णयरंसि असुरकुमारावासंसि असुरकुमारत्ताए उववज्जित्तए ? जहा नेरइया तहा भाणियव्वा जाव--थणियकुमारा । जीवे णं भंते ! मारणंतिय-

---

पांच कहे गये हैं । तं जहा' जैसे 'विजए जाव सव्वट्ठसिद्धे' विजय, वैजयन्त, जयन्त, अपराजित और सर्वार्थसिद्ध ॥ सू० १ ॥

પાંચ કહ્યા છે, તેમના નામ આ પ્રમાણે છે—'विजए जाव सवट्ठसिद्धे' વિજય, વૈજયન્ત, જયન્ત, અપરાજિત અને સર્વાર્થસિદ્ધ. ॥ સૂ૦ ૧ ॥

समुग्घाएणं समोहए, जे भविए असंखेज्जेसु पुढविकाइया-
वाससयसहस्सेसु, अण्णयरंसि वा पुढविक्काइयावासंसि पुढवि
काइयत्ताए उववज्जित्तए, सेणं भंते ! मंदरस्स पव्वयस्स पुरत्थि
मेणं केवइयं गच्छेज्जा, केवइयं पाउणिज्जा ? गोयमा ! लोयंतं
गच्छेज्जा, लोयंतं पाउणिज्जा ! सेणं भंते ! तत्थगए चेव
आहारेज्ज वा, परिणामेज्ज वा, सरीरं वा बंधेज्जा ? गोयमा !
अत्थे गइए तत्थ गए चेव आहारेज्ज वा, परिणामेज्ज वा,
सरीरं वा बंधेज्जा, अत्थे गइए तओ पडिनियत्तइ, परिनियत्तित्ता
इहं हव्वं आगच्छइ, दोच्चं पि मारणंतियसमुग्घाएणं समो-
हणइ, समोहणित्ता मंदरस्स पव्वयस्स पुरत्थिमेणं अंगुलस्स
असंखेज्जइभागमंतं वा, संखेज्जइभागमंतं वा, वालग्गं
वा, वालग्गपुहुत्तं वा, एवं लिक्खं, जूयं जव-
मज्झं-अंगुलं जाव--जोयण कोडिं वा, जोयण कोडाकोडिं वा,
संखेज्जेसु वा, असंखेज्जेसु वा जोयणसहस्सेसु लोगंते वा,
एगपएसियं सेढिं मोत्तण असंखेज्जेसु पुढविक्काइयावाससय-
सहस्सेसु अण्णयरंसि पुढविक्काइयावासंसि पुढविकाइयत्ताए
उववज्जित्ता; तओपच्छा आहारेज्ज वा, परिणामेज्ज वा, सरीरं
वा बंधेज्जा, जहा--पुरत्थिमेणं मंदरस्स पव्वयस्स आलावओ
भणिओ, एवं दाहिणेणं, पच्चत्थिमेणं, उत्तरेणं, उड्ढे, अहे।
जहा-पुढविकाइया तहा-एगिंदियाणं सव्वेसिं एक्केक्कस्स छ आ-
लावगा भाणियव्वा। जीवेणं भंते ! मारणंतियसमुग्घाएणं

समोहए, जे भविए असंखेज्जेसु बेइंदियवाससयसहस्सेसु अण्णयरंसि बेइंदियावासंसि बेइंदियत्ताए उववज्जित्तए, सेणं भंते! तत्थगए चेव? जहा नेरइया एवं जाव-अणुत्तरोववाइया। जीवेणं भंते! मारणंतिय समुग्घाएणं समोहए, जे भविए पंचसु अणुत्तरेसु महइ महालएसु महा विमाणेसु अण्ण यरंसि अणुत्तरविमाणंसि अणुत्तरोववाइयदेवत्ताए उववज्जइ, सेणं भंते! तत्थगए चेव? तं चेव जाव-आहारेज्ज वा, परिणामेज्ज वा, सरीरं वा बंधेज्जा, सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति"॥सू०२॥

छाया-जीवः खलु भदन्त! मारणान्तिकसमुद्घातेन समवहतः, यो भव्यःअस्यां रत्नप्रभायां पृथिव्यां त्रिंशति निरयावासशतसहस्रेषु अन्यतरस्मिन् निरयावासे नैरयिकतया उत्पद्येत्, स खलु भदन्त! तत्र गत एव आहरेद्वा?

मारणान्तिक समुद्घातवक्तव्यता-

'जीवे णं भंते' इत्यादि।

सूत्रार्थ-(जीवे णं भंते! मारणंतियसमुग्घाएणं समोहए) हे भदन्त! जो जीव मारणांतिक समुद्घात करता है और (समोहणित्ता) समुद्घात करके वह (इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए तीसाए निरयावाससयसहस्सेसु अन्नयरंसि निरयावासंसि नेरइयत्ताए उववज्जित्तए भविए) इस रत्नप्रभापृथिवी के तीस ३० लाख नरकावसों से किसी एक नरकावास में उत्पन्नहोने के योग्य होता है (से णं भंते!)

મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત વક્તવ્યતા—

'जीवे णं भंते!' ઇત્યાદિ—

સૂત્રાર્થ— जीवे णं भंते! मारणंतिय समुग्घाएणं समोहए, હે ભદન્ત! જે જીવ મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત કરે છે અને (समोहणित्ता) સમુદ્ઘાત કરીને તે (इमीसे-रयणप्पभाए पुढवीए तीसाए निरयावाससयसहस्सेसु अन्नयरंसि निरयावासंसि नेरइयत्ताए उववज्जित्तए भविए) આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના ત્રીસ લાખ નરકાવાસોમાંથી કોઈ પણ એક નરકાવાસમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય થાય છે, (से णं भंते!)

परिणमयेद् वा, शरीरं वा बध्नीयात् ।? गौतम ! अस्त्येककः तत्रगतएव आहरेद् वा, परिणमयेद् वा शरीरं वा बध्नीयात्, अस्त्येककः ततः प्रतिनिवर्तते, ततः प्रतिनिवृत्य इह आगच्छति, आगत्य द्वितीयमपि मारणान्तिकसमुद्घातेन समवहतः । समवहत्य अस्यां रत्नप्रभायां पृथिव्यां त्रिंशति निरयावास शतसहस्रेषु अन्यतरस्मिन् निरयावासे नैरयिकतया उपपद्य, ततः पश्चात् आहरेद् वा, परिणमयेद् वा, शरीरं वा बध्नीयात्,–एवं यावत्–अधःसप्तमी

तो हे भदन्त ! वह जीव (तत्थगए चेव आहारेज्ज वा, परिणामेज्ज वा, सरीरं वा बंधेज्ज वा) वहां जाते ही क्या आहारक बन जाता है ? ग्रहीत आहार को परिणमाने लग जाता है क्या ? और वह जीव अपने शरीर को बनाने लगता है ? (गोयमा) हे गौतम ! (अत्थेगइए चेव आहारेज्ज वा, परिणामेज्ज वा, सरीरं वा बंधेज्जा) कोइ एक जीव एसा होता है जो वहां जाते ही आहारक बन जाता है–३ शरीर ६ पर्याप्तियों के योग्य पुद्गलों को ग्रहण करने लगता है। और उन गृहीत पुद्गलों को परिणमाने लगता है तथा परिणमित हुए उन पुद्गलों से अपने शरीर की निष्पत्ति (बनावट) करने लगता है । (अत्थेगइए तओ पडिनियत्तइ, तओ पडिनियत्तित्ता इह मागच्छइ, आगच्छित्ता दोचंपि मारणंतियसमुग्घाएणं समोहणइ, समोहणित्ता इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए तीसाए निरयावाससयसहस्सेसु अन्नयरंसि निरयावासंसि नेरइयत्ताए उववज्जित्ता, तओ पच्छा

તો હે ભદન્ત ! તે જીવ (तत्थगए चेव आहारेज्ज वा, परिणामेज्ज वा, सरीरं वा बंधेज्ज वा !) ત્યાં જતાંની સાથે જ શું આહારક બની જાય છે ? શું તે ગૃહીત આહારપુદ્ગલોનુ પરિણમન કરવા લાગી જાય છે ? શું તે પોતાના શરીરનું બંધારણ કરવા લાગી જાય છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (अत्थेगइए चेव आहारेज्ज वा, परिणामेज्ज वा, सरीरं वा बंधेज्जा) કોઇક જીવ એવો હોય કે તે ત્યાં જતાંની સાથે જ આહારક બની જાય છે–૩ શરીર અને ૬ પર્યાપ્તિયોને યોગ્ય પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરવા મંડી જાય છે, અને તે ગૃહીત પુદ્ગલોનુ પરિણમન પણ કરવા માંડે છે, તથા પરિણમિત થયેલા તે પુદ્ગલો વડે પોતાના શરીરનું બંધારણ કરવા પણ લાગી જાય છે. (अत्थेगइए तओ पडिनियत्तइ, तओ पडिनियत्तिता इह मागच्छइ, आगच्छिता दोचंपि मारणंतियसमुग्घाएण समोहणइ, समोहणित्ता इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए तीसाए निरयावाससयसहस्सेसु अन्नयरंसि निरयावासंसि नेरइवत्ताए

पृथिवी। जीवः खलु भदन्त ! मारणान्तिकसमुद्घातेन समवहतः यो भव्यः-चतुष्षष्ट्याम् असुरकुमारावासशतसहस्रेषु अन्यतरस्मिन् असुरकुमारावासे असुरकुमारतया उपपत्तुम्। यथा नैरयिकास्तथा भणितव्याः, यावत्-

आहारेज्ज वा, परिणामेज्ज वा, सरीरं वा बंधेज्जा एवं जाव अहे सत्तमापुढवी) तथा कोई जीव ऐसा होता हैं जो वहांसे पीछे वापिस आजाता है, वापिस आकरके फिर वह पूर्वशरीरमें प्रविष्ट होकर दुबारा मारणान्तिक समुद्धात करता है। मारणान्तिक समुद्धात करके इस रत्नप्रभा पृथिवीके तीस ३० लाख नरकावासोंमें से किसी एक नरकावासमें नारककी पर्यायसे उत्पन्न हो जाता है इसके बाद वह आहारक आहारको ग्रहण करने लगता है। आहृत पुद्गलोंको परिणमाने लगता है और फिर शरीरकी निष्पत्ति करने लगता है। इसी तरहसे यावत् सप्तमपृथिवी तक जानना चाहिये। (जीवे णं भंते ! मारणंतिय समुग्घाएणं समोहए जे भविए चउसट्ठीए असुरकुमारावाससयसहस्सेसु अन्नयरंसि असुरकुमारावासंसि असुरकुमारत्ताए उववज्जित्तए) हे भदन्त! मारणान्तिक समुद्धातसे समवहत हुआ कोई जीव असुरकुमारोंके चौंसठ ६४ लाख आवासोंमेंसे किसी एक आवासमें उत्पन्न होनेके योग्य हो तो ऐसा वह जीव वहां जाकरके क्या आहारको ग्रहण करता हैं? आहारको परिणमाता है? शरीरकी निष्पत्ति

उववज्जित्ता, तओ पच्छा आहारेज्ज वा, परिणामेज्ज वा, सरीरं वा बंधेज्जा एवं जाव-अहे सत्तमा पुढवी) तथा કોઈ જીવ એવો પણ હોય છે કે જે ત્યાંથી પાછો આવી જાય છે, પાછા ફરીને તે ફરીથી પૂર્વશરીરમાં પ્રવેશ કરે છે, પૂર્વશરીરમા પ્રવેશ કરીને તે બીજી વખત મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત કરે છે મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત કરીને તે રત્નપ્રભાપૃથ્વીના ત્રીસ લાખ નરકાવાસોમાંના કોઇ પણ એક નરકાવાસમાં નારકની પર્યાયે ઉત્પન્ન થઇ જાય છે. ત્યાર બાદ તે આહારને ગ્રહણ કરવા લાગી જાય છે, અને ગૃહીત પુદ્ગલોનુ પરિણમન કરવા માંડે છે સાતમી પૃથ્વી સુધીના વિષયમા પણ આ પ્રમાણે જ સમજવું (जीवे णं भंते! मारणंतिय समुग्घाएणं समोहए जे भविए चउसट्ठीए असुरकुमारावाससयसहस्सेसु अन्नयरंसि असुरकुमारावासंसि असुर कुमारत्ताए उववज्जित्तए) હે ભદન્ત! કોઇ જીવ મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત કરીને અસુર-કુમારોના ૬૪ લાખ આવાસોમાંના કોઇ એક આવાસમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય હોય, તો શું એવો જીવ ત્યાં અસુરકુમારની પર્યાયે ઉત્પન્ન થતાંની સાથે જ આહાર ગ્રહણ કરવા લાગી જાય છે? શું તે આહારનુ પરિણમન કરવા લાગી જાય છે, તથા પરિણમિત પુદ્ગલો

स्तनितकुमाराः । जीवःखलु भदन्त ! मारणान्तिकसमुद्घातेन समवहतः, यो भव्यः असंख्येयेषु पृथिवीकायिकावासशतसहस्रेषु अन्यतरस्मिन् वा पृथिवीकायिकावासे पृथिवीकायिकतया उपपत्तुम् ? स खलु भदन्त ! मन्दरस्य पर्वतस्य पौरस्त्ये कियद् गच्छेत् ? कियत् प्राप्नुयात् ? गौतम ! लोकान्तं गच्छेत्, लोकान्तं प्राप्नुयात्, स खलु भदन्त ! तत्रगत एव आहरेज्जवा, परिणमयेज्जवा,

करता है ? (जहा नेरइया तहा भाणियव्वा, जाव थणियकुमारा) जिस प्रकारसे नैरयिक जीवोंके विषयमें कहा गया है, उसी प्रकारसे असुरकुमारोंके विषयमें भी समजलेना चाहिये और यह कथन यावत् स्तनितकुमारों तक जानना चाहिये । (जीवे णं भंते मारणंतिय समुग्घाएणं समोहए समोहणित्ता, जे भविए असंखेज्जेसु पुढविकाइयावाससयसहस्सेसु अन्नयरंसि वा पुढविकाइयावासंसि पुढविकाइयत्ताए उववज्जित्तए, से णं भंते ! मंदरस्स पव्वयस्स पुरत्थिमेणं केवइयं गच्छेज्जा, केवइयं पाउणिज्जा ?) हे भदन्त ! मारणान्तिक समुद्घातसे समवहत होकर जो जीव असंख्यात लाख पृथिवीकायिकके आवासोंमें से किसी एक पृथिवी कायिकके आवासमें उत्पन्न होनेके योग्य होता है, वह जीव हे भदन्त ! मंदरपर्वतकी पूर्व दिशामें कहांतक दूर जाता है और कितना प्रदेशोंको प्राप्त करता है ? (गोयमा) हे गौतम ! (लोयंतं गच्छेज्जा, लोयंतं पाउणिज्जा) वह लोकान्त तक जाता है और लोकान्तको प्राप्त

વડે શુ તે શરીરનુ નિર્માણ કરવા માડે છે ? (जहा नेरइया तहा भाणियव्वा, जाव थणियकुमारा) આ વિષયને અનુલક્ષીને નારક જીવોના વિષયમાં જેમ કહ્યુ છે એ જ પ્રમાણે અસુરકુમારોના વિષયમાં પણ કહેવું જોઇએ, સ્તનિતકુમાર પર્યન્તના ભવનપતિ દેવો વિષે એ જ પ્રમાણે સમજવું (जीवेणं भंते ! मारणंतियसमुग्घाएणं समोहए, समोहणित्ता, जे भविए असंखेज्जेसु पुढविकाइयावाससयसहस्सेसु अन्नयरंसि वा पुढविकाइयावासंसि पुढविकाईयत्ताए उववज्जित्तए, से णं भंते ! मंदरस्स पव्वयस्स पुरत्थिमेणं केवइयं गच्छेज्जा, केवइयं पाउणिज्जा ?) હે ભદન્ત ! મારણાન્તિક સમુદ્ઘાતથી યુક્ત થઇને કોઇક જીવ અસંખ્યાત લાખ પૃથ્વીકાયિકોના આવાસોમાના કોઇ પણ એક પૃથ્વીકાયના આવાસમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય હોય, તો તે જીવ હે ભદન્ત ! મન્દર પર્વતની પૂર્વદિશામા કેટલે દૂર સુધી જઇ શકે છે, અને કેટલા અંતરે આવેલા પ્રદેશોને પ્રાપ્ત કરી શકે છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (लोयंतं गच्छेज्जा, लोयंतं पाउणिज्जा) તે લોકાન્ત સુધી જઇ શકે છે

शरीरं वा वध्नीयात्? गौतम! अस्त्येकक: तत्र गत एव आहरेज्जवा, परिणमयेज्जवा, शरीरं वा वध्नीयात् अस्त्येकक: ततः प्रतिनिवर्तते, प्रतिनिवृत्य इह शीघ्रम् आगच्छति, आगत्य द्वितीयमपि मारणान्तिकसमुद्‌घातेन समवहन्ति, समवहत्य मन्दरस्य पर्वतस्य पौरस्त्ये अङ्गुलस्य असंख्येयभागमात्रं वा, संख्येय-

करता है। (से णं भंते! तत्थगएचेव आहारेज्जवा परिणामेज्जा वा सरीरं वा बंधेज्ज) हे भदन्त! वहां गया हुआ वह जीव क्या आहार ग्रहण करने लगता है? उसे वह परिणमाने लगता है? और क्या शरीरकी निष्पत्ति करने लगता है? (गोयमा) हे गौतम! (अत्थेगइए तत्थगएचेव आहारेज्ज वा, सरीरं वा बंधेज्जा, अत्थेगइए तओ पडिनियत्तइ, पडिनियत्तित्ता इह हव्वं आगच्छइ दोच्चंपि मारणंतियसमुग्घाएणं समोहणइ, समोहणित्ता मंदरस्स पव्वयस्स पुरत्थिमेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागमंतं वा) कोई एक जीव ऐसा होता है जो वहांजाकर के ही आहार ग्रहण करने लगजाता है, गृहीत आहारको परिणमाने लगजाता है और अपने शरीरको निष्पन्न करने लगता है। तथा कोई जीव एसा होता है जो वहांसे वापिस लौटकर पूर्व गृहीत शरीरमें प्रविष्ट होजाता है और फिर से वह मारणान्तिक समुद्‌घात करता है। मारणान्तिक समुद्धात करके फिर वह मंदर-पर्वतकी पूर्वदिशामें अंगुलके असंख्यात वे भागमात्र (संखेज्जइभाग-

અને લોકાન્તને પ્રાપ્ત કરી શકે છે (से णं भंते! तत्थगए चेव आहारेज्जा वा, परिणामेज्जा वा, सरीरं वा बंधेज्ज) હે ભદન્ત! ત્યાં ગયેલો તે જીવ શું આહાર ગ્રહણ કરવા માંડે છે? શું ગૃહીત આહારનું તે પરિણમન કરવા માડે છે, અને શું શરીરનું નિર્માણ કરવા લાગે છે? (गोयमा! अत्थेगइए तत्थगएचेव आहारेज्ज वा, परिणामेज्जा वा, सरीरं वा बंधेज्जा अत्थेगइए तओ पडिनियत्तइ, पडिनियत्तित्ता इह हव्वं आगच्छइ, दोच्चंपि मारणंतियसमुग्घाएणं समोहणइ, समोहणित्ता मंदरस्स पव्वयस्स पुरत्थिमेणं अंगुलस्स असंखेज्जइ भागमंतं वा) કોઈક જીવ એવો હોય છે કે જે ત્યાં જઈને જ આહાર કરવા લાગી જાય છે, ગૃહીત આહારનું પરિણમન કરવા લાગી જાય છે, અને પોતાના શરીરનું નિર્માણ કરવા માડે છે. પરંતુ કોઈક જીવ એવો હોય છે કે જે ત્યાથી પાછો આવતો રહે છે, પાછો આવીને તે પૂર્વશરીરમા દાખલ થઈ જાય છે, અને બીજી વખત તે મરણાન્તિક સમુદ્‌ઘાત કરે છે મારણાન્તિક સમુદ્‌ઘાત કરીને ફરીને તે મંદર પર્વતની પૂર્વદિશામાં અંગુલના અસંખ્યાતમાં ભાગ માત્ર

भागमात्रे वा, वालाग्रं वा वालोग्रपृथक्त्वं वा एवम् लिक्षाम्, यूकां–यवमध्याङ्गुलानि यावत् – योजनकोटिम् वा, योजनकोटीकोटिं वा, संख्येयेषु वा, असंख्येयेषु वा योजनसहस्रेषु लोकान्ते वा एकप्रदेशिकां श्रेणीं मुक्त्वा असंख्येयेषु पृथिवीकायिकावासशत–सहस्रेषु अन्यतरस्मिन् पृथिवीकायिकावासे पृथिवीकायिकतया उपपद्य ततःपश्चात् आहरेसु वा, परिणमयेसु वा, शरीरं वा वध्नीयात्, यथा–पौरस्त्ये मन्दरस्य पर्वतस्य आलापको भणितः, एवं दक्षिणे

मंतवा, वालग्गं वा, वालग्गपुहुत्तं वा, एव लिक्खं, जूयं जवमज्झं, अंगुलं जाव, जोयणकोडिं वा, जोयणकोडाकोडिं वा, संखेज्जेसु वा, असंखेज्जेसु वा, जोयणसहस्सेसु लोगंते वा एगपएसियं सेढिं मोत्तूण असंखेज्जेसु पुढविक्काइयावाससयसहस्सेसु अण्णयरंसि पुढविक्काइयत्ताए उववज्जित्ता) संख्यातवें भागमात्र, वालाग्रपृथक्त्व, लिक्षा, यूका, यवमध्य, अङ्गुल यावत् करोडयोजन, कोडाकोडीयोजन, संख्यात हजारयोजन, असंख्यात हजारयोजन, अथवा लोकान्तमें एक प्रदेशिक श्रेणीको छोडकर, असंख्यात लाख पृथिवीकायिक आवासोंमें से कोई एक पृथिवीकायिकके आवासमें पृथिवीकायिकरूपसे उत्पन्न हो जाता है (तओ पच्छा आहेरज्ज वा, परिणामेज्ज वा, सरीरं वा बंधेज्जा) इसके बाद वह वहाँ आहारको ग्रहण करता है, गृहीत आहारको परिणमाता है और अपने शरीरकी उत्पत्ती करता है। (जहापुरत्थिमेणं मंदरस्स

(संखेज्जइभागमंतं वा, वालग्गं वा, वालग्ग पुहुत्तं वा, एवं लिक्खं, जूयं जवमज्झं, अंगुलं जाव, जोयणकोडिं वा, जोयणकोडाकोडिं वा, संखेज्जेसु वा, असंखेज्जेसु जोयणसहस्सेसु लोगंते वा एगपएसियं सेढिं मोत्तूण असंखेज्जेसु पुढविक्काइयावाससयसहस्सेसु अण्णयरंसि पुढविक्काइयावासंसि पुढविकाइयत्ताए उववज्जित्ता) क्षेत्रमां, संख्यातमां भागमात्र क्षेत्रमां, બાલાગ્રમાત્રક્ષેત્રમાં, બાલાગ્રપૃથક્ત્વમાત્ર ક્ષેત્રમાં, લીખ પ્રમાણુ ક્ષેત્રમા, જૂ પ્રમાણુ ક્ષેત્રમાં યવ મધ્ય પ્રમાણુ ક્ષેત્રમાં, આગળ પ્રમાણુ ક્ષેત્રમા(યાવત) કોટિ (કરોડ) યોજન પ્રમાણુ ક્ષેત્રમા, કોડાકોડી યોજન પ્રમાણુ ક્ષેત્રમા સંખ્યાત હજાર અથવા અસંખ્યાત હજાર યોજન પ્રમાણુ ક્ષેત્રમાં જઈને, અથવા એક પ્રદેશની શ્રેણીને છોડીને લોકાન્તમાં જઈને અસંખ્યાત લાખ પૃથ્વીકાયિક આવાસોમાંના કોઇ એક પૃથ્વીકાયિકના આવાસમાં પૃથ્વીકાયિકરૂપે ઉત્પન્ન થઈ જાય છે. (तओ पच्छा आहारेज्ज वा, परिणामेज्ज वा, सरीरं वा बंधेज्जा) ત્યાર બાદ તે ત્યા આહાર ગ્રહણ કરે છે, ગૃહીત આહારનું પરિણમન કરે છે

पश्चिमे, उत्तरे, ऊर्ध्वम्, अधः, यथा पृथिवीकायिकास्तथा एकेन्द्रियाणां सर्वेषाम् एकैकस्य षड् आलापकाः भणितव्याः । जीवः खलु भदन्त ! मारणान्तिकसमुद्घातेन समवहतः, यो भव्यः असंख्येयेषु द्वीन्द्रियावासशत सहस्रेषु अन्यतरस्मिन् द्वीन्द्रियावासे द्वीन्द्रियतया उपपत्तुम् ? स खलु भदन्त !

पव्वयस्स आलावओ भणिओ) जिस प्रकारसे मंदरपर्वतकी पूर्वदिशा के संबंधमें आलापक कहा गया है (एवं दाहिणेणं, पच्चत्थिमेणं, उत्तरेणं, उड्ढे, अहे, जहापुढविकाइया, तहा एगिंदियाणं सव्वेसिं एक्केक्कस्स ६ आलावगा भाणियव्वा) इसी तरहसे दक्षिणदिशाके, पश्चिमदिशाके, उर्ध्वदिशा एवं अधोदिशा के संबंधमें भी जानना चाहिये । जैसा पृथिवीकायिकके विषयमें कहा गया है उसी प्रकारसे समस्त एकेन्द्रियोंमें से एक एक एकेन्द्रियके ६ आलापक जानना चाहिये । (जीवे णं भंते ! मारणंतियसमुग्घाएणं समोहए जे भविए असंखेज्जेसु बेइंदियावाससयसहस्सेसु अण्णयरंसि बेइंदियावासंसि बेइंदियत्ताए उववज्जित्तए) हे भदन्त ! मारणान्तिक समुद्घातसे समवहत होकर जो जीव दो इन्द्रियजीवोंके असंख्यातलाख आवासोंमें से कोई एक आवासमें दो इन्द्रियकी पर्यायसे उत्पन्न होनेके योग्य है ऐसा (से णं भंते ! तत्थगएच्चेव) वहजीव हे भदन्त क्या वहां पहुँचते ही आहार ग्रहण करने लगता है ? उसे परिणमाने लगता है ? और क्या अपने

અને તે પરિણમિત આહાર વડે શરીરનું બંધારણ કરે છે (जहा पुरत्थिमेणं मंदरस्स पव्वयस्स आलावओ भणिओ) જે રીતે મંદર પર્વતની પૂર્વ દિશા વિષેનો આલાપક કહેવામાં આવ્યો છે, (एवं दाहिणेणं, पच्चत्थिमेणं, उत्तरेणं, उड्ढे, अहे, जहा पुढविकाइया, तहा एगिंदियाणं सव्वे एक्केक्कस ६ आलावगा भाणियव्वा) એ જ પ્રમાણે દક્ષિણના, પશ્ચિમના, ઉત્તરના, ઉર્ધ્વદિશાના અને અધો દિશાના વિષયમાં પણ આલાપકો સમજવા. જેમ પૃથિવિકાયના વિષયમાં કહેવામાં આવ્યું છે, તેમ સમસ્ત એકેન્દ્રિયોમાંનાં પ્રત્યેક એકેદ્રિયના ૬ આલાપક સમજવા. (जीवे णं भंते! मारणंतिय समुग्घाएणं समोहए जे भविए असंखेज्जेसु बेइंदियावाससयसहस्सेसु अण्णयरंसि बेइंदियावासंसि बेइंदियत्ताए उववज्जित्तए) હે ભદન્ત ! કોઇ એક જીવ કે જે મારણાંતિક સમુદ્ઘાતથી યુક્ત થઇને, દ્વીન્દ્રિય જીવોના અસંખ્યાત લાખ આવાસોમાંના કોઇ પણ એક આવાસમા દ્વીન્દ્રિયની પર્યાયે ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે, (से णं भंते ! तत्थगए चेव) એવો તે જીવ શું ત્યાં જતાની સાથે જ આહાર ગ્રહણ કરવા માંડે છે. ગૃહીત આહારને પરિણમાવા લાગી જાય છે! શું

तत्र गत एव? यथा नैरयिकाः, एवं यावत् –अनुत्तरौपपातिकाः। जीवः खलु भदन्त! मारणान्तिकसमुद्घातेन समवहतो यो भव्यः पञ्चसु अनुत्तरेषु महाति महालयेषु महाविमानेषु अन्यतरस्मिन् अनुत्तरविमाने अनुत्तरोपपातिकदेवतया

शरीरकी निष्पत्ति करने लगता है? (जहा नेरइया एवं जाव अणुत्तरोववाइया) हे गौतम जैसा कथन नैरयिकोंके विषयमें किया गया है, इसी तरहका कथन द्वीन्द्रियसे लेकर यावत अनुत्तरोपपातिक तकके सबजीवोंके विषयमें जानना चाहिये। (जीवे ण भंते! मारणंतियसमुग्घाएणं समोहए, समोहणित्ता जे भविए पंचसु अणुत्तरेसु महइमहालएसु महाविमाणेसु अण्णयरंसि अणुत्तरविमाणंसि अणुत्तरोववाइयदेवत्ताए उववज्जइ, सेणं भंते! तत्थगएचेव?) हे भदन्त! मारणान्तिक समुद्घातसे समवहत होकर जो जीव बडेसे बडे महाविमानरूप पांच अनुत्तर विमानोंमें से किसी एक अनुत्तर विमानमें देवकी पर्यायरूपसे उत्पन्न होनेके योग्य है, ऐसा वह जीव हे भदन्त! वहा जाते ही क्या आहार ग्रहण करने लगता है? गृहीत उसी आहारको क्या परिणमाने लगता हैं? और क्या वह अपने शरीरको निष्पत्ति करने लगता है? (तं चेव जाव आहारेज्ज वा, परिणामेज्ज वा, सरीरं वा, बंधेज्ज वा) हे गौतम! यहां पर पूर्वोक्तरूपसे ही कहना यावत् वह आहार करता है उसे परि-

પરિણમિત આહારથી પોતાના શરીરની રચના કરવા લાગી જાય છે? (जहा नेरइया एवं जाव अणुत्तरोववाइया) હે ગૌતમ! આ વિષયને અનુલક્ષીને નારકોના વિષયમા જેવુ પ્રતિપાદન કરવામા આવ્યુ છે, એવું જ પ્રતિપાદ નારકોથી લઇને અનુત્તરોપપાતિક પર્યંતના સમસ્ત જીવોના વિષયમાં સમજવું. (जीवेणं भंते! मारणंतियसमुग्घाएणं समोहए, समोहणित्ता जे भविए पंचसु अणुत्तरेसु महइमहालएसु महाविमाणेसु अण्णयरंसि अणु रविमाणंसि अणुत्तरोववाइयदेवत्ताए उववज्जइ, सेणं भंते! तत्थगएचेव?) હે ભદન્ત! મારણાન્તિક સમુદ્ઘાતથી યુક્ત થઇને જે જીવ સૌથી મોટા અને મહાનવિમાનરૂપ પાંચ અનુત્તર વિમાનોમાના કોઇ એક અનુત્તર વિમાનમાં દેવની પર્યાયે ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય હોય, એવો જીવ શું ત્યાં જતાં સાથે જ આહાર ગ્રહણ કરવા લાગી જાય છે? શું ગૃહીત આહારનું પરિણમન કરવા માંડે છે? શું પરિણમિત આહાર પુદ્ગલો વડે શરીરની રચના કરવા મંડી જાય છે? तं चेव जाव आहारेज्ज वा, परिणामेज्ज वा, सरीरं वा बंधेज्ज वा) હે ગૌતમ! આ વિષયમાં પણ પૂર્વોક્ત રીતે જ સમજવું. "તે આહાર ગ્રહણ કરે છે, તેનુ પરિણમન કરે છે અને પોતાના શરીરની રચના કરે છે,"

उपपद्यते, स खलु भदन्त ! तत्र गत एव ? तदेव यावत्–आहरेत्सुवा, परिणमयेसु वा, शरीरं वा बध्नीयात् । तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति ॥सू. २॥

टीका–रत्नप्रभादिषु मारणान्तिकसमुद्घात–स्वरूपमाह–'जीवेणं भंते ! इत्यादि । 'जीवेणं भंते ! मारणंतिय समुग्घाएणं समोहए' हे भदन्त ! यो जीवः खलु मारणान्तिकसमुद्घातेन समवहतः युक्तः 'जे भविए इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए तीसाए निरयावाससयसहस्सेसु अण्णयरंसि निरयावासंसि नेरइयत्ताए उववज्जित्तए' अस्यां रत्नप्रभायां त्रिंशति निरयावासशतसहस्रेषु त्रिंशल्लक्षनरकावासेषु अन्यतरस्मिन निरयावासे नैरयिकतया उपपत्तुम् भव्यः योग्यो भवति, 'सेणं भंते ! तत्थगए चेव आहारेज्जवा, परिणामेज्जवा; सरीरं वा

णमाता है और अपने शरीरकी निष्पत्ति करता है । (सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति) हे भदन्त ! जैसा आपने कहा है वह ऐसा ही है हे भदन्त ! जैसा आपने कहा है वह सब ऐसा ही हैं ।

टीकार्थ– सूत्रकार इस सूत्र द्वारा रत्नप्रभा आदि पृथिवियों में मारणान्तिक समुद्घात के स्वरूप को कह रहे हैं– इसमें गौतमने प्रभुसे ऐसा पूछा है कि– 'जीवे णं भंते ! मारणंतियसमुग्घाएणं समोहए' हे भदन्त ! जो जीव मारणान्तिकसमुद्घात से समहत– युक्त है और वह 'इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए तीसाए निरयावास-सयसहस्सेसु अण्णयरंसि निरयावासंसि नेरइयत्ताए उववज्जित्तए भविए' इस समुद्घात से समवहत होकर रत्नप्रभा पृथिवी के ३० लाख नरकावासों में से किसी एक नरकावास में उत्पन्न होने के योग्य है 'से णं भंते ! तत्थगए चेव आहारेज्जवा, परिणामेज्जवा, सरीरं बंधेज्जा'

અહીં સુધીનુ સમસ્ત પૂર્વોક્ત કથન ગ્રહણ કરવું (सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति) હે ભદન્ત ! આપની વાત બિલકુલ સાચી છે હે ભદન્ત ! આપે જે કહ્યું તે યથાર્થ જ છે.

ટીકાર્થ—સૂત્રકાર આ સૂત્ર દ્વારા રત્નપ્રભા આદિ પૃથ્વીઓમાં મારણાન્તિક સમુદ્દઘાતના સ્વરૂપનુ નિરૂપણ કરે છે—આ વિષયને અનુલક્ષીને ગૌતમસ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે 'जीवे णं भंते ! मारणंतियसमुग्घाएणं समोहए' હે ભદન્ત ! મારણાન્તિક સમુદ્દઘાતથી યુક્ત હોય એવો કોઇક જીવ 'इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए तीसाए निरयावाससयसहस्सेसु अण्णयरंसि निरयावासंसि नेरइत्ताए उववज्जित्तए भविए' તે સમુદ્દઘાતથી યુક્ત થઇને રત્નપ્રભા પૃથ્વીના ૩૦ લાખ નરકાવાસોમાંના કોઇ એક નરકાવાસમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે, 'से णं भंते ! तत्थगए चेव आहारेज्ज वा, परिणामेज्ज वा, सरीरं बंधेज्जा' તો એવી

बंधेज्जा ? हे भदन्त ! स खलु निरययोग्यो जीवः तत्र गत एव निरयावासं प्राप्तः सन्नेव आहरेद् वा ? आहारयोग्यान् पुद्गलान् गृह्णीयाद् वा ? परिणमयेद् वा ? तानेव आहृतान् पुद्गलान खलरूपरसरूपतया परिणमयेद् वा ? शरीरं वा बध्नीयात् ? तैरेव आहृतैः खल-रसतया परिणमितैः पुद्गलैः शरीरं निष्पादयेद् वा किम् ?

भगवानाह-'गोयमा ! अत्थे गइए तत्थगए चेवं आहारेज्ज वा, परिणामेज्ज वा, शरीरं वा बंधेज्जा' हे गौतम ! अस्त्येककः कश्चित् निरययोग्यो जीवः मारणान्तिकसमुद्घातकरणानन्तरम् तत्र गत एव निरयावासं प्राप्तः सन्नेव आहरेद् वा, आहारयोग्यान् पुद्गलान आदद्यात् गृह्णीयात्, परिणमयेद् वा, आहृतान् पुद्गलान खलरसतया विभक्तान् कुर्याद् वा, शरीरं वा बध्नीयाद् खल-रसतया परिणमितैः पुद्गलैः शरीरं निष्पादयेद् वा, अथ च 'अत्थेगइए

तो ऐसी स्थिति में जब वह वहां पहुँच जाता है, तो क्या जाते ही वह वहां आहारयोग्य पुद्गलों को ग्रहण करने लगता है ? आहृत हुए उन पुद्गलों को क्या वह खलरूपसे और रसरूप से परिणमाने लगता है ? तथा खल रसरूप परिणत हुए उन आहृत पुद्गलों से अपने शरीर की निष्पत्ति (बनावट) कर लेता है क्या ? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु गौतम से कहेते हैं- 'गोयमा' हे गौतम ! 'अत्थेगइए तत्थगए चेव आहारेज्ज वा, परिणामेज्ज वा, सरीरं बंधेज्जा' निरययोग्य कोई एक जीव मारणान्तिक समुद्घात करने के बाद वहां जाते ही आहारयोग्य पुद्गलों को ग्रहण करता है, तथा आहृत हुए उन पुद्गलों को खलरस रूप से विभक्त कर देता है और खलरस रूप परिणामित हुए उन पुद्गलों द्वारा अपने शरीरकी निष्पत्ति कर लेता

સ્થિતિમાં જ્યારે તે ત્યાં પહોંચી જાય છે, ત્યારે શું તે ત્યાં જતાં જ આહારયોગ્ય પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરવા મંડી જાય છે ? ગૃહીત થયેલાં તે પુદ્ગલોનું શું તે ખલરૂપે અને રસરૂપે પરિણમન કરવા માંડે છે ? તથા શું ખલ અને રસરૂપે પરિણમેલા તે પુદ્ગલો વડે શું તે પોતાના શરીરની રચના કરી લે છે ? ગૌતમ સ્વામીના આ પ્રશ્નનો જવાબ આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે—'गोयमा !' હે ગૌતમ ! अत्थगइए तत्थगए चेव आहारेज्ज वा, परिणामेज्ज वा, सरीरं वा बंधेज्जा ?' નારક પર્યાયમાં જવાને યોગ્ય કોઈક જીવ મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત કરીને ત્યાં જતાંની સાથે જ આહારયોગ્ય પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે, તથા ગૃહીત પુદ્ગલોને ખલરસરૂપે વિભક્ત કરી નાખે છે, અને ખલરસરૂપે પરિણમિત થયેલાં તે પુદ્ગલો દ્વારા પોતાના શરીરની

तओ पडिनियत्तइ, तओ पडिनियतित्ता इह मागच्छइ' अस्त्येककः कश्चिद् निरययोग्यो जीवः मारणान्तिकसमुद्घातेन निरयावासं प्राप्याऽपि ततो निरयावासात् समुद्घाताद् वा प्रतिनिवर्तते, ततः प्रतिनिवृत्य इह–पूर्वशरीरे आगच्छति, 'आगच्छित्ता दोच्चं पि मारणंतियसमुग्घाएणं समोहणइ' आगत्य द्वितीयमपि द्वितीयवारमपि मारणान्तिकसमुद्घातेन समवहन्ति मारणान्तिकसमुद्घातं करोति 'समोहणित्ता इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए तीसाए निरयावाससयसहस्सेसु अण्णयरंसि निरयावासंसि नेरइयत्ताए उववज्जित्तए' समवहत्य द्वितीयवारं मारणान्तिकसमुद्घात कृत्वेत्यर्थः, अस्यां रत्नप्रभायां पृथिव्यां त्रिंशति निरयावासशतसहस्रेषु त्रिंशल्लक्षनिरयावासेषु अन्यतरस्मिन् एकतमे निरयावासे नैरयिकतया उपपद्य नारकजन्म गृहीत्वा 'तओ पच्छा आहरेज्ज वा, परिणामेज्ज वा, सरीरं वा बंधेज्जा' ततः पश्चात् नैरयिकावासप्राप्त्यनन्तरम् आ-

---

है। तथा– 'अत्थेगइए तओ पडिनियत्तइ, तओ पडिनियत्तित्ता इह मागच्छइ' कोइ एक नरकयोग्य जीव मारणान्तिय समुद्धात कर के निरयावास में पहुंच कर भी वहांसे– अथवा समुद्धात से–लौटकर पूर्वशरीर में आजाता है और 'आगच्छित्ता' आकर के 'दोच्चंपि' दुबारा भी वह 'मारणंतियसमुग्घाएणं समोहणइ' मारणान्तिक समुद्धात करता है। 'समोहणित्ता इमीसे रयणपभाए पुढवीए तीसाए निरयावाससयसहस्सेसु अण्णयरंसि निरयावासंसि नेरइयत्ताए उववज्जित्तए' और मारणान्तिक समुद्धात करके वह इस रत्नप्रभा पृथिवी के तीस ३० लाख नरकावासों में से किसी एक नरकवासमें नारक का जन्म ग्रहण करके 'तओपच्छा आहरेज्ज वा, परिणामेज्ज वा, सरीरं वा बंधेज्ज वा' इसके बाद–नैरयिकावास प्राप्ति के बाद वह

રચના કરી લે છે. તથા 'अत्थेगइए तओ पडिनियत्तइ, तओ पडिनियत्तित्ता इहमागच्छइ' કોઈક નારક પર્યાયમાં જવા યોગ્ય જીવ, મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત કરીને નારકાવાસમા પહોંચી જાય છે, અને ત્યાંથી–અથવા સમુદ્ઘાતમાંથી–પાછો ફરીને પૂર્વ શરીરમા આવી જાય છે, અને 'आगच्छित्ता' પૂર્વ શરીરમા પાછો આવીને दोच्चंपि मारणंतियसमुग्घाएणं समोहणइ' ફરીથી તે મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત બીજી વખત કરે છે, समोहणित्ता इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए तीसाए निरयावाससयसहस्सेसु अण्णयरंसि निरयावासंसि नेरइयत्ताए उववज्जित्तए' અને મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત કરીને, તે આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના ત્રીસ લાખ નરકાવાસોમાંના કોઈ એક નરકાવાસમાં નારકનો જન્મ ગ્રહણ કરે છે. 'तओ पच्छा आहारेज्ज वा, परिणामेज्ज वा, सरीरं वा बंधेज्ज वा' આ રીતે નારકની પર્યાયમાં ઉત્પન્ન થતાની સાથે જ તે

हरेद् वा, परिणमयेद् वा, शरीरं वा वध्नीयात्, 'एवं जाव–अहे सत्तमा पुढवी' एवं रत्नप्रभापृथिवीवदेव यावत्–अधः सप्तमी ' तमस्तमापृथिवीपर्यन्तमवसेयम् । गौतमः पृच्छति–' जीवेणं भंते ! मारणंतियसमुग्घाएणं समोहए ', हे भदन्त ! यो जीवः खलु मारणान्तिकसमुद्घातेन समवहतो युक्तः सन् ' जे भविए चउसट्ठीए असुरकुमारावाससयसहस्सेसु अण्णयरंसि असुरकुमारावासंसि असुरकुमारत्ताए उववज्जित्तए ?' यो जीवः चतुष्षष्टौ असुरकुमारावासशतसहस्रेषु चतुष्षष्टिलक्षासुरकुमारावासेषु अन्यतरस्मिन् एकस्मिन् असुरकुमारावासे असुरकुमारतया उपपत्तुं भव्यः योग्यः स असुरकुमारावासयोग्यो जीवः किम् तत्रगतः सन्नेव आहरेद् वा, परिणमयेद् वा, शरीरं वा वध्नीयात् ?

आहार पुद्गलोंको ग्रहण करता है, गृहीत उन आहार पुद्गलों को खलरसरूप से परिणमाता है और खलरसरूप से परिणमित हुए उन पुद्गलोंसे अपने शरीर की निष्पत्ति करता है । 'एवं जाव अहे सत्तमा पुढवी' रत्नप्रभा पृथिवीकी तरह ही यावत् तमस्तमा पृथिवीतक इसी तरहसे जानना चाहिये ।

अब गौतमस्वामी प्रभुसे ऐसा पूछते हैं कि 'जीवे णं भंते ! मारणंतियसमुग्घाएणं समोहए' मारणान्तिक समुद्घातसे युक्त हुआ जो कोइ जीव ' चउसट्ठीए असुरकुमारावाससयसहस्सेसु अण्णयरंसि असुरकुमारावासंसि असुरकुमारत्ताए उववज्जित्तए भविए' चौंसठ ६४ लाख असुरकुमारों के आवासों में से किसी एक आवास में असुरकुमार के रूपसे उत्पन्न होनेके योग्य हो–तो ऐसा वह असुरकुमारावासयोग्य जीव क्या वहां जाते ही आहार पुद्गलोंको ग्रहण कर लेता

આહાર પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે, ગ્રહણ કરેલા આહારપુદ્ગલોને ખલરસરૂપે પરિણમાવે છે અને ખલરસ રૂપે પરિણમેલા તે પુદ્ગલો વડે તે પોતાના શરીરની રચના કરે છે. 'एवं अहे जाव सत्तमा पुढवी' રત્નપ્રભા પૃથ્વીની જેમ જ તમસ્તમાપ્રભા પર્યન્તની સાતે પૃથ્વીઓના વિષયમાં સમજવું

હવે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે 'जीवे णं भंते ! मारणंतियसमुग्घाए णं समोहए' હે ભદન્ત ! મારણાન્તિક સમુદ્ઘાતથી યુકત થયેલો કોઈ એક જીવ ' चउसट्ठीए असुरकुमारावाससयसहस्सेसु अण्णयरंसि असुरकुमारावासंसि असुरकुमारत्ताए उववज्जित्तए भविए' અસુરકુમારોના ૬૪ લાખ આવાસોમાં કોઈ પણ એક આવાસમા અસુરકુમાર રૂપે ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય હોય, તો એવો તે અસુરકુમારાવાસમા ઉત્પન્ન થવા યોગ્ય જીવ, શું ત્યા જતાં જ

इति प्रश्नः। सूत्रकार आह-'जहानेरइया तहा भाणियव्वा, जाव-थणियकुमारा' यथा नैरयिकाः उपरि वर्णिताः तथा असुरकुमारावासयोग्याः जीवा अपि भणितव्याः वक्तव्याः ।

तथाहि-कश्चिद् असुरकुमारावासयोग्यो जीवो मारणान्तिकसमुद्घातेन समवहत्य असुरकुमारावासं प्राप्तः सन्नेव आहारयोग्यान् पुद्गलान् आहरति, तांश्चाहृतान् पुद्गलान् खलरसतया परिणमयति, खलरसतया परिणमितैः पुद्गलैश्च असुरकुमारशरीरं बध्नाति निष्पादयति । कश्चित्तु तत्र गत्वाऽपि ततः प्रतिनिवृत्यात्रागत्य च द्वितीयवारमपि मारणान्तिकसमुद्घातेन समवहतः

है? उन्हे खलरसरूप से परिणमा देता हैं? और क्या वह उन खलरसरूप से परिणत हुए पुद्गलोंसे अपने शरीरकी निष्पत्ति कर लेता हैं? उत्तर में प्रभु गौतम से कहेते है कि- 'जहा नेरइया तहा भाणियव्वा जाव थणियकुमारा' जैसा ऊपर मे नारक जीवोंका वर्णन किया गया है उसी प्रकार से असुरकुमारावासयोग्य जीव भी कह लेना चाहिये। जैसे असुरकुमार के आवास योग्य कोई जीव मारणान्तिक समुद्घात से समवहत होकर असुरकुमारों के किसी एक आवास में प्राप्त हो गया- वहां जाते ही वह आहारयोग्य पुद्गलोंको ग्रहण करता है, आहृत हुए उन पुद्गलोंको खलरसरूपसे परिणमाता हैं तथा खलरसरूप से परिणत हुए उन पुद्गलों द्वारा अपने शरीर का निष्पादन करता है। तथा असुरकुमारावासयोग्य कोइ एक जीव वहां जाकरके भी फीर पीछे वहांसे गृहीत शरीरमें वापिस

આહારપુદ્ગલોને ગ્રહણ કરવા માંડે છે? શું તે તેમને ખલરસરૂપે પરિણમાવે છે? અને શું તે ખલરસરૂપે પરિણમેલાં પુદ્ગલોથી તે પોતાના શરીરની રચના કરી લે છે?

તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે-जहा नेरइया तहा भाणियव्वा जाव थणियकुमारा' જેવી રીતે નરકગતિમાં જવાને યોગ્ય જીવનુ ઉપર વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે, એ જ પ્રકારનું વર્ણન અસુરકુમારવાસમાં જવાને યોગ્ય જીવોના વિષયમાં પણ સમજવું જેમ કે-અસુરકુમારની પર્યાયે ઉત્પન્ન થવા યોગ્ય કોઇ જીવ મારણાન્તિક સમુદ્ઘાતથી યુક્ત થઇને અસુરકુમારોના કોઇ એક આવાસમાં પહોંચી જાય છે-ત્યાં પહોંચતાની સાથે જ તે આહારયોગ્ય પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે, ગૃહીત પુદ્ગલોને ખલરસ રૂપે પરિણમાવે છે, અને ખલરસ રૂપે પરિણમિત થયેલાં તે પુદ્ગલો દ્વારા પોતાના શરીરનુ નિર્માણ કરે છે તથા અસુરકુમારની પર્યાયે ઉત્પન્ન થવા યોગ્ય કોઇક જીવ મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત કરીને ત્યાં જાય છે, અને ત્યાથી પાછો ફરીને પૂર્વશરીરમાં

असुरकुमारावासे उत्पद्य आहारमाहारयति, परिणमयति, शरीरं च बध्नातीति, यावत्-स्तनितकुमाराः स्तनितकुमारपर्यन्तं तद्योग्यजीवानां नैरयिकवदेव आहारादिग्रहण-परिणमन-शरीरबन्धनविषये पूर्वोक्तं गतमात्रस्याहारादिप्रयोगरूपं मारणान्तिकसमुद्घातेन तत्र गत्वा पुनः प्रतिनिवृत्त्य पुनर्गतस्याहारादिप्रयोगरूपं चेति प्रकारद्वयमवसेयम् । यावत्करणात् नागकुमाराः, विद्युत्कुमाराः, अग्निकुमाराः, दिक्कुमाराः वायुकुमाराः, उदधिकुमाराः, द्वीपकुमाराः,

---

आजाता हैं और दुबारा भी मारणान्तिक समुद्धात से युक्त होकर असुरकुमार के किसी एक आवास में उत्पन्न होजाता है। वहां वह उत्पन्न होते ही आहार को ग्रहण करने लगता है, गृहीत आहार पुद्गलोंको परिणमाने लगता है और परिणमित हुए उन पुद्गलोंसे असुरकुमारके योग्य अपने शरीरका निर्माण कर लेता है। इसी तरहसे जो जीव मारणान्तिकसमुद्धात करके यावत स्तनितकुमारोंके आवासों में से किसी एक आवासमें उत्पन्न होनेके योग्य हैं- वह वहां जाकर आहार पुद्गलोंको ग्रहण करता है उन्हे खलरसरूपसे परिणमाता है और स्तनितकुमार के योग्य शरीर का निर्माण करता हैं तथाकोइएक जीवजो स्तनितकुमारोंके आवासोमेंसे किसी एक आवासमें उत्पन्न होनेके योग्य है, वह मारणान्तिक समुद्धात करके वहां पहुंच भी जाता है पर फिर वह पीछे से वहांसे वापिस

આવી જાય છે, અને બીજી વખત મારણાન્તિક સમુદ્દઘાત કરીને અસુર કુમારના કોઈ એક આવાસમાં અસુરકુમાર રૂપે ઉત્પન્ન થાય છે ત્યાં ઉત્પન્ન થતાં જ તે આહાર ગ્રહણ કરવા માંડે છે, ગ્રહણ કરેલા આહાર પુદ્ગલોનું પરિણમન કરે છે અને પરિણમિત પુદ્ગલો દ્વારા અસુરકુમારને યોગ્ય શરીરનું નિર્માણ કરે છે. એ જ પ્રમાણે સ્તનિતકુમાર પર્યન્તના વિષયમા પણ સમજવું જેમ કે-સ્તનિતકુમારની પર્યાયે ઉત્પન્ન થવા યોગ્ય કોઇ એક જીવ મારણાન્તિક સમુદ્દઘાતથી યુકત થઇને સ્તનિતકુમારોના કોઇ એક આવાસમાં પહોંચી જાય છે તે ત્યાં જઇને આહારપુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે, તેમને ખલરસરૂપે પરિણમાવે છે અને પરિણમિત પુદ્ગલો દ્વારા સ્તનિતકુમારને યોગ્ય શરીરનું નિર્માણ કરે છે તથા કોઇ એક જીવ સ્તનિતકુમારોના આવાસોમાંના કોઈ પણ એક આવાસમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે. તે જીવ મારણાન્તિક સમુદ્દઘાત કરીને ત્યાં પહોંચી પણ જાય છે, અને પછી તે પૂર્વગ્રહીત શરીરમાં પાછો આવી જાય છે, અને બીજીવાર મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત કરીને તે સ્તનિતકુમારોના કોઇ પણ એક આવાસમાં સ્તનિત-

संग्राह्याः । गौतमः पृच्छति-'जीवेणं भंते ! मारणंतियसमुग्घाएणं समोहए' हे भदन्त ! यो जीवः खलु मारणान्तिकसमुद्घातेन समवहतः, 'जे भविए असंखेज्जेसु पुढविकाइयत्ताए उववज्जित्तए' असंख्येयेषु पृथिवीकायिकावासशत-सहस्रेषु असंख्यलक्षपृथिवीकायिकावासेषु अन्यतरस्मिन् एकस्मिन् वा पृथिवी कायिकावासे पृथिवीकायिकतया उपपत्तुं जन्म ग्रहीतुं भव्यो योग्यः 'सेणं भंते !

पूर्वगृहीतमें आजाता है और पुनःमारणान्तिक समुद्धात करता है फिर वह वहां जाता है और जाते ही आहारपुद्गलों को ग्रहण करने लग जाता है उन्हें परिणमानें लगता है और फिर उनसे स्तनितकुमारके योग्य अपने शरीरकी निष्पत्ति करलेता है इस तरह से यहां ये दो प्रकार कहे गये हैं। यहां यावत् शब्दसे 'नागकुमार, विद्युत्कुमार, सुवर्णकुमार, अग्निकुमार, वायुकुमार, उदधिकुमार, द्वीप-कुमार, और दिक्कुमार' इन सब भवनपतियोंका ग्रहण हुआ है।

अब गौतमस्वामी प्रभुसे ऐसा पूछते हैं 'कि जीवे णं भंते ! मारणंतिय समुग्घाएणं समोहए' हे भदन्त ! जो जीव मारणान्तिक समुद्घातसे समवहत युक्त होकर 'असंखेज्जेसु पुढविकाइयावाससय-सहस्सेसु अण्णयरंसि वा पुढविकाइयावासंसि पुढविकाइयत्ताए उवव-ज्जित्तए' असंख्यात लाख प्रमाण पृथिवीकायिकावासोंमें से किसी एक पृथिवीकायिकावासमें उत्पन्न होनेके 'भविए' योग्य है 'से णं भंते'

કુમારની પર્યાયે ઉત્પન્ન થઇ જાય છે ત્યાં પહોંચતાની સાથે જે તે આહારયોગ્ય પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરવા માંડે છે, તેમનુ પરિણમન કરવા માંડે છે અને પરિણમિત પુદ્ગલો વડે સ્તનિતકુમારને યોગ્ય શરીરનું નિર્માણ કરી લે છે. આ રીતે અહીં બે પ્રકાર કહ્યા છે અહીં 'जाव थणियकुमारा' માં વપરાયેલા 'जाव (યાવત્)' પદથી 'નાગકુમાર, વિદ્યુત્કુમાર, સુવર્ણકુમાર, અગ્નિકુમાર, વાયુકુમાર, ઉદધિકુમાર, દ્વીપકુમાર અને દિક્કુમાર' આ ભવનપતિ દેવોને ગ્રહણ કરવામા આવ્યા છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે- 'जीवेणं भंते ! मारणंतियसमुग्घाए णं समोहए' હે ભદન્ત! જે જીવ મારણાન્તિક સમુદ્ઘાતથી યુકત થઇને 'असंखेज्जेसु पुढवकाइयावाससयसहस्सेसु अण्णयरंसी वा पुढविकाइ-यावासंसि पुढविकाइयत्ताए उववज्जित्तए' અસંખ્યાત લાખ પૃથ્વીકાયોના આવાસોમાંના કોઇ પણ એક પૃથ્વીકાયાવાસમાં પૃથ્વીકાયની પર્યાયે ઉત્પન્ન થવાને 'भविए' યોગ્ય હોય, તો 'से णं भंते !' હે ભદન્ત! એવો પૃથ્વીકાય રૂપે ઉત્પન્ન

मंदरस्स पव्वयस्स पुरत्थिमेणं केवइयं गच्छेज्जा, केवइयं पाउणिज्जा ? हे भदन्त ! स खलु मारणान्तिकसमुद्घातेन समवहतः पृथिवीकायिकतया उत्पत्तुं योग्यो जीवः मन्दरस्य पर्वतस्य पौरस्त्ये पूर्वदिग्भागे कियद्दूरं गच्छेत्, कियद् दूरं वा प्राप्नुयात्? भगवानाह–'गोयमा ! लोयंतं गच्छेज्जा लोयंतं पाउणिज्जा' हे गौतम ! लोकान्तं गच्छेत्–लोकान्त प्राप्नुयात्, गौतमः पृच्छति–'सेणं भंते ! तत्थगए चेव आहारेज्ज वा, परिणामेज्ज वा, सरीरं बंधेज्जा ?' हे भदन्त ! स खलु पृथिवीकायिकतया उपपत्तुं योग्यो जीवः तत्र गत एव पृथिवीकायिकावासं प्राप्तः सन्नेव आहरेज्ज वा, परिणमयेज्जवा, शरीरं वा बध्नीयात्? भगवानाह–'गोयमा ! अत्थे गइए तत्थगए चेव आहारेज्ज वा, परिणामेज्ज वा, सरीरं वा बंधेज्जा'

हे भदन्त ! ऐसा पृथिवीकायिकरूपसे उत्पन्न होने योग्य वह जीव 'मंदरस्स पव्वयस्स पुरत्थिमेणं केवइयं गच्छेज्जा, केवइयं पाउणिज्जा' मंदर पर्वतकी पूर्वदिशामें कितने दूरतकके प्रदेशको प्राप्त कर सकता है ? इसके उत्तरमें प्रभु उनसे कहते हैं कि 'गोयमा ? हे गौतम 'लोयंतं गच्छेज्जा लोयंत पाउणिज्जा' ऐसा वह जीव लोकान्त तक जा सकता है और लोकान्तको प्राप्त कर सकता है । इस पर गौतम प्रभुसे ऐसा पूछते हैं कि 'से णं भंते ! तत्थगए चेव आहारेज्ज वा, परिणामेज्ज वा, सरीरं बंधेज्जा' पृथिवीकायिकरूपसे उत्पन्न होनेके योग्य ऐसा वह जीव पृथिवीकायिकके आवासमें प्राप्त होते ही क्या आहार पुद्गलों को ग्रहण करने लगता है ? उन्हें खलरसरूपसे परिणमाने लगता२ क्या ? तथा खलरसरूपसे परिणमित हुए उन पुद्गलोंसे अपने पृथिवीकायिकके शरीरकी रचना करने लगता है क्या ? इसके उत्तरमें प्रभु उनसे कहते हैं कि

થવાને યોગ્ય તે જીવ 'मंदरस्स पव्वयस्स पुरत्थिमेणं केवइयं गच्छेज्जा, केवइयं पाउणिज्जा ?' મંદર પર્વતની પૂર્વ દિશામાં કેટલે દૂર સુધી જઇ શકે છે, અને કેટલા દૂર સુધીના પ્રદેશને પ્રાપ્ત કરી શકે છે ?

તેનો જવાબ આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે– 'गोयमा !' હે ગૌતમ ! 'लोयंतं गच्छेज्जा, लोयंतं पाउणिज्जा' એવો તે જીવ લોકાન્ત સુધી જઇ શકે છે અને લોકાન્તને પ્રાપ્ત કરી શકે છે

પ્રશ્ન– 'से णं भंते ! तत्थगए चेव आहारेज्ज वा, परिणामेज्ज वा, सरीरं बंधेज्जा' હે ભદન્ત ! પૃથ્વીકાય રૂપે ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય એવો તે જીવ પૃથ્વીકાયિકના આવાસમાં પહોંચતાની સાથે જ શું આહાર પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરવા લાગે છે ? શું તેમને ખલરસ રૂપે પરિણમાવવા માંડે છે ? તથા શું પરિણમિત થયેલાં તે પુદ્ગલો દ્વારા શું તે પોતાના પૃથ્વીકાયિક શરીરની રચના કરવા માંડે છે ?

हे गौतम ! अस्त्येककः कश्चिद् जीवः मारणान्तिकसमुद्घातेन समवहतः सन् तत्र गत एव पृथिवीकायिकावासं प्राप्तः सन्नेव आहरेद् वा, परिणमयेद् वा, शरीरं वा बध्नीयात्, अथ च 'अत्थेगइए तओ पडिनियत्तइ पडिनियत्तित्ता इहं हव्वं आगच्छइ' अस्त्येककः अपरः कश्चित् तत्र गत्वापि आहारादिकं विनैव प्रति निवर्तते, प्रतिनिवृत्य इह पूर्वशरीरे शीघ्रम् आगच्छति, आगत्य च 'दोच्चंपि मारणंतियसमुग्घाएणं समोहणइ' द्वितीयमपि वारं मारणान्तिकसमुद्घातेन समवहन्ति, 'समोहणइत्ता मंदरस्स पव्वयस्स पुरत्थिमेण अंगुलस्स असंखेज्जइ

'गोयमा ! अत्थेगईए तत्थगए चेव आहारेज्ज वा, परिणामेज्ज वा, सरीरं वा, बंधेज्जा, हे गौतम ! मारणान्तिक समुद्धातसे समवहत हुआ कोइ एक जीव ऐसा होता है जो पृथिवीकायिकावासमें प्राप्त होते ही आहार पुद्गलोंको ग्रहण करने लग जाता है, उन्हें परिणमाने लगता है, और उनसे अपने पृथिवीकायिकके योग्य शरीरका निर्माण करने लगता है तथा 'अत्थेगइए तओ पडिनियत्तइ पडिनियत्तित्ता इहं हव्वं आगच्छइ' कोई एकजीव ऐसा होता है जो मारणान्तिक समुद्धातसे समवहत होकर पृथिवीकायिकावासमें पहुँच तो जाता है पर वह आहार आदिका ग्रहण किये विना ही वहांसे लौटकर अपने पूर्वशरीरमें शीघ्र आजाता है और आकरके 'दोच्चंपि मारणंतियसमुग्घाएण समोहणइ' फिर वह दुबारा मारणान्तिक समुद्धात करता है 'समोहणित्ता' दुबारा मारणान्तिक समुद्घात करके

ઉત્તર— 'गोयमा ! अत्थेगईए तत्थगएचेव आहारेज्ज वा, परिणामेज्ज वा, सरीर वा बंधेज्जा' હે ગૌતમ ! મારણાન્તિક સમુદ્ધાતથી યુક્ત થયેલો કોઈ જીવ એવો હોય છે કે જે પૃથ્વીકાયિક આવાસમા પૃથ્વીકાયિક રૂપે ઉત્પન્ન થતાની સાથે જ આહાર પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરવા લાગી જાય છે, તેમનુ પરિણમન કરવા લાગી જાય છે અને પરિણમિત પુદ્ગલો દ્વારા પોતાના પૃથ્વીકાયિકને યોગ્ય શરીરનુ નિર્માણ કરવા માંડે છે. તથા– 'अत्थेगइए तओ पडिनियत्तइ, पडिनियत्तित्ता इहं हव्वं आगच्छइ' કોઈક જીવ એવો હોય છે કે જે મારણાન્તિક સમુદ્ધાતથી યુક્ત થઈને પૃથ્વીકાયિકાવાસમા પહોચી તો જાય છે, પરન્તુ ત્યા આહાર આદિ ગ્રહણ કર્યા વિના જ ત્યાંથી પાછો ફરીને પોતાના પૂર્વગૃહીત શરીરમાં તુરત આવી જાય છે, ત્યા આવીને 'दोच्चंपि मारणंतियसमुग्घाएणं समोहणइ' બીજી વખતે તે મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત કરે છે 'समोहणित्ता' અને એ રીતે બીજી વખત મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત કરીને 'मंदरस्स पव्वयस्स पुरत्थिमेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागमेत्तं वा,

भागमंतं वा, संखेज्जइ भागमंत वा' समवहत्य समुद्घातं कृत्वा मन्दरस्य पर्वतस्य पौरस्त्ये पूर्वदिग्भागे अङ्गुलस्य असंख्येयभागमात्रे वा, अत्रसप्तम्यर्थे द्वितीया, तेन असंख्येयभागमात्रे वा संख्येयभागमात्रे वा, 'वालग्गं वा, वालग्गपुहुत्तं वा, एवं लिक्खं, जूयं जव मज्झं–अंगुलं–जाव–जोयणकोडिं वा, जोयणकोडाकोडिं वा, संखेज्जेसु वा, असंखेज्जेसु वा, जोयणसहस्से वा, संखेज्जेसु वा, असंखेज्जेसु वा जोयण सहस्सेसु' वालाग्रमिति वालाग्रे वालाग्रमात्रे इत्यर्थः एवमग्रेऽपि सर्वत्र मात्रशब्दः संयोजनीयः। वालाग्रपृथक्त्वे वा वालाग्रद्वयादारभ्य नववालाग्रमात्रे वा। एवं 'लिक्षाम्' इति लिक्षामात्रे, लिक्षेति यूकाया अण्डकम्। यूकामिति यूकामात्रे वा एवं यवमध्ये वा, अङ्गुले वा यावत्–अत्र यावत्करणात्-'विहत्थिं वा, रयणिं वा, कुच्छिं वा, धणुं वा, कोसं वा, जोयणं वा, जोयण सयं वा, जोयण सहस्सं वा' वितस्तौ वा, रत्नौ वा, कुक्षौ वा, धनुषि वा, क्रोशे वा, योजने वा, योजनशते वा, योजनसहस्रे वा इति संग्राह्यम्, तथा योजनकोटयां वा, योजनकोटीकोटयां वा, संख्येयेषु वा, असंख्येयेषु वा

'मदरस्स पव्वयस्स पुरत्थिमेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागमंत वा, संखेज्जइभागमंतं वा' वह मंदरपर्वतके पूर्वदिग्भागमें, अंगुलके असंख्यातवें भागमात्रक्षेत्रमें, संख्यातवें भागमात्रक्षेत्रमें, वालग्गं वा, बालग्गपुहुत्तं वा, एवं लिक्खं, जूय जवमज्झं, अंगुल जाव जोयणकोडिं वा, जोयणकोडाकोडिं वा, संखेज्जेसु वा असंखेज्जेसु वा, जोयणसहस्सेसु वा' वालाग्रक्षेत्रमें, बालाग्रपृथक्त्वमात्रक्षेत्रमें, इसी तरह लिक्षामात्रक्षेत्रमें, यूकामात्रक्षेत्रमें, यवमध्यप्रमाणक्षेत्रमें, अंगुलप्रमाणक्षेत्रमें, यावत् शब्दसे 'वितस्तिप्रमाणक्षेत्रमें, रत्निप्रमाणक्षेत्रमें, कुक्षिप्रमाणक्षेत्रमें, धनुषप्रमाणक्षेत्रमें, क्रोशप्रमाणक्षेत्रमें, योजनप्रमाणक्षेत्रमें, सौयोजनप्रमाणक्षेत्रमें, एकहजारयोजनप्रमाणक्षेत्रमें, तथा एक कोटियोजनप्रमाणक्षेत्रमें, संख्यातहजार अथवा असंख्यात हजारयोजनप्रमाणक्षेत्रमें जा

संखेज्जभागमंतं वा' ते मंदर पर्वतना पूर्वदिग्भागमां आंगळना असंख्यातमां भाग प्रमाणु क्षेत्रमां, के संख्यातमां भाग प्रमाणु क्षेत्रमां, 'वालग्गं वा, वालग्गपुहुत्तं वा, एवं लिक्खं, जूयं, जवमज्झं, अंगुलं जाव जोयणकोडिं वा, जोयणकोडाकोडिं वा, संखेज्जेसु वा, असंखेज्जेसु वा, जोयणसहस्सेसु वा' वालाग्र प्रमाणु क्षेत्रमां वालाग्रपृथक्त्व प्रमाणु क्षेत्रमां, એ જ પ્રમાણે લિક્ષા (લીખ) પ્રમાણુ ક્ષેત્રમાં, યૂકા (જૂ) પ્રમાણુ ક્ષેત્રમાં, યવમધ્યપ્રમાણુ ક્ષેત્રમા, આગળ માત્ર ક્ષેત્રથી લઈને કરોડ યોજન પ્રમાણુ ક્ષેત્રમા, કરોડોના કરોડો યોજન પ્રમાણુ ક્ષેત્રમાં, સંખ્યાત અથવા અસંખ્યાત હજાર

योजन सहस्रेषु। तथा 'लोगंते वा एगपएसियं सेढिं मोत्तूण असंखेज्जेसु पुढवि-काइया वाससयसहस्सेसु अण्णयरंसि पुढवी काइया वासंसि पुढवीकाइयत्ताए उववज्जेज्जा' लोकान्ते वा गत्वेति शेषः, ततश्चायमर्थः-उत्पादस्थानानुसारेण अङ्गुलासंख्येयभागमात्रादिके क्षेत्रे मारणान्तिकसमुद्घातेन गत्वा, कथमित्यत्राह-'एगपएसियं सेढिं मोत्तुण' एकप्रदेशिकां श्रेणिं मुक्त्वा-यद्यप्यसंख्येयप्रदेशावगाहनस्वभाववान् जीवस्तथापि नैव एकप्रदेश श्रेणिवर्त्यसंख्यप्रदेशावगाहनेन गच्छति तथा स्वभावत्वादित्यतस्ताम् एक प्रदेशिकां श्रेणिं विदिक् चतुष्टयरूपां मुक्त्वा असंख्येयेषु पृथिवीकायिकावासशतसहस्रेषु–असंख्यलक्षपृथिवीकायिकावासेषु अन्यन्तरस्मिन् एकस्मिन् पृथिवीकायिकावासे पृथिवीकायिकतया उपपद्य–जन्म गृहीत्वा 'तओपच्छा आहारेज्ज वा परिणामेज्ज वा सरीरं वा बंधेज्जा' ततः पश्चात् तत्रगमनानन्तरं तत्र गत्वेत्यर्थः आहरेद्वा–आहारं कुर्यात् 'परि-

करके तथा 'एगपएसिय सेढिं मोत्तूण लोगंते पुढवीकाइयावाससयसहस्सेसु अण्णयरंसि पुढवीकाइयावासंसि पुढवीकाइयत्ताए 'उववज्जेज्जा' एकप्रदेशकी श्रेणीको छोडकर लोकके अन्तमें जाकरके लक्षप्रमाण पृथिवीकायिकावासोंमें से किसी एक पृथिवीकायिकावासमें पृथिवीकायिकरूपसे उत्पन्न होकरके 'तओ पच्छा आहारेज्ज वा, परिणामेज्ज वा, सरीर वा बंधेज्जा वा' इसके बाद अर्थात् वहां जाकरके वह आहार पुद्गलोंको ग्रहण करता है, उन्हें खलरसरूपसे परिणमाता है और परिणमित हुए उन पुदगों से अपने पृथिवीकायिक के शरीरकी रचना करता है। 'वालग्गं' आदि पदोंमें' मात्र शब्दका प्रयोग हुआ है । 'बालाग्र पृथक्त्वका 'दोबालाग्रसे लेकर नौ बालाग्रतक' ऐसा अर्थ है। तात्पर्य कह-

યોજન પ્રમાણ ક્ષેત્રમાં જઇને તથા 'एग पएसियं सेढिं मोत्तण लोगंते पुढवीकाइयावाससयसहस्से ; अण्णयरंसि पुढवीकाइयत्ताए उववज्जेज्जा' એક પ્રદેશની શ્રેણીને છોડીને લોકના અન્તમાં જઇને લાખો પૃથ્વીકાયિકાવાસોમાના કોઇ પણ એક પૃથ્વીકાયાવાસમાં પૃથ્વ કાયિક રૂપે ઉત્પન્ન થાય છે 'तओ पच्छा आहारेज्ज वा, परिणामेज्ज वा, सरीर वा बंधेज्जा वा' અને ત્યારબાદ આહાર પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે, તેમનું ખલરસ રૂપે પરિણમન કરે છે અને પરિણમિત આહાર પુદ્ગલો દ્વારા પોતાના પૃથ્વીકાયિક શરીરની રચના કરે છે.

'वालग्गं' આદિ પદોમાં માત્ર શબ્દને પ્રયોગ થયો છે. 'બાલાગ્ર પૃથકત્વ' એટલે બે બાલાગ્રથી લઇને નવ સુધીના બાલાગ્ર

કહેવાનુ તાત્પર્ય એ છે કે– ઉત્પાદસ્થાન અનુસાર આંગલના અસંખ્યાતમાં ભાગ

णामेज्ज वा' कृतमाहारं परिणमयेद्वा, शरीरं वा बध्नीयात् तैः परिणमितैः पुद्गलैः शरीरं निष्पादयेदिति 'जहापुरत्थिमेणं मंदरस्स पव्वयस्स आलावओ

नेका यह है कि उत्पादस्थानके अनुसार अंगुलके असंख्यातवें भागमात्र आदिक क्षेत्रमें मारणान्तिक समुद्घात द्वारा जाकरके किस तरहसे जाकरके तो कहते हैं कि एगपएसियं सेढिं मोत्तण' एकप्रदेशकी श्रेणिको छोडकर यद्यपि जीवलोकके असंख्यात प्रदेशोंमें अवगाहना करनेके स्वभाव-वाला है तो भी जब वह एकप्रदेशकी श्रेणीमें स्थित रहता है तब असंख्यात प्रदेशोंमें अवगाहना द्वारा उसकी गति नहीं होती है कारण, जीवका ऐसाही कोई स्वभाव है। इसलिये चार विदिशारूप एकप्रदेश की श्रेणिको छोडकर असंख्यात लाख पृथिवीकायिकावासोंमें सें किसी एक पृथिवीकायिकावासमें उत्पन्न होता है ऐसा कहा है । सिद्धान्तकी 'अनुश्रेणिगतिः' ऐसी मान्यता है कि जीव और पुद्गलकी लोकान्त-प्रापिणी जो गति होती है वह विदिशाओंको छोडकर आकाशकी प्रदेशपंक्तिके अनुसार ही होती हैं । अतः मारणान्तिकसमुद्घात करके जीव जब किसी भी गतिमें जन्म धारण करता है तब वह श्रेणिके अनुसार ही गमन कर वहां पहुँचता है । विदिशासे गमन कर वहां नहीं पहुँचता है । पृथिवीकायिकावासोंमें से किसी एक पृथि-वीकायिकावासमें गमनके बाद फिर वह 'आहारेज्ज वा, परिणामेज्ज वा, सरीरं वा बंधेज्जा' इस प्रकारकी परिस्थितिवाला बनता है। ऐसा

માત્ર આદિક ક્ષેત્રમા મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત દ્વારા જઇને,–કેવી રીતે જઇને? તો કહે છે કે 'एगपएसियं सेढिं मोत्तण' એક પ્રદેશની શ્રેણીને છોડીને– જો કે જીવ લોકના અસખ્યાત પ્રદેશોમા અવગાહના કરવાના સ્વભાવવાળો છે, તો પણ જ્યારે તે એક પ્રદેશની શ્રેણીમાં સ્થિત રહે છે, ત્યારે અસખ્યાત પ્રદેશોમાં અવગાહના દ્વારા તેની ગતિ થતી નથી, કારણ કે જીવનો એવો જ સ્વભાવ છે તેથી ચાર વિદિશારૂપ એક પ્રદેશની શ્રેણીને છોડીને, અસંખ્યાત લાખ પૃથ્વીકાયિકાવાસોમાના કોઇ એક પૃથ્વીકાયા વાસમાં ઉત્પન્ન થાય છે એવું કહ્યુંછે સિદ્ધાન્તની એવી માન્યતા છે કે 'अनुश्रेणि गतिः' જીવ અને પુદ્ગલની લોકાન્તપ્રાપિણી જે ગતિ હોય છે, તે વિદિશાઓને છોડીને આકાશની પ્રદેશપંકિત અનુસાર જ હોય છે. તેથી મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત કરીને જીવ જ્યારે કોઈ પણ ગતિમા જન્મ ધારણ કરે છે, ત્યારે તે શ્રેણી અનુસાર જ ગમન કરીને ત્યાં પહોંચે છે, વિદિશામાં ગમન કરીને ત્યાં પહોંચતો નથી. પૃથ્વીકાયિક આવાસોમાંના કોઇ પણ એક આવાસમા ઉત્પન્ન થઇને, તેઓ आहारेज्ज वा, परिणामेज्ज वा, सरीरं वा बंधेज्जा' આહાર ગ્રહણ કરે છે, આહારનુ પરિણમન કરે છે અને પરિણમિત આહાર

भणिओ' यथा मन्दरस्य सुमेरोः पर्वतस्य पौरस्त्ये पूर्वदिग्भागे आलापको भणितः उपर्युक्तरीत्या प्रतिपादितः 'एवं दाहिणेणं, पच्चत्थिमेणं, उत्तरेणं, उड्ढे, अहे' एवं तथैव दक्षिणे दक्षिणदिग्भागे, पश्चिमे पश्चिमदिग्भागे, उत्तरे उत्तरदिग्भागे, ऊर्ध्वम् उपरिभागे अधः अधोभागेऽपि केवलं विदिशां विहाय दशसु दिक्षु विदिक्चतुष्टयकत्वात् शेषासु षट्सु दिक्षु विदिक्चतुष्टयं मुक्त्वा शेषासु षट्सु दिक्षु उपर्युक्ताः षट् आलापकाः स्वयमूहनीयाः 'जहा

संबंध यहां जोडलेना चाहिये। 'जहा पुरत्थिमेणं मंदरस्स पव्वयस्स आलावओ भणिओ' जिस प्रकारका आलाप सुमेरुपर्वतकी पूर्वदिशाके संबंधमें उपर्युक्त रीतिके अनुसार कहा है 'एवं दाहिणेणं, पचत्थिमेणं, उत्तरेणं, उड्ढे अहे' इसी तरहका आलाप दक्षिणदिग्भागमें, पश्चिम-दिग्भागमें, उत्तरदिग्भागमें, ऊर्ध्वदिशामें, अधोदिशामें भी केवल-विदिशाओंको छोडकर (शेष ५ दिशाओंमें) अपने आप समझलेना चाहिये। अर्थात् चार दिशा और विदिशा तथा उर्ध्व और अधः ये दश दिशाएँ हैं सो जैसा आलापक अभी पूर्वदिशाको लेकर प्रकट किया गया है वैसाही पाँच दिशा संबंधी पाँच आलापक अपने आप कल्पितकर लेना चाहिये। इन आलापकों के कहते समय विदिशा-ओंका त्याग कर देना चाहिये क्योंकि लोकान्त प्रापिणी गति जीव और पुद्गलकी दिशाओंके अनुसार ही होती है।

પુદ્ગલો દ્વારા શરીરની રચના કરે છે, એવો પૂર્વોક્ત વાકય સાથેનો સંબંધ અહીં સમજવો.

'जहा पुरत्थिमेणं मंदरस्स पव्वयस्स आलावओ भणिओ' જે પ્રકારનો આલાપક સુમેરુ પર્વતની પૂર્વ દિશાને અનુલક્ષીને આપવામા આવ્યો છે, 'एवं दाहिणेणं, पच्चत्थिमेणं, उत्तरेणं, उड्ढे, अहे' એ જ પ્રકારનો આલાપક દક્ષિણદિશા, પશ્ચિમદિશા, ઉત્તરદિશા, ઉર્ધ્વદિશા અને અધોદિશાને અનુલક્ષીને–વિદિશાઓને છોડીને (બાકીની પાંચ દિશાઓને અનુલક્ષીને)– બનાવી લેવો. કહેવાનુ તાત્પર્ય એ છે કે– ચાર દિશાઓ, ચાર વિદિશાઓ, ઉર્ધ્વદિશા અને અધોદિશા, એમ કુલ દસ દિશાઓ છે. પરન્તુ વિદિશાઓ સિવાયની ૬ દિશાઓને અનુલક્ષીને જ આલાપકો કહેવા, કારણકે જીવ અને પુદ્ગલની લોકાન્તપ્રાપિણી ગતિ દિશાઓ અનુસાર જ થાય છે. પૂર્વદિશા સંબંધી જેવો આલાપક અહીં આપવામા આવ્યો છે, એવા જ બાકીની પાંચ દિશા સબંધી પાચ આલાપકો સમજવા.

पुढवि काइया तहा एगिंदियाणं सव्वेसिं एक्केक्कस्स छ आलावगा भाणियव्वा एवं यथा पृथिवीकायिकाः पृथिवीकायिकसम्बन्धिनः षड् आलापकाः उक्ता स्तथा एकेद्रियाणाम् अप्कायिकादीनां सर्वेषां मध्ये एकैकस्य अप्कायिकस्य, तेजःकायिकस्य, वायुकायिकस्य, वनस्पतिकायिकस्य प्रत्येकम् उपर्युक्ताः षड्आलापका विज्ञेयाः, दिग्विदिग्मेलनेन दशालापकेषु चतुर्विदिगालापह्रासेन षण्णामेवाऽऽलापकानां पर्यवसितत्वात् । गौतमः पृच्छति–'जीवेणं भंते ! मारणंतिय समुद्घाएणं समोहए' हे भदन्त ! यःखलु जीवो मारणान्तिकसमुदघातेन समवहतः सन् 'जे भविए असंखेज्जेसु वेइंदियावाससयसहस्सेसु

'जहा पुढविकाइया तहा एगिंदियाणं सव्वेसिं एक्केकस्स छआलावगा भाणियव्वा' जिस प्रकारसे छह दिशाओंको लेकर पृथिवीकायिक जीव के विषयमें पूर्वोक्तरूपसे ६ आलापक कहे गये हैं उसी प्रकारसे अप्कायिक आदि समस्त एकेन्द्रियजीवोंमें से अप्कायिक एकेन्द्रियके, तेजःकायिक एकेन्द्रियके, वायुकायिक एकेन्द्रियके और वनस्पतिकायिक एकेन्द्रिय के भी ६–६ आलापक कहलेना चाहिये । वैसे तो दिशा और वि' दिशाके मिलानेसे दश आलापक होते हैं परन्तु चारविदिशाओंके कम होते हैं परन्तु चारविदिशाओंके कम होनेसे ६ही आलापक होते हैं ऐसा जानना चाहिये ।

अब गौतमस्वामी प्रभुसे ऐसा पूछते हैं कि–'जे जीवे णं भंते ! मारणंतिय समुग्घाएणं समोहए' हे भदन्त ! मारणान्तिक समुद्घातसे

'जहा पुढविकाइया तहा एगिंदियाणं सव्वेसिं एकएक्कस्स छ आलावगा भाणियव्वा' જેમ છ દિશાઓને અનુલક્ષીને પૃથ્વીકાયિક જીવના વિષયમાં પૂર્વોકત રૂપે ૬ આલાપકો કહ્યા છે, એ જ પ્રમાણે અપ્કાયિક આદિ સમસ્ત પચેન્દ્રિય જીવોના વિષયમાં પણ છ, છ આલાપકો સમજવા એટલે કે અપ્કાયિક એકેન્દ્રિય જીવના ૬ આલાપકો તેજસ્કાયિક એકેન્દ્રિયના ૬ આલાપકો, વાયુકાયિક એકેન્દ્રિયના ૬ આલાપકો અને વનસ્પતિકાયિક એકેન્દ્રિયના ૬ આલાપકો સમજવા.

જો કે દિશાઓ અને વિદિશાઓ (ખૂણાઓ) ને અનુલક્ષીને તો ૧૦ આલાપક સંભવી શકે છે, પરન્તુ ચાર વિદિશાઓ ગ્રહણ કરવાનો નિષેધ હોવાથી અહીં છ–છ આલાપકો જ બનાવવા જોઇએ, એમ કહ્યુ છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે– 'जे जीवे णं भंते ! मारणंतियसमुग्घाए णं समोहए' હે ભદન્ત ! મારણાન્તિક સમુદ્ઘાતથી યુકત

अण्णयरंसि वेइंदियावासंसि वेइंदियत्ताए उववज्जित्तए' 'असंख्येयेषु द्वीन्द्रियावासशतसहस्रेषु असंख्यलक्षद्वीन्द्रियावासेषु अन्यतरस्मिन् एकस्मिन् द्वीन्द्रियावासे द्वीन्द्रियतया उपपत्तुं जन्म ग्रहीतु भव्यः योग्यो वर्तते 'से णं भंते! तत्थ गए चेव ०?' हे भदन्त! स खलु द्वीन्द्रियावासयोग्यो जीवः तत्र गत एव, द्वीन्द्रियावासं प्राप्तः सन्नेव किम् आहरेद् वा, परिणमयेद् वा, शरीरं वा बध्नीयात्? इति प्रश्नः, भगवानाह–'जहा नेरइया एवंजाव–अणुत्तरोववाइया' हे गौतम! यथा नैरयिकाः नैरयिकसम्बन्धिनः द्विविधाः तत्र गत एव आहरेद् वा परिणमयेद् वा शरीरं वा बध्नीयात्, इत्येक आलापकः

समवहत होता हुआ जो जीव 'असंखेज्जेसु वेइंदियावाससयसहस्सेसु अण्णयरंसि वेइंदियावासंसि वेइंदियत्ताए उववज्जित्तए भविए' असंख्यात लाख दोइन्द्रियावासोंमें से किसी एक दोइन्द्रियावासमें उत्पन्न होनेके योग्य है 'से णं भंते! तत्थगएचेव' ऐसा वह जीव क्या उस द्वीन्द्रियावासमें पहुँचते ही आहार ग्रहण करने लगता है? उस आहारको क्या वह परिणमाने लगता है? परिणमित हुए उस आहारसे क्या वह अपने दोइन्द्रियावास योग्य शरीरका बंधन करने लगता है? इसके उत्तरमें प्रभु उनसे कहते हैं कि 'जहा नेरइया एव जाव अणुत्तरोववाइया' हे गौतम! जिस प्रकारसे नारकोंके विषयमें कहा गया है उसी प्रकारसे यावत् अनुत्तरोपपातिकतकके जीवोंके विषयमें भी जानना चाहिये अर्थात् जैसे मारणान्तिक समुद्घातसे समवहत हुआ कोइ जीवकि जो कोई एक नरकावासमें उत्पन्न होनेके योग्य है

थयेलो જે જીવ असंखेज्जेसु वेइंदियावाससयमहस्सेसु अण्णयरंसि वेइंदियावासंसि वेइंदियत्ताए उववज्जित्तए भविए' અસંખ્યાત લાખ દ્વીન્દ્રિયાવાસોમાંના કોઇ એક દ્વીન્દ્રિય આવાસમાં દ્વીન્દ્રિય પર્યાયે ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય હોય, 'से णं भंते! तत्थगए चेव' એવો તે જીવ તે દ્વીઇન્દ્રિય આવાસમાં પહોંચતાની સાથે જ આહાર ગ્રહણ કરવા માંડે છે? શું તે આહારનુ તે પરિણમન કરવા માંડે છે? તથા શું પરિણમિત થયેલા આહારથી તે દ્વીન્દ્રિયાવાસયોગ્ય શરીરનું નિર્માણ કરવા માંડે છે?

તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે– 'जहा नेरइया एवं जाव अणुत्तरोववाइया' હે ગૌતમ! જે પ્રમાણે નારકોના વિષયમા કહેવામાં આવ્યું છે, એ જ:પ્રમાણે અનુત્તરોપપાતિક પર્યન્તના જીવોના વિષયમા પણ સમજવું જેમકે– 'મારણાન્તિક સમુદ્ઘાતથી યુકત થયેલો કોઇ જીવ કે જે કોઇ એક નારકવાસમાં ઉત્પન્ન

एकः कश्चित् तत्रगत्वाअपि पुनर्निवृत्य द्वितीयवारं समुद्घातं कृत्वा पुनस्तत्र गत्वा आहरेद् वा, परिणमयेद् वा शरीरं वा बध्नीयात्, इति द्वितीय आलापकः, एवंद्विविधा आलापकाः प्रतिपादिताः एवं तथैव यावत्द्वीन्द्रियादारभ्य अनुत्तरौपपातिकाः अनुत्तरौपपातिपञ्चविमानपर्यन्तजीवसम्बन्धिनोअपि द्विविधाः आहाराद्यालापकाः वक्तव्याः । गौतमः पुनर्विशिष्य अनुत्तरौपपातिक विमानविषये पृच्छति-'जीवेण भंते ! मारणन्तिय समुग्घाएणं समोहए' हे

जब वहां पहुँच जाता है तो वह पहुँचते ही वहां आहारपुद्गलोंको ग्रहण करने लगता हैं, उन्हे परिणमाने लगता हैं और परिणमित हुए उनसे अपने नरकावासयोग्य शरीरका निर्माण करने लगता है तथा कोई एक जीव ऐसा होता है जो वहां पहुँचकर भी आहारादि के योग्य पुदगलोंका ग्रहण नहीं करता है- किन्तु वहांसे वापिस जाकर अपने पूर्वगृहीत शरीरमें ही समा जाता है और फिर से समुद्धात करके वहां पहुंचकर वह आहार ग्रहण करता है- उसे परिणमाता है और शरीर का निर्माण करता है तो जैसे ये दो आलापक नैरयिक संबंधमें पहिले कहे गये हैं- उसी प्रकारसे ये दो आलापक द्वीन्द्रिय जीवोंसे लेकर पांच अनुत्तरोपपातिक विमानमें रहे हुए देवोंके विषयमें भी जानना चाहिये । अब गौतम विशेष प्रकार से अनुत्तरौपपातिक विमानो के विषय में प्रभु से पूछते है-

---

થવાને યોગ્ય હોય છે, તે મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત કરીને નરકાવાસમાં પહોચતાની સાથે જ આહાર પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરવા મંડી જાય છે, તે આહારપુદ્ગલોનું પરિણમન કરવા માંડે છે અને પરિણમિત પુદ્ગલોથી પોતાના નરકાવાસને યોગ્ય શરીરનું નિર્માણ કરવા લાગી જાય છે પરન્તુ કોઇક જીવ એવો હોય છે કે જે ત્યાં (નરકાવાસમાં) પહોચીને આહારાદિને યોગ્ય પુદ્ગલો ગ્રહણ કરતો નથી, પણ ત્યાથી પાછો આવીને પોતાના પૂર્વ-ગૃહીત શરીરમા જ સમાઇ જાય છે, અને ફરીથી સમુદ્ઘાત કરીને નરકાવાસમાં નારકની પર્યાયે ઉત્પન્ન થઇ જાય છે, ત્યાં પહોચતાની સાથે જ તે આહાર ગ્રહણ કરે છે, તેનું પરિણમન કરે છે અને પરિણમિત પુદ્ગલોથી પોતાના નારકાવાસને યોગ્ય શરીરનું નિર્માણ કરે છે' ઉપર્યુક્ત બે આલાપક પહેલા પણ આપવામાં આવ્યા છે. આ પ્રકારના બે આલાપક દ્વીન્દ્રિયથી લઇને અનુત્તરોપપાતિક વિમાનમા રહેલા દેવોના વિષયમા પણ સમજવા. હવે ગૌતમ સ્વામી ખાસ કરીને અનુત્તરોપપાતિક વિમાનોના વિષયમા આ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછે છે- 'जीवेणं भंते ! मारणंतिय समुग्घाएणं समोहए'

भदन्त ! यः खलु जीवो मारणान्तिकसमुद्घातेन समवहतः, 'जे भविए पंचसु अणुत्तरेसु महइमहालएसु महाविमाणेसु अण्णयरंसि अणुत्तरविमाणंसि अणुत्तरोववाई देवत्ताए उववज्जइ' भव्यो योग्यः 'यो जीवः' इतिपूर्वेणान्वयः पञ्चसु अनुत्तरेषु महातिमहालयेषु अतिविशालेषु महाविमानेषु अन्यतरस्मिन् अपि अनुत्तरविमाने अनुत्तरौपपातिकदेवतया उपपद्यते, जायते, 'सेणं भंते ! तत्थगए चेव ?' हे भदन्त ! स खलु भव्यो जीवः तत्र गत एव अनुत्तरौपपातिकमहाविमानावासं प्राप्तः सन्नेव किम् आहरेद् वा, परिणमयेद् वा, शरीरं वा बध्नीयाद् वा ?

भगवानाह–'तंचेव जाव–आहारेज्ज वा, परिणामेज्ज वा, सरीरं वा बंधेज्ज' हे गौतम ! तदेव यावत्–निरययोग्यजीववदेव अनुत्तरौपपातिकपञ्च

'जावे णं भंते ! मारणंतियसमुग्घाएणं समोहए' हे भदन्त ! मारणान्तिक समुद्घात से समवहत हुआ कोइ जीव 'जे भविए पंचसु अनुत्तरेसु महइमहालएसु महाविमाणेसु अण्णयरंसि अणुत्तरविमाणंसि अणुत्तरोववाइयदेवत्ताए उववज्जइ' जो कि अतिविशाल पांच अनुत्तर विमानों में से किसी एक भी विमान में अनुत्तरोपपातिक देवरूपसे उत्पन्न होने के योग्य हो– 'सेणं भंते ! तत्थगए चेव ?' वह हे भदन्त ! क्या वहां पहुंचते ही आहार ग्रहण करने लगता है ? उस गृहीत आहार को खलरसरूप से परिणमाने लग जाता है क्या ? तथा परिणत हुए उस आहार से क्या वह वहां के योग्य अपने शरीर का निर्माण कर लेता है ? इसके उत्तर में प्रभु उनसे कहते है 'तं चेव जाव आहारेज्ज वा, परिणामेज्ज वा, सरीरं वा बंधेज्जा' हे गौतम ! निरययोग्य जीवकी तरह से ही अनुत्तरौपपातिक पांच महाविमानोंमें से

હે ભદન્ત ! મારણાન્તિક સમુદ્ઘાતથી યુક્ત થયેલો કોઇ જીવ 'जे भविए पंचसु अनुत्तरेसु महइमहालएसु महाविमाणेसु अण्णयरंसि अणुत्तरविमाणंसि अणुत्तरोववाइयदेवत्ताए उववज्जइ' કે જે અતિ વિશાળ પાંચ અનુત્તર વિમાનોમાંના કોઇ પણ એક વિમાનમાં અનુત્તરોપપાતિક દેવ રૂપે ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય હોય છે, से णं भंते ! तत्थगए चेव ?' એવો તે જીવ શું ત્યાં પહોંચતા જ આહાર ગ્રહણ કરવા માંડે છે ? ગ્રહણ કરેલા આહાર પુદ્ગલોને ખલરસરૂપે પરિણમાવવા માંડે છે ? અને પરિણમિત થયેલા આહાર પુદ્ગલો વડે શું તે પોતાના અનુત્તરોપપાતિક દેવને યોગ્ય શરીરનું નિર્માણ કરી લે છે ? તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે– 'तं चेव जाव आहारेज्ज वा, परिणामेज्ज वा, सरीरं वा बंधेज्जा' હે ગૌતમ !

महाविमानावासयोग्योऽपि जीवः द्विविधो वक्तव्यो बोद्धव्यश्च, तत्र एककः कश्चित् मारणान्तिकसमुद्घातेन समवहतः सन्नेव आहरेद् वा, परिणमयेद् वा, शरीरं वा बध्नीयाद् वा, अपरः कश्चित्तु मारणान्तिकसमुद्घातेन समवघातानन्तरं तत्र गत्वापि पूर्वभवशरीरे ततः प्रतिनिवृत्य पुनरागच्छति, तत्रागत्य च द्वितीयवारमपि मारणान्तिकसमुद्घातेन समवहत्य ततः अनुत्तरौपपातिक देवतया उत्पद्य आहारयोग्यान् पुद्गलान् आहरेद् वा, परिणमयेद् वा, शरीरं बध्नीयाद्वेत्याशयः

किसी एक महाविमान में वास योग्य जीव दो प्रकार का कहा गया है उनमें से कोई एक जीव ऐसा होता है जो मारणान्तिक समुद्घात से समवहत होते ही वहां जाकर आहार ग्रहण करने लगता है, गृहीत आहार पुद्गलों को खलरसरूप से परिणमाने लगता है और परिणत हुए उन पुद्गलों से अपनें शरीर का निर्माण करने लगता हैं। तथा कोई एक जीव ऐसा होता हैं जो मारणान्तिक समुद्घात करके वहां पहुंच जाता है पर वहां वह आहार आदि ग्रहण नहीं करता है किन्तु वहांसे वह वापिस आजाता है और अपने पूर्वभव के शरीर में ही समा जाता है फिर वह दुबारा मारणान्तिक समुद्घात करता है और अनुत्तरोपपातिक देवरूपसे उत्पन्न होकर आहार योग्य पुद्गलोंका वह आहार करता है उन्हें वह खलरसरूपसे परिणमाता है और परिणमित हुए उन आहारपुद्गलोंसे अपने अनुत्तरोपपातिक देवके शरीर का निर्माण करता है।

જેવી રીતે નારકગતિને યોગ્ય જીવના બે પ્રકાર કહ્યા છે, એવીજ રીતે અનુત્તરૌપપાતિક પાંચ મહાવિમાનોમાંના કોઇ પણ એક વિમાનમા ઉત્પન્ન થવા યોગ્ય જીવના પણ બે પ્રકાર કહ્યા છે– કોઇક જીવ એવો હોય છે કે જે મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત કરીને ત્યાં (કોઇ પણ એક અનુત્તર વિમાનમાં) પહોંચતાની સાથે જ આહાર ગ્રહણ કરવા માંડે છે, અને ગૃહીત આહાર પુદ્ગલોને ખલરસરૂપે પરિણમાવે છે અને પરિણમિત થયેલા તે પુદ્ગલોથી પોતાના શરીરનુ નિર્માણ કરે છે. હવે બીજો પ્રકાર નીચે પ્રમાણે સમજવો– કોઇક જીવ મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત કરીને ત્યાં પહોંચી તો જાય છે, પણ આહારાદિ ગ્રહણ કર્યા વિનાજ ત્યાંથી પાછો ફરી જાય છે અને પોતાના પૂર્વભવના શરીરમાં સમાઇ જાય છે. ત્યાર બાદ ફરીથી મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત કરીને તે કોઇ એક અનુત્તરોપપાતિક વિમાનમાં દેવ રૂપે ઉત્પન્ન થાય છે. આહાર પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે, તેમનું ખલરસરૂપે પરિણમન કરે છે અને પરિણમિત થયેલા આહારપુદ્ગલોથી પોતાના અનુત્તરોપપાતિક દેવના શરીરનુ નિર્માણ કરે છે

एवं च एकप्रदेशश्रेणीरूपविदिशां चतुष्कोणात्मिकां विहाय पूर्वादि षड्‌दिग्भेदेन पृथिवीकायिकादिपञ्चैकेन्द्रियेषु दण्डकेषु प्रत्येकं षड्भेदकल्पनया त्रिंशदालापका भवन्ति, तेषांच प्रत्येकं तत्रगतमात्रत्वेन पुनरागतत्वेन च आहारादिग्रहण द्वैविध्येन षष्टिरालापकाः भवन्ति अन्येषु च त्रसविषयकैकोन विंशतिदण्डकेषु प्रत्येक तत्रगतमात्रत्वेन पुनरागतत्वेन च आहारादि ग्रहण द्वैविध्येन अष्टत्रिंशद् आलापका भवन्ति, सर्वमेलनेनत्तच अष्टनवतिरालापकाः संजाताः।

इस तरह एक प्रदेशश्रेणीरूप विदिशाको छोडकर पूर्वादि छह दिशाओंके भेदसे, पृथिवीकायिक आदिपांच एकेन्द्रियोंके दण्डकोंमें प्रत्येक एकेन्द्रियके छह भेदकी कल्पनासे तीस ३० आलापक होते हैं। इन तीस ३० आलापकोंमें प्रत्येकके 'वहां पहुँचकर आहारादिग्रहण करना, तथा वहां पहुँचकर भी आहारादि ग्रहण नही करना फिर दुबारा मारणान्तिक समुद्‌घात करके वहां पहुँचकर आहारादि ग्रहण करना' इस प्रकारकी द्विविधतासे ६० आलापक होजाते हैं। तथा त्रसविषयक १९ दण्डकोंमें प्रत्येकमें वहां जाते ही आहार आदि ग्रहण करना, और जाते ही वहां आहार आदि ग्रहण नहीं करना किन्तु दुबारा मारणान्तिक समुद्‌घात करके वहां जाकर फिर आहार आदि ग्रहण करना इस प्रकारकी द्विविधतासे ३८ आलापक हो जाते हैं। इस प्रकार सब मिलकर ये ९८ आलापक हुए। अन्तमें गौतम

આ રીતે એક પ્રદેશ શ્રેણીરૂપ ચાર વિદિશાઓ સિવાયની છ દિશાઓના ભેદથી, પૃથ્વીકાયિક આદિ પાચ એકેન્દ્રિયોના દંડકોમાં પ્રત્યેક એકેન્દ્રિયના છ આલાપકો ગણતાં કુલ ત્રીસ આલાપકો થાય છે. આ ત્રીસ આલાપકોમાં પણ પ્રત્યેક આલાપકમા નીચે પ્રમાણે દ્વિવિધતા (બે પ્રકાર) રહેલી છે– '(૧) ત્યાં પહોચતાની સાથે જ આહારાદિ ગ્રહણ કરવા રૂપ પહેલો ભેદ, અને (૨) ત્યાં પહોંચીને આહારાદિ ગ્રહણ કર્યા વિના જ પૂર્વગૃહીત શરીરમાં પાછા ફરીને ફરીથી મારણાંતિક સમુદ્દઘાત કરીને ત્યાં પહોંચીને આહારાદિ ગ્રહણ કરવા રૂપ બીજો ભેદ' આ પ્રકારની દ્વિવિધતાને લીધે એકેન્દ્રિયજીવોની અપેક્ષાએ કુલ ૬૦ આલાપક બને છે. તથા ત્રસ વિષયક ૧૯ દંડકોમા ઉપર દર્શાવ્યા પ્રમાણેની દ્વિવિધતાને અનુલક્ષીને ૩૮ આલાપક બને છે આ રીતે બધાં મળીને ૯૮ આલાપકો થાય છે.

अन्ते गौतमो भगवद्वाक्यं स्वीकुर्वन्नाह–'सेवं भंते ! से भंते ! त्ति' तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति ॥ सू० २ ॥

इति–श्री–विश्वविख्यात–जगद्वल्लभ–प्रसिद्धवाचक पञ्चदशभाषाकलित ललित-
कलापालापक–प्रविशुद्ध गद्यपद्यनैकग्रंथनिर्मापक वादिमानमर्दक श्री
शाहूच्छत्रपति कोल्हापुरराज प्रदत्त "जैनशास्त्राचार्य" पदभूषित
कोल्हापुरराज गुरु–बालब्रह्मचारी–जैनशास्त्राचार्य–जैन-
धर्मदिवाकर–पूज्य श्री घासीलालव्रतिविरचितायां
"श्री भगवतीसूत्रस्य" प्रमेयचन्द्रिकाख्यायां
व्याख्यायां षष्ठशतके षष्ठोद्देशकः
सम्पूर्णः ॥६–६॥

※

स्वामी भगवान् के वाक्यको स्वीकार करते हुए उनसे कहते हैं कि सेवं भंते ! 'सेवं भंते ! त्ति ! हे भदन्त ! आपके द्वार कहा गया यह सब विषय सर्वथा सत्य है सर्वथा सत्य है ॥ सू० २ ॥

जैनाचार्य श्री घासीलालजी महाराजकृत 'भगवतीसूत्र' की
प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याके छट्ठे शतक का छट्ठा
उद्देशक समाप्त ॥६–६॥

※

અન્તે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુના કથનને પ્રમાણભૂત ગણીને કહે છે– 'સેવં ભંતે! સેવં ભંતે! ત્તિ' 'હે ભદન્ત! આ વિષયનું આપે જે પ્રતિપાદન કર્યું છે તે સત્ય છે હે ભદન્ત! આપનું કથન સર્વથા સત્ય છે ॥ સૂ. ૨ ॥

જૈનાચાર્ય શ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજકૃત 'ભગવતી' સૂત્રની
પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના છઠ્ઠા શતકનો
છઠ્ઠો ઉદ્દેશક સમાપ્ત. ॥૬–૬॥

❀

अथ सप्तमोद्देशकः प्रारभ्यते–

षष्ठशतके सप्तमोद्देशकस्य संक्षिप्तविषयविवरणम्–

शालिव्रीह्यादिधान्यानां बीजस्य अङ्कुरोत्पादनशक्तिकालावधिविषयक–प्रश्नः । जघन्येन अन्तर्मुहूर्तम् उत्कृष्टेन वर्षत्रयमित्युत्तरम् । कलाय–मसूरादि धान्यानां बीजस्य अङ्कुरोत्पादनशक्तिकालावधिविषयकप्रश्नः। उत्कृष्टेन पञ्चवर्षाणि जघन्येन अन्तर्मुहूर्तम् इत्युत्तरम् । तथैव अतसीकुसुम्भक–कोद्रवादि धान्यानां बीजस्याङ्कुरोत्पादनशक्तिकालावधिविषयकप्रश्नः, उत्कृष्टेन सप्त वर्षाणि जघन्येन अन्तर्मुहूर्तम् इत्युत्तरम् ततो मुहूर्तस्य उच्छ्वासविषयकः प्रश्नः

छट्ठे शतक के सातवा उद्देशक प्रारंभ

छट्ठे शतकमें इस सप्तम उद्देशकका विषय विवरण संक्षेपसे इस प्रकार है शालि व्रीहि आदि धान्यके जो बीज हैं उनमें अङ्कुरको उत्पन्न करनेकी शक्ति कबतक रहती है ऐसा प्रश्न, जघन्यसे अन्त-र्मुहूर्ततक और उत्कृष्टसे तीन ३वर्षतक ऐसा उत्तर । कलाय–मटर मसूर आदि धान्यके जो बीज हैं, उनमें अङ्कुरको उत्पन्न करनेकी शक्तिकब तक रहती है ? ऐसा प्रश्न जघन्यसे अन्तर्मुहूर्ततक और उत्कृष्ट से पांचवर्षतक ऐसा उत्तर । अलसी, कुसुम्भक, कोद्रव कोदों आदिरूप धान्योंके बीचमें अङ्कुरोत्पादन शक्ति कबतक रहती है ऐसा प्रश्न जघन्यसे अन्तर्मुहूर्ततक और उत्कृष्टसे सात ७ वर्षतक ऐसा उत्तर एक मुहूर्तके उच्छवास कितने होते हैं ? ऐसा प्रश्न, ३७७३

છઠ્ઠા શતકના સાતમા ઉદ્દેશકનો આરંભ–

આ ઉદ્દેશકના વિષયનું સંક્ષિપ્ત વિવરણ–

પ્રશ્ન– 'શાલિ, વ્રીહિ (સામાન્ય પ્રકારની ડાંગર) આદિ ધાન્યના બીજોમાં અંકુર ઉત્પન્ન કરવાની શકિત કેટલા કાળ સુધી રહે છે?' ઉત્તર– ઓછામાં ઓછા અન્તર્મુહૂર્ત કાળ સુધી અને વધારેમાં વધારે ત્રણ વર્ષ સુધી.'

પ્રશ્ન– વટાણાં, અડદ, મસૂર આદિ કઠોળના બીમાં અંકુર ઉત્પન્ન કરવાની શકિત કેટલા કાળ સુધી રહે છે? ઉત્તર– ઓછામાં ઓછા અન્તર્મુહૂર્તકાળ સુધી અને વધારેમાં વધારે પાચ વર્ષ સુધી રહે છે.

પ્રશ્ન– અળશી, કુસુમ્ભક (લાલ રંગના ફૂલવાળું એક ધાન્ય), કોદરા, કોદરી આદિ ધાન્યોનાં બીજમાં અંકુરોત્પાદક શકિત કેટલા કાળની કહી છે? ઉત્તર– ઓછામાં ઓછા અન્તર્મુહૂર્ત કાળ સુધીની અને અધિકમાં અધિક સાત વર્ષની કહી છે

आवलिकोच्छ्वासनिःश्वासादिकालानां प्रमाणस्वरूपम् एतावांश्च गणितविषयः औपमिककालपल्योपम–सागरोपम–परिमाणस्वरूपम् । उच्छ्लक्ष्णश्लक्ष्णिका-दीनां स्वरूपम्, पल्योपम–सागरोपमस्वरूपम्, उत्सर्पिण्यवसर्पिणीप्रमाणम् सुषमसुषमाया भरतस्य स्वरूपम्,जीवाभिगमः। गौतमस्य स्वीकारवचनम् । इति।

शालिप्रभृतिजीवविशेषयोनिवक्तव्यता ।

मूलम्–'अह भंते ! सालीणं, वीहिणं, गोधूमाणं, जवाणं जवजवाणं एएसिणं धण्णाणं कोट्ठा उत्ताणं, पल्ला उत्ताणं, मंचा उत्ताणं, माला उत्ताणं, उल्लित्ताणं, लित्ताणं, पिहियाणं, मुद्दियाणं, लंछियाणं केवइयं कालं जोणी संचिट्ठइ ? गोयमा ! जहण्णेणं अंतो मुहुत्तं, उक्कोसेणं तिण्णि संवच्छराइं, तेणपरं जोणी पमिलायइ, तेणपरं जोणी पविद्धंसइ, तेणपरं वीए अवीए भवइ, तेणपरं जोणि वोच्छेदे पण्णत्ते समणाउसो ! अह भंते ! कलाय–मसूर–तिल–मुग्ग–मास-निप्पाव–कुलत्थ-आलिसंदगसतीण–पलिमंथगमाईणं–एएसिणं धण्णाणं ? जहा

उच्छ्वासका मुहूर्त होता है ऐसा उत्तर, आवलिका, उच्छ्वास, निःश्वास आदिकालोंके प्रमाणका स्वरूप इतनाही गणितका विषय औपशमिक-काल–पल्योपम और सागरोपमके परिमाणका स्वरूप । उच्छलक्षण श्लक्ष्णिक आदिका स्वरूप पल्योपम और सागरोपमका स्वरूप उत्सर्पिणी अवसर्पिणीका प्रमाण सुषमसुषमाके भरतका स्वरूप जीवाभिगम गौतमका स्वीकारवचन ।

પ્રશ્ન– 'એક મુહૂર્તના કેટલાં ઉચ્છવાસ થાય છે? ઉત્તર– ૩૭૭૩ ઉચ્છવાસનું એક મુહૂર્ત થાય છે. આવલિકા, ઉચ્છવાસ, નિઃશ્વાસ, આદિ કાળોના પ્રમાણનું કથન, ઔપશમિક કાળ– પલ્યોપમ અને સાગરોપમ કાળના પ્રમાણનું પ્રતિપાદન, ઉચ્છલક્ષણ શ્લક્ષ્ણિક આદિનુ સ્વરૂપ, પલ્યોપમ અને સાગરોપમનુ સ્વરૂપ, ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણીનું પ્રમાણ, સુષમસુષમાકાળના ભારતવર્ષનુ સ્વરૂપ, જીવાભિગમ, ગૌતમ દ્વારા ભગવાનનાં વચનોનો સ્વીકાર

सालीणं तहा एयाणं पि, नवरं–पंच संवच्छराइं, सेसं तंचेव। अह भंते! अयसि–कुसुंभग–कोद्दव-कंगु-वरग-रालग-कोदूसग–सण-सरिसव–मूलग बीय माईणं–एएसिणं धण्णाणं? एयाणं वि तहेव, णवरं–सत्त संवच्छराइं; सेसं तं चेव ॥ सू० १ ॥

छाया–अथ भदन्त! शालीनाम् व्रीहीणाम्, गोधूमानाम्, यवानाम्, यवयवानाम्–एतेषां धान्यानां कोष्ठागुप्तानाम्, पल्यागुप्तानाम्, मञ्चाऽऽगुप्तानाम्, मालागुप्तानाम्, अवलिप्तानाम्, लिप्तानाम्, पिहितानाम्, मुद्रितानाम् लाञ्छितानाम्

शालिप्रभृतिजीवविशेषयोनिवक्तव्यता–

'अह णं भंते! सालीणं' इत्यादि।

सूत्रार्थ–(अहणं भंते! सालीणं, वीहीणं, गोधूमाणं, जवाणं, जवजवाणं, एएसिणं धन्नाणं कोट्ठाउत्ताणं, पल्लाउत्ताणं, मंचाउत्ताणं, मालाउत्ताणं, उल्लित्ताणं लित्ताणं, पिहियाणं, मुद्दियाणं, लंछियाणं केवइय कालं जोणी संचिट्ठइ) हे भदन्त! कोठेमें बंद करके रखे हुए, पल्यमें बंद करके रखेहुए, मञ्चमें रखे हुए, मालाके भीतर रखे हुए गोमय (गोबर) आदिसे मुँह छाबकर रखेहुए, सबतरफसे गोमय आदिसे छावकर रखे हुए, वर्तन आदिमें दीपक आदिसे ढककर रखे हुए, मिट्टी आदिसे छावकर किसी वर्तन आदिमें रखे हुए, रेखादि से चिन्हित कर योंही रखे हुए ऐसे शाली व्रीहि, गोधूम–गेहूं यव जो

શાલિ આદિ જીવવિશેષની યોનિવક્તવ્યતા–

'अहणं भंते! सालीणं' ઇત્યાદિ–

सूत्रार्थ–(अह णं भंते! सालीणं, वीहीणं, गोधूमाणं, जवाणं, जवजवाणं एए सि णं धन्नाणं कोट्ठाउत्ताणं, पल्लाउत्ताणं, मंचाउत्ताणं, मालाउत्ताणं, उल्लित्ताणं, लित्ताणं, पिहियाणं, मुद्दियाणं, लंछियाणं, केवइयं कालं जोणी संचिट्ठइ?) હે ભદન્ત! બંધ કોઠીમાં રાખેલાં, બંધ પલ્લામા રાખેલાં, મંચની ઉપર રાખેલાં, કોઠારમાં રાખેલાં, છાણુ આદિથી મોઢું લીંપીને રાખેલાં, બધી તરફથી છાણુ, માટીનો લેપ કરીને રાખેલાં, ગોળા, ગોળી આદિ પાત્રની ઉપર શરાવ, કૂંડા આદિ ઢાંકીને રાખેલાં, માટી આદિથી લીપીને કોઇ પાત્રમાં રાખેલા, ફરતી રેખા આદિ નિશાની કરીને રાખેલા શાલી, વ્રીહિ, ઘઉ, જવ, યવયવ, (વિશિષ્ટ પ્રકારના જવ)

कियन्तं कालं योनिः संतिष्ठते ? गौतम ! जघन्येन अन्तर्मुहूर्तम्, उत्कर्षेण त्रीणि संवत्सराणि, ततः परं योनिः प्रम्लायति ततः परं योनिः प्रविध्वंसते, ततः परं बीजम् अबीजम् भवति, ततः परं योनिव्युच्छेदः प्रज्ञप्तः श्रमणाऽऽयुष्मन् ! अथ भदन्त ! कलाय–मसूर–तिल–मुद्ग–माष–निष्पाव–कुलत्थ–आलिसंदग–सतीण–परिमन्थकादीनाम् एतेषां धान्यानाम् ? यथा शालीनाम् तथा एतेषामपि नवरम्–पञ्च संवत्सराणि, शेषं तदेव ।

और यवयव विशेष प्रकारके जौं इन सब धान्योंके बीजमें अपने२ अङ्कुरको उत्पन्न करनेकी शक्ति कबतक रहती है ? (गोयमा ! जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं तिण्णि संवच्छराइं तेण परं जोणी पमिलायइ) हे गौतम ! इन सब धान्योंमें अनाजोंमें अपने२ अङ्कुरको उत्पन्न करने की शक्ति कमसे कम अन्तर्मुहूर्ततक रहती है और अधिकसे अधिक तीनवर्षतक रहती है। इसके बाद वह शक्तिरूप योनि म्लान नष्ट हो जाती है (तेणपरं जोणी पविद्धंसइ) इसके बाद वहयोनि विध्वस्त हो जाती है (तेण परं बीए अबीए भवइ) इससे पीछे वह बीज अबीजरूप हो जाता है । (तेण परं जोणिवोच्छेदे पण्णत्ते समणाउसो) अबीजरूप हो जानेके कारण हे श्रमणायुष्क ! फिर उसमें अङ्कुरोत्पादन शक्तिरूपयोनिका विच्छेद–सर्वथा अभाव हो जाता है। (अह भंते ! कलाय – मसूर – तिल–मुग्ग–मास–निप्फाव–कुलत्थ–आलिसंदग सतीण–पलिमंथगमाइणं एएसिंणं धन्नाणं) हे भदन्त ! कलाय–मटर,

---

આદિ ધાન્યોના બીજમા પોતપોતાના અંકુરોનુ ઉત્પાદન કરવાની શકિત કેટલા કાળ સુધી રહે છે? (गोयमा ! जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं तिण्णि संवच्छराइं–तेण परं जोणी पमिलायइ) હે ગૌતમ! તે બધાં ધાન્યોમાં (અનાજોમા) પોતપોતાના અંકુરોને ઉત્પન્ન કરવાની શકિત ઓછામા ઓછા એક મુહૂર્ત સુધી અને અધિકમા અધિક ત્રણ વર્ષ સુધી રહે છે, ત્યારબાદ તે શકિતરૂપ યોનિ મ્લાન થઇ જાય છે. (तेणपरं जोणी पविद्धंसइ) ત્યાર બાદ તે યોની વિધ્વંસ્ત (નષ્ટ) થઇ જાય છે, (तेण परं बीए अबीए भवइ) તેથી તે બીજ અબીજરૂપ થઇ જાય છે. (तेण परं जोणिवोच्छेदे पण्णत्ते समणाउसो) હે શ્રમણ આયુષ્મન! અબીજ રૂપ થઇ જવાને કારણે, તેમાં અંકુરોત્પાદન શકિતરૂપ યોનીનો વિચ્છેદ (સર્વથા અભાવ) થઇ જાય છે.

(अह भंते ! कलाय, मसूर, तिल, मुग्ग, मास, निप्फाव, कुलत्थ, आलिसंदग, सतीण–पलिमंथगमाइ णं एए सि णं धन्नाणं) હે ભદન્ત! વટાણાં,

अथ भदन्त ! अतसी–कुसुम्भक–कोद्रव–कङ्गु–वरट्टरालक – कोदूषक–सण-सर्षप–मूलकबीजादीनाम् एतेषां धान्यानाम् ? एतेषामपि तथैव, नवरम्-सप्त संवत्सराणि, शेषं तदेव ॥ सू० १ ॥

मसूर, तिल, मूंग माष उडद, निष्पाव–वाल, कुलत्थ–कुलथी, आलिसदक–एक प्रकारका अनाज, सतीण–तृवर, परिमन्थक–गली चना, इत्यादि धान्योंमें अङ्कुरोत्पादनशक्ति कवतक रहती है ? (जहा सालीणं तहा एयाणंपि) हे गौतम ! जिस प्रकारसे शालि धान्यका अङ्कुरोत्पादन काल कहा गया है उसी प्रकारसे इनका भी जानना चाहिये। (नवरं) विशेषता इतनी ही है कि (पच सवच्छराइं सेसं तंचेच) इनका उत्कृष्टकाल अङ्कुरोत्पादनका पांच वर्षतकका है। तथा जघन्यकाल पूर्वोक्तरूपसे अन्तर्मुहूर्त्तका है । अह भंते। अयसि–कुसुंभग–कोदव कंगु–वरग–रालग–कोदूसग–सणसरिसव मूलगबीयमाईणं एएसिं धण्णाणं ?) हे भदन्त ! अलसी, कुसुम्भक, कोद्रव कोदों, कांगनी, वरट्ट, रालक, कोदूषक कोद्रवविशेष, सन् सरों, मूलकबीज इत्यादि धान्योंका अङ्कुरोत्पादन काल कवतकका है ? (एयाणं वि तहेव, णवरं सत्तसंवच्छराइ सेसं तं चेव) हे गौतम ! इनधान्योंका अङ्कुरोत्पादन-काल वैसा ही है, विशेषता इसमें इतनी ही है कि इनका अङ्कुरोत्पा-

મસૂર, તલ, મગ, અડદ, વાલ, કળથી, આલિસદક (એક પ્રકારનુ અનાજ), તુરા, ચણા ઇત્યાદિ ધાન્યોમાં અંકુરોત્પાદન શકિત કયાં સુધી રહે છે? (जहा सालीणं तहा एयाणं पि) હે ગૌતમ! શાલિ (ચોખા) ના બીજનો જેટલો અંકુરોત્પાદન કાળ કહ્યો છે, એટલો જ વટાણા આદિ ધાન્યોનો પણ અંકુરોત્પાદન કાળ સમજવો. (नवर) પણ વટાણા આદિના બીજોના અંકુરોત્પાદન કાળમા એટલી જ વિશેષતા છે કે (पंच संवच्छराइं – सेसं तं चेव) તેમનો અધિકમાં અધિક અંકુરોત્પાદન કાળ પાંચ વર્ષ સુધીનો કહ્યો છે, તથા જઘન્ય (ઓછામા ઓછો) અંકુરોત્પાદન કાળ પૂર્વોકત અન્તર્મુહૂર્તનો જ છે (अह भंते ! अयसि, कुसुंभग, कोदव, कंगु, वरग, रालग, कोदूसग, सण, सरिसव – मूलगबीयमाई णं एएसि धण्णाणं ?) હે ભદન્ત! અળસી, કુસુમ્ભક, કોદરા, કાંગ, વરગ (એક પ્રકારનુ ધાન્ય), રાલક (એક પ્રકારના કાંગ), કોદૂષક (એક પ્રકારના કોદરા) શણ, સરસવ, મૂલકબીજ ઇત્યાદિ ધાન્યોના અંકુરોત્પાદન કાળ કેટલો કહ્યો છે? (एयाणं वि तहेव, णवर सत्तसंवच्छराइं सेस तंचेव) હે ગૌતમ! તે ધાન્યોનો અંકુરોત્પાદન કાળ પણ એટલો જ છે પરન્તુ અહીં એટલી જ

टीका-षष्ठोद्देशके जीववक्तव्यता प्रतिपादिता, अथ सप्तमोद्देशके जीव विशेषधान्यादियोनिवक्तव्यतामाह-'अह भंते' इत्यादि ।

'अह भंते ! सालीणं, वीहिणं, गोधूमाणं, जवाणं, जवजवाणं-एएसिणं धण्णाणं' अथ हे भदन्त ! शालीनां कलमषष्टिकाप्रभृतिधान्यविशेषाणाम्, व्रीहीणां सामान्यतण्डुलानाम्, गोधूमानाम्, यवानाम्, यवयवानां यवविशेषाणाम्, एतेषां खलु धान्यानाम् 'कोट्ठा उत्ताणं, पल्लाउत्ताणं, मंचा उत्ताणं, माला उत्ताणं, उल्लित्ताणं, लित्ताणं, पिहियाणं' कोष्ठागुप्तानां कोष्ठे कुशूले आगुप्तानाम् संरक्षितानां तत्र प्रक्षेपणेन संस्थापितानाम्, पल्यागुप्तानाम् पल्ये

दनका उत्कृष्ट काल सातवर्षतकका है। तथा जघन्यकाल पूर्वोक्तरूपसे अन्तर्मुहूर्त्तका है ।

टीकार्थ-छठे उद्देशकमें जीवकी वक्तव्यता कही गई है। अब इस सप्तम उद्देशकमें जीवकी योनिभूत धान्यादिकी वक्तव्यता कही जा रही है सो गौतमने प्रभुसे ऐसा पूछा है कि 'अह भंते ! सालीणं, वीहीणं, गोधूमाणं, जवाणं, जवजवाणं एएसिणं धण्णाणं' हे भदन्त ! ये जो शालि, व्रीहि, गोधुम, जौ यवयव आदि धान्यविशेष हैं इनमें अपने२ अङ्कुरोको उत्पन्न करनेकी शक्ति कितने कालतक रहती है ? कलम षष्टिका आदि जिसके अनेक प्रकार होते हैं ऐसी जो धान्य है वह शालि कहलाती है । सामान्यचावलोंकी उत्पत्ति जिससे होती है उसका नाम व्रीहि है । एक विशेष प्रकारके जौंका नाम जवजव हैं । ये सब 'कोट्ठाउत्ताणं' चाहे कुशूल (कोठी)में संरक्षित हो रखे हुए हों चाहे 'पल्लाउत्ताणं' वांस आदिके बने हुए पल्यमें धान्यके

વિશેષતા સમજવી કે અળસી આદિનો અંકુરોત્પાદન કાળ અધિકમાં અધિક સાત વર્ષ પર્યન્તનો છે, તથા જઘન્ય કાળ તો પૂર્વોકત અન્તર્મુહૂર્તનો જ છે.

ટીકાર્થ— છઠ્ઠા ઉદ્દેશકમા જીવનુ પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે, હવે આ ઉદ્દેશકમા જીવની યોનિભૂત ધાન્યાદિની વકતવ્યતા કરવામાં આવે છે- ગૌતમ સ્વામી આ વિષયને અનુલક્ષીને મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે- 'अह भंते! सालीणं, व्रीहीणं गोधूमाणं, जवाणं जवजवाणं, एएसि णं धण्णाणं' હે ભદન્ત! શાલિ, વ્રીહિ, ઘઉ, જવ, યવયવ આદિ ધાન્યોમાં પોતપોતાના અંકુરોને ઉત્પન્ન કરવાની શકિત કેટલા કાળ સુધી રહે છે? કલમ, ષષ્ટિકા આદિ જેના અનેક પ્રકાર હોય છે એવા ધાન્યને શાલિ (ઊંચી જાતના ચોખા) કહે છે . સામાન્ય જાતના ચોખાની જેમાથી ઉત્પત્તિ થાય છે એવા ધાન્યને વ્રીહિ (ડાંગર) કહે છે. એક વિશિષ્ટ પ્રકારના જવને 'યવયવ' કહે છે. આ બધા ધાન્યને ભલે 'कोट्ठा उत्ताणं' કોઠીમાં સુરક્ષિત

वंशादिरचिते धान्याधारपात्रे आगुप्तानां सुरक्षितानाम्, मञ्चागुप्तानां मञ्चोपरि सुरक्षितानां, मालागुप्तानां माले गृहोपरि रचितलघुशालाविशेषे आगुप्तानाम् सुनिहितानाम्, अवलिप्तानां-द्वारभागे पिधानेन सह गोमयादिना अवलिप्तानां लिप्तानां परितो गोमयादिना कृतलेपानाम्, पिहितानां-कुम्भादौ शरावादि पिधानेनाऽऽच्छादितानाम्, 'मुद्दियाणं, लंछियाणं' मुद्रितानाम्, मृत्तिकादिमुद्राङ्कितानाम्, लाञ्छितानां रेखादिना कृतचिह्नानाम् धान्यानामिति पूर्वेणान्वयः 'केवइयं कालं जोणी संचिट्ठइ ?' कियन्तं कालं कियत्कालावधि योनिः, अङ्कुरोत्पादनशक्तिः संतिष्ठते ? भगवानाह-'गोयमा ! जहण्णेणं अतो मुहुत्तं, उक्कोसेणं

आधारभूत पात्रमें रखे हुए हों, 'मंचाउत्ताणं मंचके ऊपर रखे हों, 'माला उत्ताणं' माल-घरके ऊपर बनाये हुए छोटे कोठेमें रखें हों 'उल्लित्ताणं' 'चाहे ऐसे पात्रमें रखें हों कि जिसका मुख ढक्कनसे ढककर गोमय गोबर आदिसे अच्छी तरहसे बन्द कर दिया गया हो 'लित्ताणं' चाहे ऐसे बिटोरामें ये रखे हों कि जो चारों ओरसे गोमय(गोबर)आदिसे लीपा पोता हुआ हो 'पिहियाणं' ऐसे वर्तनमें कि जिसका मुख मिट्टीके दीपकसे ढका हुआ हो, मुद्दियाणं' चाहे मीट्टीसे छवे हुए स्थानमें रखे हों, 'लंछियाणं' चाहे ऐसी जगहमें रखें हों कि जहां पर मृतिका आदिसे सिर्फ रेखामात्र ही की गई हो, एसे इन धान्योंकी 'केवइयं कालं जोणि संचिट्ठइ' कितने कालतक योनि अङ्कुरोत्पादन शक्ति रहती है ? इस प्रश्नके उत्तरमें प्रभु उनसे कहते

રાખ્યું હોય, 'पल्लाउत्ताणं' કે ભલે વાસ આદિમાથી બનાવેલા પલ્લા (ટોપાલા) માં રાખ્યું હોય, 'मंचाउत्ताणं' મંચ ઉપર રાખ્યું હોયે, 'मालाउत्ताणं' માળ ઉપર-ઘરને ઉપલે માળે રાખેલા કોઠારમા રાખ્યુ હોય, 'उल्लित्ताणं' જે પાત્રમાં તેને રાખ્યું હોય તે પાત્રની ઉપર ઢાકણુ ઢાકીને તેને છાણુ-માટી આદિથી લીંપીને બરાબર બધ કરવામાં આવ્યુ હોય, 'लित्ताणं' અથવા જે ગોળા, ગોળી આદિ પાત્રમાં તેને રાખ્યું હોય તે પાત્રને છાણુ આદિથી ચારે તરફ લીંપવા ગૂંપવામા આવેલુ હોય, 'पिहियाणं' માટીના શકોરા આદિથી ઢકિલા પાત્રમા તેને રાખેલુ હોય, 'मुद्दियाणं' ભલે તેને માટીથી લીંપેલા સ્થાનમા રાખ્યું હોય, 'लेछियाणं' ભલે એવી જગ્યામાં રાખ્યું હોય કે જ્યાં માટી આદિની રેખા કરીને નિશાનીજ કરેલી હોય, એવા ઉપર્યુક્ત ધાન્યોની 'केवइयं कालं जोणि संचिट्ठइ ?' યોનિ- અંકુરોત્પાદન શકિત- કેટલા કાળ પર્યન્તની હોય છે ?

तिण्णि संवच्छराइं' हे गौतम ! उपरि वर्णितानां धान्यानाम् अङ्कुरोत्पादन बीजसामर्थ्यं जघन्येन अन्तर्मुहूर्तं तिष्ठति, उत्कृष्टेन त्रीन संवत्सरान् वर्षत्रय पर्यन्तं तिष्ठति 'तेण परं जोणि पमिलायइ' ततः परं वर्षत्रयानन्तरम् योनिः अङ्कुरोत्पादनहेतुभूतशक्तिः प्रम्लायति म्लाना भवति वर्णादिना हीयते, 'तेण परं जोणी पविद्धंसइ' ततः परं योनिः प्रविध्वंसते विनाशं प्राप्नोति, 'तेणपरं वीए अवीए भवइ' ततः परं वीजम् अवीजं भवति क्षेत्रे उप्तमपि नाङ्कुरमुत्पादयति कथं नोत्पादयेदित्याह–'तेणपरं जोणीवोच्छेदे पण्णत्ते समणाउसो !' हे श्रमणायुष्मन् ! हे गौतम ! ततः परं योनिव्युच्छेदः प्रज्ञप्तः

हैं कि 'गोयमा' हे गौतम ! जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं तिण्णि संवच्छराइं' इन पूर्वोक्त शालि आदि धान्योंकी अङ्कुरोत्पादन शक्ति जघन्यसे तो अन्तर्मुहूर्त्ततककी है और उत्कृष्टसे तीनवर्ष तककी है। अर्थात् इतने समयतक ये अपने२ अङ्कुरोंको उत्पन्न करनेकी शक्तिशाली रहते हैं 'तेण परं' बादमें इसके 'जोणी पमिलायइ' उनकी योनि म्लान हो जाती हैं, अर्थात् वर्ण आदि द्वारा कमहीन हो जाती है। 'तेण परं जोणीपविद्धंसइ' बादमें क्षीण हो जाती है। तेण परं वीए अवीए भवइ' क्षीण हो जानेके कारण वह बीज खेतमें डालेजाने परभी अपने अङ्कुरको उत्पन्न नहीं कर सकता है। क्योंकि 'समणाउसो तेण परं जोणी वोच्छेदे पण्णत्ते' हे श्रमणायुष्मन्। इतने समयके निकल जाने पर उसकी योनिका विच्छेद कहा गया है।

તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે- 'गोयमा!' હે ગૌતમ! 'जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं तिण्णि संवच्छराइं' પુર્વોકત શાલિ આદિ ધાન્યોની અંકુરોત્પાદન શકિત જઘન્યની (ઓછામાં ઓછા કાળની) અપેક્ષાએ અંતર્મુહૂર્તની અને 'અધિકમાં અધિક ત્રણ વર્ષ સુધીની હોય છે એટલે કે એટલા સમય સુધી તેમના બીજમાં અંકુર ઉત્પન્ન કરવાની શકિત રહે છે. 'तेण परं' ત્યાર બાદ 'जोणी पमिलायइ' તેમની યોની મ્લાન થઇ જાય છે–એટલે કે તેનો વર્ણ હીન થઇ જાય છે. 'तेण परं जोणि पविद्धंसइ' ત્યાર બાદ યોનિ ક્ષીણ થઈ જાય છે, 'तेण परं वीए अवीए भवइ' યોનિ ક્ષીણ થઇ ગયા પછી, તે બીજને ખેતરમાં વાવવા છતા પણ તે પોતાના અંકુરને ઉત્પન્ન કરી શકતું નથી. કારણ કે 'समणाउसो तेण परं जोणी वोच्छेदे पण्णत्ते' હે શ્રમણાયુષ્મન! એટલો સમય વ્યતીત થઇ ગયા પછી તેની યોનિનો વિચ્છેદ થઇ જાય છે હવે ગૌતમ સ્વામી વટાણા આદિ ધાન્યોના વિષે પ્રશ્ન

कथितः, गौतमः पृच्छति 'अह भंते ! कलाय-मसूर-तिल-मुग्ग-मास-निप्फाव-कुलत्थ-आलिदंसग-सतीण-पलिमंथगमाईणं-एएसिणं धण्णाणं ?' हे भदन्त ! अथ कलापाः (भाषायां मटरपदवाच्याः), मसूराः, तिलाः, मुद्गाः माषाः 'उरद' इति भाषाप्रसिद्धाः निष्पावाः वल्लाः 'वाल' इति प्रसिद्धाः कुलत्थाः चवलिकाकाराः चिपिटिकाः 'कुलथी' इति प्रसिद्धाः, आलिसंदगाः चवलकप्रकाराः, सतीणाः-वटाणा इतिभाषा प्रसिद्धाः परिमन्थकाः वृत्तकालचणकाः-आदीनाम् कलायप्रभृतीनाम् एतेषां खलु धान्यानां कियन्तं कालं कियत्कालावधि योनिः संतिष्ठते ?

भगवानाह-'जहा सालीणं तहा एयाणं पि' हे गौतम ! यथा शालीनाम् कोष्ठाद्यागुप्तानाम् तथैव एतेषां कलायादीनामपि विज्ञेयम् । 'णवरं-पंच संवच्छराइं, सेसं तं चेव' नवरम्-विशेषः उत्कृष्टेन पञ्च संवत्सरान्, शेषं जघन्येन

अब गौतमस्वामी पुनः पूछते हैं 'अह भंते ! कलाय-मसूर-तिल मुग्ग-मास-निप्फाव-कुलत्थ-आलिसंदग-सतीण-पलिमंथगमाईणं एएसि णं धण्णाणं' हे भदन्त ! कलाय-मटर, मसूर, तिल, मूंग उडद, निप्पाव-वाल, कुलत्थ-कुलथी-चौडा के आकार जैसी और चपटी धान्यजातिविशेष, आलिसंदग-एक प्रकारका चोडा, सतीण-तूअर, परिमन्थक-गोलचना, इत्यादि जो धान्य हैं सो इन धान्योंकी कितने कालतक योनि रहती है ? इसके उत्तरमें प्रभु उनसे कहते हैं कि 'जहा सालीणं तहा एयाणं पि' हे गौतम ! कोष्ठादिकोंमें संरक्षित शाली आदिकोंका अङ्कुरोत्पादनकाल जैसा कहा गया है वैसा ही काल इन मटर आदिकोंका अपने२ अङ्कुरोंको उत्पन्न करनेका जानना चाहिये । 'णवरं' जो अन्तर है वह इतना ही है कि 'पंच संवच्छराइं सेसं

પૂછે છે- 'अह भंते ! कलाय, मसूर, तिल, मुग्ग, मास, निप्फाव, कुलत्थ, आलिसंदग, सतीण, पलिमंथगमाई णं एए सिणं धण्णाणं' હે ભદન્ત ! વટાણા, મસૂર, તલ, મગ, અડદ, વાલ, કળથી (એક જાતનુ ચપટુ રતાશ પડતુ ધાન્ય), આલિસંદગ (એક પ્રકારના ચોખા),સતીણ (તુવેરો-તુરા) ચણા ઇત્યાદિ જે ધાન્યો હોય છે, તેમની યોની કેટલા કાળ સુધી રહે છે. એટલે કે તેમનો અંકુરોત્પાદન કાળ કેટલો હોય છે?

ઉત્તર- जहा सालीणं तहा एयाणं पि' હે ગૌતમ ! કોઠી આદિમા સઘરેલ શાલી આદિનો અંકુરોત્પાદન કાળ જેટલો કહ્યો છે, એટલો જ વટાણા આદિ ધાન્યોનો પણ અંકુરોત્પાદનકાળ સમજવો. 'णवरं' પણ તેમના અંકુરોત્પાદનકાળમા આટલો જ તફાવત છે- 'पंच संवच्छराइं सेस तचेव' કે મટર આદિનો અધિકમા અધિક

तदेव अन्तर्मुहूर्तमेव । गौतमः-पृच्छति-'अह भंते ! अयसि-कुसुंभग-कोदव-कंगु-वरग-रालग-कोदुसग-सण-सरिसव-मूलगबीय माईणं-एएसिणं धण्णाणं ?' हे भदन्त ! अथ अतसी, अलसी इति भाषाप्रसिद्धाः, कुसुम्भका रक्तवर्ण पुष्पवन्तः, कोद्रवः, कङ्गुः, वरट्टः, रालगः कङ्गुविशेषः, कोदूषकः कोद्रव विशेषः, सणः प्रसिद्धः, सर्षपः प्रसिद्धः, मूलकबीजं शाकविशेषबीजम् आदीनाम् अतसीप्रभृतीनाम् एतेषाम् धान्यानाम् कियत्कालावधि योनिः तिष्ठति?

भगवानाह-' एयाणं वि तहेव, नवरं-सत्त संवच्छराइं, सेसं तं चेव । ' हे गौतम ! एतेषामपि अतसीप्रभृतीनां तथैव अङ्कुरोत्पादनसामर्थ्य विज्ञेयम्,

---

तं चेव' कि इनका उत्कृष्ट काल पांच वर्षतकका है बाकी का जघन्य काल तो एक अन्तर्मुहूर्तका ही है।

अब गौतम पुनः प्रभुसे ऐसा पूछते हैं कि 'अह भंते ! अयसि कुसुंभग कोद्दव कंगु-वरग-रालग-कोदुसग-सण-सरिसव-मूलगबीय-माईणं एएसिं धण्णाणं' हे भदन्त ! अतसी-अलसी, कुसुम्भक-रक्तवर्णपुष्पवाला धान्यविशेष, कोद्रव कोदों, कङ्गु-कांगनी, वरट्ट धान्यविशेष, रालगकांगनीविशेष, कोदूषक-कोद्रवविशेष, सन्, सरसों, मूलकबीज शाकविशेषका बीज इन सब अलसी आदि धान्योंका अपने२ अङ्कुरोंको उत्पन्नकरनेका काल कितने समयतकका है? इसके उत्तरमें प्रभु उनसे कहते हैं कि 'एयाणं वि तहेव नवरं सत्त संवच्छराइं सेसं तं चेव' इन अलसी आदि धान्योंका अपने२ अङ्कुरोंको उत्पन्न करनेका समय

અંકુરોત્પાદનકાળ પાંચ વર્ષ સુધીનો હોય છે, તેમનો જઘન્ય (ઓછામાં ઓછો) અંકુરોત્પાદનકાળ તો શાલી આદિ ધાન્યના જેટલો જ-અંતર્મુહૂર્તનો છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને પ્રશ્ન પૂછે છે કે- 'अह भंते ! अयसि, कुसुंभग, कोदव, कंगु, वरग, रालग, कोदुसग, सण, सरिसव, मूलगबीय-माईणं एए सि धण्णाणं ?' હે ભદન્ત ! અળસી, કુસુમ્ભક (લાલ રંગના ફૂલોવાળું એક ધાન્ય) કોદરા, કાગ, વરટ (એક પ્રકારનું અનાજ), રાલગ (એક પ્રકારના કાંગ), કોદ્રૂષક (એક પ્રકારના કોદરા), શણ, સરસવ, મૂળાના બીજ આદિ ધાન્યોનો અંકુરોત્પાદન કાળ કેટલો કહ્યો છે?

ઉત્તર- 'एया णं वि तहेव - णवरं सत्त संवच्छराइं - सेसं तं चेव' અળસી આદિ ધાન્યોનો પોતપોતાના અંકુરોને ઉત્પન્ન કરવાનો કાળ પણ શાલી આદિ

यथा शालीनां पूर्वं प्रतिपादितम्, किन्तु नवरं-विशेषः उत्कृष्टेन सप्त संवत्सरान् शेषं-जघन्येन तु तदेव शालीप्रभृतिवदेव अन्तर्मुहूर्त्तम् विज्ञेयम ॥सू० १॥

मूलम्-'एगमेगस्स णं भंते ! मुहुत्तस्स केवइया ऊसासद्धा वियाहिया ? गोयमा ! असंखेज्जाणं समयाणं समुदय समिइ समागमेणं-सा एगा 'आवलिय'त्ति पवुच्चइ, संखेज्जा आवलिया ऊसासो संखेज्जा आवलिया निस्सासो !

हट्ठस्स अणवगल्लस्स निरुवकिट्ठस्स जंतुणो ।
एगे ऊसास-नीसासे एस पाणु त्ति वुच्चइ ॥ १ ॥
सत्त पाणूणि से थोवे; सत्त थोवाइं से लवे ।
लवाणं सत्तहत्तरि, एस मुहुत्ते वियाहिए ॥ २ ॥
तिण्णि सहस्सा सत्तसयाइं तेवत्तरि च ऊसासा ।
एस मुहुत्तो दिट्ठो, सव्वेहिं अणंतनाणीहिं ॥ ३ ॥

एएणं मुहुत्तपमाणेणं तीसं मुहुत्ता अहोरत्ता, पण्णरस अहोरत्ता पक्खो, दो पक्खा मासे, दो मासा उऊ तिण्णिय उऊ अयणे, दो अयणाइं संवच्छराइं जुगे, वीसं जुगाइं वाससयं, दसवीससयाइं वाससहस्सं इत्यादि०चउरासीइं वाससय सहस्साणि से एगे पुव्वंगे, चउरासीइं पुव्वंग सय सहस्साइं से एगे पुव्वे, एवं तुडिअंगे, तुडिए, अडडंगे अडडे, अववंगे, अववे, हूहू-

---

शाली आदि धान्योंके कालके जैसा ही है परन्तु इनके कालमें विशेषता इतनी ही है इनका उत्कृष्ट काल सातवर्षतकका है। और जघन्यकाल तो शालि आदिके जघन्यकाल जैसा अन्तर्मुहूर्त्तका ही है ॥सू.१॥

ધાન્યોના અંકુરોત્પાદન કાળ જેટલો જ કહ્યો છે- પણ અળસી આદિનો અધિકમાં અધિક અંકુરોત્પાદન કાળ સાત વર્ષ સુધીનો હોય છે, એટલી જ વિશેષતા સમજવી. તેમનો જઘન અંકુરોત્પાદન કાળ તો શાલી આદિના જેટલો જ એટલે કે અન્તર્મુહૂર્તનો હોય છે ॥ સૂ ૧ ॥

अंगे, हूहुए, उप्पलंगे, उप्पले, पउमंगे पउमे, नलिणंगे. नलिणे, अत्थनिऊरंगे, अत्थनिऊरे, अउअंगे, अउए, पउअंगे, पउए्य, नवुअंगे, नवुए्य, चूलीअंगे, चूलिआय, सीस पहेलि अंगे, सीस पहेलिया, एतावताव गणिए, एतावतावगणियस्स विसए, तेणपरं उवमिए ॥ सू. २ ॥

छाया—एकैकस्य खलु भदन्त ! मुहूर्त्तस्य कियत्यः उच्छ्वासाद्धा व्याख्याताः ? गौतम ! असंख्येयानां समयानां समुदयसमितिसमागमेन सा एका 'आवलिका' इति प्रोच्यते, संख्येया आवलिका उच्छ्वासः, संख्येया आवलिका निःश्वासः-

हृष्टस्यानवकल्पस्य निरुपक्लिष्टस्य जन्तोः ।
एकः उच्छ्वासनिश्वासः, एष प्राण इत्युच्यते ॥१॥

गणनीय काल वक्तव्यता-

'एगमेगस्स णं भंते' इत्यादि ।

सूत्रार्थ- (एगमेगस्स णं भंते! मुहुत्तस्स केवइया ऊसासद्धा वियाहिया) हे भदन्त! एक २ मुहूर्त्त के कितने उच्छ्वास काल कहे है? (गोयमा) हे गौतम! (असंखेज्जाणं समयाणं समुदयसमिइ समागमेणं सा एगा 'आवलिय' त्ति पवुच्चइ, संखेज्जा आवलिया ऊसासो, संखेज्जा आवलिया निस्सासो) असंख्यात समयोंकी समितिके समागमसे जितना काल होता है वह एक आवलिका कहलाती है। संख्यात आवलिका का एक उच्छ्वास होता है। इसी तरह से संख्यात आवलिका का एक निःश्वास होता है। (हट्ठस्स अणवगल्लस्स

ગણુનીય કાલવક્તવ્યતા-

(एगमेगस्स ण भंते!' ઇત્યાદિ

सूत्रार्थ—(एगमेगस्स णं भंते! मुहुत्तस केवइया ऊसासद्धा वियाहिया)? હે ભદન્ત! પ્રત્યેક મુહૂર્તના કેટલા ઉચ્છ્વાસ કાળ કહ્યા છે? (गोयमा !' હે ગૌતમ! (असंखेज्जाण समयाणं समुदयसमिइसमागमेणं सा एगा 'आवलिय त्ति पवुच्चइ, संखेज्जा आवलिया ऊसासो, संखेज्जा आवलिया निस्सासो) અસંખ્યાત સમયોની સમિતિના સમાગમથી જેટલો કાળ થાય છે, એટલા કાળને એક અવલિકા કહે છે. સંખ્યાત અવલિકાનો એક નિશ્વાસ થાય છે.

सप्त प्राणाः स स्तोकः, सप्तस्तोकाः स लवः ।
लवानां सप्तसप्ततिः, एष मुहूर्तो व्याख्यातः ॥२॥
त्रीणि सहस्राणि, सप्तशतानि, त्रिसप्ततिश्चोच्छ्वासाः ।
एष मुहूर्तो दृष्टः, सर्वज्ञैः अनन्तज्ञानिभिः ॥३॥

एतेन मुहूर्त्तप्रमाणेन त्रिंशद्मुहूर्तोऽहोरात्रः, पञ्चदश अहोरात्रः पक्षः, द्वौ पक्षौ मासः, द्वौ मासौ ऋतुः, त्रयश्च ऋतवोऽयनम् द्वे अयने संवत्सरः,

---

निरुवकिट्ठस्स जंतुणो, एगे ऊसास--नीसासे एस पाणुत्तिवुच्चइ) हृष्ट, अनवकल्प और निरुपक्लिष्ट ऐसे जन्तुका एक उच्छ्वास निःश्वास काल प्राण कहलाता है । (सत्त पाणूणि से थोवे, सत्त थोवाइं से लवे, लवाणं सत्तहत्तरिए एस मुहुत्ते वियाहिए) सात प्राणोंका एक स्तोक होता है, सात स्तोकोंका एक लव होता है। ७७ लवोंका एकमुहूर्त्त होता है (तिन्नि सहस्सा सत्तसयाइं तेवत्तरिं च ऊसासा, एस मुहुत्तो दिट्ठो सव्वेहिं अणंतनाणीहिं) ३७७३ उच्छ्वासों का एक मुहूर्त होता है ऐसा अनन्तज्ञानियों ने अपने केवलज्ञान मे देखा है । (एएणं मुहुत्तपमाणेणं तीसमुहुत्तो अहोरत्तो, पन्नरस अहो रत्ता पक्खो, दो पक्खा मासे दो मासा उऊ) इस मुहूर्त्तप्रमाण से तीस ३० मुहूर्त्तो का एक दिन रात होता है। पन्द्रह १५ अहोरात का एक १ पक्ष होता है। दो पक्षों का एक मास होता है। दो मास की एक ऋतु होती है। (तिन्नि य उऊ अयणे) तीन ऋतुओं का एक अयन होता है

(हट्ठस्स अणवगल्लस्स निरुवकिट्ठस्स जंतुणो, एगे ऊसास–निसासे एस-पाणुत्तिवुच्चइ) तुष्ट (प्रसन्न चित्तवाळा), अनवकल्प (तरुण) अने तंदुरस्त व्यक्तिना એક ઉચ્છવાસ નિઃશ્વાસકાળને 'પ્રાણ કહે છે.

(सत्तपाणूणि से थोवे, सत्त थोवाइं से लवे, लवाणं सत्तहत्तरिए एस मुहुत्ते वियाहिए) સાત પ્રાણોનો એક સ્તોક થાય છે, સાત સ્તોકનુ એક લવ થાય છે છે, અને ૭૭ લવનુ એક મુહૂર્ત થાય છે (तिन्नि सहस्सा सत्तसयाइं तेवत्तरिं च ऊसासा एस मुहुत्तो दिट्ठो सव्वेहिं अणंतनाणीहिं) ૩૭૭૩ ઉચ્છ્વાસોનુ એક મુહૂર્ત થાય છે, એવું અનંત જ્ઞાનીઓએ પોતાના કેવળજ્ઞાનથી અને કેવલ દર્શનથી જોયું–જાણ્યું છે.

(एएण मुहुत्तपमाणेणं तीस मुहुत्तो अहोरत्तो, पन्नरसअहोरत्तो पक्खो दो पक्खा मासे, दो मासा उऊ) આ પ્રકારના ૩૦ મુહૂર્તોનો એક દિવસ રાત્રિ થાય છે, ૧૫ દિનરાતનું એક પખવાડીયુ થાય છે, બે પખવાડિયાનો એક માસ થાય અને બે માસની એક ઋતુ થાય છે (तिन्नि य उऊ अयणे) ત્રણ ઋતુઓનું એક અયન

पञ्च संवत्सराः युगः, विंशतिर्युगाः वर्षशतम्, दशवर्षशतानि सहस्रम् शतं वर्ष सहस्राणां वर्षशतसहस्रम्, चतुरशीतिवर्षशतसहस्राणि तदेकं पूर्वाङ्गम्, चतुर शीतिः पूर्वाङ्गाणि शतसहस्राणि तद् एक पूर्वम्, एव त्रुटिताङ्गम्, त्रुटितम्, अटटाङ्गम्, अटटम्, अववाङ्गम्, अववम्, हूहूकाङ्गम्, हूहूकम् उत्पलाङ्गम्, उत्पलम्, पद्माङ्गम्, पद्मम्, नलिनाङ्गम्, नलिनम्, अर्थनिपूराङ्गम्, अर्थनिपूरम्, अयुताङ्गम्, अयुतम्, प्रयुताङ्गम्, प्रयुतम्, नयुताङ्गम्, नयुतं च, चूलिकाङ्गम्, चूलि-

(दो अयणाइं संवच्छरे) दो अयनोंका एक संवत्सर होता है। (पंच संवच्छराइं जुगे) पांच संवत्सरका एक युग होता है। (वीस जुगाइं वाससयं) वीस युग के एक सौ १०० वर्ष होते हैं। (दस वाससयाइं वाससहस्सं) दश सौवर्ष का एक हजार वर्ष होता है। (सयं वाससहस्साणं वाससयसहस्सं) एक सौ १०० हजार वर्षो का एक लाख वर्ष होता है (चउरासीयं वाससयसहस्साणि से एगे पुव्वंगे) ८४ लाख वर्षा का एक पूर्वाङ्ग होता है। (चउरासीइ पुव्वंगा सयसहस्साइं से एगे पुव्वे) चौरासी लाख पूर्वांगका एक पूर्व होता (एवं तुडिअंगे, तुडिए, अडडंगे, अडडे, अववंगे, अववे, हूहूअंगे हूहूए, उप्पलंगे उप्पले पउमंगे पउमे, नलिणंगे नलिणे अत्थनिउरंगे अत्थनिऊरे अऊअंगे अउए पउअंगे पउए य, नवुअंगे नवुए य, चूलीअंगे, चूलिआ य, सीसपहेलिअंगे, सीसपहेलिया, एतावतावगणिए–एतावतावगणियस्स विसए–तेण परं उवमिए) इसी तरह से त्रुटितांग, त्रुटित, अटटांग

થાય છે, (दो अयणाइं संवच्छरे) અને બે અયનોનુ એક વર્ષ થાય છે. पंच संवच्छराइं जुगे) પાંચ વર્ષોનો એક યુગ થાય છે (वीसं जुगाइं वाससयं), વીસ યુગોનો એક સૈકો (૧૦૦ વર્ષ) થાય છે (दस वाससयाइं वाससहस्सं)દસ સકાઓનો સમૂહ સમૂહ મળીને એક હજાર વર્ષ થાય છે (सयं वाससहस्साणं वाससयसहस्सं) ૧૦૦ હજાર વર્ષોના સમૂહને એક લાખ વર્ષ કહે છે. (चउरासीइं वाससयसहस्साणि से एगे पुव्वंगे) ૮૪ લાખ પૂર્વાંગનું એક 'પૂર્વ' થાય છે (चउरासीइं पुव्वंगा सयसहस्सा से एगे पुव्वे) ૮૪ લાખ પુર્વાંગનું એક 'પૂર્વ' થાય છે (एवं तुडीअंगे, तुडिए, अडडंगे, अडडे, अववंगे अववे, हूहूअंगे, हूहूए, उप्पलंगे, उप्पले, पउमंगे, पउमे, नलिणंगे, नलिणे, अत्थनिऊरगे, अत्थनिऊरे, अऊअंगे अऊए, पउअंगे पउएय, नवुअंगे नवुए य, चूलीअंगे चूलिआ य, सिसपहेलि अंगे सीसपहेलिया, एतावतावगणिए – एतावतावगणियस्स विसए – तेण पर उवमिए)

का च, शीर्षप्रहेलिकाङ्गम्, शीर्षप्रहेलिका, एतावत् तावत् गणितम्, एतावान् तावद् गणितस्य विषयः, ततः परम् औपमिकम् ॥ सू० २ ॥

टीका-धान्यादिबीजानां कालस्थितेः प्रस्तावात् तद्विशेषमुहूर्तादिस्वरूपं निरूपयितुमाह-'एगमेगस्स णं भंते' इत्यादि ।

'एगमेगस्स णं भंते ! मुहुत्तस्स केवइया ऊसासद्धा वियाहिया ?' गौतमः पृच्छति-हे भदन्त ! एकैकस्य मुहूर्त्तस्य कियत्यः उच्छ्वासाद्धा उच्छ्वास परिच्छिन्नकालविशेषाः व्याख्याताः प्रतिपादिताः ? भगवानाह-'गोयमा !

अटट, अववांग अवव, हूहूकांग हूहूक, उत्पलांग उत्पल, पद्मांग पद्म, नलिनांग नलिन, अर्थनिपूरांग अर्थनिपूर, अयुतांग अयुत, प्रयुतांग प्रयुत, नयुतांग नयुत, चूलिकांग चूलिका, शीर्षपहेलिकांग और शीर्ष प्रहेलिका यहां तक गणित है। और यही तक गणित का विषय है। इसके बाद औपमिक-अर्थात् संख्या द्वारा नहीं, किन्तु सिर्फ उपमा द्वारा जाना जा सके ऐसा काल है।

टकार्थ—धान्यादि बीजों की कालस्थिति के प्रस्ताव से उसे कालस्थिति के विशेषरूप मुहूर्त आदि के स्वरूपको निरूपण करने के लिये सूत्रकार ने 'एगमेगस्स णं भंते' इत्यादि सूत्र कहा है-इसमें गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछ रहे हैं कि-'एगमेगस्सणं भंते ! मुहुत्तस्स केवइया उसासद्धा वियाहिया' हे भदन्त ! एक एक मुहूर्त के उच्छ्वास से जाने जावे ऐसे कालविशेष कितने होते हैं? इसके उत्तर मे प्रभु उनसे

એ જ પ્રમાણે ત્રુટિટાંગ, ત્રુટિત, અટટાગ, અટટ, અવવાંગ, અવવ, હૂહૂકાંઠ, હૂહૂ, ઉત્પલાંગ, ઉત્પલ પદ્માંગ, પદ્મ, નલિનાગ, નલિન, અર્થનિપૂરાંગ, અર્થનિપુર, અયુતાંગ અયુત, પ્રયુતાગ, પ્રયુત, નયુતાગ, નયુત, ચૂલિકાગ, ચૂલિકા, શીર્ષ પ્રહેલિકાગ અનેશીર્ષ પ્રહેલિકા અહીં સુધી ગણિત (ગણી શકાય એવો કાળ) છે અને ત્યાં સુધીજ ગણિત નો વિષય છે ત્યાર પછીનો કાળ ઔપમિક છે– એટલે કે સંખ્યા દ્વારા નહિ પણ ઉપમા દ્વારા જાણી શકાય એવો કાળ છે

ટીકાર્થ— પહેલાના પ્રકરણમા ધાન્યાદિ બીજોની કાળસ્થિતિનું નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે હવે તે કાળના મુહૂર્ત આદિ વિભાગોના સ્વરૂપનું સૂત્રકાર નિરૂપણ કરે છે– આ વિષયને અનુલક્ષીને ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે– **'एगमेगस्स णं भंते ! मुहुत्तस्स केवइया ऊसासद्धा वियाहिया ?'** હે ભદન્ત ! પ્રત્યેક મુહૂર્તના ઉચ્છવાસથી જાણી શકાય એવા કેટલા કાળવિશેષ હોય છે ? એટલે કે કેટલા ઉચ્છવાસોનું એક મુહૂર્ત થાય છે ?

असंखेज्जाणं समयाणं समुदयसमिइसमागमेणं-सा एगा 'आवलिय'त्ति पवुच्चइ' हे गौतम ! असंख्येयानां समयानां समुदयसमितिसमागमेन असंख्यात समयसम्बन्धिनां समुदयानां समूहानां याः समितयः मेलनानि तासां समागमेन संयोगेन यत् कालमानं भवति सा एका 'आवलिका' इति प्रोच्यते, एवं 'संखेज्जा आवलिया ऊसासे, संखेज्जा आवलिया निस्सासो' ता उपर्युक्ताः संख्येयाः संख्याताः आवलिकाः एकः उच्छ्वासः, संख्येया आवलिकाश्च एको निःश्वास इति प्रोच्यते, एतावता षट्पञ्चाशदधिकशत द्वयावलिकाभिः क्षुल्लकभवग्रहणं भवति, तानि च सप्तदश सातिरेकाणि क्षुल्लकभवग्रहणानि एको-च्छ्वास निःश्वासकाले भवन्ति,

अथ कालप्रमाणमाह-'हट्ठस्स अणवगल्लस्स निरुवकिट्ठस्स जंतुणो, एगे ऊसास-नीसासे एसपाणुति वुच्चइ,' हृष्टस्य-तुष्टस्य प्रसन्नचित्तस्य एतादृशस्तु

कहते हैं कि 'गोयमा' हे गौतम ! असंखेज्जाणं समयाणं समुदय समिइ समागमेणं-सा एगा 'आवलिय' त्ति पवुच्चइ असंख्यात समय संबंधी समूहोंके मिलापरूप संयोगसे जो कालमान होता है, वह एक 'आवलिका' कहलाती है । 'एवं संखेज्जा आवलिया ऊसासो संखेज्जा आवलिया निस्सासो' संख्यात आवलिकाएँ एक उच्छ्वास रूप होती हैं और संख्यात आवलिकाए ही एक निःश्वासरूप होती हैं । तात्पर्य कहनेका यही है कि असंख्यात समयोंकी एक आवली होती है और संख्यात आवलियोंका एक उच्छ्वास तथा इतनी ही आवलियोंका एक निःश्वास होता है । २५६ आवलिकाओंका एकक्षुल्लकभवग्रहण होता है । एक उच्छ्वासनिःश्वास कालमें १७से कुछ अधिक क्षुल्लकभवग्रहण होते हैं । (हट्ठस्स अणवगल्लस्स निरुवकिट्ठस्सजंतुणो, एगे ऊसास-

ઉત્તર—'गोयमा ! असंखेज्जाणं समयाणं समुदयसमिइसमागमेणं-सा 'आवलिया' त्ति पवुच्चइ" હે ગૌતમ ! અસંખ્યાત સમયોના સમૂહોના સંયોજનથી જે કાલમાન થાય છે, એટલા કાલમાનને એક "આવલિકા" કહે છે. 'एवं संखेज्जा आवलिया ऊसासो, संखेज्जा आवलिया निस्सासो' સંખ્યાત આવલિકાઓ એક ઉચ્છવાસરૂપ હોય છે, અને સંખ્યાત આવલિકાઓ એક નિઃશ્વાસરૂપ હોય છે. આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે અસંખ્યાત સમયોની એક આવલી (આવલિકા) થાય છે, અને સંખ્યાત આવલિકાનો એક ઉચ્છવાસ તથા એટલી જ આવલિકાનો એક નિઃશ્વાસ થાય છે. ૨૫૬ આવલિકાઓનું એક ક્ષુલ્લક ભવ ગ્રહણ થાય છે, અને એક ઉચ્છવાસ-નિઃશ્વાસકાળમાં ૧૭ કરતાં પણ સહેજ અધિક ક્ષુલ્લક ભવ ગ્રહણ કાળ થાય છે. (हट्ठस्स अणवगल्लस्स निरुवकिट्ठस्स जंतुणो, एगे ऊसास-निसासे एस पाणु

वृद्धोऽपि स्यादत एवाह–अनवकल्पस्य, न अवकल्पं=जरा यस्य स अनवकल्पस्तस्य=जरसा अनभिभूतस्य तरुणस्येत्यर्थः, स तु कदाचिद् रुग्णोऽपि स्यादत एवाह–निरुपक्लिष्टस्य=उपक्लेशरहितस्य रोगरहितस्येत्यर्थः । एतादृशस्य जन्तोः पुरुषस्य एको य उच्छ्वासनिःश्वासः=उच्छ्वासेन सहितो निःश्वासः, स एष प्राण इत्युच्यते । इति प्रथमगाथार्थः ॥१॥

नीसासे एस पाणुत्तिवुच्चइ) इस गाथा द्वारा सूत्रकारने प्राणकाल का प्रमाण क्या है इस बातको स्पष्ट किया है– इसमें उन्होंने कहा है कि तुष्ट–प्रसन्नचित्त तथा–अनवकल्प–तरुण–जरा से रहित–ऐसे रोग विना के मनुष्य का जो उच्छ्वास सहित निःश्वास है वही प्राण कहलाता है। जन्तु– पुरुष के जो ये विशेषण दिये गये हैं उनकी सफलता इस प्रकारसे है– प्रसन्नचित्त तो वृद्ध व्यक्ति भी होता है अतःवह वृद्धव्यक्ति यहां नहीं ग्रहण किया गया है– इस बात को दिखाने के लिये 'अनवकल्प' पद दिया गया है– अवकल्प नाम जरा का है यह जरारूप अवकल्प जिसके नहीं है वह अनवकल्प है। ऐसा अनवकल्प तरुण ही होता है। तरुण होता हुआ भी यदि वह रुग्ग (रोगी) है तो ऐसे पुरुषका यहां उच्छ्वास निःश्वास गृहीत नहीं हुआ है, किन्तु 'निरुपक्लिष्टस्य' जो ऐसा सब कुछ होते हुए भी निरुपक्लिष्ट - रोगरहित है– उसी मनुष्यका उच्छवास सहित निःश्वास प्राण माना गया है। ऐसा प्रथम गाथा का अर्थ है।

त्ति वुच्चइ) આ ગાથા દ્વારા સૂત્રકારે 'પ્રાણકાળ'નુ પ્રમાણ શું છે, એ વાતને સ્પષ્ટ કરી છે—તુષ્ટ, (પ્રસન્ન ચિત્ત) તથા અનવકલ્પ (તરુણ–વૃદ્ધત્વથી રહિત) અને તદુરસ્ત વ્યકિતના ઉચ્છવાસ–નિશ્વાસનો જે કાળ છે તેને 'પ્રાણ' કહે છે. જન્તુ મનુષ્યનાં જે વિશેષણો અહીં આપવામાં આવ્યાં છે તેની સાર્થકતા આ પ્રમાણે સમજવી—વૃદ્ધ આદમી પણ પ્રસન્નચિત્ત સંભવી શકે છે પણ અહીં વૃદ્ધ વ્યકિતને ગ્રહણ કરવાની નથી એ વાતને બતાવવાને માટે 'અનવકલ્પ' પદનો પ્રયોગ કર્યો છે 'અવકલ્પ' એટલે વૃદ્ધાવસ્થા તે વૃદ્ધાવસ્થારૂપ અવકલ્પનો જે વ્યકિતમાં અભાવ હોય તે વ્યકિતને અનવકલ્પ (તરુણ–યુવાન) કહે છે. એવી અનવકલ્પ વ્યકિત તો તરુણ જ હોય છે, તરુણ હોવા છતા પણ રુગ્ણ (રોગી) હોય એવી વ્યકિતના ઉચ્છવાસ–નિ.શ્વાસ અહી ગ્રહણ કરવાના નથી, પરન્તુ 'निरुपक्लिष्टस्य' રોગરહિત અથવા તો તદુરસ્ત વ્યકિતના જ ઉચ્છવાસનિઃશ્વાસ અહીં ગ્રહણ કરવાના છે આ રીતે પ્રસન્નચિત્ત, તરુણ અને તદુરસ્ત વ્યકિતના ઉચ્છવાસ–નિઃશ્વાસના કાળને 'પ્રાણ' કહે છે.

अथ द्वितीयगाथामाह–'सत्तपाणूणि' इत्यादि । 'सत्तपाणूणि से थोवे' सप्तप्राणाः ये सप्तउच्छ्वास–निःश्वासाः स 'स्तोकः' इत्युच्यते, 'सत्तथोवाइं से लवे' सप्तस्तोकाः ये एकोनपञ्चाशदुच्छ्वासनिःश्वासरूपाः स एको लवः इत्युच्यते, 'लवाणं सत्तहत्तरिए एस मुहुत्ते वियाहिए' लवानां सप्तसप्ततिः सप्तसप्ततिसंख्यकलवाः एष एकः मुहूर्तो व्याख्यातः कथितः इति द्वितीयगाथार्थः ॥२॥ एतस्यैव सग्रहार्थं तृतीयगाथामाह–'तिण्णि' इत्यादि । त्रीणि सहस्राणि सप्तशतानि, त्रिसप्ततिश्च उच्छ्वासाः (३७७३) त्रिसप्तत्यधिकसप्तशतोत्तरसहस्रत्रयम् उच्छ्वासनिःश्वासाः एष एकमुहूर्त उद्दिष्टः प्रतिपादितः सर्वैः अनन्त

द्वितीय गाथा का अर्थ इस प्रकार से है– 'सत्त पाणूणि से थोवे' जो सात उच्छ्वास निःश्वास है वे एकस्तोक कहलाते हैं अर्थात् सात उच्छ्वास निःश्वासों का १ एक स्तोक होता है। सत्त थोवाइंसे लवे' सात स्तोकों का १ एक लव होता है। अर्थात् ४९ उच्छ्वास निःश्वास एक लवकाल में होते हैं। 'लवाणं सत्तहत्तरिए एस मुहुत्ते वियाहिए' ७७ लव प्रमाण काल १ एक मुहूर्त्तरूप होता है। इस प्रकार से यह द्वितीय गाथा का अर्थ है। तृतीय गाथा का अर्थ इस प्रकार से है– ३७७३ जो उच्छ्वास निःश्वास है वही एक मुहूर्त का प्रमाण है। ऐसा अनन्तज्ञानी सर्वज्ञ केवली भगवान् ने कहा है। इस तरह सात प्राणरूप उच्छ्वास निःश्वासोंका एक स्तोक होता है और एक लवमें सात स्तोक होते है अतः ७से गुणित हुआ सप्तस्तोकात्मक लव ४९ उच्छ्वास निःश्वासरूप हो जाता है। और एक मुहूर्तमें ७७ लव हो जाते हैं। ७७ लवोंके साथ ४९का गुणा करने पर ३७७३ उच्छ्वास निःश्वासोंकी संख्या एक मुहूर्त्तमें आजाती है।

બીજી ગાથાનો અર્થ આ પ્રમાણે છે—'सत्तपाणूणि से थोवे' સાત પ્રાણ અથવા તો સાત ઉચ્છવાસનિશ્વાસોનુ એક 'સ્તોક' થાય છે. 'सत्त थोवाइं से लवे' સાત સ્તોકોનુ એક લવ થાય છે. એટલે કે એક લવ પ્રમાણ કાળમાં ૪૯ ઉચ્છવાસ-નિશ્વાસ થાય છે. 'लवाणं सत्तहत्तरिए एस मुहुत्ते वियाहिए' ૭૭ લવ પ્રમાણ કાળનુ એક મુહૂર્ત થાય છે. આ પ્રમાણે બીજી ગાથાનો અથ થાય છે ત્રીજી ગાથાનો અર્થ આ પ્રમાણે છે—

૩૭૭૩ ઉચ્છવાસ નિઃશ્વાસોનુ એક મુહૂર્ત થાય છે, એવું અનંત જ્ઞાની સર્વજ્ઞ કેવળી ભગવાને કહ્યું છે આ રીતે સાત પ્રાણરૂપ ઉચ્છવાસ–નિઃશ્વાસોનું એક સ્તોક થાય છે, અને એક લવમા સાત સ્તોક હોય છે. માટે ૪૯ (૭×૭) ઉચ્છવાસનિઃશ્વાસ રૂપ એક લવપ્રમાણ કાળ છે. એક મુહૂર્તમા ૭૭ લવ હોય છે. તેથી ૭૭ લવોની સાથે ૪૯નો ગુણાકાર કરવાથી જે ૩૭૭૩ ઉચ્છવાસનિઃશ્વાસની સખ્યા આવે છે, એટલું જ એક

ज्ञानिभिः सर्वज्ञैः केवलिभिरित्यर्थः इति तृतीयगाथार्थः ॥३॥ तथा च सप्तभिः उच्छ्वासनिःश्वासैः सप्तप्राणरूपैः एकः स्तोकः, सप्तस्तोकाश्च एकस्मिन् लवे अतः सप्तभिर्गुणितः=सप्तस्तोकात्मकलवः एकोनपञ्चाशदुच्छ्वासनिःश्वासाः, मुहूर्ते च सप्तसप्ततिर्लवा इति एकोनपञ्चाशता सप्तसप्ततेर्गुणने उपरि वर्णितोच्छ्वासनिःश्वास संख्याः एकमुहूर्ते सम्पद्यन्ते इति भावः । 'एएण मुहुत्तप्पमाणेणं तीसमुहुत्ता अहोरत्तो' एतेन उपरिप्रतिपादितेन मुहूर्तप्रमाणेन त्रिंशद्मुहूर्तप्रमाणः एकः अहोरात्रो भवति । 'पण्णरस अहोरत्ता पक्खो' पञ्चदश अहोरात्राः एकः पक्षो भवति । 'दो पक्खा मासे' द्वौ पक्षौ एकः मासो भवति । 'दो मासा उऊ' द्वौ मासौ एकः ऋतुर्भवति । 'तिण्णि य उऊ अयणे' त्रयश्च ऋतवः एकम् अयनमुच्यते । 'दो अयणे संवच्छरे' द्वे अयने एकः संवत्सर उच्यते । 'पंच संवच्छरिए जुगे' पञ्चसंवत्सरिको युगः पञ्चवर्षाणाम् एको युगो भवति । 'वीसं जुगाइं वाससयं' विंशतिर्युगाः वर्षशतमुच्यते । 'दसवाससयाइं वाससहस्सं' दशवर्षशतानि वर्षसहस्रमुच्यते।

'एए णं मुहुत्तपमाणेनं तीसं मुहुत्ता अहोरत्ता' इस मुहूर्तप्रमाण से तीस मुहूर्त का एक दिनरात होता है। 'पण्णरस अहोरत्ता पक्खो' १५ अहोरात का एक पक्ष होता है। 'दो पक्खा मासे' दो पक्ष एक मास कहाता हैं 'दो मासा उऊ' दो मासकी एक ऋतु होती है। 'तिण्णि य उऊ अयणे' तीन ऋतुए एक अयन रूप होती हैं। 'दो अयणे संवच्छरे' दो अयन एक संवत्सर-वर्ष रूप होते हैं। 'पंच संवच्छरिए जुगे' पांच वर्ष एक युग रूप होते हैं। अर्थात् ५ वर्षों का एक युग होता है। 'वीसं जुगाइं वाससयं' वीस युग १०० वर्ष कहलाते हैं। 'दसवाससयाइं वाससहस्सं' १० वर्ष शत-

---

मुहूर्तनु प्रमाणु समजवुं 'एए णं मुहुत्तपमाणेणं तीसं मुहुत्ता अहोरत्ती' એવા ત્રીસ મુહૂર્ત પ્રમાણુ કાળની એક દિનરાત થાય છે, 'पण्णरसअहोरत्ता पक्खो' ૧૫ દિવસ રાતનુ એક પખવાડિયું છે, 'दो पक्खा मासे' બે પખવાડિયાનો એક માસ થાય છે, 'दो मासा उऊ' બે માસની એક ઋતુ થાય છે, 'तिण्णा य उऊ अयणे' ત્રણુ ઋતુઓનુ એક અયન થાય છે અને 'दो अयणे संवच्छरे' બે અયનોનું એક સંવત્સર (વર્ષ) થાય છે 'पंच संवच्छरिए जुगे' પાંચ વર્ષનો એક યુગ થાય છે, 'वीसजुगाइं वाससयं' વીસ યુગનો એક સૈકો-એટલે કે ૧૦૦ વર્ષ થાય છે, दसवाससयाइं वाससहस्सं' ૧૦ સૈકાઓ (૧૦ સો વર્ષ) ૩૦૦૦

'सयंवास सहस्साणं वाससय सहस्सं' शतं वर्षसहस्राणां वर्षशतसहस्रम् लक्षवर्षाणि। 'चउरासीइं वाससयसहस्साइ से एगे पुव्वंगे' चतुरशीतिवषशतसहस्राणि चतुरशीतिवर्षलक्षाणि तत् एकं पूर्वाङ्गमुच्यते। 'चउरासीइं पुव्वंगा सयसहस्साइं से एगे पुव्वे' चतुरशीतिः पूर्वाङ्गानि शतसहस्राणि चतुरशीतिलक्ष पूर्वाङ्गाणि इत्यर्थः तदेकं पूर्वमित्युच्यते? 'एवं तुडिअंगे' एवं चतुरशीतिलक्ष पूर्वाणि त्रुटिताङ्गमित्युच्यते, एवं 'तुडिए' चतुरशीतिलक्षत्रुटिताङ्गानि त्रुटित मित्युच्यते। तथैव 'अडडंगे' चतुरशीति लक्ष त्रुटितानि अटटाङ्गमित्युच्यते। एवम् 'अडडे' चतुरशीति लक्षाटटाङ्गानि अटटम् इत्युच्यते। 'अववंगे' चतुर शीतिलक्षाटटानि अववाङ्गमित्युच्यते। 'अववे' चतुरशीतिलक्षाववाङ्गानि अववम् इत्युन्यते। 'हूहूअंगे' चतुरशीतिलक्षाववानि हूहूकाङ्गमित्युच्यते। 'हूहूए' चतुरशीतिलक्षहूहूकाङ्गानि हूहूकमित्युच्यते। एवमग्रेऽपि चतुरशीतिलक्षमितस्य

---

१० दश सौ वर्ष एक हजार वर्षप्रमाण होते हैं। 'सयं वाससहस्साणं वाससयसहस्सं' १०० हजार वर्षोंका एक लाख वर्ष कहलाता है। 'चउरासीइं वाससयसहस्साइं' ८४ लाख वर्षों का 'से एगे पुव्वंगे' एक पूर्वाङ्ग होता है। 'चउरासीइ पुव्वंगा सयसहस्साइं से एगे पुव्वंगे' ८४ लाख पूर्वाङ्गोका एक पूर्व होता है। 'एवं तुडिअंगे' इसी तरह से अर्थात् ८४ लाख पूर्वोंका एक त्रुटितांग होता है। 'तुडिए' ८४ लाख त्रुटितांगका एक त्रुटित होता है। 'अडडंगे अडडे' ८४ लाख त्रुटितका एक अटटाङ्ग होता है, ८४ लाख अटटाङ्गका एक अटट होता है 'अववंगे अववे' ८४ लाख अटटका एक अववाङ्ग होता है, ८४ लाख अववांग का एक अवव होता है 'हूहूअंगे हूहूए' ८४ लाख अववका एक हूहूकाङ्ग

વર્ષ પ્રમાણ થાય છે, 'सयं वाससहस्सा णं वाससयसहस्सं' ૧૦૦ હજાર વર્ષોના સમૂહને એક લાખ વર્ષ કહે છે. 'चउरासीइं वाससयसहस्साइं' ૮૪૦૦૦૦૦ (ચોર્યાસી (લાખ વર્ષોનુ 'से एगे पुव्वंगे' એક 'પૂર્વાંગ' થાય છે चउरासीइं पुव्वंगा सहयसस्साइं से एगे पुव्वे' ૮૪ લાખ પૂર્વોનુ એક 'પૂર્વ' થાય છે 'एवं तुडिअंगे' એ જ પ્રમાણે એટલે કે ૮૪ લાખ પૂર્વોનુ 'ત્રુટિતાંગ' થાય છે, 'तुडिए' ૮૪ લાખ ત્રુટિતાગનુ એક 'ત્રુટિત' થાય છે. 'अववंगे अववे' ૮૪ લાખ ત્રુટિતનુ એક 'અટટાંગ' થાય છે અને ૮૪ લાખ અટટાંગનુ એક 'અટટ' થાય છે 'अववंगे अववे' ૮૪ લાખ અટટનુ એક 'અવવાંગ' થાય છે અને ૮૪ લાખ અવવાંગનુ એક 'અવવ' થાય છે हूहू अंगेहूहूए' ૮૪ લાખ અવવનુ એક 'હૂહૂકાંગ' થાય છે અને ૮૪

पूर्वपूर्वस्य गुणितस्य उत्तरोत्तरसम्बन्धेन वक्ष्यमाणा संख्या-यथा 'उप्पलंगे, उप्पले. पउमगे, पउमे, नलिणंगे, नलिणे, अत्थनिउरगे, अत्थनिउरे, अतु अंगे, अतुए, पउअंगे, पउए य, नवु अंगे, नवुए य, चूलिअगे, चूलिआ य, सीस पहेलिअंगे, सीसपहेलिया' उत्पलाङ्गम्, उत्पलम्, पद्माङ्गम्, पद्मम्, नलिनाङ्गम्, नलिनम्. अर्थनिपूराङ्गम्, अर्थनिपूरम्, अयुताङ्गम्, अयुतम्, प्रयुताङ्गम्, प्रयुतम्, नयुताङ्गम्, नयुतम्, चूलिकाङ्गम्, चूलिका च, शीर्षप्रहेलिकाङ्गम्, शीर्षप्रहेलिका 'एतावतावगणिए' एतावत्-आवलिकामारभ्य. शीर्षप्रहेलिकान्तं तावत् इति वाक्यालङ्कारे, गणितम् कालगणना वर्तते 'एतावतावगणियस्स विसए, तेण परं उवमिए' एतावान शीर्षप्रहेलिकापर्यन्तप्रमेयकालराशिपरिमाणः तावत् क्रमशः गणितविषयो गणितप्रमाणगोचरः कालो विज्ञेयः। ततः पर शीर्षप्रहेलिका

होता है, ८४ लाख हूहूकांग का एक हूहूक होता है। इसी तरहसे उत्पलाङ्ग, उत्पल, पद्माङ्ग पद्म, नलिनाङ्गनलिन, अर्थनिपुराङ्ग अर्थनिपूर, अयुताङ्ग अयुत, प्रयुताङ्ग प्रयुत, नयुताङ्ग नयुत, चूलिकांगचूलिका, शीर्षप्रहेलिकांग और शीर्षप्रहेलिका में भी पूर्व पूर्वको ८४ लाख ८४ लाख कह कर उत्तरका प्रमाण निकालते जानना चाहिये- जैसे ८४ लाख हूहूकका एक उत्पलाङ्ग होता है और ८४ लाख उत्पलाङ्गका एक उत्पल होता है- इत्यादि। 'एतावतावगिणिए' आवलिकासे लेकर शीर्षप्रहेलिका पर्यन्त ही काल गणना है। 'एतावतावगणियस्स विसए' तेण परं उवमिए' तथा इसी शीर्षप्रहेलिका पर्यन्त जोप्रमेयरूप कालराशिका परिमाण है उतना ही क्रमशःगणितका गणितरूप प्रमाणका विषय है।

લાખ હુહુકાંગનુ એક 'હુહુક' થાય છે. 'उत्पलांग उत्पल' ૮૪ લાખ હુહુકનું એક 'ઉત્પલાગ' થાય છે અને ૮૪ લાખ ઉત્પલાંગનુ એક 'ઉત્પલ' થાય છે. એ જ પ્રમાણે પદ્માંગ પદ્મ, નલિનાંગ નલિન, અર્થનિપૂરાગ, અર્થનિપૂર, અયુતાંગ અયુત, પ્રયુતાગ પ્રયુત, નયુતાગ નયુત, ચૂલિકાંગ ચૂલિકા અને શીર્ષપ્રહેલિકાગ શીર્ષપ્રહેલિકાના વિષયમા પણ સમજવું કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે પ્રત્યેક પૂર્વકાળ કરતાં ઉત્તરકાળ ૮૪ લાખ ગણો સમજવો. જેમકે '૮૪ લાખ ઉત્પલનું એક 'પદ્માંગ' થાય છે અને ૮૪ લાખ પદ્માંગનુ એક પદ્મ થાય છે' ઇત્યાદિ.

'एतावतावगणिए' આવલિકાથી લઇને શીર્ષપ્રહેલિકા પર્યન્તના જ કાળની ગણતરી કરી શકાય છે. 'एतावतावगणियस्स विसए' तेण परं उवमिए' તથા શીર્ષપ્રહેલિકા પર્યન્તનુ જે કાળપ્રમાણ છે, એ જ ગણિતરૂપ પ્રમાણનો વિષય છે. એટલે કે શીર્ષપ્રહેલિકા

रूपकालगणनानन्तरं तु औपमिकम् उपमया निर्वृत्तं निष्पन्नम् औपमिकम्, अतिशयज्ञानिभिन्नेन छद्मस्थेन यत् कालप्रमाणं न ग्रहीतुं शक्यते तत् काल प्रमाणम् औपमिकमित्युच्यते, तथा च शीर्षप्रहेलिकानन्तर कालप्रमाणम् उपमयैव किञ्चित्सादृश्यज्ञानद्वारा छद्मस्थजनेन विज्ञातुं शक्यते इति भावार्थः ॥सू०२॥

उपमेयकाल-पल्योपम-सागरोपमवक्तव्यता

मूलम्—'से किं तं उवमिए ? उवमिए दुविहे पण्णत्ते, तं जहा—पलिओवमे य, सागरोवमे य। से किं तं पलिओवमे ? से किं तं सागरोवमे ? 'सत्थेण सुतिक्खेण वि, छेत्तं. भेत्तुं च जं किर न सक्का। तं परमाणुं सिद्धा, वयंति आइं पमाणाणं' ॥१॥ अणंताणं परमाणुपोग्गलाणं समुदय समिइ समागमेणं सा एगा ओसण्हसण्हिया इवा, सण्हसण्हिया इवा, उड्ढरेणू इवा, तसरेणू इवा, रहरेणु इवा, वालग्गा इवा, लिक्खा इवा, जूया इवा, जवमज्झे इ वा, अंगुले इवा। अट्ठ उस्सण्ह सण्हियाओ सा एगा सण्ह-सण्हिया अट्ठ सण्ह सण्हियाओ सा एगा उड्ढ रेणुओ सा एगा तसरेणू, अट्ठ तसरेणुओ सा एगा रहरेणू,

शीर्षप्रहेलिकारूप कालगणनाके अनन्तर तो औपमिक काल आता है यह काल उपमासे निष्पन्न होता है। क्यों कि अतिशय ज्ञानसंपन्न आत्माओं से भिन्न छद्मस्थजन द्वारा यह कालप्रमाण ग्रहण नहीं किया जा सकता है इसी लिये ऐसे कालको औपमिक काल कहा गया है ऐसे कालके प्रमाणको वे छद्मस्थजन किसी उपमा के बल से ही जान सकते हैं ॥सू० २॥

પર્યન્તના કાળની જ ગણુતરી કરી શકાય છે 'શીર્ષપ્રહેલિકા' પર્યન્તના કાળોની જ ગણુતરી કરી શકાય તે, ત્યાર પછીના કાળોને તો ઉપમા દ્વારા જ સમજી શકાય તે, તેથી 'શીર્ષપ્રહેલિકા' પછીના પલ્યોપમ આદિ કાળને ઔપમિક કાળ કહે છે, કારણ કે અતિશય જ્ઞાન સંપન્ન જે આત્માઓ હોય છે, તેમના દ્વારા જ તે કાળપ્રમાણુને ગ્રહણુ કરી શકાય છે, તે સિવાયના છદ્મસ્થ જીવો દ્વારા તે કાળ પ્રમાણુને ગ્રહણુ કરી શકાતું નથી. તે છદ્મસ્થ જીવો તે કાળપ્રમાણુને કોઇ ઉપમાની મદદથી જ સમજી શકે છે. ॥ સૂ. ૨ ॥

अट्ठ रहरेणुओ से एगे देवकुरु-उत्तरकुरुगाणं मणुस्साणं वा-लग्गे, एवं हरिवास-रम्मग-हेमवय-एरण्ण वयाणं पुव्व विदे-हाणं मणुसाणं अट्ठवालग्गा सा एगा लिक्खा, अट्ठलिक्खाओ सा एगा जूया, अट्ठजयाओ से एगे जवमज्झे, अट्ठजवमज्झाओ से एगे अंगुले, एएणं अंगुलपमाणेणं छ अंगुलाइं पाए, वारस अंगुलाइं विहत्थी चउवीसं अंगुलाइं रयणी, अडयालीसं अंगु-लाइं कुच्छी, छन्नउइ अंगुलाणि से एगे दंडे इवा, धणु इवा, जुए इवा, नालिया इवा, अक्खे इवा, मुसले इवा, एएणं धणुप्पमाणेणं दो धणु सहस्साइं गाउयं, चत्तारि गाउयाइं जो-यणं, एएणं जोयणप्पमाणेणं जे पल्ले जोयणं आयाम-विक्ख-भेणं, जोयणं उड्ढं उच्चत्तेणं, तं तिओणं सविसेसं परिरयेणं-सेणं एगाहिय-बेआहिय-तेआहिय० उक्कोसं सत्तरत्तप्परूढाणं संमट्ठे, संनिचिए, भरिए वालग्ग कोडीणं, ते णं वालग्गे णो अग्गी दहेज्जा, णो वाऊ हरेज्जा, णो कुत्थेज्जा, णो परिविद्धंसेज्जा, णो पूइत्ताए हव्वं आगच्छेज्जा, तओणं वाससए वाससए एगमेगं वालग्गं अवहाय जावइएणं कालेणं से पल्ले, नीरए, निम्मले, निट्ठिए, निल्लेवे, अवहडे, विसुद्धे भवइ, सेत्तं पलिओवमे।

गाहा-'एएसिं पल्लाणं, कोडाकोडीण हवेज्ज दसगुणिया।
तं सागरोवमस्स उ, एक्कस्स भवे परिमाणं ॥१॥

एएणं सागरोवमपमाणेणं चत्तारि सागरोवम कोडा-कोडीओ कालो सुसमसुसमा, तिण्णि सागरोवम कोडाकोडीओ

कालो सुसमा, दोसागरोवमकोडाकोडीओ कालो सुसमदुसमा, एग सागरोवम कोडाकोडी, बयालीसाए, वाससहस्सेहिं ऊणिया कालो दुसमसुसमा एक्कवीसं वाससहस्साइं कालो दुसमा, एक्कवीसं वाससहस्साइं कालो दुसमदुसमा पुणरवि उस्सप्पिणीए एक्कवीसं वाससहस्साइं कालो दुसमदुसमो,एक्कवीसं वाससहस्साइं, जाव–चत्तारि सागरोवमकोडाकोडी कालो सुसमसुसमा, दस सागरोवम कोडाकोडीओ कालो ओसप्पिणी, दस सागरोवम कोडाकोडीओ कालो उस्सप्पिणी, वीसं सागरोवमकोडाकोडीओ अवसप्पिणी; उस्सप्पिणी य ॥ सू० ३ ॥

छाया–अथ किम् तद् औपमिकम् ? औपमिकं द्विविधं प्रज्ञप्तम्, तद्यथा–पल्योपमं च, सागरोपमञ्च, अथ किं तत् पल्योपमम्, अथ किं तत् सागरोपमम् ? 'शस्त्रेण सुतीक्ष्णेनाऽपि छेत्तुम्, भेत्तुं च यं किल न शक्ताः, तं परमाणु सिद्धा

उपमेय काल – पल्योपम सागरोपम वक्तव्यता–

'से किं तं उवमिए' इत्यादि

सूत्रार्थ– (से किं तं उवमिए?) हे भदन्त! वह औपमिककाल क्या है? (उवमिए दुविहे पण्णत्ते) हे गौतम! उपमितकाल दो प्रकार का कहा गया है। (तं जहा) जैसे कि–(पलिओवमे य सागरोवमे य) एक पल्योपम और दूसरा सागरोपम। (से किं तं पलिओवमे, से किं तं सागरोवमे?) हे भदन्त! वह पल्योपमकाल क्या है? और सागरोपम काल क्या है? (सत्थेण सुतिक्खेण, वि

ઉપમેયકાળ–પલ્યોપમની–સાગરોપમ વક્તવ્યતા—

"से किं तं उवमिए" ઇત્યાદિ—

સૂત્રાર્થ—(से किं तं उवमिए?) હે ભદન્ત! તે ઔપમિક કાળનું કેવું છે? (उवमिए दुविहे पण्णत्ते) હે ગૌતમ! ઔપમિક કાળના બે પ્રકાર કહ્યા છે. (तंजहा) તે બે પ્રકાર આ પ્રમાણે છે–(पलिओवमे य, सागरोवमे य) (૧) પલ્યોપમ અને (૨) સાગરોપમ. (से किं तं पलिओवमे, से किं तं सागरोवमे?) હે ભદન્ત! પલ્યોપમ કાળ એટલે શું? સાગરોપમ કાળ એટલે શું? (सत्थेण

वदन्ति आदि प्रमाणानाम् ॥१॥ अनन्तानां परमाणुपुद्गलानां समुदयसमिति समागमेन सा एका उत्श्लक्ष्णश्लक्ष्णिका इति वा, श्लक्ष्णश्लक्ष्णिका-इति वा, ऊर्ध्वरेणुः-इति वा, त्रसरेणुः-इति वा, रथरेणुः-इति वा, वालाग्रमिति वा, लिक्षा इति वा, यूका इति वा, यवमध्यम् इति वा, अङ्गुलम्-इति वा, अष्ट उत्श्लक्ष्णश्लक्ष्णिका सा एका श्लक्ष्णश्लक्ष्णिका, अष्टश्लक्ष्णश्लक्ष्णिका सा एका ऊर्ध्वरेणवः, सा एका त्रसरेणुः, अष्ट त्रसरेणवः सा एका रथरेणुः, अष्ट रथरेणवः तत् एकं देवकुरु-उत्तरकुरुकाणां मनुष्याणां वालाग्रम्, एवं हरिवर्ष-

छेत्तुं भेत्तुंच जं किर न सक्का, तं परमाणुं सिद्धा वयंति आइं पमाणाणं) सुतीक्ष्ण शस्त्रके द्वारा भी जिसका छेदन भेदन नहीं हो सकता है ऐसे उस परमाणुको ज्ञानसिद्ध भगवानने अर्थात् केवलज्ञानीने समस्त प्रमाणों का आदिभूत प्रमाण कहा है। (अणंताणं परमाणु पोग्गलाणं समुदयसमिइ समागमेणं सा एगा ओसण्हसण्हिया इवा, सण्हसण्हियाइ वा, उड्ढरेणूइ वा, तसरेणूइ वा, रहरेणूइ वा, वालग्गाइ वा, लिक्खाइ वा, जूयाइ वा, जवमज्झेइ वा, अंगुलेइ वा) अनंत परमाणु पुद्गलों के समिति समुदाय के मिलने से एक उत्श्लक्ष्णश्लक्ष्णिका, श्लक्ष्णश्लक्ष्णिका, ऊर्ध्वरेणु, त्रसरेणु, रथरेणु, बालाग्र, लिक्षा, यूका, यवमध्य एवं अंगूल होता है। (अट्ठ उस्सण्ह सण्हियाओ सा एगा सण्हसण्हिया, अट्ठसण्हसण्हियाओ सा एगा उड्ढरेणु, अट्ठउड्ढरेणुओ सा एगा तसरेणु, अट्ठतसरेणुओ सा एगा रहरेणू, अट्ठरहरेणूओ से

सुतिक्खेण, वि छेत्तुं भेत्तुं च जं किर न सक्का, तं परमाणु सिद्धा वयंति आइं पमाणाणं) સૂતીક્ષ્ણ શસ્ત્ર વડે પણ જેનુ છેદન ભેદન થઈ શકતું નથી એવા તે પરમાણુને જ્ઞાનસિદ્ધ ભગવાને એટલે કે કેવળજ્ઞાનીએ સમસ્ત પ્રમાણોનું આદિભૂત પ્રમાણ કહ્યું છે. (अणंताणं परमाणुपोग्गलाणं समुदयसमिइसमागमेणं सा एगा ओसण्हसण्हियाइ वा, सण्ह सण्हियाइ वा, उड्ढरेणूइ वा, तसरेणूइ वा, रहरेणुइ वा, वालग्गाइ वा, लिक्खाइ वा, जूयाइ वा, जवमज्झेइ वा, अंगुलेइ वा) અનંત પરમાણુ પુદ્ગલોના સમૂહ રૂપ સમુદાયના સંયોગથી એક ઉત્શ્લક્ષ્ણ શ્લક્ષ્ણિકા, શ્લક્ષ્ણ શ્લક્ષ્ણિકા, ઉર્ધ્વરેણુ, ત્રસરેણુ, રથરેણુ, બાલાગ્ર, લિક્ષા, (લીખ), યૂકા, (જૂ), યવમધ્ય અને અંગુલ થાય છે (अट्ठ उस्सण्ह सण्हियाओ सा एगा सण्हसण्हिया, अट्ठसण्हसण्हियाओ सा एगा उड्ढरेणु, अट्ठ उड्ढरेणूओ सा एगा तसरेणू, अट्ठ तसरेणूओ सा एगा रहरेणू, अट्ठ रहरेणूओ से एगे

रम्यक-हैमवतकानाम् । पूर्वविदेहानां मनुष्याणाम् अष्टबालाग्राणि सा एका लिक्षा, अष्टलिक्षाः सा एका यूकाः सा एकं यवमध्यम्, अष्ट यवमध्यानि सा एकोऽङ्गुलः, अनेन अङ्गुलप्रमाणेन षडङ्गुलानि पादः,द्वादश अङ्गुलानि वितरितः, चतुर्विंशतिरङ्गुलानि रत्निः, अष्टाचत्वारिंशद् अङ्गुलानि कुक्षिः, षण्णवतिरङ्गु-

एगे देवकुरु-उत्तर कुरुगाण मणुस्साणं वालग्गे, एवं हरिवास रम्मग, हेमवय; एरण्णवयाणं पुव्वविदेहाणं मणूस्साणं अट्ठवालग्गा सा एगा लिक्खा) आठ उत् श्लक्ष्णश्लक्ष्णिका का वह एक श्लक्ष्णश्लक्ष्णिका होती है । आठ श्लक्ष्णश्लक्ष्णिका का वह एक उर्ध्वरेणु होता है । आठ ऊर्ध्वरेणुओं का वह एक त्रसरेणु होता है । आठ त्रसरेणुओंका वह एक देव कुरु उत्तरकुरुके मनुष्योंका वालाग्र होता है । इसी तरह से देवकुरु तथा उत्तरकुरु के मनुष्योंके आठ बालाग्रों का हरिवर्ष और रम्यक क्षेत्रके मनुष्योंका एक वालाग्र होता है। हरिवर्ष और रम्यक क्षेत्रके मनुष्योंके आठ बालाग्रोंका हैमवत और ऐरवतके मनुष्योंका एक वालाग्र होता है । हैमवत और ऐरवत के मनुष्यों के आठ बालाग्रोंका पूर्वविदेहके मनुष्योंका एक वालाग्र होता है। पूर्वविदेहके मनुष्योंके आठ बालाग्रोंकी वह एक लिक्षा होती है ! (अट्ठलिक्खाओ सा एगा जूया, अट्ठ जूयाओ से एगे जवमज्झे, अट्ठ जवमज्झाओ से एगे अंगुले, एएणं अंगुलपमाएणं ६ अंगुलाइं पाए, बारस अंगुलाइं

देवकुरु-उत्तमकुरुगाणं मणुस्साणं वालग्गे, एवं हिरिवास-रम्मग, हेमवय, एरण्णवयाणं पुव्वविदेहाणं मणुस्साणं अट्ठवालग्गा सा एगा लिक्खा) આઠ ઉત્શ્લક્ષ્ણ શ્લક્ષ્ણિકાની એક શ્લક્ષ્ણ શ્લક્ષ્ણિકા થાય છે, આઠ શ્લક્ષ્ણશ્લક્ષ્ણિકાની એક ઉર્ધ્વરેણુ થાય છે, આઠ ઉર્ધ્વરેણુઓની એક ત્રસરેણુ થાય છે, આઠ ત્રસરેણુઓની એક રથરેણુ થાય છે અને આઠ રથરેણુઓનો દેવકુરુ, ઉત્તરકુરુના મનુષ્યોનો એક બાલાગ્ર થાય છે. એ જ પ્રમાણે દેવકુરુ તથા ઉત્તરકુરુના મનુષ્યોના આઠ બાલાગ્રો મળીને હરિવર્ષ અને રમ્યક ક્ષેત્રના મનુષ્યોનો એક બાલાગ્ર થાય છે. હરિવર્ષ અને રમ્યક ક્ષેત્રોના મનુષ્યોના આઠ બાલાગ્રો મળીને હૈમવત અને ઐરવતના મનુષ્યોનો એક બાલાગ્ર થાય છે હૈમવત અને ઐરવતના મનુષ્યોના આઠ બાલાગ્રો મળીને પૂર્વવિદેહના મનુષ્યોનો એક બાલાગ્ર થાય છે. પૂર્વ વિદેહના આઠ બાલાગ્રોની તે એક લિક્ષા (લીખ) થાય છે. (अट्ठलिक्खाओ सा एगा जूया, अट्ठ जूयाओ से एगे जवमज्झे, अट्ठ जवमज्झाओ से एगे अंगुले,

लानि स एको दण्ड इति वा, धनुः इति वा, युगम इति वा, नालिका इति वा, अक्ष इति वा, मुशलमिति वा, अनेन धनुष्प्रमाणेन द्वे धनुःसहस्रे गव्यूतम् (क्रोशः) चत्वारि गव्यूतानि-(क्रोशाः) योजनम्, अनेन योजनप्रमाणेन यः पल्यो योजनम् आयाम-विष्कम्भेण, योजनम्, ऊर्ध्वम् उच्चत्वेन, तत् त्रिगुणं सविशेषं परिरयेणं, स एकाहिकद्वयाहिक-त्र्याहिक० उत्क॰ सप्तरात्र

विहत्थी चउवीसं अंगुलाइं रयणी, अडयालीसं अंगुलाइ कुच्छी) आठ लिक्षाओंकी एक यूका होती है आठ यूकाओंका एक यवमध्य होता है। आठ यवमध्योंका एक अंगुल होता है। इस अंगुलप्रमाण से ६ अंगुलोंका एक पाद होता है। बारह १२ अंगुलोंकी एक वितस्ति, चौवीस २४ अंगुलों की एक रत्नि-हाथ, ४८ अंगुलों की एक कुक्षि (छण्णउइ अंगुलाणि से एगे दंडेइ वा, धणूइ वा, जुएइ वा, नालियाइ वा, अक्खेइ वा, मुसलेइ वा) ९६ अंगुलों का एक दण्ड, धनुष, युग, नालिका, अक्ष, अथवा मुसल होता है। (एएणं धणुप्पमाणे णं दो धणुसहस्साइं गाउयं) इस धनुष प्रमाण से दो हजार धनुष का एक कोश होता है। (चत्तारि गाउयाइं जोयणं) चार कोश का एक योजन होता है। (एएणं जोयणप्पमाणेणं जे पल्लेजोयणं आयामविक्खंभेणं जोयणं उड्ढं उच्चत्तेणं, तं तिओणं सविसेसं परिरयेणं) इस योजनप्रमाणसे जो पल्य आयाम और विष्कंभसे एक योजनका

एए णं अंगुलपमाणेणं ६ अंगुलाइ पाए, वारस अंगुलाइं विहत्थी, चउवीस अंगुलाइं रयणी, अडयालीसं अंगुलाइ कुच्छी) આઠ લિક્ષાઓ (લીખો)ની એક યૂકા (જૂ) થાય છે, આઠ યૂકાઓનું એક યવમધ્ય પ્રમાણ થાય છે, આઠ યવમધ્ય પ્રમાણનું એક અંગુલપ્રમાણ થાય છે, એવા છ અંગુલ પ્રમાણોનુ એક પાદ થાય છે બાર અંગુલોની એક વિતસ્તિ થાય છે. ૨૪ અંગુલોની એક રત્નિ (હાથ) થાય છે. ૪૮ અંગુલોની એક કુક્ષિ થાય છે, (छन्नउइ अंगुलाणि से एगे दंडेइ वा, धणुइ वा, जुएइ वा, नालियाइ वा, अक्खेइ वा, मुसलेइ वा) ૯૬ અંગુલોનો એક દંડ, ધનુષ, યુગ, નાલિકા, અક્ષ અથવા મુસલ થાય છે. (एए णं धणुप्पमाणे णं दो धणुसहस्साइं गाउयं) અહીં જે ધનુષ પ્રમાણ બતાવ્યુ છે એવાં બે હજાર ધનુષનો એક ગાઉ (કોશ) થાય છે. (चत्तारि गाउयाइ जोयणं) ચાર કોશનો એક યોજન થાય છે. (एए णं जोयणप्पमाणेणं जे पल्ले आयाम जोयणविक्खंभेणं जोयणं उड्ढ उच्चत्तेणं, तं तिओणं सविसेसं परिरयेणं) આ યોજન પ્રમાણની અપેક્ષાએ જે પલ્ય (કૂવો) એક યોજન લાંબો, એક યોજન પહોળો

प्ररूढानां समृष्टः, संनिचितः. भृतो बालाग्रकोटीनाम्, तानि बालाग्राणि नोऽग्निर्दहेत, नो वायुः हरेत्, नो कुथ्येयुः, नो परिविध्वंसेरन, नो पूतितया हव्यम् आगच्छेयुः, ततो वर्षशते वर्षशते एकैकं बालाग्रम् अपहाय यावता

हो, ऊंचाई में एक योजनका हो तथा उसकी परिधि सविशेष-तिगुनी-तीन योजन की हो (से णं एगाहिय, बेयाहिय, तेयाहियउक्को सं सत्तरत्तप्परूढाणं संमट्ठे संनिचिए, भरिए, बालग्गकोडीणं) ऐसे उस पल्य में एक दिवस, दो दिवस, तीन दिवस और अधिकसे अधिक सात ७ रात तकके ऊगे हुए करोडों बालाग्रोंको खूब ठसाठस ऊपर तक भर देना चाहिये। बालाग्रोंसे उसे सनिचित कर देना चाहिये कहीं पर भी राई प्रमाण जगह खाली न रहे इस रूपसे उसमें करोडों बालाग्रोंको उसके मुख तक खूब दाब कर भरना चाहिये। (ते णं वालग्गे णो अग्गी दहेज्जा) इस तरहसे खचाखच भरे हुए उन बालाग्रोंको अग्नि नहीं जला सकती है इसलिये यहां ऐसा कहा गया है कि उन बालाग्रोंको इस रूपसे उसमें भरना चाहिये कि जिससे उन्हें अग्नि न जला सके (णो वाउ हरेज्जा, णो कुत्थेज्जा) वायु उन्हें उडा न सकें, वे सड न सकें, (णो परिविद्धसेज्जा) नष्ट न हो सकें, (णो पूइत्ताए हव्वं आगच्छेज्जा) और न उनमेंसे किसी भी प्रकारसे दुर्गंध आसके (तओ णं वाससए वाससए एगमेग बालग्गं अवहाय जावइएण कालेणं

અને એક યોજન ઉંડા હોય, (से णं एगाहिय, वेयाहिय, तेयाहिय० उक्को-ससत्तरत्तप्परुढाणं सम संनिचिए, भरिए, बालग्गकोडीणं) એવાં પલ્યમાં (કૂવામાં) એક દિવસ, બે દિવસ, ત્રણ દિવસ અને અધિક સાત રાત્રી સુધીમાં ઉગેલા, કરોડો બાલાગ્રોને ખૂબ ઠાંસી ઠાંસીને ઉપર સુધી ભરી દેવા જોઇએ. બાલાગ્રોથી તેને સંનિચિત કરી દેવો જોઇએ—તેમાં તલભાર જગ્યા પણ ખાલી ન રહે એવી રીતે કરોડો બાલાગ્રોને તેમાં ખૂબ દબાવી દબાવીને તેના મુખ સુધી ખીચોખીચ ભરી દેવા જોઇએ. (तेणं वालग्गे णो अग्गी दहेज्जा) તે બાલાગ્રોને ત્યાં એવાં તો ખીચોખીચ ભરવા જોઇએ કે જેથી તેમને અગ્નિ બાળી શકે નહીં, (णो वाऊ हरेज्जा) (णो कुत्थेज्जा) વાયુ ઉડાડી શકે નહી, વળી સડી પણ જઇ શકે નહીં, (णो परिविद्धंसेज्जा નષ્ટ પણ થઇ શકે નહીં, અને (णो पूइत्ताए हव्वं आगच्छेज्जा) તેમાંથી કોઇ પણ પ્રકારની દુર્ગંધ આવી શકે નહિ. (तओ णं वाससए वाससए एगमेगं एगमेगं वालग्गं अवहाय जावइएणं कालेणं से पल्ले नीरए, निम्मले,

कालेन स पल्यः क्षीणः, नीरजाः, निर्मलः, निष्ठितः, निर्लेपः, अपहृतः, विशुद्धो भवति, स तत् पल्योपमम्,

गाथा-"एतेषां पल्यानां कोटीकोटीनां भवेत् दशगुणिता।
तत् सागरोपमस्य त्वेकस्य भवेत् परिमाणम्" ॥१॥

अनेन सागरोपमप्रमाणेन चतस्रः सागरोपमकोटीकोटयः कालः सुषमसुषमा, तिस्रः सागरोपमकोटीकोटयः कालः सुषमा, द्वे सागरोपमकोटीकोटयः

से पल्ले नीरए, निम्मले, निट्ठिए, निल्लेवे, अवहडे, विसुद्धे भवइ, सेत्तं पलिओवमे) अब भरे हुए उन बालाग्रोंमें से एक२ बालाग्रको उस पल्य-खड्ढे में से सौ सौ वर्षके बाद निकालना चाहिये इसतरह करते२ जितने कालमें वह पल्य खाली होवे, रज रहित होवे, निर्मल होवे, निष्ठित होवे, निर्लेप होवे, अपहृत होवे और विशुद्ध होवे उतने कालका नाम एक पल्योपमकाल हैं।

अब सागरोपमके प्रमाणको दिखानेके लिये सूत्रकार कहते हैं कि (एएसिं पल्लाणं कोडाकोडी णं हवेज्ज दसगुणिया, तं सागरोवमस्सउ, एकस्स भवे परिमाणं) ऐसे कोडाकोडी पल्योपमोंको दशसे गुणित करने पर जितना कालका परिमाण आता है उसकाल परिमाणका नाम एक सागरोपम है। अर्थात् दस कोडाकोडी पल्योपमका एक सागरोपम होता है। (एएणं सागरोवमपमाणेण चत्तारि सागरोवम-कोडाकोडीओ कालो सुसमसुसमा, तिण्णिसागरोवमकोडाकोडीओ

निट्ठिए, निल्लेवे, अवहडे, विसुद्धे भवइ, से त्तं पलिओवमे) હવે બાલાગ્રોથી ખીચોખીચ ભરેલા તે કૂવામાંથી (પલ્યમાંથી) એક એક બાલાગ્રને સો સો વર્ષે બહાર કાઢવામાં આવે, અને એવી રીતે તે આખા પલ્યને ખાલી થતાં, રજરહિત થતાં, નિર્મળ થતા, નિર્લેપ થતાં, અપહૃત થતાં (સમગ્ર બાલાગ્રોના લેપથી રહિત થઈ જતાં) અને વિશુદ્ધ થતાં જેટલો કાળ લાગે, એટલા કાળને એક પલ્યોપમ કાળ કહે છે.

હવે સૂત્રકાર સાગરોપમ કાળના સ્વરૂપનું નીચે પ્રમાણે નિરૂપણ કરે છે— (एए सि पल्लाणं कोडाकोडीणं हवेज्ज दसगुणिया, तं सागरोवमस्स उ, एक्कस्स भवे परिमाणं) એવાં કોડાકોડી પલ્યોપમોને દસ વડે ગુણવાથી જેટલું કાળનું પ્રમાણ આવે છે, તે કાળપ્રમાણને 'એક સાગરોપમ' કહે છે, એટલે કે દસ કોડાકોડી પલ્યોપમની બરાબર એક સાગરોપમકાળ થાય છે.

(एए णं सागरोवमपमाणेणं चत्तारि सागरोवमकोडाकोडीओ कालो सुसमा सुसमा, तिण्ण सागरोवमकोडाटोडीओ कालो सुसमा, दो सागरोवम-

कालः सुषमदुःषमा, एकसागरोपमकोटीकोटी द्वा चत्वारिंशद्वर्षसहस्रै रूना--कालो दुःषमसुषमा, एकविंशतिर्वर्षसहस्राणि कालो दुःषमा, एकविंशतिर्वर्षसहस्राणि कालो दुःषमदुःषमा, पुनरपि उत्सर्पिण्याम् एकविंशतिर्वर्षसहस्राणि कालो दुःषमदुःषमा, एकविंशतिर्वर्षसहस्राणि, यावत्--चतस्रः सागरोपमकोटीकोटयः कालः सुषमसुषमा, दश सागरोपमकोटीकोटयः

कालोसुसमा, दो सागरोवमकोडाकोडीओ कालो सुसमदूसमा, एगसागरोवमकोडाकोडी बयालीसाए वाससहस्सेहिं ऊणिया कालो दूसमसुसमा, एक्कवीसं वाससहस्साइं कालो दूसमा, एक्कवीसं वाससहस्साइं कालोदूसमदूसमा) इससागरोपमप्रमाण से चार सागरोपमकोडाकोडीका अर्थात् चार कोडाकोडी सागरोपमका सुषमसुषमाकालहोता है। तीन-कोडाकोडी सागरोपमका सुषमा काल होता है। दो कोडाकोडी सागरोपमका सुषमदुःषमा काल होता है। ४२ हजारवर्षकम १ कोडाकोडी सागरोपमका दुःषमसुषमा काल होता है। २१ हजार वर्षका दुःषमा काल होता है तथा २१ हजार वर्षका ही दुःषम दुःषमा काल होता है। (पुणरवि उस्सप्पिणीए एक्कवीसं वाससहस्साइं कालो दुसमदुसमा) उत्सर्पिणीकालमें २१ हजार वर्षका दुःषम-दुःषमा काल होता है (एक्कवीसं वाससहस्साइं जावचत्तारि सागरोवमकोडाकोडीकालो सुसमसुसमा) २१ हजार वर्षसे लेकर यावत्

कोडाकोडीओ कालो सुसमदुसमा, एगसागरोवमकोडाकोडी बयालीसाए वाससहस्सेहिं ऊणिया कालो दुसमसुसमा, एक्कवीसं वाससहस्साइं कालो दुसमा, एक्कवीसं वाससहस्साइं कालो दुसमदुसमा) આ જે સાગરોપમપ્રમાણુ કહ્યુ છે, એવા ચાર કોડાકોડી સાગરોપમનો 'સુષમસુષમાકાળ' હોય છે, ત્રણ કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણુ 'સુષમકાળ' હોય છે, બે કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણુ 'સુષમદુષમાકાળ હોય છે. એક કોડા કોડી સાગરોપમ કરતાં ૪૨ બેંતાલીસ હજારવર્ષ ન્યૂન (ઓછા) પ્રમાણુવાળો "દુષમસુષમ કાળ હોય છે. ૨૧૦૦૦ વર્ષનો દુઃષમાકાળ હોય છે અને ૨૧૦૦૦ વર્ષનો જ 'દુષમદુષમાકાળ' હોય છે. (पुणरवि उसप्पिणीए एक्कवीसं वाससहस्साइं कालो दुसमदुसमा ઉત્સર્પિણીકાળમા ૨૧ એકવીસ હજાર વર્ષનો દુષમદુષમકાળ હોય છે. एक्कवीसं वाससहस्साइं जाव चत्तारि सागरोवमकोडाकोडी कालो सुसमसुसमा) ૨૧૦૦૦ વર્ષથી લઇને (યાવત્) ચાર કોડાકોડી સાગરોપમનો સુષમ

कालोऽवसर्पिणी, दश सागरोपमकोटीकोटयः कालः उत्सर्पिणी, विंशतिः सागरोपमकोटीकोटयोऽव सर्पिणी उत्सर्पिणी च ॥ सू ३ ॥

टीका– पल्योपमाद्यौपमिकप्रस्तावात् तन्निरूपणाय परमाण्वादिस्वरूपमभिधातुमाह– 'से किं तं ओवमिए' इत्यादि। 'से किं तं ओवमिए' गौतमः पृच्छति–हे भदन्त! अथ किं तद् औपमिकम्? उपमया निर्वृत्तम् औपमिकम्–अतिशयज्ञानिनं विना यत् कालपरिमाणं ज्ञातुं न शक्यते तद् औपमिकमिति भावः तत् किंस्वरूपमिति प्रश्नः–

चारकोडाकोडी सागरोपमका काल सुषमसुषमा होता है। (दस सागरोवमकोडाकोडीओ कालो ओसप्पिणी दस सागरोवमकोडाकोडीओ कालो उस्सप्पिणी, वीसं सागरोवमकोडाकोडीओ अवसप्पिणी उस्सप्पिणी य) दश कोडाकोडीसागरोपमका काल अवसर्पिणी होता है और दशही सागरोपम कोडाकोडीका काल उत्सर्पिणी होता है। इस तरह दोनों उत्सर्पिणी अवसर्पिणी कालका जोड २० कोडाकोडी सागरोपमका होता है।

टीकार्थ–पल्योपम आदि औपमिक कालका विचारचल रहा है। इस कारण सूत्रकार पल्योपम आदिका निरूपण करनेके लिये परमाणु आदिके स्वरूपका कथन कर रहे हैं इसमें गौतमने प्रभुसे ऐसा पूछा है कि 'से किं तं ओवमिए' हे भदन्त ! इस औपमिककालका कि जो उपमासे निवृत्त होता है अर्थात् अतिशयज्ञानीके विना जो छद्मस्थजन द्वारा विना उपमाके नहीं जाना जा सकता है क्या स्वरूप

-સુષમાકાળ હોય છે (दस सागरोवमकोडाकोडीओ कालो ओसप्पिणी, दस सागरोवम कोडाकोडीओ कालो ओसप्पिणी, वीसं सागरोवमकोडाकोडीओ अवसप्पिणी उसप्पिणी य) અવસર્પિણી કાળ દસ સાગરોપમ કોડાકોડીનો હોય છે, અને ઉત્સર્પિણી કાળ પણ દશ સાગરોપમ કોડાકોડીનો હોય છે આ રીતે ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણી કાળ એકંદરે વીસ કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ હોય છે

ટીકાર્થ—પહેલા પ્રકરણમાં ગણનીય કાળનું નિરૂપણ કરવામા આવ્યું છે. હવે સૂત્રકાર પલ્યોપમ આદિ ઓપમિક (ઉપમા દ્વારા જેનુ સ્વરૂપ જાણી શકાય એવા કાળોનું નિરૂપણ કરવાને માટે પરમાણુ આદિના સ્વરૂપનુ પ્રતિપાદન કરે છે–ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે (से किं तं ओवमिए?) હે ભદન્ત! ઓપમિક કાળનું કેવું સ્વરૂપ છે? (જે કાળને ઉપમાથી સમજી શકાય છે, અતિશય જ્ઞાનીજનો સિવાયના જે છદ્મસ્થજનો છે, તેમનાથી જે કાળના સ્વરૂપને ઉપમા વિના સમજી શકાતું નથી, એવા કાળને ઓપમિક કાળ કહે છે.)

भगवानाह– 'उवमिए दुविहे पण्णत्ते, तं जहा–पलिओवमेय, सागरोवमेय,' हे गौतम ! औपमिकं द्विविधं – द्विप्रकारकं प्रज्ञप्तम्, तद्यथा पल्योपमं च, सागरोपमं च । गौतम पृच्छति–'से किं तं पलिओवमे ? सेकिं तं सागरोवमे? 'हे भदन्त! अथ किं तत् पल्योपमम् ? कःखलु पल्योपमपदार्थः ? अथ च किं तत् सागरोपमम् ? कश्च सागरोपमपदार्थः ? भगवानाह–'सत्थेण सुतिक्खेण वि छेत्तुं, भे च जं किर न सका । तं परमाणुं सिद्धा वयंति आइं पमाणाणं ॥१॥ हे गौतम शस्त्रेण सुतीक्ष्णेनापि अत्यन्ततीक्ष्णधारेणापि शस्त्रेण जना यं पदार्थं किल निश्चयेन छेत्तुं=खड्गादिना द्विधा कर्तुं, भेत्तुं च=सूच्यादिना विदारयितुं सच्छिद्रं कर्तुं वा न शक्ताः न समर्था भवन्ति, तं पदार्थं सिद्धाः

है, इसके उत्तरमें प्रभु उनसे कहते है कि 'उवमिए दुविहे पण्णत्ते' हे गौतम ! औपमिककाल दो प्रकारका कहा गया है। 'तं जहा' वे दो प्रकार ये है 'पलिओवमेय सागरोवमेय' एक पल्योपम और दूसरा सागरोपम । अब गौतम स्वामी प्रभुसे ऐसा पूछते हैं कि–'से किंतं पलिओवमे' हे भदन्त ! उसपल्योपमकाल क्यास्वरूपहै ? 'से किं तं सागरोवमे' तथा सागरोपमका क्या स्वरूप है? इसके उत्तर में प्रभु उनसे कहते हैं कि– 'सत्थेण सुतिक्खेण वि छेत्तुं भेतुं च जं किर न सक्का' इत्यादि– हे गौतम अत्यन्त तीक्ष्ण धारवाले शस्त्र से भी खड्ग आदिसे भी जो दो टुकडे रूपमें नहीं किया जा सकता है, और न जिसमें सूची आदिके द्वारा छेद किया जा सकता है या उसशस्त्रादि द्वारा जो फाडा जा सकता है उसका नाम परमाणु है ऐसा ज्ञानसिद्ध केवलियोंने कहा है । यहां सिद्धपदसे सिद्धि को प्राप्त हुए सिद्ध

ગૌતમ સ્વામીના પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે 'उवमिए दुविहे पण्णत्ते' હે ગૌતમ! ઔપમિક કાળના બે પ્રકાર કહ્યા છે, (तंजहा) તે પ્રકારો આ પ્રમાણે છે–'पलिओवमे य सागरोवमे य' (૧) પલ્યોપમ કાળ અને (૨) સાગરોપમ કાળ

હવે ગૌતમ સ્વામી તેમનું સ્વરૂપ જાણવાને માટે આ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછે છે– 'से किं तं पलिओवमे, से किं तं सागरोवमे ?' હે ભદન્ત! તે પલ્યોપમકાળનું સ્વરૂપ કેવું છે? તથા તે સાગરોપમ કાળનુ સ્વરૂપ કેવું છે? તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે–'सत्थेण सुतिक्खेण वि छेत्तुं भेत्तुं च जं किर न सक्का' ઈત્યાદિ–હે ગૌતમ ! અત્યંત તીક્ષ્ણ ધારવાળા શસ્ત્ર વડે પણ–તલવાર દ્વારા–જેના બે ટુકડા કરી શકાતા નથી, અને જેમાં સોય આદિ દ્વારા છેદ કરી શકાતો નથી, અથવા શસ્ત્રો દ્વારા જેનું છેદન ભેદન કરી શકાતું નથી, એવા પદાર્થને પરમાણુ કહે છે, એવું

ज्ञानसिद्धाः केवलिनः, नतु सिद्धिं गताः सिद्धा इह ग्राह्यास्तेषां वदनासंभवात्, प्रमाणानाम् वक्ष्यमाणोश्लक्ष्णश्लक्ष्णिका–अंगुल–वितस्ति–हस्तदण्डादिलोकप्रसिद्ध परिच्छेदकानाम् सर्वेषां प्रमाणानाम् आदिं सर्वप्रथमं प्रमाणं परमाणुं वदन्ति= प्रतिपादयन्ति। यद्यपि नैश्चयिकपरमाणोरपि–इदमेव लक्षणं तथापीह प्रमाणाधिकारादिदं व्यावहारिकपरमाणुलक्षणं विज्ञेयम्। अत्यन्ततीक्ष्णशस्त्रसूच्यादिना यो न छेद्यो भेद्यो वा भवेत् स सर्वप्रमाणेषु प्रथमप्रमाणकारणभूतः परमाणुरुच्यते इत्यर्थः।

भगवान ग्रहण नहीं किये गये हैं– क्यों कि उन में उपदेश देना संभवता नहीं है। उपदेश देने की असंभवता इस लिये है कि उनके शरीरके अभावमें मुखका सद्‌भाव रहता नहीं है। परमाणुको जो सर्व प्रमाणों का आदिभूत प्रकट किया गया है उस का तात्पर्य यह है कि लोक में ये वक्ष्यमाण उत्श्लक्ष्णश्लक्ष्णिका, अंगुल वितस्ति–वेंत–हस्त दण्ड आदि प्रमाणरूपसे माने गये हैं– क्यों कि इनसे पदार्थ आदि के परिमाण आदि का ज्ञान होता है– सो इन समस्त प्रमाणों की उत्पत्ति का यह परमाणु ही आद्यकारण है, अतः इसे सर्वप्रथम प्रमाण कहा गया है। यद्यपि नैश्चयिक परमाणुका भी यही लक्षण है– परन्तु फिर भी यहाँ प्रमाण का अधिकार होने से यहाँ व्यावहारिक परमाणु का लक्षण कहा गया जानना चाहिये। अत्यन्त तीक्ष्ण शस्त्र–सूची आदिसे भी जो छेद्य भेद्य नहीं होता है

(જ્ઞાનસિદ્ધ) જ્ઞાની કેવલી ભગવાનોએ કહ્યું છે. અહીં 'સિદ્ધ' પદનો પ્રયોગ સિદ્ધગતિમાં બિરાજતા સિદ્ધ ભગવાનોના અર્થમાં કરાયો નથી, કારણ કે તેઓ ઉપદેશ દઈ શકતા નથી. ઉપદેશ દેવાને માટે તો મુખ જોઈએ. સિદ્ધ ભગવાનોને શરીર જ હોતું નથી, તો મુખ તો કયાથી હોય! અહી તો કેવળજ્ઞાનીને માટે 'સિદ્ધ' પદનો પ્રયોગ કરાયો છે. પરમાણુને સર્વ પ્રમાણોમાં આદિભૂત કહેવાનુ કારણ એ છે કે–લોકમા ઉત્શ્લક્ષ્ણ શ્લક્ષ્ણિકા, અંગુલ, વિતસ્તિ–વેંત, હસ્ત, દંડ આદિને પ્રમાણરૂપે માનવામાં આવેલ છે. આ પ્રમાણો દ્વારા પદાર્થ આદિના પરિમાણ આદિનું જ્ઞાન થાય છે. એ સમસ્ત પ્રમાણોની ઉત્પત્તિનું આદ્ય કારણ આ પરમાણુ જ ગણાય છે, તે કારણે તેને આદિ (સર્વ પ્રથમ) પ્રમાણ કહ્યું છે. જો કે નૈશ્ચયિક પરમાણુનું પણ એ જ લક્ષણ છે, પરન્તુ અહીં પ્રમાણનો અધિકાર ચાલતો હોવાથી અહીં વ્યવહારિક પરમાણુનું લક્ષણ કહેવામાં આવ્યું છે એમ સમજવું.

પરમાણુ એવું હોય છે કે અત્યંત તીક્ષ્ણ શસ્ત્ર, સોય આદિ વડે પણ તેનું

अथ उत्श्लक्ष्णश्लक्ष्णिकादि प्रमाणान्तरं प्रतिपादयति– 'अणंताणं परमाणु पोग्गलाणं समुदयसमिइसमागमेणं' अनन्तानां व्यावहारिकपरमाणु पुद्गलानाम् समुदयाः द्व्यादिसमुदायाः तेषां समितयो=मीलनानि तासां समागमेन परिणामवशाद् एकीभवनेन या परिमाणमात्रा भवति– 'सा एगा उस्सण्हसण्हिया इवा' सा एका उत्श्लक्ष्णश्लक्ष्णिका इत्युच्यते, अत्यन्तं श्लक्ष्णा श्लक्ष्णश्लक्ष्णा साएव श्लक्ष्णश्लक्ष्णिका स्वार्थे कमत्ययः। उत्-उत्कृष्टेन सा श्लक्ष्णश्लक्ष्णिकेति उत्श्लक्ष्णश्लक्ष्णिका, 'सण्हसण्हियाइवा' 'श्लक्ष्णश्लक्ष्णिका' इति वा उच्यते 'उड्ढरेणु इवा' 'ऊर्ध्वरेणुः ऊर्ध्वाधस्तिर्यक् चलनधर्मोपलभ्यो

वह परमाणु है और यह समस्त प्रमाणोंमें प्रथम प्रमाणरूपसे कारणभूत होता है।

अब सूत्रकार उत्श्लक्ष्णश्लक्ष्णिकादिका स्वरूप कहते हैं 'अणंताणं परमाणुपोग्गलाणं समुदयसमिइ समागमेणं' अनन्त व्यावहारिक परमाणुपुद्गलोंके समुदाय आदि परमाणुओंके समुदायके मिलनेरूप समितिके समागमसे परिणामवशात् एकीभवनसे जो परिमाणमात्रा होती है 'सा' वह 'एगा ओसण्ह सण्हियाइ वा' एक उत्श्लक्ष्णश्लक्ष्णिका है। तथाच अत्यन्त श्लक्ष्ण ऐसी जो श्लक्ष्णश्लक्ष्णा है वही श्लक्ष्णश्लक्ष्णिकाहै। इसीतरह उत्कृष्टतावाली जो श्लक्ष्णश्लक्ष्णिका है वही उत्श्लक्ष्णश्लक्ष्णिका है। यहांसे लेकर अङ्गुलतक प्रमाणके दश भेद जो कहे गये हैं उन्हें ही प्रकट करनेके लिये सूत्रकार कहते हैं कि 'सण्हसण्हियाइ

છેદન – ભેદન થઇ શકતું નથી. તે પરમાણુને સમસ્ત પ્રમાણોમાં સર્વ પ્રથમ પ્રમાણરૂપ કહ્યું છે.

હવે સૂત્રકાર ઉત્શ્લક્ષ્ણશ્લક્ષ્ણિકા આદિના સ્વરૂપનુ નિરૂપણ કરે છે– 'अणंताणं परमाणु पोग्गलाणं समुदयसमिइसमागमेणं' અનંત વ્યવહારિક પરમાણુ પુદ્ગલોના સમુદાય (આદિ પરમાણુઓનો સમુદાય) ના સંયોગ રૂપ સમિતિના સમાગમથી– પરિણામવશાત્ એકીભવનથી– જે પરિણામમાત્રા મળે છે, 'सा एगाओ सण्ह सण्हियाइ वा' તેનુ નામ જ એક 'ઉત્શ્લક્ષ્ણશ્લક્ષ્ણિકા' છે અત્યંત શ્લક્ષ્ણ એવી જે શ્લક્ષ્ણશ્લક્ષ્ણા છે, તેને જ શ્લક્ષ્ણશ્લક્ષ્ણિકા કહે છે. આ રીતે ઉત્કૃષ્ટતાવાળી જે શ્લક્ષ્ણશ્લક્ષિકા છે, તેનુ નામ જ ઉત્શ્લક્ષ્ણશ્લક્ષ્ણિકા છે. ઉત્ શ્લક્ષ્ણશ્લક્ષ્ણિકાથી શરૂ કરીને આંગળ સુધીના પ્રમાણના જે દસ ભેદ કહ્યા છે, તેનુ સ્વરૂપ સમજાવતા સૂત્રકાર કહે છે કે– 'सण्हसण्हियाइ वा, उड्ढरेणुइ वा, तसरेणुइ वा, रहरेणुइ वा,

रेणुः ऊर्ध्वरेणुः इति वा उच्यते? 'तसरेणु इवा' 'त्रसरेणुः' इति वा उच्यते, त्रस्यति पौरस्त्यादिवायुप्रेरितः सन् यो रेणुः गच्छति स त्रसरेणुरित्युच्यते इत्यर्थः, 'रहरेणु इवा' रथरेणुः इति वा, रथगमनेनोत्खातो रेणुः रथरेणु-रित्युच्यते, 'वालग्गा इवा' बालाग्रम् केशाग्रभाग इति वा उच्यते, 'लिक्खा इवा' 'लिक्षा' इति वा उच्यते 'जूया इवा' यूका इति वा उच्यते, 'जवमज्झे इवा' यवमध्यम् इति वा उच्यते, 'अंगुले इवा' अंगुलमिति प्रमाणविशेष-रूपत्वेन व्यवह्रियते । यद्यपि एते च उत्श्लक्ष्ण श्लक्ष्णिकादयोऽअंगुलान्ता दश

वा, उड्ढरेणुइ वा, तसरेणुइ वा, रहरेणुइ वा, वालग्गाइ वा लिक्खाइ वा, जूयाइ वा, जवमज्झेइ वा, अंगुलेइ वा' यह श्लक्ष्णश्लक्ष्णिकारूप प्रमाण उत्श्लक्ष्णश्लक्ष्णिका की अपेक्षा आठ गुना होता है तथा उर्ध्वरेणु प्रमाणकी अपेक्षा आठवां भागरूप होता है इसलिये इसे श्लक्ष्णश्लक्ष्णिका कहा है उर्ध्वरेणु ऊँचे नीचे और तिरछे चलनेरूप धर्मसे जो उपलभ्य होती है ऐसी जो रेणु है वह उर्ध्वरेणु है त्रस-रेणु पुरवाई आदि हवा–पूर्वदिशा आदिकी हवा से जो रेणु त्रसगति करती है वह त्रसरेणु है, रथरेणु रथकी गतिसे उखडकर जो रेणु उडती है वह रथरेणु है, बालाग्र केशके अग्रभागका नाम बालाग्र है लिक्षाजूं जिससे उत्पन्न होता है उसका नाम लिक्षा लीख है। जूं प्रसिद्ध है यवमध्य जौंका मध्यभाग यवमध्य है। तथा अंगुल ये सब प्रमाण विशेष हैं । यद्यपि ये सब उत्श्लक्ष्णश्लक्ष्णिकासे लेकर अंगुल

वालग्गाइ वा, लिक्खाइ वा, जूयाइ वा, जवमज्जेइ वा, अंगुलेइ वा'-
આ શ્લક્ષ્ણશ્લક્ષ્ણિકા રૂપ પ્રમાણ ઉત શ્લક્ષ્ણશ્લક્ષ્ણિકા કરતાં આઠગણું છે, અને ઉર્ધ્વરેણુ પ્રમાણના આઠમા ભાગ જેટલું હોય છે, તે કારણે તેને શ્લક્ષ્ણશ્લક્ષ્ણિકા કહેલ છે.

'ઉર્ધ્વરેણુ' એટલે ઊંચે, નીચે અને તિરછી ગતિ કરનારી રજ

'ત્રસરેણુ' એટલે પૂર્વદિશા આદિના પવનથી જે રેણુ (રજ) ત્રસગતિ કરે છે, તે રેણુને 'ત્રસરેણુ' કહે છે.

'રથરેણુ' રથ ચાલતો હોય ત્યારે જમીનમાંથી ઉખડીને જે રજ ઊડે તેને રથરેણુ કહે છે. 'બાલાગ્ર' કેશ (વાળ)ના અગ્રભાગને કેશાગ્ર અથવા બાલાગ્ર કહે છે. 'લિક્ષા' જેમાંથી જૂ ઉત્પન્ન થાય છે એવાં જંતુને લિક્ષા (લીખ) કહે છે. 'જૂ' માથાના વાળમા ઉત્પન્ન થનાર જંતુ 'યવમધ્ય' એટલે જવનો મધ્ય ભાગ 'આંગળ' આંગળી–અથવા એક ઇંચ જેટલું માપ આ બધાં પ્રમાણવિશેષો છે જોકે ઉત્શ્લક્ષ્ણશ્લક્ષ્ણિકાથી

प्रमाणविशेषाः पूर्वपूर्वापेक्षया उत्तरोत्तरम् अष्टगुणाः सन्तीति परस्परं भेद स्तथापि प्रत्येकं ते अनन्तपरमाणुत्वं नियमतो न त्यजन्ति, इत्यभिप्रायेण 'सा एगा उस्साण्ह सण्हिया इवा' इत्याद्युक्तम् । अथोक्तप्रमाणेषु पूर्वपूर्वा पेक्षया उत्तरोत्तरस्याष्टगुणत्वं सूत्रकार एव प्रतिपादयति– 'अट्ठ' इत्यादि । 'अट्ठउस्सण्हसण्हियाओ सा एगा सण्हसण्हिया' या उत्श्लक्ष्णश्लक्ष्णिका पूर्वं प्रतिपादिता सा अष्टगुणिता एका श्लक्ष्णश्लक्ष्णिका भवति, एवम् 'अट्ठ सण्ह सण्हियाओ सा एगा उड्ढरेणु' या श्लक्ष्णश्लक्ष्णिका उक्ता सा अष्टगुणिता एका

पर्यन्त १० प्रमाण विशेष पूर्वपूर्वकी अपेक्षा उत्तरोत्तर आठगुनें होते हैं इस अपेक्षा इन सबमें परस्परमें भेद है तो भी ये सब परमाणु की अनन्तताका परित्याग नहीं करते हैं अर्थात् इन सबमें अनन्त परमाणु रहते हैं इसीलिये इन्हें चाहे उत्श्लक्ष्णश्लक्ष्णिका कहो चाहे श्लक्ष्णश्लक्ष्णिका कहो, चाहे उर्ध्वरेणु आदिकहो एक ही बात है ऐसा सूत्रकारने कहा है ।

अब सूत्रकार इसी बातको कि इनमें सबमें उत्तरोत्तरमें पूर्व पूर्वकी अपेक्षा अष्टगुणता है स्वयं प्रतिपादन करते हुए कहते हैं कि 'अट्ठ उस्सण्हसण्हियाओ सा एगा सण्हसण्हिया' जो उत्श्लक्ष्णश्लक्ष्णिका पहिले अभी कही गई है उसमें आठका गुणा करने पर श्लक्ष्णश्लक्ष्णिका होती है अर्थात् आठगुणी उत्श्लक्ष्णश्लणिकासे एक श्लक्ष्णश्लक्ष्णिका बनती है इसी तरहसे 'अट्ठ सण्हिसण्हियाओ सा एगा उड्ढरेणू' आठ श्लक्ष्णश्लक्ष्णिकाओंसे एक उर्ध्वरेणुप्रमाण बनना

લઇને અંગુલ પર્યન્તના ૧૦ પ્રમાણો એકએક કરતાં ઉત્તરોત્તર આઠ ગણા થતાં જાય છે એ અપેક્ષાએ તો તેમની વચ્ચે પરસ્પરમાં ભેદ જણાય છે, પરન્તુ તે દસે દસ પ્રમાણો પરમાણુની અનંતતાનો પરિત્યાગ કરતા નથી, એટલે કે તે દરેકમાં અનંત પરમાણુ રહે છે, તેથી તેને ભલે ઉતશ્લક્ષ્ણશ્લક્ષ્ણિકા કહો, કે શ્લક્ષ્ણશ્લક્ષ્ણિકા કહો, કે ઉર્ધ્વરેણુ આદિ કહો, પણ તે એક જ વાત છે, એમ સૂત્રકારે કહ્યું છે.

ઉપર્યુકત ૧૦ પ્રમાણોમાના પ્રત્યેક ઉત્તર પ્રમાણ, પૂર્વ પ્રમાણ કરતાં દસગણા પરિમાણવાળા છે, એ વાતનું પ્રતિપાદન કરવા નિમિત્તે સુત્રકાર કહે છે કે 'अट्ठ उस्सण्ह सण्हियाओ सा एगा सण्हसण्हिया' ઉતશ્લક્ષ્ણશ્લક્ષ્ણિકા કરતાં આઠગણા પરિમાણ-વાળી શ્લક્ષ્ણશ્લક્ષ્ણિકા હોય છે. (ઉતશ્લક્ષ્ણ લક્ષ્ણિકાનું સ્વરૂપ આ સુત્રમાં જ પહેલા સમજાવવામા આવ્યું છે) 'अट्ठ सण्हि सण्हियाओ सा एगा उड्ढरेणु' આઠ

ऊर्ध्वरेणुर्भवति, तथा 'अट्ठउड्ढरेणुओ सा एगा तसरेणु' या ऊर्ध्वरेणुः उक्तासा अष्टगुणिता एका त्रसरेणुः इत्युच्यते 'अट्ठ तसरेणुओ सा एगा रहरेणु' या त्रसरेणुः पूर्वमुक्ता सा अष्टगुणिता एका रथरेणुः इत्युच्यते एवम् 'अट्ठरह रेणुओ से एगे देवकुरु-उत्तर कुरुगाणं मनुस्साणं वालग्गे' या पूर्वं रथरेणुः उक्ता सा अष्टगुणिता एकं देवकुरू-त्तरकुरुकाणां मनुष्याणां वालाग्रमित्युच्यते, 'एवं हरिवास-रम्मग-हेमवय-एरण्णवयाणं' एवं-तथैव देवकुरू-त्तरकुरुकाणां मनुष्याणाम् अष्टवालाग्राणि हरिवर्षरम्यकवर्पमनुष्याणाम् एकं वालाग्रम् एवं हरिवर्ष-रम्यकवर्ष-मनुष्याणाम् अष्ट वालाग्राणि हैमवतैरावतमनुष्याणाम् एकं वालाग्रम् इत्युच्यते, तथैव हैमवतैरवतमनुष्याणाम् अष्टवालाग्राणि पूर्वविदेहमनुष्याणाम् एकं वालाग्रमित्युच्यते, एवं'पूव्व विदेहाणं मणुस्साणं अट्ठवालग्गा सा एगा लिक्खा' पूर्वविदेहमनुष्याणाम् अष्ट वालाग्राणि सा

है। 'अट्ठ उड्ढरेणुओ सा एगा तसरेणु' आठ उर्ध्वरेणुओंका एकत्रस-रेणु होता है, । अट्ठ तसरेणूओ सा एगा रहरेणू' आठ त्रसरेणुओंसे एकरथरेणु बनता है। 'अट्ठरहरेणूओ से एगे देवकुरु उत्तरकुरुगाणं मणुस्साणं वालग्गे- आठरथरेणुओंका देवकुरु उत्तरकुरुके मनुष्योंके एक बालका अग्रभाग बनता है। 'एवं हरिवासरम्मग हेमवय एरण्णवयाणं इसी तरहसे देवकुरु उत्तरकुरुके मनुष्योंके आठ बालाग्रोंका हरिवर्ष रम्यकवर्षके मनुष्योंका एक बालाग्र होता है। हरिवर्ष रम्यकवर्षके आठ बालाग्रोंसे हैमवत ऐरवत मनुष्योंका एक बालाग्र होता है। इसी तरहसे हैमवत ऐरवत क्षेत्रके मनुष्योंके आठ बालाग्र पूर्वविदेह के मनुष्योंके एक बालाग्रबराबर होते हैं। 'एवं पुव्वविदेहाणं

શ્લક્ષ્ણશ્લક્ષ્ણિકાઓ મળીને એક ઉર્ધ્વરેણુ પ્રમાણ બને છે. 'अट्ठ उड्ढरेणुओ सा एगा तसरेणु' આઠ ઉર્ધ્વરેણુઓ મળીને એક ત્રસરેણુ પ્રમાણ બને છે 'अट्ठ तसरेणु ओ सा एगा रहरेणु' આઠ ત્રસરેણુઓ મળીને એક રથરેણુ પ્રમાણ બને છે. 'अट्ठ तसरेणुओ से एगे देवकुरु – उत्तरकुरुगाणं मणुस्साणंवालग्गे' આઠ રથરેણુઓ મળીને, દેવકુરુ અને ઉત્તરકુરુના મનુષ્યોના એક બાલાગ્ર ભાગ જેટલું પ્રમાણ બને છે. 'एवं हरिवास रम्मग-हेमवय एरण्णवयाणं' એજ પ્રમાણે દેવકુરુ અને ઉત્તરકુરુના મનુષ્યોના આઠ બાલાગ્રો મળીને હરિવર્ષ અને રમ્યક ક્ષેત્રના મનુષ્યોને એક બાલાગ્ર બને છે, હરિવર્ષ અને રમ્યક ક્ષેત્રના મનુષ્યોના આઠ બાલાગ્રો મળીને હૈમવત અને ઐરાવત ક્ષેત્રના મનુષ્યોને એક બાલાગ્ર બને છે, એજ પ્રમાણે હૈમવત અને ઐરાવત ક્ષેત્રના મનુષ્યોના આઠ બાલાગ્રોની બરાબર પૂર્વવિદેહના મનુષ્યોને

एका 'लिक्षा' इत्युच्यते, 'अट्ठ लिक्खाओ सा एगा जूया' अष्ट लिक्षाः सा एका यूका इत्युच्यते, 'अट्ठ जूयाओ से एगे जवमज्झे' अष्टयूकाः तद् एकं यवमध्यमुच्यते, 'अट्ठ जवमज्झाओ से एगे अंगुले' अष्टौ यवमध्यानि तत् एकम् अङ्गुलमुच्यते । 'एएणं अंगुलपमाणेणं छ अंगुलानिपादो' एतेन उपरिवर्तितेन अङ्गुलप्रमाणेन षडङ्गुलानि एकःपाद उच्यते, 'बारस अंगुलाइं विहत्थी' द्वादश अङ्गुलानि एका वितस्तिः अर्धहस्तः, 'चउवीसं अंगुलाइं रयणी' चतुर्विंशतिरङ्गुलानि रत्निः एकहस्तप्रमाणम्, 'अडयालीसं अंगुलाइं कुच्छी' अष्टाचत्वारिंशद् अङ्गुलानि कुक्षिः, हस्तद्वयप्रमाणम् छण्णउइ अंगुलाणि

मणुस्साण अट्ठ वालग्गा सा एका लिक्खा' पूर्वविदेहके मनुष्योंके जो आठ बालाग्र होते हैं उनके बराबर एक लिक्षा होती है 'अट्ठलिक्खाओ सा एगा जूया, अट्ठ जूयाओसे एगे जवमज्झे, अट्ठजवमज्झाओ से एगे अंगुले' आठ लिक्षाओंका एक जूं होता है । आठ जूका एक यव-मध्यभाग होता है । तथा आठ यवमध्योंका एक अंगुल होता है । 'एएणं अंगुलपमाणेणं छ अंगुलानि पादो' इस अंगुलप्रमाणसे ६ अंगुलोंका एक पाद होता है । 'बारस अंगुलाइंविहत्थी' १२ अंगुलोंका एक वेंत-वीता होता है अर्थात् आधा हाथ होता है । 'चउवीसं अंगुलाइं रयणी' २४ अंगुलका एक हाथ होता है । 'अडयालीसं अंगुलाइंकुच्छी' ४८ अंगुलोंकी एक कुक्षी दो हाथ होती है । 'छण्णउइ अंगुलानिसे एगे दंडेइ वा' ९६ अंगुलोका एक दण्ड होता है । अथवा

એક બાલાગ્ર થાય છે 'एवं पुव्वविदेहाणं मणुस्साणं अट्ठ वालग्गा सा एगा लिक्खा' પૂર્વવિદેહના મનુષ્યોના આઠ બાલાગ્રોના પ્રમાણુવાળી એક લિક્ષા (લીખ) હોય છે, 'अट्ठ लिक्खाओ सा एगा जूया, अट्ठ जूयाओ से एगे जवमज्झे, अट्ठ जवमज्झाओ से एगे अंगुले' આઠ લીખના જેટલા પ્રમાણુવાળી એક જૂ હોય છે, આઠ જૂ જેટલા પ્રમાણુવાળો એક જવમધ્યભાગ હોય છે અને આઠ યવમધ્ય જેટલા પ્રણાણુવાળું એક અંગુલ હોય છે.

'एए णं अगुलपमाणेणं छ अंगुलानि पादो' આ અંગુલ પ્રમાણુને આધારે ગણુતરી કરતા ૬ અંગુલોનો એક 'પાદ' થાય છે. 'वारस अगुलाइं विहत्थी' બાર આગળની એક વેંત થાય છે (વેંત એટલે અર્ધા હાથ જેટલું માપ). 'चउवीसं अगुलाइं रयणी' ૨૪ અંગુલની બરાબર એક હાથ થાય છે. 'अडयालीसं अगुलाइं कुच्छी' ૪૮ અંગુલની બરાબર એક કુક્ષી (બે હાથ જેટલું માપ) થાય છે. 'छण्णउइ अंगुलानि से एगे दंडेइ वा' ૯૬ અંગુલનો એક 'દંડ' થાય છે, અથવા

से एगे दंडे इवा' षण्णवतिरङ्गुलानि सएको दण्ड इति वा उच्यते, तथा 'धणूइवा' षण्णवतिरङ्गुलानि एकं धनु इतिवा प्रोच्यते, 'जूए इवा' षण्णवतिरङ्गुलानि एकं युगम् इति वोच्यते, 'नालिया इवा' षण्णवतिरङ्गुलानि एका नलिका यष्टिविशेषः इति वा प्रोच्यते, 'अक्खे इवा' षण्णवतिरङ्गुलानि एकः अक्षः शकटावयवविशेष इति वा प्रोच्यते, 'मुसले इवा' षण्णवतिरङ्गुलानि एकं मुशलमिति वा प्रोच्यते, 'एएणं धणुप्पमाणेणं दो धणु सहस्साइं गाउयं' एतेन धनुष्प्रमाणेन द्वे धनुःसहस्रे एकं गव्यूतम् क्रोशः उच्यते, 'चत्तारि गाउयाइं जोयण' चत्वारि गव्यूतानि एक योजन मुच्यते, 'एएणं जोयणप्पमाणेणं जे पल्ले जोयणं आयाम-विक्खंभेणं' एतेन चतुष्क्रोशरूपेण एकयोजनप्रमाणेन यः पल्यः कूपः एक योजनम् आयाम-विष्कम्भेण दैर्घ्य-विस्तारेण भवेत् 'जोयणं उड्ढं उच्चत्तेणं' एक च योजनम् ऊर्ध्वम् उच्चत्वेन वर्तेत अथ च 'तं तिओणं सविसेसं परिरयेणं'

धणूइ वा' ९६ अंगुलोंका ही ४ हाथका ही एक धनुष होता है, 'जूएइ वा' ९६ अंगुलोंका ही एक युग होता है, 'नालियाइ वा' ९६ अंगुलोंकी ही एक नलिका यष्टिविशेष होती है। 'अक्खेइ वा' ९६ अंगुलोंका ही एक अक्ष शकटका अवयव विशेष होता है। 'मुसलेइ-वा' ९६ अंगुलोंका ही एक मुशल होता है। एएणधणुप्पमाणेणं दो धनुसहस्साइ गाउणं' इसी धनुषप्रमाणसे दो हजार धनुषका एक कोश होता है। 'चत्तारि गाउयाइं जोयणं' चार कोशका एक योजन होता है 'एएणं जोयणप्पमाणेणं जे पल्ले जोयणं आयामविक्खंभेण' इस योजनके प्रमाणसे एकपल्य-कूप-ऐसा हो जो लंबाई चौडाईमें एक योजनका हो तथा जोयणं उड्ढं उच्चत्तेणं' ऊंचाईमें भी एक

'धणूइ वा,' ૯૬ અંગુલો (ચાર હાથ)નુ એક ધનુષ થાય છે, અથવા 'जूएइ वा' ૯૬ અંગુલોનો જ એક યુગ (ધૂસરીના જેટલું માપ) બને છે, 'नालियाइ वा' ૯૬ અંગુલોની એક નાલિકા (એક પ્રકારની લાકડી) પણ બને છે, 'अक्खेइ वा, मुसलेइ वा' ૯૬ અંગુલોનુ એક अक्ष (ગાડાની ધૂંસરી જેટલું માપ) થાય છે અને ૯૬ અંગુલોનુ એક મુશળ (સાંબેલું) થાય છે

'एए ण धणुप्पमाणेणं दो धनुसहस्साइं गाउणं' એવા ૨૦૦૦ ધનુષ-પ્રમાણની બરાબર એક ગાઉ થાય છે चत्तारि गाउयाइं जोयणं' ચાર ગાઉ બરાબર એક યોજન થાય છે 'एएणं जोयणप्पमाणेणं जे पल्ले जोयणं आयामविक्खंभेणं' એ પ્રમાણેની યોજનપ્રમાણની અપેક્ષાએ એક યોજન લાંબો, એક યોજન પહોળો, 'जोयणं उड्ढं उच्चत्तेणं' અને એક યોજનની ઊંડાઈવાળો, 'तं तिओणं सविसेसं

तत् त्रिगुणं सविशेषं योजनत्रयं परिरयेन वृत्तपरिधिना भवेत् किञ्चिन्न्यून षड्भागाधिकत्रिगुणत्वात्, 'से णं एगाहिय-बेआहिय-तेआहिय० उक्कोसं सत्तरत्तप्परूढाण' स खलु पल्यः कूपरूपः 'एकाहिक-द्व्याहिक-त्र्याहिक० उत्कर्षः - उत्कर्षेण सप्तरात्रप्ररूढानाम्' अत्र पाठसंङ्कोचादेवं भणितव्यम्-एकाहिक-द्व्याहिक-त्र्याहिक-चतुराहिक-पञ्चाहिक - षडाहिक - सप्तरात्रप्ररूढानाम्' इति तेन एकाहिकादारभ्य सप्तरात्रपर्यन्तप्ररूढानां वालाग्रकोटीना मित्यग्रेणान्वयः ।

योजनका हो । 'तं तिओणं सविसेसं परिरयेणं' तथा उसकी परिधि कुछ अधिक तीन ३ योजनकी हो कारणवृत्त परिधिकुछकम ६भागाधिक तिगुनी है । 'से णं एगाहिय बेयाहिय तेयाहिय, उक्कोसं सत्तरत्तप्परूढाणं वालग्गकोडीणं संमट्ठे, संनिचिए भरिए' अब उस पल्यको एकदिनके ऊगे हुए, दोदिनके ऊगे हुए, तीन दिनके ऊगे हुए, चार दिनके ऊगे हुए, पांच दिनके ऊगे हुए, छह दिनके ऊगे हुए और अधिक से अधिक सातरात तकके ऊगे हुए देवकुरु उत्तरकुरु संबंधी वालाग्रोंसे तटपर्यन्त भरो, बालाग्रों को उसमें दाबदाब कर भरो इसतरहसे भरो कि जिससे उस पल्यमें कहीं पर एक राईप्रमाण भी जगह रिक्त (खाली) न रहे माथा मुंडानेके बाद जितने वाल एक दिनमें ऊगे आये हो वे एकाहिक वालकोटि हैं। इसी तरह से द्व्याहिक(दोआहिक) आदिमें भी समझना चाहिये । 'तेणं वालग्गे णो अग्गी दहेज्जा णो

परिरयेणं' તથા ત્રણ યોજનથી સહેજ અધિક પરિધીવાળો એક પલ્ય (કૂવો) હોય. (પરિધિ લગભગ લંબાઇ કરતાં ૩⅙ ગણી હોય છે). 'सेणं एगाहिय, वेयाहिय, तेयाहिय, उक्कोसं सत्तरत्तप्परूढाणं वालग्गकोडीणं संमट्ठे, संनिचिए भरिए' હવે તે પલ્ય (કુવા)ને એક દિવસ, બે દિવસ, ત્રણ દિવસ, ચાર દિવસ, પાંચ દિવસ, છ દિવસ અને અધિકમાં અધિક સાત રાત પર્યન્ત ઊગેલા, દેવકુરુ અને ઉત્તરકુરુના મનુષ્યોના બાલાગ્રોથી તટપર્યન્ત ભરી દો બાલાગ્રોને તેમાં એવી રીતે ઠાંસી ઠાંસીને ભરવા જોઇએ કે જેથી તે પલ્યમાં કોઇ પણ જગ્યાએ તલભાર પણ ખાલી રહેવી જોઇએ નહીં.

માથું મુડાવ્યા પછી જેટલા બાલ એક દિવસમાં ઊગી નીકળે છે એટલા બાલને 'એકાહિક બાલકોટિ' કહે છે એ જ પ્રમાણે દ્વયાહિક (બે દિવસના) થી લઇને આઠ દિવસના બાલાગ્રોના વિષયમાં સમજવું.'ते णं वालग्गे णो अग्गी दहेज्जा णो वाउ हरेज्जा'

अत्र तृतीयार्थे षष्ठी तेन एकाहिकादिसप्तरात्रपर्यन्तप्ररूढैर्वालाग्रकोटिभिः=वालाग्रखण्डैः देव कुरूत्तरकुरुसम्बन्धिभिः 'संमट्ठे, संनिचिए, भरिए वालग्गकोडीणं' संमृष्टः आतटव्याप्तः, संनिचितः प्रचयविशेषात् निबिडः सम्यक् पूरितः, भृतः परिपूर्णश्च वालाग्रकोटिभिः स पल्यो भवेदित्यर्थः। तत्र शिरोमुण्डनानन्तरम् एकस्मिन् दिने दैर्ध्येण यावत्प्रमाणत्वेन वृद्धिं प्राप्ता एकाहिकप्ररूढा उच्यते। एवं द्व्याहिकादिप्ररूढा बोध्याः। कीदृशानि तानि वालाग्राणीत्याह- 'तेणं वालग्गे णो अग्गी दहेज्जा' तानि खलु वालाग्राणि नो अग्निर्दहेत् अत्यन्तनिबिडतया व्याप्तत्वेन तत्र अग्न्यादेरपि प्रवेशाऽसंभवात् अत एव 'णो वाउ हरेज्जा' नो वा वायुस्तानि वालाग्राणि हरेद्, अत्यन्तसघनतया सं निविष्टत्वेन गुरुत्वापन्नतया वायुनाऽपि हरणा संभवात्, एवं 'णो कुत्थेज्जा' नो कुथ्येयुः तानि वालाग्राणि प्रचयविशेषात्-शुषिराभावात्-वायोः प्रवेशासम्भवाच्च नासारतां प्राप्नुयुः, अतएव 'णो परि

वाउहरेज्जा' उस पल्य में इन वालाग्रोंको इस ढंगसे भरना चाहिये इस रूपसे खूब सघन कर भरना चाहिये कि जिससे उसमें अग्निका भी प्रवेश नहीं हो सके तथा वायुभी उन वालाग्रोंको उसमेंसे न उडा सके। यह बात तभी बन सकती है कि जब वे वाल उसमें इस तरहसे सघनकर भरे जावें कि जिससे वहां जरा सा भी छिद्र न रह सके। तथा जबवे कूटर कर वहां सघनरूपमें हो जावेंगे तो उनका एक ऐसा विशाल ढगला सा बन जावेगा कि जिसे वायुभी नहीं उडा सकेगी 'णो कुत्थेज्जा' जब उन वालाग्रोंका एक प्रचयविशेष ढगला जैसा बन जावेगा तो वहां छेदका तो नाम ही नहीं रहेगा अतःवायुके प्रवेशके अभावसे वे वालाग्र कुथित भी नहीं हो सकेंगे

તે પલ્યમાં તે બાલાગ્રોને એવાં ખીચોખીચ ભરવા જોઈએ કે જેથી તેમાં અગ્નિ પ્રવેશ કરી શકે નહીં, અને વાયુ પણ તેમને તે પલ્યમાંથી ઉડાડી શકે નહીં. જો અગ્નિનો તેમાં પ્રવેશ ન થાય તો તે કેશાગ્રોને બળવાનો ભય રહેતો નથી, અને વાયુ તેમાં પ્રવેશી ન શકે તો તે બાલાગ્રો ઊડી પણ જતાં નથી. એવું ત્યારે જ બની શકે કે જ્યારે તે બાલાગ્રોને તે પલ્યમા ઠાસી ઠાંસીને, કોઈ વજનદાર વસ્તુ વડે કૂટી કૂટીને ભરવામાં આવેલા હોય, અને એ રીતે તે બાલાગ્રો એક સઘન (નક્કર) ઢગલારૂપ બની ગયા હોય 'णो कुत्थेज्जा' જ્યારે તે બાલાગ્રો ત્યા એક સઘન ઢગલારૂપ બની

विद्धंसेज्जा' तानि वालाग्राणि नो परिविध्वंसेरन् किञ्चिद्भागस्यापि परिशाटा भावेनन विध्वंसं प्राप्नुयुः, अतएव च 'णो पूइत्ताए हव्वमागच्छेज्जा' नो तानि वालाग्राणि पूतितया पूतिभावं परिशाटनां कदाचिदागच्छेयुः, 'तओणं वाससए, वाससए एगमेगं वालग्गं अवहाय जावइएणं कालेणं से पल्लेखीणे निरए, निम्मले, निट्ठीए, निल्लेवे, अवहडे, विसुद्धे भवइ, सेतं पलिओवमे' ततःखलु वालाग्रकोटिभिः तथाविधपल्यस्य सर्वथा व्याप्तत्वानन्तरं वर्षशते, वर्षशते वर्षशतव्यवधानानन्तरम् एकैकं वालाग्रम् अपहाय – अपनीय= निष्कास्य निष्कास्येत्यर्थः यावता कालेन स तथाविधः पल्यः क्षीणः, समग्र वालाग्ररहितत्वात् क्षयमुपगतः आकृष्टधान्यकोष्ठागारवत्, नीरजाः, रजो

असारताको प्राप्त नहीं हो सकेंगे, 'णो परिविद्धंसेज्जा' और न वे उनका थोडासा भी भाग सड नहीं सकनेके कारण विध्वंसको भी प्राप्त हो सकेंगे। णो पूइत्ताए हव्वमागच्छेज्जा' और नहीं सड सकने के कारण उनमेंसे दुर्गंधभी आ सकेगी। 'तओणं वाससए वाससए एगमेगं वालग्गं अवहाय जावइएणँ कालेणं से पल्ले खीणे, निरए, निम्मले, निट्ठिए, निल्लेवे, अवहडे, विसुद्धे भवइ, सेतं पलिओवमे, अतःइस तरहसे उन करोडों वालाग्रोंसे लबालब और खचाखच भरे हुए उस पल्यमेंसे १००–१०० वर्ष व्यतीत हो जाने पर १–१ वालाग्र निकालना चाहिये निकालते निकालते जब वह पल्य उन समस्त वालाग्रोंसे जितनेकालमें रहित हो जाता है, क्षीण हो जाता है जिसमेंसे अनाज निकाल लिया गया है ऐसे कोठारको तरह

ગયા હશે, ત્યારે તેમાં કોઈ પણ જગ્યાએ છિદ્રનું તો નામ પણ નહીં હોય. તેથી તેમાં વાયુનો પ્રવેશ નહીં થઈ શકવાને કારણે તે બાલાગ્રો કુથિત પણ નહીં થાય– એટલે કે અસારતા પણ પ્રાપ્ત નહીં કરે, 'णो परिविद्धंसेज्जा' તેમનો સહેજ પણ ભાગ સડશે નહી, તે કારણે તેમનો વિધ્વંસ (નાશ) પણ નહી થાય.

'णो पूइत्ताए हव्वमागच्छेज्जा' અને ન સડી શકવાને કારણે તેમાથી દુર્ગંધ નીકળશે નહીં. 'तओणं वाससए वाससए एगमेगं वालग्गं अवहाय जावइएणं कालेणं से पल्ले खीणे, निरए, निम्मले, निट्ठीइ, निल्लेवे, अवहडे, विसुद्धे भवइ, से तं पलिओवमे' આ પ્રમાણે તે કરોડો બાલાગ્રોથી ખીચોખીચ અને ઠાંસઠાંસ ભરેલા તે પલ્ય (કુવા)માથી ૧૦૦–૧૦૦ વર્ષે એક, એક બાલાગ્ર બહાર કાઢવો જોઈએ, આ રીતે ૧૦૦-૧૦૦ વર્ષે એક, એક બાલાગ્રને બહાર કાઢતાં કાઢતાં જેટલા કાળમા તે પલ્ય તે સમસ્ત બાલાગ્રોથી રહિત થઈ જાય, ક્ષીણ થઈ જાય–જેમ કોઠીમાંથી અનાજ ખાલી કર્યા પછી કોઠી ખાલી થઈ જાય તેમ તે પણ ખાલી થઈ

रहित=रजःसदृशवालाग्ररहितः निष्कासितधान्यकोष्ठागारवत्, निर्मलः, मलरहितः-वालाग्रखण्डरूपमलरहितः प्रमार्जनिकाप्रमृष्टकोष्ठागारवत्, निष्ठितः अपनेयवालाग्रद्रव्यापनयनेन निष्ठां गतः प्रयत्नविशेषप्रमार्जितकोष्ठागारवत्, रिक्तः निर्लेपः=अत्यन्त संश्लिष्टवालाग्रप्रयत्वेन तदपहारेण लेपरहितः अपनीत मित्यादिगतधान्यलेपकोष्ठागारवत्, अपहृतः, निःशेषवालाग्रलेपापहारात् अत एव विशुद्धश्च भवति स तावान् कालः तत् पल्योपमम् उच्यते अथ सागरोपमस्य प्रमाणं दर्शयन्नाह-गाथया-

'गाहा-'एएसिं पल्लाणं कोडा कोडीणं, हवेज्ज दसगुणिया,
तं सागरोवमस्सउ एक्कस्स भवे परिमाणं'

खाली हो जाता है, नीरज हो जाता है जिसमेंसे धान्यकी रज निकाल ली गई है ऐसे कोठारकी तरह रजसदृशवालाग्रोंके निकलजाने से रजरहित होजाता है-निर्मल-बुहारीसे साफ किये गये कोठारकी तरह वालाग्रखण्डरूप मलसे रहित बन जाता है, निष्ठित प्रयत्न विशेष से प्रमार्जित कोठारकी तरह दूर करने योग्य वालाग्र द्रव्यके दूर कर देनेसे निष्ठाको प्राप्त होजाता है, निर्लेप भीत आदिमें लगा हुआ धान्यकालेप जिस कोठारमेंसे दूर कर दिया गया है ऐसे कोठारकी तरह अपनेमें इधर उधर अत्यंत संश्लिष्ट हुए बालाग्रोंके लेपसे रहित होजाता है, 'अपहृत' समस्त वालाग्रोंके लेपसे रहित होजानेके कारण ही 'विशुद्ध' बन जाता है, इतना वह काल एक पल्योपम कहलाता है।

થઈ જાય, 'નીરજ થઇ જાય' જેમાથી ધાન્યની રજ કાઢી લેવામાં આવી હોય એવા-કોઠારની જેમ રજ સમાન બાલાગ્રોને કાઢી લેવાથી તે પણ રજ રહિત થઇ જાય, 'નિર્મળ થઇ જાય'-જેમ કોઠારને વાળીઝૂડીને સાફ કરવાથી કોઠાર નિર્મળ થઇ જાય છે તેમ બાલાગ્રખંડ રૂપ મને બહાર કાઢી લેવાથી તે પલ્ય પણ નિર્મળ થઈ જાય 'નિષ્ઠિત થઇ જાય'-ખાસ પરિશ્રમથી જેમ કોઠારને સાફ કરવામાં આવે છે તેમ તે પલ્યને પણ બાલાગ્રોથી રહિત કરવામા આવે, 'નિર્લેપ કરવામાં આવે'-પલ્યની બાજુઓમાં વળગેલા બાલાગ્રોને પણ વીણીવીણી બહાર કાઢવામા આવે, 'अपहृत' ત્યારે તે પલ્ય સમગ્ર બાલાગ્રોથી સર્વથા રહિત થઇ જવાને કારણે 'विशुद्ध' વિશુદ્ધ બની જાય છે. એટલા કાળને પલ્યોપમ કાળ કહે છે કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે ૧૦૦-૧૦૦ વર્ષે તે પલ્યોપમમાંથી એક, એક બાલાગ્રને બહાર કાઢતાં કાઢતાં જેટલા કાળમાં તે પલ્ય તે બાલાગ્રોથી સર્વથા રહિત થઇ જાય એટલા કાળને પલ્યોપમ કાળ કહે છે.

छाया—एतेषां पल्यानां कोटी कोटीनाम् भवेद् दश गुणिता,
तत् सागरोपमस्य त्वेकस्य भवेत् परिमाणम्,

तथा च दशगुणितस्य कोटीकोटीपल्योपमस्य कालः एक सागरोपमः प्रोच्यते, 'एएणं सागरोवमपमाणे णं चत्तारि सागरोवमकोडाकोडीओकालो सुसमसुसमा' अनेन उपरिवर्णितेन सागरोपमप्रमाणेन चतस्रः सागरोपमकोटी कोटयः कालः सुषमसुषमा प्रोच्यते १ 'तिण्णि सागरोवमकोडाकोडीओ कालो सुसमा' तिस्रः सागरोपमकोटीकोटयः कालः सुषमा प्रोच्यते २, 'दो सागरोवमकोडाकोडीओ कालो सुसमा दुसमा' द्वे सागरोपम कोटीकोटयौ कालः सुषमदुःषमा प्रोच्यते ३, 'एग सागरोवमकोडाकोडी बायालीसाए वास सहस्सेहिं ऊणिया कालो दुस्सम सुसमा' एकसागरोपमकोटीकोटी द्वा

अथ सूत्रकार सागरोपमके प्रमाणको इस गाथाके द्वारा दिखलाते हैं 'एएसिं पल्लाण इत्यादि ।

दश कोटाकोटी पल्योपमका जो काल होता है वह एक सागरोपम काल कहलाता है । 'एएणं सागरोवमपमाणेणं चत्तारि सागरोवमकोडाकोडीओ काले सुसमसुसमा' इस उपरिवर्णित सागरोपम-प्रमाणसे चार कोडाकोडी सागरोपमका जो काल होता है वह सुषमसुषमा कहलाता है । 'तिण्णि सागरोवमकोडाकोडीओ काले सुसमा' तीन कोटाकोटी सागरोपमका जो काल होता है वह काल सुषमा कहलाता है । दो सागरोवमकोडाकोडीओ काले सुसम-दुसमा' दो कोटाकोटी सागरोपमका जो काल होता है वह सुषम-दुःषमा कहलाता है । 'एग सागरोवमकोडाकोडी बायालीसाए वास

હવે સૂત્રકાર સાગરોપમ કાળના પ્રમાણને આ ગાથા દ્વારા સ્પષ્ટ કરે છે—

'एएसिं पल्लाणं ઇત્યાદિ

દશ કોડાકોડી પલ્યોપમ પ્રમાણ જે કાળ હોય છે તેને એક સાગરોપમ કાળ કહે છે. 'एए णं सागरोवमपमाणेणं चत्तारि सागरोवमकोडाकोडीओ कालो सुसमसुसमा' આ પ્રમાણે સાગરોપમનું જે પ્રમાણ બતાવ્યું છે એવા ચાર કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણનો જે કાળ છે તેને 'સુષમસુષમા' કહે છે. 'तिण्णि सागरोवम कोडाकोडीओ कालो सुसमा' ત્રણ કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ જે કાળ છે તેને 'સુષમા' કહે છે. 'दो सागरोवम कोडाकोडीओ कालो सुसमदुसमा' બે સાગરોપમ કોડાકોડી કાળને 'સુષમદુ:ષમા' કહે છે. 'एगसागरोवमकोडाकोडी बायालीसाए

चत्वारिंशता वर्षसहस्रैः ऊना न्यूना-कालो दुःषमसुषमा प्रोच्यते ४, 'एक्कवीसं वाससहस्साइं कालो दुसमा' एकविंशतिवर्षसहस्राणि कालः दुःषमा प्रोच्यते ५, 'एक्कवीसंवाससहस्साइं कालो दुसमदुसमा' एकविंशतिवर्षसहस्राणि कालो दुःषमदुःषमा प्रोच्यते ६, 'पुणरवि उस्सप्पिणीए एक्कवीसं वाससहस्साइं कालो दुसमदुसमा' पुनरपि उत्सर्पिण्याम् एकविंशतिवर्षसहस्राणि कालः दुःषमदुःषमा प्रोच्यते, 'एक्कवीसं वाससहस्साइं जाव-चत्तारि सागरोवमकोडाकोडी कालो सुसमसुसमा' एकविंशतिवर्षसहस्राणि यावत्-चतस्रः सागरोपमकोटीकोटयः कालः सुषमसुषमा प्रोच्यते ६, अत्र यावत्करणात्—
कालो दुस्समा २, एग सागरोवमकोडाकोडी बायालीसाए वाससहस्सेहिं ऊणि

सहस्सेहिं ऊणिया कालो दुस्समसुसमा' ४२ हजार वर्ष कम १ सागरोपम कोटाकोटीका जो काल होता है वह दुःषमसुषमा काल कहलाता है। एक्कवीसं वाससहस्साइं कालो दुसमा' २१ हजारवर्षका जो काल होता है वह दुःषमा कहलाता है। 'एक्कवीसं वाससहस्साइं कालो दुसमदुसमा' २१ हजार वर्षका ही जो काल होता है वह दुःषमदुःषमा कहलाता है। 'एक्कवीसं वाससहस्साइं जाव चत्तारि सागरोवमकोडाकोडीकालो सुसमसुसमा' २१ हजार वर्षसे लेकर यावत् ४ कोटाकोटी सागरोपमका सुषमसुषमाकाल होता है यहां यावत् शब्दसे 'कालो दुस्सम दुस्समा, एक्कवीस वाससहस्साइं कालो दुस्समा२, एग सागरोवमकोडाकोडी बायालीसाए, वाससहस्सेहिं ऊणिया कालो दुस्समसुस्समा३, दो सागरोवमकोडाकोडीओ कालो

वाससहस्सेहिं ऊणिया कालो दुस्समसुसमा' એક સાગરોપમ કોડાકોડી કાળ કરતાં ૪૨ હજાર વર્ષ પ્રમાણ ન્યૂન કાળને 'દુઃષમસુષમા' કહે છે. 'एक्कवीसं वाससहस्साइं कालो दुसमा' દુઃષમા કાળને ૨૧૦૦૦ વર્ષનો કહ્યો છે 'एक्कवीसं वाससहस्साइं कालो दुसमदुसमा' દુઃષમદુઃષમા કાળ પણ ૨૧૦૦૦ વર્ષનો કહ્યો છે. 'एक्कवीसं वाससहस्साइं जाव चत्तारि सागरोवमकोडाकोडीओ कालो सुसमसुसमा' ૨૧૦૦૦ વર્ષથી લઈને (યાવત્) ૪ કોટાકોટી સાગરોપમ પ્રમાણકાળ સુષમસુષમા કહ્યો છે અહીં 'यावत्' પદથી 'कालो दुस्सम दुस्समा, एकवीसं वाससहस्साइं कालो दुस्समा२ एग सागरोवमकोडाकोडी बायालीसाए, वाससहस्सेहिं ऊणिया कालो दुस्सम सुसमा ३, दो सागरोवम कोडाकोडीओ कालो सुसमदुस्समा ४, तिण्णि-सागरोवम कोडाकोडीओ कालो सुसमा' આ પાઠનો સંગ્રહ થયો છે. એટલે કે ૨૧૦૦૦ વર્ષનો દુઃષમદુઃષમા કાળ, ૨૧૦૦૦ વર્ષનો દુઃષમાકાળ, ૧ કોડાકોડી

'या कालो दुस्समसुसमा ३, दोसागरोवमकोडाकोडीओ कालो सुसम दुस्समा ४, तिण्णि सागरोवमकोडाकोडीओ कालो सुसमा ५, इति संग्राह्यम् 'दस सागरोवम कोडाकोडीओ कालो ओसप्पिणी ' दश सागरोपमकोटीकोटयः कालः अवसर्पिणी मोच्यते, ' दस सागरोवमकोडाकोडीओ कालो उस्सप्पिणी ' दश सागरोपमकोटीकोटयः कालः उत्सर्पिणी मोच्यते, 'वीसं सागरोवमकोडाकोडीओ ओसप्पिणी, उस्सप्पिणी य' विंशतिः सागरोपमकोटीकोटयः अवसर्पिणी उत्सर्पिणी च मोच्यते ।

अयमवसर्पिण्युत्सर्पिण्योः संमिलितः कालः मोक्तः इति ॥ सू० ३ ॥

सुषमसुषमाया भरतक्षेत्रवक्तव्यता

मूलम्—'जंबूद्दीवे णं भंते ! दीवे इमीसे ओसप्पिणीए सुसमसुसमाए समाए उत्तमट्ठपत्ताए भरहस्स वासस्स केरिसए आगारभावपडोयारे होत्था ? गोयमा ! बहुसमरमणिज्जे

सुसमदुस्समा४, तिण्णि सागरोवमकोडाकोडी काले सुसमा' इस पाठका संग्रह हुआ है । 'दस सागरोवमकोडाकोडीओ काले ओसप्पिणी' अवसर्पिणी कालका कुलप्रमाण १० कोटाकोटी सागरोपमका है । 'दस सागरोवमकोडाकोडीओ काले उस्सप्पिणी' इसीप्रकार उत्सर्पिणी कालका प्रमाण भी १० सागरोपमकोटाकोटीका है । वीसं सागरोवमकोडाकोडीओ ओसप्पिणी उस्सप्पिणीय' इस प्रकर २० कोडाकोडी सागरोपमका संमिलित अवसर्पिणी उत्सर्पिणीरूप १कल्प काल होता है । इस कालमें अवसर्पिणी उत्सर्पिणी दोनों कालोंका समय संमिलित कर लिया गया है ॥ सू० ३ ॥

સાગરોપમ કરતા ૪૨૦૦૦ વર્ષ ઓછો દુઃષમસુષમા, બે સાગરોવમ કોડાકોડી કાળ સુષમદુઃષમા અને ત્રણ સાગરોવમ કોડાકોડીકાળ સુષમાકાળ છે. 'दस सागरोवम कोडाकोडीओ कालो ओसप्पिणी' અવસર્પિણી કાળનુ કુલ પ્રમાણ ૧૦ કોડાકોડી સાગરોપમનુ છે. 'दस सागरोवम कोडाकोडीओ काली उस्सप्पिणी' એજ પ્રમાણે ઉત્સર્પિણી કાળનુ પ્રમાણ પણ ૧૦ કોડાકોડી સાગરોપમનુ છે. 'वीसं सागरोवम-कोडाकोडीओ ओसप्पिणी उस्सप्पिणी य' આ રીતે અવસર્પિણી અને ઉત્સર્પિણી કાળનું કુલ પ્રમાણ ૨૦ સાગરોપમ કોડાકોડીનુ થાય છે આ બન્નેના સંયોજનથી અવસર્પિણીરૂપ ૧ કલ્પકાળ થાય છે. તે કલ્પકાળમાં અવસર્પિણી-ઉત્સર્પિણીના કાળનું સંયોજન કરવામાં આવ્યું છે. ॥ સૂ ૩ ॥

भूमिभागे होत्था, से जहा नामए आलिंग पुक्खरे इवा०, एवं उत्तर कुरु वत्तव्वया नेयव्वा, जाव-आसयंति, सयंति; तीसेणं समाहे भारहेवासे तत्थ तत्थ-देसे देसें तहिं बहवे उराला कुद्दाला; जाव-कुसविकुसविसुद्धरुक्खमूला, जाव-छव्विहा मणुस्सा अणु सज्जित्था; तं जहा-पम्हगंधा; मियगंधा; अममा; तेय-तली; सहा सणिचारा, सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति ॥ सू० ४॥

छाया-जम्बूद्वीपे भदन्त ! द्वीपे अस्याम् अवसर्पिण्याम् सुषमसुषमायां समायाम् उत्तमार्थमाप्तायाम् भारतस्य वर्षस्य कीदृशः आकार-भावप्रत्यवतार-आसीत्, गौतम ! बहुसमरमणीयो भूमिभाग आसीत् तद्यथा नाम आलिङ्ग-पुष्कर इति वा० एवम् उत्तरकुरुवक्तव्यता ज्ञातव्या यावत्-आसीदन्ति, शेरते। तस्यां समायां भारते वर्षे तत्र तत्र देशे देशे, तत्र तत्र बहवः उदाराः कुद्दालाः

सुषमसुषमाकालके भरतक्षेत्रकी वक्तव्यता—

'जंबूदीवेणं भंते !' इत्यादि ।

सूत्रार्थ-(जंबूदीवेणं भंते ! दीवे इमीसे ओस्सप्पिणीए सुसमसुसमाए समाए उत्तमट्ठपत्ताए भरहस्स वासस्स केरिसिए आगारभावपडोयारे होत्था) हे भदन्त ! जंबूद्वीप नामके इस द्वीपमें, इस अवसर्पिणीमें उत्तमार्थप्राप्त सुषमसुषमाकालमें भारतवर्षके आकारों और भावोंका आविर्भाव कैसा था? (गोयमा) हे गौतम ! (बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे होत्था) भूमिभाग बहुसम होनेके कारण रमणीय था। (से जहा नामए आलिंगपुक्खरेइ वा एवं उत्तरकुरुवत्तव्वया नेयव्वा

સુષમસુષમાકાળના ભરતક્ષેત્રની વક્તવ્યતા-

'जंबूदीवेणं भंते !' ઇત્યાદિ—

સૂત્રાર્થ— जंबूदीवेणं भंते ! दीवे इमीसे ओस्सप्पिणीए सुसमसुसमाए समाए उत्तमट्ठपत्ताए भरहस्स वासस्स केरिसिए आगारभावपडोयारे होत्था) હે ભદન્ત ! જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં, આ ઉત્સર્પિણીકાળના ઉત્તમાર્થ પ્રાપ્ત સુષમસુષમા કાળે ભરતક્ષેત્રના આકારો તથા ભાવોનો આવિર્ભાવ કેવો હતો ? (गोयमा) હે ગૌતમ ! (बहु समरमणिज्जे भूमिभागे होत्था) ત્યારે ભૂમિભાગ ઘણો જ સમતલ હોવાથી રમણીય હતો. (से जहा नामए आलिंगपुक्खरेइ वा एवं

यावत्-कुश-विकुश-विशुद्ध-वृक्षमूलानि, यावत्-षड्विधा मनुष्या अनुषक्तवन्तः, तद्यथा-पद्मगन्धाः, मृगगन्धाः अममाः, तेजस्तलिनः, सहाः, शनैश्चरिणः, तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति ॥सू० ४॥

जाव आसयंति) जैसा आलिंगपुष्करवाद्यविशेष के मुखकापुट होता है वैसा भरतक्षेत्रका भूमिभाग था इस तरहकी यहां पर भारतवर्षके संबंधमें उत्तरकुरुको वक्तव्यता जाननी चाहिये यावत् बैठते हैं, सोते हैं, (तीसे णं समाए भारहे वासे तत्थ तत्थ देसे देसे तहिं तहिं बहवे उराला, कुद्दाला, जाव कुसविकुसविसुद्ध रुक्खमूला जाव छव्विहा मणुस्सा अणुसज्जित्था) उसकालमें भारतक्षेत्रमें उन उनदेशोंमें, उन२ स्थलोंमें बहुत बडे२ उद्दालक यावत् कुश और विशुद्ध वृक्षमूल थे, यावत् छह प्रकारके मनुष्य थे (तंजहा) वे इस प्रकार से (पम्हगंधा, मियगंधा, अममा, तेयतली, सहा सणिंचारा, सेवं भंते ! सेवं ! त्ति) पद्मके समान गंधवाले१, कस्तूरीके समान गंधवाले२, ममताभाव से रहित३, तेजस्वी तथा रूपवाले४, सहनशील५ और धीरे२ चलनेवाले हे भदन्त ! जैसा आपने कहा है वह सब ऐसा ही है भदन्त आपने कहा है वह सब ऐसा ही है ।

उत्तरकुरुवत्तव्वता नेयव्वा जाव आसयंति सयंति) જેવી રીતે તબલાનો મુખપુટ સમતલ હોય છે, એવો જ સમતલ ભારતવર્ષનો ભૂમિભાગ હતો. જીવાભિગમ સૂત્રમાં જેવી ઉત્તરકુરુની વકતવ્યતા આપી છે એવી જ ભારતવર્ષની વકતવ્યતા પણ અહીં ગ્રહણ કરવી. "બેસે છે, શયન કરે છે" ત્યાં સુધી તે વકતવ્યતા ગ્રહણ કરવી. (तीसेणं समाए भारहे वासे तत्थ तत्थ देसे देसे तहिं तहिं बहवे उराला कुद्दाला, जाव कुल विकुल विसुद्ध रुक्खमूला जाव छव्विहा मणुस्सा अणुसज्जित्था) તે કાળે ભારતવર્ષમાં તે તે દેશોમા, તે તે સ્થળોમાં ઘણા જ મોટાં ઉદ્દાલક (એક વૃક્ષનું નામ) (यावत्) કુશ અને વિકુશથી વિશુદ્ધ વૃક્ષમૂળ હતા, (यावत्) છ પ્રકારના મનુષ્ય હતાં- (तं जहा) જેમ કે (पम्मगंधा, मियगंधा, अममा, तेयतली, सहा, सणिंचारा, 'सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति') (૧) પદ્મના જેવી ગંધવાળા, (૨) કસ્તુરીના જેવી ગંધવાળા, (૩) મમતા ભાવથી રહિત, (૪) તેજસ્વી તથા સુંદર, (૫) સહનશીલ અને (૬) ધીરે ધીરે ચાલનારા. ગૌતમ સ્વામી ભગવાનનાં વચનોને પ્રમાણભૂત માનીને કહે છે-હે ભદન્ત ! આપની વાત સાચી છે. હે ભદન્ત ! આ વિષયનું આપે જે પ્રતિપાદન કર્યું તે સર્વથા સત્ય જ છે.

टीका—कालाधिकारात् सुषमसुषमाकालिकभरतक्षेत्रवक्तव्यतामाह—जम्बु दीवेणं भंते ! इत्यादि ।

'जंबुद्दीवेणं भंते ! दीवे इमीसे उस्सप्पिणीए सुममसुसमाए समाए उत्तमट्ठपत्ताए' गौतमः पृच्छति—हे भदन्त ! जम्बूद्वीपे खलु द्वीपे अस्याम् वर्त्तमानायाम् उत्सर्पिण्याम् सुषमसुषमायाम् चतुःसागरोपमकोटीकोटी कालरूपायाम् समायाम् उत्तमार्थप्राप्तायाम् उत्तमान् तत्कालापेक्षया उत्कृष्टान् आयुष्कादीन् अर्थात् प्राप्तायाम् उत्कृष्टावस्थां गतायामित्यर्थः भारतस्य वर्षस्य भरतक्षेत्रस्य कीदृशः आकार—भावप्रत्यवतारः—आकाराश्च भावाश्चेति आकार भावास्तेषां प्रत्यवतारः आविर्भावः आसीत् ?

भगवानाह—'गोयमा ! बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे होत्था' हे गौतम ! भारतवर्षस्य बहुसमरमणीयः बहुसमः=अत्यन्तसमतलः नतु विषमः उच्चावचः,

---

टीकार्थ—कालका अधिकार चल रहा है इस कारण सुषमसुषमा कालके समयमें भरतक्षेत्र कैसा था इस वक्तव्यताको सूत्रकारने इस सूत्रद्वारा प्रकट किया है इसमें गौतमस्वामीने प्रभुसे ऐसा पूछा है कि 'जंबूद्दीवे णं भंते ! दीवे इमीसे ओस्सप्पिणीए सुसमसुसमाए समाए उत्तमट्ठपत्ताए' हे भदन्त ! इस जंबूद्वीप नामके द्वीपमें इस वर्तमान अवसर्पिणीमें सुषमसुषमा कालमें जो कि चार सागरोपमकोटा कोटीका है तथा जिसमें आयुकाय आदि सबसे उत्कृष्ट होते हैं भरतक्षेत्रमें आकारोंका और भावोंका आविर्भाव कैसा था ? उत्तरमें प्रभु उनसे कहते हैं कि 'गोयमा' हे गौतम ! उस समयमें भरतक्षेत्र का 'बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे होत्था' भूमिभाग अत्यन्त समतल

ટીકાર્થ—કાળનુ નિરૂપણુ ચાલી રહ્યું છે, તે કારણે સુષમસુષમાકાળે ભરતક્ષેત્રની કેવી સ્થિતિ હતી, તે આ સૂત્રમાં સૂત્રકારે પ્રકટ કરેલ છે—આ વિષયને અનુલક્ષીને ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે 'जंबूद्दीवे णं दीवे इमीसे ओसप्पिणीए सुसमसुसमाए समाए उत्तमट्ठपत्ताए' હે ભદન્ત ! આ જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપમા આ વર્તમાન અવસર્પિણીના સુષમસુષમા કાળે (તે સુષમસુષમા કાળ ચાર સાગરોપમ કોડાકોડીનો કહ્યો છે, અને તેમા આયુ, કાય આદિને સૌથી ઉત્કૃષ્ટ કહ્યાં છે) ભરત ક્ષેત્રમા આકારોનો તથા ભાવોનો આવિર્ભાવ કેવો હતો ? મહાવીર પ્રભુ કહે છે— 'गोयमा !' હે ગૌતમ ! તે સમયે ભરક્ષેત્રનો 'बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे होत्था' ભૂમિભાગ અત્યન્ત સમતલ હતો (ખાખડ-ખૂબડ, ઉંચોનીચો ન હતો) અને અતિશય

अत एव रमणीयः भूमिभागः=भूप्रदेशः आसीत्, तदेव दर्शयति-'से जहा नामए आलिंगपुक्खरे इवा०' तद्यथा नाम आलिङ्गपुष्कर इतिवा, आलिङ्गस्य= समतलमुखवाद्यविशेषस्य पुष्करोमुखपुटः इति समतलः कोमलोवा भवति, तथैव भारतभूभागः समतलाकारः कोमलश्चेत्यर्थः, 'एवं उत्तरकुरुवत्तव्वया नेयव्वा' एवं तथा चात्र उत्तरकुरुवक्तव्यता ज्ञातव्या, जीवाऽभिगमोक्तोत्तरकुरु वक्तव्यतानुसारं भारतस्य वक्तव्यता स्वयमूहनीया इत्याशयः, जीवाभिगमोक्ता उत्तर कुरुवक्तव्यता चेयम्-'मुइंगपुक्खरेइवा, भरतलेइवा, करतले इवा' मृदङ्गपुष्करः मृदङ्गस्य वाद्यविशेषस्य पुष्करः अग्रभागपुटः इति वा मृदङ्गमुख पुटाकार सदृशः समतलो भारतभूभागः आसीत्, एवं सरस्तलम्, इति वा, सरसः=सरोवरस्य तलप्रदेशवत् समो भारतभूप्रदेशः, अथवा करतलवत् समो

वाला था विषमता ऊँची नीची अवस्था वाला नहीं था, इसीसे वह रमणीय था इसी बातको सूत्रकार 'से जहा नामए आलिंगपुक्खरेइ वा' इस सूत्र पाठ द्वारा प्रकट करते हैं जैसे समतल मुखवाले वाद्य विशेषका तबलाका मुखपुट समतल होता है उसी प्रकारसे भरतक्षेत्रका भूभाग समतल आकारवाला और कोमल था। 'एवं उत्तरकुरुवत्तव्वया नेयव्वा' जीवाभिगमसूत्रमें जैसी उत्तरकुरुकी वक्तव्यता कही गई है उसीके अनुसार यहांपर भरतक्षेत्रकी वक्तव्यता जाननी चाहिये।

जीवाभिगमसूत्रमें उत्तरकुरुकी वक्तव्यता इस प्रकारसे है 'मुइंगपुक्खरेइ वा सरतलेइ वा, करतलेइवा' उत्तरकुरुक्षेत्रमें सदा प्रथमकाल सुषमसुषमा रहता है इस कारण वहांका भूमिभाग तबलाकेमुखके जैसा समतल होता है' तालाब के तलके समान सम एकसा रहता है, तथा हथेली के

રમણીય હતો, એ જ વાતને સૂત્રકાર આ સૂત્રપાઠ દ્વારા પ્રકટ કરે છે-'से जहा नामए आलिंगपुक्खरेइ वा' જેવો સમતલ અને કોમળ તબલાનો મુખપુટ હોય છે, એવો જ સમતલ અને કોમળ ભરતક્ષેત્રનો ભૂમિભાગ હતો. 'एव उत्तरकुरु-वत्तव्वया णेयव्वा' જીવાભિગમ સૂત્રમાં કુરુક્ષેત્રનુ જેવું વર્ણન કર્યું છે, એવુ જ ભરતક્ષેત્રનુ પણ વર્ણન સમજવું

જીવાભિગમ સૂત્રમાં ઉત્તરકુરુનુ આ પ્રમાણે વર્ણન કર્યું છે- 'मुइंगपुक्खरे इवा सरतलेइ वा करतलेइ वा, ઉત્તર કુરુક્ષેત્રમાં સદા પ્રથમ કાળ (સુષમસુષમા રહે છે. તેથી ત્યાં ભૂમિભાગ તબલાના મુખ જેવો સમતલ હોય છે, સરોવરના તળિયા જેવો સમતલ હોય છે અને હથેલીના જેવો એક સરખો હોય છે. આ વર્ણન પ્રમાણે

भारतप्रदेश इत्यर्थः एवंरीत्या भारतस्य भूमिसमतायाः, भूमिभागगततृण-मणीनां वर्णपञ्चकस्य, सुरभिगन्धस्य, कोमल स्पर्शस्य, शुभशब्दस्य, वाप्यादीनाम्, वाप्याद्यनुगतोत्पातपर्वतादीनाम्, उत्पातपर्वताद्याश्रितानां हंसाऽऽसनादीनाम्, लतागृहादीनाम्, शिलापट्टकादीनांच वर्णना वक्तव्या, तादृशवर्णनान्ते च जीवाभिगमे एवं दृश्यते-'तत्थणं वहवे भारया मणुस्सा मणुस्सीओय आसयंति, सयंति चिट्ठंति, निसीयंति, तुयट्टंति' इत्यादि, तत्र खलु वहव भारताः मनुष्याः मानुष्य श्च आसीदन्ति, शेरते, तिष्ठन्ति, निषीदन्ति, त्रुटयन्ति, इत्यभिप्रायेणै-वाह-'जाव आसयन्ति, सयंति, यावत्-आसीदन्ति, शेरते। यावत्पदसंग्राह्याणि

जैसा एकसा रहता है इसी वर्णनके अनुसार भरतक्षेत्रका भूभाग भी प्रथमकाल सुषमसुषमाके समयमें ऐसा ही रहता है भूमिभागमें रहे हुए तृण और मणि ये सब पांच वर्णवाले होते हैं, गंध सुगंधित होती है, स्पर्श कोमल होता है, शब्द सुहावने होते हैं, वापिका आदिमें अनुगत उत्पात पर्वत आदि होते हैं, उत्पात पर्वतादिकोंके आश्रित हंसासन आदि होते हैं, लतागृह आदि होते हैं, शिलापट्टक आदि होते हैं सो इन सब बातों का वर्णन भी यहां भारतक्षेत्रकी भूमिमें करलेना चाहिये। क्योंकि ऐसा ही वर्णन जीवाभिगम सूत्रमें किया गया है। इसवर्णनके अन्तमें जीवाभिगमसूत्रमें फिर ऐसा पाठ आया हुआ है 'तत्थ णं वहवे भारया मणुस्सा मणुस्सीओ य आसयंति, सयंति, चिट्ठंति, निसीयंति, तुयट्टंति' इसी अभिप्रायको लेकर यहां पर भी सूत्रमें 'जाव आसयंति, सयंति' ऐसा पाठ कहा गया है। यहां यावत् शब्दसे जिन पदोंका संग्रह हुआ है वे पद सब

ભરતક્ષેત્રનો ભૂમિભાગ પણ પ્રથમ કાળ સુષમસુષમાના સમયમા એવો જ રહે છે, ભૂમિભાગમા રહેલાં તૃણ અને મણિ પાચ વર્ણવાળા હોય છે, ગંધ સુગંધી જ હોય છે. સ્પર્શ કોમળ હોય છે, શબ્દ મધુર હોય છે, વાપિકા આદિ હોય છે, વાપિકા આદિમાં અનુગત ઉત્પાત પર્વત આદિ હોય છે, ઉત્પાત પર્વતાદિકોમા આશ્રિત હંસ આદિ હોય છે, લતાગૃહ આદિ હોય છે, શિલાપટ્ટક આદિ હોય છે. તો એ બધી વસ્તુઓ ભારતવર્ષમાં પણ હોય છે એમ સમજવું. આ વર્ણનના અન્તભાગે જીવાભિગમ સૂત્રમાં આ પ્રકારનો સૂત્રપાઠ આપ્યો છે— 'तत्थ णं वहवे भारया मणुस्सा मणुस्सीओय आसयंति, सयंति, चिट्ठंति, निसीयति, तुयट्टंति' એ વાતને અનુલક્ષીને અહીં પણ 'जाव आसयंति, सयंति' એવો પાઠ આપ્યો છે. અહીં 'यावत्' પદથી જે પદોનો સંગ્રહ થયો છે, તે સમસ્ત પદો ઉપર આપવામા આવેલાં છે.

च पदानि संगृह्य उपरि प्रदर्शितान्येव । 'तीसेणं समाए भारहे वासे तत्थ तत्थ,-देसे देसे, तहिं तहिं वहवे उदाला कुद्दाला' तस्यां खलु अवसर्पिण्यां प्रथमारके समायां सुषमसुषमायां भारते वर्षे तत्र तत्र भारतस्य खण्डे खण्डे, देशे देशे खण्डांशे खण्डांशे, तत्र तत्र देशस्यांशे, देशस्यांशे बहवः उदाराः विशालाः कुद्दालाः उद्दालकादयः पुष्पवृक्षविशेषाः 'जाव-कुस-विकुस विसुद्धरुक्खमूला' यावत्-कुशविकुशविशुद्धवृक्षमूलाः, कुशैः दर्भैः, विकुशैः बल्व जादिभिः तृणविशेषैः विशुद्धानि तदूरहितानि वृक्षमूलानि येषां ते तथा आसन् यावत्करणात्-' कयमालानट्टमाला ' इत्यादि संग्राह्यम्, 'जाव छव्विहा मणुस्सा अणुसज्जित्था' यावत् षड्विधाः पट्प्रकाराः मनुष्याः अनुषक्तवन्तः पूर्वकालाद् कालान्तरमनुवृत्तवन्तः आसन्, यावत्करणात्-'मूलमंतो, कन्दमंतो, खंधमंतो, तयामंतो, सालमंतो ' इत्यादि संग्राह्यम्, मूलवन्तः, कन्दवन्तः इत्यादि औप-

ऊपरमें दिखा ही दिये गये हैं । 'तीसे णं समाए भारहे वासे तत्थ तत्थ देसे देसे, तहिं तहिं वहवे उदाला कुद्दाला' अवसर्पिणी के प्रथम आरक सुषमसुषमामें भरतक्षेत्रमें भारतके खण्ड खण्डमें, देशदेशमें, खण्डांश खण्डांशमें, देशके अंश अंशमें विशाल उद्दालक आदिवृक्ष (पुष्पसे युक्त वृक्ष विशेषको उद्दालक कहते हैं)थे । यावत् 'कुसविकुस-विसुद्धरुक्खमूला' वृक्षोंके मूलभाग अधोभाग कुश एवं विकुश बल्वज आदि तृणविशेषोंसे रहित थे । यहां यावत् शब्द से ' कयमालानट्ट-माला' इत्यादि पाठका संग्रह हुआ है। 'जाव छव्विहा मणुस्सा' अणु-सज्जित्था' यावत् छ प्रकारके मनुष्य पूर्वकालसे दूसरे कालमें आये हुए थे । यहां यावत् पदसे 'मूलमंतो, कंदमंतो, खंध मंतो, तयामंतो,

'तीसे णं समाए भारहे वासे तत्थ तत्थ देसे देसे, तहिं तहिं बहवे उद्दाला कुद्दाला' અવસર્પિણીના પહેલા આરાના સુષમસુષમા કાળે ભારતવર્ષમાં ભારતના પ્રત્યેક દેશમાં પ્રત્યેક ખંડમાં, પ્રત્યેક ખંડાંશમાં અને પ્રત્યેક દેશના પ્રત્યેક વિભાગમાં વિશાળ ઉદ્દાલક આદિ વૃક્ષ હતાં (પુષ્પવાળા એક પ્રકારનાં વૃક્ષોને ઉદ્દાલક કહે છે) यावत ' कुसविकुसविसुद्धरुक्खमूला' વૃક્ષના મૂળનો ભાગ કુશ (દર્ભ), વિકુશ (બલ્વજ) આદિ તૃણવિશેષોથી રહિત હતો. અહીં 'यावत्'પદથી 'कयमाला नट्टमाला' ઇત્યાદિ પાઠનો સંગ્રહ થયો છે.

'जाव छव्विहा मणुस्सा अणुसज्जित्था' (यावत्) છ પ્રકારના મનુષ્ય પૂર્વ-કાળમાંથી બીજા કાળમાં આવેલા હતા અહીં 'यावत्' પદથી 'मूलमंतो, कंदमंतो, खंधमंतो, तयामंतो, सालमंतो' આ પદોનો સંગ્રહ થયો છે. તેમનો અર્થ

पातिकसूत्रोक्तं संग्राह्यम्, उद्दालकवृक्षविशेषणं बोध्यम् । तानेव षड्विधान् मनुष्यानाह–'तं जहा–पम्हगंधा, मियगंधा, अममा, तेयतली, सहा, सणिंचारा' तद्यथा–पद्मगन्धाः=पद्मसमगन्धवन्तः, मृगगन्धाः मृगमद (कस्तूरी) समगन्धवन्तः, अममाः, नास्ति मम ममत्वं येषां ते अममाः ममतारहिता इत्यर्थः, तेजस्तलिन', तेजः, तलं रूपं च येषां ते तेजस्तलिनः तेजस्विनः रूपवन्तश्च परमपराक्रमसौन्दर्यशालिनः इत्यर्थः, सहाः–सहन्ते इति सहाः सहनशीलाः समर्थाश्च, शनैश्चारिणः शनैः मन्दं मन्दम् संभ्रमाभावात् अनुत्सुकत्वाच्च चरितुं विचरितुं शीलं येषां ते शनैश्चारिणः शान्तस्वभावतया गजवद्मन्दगमनकर्तारः मनुष्या आसन् इति भावः । अन्ते गौतमः उपर्युक्तं स्वीकुर्वन्नाह 'सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति' तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति । हे भदन्त ! तदेवं भवदुक्तं सर्वं सत्यमेवेति ॥ सू० ४ ॥

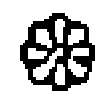
इति श्री–जैनाचार्य–जैनधर्मदिवाकर–पूज्यश्रीघासीलालव्रतिविर-
चितायां श्रीभगवतीसूत्रस्य प्रमेयचन्द्रिकाख्यायां व्याख्यायां
षष्ठशतकस्य सप्तमोद्देशकः समाप्तः ॥ ६–७॥

सालमंतो' इत्यादि पाठ संगृहीत हुआ है । इस पाठके शब्दोंका अर्थ औपपातिक सूत्रकी टीकामें करदिया गया है । ये सब विशेषण उद्दालक वृक्ष के हैं । छह प्रकारके मनुष्य ये है 'तं जहा' जैसे 'पम्हगंधा, मियगंधा, अममा, तेयतली, सहा सणिंचरा' पद्मकी जैसी गंधवाले, कस्तूरी की जैसी गंधवाले, ममताभावसे रहित, तेजस्वी, रूपशाली परमपराक्रम एवं सौंदर्यशाली, सहनशील समर्थ, एवं संभ्रमका अभाव होजाने से तथा अनुत्सुकता से रहित हो जानेके मन्द२ चाल चलने वाले थे । तात्पर्य यह है कि शान्त स्वभाव होनेसे वे गजकी चाल जैसी चाल चलते थे । अन्तमें गौतम उप-

ઔપપાતિક સૂત્રની ટીકામાં આપવામા આવેલો છે તે બધાં પદો ઉદ્દાલક વૃક્ષનાં વિશેષણો છે હવે છ પ્રકારના મનુષ્યો ગણાવવામાં આવે છે– (तंजहा) જેમકે पम्हगंधा, मियगंधा, अममा, तेयतली, सहा, सणिंचरा' (૧) પદ્મના જેવી ગંધવાળા, (૨) કસ્તૂરીના જેવી ગંધવાળા, (૩) મમતા ભાવથી રહિત, (૪) તેજસ્વી, સુંદર–પરમ પરાક્રમ અને સૌંદર્યશાળી (૫) સહનશીલ અને (૬) સંભ્રમનો અભાવ થઈ જવાને કારણે તથા ઉત્સુકતાથી રહિત થઈ જવાને કારણે ધીમે ધીમે ચાલનારા. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે શાન્ત સ્વભાવવાળા હોવાથી તેઓ ગજના જેવી ગતિથી ચાલતા હતા.

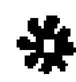
युक्त सब कथनको स्वीकार करते हुए प्रभुसे कहते हैं कि 'सेवं भंते ! सेवं भंते त्ति' हे भदन्त ! जैसा आप देवानुप्रियने प्रतिपादित किया वह सब ऐसा ही है भदन्त ! आपका कहा हुआ सर्वथा सत्य ही है ॥ सू. ४ ॥

जैनाचार्य श्री घासीलालजी महाराजकृत 'भगवतीसूत्र' की
प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याके छट्टे शतकका सप्तम
उद्देशक समाप्त ॥६-७॥

હવે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુના ઉપર્યુક્ત સમસ્ત કથનનો સ્વીકાર કરતાં કહે છે. 'सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति' 'હે ભદન્ત! આ વિષયનું આપે જે પ્રતિપાદન કર્યું તે સત્ય છે. હે દેવાનુપ્રિય! આપની વાત સર્વથા સત્ય છે.' ॥સૂ. ૪॥

જૈનાચાર્ય શ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજકૃત 'ભગવતી'
સૂત્રની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના છઠ્ઠા શતકનો
સાતમો ઉદ્દેશો સમાપ્ત ॥ ૬-૭ ॥

अथ अष्टमोद्देशकः प्रारभ्यते–

षष्ठशतके अष्टमोद्देशकस्य संक्षिप्तविषयविवरणम्–

पृथिव्यः कियत्यः ? अष्टौ ! रत्नप्रभायाः मध्ये गृहग्रामादिरस्ति ? नास्ति तत्र उदारा बलाहकाः स्तनितशब्दाश्च सन्ति । तं स्तनितशब्दं देवः असुरो नागश्च प्रकरोति । तत्र बादरः अग्निकायो वर्तते किं ? विग्रहगतिसमापन्नकान् वर्जयित्वा अन्यो बादरोऽग्निकायो नास्ति । तत्र चन्द्रः सूर्यः, तयोः प्रभावा वर्तन्ते ? न वर्तन्ते । एवंविधं प्रश्नोत्तरं सप्तानामपि नारकपृथिवीनां विषये

आठवे उद्देशकका प्रारंभ–

शतक ६ उद्देशक ८

छट्ठे शतकके इस अष्टम उद्देशकमें जो विषयवर्णित हुआ है उसका संक्षिप्त विवरण इस प्रकारसे है–

पृथिवियां कितनी हैं ? आठ हैं । रत्नप्रभा पृथिवीके बीचमें गृह ग्राम आदि हैं ? नहीं हैं । वहां उदार बलाहक मेघ और स्तनित शब्द (मेघगर्जन) हैं ? हां हैं । उस स्तनित शब्दको देव करता है? या असुर करता है ? या नाग करता है ? देव करता है, असुर करता है एवं नाग करता है । वहां बादर अग्निकाय है ? विग्रह गति समापन्नक जीवोंको छोडकर अन्य बादर अग्निकाय नहीं है । वहां चन्द्र, सूर्य हैं ? इन दोनोंका वहां प्रभाव है ? ये सब कुछ वहां नहीं है । इसी तरहके प्रश्न और उत्तर अन्य सातों पृथिवियोंके

આઠમો ઉદ્દેશક પ્રારંભ–

શતક ૬ ઉદ્દેશક ૮

આઠમા ઉદ્દેશકના વિષયનું સંક્ષિપ્ત વર્ણન—

પ્રશ્ન–'પૃથ્વીઓ કેટલી છે?' ઉત્તર–'આઠ છે' પ્રશ્ન–'રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં શું ગામ આદિ છે?' ઉત્તર–'નથી'. પ્રશ્ન–'ત્યાં મેઘ અને મેઘગર્જન છે ખરૂ?' ઉત્તર–હા, છે'. પ્રશ્ન–'તે મેઘગર્જન દેવ કરે છે ? કે અસુર કરે છે ? કે નાગકુમાર કરે છે?' ઉત્તર–'દેવ પણ કરે છે, અસુર પણ કરે છે અને નાગકુમાર પણ કરે છે' પ્રશ્ન–'શું ત્યા બાદર અગ્નિકાય છે?' ઉત્તર–'વિગ્રહગતિસમાપન્નક જીવો સિવાયના અન્ય બાદર અગ્નિકાય ત્યાં નથી.' પ્રશ્ન–'ત્યાં શું ચન્દ્ર સૂર્ય છે? તે બન્નેનો શું ત્યાં પ્રભાવ છે? ઉત્તર–ત્યાં એ કંઇ પણ નથી

અન્ય સાતે પૃથ્વીઓના વિષે પણ એજ પ્રકારના પ્રશ્નોત્તરો સમજવા. પણ તેમાં

कर्तव्यम् । नवरं तृतीयायां पृथिव्यां मेघसंस्वेदनादिकं नागः न प्रकरोति, चतुर्थ्यां पृथिव्यां तदनन्तरपृथिवीषु च सर्वासु संस्वेदनादिकं केवलं देव एव एकः प्रकरोति, एवंविधमेव प्रश्नोत्तरं सौधर्मादिदेवलोकसम्बन्धेऽपि कर्त्तव्यम्, नवरं तु मेघसंस्वेदनादिकं तत्रापि नागो न प्रकरोति । सनत्कुमारादि देवलोके तु संस्वेदनादिकं केवलं देव एव प्रकरोति । संग्रहगाथा आयुष्यबन्धः कतिविधः ? षड्विधः, षण्णां नामानि, अनयैव रीत्या यावत् वैमानिका बोध्याः । जीवानां बन्धविषयकं प्रश्नोत्तरं, लवणसमुद्रसम्बन्धिविचारः, जीवाभिगमसूत्रस्यातिदेशतया उपन्यासः । असंख्यद्वीपसमुद्रः । तेषां नामानि च यावन्ति शुभनामानि सन्ति तावन्ति बोध्यानि । इति ॥

विषयमें भी करना चाहिये विशेषता जो है वह इस प्रकार से है कि तृतीय पृथिवीमें मेघका संस्वेदन आदि नागकुमार नहीं करता है, चौथी पृथिवीमें और इसकी बादकी सब पृथिवीयोंमें संस्वेदन आदि केवल एकदेव ही करता है । इसी प्रकारके प्रश्न और उत्तर सौधर्म आदि देवलोक के संबंधमें भी करना चाहिये । विशेषता यहां पर भी इतनी ही है कि मेघोंका संस्वेदनादिक नागकुमार नहीं करता है । सनत्कुमार आदि देवलोकमें तो संस्वेदनादिक केवल देव ही करता है । संग्रह गाथा-

आयुष्यबंध कितने प्रकारका होता है ? छह प्रकारका होता है । छहके नाम । इसीरीतिसे यावत् वैमानिक जानना चाहिये । जीवों के बन्धविषयक प्रश्नोत्तर लवणसमुद्र संबंधी विचार जीवाभिगमसूत्रका अतिदेशरूपसे उपन्यास असंख्यात द्वीपसमुद्र इनके नाम जितने शुभ नाम हैं उतने ही है ।

આટલો જ તફાવત સમજવો-ત્રીજી પૃથ્વીમાં મેઘનું સંસ્વેદન આદિ નાગકુમાર કરતા નથી, ચોથીથી આઠમી સુધીની પૃથ્વીઓમા સંસ્વેદન આદિ દેવ જ કરે છે.

એ જ પ્રમાણે પ્રશ્નોત્તરો સૌધર્મ આદિ દેવલોકોને વિષે પણ સમજવા. અહીં એટલી જ વિશેષતા છે કે મેઘોનું સંસ્વેદન આદિ નાગકુમાર કરતા નથી. સનત્કુમાર આદિ દેવલોકમાં તો સંસ્વેદન આદિ કેવળ દેવ જ કરે છે. સંગ્રહ ગાથાના વિસ્તારનું કથન-'આયુષ્યબંધ કેટલા પ્રકારના હોય છે?' '૭ પ્રકારના હોય.' છએ પ્રકારનાં નામનું કથન. એ જ પ્રમાણે વૈમાનિક પર્યન્તનું પ્રતિપાદન. જીવોના બન્ધવિષયક પ્રશ્નોત્તરો, લવણસમુદ્ર વિષે વિચાર, જીવાભિગમ સૂત્રનો અતિદેશરૂપે ઉપન્યાસ, અસંખ્યાત દ્વીપ સમુદ્ર, તેમના નામ, જેટલાં શુભ નામ છે એટલા જ છે.

पृथिवीवक्तव्यता-

मूलम्-'कइणं भंते ! पुढवीओ पण्णत्ताओ ? गोयमा ! अट्ठ पुढवीओ पण्णत्ताओ, तं जहा-रयणप्पभा, जाव-ईसीपब्भारा। अत्थिणं भंते ! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए अहे गेहा इवा, गेहावणा इवा ?। गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे ! अत्थिणं भंते ! इमीसे रयणप्पभाए अहे गामा इवा, जाव, सन्निवेसा इवा ? णो इणट्ठे समट्ठे। अत्थिणं भंते ! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए अहे उराला बलाहया संसेयंति, संमुच्छंति, वासं वासंति ?। हंता, अत्थि ! तिण्णि वि पकरेंति। अत्थि णं भंते ! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए अहे बायरे अगणिकाए ?। गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे, नन्नत्थ विग्गाहगइ समावन्नएणं। अत्थि णं भंते इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए अहे चंदिम जाव-तारारूवा ? णो इणट्ठे समट्ठे ! अत्थि णं भंते ! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए चंदाभा इवा सूराभा इवा ? णो इणट्ठे समट्ठे। एवं दोच्चाए पुढवीए भाणियव्वं। एवं तच्चाए वि भाणियव्वं;, नवरं-देवो वि पकरेइ, असुरो वि पकरेइ, णो णागो पकरेइ। चउत्थीए वि एवं, नवरं देवो एक्को पकरेइ, णो असुरो, णो नागो पकरेइ ! एवं हेट्ठिल्लासु सव्वासु देवो एक्को पकरेइ। अत्थि णं भंते ! सोहम्मी-साणाणं कप्पाणं अहे गेहा इवा, गेहावणा इवा ?। णो इणट्ठे समट्ठे। अत्थि णं भंते ! उराला बलाहया ? हंता, अत्थि। देवो पकरेइ, असुरो वि पकरेइ, णो

नागो पकरेइ । एवं थणिय सद्देवि । अत्थि णं भंते! बायरे पुढवीकाए, बायरे अगणिकाए ! । णो इणट्ठे समट्ठे, नण्णत्थ विग्गहगइसमावन्नएणं । अत्थि णं भंते ! चंदिम० ! णो इणट्ठे समट्ठे ! अत्थिणं भंते! गामा इवा० ? णो इणट्ठे समट्ठे ! अत्थि णं भंते ! चंदाभा इवा ! गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे ! एवं सणंकुमार-माहिंदेसु, नवरं-देवो एगो पकरेइ । एवं बंभलोए वि, एवं बभलोगस्स उवरिं सव्वेहिं देवो पकरेइ, पुच्छियव्वो य । बायरे आउकाए, बायरे अगणिकाए, बायरे वणस्सइ काए, अण्णं तं चेव ।

गाहा—'तमुकाए कप्पपणए अगणि-पुढवी य अगणि पुढवीसु ।
आऊ तेऊ वणस्सई कप्पुवरिम कण्ह राईसु' ॥सू० १॥

छाया—कति खलु भदन्त ! पृथिव्यः प्रज्ञप्ताः ? गौतम ! अष्ट पृथिव्यः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—रत्नप्रभा, यावत्—ईषत्प्राग्भारा । अस्ति खलु भदन्त ! अस्यां रत्नप्रभायां पृथिव्याम् अधोगेहा इति वा, गेहापणा इति वा ? गौतम !

पृथिवीवक्तव्यता—

'कइणं भंते' इत्यादि ।

सूत्रार्थ—(कइणं भंते ! पुढवीओ पण्णत्ताओ) हे भदन्त ! पृथिवियां कितनी कही गई हैं? (गोयमा) हे गौतम ! (अट्ठ पुढवीओ पण्णत्ताओ) पृथिवियां आठ कही गई हैं । (तंजहा) वे इस प्रकारसे हैं (रयणप्पभा, जाव इसी पब्भारा) रत्नप्रभा यावत् ईषत्प्राग्भारा ।

પૃથ્વી વક્તવ્યતા—

'कइणं भंते !' ઇત્યાદિ

સૂત્રાર્થ—(कइणं भंते ! पुढवीओ पण्णत्ताओ ?) હે ભદન્ત ! પૃથ્વીઓ કેટલી કહે છે? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (अट्ठ पुढवीओ पण्णत्ताओ) પૃથ્વીઓ આઠ કહી છે. (तंजहा) તેમનાં નામ આ પ્રમાણે છે-(रयप्पभा जाव इसीपब्भारा)

नायमर्थः समर्थः अस्ति खलु भदन्त ! अस्याः रत्नप्रभायाः अधोग्रामा इति वा यावत्-सन्निवेशा इति वा ? नायमर्थः समर्थः ! अस्ति खलु भदन्त ! अस्याः रत्नप्रभायाः पृथिव्याः अधः उदाराः बलाहकाः संस्विद्यन्ति, संमूर्च्छन्ति, वर्षा वर्षन्ति ? हन्त, अस्ति, त्रयोपि प्रकुर्वन्ति-देवोऽपि प्रकरोति, असुरोऽपि प्रकरोति, नागोऽपि प्रकरोति । अस्ति खलु भदन्त ! अस्यां रत्नप्रभायां

(अत्थि णं भंते ! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए अहे गेहाइ वा, गेहावणाइ वा) हे भदन्त ! नीचे स्थित इस रत्नप्रभा पृथिवीमें गृह अथवा गृहापण हैं क्या ? (गोयमा णो इणट्ठे समट्ठे) हे गौतम ! यह अर्थ समर्थ नहीं है । (अत्थि णं भंते ! इमीसे रयणप्पभाए अहे-गामाइ वा जाव सन्निवेसाइ वा) हे भदन्त ! इस रत्नप्रभा पृथिवीमें ग्राम यावत् सन्निवेश हैं क्या ? (णो इणट्ठे समट्ठे) हे गौतम ! यह अर्थ समर्थ नहीं है । (अत्थि णं भंते ! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए अहे उराला बलाहया संसेयंति, संमुच्छंति, वासं वासंति ?) हे भदन्त ! इस रत्नप्रभा पृथिवीमें उदार मेघ संस्वेदयुक्त होते है ? संमूर्च्छित होते हैं ? वृष्टि करते हैं ? (हंता अत्थि) हां ऐसा होता है । (तिन्नि वि पकरेंति देवो वि पकरेइ, असुरो वि पकरेइ, नागो वि पकरेइ) तीनों भी करते हैं,देव भी करता है। असुर भी करता है नाग भी करता

રત્નપ્રભાથી લઈને ઇષત્પ્રાગભારા પર્યન્તની આઠ પૃથ્વીઓ સમજવી, (अत्थिणं भंते ! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए अहे गेहाइ वा, गेहावणाइ वा ?) હે ભદન્ત ! નીચે રહેલી આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં ઘર અથવા ગૃહાપણ (હાટો) છે ખરાં ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (णो इणट्ठे समट्ठे) આ અર્થ સમર્થ નથી. એટલે કે ત્યાં ગૃહ આદિ નથી. अत्थिणं भंते ! इमीसे रयणप्पभाए अहे गामाइ वा, जाव सन्निवेसाइ वा ?) હે ભદન્ત ! આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમા ગામથી લઇને સન્નિવેશ પર્યન્તનાં સ્થાનો છે ખરાં ? (णो इणट्ठे समट्ठे ?) હે ગૌતમ ! ત્યાં ગ્રામાદિ કંઈ પણ નથી.

(अत्थि णं भंते ! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए अहे उराला बलाहया संसेयंति संमुच्छंति, वासं वासंति ?) હે ભદન્ત ! આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં શું ઉદાર (વિશાળ) મેઘ સંસ્વેદન પામે છે? સંમૂર્ચ્છિત (એકત્રિત) થાય છે? વૃષ્ટિ વરસાવે છે? (हंता, अत्थि) હા, એવું થાય છે. હે ભદન્ત ! તે સંસ્વેદન આદિ કોણ કરે છે?- શું દેવ કરે છે? શું અસુર કરે છે? શું નાગ કરે છે? (तिन्नि वि पकरेंति-देवो वि पकरेइ, असुरो वि पकरेइ, नागो वि पकरेइ) હે ગૌતમ ! ત્રણે કરે છે- દેવ

पृथिव्यां बादरः स्तनितशब्दः? हन्त! अस्ति। त्रयोऽपि प्रकुर्वन्ति। अस्ति खलु भदन्त! अस्याः रत्नप्रभायाः पृथिव्याः अधो बादरोऽग्निकायः? गौतम! नायमर्थः समर्थः, नान्यत्र विग्रहगतिसमापन्नकेन। अस्ति खलु भदन्त! अस्यां रत्नप्रभायां पृथिव्याम् अधश्चन्द्रमाः, यावत्–तारारूपाः? नायमर्थः समर्थः, अस्ति खलु भदन्त! अस्यां रत्नभायां पृथिव्याम् अधः चन्द्राभा इति

है। (अत्थि णं भंते! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए अहे बायरे थणियसद्दे) हे भदन्त! इस रत्नप्रभा पृथिवीमें बादर स्तनित शब्द होता है क्या? (हंता अत्थि, तिन्नि वि पकरेंति) हां गौतम! होता है। इस स्तनित शब्दको तीनों भी करते हैं। (अत्थि णं भंते! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए अहे बायरे अगणिकाए) हे भदन्त! इस रत्नप्रभा पृथिवीमें बादर अग्निकाय है क्या? (गोयमा) हे गौतम! (णो इणट्ठे समट्ठे) यह अर्थ समर्थ नहीं है, (णण्णत्थ विग्गहगइसमावन्नएणं) केवल विग्रहगतिसमापन्नक जीवोंको छोडकर। (अत्थि णं भंते! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए अहे चंदिम जाव तारारूवा) हे भदन्त! इस रत्नप्रभा पृथिवीमें चन्द्रमा यावत् तारारूप हैं क्या? (णो इणट्ठे समट्ठे) हे गौतम! यह अर्थ समर्थ नहीं है। (अत्थि णं भंते! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए चंदाभाइ वा सूराभाइ वा) हे भदन्त! इस

પણ કરે છે, અસુર પણ કરે છે અને નાગ પણ કરે છે. (अत्थिणं भंते! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए अहे बायरे थणियसद्दे?) હે ભદન્ત! આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં શું બાદર સ્તનિત શબ્દ (મેઘગર્જન) થાય છે? (हंता, अत्थि, तिन्नि वि पकरेंति) હા, ગૌતમ! થાય છે, તે મેઘગર્જન ત્રણે (દેવ, અસુર અને નાગ) કરે છે. (अत्थि णं भंते! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए अहे बायरे अगणिकाए?) હે ભદન્ત! આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં શુ બાદર અગ્નિકાય હોય છે? गोयमा! णो इणट्ठे समट्ठे) હે ગૌતમ! આ વાત બરાબર નથી. (णण्णत्थ विग्गहगइसमावण्णएणं) કેવળ વિગ્રહગતિપ્રાપ્ત જીવો સિવાયના જીવો ત્યાં હોતા નથી. એટલે કે વિગ્રહગતિ સમાપન્નક જીવોનો જ ત્યા સદ્ભાવ કહ્યો છે. (अत्थि णं भंते! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए अहे चंदिम जाव तारारूवा?) હે ભદન્ત! આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં ચન્દ્રમા, સૂર્ય, નક્ષત્રો, ગ્રહો અને તારાઓ છે ખરાં?

(णो इणट्ठे समट्ठे) હે ગૌતમ! ત્યાં ચન્દ્ર આદિ જ્યોતિષિક દેવો નથી. (अत्थिणं भंते! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए चांदाभाइ वा सूराभाइ वा?)

वा, सूर्याभा इति वा? नायमर्थः समर्थः। एवं द्वितीयायां पृथिव्यां भणितव्यम्। एवम् तृतीयायामपि भणितव्यम्, नवरम्-देवोऽपि प्रकरोति, असुरोऽपि प्रकरोति, नो नागः प्रकरोति चतुर्थ्यामपि एवम्, नवरम्-देवः एकः प्रकरोति, नासुरः, न नागः प्रकरोति। एवम् अधस्तनीषु सर्वासु देवः एकः प्रकरोति। अस्ति खलु भदन्त! सौधर्मेशानयोः कल्पयोः अधो गेहा इति वा, गेहापणा

रत्नप्रभा पृथिवीमें चन्द्रप्रभा अथवा सूर्यप्रभा है क्या? (णो इणट्ठे समट्ठे) हे गौतम! यह अर्थ समर्थ नहीं है। (एवं दोचाए पुढवीए भाणियव्वं) इसी तरह से द्वितीय पृथिवीमें भी कह लेना चाहिये। (एवं तच्चाए वि भाणियव्वं नवरं देवो वि पकरेइ, असुरो वि पकरेइ, णो णागो पकरेइ) इसी तरहसे तृतीय पृथिवीमें भी कहलेना चाहिये। विशेष यह है कि तृतीय पृथिवीमें देव भी करता है असुर भी करता है। परन्तु नाग नहीं करता है। (चउत्थेवि एवं नवरं देवो एको पकरेइ) चौथी पृथिवीमें भी ऐसा ही कहलेना चाहिये विशेषता यहां पर इतनी ही है कि यहां केवल एक देवही करता है (णो असुरो, णो नागो पकरेइ) न असुर करता है और न नाग करता है। (एव हेट्ठिल्लासु सव्वासु देवो एक्को पकरेइ) इसी प्रकारसे नीचेकी समस्तबाकी की पृथिवियोंमें एक देव ही करता है। (अत्थि णं भंते! सोहम्मीसाणं कप्पाणं अहे गेहाइ वा

હે ભદન્ત! આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમા શું ચન્દ્રનીપ્રભા કે સૂર્યનીપ્રભા છે ખરી? (णो इणट्ठे समट्ठे) હે ગૌતમ! ત્યા ચન્દ્ર કે સૂર્યના પ્રકાશ સંભવિત નથી. (एवं दोच्चाए पुढवीए भाणियव्वं) આ પ્રમાણેનુ કથન બીજી પૃથ્વીના વિષયમાં પણ સમજવું. (एवं तच्चाए वि भाणियव्वं-णवर देवो वि पकरेइ, असुरो वि पकरेइ, णो णागो पकरेइ) એ જ પ્રમાણેનુ કથન ત્રીજી પૃથ્વી વિષે પણ સમજવુ પરન્તુ ત્રીજી પૃથ્વીમા સંસ્વેદન આદિ દેવ પણ કરે છે અને અસુર પણ કરે છે, પરન્તુ નાગ કરતા નથી, એટલી જ વિશેષતા સમજવી (चउत्थे वि एवं - देवो एक्को पकरेइ) ચોથી પૃથ્વીમા પણ એ જ પ્રમાણે કથન સમજવું. તેમા સંસ્વેદન આદિ કેવળ એક દેવ જ કરે છે, એટલી વિશેષતા સમજવી, (णो असुरो, णो नागो पकरेइ) અસુર કરતા નથી અને નાગ પણ કરતા નથી. (एवं हेट्ठिल्लासु सव्वासु देवो एक्को पकरेइ) એ જ પ્રમાણે બાકીની સમસ્ત નીચેની પૃથ્વીઓમાં પણ સંસ્વેદન આદિ એક દેવ જ કરે છે. (अत्थि णं भंते! सोहम्मीसासाणं कप्पाणं अहे गेहाइ वा,

इति वा ? नायमर्थः समर्थः । अस्ति खलु भदन्त ! उदारा बलाहकाः ? हन्त, अस्ति । देवः प्रकरोति, असुरोऽपि प्रकरोति न नागः प्रकरोति। एवं स्तनितशब्दोऽपि । अस्ति खलु भदन्त ! बादरः पृथिवीकायः बादरोऽग्निकायः? नायमर्थः समर्थः, अन्यत्र विग्रहगतिसमापन्नकेन । अस्ति खलु भदन्त ! चन्द्रमाः ? नायमर्थः समर्थः, अस्ति खलु भदन्त ! ग्रामाः इति वा० ? नाय-

गेहावणाइ वा) हे भदन्त ! सौधर्मकल्प एवं ईशानकल्प के नीचे गृह या गृहापण हैं क्या ? (णो इणट्ठे समट्ठे) हे गौतम ! यह अर्थ समर्थ नहीं है । (अत्थि णं भंते ! उराला बलाहया) हे भदन्त ! सौधर्मकल्प और ईशानकल्पके नीचे विशाल मेघ हैं क्या ? (हंता अत्थि) हां गौतम ! विशाल मेघ हैं । (देवो पकरेइ, असुरो वि पकरेइ, णो नागो पकरेइ) उन मेघोंको देव करता है । असुर भी करता है । पर नाग नहीं करता है । (एव थणियसद्दे वि) इसी तरहसे स्तनित शब्दके विषयमें भी जानना चाहिये । (अत्थि णं भंते ! बायरे पुढवीकाए, बायरे अगणिकाए) हे भदन्त ! वहां पर बादर पृथिवीकाय और बादर अग्निकाय है क्या ? (णो इणट्ठे समट्ठे) हे गौतम ! यह अर्थ समर्थ नहीं है। (अत्थिणंभंते चंदिम) हे भदन्त ! वहां चन्द्रमा आदि है क्या ? (णो इणट्ठे समट्ठे) हे गौतम यह अर्थ समर्थ नहीं है । (नण्णत्थविग्गहगइसमावन्नएणं) केवल विग्रहगत्ति समापन्नक जीवोंको छोडकर । (अत्थि णं भंते चंदिम) हे भदन्त वहां चन्द्रमा आदि है क्या ? (णो इणट्ठे समट्ठे । हे गौतम यह अथ समर्थ नही है) (अत्थि णं भंते ! गामाइवा ?)

गेहावणाइ वा ?) હે ભદન્ત ! સૌધર્મ અને ઇશાન કલ્પની નીચે શુ ગૃહ અથવા ગૃહાપણ (હાટ) છે? (णो इणट्ठे समट्ठे) હે ગૌતમ ! ત્યાં ગૃહ આદિ કંઇ પણ નથી. (अत्थिणं भंते ! उराला वहालया ?) હે ભદન્ત ! શું ત્યા વિશાળ મેઘ છે ખરાં ? (हंता अत्थि) હા, ગૌતમ ? ત્યા વિશાળ મેઘ હોય છે. (देवो पकरेइ, असुरो वि पकरेइ, णो नागो पकरेइ) તે મેઘોનું સંસ્વેદન આદિ દેવ પણ કરે છે અને અસુર પણ કરે છે, પરન્તુ નાગકુમાર કરતા નથી (एवं थणिय सद्दे वि) એજ પ્રમાણે સ્તનિત શબ્દ (મેઘગર્જન) ના વિષયમા પણ સમજવુ. (अत्थि णं भंते ! बायरे पुढवीकाए, बायरे अगणिकाए ?) હે ભદન્ત ! ત્યાં શું બાદર પૃથ્વીકાય અને બાદર અગ્નિકાય છે ? (णो इणट्ठे समट्ठे) હે ભદન્ત ! ત્યાં બાદર પૃથ્વીકાય આદિ નથી. (नण्णत्थ विग्गहगइ समावन्नएणं) હે ગૌતમ ! ત્યાં કેવળ વિગ્રહગતિમાં વર્તમાન જીવોનો જ સદ્ભાવ છે, તે સિવાયના બાદર પૃથ્વીકાય આદિ જીવોનો ત્યાં સદ્ભાવ નથી. (अत्थिणं भंते ! चंदिम.) હે ભદન્ત ! ત્યાં ચન્દ્રમા આદિ છે ખરાં ? (णो इणट्ठे समट्ठे) હે ગૌતમ ! ત્યાં ચન્દ્રમા આદિ જ્યોતિષિકો નથી. (अत्थिणं भंते ! गामाइ

मर्थः समर्थः। अस्ति खलु भदन्त! चन्द्राभा इति वा० ? गौतम ! नायमर्थः समर्थः । एवं सनत्कुमार-माहेन्द्रयोः, नवरम्-देवः एकः प्रकरोति। एवं ब्रह्मलोकेऽपि। एवम् ब्रह्मलोकस्योपरि सर्वत्र देवः प्रकरोति । प्रष्टव्यश्च बादरोऽप्कायः, बादरोऽग्निकायः, बादरो वनस्पतिकायः, अन्यत् तदेव,

गाथा—'तमस्कायः कल्पपञ्चकेऽग्निः पृथिवी चाग्निः पृथिवीषु ।
आपस्तेजो वनस्पतिः कल्पोपरिमकृष्णराजीषु ॥सू० १॥

हे भदन्त! वहां ग्रामसे लेकर सन्निवेश आदि हैं क्या? (णो इणट्ठे समट्ठे) हे गौतम! यह अर्थ समर्थ नहीं है। (अत्थि णं भंते! चंदाभाइ वा) हे भदन्त! वहांपर चन्द्रकी प्रभा आदि हैं क्या? (गोयमा) हे गौतम! (णो इणट्ठे समट्ठे) यह अर्थ समर्थ नहीं हैं। (एवं सणंकुमार माहिंदेसु नवरं देवो एगो पकरेइ) इसी तरहसे सनत्कुमार और माहेन्द्र देवलोकमें भी जानना चाहिये विशेषता यहां पर केवल इतनी ही है कि यहां पर एक देव ही करता है (एवं बंभलोए वि एवं बंभलोगस्स उवरिं सव्वेहिं देवोपकरेइ, पुच्छियव्वोय बायरे आउकाए, बायरे अगणिकाए, बायरे वणस्सइकाए, अण्णं तं चेव) इसी तरह से ब्रह्मलोकमें भी जानना चाहिये। इसी तरहसे ब्रह्मलोक के ऊपर समस्त स्थलोंमें देव करता है। तथा समस्त जगह बादर अप्काय, बादर अग्निकाय और बादर वनस्पतिकायके संबंधमें प्रश्न करना चाहिये। बाकी सब पूर्वकी तरहसे ही है। गाहा-गाथा

वा० ?) હે ભદન્ત! ત્યા ગામથી લઈને સન્નિવેશ આદિ છે ખરા? (णोइणट्ठे समट्ठे) હે ગૌતમ! ત્યા ગામ આદિનો સદ્ભાવ નથી (अत्थिणं भंते! चंदाभाइ वा०?) હે ભદન્ત! શું ત્યા ચન્દ્ર, સૂર્ય આદિની પ્રભા છે ખરી? (णो इणट्ठे समट्ठे) હે ગૌતમ! ત્યા ચન્દ્રાદિની પ્રભા સભવી શકતી નથી. (एवं सणंकुमार माहिंदेसु-णवरं देवो एगो पकरेइ) એ જ પ્રમાણે સનત્કુમાર અને માહેન્દ્ર દેવલોકના વિષયમા પણ સમજવું વિશેષતા કેવળ એટલી જ છે કે તેમા સંસ્વેદન આદિ એક દેવ જ કરે છે. (एव बंभलोए त्रि, एवं बंभलोगस्स उवरिं सव्वेहिं देवो पकरेइ, पुच्छियव्वो य बायरे आउकाए, बायरे अगणिकाए, बायरे वणस्सइकाए, अण्णं तंचेव) એ જ પ્રમાણે બ્રહ્મલોક કલ્પના વિષયમા પણ સમજવુ એ જ પ્રમાણે બ્રહ્મલોકથી ઉપરના સમસ્ત કલ્પોમા સંસ્વેદન આદિ કેવળ દેવ જ કરે છે એમ સમજવું તથા સમસ્ત જગ્યાએ બાદર અપ્કાય, બાદર અગ્નિકાય અને બાદર વનસ્પતિકાયના સંબંધમાં પ્રશ્ન પૂછવો જોઈએ બાકીનુ સમસ્ત કથન પહેલાના કથન

टीका-सप्तमोद्देशकान्ते भरतक्षेत्रस्य स्वरूपं निरूपितम्, अथ अष्टमोद्देशके पृथिवीनां स्वरूपं निरूपयितुमाह-कइ णं भंते ' इत्यादि । 'कइ णं भंते ! पुढवीओ पण्णत्ताओ ?' गौतमः पृच्छति-हे भदन्त ! कति=कियत्यः खलु पृथिव्यः प्रज्ञप्ताः ? भगवानाह-'गोयमा ! अट्ठ पुढवीओ पण्णत्ताओ' हे गौतम ! अष्ट पृथिव्यः प्रज्ञप्ताः, ताः एव प्रदर्शयति-'तं जहा-रयणप्पभा, जाव-ईसिपब्भारा' तद्यथा-रत्नप्रभा, यावत्-ईषत्प्राग्भारा सिद्धशिला, यावत्करणात्-शर्कराप्रभा, वालुकाप्रभा, पङ्कप्रभा, धूमप्रभा, तमःप्रभा, तमस्तमःप्रभा ' इति संग्राह्यम्' गौतमः पृच्छति-'अत्थि णं भंते ! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए अहे गेहाइवा,

(तमुकाए कप्पपणए) इत्यादि तमस्कायमें और सौधर्मादि पांच कल्पोंमें, अग्नि और पृथिवीकाय कहना चाहिये अर्थात् इनके संबंधमें प्रश्न करना चाहिये । पृथिवीयोंमें अग्निके संबंधमें प्रश्न करना चाहिए । पांच कल्पोंके ऊपर रहे हुए स्थानोंमें तथा कृष्णराजीमें तेजस्काय और वनस्पतिकायके संबंधमें प्रश्न करना चाहिये ।

टीकार्थ-सप्तम उद्देशकके अन्तमें भरतक्षेत्रके स्वरूपका निरूपण किया गया है । अब इस अष्टम उद्देशकमें पृथिवियोंकि स्वरूपको सूत्रकार निरूपण कर रहे हैं इसमें गौतमने प्रभुसे ऐसा पूछा है कि 'कइ णं भंते ! पुढवीओ पण्णत्ताओ' हे भदन्त ! पृथिवियां कितनी कही गई हैं इसके उत्तरमें प्रभु उनसे कहते हैं कि 'गोयमा' हे गौतम 'अट्ठ पुढवीओ पण्णत्ताओ' पृथिवीयां आठ कही गई हैं 'तंजहा' अब उन्हींको दिखाने के लिये प्रभु कहते हैं कि 'रयणप्पभाजाव ईसी-

પ્રમાણે જ સમજવું-ગાહા ગાથા (तमुकाए, कप्पपणए) ઇત્યાદિ તમસ્કાય અને સૌધર્મ આદિ પાંચ કલ્પોમાં અગ્નિકાય અને પૃથ્વીકાયના વિષયમાં પ્રશ્ન કરવો જોઇએ. પૃથ્વીઓમાં અગ્નિકાયના વિષયમાં પ્રશ્ન કરવો જોઇએ. પાંચ કલ્પો કરતાં ઉપરના સ્થાનોમાં તથા કૃષ્ણરાજિઓમાં તેજસ્કાય અને વનસ્પતિકાયના વિષે પ્રશ્ન કરવો જોઇએ.

ટીકાર્થ-સાતમાં ઉદ્દેશકના અન્તિમ સૂત્રમા ભારત ક્ષેત્રના સ્વરૂપનુ નિરૂપણ કરવામાં આવ્યુ. હવે આ આઠમા ઉદ્દેશકમાં પૃથ્વીઓના સ્વરૂપનું સૂત્રકાર નિરૂપણ કરે છે-ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે-कइणं भंते ! पुढवीओ पण्णत्ताओ' હે ભદન્ત ! પૃથ્વીઓ કેટલી કહી છે ? તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે-'गोयमा !' હે ગૌતમ ! 'अट्ठ पुढवीओ पण्णत्ताओ' પૃથ્વીઓ આઠ કહી છે. 'तंजहा' તેમના નામ આ પ્રમાણે છે-' रयणप्पभा जाव ईसीपब्भारा'

गेहावणा इवा ?' हे भदन्त ! सन्ति खलु अस्या रत्नप्रभायाः पृथिव्या अधः अधोभागे स्थितायाः गेहाः गृहाः इति वा ? गेहापणाः हट्टाः इति वा ? भगवानाह-'गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे' हे गौतम ! नायमर्थः समर्थः रत्नप्रभायाम् अधः गेहा गेहापणा वा नैव सम्भवन्ति । गौतमः पुनः पृच्छति-'अत्थिणं भंते ! इमीसे रयणप्पभाए अहे गामा इवा, जाव संनिवेसा इवा ?' हे भदन्त ! सन्ति खलु अस्यां रत्नप्रभायां पृथिव्याम् अधोभागे स्थितायां ग्रामा इति वा, यावत्-सन्निवेशा इति वा ? यावत्करणात् आकराणि इति वा, नगराणि इति

प्भारा' रत्नप्रभा यावत् ईषत्प्राग्भारा सिद्धशिला यहां यावत् पदसे 'शर्कराप्रभा' बालुकाप्रभा, पंकप्रभा, धूमप्रभा, तमःप्रभा, तमतमःप्रभा' इन अवशिष्ट पृथिवियोंका संग्रह हुआ है। अब गौतमस्वामी प्रभुसे ऐसा पूछते हैं कि 'अत्थि णं भंते ! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए अहे गेहाइ वा गेहावणा इ वा' हे भदन्त ! इस रत्नप्रभापृथिवीके नीचे गृह और गृहापण हाट है क्या ? इसके उत्तरमें प्रभु उनसे कहते हैं कि 'गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे' हे गौतम ! यह अर्थ समर्थ नहीं है अर्थात् रत्नप्रभाके नीचे गृह एवं गृहापण नहीं है । अब गौतमपुनःप्रश्न करते हैं कि 'अत्थि णं भंते ! इमीसे रयणप्पभाए अहे गामाइ वा जाव संनिवेसाइ वा' अधोभागमें स्थित इस रत्नप्रभा पृथिवीमें क्या ग्राम यावत् सन्निवेश हैं ? उत्तरमें प्रभु उनसे कहते हैं कि गौतम ! 'णो इणट्ठे समट्ठे' यह अर्थ समर्थ नहीं है अर्थात् रत्नप्रभा पृथिवीके नीचे ग्राम यावत् सन्निवेश नहीं हैं यहां यावत् पदसे

---

(१) રત્નપ્રભા, (૨) શર્કરાપ્રભા, (૩) વાલુકાપ્રભા, (૪) ધૂમપ્રભા, (૬) તમઃપ્રભા, અને (૭) તમઃ તમઃ પ્રભા અને (૮) ઇષત્પ્રાગ્ભારા.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન-'अत्थि णं भंते ! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए अहे गेहाइ वा गेहावणाइ वा ?' હે ભદન્ત ! આ રત્નપ્રભા પૃથ્વી નીચે ગૃહ (ઘર) અને ગૃહાપણુ (હાટ) છે ખરાં ? ઉત્તર-'गोयमा णो इणट्ठे समट्ठे' હે ગૌતમ ! આ અર્થ સમર્થ નથી-એટલે કે ત્યાં ઘર, હાટ આદિ નથી. ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન-'अत्थि णं भंते ! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए गामाइ वा संनिवेसाइ वा ?' હે ભદન્ત ! અધોભાગમા રહેલી એવી આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં શું ગામથી સન્નિવેશ પર્યન્તના સ્થાનો સંભવિત છે ? મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-'गोयमा णो इणट्ठे समट्ठे' હે ગૌતમ ત્યાં ગામ આદિ સ્થાનો નથી 'जाव संनिवेसाइ वा'માં જે 'जाव' પદ આવેલું છે તેથી નીચેના સ્થાનવિશેષો ગ્રહણુ કરવા જોઇએ-'आकराणि इति

वा, खेटानि इति वा, कर्वटानि इति वा, मडम्बानि इति वा, द्रोणमुखानि इति वा, पत्तनानि इति वा, निगमा इति वा, आश्रमा इति वा, संवाहा इति वा' इति संग्राह्यम्, भगवानाह-'णो इणट्ठे समट्ठे' हे गौतम ! नायमर्थः समर्थः; रत्नप्रभाया मध्ये ग्रामादयः सन्निवेशान्ता नैव संभवन्ति । गौतमः पृच्छति- 'अत्थिणं भंते ! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए अहे उराला वलाहया संसेयंति, संमुच्छंति, वासं वासंति ?' हे भदन्त ! अस्ति संभवति खलु अस्यां रत्न प्रभायां पृथिव्याम् अधः अधःस्थितायाम् उदाराः विशालाः वलाहकाः मेघाः संस्विद्यन्ति संस्वेदनं कुर्वन्ति, संमूर्च्छनं कुर्वन्ति, वर्षां वर्षन्ति=वर्षणं कुर्वन्ति किम् ? भगवानाह-'हंता, अत्थि, तिन्निवि पकरेंति,' हे गौतम ! हन्त, सत्यम् अस्ति संभवति उदारा मेघाः रत्नाप्रभायां संस्विद्यन्ति, संमूर्च्छन्ति, वर्षां वर्षन्ति च, तत् संस्वेदनं संमूर्च्छनं वर्षणं च त्रयोऽपि प्रकुर्वन्ति, तानेवाह-

---

'आकराणि इति वा, नगराणि इति वा, खेटानि इति वा, कर्वटानि इति वा, मडम्बानि इति वा, द्रोणमुखानि इति वा पट्टनानि इति वा निगमा इति वा, आस्रमा इति वा, संवाहा इति वा, इस पाठका संग्रह हुआ है । अब गौतम प्रभुसे पूछते हैं कि 'अत्थि णं भंते ! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए अहे उराला बलाहया संसेयंति, संमुच्छंति वासं वासंति' हे भदन्त ! अधःस्थित इस रत्नप्रभा पृथिवीमें क्या उदार-विशाल, बलाहकमेघ संस्वेदन करते हैं, संमूर्च्छन करते हैं, बरसते हैं ? इसके उत्तर में प्रभु उनसे कहते हैं कि-'हंता, अत्थि' हे गौतम ! रत्नप्रभा पृथिवीमें उदारमेघ सस्वेदन करते हैं, सम्मूर्च्छन करते हैं और बरसते हैं इस संस्वेदन, संमूर्च्छन और वर्षणरूप कार्यको 'तिन्नि वि पकरेंति' तीनों भी करते हैं सो ही

वा, नगराणि इति वा, खेटानि इति वा, कर्वटानि ईति वा, मडंबानि इति वा, द्रोणमुखानि इति वा पट्टनानि इति वा निगमा इति वा आस्रमा इति वा, संवाहा इति वा' કહેવાનુ તાત્પર્ય એ છે કે ત્યાં ગામ, આકર, નગર, ખેટ, કર્બટ, આશ્રમ, સંવાહ, સન્નિવેશ આદિ સ્થાનો નથી. આ બધાં પદોનો અર્થ તમસ્કાય પ્રકરણમાં આપ્યો છે

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન-'अत्थिणं भंते ! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए अहे उराला बलाहया ससेयंति, संमुच्छंति, वासंवासंति ? હે ભદન્ત ! અધઃસ્થિત આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં શું 'ઉદાર' (વિશાળ) મેઘ સંસ્વેદન કરે છે ? સંમૂર્ચ્છન કરે છે ? વૃષ્ટિ વરસાવે છે ?

ઉત્તર- 'हंता, अत्थि' હા, ગૌતમ ! રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં વિશાળ મેઘનુ સંસ્વેદન આદિ કાર્ય થાય છે, એ સંસ્વેદન, સંમૂર્ચ્છન અને વર્ષણરૂપ કાર્ય 'तिन्नि वि

'देवोवि पकरेइ, असुरो वि पकरेइ, नागो वि पकरेइ' देवोऽपि प्रकरोति, असुरोऽपि प्रकरोति, नागोऽपि प्रकरोति संस्वेदनादिकमिति भावः।

गौतमः पृच्छति-'अत्थिणं भंते! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीअे बायरे थणिय सद्दे?' हे भदन्त! अस्ति संभवति खलु अस्यां रत्नप्रभायां पृथिव्याम् बादर· स्थूलः स्तनितशब्दः=घनगर्जनम् ?। भगवानाह 'हंता, अत्थि, तिण्णि वि पकरेंति' हे गौतम! हन्त, सत्यम् रत्नप्रभायां बादरः स्तनितशब्दः अस्ति संभवति। तं च स्तनितशब्दं त्रयोऽपि देवासुरनागाः प्रकुर्वन्ति। गौतमः पृच्छति 'अत्थि णं भंते! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए अहेबायरे अगणिकाए?' हे भदन्त! अस्ति संभवति खलु अस्यां रत्नप्रभायां पृथिव्याम् अधः=अधोभागे

कहते हैं 'देवो वि पकरेइ, असुरो वि पकरेइ, नागो वि पकरेइ' देवभी करता है असुर भी करता है और नाग भी करता है अब गौतमस्वामी प्रभुसे पुनः पूछते हैं कि 'अत्थि णं भंते! इमीसे रयणप्पभाए बायरे थणियसद्दे' हे भदन्त! अधस्थित इस रत्नप्रभा पृथिवीमें बादर स्थूल स्तनितशब्द मेघगर्जना होती है क्या? यहां पर जहां२ यह 'अत्थि' शब्द आया है वह 'संभवतिकिम्' क्या ऐसा हो सकता है' इस संभवना अर्थमें प्रयुक्त हुआ है इसके उत्तरमें प्रभु उनसे कहते हैं 'हंता अत्थि, तिण्णिवि पकरेंति' हां, गौतम! रत्नप्रभा पृथिवीमें बादर स्तनित शब्दका होना संभवित है और इसे वहां देव, असुर एवं नाग करते हैं। पुनः गौतमप्रभु से प्रश्न करते हैं कि-'अत्थि णं भंते! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए

पकरेंति-देवो वि पकरेइ, असुरो वि पकरेइ, नागो वि पकरेइ' त्रणे करे, એટલે કે દેવ પણ કરે છે, અસુર પણ કરે છે, અને નાગ પણ કરે છે

પ્રશ્ન-'अत्थि णं भंते! इमीसे रयप्पभाए पुढवीए बायरे थणियसद्दे?' હે ભદન્ત! અધઃસ્થિત આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં શું બાદર (સ્થૂળ) સ્તનિતશબ્દ (મેઘગર્જના) થાય છે? ઉત્તર-'हंता, अत्थि, तिण्णि वि, पकरेंति' હા, ગૌતમ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં બાદર સ્તનિત શબ્દ (મેઘગર્જના) સંભવી શકે છે, અને તે ત્રણે (દેવ, અસુર અને નાગ) કરે છે. પ્રશ્નોમાં 'अत्थि' પદ 'શુ એવું સંભવી શકે છે,' એવા સંભવના અર્થમા વપરાયુ છે

પ્રશ્ન-'अत्थि णं भंते! इमीसे रयणप्पभाए अहे बायरे अगणिकाए?' હે ભદન્ત! અધ સ્થિત આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમા શુ બાદર અગ્નિકાય સંભવી શકે છે?

स्थितायां वादरः=स्थूलः अग्निकायः ? भगवानाह-'गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे, णण्णत्थविग्गहगइ समावन्न एणं' हे गौतम ! नायमर्थः समर्थः रत्नप्रभायाम् वादरः अग्निकायो नैव संभवति, किन्तु इह 'न' इति शब्देन यो वादराग्निकायस्य निषेधः कृतः स विग्रहगतिसमापन्नकेन अन्यत्र बोध्यः, विग्रहगत्यापन्नस्तु वादरोऽपि अग्निकायः रत्नप्रभायां संभवत्येवेति भावः। ननु यथा वादराग्नेर्मनुष्य क्षेत्रे एव सद्भावेन रत्नप्रभायां तन्निषेधः कृतः, तथा वादरपृथिवीकायस्यापि पृथिव्यादिष्वेव स्वस्थानेषु सद्भावेन तन्निषेधोऽपि अत्र रत्नप्रभायां कर्तुमुचित

अहे वायरे अगणिकाए' हे भदन्त ! अधःस्थित इस रत्नप्रभा पृथिवीमें बादर अग्निकाय है क्या ? उत्तरमें प्रभु उनसे कहते हैं 'गोयमा' हे गौतम ! 'णो इणट्ठे समट्ठे' यह अर्थ समर्थ नहीं है। 'णण्णत्थविग्गहगइसमावन्नएणं' परन्तु विग्रहगति समापन्नक वादर भी अग्निकायका वहां निषेधक नहीं है-वह तो वहां संभवित होता ही है इसलिये इस सूत्रद्वारा जो वहां बादर अग्निकाय का निषेध किया गया है वह विग्रहगति समापन्नक बादर अग्निकाय को छोडकर ही किया गया है ऐसा जानना चाहिये।

शंका- जिस तरह से बादर अग्निका सद्भाव मनुष्यक्षेत्रमें ही है. रत्नप्रभा आदिमें नहीं है-इसी कारण उसका वहां निषेध किया गया है. इसी तरहसे बादर पृथिवीकाय का भी वहां निषेध करना चाहिये था क्योंकि वह भी वहां पर नहीं है यह तो पृथिव्यादिरूप अपने स्थानोंमें ही है। अतः ऐसा होने पर भी वहां उसका निषेध क्यों नहीं किया गया है ? समाधान-सूत्रकी ऐसी शैली नहीं है

ઉત્તર-'गोयमा !' હે ગૌતમ 'णो इणट्ठे समट्ठे' તથા બાદર અગ્નિકાય સંભવી શકતા નથી, 'णण्णत्थ विग्गहगइ समावन्नएणं' પરંતુ ત્યાં વિગ્રહગતિ સમાપન્નક (વિગ્રહગતિ પ્રાપ્ત) બાદર અગ્નિકાયનો નિષેધ નથી, વિગ્રહગતિમાં વર્તમાન એવાં બાદર અગ્નિકાય ત્યાં સંભવિત હોય છે. તેથી સૂત્રકારે અહીં જે બાદર અગ્નિકાયના અસ્તિત્વનો નિષેધ કર્યો છે, તે વિગ્રહગતિ સમાપન્નક બાદર અગ્નિકાયને છોડીને જ કર્યો છે એમ સમજવું શંકા-જેવી રીતે બાદર અગ્નિકાયનો સદ્ભાવ મનુષ્ય ક્ષેત્રમાં જ છે, રત્નપ્રભા આદિમાં નથી-તે કારણે તેનો રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં નિષેધ કર્યો છે, એ જ પ્રમાણે બાદર પૃથ્વીકાયનો પણ ત્યાં નિષેધ કરવો જોઈએ, કારણ કે તેનું પણ ત્યાં અસ્તિત્વ નથી-તે તો પૃથિવ્યાદિ રૂપ પોતાના સ્થાનોમાં જ છે આમ હોવા છતાં અહીં (રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં) તેનો નિષેધ કેમ કર્યો નથી ?

इति चेत्सत्यम् मनुष्यादीनामपि रत्नप्रभायामसद्भावेन तन्निषेधोऽपि न कृत 'यत्र यन्नास्ति तत्सर्वं तत्र निषिध्यते' इति न नियमः वैचित्र्यात्सूत्रगतेः, अतोऽसतोऽपि पृथिवीकायस्य न निषेधःकृत इति नानौचित्यमिति बादराप्काय-वायुकाय-वनस्पतिकायानां तु घनोदध्यादिषु सद्भावात् तत्र तन्निषेधाकरणमुचितमेवेति भावः। गौतमः पृच्छति--अत्थिणं भंते! इमीसे रयणप्पभाए अहे चंदिम जाव तारारूवा?' हे भदन्त! अस्ति संभवति खलु अस्यां रत्नप्रभायां पृथिव्याम् अधोभागे स्थितायां चन्द्रमा, यावत् तारारूपाः?

कि जहां जो नहीं होता है वह सब वहां पर नामवार याद करके निषेध किया जाता है रत्नप्रभामें मनुष्यादिका भी सद्भाव नहीं है और इसी से वहां उनका निषेध भी नहीं किया गया है क्यों कि सूत्रकी गति विचित्र होती है। इसीलिये वहां पृथिवीकाय नहीं है यही समझकर उसका वहां निषेध नहीं किया है। फिर इसमें शंका जैसी क्या बात है। बादर अप्काय, वायुकाय, वनस्पतिकाय इनका घनोदधि आदि वातवलयोंमें सद्भाव पाया जाता है इसीलिये रत्नप्रभापृथिवीमें उनका निषेध नहीं किया गया है अर्थात् वहां उनका सद्भाव है यह बात स्वयं समझमें आजाती है। अब गौतमस्वामी प्रभुसे पूछते हैं कि 'अत्थि णं भंते! इमीसे रयणप्पभाए अहे चंदिम जाव तारारूवा' हे भदन्त! रत्नप्रभापृथिवीमें चन्द्रमा यावत् तारारूप इनका सद्भाव है क्या? यहां सूत्रोमें जो

સમાધાન—સૂત્રની એવી શૈલી હોતી નથી કે જે જ્યાં ન હોય તેનો ત્યાં નામવાર ઉલ્લેખ કરીને નિષેધ કરવો જોઈએ જેમ કે રત્નપ્રભા આદિમાં મનુષ્યાદિનો પણ સદ્ભાવ નથી છતાં ત્યાં તેમનો નિષેધ બતાવવામાં આવ્યો નથી, કારણ કે સૂત્રની એ જ ખૂબી હોય છે– ત્યાં જે ન હોય તે દરેક પદાર્થનો ઉલ્લેખ થતો નથી. રત્નપ્રભામાં પૃથ્વીકાય નથી, એમ સમજીને જ અહીં તેનો નિષેધ પ્રકટ કર્યો નથી તો તેમાં શંકા કરવા જેવું શું છે? તથા બાદર અપકાય, વાયુકાય અને વનસ્પતિકાયનો ઘનોદધિ આદિ વાતવલયોમાં સદ્ભાવ હોય છે, તેથી રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં તેમનો નિષેધ કર્યો નથી. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે ત્યાં તેમનો સદ્ભાવ છે એ વાત આપ મેળે જ સમજાય એવી છે

હવે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે अत्थिणं भंते! इमीसे रयणप्पभाए अहे चंदिम जाव तारारूवा' હે ભદન્ત! અધઃસ્થિત રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં શું ચન્દ્રમા, સૂર્ય, ગ્રહગણ, નક્ષત્રો અને તારાઓ સંભવી શકે છે?

यावत्करणात्-सूर्यः, ग्रहगणः, नक्षत्रम्' इति संग्राह्यम्, भगवानाह-'णो इणट्ठे समट्ठे' हे गौतम ! नायमर्थः समर्थः रत्नप्रभायाः मध्ये चन्द्रादयो नैव संभवन्ति। गौतमः पृच्छति-'अत्थिणं भंते ! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए चंदाभा इवा, सूरा भा इवा?' हे भदन्त ! अस्ति संभवति खलु अस्यां रत्नप्रभायां पृथिव्यां चन्द्राभा चन्द्रप्रकाशः इति वा, सूर्याभा सूर्यप्रकाशः इति वा ? भगवानाह-'णो इणट्ठे समट्ठे' हे गौतम ! नायमर्थ समर्थः, रत्नप्रभायां चन्द्राभा सूर्याभा च नैव संभवतः, 'एवं दोच्चाए पुढवीए भाणियव्वं' एवं रत्नप्रभावदेव द्वितीयाया-मपि शर्कराप्रभायां पृथिव्यां गेहादिप्ररूपणं भणितव्यम् वक्तव्यम्, 'एव तच्चाए वि भाणियव्वं' एव रत्नप्रभावदेव तृतीयायामपि वालुकाप्रभायां पृथिव्यां गेहादि

'अहे' पदका प्रयोग आ रहा है वह इसलिये आ रहा है कि अधो-लोक के नीचे है। यहां यावत्पदसे 'सूर्य, ग्रहगण, नक्षत्र' इनका ग्रहण हुआ है । इसके उत्तरमें प्रभु उनसे कहते हैं कि 'णो इणट्ठे समट्ठे' हे गौतम ! यह अर्थ समर्थ नहीं है अर्थात् रत्नप्रभा के बीचमें चन्द्रादिक नहीं पूछते है-'अत्थि णं भंते ! इमीसे रयणप्पभाएपुढवीए चंदाभाइ वा, सूरा भाइ वा' हे भदन्त ! इस रत्नप्रभा पृथिवीमें चन्द्रप्रभा चन्द्रप्रकाश और सूर्यप्रभा-सूर्यप्रकाश दोनों हैं क्या ? उसके उत्तरमें प्रभु कहते हैं 'णो इणट्ठे समट्ठे' हे गौतम ! यह अर्थ समर्थ नहीं है अर्थात् रत्नप्रभा में न चन्द्रप्रकाश है और न सूर्यप्रकाश है। एवं दोच्चाए पुढवीए भाणियव्वं' इसी प्रकारसे अर्थात् रत्नप्रभा पृथिवीके समान ही द्वितीय शर्करापृथिवी में भी गेहादिकोंकी प्ररूपणा करलेनी चाहिये । एवं तच्चाए वि भाणियव्वं' इसी तरहसे तृतीय वालुका प्रभामें भी गेहादिकोंकी प्ररूपणा करलेनी

(અહી સૂત્રોમા જે 'अहे' પદનો પ્રયોગ થયો છે તેનુ કારણ એ છે કે રત્નપ્રભા પૃથ્વી અધોલોકના નીચે છે)

તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે-'णो इणट्ठे समट्ठे' હે ગૌતમ ! રત્નપ્રભા પૃથ્વીમા ચન્દ્રાદિનો સદ્ભાવ નથી

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન- 'अत्थिणं भंते ! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए चांदाभाइ वा, सूराभाइ वा ? હે ભદન્ત ! આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં ચન્દ્ર અને સૂર્યનો પ્રકાશનો શું સદ્ભાવ છે ? ઉત્તર-'णो इणट्ठे समट्ठे' હે ગૌતમ ! રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં ચન્દ્રનો પ્રકાશ પણ સંભવિત નથી અને સૂર્યનો પ્રકાશ પણ સંભવિત નથી.

'एवं दोच्चाए पुढवीए भाणियव्वं' રત્નપ્રભા પૃથ્વીના વિષયમાં આ સૂત્રમાં જેવી પ્રરૂપણા કરવામાં આવી છે, એવી જ પ્રરૂપણા શર્કરા પૃથ્વી નામની બીજી પૃથ્વીના વિષયમાં પણ સમજવી 'एवं तच्चाए वि भाणियव्वं' એજ પ્રમાણે ત્રીજી

निरूपणं भणितव्यम्-वक्तव्यम्, किन्तु 'णवरं--देवो वि पकरेइ असुरो वि पकरेइ, णो णागे पकरेइ' हे गौतम ! नवरम्-विशेषस्तु रत्नप्रभा-शर्कराप्रभापेक्षया वालुकाप्रभायां पृथिव्यां मेघानाम् संस्वेदनादिकं देवोऽपि प्रकरोति, असुरोऽपि प्रकरोति, किन्तु नागो न प्रकरोति, अत एवानुमीयते यत् तृतीयस्यां पृथिव्यां नागकुमारस्य गमनं न संभवति । 'चउत्थीए वि एवं' चतुर्थ्यामपि पङ्कप्रभायां पृथिव्याम् एवं रत्नप्रभादिवदेव गेहादि प्ररूपणं भणितव्यम् किन्तु 'णवरं--देवो एक्को पकरेइ; णो असुरो, णो णागो पकरेइ' नवरं--विशेषस्तु रत्नप्रभादि पृथिवी त्रितयापेक्षया अस्यां पङ्कप्रभायां मेघानां संस्वेदनादिकं केवलं देव एव एकः

चाहिये । इस प्ररूपणा में प्रथम और द्वितीय प्ररूपणाकी अपेक्षा 'नवरं' जो विशेषता है-वह इस प्रकार से है-'देवो वि पकरेइ असुरो वि पकरेइ णो णागो पकरेइ' रत्नप्रभा और शर्कराप्रभा में मेघोंका संस्वेदन आदि तीनों भी देव, असुर एवं नाग करते हैं-परन्तु वालुका प्रभा में मेघोंका संस्वेदन आदि देव भी करता है, असुर भी करता है, किन्तु नाग नहीं करता है । इस कथन से कि नाग नहीं करता है यह अनुमानित होता हैं कि तृतीय पृथिवी में नागकुमारका गमन संभवित नहीं होता है । 'चउत्थीए वि एवं' चौथी पङ्कप्रभा में भी रत्नप्रभा आदिकी तरह से ही गेहादिकों की प्ररूपणा है-ऐसा जानना चाहिये । किन्तु पूर्वप्ररूपणा की अपेक्षा से जो 'नवरं' विशेषता है वह इस प्रकार से है-'देवो एक्को पकरेइ, णो असुरो, णो णागो पकरेइ' इस चतुर्थ पङ्कप्रभा पृथिवी में मेघोंका संस्वेदन आदि, रत्न-

---

વાલુકાપ્રભા પૃથ્વીની પણ પ્રરૂપણા સમજવી પણ પહેલી અને બીજી પૃથ્વીની પ્રરૂપણાની અપેક્ષાએ 'णवर' ત્રીજી પૃથ્વીમાં આ પ્રમાણે વિશેષતા છે- 'देवो वि पकरेइ, असुरो वि पकरेइ, णो णागो पकरेइ' પહેલી બન્ને પૃથ્વીઓમાં મેઘોનું સંસ્વેદન આદિ ત્રણે કરે છે, એટલે કે દેવો પણ કરે છે, અસુર પણ કરે છે અને નાગ પણ કરે છે, પરન્તુ ત્રીજી વાલુકાપ્રભા પૃથ્વીમાં તે કાર્ય દેવ પણ કરે છે. અસુર પણ કરે છે, પણ નાગકુમાર કરતા નથી. આ કથનથી એવું અનુમાન કરી શકાય છે કે ત્રીજી પૃથ્વીમાં નાગકુમારોનુ ગમન સંભવિત નથી, 'चउत्थीए वि एवं' ચોથી પંક પ્રભા પૃથ્વીની પ્રરૂપણા પણ રત્નપ્રભા પૃથ્વીની પ્રરૂપણા જેવી જ સમજવી, પરંતુ પંકપ્રભાની વકતવ્યતામા 'णवर' નીચે પ્રમાણે વિશેષતા છે-

'देवो एक्को पकरेइ, णो असुरो णो णागो पकरेइ' પંકપ્રભા પૃથ્વીમાં મેઘોનું

प्रकरोति, नो असुरः, नापि नागः प्रकरोति । इहापि इत एव वचनादनुमीयते यत्-असुरकुमारनागकुमारयोश्चतुर्थ्यादिपृथिवीनां मध्ये गमनं न संभवति, तदेवाह--'एवं हेट्ठिल्लासु सव्वासु देवो एक्को पकरेइ' एवं पङ्कप्रभावदेव अधस्तनीषु अन्तिमासु सर्वासु तिसृषु धूमप्रभा-तमःप्रभा-तमतमःप्रभासु मेघानां संस्वेदनादिकं देव एव एकः प्रकरोति, नो असुरः, नापि नागकुमार । गौतमः पृच्छति--'अत्थि णं भंते ! सोहम्मी-साणाणं कप्पाणं अहे गेहाइवा, गेहावणाइवा ?' हे भदन्त ? अस्ति संभवति खलु सौधर्मेशानयोः कल्पयोः अधः मध्ये गेहा इति वा; गेहापणा; इति वा सन्ति किम् ? भगवानाह-'णो इणट्ठे समट्ठे'

प्रभा आदि तीन पृथिवीयोंकी अपेक्षा केवल एक देव ही करता है । न असुर करता है और न नागकुमार करता है । इस कथनसे यह जाना जाता है कि असुरकुमार और नागकुमार इनका गमन चतुर्थ आदि पृथिवीयोंमें संभवित नहीं होता है । 'एवं हेट्ठिल्लासु सव्वासु देवो एक्को पकरेइ' इसी बातको लेकर सूत्रकारने ऐसा कहा कि पङ्कप्रभाकी तरह ही अधस्तन अन्तिम समस्त तीन पृथिवीयों में-धूमप्रभा, तमः प्रभा, और तमतमः प्रभा में मेघों का संस्वेदन आदि कार्य केवल एक देव ही करता है । असुर और नागकुमार नहीं करते हैं । अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं 'अत्थि णं भंते ! सोहम्मी-साणाणं कप्पाणं अहे गेहाइ वा, गेहावणाइ वा' हे भदन्त ! सौधर्म और ईशान इन दो कल्पोंके बीच में गृह और गृहापण हैं क्या ? इसके उत्तरमें प्रभु उनसे कहते हैं कि 'णो इणट्ठे समट्ठे' हे गौतम ! यह अर्थ समर्थ

સંસ્વેદન આદિ કાર્ય કેવળ એક દેવ જ કરે છે, તે કાર્ય અસુર પણ કરતા નથી અને નાગકુમાર પણ કરતા નથી। આ કથનથી એ જાણી શકાય છે કે અસુરકુમાર અને નાગકુમારનુ ગમન ચોથી આદિ પૃથ્વીમા સંભવિત નથી. एवं हेट्ठिल्लासु, सव्वासु देवो एक्को पकरेइ' એ જ વાતને અનુલક્ષીને સુત્રકારે કહ્યું છે કે અધસ્તન ત્રણ પૃથ્વીઓમા (ધૂમપ્રભા, તમઃપ્રભા અને તમતમ.પ્રભામાં) મેઘોનું સંસ્વેદન આદિ કાર્ય કેવળ દેવ જ કરે છે, અસુરકુમાર અને નાગકુમાર કરતા નથી. હવે ગૌતમ સ્વામી દેવલોકોના વિષયમાં એવા જ પ્રશ્ન પૂછે છે-'अत्थि णं भंते ! सोहम्मी-साणाणं कप्पाणं अहे गेहाइ वा, गेहावणाइ वा ?' હે ભદન્ત ! સૌધર્મ અને ઇશાન કલ્પોની વચ્ચે શું ગૃહ, ગૃહાપણ (હાટો) છે ? 'गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे' હે ગૌતમ ! તે કલ્પોમા ગૃહ, અને ગૃહાપણ સંભવી શકતાં નથી.

हे गौतम ! नायमर्थः समर्थः; सौधर्मेशानयोः कल्पयोर्मध्ये गेहादयो न संभवन्ति। गौतमः पृच्छति--'अत्थि णं भंते ! उराला वलाहया० ?' हे भदन्त ! अस्ति संभवति खलु सौधर्मेशानयोः उदारा वलाहकाः संस्विद्यन्ति संमूर्च्छन्ति, वर्षा वर्षन्ति? भगवानाह-'हंता, अत्थि' हे गौतम ! हन्त, सत्यम् अस्ति सभवति यत्-सौधर्मेशानयोर्मध्ये मेघाः संस्विद्यन्ति, संमूर्च्छन्ति, वर्षा वर्षन्ति च, किन्तु तत्संस्वेदनादिकं 'देवो पकरेइ, असुरोवि पकरेइ, णो णागो पकरेइ' देवोऽपि प्रकरोति, असुरोऽपि प्रकरोति, परन्तु नो नागः=नागकुमारः प्रकरोति, तथा च सौधर्मेशानयोर्मध्ये चमरवत् असुरो गच्छति, किन्तु नागकुमारोऽशक्तत्वात् न गच्छति। 'एवं थणिय सद्देवि' एवं स्तनितशब्दोऽपि बोध्यः तथाच सौधर्मेशानयोर्मध्ये मेघानां

नहीं है अर्थात् सौधर्म और ईशान में घर आदि संभवित नहीं हैं। अब गौतम प्रभु से पूछते हैं-'अत्थिणं भंते ! उराला वलाहया०' हे भदन्त ! क्या यह बात संभवित होती है कि सौधर्म और ईशान कल्पमें उदार विशाल वलाहका-मेघ संस्वेदन करते हैं, संमूर्च्छन करते हैं और वर्षण-वृष्टि करते हैं? उत्तरमें प्रभु कहते हैं 'हंता-अत्थि' हां, गौतम ! यह बात संभवित होती है कि सौधर्म और ईशान इन कल्पोंमें मेघ संस्वेदन करते हैं, संमूर्च्छन करते हैं और वरसते हैं। किन्तु यह संस्वेदन आदि वहां पर 'देवो पकरेइ असुरो वि पकरेइ णो णागो पकरेइ' देव करते हैं, असुरकुमार भी करते हैं पर नागकुमार नहीं करते हैं। क्योंकि सौधर्म और ईशान में चमरकी तरह असुर तो जाता है, पर नागकुमार अशक्त होने के कारण नहीं जाता है। 'एवं थणियसद्दे वि' इसी तरहसे स्तनित

प्रश्न-'अत्थिणं भंते ! उराला वलाहया ?' હે ભદન્ત ! શું સૌધર્મ અને ઇશાન કલ્પોમાં વિશાળ મેઘોનું સંસ્વેદન, સંમૂર્ચ્છન અને સંવર્ષણ સંભવિત છે ખરૂં ?

ઉત્તર-'हंता, अत्थि' હા, ગૌતમ ! ત્યાં મેઘોનું સંસ્વેદન આદિ થાય છે તે સંસ્વેદન આદિ કાર્ય 'देवो पकरेइ, असुरों वि पकरेइ, णो णागो पकरेइ' દેવ કરે છે, અસુરકુમાર પણ કરે છે, પણ નાગકુમાર કરતા નથી. તેનું કારણ એ છે કે સૌધર્મ અને ઇશાન કલ્પમાં ચમરની જેમ અસુર તો જાય તે, પણ નાગકુમાર ત્યાં જઈ શકતા નથી. एवं थणियसद्दे वि' એજ પ્રમાણે સ્તનિત શબ્દ(મેઘગર્જના) વિષે પણ સમજવું. એટલે કે સૌધર્મ અને ઇશાન કલ્પમાં સ્તનિતશબ્દ દેવ પણ કરે છે, અસુરકુમાર પણ કરે છે, પરન્તુ નાગકુમાર કરતા નથી.

स्तनितशब्दमपि देवोऽपि प्रकरोति, असुरोऽपि प्रकरोति, न नागः प्रकरोति गौतमः पृच्छति-'अत्थि णं भंते ! बायरे पुढवीकाए, बायरे अगणिकाए ?' हे भदन्त ! अस्ति सम्भवति खलु सौधर्मेशानयोर्मध्ये बादरः पृथिवीकायः? बादरः अग्निकायः ? भगवानाह-'णो इणट्ठे समट्ठे, णण्णत्थ विग्गहगति समावन्नएणं' हे गौतम ! नायमर्थः समर्थः सौधर्मेशानयोर्मध्ये बादरः पृथिवीकायः, बादरः अग्निकायश्च न संभवतः, तथाचेह बादरपृथिवी तेजसोः स्वस्थानत्वाभावेन निषेधः कृतः, किन्तु सौधर्मेशानयोरुदधि प्रतिष्ठितत्वेन तत्र बादराप्काय-वनस्पतिकाययोः संभवेन, वायोश्च सर्वत्र भावेन, एतत्त्रयाणामपि निषेधो न कृतः, किन्तु इह 'न' शब्देन योऽयं बादरपृथिवीकायाग्निकाययोर्निषेधः कृतो वर्तते स, विग्रहगतिसमापन्नकेन अन्यत्र बोध्यः, विग्रहगत्यापन्नबादरपृथिवीकायाग्निकाययोस्तु सौधर्मेशानयो-

---

शब्दके विषयमें भी जानना चाहिये-अर्थात् सौधर्म और ईशानमें मेघोंके स्तनित शब्दको भी देव करता है असुर भी करता है, पर नागकुमार नहीं करता है । अब गौतम पूछते हैं 'अत्थि णं भंते ! बायरे पुढवीकाए, बायरे अगणिकाए' कि हे भदन्त ! सौधर्म और ईशान में बादर पृथ्वीकाय और बादर अग्निकाय हैं क्या ? उत्तरमें प्रभु कहते हैं 'णो इण' समट्ठे' हे गौतम ! यह अर्थ समर्थ नहीं है अर्थात् सौधर्म और ईशानमें बादर पृथ्वीकाय और बादर अग्निकाय नहीं हैं-परन्तु 'णण्णत्थ विग्गह गइसमावन्नएणं' यह जो निषेध किया गया है वह विग्रहगति समापन्नक बादर पृथ्वीकाय और बादर अग्नि कायको छोडकर ही किया गया है । कारण विग्रहगतिसमापन्नक बादर पृथिवीकाय और बादर अग्निकाय इनका तो सौधर्म और

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન-'अत्थिणं भंते! बायरे पुढवीकाए, बायरे अगणिकाए' હે ભદન્ત! સૌધર્મ અને દેવલોકમાં શું બાદર પૃથ્વીકાય અને બાદર અગ્નિકાય હોય છે ખરાં?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-'णो इणट्ठे समट्ठे' હે ગૌતમ ! સૌધર્મ અને ઇશાન કલ્પોમા બાદર પૃથ્વીકાય અને બાદર અગ્નિકાય નથી, પરન્તુ 'णण्णत्थ विग्गहगइ समावन्नएणं' આ જે નિષેધ કરવામાં આવ્યો છે તે વિગ્રહગતિસમાપન્નક બાદર પૃથ્વીકાય અને બાદર અગ્નિકાયને છોડીને જ કરાયો છે કારણ કે તે બન્ને કલ્પોમાં વિગ્રહગતિસમાપન્નક બાદર પૃથ્વીકાય અને બાદર અગ્નિકાય તો સંભવી શકે છે-તથા

रपि मध्ये सम्भवोऽस्त्येवेति भावः। गौतमः पृच्छति-'अत्थिणंभंते ! चंदिम?' हे भदन्त ! अस्ति संभवति खलु सौधर्मेशानयोर्मध्ये चन्द्रमाः, यावत्-तारा-रूपाः? यावत्करणात् सूर्यग्रहगणनक्षत्राणि सङ्ग्राह्यानि, भगवानाह-णो इणट्ठे समट्ठे' हे गौतम ! नायमर्थः समर्थः ? सौधर्मेशानयोर्मध्येचन्द्रादयो न संभवन्ति ।

गौतमः पृच्छति-'अत्थिणंभंते ! गामा इवा ?' हे भदन्त ! अस्ति संभवति खलु सौधर्मेशानयोर्मध्ये ग्रामा इति वा, यावत्-सन्निवेशाः इति वा ? भगवानाह-'णो इणट्ठे समट्ठे' हे गौतम ! नायमर्थः समर्थः, सौधर्मेशानयोर्मध्ये ग्रामादयो न संभवन्ति ! गौतमः पृच्छति- 'अत्थिणंभंते ! चंदाभा इवा०' हे भदन्त !

ईशान में संभव है ही-तथा सौधर्म और ईशानमें उदधिप्रतिष्ठित होनेके कारण बादर अप्काय, वनस्पतिकाय का तथा सर्वत्र सद्भाव होनेसे वायुकायका भी निषेध नहीं किया है। बादरपृथिवीकाय और बादर अग्निकायका जो निषेध किया है वह इनका यहां पर स्वस्थान अर्थात् उत्पत्ति स्थान नहीं हैं-इसलिये किया है । अब गौतम पूछते हैं कि 'अत्थि णं भंते ! चंदिम' हे भदन्त ! सौधर्म और ईशान में चन्द्रमा यावत् तारारूप हैं क्या? यहां यावत् शब्दसे सूर्य, ग्रहगण और नक्षत्र इनका ग्रहण किया गया है । इसके उत्तरमें प्रभु उनसे कहते हैं कि-'णो इणट्ठे समट्ठे' हे भदन्त ! यह अर्थ समर्थ नहीं है अर्थात् सौधर्म और ईशानमें चन्द्रमा आदि नहीं हैं । अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं 'अत्थि णं भंते ! गामाइवा' हे भदन्त ! सौधर्म और ईशानमें ग्राम यावत् सन्निवेश हैं क्या ? इसके उत्तरमें प्रभु उनसे कहते हैं कि-'णो इणट्ठे समट्ठे' हे गौतम । यह अर्थ समर्थ नहीं है। अर्थात् सौधर्म और ईशानमें ग्रामादिक नहीं है । अब गौतम प्रभुसे

સૌધર્મ અને ઈશાનમા ઉદધિપ્રતિષ્ઠિત હોવાને કારણે બાદર અપ્કાય, અને વનસ્પતિ-કાયને નિષેધ કર્યો નથી, અને વાયુકાયનો પણ નિષેધ કર્યો નથી કારણ કે વાયુકાયનો તો સર્વત્ર સદ્ભાવ હોય છે બાદર પૃથ્વીકાય અને બાદર અગ્નિકાયનો ત્યાં નિષેધ કરવાનુ કારણ એ છે કે ત્યાં તેમનુ સ્વસ્થાન-ઉત્પત્તિસ્થાન નથી

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન 'अत्थिण भंते ! चंदिम' હે ભદન્ત ! સૌધર્મ અને ઈશાન કલ્પમાં શુ ચન્દ્રમા, સૂર્ય, ગ્રહગણ, નક્ષત્રો અને તારાનો સદ્ભાવ છે ?

ઉત્તર-'णो इणट्ठे समट्ठे' હે ગૌતમ ! ત્યા ચન્દ્રમા આદિનો સદ્ભાવ નથી.

પ્રશ્ન- 'अत्थिणं भंते गामाइ वा ?' હે ભદન્ત ! સૌધર્મ અને ઈશાન કલ્પમાં ગામથી સન્નિવેશ પર્યન્તના સ્થાનો સંભવિત છે ખરાં ?

ઉત્તર-'णो इणट्ठे समट्ठे' હે ગૌતમ ! ત્યા ગામ, નગર, આદિ સંભવી શકતું નથી 'जाव' પદથી જે પદોનો સંગ્રહ કરાયો છે તે પદો આ સૂત્રમાં જ આગળ આવી ગયા છે.

अस्ति संभवति खलु सौधर्मेशानयोर्मध्ये चन्द्राभा चन्द्रप्रकाशः इति वा, सूर्याभा सूर्यप्रकाशः इति वा ? भगवानाह-'गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे' हे गौतम ! नायमर्थः समर्थः सौधर्मेशानयोर्मध्ये चन्द्रप्रकाशादयो न संभवन्ति । 'एवं सणंकुमार-माहिंदेसु' एवं सौधर्मेशानवत् सनत्कुमार-माहेन्द्रयोः कल्पयोर्मध्ये ऽपि गेहादिप्ररूपणं यथायोग्यं कर्तव्यम् किन्तु 'णवरं-देवो एगो पकरेइ' नवरम्-सौधर्मेशानापेक्षया विशेषस्तु अयमेव यत् सनत्कुमार-माहेन्द्रयोर्मध्ये मेघानां संस्वेदनादिकं केवलं देवः एव एकः प्रकरोति, नो असुरः, नापि नागकुमार इत्यर्थः, तथाऽत्र सौधर्मेशानवत् कथनेन सनत्कुमार-माहेन्द्रयो स्तदतिदेशलाभात् अत्रापि बादराप्कायवनस्पतिकायसंभवः प्रतीयते, तयोश्चात्र

ऐसा पूछते हैं कि 'अत्थि णं भंते ! चंदाभाइ वा' सूराभाइवा हे भदन्त! सौधर्म और ईशानमें चन्द्रप्रकाश और सूर्यप्रकाश हैं क्या ? इसके उत्तरमें प्रभु कहते हैं कि-'गोयमा' हे गौतम ! 'णो इणट्ठे समट्ठे' यह अर्थ समर्थ नहीं हैं-अर्थात सौधर्म और ईशानमें चन्द्रप्रकाश आदि नहीं हैं । 'एवं सणंकुमारमाहिंदेसु' सौधर्म ईशानकी तरह सनत्कुमार और माहेन्द्र इन कल्पोंमें भी गेहादिकी प्ररूपणा यथायोग्य कर लेनी चाहिये । किन्तु 'णवरं देवो एगो पकरेइ' सौधर्म और ईशान कल्पकी प्ररूपणाकी अपेक्षा जो सनत्कुमार और माहेन्द्रकी प्ररूपणा में अन्तर है वह इतना ही है कि सनत्कुमार और माहेन्द्र कल्पमें मेघों का संस्वेदन आदि केवल एक देव ही करता है, न असुरकुमार करता है और न नागकुमार ही करता है। सौधर्म ईशान की तरह सनत्कुमार और माहेन्द्र में भी ऐसा ही समझना चाहिये ऐसा जो कहा गया है उससे यह बात जानी जाती है कि यहां सनत्कुमार और माहेन्द्रमें भी बादर अप्काय और बादर वनस्पति

પ્રશ્ન- 'अत्थिणं भंते ! चंदाभाइ वा सूराभाइ वा?' હે ભદન્ત ! સૌધર્મ અને ઇશાન કલ્પોમાં શું ચન્દ્રમા અને સૂર્યનો પ્રકાશ સંભવી શકે છે ?

ઉત્તર-'णो इणट्ठे स मट्ठे' હે ગૌતમ તે બન્ને કલ્પોમાં ચન્દ્રાદિનો પ્રકાશ હોતો નથી 'एवं सणंकुमारमाहिंदेसु' સૌધર્મ ઇશાન કલ્પનુ જેવું કથન કરવામાં આવ્યુ છે, એવુ જ કથન સનત્કુમાર અને માહેન્દ્ર કલ્પોના વિષયમાં પણ કરવું જોઇએ. 'णवरं' સૌધર્મ અને ઇશાન કલ્પની પ્રરૂપણા કરતા સનત્કુમાર અને માહેન્દ્રની પ્રરૂપણામાં આ પ્રમાણે વિશેષતા છે-'देवो एगो पकरेइ' સનત્કુમાર અને માહેન્દ્ર કલ્પોમાં મેઘોનુ સંસ્વેદન આદિ કાર્ય એકલા દેવો જ કરે છે. અસુરકુમાર કે નાગકુમાર કરતા નથી. "સૌધર્મ અને ઇશાન કલ્પોના જેવુ જ કથન સનત્કુમાર અને માહેન્દ્ર કલ્પોના વિષયમાં સમજવું", આ કથનને આધારે એ વાત પણ નક્કી થાય છે કે આ બન્ને

तमस्कायप्रभावात् सद्भावो बोध्यः। 'एवंबंभलोएवि' एवं सनत्कुमार–माहेन्द्रवदेव ब्रह्मलोकेऽपि गेहादिप्ररूपणं यथायोग्यं कर्तव्यम्, 'एवं बंभलोगस्स उवरिं सव्वेहिं देवो पकरेइ' एवं ब्रह्मलोकवदेव ब्रह्मलोकस्य उपरि ऊर्ध्वम् यावत्–अच्युतदेवलोकपर्यन्तं सर्वत्र गेहादिप्ररूपणं यथायोग्यं कर्तव्यम्। मेघानां संस्वेदनादिकं च देव एव एकः प्रकरोति, न असुरः, नापि नागकुमारः। अच्युतलोकादूर्ध्वं तु देवस्यापि गमनं न संभवतीति अच्युतादूर्ध्वं देवकृतवलाहक संस्वेदनादिकमपि न वक्तव्यम्। 'पुच्छियव्वोय बायरे आउकाए, बायरे अगणिकाए, बायरे वणस्सइकाए. अण्णं तंचेव' सर्वत्रैव प्रष्टव्यश्च बादरः अप्कायः,

कायका सद्भाव प्रतीत होता है। क्योंकि यहां पर तमस्कायके प्रभाव से इन दोनोंके सद्भाव में कोई बाधा नहीं है। 'एवं बंभलोए वि' सनत्कुमार एवं माहेन्द्रकी तरह से ही ब्रह्मलोक में भी गेहादिककी प्ररूपणा यथायोग्य कर लेनी चाहिये। 'एवं बंभलोगस्स उवरिं सव्वेहिं देवो पकरेइ' ब्रह्मलोक की तरह से ही ब्रह्मलोकके ऊपर यावत् अच्युत देवलोक तक सर्वत्र गेहादिककी प्ररूपणा यथायोग्य करलेनी चाहिये–तात्पर्य कहनेका यह है कि मेघोंका संस्वेदन आदि कार्य सनत्कुमार और माहेन्द्र देवलोककी तरह अच्युत देवलोक तक देव द्वारा ही किया जाता है। असुरकुमार और नागकुमार द्वारा नहीं। तथा अच्युतदेवलोकसे ऊपर तो देवका भी गमन नहीं होता है अतः अच्युत देवलोकके बाद देवकृत बलाहक का संस्वेदन आदि नहीं कहा गया है। 'पुच्छियव्वो य बायरे आउकाए, बायरे अगणिकाए, बायरे वणस्सइकाए अणंतंचेव' बादर अप्काय बादर अग्नि-

દેવલોકોમા પણ બાદર અપકાય અને બાદર વનસ્પતિકાયનો સદ્ભાવ હોય છે, કારણ કે તે બન્ને દેવલોકોમાં તમસ્કાયના પ્રભાવથી તે બન્નેના સદ્ભાવમાં કોઇ પણ બાધા (મુશ્કેલી) નથી 'एवं बंभलोए वि' સનત્કુમાર અને માહેન્દ્ર કલ્પના જેવી જ ગૃહ આદિકની પ્રરૂપણા બ્રહ્મલોક કલ્પમાં પણ સમજવી 'एवं बंभलोगस्स उवरिं सव्वेहिं देवो पकरेइ' બ્રહ્મલોક કલ્પના વિષયમાં ગૃહાદિકની જેવી પ્રરૂપણા કરી છે, એવી જ પ્રરૂપણા બ્રહ્મલોકની ઉપરના અચ્યુત પર્યન્તના કલ્પોના વિષયમા સમજવી. જેમ સનત્કુમાર અને માહેન્દ્ર દેવલોકોમાં મેઘોનુ સંસ્વેદન આદિ કાર્ય દેવ દ્વારા જ કરાય છે, એવી રીતે અચ્યુત પર્યન્તના દેવલોકોમાં પણ તે કાર્ય દેવ દ્વારા જ કરાય છે એમ સમજવું, અસુરકુમાર અને નાગકુમાર દ્વારા તે કાર્ય થતું નથી. અચ્યુત દેવલોકથી ઉપરના સ્થાનોમાં તો દેવનુ પણ ગમન થતું નથી, તે કારણે અચ્યુત દેવલોકથી ઉપરના સ્થાનોમા દેવકૃત મેઘોના સંસ્વેદન આદિનુ કથન કરી શકાતુ નથી

बादरोऽग्निकायः, बादरो वनस्पतिकायश्च, अन्यत् तदेव, विशेपोक्तादन्यद् भिन्नं सर्वं तथैव पूर्वोक्तमेव इत्यर्थलाभात् पूर्वं यस्य यस्य निषेधः कृतः, तस्य तस्य निषेधः अत्रापि विज्ञेयः। तथा विशेषोक्तादन्यत् सर्वं पूर्ववदेव अत्रापि बोध्यम्। तथानवग्रैवेयकादीषत्प्राग्भारान्तेषु पूर्वोक्तं गेहादिकं सं स्पष्टतोऽनुक्तमपि निषेधतो ज्ञेयम् ! अथ पृथिव्यादयो ये यत्राध्येतव्यास्तान् संग्रहगाथया प्रदर्शयति–'गाहा'-गाथा–"तमुकाए कप्पपणए, अगणी-पुढवीय अगणि पुढवीसु। आऊ तेऊ वणस्सई कप्पु वरिमकण्ह राईसु" ॥१॥ तमस्काये पूर्वोक्ते तमस्कायप्रकरणे कल्पपञ्चके अत्रोक्ते सौधर्मेशान-सनत्कुमार–माहेन्द्र

काय, बादर वनस्पतिकाय इनके संबंधमें भी प्रश्न करना चाहिये बाकी सब पूर्वोक्तरूपसे ही है, सो ऐसा जो कहा गया है उससे यह जाना जा सकता है कि पहिले जिस जिसका निषेध किया गया है, उस उसका निषेध यहां पर भी जानना चाहिये तथा जो विशेष बात यहां पर कही गई है उसके सिवाय और सब बातें पूर्वकी तरह से ही यहां पर भी जाननी चाहिये। तथा नवग्रैवेयकसे लेकर ईषत्प्राग्भारा पृथिवीतकमें पूर्वोक्त गेहादिक का निषेध कहकर नहीं किया है, तो भी उन सबका यहां निषेध किया ही गया है ऐसा समझना चाहिये। अब सूत्रकार इस संग्रहगाथा द्वारा यह प्रकट करते हैं कि पृथिवी आदि पदार्थोंका सद्भाव कहां२ पर है 'तमुकाए कप्पपणए, इत्यादि पूर्वोक्त तमस्काय के प्रकरणमें, तथा कल्पपञ्चकमें सौधर्म ईशान सनत्कुमार माहेन्द्र और ब्रह्मलोक इन पांच

'पुच्छियव्वो य बायरे आउकाए, बायरे अगणिकाए, बायरे वणस्सइकाए अणंतं चेव' બાદર અપ્કાય, બાદર અગ્નિકાય અને બાદર વનસ્પતિકાયના સંબંધમાં પ્રશ્ન કરવા જોઈએ, બાકીનુ સમસ્ત કથન પૂર્વોક્ત રૂપે જ સમજવું. એટલે કે પહેલાં જેનો જેનો નિષેધ કરાયો છે, તેનો અહીં પણ નિષેધ સમજવો, તથા જે વિશેષતાનો અહીં ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે તે સિવાયનુ કથન તો પૂર્વોક્ત કથન અનુસાર જ સમજવું. જો કે નવગ્રૈવેયકથી લઈને ઇષત્પ્રાગ્ભારા પૃથ્વી પર્યન્તના સ્થાનોમાં ગૃહાદિકનો નિષેધ કરવાનો સૂત્રકારે ઉલ્લેખ કર્યો નથી, તો પણ એ બધાંનો નવગ્રૈવેયકાદિમા નિષેધ જ સમજવો

નીચેની ગાથા દ્વારા સૂત્રકાર એ વાત પ્રકટ કરે છે કે પૃથ્વીકાય આદિકોનો સદ્ભાવ ક્યાં ક્યાં છે–'तमुकाए कप्पपणए, ઇત્યાદિ પૂર્વોક્ત તમસ્કાયના પ્રકરણમાં તથા કલ્પપંચકમાં (સૌધર્મ, ઇશાન, સનત્કુમાર, માહેન્દ્ર અને બ્રહ્મલોક, આ પાંચ

ब्रह्मलोकरूपकल्पपञ्चके च, अग्निः पृथिवी च अग्निकाय-पृथिवीकायौ. तयोरालापकाकारश्चैवम्-'अत्थिणंभंते ! बायरे पुढवीकाए, बायरे अगणिकाए ! णोइणट्ठे समट्ठे, णण्णत्थ विग्गहगइसमावन्नएणं' इति, अस्ति खलु भदन्त ! सौधर्मादिपञ्चदेवलोकेषु बादरः पृथिवीकायः, बादरः अग्निकायः? नायमर्थः समर्थः, नान्यत्र विग्रहगतिसमापन्नकेन इति, विग्रहगतिसमापन्नकान् बादर-पृथिवी कायाग्निकायान् वर्जयित्वा बादर पृथिवी कायाग्निकायौ सौधर्मादि-पञ्चदेवलोकेषु न संभवत इति भावः। एवं पृथिवीषु रत्नप्रभादि सप्तनारकपृथिवीसूत्रेषु अग्निकाय वक्तव्यः, तदालापकाश्चैवम्-'अत्थि

देवलोकोंमें अग्निकाय और पृथिवीकाय इनके संबंधमें प्रश्न और उत्तर इस प्रकारसे करना चाहिये इनके आलापकों का आकार इस प्रकारसे है (अत्थि णं भंते ! बायरे पुढवीकाए बायरे अगणिकाए ? णो इणट्ठे समट्ठे) हे भदन्त ! सौधर्म आदि पांच देवलोकोंमें बादर पृथिवीकाय, बादर अग्निकाय हैं क्या ? उ. हे गौतम ! यह अर्थ समर्थ नहीं है । 'णण्णत्थविग्गहगइसमावन्नएणं' विग्रहगतिसमापन्नक बादर पृथिवीकाय और बादर अग्निकायको इस निषेध वचनमें छोड देना चाहिये । अर्थात् सौधर्मादिक पांच देवलोकोंमें विग्रहगतिसमापन्नक बादर पृथि-वीकाय और बादर अग्निकाय तो हैं, परजो सौधर्मादिक पांच विमानोंमें उत्पन्न हों ऐसे बादर पृथिवीकाय और बादर अग्निकाय वहां पर नहीं हैं । रत्नप्रभा आदि सात नारक पृथिवीसूत्रोंमें अग्निकायका उच्चारण करना चाहिये इस संबंधका जो आलापक है वह इस

(કલ્પોમાં) પૃથ્વીકાય અને અગ્નિકાયના સબંધમાં આ પ્રમાણે પ્રશ્નોત્તરરૂપ આલાપકો સમજવા

"अत्थिणं भंते ! बायरे पुढवीकाए, बायरे अगणिकाए ?"

"णो इणट्ठे समट्ठे"

હે ભદન્ત ! સૌધર્મ આદિ પાંચ દેવલોકોમાં બાદર પૃથ્વીકાય અને અગ્નિકાયનો શું સદ્ભાવ હોય છે ખરો ? ઉત્તર-હે ગૌતમ ! એ વાત સંભવિત નથી. 'णण्णत्थविग्गहगइसमावन्नएणं' પરન્તુ વિગ્રહગતિસમાપન્નક બાદર પૃથ્વીકાય અને બાદર અગ્નિકાયનો ત્યાં નિષેધ કહ્યો નથી. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે સૌધર્માદિ પાંચ કલ્પોમાં વિગ્રહગતિસમાપન્નક બાદર પૃથ્વીકાય અને બાદર અગ્નિકાયનું અસ્તિત્વ તો સંભવી શકે છે, પણ સૌધર્મ આદિ પાંચ વિમાનોમાં ઉત્પન્ન થયા હોય એવાં બાદર પૃથ્વીકાય અને બાદર અગ્નિકાયનો ત્યાં સદ્ભાવ નથી. રત્નપ્રભા આદિ સાત નારક પૃથ્વીસૂત્રોમાં

णं भंते ! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए अहे बायरे अगणिकाए ? गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे, णण्णत्थ विग्गहगइसमावन्नएणं' इत्यादि, सौधर्मादिपञ्चकल्पोपरितननवमदेवलोकादि सिद्धशिलापर्यन्तेषु कृष्णराजिषु च 'आऊतेऊवणस्सइ' अप्काय-तेजस्काय-वनस्पतिकायाः वक्तव्याः, तदालापकश्च 'अत्थि णं भंते ! बायरे आउकाए, बायरे तेउकाए, बायरे वणस्सइकाए ? णो इणट्ठे समट्ठे णण्णत्थ विग्गहगइ समावन्नएणं' अस्ति खलु । लान्तकादिषु बादरः अप्कायः, बादरः तेजस्कायः, बादरो वनस्पतिकायः, गौतम ! नायमर्थः समर्थः, किन्तु विग्रहगतिसमापन्नकान बादराप्कायादीन् विहाय इति गाथार्थः ॥ सू० १ ॥

प्रकारसे है 'अत्थि णं इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए अहे बायरे अगणिकाए ? गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे, णण्णत्थ विग्गहगइसमावन्नएणं'। सौधर्मादिक पांचकल्पोंके ऊपर के जो बाकी के नौ और देवलोक हैं, उनमें तथा नवग्रैवयिक एवं पांच अनुत्तर विमानोंमें तथा कृष्णराजियों में 'आऊतेऊ वणस्सइ' अप्काय, तेजकाय और वनस्पतिकाय कहना चाहिये आलापकका आकार इस प्रकारसे है 'अत्थिणं भंते ! बायरे आउकाए, बायरे तेउकाए, बायरे वणस्सइकाए' हे भदन्त ! लान्तक आदि देवलोकों में बादर अप्काय, बादर तेजस्काय, बादर वनस्पतिकाय हैं क्या ? उत्तर में प्रभु कहते हैं हे गौतम ! यह अर्थ समर्थ नहीं है अर्थात लान्तक आदि कल्पों में विग्रहगति समापन्नक बादर अप्कार आदिकोंको छोडकर वहीं पर

અગ્નિકાય વિષયક પ્રશ્નોત્તરો થવા જોઇએ. તે પ્રશ્નોત્તરરૂપ આલાપક આ પ્રમાણે સમજવો– 'अत्थिणं भंते ! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए अहे बायरे अगणिकाए ?' 'गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे, णण्णत्थविग्गहगइ समावन्नएणं' ॥ સૌધર્મ આદિ પાંચ કલ્પોની ઉપર જે બાકીના નવ દેવલોક છે તેમાં તથા ગ્રૈવેયકોમાં અને પાંચ અનુત્તર વિમાનોમાં તથા કૃષ્ણરાજિઓ, 'आऊ तेऊ वणस्सइ' અપ્કાય, તેજસ્કાય અને વનસ્પતિકાયના વિષે પ્રશ્નોત્તરોરૂપ આલાપક આ પ્રમાણે સમજવો–'अत्थिणं भंते ! बायरे आउकाए, बायरे तेउकाए, बायरे वणस्सइकाए ?' હે ભદન્ત ! લાન્તક આદિ દેવલોકોમાં બાદર અપ્કાય, બાદર તેજસ્કાય અને બાદર વનસ્પતિકાયનો સદ્‌ભાવ છે ખરો ? તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે "એ વાત સંભવિત નથી. લાન્તક આદિ કલ્પમાં વિગ્રહગતિસમાપન્નક બાદર અપ્કાય આદિનો

आयुष्यबन्धवक्तव्यता

मूलम्-कइ विहेणं भंते ! आउय बंधए पण्णत्ते ! गोयमा ! छव्विहे आउयबंधए पण्णत्ते, तं जहा-जाइ नाम निहत्ताउए १, गइ नाम निहत्ताउए २, ठिइनाम निहत्ताउए ३, ओगाहणानाम निहत्ताउए ४, पएसनाम निहत्ताउए ५, अणुभागनाम निहत्ता उए ६, दंडओ जाव-वेमाणियाणं । जीवाणं भंते ! किं जाइ-नाम निहत्ता उया, जाव-अणुभाग नाम निहत्ता उया ? गोयमा ! जाइ नाम निहत्ता उयावि, जाव-अणु भाग नाम निहत्ता उयावि, दंडओ, जाव-वेमाणियाणं ।, एवं एए दुवालसदंडगा भाणियव्वा, । जीवाणं भंते ! किं १ जाइनाम निहत्ता, २ जाइनाम निहत्ता उया, जीवाणं भंते ! किं ३ जाइनाम निउत्ता, ४ जाति नाम निउत्ता उया, ५ जाइ गोय निहत्ता, ६ जाइगोय निहत्ता उया, ७ जाइगोय निउत्ता, ८ जाइगोय निउत्ताउया, ९ जाइ णाम गोयनिहत्ता, १० जाइणाम गोय निहत्ता उया, ११ जाइनाम गोय निउत्ता जीवाणं भंते ! किं १२ जाइ नामगोय निउत्ता उया जाव-अणुभागनामगोयनिउत्ता उया ? गोयमा ! जाइ नाम गोय निउत्ता उया वि जाव अणुभाग नाम गोय निउत्ता उया वि, दंडओ जाव वेमाणियाणं ॥ सू० २ ॥

उत्पन्न हुए बादर अप्काय आदि नहीं हैं । क्योंकि इनका यहां पर अपना स्थान नहीं है । इस प्रकार से गाथाका अर्थ है ॥१॥

सद्भाव छे, पणु ते देवलोकमां उत्पन्न थयेला બાદર અપ્કાય આદિનો ત્યાં સદ્ભાવ નથી, કારણ કે ત્યા તેનું સ્વસ્થાન (ઉત્પત્તિ સ્થાન) નથી. આ પ્રકારનો તે ગાથાનો અર્થ થાય છે. ॥ સૂ૦ ૨॥

छाया-कतिविधः खलु भदन्त ! आयुर्बन्धकः प्रज्ञप्तः ? गौतम ! षड्विधः आयुर्बन्धकः प्रज्ञप्तः, तद्यथा-जातिनाम निधत्तायुष्कः, गतिनामनिधत्तायुष्कः, स्थितिनाम निधत्तायुष्कः, अवगाहनानामनिधत्तायुष्कः, प्रदेशनामनिधत्तायुष्कः अनुभागनामनिधत्तायुष्कः, दण्डको यावत्-वैमानिकानाम् । जीवाः खलु भदन्त ! किं जातिनामनिधत्ताः ? यावत्-अनुभागनामनिधत्ताः ? गौतम !

आयुष्यबन्धवक्तव्यता-

'कइविहेणं भंते' इत्यादि ।

सूत्रार्थ-(कइविहेणं भंते ! आउयबंधए पण्णत्ते) हे भदन्त ! आयुका बंध कितने प्रकारका कहा गया है ? (गोयमा) हे गौतम ! (छव्विहे आउयबंधए पण्णत्ते) आयुका बंध ६ प्रकारका कहा गया है । (तंजहा) वह इस प्रकार से है (जाइनाम निहत्ताउए, गइनाम निहत्ताउए, ठिइनाम निहत्ताउए, ओगाहणा नाम निहत्ताउए, पएसनामनिहत्ताउए, अणुभागनामनिहत्ताउए) जातिनाम निधत्तायु १, गतिनाम निधत्तायु२, स्थितिनामनिधत्तायु३, अवगाहनानामनिधत्तायु४, प्रदेशनामनिधत्तायु५ और अनुभागनामनिधत्तायु६ (दंडओ जाव वेमाणियाणं) यह यावत् वैमानिकों तक दण्डक कहना चाहिये (जीवा णं भंते ! किं जाइनामनिहत्ता) हे भदन्त ! जीव क्या जातिनामनिधत्तरूप हैं ? (जाव अणुभागनामनिहत्ता) यावत् अनुभागनाम निधत्तरूप हैं ?

આયુષ્યબન્ધની વક્તવ્યતા—

'कइविहेणं भंते !' ઇત્યાદિ—

सूत्रार्थ—(कइविहेणं भंते ! आउयवंधए पण्णत्ते ?) હે ભદન્ત ! આયુના બંધના કેટલા પ્રકાર કહ્યા છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (छव्विहे आउयवंधए पण्णत्ते) આયુના બંધના છ પ્રકાર કહ્યા છે (तंजहा) તે પ્રકારો આ પ્રમાણે છે—(जाइनामनिहत्ताउए, गइनामनिहत्ताउए, ठिइनामनिहत्ताउए, ओगाहणानामनिहत्ताउए, पएसनामनिहत्ताउए, अणुभागनामनिहत्ताउए) (૧) જાતિનામ નિધત્તાયુ, (૨) ગતિનામ નિધત્તાયુ, (૩) સ્થિતિનામ નિધત્તાયુ, (૪) અવગાહનાનામ નિધત્તાયુ, (૫) પ્રદેશનામ નિધત્તાયુ અને (૬) અનુભાગનામ નિધત્તાયુ. (दंडओ जाव वेमाणियाणं) નારકથી લઈને વૈમાનિક પર્યન્તના ૨૪ દંડકોમાં આયુબંધ વિષયક આલાપક કહેવા જોઈએ (जीवा णं भंते ! किं जाइनामनिहत्ता ?) હે ભદન્ત ! જીવો શું જાતિનામ નિધત્તરૂપ છે ? (जाव अणुभागनामनिहत्ता) યાવત્ શું અનુભાગનામ નિધત્તરૂપ છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (जाइनामनिहत्ता वि जाव अणुभाग निहत्ता वि) જીવો જાતિનામનિધત્તરૂપ પણ છે યાવત્

जातिनामनिधत्ताः अपि, यावत्-अनुभागनामनिधत्ता अपि, दण्डको यावत् वैमानिकानाम्, जीवाः खलु भदन्त ! किं जातिनामनिधत्तायुष्काः, यावत्-अनुभागनामनिधत्तायुष्काः ? गौतम ! जातिनामनिधत्तायुष्का अपि, यावत्-अनुभागनामनिधत्तायुष्काः-अपि, दण्डको यावत्-वैमानिकानाम् ! एवम् एते द्वादश दण्डकाः भणितव्याः,॥१२॥जीवाः खलु भदन्त ! किं जातिनामनिधत्ताः? जातिनाम निधत्तायुष्काः २, जीवः खलु भदन्त ! किं जातिनाम नियुक्ताः ३, जातिनामनियुक्तायुष्काः ४ जातिगोत्रनिधत्ताः ५, जातिगोत्र निधत्तायुष्काः ६, जातिगोत्रनियुक्ताः ७, जातिगोत्रनियुक्तायुष्काः ८, जाति

(गोयमा) हे गौतम ! (जाइनामनिहत्ता वि जाव अणुभागनिहत्ता वि) जीव जातिनाम निधत्तरूप भी हैं यावत् अनुभागनिधत्तरूप भी हैं। (दंडओ जाव वेमाणियाणं) इसी प्रकारसे यावत् वैमानिकोंतक दण्डक जानना चाहिये। (जीवाणं भंते ! किं जाइनामनिहत्ताउया जाव अणुभागनामनिहत्ताउया) हे भदन्त ! जीव क्या जातिनामनिधत्तायुष्क हैं यावत् अनुभागनिधत्तायुष्क हैं ? (गोयमा) हे गौतम ! (जाइनामनिहत्ताउया वि जाव अणुभागनामनिहत्ताउया वि) जीवजातिनामनिधत्तायुष्क भी हैं, यावत् अनुभागनामनिधत्तायुष्क भी हैं। (दंडओ जाव वेमाणियाणं) यह दण्डक यावत् वैमानिकों तक कहना चाहिये। (एवं एए दुवालसदंडगा भाणियव्वा) ये बारह दण्डक इस प्रकारसे कहना चाहिये (जीवा णं भंते ! किं जाइनामनिहत्ता१, जाइनाम निउत्ताउया २, जीवाणं भंते किं जाइनाम निहत्ता ३, जाइनाम निहत्ताउया ४, जाइगोयनिहत्ता५, जाइगोयनिहत्ताउया६, जाइगोयनिउत्ता७, जाइगोयनिउत्ताउया८, जाइणामगोयनिहत्ता९, जाइणामगोय-

અનુભાગનામ નિધત્તરૂપ પણ છે. (दंडओ जाव वेमाणियाणं) આ પ્રમાણે વૈમાનિકો સુધીના દંડક સમજવા (जीवा णं भंते ! जाइनामनिहत्ताउया जाव अणुभागनामनिहत्ताउया ?) હે ભદન્ત ! જીવો શું જાતિનામ નિધત્તાયુષ્ક છે ? यावत् અનુભાગ- નિધત્તાયુષ્ક છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (जाइनाम निहत्ताउया वि जाव अणुभागनाम निहत्ताउया वि) જીવો જાતિનામ નિધત્તાયુષ્ક પણ હોય છે, यावत् અનુભાગનામ નિધત્તાયુષ્ક પણ હોય છે ? (दंडओ जाव वेमाणियाणं) વૈમાનિકો પર્યન્તના દંડકને અનુલક્ષીને આ આલાપક કહેવા જોઈએ.

(जीवाणं भंते ! किं जाइनाम निहत्ता १, जाइनाम निहत्ताउया २, जीवाणं भंते ! किं जाइनाम निहत्ता ३, जाइनाम निउत्ताउया ४, जाइगोय निहत्ता ५, जाइ गोय निउत्ताउया ६, जाइगोयनिउत्ता ७, जाइगोयनिउत्ताउया ८, जाइणाम

नाम गोत्रनिधत्ताः ९, जातिनाम गोत्रनिधत्तायुष्काः १०, जातिनामगोत्रनियुक्ताः ११। जीवाः खलु भदन्त ! किं जातिनामगोत्रनियुक्तायुष्काः, यावत्–अनुभागनामगोत्रनियुक्तायुष्का अपि, दण्डको यावत्–वैमानिकानाम् ॥सू० २॥

निहत्ताउत्ता १०, जाइनामगोयनिउत्ता ११, जीवा णं भंते ! कि १२, जाइनामगोयनिउत्ताउया जाव अणुभागनामगोगनिउत्ताउया ?) हे भदन्त ! जीव क्या१ जातिनामनिधत्तरूप हैं ? २ जातिनामनिधत्तायुष्क हैं ? ३ जातिनामनियुक्त हैं, ४ जातिनामनियुक्तायुष्क हैं ? ५ जातिगोत्रनिधत्तरूप हैं ? ६ जातिगोत्रनिधत्तायुष्क हैं ? ७ जातिगोत्रनियुक्त हैं ? ८ जातिगोत्रनियुक्तायुष्क हैं ? ९ जातिनामगोत्रनिधत्त है ? १० जातिनामगोत्रनिधत्तायुष्क हैं ? ११ जातिनामगोत्र नियुक्त हैं ? हे भदन्त ! जीव क्या ? १२ जातिनामगोत्रनियुक्तायुष्क हैं यावत अनुभागनामगोत्रनियुक्तायुष्क है ? (गोयमा) हे गौतम ! (जाइनामगोयनिउत्ताउया वि जाव अणुभागनामगोयनिउत्ताउयावि दंडओ जाव वेमाणियाणं) हे गौतम ! जीव जातिनाणगोत्र नियुक्तायुष्क भी हैं यावत् अनुभाग नामगोत्रनियुक्तायुष्क भी हैं। यावत् वैमानिकोंतक दण्डक कहना चाहिये ।

गोयनिहत्ता ९, जाइणाम गोयनिहत्ताउत्ता १०, जाइनामगोयनिउत्ता ११, जीवाणं भंते ! किं १२ जाइनाम गोयनिउत्ताउया जाव अणुभागनाम गोयनिउत्ताउया ?)

હે ભદન્ત ! જીવો શું (૧) જાતિનામ નિધત્તરૂપ છે? (૨) જાતિનામ નિધત્તાયુષ્ક છે? (૩) જાતિનામ નિધકત છે? (૪) જાતિનામ નિધત્તાયુષ્ક છે? (૫) જાતિ ગોત્ર નિધત્તરૂપ છે? (૬) જાતિ ગોત્ર નિધત્તાયુષ્ક છે? (૭) જાતિ ગોત્ર નિધત્ત છે? (૮) જાતિગોત્ર નિધકત્તાયુષ્ક છે? (૯) જાતિ નામ ગોત્ર નિધત્ત છે? જાતિ નામ ગોત્ર નિધત્તાયુષ્ક છે? (૧૧) જાતિ નામ ગોત્ર નિયુકત છે? (૧૨) જાતિ નામ ગોત્ર નિયુકતાયુષ્ક છે? 'યાવત' અનુભાગ નામ ગોત્ર નિયુકતાયુષ્ક છે? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (जाइ नाम गोय निउत्ताउया वि जाव अणुभाग नाम गोय निउत्ताउया वि दंडओ जाव वेमाणियाणं) જીવો જાતિ નામ ગોત્ર નિયુકતાયુષ્ક પણ છે (यावत्) અનુભાગ નામ ગોત્ર નિધત્તાયુષ્ક પણ છે. વિમાનિકો પર્યન્તાન દંડક કહેવા જોઇએ.

टीका-पूर्वम् बादराः पृथिवीकायादयो निरूपिताः, ते च आयुर्बन्धे सति भवन्ति, अतः आयुर्बन्धं निरूपयितुमाह-'कइविहेणं भंते' इत्यादि। 'कइ विहेणं भंते! आउयबंधए पण्णत्ते?' गौतमः पृच्छति-हे भदन्त! कतिविधः कियत्प्रकारः खलु आयुर्बन्धः प्रज्ञप्तः? भगवानाह-'गोयमा! छव्विहे आउयबंधे पण्णत्ते' हे गौतम! षड्विधः षट्प्रकारकः खलु आयुर्बन्धः प्रज्ञप्तः। 'तं जहा'-तद्यथा-ते षट्प्रकारा यथा 'जातिनाम निहत्ताउए' १-जातिनामनिधत्तायुः, जातिः-एकेन्द्रियद्वीन्द्रियादिका पञ्चविधा जातिः, सैव 'नाम' इति जातिनाम, तच्च नामकर्मणः उत्तरप्रकृतिविशेषः, जीवपरिणतिर्वा, तेन सह निधत्तं=

टीकार्थ-पहिले बादर पृथिवीकाय आदिका निरूपण किया गया है सो जीव इस पर्यायरूप तब होता है, कि जब वह इस प्रकारकी आयुका बंध करता है अतः सूत्रकार आयुके बंधका निरूपण इस सूत्र द्वारा कर रहे हैं इसमें गौतमने प्रभुसे ऐसा पूछा है कि 'कइ विहेणं भंते! आउयबंधए पण्णत्ते' हे भदन्त! आयुकाबंध कितने प्रकारका होता है? इसके उत्तरमें प्रभु उनसे कहते हैं 'गोयमा' हे गौतम! 'छव्विहे आउयबंधे पण्णत्ते' आयुका बंध ६ प्रकारका होता है। 'तंजहा' वे ६ प्रकार ये हैं 'जाइनामनिहत्ताउए' एक जातिनाम-निधत्तायु जाति एकेन्द्रियजाति, दो इन्द्रियजाति इत्यादि रूपसे पांच प्रकारकी होती है, सो इसरूप जो नाम है वह जातिनाम है है यह जातिनाम नामकर्मकी उत्तरप्रकृतियों में से एक प्रकृति है। अथवा जीवकी एक प्रकारकी परिणतिका नाम भी जातिनाम है

ટીકાર્થ.—પહેલા પ્રકરણમાં બાદર પૃથ્વીકાય આદિનું નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે. જીવ એ પર્યાયમાં ત્યારે જ ઉત્પન્ન થાય છે, કે જો તેણે તે પ્રકારના આયુનો બંધ કર્યો હોય છે તેથી આયુબંધનું નિરૂપણ કરવા નિમિત્તે નીચેના પ્રશ્નોત્તરો આપે છે- ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે "कइविहेणं भंते! आउयबंधए पण्णत्ते?" હે ભદન્ત! આયુબંધના કેટલા પ્રકાર છે? ઉત્તર- "गोयमा!" હે ગૌતમ! "छव्विहे आउयबंधे पण्णत्ते" આયુબંધના ૬ પ્રકાર છે. (तंजहा,) તે ૬ પ્રકાર આ પ્રમાણે છે — "जाइनाम निहत्ताउए" (૧) જાતિ નામ નિધત્તાયુ એકેન્દ્રિય, દ્વીન્દ્રિય આદિ પાંચ જાતિ હોય છે, એવું જે નામ છે તેને જાતિનામ કહે છે નામકર્મની ઉત્તર પ્રકૃતિયોમાંની એક પ્રકૃતિ આ જાતિનામ છે. અથવા-જીવની એક પ્રકારની પરિણતિનું નામ પણ જાતિનામ છે, તેની

निषिक्तं निषेकप्राप्तं यद् आयुः तद् जातिनामनिधत्तायुः, निषेकश्च कर्मपुद्‌गलानां प्रतिसमयमनुभवनार्थं रचनाविशेषः ? 'गतिनामनिहत्ताउए' गति नामनिधत्तायुः, गतिः नारकतिर्यग्मनुष्यदेवरूपा चतुर्विधा, सा एव नाम, तच्च नामकर्मणः पूर्ववत् उत्तरप्रकृतिविशेषः, जीवपरिणतिर्वा तेन सह निधत्तम् आयुः, गतिनामनिधत्तायुः, ३ 'ठिइनामनिहत्ताउए' स्थितिनामनिधत्तायुः, स्थितिः-जीवेन आयुःकर्मणा वा विशिष्यामुकविवक्षितभवे यत् स्थातव्यम्, सा एव नाम नमन=परिणमन नाम परिणामो धर्मविशेषः स्थितिनाम तत्सहितं निधत्तं यद् आयुर्दलिकरूपं तत् स्थितिनामनिधत्तायुः, अथवा

इसके साथ निधत्त-निषेकको प्राप्त जो आयु है वह जातिनाम निधत्तायु है। प्रतिसमये अनुभव करनेके लिये कर्मपुद्गलों की जो रचना होती है उसका नाम निषेक है। दूसरा 'गतिनामनिहत्ताउए' गतिनामनिधत्तायु-नारक, तिर्यक्, मनुष्य और देव इस तरह से गतिचार प्रकारकी है, सो गति ऐसा जो नाम है वह गतिनाम है यहगतिनाम भी नामकर्मकी उत्तरप्रकृतियों मेंसे एक प्रकृति है। अथवा जीवकी परिणतिरूप यह जातिनाम है इसके साथ निषेकको प्राप्त जो आयु है वह गतिनामनिधत्तायु है। 'ठिइनामनिहत्ताउए' जीवका जिस कर्मके उदयमें अमुक समयतक विवक्षित भवमें रहना होता है अथवा कर्मका जो अमुक समयतक जीवके साथ रहना होता है वह आयु है। इस स्थितिरूप जो परिणाम धर्मविशेष है वह स्थितनाम है। इस स्थितनाम सहित निधत्त जो आयुर्दलिक

સાથે નિધત્ત-નિષેક પામેલું-જે આયુ છે તેને 'જાતિનામ નિધત્તાયુ' કહે છે. પ્રતિસમયે અનુભવ કરવાને માટે કર્મપુદ્ગલોની જે રચના થાય છે તેનું નામ 'નિષેક' છે. (૨) "गतिनामनिहत्ताउए" ગતિનામ નિધત્તાયુ-નારક, તિર્યંચ, મનુષ્ય અને દેવ, એમ ચાર પ્રકારની ગતિ હોય છે, ગતિરૂપ જે નામ છે તેને ગતિનામ કહે છે, આ ગતિનામ પણ નામકર્મની ઉત્તર-પ્રકૃતિયોમાની એક પ્રકૃતિ છે. અથવા- જીવની પરિણતિ રૂપ તે જાતિનામ છે, તેની સાથે નિષેકને પામેલું (નિધત્ત) જે આયુ છે તેને "ગતિનામ નિધત્તાયુ" કહે છે (૩) "ठिइनामनिहत्ताउए" સ્થિતિનામ નિધત્તાયુ-જે કર્મના ઉદયથી જીવને અમુક સમય સુધી અમુક ભવમાં રહેવું પડે છે, અથવા કર્મને અમુક સમય સુધી જીવની સાથે જે રહેવાનું થાય છે, તેનું નામ આયુ છે. આ સ્થિતિરૂપ જે પરિણામ-ધર્મ વિશેષ છે તેને સ્થિતિનામ કહે છે. આ સ્થિતિ નામ સહિત નિધત્ત જે આયુર્દલિક છે, તેને "સ્થિતિનામ નિધત્તાયુ" કહે છે. અથવા

अत्र नामशब्दः सर्वत्र कर्मार्थक एव उपयुज्यते इति स्थितिरूपं नामकर्म स्थितिनाम, तेन सह यन्निधत्तमायुस्तत् स्थितिनामनिधत्तायुः३' जातिनाम-गतिनामा-वगाहना-नामग्रहणात् जाति-गत्य-वगाहनानां केवलं प्रकृतिरूपमेवोक्तम्, स्थिति-प्रदेशा-नुभागनामग्रहणात्तु तासामेव जातिगत्यवगाहनानां स्थित्यादेरुक्तत्वेन तेषां च स्थित्यादीनां जात्यादिनामसम्बन्धित्वात् नामकर्मरूपता

है, वह स्थितिनामनिधत्तायु । अथवा नाम शब्द यहां सर्वत्र कर्मरूप अर्थ में ही ग्रहण हुआ है इस तरह स्थितिरुप जो नाम कर्म है वह स्थिति नाम है । इस स्थिति नामके साथ जो निधत्त आयु है वह स्थितिनाम निधत्तायु है । जातिनाम, गतिनाम, अवगाहना नाम इसरूपसे इनका जो यहां ग्रहण किया गया है सो इनमें केवलनाम कर्मकी प्रकृतिरूपता ही कही गई है, ऐसा जानना चाहिये । तथा स्थिति, प्रदेश और अनुभागनामरूप से जो इन स्थिति प्रदेश और अनुभागका ग्रहण किया गया है सो ये स्थिति आदि उन जाति गति और अवगाहनाके संबंधी है अतः इनमें नाम कर्मरूपता है। तात्पर्य कहनेका यह है कि यहां जो नाम शब्दका प्रयोग प्रत्येक जाति आदि पदोंके साथ किया गया है सो यह नाम पदकर्म अर्थवाला है । इससे जाति गति और अवगाहना ये प्रकृतियां तो स्वयं कर्मकी नामकर्मकी उत्तर प्रकृतियोंमें गिनाई ही गई हैं अतः इनमें कर्मरूपता होनेमें तो कोई बाधा है ही नहीं । क्योंकी नामकर्मकी

અહીં બધે સ્થળે 'નામ' શબ્દ 'કર્મરૂપ' અર્થમાં જ ગ્રહણ થાય છે-આ રીતે સ્થિતિરૂપ જે નામ-કર્મ છે, તેને જ સ્થિતિનામ" કહે છે આ સ્થિતિનામની સાથે નિધત્ત એવું જે આયુ છે, તેને "સ્થિતિનામ નિધત્તાયુ" કહે છે જાતિ, નામ, ગતિનામ, અવગાહના નામ, વગેરે રૂપે તેમને અહીં જે ગ્રહણ કરવામાં આવેલ છે, તે રીતે તો તેમનામા કેવળ નામ-કર્મની પ્રકૃતિરૂપતાજ કહેવામાં આવી છે તેમ સમજવું. તથા સ્થિતિ, પ્રદેશ અને અનુભાગ નામરૂપે જે આ સ્થિતિ, પ્રદેશ અને અનુભાગને ગ્રહણ કરવામાં આવેલ છે, તેનુ કારણ એ છે કે સ્થિતિ આદિ તે જાતિ, ગતિ અને અવગાહના સાથે સંબંધ રાખનાર હોય છે, તેથી તેમનામા નામ-કર્મરૂપતા છે આ કથનનુ તાત્પર્ય એ છે કે અહીં જે "નામ" પદનો પ્રયોગ પ્રત્યેક જાતિ, ગતિ આદિ પદોની સાથે કરવામા આવ્યો છે, તે 'નામ' પદ કર્મરૂપ અર્થમા જ વપરાયુ છે. જાતિ ગતિ અને અવગાહના, આ પ્રકૃતિયોને તો સ્વયં નામકર્મની ઉત્તર પ્રકૃતિયોમા ગણાવવામા આવી ચુકેલી જ છે, તેથી તેમનામા કર્મરૂપતા હોવામા

बोध्या, 'ओगाहणानाम निहत्ताउए' ४ अवगाहनानामनिधत्तायुः-अवगाहते जीवो यस्यां सा अवगाहना औदारिकादि शरीरं तस्या नाम औदारिकादि शरीरनामकर्म, अवगाहनानाम, अवगाहनारूपो वा नामः परिणामः अवगाहनानामः, तेन सह निधत्तं निषेकमाप्तं यद् आयुः तद् अवगाहनानाम निधत्तायुः, 'पएसनामनिहत्ताउए'५ प्रदेशनामनिधत्तायुः, प्रदेशानाम् आयुष्कर्म

९३वें उत्तर प्रकृतियोंमें ये सब प्रकृतियां गिनाई गई हैं। अब रही कर्मरूपता होनेकी बात स्थितिप्रदेश और अनुभागमें सो इन्हें कर्मरूपता इसलिये कही गई है कि ये सब स्थिति आदि उन जाति गति आदिकोंके संबंधी संबंध रखनेवाले हैं इसलिये इनमें भी कर्मरूपता है। अतः नाम शब्द यहां सर्वत्र कर्मार्थमें ही गृहीत हुआ है, ऐसा जानना चाहिये। 'ओगाहणा नाम निहत्ताउए' जिसमें जीवोंका अवगाह हो उसका नाम अवगाहना है। ऐसी यह अवगाहना औदारिक आदि शरीररूप पडती है। इस अवगाहनाका जो 'अवगाहना' ऐसा नाम है वह अवगाहना नाम है। अर्थात् औदारिक आदिरूप जो शरीर नामकर्म है वह अवगाहना नाम है। अथवा अवगाहनारूप जो नाम है परिणाम है वह अवगाहना नाम है। इस अवगाहना नामके साथ निषेक को प्राप्त हुआ जो आयुकर्म है वह अवगाहनाम निधत्तायु है। 'पएसनामनिहत्ताउए' प्रदेशोंका आयुकर्मके

તો કોઈ બાધા (મુશ્કેલી–નડતર) રહેતી નથી. કારણ કે નામ કર્મની ૯૩ ત્રાણુ ઉત્તર પ્રકૃતિયોમા આ બધી પ્રકૃતિયોને તો ગણાવવામાં આવેજ છે. હવે સ્થિતિ પ્રદેશ અને અનુભાગમા કર્મરૂપતા કહેવાનું કારણ એ છે કે તે સ્થિતિ આદિ, તે જાતિ, ગતિ આદિકોની સાથે સબંધ રાખનાર હોય છે, તેથી તેઓમાં પણ કર્મરૂપતા છે.

આ રીતે "नाम" પદને અહીં સર્વત્ર "કર્મ" ના અર્થમાં જ ગ્રહણ કરવામા આવ્યું છે એમ સમજવું (૪) ओगाहणानामनिहत्ताउए' જેમાં જીવોનો અવગાહ(જીવને રહેવાનુ ઠેકાણું) હોય તેને 'અવગાહના' કહે છે એવી તે અવગાહના ઔદારિક આદિ શરીરરૂપ વડે છે આ અવગાહનુ જે 'અવગાહના' એવું નામ છે તે 'અવગાહના નામ' છે. એટલે કે ઔદારિક આદિરૂપ જે શરીર નામ કર્મ છે તે અવગાહના નામ છે અથવા–અવગાહના રૂપ જે નામ–પરિણામ છે તેને અવગાહના નામ કહે છે આ અવગાહના નામની સાથે નિષેક પામેલું જે આયુકર્મ છે તેને " અવગાહના નામ નિધત્તાયુ " કહે છે.

(૫) "पएसनामनिहत्ताउए" પ્રદેશોના–આયુકર્મને દલિકોનું જે નામ તે

दलिकानां नाम तथाविधपरिणामः प्रदेशनामः, प्रदेशरूपं वा नाम कर्मविशेषः प्रदेशनाम, तेन सह निधत्तं यद् आयुः तत् प्रदेशनामनिधत्तायुः, 'अणुभाग-नामनिहत्ताउए'६ अनुभागनामनिधत्तायुः-अनुभागः आयुर्दलिकानां विपाकः तत्स्वरूपो नाम परिणामः' अनुभागनामः, अनुभागरूपं वा नामकर्म अनुभाग-नाम, तेन सह निधत्तं यद् आयुस्तद् अनुभागनामनिधत्तायुः। अथ जात्यादिनाम कर्मणा किमर्थमायु विशिष्यते इति चेदाह आयुषः प्राधान्योपदर्शनार्थम्, यतो हि नारकाद्यायुरुदये सति जात्यादिनामकर्मणामुदयो भवति आयुष एव नारकादिभवोपग्राहकत्वात्।

दलिकोंका जो नाम तथाविध परिणाम है वह प्रदेशनाम है अथवा प्रदेशरूप जो नाम-कर्म विशेष है वह प्रदेशनाम है। इस प्रदेशनाम के साथ निधत्त जो आयु है वह प्रदेशनाम निधत्तायु है। 'अणुभाग नामनिहत्ताउए' आयुके दलिकोंका जो विपाक है और इस विपाकरूप जो परिणाम है वह अनुभागनाम है अथवा अनुभागरूप जो नाम कर्म है वह अनुभागनाम है इस अनुभागनाम के साथ निधत्त निषेकको प्राप्त हूआ जो आयुकर्म है वह अनुभागनामनिधत्तायु है। शंका-आयु को जाति नामकर्मद्वारा किसलिये विशेषित किया गया है। समा-धान-आयुकर्ममें प्रधानता दिखलाने के ही उसे यहां विशेष्य बनाया गया है क्योंकि नारक आदि आयुके उदय होने पर ही जात्यादिरूप नामकर्मका उदय होता है। क्योंकि आयुको ही नारक आदि भवोंका उपग्राहक माना गया है। यहबात शास्त्रकारने पहिले यहीं पर शतक

પ્રકારનું જે પરિણામ છે તેને પ્રદેશનામ કહે છે. અથવા-પ્રદેશરૂપ જે નામ-કર્મ વિશેષ છે તેને પ્રદેશનામ કહે છે તે પ્રદેશનામની સાથે નિધત્ત જે આયુ છે તેને પ્રદેશનામ નિધત્તાયુ કહે છે (૬) "अणुभागनामनिहत्ताउए" આયુનાં દલિકોનો જે વિપાક છે, અને આ વિપાકરૂપ જે પરિણામ છે, તેને "અનુભાગ નામ" કહે છે અથવા-અનુભાગરૂપ જે નામ-કર્મ છે તેને "અનુભાગ નામ કહે છે. આ અનુભાગ નામની સાથે નિધત્ત (નષેક પામેલું) એવું જે આયુ છે તેને "અનુભાગનામ નિધત્તાયુ" કહે છે.

શંકા-આયુને જાતિ નામકર્મ દ્વારા શા માટે વિશેષિક કરવામાં આવેલ છે, સમાધાન-આયુકર્મમાં પ્રધાનતા બતાવવાને માટે જ તેને અહીં વિશેષ્ય બનાવવામાં આવ્યું છે, કારણ કે નારક આદિ આયુનો ઉદય થાય ત્યારે જ જાત્યાદિ રૂપ નામકર્મનો ઉદય થાય છે, કારણ કે આયુને જ નારક આદિ ભવોનું ઉપગ્રાહક માનવામાં આવેલ છે. એજવાત સૂત્રકારે આ ગ્રન્થના ચોથા શતકના નવમા ઉદ્દેશકમાં પહેલાં પ્રગટ કરેલી છે-

तदुक्तम् पूर्वम्–यतः पूर्वमुक्तमिहैव 'नेरइए णं भंते ! नेरइएसु उववज्जइ, अनेरइए नेरइएसु उववज्जइ ? गोयमा ! नेरइए नेरइएसु उववज्जइ, णो अनेरइए नेरइएसु उववज्जइ' त्ति' नैरयिकः खलु भदन्त ! नैरयिकेषु उपपद्यते, अनैरयिको वा नैरयिकेषु उपपद्यते ? गौतम ! नैरयिकोनैरयिकेषु उपपद्यते, नो अनैरयिकः नैरयिकेषु उपपद्यते इति । अयं भावः तथा च नारकायुः प्रथमसमयसंवेदने एव नारका उच्यन्ते, अथ च नारकाद्यायुष्यसहचारिणां च पञ्चेन्द्रियजात्यादिनामकर्मणामपि तदायुःप्रथमसमयसंवेदने एव उदयो

---

४ उद्देशक°, में प्रकट की है कि 'नेरइए णं भंते ! नेरइएसु उववज्जइ, अनेरइए नेरइएसु उववज्जइ' ? गोयमा ! नेरइए नेरइएसु उववज्जइ, णो अनेरइए नेरइएसु उववज्जइ' जो नैरयिक होता है वही नैरयिकोंमें उत्पन्न होता है, अनैरयिक नैरयिकोंमें उत्पन्न नहीं होता है । तात्पर्य कहनेका यह है कि गति, आयु और आनुपूर्वी इनका उदय एक साथ हो जाता है । इसलिये जब गौतमने प्रभुसे ऐसा प्रश्न किया कि हे भदन्त ! नैरयिक नैरयिकोंमें उत्पन्न होता है कि अनैरयिक नैरयिकोंमें उत्पन्न होता है ? तब प्रभुने उनसे कहा कि हे गौतम ! जिस जीवने पहिले गृहीतभवमें ही नरक आयुका बंध कर लिया है ऐसा वह जीव उस गृहीतभव में ही उस जातिकी आयुके बंध हो जानेके कारण उसके प्रथम समयमें संवेदन होने पर ही नारक कहलाने लगता है । तथा नारक आदि आयुष्यके सहचारी पंचेन्द्रिय जाति आदि नाम कर्मोंका भी नारक आदि

'नेरइएणं भंते ! नेरइएसु उववज्जइ, णो अनेरइए नेरइएसु उववज्जइ'' 'गोयमा ! नेरइए नेरइएसु उववज्जइ, णो अनेरइए नेरइएसु उववज्जइ ' જે નારક હોય છે તેજ નૈરયિકોમા ઉત્પન્ન થાય છે, અનૈરયિક નૈરયિકોમા ઉત્પન્ન થતો નથી. કહેવાનુ તાત્પર્ય એ છે કે ગતિ, આયુ અને આનુપૂર્વીનો ઉદય એક સાથે થઈ જાય છે તેથી જ્યારે ગૌતમ સ્વામીએ મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછયો કે "હે ભદન્ત ! નૈરયિક નૈરયિકોમા ઉત્પન્ન થાય છે કે અનૈરયિકનારકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે", ત્યારે મહાવીર પ્રભુએ તેમને જવાબ આપ્યો કે "હે ગૌતમ ! જે જીવે પહેલાં ગૃહીત ભવમાં જ નરકાયુનો બંધ કર્યો હોય છે, એવો તે જીવ તે ગૃહીત ભવમાજ તે પ્રકારના આયુનો બંધ થઈ જવાને કારણે તેના પ્રથમ સમયમા સંવેદન થતાં જ નારક કહેવાવા માંડે છે તથા નારકાદિ આયુના સહચારી પંચેન્દ્રિય જાતિ આદિ નામકર્મોનો પણ નારક આદિ આયુના

भवति, अत्र आयुर्बन्धस्य षड्विधतया प्रतिपादनस्यैव प्रस्तुतत्वेन यद् आयुषः षड्विधत्वप्रतिपादनं तद् आयुषो बन्धाऽभिन्नत्वात् , बद्धस्यैव चायुर्व्यपदेश विषयत्वात् । 'दंडओ जाव-वेमाणियाणं' दण्डकः आयुर्बन्धविषयकः यावत् वैमानिकानां वैमानिकपर्यन्तमित्यर्थः, अयमर्थः नैरयिकैक१ भवनपतिदशक ११ पृथिव्यादिस्थावरपञ्चक१६ विकलेन्द्रियत्रिक १९ तिर्यक्पञ्चेन्द्रियैक २० मनुष्य २१ वानव्यन्तर २२ ज्यौतिषिक २३ वैमानिक २४ रूपचतुर्विंशति दण्डकेषु आयुर्बन्धविषयाः प्रश्नोत्तरालापका वक्तव्याः, यथा नेरइयाणं भंते !

आयुष्य के प्रथम समयमें ही उदय होजाता है। इसलिये यही माना जाता है कि नारक ही नारकोंमें उत्पन्न होता है। यहां पर आयुबंधमें जो षड्विधता प्रतिपादित की है वह इस बात को प्रकट करने के लिये की है कि आयुबंध से अभिन्न है। इसका भी कारण यह है कि जो आयुजीव के साथ बंधको प्राप्त होती है वही आयु कहलाती है। 'दंडको जाव वेमाणियाणं' हे भदन्त! नारकों के कितने प्रकार का आयुषबंध कहा है? इस तरहसे नैरयिकसे लेकर वैमानिक तक चौवीस दण्डकोंमें आयुके बंध विषयक प्रश्नोत्तर रूप आलापक कह लेना चाहिये. तात्पर्य कहने का यह है कि नैरयिक १, भवनपति के १०, पृथिवी आदि स्थावर ५, विकलेन्द्रिय ३, तिर्यक् पञ्चेन्द्रिय १, मनुष्य १, वानव्यन्तर १, ज्योतिषिक १ और वैमानिक १ इस तरह ये सब २४ दण्डक हैं। इन २४ दण्डकों में आयुबंध विषयक प्रश्नोत्तरालापक कहना चाहिये। जैसे- 'नेरइयाणं भंते!

પ્રથમ સમયમાંજ ઉદય થઇ જાય છે તેથી જ એમ માનવામા આવે છે કે નારક જ નારકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે" અહીં આયુબંધમાં જે ષટ્ વિધતા (છ ભેદ) પ્રકટ કરવામાં આવી છે તે એ વાતને પ્રકટ કરે છે કે આયુ બંધથી અભિન્ન છે તેનું પણ કારણ એ છે કે જે આયુ જીવની સાથે બંધદશાને પ્રાપ્ત થાય છે, એજ આયુ કહેવાય છે.

'दंडओ जाव वेमाणियाणं' 'હે ભદન્ત! નારકોના કેટલા પ્રકારના આયુબંધ કહ્યા છે?' આ પ્રમાણે નારકથી શરૂ કરીને વૈમાનિક પર્યન્તના ૨૪ દંડકોમાં આયુના બંધ વિષયક પ્રશ્નોત્તર રૂપ આલાપક કહેવા જોઇએ. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે નારકોનુ ૧, ભવનપતિઓના ૧૦, પૃથ્વી આદિ સ્થાવરના ૫, વિકલેન્દ્રિયના ૩, તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયોનું ૧, મનુષ્યનુ ૧, વાનવ્યન્તરનુ ૧, જ્યોતિષિકનું ૧ અને વૈમનિકોનુ ૧, એમ ૨૪ દંડકો છે. તે ૨૪ દંડકોમા આયુબંધ વિષયક પ્રશ્નોત્તરરૂપ આલાપક કહેવા જોઇએ. જેમ કે- नेरइयाणं भंते! कइविहे आउयबंधे पण्णत्ते?" ઇત્યાદિ.

कइ विहे आउयबंधे पण्णत्ते ? इत्यादि नैरयिकमारभ्य वैमानिकान्तश्चतुर्विंशति दण्डको वक्तव्यः । अथ कर्मविशेषाधिकाराद् निधत्तषट्कं निधत्तायुःषट्करूप तद्विशेषितानां समुच्चयजीवमारभ्य पञ्चविंशतिपदानां निधत्तषट्कनिधत्तायुष्क षट्करूपद्वादशदण्डकान प्रदर्शयति 'जीवाणं भंते ! किं जाइनामनिहत्ता, जाव-अणुभागनाम निहत्ता ?' गौतमः पृच्छति हे भदन्त ! जीवाः खलु किं जातिनामनिधत्ताः, जातिनाम निधत्तं निषिक्तं विशिष्टबन्धं वा कृतं यैस्ते जातिनामनिधत्ताः, यावत् अनुभागनामनिधत्ताः ? अनुभागः आयुर्दलिकानां विपाकः तल्लक्षणो नामः परिणामः, अनुभागनामः, अनुभागरूपं वा नामकर्म अनुभागनाम, तद् निधत्त यैस्ते, यावत्करणात्-'गतिनामनिधत्ताः, स्थितिनाम

कइविहे आउयबंधे पण्णत्ते' इत्यादि । यहां पर एक प्रकारके कर्मका अधिकार होने से उस कर्म से विशेषित हुए जीवादिपदों के १२ दण्डकों को अब सूत्रकार प्रदर्शित करते है- 'जीवाणं भंते ! किं जाइनाम निहत्ता जाव अणुभागनामनिहत्ता' इसमें गौतमने प्रभुसे ऐसा पूछा है कि हे भदन्त! जीव क्या ऐसे है कि जिन्होंने जातिनामको निषिक्त किया हैं अथवा- जातिनामको विशिष्ट बंधवाला किया है, यावत् अनुभाग नाम निधत्त किया है ? आयुके दलिकोंका जो विपाक है उसका नाम अनुभाग- है, इसअनुभागरूप जो नाम परिणाम है वह अनुभागनाम है अथवा अनुभागरूप जो नामकर्म है वह अनुभाग नाम है । यह अनुभाग नाम जिन्होंने निधत्तनिषिक्त किया है वे अनुभाग नाम निधत्त हैं। यहां यावत् शब्द से 'गतिनामनिधत्त, स्थितिनामनिधत्त, अवगाहना'

અહીં એક પ્રકારના કર્મનો અધિકાર ચાલૂ હોવાથી તે કર્મથી વિશેષિત (યુક્ત) એવાં જીવાદિ પદોના બાર દંડકોને સૂત્રકાર પ્રગટ કરે છે-जीवाणं भंते ! किं जाइ नाम निहत्ता जाव अणुभागनाम निहत्ता ?" હે ભદન્ત ! શું જીવો એવાં હોય છે કે જેમણે જાતિનામને નિષિક્ત કર્યું હોય છે અથવા જાતિનામને વિશિષ્ટ બંધવાળું કર્યું હોય છે, (યાવત્) અનુભાગ નામ નિધત્ત કર્યું હોય છે? આયુના દલિકોનો જે વિપાક છે તેનુ નામ અનુભાગ છે, આ અનુભાગરૂપ જે જે નામ-પરિણામ છે તેને 'અનુભાગ નામ' કહે છે. અથવા અનુભાગ રૂપ જે નામકર્મ છે તેને 'અનુભાગ નામ' કહે છે. આ અનુભાગ નામ જેમણે નિધત્ત (નષિક્ત) કરેલ હોય છે, તેમને અનુભાગ નામ વિધત્ત કહે છે અહીં 'યાવત્' પદથી "ગતિનામ નિધત્ત, સ્થિતિ

निधत्ता', अवगाहनानाम निधत्ताः प्रदेशनामनिधत्ताः' इति संग्राह्यम्, भगवानाह– 'गोयमा! जाइनाम निहत्ता वि जाव अणुभागनाम निहत्ता वि' हे गौतम! जीवाः खलु जातिनामनिधत्ता अपि, यावत्–अनुभागनामनिधत्ता अपि भवन्ति यावत्करणात् गतिनामनिधत्ता अपि, स्थितिनामनिधत्ताः, अपि अवगाहनानाम-निधत्ताः अपि, प्रदेशनामनिधत्ता अपि, इति संग्राह्यम् ।

'दंडओ जाव वेमाणियाणं' दण्डको यावद् वैमानिकानाम्, अयं षट्संख्यात्मको दण्डको यावत्–वैमानिकानां वैमानिकदेवपर्यन्तानां समुच्चयजीवमारभ्य पञ्चविंशतिपदानां बोध्यः, सर्वेषामेषां पूर्ववदेव व्याख्या बोध्या नवरम् जात्यादि नाम्नां या स्थितिः, ये च प्रदेशाः, यश्चानुभागः, तत् स्थित्यादिनाम–अवगाहनानाम शरीरनामेति । अयमेको दण्डको वैमानिकान्तः समुच्चयजीव-

नामनिधत्त; प्रदेशनामनिधत्त' इनपदोंका संग्रह हुआ है। इसके उत्तर में प्रभु गौतमसे कहते हैं कि 'गोयमा! हे गौतम! 'जाइनामनिहत्ता वि जाव अणुभागनामनिहत्ता वि' जीव जातिनाम निधत्त भी होते हैं यावत् अनुभागनामनिधत्त भी होते हैं, यहां यावत् पदसे गतिनाम निधत्त भी होते है स्थितिनामनिधत्त भी होते हैं, अवगाहनानाम निधत्त भी होते हैं, प्रदेशनामनिधत्त भी होते हैं यह सब पाठ ग्रहण हुआ है। 'दंडओ जाव वेमाणियाणं' यह छ संख्यात्मक दण्डक यावत् वैमानिक तक समुचय जीवसे लेकर पचीस पदोंका जानना चाहिये। इन सबकी व्याख्या पहिले जैसी ही है– विशेषता इस प्रकार से है–जात्यादि नामोंकी जो स्थिति है, जो अनुभाग हैं, वह स्थित्यादि नाम, अवगाहना नाम और शरीर नाम है ऐसा यह एक दण्डक है। और यह दण्डक वैमानिक तक समु-

નામ નિધત્ત, અવગાહના નામ નિધત્ત અને પ્રદેશનામ નિધત્ત" આ પદોનો સંગ્રહ થયો છે ગૌતમ સ્વામીના ઉપર્યુક્ત પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે– "गोयमा!" હે ગૌતમ! "जाइनामनिहत्ता वि जाव अणुभागनामनिहत्ता वि" હે ગૌતમ! જીવ જાતિનામ નિધત્ત પણ હોય છે, ગતિનામ નિધત્ત પણ હોય છે, સ્થિતિનામ નિધત્ત પણ હોય છે, અવગાહના નામ નિધત્ત પણ હોય છે, પ્રદેશ નામ નિધત્ત પણ હોય છે અને અનુભાગ નામ નિધત પણ હોય છે.

"दंडओ जाव वेमाणियाण" આ છ દંડક વૈમાનિક પર્યન્તનાં પદો વિષે સમજવા અહીં સમુચ્ચય જીવથી લઈને વૈમાનિક સુધીનાં ૨૫ પદો ગ્રહણ કરાયા છે એ સૌની વ્યાખ્યા પહેલાં બતાવ્યા પ્રમાણે જ છે. વિશેષતા આ પ્રમાણે છે – જાત્યાદિ નામોની જે સ્થિતિ છે, જે પ્રદેશ છે, જે અનુભાગ છે તે સ્થિત્યાદિ નામ, અવગાહના નામ અને શરીરનામ છે, એવું આ એક દંડક છે અને વૈમાનિક પર્યન્તના સમુચ્ચય દંડક એક અને ૨૪ દંડક બન્ને મળીને ૨૫

माश्रित्य पञ्चविंशतिरूपतया विज्ञेयः । एवमन्येऽपि पञ्च समुच्चयजीवमाश्रित्य पञ्चविंशतिरूपतया प्रश्नोत्तरविषया विज्ञेयाः । पूर्वं निधत्तषट्करूपं प्रथमं दण्डकमुक्त्वा साम्प्रतं द्वितीयं निधत्तायुष्कषट्करूपं दण्डकमाह-'जीवा णं भंते' इत्यादि । जीवा णं भंते ! किं जाइनाम निहत्ता उया, जाव-अणुभागनाम निहत्ता उया ?' गौतमः पृच्छति-हे भदन्त ! जीवाः खलु किं जातिनामनिधत्तायुष्काः ? जातिनाम्ना सह निधत्तं विशिष्टबन्धम् आयुर्यैस्ते जातिनाम निधत्तायुष्काः? एवं यावत् अनुभागनामनिधत्तायुष्काः ? अनुभागनाम्ना सह निधत्तम् आयुर्यैस्ते अनुभागनामनिधत्तायुष्काः भवन्ति किम् ? यावत्करणात् गतिस्थित्यवगाहनाप्रदेशनामनिधत्तायुष्कादयः संग्राह्याः । भगवानाह-

---

च्चय जीव से लगाकर २५ रूपसे-२५ पदोंका जानना चाहिये । इसी तरह से दूसरे भी दण्डक पांच समुच्चय जीवको लेकर २५ रूप से प्रश्नोत्तारके विषयभूत जानना चाहिये ।

पहिले निधत्त षट्करूप प्रथम दण्डकको कह करके अब सूत्रकार निधत्तायुष्क षटकरूप द्वितीय दण्डकको कहते हैं-इसमें गौतमस्वामी ने प्रभुसे ऐसा पूछा है कि-'जीवा णं भंते ! किं जाइनाम निहत्ता उया, जाव अणुभागनामनिहत्ता उया ' हे भदन्त ! जीव क्या जाति नाम निधत्तायुष्क होते हैं ? यावत् अनुभाग नाम निधत्तायुष्क होते हैं ? अर्थात् जातिनामके साथ जिन जीवोंके आयुको निधत्त विशिष्ट बन्धवाला किया है, ऐसे वे जीव जातिनाम निधत्तायुष्क होते हैं तथा-अनुभाग नामके साथ जिन जीवोंने आयु को निधत्त

પચ્ચીસ પદો થાય છે ૨૫ પદોમા – એટલે કે સમુચ્ચય જીવથી શરૂ કરીને વૈમાનિક પર્યન્તના ૨૫ પદોમાં પણ એજ પ્રમાણે સમજવું. એજ પ્રમાણે સમુચ્ચય જીવથી શરૂ કરીને વૈમાનિક પર્યન્તના ૨૫ પદોને અનુલક્ષીને બીજા પણ પાંચ દંડકને પ્રશ્નોત્તર રૂપે કહેવા જોઈએ

પહેલાં નિધત્ત ષટ્ક રૂપ (જાતિનામ નિધત્તથી લઈને અનુભાગ નામ નિધત્ત પર્યન્તા ૬ પદોની અપેક્ષાએ) પ્રથમ દંડકને પ્રગટ કરીને હવે સૂત્રકાર નિધત્તાયુષ્ક ષટ્કરૂપ દ્વિતીય દડકનું કથન કરે છે-" जीवाणं भंते ! किं जाइनामनिहत्ताउया, जाव अणुभागनाम निहत्ताउया?" હે ભદન્ત ! શું જીવ જાતિનામ નિધત્તાયુષ્ક હોય છે ? (यावत्) અનુભાગ નામ નિહત્તાયુષ્ક હોય છે ? એટલે કે જાતિનામની સાથે જે જીવોના આયુને નિધત્ત – વિશિષ્ટ બંધવાળું-કર્યું છે, એવાં તે જીવોને ' જાતિનામ નિધત્તાયુષ્ક' કહેવામાં આવેલ છે. તથા અનુભાગ નામની સાથે જે જીવોનાં આયુને નિધત્ત કર્યું છે,

'गोयमा! जाइनाम निहत्ताउया वि, जाव – अणुभागनाम निहत्ता उया वि.।' हे गौतम! जीवाः खलु जातिनामनिधत्तायुष्काः अपि, यावत्–अनुभागनामनिधत्तायुष्का अपि भवन्ति, 'दंडओ जाव वेमाणियाणं' दण्डको यावत् वैमानिकानाम्, अत्र यावत्पदेन नैरयिकादारभ्य ज्यौतिषिक पर्यन्तं त्रयोविंशतिदण्डकाः संग्राह्याः। अयं षट्संख्यात्मको निधत्तायुष्करूपो दण्डको वैमानिकदेवपर्यन्तानां बोध्यः, इति भावः। अथ षट्कद्वयमुपसंहरति– 'एवं एए दुवालसदंडगा भाणियव्वा' एवम् – उपरितनवर्णितरीत्या द्विषट्कस्य एते द्वादशदण्डका आलापका भणितव्याः वक्तव्याः। अथ प्रथम द्वयस्य प्रदर्शितत्वेऽपि अष्टादशशतसंख्यकभङ्गसंख्यायाः स्पष्टप्रतिपत्त्यर्थं

किया है वे अनुभागनामनिधत्तायुष्क हैं। यहां यावत्पद से गति, स्थिति, अवगाहना, प्रदेश इननाम नीधत्तायुष्कों का ग्रहण हुआ है। इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं कि–'गोयमा' हे गौतम! जाइनामनिहत्ताउया वि, जाव अणुभागनाम निहत्ताउत्ता वि' जीव जातिनाम निधत्तायुष्क भी होते है, यावत् अनुभागनामनीधतायुष्क भी होते हैं। 'दंडओ जाव वेमाणियाणं' यहां यावत् पद से नैरयिकसे लेकर ज्यौतिषिक पर्यन्त २३ दण्डक गृहीत हुए हैं। यह ६ संख्यावाला निधत्तायुष्क रूप दण्डक वैमानिक देवतक के पदों का जानना चाहिये। इस तरह निधत्तषट्करूप प्रथम दण्डक के और निधत्तयुष्कषट्करूप द्वितीय दण्डक के १२ आलापक हो जाते हैं यहीबात सूत्रकारने एवं एए दुवालसदंडगा भाणियव्वा इस पाठ द्वारा प्रकट की है। इनमें

એવાં જીવોને અનુભાગ નામનિધત્તાયુષ્ક કહ્યા છે. અહીં 'યાવત્' પદથી "ગતિ, સ્થિતિ, અવગાહના, અને પ્રદેશ" એ નિધત્તાયુષ્કોના નામ ગ્રહણ કરવામાં આવ્યા છે.

ગૌતમ સ્વામીના પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે "गोयमा" હે ગૌતમ! "जाइनामनिहत्ताउया वि, जाव अणुभागनामनिहत्ताउया वि" જીવ જાતિનામ નિધત્તાયુષ્ક પણ હોય છે, (यावत्) અનુભાગનામ નિહત્તાયુષ્ક પણ હોય છે અહીં "यावत्" પદથી ગતિનામનિધત્તાયુષ્ક આદિ ચાર પદોને ગ્રહણ કરવામાં આવ્યાં છે "दंडओ जाव वेमाणियाणं" આ ૬ સંખ્યાવાળું નિધત્તાયુષ્કરૂપ દંડક નારકોથી લઈને વૈમાનિકો પર્યન્તના ૨૪ પદોના વિષયમાં પણ કહેવું જોઈએ. આ રીતે નિધત્તનું ૬ પ્રશ્નોત્તરોવાળું પહેલું દંડક અને નિધત્તાયુષ્કનું ૬ પ્રશ્નોત્તરોવાળું બીજું દંડક બને છે તે બન્ને દંડકના કુલ ૧૨ આલાપક થાય છે, એજ વાત સૂત્રકારે "एवं एए दुवालसदंडगा भाणियव्वा" આ સૂત્રપાઠ દ્વારા પ્રકટ કરી છે.

पुनरप्याह–जीवाणं भंते! किं? जाइनाम निहत्ता?' गौतमः पृच्छति–हे भदन्त! जीवाः खलु किं जातिनाम निधत्तायुष्काः ? इति द्वितीयः २, 'जीवाणं भंते! किं जाइनाम निउत्ता?' हे भदन्त! जीवाः खलु किं जातिनामनियुक्ताः– जातिनाम नियुक्तं नितरां सम्बद्धं निकाचितं वेदने वा नियुक्तं यैस्ते जातिनामनियुक्ताः, इति तृतीयः ३। अथ चतुर्थमाह– 'जातिनाम निधत्ताउया' 'जातिनामनियुक्तायुष्काः, जातिनाम्ना सह नियुक्तं निकाचितं भोगं विना न क्षीयमाणं वेदयितुं वा आरम्भम् आयुर्यै

प्रथम के दो दण्डक यद्यपि सूत्रकार ने दिखला दिये हैं फिरभी १८०० अंगोकी संख्या को स्पष्टरूप से समझाने के लिये वे फिर इन्हें दिखलाते हैं, इसमें गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है कि जीवाणं भंते। किं जाइनामनिहत्ता" हे भदन्त। जीव क्या जातिनाम निधत्त होते हैं ?? यह प्रथम भङ्ग है 'जाइनाम निहत्ता उया' हे भदन्त! जीव क्या जातिनाम निधत्तायुष्क होते हैं? यह द्वितीय भंग हैं? 'जीवाणं भंते! किं जाइनामनिउत्ता' हे भदन्त! जीव क्या जाति नाम नियुक्त होते हैं यह तीसरा भंग है–जातिनामनियुक्त का तात्पर्य है कि जिन्होंने जातिनामको नियुक्त नितराम् संबद्ध किया है, निकाचित किया हैं, अथवा वेदनक्रियामें नियुक्त किया है ऐसे वे जीव जाति नामनियुक्त हैं। चोथाभंग 'जातिनामनिधत्ताउया' है–इसका अर्थ यह है कि जिन जीवोंमें जातिनामके साथ योग्यआयुको

તેમાંથી પહેલા બે દંડકો તો, સૂત્રકારે પ્રકટ કર્યા જ છે, છતાં પણ ૧૮૦૦ ભંગો (વકલ્પો) ની સંખ્યાને સ્પષ્ટરૂપે સમજાવવાને માટે તેઓ ફરીથી તે બન્ને દંડકો પ્રશ્નોત્તરરૂપે પ્રકટ કરે છે–

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન– जीवाणं भंते! किं जाइनामनिउत्ता?" હે ભદન્ત! શું જીવ જાતિનામ નિધત્ત હોય છે?" આ પહેલો ભંગ છે. जाइ नाम निहत्ताउया" હે ભદન્ત! જીવ શું જાતિનામ નિધત્તાયુષ્ક હોય છે?" આ બીજો ભંગ છે "जीवाणं भंते! किं जाइनाम निउत्ता?" "હે ભદન્ત! શું જીવ જાતિનામ નિયુક્ત હોય છે?" આ ત્રીજો ભંગ છે "જાતિનામ નિયુક્ત" નું તાત્પર્ય – જેમણે જાતિ નામને નિયુક્ત નિતરામ્ સંબદ્ધ કર્યું છે, નિકાચિત કર્યું છે, અથવા વેદનક્રિયામાં નિયુક્ત કર્યું એવાં જીવોને જાતિનામ નિયુક્ત કહ્યાં છે.

ચોથો ભંગ– "जातिनाम निहत्ताउया" જેમણે જાતિનામની સાથે આયુને નિકાચિત કર્યું છે – એટલે કે ભોગવીને જ (વેદન કરીને જ) નાશ કરવા યોગ્ય કર્યું છે–

स्ते जातिनामनियुक्तायुष्काः ! इति चतुर्थः । एते चत्वारो भङ्गा जाति नाम्ना सह भवन्ति। एवमन्येऽपि पञ्च इत्यादयः संयोज्याः, तेन संकलिता जाताः सर्वे चतुर्विंशतिर्भङ्गाः । अथ पञ्चमभेदमाह- ५ 'जाइगोयनिहत्ता' जातिगोत्र निधत्ताः! जातेः एकेन्द्रियादिकायाः यदुचितं गोत्रम् नीचगोत्रम् उच्चगोत्रं वजातिगोत्रं निधत्तं प्रकृष्टबन्धं यैस्ते जातिगोत्रनिधत्ताः' एवमन्येऽपि,

निकाचित किया है अर्थात् भोगे विना नाश होने के लायक नहीं किया है, किन्तु भोग करके ही नाश होने के योग्य किया है, अथवा वेदनक्रिया में उसे स्थापित किया है-जिसका वेदन करना प्रारंभ कर दिया है वे ज़ातिनामनिधत्तायुष्क जीव हैं। ये चार भङ्ग जाति नामके साथ होते हैं । इसी तरहसे दूसरे भी पांच गत्यादिकोंके ४-४ भंग मिला लेना चाहिये, अर्थात् जाति नाम के जिस तरहसे ये चार भंग कहे गये हैं उसी प्रकारसे गति, स्थिति, अवगाहना आदि ५ के भी ४-४ भंग कर लेना चाहिये। इससे एक २के ४-४ भंग होने से २० भंग हो जाते हैं और इनमें पूर्वोक्त ४ भंग मिला देने से २४ भंग हो जाते हैं। अथ पांचवें भेदको प्रकट करनेके लिये सूत्रकार कहते हैं 'जाइगोयनिहत्ता' जातिगोत्रनिधत्त जातिगोत्रनिधत्तका अभिप्राय ऐसा है कि जिन जीवोंने जाति और गोत्रको निधत्त किया है वे जातिगोत्र निधत्त हैं। एकेन्द्रिय आदि जाति के ऊचित जो गोत्र-नीचगोत्र और उच्चगोत्र वह जातिगोत्र है इस जाति गोत्रको जिन जीवोंने निधत्त-प्रकृष्टबंधवाला किया है वे जीव जातिगोत्रनिधत्त हैं । इसी तरहसे अन्य जाति नाम आदि पांच

ભોગવ્યા વિના નાશ ન થઇ શકે એવું કર્યું છે, અથવા વેદનક્રિયામાં તેને સ્થાપિત કરી દીધું છે. – જેનુ વેદન કરવાનુ શરૂ કરી દીધું છે, એવાં જીવોને જાતિનામ નિધત્તાયુષ્ક જીવો કહેછે આ ચાર ભંગ જાતિનામ સાથે થાય છે. એજ પ્રમાણે ગતિ, સ્થિતિ, અવગાહના આદિ પાચની સાથે પણ ૪-૪ ભગ (વિકલ્પ) કરી લેવા તે દરેકના ચાર, ચાર ભગ થતા હોવાથી પાંચેના મળીને ૨૦ ભંગ થાય છે તેમાં જાતિનામ સાથેના ચાર ભંગો ઉમેરવાથી ૬ પદોના કુલ ૨૪ ભંગ થાય છે. હવે સૂત્રકાર પાંચમો ભંગ પ્રકટ કરે છે- " જાइगोयनिहत्ता " "જાતિ ગોત્ર નિધત્ત" જે જીવોએ જાતિ અને ગોત્રને નિધત્ત કર્યા હોય છે એવાં જીવોને "જાતિગોત્રનિહત્ત" કહે છે. એકેન્દ્રિય આદિ જાતિને યોગ્ય જે ગોત્ર-ઉચ્ચ ગોત્ર અને નીચ ગોત્ર છે, તેને જાતિગોત્ર કહે છે આ જાતિગોત્રને જે જીવોએ નિધત્ત – પ્રકૃષ્ટ બંધવાળું – કરેલ છે, તે જીવોને જાતિગોત્રનિધત્ત કહે છે. એજ

पञ्च इति पञ्चमो भेदः, अथ षष्ठमाह-'जाइगोयनिहत्ताउया' जातिगोत्रेण सह निधत्तं आयुर्यैस्ते जातिगोत्रनिधत्तायुष्काः, एवमन्ये अपि पञ्च, इति षष्ठः भेदः। अथ सप्तममाह ७- 'जाइगोयनिउत्ता' जातिगोत्र नियुक्ताः जातिगोत्रं नीचम् उच्चं वा नियुक्तं निकाचितं वेदयितुमारब्धं वा येस्ते जातिगोत्र नियुक्ताः एवमन्येऽपि पञ्च, इति सप्तमो भेदः। अथ अष्टममाह-८- 'जाइ-गोयनिउत्ताउया' जातिगोत्रनियुक्तायुष्काः जातिगोत्रेण उत्तमेन अधमेन उच्चैर्नीचेन वा नियुक्तं निकाचितम् आयुर्यैस्ते जातिगोत्रनियुक्ताः। एवमन्येऽपि पञ्च, इत्यष्टमः। अथ नवममाह- जाइनामगोयनिहत्ता' जातिनामगोत्रनिधत्ताः

भी जानना चाहिये। 'जाइगोयनिहत्ताउया' यह छठा भंग है जाति गोत्रके साथ जिन जीवोंने आयु को निधत्त किया है वे जातिगोत्र निधत्तायुष्क है। इसी तरहसे अन्य पांच भी जानना चाहिये। 'जाइ गोयनिउत्ता' यह सातवां भंग है-इसमें जिन जीवोंने जाति और गोत्र नीच गोत्र एवं उच्च गोत्रको नितरां संबद्ध किया है निकाचित किया है, अथवा वेदनक्रिया में निक्षिप्तकर दिया है, वे जीव जातिगोत्र नि-युक्त हैं। इसी तरह से अन्य गति आदि ५के विषयमें भी जानना चाहिये। 'जाइगोयनिउत्ता उया' यह आठवां भंग है। जिन जीवों ने उत्तम जाति अथवा अधम जातिके साथ अथवा उच्चगोत्र या नीच गोत्रके साथ आयुको निकाचित किया है-वे जीव जातिगोत्रनियुक्ता युष्क है। इसी प्रकार से अन्य पांच पदोंके विषयमें भी जानना चाहिये। 'जाइनामगोयनिहत्ता' यह नौवां भंग है। इसमें यह प्रकट

પ્રમાણે અન્ય જાતિનામ આદિ પાંચ પણ સમજવા 'जाइ गोयनिहत्ताउया' આ છઠ્ઠો ભંગ છે. જાતિગોત્રની સાથે જે જીવોએ આયુને નિધત્ત કર્યું છે, તેમને જાતિગોત્ર-નિધત્તાયુષ્ક કહે છે. એજ પ્રમાણે બીજા પાંચ વિષે પણ સમજવું. સાતમો ભંગ આ પ્રમાણે છે. "जाइगोयनिहत्ता" જે જીવોએ જાતિ અને ગોત્ર - નીચગોત્ર અને ઉચ્ચગોત્રને નિતરા સબંદ્ધ કર્યા છે, નિકાચિત કર્યા છે અથવા વેદનક્રિયામાં સ્થાપિત કર્યા છે, એવાં જીવોને "જાતિગોત્ર નિયુક્ત" કહે છે એજ પ્રમાણે ગતિ આદિ પાંચના વિષયમા પણ સમજવું. આઠમો ભગ આ પ્રમાણે છે-"जाइगोयनिहत्ताउया" "જાતિગોત્ર નિધત્તાયુષ્ક" જે જીવોએ ઉત્તમ જાતિ અથવા અધમ જાતિની સાથે, અથવા ઉચ્ચગોત્ર કે નીચગોત્રની સાથે આયુને નિકાચિત કર્યું છે, એવાં જીવોને "જાતિગોત્રનિધત્તાયુષ્ક" કહે છે. એજ પ્રમાણે બાકીનાં પાંચ પદો વિષે પણ સમજવું.

जातिनामगोत्रञ्च निधत्तं यैस्ते जातिनामगोत्रनिधत्ताः,एवमन्येऽपि पञ्च,इतिनवमः। अथ दशममाह–'जाइनामगोयनिहत्ताउया !' हे भदन्त ! जीवाः किं जातिनामगोत्र निधत्तायुष्काः? जातिनाम्ना गोत्रेण च सह निधत्तमायुर्यैस्ते जातिनामगोत्र निधत्तायुष्काः भवन्ति ? एवमन्येऽपि पञ्च वाच्या इति दशमः । अथ एकादशमाह११–'जाइनामगोयनिउत्ता' जातिनामगोत्रनियुक्ताः? जातिनाम गोत्रं च नियुक्त निकाचितं यैस्ते तथा भवन्ति किम् ? एवमन्येऽपि पञ्च, इत्येकादशो भेदः । एतेषामेकादशानामपि भगवतः स्वीकारात्मकमुत्तरं विज्ञेयम् , । अथ

किया गया है कि जिन जीवों ने जाति नाम और गोत्र को निधत्त किया है वे जीव जातिनामगोत्र निधत्त हैं । इसी तरहसे अन्य पांच पदोंके विषयमें भी जानना चाहिये । 'जाइ नामगोयनिहत्ताउया' यह दशवां भंग है । इसमें यह प्रदर्शित किया गया है । कि जिन जीवोंने जातिनाम और गोत्र के साथ आयुको निधत्त किया है वे जातिनाम गोत्रनिधत्तायुष्क हैं । इसी प्रकारसे गति आदि पांच पदों को भी जानना चाहिये । 'जाइनामगोयनिउत्ता' यह ११वां भंग है। इसमें सूत्रकारने यह समझाया है कि-जिन जीवोंने जातिनाम और गोत्रको नियुक्त किया है-निकाचित किया है वे जातिनामगोत्र नियुक्त जीव हैं । इसी प्रकारसे अन्य पांच पदोंको भी जानना चाहिये। ये ११ प्रश्न हैं । इन ११ प्रश्नोंका प्रभुकी तरफसे स्वीकारात्मक उत्तर गौतमको दिया गया है ऐसा जानना चाहिये । अब १२ वें भंगको

નવમો ભંગ આ પ્રમાણે છે. "जाइनामगोयनिहत्ता" "જાતિનામગોત્ર નિધત્ત" જે જીવોએ જાતિ નામ અને ગોત્રને નિધત્ત કરેલ હોય છે, એવા જીવોને "જાતિનામગોત્ર-નિધત્ત" કહે છે. એજ પ્રમાણે બાકીનાં પાંચ પદો વિષે પણ સમજવું

દસમો ભંગ આ પ્રમાણે છે– "जाइनामगोयनिहत्ताउया" જે જીવોએ જાતિ નામ અને ગોત્રની સાથે આયુને નિધત્ત કર્યું છે, એવાં જીવોને "જાતિનામગોત્ર-નિધત્તાયુષ્ક" કહે છે.

એજ પ્રમાણે ગતિ આદિ પાંચ પદોના વિષયમાં પણ સમજવું અગિયારમો ભંગ આ પ્રમાણે છે– "जाइ नाम गोयनिउत्ता" જે જીવોએ જાતિનામ અને ગોત્રને નિયુક્ત કર્યા છે– નિકાચિત કર્યા છે, એવાં જીવોને "જાતિનામ ગોત્ર નિયુક્ત" જીવ કહે છે. એજ પ્રમાણે ગતિ આદિ પાંચ પદોના વિષયમાં પણ સમજવું. આ ૧૧ પ્રશ્નો છે. તે ૧૧ પ્રશ્નોના મહાવીર પ્રભુએ સ્વીકારાત્મક (હકારવાચક) ઉત્તરો આપ્યાં છે એમ

द्वादशमाह–'जीवाणं भंते ! किं जाइनामगोयनिउत्ताउया ?' हे भदन्त ! जीवा खलु किं जातिनामगोत्रनियुक्तायुष्काः ? जातिनाम्ना गोत्रेण च सह नियुक्तं निकाचितमायु यैस्ते जातिनामगोत्रनियुक्तायुष्काः भवन्ति ? एवमन्येऽपि प्रश्न।

भगवानाह–'गोयमा ! जाइनामगोयनिउत्ता वि. जाव अणुभागनामगोय निउत्ताउया वि' हे गौतम ! जीवाः खलु जातिनामगोत्रनियुक्तायुष्का अपि भवन्ति, यावत्–अनुभागनामगोत्रनियुक्तायुष्का अपि भवन्ति, यावत्करणात् गतिस्थित्यवगाहनाप्रदेशाः संग्राह्याः, 'दंडओ जाव वेमाणियाणं' दण्डको यावद् वैमानिकानाम् । अयं भावः यथा समुच्चयजीवमाश्रित्य द्वासप्तति

प्रकट करते हुए सूत्रकार कहते हैं 'जीवाणं भंते ! किं जाइनाम-गोय निउत्ताउया' इसमें प्रभु से गौतमस्वामीने ऐसा पूछा है कि हे भदन्त ! जीव क्या जातिनाम गोत्रनियुक्तायुष्क होते हैं ? जातिनाम और गोत्रके साथ जिन जीवोंने आयुको निकाचित किया है वे जीव जातिनामगोत्र नियुक्तायुष्क हैं। इसी प्रकारसे अन्य पांच पद भी जानना चाहिये । इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं कि 'गोयमा' हे गौतम ! 'जाइनामगोयनिउत्ता उयावि जाव अणुभाग-नामगोयनिउत्ताउया वि' जीव जातिनाम गोत्र नियुक्तायुष्क भी होते हैं यावत् अनुभाग नामगोत्र नियुक्तायुष्क भी होते हैं । यहां यावत् पदसे गति, स्थिति, अवगाहना और प्रदेश इनका ग्रहण हुआ है ।

'दंडओ जाव वेमाणियाणं' इसका भाव इस प्रकारसे है कि–जिस तरह समुच्चयजीवको आश्रितकर ७२ भेदात्मक दंडक प्रतिपादित

સમજવું. હવે સૂત્રકાર બારમો ભંગ પ્રકટ કરે છે– "जीवाणं भंते ! किं जाइनामगोय निहत्ताउया ?" હે ભદન્ત ! શું જીવ જાતિનામ ગોત્ર નિધત્તાયુષ્ક હોય છે ? જાતિનામ અને ગોત્રની સાથે જે જીવોએ આયુને નિકાચિત કર્યું હોય છે, એવાં જીવોને "જાતિનામ ગોત્ર નિધત્તાયુષ્ક" કહે છે. એજ પ્રમાણે ગતિ આદિ અન્ય પાંચ પદોના વિષયમા પણ સમજવું. ગૌતમ સ્વામીના પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે– "गोयमा !" હે ગૌતમ ! "जाइनामगोयनिहत्ताउया वि जाव अणुभागनाम-निहत्ताउया वि" જીવ જાતિનામગોત્ર નિધત્તાયુષ્ક પણ હોય છે, અને ગતિ, સ્થિતિ, અવગાહના, પ્રદેશ અને અનુભાગનામગોત્રનિધત્તાયુષ્ક પણ હોય છે.

"दंडओ जाव वेमाणियाणं" જે રીતે સમુચ્ચય જીવની અપેક્ષાએ ઉપર્યુક્ત ૭૨ ભેદાત્મક (ભંગયુક્ત) દંડકનુ પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે, એજ પ્રમાણે

भेदात्मको दण्डकः प्रतिपादितस्तथैव नैरयिकादारभ्य वैमानिकपर्यन्तं प्रत्येकं द्वासप्ततिभेदकरणेन चतुर्विंशतिदण्डका अपि बोध्याः। एवं च समुच्चयजीव मारभ्य वैमानिकपर्यन्तं पञ्चविंशतिदण्डकानां द्वासप्तत्या गुणने जाताः सर्वे भङ्गाः अष्टादश शतानि (१८००) इति ।

॥ इदम् अष्टादशशतसंख्यकभङ्गप्रदर्शकं कोष्टकम् ॥

१ जातिनामनिधत्ताः	७ जातिगोत्रनियुक्ताः
२ जातिनामनिधत्तायुष्काः	८ जातिगोत्रनियुष्कायुष्काः
३ जातिनामनियुक्ताः	९ जातिनामगोत्रनिधत्ताः
४ जातिनामनियुक्तायुष्काः	१० जातिनामगोत्रनिधत्तायुष्काः
५ जातिगोत्रनिधत्ताः	११ जातिनामगोत्रनियुक्ताः
६ जातिगोत्रनिधत्तायुष्काः	१२ जातिनामगोत्रनियुक्तायुष्काः

एते द्वादशभेदाः जाति १- गति २- स्थित्य ३- वगाहना ४- प्रदेशा ५ नुभाग ६ रूपैः षड्भि-र्गुणिता जाताः सर्वे द्वासप्ततिः (७२) एते द्वासप्ततिसंख्यका भङ्गाः समुच्चयजीवादारभ्य वैमानिकदेवपर्यन्त पञ्चविंशतिसंख्याः गुणिता जाताः सर्वेऽष्टादशशतानि (१८००)

किया गया है, उसी प्रकार नैरयिकसे लेकर वैमानिक पर्यन्त प्रत्येक के७२ भेद करनेसे चौवीस दण्डक भी हो जाते हैं ऐसा जानना चाहिये। इस तरह समुच्चय जीवको लेकर वैमानिक पर्यन्त हुए २५ दण्डकोंके ७२ से गुणा करने पर १८०० भंग हो जातें हैं।

अठारह सौ १८०० भंगोंका प्रदर्शन करनेवाला यह कोष्ठक है-

१ जातिनामनिधत्त	५ जातिगोत्रनिधत्त
२ जातिनामनिधत्तायुष्क	६ जातिगोत्रनियुक्तायुष्क
३ जातिनामनियुक्त	७ जातिगोत्रनियुक्त
४ जातिनाम नियुक्तायुष्क	८ जातिगोत्रनियुक्तायुष्क

વૈમાનિકો પર્યન્તના કુલ ૨૫ દંડકોનુ પ્રતિપાદન કરવું જોઇએ. જેવી રીતે 'જીવ' પદની સાથે ૭૨ ભંગ (વિકલ્પો) નુ પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે, એજ પ્રમાણે વૈમાનિકો પર્યન્તના પ્રત્યેક પદની સાથે ૭૨-૭૨ ભંગનુ પ્રતિપાદન કરવું જોઇએ આ રીતે ૭૨ ને ૨૫ વડે ગુણવાથી કુલ ૧૮૦૦ ભંગ થાય છે

૧૮૦૦ ભંગોનું પ્રદર્શન કરનાર કોઠો-

(૧) જાતનામ નિધત્ત	(૫) જાતિગોત્ર નિધત્ત
(૨) જાતિનામ નિધત્તાયુષ્ક	(૬) જાતિગોત્ર નિધત્તાયુષ્ક
(૩) જાતિનામ નિયુક્ત	(૭) જાતિગોત્ર નિયુક્ત
(૪) જાતિનામ નિયુક્તાયુષ્ક	(૮) જાતિગોત્ર નિયુક્તાયુષ્ક

॥ प्रकारान्तरेणाष्टादशशत (१८००) संख्यकभङ्गप्रदर्शककोष्ठकम् ॥

१	जातिनामनिधत्ताः	(१)	२	गतिनामनिधत्तायुष्काः	(६)
२	जातिनामनिधत्तायुष्काः	(२)	३	गतिनामनियुक्ताः	(७)
३	जातिनामनियुक्ताः	(३)	४	गतिनामनिधत्तायुष्काः	(८)
४	जातिनामनिधक्तायुष्काः	(४)	१	स्थितिनामनिधत्ताः	(९)
१	गतिनामनिधत्ताः	(५)	२	स्थितिनामनिधत्तायुष्काः	(१०)

९ जातिनामगोत्रनिधत्त   ११ जातिनामगोत्र नियुक्त
१० जातिनामगोत्रनिधत्तायुष्क   १२ जातिनामगोत्रनियुक्तायुष्क

इन बारह भेद, जाति, गति, स्थिति, अवगाहना, प्रदेश, और अनुभाग इन छह से गुणित होने पर ७२ हो जाते हैं। ये ७२ भंग समुच्चय जीव से प्रारंभ होकर वैमानिकदेव पर्यन्त २५से गुणित हो कर सब भंग १८०० आ जाते हैं।

प्रकान्तरसे अढारह सौ १८०० भंगोंको दिखलाने वाला यह दूसरा कोष्ठक इस प्रकार से है—

१ जातिनामनिधत्त १	गतिनाम निधत्तायुष्क ६
२ जातिनामनिधत्तायुष्क २	३ गतिनाम नियुक्त ७
३ जातिनामनियुक्त ३	४ गतिनामनियुक्तायुष्क ८
४ जातिनाम नियुक्तायुष्क ४	१ स्थितिनामनिधत्त ९
१ गतिनामनिधत्त ५	२ स्थितिनामनिधत्तायुष्क १०

(૯) જાતિનામગોત્ર નિધત્ત   (૧૧) જાતિનામગોત્ર નિયુક્ત
(૧૦) જાતિનામગોત્ર નિધત્તાયુષ્ક   (૧૨) જાતિનામગોત્ર નિયુક્તાયુષ્ક

આ બાર ભેદને જાત, ગતિ, સ્થિતિ, અવગાહના, પ્રદેશ અને અનુભાગ એ ૭ પદો વડે ગુણતાં ૭૨ ભગ થાય છે. સમુચ્ચય જીવથી વૈમાનિક પર્યન્તના ૨૫ પદો વડે ૭૨ ને ગુણતાં કુલ ૧૮૦૦ ભગ થાય છે

૧૮૦૦ ભંગો, બીજી રીતે દર્શાવવા માટે નીચેનો કોઠો આપ્યો છે-

(૧) જાતિનામ નિધત્ત	(૬) ગતિનામ નિધત્તાયુષ્ક
(૨) જાતિનામ નિધત્તાયુષ્ક	(૭) ગતિનામ નિયુક્ત
(૩ જાતિનામ નિયુક્ત	(૮) ગતિનામ નિયુક્તાયુષ્ક
(૪) જાતિનામ નિયુક્તાયુષ્ક	(૯) સ્થિતિનામ નિધત્ત
(૫) ગતિનામ નિધત્ત	(૧૦) સ્થિતિનામ નિધત્તાયુષ્ક

३	स्थितिनामनियुक्ताः	(११)	१	अनुभागनामनिधत्ताः	(२१)
४	स्थितिनामनियुक्तायुष्काः	(१२)	२	अनुभागनामनिधत्तायुष्काः	(२२)
१	अवगाहनानामनिधत्ताः	(१३)	३	अनुभागनामनियुक्ताः	(२३)
२	अवगाहनानामनिधत्तायुष्काः	(१४)	४	अनुभागनामनियुक्तायुष्काः	(२४)
३	अवगाहनानामनियुक्ताः	(१५)	१	जातिगोत्रनिधत्ताः	(२५)
४	अवगाहनानामनियुक्तायुष्काः	(१६)	२	जातिगोत्रनिधतायुष्काः	(२६)
१	प्रदेशनामनिधत्ताः	(१७)	३	जातिगोत्रनियुक्ताः	(२७)
२	प्रदेशनामनिधत्तायुष्काः	(१८)	४	जातिगोत्रनियुक्तायुष्काः	(२८)
३	प्रदेशनामनियुक्ताः	(१९)	१	गतिगोत्रनिधत्ताः	(२९)
४	प्रदेशनामनियुक्तायुष्का	(२०)	२	गतिगोत्रनिधत्तायुष्काः	(३०)

३	स्थितिनामनियुक्त	११	१	अनुभागनाम निधत्त	२१
४	स्थितिनाम नियुक्तायुष्क	१२	२	अनुभागनाम निधत्तायुष्क	२२
१	अवगाहना नामनिधत्त	१३	३	अनुभागनामनियुक्त	२३
२	अवगाहना नामनिधत्तायुष्क	१४	४	अनुभागनामनियुक्तायुष्क	२४
३	अवगाहना नामनियुक्त	१५	१	जातिगोत्र निधत्त	२५
४	अवगाहनानाम नियुक्तायुष्क	१६	२	जातिगोत्र निधत्तायुष्क	२६
१	प्रदेशनाम निधत्त	१७	३	जातिगोत्र नियुक्त	२७
२	प्रदेशनाम निधत्तायुष्क	१८	४	जाति गोत्र नियुक्तायुष्क	२८
३	प्रदेशनाम नियुक्त	१९	१	गतिगोत्रनिधत्त	२९
४	प्रदेशनाम नियुक्तायुष्क	२०	२	गतिगोत्र निधत्तायुष्क	३०

(૧૧) સ્થિતિનામ નિયુક્ત	(૨૧) અનુભાગનામ નિધત્ત
(૧૨) સ્થિતિનામ નિયુકતાયુષ્ક	(૨૨) અનુભાગનામ નિધત્તાયુષ્ક
(૧૩) અવગાહના નામ નિધત્ત	(૨૩) અનુભાગનામ નિયુકત
(૧૪) અવગાહના નામ નિધત્તાયુષ્ક	(૨૪) અનુભાગનામ નિયુકતાયુષ્ક
(૧૫) અવગાહના નામ નિયુકત	(૨૫) જાતિગોત્ર નિધત્ત
(૧૬ અવગાહનામ નિયુકતાયુષ્ક	(૨૬) જાતિગોત્ર નિધત્તાયુષ્ક
(૧૭) પ્રદેશનામ નિધત્ત	(૨૭) જાતિગોત્ર નિયુકત
(૧૮) પ્રદેશનામ નિધત્તાયુષ્ક	(૨૮) જાતિગોત્ર નિયુકતાયુષ્ક
(૧૯) પ્રદેશનામ નિયુકત	(૨૯) ગતિગોત્ર નિધત્ત
(૨૦) પ્રદેશનામ નિયુકતાયુષ્ક	(૩૦) ગતિગોત્ર નિધત્તાયુષ્ક

३ गतिगोत्रनियुक्ताः	(३१)	१ प्रदेशगोत्रनिधत्ताः	(४१)
४ गतिगोत्रनियुक्तायुष्काः	(३२)	२ प्रदेशगोत्रनिधत्तायुष्काः	(४२)
१ स्थितिगोत्रनिधत्ताः	(३३)	३ प्रदेशगोत्रनियुक्ताः	(४३)
२ स्थितिगोत्रनिधत्तायुष्काः	(३४)	४ प्रदेशगोत्रनियुक्तायुष्का	(४४)
३ स्थितिगोत्रनियुक्ताः	(३५)	१ अनुभागगोत्रनिधत्ताः	(४५)
४ स्थितिगोत्रनियुक्तायुष्काः	(३६)	२ अनुभागगोत्रनिधत्तायुष्काः	(४६)
१ अवगाहनागोत्रनिधत्ताः	(३७)	३ अनुभागगोत्रनियुक्ताः	(४७)
२ अवगाहनागोत्रनिधत्तायुष्का	(३८)	४ अनुभागगोत्रनियुक्तायुष्काः	(४८)
३ अवगाहनागोत्रनियुक्ताः	(३९)	१ जातिनामगोत्रनिधत्ताः	(४९)
४ अवगाहनागोत्रनियुक्तायुष्काः	(४०	२ जातिनामगोत्रनिधत्तायुष्काः	(५०)

३ गतिगोत्र नियुक्त ३१	१ प्रदेशगोत्रनिधत्त ४१
४ गतिगोत्र नियुक्तायुष्क ३२	२ प्रदेशगोत्रनिधत्तायुष्क ४२
१ स्थितिगोत्रनिधत्त ३३	३ प्रदेशगोत्रनियुक्त ४३
२ स्थितिगोत्रनिधत्तायुष्क ३४	४ प्रदेशगोत्रनियुक्तायुष्क ४४
३ स्थितिगोत्रनियुक्त ३५	१ अनुभागगोत्रनिधत्त ४५
४ स्थितिगोत्रांनयुक्तायुष्क ३६	२ अनुभागगोत्रनिधत्तायुष्क ४६
१ अवगाहनागोत्रनिधत्त ३७	३ अनुभागगोत्रनियुक्त ४७
२ अवगाहनागोत्रनिधत्तायुष्क ३८	४ अनुभागगोत्रनियुक्तायुष्क ४८
३ अवगाहनागोत्रनियुक्त ३९	१ जातिनामगोत्रनिधत्त ४९
४ अवगाहनागोत्रनियुक्तायुष्क ४०	२ जातिनामगोत्रनिधत्तायुष्क ५०

(૩ તગોત્ર નિયુકત	(૪૧) પ્રદેશગોત્ર નિધત્ત
(૩૨) ગતિગોત્ર નિયુકતાયુષ્ક	(૪૨) પ્રદેશગોત્ર નિધત્તાયુષ્ક
(૩૩) સ્થિતિગોત્ર નિધત્ત	(૪૩) પ્રદેશગોત્ર નિયુકત
(૩૪) સ્થિતિગે ' નધત્તાયુષ્ક	(૪૪) પ્રદેશગોત્ર નિયુકતાયુષ્ક
(૩૫ સ્થિતિગોત્ર નિયુકત	(૪૫) અનુભાગગોત્ર નિધત્ત
(૩૬) સ્થિતિગોત્ર નિયુકતાયુષ્ક	(૪૬) અનુભાગગોત્ર નિધત્તાયુષ્ક
(૩૭) અવગાહનાગોત્ર નિધત્ત	(૪૭) અનુભાગગોત્ર નિયુકત
(૩૮) અવગાહનાગોત્ર નિધત્તાયુષ્ક	(૪૮) અનુભાગગોત્ર નિયુકતાયુષ્ક
૩૯) અવગાહનાગોત્ર નિયુકત	(૪૯) જાતિનામગોત્ર નિધત્ત
(૪૦) અવગાહનાગોત્ર નિયુકતાયુષ્ક	(૫૦) જાતિનામગોત્ર નિધત્તાયુષ્ક

३ जातिनामगोत्रनियुक्ताः (५१)	१ अवगाहनानामगोत्रनिधत्ताः (६१)
४ जातिनामगोत्रनियुक्तायुष्काः (५२)	२ अवगाहनानामगोत्रनिधत्तायुष्का(६२)
१ गतिनामगोत्रनिधत्ताः (५३)	३ अवगाहनानामगोत्रनियुक्ताः (६३)
२ गतिनामगोत्रनिधत्तायुष्काः (५४)	४ अवगाहनानामगोत्रनियुक्तायुष्काः६४
३ गतिनामगोत्रनियुक्ताः (५५)	१ प्रदेशनामगोत्रनिधत्ताः (६५)
४ गतिनामगोत्रनियुक्तायुष्काः (५६)	प्रदेशनामगोत्रनिधत्तायुष्का (६६)
१ स्थितिनामगोत्रनिधत्ताः (५७)	३ प्रदेशनामगोत्रनियुक्ताः (६७)
२ स्थितिनामगोत्रनिधत्तायुष्काः (५८)	४ प्रदेशनामगोत्रनियुक्तायुष्काः (६८)
३ स्थितिनामगोत्रनियुक्ताः (५९)	१ अनुभागनामगोत्रनिधत्ताः (६९)
४ स्थितिनामगोत्रनियुक्तायुष्काः(६०)	२ अनुभागनामगोत्रनिधत्तायुष्काः (७०)

३ जातिनामगोत्रनियुक्त ५१	१ अवगाहनानामगोत्रनिधत्त ६१
४ जातिनामगोत्रनियुक्तायुष्क ५२	२ अवगाहनानामगोत्रनिधत्तायुष्क६२
१ गतिनामगोत्रनिधत्त ५३	३ अवगाहनानामगोत्रनियुक्त ६३
२ गतिनामगोत्रनिधत्तायुष्क ५४	४ अवगाहनानामगोत्रनियुक्तायुष्क ६४
३ गतिनामगोत्रनिधक्त ५५	१ प्रदेशनामगोत्रनिधत्त ६५
४ गतिनामगोत्रनिधक्तायुष्क ५६	२ प्रदेशनामगोत्रनिधत्तायुष्क ६६
१ स्थितिनामगोत्रनिधत्त ५७	३ प्रदेशनामगोत्रनिधत्त ६७
२ स्थितिनामगोत्रनिधत्तायुष्क ५८	४ प्रदेशनामगोत्रनियुक्तायुष्क ६८
३ स्थितिनामगोत्रनियुक्त ५९	१ अनुभागनामगोत्रनिधत्त ६९
४ स्थितिनामगोत्रनियुक्ताष्क ६०	२ अनुभागनामगोत्रनिधत्तायुष्क७०

(૫૧) જાતિનામગોત્ર નિયુક્ત	(૬૧) અવગાહનાનામગોત્ર નિધત્ત
(૫૨) જાતિનામ ગોત્ર નિયુક્તાયુષ્ક	(૬૨) અવગાહનાનામગોત્ર નિધત્તાયુષ્ક
(૫૩) ગતિનામગોત્ર નિધત્ત	(૬૩) અવગાહનાનામગોત્ર નિયુક્ત
(૫૪) ગતિનામગોત્ર નિધત્તાયુષ્ક	(૬૪) અવગાહનાનામગોત્ર નિયુક્તાયુષ્ક
(૫૫) ગતિનામગોત્ર નિયુક્ત	(૬૫) પ્રદેશનામગોત્ર નિધત્ત
(૫૬) ગતિનામગોત્ર નિયુક્તાયુષ્ક	(૬૬) પ્રદેશનામગોત્ર નિધત્તાયુષ્ક
(૫૭) સ્થિતિનામગોત્ર નિધત્ત	૬૭) પ્રદેશનામગોત્ર નિયુક્ત
(૫૮) સ્થિતિનામગોત્ર નિધત્તાયુષ્ક	(૬૮) પ્રદેશનામગોત્ર નિયુક્તાયુષ્ક
(૫૯) સ્થિતિનામગોત્ર નિયુક્ત	(૬૯) અનુભાગનામગોત્ર નિધત્ત
(૬૦) સ્થિતિનામગોત્ર નિયુક્તાયુષ્ક	(૭૦) અનુભાગનામગોત્ર નિધત્તાયુષ્ક

३ अनुभागनामगोत्रनियुक्ताः (७१) ४ अनुभागनामगोत्रनियुक्तायुष्काः(७२)

एते द्वासप्ततिभेदाः समुच्चयजीवादारभ्य वैमानिकदेव पर्यन्तेषु पञ्चविंशति दण्डकेषु संयोजनीयाः, तेन एतस्य द्वासप्ततिसंख्याया पञ्चविंशतिदण्डकसंख्यया गुणितत्वे सति जाताः सर्वे भङ्गाः अष्टादश शतानि (१८००) इति ॥सू० २॥

लवणसमुद्रवक्तव्यता

मूलम्--'लवणेणं भंते ! समुद्दे किं उसिओदए, पत्थडोदए; खुभियजले, अखुभियजले ? गोयमा ! लवणे णं समुद्दे उसिओदए णो पत्थडोदए, खुभियजले, णो अखुभियजले; एत्तो आढत्तं जहा - जीवाभिगमे, जाव--से तेणट्ठेणं एवं वुच्चइ; गोयमा ! बाहिरिया णं दीवसमुद्दा पुन्ना; पुन्नप्पमाणा, वोलट्टमाणा. वोसट्टमाणा, समभरघडत्ताए चिट्ठंति, संठाणओ एगविहविहाणा, वित्थारओ अणेगविहविहाणा, दुगुणा, दुगुणप्पमाणाओ; जाव--अस्सिं तिरियलोए असंखेज्जा दीवसमुद्दा सयंभूरमणपज्जवसाणा पण्णत्ता समणाउसो ! ! दीवसमुद्दाणं भंते ! केवइया नामधेज्जेहिं पण्णत्ता ? गोयमा ! जावइया लोए सुभा नामा; सुभारूवा, सुभागंधा, सुभारसा, सुभाफासा एव इया णं दीवसमुद्दा नामधेज्जेहिं पण्णत्ता, एवं नेयव्वा सुभानामा, उद्धारो परिणामो सव्वजीवाणं सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति' ॥ सू०३ ॥

॥ छट्ठस्स अट्ठमो उद्देसो समत्तो ॥ ६-८ ॥

---

३ अनुभागनामगोत्रनियुक्त ७१ . ४ अनुभागनामगोत्रनियुक्तायुष्का ७२

ये उपर्युक्त ७२ भेद समुच्चय जीवसे लेकर वैमानीक देव पर्यन्त २५ दंडकों में लगांना चाहिये । इस तरह ७२ संख्या में २५ दंडको की संख्या से गुणा करने पर सब भंग १८०० आ जाते हैं ॥सू०२॥

---

(७१) અનુભાગનામગોત્ર નિયુક્ત (७२) અનુભાગનામગોત્ર નિયુકતાયુષ્ક

ઉપર્યુક્ત ૭૨ ભેદ સમુચ્ચય જીવથી લઈને વૈમાનિકો પર્યન્તના ૨૫ દંડકોને લાગુ પડે છે આ રીતે ૭૨ ને ૨૫ દંડકોની સંખ્યા વડે ગુણવાથી કુલ ૧૮૦૦ ભંગ થાય છે. ॥ સૂ. ૨ ॥

छाया-लवणः खलु भदन्त ! समुद्रः किम् उच्छ्रितोदकः, प्रस्तृतोदकः, क्षुब्धजलः, अक्षुब्धजलः? गौतम ! लवणःसमुद्रः उच्छ्रितोदकः, न प्रस्तृतोदकः, क्षुब्धजलः, न अक्षुब्धजलः, इतः आरब्धम् यथा जीवाभिगमे, यावत्-तत् तेनार्थेन एवमुच्यते, गौतम ! बाह्या द्वीपसमुद्राः पूर्णाः, पूर्णप्रमाणाः, व्यप-

लवणसमुद्रवक्तव्यता—

'लवणेणं भंते समुद्दे' इत्यादि ।

सूत्रार्थ-'लवणेणं भंते ! समुद्दे किं उसिओदए, पत्थडोदए, खुभियजले, अखुभियजले) हे भदन्त! लवणसमुद्र क्या, उछलता है पानी जिसमें ऐसा है कि समानरूप से है जल जिसमें ऐसा हैं? या क्षुब्ध (चलायमान) है पानी जिसमें ऐसा है, या अक्षुब्ध है पानी जिसमें ऐसा है? (गोयमा) हे गौतम ! (लवणेणं समुद्दे उसिओदए, णो पत्थडोदए खुभियजले, णो अखुभियजले) लवणसमुद्र उछलता है पानी जिसमें ऐसा है, समजलवाला नहीं है । तथा क्षुभित है जलजिसमें ऐसा है. अक्षुब्धजलवाला नहीं है । (एतो आढत्तं-जहा-जीवाभिगमे-जाव से तेण गोयमा ! बाहिरियाणं दीवसमुद्दा पुन्ना पुन्नप्पमाणा, वोलट्टमाणा, समभरघडत्ताए चिट्ठंति) यहांसे प्रारंभ करके जैसा जीवाभिगमसूत्रमें कहा है वैसा ही जानना, यावत् इस कारणसे हे गौतम ! बाहरके समुद्र पूर्ण, पूर्ण प्रमाणवाले, तरङ्गोवाले, नहीं उछलते हुए जलवाले

લવણુ સમુદ્રની વક્તવ્યતા–

"लवणेणं भंते ! समुद्दे" ઇત્યાદિ

સૂત્રાર્થ— (लवणेणं भंते! समुद्दे किं उसिओदए, पत्थडोदए, खुभियजले, अखुभियजले?) હે ભદન્ત! લવણુસમુદ્ર શુ ઉછળતા પાણીવાળો છે ? કે સમાનજળ સપાટીવાળો છે? ક્ષુબ્ધ જળવાળો છે કે ક્ષુબ્ધ જળવાળો છે? (गोयमा!) હે ગૌતમ ! (लवणेणं समुद्दे उसिओदए,णो पत्थडोदये, खुभियजले,णो अखुभिजले)લવણુસમુદ્ર ઉછળત પાણીથી યુક્ત છે પરન્તુ સમાનજળ સપાટીથી યુક્ત નથી તે ક્ષુભિત જળવાળો છે અક્ષુભિત જળવાળો, નથી (एत्तो आढत्तं-जहा जीवाभिगमे जाव से तेण गोयमा ! बाहिरयाणं दीवसमुद्दा पुन्ना पुन्नप्पमाणा, समभरघडत्ताए चिट्ठंति) અહીંથી શરૂ કરીને અભિગમ સૂત્રમાં જે પ્રમાણે કહેવામાં આવ્યું છે તે પ્રમાણે સમજવું તે કથન કયા સુધી ગ્રહણ કરવું તે બતાવવા સૂત્રકાર કહે છે "તે કારણે હે ગૌતમ! બહારના સમુદ્રો પૂર્ણ, પૂર્ણપ્રમાણવાળા, તરંગોવાળા અને ઉછળતા જળ વિનાના છે.

लोटयमानाः, विकासमानाः, समभरघटतया तिष्ठन्ति, संस्थानतः एकविधविधानाः, विस्तारतोऽनेकविधविधानाः, द्विगुणाः, द्विगुणप्रमाणाः, यावत्-अस्मिन् तिर्यग् लोके असंख्येयाः द्वीपसमुद्राः स्वयम्भूरमणपर्यवसानाः प्रज्ञप्ताः श्रमणायुष्मन्! द्वीपसमुद्राः खलु भदन्त! कियन्तो नामधेयैः प्रज्ञप्ताः? गौतम! यावन्ति लोके शुभानि नामानि शुभानि रूपाणि, शुभा गन्धाः, शुभा रसाः, शुभाःस्पर्शाः, एतावन्तो द्वीपसमुद्राः नामधेयैः प्रज्ञप्ताः, एवं ज्ञातव्यानि शुभानि नामानि, उद्धारः परिणामः सर्वजीवानां तदेवं भदन्त! तदेवं भदन्त! तदेवं भदन्त! इति ॥ सू० ३ ॥

॥ षष्ठशतकस्याष्टम उद्देशः ॥ ६-८ ॥

हैं। अतःवे ऐसे मालूम होते हैं कि मानों जलसे परिपूर्ण कुंभभि हों। (संठाणओ एगविहविहाणा, वित्थारओ, अणेगविहविहाणा, दुगुणा, दुगुणप्पमाणाओ, जावअस्सिं तिरियलोए, असंखेज्जा दीवसमुद्दा सयंभूरमणपज्जवसाणा पन्नत्ता समणाउसो) संस्थानकी अपेक्षा एक प्रकारके आकारवाले, विस्तारकी अपेक्षा अनेक प्रकारके आकारवाले, दूने२ प्रमाणवाले, ऐसे यावत् असंख्यात द्वीपसमुद्र इस तिर्यग्लोकमें अन्तिम स्वयंभूरमणसमुद्र तक हे श्रमणायुष्मन् कहे गये हैं। (दीव-समुद्दाणं भंते! केवइया नामधेज्जेहिं पण्णत्ता) हे भदन्त! द्वीप और समुद्रोके कितने नाम कहे गये हैं? (गोयमा) हे गौतम! (जावइयालोए सुभानामा, सुभारूवा, सुभागंधा, सुभारसा, सुभाफासा, एवइया णं दीवसमुद्दा नामधेज्जेहिं पण्णत्ता-एवं नेयव्वा सुभानामा, उद्धारो परिणामो सव्वजीवाणं, सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति) लोकमें

તેથી તેઓ પાણીથી પરિપૂર્ણ રીતે ભરેલા કુંભ જેવા લાગે છે" અહીં સુધીનું સમસ્ત કથન ગ્રહણ કરવું (संठाणओ एगविहविहाणा, वित्थारओ अणेगविहविहाणा, दुगुणा, दुगुणप्पमाणाओ, जाव अस्सिं तिरियलोए, असंखेज्जा दीवसमुद्दा सयंभूरमणपज्जवसाणा पण्णत्ता समणाउसो) સંસ્થાનની અપેક્ષાએ એક પ્રકારના આકારવાળા, બમણા બમણા પ્રમાણવાળા, (यावत्) અસંખ્યાત દ્વીપસમુદ્રો હે શ્રમણાયુષ્મન! આ તિર્યગ્લોકમાં અન્તિમ સ્વયંભૂરમણ સમુદ્ર સુધી કહ્યા છે.

(दीव-समुद्दाणं भंते! केवइया नामधेज्जेहिं पण्णत्ता?) હે ભદન્ત! દ્વીપ અને સમુદ્રોનાં કેટલા નામ કહ્યાં છે? (गोयमा) હે ગૌતમ! (जावइया लोए सुभानाम, सुभारूवा, सुभागंधा, सुभारसा, सुभाफासा, एवइया णं दीवसमुद्दा नामधेज्जेहिं पण्णत्ता-एवं नेयव्वा सुभा नामा, उद्धारो परिणामो सव्वजीवाणं सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति). લોકમા જેટલાં શુભ ગંધ, શુભ રસ અને શુભ

टीका–अनन्तरं जीवानां स्वभावतो निरूपणं कृतम्, साम्प्रतं लवणसमुद्रादीनां स्वभावतो निरूपणमारभ्यते–'लवणे णं भंते' इत्यादि। लवणे णं भंते! समुद्दे किं उसिओदए, पत्थडोदए, खुभियजले, अखुभियजले?' गौतमः पृच्छति–हे भदन्त! लवणसमुद्रः किम् उच्छ्रितोदकः उच्छ्रितम् ऊर्ध्वं वृद्धिंगतम् उदकं जलं यस्य सः तादृशं ऊर्ध्वं वर्तते जलवृद्धिश्च साधिकषोडशयोजनसहस्राणि, अथवा प्रस्तृतोदकः? प्रस्तृतम् समतया विस्तृतम् उदकं यस्य सः

जितने शुभनाम, शुभरूप, शुभगन्ध, शुभरस एवं शुभस्पर्श हैं इतने ही द्वीप समुद्र नामों द्वारा कहे गये हैं। इस तरह शुभ नाम जानना चाहिये, उद्धार जानना चाहिये, परिणाम जानना चाहिये और सर्व जीवोंका द्वीप और समुद्रमें उत्पाद जानना चाहिये। हे भदन्त! जैसा आपने कहा है वह सब ऐसा ही है, हे भदन्त! जैसा आपने कहा है वह सब ऐसा ही है। इस प्रकार कहकर वे गौतम यावत् अपने स्थान पर विराजमान हो गये।

टीकार्थ— अभी २ स्वभावको लेकर जीवों का निरूपण किया गया है। अब सूत्रकार लवणसमुद्र आदिकोंका निरूपण स्वभाव को लेकर कर रहे हैं– इसमें गौतमने प्रभु से ऐसा पूछा है कि 'लवणेणं भंते! समुद्दे किं उसिओदए, पत्थडोदए, खुभियजले, अखुभियजले' हे भदन्त! लवणसमुद्र क्या उच्छ्रितोदकवाला है? उर्ध्वमें वृद्धिंगत जलवाला उछलते हुए पानीवाला है क्या? अथवा प्रस्तृतोदकवाला है क्या? प्रसृत–समतया विस्तृत है उदक जिसका ऐसा

સ્પર્શ છે, એટલાં જ દ્વીપ સમુદ્રો નામો દ્વારા કહેવામાં આવ્યા છે. આ રીતે શુભ નામ જ ગ્રહણ કરવા ઉદ્ધાર જાણવો જોઈએ, પરિણામ જાણવું જોઈએ, અને સર્વ જીવોને દ્વીપ અને સમુદ્રમાં ઉત્પાદ જાણવો જોઈએ. ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુના કથનનો સ્વીકાર કરતા કહે છે–"હે ભદન્ત! આપે આ વિષયનું જે પ્રતિપાદન કર્યું તે સત્યજ છે હે ભદન્ત! આપની વાત સત્ય અને યથાર્થ છે" આ પ્રમાણે કહીને ગૌતમ સ્વામી પોતાને સ્થાને બેસી ગયા

ટીકાર્થ–પહેલાં સ્વભાવની અપેક્ષાએ જીવોનુ નિરૂપણ કરાયું. હવે સૂત્રકાર લવણસમુદ્ર આદિકોનું નિરૂપણ સ્વભાવની અપેક્ષાએ કરે છે–આ વિષયને અનુલક્ષીને ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે લવણેણં भंते! समुद्दे, किं उसिओदए, पत्थडोदए, खुभियजले, अखुभियजले?" હે ભદન્ત! શું લવણસમુદ્ર ઉચ્છ્રિતોદકવાળો (ઉછળતાં પાણીથી યુકત) છે? કે પ્રસૃતોદકવાળો (જેનાં પાણી ઉછળતા

समजलो वर्तते? तथा किम् लवणसमुद्रः क्षुब्धजलः वेलावशात् क्षुब्धं चलितं जलं यस्य स तथाविधः? वेला च महापातालकलशगतवायुक्षोभादागच्छति, अथवा अक्षुब्धजलः, न क्षुब्धं जलं यस्य सः तथाविधो वर्तते ? भगवानाह 'गोयमा! लवणे णं समुद्दे उसिओदए, णो पत्थडोदए' हे गौतम! लवणः समुद्रः खलु उच्छ्रितोदकः वर्तते नो प्रस्तृतोदकः समजलः इत्यर्थः, एव 'खुभियजले, णो अखुभियजले' स क्षुब्धजलो नो अक्षुब्धजलः, 'एत्तो आढत्तं जहा जीवाभिगमे जाव' इतः आरब्धम् लवणसमुद्रविषयकं वक्तव्यत्वम्, यथा जीवाभिगमसूत्रे तृतीयप्रतिपत्तौ प्रतिपादितम् तथाऽत्रापि विज्ञेयम् यावत्.

समजलवाला है क्या? अथवा वेलावशसे क्षुब्ध-चलित है जल जिसका ऐसा है क्या? वेला महापाताल कलशमें रही हुई वायुके क्षोभसे आती है। अथवा अक्षुब्ध जलवाला जिसका जल क्षुब्ध न हो ऐसा है क्या? इनके उत्तर में प्रभु गौतम से कहते हैं कि- 'गोयमा' हे गौतम! 'लवणेणं समुद्दे' लवणसमुद्र उच्छ्रितोदकवाला है- क्यों कि इसके पानीका उछाल कुछ अधिक १६००० योजन तक होता है। 'नो पत्थडोदए' अतः यह समजवाला नहीं है। तथा इसी कारणसे यह 'खुभियजले, णो अखुभियजले' क्षुब्ध - चञ्चल जलवाला है, अक्षुब्ध जलवाला नही है। 'एत्तो' इस सूत्रसे 'आढत्तं' लवणसमुद्र विषयकवक्तव्य प्रारंभ हुआ है 'जह जीवाभिगमे जाव' जीवाभिगमसूत्रमें तृतीय प्रतिपत्तिमें, सो जैसा वहां पर कहा गया है- उसी तरहसे यहां पर भी जानना चाहिये. यहां 'यावत्' पदसे जीवाभिगम सूत्रोक्त

ન હોય એવી-સમજળ સપાટીવાળો) છે? અથવા શું તે વેલા (ભરતી) ને કારણે ક્ષુબ્ધ (ચલિત) જળવાળો છે? (મહાપાતાલ કલશમા રહેલા વાયુના ક્ષોભથી લવણસમુદ્રમાં ભરતી આવે છે) અથવા શું તે અક્ષુબ્ધ જળવાળો છે? તેનો જવાબ આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે: "गोयमा" હે ગૌતમ! लवणेणं समुद्दे" લવણસમુદ્ર ઉચ્છ્રતોદક- ઉછળતાં પાણીવાળો છે, કારણકે તેનુ પાણી ૧૬૦૦૦ યોજન કરતા પણ કંઇક વધુ અંતર સુધી ઉછળે છે, "नोपत्थडोदए" તે કારણે તે સમજળ સપાટીવાળો નથી. "खुभियजले, णो अखुभियजले" તે ક્ષુબ્ધ (ચંચળ) જળવાળો છે, અક્ષુબ્ધ (સ્થિર) જળવાળો નથી. "एत्तो" આ સુત્રથી "आढत्तं" લવણસમુદ્રની વકતવ્યતાનો પ્રારંભ થયો છે, जहा "जीवाभिगमे जाव" જીવાભિગમ સૂત્રમાં ત્રીજી પ્રતિપત્તિમાં જે વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે, એજ પ્રમાણે અહીં પણ લવણસમુદ્રનું વર્ણન સમજવું. અહીં

यावत्पदेन तत्रोक्तम् 'जहा णं भंते! लवणसमुद्दे ऊसिओदए, णो पत्थडोदए, खुभियजले, णो अखुभियजले, तहा णं बाहिरगा समुद्दा किं उस्सिओदगा? गोयमा! बाहिरगा समुद्दा णो उस्सिओदगा, पत्थडोदगा, णो खुभियजला, अखुभियजला, पुण्णा, पुण्णप्पमाणा, वोलट्टमाणा, वोसट्टमाणा समभरघडत्ताए चिट्ठंति, अत्थि णं भंते! लवणे समुद्दे बहवे उराला बलाहया संसेयंति, संमुच्छंति वासं वासंति? हंता, अत्थि, जहाणं भंते! लवणे समुद्दे बहवे उराला बलाहया संसेयंति संमुच्छंति वासं वासंति तहा णं बाहिरेसु वि समुद्देसु बहवे उराला बलाहया संसेयंति संमुच्छंति वासं वासंति? णो इणट्ठे समट्ठे, से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ–बाहिरगा णं समुद्दा पुण्णा पुण्णप्पमाणा वोलट्टमाणा वोसट्ट-

'जहा णं भंते! लवणसमुद्दे ऊसिओदए, णो पत्थडोदए, खुभियजले, णो अखुभियजले, तहा णं बाहिरगा समुद्दा किं उस्सिओदगा? गोयमा! बाहिरगा समुद्दा णो उस्सिओदगा, पत्थडोदगा, णो खुभियजला, अखुभियजला, पुण्णा, पुण्णप्पमाणा, बोलट्टमाणा, वोसट्टमाणा समभरघडत्ताए चिट्ठंति, अत्थि णं भंते! लवणसमुद्दे बहवे उराला बालहया संसेयंति, संमुच्छंति, वासंवासंति? हंता, अत्थि, जहाणं भंते! लवणेसमुद्दे बहवे उराला बलाहया संसेयंति, संमुच्छंति, वासं वासंति, तहा णं बाहिरेसु वि समुद्देसु बहवे उराला बलाहया संसेयंति, संमुच्छंति, वासं वासंति? णो इणट्ठे समट्ठे। से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ – बाहिरगाणं समुद्दा पुण्णा पुण्णप्पमाणा, बोलट्टमाणा वोसट्टमाणा समभरघडत्ताए चिट्ठंति?

"यावत् (जाव)" પદથી જીવાભિગમ સૂત્રોક્ત નીચે પ્રમાણે સૂત્ર પાઠ ગ્રહણ કરવામાં આવ્યો છે–"जहाणं भंते! लवणसमुद्दे उसिओदए, णो पत्थडोदए, खुभियजले, णो अखुभियजले, तहाणं बाहिरगा समुद्दा किं उस्सिओदगा?" "गोयमा! बाहिरगा समुद्दा णो उस्सिओदगा, पत्थडोदगा, णो खुभियजला, अखुभियजला, पुण्णा, पुण्णप्पमाणा, वोलट्टमाणा, वोसट्टमाणा, समभरघडत्ताए चिट्ठंति" "अत्थिणं भंते! लवणसमुद्दे बहवे उराला बलाहया संसेयंति, संमुच्छंति, वासं वासंति?" 'हंता, अत्थि,' "जहाणं भंते! लवणे समुद्दे बहवे उराला बलाहया संसेयंति, संमुच्छंति, वासं वासंति, तहाणं बाहिरेसु वि समुद्देसु बहवे उराला बलाहया संसेयंति, संमुच्छंति वासं वासंति?" "णो इणट्ठे समट्ठे" "से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ बाहिरगाणं समुद्दा पुण्णा,

माणा समभरघडत्ताए चिट्ठंति ? गोयमा ! बाहिरएसु णं समुद्देसु बहवे उदगजोणिया जीवा य, पोग्गला य, उदगत्ताए वक्कमंति, विउक्कमंति, चयंति, उवचयंति' इत्यादि संग्राह्यम् । (जीवा. ३ प्रति. सू. १६९)

गोयमा ! बाहिरेसु णं समुद्देसु बहवे उदगजोणिया जीवा य, पोग्गला य उदगत्ताए वक्कमंति विउक्कमंति, चयंति उवचयंति" इत्यादि यह गृहीत हुआ है । जीवाभिगमका यह तृतीय प्रतिपत्तिका १६९ वां सूत्र है, इस पाठका सारांश इस प्रकारसे है- गौतमने प्रभुसे पूछा है कि हे भदन्त ! जिस प्रकार लवणसमुद्र उछलते हुए जलवाला है—समजलवाला नहीं है- क्षुब्धजलवाला है, अक्षुब्ध जलवाला नहीं है, उसी प्रकार बाहर के समुद्र भी क्या उछलते हुए जलवाले है- समजलवाले नहीं हैं, क्षुब्धजलवाले हैं ? अक्षुब्धजलवाले नहीं है ? इस के उत्तर में प्रभुने उन्हे समझाया कि हे गौतम ! ऐसी बात नहीं है बाहर के समुद्र समजलवाले हैं- उछलते हुए पानी वाले नहीं हैं । अक्षुब्धजलवाले हैं- क्षुब्ध जलवाले नहीं हैं । ये पूर्ण हैं, पूर्णप्रमाणवाले हैं, तरंगावलि से सुशोभित हैं और नहीं उछलते हुए जलवाले हैं । इस लिये देखनेमें ये ऐसे ज्ञात होते हैं कि मानों जलसे परिपूर्ण समभारवाले घडे ही हैं । अब गौतम स्वामी प्रभु से ऐसा पूछ रहे

पुण्णप्पमाणा, वोलट्टमाणा, वोसट्टमाणा समभरघडत्ताए चिट्ठंति ? " गोयमा ! बाहिरेसु णं समुद्देसु बहवे उदगजोणिया जीवा य, पोग्गला य उदगत्ताए वक्कमंति. विउक्कमंति, चयंति उवचयंति" ઇત્યાદિ સૂત્રપાઠ ગ્રહણ કરાયો છે.

જીવાભિગમની ત્રીજી પ્રતિપત્તિનું આ ૧૬૯ મું સૂત્ર છે, આ સૂત્રપાઠનો સારાંશ નીચે પ્રમાણે છે—ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન " હે ભદન્ત ! જેવી રીતે લવણસમુદ્ર ઉછળતાં પાણીથી યુક્ત છ—સમતલ જળથી યુક્ત નથી, ક્ષુબ્ધ જળવાળો છે. અક્ષુબ્ધ જળવાળો નથી, એવી રીતેબહારના સમુદ્રો પણ શું ઉછળતા જળથી યુક્ત છે—સમજળવાળા નથી ? ક્ષુબ્ધજળથી યુક્ત છે- અક્ષુબ્ધ જળથી યુક્ત નથી.

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! બહારના સમુદ્રો ઉછળતાં જળવાળા નથી પણ સમજળવાળા છે, તેઓ ક્ષુબ્ધ જળવાળા નથી પણ અક્ષુબ્ધ જળવાળા છે. તેઓ પૂર્ણ છે, પૂર્ણ પ્રમાણવાળા છે, તરંગાવલિથી સુશોભિત છે, અને ઉછળતા જળવાળા નથી. તે કારણે તેઓ જળથી પરિપૂર્ણ સમભારવાળા ઘડાઓ જ હોય એવાં લાગે છે.

तदुपसंहरन्नाह 'से तेणट्ठेणं एवं वुच्चइ गोयमा ! बाहिरियाणं दीवसमुद्दा पुन्ना, पुण्णप्पमाणा, वोलट्टमाणा, वोसट्टमाणा, समभरघडत्ताए चिट्ठंति' हे गौतम ! तत् तेन कारणेन बाह्याः खलु द्वीप-समुद्राः पूर्णाः, पूर्णप्रमाणाः व्यपलोटयमानाः तरङ्गायमाणाः, अतएव विकासमानाः उच्छलन्तः समभरघट-तया-जलपरिपूर्णकुम्भतया तिष्ठन्ति । 'संठाणओ एगविह विहाणा' संस्थानतः

हैं-कि- हे भदन्त ! लवणसमुद्र में विशाल अनेक मेघ जिस प्रकारसे संस्वेद को प्राप्त होते हैं, संमूर्छित होते हैं और बरसते हैं, उसी-प्रकारसे क्या उदार अनेक मेघ बाहरके भी समुद्रोंमें संस्वेदको प्राप्त होते हैं, संमूर्छित होते हैं और बरसते है? इसके उत्तरमें गौतमसे प्रभु कहते हैं कि हे गौतम! ऐसी बात यहां नहीं होती है। हे भदन्त! ऐसी बात यहां किस कारणसे नहीं होनी है? तो इसके उत्तरमें प्रभु कहते हैं कि बाहरके समुद्रोंमें अनेक उदक योनिक जीव और पुद्गल उदक रूप से अपक्रम करते हैं, व्युत्क्रम करते हैं, च्युत होते हैं और उत्पन्न होते हैं। 'से तेणट्ठेणं एवं वुच्चइ गोयमा! बाहिरियाणं दीवसमुद्दा-पुन्ना, पुन्नप्पमाणा वोलट्टमाणा, वोसट्टमाणा समभरघडत्ताए चिट्ठंति' इस कारण हे गौतम! मैंने ऐसा कहा है कि बाहर के द्वीप-समुद्र पूर्ण हैं, पूर्णप्रमाणवाले हैं, तरंगोंसे युक्त जैसे हैं और विकासमान है तथा समानभारवाले जल से परिपूर्ण घटकी तरह से है 'संठाणओ

પ્રશ્ન- હે ભદન્ત! લવણસમુદ્રમાં શું અનેક વિશાળ મેઘોનું સંસ્વેદન થાય છે? સંમૂર્ચ્છન થાય છે? શું તેઓ ત્યાં વૃષ્ટિ વરસાવે છે?

ઉત્તર- હા ગૌતમ! ત્યાં વિશાળ મેઘોનું સંસ્વેદન આદિ થાય છે.

પ્રશ્ન- હે ભદન્ત! જેવી રીતે લવણસમુદ્રમાં અનેક વિશાળ મેઘોનું સંસ્વેદન સમ્મૂર્ચ્છન અને સંવર્ષણ થાય છે, એજ પ્રમાણે બહારના સમુદ્રોમાં પણ શું વિશાળ મેઘોનું સંસ્વેદન થાય છે? સંમૂર્ચ્છન થાય છે? તેઓ શું ત્યાં વૃષ્ટિ વરસાવે છે?

ઉત્તર- હે ગૌતમ! લવણસમુદ્રની બહારના સમુદ્રોમાં એવું બનતું નથી

પ્રશ્ન - હે ભદન્ત! શા કારણે આપ એવું કહો છો કે બહારના સમુદ્રોમાં મેઘોનું સંસ્વેદન આદિ કાર્ય થતાં નથી? તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે- હે ગૌતમ! બહારના સમુદ્રોમાં અનેક ઉદકયોનિક જીવ (અપ્કાય જીવ) અને પુદ્ગલ ઉદક (જળ) રૂપે અપક્રમ કરે છે, વ્યુત્ક્રમ કરે છે, ચ્યુત થાય છે અને ઉત્પન્ન થાય છે.

आकारतः एकविधविधानाः एकेन विधिना-प्रकारेण चक्रवालस्वरूपेण विधानम् आकारस्य रचना येषां ते एकविधविधानाः भवन्ति, किन्तु 'वित्थारओ अणेगविहविहाणा' विस्तारतो दैर्घ्येण अनेकविधविधाना भवन्ति, तत्रकारणमाह-'दुगुणा दुगुणप्पमाणाओ जाव अस्सिं तिरियलोए असंखेज्जा दीवसमुद्दा सयंभूरमणपज्जवसाणा पण्णत्ता समणाउसो !' हे श्रमणायुष्मन् ! द्विगुणाः, द्विगुणप्रमाणाः, यावत्-अस्मिन् तिर्यग्लोके असंख्येयाः द्वीपसमुद्राः स्वयम्भूरमणनामकसमुद्रान्ताः प्रज्ञप्ताः कथिताः, यावत्करणात् 'पवित्थरमाणा,

एगविह विहाणा' तथा आकारकी अपेक्षा ये एक चक्रवालरूप विधान आकारवाले हैं। एकविध-एक प्रकारका है विधान-आकार जिन्होंका वे एकविध विधान हैं। किन्तु 'वित्थारओ अणेगविह विहाणा' विस्तार दीर्घता की अपेक्षासे ये एकविध विधानवाले नहीं हैं अनेकविध विधानवाले हैं अर्थात् बाहिरके समुद्र विस्तारकी अपेक्षा अनेक प्रकारके स्वरूपवाले हैं। इसमें कारण क्या है-तो इस बातको 'दुगुणा दुगुणप्पमाणाओ, जाव अस्सिं तिरियलोए असंखेज्जा दीवसमुद्दा सयंभूरमणपज्जवसाणा पण्णत्ता समणाउसो' प्रभु इस पाठ द्वारा समझाते हुए गौतमसे कहते हैं कि हे श्रमणायुष्मन् ! ये द्वीपसमुद्र आगे२ दूने दूने प्रमाणवाले है यावत् इस तिर्यग्लोकमें ऐसे असंख्यात द्वीप

"से तेणट्ठेणं एवं वुच्चइ गोयमा ! बाहिरियाणं दीवसमुद्दा पुण्णा, पुण्णप्पमाणा, वोलट्टमाणा, वोसट्टमाणा समभरघडत्ताए चिट्ठंति" હે ગૌતમ ! તે કારણે મેં એવું કહ્યું છે કે બહારના દ્વીપ સમુદ્રો પૂર્ણ છે, પૂર્ણપ્રમાણવાળા છે, તરંગોથી યુક્ત છે અને વિકાસમાન છે, તથા સમાન ભારવાળા જળથી પરિપૂર્ણ ઘડા જેવા છે. "संठाणओ एगविहविहाणा" તથા આકારની અપેક્ષાએ તેઓ ગોળ ચૂડીના જેવા આકારવાળા છે એક પ્રકારનો જ જેમનો આકાર હોય છે તેમને "એક વિધવિધાનવાળા" કહે છે. તે બધા દ્વીપ સમુદ્રો એક જ પ્રકારના આકારવાળા છે. પરન્તુ "वित्थारओ अणेगविह विहाणा" વિસ્તારની અપેક્ષાએ તેઓ અનેકવિધ વિધાનવાળા છે. એટલે કે બહારના સમુદ્રોનો વિસ્તાર અનેક પ્રકારનો છે. તેનું કારણ સમજાવતા સૂત્રકાર કહે છે. "दुगुणा-दुगुणप्पमाणाओ, जाव अस्सिं तिरियलोए असंखेज्जा दीवसमुद्दा सयंभूरमणपज्जवसाणा पण्णत्ता समणाउसो !" હે શ્રમણાયુષ્મન ! જેમ આગળ અને આગળ જતા જઈએ તેમ બમણા બમણા પ્રમાણવાળા દ્વીપસમુદ્રો આવતા જાય છે. એટલે કે દ્વીપથી બમણું પ્રમાણ સમુદ્રનું, અને સમુદ્રથી બમણું પ્રમાણ દ્વીપનું

पवित्थरमाणा, बहुउप्पल-पउम-कुकुय- नलिण - सुभग - सोगंधियपुंडरीय महापुंडरीय-सयपत्त-सहस्सपत्त-केसर-फुल्लोवइया उब्भासमाणवीइया' इति-संग्राह्यम् , प्रविस्तरन्तः प्रविस्तरन्तः, समतलतया विस्तारं प्राप्नुवन्तः बहूत्पल पद्म - कुमुद - नलिन -सुभग - सौगन्धिक- पुण्डरीक - महापुण्डरीक - शत-पत्र- सहस्रपत्राणां केसरैः फुल्लैश्चोपचिताः, अवभासमानवीचयःसन्ति । 'अवभासमानवीचयः' इति शोभमानवीचयः, पातालकलशानां लवण-समुद्रादन्यत्राऽभावेऽपि सामान्यवातस्य सर्वत्र सद्भावात् शोभनतरङ्गवन्त इतिभावः।

समुद्र स्वयंभूरमणसमुद्र तक है । अर्थात् द्वीप से दूना प्रमाण समुद्रका और समुद्र से दूना प्रमाण द्वीपका इस तरह से दूने दूने प्रमाणवाले और गोलचूडीके आकारवाले असंख्यात द्वीप और समुद्र इस तिर्यग्लोक में हैं । अन्तमें स्वयंभूरमण समुद्र है । द्वीपके बाद उसे घेरे समुद्र और समुद्रके बाद द्वीप इसतरहसे एक दूसरेको घेरे हुए ये द्वीप समुद्रस्थित हैं । यहां यावत्पदसे 'पवित्थरमाणा पवित्थ-रमाणा बहु उप्पल-पउम-कुमुय--नलिण सुभग-सोगंधिय--पुंडरीय-महा पुंडरीय सयपत्त-सहस्सपत्त-केसर-फुल्लोवइया उब्भासमाणवीइया' इस पाठका संग्रह हुआ है । ये समुद्र आगे २ अधिक२ विस्तारवाले हैं तथा अनेक उत्पलों, पद्मों, कुमुदों, नलिनों, सुन्दर और सुगंधित पुण्डरीकों (कमलों) महापुण्डरीकों, शतपत्रों और सहस्रपत्रोंकी केशरों किंजल्कों से तथा पुष्पोंसे युक्त है। इनमें सदा सुन्दर२ तरङ्गे उठती रहती है । यद्यपि पाताल कलशोंका सद्भाव लवण समुद्र से अन्यत्र समुद्रों में

એ રીતે બમણા બમણા પ્રમાણવાળા અને ગોળચૂડીના જેવા આકારવાળા અસંખ્યાત દ્વીપ અને સમુદ્રો આ તિર્યગ્લોકમાં છે, અને અન્તિમ ભાગમાં સ્વયંભૂરમણ સમુદ્ર છે દ્વીપ પછી તેને ઘેરીને રહેલો સમુદ્ર અને સમુદ્ર પછી દ્વીપ, આ રીતે એક બીજાને ઘેરીને (વીંટળાઈને) તે દ્વીપસમુદ્રો રહેલાં છે. અહીં "जाव (यावत्)" પદથી આ પ્રમાણે સૂત્રપાઠ ગ્રહણ કરાયો છે- "पवित्थरमाणा बहु उप्पल-पउम-कुमुय, नलिण, सुभग, सोगंधिय, पुंडरिय, महापुंडरिय, सयपत्त, सहस्सपत्त, केसर फुल्लोवइया उब्भासमाणवीइया" તે સમુદ્રો આગળને આગળ જતા અધિક અધિક વિસ્તારવાળા છે, તથા અનેક કમળો, પદ્મો, કુમુદો, નલિનો, સુંદર અને સુગંધયુકત પુંડરીકો (કમળો), મહાપુંડરીકો, શતપત્રો અને સહસ્રપત્રોની કેશરોની કીંજલ્કોથી તથા પુષ્પોથી યુકત છે. તે સમુદ્રોમાં સદા સુંદર તરંગો (લહેરો) ઉદ્‌ભવતી રહે છે. જો કે પાતાળ કળશોનો સદ્‌ભાવ લવણસમુદ્ર સિવાયના સમુદ્રોમાં નથી, પણ સામાન્ય

गौतमः पृच्छति 'दीवसमुद्दाणं भंते ! केवइया नामधेज्जेहिं पण्णत्ता ?' हे भदन्त ! द्वीप-समुद्राः खलु कियद्भिः नाम=धेयैः प्रज्ञप्ताः ? द्वीपानां समुद्राणां च कियन्ति नामानि प्रज्ञप्तानि ? इति प्रश्नः, भगवानाह- 'गोयमा ! जावइया लोए सुभानामा' हे गौतम ! यावन्ति लोके शुभानि स्वस्तिक-श्रीवत्सादीनि नामानि 'सुभारूवा, सुभागंधा, सुभारसा, सुभाफासा' शुभानि शुक्ल-पीतादीनि, देवादीनि वा रूपाणि, शुभाः गन्धाः सुरभिगन्धभेदाः, सुगन्धवन्तः कर्पूरादयो वा, शुभाः मधुरादयो रसाः, रसवन्तः शर्करादयो वा, शुभाः मृदुप्रभृतयः स्पर्शाः मृदुस्पर्शवन्तो नवनीतादयो वा सन्ति

नहीं है फिर भी सामान्य वायुका सद्भाव तो सर्वत्र है ही अतः इन बाहर के समुद्रों में तरङ्गोंका उत्थान प्रकट किया गया है । अब गौतमस्वामी पूछते है कि 'दीवसमुद्दाणं भंते ! केवइया नामधेज्जेहिं पण्णत्ता' हे भदन्त! द्वीप समुद्रोंके कितने नाम कहे गये है ? इसके उत्तरमें प्रभु उनसे कहते हैं कि 'गोयमा' हे गौतम ! 'जावइया लोए सुभा नामा' लोकमें जितने भी स्वस्तिक-श्रीवत्स आदि शुभ शब्द हैं, 'सुभा रूवा, सुभा गंधा, सुभा रसा, सुभा फासा' तथा शुक्ल एवं पीत वगैरह सुन्दर रूपके वाचक जितने भी शब्द हैं, अथवा-देवादिकोंके सुन्दर रूप वाचक जितने भी शब्द हैं, शुभ गन्धके वाचक अथवा शुभगन्धवाले कपूर आदि पदार्थोंके वाचक जितने भी शब्द हैं, मधुर आदी शुभ रसोपेत शर्करा आदि पदार्थोंकि वाचक जितने भी शब्द हैं, तथा मृदु आदि

વાયુનો સદ્ભાવ તો સર્વત્ર હોય છે, તેથી આ બહારના સમુદ્રોમાં તરંગાવલિનો સદ્ભાવ દર્શાવ્યો છે ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન- "दीवसमुद्दाणं भंते ! केवइया नामधेज्जेहिं पण्णत्ता ?' હે ભદન્ત ! દ્વીપસમુદ્રોનાં કેટલાં નામ કહ્યાં છે ? તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે- "गोयमा !" હે ગૌતમ ! "जावइया लोए सुभा नामा" લોકમાં જેટલાં સ્વસ્તિક, શ્રીવત્સ આદિ શુભ શબ્દ છે, सुभा रूवा, सुभा गंधा, सुभा रसा, सुभा फासा" તથા શુકલ (સફેદ), પીત (પીળું), વગેરે સુંદર રૂપના વાચક જેટલા શબ્દો છે, શુભ ગંધના વાચક અથવા શુભ ગંધવાળા કપૂર આદિ પદાર્થોના વાચક જેટલાં શબ્દ છે, મધુર આદિ શુભ રસના વાચક અથવા મધુર આદિ શુભ રસયુકત સાકર આદિ પદાર્થોના વાચક જેટલા શબ્દ છે, મૃદુ આદિ

'एवइयाणं दीवसमुद्दा नामधेज्जेहिं पण्णत्ता' एतावद्भिः द्वीप-समुद्राः नामधेयैः प्रज्ञप्ताः उपर्युक्तशुभनामरूपादिशुभस्पर्शान्तप्रमाणानि द्वीपानां समुद्राणां च नामानि सन्ति 'एवं नेयव्वा सुभानामा' एवम् उक्तप्रकारेण द्वीप-समुद्राणां शुभनामानि पूर्वोक्तानि नेतव्यानि ज्ञातव्यानि, 'उद्धारो परिणामो सव्वजीवाणं' द्वीप-समुद्रेषु उद्धारो नेतव्यो ज्ञातव्यः, तथाहि-'दीवसमुद्दाणं भंते ! केवइया उद्धारसमएणं पण्णत्ता ? गोयमा ! जावइया अड्ढाइज्जाणं उद्धारसागरोवमाणं उद्धारसमया, एवइया दीव-समुद्दा उद्धार समएणं पण्णत्ता,' येन एकैकेन समयेन

शुभ स्पर्शवाले नवनीत-मक्खन आदि पदार्थोंके वाचक जितने भी शब्द हैं 'एवइयाणं दीवसमुद्दा नामधेज्जेहिं पण्णत्ता' इतने ही शुभ नाम आदिवाले शब्द उन द्वीपों एवं समुद्रोंके हैं। अर्थात् लोक में जितने भी शुभ नामरूप रस आदिकों के तथा रूपरसादि विशिष्ट पदार्थोंके हैं वे सब नामद्वीप समुद्रोंके हैं। 'एवं नेयव्वा सुभा नामा' इस प्रकारसे द्वीप और समुद्रोंके शुभ नाम जानना चाहिये। 'उद्धारो परिणामो सव्वजीवाणं' द्वीप और समुद्रों का उद्धार इस प्रकार से जानना-'दीवसमुद्दाणं भंते ! केवइया उद्धारसमएणं पण्णत्ता ? गोयमा ! जावइया अड्ढाइज्जाणं उद्धारसागरोवमाणं उद्धारसमया, एवइया दीव-समुद्दा उद्धारसमएण पण्णत्ता' हे भदन्त ! द्वीप और समुद्र उद्धार-समतलसे कितने कहे गये हैं ? उत्तरमें प्रभु कहते है कि हे गौतम ! अढाई उद्धार सागरोपमके जितने उद्धार समय होते हैं इतने द्वीप

શુભ સ્પર્શવાળા નવનીત (માખણુ) આદિ પદાર્થોના વાચક જેટલા શબ્દો છે, "एवइयाणं दीवसमुद्दा नामधेज्जेहिं पण्णत्ता" એટલાં જ શુભ નામ આદિવાળા શબ્દ તે દ્વીપો અને સમુદ્રને માટે વપરાય છે એટલે કે લોકમા જેટલાં શુભ નામ, રૂપ. રસ ગંધ અને સ્પર્શ આદિકોના તથા રૂપ, રસાદિ યુક્ત પદાર્થોના છે, એ બધાં શુભ નામ દ્વીપસમુદ્રોનાં પણ છે. एवं नेयव्या सुभा नामा" આ પ્રમાણે દ્વીપ અને સમુદ્રોના શુભ નામ સમજવા. "उद्धारो परिणामो सव्व जीवाणं" દ્વીપ અને સમુદ્રોનો ઉદ્ધાર સમય આ પ્રમાણે સમજવો- "दीवसमुद्दाण भंते ! केवइया उद्धारसमएणं पण्णत्ता ?" "गोयमा ! जावइया अड्ढाइज्जाणं उद्धारसागरो-उद्धारसमया, एवइया दीवसमुद्दा उद्धारसमएणं पण्णत्ता"

હે ભદન્ત ! દ્વીપ અને સમુદ્ર ઉદ્ધાર સમયની આપેક્ષાએ કેટલા કહ્યા છે? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! અઢી ઉદ્ધાર સાગરોપમના જેટલા ઉદ્ધાર સમય થાય છે, એટલા

एकैकं वालाग्रमुद्ध्रियतेऽसौ उद्धारसमयः प्रोच्यते । तथा द्वीपसमुद्रेषु परिणामो नेतव्यो=ज्ञातव्यः तथाहि-'दीवसमुद्दाणं भंते ! किं पुढवी परिणामा आउपरिणामा जीवपरिणामा पोग्गलपरिणामा ? गोयमा ! पुढविपरिणामावि, आउ परि-

और समुद्र उद्धार समय से हैं । एक एक समयमें जो वालाग्र बाहर निकाला जाता है उसका नाम उद्धार समय है । इस उद्धार समयकी अपेक्षा लेकर जब द्वीप और समुद्रोंकी संख्याका विचार किया जाता है तो अढाई उद्धार सागरोपमके जितने उद्धार समय होते है, उतने-द्वीप और समुद्र हैं। द्वीपों और समुद्रों में परिणाम इस प्रकार से कहा गया है दीवसमुद्दाणं भंते ! किं पुढवी परिणामा, आउपरिणामा, जीवपरिणामा, पोग्गलपरिणामा ? गोयमा ! पुढविपरिणामा वि, आउपरिणामा, वि जीवपरिमावि, पोग्गलपरिणामावि" गौतमस्वामी प्रभु से पूछ रहे है कि हे भदन्त ! द्वीप और समुद्र ये किसके परिणाम हैं—क्या पृथिवी के परिणाम हैं ? या अप्-जलके परिणाम हैं ? या जीव के परिणाम है ? या पुद्गल के परिणाम है ? इसके उत्तर में प्रभु उन से कहते हैं कि हे गौतम ! द्वीप और समुद्र पृथिवी के भी परिणाम है, अप्-जल के भी परिणाम हैं, जीव के भी परिणाम है, पुद्गल के भी परिणाम है । सर्वजीवों का उत्पाद इस प्रकार से

દ્વીપ અને સમુદ્ર ઉદ્ધાર સમયની અપેક્ષાએ છે એક એક સમયમાં જેટલા બાલાગ્ર બહાર કાઢવામાં આવે છે, તેનુ નામ ઉદ્ધાર સમય છે. આ ઉદ્ધાર સમયની અપેક્ષાએ જો દ્વીપ અને સમુદ્રોની સંખ્યાનો વિચાર કરવામાં આવે તો અઢી ઉદ્ધાર સાગરોપમના જેટલા ઉદ્ધાર સમય થાય છે, એટલા દ્વીપ અને સમુદ્રો છે દ્વીપો અને સમુદ્રોમાં પરિણામ આ પ્રમાણે કહ્યુ છે- दीवसमुद्दाण भंते ! किं पुढवी परिणामा, आउ-परिणामा, जीवपरिणामा, पोग्गलपरिणामा ?" ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે "દ્વીપ અને સમુદ્રો શું પૃથ્વીના પરિણામરૂપ છે ? કે અપ્ (જળ) ના પરિણામરૂપ છે ? કે જીવના પરિણામરૂપ છે ? કે પુદ્ગલના પરિણામરૂપ છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર- "गोयमा ! पुढवी परिणामा, वि आउपरिणामा वि, जीवपरिणामा वि, पोग्गलपरिणामा वि" હે ગૌતમ ! દ્વીપ-સમુદ્રો પૃથ્વીનું પણ પરિણામ છે, જળનું પણ પરિણામ છે, જીવનું પણ પરિણામ છે, અને પુદ્ગલનું પણ પરિણામ છે. સર્વે જીવોના ઉત્પાદના વિષયમાં આ પ્રમાણે કથન સમજવું-

णामा वि, जीव परिणामावि, पोग्गलपरिणामा वि' इत्यादि । तथा सर्वजीवानाम् उत्पादो नेतव्यो द्वीपसमुद्रेषु, तथाहि–'दीव–समुद्देसु णं भंते ! सव्वे पाणा, भूया, जीवा, सत्ता पुढविकाइयत्ताए, जाव- तसकाइयत्ताए उववन्नपुव्वा ? हंता, गोयमा ! असइं अदुवा अणंतखुत्तो त्ति' अन्ते गौतमः प्राह- 'सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति' हे भदन्त ! तदेवं भवदुक्तं सत्यमेव, हे भदन्त ! तदेवं भवदुक्तं सत्यमेवेति भावः ॥ सू० ३ ॥

इति श्री–विश्वविख्यात–जगद्वल्लभ–मद्विद्वाचक–पञ्चदशभाषाकलित–ललित-
कलापालापक–प्रविशुद्ध–गद्यपद्यनैकग्रंथनिर्मापक–वादिमानमर्दक श्री
शाहूच्छत्रपति कोल्हापुरराज–प्रदत्त "जैनशास्त्राचार्य" पदभूषित
कोल्हापुरराजगुरु–बालब्रह्मचारी–जैनशास्त्राचार्य–जैन-
धर्मदिवाकर–पूज्यश्रीघासीलालव्रतिविरचितायां
"श्री भगवतीसूत्रस्य" प्रमेयचन्द्रिकाख्यायां
व्याख्यायां षष्ठशतके अष्टमोद्देशकः
सम्पूर्णः ॥६–८॥

*

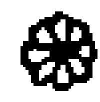
जानना चाहिये–'दीव समुद्देसु णं भंते ! सव्वे पाणा, भूया, जीवा, सत्ता, पुढविकाइयत्ताए जाव तसकाइयत्ताए उववन्नपुव्वा ? हंता, गोयमा ! असइं अदुवा अणंतखुत्तो त्ति" गौतमस्वामीने प्रभु से ऐसा पूछा है कि हे भदन्त ! द्वीपो और समुद्रों में समस्त प्राण, समस्त भूत, समस्त जीव, समस्त सत्त्व क्या पहिले पृथिवीकायिक रूप से यावत् त्रस-कायिक रूप से उत्पन्न हो चुके हैं ? इसके उत्तर में प्रभु उनसे कहते हैं कि–हां, गौतम ! समस्त प्राण, समस्त भूत, समस्त जीव, समस्त सत्त्व अनेक द्वीपों और समुद्रों में अनेक वार अथवा अनन्तवार उत्पन्न हो चुके हैं। प्रभु द्वारा इस प्रकार का प्रतिपादन सुनकर

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન– दीवसमुद्देसु णं भंते ! सव्वे पाणा, भूया, जीवा, सत्ता पुढविकाइयत्ताए जाव तसकाइयत्ताए उववन्नपुव्वा ?" હે ભદન્ત ! દ્વીપો અને સમુદ્રોમાં શું સમસ્ત પ્રાણ, સમસ્ત ભૂત, સમસ્ત જીવ અને સમસ્ત સત્ત્વ પૃથ્વીકાયથી લઇને ત્રસકાય પર્યન્તની પર્યાયમાં પહેલાં ઉત્પન્ન થઈ ચૂકયાં છે ?

મહાવીર પ્રભુ તેનો ઉત્તર આપતા કહે છે– "हंता, गोयमा ! अदुवा अणंतखुत्तो त्ति" હા, ગૌતમ ! સમસ્ત પ્રાણ, ભૂત, જીવ અને સત્વ ત્યાં અનેક વાર અથવા

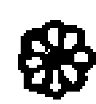
गौतमने अन्त में उनसे ऐसा कहा कि हे भदन्त ! आप के द्वारा प्रतिपादित हुआ यह सब विषय सर्वथा सत्यरूप है- हे भदन्त ! आप के द्वारा प्रतिपादित हुआ यह सब विषय सर्वथा सत्यरूप है। इस प्रकार कह कर वे अपने स्थान पर विराजमान हो गये ॥३॥

जैनाचार्य श्री घासीलालजी महाराजकृत 'भगवतीसूत्र' की
प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याके छट्ठे शतकका आठमा
उद्देशक समाप्त ॥६-८॥

અનંત વાર ઉત્પન્ન થઇ ચૂકયાં છે. પ્રભુદ્વારા આ પ્રકારનું પ્રતિપાદન સાંભળીને ગૌતમ સ્વામી કહે છે- "सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति !" હે ભદન્ત ! આપે આ વિષયનું જે પ્રતિપાદન કર્યું છે તે સર્વથા સત્ય છે. હે ભદન્ત ! આપે જે કહ્યું તે યથાર્થ જ છે" આ પ્રમાણે કહીને, મહાવીર પ્રભુને વંદણા નમસ્કાર કરીને ગૌતમ સ્વામી પોતાને સ્થાને વિરાજમાન થઈ ગયા ॥ સૂ ૩ ॥

જૈનાચાર્ય શ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજકૃત 'ભગવતી' સૂત્રની
પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના છઠ્ઠા શતકનો
આઠમો ઉદ્દેશક સમાપ્ત. ॥૬-૮॥

अथ नवमोद्देशकः प्रारभ्यते—

षष्ठशतके नवमोद्देशकस्य संक्षिप्तविषयविवरणम्—

ज्ञानावरणीयं कर्मबध्नन् अन्याः कियतीः कर्मप्रकृतीः बध्नाति? सप्त, अष्ट षड्वा कर्म प्रकृतीः बध्नाति । बन्धोद्देशकः प्रज्ञापनायाः अतिदेशीकृतः । महर्द्धिकदेवः बाह्यपुद्गलान् अनादाय विकुर्वणां करोति? बाह्यपुद्गलान् आदायैव विकुर्वति, नो अनादाय । इहगत—तत्रगता—न्यत्रगतपुद्गलेषु तत्रगत पुद्गलान् आदायैव विकुर्वति, एकवर्णस्य अनेकरूपस्य च चत्वारो विकल्पाः । देवःकृष्णपुद्गलं नीलपुद्गलतया, नीलपुद्गलं कृष्णपुद्गलतया परिणमयति?

शतक ६ उद्देशक ९

छठे शतक के इस नौवे उद्देशक का विषय विवरण संक्षेप से इस प्रकार है—ज्ञानावरणीय कर्म को बांधता हुआ जीव और दूसरी कितनी कर्मप्रकृतियों का बंध करता है क्या सात आठ या ६ कर्मप्रकृतियों को बंध करता है? बंधोद्देशक प्रज्ञापना का कथन। महर्द्धिकदेव बाह्यपुद्गलों को नहीं ग्रहण करके विकुर्वणा करता है या बाह्यपुद्गलों ग्रहण करके विकुर्वणा करता है? बाह्यपुद्गलों को ग्रहण करके ही महर्द्धिक देव विकुर्वणा करता है। उन्हें ग्रहण किये विना विकुर्वणा नहीं करता। इहगत, तत्रगत, अन्यत्रगत पुद्गलों में से तत्र गत पुद्गलों को ग्रहण करके ही विकुर्वणा करता है। एक वर्ण के और अनेक रूप के चार विकल्प देव क्या कृष्ण पुद्गल को

નવમા ઉદ્દેશકનો પ્રારંભ—

છટ્ઠા શતકના નવમા ઉદ્દેશકમાં આવતા વિષયનું સંક્ષિપ્ત વિવરણ.

પ્રશ્ન— જ્ઞાનાવરણીય કર્મને બાંધતો જીવ બીજી કેટલીપ્રકૃતિયોનો બંધ કરે છે?

ઉત્તર—' સાત, આઠ, અથવા ૬ કર્મપ્રકૃતિયોનો બંધ કરે છે. પ્રજ્ઞાનસૂત્રના બંધોદ્દેશકનું કથન'

પ્રશ્ન— મહર્દ્ધિક દેવ બાહ્ય પુદ્ગલોને ગ્રહણ કર્યા વિના વિકુર્વણા કરે છે, કે બાહ્ય પુદ્ગલો ગ્રહણ કરીને જ વિકુર્વણા કરે છે.

ઉત્તર— મહર્દ્ધિક દેવ બાહ્ય પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરીને જ વિકુર્વણા કરે છે, તેમને ગ્રહણ કર્યા વિના વિકુર્વણા કરતા નથી ઇહગત (આ ક્ષેત્રના) તત્રગત (દેવલોકના) અને અન્યત્રગત બન્નેથી ભિન્ન બીજી જગાઓ રહેલા પુદ્ગલોમાંથી તત્રગત પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરીને જ વિકુર્વણા કરે છે એક વર્ણના અને અનેક રૂપના ચાર વિકલ્પ, "દેવ શું કૃષ્ણ પુદ્ગલોને નીલ પુદ્ગલોરૂપે

बाह्यपुद्गलान् आदाय तथा परिणमयति । एवंरीत्या गन्ध-रस-स्पर्शानामपि परिणामान्तरं वर्णानां दश, गन्धस्य एकः, रसानां दश, स्पर्शानां च चत्वारो विकल्पाः । अविशुद्धलेश्यो देवः असमवहतेन आत्मना अविशुद्धलेश्य देवं, देवीं, तयोरन्यतरं वा जानाति? नजानाति । एतत्तयाणां पदानां क्रमशो योजनया द्वादशविकल्पा भवन्ति । तत आद्येषु अष्टसु न जानाति । अन्तिमेषु चतुर्षु च देवो जानाति ॥

कर्मभेदवक्तव्यता-

मूलम्-जीवेणं भंते! णाणावरणिज्जं कम्मं बंधमाणे कइ कम्मप्पगडीओ बंधइ? गोयमा! सत्तविहबंधए वा, अट्ठविह-बंधए वा, छव्विहबंधए वा, बंधुद्देसो पण्णवणाए नेयव्वो ॥सू०१॥

छाया- जीव खलु भदन्त! ज्ञानावरणीयं कर्म बध्नन् कति कर्मप्रकृतीः बध्नाति? गौतम! सप्तविधबन्धको वा, अष्टविध बन्धको वा, षड्विधबन्धको वा, बन्धोद्देशः प्रज्ञापनायाः ज्ञातव्यः ॥सू० १॥

नील पुद्गल के रूप में और नीलपुद्गलों को कृष्णपुद्गल के रूप में परिणमा देता है क्या? बाह्यपुद्गलों को ग्रहण करके वह ऐसा करता है। इसी तरह से गंध, रस, स्पर्श इन्हें भी परिणामान्तर रूप से परिणमाने के विषय में जानना चाहिये। वर्णों के १० विकल्प, गन्ध का ९ विकल्प, रसों के १० विकल्प, स्पर्शों के चार विकल्प। अविशुद्धलेश्यावाला देव असमवहत आत्मा द्वारा अविशुद्धलेश्यावाले देव को तथा देवी को या इन दोनों में से किसी एक को जानता है क्या? उत्तर-नहीं जानता है। इन तीन पदों की क्रमशः योजना करने से. १२ विकल्प होते हैं सो आदि के आठ विकल्पों में वह देव नहीं जानता है अन्तिम चार विकल्पों में जानता है।

અને નીલ પુદ્ગલોને કૃષ્ણ પુદ્ગલોરૂપે પરિણમાવી દે છે?" ઉત્તર-"બાહ્ય પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરીને તે એવું કરે છે" એજ પ્રમાણે ગંધ, રસ અને સ્પર્શને પણ અન્ય પરિણામરૂપે પરિણમાવવા વિષે પણ સમજવું. વર્ણોના દસ વિકલ્પ, ગંધનો એક વિકલ્પ, રસોના ૧૦ વિકલ્પ અને સ્પર્શોના ચાર વિકલ્પ. અવિશુદ્ધ લેશ્યાવાળો દેવ અસમવહત એટલે કે ઉપયોગ રહિત આત્મા દ્વારા અવિશુદ્ધ લેશ્યાવાળા દેવને તથા દેવીને અથવા એવા અન્ય કોઇને શું જાણે છે? ઉત્તર- "જાણતો નથી", એવું કથન:

टीका– अष्टमोद्देशके द्वीप – समुद्रादिषु जीवानां पृथिवीकायिकत्वादिना पूर्वोत्पन्नत्वमुक्तम् , अथ उत्पादस्य कर्मबन्धपूर्वकत्वात् कर्मबन्ध प्ररूपयितु-माह-

कर्मबन्ध भेदवक्तव्या–

'जीवे णं भंते' इत्यादि।

सूत्रार्थ–(जीवे णं भंते! णाणावरणिज्जं कम्मं बंधमाणे कइकम्म-प्पगडीओ बंधइ) हे भदन्त! ज्ञानावरणीय कर्म का बंन करता हुआ जीव कितनी कर्मप्रकृतियों का बंध करता है? (गोयमा) हे गौतम! (सत्तविहबंधए वा अट्ठविहबंधए वा, छव्विहबंधए वा बंधुद्देसो पण्ण-वणाए नेयव्वो) ज्ञानावरणीय कर्म का बध करता हुआ जीव सात प्रकार के कर्म का बंध करता है, आठ प्रकार के कर्म का बंध करता है, अथवा छह प्रकार के कर्म का बंध करता है। यहां पर प्रज्ञापना सूत्रमें कथित बंध उद्देशक जानना चाहिये।

टीकार्थ– आठवें उद्देशक में द्वीप और समुद्र आदिकों में जीव पृथिवीकायिक आदि रूप से पहिले अनेक बार या अनन्तवार उत्पन्न हो चुके हैं ऐसा कहा जा चुका। सो जीवों का उत्पाद कर्मबन्धपूर्वक-

---

કર્મબન્ધ ભેદ વક્તવ્યતા–

"जीवेणं भंते!" ઇત્યાદિ.

સૂત્રાર્થ– (जीवेणं भंते! णाणावरणिज्जं कम्मं बंधमाणे कइ कम्मप्प-गडीओ बंधइ? હે ભદન્ત! જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ કરતો જીવ કેટલી કર્મપ્રકૃતિયોનો બંધ કરે છે! (गोयमा!) હે ગૌતમ (सत्तविह बंधए वा अट्ठविह बंधए वा, छव्विह बंधए वा बंधुद्देसो पण्णवणाए नेयव्यो) જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ કરતો જીવ સાત પ્રકારનાં કર્મોનો બંધ કરે છે, આઠ પ્રકારના કર્મોનો બંધ કરે છે, અથવા છ પ્રકારનાં કર્મોનો બંધ કરે છે પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના બંધ ઉદ્દેશકના ૨૪માં પદમાં આ વિષયમાં જે પ્રતિપાદન કરાયું છે, તે અહીં ગ્રહણ કરવું જોઇએ.

ટીકાર્થ– આઠમાં ઉદ્દેશકને અન્તે એવું કહેવામાં આવ્યું છે કે જીવ પૃથ્વીકાય આદિ રૂપે પહેલાં અનેકવાર અથવા અનંતવાર દ્વીપ અને સમુદ્રાદિકોમાં ઉત્પન્ન થઈ ચૂક્યો છે, જીવોનો ઉત્પાદ કર્મબન્ધ પૂર્વક જ થાય છે, તેથી સુત્રકાર કર્મબન્ધની પ્રરૂપણા કરવાને માટે "जीवेणं भंते!" ઇત્યાદિ સૂત્ર કહે છે.

'जीवेणं भंते !' इत्यादि । 'जीवेणं भंते !' णाणावरणिज्जं कम्मं बंधमाणे कइ कम्मप्पगडीओ बंधइ ?' गौतमः पृच्छति- हे भदन्त ! जीव खलु ज्ञानावरणीयं कर्मबध्नन् कति=कियतीः कर्मप्रकृतीः बध्नाति ? भगवानाह- 'गोयमा ! सत्तविहबंधए वा, अट्ठविहबंधए वा, छव्विहबंधए वा' हे गौतम ! जीवो ज्ञानवरणीयं कर्मबध्नन् आयुषोऽबन्धकाले सप्तविधबन्धकः ज्ञानावरण-दर्शनावरणादि भेदेन सप्तप्रकारककर्मबन्धको भवति, वा शब्दः पक्षान्तर-सूचको वर्तते, तदेव पक्षान्तरमाह-अष्टविधबन्धको वा भवति आयुषोबन्ध-काले अष्ट प्रकाराणामपि कर्मणां बन्धको भवति, तथा सूक्ष्मसंपराय दशमगुण-

ही होता है- इसलिये अब सूत्रकार कर्मबन्ध की प्ररूपणा करने के लिये 'जीवे णं भंते' इत्यादि सूत्र कहते हैं- इसमें गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है कि 'जीवे णं भंते ! णाणावरणिज्जं कम्मं बंधमाणे कइ-कम्मप्पगडीओ बंधइ' हे भदन्त ! जीव जब ज्ञानावरणीय कर्म का बंध करता है, उस समय वह कितनी कर्मप्रकृतियों का बंध करता है ? इसके उत्तर में प्रभु गौतम से करते हैं कि 'गोयमा' हे गौतम ! 'सत्तविहबंधए वा, अट्ठविह बंधए वा, छव्विह बंधए वा' जीव जब ज्ञानावरणीय कर्म का बंधकरता है और उस समय यदि आयुकर्म के बंध का समय उसका नहीं है तो वह ज्ञानावरण दर्शनावरण आदि के भेद से सात प्रकार के कर्मों का बंधक होता है। यहां पर 'वा' शब्द पक्षान्तर का सूचक है- इसलिये उसी पक्षान्तर को प्रकट करने के निमित्त सूत्रकार कहते हैं कि 'अष्टविधबंधको वा भवति' ज्ञाना-वरणीय कर्म का बंध करते हुए जीव को यदि आयुकर्म के बध

ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે "जीवेणं भंते ! णाणावरणिज्जं कम्मं बंधमाणे कइ कम्मपगडीओ बंधइ ?" હે ભદન્ત ! જીવ જ્યારે જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ કરે છે, ત્યારે તે કેટલી કર્મપ્રકૃતિઓનો બંધ કરે છે ? તેનો જવાબ આપતા મહાવીર પ્રભુ ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે "गोयमा !" હે ગૌતમ ! "सत्तविहबंधए वा, अट्ठविह बंधए वा, छव्विहबंधए वा" જીવ જ્યારે જ્ઞાના-વરણીય કર્મનો બંધ કરે છે અને તે સમયે જો તેના આયુકર્મના બંધનો સમય ન હોય, તો તે જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય આદિ સાત પ્રકારના કર્મોનો બંધ કરે છે. અહીં "वा" પદ પક્ષાન્તરનું સૂચક છે, તેથી તે પક્ષાન્તરને પ્રગટ કરવા માટે સૂત્રકાર કહે છે કે "अष्टविधबंधको वा भवति" જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ કરતા જીવને

स्थानकावस्थायांतु मोहनीय कर्मणश्चावन्धकत्वात् षड्विधबन्धकोवा भवति, द्वे विहाय षट्प्रकाराणामेव कर्मणां बन्धकत्वात् । 'बंधुद्देसो पन्नवणाए नेयव्वो' बन्धोद्देशकः प्रज्ञापनायाः अन्तर्वर्ती चतुर्विंशतितमपदरूपोऽत्र नेतव्यः=ज्ञातव्यः। तथाहि–'नेरइएणं भंते ! णाणावरणिज्जं कम्मं बन्धमाणे कइकम्मप्पगडीओ बंधइ ? गोयमा ! अट्ठविहबंधएवा, सत्तविहबंधएवा, एवं जाव–वेमाणिए, नवरं मणुस्से जहा जीवे' इत्यादि ! नैरयिकाः खलु भदन्त ! ज्ञानावरणीयं कर्म

होने का समय प्राप्त है तो ऐसा वह जीव उस समय आठ प्रकार के भी कर्मों का बंध करने वाला होता है। तथा जब वह जीव सूक्ष्मसांपराय नाम के दशवें गुणस्थान में वर्तमान है उस समय वह ६ प्रकार के कर्मों का बंधक होता है। क्यों कि उस गुणस्थान में मोहनीयकर्म और आयुकर्म का बंध नहीं होता है। इसलिये इनका अवन्धक होने के कारण ६ प्रकार के कर्मों का बंधक वह प्रकट किया गया है। 'बंधुद्देसो पन्नवणाए नेयव्वो' प्रज्ञापनासूत्र का जो १४ वां पदरूप बंधोद्देशक है वह यहां पर इस प्रकार से जानना चाहिये –'नेरइए णं भंते ! णाणावरणिज्जं कम्मं बंधमाणे कइ कम्मपगडीओ बंधइ ? गोयमा ! अट्ठविहबंधए वा सत्तविहबंधए वा-एवं जाव वेमाणिए-नवरं मणुस्से जहा जीवे इत्यादि" गौतमने प्रभु से पूछा कि हे भदन्त ! ज्ञानावरणीय कर्म का बंध करनेवाला नारक जीव कितनी कर्मप्रकृतियों का बंध करता है ? तो इसके उत्तर में प्रभु उनसे

જો આયુકર્મનો બંધ કરવાનો સમય પ્રાપ્ત થયેલો હોય, તો એવી પરિસ્થિતિમાં તે જીવ આઠ પ્રકારનાં કર્મોને બંધ પણ કરે છે. તથા જ્યારે તે જીવ સૂક્ષ્મ સાંપરાય નામના દશમાં ગુણસ્થાનમાં રહેલો હોય, ત્યારે તે છ પ્રકારનાં કર્મોનો બંધક થાય છે, કારણકે તે ગુણસ્થાનમાં મોહનીયકર્મનો અને આયુકર્મનો બંધ થતો નથી. આ રીતે મોહનીય અને આયુકર્મનો તે અબન્ધક હોવાને કારણે, તેને છ પ્રકારનાં કર્મોનો બંધક કહ્યો છે. " बंधुद्देसो पन्नवणाए नेयव्वो " પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના ૨૪ મા પદરૂપ જે બંધ ઉદ્દેશક છે તેનું અહીં કથન કરવું જોઇએ. જેમકે नेरइएणं भंते! णाणावरणिज्जं कम्मं बंधमाणे कइ कम्मपगडीओ बंधइ?" गोयमा! अट्ठविहबंधए वा, सत्तविह बंधए वा, एवं जाव वेमाणिए–णवरं मणुस्से जहा जीवे" ઇત્યાદિ

ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે " હે ભદન્ત ! જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ કરનાર નારક જીવ કેટલી કર્મપ્રકૃતિયોનો બંધ કરે છે, અથવા સાત

बध्नन् कति कर्मप्रकृतीः बध्नाति ? गौतम ! अष्टविधबन्धकोवा, सप्तविधबन्धको वा, एवं यावत्-वैमानिकः, नवरम्-मनुष्यो यथा जीवः इत्यादि ॥सू० १॥

महर्द्धिकदेवविकुर्वणावक्तव्या ।

मूलम्-'देवेणं भंते ! महिड्ढिए, जाव-महाणुभागे बाहिरए पोग्गले अपरियाइत्ता पभू एगवन्नं, एगरूवं विउव्वित्तए ? गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे ! देवेणं भंते ! बाहिरए पोग्गले परियाइत्ता पभू ? हंता, पभू ! सेणं भंते ! किं इहगए पोग्गले परियाइत्ता विउव्वइ, तत्थगए पोग्गले परियाइत्ता विकुव्वइ, अन्नत्थगए पोग्गले परियाइत्ता विउव्वइ ? गोयमा ! णो इहगए पोग्गले परियाइत्ता विउव्वइ, तत्थगए पोग्गले परियाइत्ता विकुव्वइ, णो अण्णत्थगए पोग्गले परियाइत्ता विउव्वइ । एवं एएणं गमेणं जाव-एगवन्नं एगरूवं, एगवन्नं अणेगरूवं, अणेगवन्नं एगरूवं, अणेगवन्नं अणेगरूवं-चउभंगो । देवेणं भंते ! महिड्ढिए, जाव-महाणुभागे बाहिरए पोग्गले अपरियाइत्ता पभू कालगपोग्गलं नीलयपोग्गलत्ताए परिणामेत्तए, नीलगपोग्गलं वा कालगपोग्गलत्ताए परिणामेत्तए ? गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे, परियाइत्ता पभू सेणं भंते ! किं इहगए पोग्गले० तं चेव, नवरं

कहते हैं कि हे गौतम ! वह उस समय आठ प्रकार की कर्मप्रकृतियों का बंध करता है, तथा सात प्रकार की कर्मप्रकृतियों का बंध करता है। इसी प्रकार की व्यवस्था यावत् वैमानिक देवों तक में भी जानना चाहिये। मनुष्यों में सामान्य जीव की तरह जानना चाहिये ॥सू०१॥

પ્રકારની કર્મપ્રકૃતિયોનો બંધ કરે છે. આ પ્રમાણેનું કથન વૈમાનિક દેવો પર્યન્તના વિષયમાં સમજવું, પણ વિશેષતા એટલી જ છે કે મનુષ્યમાં સામાન્ય જીવના જેવું જ કથન ગ્રહણ કરવું ॥ સૂ. ૧ ॥

परिणामेइ त्ति भाणियव्वं। एवं कालगपोग्गलं लोहिय पोग्गलत्ताए, एवंकालगएणं जाव-सुक्किल्ल, एवं णीलएणं जाव सुक्किल्लं एवं लोहियपोग्गलं सुक्किल्लत्ताए, एवं हालिद्दएणं जाव-सुक्किल्लं तं एवं एयाए परिवाडीए गंध-रस-फास० कक्खड फास पोग्गलं मउयफास पोग्गलत्ताए एवं दो दो गरुयलहुय-सीयउसिण-णिद्धलुक्खवन्नाई सव्वत्थ परिणामेइ, आलावगा दोदो-पोग्गले अपरियाइत्ता परियाइत्ता ॥ सू० २॥ ॥

छाया-देवः खलु भदन्त ! महर्द्धिकः, यावत्-महानुभागो बाह्यान् पुद्गलान् अपर्यादाय प्रभुरेकवर्णम्, एकरूपंविकुर्वितुम् ? गौतम ! नायमर्थः समर्थः। देवःखलु भदन्त ! बाह्यान् पुद्गलान् पर्यादाय प्रभुः ? हन्त, प्रभुः। स खलु

महर्द्धिकदेवविकुर्वणावक्तव्यता-

'देवे णं भंते!' इत्यादि

सूत्रार्थ- (देवेणं भंते! महिड्ढिए जाव महाणुभागे बाहिरए पोग्गला अपरियाइत्ता पभू एगवन्नं, एगरूवं विउव्वित्तए) हे भदन्त! महाऋद्धि वाला यावत् महानुभागवाला देव बाहर के पुद्गलों को ग्रहण किये विना ही क्या एकवर्णवाले एक आकार वाले अपने शरीर की विकुर्वणा कर सकता है क्या? (गोयमा) हे गौतम! (णो इणट्ठे समट्ठे) यह अर्थ समर्थ नहीं है। (देवेणं भंते! बाहिरए पोग्गले परियाइत्ता पभू) हे भदन्त! देव बाहरके पुद्गलों

મહર્દ્ધિક દેવની વિકુર્વણાની વક્તવ્યતા-

"देवेणं भंते ?" ઇત્યાદિ.

સૂત્રાર્થ- (देवेणं भंते! महिड्ढिए जाव महाणुभागे बाहिरए पोग्गला अपरियाइत्ता पभू एगवन्नं, एगरूवं विउव्वित्तए? હે ભદન્ત! મહા ઋદ્ધિ અને મહાપ્રભાવ આદિથી યુક્ત એવો દેવ શું બહારના પુદ્ગલોને ગ્રહણ કર્યા વિનાજ એક વર્ણવાળા અને એક આકારવાળા પોતાના શરીરની વિકુર્વણા કરી શકે છે ખરો? (गोयमा!) હે ગૌતમ! (णो इणट्ठे समट्ठे) એવું શકય નથી (देवेणं भंते! बाहिरए पोग्गले परियाइत्ता पभू?) હે ભદન્ત! શું દેવ બહારનાં પુદ્ગલોને

भदन्त ! किम् इहगतान् पुद्गलान् पर्यादाय विकुर्वति, तत्रगतान् पुद्गलान् पर्यादाय विकुर्वति, अन्यत्र गतान् पुद्गलान् पर्यादाय विकुर्वति ? गौतम ! न इहगतान् पुद्गलान् पर्यादाय विकुर्वति, तत्रगतान् पुद्गलान् पर्यादाय विकुर्वति, न अन्यत्रगतान् पुद्गलान् पर्यादाय विकुर्वति । एवम् एतेन

को ग्रहण करके एकवर्ण वाले तथा एक आकार वाले अपने शरीरकी विकुर्वणा कर सकता है क्या ? (हंता पभू) हां, गौतम ! कर सकता है। (से णं भंते ! किं इहगए पोग्गले परियाइत्ता विउव्वइ, तत्थगए पोग्गले परियाइत्ता विकुव्वइ, अन्नत्थगए पोग्गले परियाइत्ता विउव्वइ) हे भदन्त ! वह देव क्या यहाँ पर रहे पुद्गलों को ग्रहण करके विकुर्वणा करता है ? कि तत्रगत-देवलोक में रहे हुए- पुद्गलों को ग्रहण करके विकुर्वणा करता है ? या अन्यत्रगत-कोई दूसरी जगह पर रहे हुए पुद्गलों को ग्रहण करके विकुर्वणा करता है ? (गोयमा) हे गौतम ! (णो इहगए पोग्गले परियाएत्ता विकुव्वइ, तत्थगए पोग्गले परियाइत्ता विकुव्वइ, णो अण्णत्थगए पोग्गले परियाइत्ता विउव्वइ) इहगत-यहां पर रहे हुए- पुद्गलों को ग्रहण करके वह देव विकुर्वणा नहीं करता है किन्तु देवलोक में रहे हुए पुद्गलों को ग्रहण करके ही विकुर्वणा करता है। इस तरह से यह बात भी स्पष्ट हो जाती है कि वह देव अन्यत्रगत पुद्गलों को ग्रहण करके विकुर्वणा नहीं करता है। (एवं एएणं गमेणं जाव एगवन्नं एगरूवं,

ગ્રહણ કરીને એક વર્ણવાળા અને એક આકારવાળા પોતાના શરીરની વિકુર્વણા કરી શકે છે ખરો ? (हंता, पभू) હા, ગૌતમ ! કરી શકે છે. (सेणं भंते ! किं इहगए पोग्गले परियाइत्ता विउव्वइ, तत्थगए पोग्गले परियाइत्ता विउव्वइ, अन्नत्थगए पोग्गले परियाइत्ता विउव्वइ ?) હે ભદન્ત ! તે દેવ શું અહીં રહેલાં પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરીને વિકુર્વણા કરે છે, કે ત્યાં (દેવલોકમાં) રહેલાં પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરીને વિકુર્વણા કરે છે, કે અન્યત્ર (બીજી કોઇ જગ્યાએ) રહેલાં પુદ્ગલો ગ્રહણ કરીને વિકુર્વણા કરે છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (णो इहगए पोग्गले परियाइत्ता विकुव्वइ, तत्थगए पोग्गले परियाइत्ता विकुव्वइ, णो अण्णत्थगए पोग्गले परियाइत्ता विउव्वइ) તે દેવ અહીં રહેલાં પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરીને વિકુર્વણા કરતો નથી, કોઇ વચ્ચે રહેલાં પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરીને પણ વિકુર્વણા કરતો નથી, પરન્તુ દેવલોકમાં રહેલાં પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરીને જ વિકુર્વણા કરે છે. (एवं एएणं गमेणं जाव

गमेन यावत् – एकवर्णम्, एकरूपम् १, एकवर्णम् अनेकरूपम् २, अनेक वर्णम् एकरूपम् ३, अनेकवर्णम् अनेकरूपम् ४, चतुर्भङ्गः, देवः खलु भदन्त ! महर्द्धिकः यावत्–महानुभागो, बाह्यान् पुद्गलान् अपर्यादाय प्रभुः कालकपुद्गलं नीलकपुद्गलतया विपरिणमयितुम् ? नीलकपुद्गलं वा कालक-पुद्गलतया परिणमयितुम् ? गौतम ! नायमर्थः समर्थः, पर्यादाय प्रभुः । स खलु भदन्त ! किम् इहगतान् पुद्गलान्० ? तदेव, नवरम्- परिणमयति–

एगवन्नं अणेगरूवं, अणेगवन्नं एगरूवं, अणेगवन्नं अणेगरूवं चउभंगो) इस प्रकार से इस गम द्वारा यावत् एकवर्ण वाले एकरूप की, एक-वर्णवाले अनेकरूपों की, अनेक वर्णों वाले एकरूप की, और अनेक वर्णों वाले अनेकरूपों की वह देव विकुर्वणा कर सकता है ये चार भंग होते हैं। (देवेणं भंते! महिड्ढिए जाव महाणुभागे बाहिरए पोग्गले अपरियाइत्ता पभू कालगपोग्गलं नीलयपोग्गलत्ताए परि-णामेत्तए, नीलगपोग्गलं वा कालगपोग्गलत्ताए परिणामेत्तए) हे भदन्त! महर्द्धिक यावत् महानुभाववाला देव बाहर के पुद्गलों को ग्रहण नहीं करके क्या काले पुद्ग को नीले पुद्ग के रूप में परिणमा सकता है क्या? अथवा- नीले पुद्गल को काले पुद्गल के रूप में परिणमा सकता है क्या? (गोयमा) हे गौतम! (णो इणट्ठे समट्ठे) यह अर्थ समर्थ नहीं है। (परियाइत्ता पभू) पर वह बाहर के पुद्गलों को ग्रहण करके पूर्वोक्तरूप से नीले को कालेरूप में और कालेपुद्गलको नीलेपुद्गल के रूप में परिणमा सकता है। (से णं भंते ! किं इहगए

एगवन्नं, एगरूवं, एगवन्नं अणेगरूवं, अणेगवन्नं एगरूवं, अणेगवन्नं चउभंगो) આ પ્રકારના અભિલાપરૂપ ગમ દ્વારા (यावत्) તે એક વર્ણવાળા એક રૂપની, એક વર્ણવાળા અનેક રૂપોની, અનેક વર્ણવાળા એક રૂપની, અને અનેક વર્ણોવાળાં અનેક રૂપોની વિકુર્વણા કરી શકે છે, એ પ્રકારના ચાર ભગ (વિકલ્પ) થાય છે. (देवे णं भंते ! महिड्ढिए जाव महाणुभागे बाहिरए पोग्गले अपरियाइत्ता पभू कालगपोग्गलं नीलगपोग्गलत्ताए परिणामेत्तए ? नीलगपोग्गलं वा कालगपोग्गलत्ताए परिणामेत्तए) હે ભદન્ત! મહાઋદ્ધિ, મહાપ્રભાવ આદિથી યુક્ત દેવ શું બહારના પુદ્ગલોને ગ્રહણ કર્યા વિના શું કાળા પુદ્ગલરૂપે નીલ પુદ્ગલરૂપે પરિણમાવી શકવાને સમર્થ હોય છે ખરો? અથવા શું તે નીલ પુદ્ગલને કાળા પુદ્ગલરૂપે પરિણમાવી શકે છે ખરો? (गोयमा !) હે ગૌતમ! (णो इणट्ठे समट्ठे) એવું સંભવી શકતું નથી, પરન્તુ (परियाइत्ता पभू) તે દેવ બહારનાં પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરીને કાળા પુદ્ગલને નીલા પુદ્ગલરૂપે અને નીલા પુદ્ગલને કાળા પુદ્ગલરૂપે પરિણમાવી શકવાને સમર્થ હોય છે. (से णं भंते ! किं इहगए

इति भणितव्यम् । एवं कालकपुद्गलं लोहितपुद्गलतया, एवं कालकेन यावत्-शुक्लम्, एवं नीलकेन यावत्-शुक्लम्, एवं लोहितपुद्गलं यावत्-शुक्लतया, एवं हारिद्रकेण यावत्-शुक्लम्, तदेवम् अनया परिपाटया गन्ध-रस-

---

पोग्गले०?) हे भदन्त ! वह देव यहां पर रहे हुए पुद्गलों को ग्रहण करके ऐसा कर सकता है-अर्थात् नील पुद्गलको काले पुद्गल के रूप में और काले पुद्गल को नीले पुद्गल के रूप में परिणमाने में समर्थ हो सकता है ? या देवलोक में रहे हुए पुद्गलों को ग्रहण करके ऐसा कर सकता है, या अन्यत्रगत- कोई दूसरी जगह पर रहे हुए पुद्गलों को ग्रहण करके ऐसा कर सकता है ? (तंचेव नवरं परिणामेइ त्ति भाणियव्वं) गौतम ! इहगत और अन्यत्रगत पुद्गलों को ग्रहण करके वह देव ऐसा नहीं कर सकता है किन्तु देवलोक गत पुद्गलों को ही ग्रहण करके वह ऐसा कर सकता है- अर्थात् नीले पुद्गल को काले पुद्गल के रूप में और काले पुद्गल को नीलेपुद्गल के रूप में परिणमा सकता है। यही बात 'नवरं परिणामेइ त्ति भाणियव्वं' इनपदों द्वारा प्रगट की गई है। अर्थात् पहिले विकुर्वणा के प्रकरण में "विकुर्वणा कर सकता है" ऐसी बात कही गई है- सो ऐसी बात यहां न कहकर उसकी जगह 'परिणमाता है' ऐसा पाठ उच्चारण करना चाहिये। (एवं कालपोग्गलं लोहियपोग्गलत्ताए- एवं

पोग्गले.?) હે ભદન્ત ! તે દેવ શું અહીં રહેલાં પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરીને એવું કરી શકે છે – એટલે કે કાળા પુદ્ગલને નીલ પુદ્ગલરૂપે અને નીલ પુદ્ગલને કાળા પુદ્ગલરૂપે પરિણમાવી શકે છે ? કે દેવલોકમાં રહેલાં પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરીને એવું કરી શકે છે ? કે દેવલોકમાં રહેલાં પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરીને એવું કરી શકે છે ? કે કોઇ બીજી જગ્યાએ રહેલાં પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરીને એવું કરી શકે છે ? (तंचेव – नवरं परिणामेइ त्ति भाणियव्वं) હે ગૌતમ ! અહીં રહેલાં અને અન્યત્ર રહેલા પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરીને તે દેવ એવું કરી શકતો નથી, પણ દેવલોકમાં રહેલાં પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરીને જ તે એવું કરી શકે છે. એટલે કે દેવલોકમા રહેલાં પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરીને જ તે નીલ પુદ્ગલને કાળા પુદ્ગરૂપે અને કાળા પુદ્ગલને નીલ પુદ્ગલરૂપે પરિણમાવી શકે છે. એજ વાત " नवरं परिणामेइ त्ति भाणियव्वं " આ સૂત્રપાઠ દ્વારા પ્રકટ કરી છે. પહેલાં વિકુર્વણાના આલાપકમા " વિકુર્વણા કરી શકે છે" એવું કહેવામાં આવ્યુ છે, પણ અહીં એમ કહેવાને બદલે " પરિણમાવે છે " આ પાઠ કહેવો જોઈએ.

(एवं कालपोग्गलं लोहिय पोग्गलत्ताए-एवं कालगएणं जाव-सुक्किलं,

स्पर्श० कर्कशस्पर्शपुद्गलं मृदुकस्पर्शपुद्गलतया, एवं द्वौ द्वौ--गुरुकलघुक--शीतोष्ण--स्निग्धरूक्षवर्णादीन् सर्वत्र परिणमयति । आलापकौ द्वौ द्वौ--पुद्गलान् अपर्यादाय पर्यादाय। ॥सू० २॥

कालगएणं जाव- सुक्किल्लं, एवं णीलएणं जाव सुक्किल्लं एवं लोहियपोग्गलं सुक्किल्लत्ताए, एवं हालिद्दएणं जाव सुक्किल्लं, तं एवं एयाए परिवाडीए गंध-रस फास कक्कडफासपोग्गलं मउयफासपोग्गलत्ताए एवं दो दो गरुयलहुय सीय-उसिण-णिद्धलुक्खवन्नाई सव्वत्थ परिणामेइ आलावगा दो दो पोग्गले अपरियाइत्ता परियाइत्ता) इसी तरह से वह देव काले पुद्गल को लालपुद्गलकेरूपमें परिणमाता है। इसी तरहसे वह देवकाले पुद्गलके साथ यावत् शुक्लपुद्गल को नीलपुद्गलके साथ यावत् शुक्लपुद्गलको, लाल पुद्गलके साथ शुक्लपुद्गलको, हारिद्रपुद्गलके साथ यावत् शुक्लपुद्गलको, परिणमाता है। इसी तरहकी परिपाटी के अनुसार वह देव गंध, रस और स्पर्शको भी परिणमाता है। अर्थात् कर्कशस्पर्शवाले पुद्गलको मृदुस्पर्शवाले पुद्गलके रूपमें वह देव बदल देता है। इसी तरहसे वह देव दो दो विरुद्ध गुणोंको जैसे-गुरुलघुको शीत उष्णको स्निग्ध रूक्षवर्णादिकों सर्वत्र परिणमाता है। यहां 'परिणमाति' क्रियाके दोदो आलापक कहलेना चाहिये एक आलापकमें 'बाहरके पुद्गलोंको

एवं णीलएणं जाव सुक्किल्लं एवं लोहियपोग्गलं सुक्किल्लत्ताए, एवं हालिद्दएणं जाव सुक्किल्लं, तं एव एयाए परिवाडीए गंध, रस, फास. कक्कडफास पोग्गलत्ताए-एवं दो दो गरुय लहुय सीय-उसिण-णिद्धलुक्खवन्नाई सव्वत्थ परिणामेइ, आलावगा दो दो पोग्गले अपरियाइत्ता परियाइत्ता) એજ પ્રમાણે તે દેવ કાળા પુદ્ગલને લાલ પુદ્ગલરૂપે પરિણમાવે છે. અને એજ રીતે તે દેવ કાળા પુદ્ગલને શુકલ પર્યન્તના દરેક વર્ણના પુદ્ગરૂપે પરિણમાવે છે, નીલ પુદ્ગલને શુકલ પર્યન્તના, લાલ પુદ્ગલને શુકલ પર્યન્તના, હારિદ્ર (પીળા) પુદ્ગલને શુકલ પર્યન્તના વર્ણવાળા પુદ્ગલરૂપે પરિણમાવી શકે છે આ પ્રકારની પરિપાટી (પદ્ધતિ-ક્રમ) અનુસાર તે દેવ ગંધ, રસ અને સ્પર્શને પણ પરિણમાવે છે, એટલે કે કઠોર સ્પર્શવાળા પુદ્ગલને મૃદુ સ્પર્શવાળા પુદ્ગલરૂપે તે દેવ પરિણમાવે છે આ રીતે દેવ બે બે વિરુદ્ધ ગુણોને - જેમકે ગુરૂ લઘુને, શીત ઉષ્ણને, સ્નિગ્ધ રૂક્ષ વર્ણાદિને સર્વત્ર પરિણમાવે છે. અહીં "પરિણમાતિ" - પરિણમાવે છે, એ ક્રિયાના બે બે આલાપક કહેવા જોઈએ. એક આલાપકમાં એવું કહેવું જોઈએ કે "બહારના પુદ્ગલોને ગ્રહણ

इति भणितव्यम् । एवं कालकपुद्गलं लोहितपुद्गलतया, एवं कालकेन यावत्-शुक्लम्, एवं नीलकेन यावत्-शुक्लम्, एवं लोहितपुद्गलं यावत्-शुक्लतया, एवं हारिद्रकेण यावत्-शुक्लम्, तदेवम् अनया परिपाटया गन्ध-रस-

पोग्गले०?) हे भदन्त ! वह देव यहां पर रहे हुए पुद्गलों को ग्रहण करके ऐसा कर सकता है-अर्थात् नील पुद्गलको काले पुद्गल के रूप में और काले पुद्गल को नीले पुद्गल के रूप में परिणमाने में समर्थ हो सकता है ? या देवलोक में रहे हुए पुद्गलों को ग्रहण करके ऐसा कर सकता है, या अन्यत्रगत- कोई दूसरी जगह पर रहे हुए पुद्गलों को ग्रहण करके ऐसा कर सकता है ? (तंचेव नवरं परिणामेइ त्ति भाणियव्वं) गौतम ! इहगत और अन्यत्रगत पुद्गलों को ग्रहण करके वह देव ऐसा नहीं कर सकता है किन्तु देवलोक गत पुद्गलों को ही ग्रहण करके वह ऐसा कर सकता है- अर्थात् नीले पुद्गल को काले पुद्गल के रूप में और काले पुद्गल को नीलेपुद्गल के रूप में परिणमा सकता है। यही बात 'नवरं परिणामेइ त्ति भाणियव्वं' इनपदों द्वारा प्रगट की गई है। अर्थात् पहिले विकुर्वणा के प्रकरण में "विकुर्वणा कर सकता है" ऐसी बात कही गई है- सो ऐसी बात यहां न कहकर उसकी जगह 'परिणमाता है' ऐसा पाठ उच्चारण करना चाहिये। (एवं कालपोग्गलं लोहियपोग्गलत्ताए- एवं

पोग्गले. ?) હે ભદન્ત ! તે દેવ શું અહીં રહેલા પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરીને એવુ કરી શકે છે – એટલે કે કાળા પુદ્ગલને નીલ પુદ્ગલરૂપે અને નીલ પુદ્ગલને કાળા પુદ્ગલરૂપે પરિણમાવી શકે છે ? કે દેવલોકમાં રહેલાં પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરીને એવું કરી શકે છે ? કે દેવલોકમાં રહેલાં પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરીને એવું કરી શકે છે ? કે કોઇ બીજી જગ્યાએ રહેલાં પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરીને એવું કરી શકે છે ? (तंचेव – नवरं परिणामेइ त्ति भाणियव्व) હે ગૌતમ ! અહીં રહેલાં અને અન્યત્ર રહેલાં પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરીને તે દેવ એવું કરી શકતો નથી, પણ દેવલોકમાં રહેલાં પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરીને જ તે એવું કરી શકે છે. એટલે કે દેવલોકમા રહેલાં પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરીને જ તે નીલ પુદ્ગલને કાળા પુદ્ગરૂપે અને કાળા પુદ્ગલને નીલ પુદ્ગલરૂપે પરિણમાવી શકે છે. એજ વાત "नवरं परिणामेइ त्ति भाणियव्वं" આ સૂત્રપાઠ દ્વારા પ્રકટ કરી છે. પહેલાં વિકુર્વણાના આલાપકમા "વિકુર્વણા કરી શકે છે" એવું કહેવામાં આવ્યું છે, પણ અહીં એમ કહેવાને બદલે "પરિણમાવે છે" આ પાઠ કહેવો જોઇએ.

(एवं कालपोग्गलं लोहिय पोग्गलत्ताए-एवं कालगएणं जाव-सुक्किलं,

स्पर्श० कर्कशस्पर्शपुद्गलं मृदुकस्पर्शपुद्गलतया, एवं द्वौ द्वौ--गुरुकलघुक--शीतोष्ण--स्निग्धरूक्षवर्णादीन् सर्वत्र परिणमयति । आलापकौ द्वौ द्वौ--पुद्गलान् अपर्यादाय पर्यादाय। ॥सू० २॥

कालगएणं जाव- सुक्किल्लं, एवं णीलएणं जाव सुक्किल्लं एवं लोहिय-पोग्गलं सुक्किल्लत्ताए, एवं हालिद्दएणं जाव सुक्किल्लं, तं एवं एयाए परिवाडीए गंध-रस फास कक्खडफासपोग्गलं मउयफासपोग्गलत्ताए एवं दो दो गरुयलहुय सीय-उसिण-णिद्धलुक्खवण्णाई सव्वत्थ परिणामेइ आलावगा दो दो पोग्गले अपरियाइत्ता परियाइत्ता) इसी तरह से वह देव काले पुद्गल को लालपुद्गलकेरूपमें परिणमाता है। इसी तरहसे वह देवकाले पुद्गलके साथ यावत् शुक्लपुद्गल को नीलपुद्गलके साथ यावत् शुक्लपुद्गलको, लाल पुद्गलके साथ शुक्ल-पुद्गलको, हारिद्रपुद्गलके साथ यावत् शुक्लपुद्गलको, परिणमाता है। इसी तरहकी परिपाटी के अनुसार वह देव गंध, रस और स्पर्शको भी परिणमाता है। अर्थात् कर्कशस्पर्शवाले पुद्गलको मृदु-स्पर्शवाले पुद्गलके रूपमें वह देव वदल देता है। इसी तरहसे वह देव दो दो विरुद्ध गुणोंको जैसे-गुरुलघुको शीत उष्णको स्निग्ध रूक्षवर्णादिकों सर्वत्र परिणमाता है। यहां 'परिणमाति' क्रियाके दोदो आलापक कहलेना चाहिये एक आलापकमें 'बाहरके पुद्गलोंको

एवं णीलएणं जाव सुक्किल्लं एवं लोहियपोग्गलं सुक्किल्लत्ताए, एवं हालिद्दएणं जाव सुक्किल्लं, तं एव एयाए परिवाडीए गंध, रस, फास• कक्खडफास पोग्गलत्ताए-एवं दो दो गरुय लहुय सीय-उसिण-णिद्धलुक्खवण्णाई सव्वत्थ परिणामेइ, आलावगा दो दो पोग्गले अपरियाइत्ता परियाइत्ता) એજ પ્રમાણે તે દેવ કાળા પુદ્ગલને લાલ પુદ્ગલરૂપે પરિણમાવે છે. અને એજ રીતે તે દેવ કાળા પુદ્ગલને શુકલ પર્યન્તના દરેક વર્ણના પુદ્ગરૂપે પરિણમાવે છે, નીલ પુદ્ગલને શુકલ પર્યન્તના, લાલ પુદ્ગલને શુકલ પર્યન્તના, હારિદ્ર (પીલા) પુદ્ગલને શુકલ પર્યન્તના વર્ણવાળા પુદ્ગલરૂપે પરિણમાવી શકે છે. આ પ્રકારની પરિપાટી (પદ્ધતિ-ક્રમ) અનુસાર તે દેવ ગંધ, રસ અને સ્પર્શને પણ પરિણમાવે છે, એટલે કે કઠોર સ્પર્શવાળા પુદ્ગલને મૃદુ સ્પર્શવાળા પુદ્ગલરૂપે તે દેવ પરિણમાવે છે. આ રીતે દેવ બે બે વિરુદ્ધ ગુણોને – જેમકે ગુરૂ લઘુને, શીત ઉષ્ણને, સ્નિગ્ધ રૂક્ષ વર્ણાદિને સર્વત્ર પરિણમાવે છે. અહીં "પરિણમાતિ" – પરિણમાવે છે, એ ક્રિયાના બે બે આલાપક કહેવા જોઈએ. એક આલાપકમાં એવું કહેવું જોઈએ કે "બહારના પુદ્ગલોને ગ્રહણ

टीका—जीवाधिकारात् देवजीवमधिकृत्याह--'देवे णं भंते ! महिड्ढिए, जाव--महाणुभागे बाहिरए पोग्गले अपरियाइत्ता पभू एगवन्नं एगरूवं विउव्वित्तए ?' गौतमः पृच्छति- हे भदन्त ! देवः खलु महर्द्धिकः यावत्-महानुभागः किम् बाह्यान् पुद्गलान् अपर्यादाय अगृहीत्वैव एकवर्णम् कालाद्येक-वर्णयुक्तम्, एकरूपम् एकरूपविशिष्टं समानमकाराकारं स्वशरीरादिकं विकुर्वितुम् विकुर्वणया निष्पादयितुं प्रभुः समर्थः ? यावत्करणात्--'महाद्युतिकः, महाबलः, महायशाः' इत्यादि संग्राह्यम्, भगवानाह--'गोयमा ! णो इणट्ठे

ग्रहण करके ही वह देव पूर्वोक्तरूपसे परिणमाता है, ऐसा कहना चाहिये और दूसरे आलापकमें वह देव बाहरके पुद्गलोंको ग्रहण नहीं करके नहीं परिणमाता है, ऐसा कहना चाहिये।

टीकार्थ—जीवका अधिकार चल रहा है। इस कारण देवकोलेकर सूत्रकार उस विषयमें प्रतिपादन कर रहे है इसमें गौतमने प्रभुसे ऐसा पूछा है कि 'देवेणं भंते ! महिड्ढिए जाव महाणुभावे बाहिरए पोग्गले अपरियाइत्ता पभू एगवन्नं एगरूव विउवित्तए' हे भदन्त ! जो देव महर्द्धिक महती ऋद्धिका अधिपति है यावत् महाप्रभावशाली है वह यदि काले आदि एक वर्णवाले एक किसी विवक्षित रूपकी विकुर्वणा करना चाहता है तो क्या वह बाह्य पुद्गलोंको ग्रहण किये विना ही उस एक प्रकारके आकारवाले अपने शरीर वगैरह की विकुर्वणा द्वारा नीष्पत्ति करनेमें समर्थ हो सकता है ? यहां यावत् पदसे 'महाद्युतिकः, महाबलः महायशा' इत्यादि पदोंका संग्रह हुआ

કરીને જ દેવ પૂર્વોકતરૂપે પરિણમાવે છે". બીજા આલાપકમાં એવું કહેવું જોઇએ કે "તે દેવ બહારના પુદ્ગલોને ગ્રહણ કર્યા વિના પૂર્વોકતરૂપે પરિણમાવતો નથી".

ટીકાર્થ– જીવનો અધિકાર ચાલી રહ્યો છે તે કારણે દેવને અનુલક્ષીને સૂત્રકાર આ પ્રમાણે પ્રતિપાદન કરે છે–

ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન કરે છે કે "देवेणं भंते! महिड्ढिए जाव महाणुभागे बाहिरए पोग्गले अपरियाइत्ता पभू एगरूव एगवन्नं विउव्वित्तए ?" હે ભદન્ત ! મહા ઋદ્ધિ, મહાદ્યુતિ, મહાબલ, મહાયશ અને મહાપ્રભાવથી યુકત દેવ કાળા આદિ એક વર્ણવાળા કોઇ અમુક રૂપની વિકુર્વણા કરવા માગતો હોય, તો શું તે દેવ બાહ્ય પુદ્ગલોને ગ્રહણ કર્યા વિનાજ તે એક પ્રકારના આકારવાળા પોતાના શરીર વગેરેની વિકુર્વણા દ્વારા રચના કરવાને શું સમર્થ હોય છે?

समट्ठे' हे गौतम ! नायमर्थः समर्थः जीवः महद्ध्यादिसम्पन्नोऽपि बाह्यान् पुद्गलान् अपर्यादाय एकवर्णैकरूपविशिष्टं स्वशरीरादिकं विकुर्वितुं न समर्थः। गौतमः पृच्छति- 'देवे णं भंते ! बाहिरए पोग्गले परियाइत्ता पभू ?' हे भदन्त ! देवः खलु बाह्यान् पुद्गलान् पर्यादाय एकवर्णैकरूपविशिष्टं स्वशरीरादिकं विकुर्वितुं प्रभुः समर्थः ! भगवानाह-'हंता, पभू ?' हे गौतम ! हन्त सत्यम् देवः खलु बाह्यान् पुद्गलान् पर्यादायैव एकवर्णैकरूपविशिष्टं स्वशरीरादि विकुर्वति। गौतमः पुनः पृच्छति-'से णं भंते ! किं

है। इस प्रश्नके उत्तरमें प्रभु गौतमसे कहते हैं कि 'गोयमा णो इणट्ठ समट्ठे' हे गौतम ! महद्ध्यादि से युक्त भी देव बाह्यपुद्गलों को ग्रहण किये विना एक वर्णवाले एक रूपवाले अपने शरीर आदिकी विकुर्वणा द्वारा नीष्पत्ति करनेके लिये समर्थ नहीं हो सकता है।

अब गौतम पुनःप्रभुसे पूछते हैं कि 'देवेणं भंते ! बाहिरए पोग्गले- परियाइत्ता ! पभू' हे भदन्त ! पूर्वोक्तविशेषणवाला देव बाह्यपुद्गलों को ग्रहण करके क्या एक वर्णवाले एवं एक प्रकारके आकारवाले अपना शरीर वगैरह की विकुर्वणा द्वारा निष्पत्ति कर सकता है ? इसके उत्तरमें प्रभु गौतमसे कहते हैं कि 'हंता पभू' हां गौतम ! वह देव ऐसा कर सकता है। अर्थात् बाह्यपुद्गलोंको ग्रहण करके ही वह महद्ध्यादि संपन्नदेव एकवर्णवाले तथा एकरूपवाले अपने शरीरकी विकुर्वणा द्वारा निष्पत्ति कर सकता है तात्पर्य कहनेका

(સૂત્રમાં 'जाव' પદથી જે પદોને ગ્રહણ કરવામાં આવ્યાં છે તેમનો અર્થ પણ સાથેજ આપી દીધો છે.

ગૌતમ સ્વામીના પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે-'गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे' હે ગૌતમ એવું શકય નથી મહાઋદ્ધિ આદિથી યુકત હોય એવો દેવ પણ બાહ્ય પુદ્ગલોને ગ્રહણ કર્યા વિના એક વર્ણવાળા અને એક રૂપવાળા પોતાના શરીર આદિની વિકુર્વણા દ્વારા નિષ્પત્તિ (રચના) કરવાને સમર્થ હોઈ શકતો નથી હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને પૂછે છે કે 'देवेणं भंते ! बाहिरए पोग्गले परियाइत्ता पभू ?' હે ભદન્ત ! પૂર્વોકત વિશેષણોવાળો દેવ શું બાહ્ય પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરીને એક વર્ણવાળા અને એક પ્રકારના આકારવાળા પોતાના શરીર વગેરેની વિકુર્વણા દ્વારા નિષ્પત્તિ કરી શકે છે? ઉત્તર- 'हंता, पभू' હા, ગૌતમ ! તે દેવ એવું કરી શકે છે. એટલે કે મહા ઋદ્ધિ આદિથી યુકત દેવ બાહ્ય પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરીને જ એક વર્ણવાળા તથા એક રૂપવાળા પોતાના શરીરની વિકુર્વણા દ્વારા નિષ્પત્તિ કરી શકે છે.

इहगए पोग्गले परियाइत्ता विउव्वइ' हे भदन्त ! स खलु देवः किम् इहगतान् प्रज्ञापकसमीपक्षेत्रस्थितान पुद्गलान् पर्यादाय गृहीत्वा विकुर्वति ? 'तत्थगए पोग्गले परियाइत्ता विकुव्वइ ?' अथवा देवः किं तत्रगतान् देवलोकस्थितान् पुद्गलान् पर्यादाय गृहीत्वा विकुर्वति ?, अथवा 'अण्णत्थगए पोग्गले परियाइत्ता विउव्वइ ?' अन्यत्रगतान् प्रज्ञापकक्षेत्रात् देवलोकाच्च-

यह है कि देव यदि अपने शरीरसे जो उत्तरशरीररूप विक्रिया (विकुर्वणा) की निष्पत्ति करे वह ऐसी भी कर सकता है कि जिसमें एक ही वर्ण हो और एक ही आकार हो। पर इसमें तात्पर्य यही है कि उसे इस प्रकारसे उत्तरविक्रियाकी निष्पत्ति करनेके लिये बाह्यपुद्गलोंको ग्रहण करना ही पडेगा। अन्यथा वह ऐसा नहीं कर सकता है। चाहे वह कितना भी महर्द्धिक आदि विशेषणोंवाला क्यों न हो। अब गौतम प्रभुसे ऐसा पूछते हैं कि 'से णं भंते ! किं इहगए पोग्गले परियाइत्ता विउव्वइ' हे भदन्त ! यदि देव बाह्य-पुद्गलों को ग्रहण करके ही ऐसा कर सकता है तो फिर वह यहां पर वर्तमान पुद्गलोंको ग्रहण करके विकुर्वणा करनेमें समर्थ होता है? या 'तत्थ-गए पोग्गले परियाइत्ता विकुव्वइ' तत्रगत देवलोकमें वर्तमान पुद्गलोंको ग्रहण करके विकुर्वणा करने में समर्थ होता है ? या 'अण्णत्थगए पोग्गले परियाइत्ता विउव्वइ' मेरे समीपस्थ क्षेत्र से और देवलोकसे

આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે દેવ જો પોતાના શરીરથી જે ઉત્તરશરીરરૂપ વિક્રિયા (વિકુર્વણા) ની નિષ્પત્તિ કરે, તે એવી રીતે પણ કરી શકે છે કે જેમા એક જ વર્ણ હોય અને એક જ આકાર હોય પણ એ પ્રકારની વિકુર્વણા કરવામા તેને બાહ્ય પુદ્ગલોને અવશ્ય ગ્રહણ કરવાજ પડે છે, બાહ્ય પુદ્ગલોને ગ્રહણ કર્યા વિના તે એવી વિકુર્વણા કરી શકતો નથી.

હવે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે 'से णं भंते ! किं इहगए पोग्गले परियाइत्ता विउव्वइ' હે ભદન્ત ! જો દેવ બાહ્ય પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરીને જ એવું કરી શકતો હોય, તો હું એ જાણવા માગું છું કે તે અહીં રહેલાં (મારી પાસેના ક્ષેત્રમાં રહેલા) પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરીને શું વિકુર્વણા કરી શકે છે ? કે 'तत्थगए पोग्गले परियाइत्ता विकुव्वइ' કે દેવલોકમાં રહેલાં પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરીને વિકુર્વણા કરી શકે છે ? કે 'अण्णत्थगए पोग्गले परियाइत्ता विउव्वइ?'

अन्यत्र स्थितान् पुद्गलान् पर्यादाय विकुर्वति? एकवर्णम् एकप्रकारकाकारं च स्वशरीरादिकं विकुर्वणया निष्पादयति? भगवानाह- 'गोयमा! णो इहगए पोग्गले परियाइत्ता विउव्वइ' हे गौतम! देवः खलु नो इहगतान् प्रज्ञापकासन्नक्षेत्रस्थितान पुद्गलान् पर्यादाय गृहीत्वा विकुर्वति, 'णो अण्णत्थगए पोग्गले परियाइत्ता विउव्वइ' नापि अन्यत्रगतान् लोकमध्ये स्त्र समीपस्थानादपरत्रस्थितान् पुद्गलान पर्यादाय विकुर्वति अपितु 'तत्थगए पोग्गले परियाइत्ता विकुव्वइ' तत्रगतान देवलोकस्थितान् पुद्गलानेव पर्यादाय विकुर्वति, देवो हि प्रायः स्वस्थाने एव विकुर्वणां करोति, कृतोत्तरवैक्रियरूपस्यैव

भिन्नस्थान में स्थित हुइ पुद्गलोंको ग्रहण करके विकुर्वणा कर सकने में समर्थ होता है? इसके उत्तरमें प्रभु गौतम से कहते हैं कि— 'गोयमा' हे गौतम! 'णो इहगए पोग्गले परियाइत्ता विउव्वइ' देव जो एकवर्णवाले तथा एक आकारवाले अपने शरीर आदिकी विकुर्वणा द्वारा नीष्पत्ति करता है सो वह इहगत पुद्गलोंको ग्रहण करके नहीं करता है और 'णो अण्णत्थगए पोग्गले परियाइत्ता विउव्वइ' न प्रज्ञापक के समीपस्थक्षेत्र से एवं देवलोक से भिन्न क्षेत्रस्थ पुद्गलों को ग्रहण करके ही करता है,। किन्तु 'तत्थगए पोग्गले परियाइत्ता विकुव्वइ' देवलोकस्थ पुद्गलोंको ग्रहण करके ही करता है क्यों कि देव प्रायः अपने स्थान में ही विकुर्वणा करता है। अपने स्थान में विकुर्वणा करके-अर्थात् उत्तर वैक्रियरूप का निर्माण करके ही देव का गमन प्रायः अन्यत्र देखा जाता है।

અન્ય ક્ષેત્રમા (દેવલોક અને આ ક્ષેત્ર સિવાયના ક્ષેત્રના) રહેલાં પુદ્‌ગલોને ગ્રહણ કરીને વિકુર્વણા કરી શકે છે?

તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે- 'गोयमा!' હે ગૌતમ! 'णो इहगए पोग्गले परियाइत्ता विउव्वइ' દેવ જે એક વર્ણવાળા તથા એક આકારવાળા પોતાના શરીર આદિની વિકુર્વણા દ્વારા નિષ્પત્તિ (નિર્માણ) કરે છે, તે અહીં રહેલાં પુદ્‌ગલોને ગ્રહણ કરીને કરતો નથી, અને 'णो अण्णत्थगए पोग्गले परियाइत्ता विउव्वइ' અન્ય ક્ષેત્રના (પ્રજ્ઞાપકની (ઉપદેશક) સમીપના ક્ષેત્રના અને દેવલોક સિવાયના ક્ષેત્રના) પુદ્‌ગલોને ગ્રહણ કરીને પણ તે એવી વિકુર્વણા કરતો નથી, પરન્તુ 'तत्थगए पोग्गले परियाइत्ता विकुव्वइ' દેવલોકસ્થ પુદ્‌ગલોને ગ્રહણ કરીને જ એવી વિકુર્વણા કરે છે. કારણ કે દેવ સામાન્ય રીતે પોતાના સ્થાનમાં જ વિકુર્વણા કરે છે પોતાના સ્થાનમ વિકુર્વણા કરીને - એટલે કે ઉત્તર વૈક્રિય રૂપનું નિર્માણ કરીને જ —દેવ સામાન્ય રીતે અન્યત્ર ગમન કરતા હોય છે.

देवस्य प्रायोऽन्यत्र गमनदर्शनात् 'एवं एएणं गमेणं जाव- एगवण्णं एगरूवं १, एगवण्णं अणेगरूवं २, अणेगवण्णं एगरूवं ३, अणेगवण्णं अणेगरूवं ४, चउभंगो' एवम् तथैव एतेन उपरि वर्णितेन गमेन अभिलापेन यावत् एकवर्णम् एकरूपम् १, एकवर्णम् अनेकरूपम् २, अनेकवर्णम् एकरूपम् ३, अनेकवर्णम् अनेकरूपम् ४ इति चतुर्भङ्गी वक्तव्या, यावत्करणात्-तत्रगतान् पुद्गलान् पर्यादाय, नो इहगतान् पुद्गलान्, नो वा अन्यत्रगतान् पुद्गलान् पर्यादाय विकुर्वंति' इति संग्राह्यम्।

'एवं एएणं गमेणं जाव एगवण्णं एगरूवं १, एगवण्णं अणेगरूवं २, अणेगवण्णं एगरूवं ३, अणेगवण्णं अणेगरूवं ४ चउभंगो'- इस प्रकार के इस अभिलापरूप गम से ऐसी यह चतुर्भंगी यहां पर कहलेनी चाहिये- वह देव ऐसे उत्तर वैक्रियरूप शरीर का निर्माण करता है कि जिसमें अनेकवर्णों में से कोई एक वर्ण होता है तथा एक ही प्रकार का आकार होता है? तथा- ऐसे भी उत्तर वैक्रियरूप शरीर का वह निर्माण करता है कि जिसमें एक वर्ण और अनेक आकार होते हैं। तथा-ऐसे भी उत्तरवैक्रियरूप शरीर का वह निर्माण करता है कि जिसमें अनेक तो वर्ण होते हैं और आकार एक ही प्रकार का होता है। तथा-वह देव ऐसे भी उत्तर वैक्रियरूप शरीर का निर्माण करता है कि जिसमें अनेक वर्ण और अनेक प्रकार के आकार होते हैं। यहां जो यावत्पद आया है उससे 'तत्रगतान् पुद्गलान् पर्यादाय, नो इहगतान् पुद्गलान्, नो वा

एवं एएणं गमेणं जाव एगवण्णं एगरूवं १, एगवण्णं अणेगरूवं २, अणेगवण्णं एगरूवं ३, अणेगवण्णं अणेगरूवं ४ चउभंगो' આ પ્રકારના આ અભિલાપરૂપ ગમ દ્વારા આ ચાર ભંગ (વિકલ્પ) અહીં કહેવા જોઈએ. (૧) તે દેવ એવા ઉત્તરવૈક્રિયરૂપ શરીરનુ નિર્માણ કરે છે કે જેમાં અનેક વર્ણોમાંનો કોઈ એક વર્ણ હોય છે અને એક જ પ્રકારનો આકાર હોય છે. (૨) તે એવા ઉત્તર વૈક્રિયરૂપ શરીરનું નિર્માણ કરે છે કે જેમાં એક વર્ણ અને અનેક આકાર હોય છે. (૩) તે એવા પણ ઉત્તર વૈક્રિયરૂપ શરીરનુ નિર્માણ કરે છે કે જેમાં અનેક વર્ણ હોય છે અને આકાર એક જ પ્રકારનો હોય છે (૪) તથા તે દેવ એવા ઉત્તર વૈક્રિયરૂપ શરીરનું નિર્માણ કરે છે કે જેમાં અનેક વર્ણ અને અનેક પ્રકારના આકાર હોય છે. અહીં જે 'जाव (यावत्)' પદ આવ્યુ છે તેના દ્વારા નીચેનો સૂત્રપાઠ ગ્રહણ કરાયો છે- 'तत्रगतान् पुद्गलान् पर्यादाय, नो इहगतान् पुद्गलान्, नो वा अन्यत्रगतान् पुद्गलान् पर्यादाय

गौतमः पुनः पृच्छति-'देवेणं भंते ! महिड्ढिए, जाव-महाणुभागे बाहिरए पोग्गले अपरियाइत्ता पभू कालगपोग्गलं नीलगपोग्गलत्ताए परिणामेत्तए ?' हे भदन्त ! देवः खलु महर्द्धिकः, यावत्-महानुभागो बाह्यान्=बहिः क्षेत्रस्थितान् पुद्गलान् अपर्यादाय अगृहीत्वैव कालकपुद्गलं=कृष्णवर्णपुद्गलं नीलकपुद्गलतया=नीलवर्णपुद्गलत्वेन परिणमयितुं प्रभुः=समर्थः ? एवं 'नीलकपोग्गलंवा कालगपोग्गलत्ताए परिणामेत्तए ?' नीलकपुद्गलं=नीलवर्णपुद्गलंवा कालकपुद्गलतया कृष्णपुद्गलत्वेन परिणमयितुं प्रभुः समर्थः ? भगवानाह-'गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे' हे गौतम ! नायमर्थः समर्थः, देवः खलु बाह्यान् पुद्गलान्

अन्यत्रगतान् पुद्गलान् पर्यादाय विकुर्वंति' इस पाठ का संग्रह हुआ है। देवलोक में रहे हुए पुद्गों को लेकर देव विकुर्वणा करता है, यहां के तथा अन्यत्र जगह के पुद्गलों को लेकर विकुर्वणा नहीं करते हैं। अब गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछ रहे हैं कि-'देवे णं भंते ! महिड्ढिए जाव महाणुभागे बाहिरए पोग्गले अपरियाइत्ता पभू कालग्गपोग्गलं नीलगपोग्गलत्ताए परिणामेत्तए' हे भदन्त ! महर्द्धिवाला एवं यावत् महाप्रभाववाला देव बाहरीपुद्गलों को नहीं ग्रहण करके ही कालक-कृष्णवर्णवाले पुद्गलको नीलवर्णवाले पुद्गल के रूप में परिणमाने के लिये क्या शक्तिशाली हो सकता है ? एवं 'नीलपोग्गलं वा कालगपोग्गलत्ताए परिणामेत्तए' इसी तरह क्या वह देव नीलवर्णवाले पुद्गलको कृष्णवर्णवाले पुद्गलकेरूपमें परिणमासकनेके लिये समर्थ हो सकता है ? इसके उत्तरमें प्रभु गौतमसे कहते हैं कि 'गोयमा' हे गौतम ! णो इणट्ठे समट्ठे' यह अर्थ समर्थ नहीं है अर्थात्

विकुर्वंति' તેનો ભાવાર્થ- 'દેવલોકસ્થ પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરીને દેવ વિકુર્વણા કરે છે, આ ક્ષેત્રના કે અન્યત્ર ક્ષેત્રનાં પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરીને વિકુર્વણા કરતા નથી'.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન- देवेणं भंते! महिड्ढिए जाव महाणुभागे बाहिरए पोग्गले अपरियाइत्ता पभू कालगपोग्गलं नीलगपोग्गलत्ताए परिणामेत्तए ' હે ભદન્ત ! મહર્દ્ધિક, મહાપ્રભાવશાળી આદિ ગુણોવાળો દેવ શું બહારનાં પુદ્ગલોને ગ્રહણ કર્યા વિના કૃષ્ણવર્ણવાળા પુદ્ગલને નીલવર્ણવાળા પુદ્ગલરૂપે પરિણમાવી શકવાને સમર્થ હોય છે ખરો ? અને नील पोग्गलं वा कालगपोग्गलत्ताए परिणामेत्तए ' એજ રીતે તે દેવ નીલવર્ણવાળા પુદ્ગલને કૃષ્ણવર્ણવાળા પુદ્ગલરૂપે પરિણમાવી શકવાને શું સમર્થ હોય છે. ? તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે-' गोयमा ! ' હે ગૌતમ ! એવું સંભવી શકતું નથી. દેવ બાહ્ય પુદ્ગલોને ગ્રહણ કર્યા વિના કૃષ્ણપુદ્ગલને

अपर्यादाय कृष्णपुद्गलं नीलपुद्गलतया, नीलपुद्गलं वा कृष्णपुद्गलतया परिणमयितुं न समर्थः, अपितु 'परियाइत्ता पभू' बाह्यान् शरीरबाह्यान् पुद्गलान् पर्यादायैव कृष्णपुद्गलं नीलपुद्गलतया, नीलपुद्गलं वा कृष्णपुद्गलतया परिणमयितुं समर्थः इति भावः। गौतमः पुनः पृच्छति-सेणं भंते ! किं इहगए पोग्गले० ?' हे भदन्त ! स खलु देवः किम् इहगतान् पुद्गलान् पर्यादाय, तत्रगतान् पुद्गलान् वा पर्यादाय, अन्यत्रगतान् वा पुद्गलान् पर्यादाय कृष्णपुद्गलं नीलपुद्गलतया, नीलपुद्गलं वा कृष्णपुद्गलतया विकुर्वति? भगवानाह-'तं चेव, नवरं-परिणामइ त्ति भाणियव्वं' तदेव पूर्वोक्तवदेव

देवबाह्यपुद्गलोंका ग्रहण किये विना कृष्णपुद्गलको नीलपुद्गलके रूपमें नहीं परिणमा सकता है और न वह नीलपुद्गलको कृष्ण पुद्गलके रूपमें 'परियाइत्ता पभू' परिणमानेमें समर्थ होता है, हां, ऐसा वह तभी कर सकता है कि जब वह बाह्यपुद्गलों को ग्रहण करे बाह्यपुद्गलका तात्पर्य-शरीरसे भिन्न पुद्गलोंसे है। अतः जब वह अपने शरीर से भिन्न पुद्गलों को ग्रहण करता है तभी वह पूर्वोक्तरूपसे नीलादि पुद्गलोंको कृष्णादिपुद्गलोंके रूपमें परिणमा सकता है। अब गौतम प्रभुसे ऐसा पूछ रहे हैं कि 'से णं भंते ! किं इहगए पोग्गए' हे भदन्त ! वह देव क्या इहगतपुद्गलों को ग्रहण करके, अथवा तत्रगतपुद्गलोंको ग्रहण करके, या अन्यत्रगत पुद्गलों को ग्रहण करके कृष्णपुद्गलको नीलपुद्गलके रूपमें अथवा नील-पुद्गल को कृष्णपुद्गलके रूपमें विकुर्वित करता है परिणमाता हैं? भगवान् इसके उत्तरमें उनसे कहते हैं कि 'तं चेव नवरं परिणामेइ

નીલપુદ્ગલરૂપે અથવા નીલપુદ્ગલને કૃષ્ણપુદ્ગલરૂપે પરિણમાવી શકવાને સમર્થ નથી. પરન્તુ 'परियाइत्ता पभू' બાહ્ય પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરીને જ તે એવું કરી શકવાને શકિતમાન બને છે 'બાહ્ય પુદ્ગલ' એટલે શરીરની બહાર રહેલાં પુદ્ગલો, કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે જ્યારે તે પોતાના શરીરથી ભિન્ન હોય એવાં પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે, ત્યારે જ પૂર્વોકત નીલાદિ પુદ્ગલોને કૃષ્ણાદિ પુદ્ગલોરૂપે પરિણમાવી શકે છે.

હવે ગૌતમસ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે 'से णं भंते ! किं इहगए पोग्गले. ઇત્યાદિ' હે ભદન્ત! તે દેવ આ ક્ષેત્રના પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરીને, અથવા દેવલોકસ્થ પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરીને, અથવા અન્યત્ર ક્ષેત્રના પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરીને કૃષ્ણપુદ્ગલને નીલપુદ્ગલરૂપે અથવા નીલપુદ્ગલને કૃષ્ણપુદ્ગલરૂપે પરિણમાવે છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર- 'तंचेव नवरं परिणामेइ त्ति भाणियव्वं' હે ગૌતમ!

हे गौतम ! देवः खलु तत्रगतानेव पुद्गलान् पर्यादाय त्ति इहगतान पुद्गलान्, नो वा अन्यत्रगतान पुद्गलान पर्यादाय, कृष्णं नीलतया, नीलं वा कृष्णतया परिणमयति इत्यर्थः, न वरम्-पूर्वापेक्षया विशेषस्तु एतावानेव यत् अत्र 'विकुर्वति' इत्यस्य स्थाने 'परिणमयति' इति पदं भणितव्यम् । 'एवं कालगपोग्गलं लोहियपोग्गलत्ताए' एवं पूर्वोक्तप्रकारेणैव बाह्यान् पुद्गलान् पर्यादायैव कालकपुद्गलं कृष्णपुद्गलं लोहितपुद्गलतया रक्तवर्णपुद्गलत्वेन परिणमयतीत्यर्थः, एवं कालगेणं जाव-सुक्किलं' एवम् अनेनैव प्रकारेण कालकेन कृष्णवर्णपुद्गलेन यावत्-शुक्लम् शुक्लवर्णपुद्गलः परिणमयितव्य इत्यर्थः । तथा च यावत्करणात कृष्णपुद्गलं हारिद्रवर्णपुद्गलतया, शुक्लवर्णपुद्गलतया च परिणमयति इत्याशयः ।

त्ति भाणियव्वं' हे गौतम ! देवतत्रगत-देवलोकगत पुद्गलोंको ग्रहण करके ही, न की इहगत और न अन्यत्रगत पुद्गलोंको ग्रहण करके, कृष्णपुद्गल को नीलपुद्गलके रूपमें, नीलपुद्गलको कृष्णपुद्गलके रूपमें परिणमाता है । पूर्वकी अपेक्षा विशेष इतना ही है कि यहां पर 'विकुर्वति' इसके स्थान पर 'परिणमति' इस पदका प्रयोग बोल ते समय करना चाहिये । 'एवं कालगपोग्गलं लोहियपोग्गलत्ताए' इसी तरह से वह देव बाह्यपुद्गलोंको शरीरीसे भिन्न पुद्गलोंको ग्रहण करके ही कृष्णवर्णवाले पुद्गलको लोहित-रक्त-वर्णवाले पुद्गलके रूप परिणमाता है । 'एवं कालगेणं जाव सुक्किलं' इसी तरहसे वह देव काले वर्णवाले पुद्गलको शुक्लवर्णवाले पुद्गलकेरूपमें परिणमाता है । यहां 'यावत्' शब्दसे कृष्णवर्णवाले पुद्गलको हारिद्रवर्णवाले पुद्गलके रूपमें, शुक्लवर्णवाले पुद्गलके रूपमें परिणमा देता है अर्थात परिवर्तित कर-

---

તે દેવ દેવલોકના પુદ્દગલોને ગ્રહણ કરીને જ કૃષ્ણપુદ્દગલને નીલપુદ્દગલરૂપે અને નીલપુદ્દગલને કૃષ્ણપુદ્દગલરૂપે પરિણમાવે છે પરન્તુ આ ક્ષેત્રના કે અન્ય ક્ષેત્રના (આ ક્ષેત્ર અને દેવલોક સિવાયનુ ક્ષેત્ર) પુદ્દગલોને ગ્રહણ કરીને તે એવું કરતો નથી. પહેલાના અભિલાપ કરતાં આ આલાપમા એટલી જ વિશેષતા છે કે ત્યાં 'वकुर्वति= વિકુર્વણા કરે છે' એવું કહેવામાં આવ્યું છે, તેની જગ્યાએ અહીં 'परिणमति= પરિણમાવે છે' એવું કહેવું જોઇએ. 'एवं कालगपोग्गलं लोहियपोग्गलत्ताए' એજ પ્રમાણે તે દેવ બાહ્ય પુદ્દગલોને ગ્રહણ કરીને જ કૃષ્ણવર્ણવાળા પુદ્દગલને લાલ-વર્ણના પુદ્દગલરૂપે પરિણમાવે છે 'एवं कलगेणं जाव सुक्किलं' એજ પ્રમાણે તે દેવ કૃષ્ણવર્ણવાળા પુદ્દગલને હારિદ્ર (પીળા) વર્ણવાળા, અથવા સફેદ વર્ણવાળા

'एवं णीलएणं जाव-सुक्किल्लं' एवं तथैव नीलकेन नीलवर्णपुद्गलेन यावत्-शुक्लम् शुक्लवर्णपुद्गलः परिणमयितव्यः, यावत्करणात्-नीलवर्णपुद्गलेन लोहितवर्णपुद्गलः, हारिद्रवर्णपुद्गलः, शुक्लवर्णपुद्गलश्च परिणमयितव्यः इति-बोध्यम्, 'एवं लोहियपोग्गलं जाव-सुक्किल्लत्ताए' एवं तथैव लोहितपुद्गलं यावत्-शुक्लतया शुक्लवर्णपुद्गलयता बाह्यान पुद्गलान् पर्यादाय देवः परिणामयति यावत्करणात्-लोहितपुद्गलं हारिद्रवर्णपुद्गलतया परिणमयति' इति संग्राह्यम्, 'एवं हालिद्दएणं सुक्किल्लं' एवं तथैव हारिद्रकेण हारिद्रवर्ण-

देता है बदल देता है। 'एवं णीलएणं जाव सुक्किल्लं' इसी तरह से वह देव नीलपुद्गलके साथ यावत् शुक्लवर्णवाले पुद्गलका परिणमन करा देता है। यहां 'यावत्' शब्द से ऐसा पाठ ग्रहण किया गया है। कि नील वर्णवाले पुद्गल के साथ लोहितवर्णवाला पुद्गल, हारिद्रवर्णवाला पुद्गल और शुक्लवर्णवाला पुद्गल परिणमायितव्य है- अर्थात् वह देव नीलवर्णवाले पुद्गल को लोहितवर्णवाले पुद्गल के रूप में, हारिद्रवर्णवाले पुद्गल के रूप में और शुक्लवर्णवाले पुद्गल के रूप में परिणमा देता है। 'एवं लोहिय पोग्गल जाव सुक्किल्लत्ताए' इसी तरह से लोहित पुद्गल को यावत् शुक्लवर्णवाले पुद्लग के रूपमें वह देव वाह्य पुद्गलों को ग्रहण करके परिणमा देता है। यहां 'यावत्' शब्द से 'लोहित पुद्गलम्-लोहितपुद्गल को (हारिद्रपुद्लतया) हरिद्रवर्णवाले पुद्गल के रूप में परिणमा देता है' यह पाठ गृहीत हुआ है, 'एवं हालिद्दएणं सुक्किल्लं' इसी तरह से हरिद्रवर्णवाले पुद्गल के साथ शुक्लवर्णवाले पुद्गलको

પુદ્ગલરૂપે પરિણમાવે છે-પરિવર્તિત કરી નાખે છે-બદલી નાખે છે. 'एवं णीलएणं-जाव सुक्किल्लं' એજ પ્રમાણે તે દેવ નીલવર્ણના પુદ્ગલને સફેદ પર્યન્તના વર્ણવાળા પુદ્ગલરૂપે પરિણમાવી શકે છે. આ કથનનું તાત્પર્ય નીચે પ્રમાણે છે - તે દેવ બાહ્ય પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરીને નીલવર્ણવાળા પુદ્ગલને લાલવર્ણવાળા પુદ્ગલરૂપે, પીળા વર્ણવાળા પુદ્ગલરૂપે તથા સફેદ વર્ણવાળા પુદ્ગલરૂપે પ ણમાવી દે છે. एवं लोहिय पोग्गलं जाव सुक्किल्लत्ताए' એજ પ્રમાણે તે દેવ લાલ પુદ્ગલને શુક્લ પર્યન્તના વર્ણવાળા પુદ્ગલરૂપે પરિણમાવે છે. એટલે કે તે લાલવર્ણના પુદ્ગલને પીળાવર્ણના પુદ્ગલરૂપે તથા સફેદવર્ણના પુદ્ગલરૂપે પરિણમાવે છે 'एवं हालिद्दएणं सुक्किल्लं' એજ પ્રમાણે બાહ્ય પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરીને તે દેવ પીળાવર્ણના પુદ્ગલને સફેદવર્ણવાળા

पुद्गलेन शुक्लम् शुक्लवर्णपुद्गलः परिणमयितव्यः, तथा कृष्णपुद्गलस्य नील-लोहित-हारिद्र-शुक्लपुद्लतया, नीलपुद्गलस्य लोहित-हारिद्र-शुक्ल-पुद्गलतया, लोहितस्य हारिद्र-शुक्लतया, हारिद्रपुद्गलस्य शुक्लपुद्गलतया च परिणमनद्वारा कृष्ण-नील-लोहित-हारिद्र--शुक्लानां पञ्चानां वर्णानां दशद्विक-सम्मेलनात् दश आलापकाः अवसेयाः। 'तं एवं एयाए परिवाडीए गंध-रस--फास० कक्खडफास पोग्गलं मउय-फासपोग्गलत्ताए', तदेवमनया परिपाटया कृष्णपुद्गलादीनां नीलपुद्गलादितया परिणामरीत्या गन्ध-रस-स्पर्शानामपि परिणामो वक्तव्यः, यावत्-कर्कशस्पर्शपुद्गलं मृदुकस्पर्शपुद्गलतया देवः बाह्यान्

वह देव परिणमा देता है। तथा-कृष्णपुद्गल को नील, लोहित, हारिद्र और शुक्लपुद्गल के रूप में, नील पुद्गलल को लोहितपुद्गल के रूप में, हारिद्रपुद्गल के रूप में शुक्लपुद्गल के रूप में, तथा हारिद्र-पुद्गल को शुक्लपुद्गल के रूप में परिणमा देता है। इस तरह से पाँच वर्णों के ये दश विकल्प रूप आलापक हुए हैं। 'तं एवं एयाए परिवाडीए गध, रस, फास० कक्खडफासपोग्गलं मउयफास पोग्गलत्ताए' गंध के विषय में सुरभिदुरभिरूप गन्ध द्वयका एक प्रकार का आलापक होता है-वह इस प्रकार से है-सुगंध पुद्गल को दुर्गंध-पुद्गल के रूप में अथवा दुर्गंधपुद्गल को सुगंध पुद्गल के रूप में परिणमाना पांच रस के दश विकल्परूप अलापक इस प्रकार से है-तिक्त रस को कटूरस के रूपमें परिणमाना, तिक्तरस को कषायरस के रूप में, आम्लरस के रूप में, मधुररस के रूप में परिणमाना, कटुरस

પુદ્‌ગલરૂપે પરિણમાવે છે. આ રીતે કૃષ્ણ પુદ્‌ગલને નીલ, લાલ, પીળા અને સફેદ પુદ્‌ગલરૂપે, નીલપુદ્‌ગલને લાલ, પીળા, અને સફેદ પુદ્‌ગલરૂપે, લાલપુદ્‌ગલને પીળા પુદ્‌ગલરૂપે અને સફેદ પુદ્‌ગલરૂપે અને પીળા પુદ્‌ગલને સફેદ પુદ્‌ગલરૂપે તે દેવ પરિણમાવી નાખે છે. આ રીતે પાચ વર્ણોને અનુલક્ષીને ઉપર્યુક્ત ૧૦ વિકલ્પ (ભંગ) રૂપ આલાપક બન્યા છે. 'तं एवं एयाए परिवाडीए गंध, रस, फास. कक्खं फास पोग्गलं मउय-फास-पोग्गलत्ताए' ગંધના વિષયમાં સુગંધ દુર્ગંધરૂપ ગંધદ્વયનો (બે પ્રકારની ગંધનો) એક પ્રકારનો આલાપક થાય છે, તે આલાપાક આ પ્રમાણે છે- 'તે દેવ સુગંધયુક્ત પુદ્‌ગલને દુર્ગંધયુક્ત પુદ્‌ગલરૂપે અને દુર્ગંધયુક્ત પુદ્‌ગલને સુગંધયુક્ત પુદ્‌ગલરૂપે પરિણમાવે છે' પાચ રસના ૧૦ વિકલ્પરૂપ આલાપક આ પ્રમાણે બને છે-

(૧) તે દેવ તિક્ત (તીખા) રસને કડવા રસ રૂપે પરિણમાવે છે, (૨) તિક્ત રસને કષાય (તુરા) રસરૂપે પરિણમાવે છે, (૩) તિક્ત રસને ખાટા રસ રૂપે પરિણમાવે

पुद्गलान् पर्यादायव परिणमयति, न अपर्यादाय परिणमयति, तत्र गन्ध विषये सुरभिदुरभिस्वरूपगन्धद्वयस्य सुगन्धपुद्गलं दुर्गन्धपुद्गलतया, दुर्गन्धपुद्गलं वा सुगन्धपुद्गलतया परिणमयति' इत्येकविध एव आलापको बोध्यः, रसविषये तु तिक्त--कटु--कषाया--म्ल-मधुरभेदेन रसानां पञ्चविधत्वात् दशद्विकसम्मेलनात् दश आलापका भवन्ति, तथाहि-तिक्त पुद्गलस्य कटुपुद्गलतया, कषायपुद्गलतया, अम्लपुद्गलतया, मधुरपुद्गलतया परिणमनात् चत्वारो भेदाः, कटुपुद्गलस्य कषायपुद्गलतया, अम्लपुद्गलतया, मधुरपुद्गलतया, परिणमनात् त्रयो भेदाः, कषायपुद्गलस्य अम्लपुद्गलतया, मधुरपुद्गलतया परिणमनात् द्वौ भेदौ, अम्लपुद्गलस्य मधुरपुद्गलतया परिणमनात् एकः इति सर्वसम्मेलनेन दश आलापकाः संजाताः स्पर्शविषये तु देवो बाह्यान् पुद्गलान् पर्यादाय कर्कशस्पर्शपुद्गलं मृदुकस्पर्शपुद्गलतया परिणमयति इत्यग्रेणान्वयः 'एवं दो दो गरुयलहुय--सीयउसिणणिद्ध लुक्ख'

को कषायरस के रूप में, आम्लरस के रूप में, मधुररस के रूप में परिणमाना, कषायरस को आम्लरस के रूप में, मधुररस के रूप में परिणमाना, आम्लरस को मधुररस के रूप में परिणमाना 'एवं दो दो गरुय' इत्यादि। आठस्पर्श के चार विकल्परूप आलापक इस प्रकार से हैं-गुरु स्पर्श को लघुस्पर्श रूप से परिणमाना, शीतस्पर्श को उष्णस्पर्श से परिणमाना, स्निग्धस्पर्श को रूक्षरूप से परिणमाना, कर्कशस्पर्श को कोमलरूप से परिणमाना, अथवा--लघु को गुरु स्पर्श-रूप से, उष्णस्पर्श को शीतस्पर्शरूप से, रूक्ष स्पर्श को स्निग्धस्पर्श रूप से, कोमल को कर्कश स्पर्श रूप से परिणमाना- इस तरह कर्कश, मृदु, गुरु लघु, शीत, उष्ण, स्निग्ध और रूक्ष के भेद से स्पर्श

છે અને (૪) તિક્ત રસને મધુર રસ રૂપે પરિણુમાવે છે, (૫) કડવા રસને કષાયરસ રૂપે, (૬) કડવા રસને ખાટા રસ રૂપે, અને (૭) કડવા રસને મધુર રસરૂપે પરિણુમાવે છે (૮) કષાય રસને ખાટા રસ રૂપે, (૯) કષાય રસને મધુર રસરૂપે પરિણુમાવે છે અને (૧૦) ખાટા રસને મધુર રસરૂપે પરિણુમાવે છે. 'एवं दो दो गरुय ઇત્યાદિ' આઠ સ્પર્શના ચાર વિકલ્પરૂપ આલાપક આ પ્રમાણે છે-(૧) ગુરુ સ્પર્શને લઘુ સ્પર્શરૂપે પરિણુમાવવો, (૨) શીત સ્પર્શને ઉષ્ણુ સ્પર્શરૂપે પરિણુમાવવો, (૩) સ્નિગ્ધ સ્પર્શને રૂક્ષ સ્પર્શરૂપે પરિણુમાવવો અને (૪) કર્કશ સ્પર્શનો કોમલ સ્પર્શરૂપે પરિણુમાવવો અથવા લઘુને ગુરુ સ્પર્શરૂપે, ઉષ્ણુને શીત સ્પર્શરૂપે, રૂક્ષને સ્નિગ્ધ સ્પર્શરૂપે અને કોમળ સ્પર્શને કર્કશ (કઠોર, કઠણુ) સ્પર્શરૂપે પરિણુમાવવો આ રીતે કર્કશ, મૃદુ, ગુરુ, લઘુ, શીત, ઉષ્ણુ, સ્નિગ્ધ અને રૂક્ષના ભેદથી સ્પર્શના આઠ પ્રકાર

एवं तथैव द्वौ द्वौ गुरुकलघुक-शीतोष्ण-स्निग्ध रूक्षाणि परिणमयति, तथा च स्पर्शानाम् कर्कश मृदु-गुरु-लघु-शीतो-ष्ण-स्निग्ध-रूक्ष-भेदेन अष्टविधत्वेऽपि परस्परविरुद्धेन कर्कश-मृद्वादिना द्वयेन द्वयेन एकैकालापकनिष्पादनात् चत्वारः एव आलापका भवन्ति, तथाहि कर्कशपुद्गलं मृदुपुद्गलतया, मृदुपुद्गलं कर्कश-पुद्गलतया १ गुरुपुद्गलं लघुपुद्गलतया, लघुपुद्गलं गुरुपुद्गलतया वा २, शीतपुद्गलम् उष्णपुद्गलतया, उष्णपुद्गलं वा शीतपुद्गलतया ३,-स्निग्धपुद्गलं रूक्षपुद्गलतया, रूक्षपुद्गलं वा स्निग्धपुद्गलतया ४ देवः परिणमयतीति भावः

उपसंहरन्नाह– 'वण्णाई सव्वत्थ परिणामेइ' एवं वर्णादीनि वर्णादारभ्य स्पर्शपर्यन्तानि सर्वत्र परिणमयतीति विज्ञेयम्। 'आलावगा दो दो पोग्गले अपरियाइत्ता, परियाइत्ता' अत्र परिणामक्रियायाः द्वौ द्वौ आलापकौ वक्तव्यौ,

आठ प्रकार का कहा गया है। सो इनमें परस्पर विरुद्ध कर्कश मृदु आदि दो दो स्पर्शोंके मेल से ये पूर्वोक्त एकएक आलापक निष्पन्न होने से चार आलापक हुए हैं। अब इसी विषयका उपसंहार करते हुए सूत्रकार कहते हैं कि 'वण्णाई सव्वत्थपरिणामेइ' वाह्यपुद्गलों को ग्रहण करके देव वर्णसे लेकर स्पर्शतकके पौद्गलिक गुणोंको सर्वत्र उपयुक्तरूपसे परिणमाता है। तात्पर्य कहनेका यह है कि पांचवर्णोंके द्विकसंयोगी दश आलापक, दो गंधका परस्पर संयोगसे १ आलापक, पांचरसोंके द्विकसंयोगी दशआलापक, तथा आठ स्पर्शोंके परस्परविरुद्ध दोदो स्पर्शोंके संयोगसे चार आलापक हो जाते हैं। इस तरहसे परिणमन क्रियाके विषयमें दो आलापक प्रकट किये गये हैं इनमें प्रथम आलापक सूत्र 'वाह्यपुद्गलोंको ग्रहण नहीं करके

કહ્યા છે. તે આઠ સ્પર્શોમાંના પરસ્પરથી વિરૂદ્ધ ગુણવાળા (જેમકે લઘુ–ગુરુ, શીત–ઉષ્ણ, કઠોર–મૃદુ, સ્નિગ્ધ–રૂક્ષ) બે બે સ્પર્શોના સંયોગથી પૂર્વોકત ચાર આલાપ બને છે. હવે આ વિષયનો ઉપસંહાર કરતા સૂત્રકાર કહે છે કે –

'वण्णाइ सव्वत्थ परिणामेइ' બાહ્ય પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરીને વર્ણથી લઈને સ્પર્શ પર્યન્તના પૌદ્ગલિક ગુણોને સર્વત્ર ઉપર્યુકતરૂપે પરિણમાવે છે આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે પાંચ વર્ણના દ્વિક સંયોગી ૧૦ આલાપક, બે ગંધના પરસ્પરના સંયોગથી ૧ આલાપક, પાંચ રસોના દ્વિક સંયોગી ૧૦ આલાપક તથા આઠ સ્પર્શોમાંના પરસ્પરથી વિરૂદ્ધ બે બે સ્પર્શોના સંયોગથી ૪ આલાપક થાય છે આ પ્રકારની પરિણમન ક્રિયાના વિષયમાં બે આલાપક પ્રકટ કરવામા આવ્યા છે તેમાંથી પહેલો આલાપક એ પ્રકટ કરે છે કે બાહ્ય પુદ્ગલોને ગ્રહણ કર્યા વિના ઉપર્યુકત પરિણમન થતા નથી.'

तत्र 'बाह्यान् पुद्गलान् अपर्यादाय न परिणमयति' इत्येकः, बाह्यान् पुद्गलान् पर्यादायैव परिणमयति' इति द्वितीय आलापको बोध्यः ॥ सू० २ ॥

देवस्य ज्ञानाज्ञानवक्तव्यता—

मूलम्—'अविसुद्धलेस्सेणं भंते ! देवे असमोहएणं अप्पाणेणं अविसुद्धलेस्सं देवं देविं अन्नयरं जाणइ पासइ ? णो इणट्ठे समट्ठे १ एवं अविसुद्धलेस्सेणं भंते ! देवे असमोहएणं अप्पाणेणं विसुद्धलेस्सं देवं देविं अन्नयरं जाणइ पासइ ? णो इणट्ठे समट्ठे २ अविसुद्धलेस्सेणं भंते ! देवे समोहएणं अप्पाणेणं अविसुद्धलेस्सं देवं देविं अन्नयरं जाणइ पासइ णो इणट्ठे समट्ठे ३ ॥ अविसुद्धलेस्से णं भंते ! देवे समोहएणं अप्पाणेणं विसुद्धलेस्सं देवं देविं अन्नयरं जाणइ पासइ ? णो इणट्ठे समट्ठे ४। अविसुद्धलेस्से णं भंते ! देवे समोहया समोहएणं अप्पाणेणं अविसुद्धलेस्सं देवं देविं अन्नयरं जाणइ पासइ ? णो इणट्ठे समट्ठे ५। अविसुद्धलेस्से णं भंते ! देवे समोहया समोहएणं अप्पाणेणं विसुद्धलेस्सं देवं देविं अन्नयरं जाणइ पासइ ? णो इणट्ठे समट्ठे ६॥ विसुद्धलेस्सेणं भंते ! देवे असमोहएणं अप्पाणेणं अविसुद्धलेस्सं देवं देविं अन्नयरं जाणइ पासइ ? णो इणट्ठे समट्ठे ७। विसुद्धलेस्सेणं भंते ! देवे असमोहएणं अप्पाणेणं विसुद्धलेस्सं देवं देविं अन्नयरं जाणइ पासइ ? णो इणट्ठे समट्ठे ८। विसुद्धलेस्सेणं भंते ! देवे समोहएणं अप्पाणेणं अविसुद्धलेस्सं देवं देविं अन्नयरं जाणइ पासइ ?। हंता जाणइ पासइ ? (९)१ एवं विसुद्धलेस्सेणं भंते !

नहीं परिणमाता है' ऐसा है और द्वितीय आलापक 'बाह्यपुद्गलोंको ग्रहण करके परिणमाता है' ऐसा है ॥ सू० २ ॥

બીજો આલાપક એ પ્રકટ કરે છે કે ' બાહ્ય પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરીને જ દેવ એ પ્રકારનું પરિણમન કરે છે'. ॥ સૂ. ૨ ॥

देवे समोहएणं अप्पाणेणं विसुद्धलेस्सं देवं देविं अन्नयरं जाणइ पासइ ? हंता जाणइ पासइ (१०)२। विसुद्धलेस्से णं भंते ! देवे समोहया समोहएणं अप्पाणेणं अविसुद्धलेस्सं देवं देविं अन्नयरं जाणइ पासइ ? हंता, जाणइ पासइ (११) ३। विसुद्धलेस्से णं भंते ! देवे समोहया समोहए णं अप्पाणेणं विसुद्धलेस्सं देवं देविं अन्नयरं जाणइ पासइ ? हंता जाणइ पासइ (१२) ४॥ एवं हेट्ठिल्लएहिं अट्ठहिं 'न जाणइ न पासइ' उवरिल्लेहिं 'जाणइ पासइ'। सेवं भंते ! सेवं भंते ! ॥ सू० ३ ॥

छाया-अविशुद्धलेश्यः खलु भदन्त ! देवः असमवहतेन आत्मना अविशुद्धलेश्यं देव देवीम् अन्यतरं जानाति पश्यति ? नायमर्थः समर्थः १ एवम् अविशुद्धलेश्यः खलु भदन्त ! देवः असमवहतेन आत्मना विशुद्धलेश्यं देवं देवीम्

देवकीज्ञानाज्ञानवक्तव्यता-

'अविसुद्धलेस्से णं भंते ! इत्यादि ।

सूत्रार्थ-(अविसुद्धलेस्से णं भंते ! देवे असमोहएणं अप्पाएणं अविसुद्धलेस्सं देवं अन्नयरं जाणइ पासइ ? हे भदन्त ! अविशुद्धलेश्यावाला देव अनुपयुक्त आत्माद्वारा अविशुद्धलेश्यावाले देवको या अविशुद्धलेश्यावालीदेवीको, या इन दोनोंमेंसे किसी एकको जानता है और देखता है क्या ? (गोयमा णो इणट्ठे समट्ठे) हे गौतम ! यह अर्थ समर्थ नहीं है। (एवं अविसुद्धलेस्से णं भंते ! देवे

દેવની જ્ઞાનાજ્ઞાન વક્તવ્યતા-

'अविसुद्ध लेस्सेणं भंते !' ઇત્યાદિ

સૂત્રાર્થ- (अविसुद्धलेस्से ण भंते ! देवे असमोहएणं अप्पाणेणं अविसुद्धलेस्सं देवं देविं अन्नयरं जाणइ पासइ ?) હે ભદન્ત! અવિશુદ્ધ લેશ્યાવાળો દેવ અનુપયુકત (ઉપયોગ રહિત) આત્મા દ્વારા અવિશુદ્ધ લેશ્યાવાળા દેવને અને અશુદ્ધ લેશ્યાવાળી દેવીને, અથવા એ બન્નેમાથી કોઈપણ એકને શું જાણે છે અને દેખે છે ખરો ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (णो इणट्ठे समट्ठे) એવું સંભવી શકતું નથી. (एवं अविसुद्धलेस्से णं भंते ! देवे असमोहएणं अप्पाणेणं

अन्यतरं जानाति पश्यति ? नायमर्थः समर्थः २। अविशुद्धलेश्याः खलु भदन्त ! देवः समवहतेन आत्मना अविशुद्धलेश्यं देवं देवीम् अन्यतरं जानाति पश्यति? नायमर्थः समर्थः ३। अविशुद्धलेश्यः खलु भदन्त ! देवः समवहतेन आत्मना विशुद्धलेश्यं देवं देवीम् अन्यतरं जानाति पश्यति ? नायमर्थः समर्थः ४। अवि-

असमोहएणं अप्पाणेणं विसुद्धलेस्सं देवं देवीं अन्नयरं जाणइ पासइ ?) हे भदन्त ! अविशुद्धलेश्यावाला देव अनुपयुक्त आत्मा द्वारा विशुद्ध-लेश्यावाले देवको या देवीको या इन दोनोंमेंसे किसी एक को जानता है और देखता है क्या ? (णो इणट्ठे समट्ठे) हे गौतम ! यह अर्थ समर्थ नहीं है। (अविसुद्धलेस्से णं भंते ! देवे सणोहएणं अप्पाणेणं अविसुद्धलेस्सं देवं देविं अन्नयरं जाणइ पासइ ?) हे भदन्त अविशुद्धलेश्यावाला देव उपयुक्त आत्मा द्वारा अविशुद्धलेश्यावाले देवको या देवी को या इन दोनोंमें से किसी एकको जानता है और देखता है क्या ? (णो इणट्ठे समट्ठे) हे गौतम ! यह अर्थ समर्थ नहीं है। (अविसुद्धलेस्सेणं भंते ! देवे समोहएणं अप्पाणेणं विसुद्ध-लेस्सं देवं देविं अन्नयरं जाणइ पासइ) हे भदन्त ! अविशुद्धलेश्या-वाला देव उपयुक्त आत्माद्वारा विशुद्धलेश्यावाले देवको या देवीको या इन दोनोंमें से किसी एकको जानता है और देखता हे क्या ? (णो इणट्ठे समट्ठे) हे गौतम ! यह अर्थ समर्थ नहीं है। (अविसुद्ध-

विसुद्धलेस्सं देव देवीं अन्नयरं जाणइ पासइ ?) હે ભદન્ત ! અવિશુદ્ધ લેશ્યાવાળો દેવ ઉપયોગ રહિત આત્મા દ્વારા વિશુદ્ધ લેશ્યાવાળા દેવને અને દેવીને અથવા તે બન્નેમાથી કોઈ એકને શું જાણી શકે છે અને દેખી શકે છે ખરો ? (णो इणट्ठे समट्ठे) હે ગૌતમ ! એવું સંભવી શકતું નથી (अविसुद्धलेस्से णं भंते ! देवे समोहएणं अप्पाणेणं अविसुद्धलेस्सं देवं देवीं अन्नयरं जाणइ पासइ ?) હે ભદન્ત ! અવિશુદ્ધ લેશ્યાવાળો દેવ શું ઉપયુકત (ઉપયોગ સહિત) આત્મા દ્વારા અવિશુદ્ધ લેશ્યાવાળા દેવ અને દેવીને અથવા તો તે બન્નેમાંથી કોઇ એકને જાણી શકે છે અને દેખી શકે છે ? (णो इणट्ठे समट्ठे) હે ગૌતમ ! એવું સંભવી શકતું નથી.

(अविसुद्धलेस्से ण भंते ! देवे समोहएणं अप्पाणेणं विसुद्धलेस्सं देवं देविं अन्नयरं जाणइ पासइ ?) હે ભદન્ત ! અશુદ્ધ લેશ્યાવાળો દેવ શું ઉપયુકત આત્મા દ્વારા વિશુદ્ધ લેશ્યાવાળા દેવ દેવીને અથવા તે બન્નેમાંથી કોઈ એકને જાણે છે અને દેખે છે ? (णो इणट्ठे समट्ठे) હે ગૌતમ ! એવું સંભવી શકતું નથી.

शुद्धलेश्यः खलु भदन्त ! देवः समवहतः समवहतेन आत्मना अविशुद्धलेश्यं देवं देवीम् अन्यतरं जानाति पश्यति ? नायमर्थः समर्थः ५। अविशुद्धलेश्यः खलु भदन्त ! देवः समवहताः समवहतेन आत्मना विशुद्धलेश्यं देवं देवीम् अन्यतरं जानाति पश्यति ? नायमर्थः समर्थः ६। विशुद्धलेश्यः खलु भदन्त ! देव असमवहतेन आत्मना अविशुद्धलेश्यं देवं देवीम् अन्यतर जानाति पश्यति ?

लेस्सेणं भंते ! देवे समोहया समोहएणं अप्पाणेणं अविसुद्धलेस्सं देवं देविं अन्नयरं जाणइ पासइ) हे भदन्त ! अविशुद्धलेश्यावाला देव उपयुक्तानुपयुक्त आत्मा द्वारा अविशुद्धलेश्यावाले देवको या देवीका या इनदोनोंमें से किसी एकको जानता है और देखता है क्या ? (णो इणट्ठे समट्ठे' हे गौतम ! यह अर्थ समर्थ नहीं है। (अविसुद्धलेस्से णं भंते ! देवे समोहया समोहएणं अप्पाणं विसुद्धलेस्सं देवं देविं अन्नयरं जाणइ पासइ ?) हे भदन्त ! अविशुद्धलेश्यावाला देव उपयुक्त अनुपयुक्त आत्मा द्वारा विशुद्धलेश्यावाला देवको या देवीको या इन दोनोंमें से किसी एकको जानता है और देखता है क्या ? (णो इणट्ठे समट्ठे) हे गौतम ! यह अर्थ समर्थ नहीं है। (विसुद्धलेस्से णं भंते ! देवे असमोहएणं अप्पाणेणं अविसुद्धलेस्सं देव देविं अन्नयरं जाणइ पासइ ?) हे भदन्त ! विशुद्धलेश्यावाला देव अनुपयुक्त आत्माद्वारा अविशुद्धलेश्यावाले देवको या देवीको या इन दोनोंमें से किसी एकको जानता है और देखता है

(अविसुद्धलेस्सेणं भंते ! देवे समोहया समोहएणं अप्पाणेणं अविसुद्धलेस्सं देवं देविं अन्नयरं जाणइ पासइ) હે ભદન્ત ! અવિશુદ્ધ લેશ્યાવાળો દેવ શું ઉપયુક્તાનુપયુક્ત આત્મા દ્વારા અવિશુદ્ધ લેશ્યાવાળા દેવ અને દેવીને, અથવા એ બન્નેમાંથી કોઇ એકને જાણી શકે છે અને દેખી શકે છે ? (णो इणट्ठे समट्ठे) હે ગૌતમ ! એવું સંભવી શકતુ નથી [अविसुद्धलेस्सेणं भंते देवे समोहया समोहएणं अप्पाणं विसुद्धलेस्सं देवं देविं अन्नयरं जाणइ पासइ ?] હે ભદન્ત ! અવિશુદ્ધ લેશ્યાવાળો દેવ શુ ઉપયુક્તાનુપયુક્ત આત્મા દ્વારા વિશુદ્ધ લેશ્યાવાળા દેવ અને દેવીને, અથવા તે બન્નેમાના કોઇ એકને જાણી શકે છે અને દેખી શકે છે ? (णो इणट्ठे समट्ठे) હે ગૌતમ ! એવુ સંભવી શકતુ નથી. विसुद्धलेस्सेणं भंते ! देवे असमोहएणं अप्पाणेणं अविसुद्धलेस्सं देवं देविं अन्नयरं जाणइ पासइ ?) હે ભદન્ત ! વિશુદ્ધ લેશ્યાવાળો દેવ શું અનુપયુક્ત આત્મા દ્વારા વિશુદ્ધ લેશ્યાવાળા દેવ અને દેવીને, અથવા તે બન્નેમાંના કોઇ એકને જાણી શકે છે અને દેખી શકે છે ?

नायमर्थः समर्थः ७। विशुद्धलेश्यः खलु भदन्त! देवः असमवहतेन आत्मना विशुद्धलेश्यं देवं देवीम् अन्यतरं जानाति पश्यति? नायमर्थः समर्थः ८।

विशुद्धलेश्यः खलु भदन्त! देवः समवहतेन आत्मना अविशुद्धलेश्यं देवं देवीम् अन्यतरं जानाति पश्यति? हन्त? जानाति पश्यति १ एवम् विशुद्धलेश्यः खलु भदन्त! देवः समवहतेन आत्मना विशुद्धलेश्यं देवं देवीम् अन्यतरं जानाति पश्यति? हन्त! जानाति पश्यति २। विशुद्धलेश्यः खलु

क्या? (णो इणट्ठे समट्ठे, हे गौतम! यह अर्थ समर्थ नहीं है। (विसुद्धलेस्से णं भंते! देवे असमोहएणं अप्पाणेणं विसुद्धलेस्सं देवं देविं अन्नयरं जाणइ पासइ) हे भदन्त! विशुद्धलेश्यावालादेव अनुपयुक्त आत्मा द्वारा विशुद्धलेश्यावाले देवको या देवीको या इन दोनों मेंसे किसी एकको जानता है और देखता है क्या? (णो इणट्ठे समट्ठे) हे गौतम! यह अर्थ समर्थ नहीं है। (विसुद्धलेस्से णं भंते! देवे समोहएणं अप्पाणेणं अविसुद्धलेस्सं देवं देविं अन्नयरं जाणइ पासइ?) हे भदन्त! विशुद्धलेश्या वाला देव उपयुक्त आत्मा द्वारा अविशुलेश्यावाला देवको या देवीको या इन दोनोंमेंसे किसी एकको जानता है और देखता है क्या? (हंता, जाणइ पासइ) हां, गौतम! विशुद्धलेश्यावाला देव उपयुक्त आत्मा द्वारा अविशुद्धलेश्यावाले देवको, या देवीको या इनदोनों मेंसे किसी एकको जानता है और देखता है। (एवं विसुद्धलेस्से णं भंते! देवे समोहएणं अप्पा-

---

(णो इणट्ठ समट्ठ) હે ગૌતમ! એવું સંભવી શકતું નથી. विसुद्धलेस्सेणं भंते! देवे असमोहएणं अप्पाणेणं विसुद्धलेस्सं देवं देविं अन्नयरं जाणइ पासइ?) હે ભદન્ત! વિશુદ્ધ લેશ્યાવાળો દેવ શું અનુપયુકત આત્મા દ્વારા વિશુદ્ધ લેશ્યાવાળા દેવ અને દેવીને, અથવા બન્નેમાંથી કોઇ એકને જાણી શકે છે અને દેખી શકે છે? (णो इणट्ठे समट्ठ) હે ગૌતમ! એ વાત પણ સંભવી શકતી નથી (विसुद्धलेस्सेणं भंते! देवे समोहएण अप्पाणेणं अविसुद्धलेस्सं देवं देविं अन्नयरं जाणइ पासइ?) હે ભદન્ત! વિશુદ્ધ લેશ્યાવાળો દેવ શું ઉપયુકત આત્મા દ્વારા અવિશુદ્ધ લેશ્યાવાળા દેવ અને દેવીને અથવા તે બન્નેમાંના કોઇ એકને જાણી શકે છે અને દેખી શકે છે? (हंता, जाणइ पासइ) હા, ગૌતમ! વિશુદ્ધ લેશ્યાવાળો દેવ ઉપયુકત આત્મા દ્વારા અવિશુદ્ધ લેશ્યાવાળા દેવ અને દેવીને, અથવા તે બન્નેમાંના કોઇ એકને જાણી શકે છે અને દેખી શકે છે. (एवं विसुद्धलेस्सेणं भंते! देवे

भदन्त ! देवःसमवहतासमवहतेन आत्मना अविशुद्धलेश्यं देवं देवीम् अन्यतरं जानाति पश्यति ? हन्त ! जानाति पश्यति ३। विशुद्धलेश्यः खलु भदन्त ! देवः समवहतासमवहतेन आत्मना विशुद्धलेश्यं देवं देवीम् अन्यतरं जानाति पश्यति ? हन्त ! जानाति पश्यति ४। एवम्–अधस्तनेषु आद्येषु अष्टसु

णेणं विसुद्धलेस्सं देवं देविं अन्नयरं जाणइ पासइ ?) हे भदन्त ! विशुद्धलेश्यावाला देव उपयुक्त आत्मा द्वारा विशुद्धलेश्यावाले देवको, देवीको या इन दोनों मेंसे किसी एकको जानता है और देखता है क्या ? (हंता जाणइ पासइ) हां गौतम ! विशुद्धलेश्यावाला देव उपयुक्त आत्मा द्वारा विशुद्धलेश्यावाले देवको तथा देवीको या इन दोनोंमेंसे किसी एकको जानता है और देखता है। (विसुद्धलेस्से णं भंते ! देवे समोहया समोहएणं अप्पाणेण अविसुद्धलेस्सं देवं देविं अन्नयर जाणइ पासइ ?) हे भदन्त ! विशुद्धलेश्यावाला देव उपयुक्तअनुपयुक्त आत्मा द्वारा अविशुद्धलेश्यावाले देवको, या देवोको, या इन दोनों में से किसी एक को जानता है और देखता है क्या? (हंता, जाणइ पासइ) हाँ, गौतम ! विशुद्धलेश्यावाला देव उपयुक्त अनुपयुक्त आत्माद्वारा अविशुद्धलेश्यावाले देवको तथा देवीको या इन दोनों में से किसी एक को जानता है और देखता है। (विसुद्धलेस्से णं भंते ! देवे समोहया समोहएणं अप्पाणेणं विसुद्ध-लेस्स देवं देविं अन्नयरं जाणइ पासइ ?) हे भदन्त ! विशुद्धलेश्या-

समोहएणं अप्पाणेणं विसुद्धलेस्सं देवं अन्नयरं जाणइ पासइ ?) હે ભદન્ત ! વિશુદ્ધ લેશ્યાવાળો દેવ શું ઉપયુકત આત્મા દ્વારા વિશુદ્ધ લેશ્યાવાળા દેવ અને દેવીને, અથવા તે બન્નેમાંના કોઇ એકને જાણી શકે છે અને દેખી શકે છે ? (हंता, जाणइ पासइ) હા, ગૌતમ ! વિશુદ્ધ લેશ્યાવાળો દેવ ઉપયુકત આત્મા દ્વારા વિશુદ્ધ લેશ્યાવાળા દેવ અને દેવીને, અથવા તે બન્નેમાંના કોઇ એકને જાણી શકે છે અને દેખી શકે છે. (विसुद्धलेस्सेणं भंते ! देवे समोहया समोहएणं अप्पाणेणं अविसुद्धलेस्सं देवं देविं अन्नयरं जाणइ पासइ ?) હે ભદન્ત ! વિશુદ્ધ લેશ્યાવાળો દેવ શુ ઉપયુકત-અનુપયુકત આત્મા દ્વારા અવિશુદ્ધ લેશ્યાવાળા દેવને અને દેવીને, અથવા બન્નેમાના કોઇ એકને જાણી શકે છે અને દેખી શકે છે ? (हंता, जाणइ पासइ) હા, ગૌતમ ! વિશુદ્ધ લેશ્યાવાળોદેવ ઉપયુકત અનુપયુકત આત્મા દ્વારા અવિશુદ્ધ લેશ્યાવાળા દેવ અને દેવીને, અથવા બન્નેમાંના કોઇ એકને જાણી શકે છે અને દેખી શકે છે विसुद्धलेस्सेणं भंते! देवे समोहया समोहएणं अप्पाणेणं विसुद्धलेस्सं देवं देविं अन्नयरं जाणइ

(नायमर्थः समर्थः इति) 'न जानाति न पश्यति'। उपरितनेषु (अन्तिमेषु) चतुर्षु 'जानाति पश्यति'। तदेवं भदन्त! तदेवं भदन्त! ॥सू० ३॥

टीका–देवाधिकारात् तद्विशेषवक्तव्यतामाह–'अविसुद्धलेस्से णं' इत्यादि। 'अविसुद्धलेस्से णं भंते! देवे असमोहए णं अप्पाणेणं अविसुद्धलेस्सं देवं देविं,

---

वालादेव उपयुक्त अनुपयुक्त आत्मा द्वारा विशुद्धलेश्यावाले देवको, देवीको तथा इन दोनों में से किसी एकको जानता और देखता है? (हंता जाणइ पासइ) हां, गौतम! विशुद्धलेश्यावाला देव उपयुक्त अनुपयुक्त आत्मा द्वारा विशुद्धलेश्यावाले देवको, देवीको तथा इन दोनोंमेंसे किसी एक को जानता और देखता है। (एवं हेट्ठिल्लएहिं अट्ठहिं न जाणइ न पासइ, उवरिल्लेहिं जाणइ पासइ) इस तरह नीचे के आठ भंगों द्वारा देव जानता नहीं है देखता नहीं है और ऊपर के चार भंगों द्वारा वह जानता है और देखता है। (सेवं भंते! सेवं भंते!) हे भदन्त! जैसा आपने कहा है वह सर्वथा सत्य है हे भदन्त! जैसा आपने कहा है वह सर्वथा सत्य है।

टीकार्थ–देवका अधिकार चल रहा है इस कारण इस विषयमें जो विशेष वक्तव्यता है उसे सूत्रकार प्रकट कर रहे हैं इसमें गौतमने प्रभुसे ऐसा पूछा है कि 'अविसुद्धलेस्से णं भंते! देवे'

पासइ?) હે ભદન્ત! વિશુદ્ધલેશ્યાવાળો દેવ શું ઉપયુકત અનુપયુકત આત્મા દ્વારા વિશુદ્ધ લેશ્યાવાળા દેવ અને દેવીને, અથવા અન્ય કોઇને જાણી શકે છે અને દેખી શકે છે? (हंता, अत्थि) હા, ગૌતમ! વિશુદ્ધ લેશ્યાવાળો દેવ ઉપયુકત અનુપયુકત આત્મા દ્વારા વિશુદ્ધ લેશ્યાવાળા દેવ અને દેવીને, અથવા તે બન્નેમાંના કોઇ એકને જાણી શકે છે અને દેખી શકે છે (एवं हेट्ठिल्लएहिं अट्ठहिं न जाणइ न पासइ, उवरिल्लेहिं चउहिं जाणइ पासइ) આ રીતે પહેલા આઠ ભંગો (વિકલ્પો) દ્વારા દેવ જાણતો નથી અને દેખતો નથી, પણ છેલ્લા ચાર ભંગો દ્વારા જાણે છે અને દેખે છે (सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति) હે ભદન્ત! આપે જે કહ્યું તે સત્ય જ છે. હે ભદન્ત! આપે જે કહ્યું તે સર્વથા સત્ય છે.

ટીકાર્થ– દેવનો અધિકાર ચાલી રહ્યો છે, તે કારણે આ વિષયનું વિશેષ પ્રતિપાદન કરવાને માટે સૂત્રકાર નીચેના પ્રશ્નોત્તરો પ્રકટ કરે છે–

ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે अविसुद्धलेस्सेणं भंते!

अण्णयरं जाणइ, पासइ ?' गौतमः पृच्छति-हे भदन्त ! अविशुद्धलेश्यः खलु अविशुद्धा लेश्या यस्य स तथाविधो विभङ्गज्ञानी देवः असमवहतेन अनुपयुक्तेन उपयोगरहितेन आत्मना अविशुद्धलेश्यं=विभङ्गज्ञानवन्तं देवं, विभङ्गज्ञानवतीं देवीं वा, अन्यतरम् अन्यं कमपि वा किं जानाति, पश्यति ? भगवानाह-'णो इणट्ठे समट्ठे' हे गौतम ! नायमर्थः समर्थः, अविशुद्धलेश्यो देवः मिथ्यादृष्टित्वात् अनुपयुक्तेन आत्मना अविशुद्धलेश्यं देवादिकं न ज्ञातुमर्हति इत्याशयः ?

अथ द्वितीयादिविकल्पान् प्रतिपादयितुमाह-'एवं अविसुद्धलेस्सेणं भंते ! देवे असमोहएणं अप्पाणेणं विसुद्धलेस्सं देवं देविं अण्णयरं जाणइ, पासइ ? णो

हे भदन्त ! जिसदेवकी लेश्या विशुद्ध नहीं है ऐसा विभङ्ग ज्ञानी देव 'असमोहएण अप्पाणेण' उपयोग रहित आत्मा द्वारा अविसुद्धलेस्सं देवं देविं अण्णयरं जाणइ पासइ' विभङ्गज्ञान वाले देवको, विभंगज्ञानवाली देवीको, अथवा अन्य किसी को भी क्या जानता है ? देखता है उत्तर में भगवान् कहते हैं कि-'णो इणट्ठ समट्ठे' यह अर्थ समर्थ नहीं है- अर्थात् जिसकी लेश्या विशुद्ध नहीं है ऐसा विभङ्गज्ञानी देव मिथ्या दृष्टि होने के कारण उपयोग शून्य आत्मा द्वारा विशुद्ध लेश्या रहित ऐसे विभङ्गज्ञानी देव को, विभङ्गज्ञानवाली देवी को तथा इन दोनों में से और भी किसी को जान देख नहीं सकता है। अब द्वितीय आदि विकल्पों को प्रतिपादन करने के लिये सूत्रकार कहते है- इसमें गौतम प्रभु से पूछते हैं कि- 'एवं अविसुद्धलेस्सेणं भंते ! देवे असमोहएणं अप्पाणेणं विसुद्धलेस्सं देवं देविं अणणयरं जाणइ, पासइ' हे भदन्त !

देवे ' હે ભદન્ત ! જે દેવની લેશ્યા વિશુદ્ધ નથી એવો વિભંગજ્ઞાની દેવ 'असमोहएणं अप्पाणेणं' ઉપયોગ રહિત આત્મા દ્વારા 'अविसुद्धलेस्सं देवं देविं अण्णयरं जाणइ पासइ ?' શું વિભંગજ્ઞાનવાળા દેવને, વિભંગજ્ઞાનવાળી દેવીને, અથવા તે બન્નેમાંથી કોઇ એકને શું જાણે છે અને દેખે છે ? તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે- 'णो इणट्ठे समट्ठे' હે ગૌતમ ! એવું સંભવી શકતું નથી. જેની લેશ્યા વિશુદ્ધ નથી. એવો દેવ મિથ્યાદૃષ્ટિ હોવાને કારણે ઉપયોગ રહિત આત્મા દ્વારા વિશુદ્ધ લેશ્યાથી રહિત હોય એવા વિભંગજ્ઞાની દેવને, વિભંગજ્ઞાની દેવીને, અથવા તે બન્નેમાંથી કોઇ પણ એકને જાણી-દેખી શકતો નથી.

હવે સૂત્રકાર બીજા વિકલ્પનું પ્રતિપાદન કરે છે- ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને આ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછે છે- 'एवं अविसुद्धलेस्से णं भंते ! देवे असमोहएणं

इणट्ठे समट्ठे' २। एवम् तथैव अविशुद्धलेश्यः खलु भदन्त ! देवः असमवहतेन अनुपयुक्तेन आत्मना विशुद्धलेश्यम्-अवधिज्ञानिनं देवं देवीम्, अन्यतरं वा जानाति पश्यति ? भगवानाह-नायमर्थः समर्थः, इति द्वितीयो विकल्पः२। अथ तृतीयं विकल्पमाह-'अविसुद्धलेस्से णं भंते ! देवे समोहएणं अप्पाणेणं अविसुद्धलेस्सं देवं देवीम्, अण्णयरं जाणइ, पासइ ? णो इणट्ठे समट्ठे' गौतमः पृच्छति अविशुद्धलेश्यः खलु भदन्त ! देवः समवहतेन=उपयोगसहितेन आत्मना अविशुद्धलेश्य देवं देविं अन्यतरं जानाति, पश्यति ? भगवानाह-नायमर्थः समर्थः,

---

अविशुद्धलेश्यावाला ऐसा विभंगज्ञानी मिथ्यादृष्टि देव अनुपयुक्त आत्मा द्वारा विशुद्धलेश्यावाले- अविधिज्ञानशाली देव को या अवधिज्ञानी शालिनी देवी को या इन दोनों में से अन्य किसीको भी क्या जानता और देखता है ? इसके उत्तर में प्रभु गौतम से कहते हैं कि- 'णो इणट्ठे समट्ठे' हे गौतम ! यह अर्थ समर्थ नहीं है। क्यों कि विभङ्गज्ञानी होने के कारण वह उन्हें जानने के सामर्थ्य से रहित होता है। अब गौतम पुनः प्रभु से ऐसा पूछते हैं कि 'अविसुद्धलेस्से णं भंते ! देवे समोहया समोहएणं अप्पाणेणं अविसुद्धलेस्सं देव देविं अण्णायरं जाणइ पासइ ?' कि हे भदन्त ! ऐसा देव कि जिसकी लेश्या अविशुद्ध है- विभङ्ग ज्ञानी है- वह क्या उपयुक्त अनुपयुक्त आत्मा द्वारा अविशुद्धलेश्यावाले देव को या देवी को या ऐसे ही अन्य किसी को भी जानता और देखता है ? उत्तर में प्रभु कहते हैं कि 'णो इणट्ठे समट्ठे' हे गौतम ! यह अर्थ समर्थ नहीं है।

अप्पाणेणं विसुद्धलेस्स देवं देविं अण्णयरं जाणइ पासइ ?' હે ભદન્ત ! અવિશુદ્ધ લેશ્યાવાળો વિભંગ જ્ઞાની મિથ્યાદૃષ્ટિ દેવ અનુપયુકત (ઉપયોગ રહિત) આત્મા દ્વારા શું વિશુદ્ધ લેશ્યાવાળા - અવધિજ્ઞાનવાળા દેવને અવધિજ્ઞાનવાળી દેવીને, અથવા તે બન્નેમાંના કોઇ એકને જાણે છે અને દેખે છે ?

તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે- 'णो इणट्ठे समट्ठे' હે ગૌતમ ! એ વાત સંભવી શકતી નથી. કારણ કે તે દેવ વિભંગજ્ઞાની (વીપરીત જ્ઞાનવાળો) હોવાને કારણે તેમને જાણવાના સામર્થ્યથી રહિત હોય છે. હવે ગૌતમ સ્વામી ત્રીજો પ્રશ્ન પૂછે છે- 'अविसुद्धलेस्से णं भंते ! देवे समोहया समोहएणं अप्पाणेणं अविसुद्धलेस्सं देवं देविं अण्णयरं जाणइ पासइ ?' હે ભદન્ત ! એવો દેવ કે જેની લેશ્યા અવિશુદ્ધ છે - જે વિભંગજ્ઞાની છે - તે શું ઉપયુકત અનુપયુકત આત્મા દ્વારા અવિશુદ્ધ લેશ્યાવાળા દેવ, દેવીને, અથવા એવાંજ અન્ય કોઇને પણ શું જાણે છે અને દેખે છે ? ઉત્તર- 'णो इणट्ठे समट्ठे' હે ગૌતમ એવું પણ સંભવી શકતું

अविशुद्धलेश्यस्य मिथ्यादृष्टित्वेन ज्ञातुमशक्यत्वात् इति तृतीयो विकल्पः ३। अथ चतुर्थं विकल्पमाह-'अविसुद्धलेस्से णं भंते देवे समोहएणं अप्पाणेणं विसुद्धलेस्सं देवं देविं अण्णयरं जाणइ, पासइ ? णो इणट्ठे समट्ठे' गौतमः पृच्छति-अविशुद्धलेश्यः खलु भदन्त ! देवः समवहतेन आत्मना विशुद्धलेश्यं देवं, देवीम्, अन्यतरं वा जानाति, पश्यति ? भगवानाह-नायमर्थः समर्थः, तस्यापि विभङ्गज्ञानित्वेन ज्ञातुमशक्यत्वात् ४। अथ पञ्चममाह-'अविसुद्धलेस्से णं भंते ! देवे समोहयाऽसमोहएणं अप्पाणेणं अविसुद्धलेस्सं देवं देविं अण्णयरं जाणइ, पासइ ? णो इणट्ठे समट्ठे' गौतमः पृच्छति- अविशुद्धलेश्यः खलु भदन्त! देवः समवहताऽसमवहतेन=उपयुक्ताऽनुपयुक्तेन आत्मना अविशुद्धलेश्यं देवं देवीम् अन्यतरं जानाति, पश्यति ? भगवानाह-नायमर्थः समर्थः एतस्यापि मिथ्यादृष्टित्वेन ज्ञातुमशक्यत्वात् ५। अथ षष्ठमाह-'अविसुद्धलेस्सेणं भंते ! देवे समोहयाऽसमोहए णं अप्पाणेणं विसुद्धलेस्सं देवं देविं अण्णयरं जाणइ, पासइ ? णो इणट्ठे समट्ठे' गौतमः पृच्छति-अविशुद्धलेश्यः खलु

इसका भी कारण यही है कि वह मिथ्यादृष्टि होने के कारण उन्हें जानने की शक्ति से विकल कहा गया है। यह पाँचवां भंग है। अब छठे भंगरूप विकल्प के विषय में 'अविसुद्धलेस्से णं भंते ! देवे समोहयाऽसमोहएणं अप्पाणेणं विसुद्धलेस्सं देवं देविं अण्णयरं जाणइ पासइ' गौतमने यह प्रश्न किया कि हे भदन्त ! अविशुद्धलेश्यावाला देव उपयुक्त अनुपयुक्त आत्मा द्वारा विशुद्धलेश्यावाले देव को या देवी को या अन्य किसी को भी क्या जानता और देखता है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं कि 'णो इणट्ठे समट्ठे' हे गौतम ! यह अर्थ समर्थ नहीं है। क्यों कि अविशुद्धलेश्यावाला देव मिथ्यादृष्टि

નથી. કારણ કે તે મિથ્યાદૃષ્ટિ હોય છે, તેથી તેમને જાણવાની શકિત તેનામા હોતી નથી આ પાચમો ભગ છે. હવે છઠ્ઠા ભંગરૂપ વિકલ્પના વિષયમાં આ પ્રમાણે પ્રશ્ન કરવામા આવે છે- 'अविसुद्धलेस्सेणं भंते ! देवे समोहयाऽसमोहएणं अप्पाणेणं विसुद्धलेस्सं देवं देविं अणयरं जाणइ पासइ ?' હે ભદન્ત ! અવિશુદ્ધ લેશ્યાવાળો દેવ ઉપયુકત અનુપયુકત આત્મા દ્વારા વિશુદ્ધ લેશ્યાવાળા દેવને, દેવીને, અથવા એવાં જ અન્ય કોઇને પણ શું જાણી શકે છે અને દેખી શકે છે? ઉત્તર- 'णो इणट्ठे समट्ठे' હે ગૌતમ ! એ વાત સંભવી શકતી નથી, કારણ કે અશુદ્ધ લેશ્યાવાળો દેવ મિથ્યાદૃષ્ટિ હોય છે. તેના આત્મામાં મિથ્યાત્વ વર્તમાન હોવાને કારણે તેમને જાણવા માટેનો વાસ્તવિક બોધ તે દેવમાં ઉત્પન્ન થઇ શકતો નથી.

भदन्त ! देवः समवहताऽसमवहतेन आत्मना विशुद्धलेश्यं देवं देवीम् अन्यतरं जानाति, पश्यति ? भगवानाह–नायमर्थः समर्थः ६। 'विसुद्धलेस्से ण भंते ! देवे असमोहएणं अप्पाणेणं अविसुद्धलेस्सं देवं देविं अन्नयरं जाणइ, पासइ ? णो इणट्ठे समट्ठे'। गौतमः पृच्छति–विशुद्धलेश्यः खलु भदन्त ! देवः असमवहतेन=उपयोगरहितेन आत्मना अविशुद्धलेश्यं देवं देवीम् अन्यतरं जानाति, पश्यति ? भगवानाह–नायमर्थः समर्थः, विशुद्धलेश्यस्य देवस्य सम्यग्दृष्टित्वेऽपि उपयोगरहितत्वेन ज्ञातुमशक्यत्वात् ७। 'विसुद्धलेस्सेणं भंते ! असमोहएणं अप्पाणेणं विसुद्धलेस्सं देवं देविं अण्णयरं

होता है– उसकी आत्मा में मिथ्यात्व से वासित होने के कारण उन्हें जानने का वास्तविक बोध उत्पन्न नहीं हो पाता है। सप्तम विकल्प के विषय में गौतमने प्रभु से ऐसा पूछा है कि 'विसुद्धलेस्सेणं भंते ! देवे असमोहएणं अप्पाणेणं अविसुद्धलेस्सं देवं देविं अन्नयरं जाणइ पासइ' विशुद्धलेश्यावाला देव अनुपयुक्त आत्मा द्वारा अविशुद्धलेश्यावाले देव को, देवी को या अन्य किसी को जानता और देखता है ? उत्तर में प्रभु कहते हैं कि–'णो इणट्ठे समट्ठे' हे गौतम ! यह अर्थ समर्थ नहीं है। इसका कारण यह है कि यद्यपि ऐसा देव नियम से सम्यग्दृष्टि होता है- फिर भी पदार्थ का जानना तो उपयुक्त अवस्था में ही होता है अनुपयुक्त–उपयोगशून्य–अवस्था में नहीं। अतः सम्यग्दृष्टि होते हुए भी उपयोगशून्य होने के कारण विशुद्धलेश्यावाला भी देव उन्हें नहीं जानता देखता है। अब अष्टम-

હવે સાતમાં ભંગ સંબંધમાં ગૌતમ સ્વામી આ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછે છે– વિસુદ્ધલેસ્સેણં ભંતે અસમોહએણં અપ્પાણેણ અવિસુદ્ધલેસ્સં દેવં દેવિં અણ્ણયરં જાણઇ પાસઇ?' હે ભદન્ત ! વિશુદ્ધ લેશ્યાવાળા દેવ અનુપયુકત (ઉપયોગ રહિત) આત્મા દ્વારા અવિશુદ્ધ લેશ્યાવાળા દેવને, દેવીને અથવા એવાં અન્ય કોઇને શું જાણી-દેખી શકે છે ? તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે–'णो इणट्ठे समट्ठे' હે ગૌતમ ! એ વાત પણ સંભવી શકતી નથી તેનુ કારણ આ પ્રમાણે છે– જો કે એવો દેવ નિયમથી જ સમ્યગ્દૃષ્ટિ હોય છે, તો પણ પદાર્થને જાણવાનુ તો ઉપયુકત (ઉપયોગ યુકત) અવસ્થામાં જ બની શકે છે, ઉપયોગ રહિત અવસ્થામા બની શકતું નથી. તેથી સમ્યગ્દૃષ્ટિ હોવા છતા ઉપયોગ રહિત હોવાના કારણે વિશુદ્ધલેશ્યાવાળો તે દેવ પણ તેમને જાણી-દેખી શકતો નથી. હવે સૂત્રકાર આઠમો ભંગ પ્રકટ કરે છે–

जाणइ, पासइ ? णो इणट्ठे समट्ठे' गौतमः पृच्छति–विशुद्धलेश्यः खलु भदन्त ! देवः असमवहतेन=अनुपयुक्तेन आत्मना विशुद्धलेश्यं देवं देवीम् अन्यतरं जानाति, पश्यति ? भगवानाह–नायमर्थः समर्थः एतस्यापि विशुद्धलेश्यत्वेन मिथ्यादृष्टिरहितत्वेऽपि उपयोगाभावादेव ज्ञातुमशक्यत्वात् ८। 'विसुद्धलेस्से णं भंते ! देवे समोहएणं अप्पाणेणं अविसुद्धलेस्सं देवं देविं अण्णयरं जाणइ, पासइ ?' गौतमः पृच्छति हे भदन्त ! विशुद्धलेश्य खलु भदन्त ! देवः समवहतेन आत्माना अविशुद्धलेश्यं देवं देवीम् अन्यतरं जानाति,

---

विकल्प में जो गौतम ने 'विसुद्धलेस्से णं भंते ! देवे असमोहएणं अप्पाणेणं विसुद्धलेस्सं देवं देविं अण्णयरं जाणइ पासइ' ऐसा पूछा है कि विशुद्धलेश्यावाला देव अनुपयुक्त आत्मा द्वारा विशुद्धलेश्यावालेदेव को, देवी को तथा अन्य किसीको भी क्या जानता और देखता है ? इसके उत्तर में प्रभु उनसे कहते हैं कि 'णो इणट्ठे समट्ठे' हे गौतम ! यह अर्थ समर्थ नहीं है। इसका कारण भी यही है कि अनुपयुक्त अवस्थावाला होने के कारण वह विशुद्धलेश्यावाला होता हुआ भी देव उन्हें नहीं जानता है। नवमें भंगका विकल्प इस प्रकार से है 'विसुद्धलेस्सेणं भंते ! देवे समोहएण अप्पाणेणं अविसुद्धलेस्सं देव देविं अण्णयरं जाणइ पासइ' इसमें गौतमने प्रभुसे ऐसा पूछा है कि हे भदन्त ! विशुद्धलेश्यावाला देव उपयुक्त आत्मा द्वारा अविशुद्धलेश्यावाले देवको तथा अन्य और भी किसीको क्या जानता देखता है ? इसके उत्तर

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન- विसुद्धलेस्सेणं भंते ! देवे असमोहएणं अप्पाणेणं विसुद्धलेस्सं देवं देविं अण्णयरं जाणइ पासइ ?' હે ભદન્ત ! વિશુદ્ધ લેશ્યાવાળો દેવ ઉપયોગ રહિત આત્મા દ્વારા વિશુદ્ધ લેશ્યાવાળા દેવને, દેવીને, અથવા એવાં અન્ય કોઇને શુ જાણી-દેખી શકે છે ? તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે- 'णो इणट्ठे सम ' હે ગૌતમ ! એવું સંભવી શકતું નથી. કારણ કે તે ઉપયોગ રહિત અવસ્થાવાળો હોય છે, તે કારણે વિશુદ્ધ લેશ્યાવાળો હોવા છતાં તે તેમને જાણી શકતો નથી-ઉપયુકત અવસ્થામાં જ જાણવાનુ સભવી શકે છે, અનુપયુકત અવસ્થામાં નહીં. હવે ગૌતમ સ્વામી નવમા ભંગ વિષે પ્રભુને પ્રશ્ન પૂછે છે- विसुद्धलेस्सेणं भंते ! देवे समोहएणं अप्पाणेणं अविसुद्धलेस्सं देवं देविं अण्णयरं जाणइ पासइ ?' હે ભદન્ત ! વિશુદ્ધ લેશ્યાવાળો દેવ ઉપયુકત (ઉપયોગ રહિત) આત્મા દ્વારા અવિશુદ્ધ લેશ્યાવાળા દેવને, દેવીને, અથવા એવા અન્ય કોઇને શું જાણે છે અને દેખે છે ? તેનો

पश्यति ? भगवानाह–'हंता, जाणइ, पासइ ?' हे गौतम ! हन्त, सत्यम् विशुद्धलेश्यो देवः सम्यग्दृष्टित्वात् उपयुक्तत्वाच्च अविशुद्धलेश्यं देवं देवीम् अन्यतरं जानाति पश्यति ?। (९) 'विसुद्धलेस्सेणं भंते ! देवे समोहएणं अप्पाणेणं विसुद्धलेस्सं देवं देविं अण्णयरं जाणइ, पासइ ?' गौतमः पृच्छति–विशुद्धलेश्यः खलु भदन्त ! देवः समवहतेन आत्मना विशुद्धलेश्यं देवं देवीम् अन्यतरं जानाति पश्यति ? भगवानाह–'हंता, जाणइ पासइ !' हे गौतम ! हन्त, सत्यम्, विशुद्धलेश्यो देव सम्यग्दृष्टित्वात् उपयुक्तत्वाच्च विशुद्धलेश्यं देवं जानाति पश्यति १० (२)। अथ एकादशमाह–'विसुद्धलेस्से णं भंते ! देवे समोहयाऽसमोहएणं अविसुद्धलेस्सं देवं देविं अण्णयरं जाणइ, पासइ ?

में प्रभु उनसे कहते हैं कि 'हंता जाणइ पासइ' हां, गौतम ! जानता देखता है। तात्पर्य कहनेका यह है कि विशुद्धलेश्यावाला होनेके कारण वह देव सम्यग्दष्टि होता है तथा जब वह उपयुक्त अवस्था-वाला होता है तब वह उस अवस्थामें उन्हें जानता देखता है। दशवां विकल्प इस प्रकार से है 'विसुद्धलेस्से णं भंते ! देवे समो-हएण अप्पाणेणं विसुद्धलेस्सं देव देविं अण्णयरं जाणइ पासइ' हे भदन्त ! विशुद्ध लेश्यावाला देव उपयुक्त आत्मा द्वारा विशुद्ध-लेश्यावाले देवको, देवीको तथा अन्य और भी किसीको क्या जानता देखता है ? उत्तरमें प्रभु कहते है कि हे गौतम ! 'हंता, जाणइ पासइ' हां, वह जानता है देखता है । ग्यारहवां विकल्प इस प्रकारसे है 'विसुद्धलेस्सेणं भंते ! देवे समोहयाऽसमोहएणं अविसुद्धलेस्सं

જવાબ આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે– 'हंता, जाणइ पासइ' હા ગૌતમ ! એવો દેવ તેમને જાણે છે. અને દેખે છે તેનુ કારણ નીચે પ્રમાણે છે– તે દેવ વિશુદ્ધ લેશ્યાવાળો હોવાથી સમ્યક્દૃષ્ટિ હોય છે એવો સમ્યક્દૃષ્ટિ દેવ જ્યારે ઉપયોગયુકત અવસ્થાવાળો હોય છે, ત્યારે તે તેમને જાણે છે અને દેખે છે

હવે દસમાં ભંગ વિષે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને આ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછે છે– विसुद्धलेस्सेणं भंते ! देवे समोहएण अप्पाणेणं विसुद्धलेस्सं देवं देविं अण्णयरं जाणइ पासइ ?' હે ભદન્ત ! વિશુદ્ધ લેશ્યાવાળો દેવ ઉપયુકત આત્મા દ્વારા વિશુદ્ધ લેશ્યાવાળા દેવને, દેવીને, અથવા અન્ય કોઇને શું જાણે-દેખે છે ? ઉત્તર-'हंता, जाणइ पासइ' હા, ગૌતમ ! તે તેમને જાણે છે અને દેખે છે, તેનુ કારણ પણ નવમાં ભંગમાં બતાવ્યા પ્રમાણે જ સમજવું

હવે ૧૧ મા ભંગ વિષે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને આ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછે છે– 'विसुद्धलेस्सेणं भंते ! देवे समोहयाऽसमोहएणं अप्पाणेणं अविसुद्धलेस्सं

'हंता जाणइ, पासइ' गौतमः पृच्छति- विशुद्धलेश्यः खलु भदन्त ! देवः समवहताऽसमवहतेन आत्मना अविशुद्धलेश्यं देवं देवीम् अन्यतरं जानाति, पश्यति ? भगवानाह-हन्त सत्यम्, विशुद्धलेश्यो देवः सम्यग्दृष्टित्वात् उपयुक्तत्वाच्च अविशुद्धलेश्यं देवं जानाति पश्यति ११(३)। 'विसुद्धलेस्से णं भंते ! देवे समोहयाऽसमोहएणं विसुद्धलेस्सं देवं देविं अण्णयरं जाणइ, पासइ ? हंता जाणइ, पासइ' गौतमः पृच्छति-विशुद्धलेश्यः खलु भदन्त ! देवः समवह-

---

देवं देविं अण्णयरं जाणइ पासइ' हे भदन्त ! विशुद्ध लेश्यावाला-सम्यग्दृष्टि देव समव. असमवहत उपयुक्त अनुपयुक्त आत्मा द्वारा अविशुद्ध लेश्यावाले देव क, देवी को तथा इनमें से किसी एक को जानता देखता है क्या ? उत्तरमें प्रभु कहते हैं 'हंता जणइ पासइ' हां, गौतम ! विशुद्धलेश्यावाला देव सम्यग्दृष्टि होनेके कारण अपने विशुद्ध अवधिज्ञान के द्वारा उपयुक्त हो कर अविशुद्धलेश्यावाले देवादिकों को जानता देखता है । १२वें विकल्प के प्रश्न करते हुए गौतम प्रभुसे 'विसुद्धलेस्सेणं भंते ! देवे समोहयाऽसमोहएणं विसुद्धलेस्सं देवं देविं अण्णयरं जाणइ पासइ' ऐसा पूछ रहे हैं कि हे भदन्त ! विशुद्धलेश्यावाला देव उपयुक्त अनुपयुक्त आत्मा द्वारा क्या विशुद्धलेश्यावाले देवादिकों को जानता देखता है ? उत्तर में प्रभु से कहते हैं कि 'हता जाणइ पासइ' हां, गौतम ! विशुद्धलेश्यावाले देव सम्यग्दृष्टि होनेसे और उपयुक्त होनेसे विशुद्धलेश्यावाले देवादिकोंको

देव, देविं अण्णयरं जाणइ पासइ ?' હે ભદન્ત ! વિશુદ્ધ લેશ્યાવાળો વ-સમ્યક્દૃષ્ટિદેવ ઉપયુકત અનુપયુકત આત્મા દ્વારા અવિશુદ્ધ લેશ્યાવાળા દેવ, દેવીને, કે અન્ય કોઇને શુ જાણી-દેખી શકે છે ? ઉત્તર- 'हंता, जाणइ पासइ' હા, ગૌતમ ! એવો દેવ તેમને જાણી-દેખી શકે છે. કારણ કે વિશુદ્ધ લેશ્યાવાળો દેવ સમ્યગ્દૃષ્ટિ હોય છે, તે તેના અવધિજ્ઞાનનો ઉપયોગ કરીને અવિશુદ્ધ લેશ્યાવાળા દેવાદિને જાણી શકે છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી બારમાં ભંગ વિષે પ્રશ્ન પૂછે છે- 'विसुद्धलेस्सेणं भंते ! देवे समोहया ऽ समोहए णं विसुद्धलेस्सं देवं देविं अण्णयरं जाणइ पासइ ?' હે ભદન્ત ! વિશુદ્ધ લેશ્યાવાળો દેવ ઉપયુકત અનુપયુકત આત્મા દ્વારા વિશુદ્ધ લેશ્યાવાળા દેવને દેવીને અથવા અન્ય કોઇને શુ જાણે-દેખે છે ? તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે- 'हंता, जाणइ पासइ' હા, ગૌતમ ! વિશુદ્ધ લેશ્યાવાળો દેવ સમ્યગ્દૃષ્ટિ હોવાથી અને ઉપયુકત (ઉપયોગ યુકત) હોવાથી વિશુદ્ધ લેશ્યાવાળા દેવાદિકોને જાણી શકે છે અને દેખી શકે છે હવે ઉપર્યુકત વિષયનો ઉપસંહાર કરતા સૂત્રકાર કહે છે-

ताऽसमवहतेन आत्मना विशुद्धलेश्यं देवं देवीम् अन्यतरं जानाति, पश्यति ? भगवानाह-हन्त, सत्यम् , विशुद्धलेश्यो देवः सम्यग्दृष्टित्वात् उपयुक्तत्वाच्च विशुद्धलेश्यं देवं जानाति पश्यति १२ (४)।

अथोपरिवर्णितमुपसंहरन्नाह- 'एवं हेट्ठिल्लएहिं अट्ठहिं न जाणइ, न पासइ, उवरिल्लएहिं चउहिं जाणइ, पासइ' एवम्=तथा च अधस्तनैः=आद्यैः अष्टभिर्विकल्पैः तत्र षड्भिः- अविशुद्धलेश्यो देवः, अनुपयुक्तेन उपयुक्तेन उपयुक्ताऽनुपयुक्तेन वा आत्मना, द्वाभ्यांतु विशुद्धलेश्यो देवः अनुपयुक्तेन आत्मना न जानाति, न पश्यति। उपरितनैः-अन्तिमैश्चतुर्भि-र्विकल्पैः विशुद्ध-

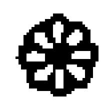

जानता देखता है। अब इस उपर वर्णित विषय का उपसंहार करते हुए सूत्रकार कहते हैं कि 'एवं हेट्ठिल्लएहिं अट्ठहिं न जाणइ, न पासइ, उवरिल्ले हिं चउहिं जाणइ पासइ' अधस्तन संबंधी आदि के आठ विकल्पों में रहा हुआ देव देवादिकों को नहीं जानता देखता है और उपरितन अन्तिम चार विकल्पों में रहा हुआ देव देवादिकों को जानता है। सो इन आदि के आठ विकल्पों में आये हुए ६ विकल्पों में वर्तमान देव इसलिये देवादिकों को उपयुक्त, अनुपयुक्त अथवा उपयुक्तानुपयुक्त आत्मा द्वारा नहीं जानता है कि वह मिथ्यादृष्टि है। तथा दो विकल्पों में वर्तमान देव विशुद्ध लेश्यावाला देव इसलिये देवादिकों को नहीं जानता है कि वह अनुपयुक्त अवस्थावाला है। तथा चार विकल्पों में वर्तमान विशुद्धलेश्यावाला देव देवादिकों को जानता है ऐसा जो कहा है उसमें कारण उसका

'एवं हेट्ठिल्लएहिं अट्ठहिं न जाणइ, न पासइ, उवरिल्लेहिं चउहिं जाणइ, पासइ' શરૂઆતના આઠ વિકલ્પોમાં રહેલો દેવ દેવાદિકોને જાણતો દેખતો નથી, પણ છેલ્લા ચાર વિકલ્પોમા રહેલા દેવ દેવાદિકો જાણી-દેખી શકે છે. પહેલાં આઠ વિકલ્પોમાંથી શરૂઆતના ૬ વિકલ્પોમા રહેલા દેવ દેવાદિકો ઉપયુકત, અનુપયુકત અથવા ઉપયુકતાનુપયુકત આત્મા દ્વારા જાણતો નથી કારણકે તે મિથ્યાદૃષ્ટિ હોય છે તથા પહેલા આઠ વિકલ્પોમાંના છેલ્લા બે વિકલ્પોમાં વર્તમાન વિશુદ્ધ લેશ્યાવાળો-સમ્યગ્દૃષ્ટિ દેવ અનુપયુકત (ઉપયોગ રહિત) અવસ્થાવાળો હોવાથી દેવાદિકોને જાણી શકતો નથી છેલ્લા ચાર વિકલ્પોમાં વર્તમાન વિશુદ્ધ લેશ્યાવાળો દેવ દેવાદિકોને જાણી શકે છે તેનું કારણ તેની સમ્યક્દૃષ્ટિયુકતતા અને ઉપયુકતાવસ્થા છે. અન્તે મહાવીર પ્રભુના કથનને

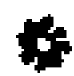
लेश्यो देवः उपयुक्तेन आत्मना जानाति, पश्यति। अन्ते-गौतम आह-'सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति, तदे भदन्त! तदेवं भदन्त! इति ॥३॥

इति श्री-जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर-पूज्यश्रीघासीलालव्रतिविर-चितायां श्रीभगवतीसूत्रस्य प्रमेयचन्द्रिकाख्यायां व्याख्यायां षष्ठशतकस्य नवमोद्देशकः समाप्तः ॥६-९॥

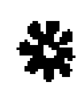
सम्यग्दृष्टिपना तथा उपयुक्तावस्था है। अन्त में प्रभु के कथन को स्वतः प्रमाणभूत मानते हुए गौतम प्रभु से कहते हैं कि भदन्त! आपने जो यह सब कहा है वह सर्वथा सत्य ही है सर्वथा सत्य ही है ॥सू०३॥

जैनाचार्य श्री घासीलालजी महाराजकृत 'भगवतीसूत्र' की प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याके छट्टे शतकके नववा उद्देशक समाप्त ॥६-९॥

સ્વતઃ પ્રમાણભૂત માનીને ગૌતમ સ્વામી તેમને કહે છે- 'सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति' 'હે ભદન્ત! આપના વચનો સર્વથા સત્ય જ છે સર્વથા સત્ય જ છે.' ॥સૂ. ૩॥

જૈનાચાર્ય શ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજકૃત 'ભગવતી' સૂત્રની પ્રમેયચંદ્રિકા વ્યાખ્યાના છઠ્ઠા શતકનો નવમો ઉદ્દેશો સમાપ્ત ॥૬-૯॥

अथ दशमोद्देशकः प्रारभ्यते–

षष्ठशतके दशमोद्दशस्य संक्षिप्तविषयविवरणम्

अन्यतीर्थिकानां वक्तव्यता यत्–राजगृहनगरस्थजीवानां सुखं दुःखं वा न कोऽपि पुरुषः बदरबीजमात्रं निष्पावमात्रं कलममात्रं माषमात्रं–मुद्गमात्रं, यूकामात्रम्, लिक्षामात्रमपि बहिर्निष्काश्य दर्शयितुं समर्थः। तत्र भगवतो महावीरस्य सिद्धान्तवक्तव्यता–यत्–केवलं राजगृहनगरस्थजीवानामेव न अपितु सर्वलोकस्थितजीवानां सुखं दुःखं वा तावन्मात्रं बहिर्निष्काश्य न कोऽपि दर्शयितु समर्थः। तत्रैव देवस्य गन्धानां सूक्ष्मतमपुद्गलानां दृष्टान्ततयोपन्यासः। जीवश्चैतन्यं चैतन्यं वा जीवः? इति प्रश्ने उभयोरेकरूपता

शतक ६ उद्देशक १०

छठे शतक के इस दशवें १० उद्देशकका विषयविवरण संक्षेपसे इस प्रकारसे है– अन्यतीर्थिकोंकी इस वक्तव्यताको कि "राजगृहनगर के जीवों के सुखदुःखको बेरकी गुठली के बराबर, वाल के बराबर, कलम–मटर या चावल के बराबर, उडद के बराबर, मूंग के बराबर, जू के बराबर या लीख के भी बराबर बाहर निकाल कर कोइ पुरुष नहीं दिखला सकता है" निरसन तथा महावीरप्रभुका इस विषयमें स्वसिद्धान्तका स्थापन इसमें यह कहा गया है कि केवल राजगृह नगर के रहनेवाले जीवों के ही नहीं, अपि तु समस्त लोकस्थित जीवों के सुखदुःख को भी कोइ पूर्वोक्तप्रमाण में बाहर निकाल कर नहीं दिखला सकता है। इस विषयमें देव और गंध के सूक्ष्मगत पुद्गलों का उदाहरण जीवचैतन्य है कि चैतन्यजीव है? इस प्रश्नमें

દસમા ઉદ્દેશકનો પ્રારંભ.

છઠ્ઠા શતકના દસમાં ઉદ્દેશકના વિષયનું સંક્ષિપ્ત વિવરણ—

અન્ય તીર્થિકોની આ પ્રકારની માન્યતા– 'રાજગૃહ નગરના જીવોનાં સુખદુઃખને બોરના ઠળિયા જેટલું, વાલ જેટલું, વટાણા કે ચોખાના દાણા જેટલું, અડદ કે મગના દાણા જેટલું, જૂ જેટલું, અથવા લીખ જેટલું પણ બહાર કાઢીને કોઇ પુરુષ બતાવી શકતો નથી.' આ કથનનુ ખંડન અને આ વિષયને અનુલક્ષીને મહાવીર પ્રભુનું કથન અને તે કથન દ્વારા સ્વસિદ્ધાંત નિર્દેશન–રાજગૃહ નગરમાં રહેનારા જીવોનાં જ સુખદુઃખને નહીં, પણ સમસ્ત લોકમાં રહેલા જીવોનાં સુખદુઃખને કોઇ પણપુરૂષ પૂર્વોકત પ્રમાણમાં બહાર કાઢી બતાવી શકતો નથી.' આ વિષે દેવ અને ગંધના

कथनम्। वैमानिकपर्यन्तं तथाविधविचारः। यो जीवति स जीवः, यो जीवः स जीवति? यो जीवति स तु जीव एव, जीवस्तु कदाचित् नैरयिकाद्यवस्थायां जीवति, कदाचित् सिद्धावस्थायां तु न जीवति=न प्राणान् धारयति सिद्धजीवः। वैमानिकपर्यन्तं तथाविधविचारः। नैरयिको भवसिद्धकः अभवसिद्धिकश्च। एवं भवसिद्धिकोऽपि नैरयिकः, अनैरयिकश्च। अन्यतीर्थिकमते सर्व जीवाना मैकान्तिकदुःखवेदकत्वम्, केषांचिद् ऐकान्तिकसुखवेदकत्वम्, केषांचित्तु सुखदुःखमिश्रवेदनावेदकत्वं वर्तते, तेषां च त्रयाणामपि नामग्राहं निर्देशः।

दोनों की एकरूपता का कथन वैमानिक देवों तक इसी प्रकार का विचार जो जीता है वह जीव है कि जो जीव है वह जीता है? इस प्रश्न के उत्तर में जो जीता है वह तो जीव है ही, पर जो जीव है वह नैरयिक आदि अवस्था में जीता भी है और नहीं भी जीता है प्राण धारण नहीं करता है ऐसा उत्तर। वैमानिक देवों तक इसी प्रकार का विचार नैरयिक जीव भवसिद्धिक है, या अभवसिद्धिक है, अथवा भवसिद्धिक या अभवसिद्धिक नैरयिक है? इस प्रश्न के उत्तर में- भवसिद्धिक भी नैरयिक होता है और अनैरयिक भी होता है। सर्वजीव एकान्तरूप से दुःख का वेदन करते हैं ऐसा अन्यतीर्थिक मत है सो इस पर भगवान् महावीर का मत ऐसा है कि कोइ जीव एकान्त से दुःख का ही वेदन करते हैं, कोइ जीव एकान्त से सुख का ही वेदन करते हैं और कोइ २जीव सुखदुःख इन दोनों का

સૂક્ષ્મગત પુદ્ગલોનું ઉદાહરણ. પ્રશ્ન- 'જીવ ચૈતન્ય છે કે ચૈતન્ય જીવ છે? ઉત્તર- બન્નેની એકરૂપતા છે. વૈમાનિક દેવો પર્યન્તના જીવો વિષે આ પ્રકારનો વિચાર, પ્રશ્ન- 'જે જીવે છે તે જીવ છે કે જે જીવ છે તે જીવે છે?' ઉત્તર- જે જીવે છે તે તો જીવે છે જ, પણ જે જીવ છે તે નારક આદિ અવસ્થામાં જીવે પણ છે અને નથી પણ જીવતો પ્રાણ ધારણ કરતો નથી' વૈમાનિક દેવો પર્યન્ત એજ પ્રકારનો વિચાર પ્રશ્ન- 'નારક જીવ ભવસિદ્ધિક છે, કે અભવસિદ્ધિક છે, અથવા ભવસિદ્ધિક કે અભવસિદ્ધિક નારક છે?' ઉત્તર- ભવસિદ્ધિક નારક પણ હોય હોય છે અને અનારક પણ હોય છે.

સમસ્ત જીવો એકાન્તરૂપે દુઃખનું વેદન કરે છે, એવો અન્યતીર્થિકોનો મત. પરન્તુ આ વિષય સંબંધી મહાવીર પ્રભુનો મત એવો છે કે 'કોઈ જીવ એકાન્તરૂપે દુઃખનુ જ વેદન કરે છે, કોઈ જીવ એકાન્તરૂપે સુખનું જ વેદન કરે છે, અને કોઇ કોઇ જીવ સુખદુઃખ બન્નેનું વેદન કરે છે', આ પ્રકારનું-કથન અને આ કથનના પ્રતિપાદનના

नैरयिकाणाम् आहारपुद्गलाः। तथैव यावत्-वैमानिकानाम् । केवली इन्द्रियद्वारा जानाति नवा ? इति प्रश्नः। इन्द्रियद्वारा केवली न जानाति इत्युत्तरम्। केवलिनः अमितज्ञानं निर्वृतदर्शनम्=आवरणरहितदर्शनम् । संग्रहगाथा ॥

षष्ठशतकस्य दशमोद्देशकः-अन्यतीर्थिकवक्तव्यता ।

मूलम्-'अण्णउत्थिया णं भंते ! एवं आइक्खंति, जाव परूवेंति, जावइया रायगिहे नयरे जीवा, एवइयाणं जीवाणं णो चक्किया कोइ सुहं वा, दुहं वा, जाव-कोलट्ठिमायमवि, निप्पावमायमवि; कलममायमवि मासमायमवि मुग्गमायमवि जूयामायमवि लिक्खामायमवि अभिनिवट्टेत्ता उवदंसित्तए-से कहमेयं भंते ! एवं ? गोयमा ! जं णं ते अण्णउत्थिया एवं आइक्खंति, जाव-मिच्छं ते एवं आहंसु, अहं पुण गोयमा ! एवं आइक्खामि, जाव-परूवेमि-सव्वलोए वि य णं सव्वजीवाणं णो चक्किया, केइ सुहं वा; तं चेव, जाव-उवदंसित्तए । से केणट्ठेणं ? गोयमा ! अयं णं जंबुद्दीवे दीवे, जाव विसेसाहिए परिक्खेवेणं पण्णत्ता, देवेणं महिड्ढिए; जाव-महाणुभागे एगं महं, सविले-

वेदन करते हैं ऐसा कथन तथा इस कथन में उन जीवों का नामनिर्देश नैरयिक जीवों के आहारपुद्गलों का कथन यावत् वैमानिकों के आहारपुद्गलों का कथन केवली भगवान् इन्द्रियों द्वारा जानते है या इन्द्रियों द्वारा नहीं जानते है ऐसा प्रश्न केवली भगवान् इन्द्रियों द्वारा नहीं जानते हैं ऐसा उत्तर केवली का ज्ञान अमित-अपार है निर्वृत दर्शन हैं अर्थात् आवरणरहित दर्शन है। संग्रहगाथा।

માટે તે દરેક પ્રકારના જીવોનો નામનિર્દેશ નારકોના આહાર પુદ્ગલોનું કથન, વૈમાનિકો પર્યન્તના જીવોના આહાર પુદ્ગલોનુ કથન. પ્રશ્ન- 'કેવલી ભગવાન ઇન્દ્રિયો દ્વારા જાણે છે કે ઇન્દ્રિયો દ્વારા જાણતા નથી ?' ઉત્તર- 'કેવલી ભગવાન ઇન્દ્રિયો દ્વારા જાણતા નથી. તેમનુ જ્ઞાન અમિત. (અમર્યાદિત-અપાર) હોય છે અને તેઓ આવરણ રહિત દર્શનવાળા હોય છે- (નિવૃત દર્શન હોય છે) એવું કથન- સંગ્રહ ગાથા-

वणं गंधसमुग्गयं गहाय तं अवदालेइ, तं अवदालेत्ता जाव-इणामेवकट्टु केवलकप्पं जंबुद्दीवं दीवं तिहिं अच्छरानिवाएहिं तिसत्तखुत्तो अणुपरियट्टित्ताणं हव्वं आगच्छेज्जा, से णूणं गोयमा! से केवले कप्पे जंबुद्दीवे दीवे तिहिं घाणपोग्गलेहिं फुडे? हंता, फुडे। चक्किया णं गोयमा! केइ तेसिं घाणपोग्गलाणं कोलट्ठिमायमवि, जाव-उवदंसित्तए? णो इणट्ठे समट्ठे, से तेणट्ठेणं जाव-उवदंसेत्तए ॥ सू० १ ॥

छाया-अन्ययूथिकाः खलु भदन्त! एवम् आख्यान्ति, यावत्-प्ररूपयन्ति, यावन्तो राजगृहे नगरे जीवा एतावतां जीवानां न शक्नुयात् कोऽपि सुखं वा, दुःखं वा, यावत्-कोलास्थिकमात्रमपि, निष्पावमात्रमपि, कलायमात्रमपि, माषमात्रमपि, मुद्गमात्रमपि यूकामात्रमपि, लिक्षामात्रमपि, अभिनिर्वर्त्य

अन्यतीर्थिकवक्तव्यता-

'अन्न उत्थियाणं भंते!' इत्यादि।

सूत्रार्थ - (अन्नउत्थियाणं भंते! एवं आइक्खंति जाव परूवेंति) हे भदन्त! अन्यतीर्थिकजन इस प्रकार से कहते हैं यावत् प्ररूपित करते हैं कि - (जावइया रायगिहे नयरे जीवा-एवइयाणं जीवाणं णो चक्किया कोइ सुहं वा दुहं वा जाव कोलट्ठिगमायमवि, निप्पावमायमवि, कलममायमवि, मास मायमवि, मुग्गमायमवि, जूया मायमवि, लिक्खामायमवि, अभिनिवेट्टेत्ता उवदंसित्तए) राजगृह नगरमें जितने जीव है- उन सब

અન્યતીર્થિક વક્તવ્યતા—

'अन्नउत्थियाणं भंते!' ઇત્યાદિ-

સૂત્રાર્થ- (अन्नउत्थियाणं भंते! एवं आइक्खंति जाव परूवेति) હે ભદન્ત! અન્યતીર્થિકો આ પ્રમાણે કહે છે અને પ્રરૂપણા કરે છે કે (जावइया रायगिहे नयरे जीवा-एवइयाणं जीवाणं णो चक्किया कोइ सुहं वा जाव कोलट्ठिगमायमवि, निप्पावमायम वि, कलममायम वि, मासमायमवि मुग्गमायमवि, जूयामायमवि, लिक्खामायमवि, अभिनिवट्टेत्ता उवदंसित्तए)

उपदर्शयितुम्, तत् कथमेतत् भदन्त! एवम्? गौतम! यत् ते अन्ययूथिका एवम् आख्यान्ति, यावत् मिथ्या ते एवम् आहुः, अहं पुनर्गौतम! एवम् आख्यामि, यावत्-प्ररूपयामि सर्वलोकेऽपि च सर्वजीवानां न शक्नुयात् कोऽपि सुखं वा, तदेव, यावत्-उपदर्शयितुम्, तत् केनार्थेन? गौतम! अयं जम्बू

जीवों के कोई भी सुख को या दुःख को, बेर की गुठली के जितना वालके जितना, कलाय-मठर या चावलके जितना, अडदके जितना, मूगके जितना, जूं के जितना, तथा लीखके भी जितना उनसे वाहर निकाल कर दिखलाने के लिये समर्थ नहीं है। (से कहमेयं भंते! एवं) सो हे भदन्त! क्या यह ऐसी ही वात है क्या? (गोयमा! जं णं ते अण्णउत्थिया एवं आइक्खंति, जाव मिच्छं ते एवं आहंसु अहं पुण गोयमा! एवं आइक्खामि, जाव परूवेमि, सव्वलोए वि य णं सव्वजीवाणं णो चक्किया-केइसुहं वा तंचेव जाव उवदंसित्तए) हे गौतम! उन अन्ययूथिक जनोंने जो ऐसा कहा हैं यावत् प्ररूप्या हैं सो वह उन्होंने मिथ्या कहा हैं। हे गौतम! मैं तो इस विषयमें ऐसा कहता हूं- यावत् प्ररूपित करता हूं कि इस समस्त लोकमें भी कोइ भी समस्त जीवोंके सुख अथवा दुःखको पूर्वोक्त प्रमाणमें वाहर निकाल कर दिखाने के लिये समर्थ नहीं हैं। (से केणट्ठेणं) हे भदन्त! ऐसा आप किस कारणसे कहते है? (गोयमा) हे गौतम!

રાજગૃહ નગરમા જેટલાં જીવ છે, તે બધા જીવોનાં કોઇપણ સુખને કે કોઇ પણ દુઃખને, બોરના ઠળિયા જેટલું, વાલ જેટલું, વટાણા કે ચોખાના દાણા જેટલું, અડદ જેટલું, મગ જેટલું, જૂ જેટલુ, કે લીખ જેટલું પણ બહાર કાઢીને બતાવવાને કોઇપણ વ્યક્તિ સમર્થ નથી (से कहमेयं भंते! एवं) હે ભદન્ત શું તેમની તે વાત સાચી છે? (गोयमा! जं णं ते अण्णउत्थिया एवं आइक्खंति, जाव मिच्छं ते एवं आहंसु अहं पुण गोयमा! एवं आइक्खामि, जाव परूवेमि, सव्वलोए वि य णं सव्व जीवाणं णो चक्किया-केइ सुहं वा तं चेव जाव उवदंसित्तए) હે ગૌતમ! તે અન્યયૂથિકોએ (અન્ય મતવાદીઓએ) એવું જે કહ્યું છે, એવી જે પ્રરૂપણા કરી છે તે મિથ્યા (જૂઠી) છે. હે ગૌતમ! હું તો આ વિષયમ એવું કહું છું અને એવી પ્રરૂપણા કરુ છું કે આ સમસ્ત લોકના સમસ્ત જીવોના સુખ અથવા દુઃખને પૂર્વોક્ત પ્રમાણમાં બહાર કાઢીને બતાવવાને કોઇપણ વ્યક્તિ સમર્થ નથી (से केणट्ठेणं?) હે ભદન્ત? આપ શા કારણે એવું કહો છો? (गोयमा!)

द्वीपो द्वीपः, यावत्--विशेषाधिकः परिक्षेपेण प्रज्ञप्तः। देव खलु महर्द्धिकः, यावत्--महानुभागः एकं महान्तं, सविलेपनं, गन्धसमुद्गकं गृहीत्वा तम् अवदारयति, तम् अवदार्य यावत्--इदमेवं कृत्वा केवलकल्पं जम्बूद्वीपं द्वीपं त्रिभिश्चप्पुटिकानिपातैस्त्रिसप्तवारम् अनुपर्यटय खलु शीघ्रम् आगच्छेत्, तत् नूनं गौतम ! स केवलकल्पो जम्बूद्वीपो द्वीपस्तैर्घ्राणपुद्गलैः स्पृष्टः ?

(अय णं जंबुद्दीवे दीवे जाव विसेसाहिए परिक्खेवेणं पण्णत्ता) जो यह जंबूद्वीप नामका द्वीप है कि जो यावत् परिक्षेप से विशेषाधिक है ८ देवे णं महिड्ढिए जाव महाणुभागे-एग महं सविलेवणं गंध-समुग्गयं गहाय तं अवद्दालेइ, तं अवद्दालेत्ता जाव इणामेव कट्टु केवलकप्पं जंबुद्दीवं दीवं तिहिं अच्छरानिवाएहि तिसत्तक्खुत्तो अपरि-यट्टित्ताणं हव्वं आगच्छेज्जा) इसमें कोइ एक महर्द्धिक यावत् महा-प्रभाववाला देव एक विशाल विलेपनयुक्त गंधद्रव्य से भरे हुए डब्बे को लेकर खोले और खोलकर यावत् वह देव यह चला-यह चला इस प्रकार से उतावला बनकर इतने मात्र समय में कि जितना समय ३ तीन चुटकी बजाने में लगता है इस संपूर्ण जंबूद्वीप का २१ बार चक्कर लगाकर अपने स्थानपर आजावे, (से णूणं गोयमा ! से केवल-कप्पे जंबुद्दीवे दीवे तिहिं घाणपोग्गलेहिं फुडे) तो हे गौतम ! इस प्रकार की उसकी क्रिया से वह सम्पूर्ण जम्बूद्वीप उन गंधपुद्गलों से

હે ગૌતમ ! अयं णं जंबूद्दीवे दीवे जाव विसेसाहिए परिक्खेवणं पण्णत्ता) આ જંબૂદ્વીપ નામનો દ્વીપ (यावत्) પરિક્ષેપની અપેક્ષાએ વિશેષાધિક છે (देवे णं महिड्ढीए जाव महाणुभागे एगं महं सविलेवणं गंधसमुग्गयं गहाय तं अवद्दालेइ, तं अवद्दालेत्ता जाव ईणामेव कट्टु केवलकप्पं जंबुद्दीवं दीवं तिहिं अच्छरानिवाएहिं तिसत्तक्खुत्तो अपरियट्टित्ताणं हव्वं आगच्छेज्जा) હવે કોઈ એક મહર્દ્ધિક મહાદ્યુતિક, મહા- પ્રભાવશાળી આદિ વિશેષણોવાળો દેવ, તેમાં (તે જંબૂદ્વીપમાં) એક વિશાળ વિલેપનયુક્ત ગંધદ્રવ્યથી ભરેલા ડબ્બાને લઈને ખોલી નાખે, અને તેને ખોલી નાખીને ઘણીજ શીઘ્ર ગતિથી ચાલવા માંડે તે એટલી બધી શીઘ્ર ગતિથી ચાલે કે ઉપર્યુક્ત પરિધીવાળા વિશાળ જંબૂદ્વીપની, ત્રણ ચપટી વગાડતા જેટલો સમય લાગે એટલા સમયમાં, ૨૧ વાર પ્રદક્ષિણા કરીને પોતાને, સ્થાને પાછો આવી જાય. (से णूणं गोयमा ! से केवलकप्पे जंबुद्दीवे दीवे तिहिं घाणपोग्गलेहिं फुडे) તો હે ગૌતમ ! આ પ્રકારની તેની તે ક્રિયાથી શું સંપૂર્ણ જંબૂદ્વીપ તે ગંધપુદ્ગલોથી

हन्त, स्पृष्टः। शक्नुयात् गौतम! कश्चित् तेषां घ्राणपुद्गलानां कोलास्थिकमात्रमपि यावत् उपदर्शयितुम्? नायमर्थः समर्थः, तत् तेनार्थेन यावत्-उपदर्शयितुम् ॥सू० १॥

टीका-नवमोद्देशकान्ते अविशुद्धलेश्यस्य ज्ञानाभावः प्रतिपादितः, अथ-दशमोद्देशकेऽपि तमेव ज्ञानाभावम् अन्यतीर्थिकमाश्रित्य प्रतिपादयितुमाह-'अण्णउत्थिया णं भंते' इत्यादि। 'अण्णउत्थिया णं भंते? एवं आइक्खति,-

स्पर्शित हो जाता है कि नहीं? (हंता फुडे) हां, भदन्त! वह सम्पूर्ण जम्बूद्वीप उन गंधपुद्गलों से स्पर्शित हो जाता है। (चक्किया णं गोयमा! केइ तेसिं घणपोग्गलाणं कोलट्ठिमायमवि जाव उवदंसित्तए? णो इणट्ठे समट्ठे, से तेणट्ठेणं जाव उवदंसेत्तए) तो कहो गौतम! कोई क्या उन गंधपुद्गलों को उस समस्त जंबूद्वीप में से बेर की गुठली बराबर यावत् बाहर निकालकर दिखलाने के लिये समर्थ हो सकता है? हे भदन्त! यह अर्थ समर्थ नहीं है- तो इसी तरह से हे गौतम! समस्त लोकवर्ती जीवों के सुखादिकों को भी उनमें से बेर की गुठली आदि जितना भी बाहर निकालकर कोई नहीं दिखला सकता है।

टीकार्थ-नौवे उद्देशक के अंत में अविशुद्धलेश्यावाले में सम्यग्ज्ञान का अभाव प्रतिपादित किया गया है। दशवें उद्देशक में भी इसी सम्यग्ज्ञान का अभाव अन्यतीर्थिकजन को आश्रित करके सूत्रकार प्रकट कर रहे हैं—इस में गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है कि

સ્પર્શાશે કે નહી? (हंता फुडे) હા, ભગવન્! સંપૂર્ણ જંબૂદ્વીપ તે ગંધપુદ્ગલોથી સ્પર્શાશે (चक्कियाणं गोयमा! केइ तेसिं घणपोग्गलाणं कोलट्ठिमायमवि जाव उवदंसित्तए? णो इणट्ठे समट्ठे, से तेणट्ठेणं जाव उवदंसेत्तए) હે ગૌતમ! શું કોઇ વ્યકિત તે ગંધપુદ્ગલોને, બોરના ઠળિયાથી લઇને લીખ પર્યન્તના પ્રમાણુમાં પણ સમસ્ત જંબૂદ્વીપમાંથી બહાર કાઢીને બતાવવાને સમર્થ હાય છે?

ગૌતમ સ્વામી જવાબ આપે છે- 'હે ભદન્ત! એવું સંભવી શકતું નથી.' મહાવીર પ્રભુ કહે છે- 'હે ગૌતમ! એજ રીતે સમસ્ત લોકના જીવોનાં સુખ અને દુઃખને બોરના ઠળિયા આદિ જેટલા પણ બહાર કાઢી બતાવવાને કોઇ સમર્થ નથી.

ટીકાર્થ- નવમાં ઉદ્દેશકને અન્ત અવિશુદ્ધ લેશ્યાવાળા જીવોમાં સમ્યક્ જ્ઞાનના અભાવનુ પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે. આ દસમા ઉદ્દેશકમાં પણ સૂત્રકાર એજ સમ્યગ્જ્ઞાનના અભાવનું અન્યતીર્થિક જનોને અનુલક્ષીને કથન કરે છે. આ વિષયને અનુલક્ષીને ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે- 'अण्णउत्थियाणं

जाव-परूवेंति' गौतमः पृच्छति,-हे भदन्त! अन्ययूथिकाः-अन्यतीर्थिकाः खलु एवं वक्ष्यमाणप्रकारेण आख्यान्ति कथयन्ति यावत्-प्ररूपयन्ति=प्ररूपणां कुर्वन्ति, यावत्करणात् 'भाषन्ते, प्रज्ञापयन्ति' इति संग्राह्यम्। तेषां वक्तव्य-विषयमाह-'जावइया रायगिहे नयरे जीवा' यावन्तो राजगृहे नगरे जीवा वर्तन्ते 'एवइयाणं जीवाण णो चकिया कोइ सुहंवा, दुहंवा,' एतावतां राज-गृहनगरस्थानां सर्वेषां जीवानाम् न शक्नुयात् कोऽपि पुरुषः सुखं वा, दुःखं वा उपदर्शयितुम्, इत्यग्रेण सम्बन्धः। कियत्परिमितमित्याह-'जाव-कोलट्ठिगमाय-मवि,। निप्पावमायमवि, कलममायमवि' अधिकम्, अधिकतरम्, अधिकतमं तु दूरे आस्ताम्, प्रत्युत यावत् कोलास्थिकमात्रमपि=बदरगुटिकामात्रमपि, निष्पावमात्रमपि वल्लचणकप्रमाणमपि कलायमात्रमपि 'मटर' इति भाषा प्रसिद्धस्य प्रमाणमात्रमपि 'मासमायमवि, मुग्गमायमवि, जूयामायमवि, लिक्खामायमवि, अभिनिवट्टेत्ता, उवदंसित्तए' माष-मात्रमपि माष-'उडद' इति भाषाप्रसिद्धम् मुद्गमात्रमपि मुद्ग (मुंग इति भाषाप्रसिद्धम्) यूका-

---

'अण्णउत्थिया णं भंते! एवं -आएक्खति, जाव परूवेंति' हे भदन्त! अन्य तीर्थिकजन जो ऐसा कहते हैं यावत् प्ररूपित करते हैं-यावत् शब्द से भाषण करते हैं, प्रज्ञापित करते हैं कि 'जावइया रायगिहे नयरे जीवा' कि जितने भर भी जीव राजगृह नगर में हैं 'एवइयाणं जीवाणं कोइ सुहं वा दुहं वा' इन सब जीवों के सुख को अथवा दुःख को कोइ भी जीव अधिक, अधिकतर और अधिकतम की तो बात ही क्या है 'जाव कोलट्ठिगमायमवि, निप्पावमायमवि, यावत् बेर की गुठली जितना भी वाल के या चना के जितना भी 'कलममायमवि' मटर के जितना भी, 'मासमायमवि' उडद के जितना भी, 'मुग्गमायमवि' मूंग के जीतना भी, 'जूयामायमवि' यूका-जूं के

भंते! एव आइक्खंति, जाव परूवेंति' હે ભદન્ત! અન્યમતવાદીઓ એવું જે કથન કરે છે, એવું જે ભાષણ કરે છે, એવી જે પ્રજ્ઞાપના કરે છે અને એવી જે પ્રરૂપણા કરે છે કે 'जावइया रायगिहे नयरे जीवा' રાજગૃહ નગરમા જેટલા જીવો છે. 'एवइयाणं जीवाणं कोइ सुहंवा दुहंवा' તે સમસ્ત જીવોના સુખને અથવા દુઃખને કોઇપણ વ્યકિત અધિક, અધિકતર, અને અધિકતમની તો વાતજ શું કરવી 'जाव कोलट्ठिगमायमवि, निप्पावमायमवि', પરન્તુ બોરના ઠળિયા જેટલા, કે વાલ અથવા ચણા જેટલા, 'कलममायमवि' વટાણા જેટલા, 'मासमायमवि' અડદ જેટલા, 'मुग्गमायमवि' મગ જેટલા, 'जूयामायमवि' યૂકા (જૂ) જેટલા,

मात्रमपि, लिक्षामात्रमपि अभिनिर्वर्त्य - बहिः - निष्काश्य उपदर्शयितुं नो शक्नुयात् कश्चित् इति पूर्वेणान्वयः, 'से कहमेयं भंते ! एवं' तत् कथमेतत् हे भदन्त! एवम् ? कोऽपि पुरुषः राजगृहनगरस्थसर्वजीवानां सुखं दुःखं वा बहिः निःसार्य प्रदर्शयितुं न समर्थः इति यद् अन्यतीर्थिकैः प्रतिपादितं तत् किं सत्यमिति प्रश्नः, भगवानाह-- 'गोयमा ! जं णं ते अण्णउत्थिया एवं आइक्खंति, जाव-मिच्छं ते एवं आहंसु' हे गौतम ! यत् ते अन्ययूथिकाः -अन्यतीर्थिकाः एवम् उक्तप्रकारेण आख्यान्ति यावत्-भाषन्ते, प्रज्ञापयन्ति, प्ररूपयन्ति, ते अन्यतीर्थिकाः एवम् उक्तप्रकारं मिथ्या आहुः। 'अहं पुण गोयमा ! एवं आइक्खामि, जाव-परूवेमि' हे गौतम ! अहं पुनः-अहं तु एवं वक्ष्यमाणप्रकारेण आख्यामि यावत्-भाषे, प्रज्ञापयामि, प्ररूपयामि, यत्- 'सव्वलोएवि य णं सव्वजीवाणं णो चक्किया, कोइ सुहं वा, तं चेव, जाव-

---

जितना भी, 'लिक्खामायमवि' लीख के जीतना भी 'अभिनिव्वट्टेत्ता' बाहर निकाल कर 'उवदंसित्तए' दिखलाने के लिये 'णो चक्किया' समर्थ नहीं है। सो कहमेयं भंते! एवं' हे भदन्त ! उनका यह कथन ऐसा ही है-अर्थात् सत्य है क्या? इस के उत्तर में प्रभु उनसे कहते हैं कि 'गोयमा' हे गौतम ! (जं णं ते अण्णउत्थिया' जो वे अन्य-तीर्थिकजन 'एवं आइक्खंति जाव मिच्छंते एवं आहंसु' ऐसा कहते हैं यावत्-भाषण करते हैं, प्रज्ञापित करते हैं, प्ररूपित करते हैं- सो वे इस प्रकारसे मिथ्या कथन करते हैं। 'अहं पुण गोयमा !' मैं तो हे गौतम ! 'एवं आइक्खामि' इस विषय में ऐसा कहता हूं -यावत्-'भाषण करता हूं प्रज्ञापित करता हूं, प्ररूपित करता हूं' कि 'सव्वलोए वि य णं सव्वजीवाणं कोइ सुहं वा तं चेव जाव उवदंसित्तए

'लिक्खामायमवि' કે લીખ જેટલા પ્રમાણમાં પણ 'अभिनिव्वट्टेत्ता' બહાર કાઢીને 'उवदंसित्तए' બતાવવાને 'णो चक्किया' સમર્થ નથી. 'कहमेयं भंते ! एवं' તો હે ભદન્ત ! શું તેમનુ તે કથન સત્ય છે?

તેનો જવાબ આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે- 'गोयमा !' હે ગૌતમ ! 'जं णं ते अण्णउत्थिया एवं आइक्खंति जाव मिच्छंते एवं आहंसु' અન્ય મતવાદીઓ એવું જે કહે છે, ભાષણ કરે છે, પ્રજ્ઞાપના કરે છે અને પ્રરૂપણા કરે છે, તે તેમનુ કથન મિથ્યા (જૂઠ) સમજવું. 'अहं पुण गोयमा' હે ગૌતમ ! હું તો 'एवं आइक्खामि' એવું કહું છું, ભાષણ કરૂં છું, પ્રજ્ઞાપિત કરૂં છું અને પ્રરૂપણા કરૂં છું કે सव्वलोए वि य णं सव्वजीवाणं कोइ सुहंवा तंचेव जाव

'उवदंसित्तए' सर्वलोकेऽपि च सर्वजीवानां न शक्नुयात् कोऽपि पुरुषः सुखं वा, तदेव पूर्वोक्तं सुखं दुःखं वा यावत्-उपदर्शयितुम्, यावत्करणात् 'कोलास्थिकमात्रमपि, निष्पावमात्रमपि, कलायमात्रमपि, माषमात्रमपि, मुद्गमात्रमपि, यूकामात्रमपि, लिक्षामात्रमपि, अभिनिवर्त्य' इति संग्राह्यम्। गौतमस्तत्र कारणं पृच्छति-'से केण'णं?' तत् केनार्थेन? केन कारणेन हे भदन्त! उक्तरीत्या प्रोच्यते? भगवानाह-'गोयमा! अयं णं जंबुदीवे दीवे, जाव-विसेसाहिए परिक्खेवेणं पण्णत्ते' हे गौतम! अयं खलु जम्बूद्वीपो द्वीपः यावत्-परिक्षेपेण परिधिना विशेषाधिकः प्रज्ञप्तः, यावत्करणात् 'सव्वदीवसमुद्दाणं सव्वब्भं-

णो चक्किया' समस्तलोक में भी सब जीवों के कोइ सुख अथवा दुःख को बाहर निकाल करके दिखलाने के लिये समर्थ नहीं है। यहां यावत् शब्द से 'कोलास्थिकमात्रमपि, निष्पावमात्रमपि, कलायमात्रमपि, माषमात्रमपि, मुद्गमात्रमपि, यूकामात्रमपि, लिक्षामात्रमपि अभिनिर्वत्य' इस पूर्वोक्त पाठ का संग्रह हुआ है। अब गौतम इस विषय में कारण जानने की इच्छा से प्रभु से पूछते हैं कि 'से केणट्ठेणं' हे भदन्त! ऐसा आप जो कहते हैं सो इसमें क्या हेतु है-इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं कि-'गोयमा' हे गौतम! 'अयं णं जंबुदीवे दीवे जाव विसेसाहिए परिक्खेवेणं पण्णत्ता' यह जो जम्बूद्वीप नाम का द्वीप है कि जो परिधि से विशेषाधिक कहा गया है -अर्थात् जिसकी परिधि कुछ विशेषाधिक है ऐसे पीछे आये हुए पाठ से इस परिधि का प्रमाण व्यक्त किया जा चुका है-इसी पाठ को स्पष्ट समझने के लिये यहाँ यावत् पद से 'सव्वदीवसमुद्दाणं सव्व

उवदंसित्तए णो चक्किया' સમસ્ત લોકના સમસ્ત જીવોના સુખ અથવા દુઃખને બોરના ઠળિયા આદિના જેટલું પણ બહાર કાઢીને બતાવવાને કોઇ સમર્થ નથી. અહીં जाव (यावत्) પદથી कौलस्थिकमात्रमपि, निष्पावमात्रमपि, कलायमात्रमपि, माषमात्रमपि, मुद्गमात्रमपि यूकामात्रमपि, लिक्षामात्रमपि अभिनिर्वत्य' આ પૂર્વોક્ત સૂત્રપાઠ ગ્રહણ કરાયો છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન-' से केणट्ठेणं ? ' હે ભદન્ત ! એવું આપ શા કારણે કહો છો ? ગૌતમ સ્વામીના પ્રશ્નનો જવાબ આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે- ' अयं णं 'जंबुदीवे दीवे जाव विसेसाहिए परिक्खेवेणं पण्णत्ता ' આ સૂત્રમાં 'जाव' પદથી જે સૂત્રપાઠ ગ્રહણ કરાયો છે તે પૂર્વોક્ત તમસ્કાય પ્રકરણમાં આપવામાં આવેલો છે. આ સૂત્રપાઠ જંબૂદ્વીપની વિશાળતા બતાવે છે. તે સૂત્રપાઠ નીચે પ્રમાણે છે-

तराए सव्वखुड्डाए वट्टे तेल्लापूयसंठाणसंठिए वट्टे, रहचक्कवालसंठाणसंठिए वट्टे, पुक्खरकण्णिया संठाणसंठिए वट्टे पडिपुण्णचंदसंठाणसंठिए, एगं जोयणसयसहस्सं आयामविक्खंभेणं, तिण्णिजोयणसयसहस्साइं सोलस-सहस्साइं दुण्णिय सत्तावीसे जोयणसए तिण्णियकोसे अट्ठावीसं च धणुसयं तेरस अंगुलाइ अद्धंगुलं च किंचि' इति संग्राह्यम्, देवे णं महिड्ढिए, जाव-महाणुभागे एगं महं, सविलेवणं, गंध समुग्गयं गहाय तं अवद्दालति' देवः खलु महर्धिकः यावत्-महाद्युतिकः, महाबलः, महायशाः, महानुभागः एकं महत् विशालं सविलेपनं विलेपनेन सहितं केनापि छेपेन मुद्रितं गन्धसमुद्गकम् गन्धसंभृतसंपुटविशेषं गृहीत्वा=आदाय तं गन्धसमुद्गकम् अवदारयति उद्-घाटयति, 'तं अवद्दालेत्ता' तद् उद्घाट्य 'जाव-इणामेव कट्टु केवलकप्पं जंबु

खुड्डाए वट्टे तेल्लापूयसंठाणसंठिए वट्टे, रहचक्कवालसंठाणसंठिए वट्टे, पुक्खरकण्णियासंठाणसंठिए वट्टे, पडिपुण्णचंदसंठाणसंठिए, एगं जोयणसयसहस्सं आयामविक्खंभेणं, तिण्णिजोयणसयसहस्साइं सो-लससहस्साइं दोण्णि य सत्तावीसे जोयणसए तिण्णिकोसे अट्ठा-वीसं च धणुसयं तेरस अंगुलाइं अद्धंगुलं च किंचि' इस पाठका संग्रह किया गया है ऐसे जम्बूद्वीप नामके द्वीप में 'देवेणं महिड्ढिए जाव महाणुभागे एगं महं सविलेवणं गंध समुग्गय गहाय तं अवद्दालेंति' कोइ महर्द्धिक, एवं महाप्रभावशाली देव एक बड़े भारी विशाल विलेपनयुक्त डिब्बे को कि जिसमें गंधद्रव्य खूब भरा हो लेकर खोल देवे और 'तं अवद्दालेत्ता' खोलकर फिर वह 'जाव

'सव्वदीवसमुद्दाणं सव्व खुड्डाए वट्टे तेल्लापूयसंठाणसंठिए वट्टे, रह चक्कवाल संठाणसंठिए वट्टे, पुक्खरकण्णिया संठाणसंठिए वट्टे, पडिपुण्णचंदसंठाणसंठिए, एगं जोयणसयसहस्सं आयामविक्खंभेणं, तिण्णि जोयणसयसहस्साइं सोलस सहस्साइं दोण्णि य सत्तावीसे जोयणसए तिण्णिकोसे अट्ठावीसं च धणुसयं तेरस अंगुलाइं अद्धंगुलं च किंचि'

આ જે જંબૂદ્વીપ નામનો દ્વીપ છે, તે એક લાખ યોજનના આયામ વિષ્કંભવાળો છે તેની પરિધિ ૩૧૬૨૨૭ યોજન ત્રણ કોશ, ૨૮ ધનુષ અને ૧૩॥ આંગળથી પણ અધિક છે. એવા જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં 'देवेण महिड्ढिए जाव महाणुभागे एगं महं सविलेवणं गंधसमुग्गयं गहाय तं अवद्दालेति' કોઇ મહાઋદ્ધિ, મહાદ્યુતિ, મહાયશ, મહાબલ અને મહાપ્રભાવથી યુક્ત હોય એવો દેવ એક ઘણા વિશાળ ગંધ દ્રવ્યથી સંપૂર્ણ રીતે ભરેલા વિશાળ વિલેપનયુક્ત ડબ્બાને લાવીને ખોલી નાખે, અને 'तं अवद्दालेत्ता' તેને ખોલી નાખીને 'जावइणामेव कट्टु केवलकप्पं जंबुद्दीवं दीवं

दीवं दीवं तिहिं अच्छरा निवाएहिं तिसत्तक्खुत्तो अणुपरियट्टित्ताणं हव्व आगच्छेज्जा' यावत् इदम् एवं कृत्वा, अयमहं प्रस्थित इत्येवमुच्चार्य केवलकल्पं सम्पूर्णम् जम्बूद्वीपं द्वीपं त्रिभिः चप्पुटिकानिपातैः मध्यमाङ्गुष्ठसंयोगाघातजन्यध्वनिजनकच्छोटिकाव्यापारैः त्रिसप्तवारम् एकविंशतिवारान अनुपर्यटय प्रदक्षिणीकृत्य खलु शीघ्रम् आगच्छेत् पुनः परावर्तेन भगवानाह– 'से णूणं गोयमा ! से केवलकप्पे जंबूदीवे दीवे तेहिं घाणपोग्गलेहिं फुडे ?' हे गौतम ! तत् नूनं निश्चितमवश्यं स केवलकल्पो जम्बूद्वीपो द्वीपः तैः पूर्वोक्तैः घ्राणपुद्गलैः सम्पूर्णजम्बूद्वीपव्याप्तत्वात् तद्वर्तिजनघ्राणप्रविष्टगन्धपुद्गलैः स्पृष्टः स्पर्शविषयी कृतो नु ? गौतमः स्वीकरोति–'हंता, फुडे' हे भदन्त ! हन्त सत्यम् सर्वत्र प्रसृतैः जनघ्राणप्रविष्टगन्धपुद्गलैः जम्बूद्वीपो नूनं स्पृष्टः व्याप्तः । ततो भगवानाह–चक्किया णं गोयमा ! केइ तेसिं घाणपोग्गलाणं

इणामेव कट्टु केवलकप्प जंबुद्दीव दीवं तिहिं अच्छरानिवाएहिं तिसत्तखुत्तो अणुपरियट्टित्ता णं हव्वं आगच्छेज्जा' इसे लेकर 'यह–मैं चला' ऐसा कह कर इस समस्त जम्बूद्वीप के २१ वार ३ चुटकी बजानेमें जितना समय लगता है इतने समय में चक्कर लगाकर शीघ्र वापिस आजावे तो कहो 'गोयमा' हे गौतम ! 'से णूणं से केवल कप्पे' नियमसे वह केवलकल्प–सम्पूर्ण 'जम्बूदीवे दीवे' जम्बूद्वीप इन पूर्वोक्त घ्राण पुद्गलोंसे जम्बू द्वीपवर्ती जनोंकी घ्राणइन्द्रिय में प्रविष्ट गंध पुद्गलों से स्पृष्ट हो जायगा न ? गौतम कहते हैं 'हंता, फुडे' हां भदन्त ! वह समस्त जम्बूद्वीप जनघ्राणप्रविष्ट गन्ध पुद्गलों से नियम से व्याप्त हो जावेगा। तब प्रभु कहते हैं 'चक्किया णं गोयमा ! केइ तेसिं घाणपोग्गलाणं कोलट्ठिमायमवि जाव उवद-

---

तिहिं अच्छरानिवाएहिं तिसत्तखुत्तो अणुपरियट्टित्ताणं हव्वं आगच्छेज्जा' તેને (હાથમાં) લઈને 'આ ઉપડયો' એવુ કહીને ત્રણ ચપટી વગાડતા જેટલો સમય લાગે એટલા સમયમાં તો સમસ્ત જંબૂદ્વીપની ૨૧ વાર પ્રદક્ષિણા કરીને પોતાને સ્થાને પાછો આવી જાય છે. તો 'गोयमा !' હે ગૌતમ ! 'से णूणं से केवलकप्पे' નિયમથી તે સંપૂર્ણ 'जंबुद्दीवे दीवे' જંબૂદ્વીપ એ પૂર્વોકત ગંધપુદ્ગલોથી– (જંબુદ્વીપમાં રહેતા લોકોની ઘ્રાણેન્દ્રિયમાં પ્રવેશેલાં ગંધપુદ્ગલોથી) સ્પર્શાશે કે નહીં સ્પર્શાય ? ગૌતમ સ્વામી કહે છે– 'हंता, फुडे' હા, ભદન્ત ! તે સમસ્ત જંબૂદ્વીપ જનઘ્રાણપ્રવિષ્ટ ગન્ધપુદ્ગલોથી અવશ્ય વ્યાપ્ત થઈ જશે. ત્યારે મહાવીર પ્રભુ તેમને પૂછે છે કે 'चक्किया णं गोयमा ! केइ तेसिं घाणपोग्गलाणं कोलट्ठिमायमवि जाव

कोलट्ठियमायमवि जाव-उवदंसित्तए ? हे गौतम ! शक्नुयात् पारयेत् खलु, कश्चित् तेषां घ्राणपुद्गलानां जम्बूद्वीपव्याप्तजनघ्राणप्रविष्टगन्धपुद्गलानाम् कोलास्थिकमात्रमपि यावत्-निष्पावादिमात्रमपि अभिनिर्वृत्य बहिः निष्कास्य उपदर्शयितुं शक्नुयात् ? इति पूर्वेणान्वयः। गौतमः प्राह-'णो इणट्ठे समट्ठे' हे भदन्त ! नायमर्थः समर्थः, तेषां जम्बूद्वीपव्याप्तजनघ्राणप्रविष्टगन्धपुद्गलानामतिसूक्ष्मतया अमूर्त्तसदृशत्वात् पिण्डाकारतयोपदर्शयितुं न शक्यते, भगवानाह-'से तेणट्ठणं जाव-उवदंसेत्तए' हे गौतम ! तत् तेनार्थेन यावत्-

सित्तए' हे गौतम ! तो कोई ऐसा भी है जो उन घ्राण पुद्गलों को जम्बूद्वीपवर्ती जनों की घ्राण इन्द्रिय में प्रविष्ट हुए गन्धपुद्गलों को कोलास्थिकमात्र भी- वेर की गुठली जितने भी बाहर निकाल करके यावत् दिखलाने के 'चक्किया' समर्थ है क्या? यहां यावत्पद से -'निप्पावमायमवि, कलममायमवि, माममायमवि, मुग्गमायमवि, जूयामायमवि, लिक्खामायमवि अभिनिवट्टेत्ता' इस पाठ का संग्रह हुआ है। इस पर गौतम प्रभु से कहते है कि 'णो इणट्ठ समट्ठे' हे भदन्त ऐसा अर्थ समर्थ नहीं है-अर्थात् कोइ भी व्यक्ति ऐसा नहीं है जो उन जम्बूद्वीपवर्तीजनों के घ्राणवर्त्ती गंधपुद्गलों को उनकी नाक में से वेर की गुठली आदि जितनी भी मात्रा में बाहर निकालकर दिखला सके कारण कि-वे जम्बूद्वीप व्याप्त जन घ्राणवर्ती गंध पुद्गल अतिसूक्ष्म होने के कारण अमूर्त जैसे होते हैं-इसलिये पिण्डाकार रूपमें उन्हें दिखलाने की शक्ति किसी भी व्यक्ति में नहीं हो सकती है। इस पर प्रभु उनसे कहते है 'से तेणट्ठणं जाव उवदंसेत्तए'

उवदंसित्तए' હે ગૌતમ ! જંબુદ્વીપવતી જનોની પ્રાણેન્દ્રિયમા પ્રવેશેલાં તે ગંધપુદ્ગલો-માંથી, બોરના ઠળિયાથી લઇને લીખ પર્યન્તના પ્રમાણ જેટલા ગંધપુદ્ગલોને બહાર કાઢીને બતાવવાને શું કોઇપણ વ્યકિત શકિતમાન હોય છે ? અહીં ' યાવત્ ' પદથી 'વાલ પ્રમાણ, વટાણા પ્રમાણ, અડદ પ્રમાણ, મગ પ્રમાણ, જૂ પ્રમાણ અને લીખ પ્રમાણને બહાર કાઢીને ' આ સૂત્રપાઠ ગ્રહણ થયો છે.

ગૌતમ સ્વામી કહે છે- 'णो इणट्ठे समट्ठे ' હે ભદન્ત ! કોઇપણ વ્યકિત એવું કરી શકતી નથી જંબૂદ્વીપવતી, લોકોની પ્રાણેન્દ્રિયમાં પ્રવેશેલાં ગન્ધપુદ્ગલો અતિ સૂક્ષ્મ હોવાને લીધે અમૂર્ત જેવાં જ હોય છે. તેથી પિંડાકાર રૂપે તેમને બતાવવાની શકિત કોઇપણ વ્યકિતમા સંભવી શકતી નથી. તેથી બોરના ઠળિયા જેટલાં ગંધપુદ્ગલોને પણ બહાર કાઢી બતાવવાનુ કામ કોઇ પણ વ્યકિત કરી શકતી નથી. "से तेणट्ठेणं

सर्वलोकेऽपि च सर्वजीवानां न कोऽपि पुरुषः सुखं दुःखं वा बहिः निष्कास्य पिण्डाकारतया शक्नुयात् उपदर्शयितुम् ॥सू० १॥

जीववक्तव्यता

मूलम्–'जीवे णं भंते ! जीवे, जीवे जीवे ? गोयमा! जीवे, ताव नियमा जीवे, जीवेवि नियमा जीवे! जीवे णं भंते! नेरइए, नेरइए जीवे ? गोयमा ! नेरइए ताव नियमा जीवे, जीवे पुण सिय नेरइए, सिय अनेरईए। जीवेणं भंते! असुरकुमारे, असुरकुमारे जीवे? गोयमा! असुरकुमारे ताव नियमा जीवे, जीवे पुण सिय असुरकुमारे, सिय णो असुरकुमारे। एवं दंडओ भाणियव्वो जाव–वेमाणियाणं। जीवइ भंते! जीवे, जीवे जीवइ गोयमा! जीवइ ताव नियमा जीवे, जीव पुण सिय जीवइ, सिय णो जीवइ। जीवइ भंते! नेरइए, नेरइए जीवइ ? गोयमा! नेरइए ताव नियमा जीवइ जीवइ पुण सिय नेरइए, सियअनेरइए। एवं दंडओ णेयव्वो जाव–वेमाणियाणं। भवसिद्धिए णं भंते! नेरइए, नेरइए भवसिद्धिए? गोयमा! भवसिद्धिए सिय नेरइए, सिय अनेरइए, नेरइए वि य सिय भवसिद्धिए, सियअभवसिद्धिए एवं दंडओ जाव–वेमाणियाणं।२।

इसी तरह से हे गौतम ! समस्त लोकवर्ती समस्त जीवों के सुख दुःख को भी कोइ भी पुरुष बदरिकाकी गुठली आदि जितना भी बाहर निकाल कर पिण्डाकार रूप से दिखलानेके लिये समर्थ नहीं हो सकता है ॥सू० १॥

जाव उवदंसेत्तए ' હે ગૌતમ ! એજ રીતે સમસ્ત લોકમાં રહેલા સમસ્ત જીવોના સુખ અને દુઃખને પણ બોરના ઠળિયા જેટલા પ્રમાણમા પણ બહાર કાઢીને પિંડાકાર રૂપે બતાવવાને કોઇપણ વ્યકિત સમર્થ, હોતી નથી ॥ સૂ. ૧ ॥

छाया-जीवः खलु भदन्त ! जीवः जीवः ? गौतम ! जीवस्तावद् नियमादूजीवः, जीवोऽपि, नियमादूजीवः। जीवः खलु भदन्त ! नैरयिकः, नैरयिको जीवः ? गौतम ! नैरयिकस्तावद् नियमाद् जीवः, जीवः पुनः स्याद् नैरयिकः, स्याद् अनैरयिकः, जीवः खलु भदन्त ! असुरकुमारः, असुरकुमारो जीवः ? गौतम ! असुरकुमारस्तावद् नियमाद् जीवः, जीवः पुनः स्याद् असुरकुमारः स्याद् न असुरकुमारः। एवं दण्डको भणितव्यः, यावद्-वैमानिका-

जीववक्तव्यता—

'जीवे णं भंते ! जीवे, जीवे जीवे' इत्यादि।

सूत्रार्थ-(जीवे णं भंते ! जीवे, जीवे जीवे) हे भदन्त ! क्या जीव चैतन्यरूप है या चैतन्य जीवरूप है ? (गोयमा) हे गौतम ! (जीवे ताव नियमा जीवे जीवेवि नियमा जीवे) जीव तो नियम से चैतन्य रूप है तथा चैतन्य भी अवश्य ही जीवरूप है। (जीवें णं भंते ! नेरइए, नेरइए जीवे) हे भदन्त ! जीव नैरयिक है कि नैरयिक जीव है ? गोयमा) हे गौतम ! (नेरइए ताव नियमा जीवे) नैरायक तो नियम से जीव है (जीवे पुण सिय नेरइए, सिय अनेरइए) पर जो जीव है वह नैरयिक भी हो सकता है और नैरयिक नहीं भी हो सकता है। (जीवे णं भंते ! असुरकुमारे, असुरकुमारे जीवे) हे भदन्त ! जीव असुकुमार रूप है कि असुरकुमार जीवरूप है ? (गोयमा) हे गौतम ! (असुरकुमारे ताव नियमा जीवे, जीवे पुण

જીવ વક્તવ્યતા—

'जीवेणं भंते ! जीवे, जीवे जीवे ?' ઇત્યાદિ.

સૂત્રાર્થ- (जीवेणं भंते ! जीवे, जीवे जीवे ?) હે ભદન્ત ! શું જીવ ચૈતન્યરૂપ છે કે ચૈતન્ય જીવરૂપ છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ (जीवे ताव नियमा जीवे जीवे वि नियमा जीवे) જીવ તો નિયમથી ચૈતન્યરૂપ છે. તથા ચૈતન્યપણુ અવશ્ય જીવ રૂપજ છે. (जीवे णं भंते ! नेरइए, नेरइए जीवे ?) હે ભદન્ત ! જીવ નૈરયિક કે નૈરયિક જીવ છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (नेरइए ताव नियमा जीवे) નૈરયિક તો નિયમથી (અવશ્ય) જ જીવ છે, (जीवे पुण सिय नेरइए, सिय अनेरइए) પણ જે જીવ છે તે નૈરયિક પણ હોઇ શકે છે અને અનૈરયિક પણ હોઈ શકે છે. (जीवे णं भंते ! असुरकुमारे, असुरकुमारे जीवे ?) હે ભદન્ત ! જીવ અસુરકુમારરૂપ હોય છે કે અસુરકુમાર જીવરૂપ હોય છે ? [गोयमा !] હે ગૌતમ (असुरकुमारे ताव नियमा जीवे, जीवेपुण सिय असुरकुमारे, सिय णो असुर-

नाम्। जीवति भदन्त ! जीव', जीवो जीवति ? गौतम ! जीवति तावद् नियमाद् जीवः, जीवः पुनःस्याद् जीवति, स्याद् न जीवति। जीवति भदन्त ! नैरयिकः, नैरयिको जीवति ? गौतम ! नैरयिकस्तावद् नियमाद् जीवति, जीवति पुनःस्याद् नैरयिकः, स्याद् अनैरयिकः। एवं दण्डको ज्ञातव्यः यावत्-

सिय असुरकुमारे, सिय णो असुरकुमारे) असुरकुमार तो नियम से जीवरूप है, पर जो जीव है वह असुरकुमार नहीं भी हो सकता है। (एवं दंडओ भाणियव्वो जाव वेमाणियाणं) इस तरह से दण्डक यावत् वैमानिक तक कहलेना चाहिये। (जीवइ भंते ! जीवे, जीवे जीवइ ?) हे भदन्त ! जो प्राणधारण करता है वह जीव है कि जीव है वह प्राण धारण करता है ? (गोयमा) हे गौतम ! (जीवइ ताव नियमा जीवे जीवे पुण सिय जीवइ सिय णो जीवइ) जो जीता है-प्राणधारण करता है-वह तो नियम से जीव है पर जो जीव है वह प्राणों-१० द्रव्यप्राणों को धारण करता भी है और नहीं भी करता है। (जीवइ भंते ! नेरइए, नेरइए जीवइ) हे भदन्त ! जो जीता है--प्राणधारण करता है वह नैरयिक कहलाता है कि जो नैरयिक होता है वह प्राण धारण करता है ऐसा कहा जाता है ? (गोयमा) हे गौतम ! (नेरइए ताव नियमा जीवइ, जीवइ पुणसिय नेरइए सिय अनेरइए) जो नैरयिक होता है वह तो नियम से प्राणों

कुमारे) અસુરકુમાર તો અવશ્ય જીવ રૂપ જ છે, પણ જે જીવ હોય છે તે અસુરકુમાર હોઈ પણ શકે છે અને અસુરકુમાર નથી પણ હોઈ શકતો. [एवं दंडओ भाणियव्वो जाव वेमाणियाणं] એજ પ્રમાણે વૈમાનિકો પર્યન્તના દંડક કહેવો જોઇએ. [जीवइ भंते ! जीवे, जावे जीवइ ?] હે ભદન્ત ! જે પ્રાણ ધારણ કરે છે તે જીવ છે, કે જે જીવ છે તે પ્રાણ ધારણ કરે છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! [जीवइ ताव नियमा जीवे, जीवे पुण सिय जीवइ सिय णो जीवइ] જે જીવે છે – પ્રાણ ધારણ કરે છે– તે તો અવશ્ય જીવ છે, પણ જે જીવ હોય છે તે પ્રાણોને – ૧૦ દ્રવ્ય પ્રાણોને ધારણ કરે પણ છે અને નથી પણ કરતો (जीवइ भंते ! नेरइए, नेरइए जीवइ) હે ભદન્ત ! જે પ્રાણ ધારણ કરે છે અથવા જીવે છે તેને નૈરયિક કહેવાય છે, કે જે નૈરયિક હોય છે તે પ્રાણ ધારણ કરે છે એવુ કહેવાય છે ? [गोयमा !] હે ગૌતમ! [नेरइए ताव नियमा जीवइ, जीवइ पुण सिय नेरइए. सिय अनेरइए] જે નૈરયિક (નારક) હોય છે તે તો અવશ્ય પ્રાણોને ધારણ કરે છે, પણ જે પ્રાણોને ધારણ કરનાર હોય છે તે નૈરયિક હોય છે પણ ખરો અને નથી પણ હોતો

वैमानिकानाम् । भवसिद्धिकः खलु भदन्त ! नैरयिकः, नैरयिको भवसिद्धिकः गौतम ! भवसिद्धिकः स्याद् नैरयिकः, स्याद् अनैरयिकः, नैरयिकोऽपि च स्याद् भवसिद्धिकः, स्याद् अभवसिद्धिकः । एवं दण्डको यावद्-वैमानिकानाम् ॥ सू. २

टीका-जीवाधिकारात् तद्विशेषवक्तव्यतामाह-'जीवे णं भंते' इत्यादि । 'जीवेणं भंते ! जीवे, जीवे जीवे' गौतमः पृच्छति-हे भदन्त ! जीवः खलु

को धारण करता है, पर जो प्राणोंको धारण करता है वह नैरयिक होता भी है और नहीं भी होता है (एवं दडओ णेयव्वो जाव वेमाणियाणं) इसी तरहसे दण्डक यावत् वैमानिक पर्यन्त जानना चाहिये। (भवसिद्धिएणं भंते! नेरइए, नेरइए भवसिद्धिए) हे भदन्त! जो भवसिद्धिक होता है वह नैरयिक होता है कि जो नैरयिक होता है वह भवसिद्धिक होता है? (गोयमा) हे गौतम! (भवसिद्धिए सिय नेरइए, सिय अनेरइए, नेरइए वि य सिय भवसिद्धिए सिय अभवसिद्धिए' जो भवसिद्धिक होता है वह नैरयिक भी हो सकता है और अनैरयिक भी हो सकता है। तथा जो नैरयिक होता है वह भवसिद्धिक भी होता है और अभवसिद्धिक भी होता है। 'एवं दंडओ जाव वेमाणियाणं' इसी तरहसे दण्डक यावत् वैमानिक तक जानना चाहिये ।

टीकार्थ—जीव का अधिकार चल रहा है इसलिये सूत्रकार जीव के विषय में विशेष वक्तव्यता का कथन कर रहे है- इसमें गौतमने प्रभु से ऐसा पूछा है कि 'भंते!' हे भदन्त! 'जीवेणं भंते जीवे, जीवे

(एवं डओ णेयव्वो जाव वेमाणियाणं) એજ પ્રમાણે વૈમાનિકો પર્યન્તના દંડક સમજવા [भवसिद्धिएणं भंते ! नेरइए नेरइए भवसिद्धिए ?] હે ભદન્ત ! જે ભવસિદ્ધિક હોય છે તે નૈરયિક હોય છે, કે જે નૈરયિક હોય તે ભવસિદ્ધિક હોય છે? [गोयमा !] હે ગૌતમ ! [भवसिद्धिए सिय नेरइए, सिय अनेरइए, नेरइए वि य सिय भवसिद्धिए सिय अभवसिद्धिए] જે ભવસિદ્ધિક હોય છે તે નૈરયિક પણ હોઇ શકે છે અને અનૈરિક પણ હોઇ શકે છે, તથા જે નારક હોય છે તે ભવસિદ્ધિક પણ હોઇ શકે છે અને અભવસિધ્ધિક પણ હોઇ શકે છે [एव दंडओ जाव वेमाणियाणं] એજ પ્રમાણે વૈમાનિકો પર્યન્તના દંડક પણ સમજવા.

ટીકાર્થ- જીવનો અધિકાર ચાલી રહ્યો છે, તેથી સૂત્રકાર જીવના વિષયમાં વિશેષ વક્તવ્યતાનું કથન કરે છે- ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે 'भंते' હે ભદન્ત ! 'जीवेणं भंते जीवे, जीवे जीवे' જીવ ચૈતન્યરૂપ છે, કે ચૈતન્ય

किं जीवः चैतन्यम् ? अथवा जीवश्चैतन्य जीवो वर्तते ? अत्र प्रथमजीवपदेन जीवस्य, द्वितीयेन तु चैतन्यस्य ग्रहणादुक्तप्रश्नः संगच्छते । भगवानाह-'गोयमा ! जीवे ताव नियमा जीवे, जीवे वि नियमा जीवे', हे गौतम ! जीवचैतन्ययोः परस्परमविनाभावसम्बन्धत्वात् जीवस्तावत् नियमाद् अवश्यमेन जीवः चैतन्यं वर्तते, अथच जीवोऽपि चैतन्यमपि नियमाद् अवश्यमेव जीव इति भावः । गौतमः पृच्छति-'जीवेणं भंते ! नेरइए, नेरइए जीवे ?' हे भदन्त ! जीवः खलु किं नैरयिको भवति ? नैरयिको वा किं जीवो भवति ?

जीवे' जीव चैतन्यरूप है ? या चैतन्य जीवरूप है ? यहां पर प्रथम जीव पद जीव का वाचक है और द्वितीय जीवपद चैतन्यका वाचक है इसलिये यह प्रश्न संगत होजाता है । इस के उत्तरमें प्रभु गौतम से कहते हैं कि- 'गोयमा !' हे गौतम ! 'जीवे ताव नियमा जीवे, जीवे वि नियमा जीवे' जीव में और चैतन्य में परस्पर अविनाभाव संबंध है- इस कारण जीव नियमतः चैतन्यरूप हैं तथा चैतन्य भी नियमतः जीवरूप है । तात्पर्य यह है कि जीव के विना चैतन्य और चैतन्यके विना जीव की कहीं पर भी उपलब्धि नहीं होती हैं- इसलिये जहां पर जीवत्व हैं वहां चैतन्य है और जहां पर चैतन्य है वहां पर जीवत्व हैं । जीवत्व को छोडकर चैतन्य का और चैतन्य को छोडकर जीवत्वका स्वतन्त्र सद्भाव इसलिये नहीं पाया जाता हैं । अब गौतम प्रभुसे पूछते हैं कि- 'जीवेणं भंते ! नेरइए, नेरइए जीवे ?' हे भदन्त ! जीव क्या नैरयिक रूप होता है ? या नैरयिक जीवरूप

જીવરૂપ છે ? અહીં પહેલું 'જીવ' પદ જીવનુ વાચક છે, અને બીજું 'જીવ' પદ ચૈતન્યનુ વાચક છે. તેથી પ્રશ્નમાં અસંગતતા રહેતી નથી. ગૌતમ સ્વામીના તે પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે- 'गोयमा !' હે ગૌતમ ! 'जीवे ताव नियमा जीवे, जीवे वि नियमा जीवे' જીવમાં અને ચૈતન્યમાં પરસ્પર અવિનાભાવ સંબંધ હોય છે, તે કારણે જીવ નિયમથી જ ચૈતન્યરૂપ છે, તથા ચૈતન્ય પણ નિયમથી જ જીવરૂપ છે. આ કથનનુ તાત્પર્ય એ છે કે જીવ વિના ચૈતન્યની અને ચૈતન્ય વિના જીવની કોઈ પણ સ્થળે સંભાવના હોતી જ નથી, તેથી જ્યાં જીવત્વ છે ત્યાં ચૈતન્ય હોય છે, અને જ્યાં ચૈતન્ય હોય છે ત્યા જીવત્વ પણ હોય છે જીવત્વ સિવાયના ચૈતન્યનો અને ચૈતન્ય સિવાયના જીવત્વનો સ્વતંત્ર સદ્દભાવ આ કારણે જોવામા આવતો નથી. હવે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે- 'जीवे णं भंते ! नेरइए, नेरइए जीवे ?' હે ભદન્ત ! જીવ શું નૈરયિકરૂપ હોય છે, કે નૈરયિક જીવરૂપ હોય છે?

भगवानाह-'गोयमा! नेरइए ताव नियमा जीवे, जीवे पुण सिय नेरइए, सिय अनेरइए' हे गौतम! नैरयिकस्तावत् नियमाज्जीवः प्राणधारणधर्मवत्त्वात्, किन्तु जीवः पुनः स्यात् कदाचित् नैरयिको भवति, नरकप्रायोग्यकर्मबन्धनात्, स्यात्-कदाचित् अनैरयिको भवति नरकप्रायोग्यकर्मबन्धाऽभावात्? 'जीवेण'

होता है? इसके उत्तरमें प्रभु गौतमसे कहते हैं कि- 'गोयमा' हे गौतम! 'नेरइए ताव नियमा जीवे' जो नैरयिक होता है वह तो नियम से जीवरूप होता है पर 'जीवे पुण सिय नेरइए, सिय अनेरइए' जो जीव है वह नैरयिक भी हो सकता है और अनैरयिक भी हो सकता है। नैरयिक यह जीवकी एक पर्याय है और यह पर्याय उसका व्याप्य धर्म है-जीव व्यापक है-जैसे वृक्षत्व की पर्याय-शिंशपात्व आदि व्याप्य होते हैं और वृक्षत्व उसका व्यापक होता है, व्याप्य में नियमतः व्यापक का सद्भाव रहता है पर व्यापक में नियमतः अमुक व्याप्य रहेगा ही-ऐसा नियम नहीं है वह भी रह सकता है और अविवक्षित दूसरा भी व्याप्य रह सकता है इसी तरह से जहाँ पर नैरयिक पर्याय होगी वहाँ नियमतः उसका व्यापक जो जीवत्व है, वह रहेगा पर जीवत्व के सद्भाव में नारकित्व पर्याय रहे भी और न भी रहे- इसीलिये सूत्रकार ने 'सिय नेरइए सिय अनेरइए' ऐसा कहा है। दश १०

ઉત્તર- 'गोयमा!' હે ગૌતમ! 'नेरइए ताव नियमा जीवे' જે નૈરયિક હોય છે તે તો નિયમથી જ જીવરૂપ હોય છે, પણ 'जीवे पुण सिय नेरइए, सिय अनेरइए' જે જીવ છે તે તો નૈરયિક પણ હોઈ શકે છે અને અનૈરયિક પણ હોઈ શકે છે. 'નૈરયિક' તે તો જીવની એક પર્યાય છે, અને તે પર્યાય તેનો વ્યાપ્ય ધર્મ છે. જીવ વ્યાપક છે જેમ સીસમ (એક પ્રકારનું વૃક્ષ) વૃક્ષત્વની પર્યાયરૂપ હોવાથી તેનો 'વ્યાપ્ય' છે અને વૃક્ષત્વ તેનું 'વ્યાપક' છે. વ્યાપ્યનો તો નિયમથી જ વ્યાપકમાં સહભાવ રહે છે, પણ વ્યાપકમાં અમુક વ્યાપ્ય હોય જ એવો નિયમ નથી. વ્યાપકમાં તે અમુક વ્યાપ્ય હોઈ પણ શકે છે અને અમુક બીજું વ્યાપ્ય પણ હોઇ શકે છે એજ પ્રમાણે જ્યાં નૈરયિક પર્યાય હશે ત્યાં તેનું વ્યાપક જીવત્વ તો નિયમથી જ હશે, પરન્તુ જીવત્વના સહભાવમાં નારકિત્વ પર્યાય રહે પણ ખરી અને ન પણ રહે. તેથી જ સૂત્રકારે 'सिय नेरइए सिय अनेरइए' એવું કથન કર્યું છે. પાંચ ઇન્દ્રિય, ત્રણ બળ, આયુ અને શ્વાસોચ્છવાસ, એ ૧૦ પ્રાણ હોય છે તે ૧૦

भंते! असुरकुमारे, असुरकुमारे जीवे? गौतमः पृच्छति-हे भदन्त! जीवः खलु किम् असुरकुमारः? असुरकुमारो वा एवं किं जीवः? भगवानाह-'गोयमा! असुरकुमारे ताव नियमा जीवः, जीवः पुण सिय असुरकुमारे, सिय णो असुरकुमारे' हे गौतम! असुरकुमारस्तावद् नियमाद् अवश्यमेव जीवः, जीवस्तु पुनःस्यात् कदाचिद् असुरकुमारो भवति, स्यात् कदाचित् न असुर-कुमारः, कदाचिद् असुरकुमारभिन्नोऽपि भवतीत्यर्थः, 'एवं दंडओ भाणियव्वो,

प्राणों को-पांच ५ इन्द्रिय तीन ३ बल और आयु तथा श्वासोच्छ्वास ये दश प्राण होते हैं-इनमें से अपने २ योग्य प्राणों को जो धारण करता है वह जीव है- नारक जीव १० प्राणों को धारण करता है इसलिये वह जीव रूप है। अपने २ योग्य प्राणों से जीने वाला जो जीव है वह जब नरकप्रायोग्य कर्म का बंध करता है- तब वह नारकपर्याय पाता है और जब उसके नरकप्रायोग्य कर्म क बंध नहीं होता है तब वह नारकपर्याय वाला भी नहीं होता है। 'जीवे णं भंते! असुरकुमारे असुरकुमारे जीवे?' गौतम प्रभुसे पूछ रहे हैं कि हे भदन्त! जो असुरकुमार देव है वह जीव रूप है कि जीव असुरकुमार देवरूप है? इसके उत्तर में प्रभु गौतम से कहते हैं कि-'गोयमा' हे गौतम! 'असुरकुमारे ताव नियमा जीवे, जीवे पुण सिय असुरकुमारे, सिय णो असुरकुमारे' असुरकुमार जो देव है वह तो नियम से जीव रूप है पर जो जीव है वह असुरकुमार देव हो भी और नहीं भी हो, अन्य और असुरकुमार से भिन्न

પ્રાણોમાના પોત પોતાને યોગ્ય પ્રાણોને જે ધારણ કરે છે તેને જીવ કહે છે પોત પોતાને યોગ્ય પ્રાણોથી જીવનારો જે જીવ હોય છે, તે જ્યારે નારક પર્યાયને યોગ્ય કર્મનો બંધ કરે છે, ત્યારે નારકપર્યાય પ્રાપ્ત કરે છે પણ જ્યારે તે નારકપર્યાયનો યોગ્ય કર્મનો બંધ કરતો નથી, ત્યારે તે નારક પર્યાયમા ઉત્પન્ન થતો નથી

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન- 'जीवेणं भंते! असुरकुमारे असुरकुमारे जीवे?' હે ભદન્ત! જે અસુરકુમાર દેવ છે તેશું જીવરૂપ હોય છે? કે જીવ અસુરકુમાર દેવરૂપ હોય છે?

ઉત્તર- 'गोयमा!' હે ગૌતમ! 'असुरकुमारे ताव नियता जीवे, जीवे पुण सिय असुरकुमारे, सिय णो असुरकुमारे' અસુરકુમાર દેવ તો નિયમથી જ જીવરૂપ હોય છે, પણ જે જીવ છે તે અસુરકુમાર દેવ હોય છે પણ ખરો અને ન પણ હોય - એટલે કે અસુરકુમાર સિવાયની અન્ય પર્યાયરૂપે પણ હોઇ શકે છે. 'एवं

जाव-वेमाणियाणं' एवं नैरयिकासुरकुमारवदेव दण्डको भणितव्यः यावत्-वैमानिकानाम्, समुच्चयजीवादारभ्य वैमानिकपर्यन्तपञ्चविंशतिदण्डका विज्ञेयाः। जीवप्रस्तावात् पुनः गौतमः पृच्छति-'जीवइ भंते! जीवे, जीवे जीवइ?' हे गौतम! यो जीवति प्राणान् धारयति स जीवः उच्यते? अथवा यो जीवः स जीवति प्राणान् धारयति? भगवानाह-'गोयमा! जीवइ ताव नियमा जीवे, जीवे पुण सिय जीवइ, सिय णो जीवइ' हे गौतम! यो जीवति प्राणान् धारयति, स तावत् नियमाद् अवश्यमेव जीवो भवत्येव जीवभिन्नस्यायुष्कर्माभावेन जीवनाऽभावात्,किन्तु यो जीवः स पुनःस्यात् कदाचिद् जीवति नैरयिकादिदशायां-

पर्यायरूप हो 'एवं दंडओ भाणियव्वो जाव वेमाणियाणं' नैरयिक असुरकुमार की तरह ही वैमानिक तक दण्डक कहना चाहिये अर्थात् समुच्चय जीव से लेकर वैमानिक पर्यन्त २५ दंडक जानना; जीव के प्रस्ताव को लेकर गौतम प्रभुसे पूछते हैं कि-'जीवइ णं भंते! जीवे, जीवे जीवइ' हे भदन्त! जो जीता है अर्थात् प्राणों को धारण करता है वह जीव कहलाता है कि जो जीव होता है वह प्राणों को धारण करता है? इसके उत्तर में प्रभु उनसे कहते हैं कि-'गोयमा' हे गौतम! 'जीवइ ताव नियमा जीवे, जीवे पुण सिय जीवइ, सिय णो जीवइ' जो प्राणोंको धारण करता है वह नियमसे जीव होता है पर जो जीव होता है वह प्राणोंको धारण करता भी है और नहीं भी धारण करता है। तात्पर्य कहने का यह है कि जीव जो जीता है वह आयुकर्म कर्म के सद्भाव से ही जीता है अतः जीवसे भिन्न पदार्थमें

'दंडओ भाणियव्वो जाव वेमाणियाणं' નારક અને અસુરકુમારની જેમ જ-વૈમાનિકો પર્યન્તના દંડક કહેવા જોઈએ એટલે કે સમુચ્ચય જીવથી લઈને વૈમાનિકો સુધીના ૨૫ દંડક સમજવા.

હવે ગૌતમ સ્વામી જીવને અનુલક્ષીને આ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછે છે-'जीवइ भंते! जीवे, जीवे जीवइ?' હે ભદન્ત! જે જીવે છે – પ્રાણોને ધારણ કરે છે – તે જીવ ગણાય છે, કે જે જીવ હોય છે તે પ્રાણોને ધારણ કરે છે? તેનો જવાબ આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે- 'गोयमा!' હે ગૌતમ! 'जीवइ ताव नियमा जीवे, जीवे पुण सिय जीवइ सिय णो जीवइ' જે પ્રાણોને ધારણ કરે છે તે તો નિયમથી જ જીવ ગણાય છે, પણ જે જીવ હોય છે તે પ્રાણોને ધારણ પણ કરે છે અને નથી પણ ધારણ કરતો. આ કથનનું તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે- જીવ જે જીવે છે (જીવન ધારણ કરે છે) તે આયુકર્મના સદ્ભાવથી જ જીવે છે, તેથી જીવથી ભિન્ન પદાર્થમાં

प्राणान् धारयति, स्यात् कदाचित्तु सिद्धावस्थायां न जीवति. सिद्धस्य प्राणधारणात्मकजीवनाभावात्। गौतमः पृच्छति-'जीवइ भंते! नेरइए, नेरइए जीवइ?' हे भदन्त! यो जीवति प्राणान् धारयति स नैरयिकः? अथवा यो नैरयिकः स जीवति-प्राणान् धारयति? भगवानाह-गोयमा! नेरइए ताव नियमा जीवइ, जीवइ पुण सिय नेरइए, सिय अनेरइए' हे गौतम! यो नैरयिकः स तावत् नियमात् अवश्यं जीवति प्राणान् धारयत्येव, संसारिणः

आयुकर्म का सद्भाव नहीं होने से उसमें जीवनत्व का अभाव होता है। किन्तु जो जीव होता है वह कदाचित् जीता है और कदाचित् नहीं जीता है सो इसका तात्पर्य यह है कि जीव जब नारक आदि पर्याय की स्थिति में होता है तब तो वह प्राणों को धारण करता है- इसलिये वह अवश्य ही जीता है और जब वह सिद्धावस्था में विराजमान होता है-तब वह प्राणधारणरूप जीवन से रहित होता है-क्यों कि सिद्धावस्था में एक चेतना रूप प्राणका ही सद्भाव माना गया है, इन्द्रियादि १० द्रव्यप्राणों का नहीं इसलिये वह नहीं जीता है। अब गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं 'जीवइ भंते! नेरइए, नेरइए जीवइ' हे भदन्त! जो जीता है-प्राणों को धारण करता है- वह नैरयिक है, अथवा जो नैरयिक है वह प्राणों को धारण करता है? इसके उत्तर में प्रभु उनसे कहते हैं कि-'गोयमा' नेरइए ताव नियमा जीवइ, जीवइ पुण सिय नेरइए सिय अनेइए' हे गौतम! जो नैरयिक होता है वह नियम से प्राणों को धारण करने रूप जीवन से

આયુકર્મનો સદ્ભાવ નહી હોવાથી તેમા જીવનત્વનો અભાવ હોય છે પરન્તુ જે જીવ હોય છે તે ક્યારેક જીવે છે અને ક્યારેક જીવતો નથી, આ કથનનુ તાત્પર્ય એ છે કે જીવ જ્યારે નારક આદિ પર્યાયની સ્થિતિમા હોય છે, ત્યારે તો તે પ્રાણોને ધારણ કરે છે, તેથી તે અવશ્ય જીવે છે, અને જ્યારે તે સિધ્ધાવસ્થામાં વિરાજમાન થાય છે ત્યારે તે પ્રાણધારણરૂપ જીવનથી રહિત હોય છે, કારણ કે સિધ્ધાવસ્થામા એક ચેતનારૂપ પ્રાણનો જ સદ્ભાવ માન્યો છે, ઇન્દ્રિયાદિ ૧૦ દ્રવ્યપ્રાણોનો ત્યાં સદ્ભાવ કહ્યો નથી, તેથી એવો જીવ જીવતો નથી, એમ કહી શકાય છે હવે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે 'जीवइ भंते! नेरइए, नेरइए जीवइ' હે ભદન્ત! જે જીવે છે-પ્રાણોને ધારણ કરે છે-તે નૈરયિક છે કે જે નૈરયિક છે તે પ્રાણોને ધારણ કરે છે? તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે કે 'गोयमा! नेरइए ताव नियमा जीवइ, जीवइ पुण सिय नेरइए, सिय अनेरइए' હે ગૌતમ! જે નૈરયિક હોય છે તે તો

सर्वस्यैव प्राणधारणधर्मकत्वात्, यस्तु जीवति प्राणान् धारयति स पुनः- स्यात् कदाचित् नैरयिको भवेत्, स्यात् कदाचित् न नैरयिकः नैरयिक- भिन्नोऽपि, भवेत् प्राणधारणस्य सर्वेषां सद्भावात् । 'एवं दंडओ णेयव्वो जाव- वेमाणियाणं' एवं दण्डको ज्ञातव्यः यावत्-वैमानिकानाम्, गौतमः पृच्छति- 'भवसिद्धिए णं भंते ! नेरइए, नेरइए भवसिद्धिए ?' हे भदन्त ! यो भव- सिद्धिकः स खलु नैरयिको भवति, यश्च खलु नैरयिकः स भवसिद्धिको भवति ! भगवानाह-'गोयमा ! भवसिद्धिए सिय नेरइए, सिय अनेरइए, नेरइए वि य सिय भवसिद्धिए, सिय अभवसिद्धिए' हे गौतम ! भवसिद्धिकः स्यात् कदाचित्

जीता है क्यों कि सब ही संसारी जीव प्राण धारण करने रूप धर्मवाले हैं । पर जो जीता है- प्राणों को धारण करता है-वह नैरयिक भी हो सकता है और नैरयिक नहीं भी हो सकता है अर्थात् नैरयिक से भिन्न भी हो सकता है । क्यों कि प्राणों को धारण करने रूप धर्मका सबमें सद्भाव पाया जाता है। 'एवं दंडओ णेयव्वो जाव वेमाणियाणं' इसी तरह से दण्डक यावत् वैमानिकों तकका जानना चाहिये। अब गौतम पूछते हैं- 'भवसिद्धिएणं भंते ! नेरइए, नेरइए भवसिद्धिए' हे भदन्त ! जो भवसिद्धक होता है, वह नैरयिक होता है या जो नैरयिक होता है वह भवसिद्धिक होता है? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु गौतमसे कहते हैं कि-'गोयमा ! भव- सिद्धिए सिय नेरइए सिय अनेरइए' हे गौतम ! जो भवसिद्धिक होता है कदाचित् नैरयिक भी हो सकता है और कदाचित् अनैर-

નિયમથી જ પ્રાણોને ધારણ કરવારૂપ જીવન જીવે છે, કારણ કે સમસ્ત સંસારી જીવો પ્રાણ ધારણ કરવારૂપ ધર્મવાળા હોય છે પણ જે જીવે છે, પ્રાણોને ધારણ કરે છે- તે નૈરયિક પણ હોઈ શકે છે અને નૈરયિકથી ભિન્ન પર્યાયવાળો પણ હોય શકે છે, કારણ કે પ્રાણોને ધારણ કરવારૂપ ધર્મનો સદ્ભાવ તો બધી પર્યાયોમા હોય છે 'एवं दंडओ णेयव्वो जाव वेमाणियाण' એજ પ્રમાણે વૈમાનિક પર્યન્તના દંડકોના વિષયમા સમજવું હવે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને પૂછે છે કે- 'भवसिद्धिएणं भंते ! नेरइए, नेरइए भवसिद्धिए ?' હે ભદન્ત ! જે ભવસિધ્ધિક હોય છે તે નૈરયિક હોય છે, કે જે નૈરયિક હોય છે તે ભવસિધ્ધિક હોય છે ?

ઉત્તર- 'गोयमा ! भवसिद्धिए सिय नेरइए सिय अनेरइए' હે ગૌતમ ! જે ભવસિધ્ધિક હોય છે તે ક્યારેક નૈરયિક પણ હોઈ શકે છે અને ક્યારેક અનૈરયિક

नैरयिकः, स्यात् कदाचित् अनैरयिकोऽपि, एवं नैरयिकोऽपि च स्यात्-कदाचित् भवसिद्धिकः, स्यात् कदाचित् अभवसिद्धिकोऽपि भवेत्, 'एवं दंडओ, जाव-वेमाणियाणं' एवं नैरयिकस्य भवसिद्धिकेन सह आलापकवदेव दण्डको ज्ञातव्यः यावद्-वैमानिकानाम् ॥ सू० २ ॥

अन्यतीर्थिकवक्तव्यता ।

मूलम्--अण्णउत्थियाणं भंते ! एवं आइक्खंति, जाव-परूवेंति एवं खलु सव्वे पाणा, भूया, जीवा, सत्ता एगंत-दुक्खं वेयणं वेयंति, से कहमेयं भंते ! एवं? गोयमा ! जण्णं ते अण्णउत्थिया, जाव-मिच्छं ते एवं आहंसु, अहं पुण गोयमा ! एवं आइक्खामि, जाव-परूवेमि-अत्थेगइया पाणा, भूया, जीवा, सत्ता; एगंतदुक्खं वेयणं वेयंति, आहच्च सायं, अत्थेगइया पाणा, भूया, जीवा, सत्ता एगंतसायं वेयणं वेयंति, आहच्च असायं वेयणं वेयंति, अत्थेगइया पाणा, भूया, जीवा, सत्ता वेमायाए वेयणं वेयंति, आहच्च सायमसायं । से केणट्ठेणं. ? गोयमा ! नेरइया एगंतदुक्खं वेयणं वेयंति, आहच्च सायं, भवणवइ-वाणमंतर-जोइस-वेमाणिया एगंतसायं वेयणं वेयंति

यिक भी हो सकता है इसी तरह 'नेरइए वि य सिय भवसिद्धिए सिय अभवसिद्धए' जो नैरयिक होता है वह भी भवसिद्धिक भी हो सकता है और अभवसिद्धिक भी हो सकता है। 'एवं दंडओ जाव वेमाणियाणं' नैरयिक के भवसिद्धिक के आलापक की तरहसे ही यावत् वैमानिकों तक का दण्डक जानना चाहिये ॥सू० २॥

પણ હોઈ શકે છે, એજ પ્રમાણે नेरइए वि य सिय भवसिद्धिए, सिय अभवसिद्धिए' જે નારક હોય છે તે ક્યારેક ભવસિધ્ધિક પણ હોઈ શકે છે અને ક્યારેક અભવસિધ્ધિક પણ હોઈ શકે છે एवं दंडओ जाव वेमाणियाणं' નૈરયિકના ભવસિધ્ધક આલાપકની જેમ જ વૈમાનિકો પર્યન્તના દંડકોના આલાપકો પણ સમજવા ॥ સૂ ૨ ॥

आहच्च असायं, पुढविक्काइया, जाव-मणुस्सा वेमायाए वेयणं वेयंति आहच्च सायसमायं-से तेणट्ठेणं० ॥ सू. ३ ॥

छाया-अन्ययूथिकाः खलु भदन्त! एवम् आख्यान्ति यावत्-प्ररूपयन्ति-एवं खलु सर्वे प्राणाः, भूताः, जीवाः, सत्त्वाः एकान्तदुःखां वेदनां वेदयन्ति, तत् कथमेतत् भदन्त! एवम्? गौतम! यत् ते अन्ययूथिकाः, यावत् मिथ्या ते एवम् आहुः, अहं पुनर्गौतम! एवम् आख्यामि, यावत्-प्ररूपयामि-अस्त्येकका

अन्यतीर्थिकवक्तव्यता-

'अण्णउत्थियाणं भंते!' इत्यादि।

सूत्रार्थ— (अण्णउत्थियाणं भंते! एवं आइक्खंति, जाव परूवेंति, एव खलु सव्वे पाणा, सव्वे भूया, सव्वे जीवा, सव्वे सत्ता, एगंत दुखं वेयण वेयंति-से कहमेयं भंते? एवं) हे भदन्त! अन्यतीर्थिकजन इस प्रकार से कहते हैं, यावत् प्ररूपणा करते हैं कि समस्त प्राण, समस्त भूत, समस्त जीव, समस्त सत्त्व एकान्त दुःखरूप वेदना को भोगते हैं तो हे भदन्त! उनका ऐसा कहना क्या सत्य है? (गोयमा) हे गौतम! (जं णं ते अण्णउत्थिया जावमिच्छं ते एवं आहंसु) जो वे अन्य यूथिक ऐसा कहते हैं यावत प्ररूपणा करते हैं- सो वे सब असत्य कहते हैं। (अहं पुण गोयमा! एवं आइक्खामि, जाव परूवेमि, अत्थेगइया पाणा, भूया, जीवा सत्ता, एगंत

અન્યતીર્થિકવક્તવ્યતા—

'अण्णउत्थियाणं भंते!' ઇત્યાદિ-

સૂત્રાર્થ- (अण्णउत्थियाणं भंते! एवं आइक्खंति, जाव परूवेंति, एवं खलु सव्वे पाणा, सव्वे भूया, सव्वे जीवा, सव्वे सत्ता, एगंतदुख वेयणं वेयंति से कहमेय भंते! एव?) હે ભદન્ત! અન્ય તીર્થિકો એવું કહે છે, એવી પ્રરૂપણા કરે છે કે સમસ્ત પ્રાણ, સમસ્ત ભૂત, સમસ્ત જીવ અને સમસ્ત સત્ત્વ એકાન્ત દુઃખરૂપ વેદના (સુખના અંશથી પણ રહિત હોય એવી દુઃખરૂપ વેદનાને) ભોગવે છે. તો હે ભદન્ત! તેમનું તે કથન શું સત્ય છે? [गोयमा!] હે ગૌતમ! [ज णं ते अण्णउत्थिया जाव मिच्छं ते एवं आहंसु] તે અન્ય યૂથિકો એવું જે કહે છે, ભાખે છે, પ્રજ્ઞાપના કરે છે અને પ્રરૂપણા કરે છે, તે બધું તેઓ અસત્ય કહે છે (अहं पुण गोयमा! एवं आइक्खामि, जाव परूवेमि, अत्थेगइया पाणा,

प्राणाः, भूताः, जीवाः, सत्त्वाः, एकान्तदुःखां वेदनां वेदयन्ति, आहत्य-सातम्, अस्त्येककाः प्राणाः, भूताः, जीवा, सत्त्वाः एकान्तसातां वेदनां वेदयन्ति, आहत्य असातां वेदनां वेदयन्ति, अस्त्येकका: प्राणाः, भूताः, जीवाः, सत्त्वा विमात्रया वेदनां वेदयन्ति, आहत्य सातमसातम्। तत् केनार्थेन? गौतम! नैरयिका एकान्तदुःखां वेदनां वेदयन्ति, आहत्य सातम्,

---

दुक्खं वेयणं वेयंति, आहच्चसायं, अत्थेगइया पाणा, भूया, जीवा, सत्ता, एगंत साय वेयण वेयंति आहच्च असायं वेयणं वेयंति) पर हे गौतम! मैं ऐसा कहता हूं यावत् प्ररूपण करता हूं कि कितनेक प्राण, भूत, जीव और सत्त्व एकान्त दुःखरूप वेदनाको भोगते है, और कदाचित् सुख को भी भोगते हैं। तथा कितनेक प्राण, भूत, एवं सत्व एकान्त सुखरूप वेदना को भोगते हैं और कदाचित् दुःख को भोगते हैं। तथा (अत्थेगइया पाणा भूया जीवा सत्ता) कितनेक प्राण, भूत, जीव और सत्त्व (वेमायाए वेयणं वेयंति, आहच्च सायमसाय) विविधरूप से वेदना को भोगते हैं अर्थात् कदाचित सुख को और कदाचित् दुःख को भोगते हैं। (से केणट्ठेणं) हे भदन्त! ऐसा पूर्वोक्त कथन आप किस कारण से करते हैं? (गोयमा) हे गौतम! (नेरइया एगंतदुक्खंवेयणं वेयंति आहच्च सायं) नारक जीव एकान्त दुःखरूप वेदना को भोगते हैं और कदाचित् सुख को भी भोगते हैं। (भवणवइ-वाणमंतर-जोइस-वेमाणिया एगंत-

---

भूया, जीवा, सत्ता. एगंतदुक्खं वेयणं वेयंति, आहच्च सायं, अत्थेगइया पाणा, भूया, जीवा सत्ता, एगंत साय वेयणं वेयंति आहच्च असायं वेयणं वेयंति) પણ હે ગૌતમ! હુ એવું કહું છું, એવું વિશેષ પ્રતિપાદન કરૂં છું, એવી પ્રજ્ઞાપના કરૂં છું, કે કેટલાક પ્રાણ, ભૂત, જીવ અને સત્ત્વ એકાન્ત દુઃખરૂપ વેદનાનુ વેદન કરે છે ક્યારેક સુખ પણ ભોગવે છે. તથા કેટલાક પ્રાણ, ભૂત, જીવ અને સત્ત્વ એકાન્ત સુખરૂપ વેદનાનુ વેદન કરે છે અને ક્યારેક દુ.ખ પણ ભોગવે છે. તથા (अत्थेगइया पाणा, भूया, जीवा, सत्ता) કેટલાક પ્રાણ, ભૂત, જીવ અને સત્ત્વ (वेमायाए वेयणं वेयंति, आहच्च सायमसायं) વિવિધરૂપે વેદનાને ભોગવે છે એટલે કે ક્યારેક સુખ અને ક્યારેક દુઃખને ભોગવે છે. (से केणट्ठेणं.) હે ભદન્ત! આપ શા કારણે એવું કહો છો? (गोयमा!) હે ગૌતમ! (नेरइया एगंतदुक्खवेयणं वेयंति आहच्च सायं) નારક જીવો એકાન્તિક દુઃખરૂપ વેદનાને ભોગવે છે અને ક્યારેક સુખ

भवनपति-वानव्यन्तर-ज्योतिष्क-वैमानिकाः एकान्तसातां वेदनां वेदयन्ति, आहत्यासातम्, पृथिवीकायिका यावत् मनुष्या विमात्रया वेदनां वेदयन्ति, आहत्य सातमसातम्, तत् तेनार्थेन० ॥ सू. ३ ॥

टीका-जीवाधिकारादेव तद्विशेषवक्तव्यतामाह-'अण्णउत्थिया णं भंते!' इत्यादि। 'अण्णउत्थिया णं भंते! एवं आइक्खंति, जाव-परूवेंति' गौतमः पृच्छति-हे भदन्त! अन्ययूथिकाः अन्यतीर्थिकाः खलु एवं वक्ष्यमाणप्रकारेण आख्यान्ति, यावत्-भाषन्ते, प्रज्ञापयन्ति, प्ररूपयन्ति यत् 'एवं खलु सव्वे

सायं वेयणं वेयंति, आहच्च असायं, पुढविक्काइया जाव मणुस्सा वेमायाए वेयणं वेयंति-आहच्च सायमसायं-से तेणट्ठेणं०) भवनपति, वानव्यन्तर, ज्योतिष्क और वैमानिक एकान्तसुखरूप वेदना को भोगते हैं और कदाचित् दुःख को भी भोगते हैं। पृथिवीकायिक से लेकर यावत् मनुष्य तक के जीव विविधरूप से वेदना को भोगते हैं-अर्थात्- ये कदाचित् सुख को और कदाचित् दुःख को भोगते हैं। इस कारण हे गौतम! मैंने ऐसा पूर्वोक्त रूप से कहा है।

टीकार्थ—सूत्रकार ने इस सूत्र द्वारा जीव का अधिकार चल रहा होने के कारण इसी से संबंध रखने वाली बात को कहा है-इसमें गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है कि-'अण्णउत्थिया ण भंते! एवं आइक्खंति, जाव परूवेंति' हे भदन्त! अन्यमतावलम्बी जन जो ऐसा कहते हैं यावत् भाषण करते हैं प्रज्ञापित करते हैं, और

ભોગવે છે (भवणवइवाणमंतर - जोइस - वेमाणिया एगंतसायं वेयणं, वेयंति आहच्च असायं, पुढविक्काइया जाव मणुस्सा वेमायाए वेयणं वेयंति - आहच्च सायमसाय से तेणट्ठेणं०) ભવનપતિ, વાનવ્યન્તર, જ્યોતિષ્ક અને વૈમાનિક દેવો એકાન્ત સુખરૂપ વેદનાને ભોગવે છે અને ક્યારેક દુઃખ પણ ભોગવે છે. પૃથ્વીકાયિકથી લઈને મનુષ્ય પર્યન્તના જીવો વિવિધરૂપે વેદનાને ભોગવે છે - એટલે કે ક્યારેક સુખ ભોગવે છે અને ક્યારેક દુઃખ ભોગવે છે. હે ગૌતમ! તે કારણે મેં એવું (પૂર્વોક્ત) કથન કર્યું છે

ટીકાર્થ-જીવનો અધિકાર ચાલી રહ્યો છે, તે કારણે સુત્રકારે આ સૂત્રમાં જીવોના સુખદુઃખનું પ્રતિપાદન કર્યું છે તેમાં અન્ય મતવાદીઓની માન્યતાનું ખંડન કરીને સ્વસિધ્ધાંતની માન્યતાનુ પ્રતિપાદન કર્યું છે. ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે 'अण्णउत्थियाणं भंते! एवं आइक्खंति, जाव परूवेंति' હે ભદન્ત! અન્ય મતવાદીઓ એવું જે કહે છે, એવું જે વિશેષ કથન (ભાષણ) કરે છે, એવી જે પ્રજ્ઞાપના કરે છે અને એવી જે પ્રરૂપણા કરે છે કે 'एवं खलु सव्वे पाणा, सव्वे भूया,

पाणा, भूया, जीवा, सत्ता, एगंतदुक्खं वेयणं वेयंति' एवं खलु अवश्यं भावेन सर्वे प्राणाः, भूताः, जीवाः, सत्त्वाः, एकान्तदुःखाम् एकान्तदुःखां यस्यां सा तथाविधा सुखलेशवर्जिता, तां वेदनां वेदयन्ति-अनुभवन्ति, 'से कहमेयं भंते ! एवं ?' तत् हे भदन्त ! कथमेतत् एवम् ? अन्यतीर्थिकानामेतत् कथनं किं सत्यमेव ? इति प्रश्नः । भगवानाह-'गोयमा ! जं णं ते अण्णउत्थिया, जाव-मिच्छं ते एवं आहंसु' हे गौतम ! यत् खलु ते अन्ययूथिका अन्यतीर्थिकाः यावत्-एवम्-आख्यान्ति, भाषन्ते, प्रज्ञापयन्ति, प्ररूपयन्ति यत्-सर्वे प्राणाः, भूताः, जीवाः, सत्वाः, एकान्तदुःखां वेदनां वेदयन्ति, ते अन्यतीर्थिका मिथ्या एवम् आहुः उक्तवन्तः 'अहं पुण गोयमा ! एवं आइक्खामि, जाव-परूवेमि ' हे गौतम ! अहं पुनः एवं वक्ष्यमाणप्रकारेण

प्ररूपणा करते हैं कि- 'एवं खलु सव्वे पाणा, सव्वे भूया, सव्वे जीवा, सव्वे सत्ता, एगंतदुक्ख वेयणं वेयंति' समस्त प्राण, समस्त भूत, समस्त जीव और समस्त सत्त्व सुख के अंश से रहित एकान्तरूप से ऐसी दुःखरूप वेदना का ही अनुभव करते हैं- सो (से कहमेयं भंते ! एवं) हे भदन्त ! ऐसा उनका कथन क्या ऐसा ही है- अर्थात् क्या सत्य ही है ? -इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु उनसे कहते हैं- कि 'गोयमा' हे गौतम ! 'जं णं ते अण्णउत्थिया जाव मिच्छं ते एवं आहंसु' जो वे अन्यमतावलम्बीजन ऐसा कहते हैं, भाषण करते हैं, प्रज्ञापित करते हैं, प्ररूपणा करते हैं कि समस्त प्राण, भूत जीव और सत्त्व एकान्त दुःखरूप वेदनाको ही भोगते हैं सो उनका ऐसा कहना सर्वथा मिथ्या है । 'अहं पुणगोयमा ! एवं आइक्खामि

सव्वे जीवा, सव्वे सत्ता, एगंतदुक्खं वेयणं वेयंति ' સમસ્ત પ્રાણ, સમસ્ત ભૂત, સમસ્ત જીવ અને સમસ્ત સત્ત્વ સુખના અંશથી રહિત એવી એકાન્ત દુઃખરૂપ વેદનાનો જ અનુભવ કરે છે તો (कहमेयं भंते ! एवं ?) હે ભદન્ત ! તેમનું આ પ્રકારનું કથન શું સત્ય છે? ગૌતમ સ્વામીના પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે ' गोयमा ' હે ગૌતમ ! ' जं णं ते अण्णउत्थिया जाव मिच्छं ते एवं आहंसु ' તે અન્યમતાવલમ્બી જનો એવું જે કહે છે, એવું જે ભાષણ કરે છે; એવી જે પ્રજ્ઞાપના કરે છે અને એવી જે પ્રરૂપણા કરે છે કે સમસ્ત પ્રાણ, ભૂત, જીવ અને સત્ત્વ એકાન્ત દુઃખરૂપ અશાતાવેદનાનું જ વેદન કરે છે, તે તેમનું કથન સર્વથા

आख्यामि, यावत्-भाषे, प्रज्ञापयामि, प्ररूपयामि यत्-'अत्थेगइया पाणा, भूया, जीवा, सत्ता एगंतदुक्खं वेयणं वेयंति, आहच्च सायं' सन्ति एके केचित् प्राणाः, भूताः, जीवाः, सत्त्वा एकान्तदुःखरूपां वेदनां वेदयन्ति, आहत्य-विशिष्य कदाचिदित्यर्थः सातरूपां वेदनां वेदयन्ति, अथच 'अत्थेगइया पाणा, भूया, जीवा, सत्ता एगंतसायं वेयणं वेदयंति, आहच्च असायं वेयणं वेयंति' सन्ति एके केचन प्राणाः, भूताः, जीवाः, एकान्तसातां दुःखामिश्रितसुखरूपां वेदनां वेदयन्ति, किन्तु आहत्य कदाचित् असातां दुःखरूपां वेदनां वेदयन्ति, 'अत्थेगइया पाणा, भूया, जीवा, सत्ता वेमायाए वेयणं

जाव परूवेमि' इस विषयमें मेरा तो ऐसा कथन है, ऐसा बोलना है, ऐसी प्रज्ञापना एव प्ररूपणा है कि 'अत्थेगइया पाणा, भूया, जीवा, सत्ता, एगंत दुक्ख वेयणं वेयंति, आहच्च साय' कितनेक ऐसे प्राण, भूत, जीव और सत्व हैं जो एकान्तरूपसे दुःखरूपवेदनाको ही भोगते हैं परन्तु हां कदाचित ही उनको ऐसा अवसर मिलता है कि जिसमें वे सातरूप सुखरूप-वेदनाका भी अनुभव कर लेते हैं। 'अत्थेगइयापाणा भूया जीवा सत्ता एगंतसाय वेयणं वेदयंति आहच्च असायं वेयणंवेयंति' तथा कितनेक ऐसे भी प्राण, भूत जीव और सत्व हैं जो एकान्तरूपसे सुखरूप वेदनाका ही अनुभव करते हैं-दुःखरूप वेदनाका अंश भी जिसमें मिश्रित नहीं होता है, परन्तु हां कभी ही एसा अवसर उन्हें भी प्राप्त हो जाता है कि जिसमें वे दुःखरूप वेदना का भी अनुभव करलेते है। 'अत्थेगइया पाणा, भूया जीवा,

મિથ્યા (અસત્ય) જ છે 'अहं पुण गोयमा ! एवं आइक्खामि, जाव परूवेमि' હે ગૌતમ ! આ વિષયમાં હું તો એવું કહું છુ, એવું વિશેષ કથનરૂપ પ્રતિપાદન કરૂં છું અને એવી પ્રરૂપણા કરૂં છું કે- अत्थेगइया पाणा, भूया, जीवा सत्ता, एगंत दुक्ख वेयणं वेयंति, आहच्च सायं' કેટલાક એવાં પ્રાણ, ભૂત, જીવ અને સત્ત્વ હોય છે કે તે એકાન્તરૂપે દુઃખરૂપ વેદનાનું જ વેદન કરે છે, પરન્તુ હા, કયારેક તેમને પણ એવો અવસર મળે છે કે જ્યારે તેઓ સાતારૂપ – સુખરૂપ વેદનાનો પણ અનુભવ કરી લે છે. 'अत्थेगइया पाणा, भूया, जीवा, सत्ता एगंतसायं वेयणं वेदयंति आहच्च असायं वेयणं वयंति ' તથા કેટલાક પ્રાણ, ભૂત, જીવ અને સત્ત્વ એવાં પણ હોય છે કે જે એકાન્તરૂપે સાતારૂપ – સુખરૂપ વેદનાનો જ અનુભવ કરે છે. દુઃખરૂપ વેદનાનો અંશ પણ તેમાં મિશ્રિત હોતો નથી–પરન્તુ ક્યારેક તેમને પણ એવો અવસર પ્રાપ્ત થાય છે કે જ્યારે તેઓ દુઃખરૂપ વેદનાનો (અસાતા વેદનાનો) પણ અનુભવ કરી

वेयति, आहच्च सायमसायं' सन्ति एके केचन प्राणाः, भूताः, जीवाः, सत्त्वा विमात्रया विविधया मात्रया इति विमात्रया कदाचित् साताम्, कदाचित् असातां वेदनां वेदयन्ति, तदेवाह–आहत्य कदाचित् साताऽसातं, कदाचित् सुखरूपां कदाचित् दुःखरूपां वेदनां वेदयन्तीत्यर्थः, गौतमस्तत्रकारणं पृच्छति– 'से केणट्ठेण' हे भदन्त ! तत् केनार्थेन ? किमर्थमेवमुच्यते एतादृशवैषम्ये किं कारणम् ? के केते सन्तिच ? भगवानाह 'गोयमा ! नेरइया एगंत दुक्खं वेयणं वेयंति, आहच्च सायं' हे गौतम ! नैरयिका एकान्तदुःखाम् अत्यन्तदुःखरूपां वेदनां वेदयन्ति, आहत्य कदाचित् सातां सुखरूपां वेदनां वेदयन्ति, तथाहि–नैरयिकाणामात्यन्तिकदुःखवेदनाशीलत्वेऽपि उपपातेन

सत्ता वेमायाए वेयणं वेयंति आहच्च सायमसायं' तथा कितनेक प्राण, भूत, जीव और सत्त्व ऐसे भी है जो विमात्रासे विविधप्रकारसे कदाचित् साता का कदाचित् असाताका अनुभव करते हैं। यही बात 'आहच्च सायमसायं' इस सूत्रांश द्वारा व्यक्त की गई है। गौतमस्वामी इस विषयमें कारण जाननेकी इच्छासे प्रभुसे पूछते हैं कि 'से केणट्ठणं' हे भदन्त ! ऐसा आप किस कारणसे कहते हैं अर्थात् इस प्रकारकी विषमता का क्या कारण है ? और कौनसे वे ऐसे जीव हैं जो पूर्वोक्त स्थितिवाले हैं ? इसके उत्तरमें प्रभु कहते हैं कि 'गोयमा' हे गौतम ! 'नेरइया एगंतदुक्खं वेयणं वेयंति, आहच्च सायं' नारक जीव ही ऐसे हैं कि जिन्हें अपने जीवनमें कभी ही सुखरूप वेदनाका अनुभव होता है–जीवनभर उन्हें एकान्तरूपसे

से छे 'अत्थेगइया पाणा, भूया, जीवा, सत्ता वेमायाए वेयणं वेयंति, आहच्च सायमसायं' तथा કેટલાક પ્રાણ, ભૂત, જીવ અને સત્ત્વ એવાં પણ હોય છે કે જે વિમાત્રાથી – વિવિધ પ્રકારે – ક્યારેક સાતાવેદનાનો અને ક્યારેક અસાતાવેદનાનો અનુભવ કરે છે. એજ વાત 'आहच्च सायमसायं' આ સૂત્રાંશ દ્વારા વ્યક્ત કરવામાં આવી છે. હવે ગૌતમ સ્વામી તેનુ કારણ જાણવાને માટે આ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછે છે– 'से केणट्ठेणं ?' હે ભદન્ત ! એવું આપ શા કારણે કહો છો ? એટલે કે આ પ્રકારની વિષમતાનુ શું કારણ છે ? અને આપે દર્શાવ્યા પ્રમાણેની સ્થિતિવાળા જીવો કયા કયા છે ? તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે– 'गोयमा !' હે ગૌતમ ! 'नेरइया एगंतदुक्खं वेयणं वेयंति, आहच्च सायं' નારક જીવો જ એવાં હોય છે કે જેમને પોતાના જીવનમાં કદીપણ સુખરૂપ વેદનાનો અનુભવ પણ થતા નથી–તેમને તો જીવનભર

तीर्थंकरजन्मादिमहोत्सवप्रसङ्गे देवस्य कर्मणा प्रयोगद्वारा च सुखवेदना-संभवात् उक्तंच-'उववाएण व सायं नेरइओ देवकम्मुणा वावि' 'अथ एकान्त-सुखवेदकजीवानाह-'भवणवइ-वाणमंतर-जोइस-वेमाणिया एगंतसायं वेयणं, वेयंति आहच्च असायं' भवनपति-वानव्यन्तर-ज्योतिष्क-वैमानिकाः देवाः एकान्त साताम् अत्यन्तसुखरूपां वेदनां वेदयन्ति, आहत्य कदाचित्तु परस्पराहनन-प्रियवस्तुवियोगादिषु असातां दुःखरूपां वेदनां वेदयन्ति । अथ तृतीयप्रकार वेदकजीवानाह-'पुढविक्काइया, जाव-मणुस्सा वेमायाए वेयणं वेयंति' पृथिवी-

दुःखरूप वेदनाका ही अनुभव करना पडता है । यद्यपि नारकजीवों को अत्यन्तदुःखवेदना शील ही कहा गया है, परन्तु यहां जो उन्हें कदाचित् सुखवेदना का भी अनुभवकर्त्ता प्रकट किया गया है सो उसका कारण यह है कि नैरयिकजीव उपपातद्वारा तीर्थंकर के जन्म आदिके प्रसंग पर देवादिकों के प्रयोगद्वारा सुखवेदनावाले हो जाते हैं । कहा भी है कि 'उववाएणवसायं नेरइओ देवकम्मुणा वा वि' अब एकान्ततः सुखवेदकजीवोंको कहते हैं 'भवणवइवाणमंतरजोइसवेमाणिया एगंतसायं वेयणं वेयंति, आहच्च असायं' भवनपति, वानव्यन्तर, ज्योतिष्क और वैमानिकदेव ये सब अत्यन्त सुखरूप वेदनाको भोगते हैं तथा परस्परके आहननमें और प्रियवस्तुके वियोग आदिके समयमें असाता-दुःखरूप-वेदनाको भी कदाचित् भोगते हैं। अब सूत्रकार तृतीय प्रकारके वेदकजीवोंका कथन करने निमित्त कहते

એકાન્તરૂપે અસાતા વેદના (દુ.ખરૂપ વેદના) નોજ અનુભવ કરવો પડે છે જો કે નારકોને અત્યન્ત દુ.ખવેદનાશીલ જ કહ્યા છે, પરન્તુ ક્યારેક તેમને .સુખરૂપ વેદનાનો પણ-અનુભવ થાય છે. નારકોને ક્યારેક સુખરૂપ વેદનાનો અનુભવ કર્ત્તા કહેવાનું કારણ એ છે કે તીર્થંકરના જન્મ આદિ માંગલીક પ્રસંગે નારક જીવો દેવાદિકના પ્રયોગ દ્વારા સુખરૂપ વેદનાવાળા થાય છે. કહ્યુ પણ છે કે ઉववाएणवसायं नेरइओ देव कम्मुणा वा वि ' હવે એકાન્તતઃ સુખવેદક જીવોનું કથન કરવામાં આવે છે.
' भवणवई, वाणमंतरजोइस, वेमाणिया एगंतसायं वेयणं वेयंति, आहच्च असायं' ભવનપતિ, વાનવ્યતર, જ્યોતિષિક અને વૈમાનિક દેવો અત્યન્ત, સુખરૂપ સાતાવેદનાનુ વેદન કરે છે, પણ ક્યારેક તેઓ અસાતા વેદનાનો અનુભવ કરે છે. પરસ્પરના આહનનમાં (તાડનમાં) અને પ્રિય વસ્તુનો વિભાગ થાય ત્યારે તેઓ પણ દુઃખરૂપ અસાતાવેદનાનો અનુભવ કરે છે. હવે સૂત્રકાર ત્રીજા પ્રકારના વેદક જીવોનું કથન કરે છે- 'पुढविक्काइया जाव मणुस्सा वेमायाए वेयंति' પૃથ્વીકાયિક,

कायिका यावत् अप्कायिक–तेजःकायिक–वायुकायिक–वनस्पतिकायिक पञ्चैकेन्द्रिय–विकलेन्द्रिय–पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिक–मनुष्या विमात्रया विविधया मात्रया कदाचित् दुःखरूपाऽसातां, कदाचित् सुखरूपसातां वेदनां वेदयन्ति तदेवाह–'आहच्च सायमसायं' आहत्य सातमसातम् कदाचित् सुखरूपां, कदाचित् दुःखरूपां वेदनां वेदयन्तीति भावः। अन्ते उपसंहरन्नाह–' से तेणट्ठेणं ' हे गौतम! तत् तेनार्थेन एवमुच्यते केचित् प्राणादयो जीवाः एकान्तदुःखां वेदनां वेदयन्ति इत्याद्युक्तम् ॥ सू. ३ ॥

नैरयिकाद्याहारवक्तव्यता।

मूलम्–"नेरइया णं भंते! जे पोग्गले अत्तमायाए आहारेंति, ते किं आयसरीरखेत्तोगाढे पोग्गले अत्तमायाए आहारेंति, अणंतरखेत्तोगाढे पोग्गले अत्तमायाए आहारेंति, परंपरखेत्तोगाढे पोग्गले अत्तमायाए आहारेंति? गोयमा! आयसरीरखेत्तोगाढे पोग्गले अत्तमायाए आहारेंति, णो

हैं 'पुढविकाइया जाव मणुस्सा वेमायाए वेयंति' पृथिवीकायिक, यावत् अप्कायिक, तेजःकायिक, वायुकायिक, वनस्पतिकायिक ये पांच एकेन्द्रिय जीव तथा विकलेन्द्रिय जीव और पंचेन्द्रियतिर्यञ्च तथा मनुष्य ये सब विमात्रासे विविधमात्रासे कदाचित् दुःखरूप असाताको और कदाचित् सुजरूप सातावेदनाको भोगते हैं इसीबातको 'आहचसायमसायं' इस सूत्रांश द्वारा प्रकट किया गया है। अन्तमें विषयका उपसंहार करते हुए सूत्रकार कहते हैं कि 'से तेणट्ठेणं' हे गौतम! इसी कारण मैंने ऐसा कहा है कि कितनेक प्राण भूतादिक जीव एकान्ततःदुःखरूप वेदनाका अनुभव करते हैं इत्यादि ॥सू.३॥

અપ્કાયિક, તેજસ્કાયિક, વાયુકાયિક, વનસ્પતિકાયિક, એ પાંચ એકેન્દ્રિય જીવો, તથા દ્વીન્દ્રિયથી ચતુરિન્દ્રિય પર્યન્તના વિકલેન્દ્રિય જીવો, પચેન્દ્રિય તિર્યંચો તથા મનુષ્યો વિવિધ માત્રાથી – ક્યારેક દુઃખરૂપ અસાતાનું અને ક્યારેક સુખરૂપ સાતાવેદનાનુ વેદન કરે છે એજ વાતને 'आहच्च सायमसायं' આ સૂત્રાંશ દ્વારા વ્યક્ત થઇ છે અન્તે વિષયનો ઉપસંહાર કરતા સૂત્રકાર કહે છે કે 'से तेणट्ठेणं' 'હે ગૌતમ! તે કારણે મે એવું કહ્યું છે કે કેટલાક પ્રાણુ, ભૂત, જીવ, સત્ત્વ એકાન્તતઃ દુખરૂપ વેદનાનુ વેદન કરે છે, કેટલાક સુખરૂપ વેદનાનુ વેદન કરે છે', ઇત્યાદિ ॥ સૂ. ૩ ॥

अणंतरखेत्तोगाढे पोग्गले अत्तमायाए आहारेंति, णो परंपर-खेत्तोगाढे, जहा नेरइया तहा जाव-वेमाणियाणं दंडओ" ।सू. ४।

छाया-नैरयिकाः खलु भदन्त ! यान् पुद्गलान् आत्मना आदाय आहरन्ति, ते किम् आत्मशरीरक्षेत्रावगाढान् पुद्गलान् आत्मना आदाय आहरन्ति, अनन्तरक्षेत्रावगाढान् पुद्गलान् आत्मना आदाय आहरन्ति, परंपराक्षेत्राव-गाढान् पुद्गलान् आत्मना आदाय आहरन्ति ? गौतम ! आत्मशरीरक्षेत्राव-

नैरयिक आदिकों की आहारवक्तव्यता-

'नेरइयाणं भंते ! इत्यादि ।

सूत्रार्थ-(नेरइयाणं भंते ! जे पोग्गले अत्तमायाए आहारेंति, ते किं आयसरीरखेत्तोवगाढे पोग्गले अत्तमायाए आहारेंति खेत्तोगाढे पोग्गले अत्तमायाए आहारेंति, परंपरखेत्तोगाढे पोग्गले अत्तमायाए आहारेंति ?) हे भदन्त ! नैरयिक जीव जिन पुद्गलों को अपने द्वारा ग्रहण करके अपने आहार के विषयभूत बनाते हैं सो वे कहां पर अवगाढ होते हैं- क्या जिन आकाशप्रदेशों में उनका शरीर-अवगाढ-स्थित होता है वहीं पर स्थित रहे हुए होते हैं और उन्हीं ही को अपने द्वारा ग्रहण कर आहार के विषयभूत बनाते हैं ? अथवा -जो पुद्गल अनन्तर क्षेत्रावगाढ होते हैं उन्हें ग्रहण कर वे अपने आहार के विषयभूत बनाते हैं ? अथवा- जो पुद्गल परम्परा रूप से क्षेत्रावगाढ होते हैं उन्हें ग्रहण कर वे आहार के विषयभूत बनाते

નૈરયિક આદિ જીવોની આહારવક્તવ્યતા—

'नेरइयाणं भंते !' ઇત્યાદિ-

सूत्रार्थ- नेरइयाणं भंते ! जे पोग्गले अत्तमायाए आहारेंति, ते किं आयसरीरखेत्तोवगाढे पोग्गले अत्तमायाए आहारेंति, अणंतरखेत्तोगाढे पोग्गले अत्तमायाए आहारेंति, परंपरखेत्तोगाढे पोग्गले अत्तमायाए आहारेंति?) હે ભદન્ત ! નારક જીવો જે પુદ્ગલોને પોતે ગ્રહણ કરીને પોતાના આહારના ઉપયોગમાં લે છે, તે પુદ્ગલો કયા સ્થાને અવગાહિત હોય છે ? – શું જે આકાશ પ્રદેશોમા તેમનું શરીર અવગાઢ (રહેલું) હોય છે, ત્યાં તે પુદ્ગલો રહેલા હોય છે ? અને તેમને જ ગ્રહણ કરીને તેઓ આહારરૂપે ઉપયોગમા લે છે ? અથવા જે પુદ્ગલો અનન્તર (અન્ય) ક્ષેત્રમા રહેલાં હોય છે તેમને ગ્રહણ કરીને તેઓ આહારરૂપે ઉપયોગમાં લે છે ? અથવા જે પરમ્પરારૂપે ક્ષેત્રાવગાઢ હોય છે. તેમને આહારરૂપે ઉપયોગમાં લે છે ?

गाढान् पुद्गलान् आत्मना आदाय आहरन्ति, न अनन्तरक्षेत्रावगाढान् पुद्गलान् आत्मना आदाय आहरन्ति, न परम्पराक्षेत्रावगाढान् (पुद्गलान् आत्मना आदाय आहरन्ति) यथा नैरयिका स्तथा यावत्–वैमानिकानां दण्डकः ॥ सू० ४ ॥

टीका–जीवाधिकारादेव तद्विशेषवक्तव्यतामाह–' नेरइया णं भंते ' इत्यादि। ' नेरइया ण भंते ' जे पोग्गले अत्तमायाए आहारेंति' गौतमः

हैं ? (गोयमा ! आयसरीरखेत्तोगाढे पोग्गले अत्तमायाए आहारेंति, णो अणंतरखेत्तोगाढे पोग्गले, अत्तमायाए आहारेंति, णो परंपरखेत्तो-गाढे -जहा नेरइया तहा जाव वेमाणिया णं दंडओ) हे गौतम ! नैरयिक जीव अपना शरीर जिन आकाशप्रदेशों में अवगाढ होता है- उन्हीं प्रदेशों में अवगाढ हुए पुद्गलों को आत्म द्वारा ग्रहण करके अपने आहार के विषयभूत बनाता हैं। अनन्तर क्षेत्रावगाढ हुए पुद्गलों को आत्मा द्वारा ग्रहण कर आहार का विषय-भूत नहीं बनाते हैं और न परंपरारूपसे क्षेत्रावगाढ हुए पुद्गलोंको अपने आहारका विषयभूत बनाते हैं। जैसा यह कथन नैरयिकोंके विषयमें किया गया है वैसा ही कथनरूप दण्डक–यावत् वैमानिक दण्डक यावत् वैमानिक देवों तकके विषयमें जानना चाहिये।

टीकार्थ–जीवका अधिकार चालू है इसीलिये सूत्रकारने इसविषयमें विशेषवक्तव्यता का यह कथन किया है, उसमें गौतमने प्रभुसे ऐसा पूछा है कि 'नेरइया णं भंते ! जे पोग्गले अत्तमायाए आहारेंति'

(गोयमा ! आयसरीरखेत्तोगाढे पोग्गले अत्तमायाए आहारेंति, णो अणंतर' खेत्तोगाढे पोग्गले अत्तमायाए आहारेंति, णो परंपरखेत्तोगाढे जहा नेरइया तहा जाव वेमाणिया णं दंडओ) હે ગૌતમ ! નારક જીવ તેનું શરીર જે આકાશ પ્રદેશોમા અવગાઢ (રહેલુ) હોય છે, તે પ્રદેશોમાં રહેલા પુદ્ગલોને આત્મા દ્વારા ગ્રહણ કરીને પોતાના આહારરૂપે ઉપયોગમા લે છે, અન્યક્ષેત્રમા રહેલાં પુદ્ગલોને આત્મા દ્વારા ગ્રહણ કરીને તે પોતાના આહારરૂપે ઉપયોગમા લેતો નથી, અને પરમ્પરારૂપે ક્ષેત્રાવગાઢ થયેલા પુદ્ગલોને પણ તે આહારરૂપે વાપરતો નથી નારકોના વિષયમા અહીં જેવુ કથન કરવામાં આવ્યુ છે, એવું જ કથન વૈમાનિકો પર્યન્તના દંડકોમા સમજવું

ટીકાર્થ– જીવનો અધિકાર ચાલી રહ્યો છે, તેથી સૂત્રકાર તે વિષયને અનુલક્ષીને વિશેષ વકતવ્યતાનુ આ પ્રમાણે કથન કરે છે–

ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે नेरइयाणं भंते !। जे

पृच्छति-हे भदन्त ! नैरयिकाः खलु यान् पुद्गलान् आत्मना आदाय-गृहीत्वा आहरन्ति 'ते किं आयसरीरखेत्तोगाढे पोग्गले अत्तमायाए आहारेंति ?' तान् किम् आत्मशरीरक्षेत्रावगाढान् स्वशरीरक्षेत्रे स्थितान् पुद्गलान् आत्मना आदाय आहरन्ति 'अत्तं' इत्यत्र आर्षत्वात् तृतीयार्थे द्वितीया बोध्याततः 'आत्मना' इत्यर्थः अथवा 'अणंतरखेत्तोगाढे पोग्गले अत्तमायाए आहारेंति?' अनन्तरक्षेत्रावगाढान् आत्मशरीरावगाहनक्षेत्रापेक्षया यदनन्तरम् अव्यवहितं क्षेत्रं तत्रावगाढान् पुद्गलान् आत्मना आदाय गृहीत्वा आहरन्ति ?, अथवा 'परंपरखेत्तोगाढे पोग्गले अत्तमायाए आहारेंति ?' परम्पराक्षेत्रावगाढान् आत्मक्षेत्रात् यदनन्तरं क्षेत्रं तत्परक्षेत्रं तत्परक्षेत्रावगाढान् पुद्गलान् आत्मना आदाय

हे भदन्त ! नैरयिक जीव जिन पुद्गलोंका अपने द्वारा ग्रहण करके आहार करते हैं 'ते किं आयसरीरखेत्तोगाढे पोग्गले अत्तमायाए आहारेंति' सोवे पुद्गल क्या अपने शरीररूप क्षेत्रमें स्थित होते हैं और उन्हींका वे अपने द्वारा ग्रहण कर आहार करते हैं ? अथवा अणंतरखेत्तोगाढे पोग्गले अत्तमायाए आहारेंति ' जिन आकाश प्रदेशोंमें अपना शरीर अवगाढ नहीं है ऐसे उस क्षेत्रमें जो कि अपने द्वारा अवगाहित क्षेत्रसे अव्यवहित है विना व्यवधान के लगा हुआ है, अवगाढ हुए स्थित रहे हुए पुद्गलोंको अपने द्वारा ग्रहण करके उनका आहार करते हैं अथवा 'परंपरखेत्तोगाढे पोग्गले अत्तमायाए आहारेंति' अपने शरीर द्वारा अवगाहित क्षेत्रसे अव्यवहित जो क्षेत्र है इस क्षेत्रसे भी परवर्ती जो क्षेत्र है, उसक्षेत्रमें अवगाढ हुए पुद्गलोंको अपने द्वारा आदाय-ग्रहण करके-उनका आहार करता

पोग्गले अत्तमायाए आहारेंति' હે ભદન્ત! નારક જીવો જે પુદ્ગલોને પોતાના દ્વારા ગ્રહણ કરીને આહાર રૂપે વાપરે છે, ते किं आयसरीरे खेत्तोगाढे पोग्गले अत्तमायाए आहारेंति' તે પુદ્ગલો શું તેમના શરીરરૂપ ક્ષેત્રોમા રહેલાં હોય છે અને જે ક્ષેત્રમા તેમનુ શરીર હોય તે શરીરે અવગાહન એટલે કે ગ્રહણ કરીને તેઓ આહારરૂપે ઉપયોગમાં લે છે? અથવા-'अणंतरखेत्तोगाढे पोग्गले अत्तमायाए आहारेंति ? શું જે આકાશ પ્રદેશોમા પોતાનુ શરીર અવગાઢ (રહેલું) હોતું નથી એવાં ક્ષેત્રમાં અવગાહિત (રહેલાં) પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરીને તેઓ પોતાના આહારરૂપે ઉપયોગમાં લે છે? અથવા-

'परंपरखेत्तोगाढेपोग्गले अत्तमायाए आहारेंति' પોતાના શરીર દ્વારા અવગાહિત ક્ષેત્રથી અવ્યવહિત (વિના વ્યવધાને લાગેલુ) જે ક્ષેત્ર હોય છે એ ક્ષેત્રથી પણ પરવર્તી જે ક્ષેત્ર છે, તે ક્ષેત્રમાં અવગાહિત પુદ્ગલોને પોતાના દ્વારા ગ્રહણ કરીને તેમનો શું આહાર કરે છે?

गृहीत्वा आहरन्ति ? भगवानाह–'गोयमा ! आयसरीरखेत्तोगाढे 'पोग्गले अत्तमायाए आहारेंति' हे गौतम ! नैरयिका आत्मशरीरक्षेत्रावगाढान् पुद्गलान् आत्मना आदाय परिगृह्य आहरन्ति, 'णो अणंतरखेत्तोगाढे पोग्गले अत्तमायाए आहारेंति' नो अनन्तरक्षेत्रावगाढान् स्वशरीरक्षेत्रापेक्षयाऽनन्तरक्षेत्राऽव-

---

हैं इस प्रकार ये तीन३ प्रश्न हैं इन प्रश्नोंका संक्षिप्त सार ऐसा है कि नारक जीव जिन पुद्गलोंको अपने आहाररूपसे ग्रहण करता हैं वे पुद्गल कहां पर अवगाढ रहता हैं ? क्या जिन क्षेत्रमें उनका अपना शरीर अवगाहित है उसी क्षेत्रमें वे अवगाहित होते हैं ? या अपने शरीर द्वारा अवगाहित हुए क्षेत्रसे लगे हुए क्षेत्रमें वे अवगाहित रहतें हैं ? या इस क्षेत्रसे भी आगेके क्षेत्रमें वे अवगाहित रहतें हैं ? इसके उत्तरमें गौतमसे प्रभु कहते हैं कि 'गोयमा' हे गौतम ! आयसरीरखेत्तोगाढे पोग्गले अत्तमायाए आहारेंति ' जिनपुद्गलोंको नारकजीव अपने आहारका विषयभूत बनाते हैं वे पुद्गल जहां पर उनका अपना शरीर अवगाहित होता है, उसी क्षेत्रमें अवगाहित होते हैं। ओर उन्हीं पुद्गलोंको वे नारकजीव अपने द्वारा ग्रहण करके आहारका विषयभूत बनाते हैं। 'णो अणंतरखेत्तोगाढे-पोग्गले अत्तमायाए आहारेंति णो परंपरखेत्तोगाढे' अनन्तर क्षेत्र

આ પ્રકારના ત્રણ પ્રશ્નો છે તે પ્રશ્નોનો ભાવાર્થ એવો છે કે નારક જીવ જે પુદ્‌ગલોને પોતાના આહારરૂપે ગ્રહણ કરે છે, તે પુદ્‌ગલો કયા ક્ષેત્રમાં અવગાઢ (સ્થિત) હોય છે ?– જે ક્ષેત્રમાં તેમનું પોતાનુ શરીર અવગાહિત હોય છે એ જ ક્ષેત્રમાં શું તે આહારપુદ્‌ગલો અવગાહિત હોય છે ? કે પોતાના શરીર દ્વારા અવગાહિત થયેલા ક્ષેત્રને સ્પર્શીને રહેલા ક્ષેત્રમાં તે આહારપુદ્‌ગલો અવગાહિત હોય છે ? કે તે ક્ષેત્ર કરતાં પણ દૂરના ક્ષેત્રમાં તે આહારપુદ્‌ગલો શું અવગાહિત હોય છે ?

ગૌતમ સ્વામીના ઉપર્યુક્ત પ્રશ્નોનો ઉત્તર આપતાં મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે– 'गोयमा !' હે ગૌતમ ! आयसरीरखेत्तोगाढेपोग्गले अत्तमायाए आहारेंति' જે પુદ્‌ગલોને નારક જીવો પોતાના આહારરૂપે ગ્રહણ કરે છે, તે પુદ્‌ગલો એ જ ક્ષેત્રમાં રહેલા હોય છે કે જે ક્ષેત્રમાં તેમનુ પોતાનું શરીર અવગાહિત હોય છે એટલે કે જે ક્ષેત્રમા તે નારક જીવો રહેલા હોય છે એ જ ક્ષેત્રના પુદ્‌ગલોને તેઓ ગ્રહણ કરીને પોતાના આહારરૂપે ઉપયોગમા લે છે. ' णो अणंतरखेत्तोगाढेपोग्गले अत्त-मायाए आहारेंति, णो परंपरखेत्तोगाढे ' અનન્તર ક્ષેત્રમાં રહેલાં આહારપુદ્‌ગલોને

स्थितान् पुद्गलान् आत्मना आदाय आहरन्ति, 'णो परंपरखेत्तोगाढे' न वा परम्पराक्षेत्रावगाढान् आत्मशरीरक्षेत्रापेक्षया यदनन्तरं क्षेत्रं ततः परस्मिन क्षेत्रेऽवस्थितान पुद्गलान् आत्मना आदाय आहरन्ति, 'जहा नेरइया तहा जाव-वेमाणियाणं दंडओ.' यथा नैरयिका आत्मशरीर क्षेत्रावगाढान एव द्रव्यपुद्गलान आदाय आहरन्ति न, अनन्तरक्षेत्रावगाढान्, परम्परा न वा क्षेत्रावगाढान पुद्गलान् आदाय आहरन्ति, तथैव यावद्-वैमानिकानां वैमानिकदेवपर्यन्तानां दण्डकः,चतुर्विंशति दण्डका वक्तव्याःअत्र औजसाहारा पेक्षया इदंप्रकरणं बोध्यम् ॥ सू. ४ ॥

केवलिनोऽनिन्द्रियवक्तव्यता ।

मूलम्--केवली णं भंते ! आयाणेहिं जाणइ, पासइ? गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे' से केणट्ठेणं? गोयमा ! केवली णं पुरत्थिमेणं

में स्थित रहे हुए जो आहार पुद्गल हैं उन्हें ग्रहण करके वे उन्हें अपने आहारका विषयभूत नहीं बनाते हैं न परम्परा क्षेत्रवर्ती जो आहार पुद्गल हैं उन्हें अपने द्वारा ग्रहण करके आहारका विषयभूत बनाते हैं । 'जहा नेरइया तहा जाव वेमाणियाणं दंडओ' जिस प्रकार से नारकजीव आत्म शरीररूप क्षेत्र में अवगाहित हुए ही द्रव्य पुद्गलों को ग्रहण करके अपने आहार का विषयभूत बनाते हैं- अनंतर क्षेत्रावगाढपुद्गलों को तथा परम्परा क्षेत्रावगाढपुद्गलों को वे अपने आहार का विषयभूत नहीं बनाते हैं, उसी तरह यावत् वैमानिक देव तक के २४ दण्डक कहना चाहिये । यहां औजस आहार की अपेक्षा से यह प्रकरण है ऐसा जानना चाहिये ॥सू. ४॥

ગ્રહણ કરીને તેઓ આહાર રૂપે તેમનો ઉપયોગ કરતા નથી, પરમ્પરા ક્ષેત્રવર્તી જે આહારપુદ્ગલો હોય છે તેમને ગ્રહણ કરીને પણ તેઓ તેમને પોતાના આહારરૂપે વાપરતા નથી

'जहा नेरइया तहा जाव वेमाणियाणं दंडओ' જે રીતે નારકો આત્મ-શરીરરૂપ ક્ષેત્રમા અવગાહિત થયેલા (સ્થિત-રહેલા) દ્રવ્યપુદ્ગલોને જ ગ્રહણ કરીને પોતાના આહારરૂપે વાપરે છે- અનન્તર ક્ષેત્રાવગાઢ પુદ્ગલોને તથા પરમ્પરા ક્ષેત્રાવગાઢ પુદ્ગલોને તેઓ પોતાના આહારરૂપે ગ્રહણ કરતા નથી, એજ પ્રમાણે વૈમાનિક દેવો સુધીના ૨૪ દંડકના વિષયમાં પણ કથન સમજવું અહીં જે કથન કરવામા આવ્યું છે તે ઔજસ આહારની અપેક્ષાએજ કરવામા આવ્યું છે, તેમ સમજવુ ॥ ૪ ॥

मियंपि जाणइ, अमियं पि जाणइ, जाव–निव्वुडे दंसणे केवलिस्स, से तेणट्ठेणं०,

गाहा–'जीवाण य सुह दुक्खं, जीवे जीवइ तहेव भविया य ।
एगंतदुक्खवेयण–अत्तमायाय केवली ॥१॥

'सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति ॥ सू० ५ ॥

छाया–केवली खलु भदन्त! आदानैः जानाति, पश्यति? गौतम! नायमर्थः समर्थः तत् केनार्थेन.? गौतम! केवली पौरस्त्येन मितमपि जानाति, अमितमपि जानाति, यावत्–निर्वृतं दर्शनं केवलिनः, तत् तेनार्थेन.

केवली की अनिन्द्रियवक्तव्यता–

'केवली णं भंते!' इत्यादि–

सूत्रार्थ–(केवली णं भंते! आयाणेहिं जाणइ पासइ) हे भदन्त! केवली भगवान् क्या इन्द्रियों द्वारा जानते और देखतें हैं? (गोयमा) (णोइणट्ठे समट्ठे) यह अर्थ समर्थ नहीं है। (से केणट्ठेणं) हे भदन्त! ऐसा आप किस कारण से कहते हैं? (गोयमा) हे गौतम! (केवली णं पुरत्थिमेणं मियंपि जाणइ, अमियं पि जाणइ, जाव निव्वुडे दंसणे केवलिस्स-से तेणट्ठेणं) केवली भगवान् पूर्वदिग्भाग में मित–परिमित को भी जानते हैं, और अपरिमित को भी जानते हैं। क्यों कि केवली भगवान् का यावत् दर्शन निर्वृत्त–आवरण रहित होता है।

કેવલીની અનિન્દ્રિય વક્તવ્યતા—

'केवलीणं भंते!' ઇત્યાદિ–

सूत्रार्थ—(केवली णं भंते! आयाणेहिं जाणइ पासइ) હે ભદન્ત! કેવલી ભગવાન શુ આદાનો (ઇન્દ્રિયો) દ્વારા જાણે છે અને દેખે છે? (गोयमा!) હે ગૌતમ! (णो इणट्ठे समट्ठे) એવું સંભવી શકતું નથી (से केणट्ठेणं?) હે ભદન્ત! આપ શા કારણે આવું કહો છો કે કેવલી ભગવાન ઇન્દ્રિયો દ્વારા જાણતા–દેખતા નથી? (गोयमा!) હે ગૌતમ! (केवलीणं पुरत्थिमेणं मियंपि जाणइ, अमियं पि जाणइ) કેવલી ભગવાન પૂર્વદિગ્ભાગમાં મિત (મર્યાદિત) ને પણ જાણે છે અને અમિત (અમર્યાદિત) ને પણ જાણે છે (जाव निव्वुडे दंसणे केवलिस्स-से तेणट्ठेणं) (યાવત્) કેવલી ભગવાનનુ દર્શન નિર્વૃત્ત (આવરણ રહિત હોય છે તે કારણે હે ગૌતમ! મેં એવું કહ્યું છે

गाथा–'जीवानां च सुखं दुःखं, जीवो जीवति, तथैव भविकाश्च,
एकान्तदुःखवेदनाऽऽत्मना आदाय केवली ॥ १ ॥
तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति ॥ सू० ९ ॥

टीका--'आत्मना आदाय' इत्यस्याधुनैवोक्तत्वेन आदानसाधर्म्यात् केवलिन आदानविषये विशेषवक्तव्यतामाह–'केवली णं भंते' इत्यादि। 'केवली णं भंते ! आयाणेहिं जाणइ, पासइ ?' गौतमः पृच्छति–हे भदन्त ! केवली केवलज्ञानी खलु आदानैः आदीयते गृह्यते पदार्थः एभिः इति आदानानि इन्द्रियाणि तैः इन्द्रियद्वारा इत्यर्थः जानाति पश्यति ? भगवानाह–'गोयमा

गाथार्थ—जीवों के सुख दुःख का, जीव चैतन्य रूप है या चैतन्य जीवरूप है इस विषय का, जीव के प्राणधारण का, भवसिद्धिक का, एकान्त दुःखवेदन का, आत्म द्वारा पुद्गलों के ग्रहण करने का, तथा केवली के जानने देखने का–इन सब विषयों का– इस दशवें १० उद्देशक में विचार किया गया है।

टीकार्थ–'अत्तमायाए' आत्मद्वारा ग्रहण करके ऐसा जो अभी कहा गया है· सो इसी आदान (इन्द्रिय)के साधर्म्य को लेकर केवली के आदान (इन्द्रिय)के विषय में सूत्रकार विशेष वक्तव्यता का कथन करते हैं– इसमें गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है कि 'केवली णं भंते!' हे भदन्त ! केवली भगवान् 'आयाणेहिं' इन्द्रियों द्वारा 'जाणइ पासइ' जानते और देखते हैं क्या ? 'आदीयते गृह्यते पदार्थः एभिः' इति आदानानि' इस व्युत्पत्ति के अनुसार जिनके द्वारा पदार्थ ग्रहण किये

ગાથાર્થ— જીવોનાં સુખદુઃખનુ, જીવ ચૈતન્યરૂપ છે કે ચૈતન્ય જીવરૂપ છે તે વિષયનુ, જીવના પ્રાણધારણનુ, ભવસિદ્ધિકનુ, એકાન્ત દુઃખવેદનાનુ, આત્મ દ્વારા પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરવાનું, તથા કેવલીનુ જાણવા દેખવાનું, આ બધા વિષયોનુ આ દસમા ઉદ્દેશકમા પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યુ છે

ટીકાર્થ– 'अत्तमायाए' આત્મ દ્વારા ગ્રહણ કરીને એવું પહેલાના સૂત્રમાં કહેવામા આવ્યું છે તો એ જ આદાન (ઇન્દ્રિયો)ના સાધર્મ્યની અપેક્ષાએ કેવલીના આદાન ઇન્દ્રિયો)ના વિષયમાં સૂત્રકાર વિશેષ વકતવ્યતાનુ કથન કરે છે– આ વિષયને અનુલક્ષીને ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે 'केवली णं भंते ! હે ભદન્ત ! કેવલી ભગવાન 'आयाणेहिं' આદાનો–ઇન્દ્રિયો દ્વારા जाणइ पासइ ?' શું જાણે છે અને દેખે છે ?

'आदीयंते गृह्यते पदार्थः एभिः इति आदानानि' इन्द्रीयाणि આ વ્યુત્પત્તિ

णो इणट्ठे समट्ठे' हे गौतम ! नायमर्थः समर्थः केवली इन्द्रियद्वारा न जानाति न पश्यति' गौतमस्तत्र कारणं पृच्छति-'से केणट्ठे णं' तत् केनार्थेन ! कथमेवमुच्यते केवली अदानेनजानाति न पश्यति' कथं न केवलिनो वस्तुज्ञाने इन्द्रियावश्यकत्वमिति प्रश्नः, भगवानाह--'गोयमा ! केवली णं पुरन्थिमेणं मियंपि जाणइ, अमियंपि जाणइ' हे गौतम ! केवली खलु पौरस्त्ये पूर्वदिग्भागे मितं परिमितमपि सावधिकम् एकेन्द्रियादिपञ्चेन्द्रियपर्यन्तं जानाति, अमितम्

जाते हैं वे आदान हैं ऐसे आदानपदवाच्य यहां पर इन्द्रियां कही गई हैं। इसके उत्तर में प्रभु उनसे कहते हैं 'गोयमा' हे गौतम ! 'णो इणट्ठे समट्ठे' यह अर्थ समर्थ नहीं है- अर्थात् केवलि भगवान् इन्द्रियों द्वारा जानते देखते नहीं हैं अब गौतम इस विषय में कारण जानने की इच्छासे प्रभुसे पूछते हैं कि-'से केणट्ठेणं' हे भदन्त ! ऐसा आप किस कारण से कहते हैं कि केवली भगवान् इन्द्रियों द्वारा जानते देखते नहीं है ? इसके उत्तरमें प्रभु उनसे कहते हैं कि केवली णं पुरत्थिमे णं मियंपि जाणइ अमियंपि जाणइ' हे गौतम ! केवली भगवान को वस्तुज्ञान में जो इन्द्रियोंकी आवश्यकता नहीं होती है अर्थात् केवली भगवानका ज्ञान और दर्शन इन्द्रियोंकी सहायता से जो रहित होता है उसका कारण यह है कि ये पूर्वदिग्भाग में स्थित मित एकेन्द्रिय से लेकर पञ्चेन्द्रिय तकके समस्त जीवादिकपदार्थों को जानते हैं

પ્રમાણે જેના દ્વારા પદાર્થને ગ્રહણ કરવામાં આવે છે, તેને આદાન કહે છે અહીં ઇન્દ્રિયોને એવા આદાનપદના વાચ્યરૂપે ગણુવામાં આવી છે

ગૌતમ સ્વામીના પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે 'णो इणट्ठे समट्ठे હે ગૌતમ! એવુ સંભવી શકતું નથી કેવલી ભગવાન ઇન્દ્રિયો દ્વારા જાણુતા દેખતા નથી. હવે તેનુ કારણુ જાણુવાને માટે ગૌતમ સ્વામી આ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછે છે- 'से केणट्ठेणं.?' હે ભદન્ત! એવું આપ શા કારણે કહો છો કે કેવલી ભગવાન ઇન્દ્રિયો દ્વારા જાણુતા-દેખતા નથી?

ગૌતમ સ્વામીના પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે 'केवली णं पुरत्थिमे णं मियंपि जाणइ, अमियंपि जाणइ' હે ગૌતમ! કેવલી ભગવાનને વસ્તુજ્ઞાનમાં ઇન્દ્રિયોની આવશ્યકતા રહેતી નથી-એટલે કે કેવલી ભગવાનનુ જ્ઞાન અને દર્શન ઇન્દ્રિયોની સહાયતાથી જે રહિત હોય છે તેનુ કારણુ આ પ્રમાણે છે- કેવલી ભગવાન પૂર્વ દિગ્ભાગમાં રહેલા મિત- એકેન્દ્રિયથી લઈને પંચેન્દ્રિય સુધીના સમસ્ત

अनन्तम् अपरिमितं निरवधिकमपि जानाति, 'जाव-निव्वुडे दंसणे केवलिस्स' यावत्-निर्वृतं निरावरणं दर्शनं ज्ञानं च केवलिनः क्षायिकत्वात् । यावत् करणात् 'दक्षिणे, पश्चिमे, उत्तरे, ऊर्ध्वम्, अधः, मितमपि जानाति, अमितमपि जानाति सर्वं जानाति केवली, सर्वं पश्यति केवली, सर्वतो जानाति, पश्यति, सर्वकालं सर्वभावान् जानाति केवली, सर्वभावान् पश्यति केवली, अनन्तं ज्ञानं केवलिनः, अनन्तं दर्शनं केवलिनः, निर्वृतं ज्ञानं केवलिनः' इति संग्राह्यम् ;

और देखते हैं तथा अमित जिसकी कोई अवधि-मर्यादा नहीं है इसरूप से भी समस्त जीवादिक पदार्थोंको जानते और देखते हैं । क्योंकि 'जाव निव्वुडे दंसणे केवलिस्स' केवलीका ज्ञान और दर्शन क्षायिक होनेके कारण निरावरण होता है केवल दर्शनावरणसे रहित होता है । यहां 'यावत् शब्दसे 'दक्षिणे, पश्चिमे, उत्तरे, उर्ध्वम्, अधः मितमपि जाणइ अमितमपि जाणइ, सर्वं जानाति केवली, सर्वं पश्यति केवली, सर्वतो जानाति केवली, पश्यति, सर्वकालं' इत्यादि पाठ ग्रहण किया गया है । तात्पर्य इस पाठका यह है कि केवली भगवान् जिस प्रकारसे पूर्वदिशा संबंधी समस्त जीवादिक पदार्थोंको मित और अमितरूपसे जानते हैं उसी प्रकारसे वे दक्षिण, पश्चिम, उत्तर, उर्ध्व, अधः इन सब दिशाओं के पदार्थोंको मित और अमित रूपमें जानते हैं क्योंकी केवली भगवान् त्रिकालवर्ती समस्त पदार्थो

જીવાદિક પદાર્થોને પણ જાણે છે અને દેખે છે. તથા અમિત (જેની કોઇ મર્યાદા હોતી નથી એવા અપરિમિત) સમસ્ત જીવાદિક પદાર્થોને પણ જાણે છે અને દેખે છે. કારણ કે 'जाव निव्वुडे दंसणे केवलिस्स' કેવલી ભગવાનનું જ્ઞાન અને દર્શન ક્ષાયિક હોવાને કારણે નિરાવરણ (આવરણ રહિત) હોય છે- એટલે કે તેમનું જ્ઞાન અને દર્શન કેવલજ્ઞાનાવરણ અને કેવલદર્શનાવરણથી રહિત હોય છે. અહીં 'जाव (यावत्)' પદથી આ પ્રમાણેનો સૂત્રપાઠ ગ્રહણ કરાયો છે- 'दक्षिणे, पश्चिमे, उत्तरे, उर्ध्वम्, अधः, मितमपि जाणइ अमितमपि जाणइ, सर्वं जानाति केवली, सर्वं पश्यति केवली, सर्वतो जानाति केवली, पश्यति सर्वकालं' આ સૂત્રપાઠનું તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે-

કેવલી ભગવાન જેમ પૂર્વદિશાના સમસ્ત જીવાદિક પદાર્થોને મિત અને અમિત (અપરિમિત) રૂપે જાણે છે, એ જ પ્રમાણે તેઓ દક્ષિણ, પશ્ચિમ, ઉત્તર, ઉર્ધ્વ અને અધોદિશાના પદાર્થોને પણ મિત અને અમિત રૂપે જાણે છે, કારણ કે કેવલી ભગવાન ત્રિકાળવર્તી સમસ્ત પદાર્થને હાથમાં રહેલા આમળાની જેમ જાણી શકે છે અને દેખી

अन्ते भगवान् उपसंहरति-'से तेणट्ठेणं' हे गौतम! तत् तेनार्थेन केवली इन्द्रियद्वारा न जानाति न पश्यति, अपितु केवलज्ञानकेवलदर्शनसामर्थ्येनैव सर्वं जानाति पश्यतीति भावः।

अथ दशमोद्देशकार्थसंग्रहगाथामाह-'गाहा' गाथा-

'जीवाण य सुहं दुक्खं, जीवे जीवइ तहेव भविया य।
एगंतदुक्खं वेयणमअत्तमायाय केवली ॥ १ ॥

जीवानांच सर्वलोकस्थितानां सुखं दुःखं वा बहिर्निष्कास्य नहि कोऽपि पुरुषः दर्शयितुं समर्थः १। जीवश्चैतन्यं चैतन्यं वा जीव एव द्वयोरभेदात् २।

को युगपत् जानते और देखते है। इसका कारण यह है कि इस प्रकारसे जानने देखने में उनके ज्ञान और दर्शनको रोकने वाला ज्ञानावरणकर्म और दर्शनावरणकर्म उनका सर्वथा नष्ट हो जाता है अन्तमें भगवान इस विषयका उपसंहार करते हुए कहते हैं 'से तेणट्ठेणं' कि हे गौतम! इसी कारण मैंने ऐसा कहा है कि केवली भगवान् इन्द्रियोंद्वारा पदार्थोंको नहीं जानता देखता हैं, अपि तु केवल ज्ञान और केवल दर्शनकी सामर्थ्य से ही वे समस्त जीवादिक पदार्थोंको जानता और देखता हैं। अब सूत्रकार 'जीवाणय' इस गाथा-द्वारा यह प्रकट करते हैं कि इस दशवें उद्देशक में किस२ विषय की चर्चा हुई है समस्त लोकवर्ती जावों के सुखदुःखको कोई भी उनसे बाहर निकाल करके दिखलाने के लिये समर्थ नहीं है, यह विषय इस उद्देशकमें वर्णित हुआ है। जीव चैतन्यरूप है या

શકે છે તેનુ કારણુ એ છે કે જાણુવા અને દેખવામા ઉપયોગી એવાં તેમના જ્ઞાન અને દર્શનને રોકનાર જ્ઞાનાવરણુકર્મ અને દર્શનાવરણુકર્મનો તો તેમને સર્વથા ક્ષય થઇ ગયો હોય છે હવે સૂત્રકાર આ વિષયને ઉપસંહાર કરતા કહે છે- 'से तेणट्ठेणं' હે ગૌતમ! તે કારણે મેં એવું કહ્યુ છે કે કેવલી ભગવાન ઇન્દ્રિયો દ્વારા પદાર્થને જાણુતા-દેખતા નથી પરન્તુ કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શનના પ્રભાવથી જ તેઓ સમસ્ત જીવાદિક પદાર્થને જાણે છે અને દેખે છે

હવે સૂત્રકાર આ ઉદ્દેશકને અન્તે આપેલી जीवाणय ગાથા દ્વારા દશમાં ઉદ્દેશકમાં કયા કયા વિષયોનુ પ્રતિપાદન કરાયું છે તે પ્રકટ કરે છે-

(૧) સમસ્ત લોકમા રહેલા જીવોનાં સુખ અને દુઃખને તેમનામાથી બહાર કાઢીને બતાવવાને કોઇ પણુ વ્યકિત સમર્થ નથી. (૨) જીવ ચૈતન્યરૂપ છે. કે ચૈતન્ય

तथा जीवः जीवती प्राणान् धारयति ३। तथा भविकाः भवसिद्धिका नैरयिकाः अनैरयिकाश्च ४। केचित् एकान्तदुःखां वेदनां वेदयन्ति ५। नैरयिकादि-वैमानिकान्ता जीवा आत्मशरीरक्षेत्रावगाढान् पुद्गलान् आत्मना आदाय आहरन्ति ६। केवली इन्द्रियद्वारा न जानाति न पश्यति अपितु केवलज्ञानसामर्थ्येनैव सर्वं जानाति पश्यति ७। इति गाथार्थः ॥ १ ॥

गौतमः तत् स्वीकरोति–'सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति' हे भदन्त ! तदेवं भवदुक्तं सत्यमेव, इति ॥ सू० ५ ॥

॥ इति षष्ठशतकस्य दशमोद्देशकः सम्पूर्णः ॥ ६–१० ॥

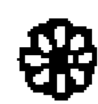
इति श्री–विश्वविख्यात–जगद्वल्लभ–प्रसिद्धवाचक–पञ्चदशभाषाकलित–ललित-कलापालापक–प्रविशुद्ध–गद्यपद्यनैकग्रंथनिर्मापक–वादिमानमर्दक–श्री-शाहूच्छत्रपति-कोल्हापुरराज–प्रदत्त "जैनशास्त्राचार्य" पदभूषित-कोल्हापुरराजगुरु–बालब्रह्मचारि–जैनशास्त्राचार्य–जैन-धर्मदिवाकर–पूज्यश्री–घासीलालव्रतिविरचितायां "श्रीभगवतीसूत्रस्य" प्रमेयचन्द्रिकाख्यायां व्याख्यायां षष्ठं शतकं सम्पूर्णम् ॥६॥

चैतन्य जीवरूप है इस प्रश्नका उत्तर दोनों में अभेद प्रकट कर दिया गया है यह द्वितीय विषय वर्णित हुआ जीव प्राणोंको धारण करता है यह तृतीय विषय वर्णित हुआ है भवसिद्धिक नैरयिक-भी होते हैं और अनैरयिक भी होते हैं- यह विषय भी इसमें वर्णित हुआ है- कितनेक जीव एकान्ततः दुःखरूप वेदना का ही अनुभव करते हैं, नैरयिक से लेकर वैमानिक तक के जीव आत्म-क्षेत्र में अवगाढ पुद्गलों को आत्मद्वारा ग्रहण करके उन्हें अपने आहार का विषयभूत बनाते हैं, तथा केवली भगवान् इन्द्रियों द्वारा पदार्थों को नहीं जानते देखते हैं- ये सब भी विषय इस में वर्णित हुए हैं। अन्त में गौतम इस सब कथन को स्वतः प्रमाणभूत

જીવરૂપ છે ? એવો પ્રશ્ન અને તેનો ઉત્તર આપતા સૂત્રકારે બન્નેમાં અભેદ પ્રકટ કર્યો છે (૩) જીવ પ્રાણોને ધારણ કરે છે, આ ત્રીજો વિષય છે. (૪) ભવસિદ્ધિક નૈરયિક પણ હોય છે અને અનૈરયિક પણ હોય છે, આ ચોથો વિષય સમજાવ્યો છે. (૫) કેટલાક જીવો એકાન્તતઃ અસાતાવેદના–દુઃખરૂપ વેદનાનો અનુભવ કરે છે (૬) નારકથી લઈને વૈમાનિક દેવો પર્યન્તના જીવો આત્મક્ષેત્રમાં અવગાઢ પુદ્ગલોને આત્મદ્વારા ગ્રહણ કરીને તેમને પોતાના આહારરૂપે વાપરે છે. (૭) કેવલી ભગવાન ઇન્દ્રિયો દ્વારા પદાર્થોને જાણતા દેખતા નથી. આ બધા વિષયોનું આ ઉદ્દેશકમાં પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે.

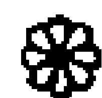
स्वीकार कर प्रभु से कहते हैं कि- 'सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति' हे भदन्त ! आपके द्वारा उक्त यह सब विषय सर्वथा सत्य ही है- हे भदन्त ! सर्वथा सत्य ही है ॥ सू० ५ ॥

जैनाचार्य श्री घासीलालजी महाराजकृत 'भगवतीसूत्र' की
प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याके छट्ठे शतकका दशवां
उद्देशक समाप्त ॥६-१०॥

'सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति' हे भदन्त ! आ विषयनुं आपे जे प्रतिपादन कर्युं ते सत्यज छे हे भदन्त ! आपनुं कथन सर्वथा सत्य छे.' ॥ सू. ५ ॥

જૈનાચાર્ય શ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજકૃત 'ભગવતી' સૂત્રની
પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના છઠ્ઠા શતકનો
દસમો ઉદ્દેશક સમાપ્ત. ॥૬-૧૦॥

अथ सप्तमं शतकं प्रारभ्यते—

अथ प्रथमोद्देशक

सप्तमशतके प्रथमोद्देशकस्य संक्षिप्तविषयविवरणम्—

आदौ दशोद्देशार्थानां संग्रहगाथया प्रतिपादनम् । ततः परभवं गच्छन् जीवः कदा आहारकः, कदा अनाहारको भवति ? इति प्रश्नः । प्रथमादितृतीयान्त-समये कदाचित् आहारको भवति, कदाचित् अनाहारकश्च, किन्तु चतुर्थसमये तु नियमतः आहारक एव भवतीत्युत्तरम् । ततो लोकसंस्थानवक्तव्यता, श्रमणोपासकस्य श्रावकस्य ऐर्यापथिकी क्रिया लगति सांपरायिकीवा ? इति प्रश्नः । तस्य सांपरायिकी क्रिया एव लगति न ऐर्यापथिकीत्युत्तरम् । ततो व्रतातिचार-

---

सातवे शतकका पहेला उद्देशेका प्रारंभ

सातवें शतक के इस प्रथम उद्देशक का विषयविवरण संक्षेप से इस प्रकार से है- आदि में सब से पहिले एक संग्रह गाथा है- जिसमें इस उद्देशक गत अर्थका संग्रह किया गया है। इसके बाद ऐसा प्रश्न हुआ है कि परभव में जाता हुआ जीव कब आहारक होता है। और कब अनाहारक होता है ? इसका उत्तर ऐसा दिया गया है कि प्रथमादि तृतीयान्त समय में जीव कदाचित् आहारक होता है और कदाचित् अनाहारक होता है- किन्तु चतुर्थ समय में तो नियम से जीव आहारक ही हो जाता है। लोकसंस्थान की वक्तव्यता। श्रमणोपासक श्रावक को ऐर्यापथिकी क्रिया लगती है कि सांपरायि की क्रिया लगती है- ऐसे प्रश्न का उत्तर इस प्रकार से दिया है कि श्रमणोपासक श्रावक को सांपरायिकी क्रिया ही लगती

સાતમા શતકના પહેલા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ—

સાતમ શતકના પહેલા ઉદ્દેશકમાં આવતા વિષયનું સંક્ષિપ્ત નિરૂપણ—

આ ઉદ્દેશકની શરૂઆતમા એક સંગ્રહ ગાથા આપેલી છે તે ગાથામાં સાતમા શતકમાં આવેલા દસ ઉદ્દેશકોના વિષયો દર્શાવવામા આવ્યા છે પહેલા ઉદ્દેશકનો ટૂંક સાર નીચે પ્રમાણે છે- પ્રશ્ન- પરભવમા જતો જીવ ક્યારે આહારક થાય છે અને ક્યારે અનાહારક થાય છે ?

ઉત્તર- પ્રથમથી લઈને તૃતીય સમય સુધીમાં જીવ ક્યારેક આહારક હોય છે અને ક્યારેક અનાહારક હોય છે, પણ ચોથા સમયે તો જીવ અવશ્ય આહારક થઈ જાય છે.

લોકસંસ્થાનની વક્તવ્યતા, પ્રશ્ન- શ્રમણોપાસક શ્રાવકને ઐર્યાપથિકી ક્રિયા લાગે છે કે સાંપરાયિકી ક્રિયા લાગે છે ? ઉત્તર-તેને સાંપરાયિકી ક્રિયા જ લાગે છે ઐર્યાપથિકી

दोषरूपव्रतभङ्गविषयकवक्तव्यता,विषय प्रश्नः, तस्य श्रावकस्य व्रतभङ्गनिराकरणात्मकं समाधानं च, ततः कर्मरहितजीवस्य गतिवक्तव्यताविषयक प्रश्नोत्तरम् । 'दुःखी जीवो दुःखेन व्याप्तो भवति नान्यः' इत्यादि प्ररूपणम् ! ततः उपयोगरहितस्यानगारस्य किम् ऐर्यापथिकी क्रिया लगति, सांपरायिकी क्रिया वा ? इति प्रश्नः । उपयोगरहितस्य जीवस्य सांपरायिकी क्रिया एव लगति न तु एर्यापथिकी क्रियेत्युत्तरम् । ततः श्रमणस्यानगारस्य सदोष-निर्दोष-आहारपानीय वक्तव्यतानिरूपणम् । ततः क्षेत्रातिक्रान्तादिदोषयुक्त आहार पानीयादि वक्तव्यता प्रतिपादनम् ततः शस्त्रातीतादि निर्दोष आहारपान वक्तव्यताया प्ररूपणं वर्तते ॥

है, ऐर्यापथिकी क्रिया नहीं लगती है। व्रतों के अतिचारों का और व्रतों के दोषों का कि जिनसे व्रतों का भंग हो जाता है उनके विषय का कथन, पुनः प्रश्न श्रावक के व्रतों का भङ्ग कैसे नहीं होता है- इसका निराकरणात्मक उत्तर कर्मरहित जीव की गति कैसी होती है इस विषय में प्रश्न और उत्तर दुःखी जीव दुःखों से व्याप्त होता है दूसरा नहीं, इत्यादि प्ररूपण इसके बाद ऐसा प्रश्न हुआ है कि उपयोगरहित अनगार को ऐर्यापथिकी क्रिया लगती है या सांपरायिकी क्रिया लगती है ? इसका उत्तर ऐसा दिया गया है- कि उपयोगरहित जीव के सांपरायिकी क्रिया ही लगती है, ऐर्यापथिकी क्रिया नहीं लगती है। श्रमण अनगार के सदोष निर्दोष पान भोजन की वक्तव्यता का निरूपण क्षेत्रातिक्रान्त आदि दोषयुक्त पान भोजन की वक्तव्यता का प्रतिपादन बाद में शस्त्रातीत आदि निर्दोष पानभोजन की वक्तव्यता का प्ररूपण ।

ક્રિયા લાગતી નથી વ્રતોના અતિચારોનુ અને જેનાથી વ્રતોનો ભંગ થાય છે. એવા દોષોનુ કથન 'શ્રાવકનાં વ્રતોનો ભંગ કેવી રીતે થતો નથી ?' આ પ્રમાણેનો પ્રશ્ન અને તેનો ઉત્તર કર્મરહિત જીવની ગતિ કેવી થાય છે, એવો પ્રશ્ન અને તેનો ઉત્તર. દુઃખી જીવ દુઃખોથી વ્યાપ્ત હોય છે, અન્ય જીવ હોતો નથી, ઇત્યાદિ પ્રરૂપણાને પ્રશ્ન- ઉપયોગ રહિત અણગારને ઐર્યાપથિકી ક્રિયા લાગે છે કે સાંપરાયિકી ક્રિયા લાગે છે ? ઉત્તર- ઉપયોગ રહિત જીવને સાંપરાયિકી ક્રિયાજ લાગે છે, ઐર્યાપથિકી ક્રિયા લાગતી નથી. શ્રમણુ અણુગારના સદોષ નિર્દોષ આહાર-પાણીની વકતવ્યતા. ક્ષેત્રાતિક્રાન્ત આદિ દોષયુકત આહાર-પાણીની વકતવ્યતાનુ પ્રતિપાદન ત્યાર બાદ શસ્ત્રાતીત આદિ નિર્દોષ આહાર - પાણીની વકતવ્યતા

सप्तमशतकस्य दशोद्देशकार्थसंग्रहगाथा–

मूलम्–'१ आहार, २ विरइ; ३ थावर, ४ जीवा, ५ पक्खीय, ६ आउ, ७ अणगारे । ८ छउमत्थ, ९ असंवुड, १० अण्णउत्थि- दस सत्तमंसि सए ॥

छाया–१ आहारः, २ विरतिः, ३ स्थावरः ४ जीवा, ५ पक्षी च, ६ आयुः, ७ अनगारः, ८ छद्मस्थः, ९ असंवृतः, १० अन्ययूथिकः, दश सप्तमे शतके।

टीका–सप्तमशतके सर्वप्रथमं दशोद्देशकार्थसंग्रहगाथामाह – 'आहार' इत्यादि । आहारा – नाहारकज्ञापनार्थः प्रथमोद्देशकः १, विरतिः– प्रत्याख्यानसम्बन्धिविषयवर्णनार्थः द्वितीयोद्देशकः २, स्थावरः–वनस्पतिविषयक-

---

सप्तमशतक के दशोद्देशकार्थ की संग्रहगाथाका अर्थ–

इस सप्तम शतक में ये १० उद्देशक हैं- आहार १, विरति २, स्थावर ३, जीव ४, पक्षी ५, आयु ६, अनगार ७, छद्मस्थ ८ असंवृत ९ और अन्ययूथिक १० ।

टीकार्थ- व्याख्या करने की इच्छा के विषयभूत बने हुए इस सप्तमशतक में सूत्रकार ने सर्वप्रथम दश उद्देशकों के अर्थ का संग्रह करने वाली इस गाथा को कहा है इसमें यह समझाया गया है कि-आहार जीवकी आहारक एवं अनाहारक अवस्था को ज्ञापन करने के निमित्त प्रथम उद्देशक कहा गया है, विरति- द्वितीय उद्देशक में प्रत्याख्यान संबंधी विषय का वर्णन किया

સાતમા શતકના દસ ઉદ્દેશકનો વિષય દર્શાવતી સંગ્રહ ગાથાનો અર્થ–

દસમા શતકમા આ ૧૦ ઉદ્દેશક છે– (૧) આહાર, (૨) વિરતિ, (૩) સ્થાવર, (૪) જીવ, (૫) પક્ષી, (૬) આયુ, (૭) અણગાર, (૮) છદ્મસ્થ, (૯) અસંવૃત અને (૧૦) અન્યયૂથિક

ટીકાર્થ–આ સાતમાં શતકમાં દસ ઉદ્દેશકો છે સૂત્રકારે આ શતકની શરૂઆતમાં જ એક સંગ્રહગાથા આપી છે. તે ગાથામા આ શતકના દસ ઉદ્દેશકના વિષયનુ નિરૂપણ કરવામા આવ્યુ છે.

(૧) આહાર ઉદ્દેશક– આ ઉદ્દેશકમા જીવની આહારક અને અનાહારક અવસ્થાનું નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે. (૨) વિરતિ ઉદ્દેશક. આ ઉદ્દેશકમાં પ્રત્યાખ્યાન સંબંધી વિષયનુ નિરૂપણ કર્યું છે. (૩) વનસ્પતિ ઉદ્દેશક– આ ઉદ્દેશકમા વનસ્પતિ

वक्तव्यतार्थः तृतीयोद्देशकः ३, जीवाः-संसारिजीवप्ररूपणार्थः चतुर्थोद्देशकः ४, पक्षी च-खेचरजीवयोनिवक्तव्यतार्थः पञ्चमोद्देशकः ५, आयुः-आयुष्कसम्बन्धिव्यक्तव्यतार्थः षष्ठोद्देशकः ६, अनगारः-अनगारवक्तव्यतार्थः सप्तमोद्देशकः ७ छद्मस्थः-छद्मस्थमनुष्यवक्तव्यतार्थः अष्टमोद्देशकः ८, असंवृतः-असंवृतानगारवक्तव्यतार्थः नवमोद्देशकः ९, अन्ययूथिकाः-अन्यतीर्थिककालोदायिप्रभृतिवक्तव्यतार्थः दशमोद्देशकः १०, इतिरीत्या दश उद्देशकाः सप्तमे शतके वर्तन्ते इति गाथार्थः ॥ १ ॥

आहारकानाहारकादिवक्तव्यता ।

मूलम्-तेणं कालेणं, तेणं समएणं, जाव-एवं वयासी-जीवेणं भंते ! कं समयमणाहारए भवइ ? गोयमा ! पढमे समए सिय

गया है । वनस्पति- वनस्पति संबंधी वक्तव्यता का कथन तृतीय उद्देशकमें हुआ है । जीव-संसारी जीवोंके प्ररूपण करनेवाला चतुर्थ उद्देशक है । पक्षी खेचर जीवयोनिकी वक्तव्यतारूप अर्थवाला पंचम उद्देशक है । आयु-आयुसे संबंध रखनेवाली वक्तव्यता का कथन करनेवाला छठा उद्देशक है । अनगार-अनगार संबधी वक्तव्यताका वर्णन करनेवाला सप्तम उद्देशक है । छद्मस्थ-छद्मस्थ मनुष्यकी वक्तव्यता का प्ररूपण करनेवाला अष्टम उद्देशक है । असंवृत-असंवृत अनगारके ये संबंध रखनेवाले विषयका कथन करनेवाला नौवां उद्देशक है । अन्ययूथिक अन्यतीर्थिक कालोदायी वगैरहकी मान्यताओं को प्रकट करनेवाला दशवां उद्देशक है । इस प्रकारसे दश उद्देशक इस सप्तमशतक में है, यह गाथाका अर्थ है ।

સંબંધી વિષયનું નિરૂપણ કર્યું છે (૪) જીવ ઉદ્દેશક- તેમા સંસારી જીવોની પ્રરૂપણા કરવામાં આવી છે (૫) પક્ષી ઉદ્દેશક- આ ઉદ્દેશકમા ખેચર જીવોનું નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે. (૬) આયુ ઉદ્દેશક- આ ઉદ્દેશકમા આયુ સાથે સંબંધ રાખતી વકતવ્યતાનું નિરૂપણ કર્યું છે (૭) અણુગાર ઉદ્દેશક- આ ઉદ્દેશકમા અણુગાર વિષયક પ્રરૂપણા કરવામાં આવી છે (૮) છદ્મસ્થ ઉદ્દેશક- આ ઉદ્દેશકમા છદ્મસ્થ મનુષ્ય વિષયક પ્રરૂપણા કરવામા આવી છે (૯) 'અસંવૃત' આ ઉદ્દેશકમા અસંવૃત અણુગાર વિષેની વકતવ્યતાનુ પ્રતિપાદન કરવામા આવ્યું છે (૧૦) 'અન્યયૂથિક' આ ઉદ્દેશકમા અન્ય મતવાદીઓની માન્યતા પ્રકટ કરવામાં આવેલ છે- આ પ્રકારના દસ ઉદ્દેશકનુ આ શતકમાં નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે, એવો આ સંગ્રહગાથાનો અર્થ થાય છે

आहारए, सिय अणाहारए, बिइए समए सिय आहारए, सिय अणाहारए, तइए समए सिय आहारए, सिय अणाहारए, चउत्थे समए नियमा आहारए ! एवं दंडओ । जीवा य, एगिंदिया य चउत्थे समए, सेसा तइए समए । जीवे णं भंते ! कं समयं सव्वप्पाहारए भवइ ? गोयमा ! पढमसमयोववन्नए वा, चरमसमयभवत्थे वा, एत्थ णं जीवे सव्वप्पाहारए भवइ । दंडओ भाणियव्वो जाव-वेमाणियाणं ॥ सू. १ ॥

छाया-तस्मिन् काले, तस्मिन् समये खलुयावत्-एवम् अवादीत्-जीवः खलु भदन्त ! कं समयम् अनाहारको भवति ? गौतम ? प्रथमे समये स्यात् आहारकः, स्यात्-अनाहारकः, द्वितीये समये स्यात् आहारकः, स्यात्-अनाहारकः,

आहारक अनाहारक आदिवक्तव्यता-

'तेणं कालेणं तेण समएणं' इत्यादि ।

सूत्रार्थ-(तेणं कालेणं तेणं समएणं जाव एवं वयासी) उसकाल और उस समयमें यावत् इन्द्रभूति अनगारने प्रभुसे ऐसा कहा-पूछा (जीवे णं भंते ! क समयमणाहारए भवइ) हे भदन्त ! परभव में जाते समय जीव कितने समयतक अनाहारक रहता है ? (गोयमा) हे गौतम ! (पढमे समए सिय आहारए सिय अणाहारए) जीव परभवमें जाते समय प्रथम समयमें कदाचित आहारक होता है और कदाचित् अनाहारक होता है (बिइए समए सिय आहारए सिय अणाहारए) द्वितीय समयमें भी वह कदाचित् आहारक होता है और कदाचित् अनाहारक होता है (तइए समए सिय आहारए सिय

આહારક અનાહારક આદિ વક્તવ્યતા-

'तेणं कालेणं तेणं समएणं' ઇત્યાદિ-

સૂત્રાર્થ- (तेणं कालेणं तेणं समएणं जाव एवं वयासी ?' 'તે કાળે અને તે સમયે' થી લઇને 'ઇન્દ્રભૂતિ અણગારે આ પ્રમાણે કહ્યુ' ત્યા સુધીનું કથન અહીં ગ્રહણ કરવું. (जीवेण भंते ! कं समयमणाहारए भवइ ?) હે ભદન્ત ! પરભવમાં જતી વખતે જીવ કેટલો સમય અનાહારક રહે છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (पढमे समए सिय आहारए सिय अणाहारए) પર ભવમા જતી વખતે જીવ ક્યારેક પ્રથમ સમયમા આહારક હોય છે અને ક્યારેક અનાહારક હોય છે. (बिइए समए

तृतीये समये स्यात्-आहारकः, स्यात्-अनाहारकः, चतुर्थे समये नियमात् आहारकः। एवं दण्डकः। जीवाश्च एकेन्द्रियाश्च चतुर्थे समये, शेषाः तृतीये समये। जीवः खलु भदन्त! कं समयं सर्वाल्पाहारको भवति? गौतम! प्रथमसमयोपपन्नको वा, चरमसमयभवस्थो वा, अत्र खलु जीवः सर्वाल्पाहारको भवति। दण्डको भणितव्यः, यावत्-वैमानिकानाम् ॥ सू० १ ॥

अणाहारए) इसी तरह वह तृतीय समयमें भी कदाचित् आहारक होता है और कदाचित् अनाहारक होता है। (चउत्थे समए नियमा आहारए) परन्तु चतुर्थ समयमें वह नियमसे आहारक हो जाता है। (एवं दंडओ) इसी तरहसे २४ दण्डक कहना चाहिये। (जीवा य एगिंदिया य चउत्थे समए, सेसा तइए समए) जीव और एकेन्द्रिय जीव चतुर्थ समयमें नियमसे आहारक होते हैं। तथा शेषजीव द्वीन्द्रिय से लेकर वैमानिक तकके जीव नियमसे तृतीय समयमें आहारक होते हैं। (जीवे णं भंते! कं समयं सव्वप्पाहारए भवइ) हे भदन्त! जीव किस समयमें सबसे कम आहारवाला होता है? (गोयमा) हे गौतम! (पढमसमयोववन्नए वा चरमसमयभवत्थे वा एत्थ णं जीवे सव्वप्पाहारए भवइ-दंडओ भाणियव्वो जाव वेमाणियाणं) जीव उत्पत्तिके प्रथम समयमें तथा आयुके चरमसमयमें सबसे

सिय आहारए सिय अणाहारए) બીજે સમયે પણ જીવ કયારેક આહારક હોય છે અને કયારેક અનાહારક હોય છે (तइए समए सिय आहारए सिय अणाहारए) ત્રીજે સમયે પણ જીવ કયારેક આહારક હોય છે અને કયારેક અનાહારક હોય છે (चउत्थे समए नियमा आहारए) પરન્તુ ચોથે સમયે તો તે અવશ્ય આહારક થઇ જાય છે. (एवं दंडओ) આ પ્રમાણે જ ૨૪ દંડક કહેવા જોઇએ (जीवा य एगिंदिया य चउत्थे समए, सेसा तइये समए) જીવ તથા એકેન્દ્રિયજીવો નિયમથી જ ચોથે સમયે આહારક થાય છે, અને દ્વીન્દ્રિયથી લઇને વૈમાનિક પર્યંતના જીવો ત્રીજે સમયે અવશ્ય આહારક થાય છે, (जीवे णं भंते! कं समय सव्वप्पाहारए भवइ?) હે ભદન્ત! જીવ કયા સમયે સૌથી ઓછો આહાર લેનાર હોય છે? (गोयमा!) હે ગૌતમ! (पढमसमयोववन्नए वा चरमसमयभवत्थे वा एत्थ णं जीवे सव्वप्पाहारए भवइ - दंडओ भाणियव्वो जाव वेमाणियाणं) જીવ ઉત્પત્તિના પ્રથમ સમયે તથા આયુના ચરમ સમયે (અન્તિમ સમયે)

टीका—अथ सप्तमशतकस्य प्रथमोद्देशके आहारकानाहारकवक्तव्यतां प्ररूपयितुमाह—'तेणं कालेणं' इत्यादि। 'तेणं कालेण, तेणं समएणं जाव एवं वयासी'—तस्मिन् काले, तस्मिन् समये खलु यावत्-राजगृहं नाम नगरम् आसीत् वर्णकः, स्वामी समवसृतः, परिपद् निर्गच्छति, भगवता धर्मकथा कथिता। परिपत् प्रतिगता, तस्मिन काले तस्मिन समये इन्द्रभूति-र्नाम अनगारः भगवन्तं शुश्रूषमाणः नमस्यन् प्राञ्जलिपुटः पर्युपासीनः सन्

कम आहार वाला होता सर्वाल्पाहारता विषयक २४ दण्डक यावत् नैरयिकसे लेकर वैमानिक देवतक कहना चाहिये।

टीकार्थ— सूत्रकार ने सप्तम शतक के इस प्रथम उद्देशकमें आहारक अनाहारक की वक्तव्यता की प्ररूपणा करने के लिये 'तेणं कालेणं' इत्यादि सूत्र कहा है—'तेणं कालेणं तेणं समएणं' उस काल और उस समय में यावत् इस प्रकार से पूछा— इस पाठ को संगत बैठाने के लिये यहां यावत् शब्द से—'राजगृहं नगरं आसीत्, वर्णकः, स्वामी समवसृतः, परिषत् निर्गच्छति, भगवता धर्मकथा कथिता, परिषत् प्रतिगता, तस्मिन् काले तस्मिन् समये इन्द्रभूतिः नाम अनगारः भगवन्तं शुश्रूषमाणः नमस्यन् प्राञ्जलिपुटः पर्युपासीनः सन्' इस पाठ का संग्रह किया गया है। इसका तात्पर्य यह है कि उस काल और उस समय में राजगृह नाम का नगर था। वर्णक। उसमें प्रभु का आगमन हुआ। प्रभु का आगमन सुनकर वहां के लोग धर्मोपदेश सुनने के लिये उनके पास गये। प्रभु ने धर्मका उपदेश दिया। उसे सुनकर लोगों का समूह पीछे अपने२ स्थानपर वापिस गया। उस काल और उस समय में इन्द्रभूति नामके

સૌથી ઓછા આહારવાળો હોય છે સૌથી ઓછા આહાર વિષેના નારકથી લઇને વૈમાનિક પર્યન્તના ૨૪ દંડકના વિષયમા પણ એજ પ્રમાણે સમજવું.

ટીકાર્થ– સૂત્રકારે સાતમા શતકના આ પહેલા ઉદ્દેશકમાં આહારક અને અનાહારકની વકતવ્યતાનું નિરૂપણ કર્યું છે. 'तेणं कालेणं तेणं समएणं' તે કાળે અને તે સમયે રાજગૃહ નામે નગર હતુ તે રાજગૃહ નગરનુ વર્ણન અહીં કરવું જોઇએ. ત્યાં મહાવીર પ્રભુ પધાર્યા. પ્રભુના આગમનના સમાચાર સાંભળીને ત્યાંની જનતા ધર્મોપદેશ સાભળવાને મહાવીર પ્રભુની પાસે પહોંચી ગઇ ધર્મોપદેશ સાંભળીને લોકો પોત પોતાને સ્થાને પાછાં ફર્યા તે કાળે અને તે સમયે ઇન્દ્રભૂતિ અણગાર નામના

एवं वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादीत्-'जीवे णं भंते ! कं समयमणाहारए भवइ !' हे भदन्त ! जीवः खलु परभवं गच्छन् कं समयं कियत्समयपर्यन्तम् अनाहारको भवति ? भगवानाह-'गोयमा ! पढमे समए सिय आहारए सिय अणाहारए' हे गौतम ! जीवः परभवं गच्छन् प्रथमसमये स्यात्-कदाचित् आहारको भवति, स्यात्-कदाचित् अनाहारको संभवति, एवं 'बितिए समए सिय आहारए, सिय अणाहारए' परभवं गच्छन् जीवो द्वितीयसमये स्यात् कदाचित् आहारको भवति, स्यात् कदाचित् अनाहारको भवति, तथैव

अनगार ने भगवान की सेवाशुश्रूषा करते हुए उनसे दोनों हाथ जोडकर इस प्रकार से पूछा-'जिवे णं भंते ! कं समयमणाहारए' हे भदन्त ! जीव किस समय में- अर्थात् कितने समयतक-अनाहारक रहता है-तात्पर्य पूछने का यह है कि जीव जब परगति में पूर्वपर्याय को छोडकर जाता है तब जबतक वह विवक्षित पर्याय को धारण नहीं करलेता है और बीचही में विग्रहगतिमें रहता है तबके समयका यह प्रश्न है-इसमें गौतमने प्रभुसे ऐसा पूछा है कि हे भदन्त! परभव में जाता हुआ जीव कितने समय तक अनाहारक रहता है-तीन शरीर और छह ६ पर्याप्तियों के योग्य पुद्गल परमाणुओं को कितने समयतक ग्रहण नहीं करता है ? इसके उत्तर में प्रभु उनसे कहते हैं 'गोयमा' हे गौतम ! 'पढमे समए सिय आहारए सिय अणाहारए' परभव में जाता हुआ यह जीव प्रथम समय में कदाचित् आहारक होता है और कदाचित् अनाहारक होता है। 'एवं बितिए

મહાવીર પ્રભુના પ્રધાન શિષ્ય હતા. તેઓ પ્રકૃતિભદ્ર આદિ ગુણોથી યુકત હતા. તેમણે ભગવાનને વંદણા નમસ્કાર કર્યા અને ભગવાનની સેવા-શુશ્રૂષા કરતા, બે હાથ જોડીને વિનયપૂર્વક આ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછયો- 'जीव णं भंते ! कं समयमणाहारए ?' હે ભદન્ત ! જીવ કેટલા સમય સુધી અનાહારક રહે છે ? આ પ્રશ્નનું તાત્પર્ય નીચે પ્રમાણે છે- જીવ જ્યારે પૂર્વ પર્યાયને છોડીને પર ગતિમાં જાય છે, ત્યારે જ્યાં સુધી તે અમુક પર્યાયને ધારણ કરી લેતો નથી અને વચ્ચેજ - વિગ્રહ ગતિમાં રહે છે, તે સમયનો આ પ્રશ્ન છે હવે ગૌતમ સ્વામીના પ્રશ્નનો આશય આ પ્રમાણે છે - પરભવમાં જતો જીવ કેટલા સમય સુધી અનાહારક રહે છે ? ત્રણ શરીર અને છ પર્યાપ્તિયોને યોગ્ય પુદ્ગલ પરમાણુઓને તે કેટલા સમય સુધી ગ્રહણ કરતો નથી ? તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે 'गोयमा !' હે ગૌતમ ! 'पढमे समए सिय आहारए सिय अणाहारए' પરભવમાં જતો જીવ પ્રથમ સમયે કયારેક આહારક હોય છે અને કયારેક અનાહારક હોય છે. 'एवं बितिए समए सिय आहारए सिय अणाहारए' એજ પ્રમાણે

'तइए समए सिय आहारए सिय अणाहारए' तृतीये समये स्यात् कदाचित् आहारकः, स्यात् कदाचित् अनाहारको भवति, किन्तु 'चउत्थे समए नियमा आहारए' परभवं गच्छन् जीवः चतुर्थे समये नियमात् नियमतः अवश्यमेव आहारको भवत्येव। तत्र- 'पढमे समए सिय आहारए सिय अणाहारए' इति। यदा जीवः कालधर्मं प्राप्य, अत्र सप्त श्रेणयो भवन्ति, तथाहि-ऋज्वायता १, एकतो वक्रा २, द्विधातो वक्रा ३, एकतः खा ४, द्विधातः खा ५, चक्रवाला ६, अर्धचक्रवाला ७। अत्राद्यानां तिसृणामेव प्रकरणम्। तेन ऋजुगत्या ऋज्वायतया श्रेण्या उत्पादस्थानं गच्छन्

सिय आहारए, सिय अणाहारए' इसी तरह परभव में जाता हुआ जीव द्वितीय समय में कदाचित् आहारक होता है और कदाचित् अनाहारक होता है। इसी तरह से 'तइए समए सिय आहारए सिय अणाहारए' तृतीय समय में भी कदाचित् आहारक होता है और कदाचित् अनाहारक होता है किन्तु-'चउत्थे समए नियमा आहारए' परभव में जाता हुआ यह जीव चौथे समय में तो नियम से आहारक-हो ही जाता है। 'प्रथम समय में कदाचित आहारक होता है और कदाचित् अनाहारक होता है'- ऐसा जो कहा गया है- उसका भाव ऐसा है कि जब जीव कालधर्म को प्राप्त कर उत्पाद स्थान की ओर जाता है उस समय सात श्रेणियां होती हैं- १ ऋज्वायता, २ एकतोवक्रा, ३ द्विधातोवक्रा, ४ एकतः खा, ५ द्विधातः खा, ६ चक्रवाला और ७ अर्धचक्रवाला यहां पर आदि की तीन ही श्रेणियों का प्रकरण है इससे ऋजुगति से- ऋज्वायत श्रेणि से-

---

પરભવમાં જતો જીવ બીજે સમયે પણ ક્યારેક આહારક હોય છે અને ક્યારેક અનાહારક હોય છે. એજ પ્રમાણે 'तइए समए सिय आहारए, सिय अणाहारए' ત્રીજે સમયે પણ તે ક્યારેક આહાર હોય છે અને ક્યારેક અનાહારક હોય છે, પરન્તુ 'चउत्थे समए नियमा आहारए' પરભવમાં જતો જીવ ચોથે સમયે તો નિયમથી જ (અવશ્ય) આહારક થઈ જ જાય છે 'પરભવમા જતા જીવને પ્રથમ સમયે ક્યારેક અહારક અને ક્યારેક અનાહારક' કહેવાનું કારણ નીચે પ્રમાણે છે-

જ્યારે જીવ કાળધર્મ પામીને ઉત્પાદ સ્થાનની તરફ ગમન કરે છે, ત્યારે સાત શ્રેણિઓ હોય છે- (૧) ઋજવાયતા, (૨) એકતોવક્રા, (૩) દ્વિધાતોવક્રા, (૪) એકતઃખા, (૫) દ્વિધાતઃખા, (૬) ચક્રવાલ અને (૭) અર્ધચક્રવાલા. અહીં પહેલી ત્રણ શ્રેણિઓનુંજ પ્રકરણ હોવાથી, તેમનુ સ્પષ્ટીકરણ કરવામાં આવે છે- ઋજવાયતા શ્રેણિથી એટલે કે

परभवे प्रथमसमये उत्पद्यते तदा परभवायुषः प्रथमसमये एव आहारकः सम्पद्यते, यदा तु वक्रगत्या-एकतो वक्रया श्रेण्या गच्छन् समयद्वये तत्रोत्पद्यते तदा प्रथमसमये वक्रे अनाहारको भवति उत्पत्तिस्थानानवाप्तौ तदाहरणीय-पुद्गलाभावात् ।

उत्पादस्थान को जाता हुआ जीव परभव में प्रथम समय में ही जब उत्पन्न हो जाता है, तब परभव की आयु के प्रथम समय में ही वह आहारक हो जाता है। तथा जब वक्रगति से- एक तो वक्रश्रेणि से यह जीव उत्पाद स्थान को जाता है- तब दो समय में वह वहाँ उत्पन्न होता है ऐसी स्थिति में प्रथम समयवाले मोडे में यह जीव अनाहारक रहता है। क्यों कि प्रथम मोडे में- घुमाव में यह जीव उत्पत्तिस्थान में पहुँचता नहीं है। इसलिये आहारणीय पुद्गलों को ग्रहण करने के अभाव में यह अनाहारक रहता है। तात्पर्य इस कथन का यह है कि गतिशील पदार्थ जीव और पुद्गल ये दो ही हैं। सो यहां पुद्गल की गति का तो विचार चल नहीं रहा है—जीव की परभव को जाते समय की गति—अन्तराल गति का ही विचार चल रहा है- सो यह गति दो प्रकार की होती है एक ऋजु और दूसरी वक्र जीव जब ऋजुगति से स्थानान्तर- परभव में जन्म धारण करने के लिये अपनी पूर्वपर्याय को छोडकर गमन करता है तब

ઋજુગતિથી (સીધી ગતિથી, વળાંક વિનાની ગતિથી) ઉત્પાદનસ્થાન તરફ જતો જીવ પરભવમા પ્રથમ સમયે જ – જ્યારે ઉત્પન્ન થઇ જાય છે, ત્યારે પરભવના આયુના પ્રથમ સમયે જ – તે આહારક થઇ જાય છે તથા જ્યારે જીવ 'एकतो वक्रा' એક જ જગ્યાએ વળાંક લેતી એવી 'એકતોવક્રા' શ્રેણિથી ઉત્પાદસ્થાનની તરફ જાય છે, ત્યારે તે જીવ બે સમયમાં ત્યા ઉત્પન્ન થાય છે. આ પ્રકારની પરિસ્થિતિમા પ્રથમ સમયવાળા ઘુમાવમા (વળાંકમાં) તે જીવ ઉત્પતિસ્થાનમાં પહોચતો નથી. તેથી આહારને યોગ્ય પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરવાને અભાવે તે જીવ અનાહારક રહે છે આ કથનનો ભાવાર્થ એ છે કે ગતિશીલ પદાર્થ બે જ છે– (૧) જીવ અને (૨) પુદ્ગલ. હવે અહીં પુદ્ગલની ગતિના તો વિચાર ચાલી રહ્યો નથી, અહી તો જીવની પરભવમા ગમન કરતી વખતની ગતિનો – અન્તરાલ ગતિનો જ વિચાર ચાલી રહ્યો છે જીવની તે ગતિ બે પ્રકારની હોય છે– (૧) ઋજુગતિ (૨) વક્રગતિ જીવ જ્યારે પોતાની પૂર્વપર્યાયને છોડીને પરભવમા જવા માટે ઋજુગતિથી (સીધી ગતિથી) ગમન કરે છે,

पूर्व शरीर जन्य वेग ही के सद्भाव से नवीन प्रयत्न नहीं करने के कारण धनुष से छूटे हुए बाण की तरह वह सीधा उत्पत्तिस्थान में पहुँच जाता है। यहां यह भी जान लेना चाहिये कि ऋजुगति से जन्मान्तर करने वाले जीव के पूर्व शरीर त्यागते समय ही नये आयुष और गति कर्म का उदय हो जाता है। तथा वक्रगतिवाले जीव के प्रथम वक्र स्थान से नवीन आयु गति और आनुपूर्वी नाम-कर्म का यथासंभव उदय हो जाता है। क्यों कि प्रथम वक्रस्थान तक ही पूर्वभवीय आयु आदि का उदय रहता है। मुच्यमान जीव के लिए तो अन्तरालगति में आहार का प्रश्न ही नही है क्यों कि वह सूक्ष्म स्थूल सब शरीरों से मुक्त है पर संसारी जीव के लिये आहार का प्रश्न है- क्यों कि उसके अन्तराल गति में भी सूक्ष्म शरीर अवश्य होता है आहार का तात्पर्य है स्थूलशरीर योग्य पुद्गलों को ग्रहण करना ऐसा आहार संसारी जीवों में अन्तरालगति के समय में पाया भी जाता है और नहीं भी पाया जाता हैं। जो ऋजुगति से या दो समय की एक विग्रहवाली गति से जाने वाले हैं वे अनाहारक नहीं होते हैं, क्योंकि ऋजुगतिवाले जिस समयमें पूर्व-

---

ત્યારે પૂર્વશરીરજન્ય વેગના જ સદ્ભાવથી, નવીન પ્રયત્ન કર્યા વિના પણ – ધનુષમાંથી છૂટેલા તીરની જેમ સીધે ઉત્પત્તિ સ્થાનમાં પહોચી જાય છે અહીં એ પણ સમજી લેવું જોઇએ કે ઋજુગતિથી જન્માન્તર કરનાર જીવને પૂર્વશરીરનો ત્યાગ કરવાને સમયે જ નવા આયુષ્ય અને ગતિકર્મનો ઉદય થઇ જાય છે. તથા વક્રગતિવાળા જીવને પ્રથમ વક્રસ્થાને (પહેલા વળાંકના સ્થાને) નવીન આયુગતિ અને આનુપૂર્વી નામકર્મનો યથાસંભવ ઉદય થઇ જાય છે, કારણ કે પ્રથમ વક્રસ્થાન સુધી જ પૂર્વભવના આયુ આદિનો ઉદય રહે છે. મુકત થતા જીવને માટે તો અન્તરાલ ગતિમાં આહારનો પ્રશ્ન જ રહેતો નથી કારણ કે તે તો સૂક્ષ્મ, સ્થૂલ આદિ સમસ્ત શરીરોથી મુકત હોય છે. પરન્તુ સંસારી જીવોને માટે તો આહારનો પ્રશ્ન રહે છે જ, કારણ કે અન્તરાલગતિમાં પણ તેને સૂક્ષ્મ શરીરનો સદ્ભાવ અવશ્ય રહે છે. સ્થૂલ – શરીર યોગ્ય પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરવા તેનું નામ જ આહાર છે. એવા આહારનો સંસારી જીવોમાં અન્તરાલ ગતિને સમયે સદ્ભાવ હોય છે પણ ખરો અને નથી પણ હોતો. જે જીવ ઋજુગતિથી અથવા બે સમયની એક વિગ્રહવાળી ગતિથી જનાર હોય છે તેઓ અનાહારક હોતા નથી, કારણ કે ઋજુગતિવાળા જીવો જે સમયે

शरीर छोडते हैं उसी समयमें नया स्थान प्राप्त करते हैं समयान्तर नहीं होगा। इसलिये उनकी ऋजुगतिका समय त्यागे हुए पूर्वभवीय शरीरके द्वारा ग्रहण किये गए आहारका या नवीन जन्मस्थानमें ग्रहण किये आहारका समय है यही हाल एक विग्रहवाली गतिका भी है क्योंकि इसके दो समयोंमें से पहला समय पूर्वशरीरके द्वारा ग्रहण किये हुए आहारका है और दूसरा समय नये उत्पत्ति स्थान में पहुँचनेका है जिसमें नवीन शरीर धारण करनेके लिये आहार किया जाता है। अतःदो समयवाले एक विग्रहमें प्रथम समय अनाहारक का है और द्वितीय समय आहारकका है।

ऋजुगतिका तात्पर्य उस गति से है कि जिसमें बिलकुल भी घुमाव नहीं करना पडता है। वक्रगतिका तात्पर्य उसगति से है कि जिसमें कमसेकम एक घुमाव तो अवश्य ही होता है। पूर्वशरीरको छोडकर स्थानान्तर को जानेवाले जीव दो प्रकार के होते हैं, एक तो वे जो सूक्ष्म और स्थूल शरीरको छोडकर फिर सदा के लिये स्थानान्तरमें रहते हैं। ये मुक्त जीव कहलाते हैं दूसरे वे जो पूर्वस्थूल शरीर का परित्याग कर आगे पुनःस्थूलशरीरको धारण करते हैं।

પૂર્વશરીરને છોડે છે એજ સમયે નવું સ્થાન પ્રાપ્ત કરે છે – તેમાં સમયાન્તર થતું નથી. તેથી તેમની ઋજુગતિનો સમય ત્યાગેલા પૂર્વભવીય શરીર દ્વારા ગ્રહણ કરેલા આહારનો, અથવા નવીન જન્મસ્થાનમાં ગ્રહણ કરેલા આહારનો સમય છે. એજ હાલત (સ્થિતિ) એક વિગ્રહવાળી ગતિની પણ હોય છે, કારણ કે તેના બે સમયોમાનો પહેલો સમય પૂર્વ શરીર દ્વારા ગ્રહણ કરેલા આહારનો છે અને બીજો સમય નવા ઉત્પત્તિ સ્થાનમાં પહોંચવાનો છે – જેમાં નવીન શરીર ધારણ કરવાને માટે આહાર ગ્રહણ કરવામા આવે છે. તેથી બે સમયવાળા એક વિગ્રહમાં પ્રથમ સમય અનાહારનો છે બીજો સમય આહારકનો હોય છે.

જે ગતિમાં બિલકુલ ઘુમાવ (વળાંક) કરવો પડતો ન હોય એવી ગતિને ઋજુગતિ કહે છે જે ગતિમાં ઓછામા ઓછો એક વળાંક તો લેવો જ પડતો હોય એવી ગતિને વક્રગતિ કહે છે. પૂર્વશરીરનો ત્યાગ કરીને સ્થાનાન્તર કરનારા જીવ બે પ્રકારના હોય છે, એક તો એ જીવો કે જે સૂક્ષ્મ અને સ્થૂલ શરીરને છોડીને સદાને માટે સ્થાનાન્તરમાં રહે છે એવા જીવોને મુક્ત જીવો કહે છે. બીજા પ્રકારના જીવો એવાં હોય છે કે જે પૂર્વસ્થૂલ શરીરનો પરિત્યાગ કરીને ફરીથી સ્થૂલ શરીરને ધારણ કરતા હોય છે આ બીજી શ્રેણીના પ્રકારના જીવો અન્તરાલમાં સૂક્ષ્મ શરીરથી – તૈજસ

ये दूसरे श्रेणिके जीव अन्तरालमें सूक्ष्मशरीर तैजस और कार्मण से परिवेष्टित रहा करते हैं। इन दूसरे श्रेणिके संसारी जीवोंके उत्पत्ति-स्थान का कोइ ऐसा नियम नहीं हैं कि यह अपने पूर्वउत्पत्ति स्थान से सीधी-सरल रेखामें ही हो क्योंकि वह उससे चक्ररेखामें भी हो सकता है। इसका कारण यह है कि नवीन स्थानका आधार जीवके कर्माधीन होता है। कर्म अनेक प्रकारके हैं इसीलिये संसारी जीव ऋजु और वक्र दोनों गतियोंके अधिकारी कहे गये हैं। जीव-की कोई भी वक्रगति ऐसी नहीं होती कि जिसमें तीनसे अधिक घुमाव करना पडते हों। जीवका उत्पत्तिस्थान कितना ही विश्रेणि-पतित क्यों न हो पर वह तीन घुमावमें तो अवश्य ही जीवद्वारा प्राप्तकर ही लिया जाता है। अन्तराल गतिका कालमान जघन्य एक समयका और उत्कृष्ट चार समयका है। जब ऋजुगति होती है तब एक ही समय और जब वक्रगति होती है तब दो तीन और चारसमय समझना चाहिये। समयकी संख्याकी वृद्धिका आधार घुमावकी संख्याकी वृद्धि पर अवलम्बित है जिस वक्रगतिमें एक घुमाव हो-उसमें दो समयका कालमान, जिसमें दो घुमाव हो उसमें तीन समयका कालमान और जिसमें तीन घुमाव हों उसमें चार समय का कालमान कहा गया है। इस सब कथन को चित्तमें

અને કાર્મણ શરીરથી યુકત રહે છે આ બીજી શ્રેણીના સંસારી જીવોના ઉત્પત્તિસ્થાનનો કોઇ એવો નિયમ નથી કે તે તેના પૂર્વઉત્પત્તિ સ્થાનથી સીધી લીટીમાં જ હોય, તે તેની વક્રરેખામાં પણ હોઇ શકે છે. તેનું કારણ એ છે કે નવીન સ્થાનનો આધાર જીવના કર્માધીન હોય છે કર્મ અનેક પ્રકારના હોય છે, તેથી સંસારી જીવને ઋજુ અને વક્ર એ બન્ને ગતિના અધિકારી કહ્યા છે. જીવની કોઇ પણ વક્રગતિ એવી હોતી નથી કે જેમાં તેને ત્રણથી વધારે ઘુમાવ (વળાંક) લેવા પડતા હોય. જીવનું ઉત્પત્તિ સ્થાન ભલે ગમે તેટલું વિશ્રેણિપતિત હોય, પણ ત્રણ ઘુમાવમાં તો જીવ અવશ્ય ત્યાં પહોંચીજ જાય છે. અન્તરાલ ગતિનું કાળમાન ઓછામાં ઓછું એક સમયનું અને વધારેમાં વધારે ચાર સમયનું હોય છે જ્યારે ઋજુ ગતિ હોય ત્યારે એક જ સમય સમજવો. અને વક્રગતિ હોય ત્યારે બે, ત્રણ અને ચાર સમય સમજવા. સમયની સંખ્યાના વધારાનો આધાર ઘુમાવની સંખ્યાના વધારા પર આધાર રાખે છે. જે વક્રગતિમાં એક ઘુમાવ હોય, તેમાં બે સમયનું કાળમાન, જેમાં બે ઘુમાવ હોય તેમાં ત્રણ સમયનું કાળમાન, અને જેમાં ત્રણ ઘુમાવ હોય તેમાં ચાર સમયનું કાળમાન કહ્યું છે—

तथा 'विइए समए सिय आहारए सिय अणाहारए' इति । यदा एकेन वक्रेण समयद्वयेन समुत्पद्यते तदा प्रथमे समये वक्रसमये अनाहारकः, द्वितीये तु उत्पादसमये आहारकः, यदा तु वक्रद्वयेन द्विधातोवक्रया श्रेण्या गच्छन् त्रिभिः समयैरुत्पद्यते तदा प्रथमे द्वितीये चानाहारकः। 'तइए समए सिय आहारए सिय अणाहारए' इति । तथा--यदा वक्रद्वयेन त्रिभिः समयैरुत्पद्यते तदा प्रथमे द्वितीये चेति समयद्वयेऽनाहारकः, तृतीये त्वाहारक', यदा तु वक्रत्रयमाश्रित्य त्रिश्रेण्या गच्छन् समयचतुष्टयेन समुत्पद्यते तदा चाद्ये समयत्रये

धारण करके इस सूत्र के अर्थ को हृदयंगम करने में सरलता पडती है इसीलिये इतना खुलासा यहाँ पर किया गया है-

तथा 'बीइए समए सिय आहारए सिय अणाहारए' दो समयवाले एक घुमाव से जब यह जीव नवीन जन्मस्थान में पहुँचता है- उस समय घुमाव के प्रथम समय में यह अनाहारक रहता है और द्वितीय समय में जब यह नवीन जन्मस्थानमें पहुँच जाता है उस समयमें आहारक होजाता है । तथा जब यह दो घुमाव लेकर नवीन जन्मस्थानमें पहुँचता है तब इसे वहाँ तक पहुँचने में तीन समय लगते हैं तब वह जीव प्रथम समय और द्वितीय समयमें अनाहारक रहता है 'तइए समए सिय आहारए सियअणाहारए' और तीसरे समयमें यह नियमसे आहारक हो जाता है । तथा जब यह जीव तीन घुमावाली वक्रगतिसे नवीन जन्मस्थानमें पहुँचता है--तब इसमें

અહીં આટલુ સ્પષ્ટીકરણ કરવાનું કારણ એ છે કે આ સૂત્રનો અર્થ બરાબર સમજવા માટે આટલો ખુલાસો જરૂરી છે તથા

'बीइए समए सिय आहारए सिय अणाहारए' બીજે સમયે પણ જીવ કયારેક આહારક હોય છે અને કયારેક અનાહારક હોય છે,' આમ કહેવાનું કારણ નીચે પ્રમાણે છે- બે સમયવાળા એક ઘુમાવ (વળાંક)થી જ્યારે તે જીવ નવીન જન્મસ્થાનમાં પહોંચે છે, ત્યારે ઘુમાવના પ્રથમ સમયે તે જીવ અનાહારક રહે છે, અને બીજે સમયે – જ્યારે તે નવીન જન્મસ્થાનમાં પહોંચી જાય છે, ત્યારે આહારક થઇ જાય છે તથા જ્યારે તે જીવ બે વળાંક લઇને નવીન જન્મસ્થાનમાં પહોંચે છે, ત્યારે તેને ત્યાં સુધી પહોંચતા ત્રણ સમય લાગે છે, ત્યારે તે જીવ પ્રથમ સમયે અને દ્વિતીય સમયે અનાહારક રહેછે, 'तइए समए सिय आहारए सिय अणाहारए' અને ત્રીજે સમયે નિયમથી જ તે આહારક થઈ જાય છે. તથા જ્યારે તે જીવ ત્રણ વળાંકવાળી વક્રગતિથી નવીન જન્મસ્થાનમાં પહોંચે છે, ત્યારે તેમાં ચાર સમય લાગે છે આ પરિસ્થિતિમાં જીવ શરૂઆતના

अनाहारकः । इत्यत आह–'चउत्थे–समए नियमा आहारए' इति, चतुर्थे समये तु नियमाद् आहारको भवत्येवेति । वक्रत्रयं चैवम्–यदा त्रसनाडया वहिर्विदिक्षु आग्नेयादिकोणेषु स्थितः कश्चित् जीवः अधोलोकादूर्ध्वलोके त्रसनाडया वहिर्दिक्षु उत्पद्यते तदा स अवश्यं विश्रेणीतः एकेन समयेन समश्रेण्याम् आगच्छेत्, द्वितीयसमये त्रसनाडयां प्रविशेत, तृतीयसमये ऊर्ध्वलोकं गच्छेत्, अथ च चतुर्थे समये लोकनाडीतो वहिर्निर्गत्य उत्पादस्थाने उत्पद्यते अत्र समश्रेण्यैव गमनाद् आद्यत्रयसमये वक्रत्रयं भवतीति ' एवं दंडओ । जीवाय एगिंदिया य चउत्थे

उसे चार समय लगते है--तब यह जीव तीन समयतकतो अनाहारक रहता है, बाकी के ' चउत्थे समए नियमा आहारए' चौथे समयमें यह नियमसे आहारक हो ही जाता है । तीन घुमाव इस प्रकारसे होते हैं कोई जीव त्रसनाली से बाहिर आग्नेय आदि कोणरूप विदिशाओंमें स्थित है सो जब वह अधोलोकसे उर्ध्वलोकमें त्रसनाली से बाहिर दिशाओंमें उत्पन्न होता है तब वह अवश्य विश्रेणीसे वक्ररेखासे एक समय में समश्रेणी-सरल रेखामें आ जाता है। तथा द्वितीय समयमें वह त्रसनालीमें प्रविष्ट हो जाता है, तृतीय समयमें उर्ध्वलोकमें पहुँच जाता है, एवं चतुर्थ समयमें लोकनाडी से बाहर निकलकर उत्पादस्थानमें उत्पन्न हो जाता है । यहां पर समश्रेणि द्वारा ही गमन करनेसे आदिके तीन समयमें तीन घुमाव हो जाते हैं । 'एवं दंडओ जीवाय एगिंदिया य चउत्थे समए, सेसा

ત્રણ સમયમાં તો અનાહારક જ રહે છે, ' चउत्थे समए नियमा आहारए ' પણ બાકીના સમયમાં – ચોથા સમયમા તો તે નિયમથી જ આહારક થઇ જાય છે ત્રણ વળાંક (ઘુમાવ) આ પ્રમાણે થાય છે–

કોઇ જીવ **ત્રસનાલીની** બહાર અગ્નિકોણ આદિ કોણરૂપ વિદિશાઓમાં રહેલો છે. હવે તે જીવ જ્યારે અધોલોકમાથી ઉર્ધ્વલોકમાં **ત્રસનાલીની** બહારની દિશાઓમાં ઉત્પન્ન થાય છે, ત્યારે તે અવસ્ય વિશ્રેણિથી – વક્રરેખામાંથી – એક સમયે સમશ્રેણિમાં– સીધી રેખામાં આવી જાય છે, તથા દ્વિતીય સમયે તે ત્રસનાલીમાં પ્રવેશ કરે છે, ત્રીજે સમયે તે ઉર્ધ્વલોકમાં પહોંચી જાય છે, અને ચોથે સમયે લોકનાલીમાંથી બહાર નીકળીને ઉત્પાદસ્થાનમાં ઉત્પન્ન થઈ જાય છે. અહી સમશ્રેણિ દ્વારા જ ગમન કરવાથી શરૂઆતના ત્રણ સમયમાં ત્રણ ઘુમાવ (વળાંક) થઈ જાય છે

एवं दंडओ – जीवा य एगिंदिया य चउत्थे समए, सेसा तइए समए'

समए, सेसा तइए समए' एवम् उक्तप्रकारेण दन्डकः चतुर्विंशतिर्दण्डका वक्तव्याः, तत्र जीवाश्च समुच्चयजीवाः, एकेन्द्रियाश्च चतुर्थसमये नियमतः आहारका भवन्ति किन्तु शेषा समुच्चयजीवैकेन्द्रियभिन्ना द्वीन्द्रियादयो नैरयिकादिवैमानिकान्ताः तृतीयसमये नियमतः आहारकाः भवन्ति, तथाहि--यो नारकादिस्त्रसो जीवः कालधर्मं प्राप्य त्रसेष्वेवोत्पद्यते, तस्य त्रसनाड्या बहिरागमनं न भवति, अतस्तृतीये समये स अवश्यमेवाहारको भवति, यथा कश्चित् मत्स्यादि जीवो भरतक्षेत्रस्य पूर्वभागात् ऐरवतक्षेत्रस्य पश्चिमभागस्याधो नरके उत्पद्यते, स प्रथम समये भरतस्य पूर्वभागात् पश्चिमभागं गच्छति, द्वितीयसमये च ऐरवत

तइए समए' इस तरहसे २४ दण्डक कहलेना चाहिये। इसमे समुचयजीव और एकेन्द्रिय जीव चौथे समय में नियमसे आहारक होते हैं, किन्तु इन समुच्चय जीव और एकेन्द्रिय से भिन्न जो द्विन्द्रियादि जीव हैं वे, तथा नैरयिकसे लेकर वैमानिक तकके जितने जीव हैं वे सब तृतीय समयमें नियमसे आहारक होय हैं। इसका तात्पर्य ऐसा है कि जो नारकादि त्रस जीव है वह कालधर्म प्राप्त करके अर्थात् मरण करके त्रसों मे ही उत्पन्न होते हैं। उसका गमन या आगमन त्रसनाडी से बाहर नहीं होता है। इसलिये तृतीय समयमें वह अवश्य हि आहारक होता है। जैसे कोइ मत्स्यादि जीव भरतक्षेत्र के पूर्वभाग से ऐरावत क्षेत्र के पश्चिमभाग के नीचे नरकमें उत्पन्न हुआ- तो अब यह वहां किस पद्धति से उत्पन्न हुआ है- तो इसके लिये क्रम ऐसा है कि वह प्रथमसमय में भरत के पूर्वभाग से भरत के पश्चिमभागमें जायगा, द्वितीयसमय में ऐरावत क्षेत्र के

આ પ્રમાણે જ ૨૪ દંડક કહેવા જોઇએ. સમુચ્ચય જીવ અને એકેન્દ્રિય જીવો નિયમથી જ ચોથે સમયે આહારક થાય છે અને બાકીનાં જીવો એટલે કે દ્વીન્દ્રિયથી પંચેન્દ્રિય પર્યન્તના જીવો તથા નારકથી વૈમાનિક પર્યન્તના જીવો નિયમથી જ ત્રીજે સમયે આહારક થાય છે. આ કથનનું કારણ એ છે કે જે નારકાદિ ત્રસ જીવો છે તે કાળધર્મ પામીને ત્રસોમાં જ ઉત્પન્ન થાય છે તેમનું ગમન કે આગમન ત્રસનાડીથી બહાર થતું નથી. નથી તેથી તેઓ દ્વિતીય સમયમાં અવશ્ય આહારક થઇ જાય છે જેમકે કોઇ મત્સ્યાદિ જીવ ભરતક્ષેત્રના પૂર્વભાગમાંથી ઐરાવતક્ષેત્રના પશ્ચિમભાગની નીચે નરકમાં ઉત્પન્નથયો. તો તે જીવ ત્યાં કઇ પદ્ધતિથી પહોચ્યો હશે તે જોઇએ-તે જીવ પ્રથમ સમયે ભરત-ક્ષેત્રના પૂર્વભાગમાંથી ભરતક્ષેત્રના પશ્ચિમ ભાગમાં ગયો હશે. બીજે સમયે ઐરાવત

पश्चिमभागं गच्छति, अथच तृतीयसमये नरके उत्पद्यते इति प्रथम द्वितीयसमययोरनाहारकः, तृतीयेतु नियमतः आहारको भवति।

गौतमः पृच्छति-'जीवे णं भंते ! कं समयं सव्वप्पाहारए भवइ ?' हे भदन्त ! जीवः खलु कं समयं=कस्मिन् समये सर्वाल्पाहारकः सर्वेभ्योऽल्पः स्तोकः आहारो यस्य स तथाविधः भवति' भगवानाह-'गोयमा ! पढमसमयोववन्नए वा चरमसमयभवत्थे वा, एत्थ णं जीवे सव्वप्पाहारए भवइ' हे गौतम ! जीवः प्रथमसमयोपपन्नकोवा, प्रथमः समय उत्पन्नस्य यत्र तत् प्रथमसमयम्, यद्वा प्रथमो वा समयो यत्र तत् प्रथमसमयम् तद् उत्पन्नम्=उत्पत्तिर्यस्य स तथा उत्पत्तेः प्रथमसमये इत्यर्थः। तस्मिन् समये आहारग्रहणहेतुभूतस्य शरीरस्य स्वल्पत्वात् सर्वाल्पाहारता भवतीति। तथा 'चरमसमयभवत्थे वा' इति, चरमसमये-भवस्य=जीवितस्यान्तिमसमये

पश्चिमभाग में जावेगा- फिर वहां से तृतीय समय में नरक में उत्पन्न हो जावेगा- इस तरह वहां २ घुमाव में तीन समय लगे और प्रथम समय एवं द्वितीय समय में यह अनाहारक रहा- तृतीय समय में नियम से आहारक हो गया।

अब गौतम प्रभु से एसा पूछते हैं कि-'जीवे णं भंते ! कं समयं सव्वप्पाहारए भवइ' हे भदन्त ! जीव किस २ समय में सब से कम आहार वाला होता है, इसके उत्तर में प्रभु उनसे कहते हैं- 'गोयमा' हे गौतम ! पढमसमयोववन्नए वा चरमसमयभवत्थे वा, एत्थ णं जीवे सव्वप्पाहारए भवइ' जीव उत्पत्ति के प्रथम समय में सब से कम आहार वाला होता है, क्यों कि इस समय आहार ग्रहण करने में कारणभूत शरीर की स्वल्पता रहती है। तथा आयु के चरमसमय मे वह जीव सब से कम आहार वाला होता है-

ક્ષેત્રના પશ્ચિમ ભાગમા ગયો હશે, અને ત્રીજે સમયે ત્યાંથી નરકમાં ઉત્પન્ન થયો હશે. આ રીતે અહીં ઘુમાવમા ત્રણ સમય લાગ્યા, અને પ્રથમ તથા દ્વિતીય સમયમા તે જીવ અનાહારક રહ્યો અને ત્રીજે સમયે નિયમથી જ આહારક થઈ ગયો

હવે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે- 'जीवेणं भंते ! कं समयं सव्वप्पाहारए भवइ ?' કે ભદન્ત ! જીવ કયે કયે સમયે સૌથી અલ્પ આહારવાળો હોય છે? તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે- 'गोयमा ! હે ગૌતમ ! 'पढमसमयोववन्नए वा चरमसमयभवत्थे वा, एत्थ णं जीवे सव्वप्पाहारए भवइ' 'જીવ ઉત્પત્તિના પ્રથમ સમયે સૌથી અલ્પ આહારવાળો હોય છે કારણ કે તે સમયે આહાર ગ્રહણ કરવાના સાધનરૂપ તેનું જે શરીર હોય છે તે ઘણું જ અલ્પ (નાનું) હોય

तिष्ठति यः स चरमसमयभवस्थः कथ्यते, तस्मिन् आयुषश्चरमसमये इत्यर्थः, तदा खलु प्रदेशानां संहृतत्वेनाल्पेषु शरीरावयवेषु स्थितत्वात्सर्वाल्पाहारता भवतीति ।

अयं भावः–अत्र खलु उत्पद्यमानस्य प्रथमसमये, आयुश्चरमसमये च जीवः सर्वाल्पाहारको भवतीति । 'दंडओ भाणियव्वो जाव–वेमाणियाणं' दण्डको भाणितव्यः, सर्वाल्पाहारताविषयकाश्चतुर्विंशतिदण्डकाः वक्तव्याः यावत्–नैरयिकादि–वैमानिकान्तानां वैमानिकदेवपर्यन्तमित्यर्थः ॥ सू. १ ॥

लोकसंस्थानवक्तव्यता—

मूलम्–'**किंसंठिए णं भंते ! लोए पण्णत्ते ? गोयमा ! सुपइट्ठगसंठिए लोए पण्णत्ते, हेट्ठा वित्थिन्ने जाव-उप्पिं उड्ढं मुइंगागारसंठिए, तंसि च णं सासयंसि लोगंसि हेट्ठा वित्थिन्नंसि जाव–उप्पिं उड्ढं मुइंगागारसंठियंसि उप्पण्णनाण-दंसणधरे अरहा जिणे केवली जीवेऽवि जाणइ, पासइ, अजीवेऽवि जाणइ, पासइ, तओ पच्छा सिज्झइ, जाव अंतं करेइ ॥ सू० २॥**

क्योंकि उस समय आत्मप्रदेश संहृत हो जाते हैं और वे अल्पशरीरावयवों में स्थित हो जाते हैं। तात्पर्य कहने का यह है कि उत्पद्यमान जीव अपनी उत्पत्ति के प्रथमसमय में और आयु के चरमसमय में सर्वाल्पाहार वाला होता है। 'दंडओ भाणियव्वो जाव वेमाणियाण' सर्वाल्पाहारता विषयक २४ दंडक नैरयिकादि से लेकर वैमानिक देव पर्यन्त कहना चाहिये ॥ सू० १ ॥

છે તથા આયુના ચરમ (અન્તિમ) સમયે પણ જીવ સૌથી અલ્પ આહારવાળો હોય છે, કારણ કે તે સમયે આત્મ પ્રદેશો સંહૃત થઈ જાય તે અને તેઓ અલ્પ શરીરાવયવોમા રહેતા હોય છે. આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે ઉત્પદ્યમાન જીવ ઉત્પત્તિના પ્રથમ સમયે અને આયુના અન્તિમ સમયે સૌથી ઓછો આહાર લેતો હોય છે. 'दंडओ भाणियव्वो जाव वेमाणियाणं' સૌથી અલ્પ આહારતા વિષેના નારકથી લઈને વૈમાનિક પર્યન્તના ૨૪ દંડકો પણ આ પ્રમાણે જ સમજવા ॥ સૂ ૧ ॥

छाया–किंसंस्थितः खलु भदन्त ! लोकः प्रज्ञप्तः ? गौतम ! सुप्रतिष्ठकसंस्थितः लोकः प्रज्ञप्तः, अधोविस्तीर्णः, यावत्–उपरि ऊर्ध्वं मृदङ्गाकारसंस्थितः, तस्मिंश्च खलु शाश्वत् लोके अधः विस्तीर्णे यावत्–उपरि ऊर्ध्वं मृदङ्गाकारसंस्थितः

लोकसंस्थानवक्तव्यता—

'किंसंठिए णं भंते ! लोए पण्णत्ते ?' इत्यादि ।

सूत्रार्थ–(किंसंठिए णं भंते ! लोए पण्णत्ते)हे भदन्त ! लोकका संस्थान आकार कैसा कहा गया है ? (गोयमा) हे गौतम ! (सुपइट्ठगसंठिएलोगपण्णत्ते हेट्ठा वित्थिन्ने जाव उप्पिं उड्ढं मुइंगागारसंठिए)लोकका आकार जिसके ऊपर कलश स्थापित किया है ऐसे अधोमुखवाले शराव-दीपक के समान है । नीचे दीपक रख दिया जावे और उसके ऊपर कलश रख दिया जावे तो इस स्थिति में जो आकार बनता है ठीक ऐसा ही आकार इस लोकका है । इसी बातको 'हेट्ठा वित्थिन्ने जाव उप्पिं उड्ढं मुइंगागारसंठिए' इस सूत्रांश द्वारा प्रकट किया गया है कि यह लोक यावत् नीचेमें विस्तीर्ण हो जाया है और ऊपरमें उर्ध्वमुखवाले मृदंग के जैसा हो गया है । (तंसिच णं सासयंसि लोगंसि हेट्ठा वित्थिन्नंसि जाव उप्पिं उड्ढं मुइंगागारसंठियंसि) इस प्रकार शाश्वत इस अधोविस्तीर्णतावाले तथा ऊपर में उर्ध्वमुखवाले मृदंगके आकार जैसे

લોકસંસ્થાન વક્તવ્યતા—

'किंसंठिए णं भंते ! लोए पण्णत्ते ?' ઇત્યાદિ–

સૂત્રાર્થ– (किंसंठिएणं भंते ! लोए पण्णत्ते') હે ભદન્ત ! લોકનું સંસ્થાન (આકાર) કેવુ કહ્યુ છે? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (सुपइट्ठगसंठिए लोग पण्णत्ते हेट्ठा वित्थिन्ने जाव उप्पिं उड्ढं मुइंगागारसंठिए) જેના ઉપર કળશ મૂક્યો હોય એવાં ઊંધા પાડેલા શકોરાના જેવો લોકનો આકાર છે એટલે કે નીચે શકોરાને ઊંધું પાડીને રાખવામાં આવે અને તેના ઉપર કળશને ગોઠવવામાં આવે તો જેવો આકાર બને છે, એવોજ આકાર આ લોકનો છે. એજ વાતની વધુ સ્પષ્ટતા આ સૂત્રાંશ દ્વારા કરવામા આવી છે (हेट्ठा वित्थिन्ने जाव उप्पिं उड्ढं मुइंगागारसंठिए) આ લોક નીચેના ભાગમા વિસ્તીર્ણ છે, વચ્ચેથી સંકીર્ણ (સંકુચિત) છે અને ઉપરના ભાગમાં ઉર્ધ્વમુખવાળા મૃદંગના જેવા આકારવાળો છે. (तंसि च णं सासयंसि लोगंसि हेट्ठा वित्थिन्नंसि जाव उप्पिं उड्ढं मुइंगागारसंठियंसि) આ પ્રકારના નીચેથી વિસ્તીર્ણ અને ઉપરથી ઉર્ધ્વમુખવાળા મૃદંગના જેવા આકારવાળા આ શાશ્વત

उत्पन्नज्ञान-दर्शनधरः अर्हन् जिनः केवली जीवानपि जानाति, पश्यति, अ-जीवानपि जानाति, पश्यति, ततः पश्चात् सिध्यति, यावत्-अन्तं करोति ॥सू० २॥

टीका-जीवानामाहारकत्वमनाहारकत्वं च विशेषतो लोके भवतीति लोक-संस्थानवक्तव्यतामाह-'किंसंठिए णं' इत्यादि। 'किंसंठिए णं भंते! लोए पण्णत्ते?' हे भदन्त! किंसंस्थितः किंसंस्थानः किमाकारः खलु लोकः प्रज्ञप्तः? भगवानाह-'गोयमा! सुपइट्ठगसंठिए लोए पण्णत्ते' हे गौतम! सुप्रतिष्ठक-संस्थितः सुप्रतिष्ठकम्-उपरिस्थापितकलशः अधोमुखशरावः तद्वत् संस्थितो-

---

लोकमें (उप्पण्णनाणदंसणधरे अरहा जिणे केवली) उत्पन्नज्ञान दर्शनवाले अर्हन्तजिन केवली (जीवे वि जाणइ पासइ, अजीवेवि जाणइ पासइ तओ पच्छा सिज्झइ, जाव अंतं करेइ) जीवोंकोभी जानते हैं और देखते हैं, अजीवोंको भी जानते और देखते हैं। इस के बाद फिर वे सिद्ध हो जाते हैं यावत् सब दुःखों का अन्त करनेवाले हो जाते हैं।

टीकार्थ- जीवों में आहारकता और अनाहारकता विशेषरूप से लोक में होती है इस लिये सूत्रकारने यहां परलोक के संस्थान की वक्तव्यता कही है- इस में गौतम स्वामी ने प्रभु से ऐसा पूछा है- कि- 'किंसंठिए णं भंते! लोए पण्णत्ते' हे भदन्त! लोक का संस्थान कैसा कहा गया है? उत्तरमें प्रभुने कहा है कि 'गोयमा' हे गौतम! सुपइट्ठगसंठिए लोए पण्णत्ते' सुप्रतिष्ठक संस्थित लोक कहा गया है- तात्पर्य यह है कि नीचे अधोमुख करके एक मिट्टीका दीपक रख

લોકમાં (उप्पण्णनाणदंसणधरे अरहा जिणे केवली) ઉત્પન્ન જ્ઞાન,- દર્શનવાળા જિન કેવલી (जीवे वि जाणइ पासइ, अजीवे वि जाणइ पासइ तओ पच्छा सिज्झइ जाव अंतं करेइ) જીવોને પણ જાણે છે અને દેખે છે, અજીવોને પણ જાણે છે અને દેખે છે. ત્યાર બાદ તેઓ સિદ્ધપદને પામે છે અને સમસ્ત દુઃખોના અંતકર્તા બને છે.

ટીકાર્થ- જીવોમાં આહારકતા અને અનાહારકતા વિશેષ રૂપે લોકમાં જ હોય છે, તેથી સૂત્રકારે આ સૂત્રમાં લોકના સંસ્થાન (આકાર)નું નિરૂપણ કર્યું છે. આ વિષયને અનુલક્ષીને ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે 'किंसंठिए णं भंते! लोए पण्णत्ते?' હે ભદન્ત! લોકનો આકાર કેવો કહ્યો છે? ગૌતમ સ્વામીના પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે- 'गोयमा!' હે ગૌતમ! 'सुपइट्ठगसंठिए लोए पण्णत्ते' સુપ્રતિષ્ઠક સંસ્થિત (આકારનો) લોક કહ્યો છે તેનું તાત્પર્ય નીચે પ્રમાણે છે- એક શકોરાને અથવા દીવો કરવાના માટીના કોડિયાને નીચે

लोकः प्रज्ञप्तः, 'हेट्ठा विस्थिन्ने जाव उप्पिं उड्ढं मुइंगागारसंठिए' अधः अधोभागे विस्तीर्णः, यावत्-उपरि ऊर्ध्वे मृदङ्गाकारसंस्थानः यावत्करणात्--मज्झे-संखित्ते उप्पिं विसाले अहे पलियंकसंठाणसंठिए, मज्झे वरवइरविग्गहिए' मध्ये संक्षिप्तः, उपरि विशालः, अधः पर्यङ्कसंस्थानसंस्थितः, मध्ये वरवज्र-विग्रहिकः, 'तंसि च णं सासयंसि लोगंसि हेट्ठा वित्थिन्नंसि जाव'-उप्पि उड्ढ मुइंगागारसंठियसि' तस्मिंश्च खलु शाश्वते नित्यस्थायिनि लोके अधो विस्तीर्णे यावत्--उपरि ऊर्ध्वमुखमृदङ्गाकारसंस्थिते 'उप्पण्णनाणदंसणधरे अरहा जिणे

दीया जावे और उसके ऊपर फीर एक कलश–घडा रख दिया जावे तो इस दशामें जो आकार बनता है-- उसका नाम सुप्रतिष्ठक है. ऐसा ही आकार लोक का कहा गया है । 'हेट्ठा वित्थिन्ने जाव उप्पिं उड्ढं मुइंगागारसंठिए' ऐसा आकार कैसा हो जाता है सो उसी बात को सूत्रकारने इस अंश द्वारा व्यक्त किया है इसमें कहा गया है कि ऐसा आकार अधोभाग में विस्तीर्ण हो जाता है और ऊपर में उर्ध्वमुख किये गये मृदंग के आकार जैसा हो जाता है । इस से यह प्रकट किया गया है कि नीचे में जितना विस्तार है उतना विस्तार ऊपर में नहीं है । यहां 'यावत' पद से 'मज्झे संखित्ते, उप्पिं विसाले, अहे पलियंकसंठाणसंठिए, मज्झे वरवइर-विग्गहिए' इस पाठ का संग्रह हुआ है इन पदों का अर्थ पीछे लिखा जा चुका हैं । 'तंसिच णं सासयंसि लोगंसि, हेट्ठा वित्थिन्नंसि जाव उप्पिं उड्ढं मुइंगागारसंठियंसि उप्पण्णनाण–दंसणधरे अर

ઊંધું પાડીને ગોઠવવામા આવે અને તેના ઉપર એક કળશ (ઘડો) ગોઠવવામા આવે તો જેવો આકાર બને છે તેવો આ લોકનો આકાર છે એવા આકારને 'સુપ્રતિષ્ઠક સંસ્થાન' કહે છે તે આકાર કેવો હોય છે, તેનુ વિશેષ સ્પષ્ટીકરણ કરવાને માટે સૂત્રકાર કહેછે કે 'हेट्ठा वित्थिन्ने जाव उप्पिं उड्ढ मुइंगागारसंठिए' આ લોકનો અધોભાગ વિસ્તીર્ણ છે અને ઉર્ધ્વભાગ ઉર્ધ્વમુખે રાખેલા મૃદંગના જેવા આકારનો છે. આ સુત્રાંશ દ્વારા એ વાત પ્રકટ કરવામા આવી છે કે આ લોક જેટલો નીચે વિસ્તૃત છે એટલો વિસ્તૃત ઉપર નથી. અહીં 'जाव यावत्' પદથી નીચેનો સૂત્રપાઠ ગ્રહણ કરાયો છે– 'मज्झे संखित्ते, उप्पिं विसाले, अहे पलियंकसंठाणसठिए, मज्झे वरवइरविग्गहिए' આ પદોના અર્થ પહેલાં આવી ગયા છે. तंसिच्चणं सासयसि लोगंसि, हेट्ठा वित्थिन्नंसि जाव उप्पिं उड्ढं मुइंगागारसंठियंसि उप्पण्ण नाण=

केवली' उत्पन्नज्ञान-दर्शनधरः अर्हन् जिनः केवली 'जीवे वि जाणइ, पासइ' जीवानपि जानाति पश्यति 'अजीवेऽवि जाणइ, पासइ, अजीवानपि जानाति पश्यति, 'तओ पच्छा सिज्झइ जाव अंतं करेइ' ततः पश्चात् तदनन्तरं सिद्ध्यति यावत्-अन्तं करोति, यावत्करणात् 'बुज्झइ, मुच्चइ, परिनिव्वाइ, सव्वदुक्खाणं' बुध्यते, मुच्यते, परिनिर्वाति सर्वदुःखानाम्' इति संग्राह्यम् ॥ सू० २ ॥

श्रमणोपासकवक्तव्यता ।

मूलम्--समणोवासयस्स णं भंते ! सामाइयकडस्स समणोवस्सए अच्छमाणस्स, तस्स णं भंते ! किं इरियावहिया किरिया कज्जइ, संपराइया किरिया कज्जइ ? गोयमा ! णो इरियावहिया किरिया कज्जइ, संपराइया किरिया कज्जइ ! से केणट्ठेणं जाव-

हा जिणे केवली जीवे वि जाणइ, पासइ, अजीवे वि जाणइ पासइ तओ पच्छा सिज्झइ, जाव अंतं करेइ' ऐसे शाश्वत लोक में कि जो नीचे के भागमें विस्तीर्ण है यावत ऊपर के भागमें जो उर्ध्वमुखवाले मृदंग के जैसा है उत्पन्न हुए ज्ञान दर्शनको धारण करनेवाला अर्हत जिन केवली भगवान् जीवपदार्थ को भी जानते देखते है, अजीवपदार्थ को भी जानते देखते हैं । इस के बाद शेष अघातिया कर्मो को नष्ट कर फिर वे सिद्ध हो जाते हैं यावत् अन्तकर्ता बन जाते हैं । यहां 'यावत' पद से "बुज्झइ, मुच्चइ, परिनिव्वाइ, सव्वदुक्खाणं' इन पदोंका संग्रह हुआ है । इनका भी अर्थ पीछे लिखा जा चुका है ॥ सू० २ ॥

दंसणधारे अरहा जिणे केवली जीवे वि जाणइ पासइ, अजीवे वि जाणइ पासइ' नीचेना भागमां विस्तीर्ण, वच्चेथी संकीर्ण अने उपरथी उर्ध्वमुखे मूकेला मृदंगना जेवा आकारवाळा आ शाश्वतलोकमां उत्पन्न थयेला ज्ञान (केवळज्ञान) अने दर्शनने धारण करनारा अर्हंत जिन केवली भगवान जीवपदार्थने पण जाणे छे अने देखे छे, तथा अजीवपदार्थने पण जाणे छे अने देखे छे 'तओ पच्छा सिज्झइ, जाव अंतं करेइ' त्यार बाद बाकीना अघातियां कर्मोनो नाश करीने तेओ सिद्ध थई जाय छे, बुद्ध थई जाय छे, मुक्त थइ जाय छे, समस्त कर्मोनो आत्यंतिक क्षय करीने तेओ समस्त दुःखोना अंतकर्ता थइ जाय छे. ॥ सू. २ ॥

संपराइया०? गोयमा ! समणोवासयस्स णं सामाइयकडस्स समणोवस्सए अच्छमाणस्स आया अहिगरणी भवइ, आयाऽहिगरणवत्तियं च णं तस्स णो इरियावहिया किरिया कज्जइ, संपराइया किरिया कज्जइ, से तेणट्ठेणं जाव--संपराइया० । ॥ सू० ३ ॥

छाया-श्रमणोपासकस्य खलु भदन्त ! सामायिककृतस्य श्रमणोपाश्रये आसीनस्य तस्य खलु भदन्त ! किम् ऐर्यापथिकी क्रिया क्रियते, सांपरायिकी क्रिया क्रियते ? गौतम ! नो ऐर्यापथिकी क्रिया क्रियते, सांपराथिकी क्रिया क्रियते। तत् केनार्थेन यावत्-सांपरायिकी०? गौतम ! श्रमणोपासकस्य खलु

श्रमणोपासकवक्तव्यता—

'समणोवासयस्स णं भंते' इत्यादि ।

सूत्रार्थ-(समणोवासयस्स णं भंते ! सामाइयकडस्स समणोवस्सए अच्छमाणस्स तस्स णं भंते ! किं इरियावहिया किरिया कज्जइ, सांपराइया किरिया कज्जइ) हे भदन्त ! कोई ऐसा श्रावक है कि जो श्रमणोपासक है, सामायिक जिसने कर लिया है, और जो साधु वसति-उपाश्रय में बैठा हुआ है ऐसे उस श्रावकको हे भदन्त ! कौनसी क्रिया लगती है ? क्या ऐर्यापथिकी क्रिया लगती है ? या सांपरायिकी क्रिया लगती है ? (गोयमा) हे गौतम ! (णो इरियावहिया किरिया कज्जइ, संपराइया किरिया कज्जइ) उस श्रावकको ऐर्यापथिकी क्रिया नहीं लगती है किन्तु सांपरायिकी क्रिया लगती है। (से केणट्ठेणं जाव संपराइया) हे भदन्त ! ऐसा आप किस कारण से

શ્રમણોપાસકની વક્તવ્યતા—

'समणोवासयस्स णं भंते' ઇત્યાદિ–

સૂત્રાર્થ– (समणोवासयस्स णं भंते ! सामाइयकडस्स समणोवस्सए अच्छमाणस्स तस्स णं भंते ! किं इरियावहिया किरिया कज्जइ, सांपराइया किरिया कज्जइ ?) હે ભદન્ત ! કોઈ એવો શ્રાવક છે કે જે શ્રમણોપાસક છે, જેણે સામાયિક કરેલી છે, અને જે સાધુના રહેઠાણમા ઉપાશ્રયમાં બેઠેલો છે, એવા શ્રાવકને હે ભદન્ત! કઇ ક્રિયા લાગે છે ? શું તેને ઐર્યાપથિકી ક્રિયા લાગે છે ? કે સાંપરાયિકી ક્રિયા લાગે છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (णो इरियावहिया किरिया कज्जइ, सांपराइया किरिया कज्जइ) તે શ્રાવકને ઐર્યાપથિકી ક્રિયા લાગતી નથી, પણ સાંપરાયિકી ક્રિયા લાગે છે. (से केणट्ठेणं जाव सांपराइया ?) હે ભદન્ત ! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે તે

सामायिककृतस्य श्रमणोपाश्रये आसीनस्य आत्मा अधिकरणी भवति, आत्माधिकरण-प्रत्ययं च खलु तस्य नो ऐर्यापथिकी क्रिया क्रियते, सांपरायिकी क्रियाक्रियते तत् तेनार्थेन यावत्-सांपरायिकी० ॥ सू. ३ ॥

टीका-पूर्वम् 'अंतं करेइ' इत्यनेन क्रिया प्रोक्ता, क्रियायुक्तश्च श्रमणोपासको भवतीति-श्रमणोपासकवक्तव्यतामाह—'समणोवासयस्स णं भंते।' इत्यादि। समणोवासयस्स णं भंते! सामाइयकडस्स समणोवस्सए अच्छ-

कहते हैं कि उस श्रावकको ऐर्यापथिकी क्रिया नहीं लगती है, सांपरायिकी क्रिया लगती है? (गोयमा) हे गौतम! (समणोवासयस्स णं सामाइयकडस्स समणोवस्सए अच्छमाणस्स आया अहिगरणी भवइ आयाहिगरणवत्तियं च णं तस्स णो इरियावहिया किरिया कज्जइ, संपराइया किरिया कज्जइ से तेणट्ठेणं जाव संपराइया) श्रमणोपासकका कि जो सामायिक करचुका है और साधुवसतिरूप उपाश्रय में बैठा हुआ है आत्मा अधिकरणी कषायवाला होता है और कषाय युक्त आत्मावाला होने के कारण उस श्रावकको ऐर्यापथिकी क्रिया नहीं लगती है, किन्तु सांपरायिकी क्रिया ही लगती हैं। इस कारण हे गौतम! मैने ऐसा कहा है कि उसश्रावक को यावत् सांपरायिकी क्रिया लगती है।

टीकार्थ-अभी अभी 'अंतं करेइ' इस पद द्वारा क्रिया कही गई है क्रियायुक्त श्रमणोपासक श्रावक होता है इस कारण श्रमणोपासककी वक्तव्यता इस सूत्रद्वारा सूत्रकार कह रहे हैं इसमें गौतमने प्रभुसे

શ્રાવકને ઐર્યાપથિકી ક્રિયા લાગતી નથી, પણ સાંપરાયિકી ક્રિયા લાગે છે? (गोयमा!) હે ગૌતમ! (समणोवासयस्स णं सामाइयकडस्स समणोवस्सए अच्छमाणस्स आया अहिगरणी भवइ, आयाहिगरणवत्तियं च णं तस्स णो इरियावहिया किरिया कज्जइ, संपराइया किरिया कज्जइ, से तेणट्ठेणं जाव संपराइया) શ્રમણોપાસક કે જે સામાયિક કરી ચૂકયો છે અને સાધુના રહેઠાણરૂપ ઉપાશ્રયમાં બેઠેલો છે, તેનો આત્મા અધિકરણી (અધિકરણ યુકત) – કષાયવાળો - હોય છે, અને કષાયયુકત આત્માવાળો હોવાથી તે શ્રાવકને ઐર્યાપથિકી ક્રિયા લાગતી નથી, પણ સાંપરાયિકી ક્રિયાજ લાગે છે. હે ગૌતમ! તે કારણે મેં એવું કહ્યું છે કે તે શ્રાવકને ઐર્યાપથિકી ક્રિયા લાગતી નથી, પણ સાંપરાયિકી ક્રિયા લાગે છે

ટીકાર્થ– પહેલાના પ્રકરણને અન્તે (अंतं करेइ) આ પદ દ્વારા ક્રિયાનું કથન કરવામાં આવ્યું છે. શ્રમણોપાસક (શ્રાવક) ક્રિયાયુક્ત હોય છે, તે કારણે સૂત્રકાર આ સૂત્રદ્વારા શ્રમણોપાસકની વકતવ્યતાનું કથન કરે છે આ વિષયને અનુલક્ષીને ગૌતમ

माणस्स' गौतमः पृच्छति-हे भदन्त ! श्रमणोपासकस्य श्रावकस्य खलु सामायिककृतस्य कृतसामायिकस्य श्रमणोपाश्रये आसीनस्य साधु वसतौ तिष्ठतः 'तस्स णं भंते ! किं इरिया वहिया किरिया कज्जइ ?' तस्य खलु श्रावकस्य हे भदन्त ! किम् ऐर्यापथिकी केवलयोगमत्यया उपशान्तमोह-क्षीणमोह-सयोगि केवलिरूपत्रयस्य सातावेदनीयबन्धस्वरूपा योगनिमित्ता स्पन्दनचलनादि जन्या क्रिया क्रियते भवति ? अथवा 'संपराइया किरिया कज्जइ ?' किं सांपरायिकी क्रिया संपरायाः कषायाः तेषु भवा सांपरायिकी

ऐसा पूछा है कि 'समणोवासयस्स णं भंते ! सामाइयकडस्स समणोवस्सए अच्छमाणस्स' हे भदन्त ! ऐसा कोट श्रमणोपासक श्रावक है कि जिसने सामायिक कर लिया है और उपाश्रयमें बैठा हुआ हे तस्स णं भंते ! किं इरियावहिया किरिया कज्जइ' ऐसे उस श्रावकको हे भदन्त ! क्या ऐर्यापथिकी क्रिया लगती है ? अथवा 'संपराइया किरिया कज्जइ' सांपरायिकी क्रिया लगती है ? ऐर्यापथिकी क्रिया केवल योगनिमित्तक ही होती है और यह क्रिया ग्यारहवें बारहवें और तेरहवें गुणस्थानवालों के होती है इन आत्माओंके सिर्फ कषायके अभाव हो जानेसे सातावेदनीय कर्म का ही बंध होता है इसलिये यह क्रिया सातावेदनीय कर्मके बन्धस्वरूप होती है । इसका कारण योग होता है, एवं यह स्पन्दन, चलन आदिसे जन्य होती । है । यहां 'कज्जइ' इस क्रियापदका अर्थ 'लगती है' ऐसा है । सांपरायिकी क्रिया वह है जो कषायके निमित्त से होती है । संपराय नाम कषायों का है इन कषायों के होने पर कर्म के बंध की कारणभूत

સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે 'समणोवासयस्स णं भंते! सामाइयकडस्स समणोवस्सए अच्छमाणस्स' હે ભદન્ત ! કોઇ એક એવો શ્રમણોપાસક છે કે જેણે સામાયિક કરી છે અને તે ઉપાશ્રયમા બેઠેલો છે, 'तस्सणं भंते ! किं इरियावहिया किरिया कज्जइ' એવા તે શ્રમણોપાસક (શ્રાવક) ને શુ ઐર્યાપથિકી ક્રિયા લાગે છે ? કે 'संपराइया किरिया कज्जइ ?' સાંપરાયિકી ક્રિયા લાગે છે ? ઐર્યાપથિકી ક્રિયા કેવળ યોગ-નિમિત્તક જ હોય છે આ ક્રિયા અગિયારમા, બારમા, અને તેરમાં ગુણસ્થાનવાળા જીવોજ કરેછે. આ આત્માઓના કષાયનો અભાવ થઇ જવાથી તેમને તો કેવળ સાતાવેદનીય કર્મનો જ બંધ થાય છે. તેથી તે ક્રિયા સાતાવેદનીય કર્મના બંધસ્વરૂપ હોય છે. તેનું કારણ યોગ હોય છે, અને તે સ્પન્દન, ગમન આદિ દ્વારા જન્ય હોય છે અહીં 'कज्जइ' એટલે 'લાગે છે' એવો અર્થ સમજવો. જે ક્રિયા કષાયને નિમિત્તે થાય છે તે ક્રિયાને સાંપરાયિકી ક્રિયા કહે છે. કષાયોને જ 'સંપરાય' કહે છે. આ કષાયોનો જ્યારે સદ્ભાવ

कर्मता परिणतिरूपा क्रियते भवति? लगति? इति प्रश्नः, भगवानाह- 'गोयमा! णो इरिया वहिया किरिया कज्जइ?' हे गौतम! तस्य खलु कृत सामायिकस्य श्रमणोपाश्रये आसीनस्य श्रावकस्य नो ऐर्यापथिकी क्रिया क्रियते=लगति अपितु 'संपराइया किरिया कज्जइ' सांपरायिकी क्रिया क्रियते=लगति। गौतम आह-'से केणट्ठे णं जाव-संपराइया?' हे भदन्त! तत् केनार्थेन तस्य श्रावकस्य यावत्-सांपरायिकी क्रिया लगति? यावत्करणात्-तथाविधश्रमणोपासकस्य नो ऐर्यापथिकी क्रिया क्रियते' इति संग्राह्यम्, भगवानाह-'गोयमा! समणोवासयस्स णं सामाइयकडस्स समणोवस्सए अच्छमाणस्स आया अहिगरणी भवइ' हे गौतम! श्रमणो-

जो क्रिया होती है वह सांपरायिकी क्रिया है यह क्रिया कर्मत्वकी परिणतरूप पडती है। इस प्रश्नके उत्तरमें प्रभु गौतमसे कहते हैं कि 'गोयमा' हे गौतम! 'णो इरियावहिया किरिया कज्जइ' कृत सामायिक श्रावकको कि जो उपाश्रयमें वर्तमान है बैठा हुआ है, एर्यापथिकी क्रिया नहीं लगती है अपितु 'सांपराइया किरिया कज्जइ' सांपरायिकी क्रिया लगती है। इस पर गौतम अब प्रभुसे ऐसा पूछते हैं कि 'से केणट्ठेणं जाव सांपराइया' हे भदन्त! ऐसा आप किस कारणको लेकर कहते है कि यावत् उस श्रावकको सांपरायिकी क्रिया लगती है। जहां 'यावत्' शब्द से 'तथाविधश्रमणोपासक श्रावकको ऐर्यापथिकी क्रिया नहीं लगती है' इस पाठका ग्रहण हुआ है। इसके उत्तरमें प्रभु कहते हैं कि 'गोयमा' हे गौतम! 'समणोवासयस्स णं

હોય ત્યારે કર્મના બંધની કારણભૂત જે ક્રિયા થાય છે તેને સાંપરાયિકી ક્રિયા કહે છે. આ ક્રિયા કર્મત્વની પરિણતિરૂપ નિવડે છે

ગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ તેમને કહે છે કે 'गोयमा!' હે ગૌતમ 'णो इरियावहिया किरिया कज्जइ,' જેણે સામાયિક કરી છે અને જે ઉપાશ્રયમા બેઠેલો છે એવા શ્રમણોપાસકને (શ્રાવકને) ઐર્યાપથિકી ક્રિયા લાગતી નથી; પરન્તુ 'सांपराइया किरिया कज्जइ' સાંપરાયિકી ક્રિયા જ લાગે છે. હવે આ પ્રકારના જવાબનું કારણ જાણવાની જિજ્ઞાસાથી ગૌતમસ્વામી મહાવીર પ્રભુને પ્રશ્ન પૂછે છે કે- 'से केणट्ठेणं जाव सांपराइया?' હે ભદન્ત! એવું આપ શા કારણે કહો છો કે સામાયિક કરીને ઉપાશ્રયમાં બેઠેલા તે શ્રાવકને ઐર્યાપથિકી ક્રિયા લાગતી નથી, પણ સાંપરાયિકી ક્રિયા લાગે છે? તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીરપ્રભુ કહેછે 'गोयमा!' હે ગૌતમ! 'समणोवासयस्स णं सामाइयकडस्स समणोवस्सए

पासकस्य खलु श्रावकस्य सामायिक कृतस्य=कृतसामायिकस्य श्रमणोपाश्रये आसीनस्य=वर्तमानस्य आत्मा=जीवः अधिकरणी अधिकरणानि हलशकटादीनि कषायाश्रयाणि यस्य सन्ति स अधिकरणी कषायवान् भवति, तस्मात्-'आयाऽहि-गरणवत्तियं च णं तस्स णो इरिया वहिया किरिया कज्जइ' आत्माऽधिकरणप्रत्ययं च खलु आत्मनोऽधिकरणानि प्रागुक्तकषायाश्रयभूतहलशकटादीनि प्रत्ययः कारणं यत्र क्रिया करणे तत् आत्माधिकरणप्रत्ययम् आत्माधिकरणनिमित्तमाश्रित्य तस्य प्रागुक्तश्रावकस्य सकषायितया नो ऐर्यापथिकी क्रिया क्रियते= भवति अपितु 'संपराइया किरिया कज्जइ' सकषायित्वादेव तस्य सांपरायिकी क्रिया क्रियते भवति। तदुपसंहरति-'से तेणट्ठे णं जाव-संपराइया' हे गौतम! तत् तेनार्थेन श्रमणोपासकस्य कृतसामायिकस्य श्रमणोपाश्रये तिष्ठतः यावत्-नो ऐर्यापथिकी क्रिया लगति अपितु साम्परायिकी क्रिया एव भवति ॥ सू०३॥

सामाइयकडस्स समणोवस्सए अच्छमाणस्स आया अहिगरणी' सामायिक किये हुए श्रमणोपासक श्रावकका जो कि उपाश्रयमें बैठा हुआ है आत्मा अधिकरणी होता है अर्थात् कषाय के कारणभूत हल शकट आदि अधिकरणों वाला होता है कषायवाला होता है इस कारण 'आयाहिगरणवत्तियं च णं तस्स णो इरियावहिया किरिया कज्जइ' कषायके कारणभूत हलशकट आदि निमित्त करके उस श्रावकको कषाय युक्तता होनेके कारण ऐर्यापथिकी क्रिया नहीं लगती है अपि तु 'सपराइया किरिया कज्जइ' सांपरायिकी क्रिया ही लगती है क्योंकि वह आत्मा कषाय सहित है। 'से तेणट्ठेणं जाव संपराइया' इस कारण से कृतसामायिक वाले उस श्रावकको जो कि उपाश्रयमें वर्तमान है ऐर्यापथिकी क्रिया नहीं लगती है, अपि तु सांपरायिकी-क्रिया ही लगती है ॥ सू० ३ ॥

अच्छमाणस्स आया अहिगरणी' સામાયિક કરીને ઉપાશ્રયમાં બેઠેલા શ્રમણોપાસકનો (શ્રાવકનો) આત્મા અધિકરણી હોય છે એટલે કે કષાયના કારણભૂત હળ, શકટ (ગાડું) આદિ અધિકરણોવાળો હોય છે—એટલે કે કષાયવાળો હોય છે. તે કારણે 'आयाहिगरण-वत्तियं च णं तस्स णो इरियावहिया किरिया कज्जइ' કષાયના કારણભૂત હળ, શકટ (ગાડું) આદિ નિમિત્તને લીધે તેનામાં કષાયયુકતતા હોય છે. તે કારણે તે શ્રાવકને ઐર્યાપથિકી ક્રિયા લાગતી નથી, પરન્તુ संपराइया किरिया कज्जइ' સાંપરાયિકી ક્રિયાજ લાગે છે કારણ કે તે આત્મા કષાયથી યુકત હોય છે. 'से तेणट्ठेणं जाव संपराइया' હે ગૌતમ! તે કારણે મેં એવું કહ્યું છે કે સામાયિક કરીને ઉપાશ્રયમાં બેઠેલા તે શ્રાવકને ઐર્યાપથિકી ક્રિયા લાગતી નથી, પરન્તુ સાંપરાયિકી ક્રિયાજ લાગે છે ॥સૂ. ૩॥

श्रमणोपासकविशेषवक्तव्यता

मूलम्--समणोवासगस्स णं भंते ! पुव्वामेव तसपाणसमारंभे पच्चक्खाए भवइ, पुढविसमारंभे अपच्चक्खाए भवइ, से य पुढविं खणमाणे अण्णयरं तसं पाणं विहिंसेज्जा से णं भंते ! तं वयं अइचरइ ? णो इणट्ठे समट्ठे, णो खलु से तस्स अतिवायाए आउट्टइ। समणोवासगस्स णं भंते ! पुव्वामेव वणस्सइसमारंभे पच्चक्खाए, से य पुढविं खणमाणे अण्णयरस्स रुक्खस्स मूलं छिंदेज्जा, से णं भंते! तं वयं अइचरइ ? णो इणट्ठे समट्ठे, णो खलु से तस्स अइवायाए आउट्टइ ॥ सू० ४ ॥

छाया–श्रमणोपासकस्य खलु भदन्त ! पूर्वमेव त्रसप्राणसमारम्भः प्रत्याख्यातो भवति, पृथिवीसमारम्भः अप्रत्याख्यातो भवति, स च पृथिवीं खनन्

श्रमणोपासक विशेषवक्तव्यता

'समणोवासगस्स ण भंते !' इत्यादि ।

सूत्रार्थ--(समणोवासगस्स णं भंते !' पुव्वामेव तसपाणसमारंभे पच्चक्खाए भवइ) हे भदन्त) जिस श्रमणोपासक श्रावकके पहिलेसे ही त्रसजीवोंकीहिंसा का त्याग है (पुढविसमारंभे अपच्चक्खाए भवइ) और पृथिवीकायिक जीवोंकी हिंसाका त्याग नहीं है (सेय पुढवि खणमाणे अण्णयरं तसं पाणं विहिंसेज्जा से णं भंते ! तं वयं अइचरइ) तो ऐसी स्थिति में यदि उस श्रावकसे पृथिवीको खोदते

શ્રમણોપાસકની વિશેષ વક્તવ્યતા—

'समणोवासगस्स णं भंते !' ઇત્યાદિ

સૂત્રાર્થ- (समणोवासगस्स णं भंते ! पुव्वामेव तसपाणसमारंभे पच्चक्खाए भवइ હે ભદન્ત ! કોઇ એક શ્રમણોપાસક શ્રાવકે પહેલેથી જ ત્રસજીવોની હિંસાનો ત્યાગ કર્યો છે, (पुढवि समारंभे अपच्चाक्खाए भवइ) પણ પૃથ્વીકાયિક જીવોની હિંસાનો ત્યાગ કર્યો નથી. से य पुढवि खणमाणे अणयरं तसं पाणं विहिंसेज्जा सेणं भंते ! तं वयं अइचरइ) હવે ધારો કે તે શ્રાવકથી પૃથ્વી ખોદતાં ખોદતાં એક ત્રસજીવનો વધ થઈ જાય, તો શું તે શ્રાવકે ત્રસજીવની હિંસા

अन्यतरं त्रस प्राणिनं विहिंस्यात्, स खलु भदन्त ! तद्व्रतम् अतिचरति ? नायमर्थः समर्थः, न खलु स तस्य अतिपाताय आवर्तते । श्रमणोपासकस्य खलु भदन्त ! पूर्वमेव वनस्पतिसमारम्भः प्रत्याख्यातः, स च पृथिवीं खनन् अन्यतरस्य वृक्षस्य मूलं छिन्द्यात्, स खलु भदन्त ! तद् व्रतम् अतिचरति ? नायमर्थः समर्थः, न खलु स तस्य अतिपाताय आवर्तते । ॥ सू० ४ ॥

समय किसी एक त्रस जीवका वध हो जाता है तो क्या वह श्रावक त्रसजीवकी हिंसा नहीं करनेरूप अपने व्रतमें अतिचार लगता है ? (णो इणट्ठे समट्ठे) हे गौतम ! यह अर्थ समर्थ नहीं है (णो खलु से तस्स अतिवायाए आउट्टइ) अर्थात् असावधानताके कारण हुआ वह त्रसवध उस श्रावकके त्रसहिंसात्यागरूपव्रतका खण्डन नहीं करता है । (समणोवासगस्स णं भंते ! पुव्वामेव वणस्सइसमारंभे पच्चक्खाए, से य पुढविंखणमाणे अण्णयरस्स रुक्खस्स मूलं छिंदेज्जा से णं भंते ! तं वयं अइचरइ) हे भदन्त ! जो श्रमणोपासक श्रावक पहिले से वनस्पतिकायिक जीवके वध करनेका त्याग कर देता है, उससे यदि पृथिवीको खोदते समय असावधानीसे किसी एक वृक्षका जड कटजाती है, तो क्या वह कार्य उस वनस्पति कायिक जीवके वध नहीं करने पर गृहीत व्रतका खण्डनकर्त्ता माना जायगा ? (णो इणट्ठे समट्ठे णो खलु से तस्स अइवायाए आउट्टइ) हे गौतम ! यह अर्थ समर्थ नहीं है अर्थात्

કરવાના જે પ્રત્યાખ્યાન કર્યા હતા તેમાં (તે વ્રતમાં) શું અતિચાર (દોષ) લાગે છે? (णो इणट्ठे समट्ठे) હે ગૌતમ! એવું બનતું નથી. (णो खलु से तस्स अतिवायाए आउट्टइ) અસાવધાનતાને કારણે થયેલો તે ત્રસજીવનો વધ તે શ્રાવકના ત્રસજીવની હિંસાનાત્યાગરૂપ વ્રતનું ખંડન કરતો નથી. (समणोवासगस्स णं भंते! पुव्वामेव वणस्सइसमारंभे पच्चक्खाए, से य पुढविं खणमाणे अण्णयरस्स रुक्खस्स मूलं छिंदेज्जा-से णं भंते! तं वयं अइचरइ?) હે ભદન્ત! જે શ્રમણોપાસક શ્રાવકે પહેલેથી જ વનસ્પતિકાયિક જીવોની હિંસાનો પરિત્યાગ કર્યો હોય, એવા શ્રાવક વડે પૃથ્વીને ખોદતાં ખોદતા કોઈ વૃક્ષનુ મૂળ કપાઈ જાય તો શું તેણે વનસ્પતિકાયિકોની હિંસા ન કરવાનુ જે વ્રત લીધુ છે તેનુ ખંડન થશે? (णो इणट्ठे समट्ठे-णो खलु से तस्स अइवायाए आउट्टइ) હે ગૌતમ! એવું બનતું નથી અસાવધાનતાથી તે વૃક્ષનુ મૂળ છેદાઈ જવાથી તે શ્રમણોપાસકના વનસ્પતિકાયિકોની હિંસાના પરિત્યાગરૂપ વ્રતનુ ખંડન થતું નથી

टीका-श्रावकस्य प्रस्तावात् तद्विशेषवक्तव्यतां प्ररूपयितुमाह-'समणोवासगस्स णं' इत्यादि। 'समणोवासगस्स णं भंते! पुव्वामेव तसपाणसमारंभे पच्चक्खाए भवइ' गौतमः पृच्छति-हे भदन्त! यस्य श्रमणोपासकस्य खलु पूर्वमेव=प्रथममेव त्रसप्राणसमारम्भः=त्रसप्राणातिपातः प्रत्याख्यातो भवति, अथ च 'पुढविसमारंभे अपच्चक्खाए भवइ' पृथिवीसमारम्भः पृथिवीकायिक-प्राणातिपातः अप्रत्याख्यातो भवति, तद्विराधनायाः प्रत्याख्यानं न भवति 'से य पुढविं खणमाणे अण्णयरं तसं पाणं विहिंसेज्जा' स च त्रसजीववधप्रत्याख्याता पृथिवीकायिकजीववधाप्रत्याख्याता श्रमणोपासकः खनित्रादिना पृथिवीं खनन्

असावधानतासे हुआ वह वृक्षमूलोच्छेदन, गृहीत वनस्पतिछेदन नहीं करनेरूप व्रतका खण्डनकर्ता नहीं होता है।

टीकार्थ-श्रावकके विषयका प्रकरण चल रहा है अतः सूत्रकारने इसी विषयमें विशेषवक्तव्यताका कथन करने निमित्त यह सूत्र कहा है इसमें गौतमस्वामीने प्रभुसे ऐसा पूछा है कि 'समणोवासगस्स णं भंते! पुव्वामेव तसपाणसमारंभे पच्चक्खाए भवइ' हे भदन्त! जिस श्रमणोपासक श्रावकने पहिले से ही त्रसप्राण समारम्भ त्रसप्राणातिपात छोडदिया है 'पुढविसमारंभे अपच्चक्खाए' और पृथिवी समारंभ-पृथिवीकायिकप्राणातिपात छोडा नहीं है 'से य पुढविं खणमाणे अण्णयरं तसं पाणं विहिंसेज्जा' ऐसे उस वह त्रसजीववध प्रत्याख्याता तथा पृथिवीकायिक जीववध अप्रत्याख्याता श्रावकसे खनित्र-कुद्दाल फावडे आदिसे पृथिवीको खोदते समय किसी एक त्रस प्राणका जीवका असावधानताके निमित्त को लेकर वध हो

ટીકાર્થ– શ્રાવક વિષેનુ પ્રકરણ ચાલી રહ્યું છે. તેથી સૂત્રકારને વિષયને અનુલક્ષીને વિશેષ વક્તવ્યતાનું કથન કરે છે

ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે– 'समणोवासगस्स णं भंते! पुव्वामेव तसपाण समारंभे पच्चक्खाए भवइ' હે ભદન્ત! જે શ્રમણોપાસકે (શ્રાવકે) પહેલેથી જ ત્રસપ્રાણુસમારંભ (ત્રસજીવોની હિંસા) નો પરિત્યાગ કરવો 'पुढवि समारंभे अपच्चक्खाए' અને પૃથ્વીકાયિક જીવોની હિંસાનો પરિત્યાગ કર્યો નથી. 'से य पुढवीं खणमाणे अण्णयरं तसं पाणं विहिंसेज्जा' એવો તે ત્રસ જીવવધ પ્રત્યાખ્યાનવાળો અને પૃથ્વીકાયિક જીવવધ અપ્રત્યાખ્યાનવાળો શ્રાવક, જો પાવડા કે કોદાળી વડે પૃથ્વીને ખોદતાં ખોદતા અજાણતા કોઈ એક ત્રસજીવનો વધ કરી નાખે તો

अन्यतरं कमप्येकं त्रसं प्राणम् असावधानतया विहिंस्यात्=हन्यात् 'से णं भंते ! त वयं अइचरइ ?' हे भदन्त ! स खलु पूर्वोक्तः अन्यतरत्रसजीवहन्ता तद्व्रतम्=त्रसप्राणवधाकरणव्रतम् अतिचरति ? उल्लङ्घयति, तद्व्रतोल्लङ्घनं तस्य भवति किम् ? भगवानाह 'णो इणट्ठे समट्ठे, णो खलु से तस्स अतिवायाए आउट्टइ' हे गौतम ! नायमर्थः समर्थः स खलु त्रसप्राणवधप्रत्याख्याता पृथिवीखननसमये आकस्मिकत्रसजीवविराधनासंभवेऽपि त्रसप्राणवधाकरण-व्रतं नातिचरति न तद् व्रतं खण्डितं भवति । तत्र कारणमाह न खलु स तद्वधप्रत्याख्याता श्रावकः तस्य अन्यतरत्रसजीवस्य अतिपाताय विरा-धनाय आवर्तते प्रवर्तते न तद्वधमुद्दिश्य तस्य प्रवृत्तिर्भवति, सामान्यरीत्या

जाता है 'से णं भंते ! तं वयं अतिचरइ' तो इस तरहसे त्रसवध-कर्त्ता वह श्रावक त्रसप्राणवध अकरणरूप अपने व्रतमें अतिचार लगाता है क्या ? इस तरहके हुए कामसे उसका वह व्रत उल्लंघित हो जाता है ? इस प्रश्नके उत्तरमें प्रभु उनसे कहते हैं कि 'णो इणट्ठे समट्ठे' हे गौतम ! यह अर्थ समर्थ नहीं है 'णो खलु से तस्स अइवायाए आउट्टइ' अर्थात् त्रस प्राणवध प्रत्याख्याता वह श्रावक पृथिवी को खोदते समय आकस्मिक रूप से हुए त्रस जीव के प्राणातिपात के समय अपने त्रसप्राणवध अकरणरूपव्रत में अतिचार नहीं लगाता है अर्थात् इस स्थिति में त्रसवध हो जाने पर भी उसका व्रत खण्डित नहीं होता है इसमें कारण यह है कि वह त्रसवध प्रत्याख्याता श्रावक उस त्रसजीव के मारने के लिये

'से णं भंते ! तं वयं अतिचरइ' શું તે શ્રાવકે ત્રસજીવનો વધ ન કરવાનું જે વ્રત લીધું છે તે વ્રતમાં અતિચાર (દોષ) લાગે છે ખરો ? શું એ રીતે ત્રસજીવની હિંસા થઇ જવાથી તેના વ્રતનુ ખંડન થાય છે ખરુ ? મહાવીર પ્રભુ તેમને જવાબ આપે છે કે 'णो इणट्ठे समट्ठे' હે ગૌતમ ! એ વાત બરાબર નથી 'णो खलु से तस्स अइवायाए आउट्टइ' એટલે કે તે શ્રમણોપાસકના વ્રતનું એ પ્રકારની પરિસ્થિતિમાં ખંડન થતું નથી. તેનુ કારણ એ છે કે ત્રસજીવની હિંસા ન કરવાના વ્રતવાળા તે શ્રાવકે જાણી જોઇને તે હિંસા કરી નથી. તે શ્રાવક તે ત્રસજીવને મારવાને માટે સંકલ્પપૂર્વક પ્રવૃત્ત થયો ન હતો, પણ અજાણતા જ તેનાથી તે ત્રસજીવનો વધ થઇ ગયો હતો. તેથી તેના વ્રતને અતિચાર (દોષો) લાગતા નથી. દેશવિરતી શ્રાવક કે જે ત્રસજીવોની હિંસાનો ત્યાગ કરે છે તે 'હું જાણી જોઇને ત્રસજીવની હિંસા નહી કરું' એ રીતેજ ત્રણુહિંસાના ત્યાગનુ વ્રત લે છે. તેથી દેશવિરતી શ્રાવક કે જેણે ત્રસજીવના

देशविरतिमतः श्रावकस्य संकल्पपूर्वकं वधप्रत्याख्यानं भवति, अत एव यावत्कालं यः पूर्ववधप्रत्याख्यानं कृत्वा संकल्पपूर्वकं हनने प्रवृत्तिं न कुर्यात् तावत्कालं तस्य तद्व्रतखण्डनदोषो न जायते । अथ वनस्पतिविषये गौतमः पृच्छति- 'समणोवासयस्स णं भंते ! पुव्वामेव वणस्सइसमारंभे पच्चक्खाए' हे भदन्त ! श्रमणोपासकस्य खलु पूर्वमेव वनस्पतिकायिकजीववधः प्रत्याख्यातः, 'से य पुढविं खणमाणे अण्णयरस्स रुक्खस्स मूलं छिंदेज्जा' स च वनस्पतिकायिकजीववधप्रत्याख्याता पृथिवीं खनन् अन्यतरस्य=एकतरस्य कस्यचित् वृक्षस्य मूलं छिन्द्यात् अनवधानात्, 'से णं भंते ! तं वयं अइचरइ ?' हे भदन्त ! स खलु एकतर-

संकल्पपूर्वक प्रवृत्तिवाला नहीं हुआ है। देशविरति श्रावक जो त्रस जीवों की हिंसा का त्याग करता है- वह मैं त्रसजीव की हिंसा संकल्पपूर्वक- जानबुझकर- नहीं करूंगा- इस रूप से ही उस त्रस हिंसाका त्याग करता है इसलिये देशविरति श्रावक पहिले वध(हिंसा) का प्रत्याख्यान करके भी जबतक संकल्पपूर्वक त्रसहिंसा में प्रवृत्ति नहीं करता हैं तबतक उसके व्रत का खंडन नहीं होता है- अब वनस्पति के विषय में गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं कि 'समणोवासयस्स णं भंते ! पुव्वामेव वणस्सइसमारंभे पच्चक्खाए' हे भदन्त ! जिस श्रमणोपासक श्रावक ने पहिले से ही वनस्पतिकायिक जीव का वध करना प्रत्याख्यात कर दिया है- छोड दिया है-'से य पुढविं खणमाणे अण्णयरस्स रुक्खस्स मूलं छिंदेज्जा' ऐसे उस श्रावक से पृथिवी खोदते समय यदि किसी एक वृक्ष के मूल का अनवधानता वश (असावधानता) से छेदन हो जाता है 'से णं भंते ! तं वयं अइचरइ' तो क्या ऐसी स्थिति में वह एकतरवृक्षमूलछेत्ता तद्व्रती श्रावक,

વધના પ્રત્યાખ્યાન કર્યા હોય છે, તે જ્યાં સુધી જાણી જોઈને ત્રસહિંસા કરતો નથી, ત્યાં સુધી તેના વ્રતનો ભંગ થતો નથી

હવે ગૌતમ સ્વામી વનસ્પતિના વિષયમાં મહાવીર પ્રભુને આ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછે છે 'समणोवासयस्स णं भंते ! पुव्वामेव वणस्सइसमारंभे पच्चक्खाए' 'હે ભદન્ત ! જે શ્રમણોપાસકે (શ્રાવકે) પહેલેથી જ વનસ્પતિકાયિક જીવોનો વધ ન કરવાનું વ્રત કરેલું હોય, 'से य पुढविं खणमाणे अण्णयरस्स रुक्खस्स मूलं छिंदेज्जा' એવા શ્રાવક વડે, પૃથ્વીને ખોદતાં ખોદતા અજાણતા કોઈ એક વૃક્ષનું મૂળ છેદાઈ જાય 'से णं भंते ! तं वयं अइचरइ ?' તો શું તે શ્રાવકના વનસ્પતિકાયિક વધના પ્રત્યાખ્યાન રૂપ વ્રતનો ભંગ થાય છે ખરો ?

अन्यतरं कमप्येकं त्रसं प्राणम् असावधानतया विहिंस्यात्=हन्यात् 'से णं भंते ! तं वयं अइचरइ ?' हे भदन्त ! स खलु पूर्वोक्तः अन्यतरत्रसजीवहन्ता तद्व्रतम्=त्रसप्राणवधाकरणव्रतम् अतिचरति ? उल्लङ्घयति, तद्व्रतोल्लङ्घनं तस्य भवति किम् ? भगवानाह 'णो इणट्ठे समट्ठे, णो खलु से तस्स अतिवायाए आउट्टइ' हे गौतम ! नायमर्थः समर्थः स खलु त्रसप्राणवधप्रत्याख्याता पृथिवीखननसमये आकस्मिकत्रसजीवविराधनासंभवेऽपि त्रसप्राणवधाकरणव्रतं नातिचरति न तद् व्रतं खण्डितं भवति । तत्र कारणमाह न खलु स तद्वधप्रत्याख्याता श्रावकः तस्य अन्यतरत्रसजीवस्य अतिपाताय विराधनाय आवर्तते प्रवर्तते न तद्वधमुद्दिश्य तस्य प्रवृत्तिर्भवति, सामान्यरीत्या

जाता है 'से णं भंते ! तं वयं अतिचरइ' तो इस तरहसे त्रसवधकर्ता वह श्रावक त्रसप्राणवध अकरणरूप अपने व्रतमें अतिचार लगाता है क्या ? इस तरहके हुए कामसे उसका वह व्रत उल्लंघित हो जाता है ? इस प्रश्नके उत्तरमें प्रभु उनसे कहते हैं कि 'णो इणट्ठे समट्ठे' हे गौतम ! यह अर्थ समर्थ नहीं है 'णो खलु से तस्स अइवायाए आउट्टइ' अर्थात् त्रस प्राणवध प्रत्याख्याता वह श्रावक पृथिवी को खोदते समय आकस्मिक रूप से हुए त्रस जीव के प्राणातिपात के समय अपने त्रसप्राणवध अकरणरूपव्रत में अतिचार नहीं लगाता है अर्थात् इस स्थिति में त्रसवध हो जाने पर भी उसका व्रत खण्डित नहीं होता है इसमें कारण यह है कि वह त्रसवध प्रत्याख्याता श्रावक उस त्रसजीव के मारने के लिये

'से णं भंते ! तं वयं अतिचरइ' શું તે શ્રાવકે ત્રસજીવનો વધ ન કરવાનું જે વ્રત લીધું છે તે વ્રતમાં અતિચાર (દોષ) લાગે છે ખરો ? શું એ રીતે ત્રસજીવની હિંસા થઇ જવાથી તેના વ્રતનું ખંડન થાય છે ખરું ? મહાવીર પ્રભુ તેમને જવાબ આપે છે કે 'णो इणट्ठे समट्ठे' હે ગૌતમ ! એ વાત બરાબર નથી. 'णो खलु से तस्स अइवायाए आउट्टइ' એટલે કે તે શ્રમણોપાસકના વ્રતનું એ પ્રકારની પરિસ્થિતિમાં ખંડન થતું નથી. તેનું કારણ એ છે કે ત્રસજીવની હિંસા ન કરવાના વ્રતવાળા તે શ્રાવકે જાણી જોઇને તે હિંસા કરી નથી. તે શ્રાવક તે ત્રસજીવને મારવાને માટે સંકલ્પપૂર્વક પ્રવૃત્ત થયો ન હતો, પણ અજાણતા જ તેનાથી તે ત્રસજીવનો વધ થઇ ગયો હતો. તેથી તેના વ્રતને અતિચાર (દોષો) લાગતા નથી. દેશવિરતી શ્રાવક કે જે ત્રસજીવોની હિંસાનો ત્યાગ કરે છે તે 'હું જાણી જોઇને ત્રસજીવની હિંસા નહીં કરું' એ રીતેજ ત્રણુહિંસાના ત્યાગનું વ્રત લે છે. તેથી દેશવિરતી શ્રાવક કે જેણે ત્રસજીવના

देशविरतिमतः श्रावकस्य संकल्पपूर्वकं वधप्रत्याख्यानं भवति, अत एव यावत्कालं यः पूर्ववधप्रत्याख्यानं कृत्वा संकल्पपूर्वकं हनने प्रवृत्तिं न कुर्यात् तावत्कालं तस्य तद्व्रतखण्डनदोषो न जायते । अथ वनस्पतिविषये गौतमः पृच्छति– 'समणोवासयस्स णं भंते ! पुव्वामेव वणस्सइसमारंभे पच्चक्खाए' हे भदन्त ! श्रमणोपासकस्य खलु पूर्वमेव वनस्पतिकायिकजीववधः प्रत्याख्यातः, 'से य-पुढविं खणमाणे अण्णयरस्स रुक्खस्स मूलं छिंदेज्जा' स च वनस्पतिकायिकजीव-वधप्रत्याख्याता पृथिवीं खनन् अन्यतरस्य=एकतरस्य कस्यचित् वृक्षस्य मूलं छिन्द्यात् अनवधानात्, 'से णं भंते ! तं वयं अइचरइ ?' हे भदन्त ! स खलु एकतर-

संकल्पपूर्वक प्रवृत्तिवाला नहीं हुआ है। देशविरति श्रावक जो त्रस जीवों की हिंसा का त्याग करता है वह मैं त्रसजीव की हिंसा संकल्पपूर्वक- जानबुझकर- नहीं करूंगा- इस रूप से ही उस त्रस हिंसाका त्याग करता है इसलिये देशविरति श्रावक पहिले वध(हिंसा) का प्रत्याख्यान करके भी जबतक संकल्पपूर्वक त्रसहिंसा में प्रवृत्ति नहीं करता हैं तबतक उसके व्रत का खंडन नहीं होता है- अब वनस्पति के विषय में गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं कि 'समणो-वासयस्स णं भंते ! पुव्वामेव वणस्सइसमारंभे पच्चक्खाए' हे भदन्त ! जिस श्रमणोपासक श्रावक ने पहिले से ही वनस्पतिकायिक जीव का वध करना प्रत्याख्यात कर दिया है- छोड दिया है-'से य पुढविं खणमाणे अण्णयरस्स रुक्खस्स मूलं छिंदेज्जा' ऐसे उस श्रावक से पृथिवी खोदते समय यदि किसी एक वृक्ष के मूल का अनवधानता वश (असावधानता) से छेदन हो जाता है 'से णं भंते ! तं वयं अइचरइ' तो क्या ऐसी स्थिति में वह एकतरवृक्षमूलछेत्ता तद्व्रती श्रावक,

વધના પ્રત્યાખ્યાન કર્યા હોય છે, તે જ્યાં સુધી જાણી જોઇને ત્રસહિંસા કરતો નથી, ત્યાં સુધી તેના વ્રતનો ભંગ થતો નથી

હવે ગૌતમ સ્વામી વનસ્પતિના વિષયમાં મહાવીર પ્રભુને આ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછે છે 'समणोवासयस्स णं भंते ! पुव्वामेव वणस्सइसमारंभे पच्चक्खाए' 'હે ભદન્ત ! જે શ્રમણોપાસકે (શ્રાવકે) પહેલેથી જ વનસ્પતિકાયિક જીવોનો વધ ન કરવાનું વ્રત કરેલું હોય, 'से य पुढविं खणमाणे अण्णयरस्स रुक्खस्स मूलं छिंदेज्जा' એવા શ્રાવક વડે, પૃથ્વીને ખોદતાં ખોદતાં અજાણતા કોઈ એક વૃક્ષનું મૂળ છેદાઇ જાય 'से णं भंते ! तं वयं अइचरइ ?' તો શું તે શ્રાવકના વનસ્પતિકાયિક વધના પ્રત્યાખ્યાન રૂપ વ્રતનો ભંગ થાય છે ખરો ?

वृक्षमूलच्छेत्ता तद्व्रती श्रावकः तद् व्रतं वनस्पतिकायजीववधप्रत्याख्यानरूपम् अतिचरति, तद् व्रतमुल्लङ्घयति किम् ? भगवानाह 'णो इणट्ठे समट्ठे, 'णो खलु से तस्स अइवायाए आउट्टइ' हे गौतम ! नायमर्थः समर्थः, स खलु वनस्पतिकायं जीववधप्रत्याख्याता श्रावकः पृथिवीखननसमये आकस्मिकवृक्षरूपवनस्पतिकायमूलोच्छेदनेऽपि वनस्पतिकायजीववधप्रत्याख्यानव्रतं न अतिचरति। तत्र कारणमाह—न खलु स तद्वधप्रत्याख्यानव्रती श्रावकः तस्य वृक्षरूपवनस्पतिकायमूलस्य अतिपाताय विनाशाय आवर्तते=प्रवर्तते, तदुच्छेदमुद्दिश्य तस्य तद्वधप्रत्याख्यातुः प्रवृत्तेरभावात्, नहि संकल्पोच्छेदोऽसौ संकल्पोच्छेदात् निवृत्तत्वादेव तद् व्रतं स नातिचरति=न तद् व्रतमुल्लङ्घयति, तस्य तद् व्रतं न खण्डितं भवतीति भावः ॥ सू० ४ ॥

वनस्पतिकाय जीववध प्रत्याख्यानरूप अपने व्रत का उल्लंघन करने वाल बन जाता है ? इसके उत्तर में प्रभु उनसे कहते हैं कि—'णो इणट्ठे समट्ठे' हे गौतम ! यह अर्थ समर्थ नहीं है– अर्थात् वनस्पति कायजीव प्रत्याख्याता वह श्रावक पृथिवी खोदने के समय आकस्मिकरूप से वृक्षरूप वनस्पति काय का मूलोच्छेदन हो जाने पर भी वनस्पतिकाय जीववधप्रत्याख्यानरूप अपने व्रत का उल्लंघन नहीं करता है क्यों कि इसमें कारण यह है कि वह तद्वधप्रत्याख्यानव्रती श्रावक उस वृक्षरूप वनस्पति काय के मूल को विनाश करने के बुद्धिपूर्वक प्रवृत्त थोडे ही हुआ है। इसलिये उसके मूल को उच्छेदन करने के अभिप्राय से इसकी वहां प्रवृत्ति नहीं होने के कारण यह तद्वध प्रत्याख्याता श्रावक अपने उस व्रत अतिचरित नहीं होता है। क्यों कि संकल्पपूर्वक इस तरह की प्रवृत्ति से वह पहिले से ही निवृत्त हो चुका है ॥ सू० ४ ॥

મહાવીર પ્રભુ કહે છે– 'णो इणट्ठे समट्ठे' હે ગૌતમ ! એવું સંભવી શકતું નથી. વનસ્પતિકાય જીવ વધ પ્રત્યાખ્યાતા તે શ્રાવક પૃથ્વીને ખોદતાં ખોદતાં અચાનક વૃક્ષ રૂપ વનસ્પતિકાયના મૂળનું છેદન કરી નાખે છે તે સમજણપૂર્વક અથવા જાણી જોઈને તે કાર્ય કરતો નથી. તેણે વૃક્ષના મૂળનું છેદન કરવાના હેતુપૂર્વક તો તે પ્રવૃત્તિ કરી ન હતી તે પૃથ્વીને ખોદતો હતો, તેમાં અજાણતા તેનાથી વૃક્ષના મૂળનું છેદન થઈ ગયું તેથી તેના એ વ્રતનું ખંડન થતું નથી. કારણ કે સંકલ્પપૂર્વક આ પ્રકારની પ્રવૃત્તિથી તો તે પહેલેથી જ નિવૃત્ત થઈ ચૂક્યો છે ॥ સૂ ૪ ॥

श्रमणप्रतिलाभफलवर्णनम् ।

मूलम्--'समणोवासए णं भंते ! तहारूवं समणं वा, माहणं वा, फासुएसणिज्जेणं असण-पाण-खाइम-साइमेणं पडिलाभेमाणे किं लब्भइ ? गोयमा ! समणोवासए णं तहारूवं समणं वा जाव पडिलाभेमाणे तहारूवस्स समणस्स वा माहणस्स वा समाहिं उप्पाएइ, समाहि कारए णं तमेव समाहिं पडिलभइ । समणोवासए णं भंते ! तहारूवं समणं वा, जाव-पडिलाभेमाणे किं चयइ ? गोयमा ! जीवियं चयइ, दुच्चरं चयइ; दुक्करं करेइ, दुल्लहं लहइ, बोहिं बुज्झइ, तओ पच्छा सिज्झइ, जाव-अंतं करेइ ॥ सू० ५ ॥

छाया-श्रमणोपासकः खलु भदन्त ! तथारूपं श्रमणं वा, ब्राह्मणं वा प्रासुकै-षणीयेन अशन-पान-खादिम-स्वादिमेन प्रतिलाभयन् किं लभते ? गौतम! श्रमणोपासकः खलु तथारूपं श्रमणं वा, यावत्-प्रतिलाभयन् तथारूपस्य

श्रावकविशेषलाभवक्तव्यता—

'समणोवासएणं भंते !' इत्यादि ।

सूत्रार्थ- (समणोवासए णं भंते ! तहारूवं समणं वा माहणं वा फासुएसणिज्जेणं-असण-पाण खाइम-साइमेणं पडिलाभेमाणे किं लब्भइ) हे भदन्त ! श्रमणोपासक श्रावक तथारूप श्रमण के लिये अथवा माहन-ब्राह्मण के लिये प्रासुक एषणीय अशन, पान, खादिम, स्वादिम रूप चतुर्विध आहार से लाभान्वित करता हुआ किस लाभ को प्राप्त करता है ? (गोयमा) हे गौतम ! (समणोवासएणं तहारूवं

શ્રાવક વિશેષલાભ વક્તવ્યતા-

'समणोवासए णं भंते !' ઈત્યાદિ-

સૂત્રાર્થ- 'समणोवासाए णं भंते ! तहारूवं समणं वा माहणं वा फासुएसणिज्जेणं असण, पाण, खाइम, साइमेणं पडिलाभेमाणे किं लब्भइ ?) હે ભદન્ત ! જે શ્રમણોપાસક (શ્રાવક) સદોરક મુખવસ્ત્રિકા, રજોહરણ આદિ વેશવાળા શ્રમણને (સાધુને) અથવા માહનને પ્રાસુક (દોષરહિત) એષણીય અશન, પાન, ખાદ્ય અને સ્વાદ્ય રૂપ ચારે પ્રકારના આહાર વહોરાવે છે, તે શ્રાવકને કયા લાભની પ્રાપ્તિ થાય છે ?

श्रमणस्य वा ब्राह्मणस्य वा समाधिमुत्पादयति, समाधिकारकः खलु तमेव समाधिं प्रतिलभते । श्रमणोपासकः खलु भदन्त ! तथारूपं श्रमणं वा, यावत्-प्रतिलाभयन् किं त्यजति ? गौतम ! जीवीतं त्यजति, दुस्त्यजं त्यजति, दुष्करं करोति, दुर्लभं लभते, बोधिं बुध्यते, ततः पश्चात् सिध्यति, यावत्-अन्त करोति ॥ सू. ५ ॥

समणं वा जाव पडिलाभेमाणे तहारूवस्स समणस्स वा माहणस्स वा समाहिं उप्पाएइ) श्रमणोपासक श्रावक तथारूप श्रमण के लिये यावत् चतुर्विध आहार से प्रतिलाभान्वित करता हुआ उन तथारूप श्रमण की अथवा माहन की समाधि का उत्पादक होता है । (समाहि-कारइए णं तमेव समाहिं पडिलभइ) और जो इस तरह से उनकी समाधिका उत्पादक होता है ऐसा वह समाधिकारक-श्रमणोपासक श्रावक-उसी समाधि को प्राप्त करता है । (समणोवासए णं भंते ! तहारूवं समणं वा जाव पडिलाभेमाणे किंचयइ ?) हे भदन्त ! श्रमणोपासक-श्रावक तथारूप श्रमण के लिये यावत् प्रतिलाभित करता हुआ किसका त्याग करता है ? (गोयमा) हे गौतम ! (जीवियं चयइ, दुच्चय चयइ, दुक्करं करेइ, दुल्लहं लहइ, बोहिं बुज्झइ तओ पच्छा सिज्झइ जाव अंतं करेइ) श्रमणोपासक तथारूप श्रमण के लिये यावत् प्रतिलाभित करता हुआ अपने जीवन के कारणभूत

(गोयमा !) હે ગૌતમ ! (समणोवासए णं तहारूवं समणं वा जाव पडिलाभेमाणे तहारूवस्स समणस्स वा माहणस्स वा समाहिं उप्पाएइ) જે શ્રમણોપાસક (શ્રાવક) સદોરકમુખવસ્ત્રિકા આદિ વેશવાળા શ્રમણને અથવા માહનને ઉપર્યુક્ત ચતુર્વિધ આહાર વહોરાવવાનો લાભ લે છે, તે શ્રાવક તે શ્રમણની અથવા માહનની સમાધિનો ઉત્પાદક થાય છે. (समाहिकारए णं तमेव समाहिं पडिलभइ) અને આ રીતે તેમની સમાધિનો ઉત્પાદક થતો સમાધિકારક તે શ્રમણો-પાસક એ જ સમાધિને પ્રાપ્ત કરે છે. (समणोवासए णं भंते ! तहारूवं समणं वा जाव पडिलाभेमाणे किं चयइ ?) હે ભદન્ત ! જે શ્રમણોપાસક તથારૂપ શ્રમણને અથવા માહનને ઉપર્યુક્ત ચારે પ્રકારના આહાર વહોરાવવાનો લાભ લે છે, તે શેનો ત્યાગ કરે છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (जीवेयं चयइ, दुच्चय चयइ, दुक्करं करेइ, दुल्लहं लहइ, बोहिं बुज्झइ, तओ पच्छा सिज्झइ, जाव अंतं करेइ) શ્રમણોપાસક શ્રાવક તથારૂપ શ્રમણ અથવા માહનને ઉપર્યુક્ત ચારે પ્રકારના આહારથી પ્રતિલાભિત કરતો, પોતાના જીવનને માટે ઉપયોગી એવાં અન્ન આદિનું દાન કરે છે,

टीका– श्रावकप्रस्तावात् तद्विशेषवक्तव्यतां प्ररूपयितुमाह–'समणोवासए णं भंते!' इत्यादि, 'समणोवासए णं भंते! तहारूवं समणं वा, माहणं वा' गौतमः पृच्छति– हे भदन्त! श्रमणोपासकः श्रावकः खलु तथारूपम् तथा=तथाप्रकारकं रूपम्=नेपथ्यं सदोरकमुखवस्त्रिकारजोहरणादिवेषो यस्य स तथा, तं तादृशं श्रमणं वा माहनं वा=माहन–स्वयं जीवविराधनारहितत्वात् परं प्रति 'मा हन मा हन मा जहि मा जहि' इतिवादिनम् 'फासुएसणिज्जेणं असण–पाण–

अन्नादि का दान करता है- अन्य से नहीं किया जासके ऐसा दुष्कर कार्य करता है- दुर्लभ वस्तु को प्राप्त करता है। सम्यग्दर्शनादि रूप बोधिकी प्राप्ति करता है। पश्चात् सिद्ध हो जाता है- यावत् समस्त दुःखों का अन्त कर देता है।

टीकार्थ– श्रावक के विषय का ही प्रकरण चला आ रहा है– इस लिये सूत्रकार इसी विषय में विशेषवक्तव्यता की प्ररूपणा कर रहे हैं– इसमें गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है कि– 'समणोवासए णं भंते! तहारूवं समणं वा माहणं वा फासुएसणिज्जेणं असण-पाण-खाइम-साइमेणं पडिलाभेमाणे किं लब्भइ) हे भदन्त! श्रमणोपासक श्रावक तथारूपवाले- सदोरकमुखवस्त्रिका रजोहरण आदि वेषवाले– श्रमण के लिये अथवा स्वयं जीव की विराधना करने से विरक्त होने के कारण 'मत मारो मत मारो' इस प्रकार से दूसरों के प्रति उपदेश

બીજાથી થઇ ન શકે એવું દુષ્કર કાર્ય તે કરે છે, એવો શ્રાવક દુર્લભ વસ્તુની પ્રાપ્તિ કરે છે, સમ્યગદર્શન આદિ રૂપબોધિની પ્રાપ્તિ કરે છે અને અન્તે સિદ્ધ પદ પામે છે, અને સમસ્ત દુઃખોનો અન્તકર્તા બને છે.

ટીકાર્થ– શ્રાવક વિષેનું જ પ્રકરણ ચાલી રહ્યું છે તેથી સૂત્રકાર આ વિષયને અનુલક્ષીને વિશેષ વકતવ્યતાની પ્રરૂપણા કરે છે– ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે– 'समणोवासए णं भंते! तहारूवं समणं वा माहणं वा फासुएसणिज्जेणं असण–पाण–खादिम–साइमेणं पडिलाभेमाणे किं लब्भइ?' હે ભદન્ત! જે શ્રમણોપાસક (શ્રાવક) તથારૂપ શ્રમણને અથવા માહનને અચિત્ત, (દોષરહિત) તથા એષણાદોષથી રહિત એવા એષણીય અશન, પાન, ખાદ્ય અને સ્વાદ્યરૂપ ચાર પ્રકારના આહારથી પ્રતિલાભિત કરે છે (ચાર પ્રકારના આહારનું દાન કરે છે), તેને કયા લાભની પ્રાપ્તિ થાય છે? (સદોરક મુખવસ્ત્રિકા, રજોહરણ આદિ વેષવાળા સાધુને 'તથારૂપ શ્રમણ' કહે છે જે પોતે જીવની વિરાધના કરતો નથી અને 'મા હણો, મા હણો' એવો ઉપદેશ આપે છે એવા સાધુને 'માહન' કહે છે)

खाइम-साइमेणं पडिलाभेमाणे किं लभइ?' प्रासुकैषणीयेन-प्रगता निर्गता असवः प्राणाः यस्मात् स प्रासुः, स एव प्रासुकः अचित्तः। तथा एषणीयेन एषणादोषरहितेन अशन-पान-खादिम-स्वादिमेन प्रतिलाभयन् किम् लभते? प्रतिलाभयतस्तस्य श्रमणोपासकस्य को लाभो भवति? भगवानाह- 'गोयमा! समणोवासए णं तहारूवं समणं वा जाव-पडिलाभेमाणे' हे गौतम! श्रमणोपासकः खलु तथा रूपं श्रमणं वा, यावत्-माहनं वा, प्रासुकैषणीयेन अशन-पान-खादिम- स्वादिमेन प्रतिलाभयन् 'तहारूवस्स समणस्स वा माहणस्स वा समाहिं उप्पाएइ' तथारूपस्य श्रमणस्य वा, माहनस्य वा समाधिमुत्पादयति 'समाहिकारए णं तमेव समाहिं पडिलभइ' अथ च समाधिकारकः खलु श्रावकः तमेव समाधि प्रतिलभते, इति श्रमणमाहनेभ्यः प्रासुकैषणीयाशनादिदातुः श्रावकस्य

करनेवाले माहन के लिये, जीव रहित अचित्त ऐसे प्रासुक तथा एषणा दोष से रहित ऐसे एषणीय अशन, पान, खादिम, स्वादिम रूप चार प्रकार के आहार से प्रतिलाभित करता हुआ- अर्थात् चार प्रकार का आहार दान प्रदान करता हुआ किस वस्तु का लाभ करता है। पूछने का अभिप्राय ऐसा है कि तथारूप वाले श्रमण आदिकों को दान देने से श्रावक के लिये क्या फायदा होता है?-उत्तर में प्रभु गौतम से कहते हैं कि- 'गोयमा' हे गौतम! 'समणोवासए णं तहारूवं समणं वा जाव पडिलाभेमणे' श्रमणोपासक श्रावक जब तथारूपधारी श्रमण को यावत्-माहन को प्रासुकएषणीय अशन, पान, खादिम और स्वादिम रूप चार प्रकारके आहारसे प्रतिलाभित करता है तब वह 'तहारूवस्स समणस्स वा माहणस्स वा समाहिंउप्पाए इ' तथारूपधारी श्रमण अथवा माहनके लिये समाधिका उत्पादक होता है 'समाहिकारए णं तमेव समाहिं पडिलभइ' इस तरहसे समाधिका उत्पादक वह

પ્રશ્નનો આશય એ છે કે શ્રમણ આદિને દોષરહિત આહારપાણી વહોરાવનાર શ્રાવકને શો લાભ થાય છે? તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે 'गोयमा!' હે ગૌતમ! 'समणोवासए णं तहारूवं जाव पडिलाभेमाणे' શ્રમણોપાસક (શ્રાવક) જ્યારે તથારૂપધારી શ્રમણને અથવા માહનને પ્રાસુક, એષણીય અશન, પાન, ખાદ્ય અને સ્વાદ્યરૂપ ચાર પ્રકારના આહારથી પ્રતિલાભિત કરે છે, ત્યારે 'तहारूवस्स समणस्स वा माहणस्स वा समाहिं उप्पाएइ' તે તથારૂપધારી શ્રમણ અથવા માહનને માટે સમાધિનો ઉત્પાદક બને છે, 'समाहिकारए ण तमेव समाहिं पडिलभइ' આ રીતે સમાધિનો ઉત્પાદક બનનારો તે શ્રાવક પોતે જ એ સમાધિનો

समाधिलाभः फलम् । गौतमः पृच्छति- 'समणोवासए णं भंते! तहारूवं समणं वा जाव-पडिलाभेमाणे किं चयइ ?' हे भदन्त! श्रमणोपासकः खलु श्रावकः तथाविधम् श्रमणं वा यावत्-माहनं वा प्रासुकैषणीयेन अशन-पान-खादिम-स्वादिमेन प्रतिलाभयन् किं वस्तु त्यजति=ददाति? भगवानाह- 'गोयमा! जीवियं चयइ, दुच्चयं चयइ, दुक्करं करेइ, दुल्लहं लहइ,' हे गौतम! जीवितं जीवितमिव प्रियं जीवननिर्वाहहेतुभूतम् अन्नादिकम् त्यजति=ददाति, दुस्त्यजं दानं त्यजति=ददाति, अन्नादेर्दुस्त्यजत्वात्, दुष्करम्-अपूर्वकरणतो ग्रन्थिभेद करोति, यद्वा कृपणादेर्दुष्करत्वाम् दुष्करं करोति। 'दुर्लभं वस्तु

श्रमणोपास श्रावक स्वयं उसी समाधिका प्राप्तकर्ता बन जाता है। श्रमण माहनों के लिये प्रासुक एषणीय अशन आदि देने वाले श्रावक को समाधि का लाभरूप फल प्राप्त होता है। अब गौतम प्रभु से पूछते है कि 'समणोवासए णं भंते! तहारूव समणं वा जाव पडिलाभेमाणे किं चयइ' हे भदन्त! जो श्रमणोपासक श्रावक तथारूपधारी श्रमण के लिये यावत्-माहन के लिये प्रासुक एषणीय अशन-पान खादिम, स्वादिम रूप चतुर्विध आहार से प्रतिलाभित करता है वह किस वस्तु को देता है? इस के उत्तर में प्रभु उनसे कहेते हैं 'गोयमा' हे गौतम! 'जीवीयं चयइ, दुच्चयं चयइ, दुक्करं करेइ, दुल्लहंलहइ' जीवित के समान प्रिय अर्थात् जीवन के निर्वाह करने में हेतुभूत अन्नादिक को यह देता है, दुस्त्यज-दान को वह देता है. अपूर्वकरण से वह ग्रन्थिभेद करता है अथवा कृपण आदि

પ્રાપ્તકર્તા બની જાય છે આ રીતે શ્રમણ અથવા માહનને પ્રાસુક (દોષરહિત) એષણીય આહાર-પાણી વહોરાવનાર શ્રાવકને સમાધિના લાભરૂપ ફળની પ્રાપ્તિ થાય છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે 'समणोवासए णं भंते! तहारूवं समणं वा जाव पडिलाभेमाणे किं चयइ ?' હે ભદન્ત! જે શ્રમણોપાસક શ્રાવક તથા રૂપધારી શ્રમણને અથવા માહનને પ્રાસુક એષણીય અશન, પાન, ખાદ્ય અને સ્વાદ્યરૂપ ચતુર્વિધ આહારથી પ્રતિલાભિત કરે છે, તે શ્રાવક કઇ વસ્તુનો ત્યાગ કરે છે?

ઉત્તર- गोयमा! હે ગૌતમ! 'जीवीयं चयइ, दुच्चयं चयइ, दुक्करं करेइ, दुल्लहं लहइ' જીવનના જેવી પ્રિય વસ્તુઓ એટલે કે જીવનનિર્વાહ ચલાવવામાં ઉપયોગી થઇ પડે એવી અન્નાદિક વસ્તુઓનું તે દાન કરે છે, બીજા લોકો જેનો ત્યાગ કરી શકતા નથી એવી વસ્તુઓનો તે ત્યાગ કરે છે, અથવા કૃપણ લોકો જે કાર્ય (દાન

अनिवृत्तिकरणं मोक्षहेतुभूतम् लभते=प्राप्नोति, 'बोहिं बुज्झइ' बोधिं सम्यग्दर्शनादिकं बुध्यते, दानविशेषस्य बोधिकारणत्वात् । 'तओ पच्छा सिज्झइ जाव-अंतं करेइ' ततः पश्चात् तदनन्तरम् सिध्यति, यावत् बुध्यते, मुच्यते, परिनिर्वाति सर्वदुःखानाम् अन्तं करोति ॥ सू. ५ ॥

अकर्मजीवगतिवक्तव्यता

जीवाधिकारात् कर्मरहितजीवगतिवक्तव्यतामाह-'अत्थि णं भंते !' इत्यादि ।

मूलम्-'अत्थि णं भंते ! अकम्मस्स गई पण्णायइ ? हंता? अत्थि, गोयमा ! अकम्मस्स गई पण्णायइ । कहं णं भंते ! अकम्मस्स गई पण्णायइ ? गोयमा ! निस्संगयाए, निरंगणयाए, गइपरिणामेणं, बंधणच्छेयणयाए, निरिंधणयाए, पुव्वप्पओगेणं अकम्मस्स

जीव जिस बातको नहीं कर सकते हैं उस बातको वह करता है दुर्लभवस्तु अनिवृत्तिकरण-जो कि मोक्षका हेतुभूत होता है उसे वह प्राप्त करता है । बोधिसम्यग्दर्शनादिक को वह समझता है क्यों कि दान विशेषबोधिका कारण कहा गया है । 'तओ पच्छा सिज्झइ, जाव अंतं करेइ, इसके बाद वह श्रमणोपासक श्रावक सिद्ध पद का भोक्ता बन जाता है यावत्- 'बुध्यते मुच्यते परिनिर्वाति' वह केवलज्ञान से चराचर जगत का ज्ञाता हो जाता है. सकल कर्मों से रहित हो जाता है. रागादिक के बिलकुल क्षीण हो जानेसे वह सर्वथा शान्त बन जाता है तथा शारीरिक समस्त दुःख उसके सर्व प्रकारसे ध्वस्त हो जाते हैं ॥सू० ५॥

દેવાનુ કાર્ય) કરી શકતા નથી એવુ દુષ્કર કાર્ય તે કરે છે દુર્લભ વસ્તુ- અનિવૃત્તિકરણ કે જે મોક્ષના કારણરૂપ ગણાય છે તેની તે પ્રાપ્તિ કરે છે બોધિની એટલે કે સમ્યગ્દર્શન આદિની તે પ્રાપ્તિ કરે છે આવા વિશિષ્ટ દાનને બોધિની પ્રાપ્તિ કરાવનાર કહ્યુ છે. 'तओ पच्छा सिज्झइ, जाव अंतं करेइ' ત્યાર બાદ તે શ્રમણોપાસક શ્રાવક સિદ્ધપદનો ભોકતા બને છે અહી 'जाव' પદથી નીચેનો સૂત્રપાઠ ગ્રહણ કરાયો છે बुध्यते, मुच्यते, परिनिर्वाति' તે કેવળજ્ઞાનથી ચરાચર જગતને જોઈ શકે છે, સમસ્ત કર્મથી રહિત બની જાય છે, તે રાગાદિકથી બિલકુલ રહિત થઈ જવાથી સર્વથા શાન્ત બની જાય છે અને તેના સમસ્ત દુઃખોનો સર્વ પ્રકારે નાશ થઈ જાય છે ॥ સૂ ૫ ॥

गई पण्णायइ । कहं णं भंते ! निस्संगयाए, निरंगणयाए, गइ-परिणामेणं, अकम्मस्स-गई पण्णायइ ? से जहा नामए-केइ पुरिसे सुक्कं तुंबं निच्छिड्डं, निरुवहयं आणुपुव्वीए परिकम्मेमाणे२ दब्भेहिय, कुसेहि य, वेढेइ, वेढेत्ता, अट्ठहिं मट्टियालेवेहिं लिंपइ, लिंपित्ता उण्हे दलयइ, भूइं भूइं सुक्कं समाणं अत्थाहमतारम-पोरिसियंसि उदगंसि पक्खिवेज्जा से णूणं गोयमा ! से तुंबे तेसिं अट्ठण्हं मट्टियालेवाणं गुरुयत्ताए, भारियत्ताए, गुरुसंभारियत्ताए सलिलतलमइवइत्ता अहे धरणितलपइट्ठाणे भवइ ? हंता, ? भवइ । अहे णं से तुंबे तेसिं अट्ठण्हं मट्टियालेवाणं परिक्खएणं धरणितलमइवइत्ता उप्पि सलिलतलपइट्ठाणे भवइ ? हंता, भवइ, एवं खलु गोयमा ! निस्संगयाए, निरंगणयाए, गइपरि-णामेणं अकम्मस्स गई पण्णायइ । कहं णं भंते ! बंधणछेदण-याए अकम्मस्स गई पण्णायइ ? गोयमा ! सेजहानामए कलसिं-बलिया इ वा, मुग्गसिंबलिया इ वा, माससिंबलिया इ वा, सिंबलिसिंबलिया इ वा, एरंडमिंजिया इ वा उण्हे दिण्णा सुक्का समाणी फुडित्ता णं एगंतमंतं गच्छइ, एवं खलु गोयमा ! बंधणछेयणयाए अकम्मस्स गई पण्णायइ कहं णं भंते ! निरिंधणयाए अकम्मस्स गई पण्णायइ ? गोयमा ! से जहा नामए धूमस्स इंधणविप्पमुक्कस्स उड्ढं वीससाए निव्वाघा एणं गई पवत्तइ, एवं खलु गोयमा ! निरिंधणयाए अकम्मस्स गई पण्णायइ कहं णं भंते ! पुव्वप्पओगेणं अकम्मस्स गई पण्णायइ ? गोयमा ! सेजहानामए कंडस्स कोदंडविप्पमुक्कस्स

लक्खाभिमुही, निव्वाघाएणं गई पवत्तइ, एवं खलु गोयमा! पुव्वप्पओगेणं अकम्मस्स गई पण्णायइ, एवं खलु गोयमा! नीसंगयाए, निरंगणयाए, जाव पुव्वप्पओगेणं अकम्मस्स गई पण्णायइ ॥ सू० ६ ॥

छाया–अस्ति खलु भदन्त! अकर्मणः गतिः प्रज्ञाप्यते? हन्त! अस्ति। गौतम! अकर्मणो गतिः प्रज्ञाप्यते। कथं खलु भदन्त! अकर्मणो गतिः प्रज्ञाप्यते? गौतम! निस्सङ्गतया, नीरागतया, गतिपरिणामेन, बन्धनच्छेदनतया, निरिन्धनतया, पूर्वप्रयोगेण अकर्मणो गतिः प्रज्ञाप्यते। कथं खलु

अकर्म जीवगति वक्तव्यता–

'अत्थि णं भंते' इत्यादि।

सूत्रार्थ– (अत्थि णं भंते! अकम्मस्स गई पण्णायइ) हे भदन्त! क्या कर्मरहित जीवकी गति कही गई है? (हंता, अत्थि गोयमा! अकम्मस्स गई पण्णायइ) हां, गौतम! कर्मरहित जीवकी गति कही गई है। (कह णं भंते! अकम्मस्स गई पण्णायइ) हे भदन्त! कर्मरहित जीवकी गति किस कारण से कही गई है? (गोयमा) हे गौतम! (निस्संगयाए, निरंगणयाए, गइपरिणामेणं, बंधणच्छेयणयाए, निरिंधणयाए, पुव्वप्पओगेणं अकम्मस्स गईपण्णायइ) निस्संगहोनेके कारण, रागरहित होनेके कारण, गतिस्वभाव के कारण, बंधन के छेद हो जाने के कारण कर्मेन्धनसे रहित हो जानेके कारण

અકર્મ જીવ ગતિ વક્તવ્યતા–

'अत्थि णं भंते!' ઇત્યાદિ–

સૂત્રાર્થ– (अत्थि णं भंते! अकम्मस्स गई पण्णायइ?) હે ભદન્ત! શું કર્મરહિત જીવની ગતિ કહી છે? (हंता, अत्थि गोयमा! अकम्मस्स गई पण्णायइ) હા, ગૌતમ! કર્મરહિત જીવની ગતિ કહી છે (कहं णं भंते! अकम्मस्स गई पण्णायइ?) હે ગૌતમ! કર્મરહિત જીવની ગતિ શા કારણે કહેવામાં આવેલી છે? (गोयमा) હે ગૌતમ! (निस्संगयाए, निरंगणयाए, गइपरिणामेणं, बंधणच्छेयणयाए, निरिंधणयाए, पुव्वप्पओगेणं अकम्मस्स गई पण्णायइ) ...વાને કારણે (કર્મના સંગથી રહિત હોવાને કારણે) રાગરહિત હોવાને કારણે, ગતિસ્વભાવને કારણે, બંધનનું છેદન થઇ જવાને કારણે, કર્મરૂપ ઇન્ધનથી રહિત થઇ જવાને કારણે

भदन्त ! निस्सङ्गतया, निराङ्गणतया, गतिपरिणामेन अकर्मणो गतिः प्रज्ञाप्यते ? तद्यथानाम कश्चित् पुरुषः शुष्कं तुम्बं निश्छिद्रं निरुपहतम्, आनुपूर्व्या परिक्रममाणः२ दर्भैश्च, कुशैश्च वेष्टयति, वेष्टयित्वा, अष्टभिः मृत्तिकालेपैश्च, लिम्पति, लिप्त्वा उष्णे ददाति, भूयो भूयः शुष्कं सन्तम् अस्ताघे अतारे

एवं पूर्वप्रयोग के कारण कर्मरहित भी जीवकी गति कही गई है। (कहं णं भंते ! निस्संगयाए निरंगणयाए, गइपरिणामेणं अकम्मस्स गई पण्णायइ) हे भदन्त ! निस्संगता से, नीरागता से, एवं गति परिणाम से, कर्मरहित जीवकी गति किस रीति से कही गई है। तात्पर्य यह कि निस्संगताको लेकर नीरागता को लेकर और गति-परिणामको लेकर, कर्मरहित हुए भी जीवकी गति किस तरहसे कही गई है ? (से जहानामए केई पुरिसे सुक्कं तुंबं निच्छिड्डं निरुवहयं आणुपुव्वीए परिकम्मेमाणे परिकम्मेमाणे दब्भेहिय, कुसेहिय, वेढेइ, वेढेत्ता अट्ठहिं मट्टियालेवेहिं लिंपइ, लिंपित्ता उण्हें दलयइ, भूइं भूइं सुक्कं समाणं अत्थाहमतारमपोरिसियंसि उदगंसि पक्खिवेज्जा) हे गौतम ! जैसे कोइ पुरुष छेदरहित, एवं अखंड ऐसी तूंबडीको क्रम२से परिष्कृत करता हुआ दर्भ-डाभ एवं कुश-काशसे वेष्टित करदे और वेष्टित करके फिर आठ बार मृत्तिकाके लेपोसे उसे लिप्तकर दे लिप्तकर फिर वह उसे धूपमें सूखनेके लिये धरदे इस तरह बार बार सुखाई गई उस तूंबडी को फिर वह अथाह पानीमें कि जिसे कोइ

અને પૂર્વપ્રયોગને કારણે કર્મરહિત જીવની પણ ગતિ હોય છે એવું કહ્યુ છે. (कहं णं भंते ! निस्संगयाए निरंगणयाए गइपरिणामेणं अकम्मस्स गई, पण्णायइ?) હે ભદન્ત ! નિસંગતા, નીરાગતા અને ગતિપરિણામની અપેક્ષાએ કર્મરહિત જીવની ગતિ કઇ રીતે કહેવામાં આવી છે? (से जहा नामए केइ पुरिसे सुक्कं तुंबं निच्छिड्डं निरुवहयं आणुपुव्वीए परिकम्मेमाणे परिकम्मेमाणे दब्भेहिय, कुसेहिय वेढेइ, वेढेत्ता अट्ठहिं मट्टियालेवेहिं लिंपइ, लिंपित्ता उण्हे दलयइ, भूइं भूइं सुक्कं समाणं अत्थाहमतारमपोरिसियंसि उदगंसि पक्खिवेज्जा) હે ગૌતમ ! કોઇ એક પુરુષ છેદરહિત અને ભાંગ્યા તૂટયા વિનાની (ચિરાડ પડયા વગરની) સૂકી તુંબડીને અંદરથી બરાબર સાફ કરી નાખે પછી તેને દર્ભ અને કાસ (એક પ્રકારનુ ઘાસ) થી ચારે તરફથી વીંટી દે, ત્યાર બાદ તેના ઉપર આઠ વાર માટીના લેપ કરે, દરેક વખત માટીનો લેપ કર્યા પછી તે તેને તડકામાં સૂકવી નાખે આ રીતે વારવાર સુકવવામાં આવેલી તુંબડીને તે કોઇ એવા જળાશયમાં નાખી દે કે જેમાં પાણી અતિશય ઊંડુ

अपौरुषेये उदके प्रक्षिपेत्, तत् नूनं भदन्त! स तुम्बः तेषाम् अष्टानां मृत्तिकालेपानां गुरुकतया भारिकतया, गुरुसंभारिकतया सलिलतलमतिवर्त्य अधो धरणितलप्रतिष्ठानो भवति? हन्त! भवति।

अथ खलु स तुम्बः तेषाम् अष्टानां मृत्तिकालेपानाम् परिक्षयेण धरणितलमतिवर्त्य उपरि सलिलतलप्रतिष्ठानो भवति? हन्त! भवति, एवं खलु गौतम! निस्सङ्गतया, निरङ्गणतया, गतिपरिणामेन अकर्मणो गतिः

पार नहीं कर सके तथा एक पुरुष दो पुरुष इस तरहके प्रमाण से जो रहित हो डाल दे (से णूणं गोयमा! से तुंबे तेसिं अट्ठण्हं मट्टियालेवाणं गुरुयत्ताए भारियत्ताए गुरुसंभारियत्ताए सलिलतलमइवइत्ता अहे धरणितलपइट्ठाणे भवइ) तो कहो गौतम! वह तूंबडी उन आठ मृत्तिकाके लेपोंके गुरुत्व से, भारसे और गुरुत्व मिश्रित भारसे जलभागको उल्लंघन करके नीचे पानीमें जमीन पर बैठ जाती है न? (हंता, भवइ) हां, भदन्त! बैठ जाती है। (अहे णं से तुंबे तेसिं अट्ठण्हं मट्टियालेवाणं परिक्खएणं धरिणितलमइवइत्ता उप्पिं सलिलतलपइट्ठाणे भवइ) जब उस तुंबडीके वे आठ मिट्टीका लेप गल जाते हैं तो वह तूंबडी धरणितलसे उठकर अपने आप ऊपर पानी पर आजाती है न? (हंता भवइ) हां, भदन्त! आजाती है। (एवं खलु गोयमा! निस्संगयाए, निरंगणयाए, गइपरिणामेणं

હોય, જેને પાર જવાને કોઇ સમર્થ ન હોય અને જેમાં અપાર પાણી ભરેલું હોય. (से णूणं गोयमा! से तुंबे तेसिं अट्ठण्हं मट्टियालेवाणं गुरुयत्ताए भारियत्ताए गुरुसंभारियत्ताए सलिलतलमइवइत्ता अहे धरणितलपइट्ठाणे भवइ) તો કહો, ગૌતમ! તે તૂંબડી માટીના તે આઠ લેપોને લીધે ગુરુતાથી યુકત બની જવાને કારણે, ભારે થઇ જવાને કારણે તથા ગુરુત્વમિશ્રિત ભારયુકત થઇ જવાને કારણે પાણીના થરને ઓળંગીને, નીચે પાણીની અંદર જમીનપર બેસી જશે કે નહીં? (ડૂબી જશે કે નહીં?) (हंता, भवइ) હા, ભદન્ત! તે તૂંબડી પાણીમાં ડૂબી જ જશે (अहेणं से तुंबे तेसिं अट्ठण्हं मट्टियालेवाणं परिक्खएणं धरणितलमइवइत्ता उप्पिं सलिलतलपइट्ठाणे भवइ) જ્યારે તે તૂંબડી ઉપરના માટીના આઠ લેપ ધોવાઇ જાય છે (ઓગળી જાય છે) ત્યારે તે તૂંબડી આપોઆપ જમીનને તળિયેથી પાણીની સપાટીપર આવી જાય છે કે નહીં?) (हंता, भवइ) હા, ભદન્ત! તે તૂંબડી પાણીની સપાટી પર આવી જાય છે. (एवं खलु गोयमा! निस्संगयाए, निरंगणयाए, गइपरिणामेणं अकम्मस्स

प्रज्ञाप्यते। कथं खलु भदन्त ! बन्धच्छेदनतया अकर्मणो गतिः प्रज्ञाप्यते ? गौतम ! तद्यथा नाम कलशिम्बलिका इति वा, मुद्गशिम्बलिका इति वा, माषशिम्बलिका इति वा, शाल्मलिशिम्बलिका इति वा, एरण्डमिञ्जिका इति वा, उष्णे दत्ता शुष्का सती स्फुटित्वा खलु एकान्तमन्तं गच्छति, एवं खलु गौतम ! बन्धनच्छेदनतया अकर्मणः गतिः प्रज्ञाप्यते। कथं खलु भदन्त !

अकम्मस्स गई पण्णायइ) तो हे गौतम ! इसी तरहसे कर्म रहित भी जीवकी अनासक्त होनेके कारण, रागरहित होनेके कारण, तथा ऊर्ध्वगमन स्वभाववाला होनेके कारण गति कही गई है। (कहं णं भंते ! बंधणछेयणयाए अकम्मस्स गई पण्णायइ) हे ! बंधन छेद हो जानेसे कर्मरहित जीवकी गति किस तरह से कही गई है? (गोयमा) हे गौतम ! (से जहानामए कलसिंबलियाइ वा मुग्गसिंबलियाइ वा, माससिंबलियाइ वा मिंबलिंसिंबलियाइ वा एरंडमिंजियाइ वा' उण्हे दिण्णा सुक्का समाणी फुडित्ताणं एगंतमंतं गच्छइ, एवं खलु गोयमा ! बंधणछेयणयाए अकम्मस्स गई पण्णायइ) जैसे कलशिम्बलिका–मठरकी फली, मुंगकी फली अथवा उडदकी फली, शाल्मलिकी फली या एरण्डकी फली जिस प्रकार सूर्यके आतपमें रहने पर जब बिलकुल सूखजाती है तब वह चटक कर जल्दीसे पृथिवीके किसी एक प्रदेश पर गिर जाती है, इसी तरहसे हे गौतम कर्मरूप बंधन के छिद्जाने पर कर्मरहित जीवकी गति होती है।

गई पण्णायइ) તો હે ગૌતમ! એ જ પ્રમાણે અનાસક્ત હોવાને કારણે, રાગરહિત હોવાને કારણે તથા ઉર્ધ્વગમનના સ્વભાવવાળો હોવાને કારણે કર્મરહિત જીવને પણ ગતિશીલ કહેવામાં આવ્યો છે. (कहं णं भंते ! बंधणछेयणयाए अकम्मस्स गई पण्णायइ) હે ભદન્ત! કર્મબંધ છેદાઇ જવાથી કર્મરહિત બનેલા જીવની ગતિ કેવી કહી છે?

(गोयमा!) હે ગૌતમ! (से जहा नामए कलसिं वलियाइ वा, मुग्गसिं वलियाइ वा, माससिंवलियाइ वा, सिंबलिंसिंवलियाइ वा, एरंडमिंजियाइ वा, उण्हे दिण्णा सुक्का समाणी फुडित्ताणं एगंतमंतं गच्छइ, एवं खलु गोयमा! बंधणछेयणयाए अकम्मस्स गई पण्णायइ) વટાણાની સિંગ, મગની સિંગ, અડદની સિંગ, શાલ્મલિ (એક પ્રકારનું વૃક્ષ) ની સિંગ અને એરંડી જેમ સૂર્યના તડકામાં રહીને જ્યારે બિલકુલ સુકાઈ જાય છે ત્યારે ફાટેછે અને તેનાં બીજને ઉડાડતી જમીનના કોઇ પણ એક પ્રદેશ પર આવીને પડે છે. હે ગૌતમ! કર્મરૂપ બંધન છેદાઇ

निरिन्धनतया अकर्मणो गतिः प्रज्ञाप्यते ? गौतम ! तद्यथा नाम धूमस्य इन्धनविप्रमुक्तस्य ऊर्ध्वं विस्रसया निर्व्याघातेन गतिः प्रवर्तते, एवं खलु गौतम ! निरिन्धनतया अकर्मणोगतिः प्रज्ञाप्यते। कथं खलु भदन्त ! पूर्व प्रयोगेण अकर्मणो गतिः प्रज्ञप्यते ? एवं खलु गौतम ! तद्यथा नाम काण्डस्य

(कहं णं भंते ! निरिंधणयाए अकम्मस्स गई ?) हे भदन्त ? कर्मरूप ईन्धनसे रहित होजानेसे अकर्मवाले जीवकी गति किस तरहसे कही गई है ? (गोयमा) हे गौतम ! (से जहानामए धूमस्स इंधणविप्पमुक्कस्स उड्ढं वीससाए निव्वाघाएणं गई पवत्तइ, एवं खलु गोयमा !) जैसे जलती हुइ अग्नि और ईधनके संयोग सेजन्य धूमकी गति विना किसी रुकावटके स्वभावतः ऊपरकी ओर होती है इसी प्रकारसे कर्मरूप ईंधनसे मुक्त-रहित हुए जीवकी भी गति स्वभावसे उर्ध्व होती है । (कहं णं भंते ! पुव्वप्पओगेणं अकम्मस्स गई पण्णायइ) हे भदन्त ! पूर्वप्रयोगसे, कर्मरहित जीवकी गति किस प्रकार से कही गई है ? (गोयमा ! से जहानामए कंडस्स कोदंड विप्पमुक्कस्स लक्खाभिमुही निव्वाघाएणं गई पवत्तई) हे गौतम ! जिस प्रकार धनुषसे छूटे हुए बाणकी गति विना किसी रुकावटके अपने लक्ष्यकी ओर स्वभावतः होती है (एव खलु गोयमा ! पुव्वप्पओगेणं अकम्मस्स गई पण्णायइ) इसी तरहसे हे गौतम ! पूर्वप्रयोगसे

જવાથી કર્મરહિત બનેલા જીવની પણ એવી જ ગતિ થાય છે. (कहं णं भंते ! निरिंधणयाए अकम्मस्स गई?) હે ભદન્ત ! કર્મરૂપ ઇન્ધનથી રહિત થઈ જવાથી અકર્મવાળા જીવની ગતિ કેવી કહી છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (से जहानामए धूमस्स इंधणविप्पमुक्कस्स उड्ढं वीससाए निव्वाघाए णं गई पवत्तइ, एवं खलु (गोयमा !) હે ગૌતમ ! પ્રજ્વલિત અગ્નિ અને ઇધન (લાકડાં) ના સંયોગથી પેદા થયેલા ધુમાડાની ગતિ કોઇ પણ પ્રકારની રુકાવટ ન હોય તો સ્વાભાવિક રીતેજ ઉપરની દિશામાં હોય છે, એ જ પ્રમાણે કર્મરૂપ ઇંધનથી મુકત (રહિત) થયેલા જીવની ગતિ સ્વભાવિક રીતે જ ઉર્ધ્વ હોય છે (कहं णं भंते ! पुव्वप्पओगेणं अकम्मस्स गई पण्णायइ) હે ભદન્ત ! પૂર્વપ્રયોગથી કર્મરહિત જીવની ગતિ કેવી કહી છે ? (गोयमा!) હે ગૌતમ ! (से जहा नामए कंडस्स कोदंडविप्पमुक्कस्स लक्खाभिमुही निव्वाघाएणं गई पवत्तइ) જેમ ધનુષમાથી છૂટેલા બાણની ગતિ કોઇ પણ પ્રકારની રુકાવટ ન હોય તો સ્વાભાવિક રીતે જ પોતાના લક્ષ્યની તરફની હોય છે, (एवं खलु गोयमा!

कोदण्डविप्रमुक्तस्य लक्ष्याभिमुखी निर्व्याघातेन गतिः प्रवर्तते, एवं खलु गौतम ! पूर्वप्रयोगेण अकर्मणो गतिः प्रज्ञाप्यते। एवं खलु गौतम ! निःसङ्गतया, निरङ्गणतया, यावत्-पूर्व प्रयोगेण अकर्मणो गतिः प्रज्ञप्ता, ॥सू० ६॥

टीका-'अत्थि णं भंते ! अकम्मस्स गई पण्णायइ ?' गौतमः पृच्छति- हे भदन्त ! अस्ति संभवति खलु अकर्मणः=कर्मरहितस्य जीवस्य गतिः प्रज्ञाप्यते कथ्यते किम् ? भगवानाह-'हंता, अत्थि गोयमा ! अकम्मस्स गई पण्णायइ' हे गौतम ! हन्त सत्यम् अकर्मणः कर्मरहितस्यापि जीवस्य गतिः प्रज्ञाप्यते= कथ्यते । गौतमः पृच्छति-'कहं णं भंते ! अकम्मस्स गई पण्णायइ ?' हे भदन्त ! कथं केन प्रकारेण खलु अकर्मणः जीवस्य गतिः

अकर्मवाले जीवकी गति होती है ऐसा कहा गया है। (एवं खलु गोयमा ! नीसंगयाए, निरंगणयाए जाव पुव्वप्पओगेणं अकम्मस्स गई पण्णायई) इस तरह हे गौतम ! आसक्तिसे रहित होनेसे, रागरहित होनेसे यावत् पूर्वप्रयोगसे कर्मरहित जीवकी गति कही गई है ।

टीकार्थ-जीवका प्रकरण चल रहा होने के कारण सूत्रकारने इस सूत्रद्वारा कर्मरहित जीवकी गतिके विषयमें स्पष्टीकरण किया है इसमें गौतमने प्रभुसे ऐसा पूछा है कि-'अत्थि णं भंते ! अकम्मस्स गई पण्णायइ ?' हे भदन्त ! कर्मसहित हुए जीवकी गति तो होती है परन्तु जो कर्मसे सर्वथा रहित हो चुका है ऐसे जीवकी भी क्या गति होती है ? इसके उत्तरमें प्रभु कहते हैं कि 'हंता, अत्थि गोयमा ! अकम्मस्स गई पण्णायइ' हां, गौतम ! कर्मरहित हुए भी

पुव्वप्पओगेणं अकम्मस्स गई पण्णायइ) એજ રીતે હે ગૌતમ! પૂર્વપ્રસંગથી કર્મરહિત બતાવેલા જીવની ગતી હોય છે એમ કહ્યું છે. एवं खलु गोयमा ! नीसंगयाए, निरंगणयाए, जाव पुव्वप्पओगेणं अकम्मस्स गई पण्णायइ) હે ગૌતમ! એ જ પ્રકારની, આસક્તિથી રહિત થયેલા, રાગરહિત થયેલા, કર્મબંધ રહિત થયેલા, કર્મરૂપ ઇન્ધનથી રહિત થયેલા અને પૂર્વપ્રયોગને કારણે કર્મરહિત થયેલા જીવની ગતિ કહી છે

ટીકાર્થ- જીવનું પ્રકરણ ચાલી રહ્યું છે તે કારણે સૂત્રકારે આ સૂત્રદ્વારા કર્મરહિત જીવની ગતિના વિષયમા સ્પષ્ટીકરણ કર્યું છે, તેમાં ગૌતમ સ્વામીએ મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછયો છે કે- 'अत्थिणं भंते ! अकम्मस्स गई पण्णायइ ?'

હે ભદન્ત! કર્મસહિત જીવની તો ગતિ હોય છે, પરન્તુ જે જીવ કર્મથી સર્વથા રહિત થઇ ગયો છે એવા જીવની પણ શું ગતિ હોય છે? તેનો જવાબ આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે- (हंता, अत्थि गोयमा ! अकम्मस्स गई पण्णायइ ?' હા ગૌતમ !

प्रज्ञाप्यते कथ्यते ? भगवानाह-'गोयमा ! निस्संगयाए, निरंगणयाए, गइ परिणामे णं' हे गौतम ! निःसङ्गतया कर्मसङ्गराहित्येन निरङ्गणतया=निर्लेपतया रागलेप राहित्येन मोहापगमेन इत्यर्थः 'गतिपरिणामेन गतिस्वभावतया । तथा 'बंधणछेयणयाए, निरिंधणयाए, पुव्वप्पओगेणं अकम्मस्स गई पण्णायइ' बन्धनच्छेदनया कर्मबन्धोच्छेदेन, निरिन्धनतया=कर्मेन्धनराहित्येन, पूर्वप्रयोगेण सकर्मावस्थायां गतिपरिणामवत्त्वेन, अकर्मणः कर्मरहितस्यापि गतिः प्रज्ञाप्यते -कथ्यते । गौतमस्तत्र कारणं पृच्छति-'कहं णं भंते ! निस्संगयाए, निरंगणयाए, गइपरिणामेणं अकम्मस्स गई पण्णायइ ?' भदन्त ! कथं कया रीत्या

जीवकी गति होती है । इस पर गौतम ! पुनःप्रभुसे पूछते हैं कि 'कहं णं भंते ! अकम्मस्स गई पण्णायइ' हे भदन्त ! यदि कर्मरहित-जीवको गति होती है तो वह किस प्रकारसे होती है ? इसके उत्तर में प्रभु गौतमसे कहते हैं कि 'गोयमा' हे गौतम ! 'निस्संगयाए, निरंगणयाए गइपरिणामेणं, बंधणछेयणयाए, निरिंधणयाए, पुव्वप्पओगेणं अकम्मस्स गई पण्णायइ' कर्मरहितजीवकी जो गति कहि गई है उसमें यह कारण है कि एक तो वहजीव कर्मके संगसे बिलकुल रहित बनजाता है, दूसरे उसका राग सर्वथा नाश हो जाता है अर्थात् मोहसे वह बिलकुल रहित हो जाता है, तीसरे जीवका निजका स्वभाव उर्ध्वगमन करनेका है, चौथे उसके बंधनकाछेद हो जाता है, पांचवां कारण यह है कि कर्मका बंध उसका सर्वथा ध्वस्त (नष्ट) हो जाता है, कर्मरूप ईन्धनसे वह बिलकुल रहित बनजाता

કર્મરહિત બનેલા જીવની પણ ગતિ હોય છે ત્યારે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને પૂછે છે કે 'कहं णं भंते ! अकम्मस्स गई पण्णायइ ?' હે ભદન્ત ! જો કર્મરહિત જીવ ગતિ કરતો હોય, તો તે કેવી રીતે ગતિ કરે છે? તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે- 'गोयमा' હે ગૌતમ ! 'निस्संगयाए, निरंगणयाए, गइपरिणामेणं, बंधणछेयणयाए, निरिंधणयाए, पुव्वप्पओगेणं अकम्मस्स गई पण्णायइ' કર્મરહિત જીવને જે ગતિશીલ કહેવામાં આવ્યો છે તેનું કારણ એ છે કે (૧) તે જીવ કર્મના સંગથી બિલકુલ રહિત બની જાય છે, (૨) તેનો રાગ સદંતર નષ્ટ થઈ જાય છે એટલે કે તે મોહથી બિલકુલ રહિત બની જાય છે, (૩) જીવનો પોતાનો સ્વભાવ જ ઉર્ધ્વગમન કરવાનો હોય છે, (૪) તેના બંધનનો નાશ થઈ જાય છે, (૫) તેના કર્મના બંધનો સર્વથા ધ્વંસ (નાશ) થઈ જાય છે, તથા (૬) સકર્માવસ્થામાં જે તેનો ગતિ

खलु निःसङ्गतया, निरङ्गणतया, गतिपरिणामेन, अकर्मणः कर्मरहितस्य जीवस्य गतिः प्रज्ञाप्यते ? भगवान् तत्र दृष्टान्तपूर्वकं कारणं प्रतिपादयति–'से जहा नामए केइ पुरिसे सुक्कं तुंबं निच्छिड्ढं निरुवहयं' हे गौतम ! तद्यथानाम कश्चित् पुरुषः शुष्कं तुम्बं निश्छिद्र छिद्ररहितम्, निरुपहतम् अभग्नम्, एतादृशं तुम्बम्' 'आणुपुव्वीए परिकम्मेमाणे२ दब्भेहि य, कुसेहि य वेढेइ' आनुपूर्व्या अनुक्रमेण परिक्रमेण परिक्रममाणः२ पुनः पुनः परिष्कुर्वन्, दर्भैश्च समूलैस्तृणविशेषैः, कुशैश्च निर्मूलैस्तृणविशेषैः 'वेढेइ'–वेष्टयति, वेढेत्ता अट्ठेहिं मट्टिया लेवेहिं लिंपइ' वेष्टयित्वा अष्टभिः मृत्तिकालेपैः तं तुम्बं लिम्पति विलेपयति, 'लिंपित्ता उण्हे दलयइ भूइं भूइं' लिप्त्वा–विलिप्य उष्णे सूर्यतापे ददाति स्थापयति,

है, तथा सकर्मावस्थामें जो उसका गतिपरिणाम वाला स्वभाव था उसी स्वभाववाला यह अकर्मावस्थामें भी रहता है इन्हीं सब कारणों को लेकर कर्मरहित जीवकी भी गति होनी कही गई हैं। इसी बातको प्रभु दृष्टान्त देकर समझाते हैं 'से जहानामए केइ पुरिसे सुक्कं तुंबं निच्छिड्डं निरुवहयं' जैसे कोई पुरुष एक तुंबडीको कि जो बिलकुल सुकी हो, छिद्रका जिसमें नामतक भी न हो फूटो भी न हो, अर्थात् जिसमें एकभी दरार न पडी हो भीतरसे बिलकुल अच्छी तरहसे साफ करले फिर उसे वह दर्भ–डाभसे एव कांशसे खूब चारों ओर से वेष्टित कर देवे 'वेढेत्ता अट्ठहिं मट्टियालेवेहिं लिंपइ' वेष्टित करके फिर उसके ऊपर आठ बार मिट्टीका लेप करे 'लिंपित्ता उण्हे-दलयइ' प्रत्येक लेपमें वह उसे सूर्यकी घूपमें रखकर सुकाता जावे इस तरह 'भूइं भूइं सुक्कं समाणं' बार२ सुकाई हुई उस तूबडीको

પરિણામવાળો સ્વભાવ હતો, એજ સ્વભાવવાળો તે અકર્માવસ્થામાં પણ રહે છે. આ બધા કારણોને લીધે કર્મરહિત જીવની પણ ગતિ હોય છે, એવું કહ્યુ છે હવે મહાવીર પ્રભુ એક દૃષ્ટાન્ત દ્વારા આ વાત સમજાવે છે– 'से जहा नामए केइ पुरिसे सुक्कं तुंबं निच्छिड्डु निरुवहयं' જેમ કોઈ એક પુરુષ કોઈ એક સૂકી, જેમા કોઈ પણ જગ્યાએ છિદ્ર ન હોય એવી, ફૂટયા વિનાની (જેમા એક પણ ચિરાડ પડી ન હોય એવી) તૂબડીને બરાબર સાફ કરી નાખે છે અને પછી તે પુરુષ તે તૂંબડીના ઉપર ચારે તરફથી દર્ભ અને કાશ (એક પ્રકારનું ઘાસ) લપેટી દે છે ત્યાર બાદ 'वेढेत्ता अट्ठहिं मट्टियालेवेहिं लिंपइ' તે તેના ઉપર માટીના આઠ લેપ કરે છે लिंपित्ता उण्हे दलयइ' દરેક વખેત લેપ કર્યા પછી તે તેને સૂર્યના તાપમાં સુકવી નાખે છે, આ રીતે भूइं भूइं सुक्कं समाणं' વારંવાર સુકવવામાં આવેલી તે તૂબડીને તે પુરુષ

'भूइं भूइं' भूयो भूयः वारं वारम्, 'सुक्क समाणं अत्थाहमतारमपोरिसियंसि उदगंसि पक्खिवेज्जा' शुष्कं सन्तं तुम्बम् अस्ताघे=दुर्लभ्यतलभागे अतारे= तर्तुमयोग्ये अपौरुषेये अपुरुषप्रमाणे, अतिगम्भीरे उदके प्रक्षिपेत्=पातयेत् 'से णूणं गोयमा ! से तुंबे तेसिं अट्ठण्हं मट्टियालेवाणं गुरुयत्ताए, भारियत्ताए, गुरुसंभारियत्ताए' हे गौतम ! 'से' अथ नूनं निश्चयेन स तुम्बः तेषाम् अष्टानां मृत्तिकालेपानां गुरुकतया=गुरुत्वेन, भारिकतया=भारेण, गुरुसंभारिकतया गुरुत्वमिश्रितभारेण 'सलिलतलमइवइत्ता अहे धरणितलपइट्ठाणे भवइ ?' सलिलतलमतिव्रज्य=जलभागमतिक्रम्य अधः अधोभागे धरणितलप्रतिष्ठानः पृथिवीतलप्रतिष्ठितो भवति नु ? गौतमः तदङ्गीकरोति-'हंता ! भवइ' हे भदन्त ! हन्त, सत्यम् स खलु तुम्बः अष्टमृत्तिकालेपैः लिप्तः सन् तल्लेपानां गुरुत्वादिना निश्चितमेव जलोपरिभागमतिक्रम्याऽधः पृथिवीतले प्रतिष्ठितो भवति, अथ तद् विपरीतमाह-'अहे णं से तुंबे तेसिं

वह 'अत्थाहमतारमपोरिसियंसिउदगंसि पक्खिवेज्जा' ऐसे जलाशयमें छोडे कि जो बहुत गहरा हो कोई जिसे पार नहीं कर सकता हो और पानी जिसमें इतना भरा हो कि जिसका कोइ प्रमाण हो न हो। 'से णूणं गोयमा ! से तुंबे तेसिं अट्ठण्हं मट्टियालेवाणं गुरुयत्ताए भारियत्ताए, गुरुसंभारियत्ताए' अब हे गौतम ! कहो वह तूंबडी उन आठ मिट्टीके लेपोंसे गुरुतासे युक्त बन जानेके कारण, भारयुक्त बन जानेके कारण तथा गुरुत्व मिश्रित भारयुक्त हो जानेके कारण 'सलिलतलमइवइत्ता' पानी की सतहका उल्लंघन कर 'अहे धरणितल पइट्ठाणे भवइ' नीचे जमीन तलपर बैठ जावेगी न ? अर्थात् उस पानीमें डूब जावेगी न ? 'हंता, भवइ' हाँ, भदन्त ! नियमसे वह

'अत्थाहमतारमपोरिसियंसि उदगंसि पक्खिवेज्जा' એવા જળાશયમાં નાખી દે છે કે જે ઘણુંજ ઊંડું છે, તેની આરપાર જવાને કોઇ પણ માણુસ શકિતમાન હોતો નથી, અને જેમા અપાર પાણી ભરેલું છે 'से णूणं गोयमा ! से तूंबे तेसिं अट्ठण्हं मट्टियालेवाणं गुरुयत्ताए, भारियत्ताए, गुरुसंभारियत्ताए' હવે હે ગૌતમ ! કહો તે તૂંબડી તે માટીના આઠ લેપોથી ગુરુતાયુકત બની જવાને કારણે, ભારયુકત બની જવાને કારણે, તથા ગુરુત્વમિશ્રિત બની જવાને કારણે, ભારયુકત બની જવાને કારણે 'सलिलतलमइवइत्ता' પાણીના થરને પસાર કરીને 'अहे धरणितलपइट्ठाणे भवइ' નીચે જમીનની સપાટી પર જઇને બેસી જશે કે નહીં ? એટલે કે પાણીમાં ડૂબી જશે કે નહીં ?

अट्ठण्हं मट्टियालेवाणं परिक्खएण' अथ खलु स तुम्बः तेषाम् अष्टानां मृत्तिकालेपानां परिक्षयेण गलनेन 'धरणितलमइवइत्ता उप्पिं सलिलतलपइट्ठाणे भवइ ?' धरणितलम् पृथिवीतलम् अतिव्रज्य अतिक्रम्य उपरि सलिलतलप्रतिष्ठानो जलोपरिप्रतिष्ठितो भवति नु ? गौतमस्तत् स्वीकरोति- हंता ! भवइ' हे भदन्त ! हन्त ! सत्यम् स तुम्बः प्रथमं लेपानां गुरुत्वादिना पृथिवीतलं गत्वाऽपि तल्लेपगलनानन्तरं नूनं पुनः सलिलोपरिभागे प्रतिष्ठितो भवति । अन्ते भगवान् निगमयन् आह-'एवं खलु गोयमा ! निस्संगयाए, निरंगणयाए, गइपरिणामेणं अकम्मस्स गई पण्णायइ' हे गौतम ! एवं खलु

उसमें डूब जावेगी । 'अहेणं से तुंबे तेसिं अट्ठण्हं मट्टियालेवाणं परिक्खएणं' अब इससे विपरीतदशामें जब कि वह तुंबडी उन आठों मिट्टीके लेपोंके बिलकुल धुल जानेसे 'धरणितलमइवइत्ता उप्पिं सलिलतलपइट्ठाणे भवइ' साफ हो जाती है तो नियमसे वह पानीके नीचे से उठकर ऊपर पानी पर आ जाती है न ? 'हंता भवइ' हां भदन्त ! आ तो जाती है । अर्थात् जब वह तुंबडी मिट्टीके लेपोंके भारसे वजनदार बनजाती है तब तो वह पानीके नीचे जमीन पर बैठ जाती है और जबवे आठों ही लेप उसके धुल जाते हैं तब वह नीचेसे उठकर पानीके ऊपर आजाती है तो जैसी हालत इस तुंबडी की होती है 'एव खलु गोयमा ! निस्संगयाए, निरंगणयाए, गइपरिणामेणं अकम्मस्स गई पण्णायइ' इसी तरह की हालत हे गौतम !

हंता, भवइ' હા, ભદન્ત! તે તૂંબડી અવશ્ય ડૂબી જશે 'अहे णं से तुबे तेसिं अट्ठण्हं मट्टियालेवेणं परिक्खएण' હવે તેથી વિપરીત પરિસ્થિતિની વાત કરવામા આવે છે- હે ગૌતમ ! જ્યારે તે તૂંબડી ઉપર કરવામાં આવેલા માટીના આઠે લેપો ધોવાઇ જાય છે ત્યારે તે તૂંબડી 'धरणितलमइवइत्ता उप्पिं सलिलतलपइट्ठाणे भवइ' હલકી થવાને કારણે પાણીના તળિયેથી પાણીની સપાટી પર આવી જાય છે કે નહીં ? ગૌતમ સ્વામી જવાબ આપે છે કે- 'हंता, भवइ' હા, પ્રભો ! તે તૂંબડી એવી પરિસ્થિતિમાં અવશ્ય ઉપર આવી જાય છે આ કથનનુ તાત્પર્ય એ છે કે જ્યારે તે તૂંબડી માટીના લેપથી ભારે બની ગઇ હતી, ત્યારે તે તે પાણીમા ડૂબીને તળિયે બેસી જતી હતી, પણ જ્યારે તેના આઠે લેપ પાણીથી ધોવાઇ ગયા, ત્યારે તે તૂંબડી હલકી થવાથી પાણીની સપાટી ઉપર આવી જઇને તરવા માંડે છે જેવી હાલત આ તુંબડીની થાય છે, 'एवं खलु गोयमा ! निस्संगयाए, निरंगणयाए, गइपरिणामेणं अकम्मस्स गई पण्णायइ' એવી જ હાલત, હે ગૌતમ ! નિઃસંગ (અનાસક્ત) અને

उक्तरीत्या निःसङ्गतया अनासक्ततया निरंगणतया रागद्वेषरहिततया गतिपरिणामेन गतिस्वभावेन अकर्मणः कर्मरहितस्यापि जीवस्य गतिः प्रज्ञाप्यते=कथ्यते। एतावता-यथा कश्चित्पुरुषः तुम्ब्या उपरि अष्टमृत्तिकालेपान् विधाय यदा तुम्बीं जले प्रक्षिपेत् तदा गुरुत्वभारेण सा तुम्बी जलस्याधोभागे पृथिवीतलं गच्छति, किन्तु तेषां मृत्तिकालेपानां क्रमशः जलप्रक्षालनया गलितत्वे सति सा तुम्बी जलोपरिभागे आगत्य तिष्ठति तथैव जीवोऽपि तथाविधाष्टकर्मभारेण भवार्णवे पतितः सन् निमज्ज्यापि निःसङ्गादिना रागादिपरिवर्जनेन तादृशाष्टविधकर्मबन्धनरहितो भूत्वा ऊर्ध्वलोकं मुक्तिस्थानं गच्छतीति फलितम् ।

जब यह जीव निस्सग अनासक्त बनजाता है, रागरहित हो जाता है, तब इसकी भी गति हो जाति है। गति परिणामको लेकर अर्थात् उर्ध्वगमन करनेका इसका स्वभाव ही है सो इसी स्वभावने कारण उर्ध्वगति करता है। तात्पर्य कहनेका यह है कि जैसे कोई पुरुष तुवडीको ऊपरमें मिट्टीके आठ लेपोंसे युक्त करके बादमें उसे पानीमें डाल देता है तो जैसे वह गुरुत्वभार से जलके नीचे जमीन पर बैठ जाती है और उनलेपोंके धुलजानेसे फिर वह जैसे पानीके ऊपर आ जाती है-उसी प्रकारसे जीव भी अष्टविध कर्मोंके भारसे इस भवरूप अर्णव समुद्रमें पडकर डूब जाता है एकगतिसे दूसरी गतिमें चक्कर काटता रहता है और जब वह निःसंग होकर एवं रागादिसे रहित होकर अष्टविधकर्मबन्धनसे रहित हो जाता है तब-वह स्वभावतः मुक्तिस्थानमें जाकर विराजमान हो जाता है।

રાગરહિત જીવની થાય છે. ગતિપરિણામની અપક્ષાએ એટલે કે ઉર્ધ્વગમન કરવાનો તેનો સ્વભાવ જ હોવાને કારણે કર્મરહિત જીવ ઉર્ધ્વગતિ કરે છે. હવે તૂંબડીના દૃષ્ટાંતનુ સ્પષ્ટીકરણ કરવામા આવે છે- જેવી રીતે માટીના આઠ લેપ કરેલી તૂબડી ભારે થવાથી પાણીમા ડૂબી જાય છે, એ જ પ્રમાણે જીવ પણ આઠ પ્રકારનાં કર્મના ભારથી આ ભવરૂપ સાગરમાં ડૂબી જાય છે- તે જીવને અનેક ગતિમા પરિભ્રમણ કરવું પડે છે જ્યા સુધી તેના કર્મનો બધ તૂટતો નથી ત્યા સુધી તેને પણ સંસારસાગરમાં ભમવું પડે છે જેવી રીતે પાણીને તળિયે પડેલી ઉપર્યુકત તૂંબડી ઉપરથી માટીના આઠે લેપ ધોવાઇ જાય છે ત્યારે તે તૂબડી હલકી બનીને પાણીની સપાટી પર આવી જાય છે, એવી જ રીતે જીવ પણ જ્યારે નિઃસંગ (કર્મના સંગથી રહિત) અને રાગરહિત બનીને આઠે પ્રકારના કર્મબન્ધનથી રહિત થઇ જાય છે, ત્યારે તે સ્વાભાવિક રીતે જ ઉર્ધ્વગતિ કરીને મુકિતસ્થાનમાં પહોચી જાય છે.

गौतमः पुनः पृच्छति–'कहं णं भंते ! बंधणछेदणयाए अकम्मस्स गई पण्णायइ ?' हे भदन्त ! कथं कया रीत्या खलु बन्धनच्छेदनतया कर्मबन्धच्छेदनेन अकर्मणः कर्मरहितस्य जीवस्य गतिः प्रज्ञाप्यते–कथ्यते ?, भगवानाह– 'गोयमा ! से जहा नामए कलसिंबलिया इ वा' हे गौतम ! तद्यथानामेति वाक्यालङ्कारे कलशिम्बलिका कलाय(मटर)धान्यफलिका इति वा, वा=अथवा 'मुग्गसिंबलिया इ वा' मुद्गशिम्बलिका मुद्गफलिका इति वा, वा=अथवा 'माससिंबलिया इ वा' माषशिम्बलिका 'उडद' इति माषप्रसिद्धधान्यफलिका इति वा वा=अथवा 'सिंबलिसिंबलिया इवा' शाल्मलिशिम्बलिका इति वा शाल्मलिः=वृक्षविशेषः, तस्य फलिका, वा=अथवा 'एरंडमिंजिया इवा' एरण्डमिञ्जिका इति वा,–एरण्डफलम् । 'उण्हे दिन्ना सुक्का समाणी फुडित्ताणं एगंतमंतं गच्छइ' उष्णे सूर्यतापे दत्ता शुष्का सती स्फुटित्वा=विदीर्य खलु उच्छलिता सती एकान्तम् झटित्येव अन्तं पृथिव्याः एकप्रदेशं गच्छति, तथाविध

अब गौतमस्वामी प्रभुसे ऐसा पूछते हैं कि 'कहं णं भंते ! बंधणछेयणयाए अकम्मस्स गई पण्णायइ' हे भदन्त ! कर्मबंधके छेद होजाने से कर्मरहित हुए जीवकी गति कैसे होती है ? अर्थात् किस प्रकारसे ऐसे जीवकी गति कही गई ? इसका उत्तर देते हुए प्रभु कहते हैं कि 'गोयमा' हे गौतम ! 'से जहानामए कलसिंबलियाइ वा' कलायधान्यफलिका-मठरकी फली अथवा 'मुग्गसिंबलियाइ वा' मुद्गशिम्बलिका मुंगकी फली, अथवा 'माससिंबलियाइ वा' उडदकी कोंश फली, अथवा 'सिंबलिसिंबलियाइ वा' शाल्मलिशिम्बलिका शाल्मलि-वृक्षविशेष की फली, अथवा 'एरंडमिंजियाइ वा' एरण्डमिञ्जिका एरण्डकी फली 'उण्हे दिन्ना सुक्का समाणी फुडित्ताणं एगंतमंत गच्छइ' धूपमें जब रहती हुई बिलकुल पककर सूखजाती है तब वह

હવે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને પૂછે છે કે– 'कहं णं भंते ! बंधणछेयणयाए अकम्मस्स गई पण्णायइ ?' હે ભદન્ત ! કર્મબંધ છેદાઈ જવાથી કર્મરહિત થયેલા જીવની ગતિ કેવી હોય છે ? તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે 'गोयमा !' હે ગૌતમ ! 'से जहा नामए कलसिंबलियाइ वा' વટાણાની ફળી સિંગ, અથવા 'मुग्गसिंबलियाइ वा' મગની સિંગ અથવા माससिंबलियाइ वा' અડદની સિંગ, અથવા 'सिंबली सिंबलियाइ वा' શાલ્મલિ વૃક્ષની સિંગ, અથવા 'एरंडमिंजियाइ वा' એરંડમિંજિકા – એરંડી 'उण्हे दिन्ना सुक्का समाणी फुडित्ताणं एगंतमंतं गच्छइ' તડકામાં રહીને જ્યારે બિલકુલ સૂકાઈ જાય છે

कलायादिफलिकान्तर्वर्तिबीजानि सूर्यकिरणतापेन शुष्कीभूय ताभ्यः फलिकाभ्यः बहिर्निःसृत्य झटित्येव उच्छलन्ति सन्ति प्रदेशान्तरं गच्छन्ति । अथ प्रकृते योजयति-'एवं खलु गोयमा ! हे गौतम ! एवं खलु तथैव कलायादिफलिकाबीजवदेव कर्मबन्धनच्छेदनेन झटित्येव कर्मरहितो जीवः एतद्भवात् मुक्तिपदं गच्छति । एवं च तुम्बकलशिम्बलिकादिदृष्टान्तैः कर्मरहितजीवस्य ऊर्ध्वगतिं मुक्तिं प्रतिपाद्य, अथ पुनरपि धूम-बाणयोर्दृष्टान्तेन तथाविधजीवस्य मुक्तिगतिं प्रतिपादयितुमाह-'कहं णं भंते ! निरिंधणयाए अकम्मस्स गई पण्णायइ ?' गौतमः पृच्छति-हे भदन्त ! कथं कया रीत्या खलु निरिन्धनतया कर्मरूपेन्धनराहित्येन अकर्मणः कर्मरहितस्य जीवस्य गतिः प्रज्ञाप्यते ? भगवानाह-'से जहानामए धूमस्स इंधणविप्पमुक्कस्स उड्ढं वीससाए निव्वाघाएणं

चटकती है और चटककर उसका बीज उछलती हुइ वह एक ओर जमीन पर जाकर गिर जाती है 'एवं खलु गोयमा !' इसी प्रकारसे ही हे गौतम ! कर्मबन्धनके छेदनसे कर्मरहित बना हुआ जीव इस भवरूप फलिकासे बाहर निकलकर मुक्तिस्थानरूप एकान्त स्थानमें चला जाता है । इस तरहसे तुम्ब, कलशिम्बलिका आदि उदाहरणों द्वारा कर्मरहित जीवकी मुक्तिगति प्रतिपादित करके अब सूत्रकार पुनःधूम और बाणके दृष्टान्तसे तथाविध जीवकी मुक्तिगतिको प्रतिपादन करनेके लिये कहते हैं इसमें गौतमने प्रभुसे ऐसा पूछा है 'कहं णं भंते ! निरिंधणयाए अकम्मस्स गई पण्णायइ' हे भदन्त ! कर्मरूप ईन्धनसे रहित होजाने के कारण अकर्मवाले जीवकी गति किस प्रकारसे होती है ? तब इसके उत्तरमें प्रभु उनसे कहते हैं कि

ત્યારે ફાટે છે અને ફાટવાથી તેનાં બીજ ચોમેર વિખરાઈ જાય છે અને તે સિંગ જમીન પર ખરી પડે છે 'एवं खलु गोयमा !' એ જ પ્રમાણે; હે ગૌતમ ! કર્મબન્ધન છેદાઇ જવાથી કર્મરહિત બનેલો જીવ આ ભવરૂપ ફલિકા (સિંગ)માંથી બહાર નીકળીને મુકિતસ્થાનરૂપ એકાન્ત સ્થાને પહોચી જાય છે. આ રીતે તુબડી, વટાણાની સિંગ આદિ ઉદાહરણો દ્વારા કર્મરહિત જીવની મુકિત સ્થાન તરફથી ગતિનુ પ્રતિપાદન કરીને હવે સૂત્રકાર ધુમાડા અને તીરના દૃષ્ટાન્ત દ્વારા કર્મરહિત જીવની મુકિતગતિનું પ્રતિપાદન કરવા માટે નીચેના પ્રશ્નોત્તરો આપે છે-

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન-'कहं णं भंते ! निरिंधणयाए अकम्मस्स गई पण्णायइ' હે ભદન્ત ! કર્મરૂપ ઇન્ધન (બળતણ) થી રહિત થઇ જવાને કારણે કર્મરહિત બનેલા જીવની ગતિ કેવી હોય છે.

गई पवत्तई' हे गौतम ! तद्यथा नाम धूमस्य इन्धनविप्रमुक्तस्य ज्वलदग्नीन्धनात् मुक्तस्य विस्रसया स्वाभाविकतया निर्व्याघातेन निर्बाधया कटाद्याच्छादनाभावात् अप्रतिबन्धेन ऊर्ध्वं गतिः प्रवर्तते=भवति । अथ प्रकृते योजयति-'एवं खलु गोयमा !' हे गौतम ! एवं खलु तथैव इन्धनमुक्तधूमवदेव उक्तरीत्या अष्टविधकर्मबन्धान्मुक्तो जीवः कर्मरहितः सन् ऊर्ध्वमुक्तिगतिं गच्छतीति भावः । अथ पूर्वप्रयोगे प्रश्नयन् आह-'कहं णं भंते ! पुव्वप्पओगेणं अकम्मस्स गई पण्णायइ ?' हे भदन्त ! कथं केन प्रकारेण खलु पूर्वप्रयोगेण सकर्मतायां गतिपरिणामवत्त्वेन अकर्मणः कर्मरहितस्य जीवस्य गतिः प्रज्ञाप्यते-कथ्यते ? भग-

'से जहानामए धूमस्स इंधणविप्पमुक्कस्स उड्ढंवीससाए निव्वाघाएणं गई पवत्तइ' हे गौतम ! ज्वलितअग्नि और ईन्धनसे मुक्त धूमकी जैसे स्वाभाविक गति ऊपरकी ओर विना किसी बाधाके अभावमें होती है, इसी तरहसे हे गौतम ! अष्टविध कर्मबन्धनसे मुक्त जीव की भी स्वभावतः उर्ध्वगति मुक्तिमें जानेकी गति होती है । अब गौतमस्वामी प्रभुसे ऐसा पूछते हैं, कि पूर्वप्रयोगसे अकर्माजीवकी उर्ध्वगति कैसे होती है ? 'कहं णं भंते ! पुव्वप्पओगेणं अकम्मस्स गई पण्णायइ' उत्तर-जीव जब सकर्मावस्थामें था तब यह गति परिणामवाला था सो जब यह कर्मरहित बन जाता है तब भी उस अवस्थामें इस जीवको उससे वेग प्राप्त होता रहता है, इसकारण यह जीव कर्मरहित अवस्था हो जाने पर भी उर्ध्वगति करता है । इसी बातको सूत्रकार दृष्टान्तसे समझानेके लिये कहते हैं 'गोयमा !

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર- 'से जहानामए धूमस्स इंधणविप्पमुक्कस्स उड्ढं वीससाए निव्वाघाएणं गई पवत्तइ' હે ગૌતમ ! પ્રજ્વલિત અગ્નિ અને ઈન્ધનમાંથી નીકળતા ધુમાડાની સ્વાભાવિક ગતિ ઉપરની દિશામા હોય છે. જ્યારે ધુમાડાને કોઈ પણ પ્રકારનો અવરોધ નડતો નથી ત્યારે તેની સ્વાભાવિક ગતિ ઉર્ધ્વદિશા તરફથી હોય છે, એ જ પ્રમાણે આઠ પ્રકારના કર્મબન્ધનથી મુકત થયેલા જીવની ગતિ પણ સ્વાભાવિક રીતે જ મુકિતસ્થાન તરફની જ હોય છે- તેની ગતિ ઉર્ધ્વ જ હોય છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન- 'कहं ण भंते ! पुव्वप्पओगेणं अकम्मस्स गई पण्णायइ ?' હે ભદન્ત ! પૂર્વપ્રયોગને કારણે અકર્મજીવની ઉર્ધ્વગતિ કેવી હોય છે ?

ઉત્તર- જીવ જ્યારે સકર્માવસ્થામા હતો, ત્યારે તે ગતિ પરિણામવાળો હતો અને જ્યારે તે કર્મરહિત બની જાય છે, ત્યારે પણ તે અવસ્થામાં આ જીવને તેના દ્વારા વેગ પ્રાપ્ત થતો રહે છે, તે કારણે કર્મરહિત અવસ્થા થઈ જવા છતાં પણ તે જીવ ઉર્ધ્વગતિ કરે છે. એ જ વાત સૂત્રકાર નીચેના દૃષ્ટાન્ત દ્વારા સમજાવે છે-

चानाह-'गोयमा ! से जहानामए कंडस्स कोदंडविप्पमुक्कस्स लक्खाभिमुही निव्वाघाएणं गई पवत्तइ' हे गौतम ! तद्यथा नाम काण्डस्य=बाणस्य कोदण्ड विप्रमुक्तस्य धनुःसकाशात् प्रक्षिप्तस्य लक्ष्याभिमुखी निर्व्याघातेन निष्प्रति बन्धेन गतिः प्रवर्तते-भवति । अथ प्रकृते योजयति-'एव खलु गोयमा ! पुव्वप्पओगेणं अकम्मस्स गई पण्णायइ' एवं खलु तथैव धनुःप्रक्षिप्तवाणव-देव हे गौतम ! पूर्वप्रयोगेण सकर्मतायां गतिपरिणामवत्त्वेन अकर्मणः कर्म रहितस्य जीवस्य गतिः प्रज्ञाप्यते । अन्ते उपर्युक्तं सर्वमुपसंहरन्नाह 'एवं खलु गोयमा ! नीसंगयाए, निरंगणयाए, जाव - पुव्वप्पओगेणं अकम्मस्स गई पण्णायइ' हे गौतम ! एवं खलु पूर्वोक्तरीत्या निःसङ्गतया कर्ममलापगमेन, निरङ्गणतया-ममत्वापगमेन यावत्-गतिपरिणामेन गतिस्वभावतया, बन्धनच्छे-

---

से जहानामए कंडस्स कोदंडविप्पमुक्कस्स लक्खाभिमुही निव्वाघाएणं गई पवत्तइ' हे गौतम ! देखो जब बाण किसी लक्ष्यको नियतकर धनुषसे छोडा जाता है तो वह बाण ठीक उसी लक्ष्यपर बाधक कारणके अभावमें पहुँचजाता है तो बाणके वहांतक पहुँचनेमें जैसे पूर्वप्रयोग कारण माना गया है उसी प्रकारसे अकर्माजीवकी गतिमें भी मुक्ति स्थानतक पहुँचनेमें कारण सकर्मावस्थामें प्राप्त गतिका वेग आवेश-कारण पडता है ऐसा जानना चाहिये । अब सूत्रकार अन्तमें इस सब विषयका उपसंहार करते हुए कहते हैं कि 'एवं खलु गोयमा ! नीसंगयाए, नीरंगणयाए जाव पुव्वप्पओगेणं अकम्मस्स गई पण्णायइ' इस पूर्वोक्त रीति के अनुसार निःसंग होनेके कारण, कर्ममलसे रहित होनेके कारण, ममत्वके छूट जानेके कारण यावत्

'गोयमा ! से जहानामए कंडस्स कोदंडविप्पमुक्कस्स लक्खाभिमुही निव्वाघाएणं गई पवत्तइ' હે ગૌતમ ! નિશાન તાકીને જ્યારે બાણને કોઈ નિયત લક્ષ્ય તરફ છોડવામાં આવે છે, ત્યારે માર્ગમાં કોઈ અવરોધ ન હોય તો તે બાણ નિયત લક્ષ્ય સુધી બરાબર પહોંચી જાય છે. બાણને ત્યાં સુધી પહોંચવામાં જેવી રીતે પૂર્વપ્રયોગને કારણરૂપ માનવામાં આવ્યો છે, એ જ પ્રમાણે અકર્માજીવની ગતિમાં પણ મુક્તિસ્થાન સુધી પહોંચવામાં પણ કારણરૂપ સકર્માવસ્થામાં પ્રાપ્ત કરેલ ગતિનો વેગ--આવશ્ય જ હોય છે, એમ સમજવું. હવે સૂત્રકાર આ વિષયનો ઉપસંહાર કરતા કહે છે કે—

'एवं खलु गोयमा ! नीसंगयाए नीरंगणयाए जाव पुव्वप्पओगेणं अकम्मस्स गई पण्णायइ'

આ પૂર્વોકત રીતે નિઃસંગ (કર્મોના સંગથી રહિત) હોવાને કારણે, કર્મમળથી રહિત હોવાને કારણે, મમત્વ છૂટી જવાને કારણે, ઉર્ધ્વગતિ કરવાના સ્વભાવને કારણે,

दनेन, निरिन्धनतया कर्मेन्धनराहित्येन, पूर्वप्रयोगेण सकर्मतावस्थायां गतिपरिणामत्वेन अकर्मणः कर्मरहितस्य जीवस्य गतिः प्रज्ञाप्यते=कथ्यते तीर्थङ्करैरिति भावः ॥ सू. ६ ॥

मूलम्—'दुक्खी णं भंते ! दुक्खे णं फुडे, अदुक्खी दुक्खेणं फुडे ? गोयमा ! दुक्खी दुक्खे णं फुडे, णो अदुक्खी दुक्खेणं फुडे। दुक्खी णं भंते ! नेरइए दुक्खेणं फुडे। अदुक्खी नेरइए दुक्खेणं फुडे ? गोयमा ! दुक्खी नेरइए दुक्खे णं फुडे. णो अदुक्खी नेरइए दुक्खेणं फुडे ! एवं दंडओ, जाव-वेमाणियाणं ! एवं पंच दंडगा नेयव्वा-दुक्खी दुक्खे णं फडे १, दुक्खी दुक्खं परियायइ २, दुकखी दुक्खं उदीरेइ ३, दुक्खी दुक्खं वेएइ ४, दुक्खी दुक्खं। निज्जरेइ ५ ॥ सू० ७

छाया—दुःखी खलु भदन्त ! दुःखेन स्पृष्टः, अदुःखी दुःखेन स्पृष्टः ? गौतम ! दुःखी दुःखेन स्पृष्टः, न अदुःखी दुःखेन स्पृष्टः, दुःखी खलु भदन्त !

उर्ध्वगति करनेके स्वभावके कारण, बंधन छेद हो जानेके कारण, कर्मरूप इंधनसे रहित होजानेके कारण, तथा पूर्वप्रयोगके कारण सकर्मावस्थामें प्राप्त गतिपरिणामके कारण कर्मरहित हुए भी जीवकी गति तीर्थंकरोंने लोकान्ततक कही है ॥सू०६॥

'दुक्खी णं भंते' इत्यादि।

सूत्रार्थ-(दुक्खी णं भंते ! दुक्खेणं फुडे, अदुक्खी दुक्खेणं फुडे, हे भदन्त ! दुःखी दुःखसे स्पृष्ट होता है कि अदुःखी दुःखसे स्पृष्ट होता है ? (गोयमा) हे गौतम ! (दुक्खी दुक्खेणं फुडे णो अदुक्खी

બંધન (કર્મબંધન) છેદાઈ જવાને કારણે, કર્મરૂપ ઇન્ધનથી રહિત થઈ જવાને કારણે, તથા પૂર્વપ્રયોગને કારણે- સકર્મ અવસ્થામાં પ્રાપ્ત કરેલા ગતિપરિણામને કારણે- કર્મ રહિત બનેલા જીવની ગતિ પણ તીર્થંકરોએ લોકાન્ત સુધીની કહી છે ॥સૂ ૬॥

'दुक्खी णं भंते !' ઇત્યાદિ-

સૂત્રાર્થ- (दुक्खी णं भंते ! दुक्खे णं फुडे, अदुक्खी दुक्खे णं फुडे ?) હે ભદન્ત ! દુઃખી જીવ દુઃખથી સ્પૃષ્ટ (બદ્ધ) હોય છે, કે અદુઃખી જીવ દુઃખથી સ્પૃષ્ટ હોય છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (दुक्खी दुक्खेणं फुडे, णो अदुक्खी

नैरयिकः दुःखेन स्पृष्टः, अदुःखी नैरयिको दुःखेन स्पृष्टः ? गौतम ! दुःखी नैरयिको दुःखेन स्पृष्टः, न अदुःखी नैरयिको दुःखेन स्पृष्टः । एवं दण्डको यावत्-वैमानिकानाम् । एवं पञ्च दण्डका ज्ञातव्याः-दुःखी दुःखेन स्पृष्टः ? दुःखी दुःखम् पर्याददाति २, दुःखी दुःखम् उदीरयति ३, दुःखी दुःखं वदयति ४, दुःखी दुःखं निर्जरयति ५ ॥ सू० ७ ॥

दुक्खेणं फुडे) दुःखी दुखसे स्पृष्ट होता है, अदुःखी दुःखसे स्पृष्ट नहीं होता है । (दुक्खी णं भंते ! नेरइए दुक्खेणं फुडे अदुक्खी नेरइए दुक्खे णं फुडे) हे भदन्त दुःखी नैरयिक दुःखसे स्पृष्ट होता है कि अदुःखी नैरयिक दुःखसे स्पृष्ट होता है ? (गोयमा दुक्खी नेरइए दुक्खेणं फुडे णो अदुक्ख नेरइए दुक्खेणं फुडे) हे गौतम ! दुःखी नैरयिक दुःखसे स्पृष्ट होता है अदुःखी नैरयिक दुःखसे स्पृष्ट नहीं होता है । (एवं दंडओ जाव वेमाणियाणं) इसी तरहकादण्डक यावत् वैमानिकों तकका जानना चाहिये । (एवं पंच दंडगा नेयव्वा) इसी तरहसे नैरयिक आदि २४ पदोंके तथा एक समुच्चय जीव पदके ये ५-५ दण्डक जानना चाहिये वे ये हैं (दुक्खी दुक्खेणं फुडे १, दुक्खी दुक्खं परियायइ२, दुक्खी दुक्खं उदीरेइ ३, दुक्खी दुक्खं वेएइ ४, दुक्खी दुक्खं निज्जरेइ) दुःखी दुःखसे स्पृष्ट होता है ? दुःखी दुःखको सवरूप से ग्रहण करता है २, दुःखी दुःखकी उदीरणा करता है ३, दुःखी दुःखी दुःखका वेदन करता है ४, दुखी दुःखकी निर्जरा करता है ५ ।

दुक्खेणं फुडे) દુ.ખી જીવ જ સ્પૃષ્ટ હોય છે, અદુઃખી જીવ દુ ખથી સ્પૃષ્ટ હોતો નથી. (दुक्खीण भंते ! नेरइए दुक्खेणं फुडे, अदुक्खी नेरइए दुक्खे णं फुडे ?) હે ભદન્ત ! દુઃખી નારક જીવ દુઃખથી સ્પૃષ્ટ હોય છે, અદુઃખી નારક જીવ દુઃખથી સ્પૃષ્ટ હોય છે ? (गोयमा ! दुक्खी नेरइए दुक्खे णं फुडे, णो अदुक्खी नेरइए दुक्खेणं फुडे) હે ગૌતમ ! દુઃખી નારક જીવ દુઃખથી સ્પૃષ્ટ હોય છે, અદુઃખી નારક જીવ દુ.ખથી સ્પૃષ્ટ હોતો નથી (एवं दंडओ जाव वेमाणियाणं) એ જ પ્રમાણે વૈમાનિકો સુધીના દંડક સમજવા (एवं पंच दंडगा नेयव्वा) આ રીતે નારકથી લઈને વૈમાનિક ૨૪ પદોના તથા એક સમુચ્ચય જીવપદનુ એમ ૨૫ પદોના પાંચ પાંચ દંડક નીચે પ્રમાણે સમજવા- (दुक्खी दुक्खेणं फुडे, दुक्खी दुक्खं परियायइ, दुक्खी दुक्खं उदीरेइ, दुक्खी दुक्खं वेएइ, दुक्खी दुक्खं निज्जरेइ) (૧) દુઃખી દુઃખથી સ્પૃષ્ટ થાય છે, (૨) દુઃખી દુઃખને સમસ્ત

टीका–पूर्वम् अकर्मणो वक्तव्यता प्रोक्ता, साम्प्रतं तत्प्रतिपक्षभूतस्य सकर्मणो वक्तव्यतामाह–'दुक्खी णं भंते' इत्यादि । 'दुक्खी णं भंते ! दुक्खेणं फुडे ?' गौतमः पृच्छति–हे भदन्त ! दुःखी दुःखजनकत्वात् दुःखं मिथ्यात्वादि कर्म कारणे कार्योपचारात्, तादृशकर्मवान् जीवो दुःखी दुःखेन दुःखजनक कर्मणा स्पृष्टः बद्धः किम् ? अथवा 'अदुक्खी दुक्खेणं फुडे' अदुःखी दुःखजनककर्मरहितो जीवः दुःखेन दुःखजनककर्मणा स्पृष्टः बद्धः ? भगवानाह–गोयमा ! दुक्खी दुक्खेणं फुडे, णो अदुक्खी दुक्खेणं फुडे' हे गौतम ! दुःखी दुःख-

टीकार्थ–अभी२ अकर्माजीवके विषयमें वक्तव्यताका कथन सूत्रकारने किया है अब वे इस सूत्रद्वारा सकर्माजीवके विषयकी वक्तव्यताका कथन कर रहे हैं इसमें गौतमने प्रभुसे ऐसा पूछा है कि 'दुक्खी णं भंते ! दुक्खेणं फुडे' हे भदन्त ! दुःखी जीव दुःखसे स्पृष्ट–बद्ध हुआ है कि 'अदुक्खी दुक्खेणं फुडे' अदुःखी जीव दुःखसे स्पृष्ट–बद्ध हुआ है ? कारणमें कार्यका उपचार होने से दुःखजनक मिथ्यात्व आदिकर्म यहां दुःख शब्दसे गृहीत हुए हैं ऐसे दुःखवालो दुःखजनककर्मवाला जो जीव है वह दुःखी शब्दका वाच्य है। ऐसा दुःखजनक कर्मवाला जीव दुःख जनककर्मसे स्पृष्ट–बद्ध हुआ है ? कि जो दुःखजनक कर्मसे रहित है वह जीव दुःख जनक कर्म से बद्ध हुआ है ? ऐसा सार इस प्रश्न का है। इसके उत्तर में प्रभु उनसे कहते हैं कि-'गोयमा ! दुक्खी

રીતે ગ્રહણ કરે છે. (૩) દુઃખી દુઃખની ઉદીરણા કરે છે (૪) દુઃખી દુઃખનું વેદન કરે છે, અને (૫) દુઃખી દુઃખની નિર્જરા કરે છે.

ટીકાર્થ– પહેલાના સૂત્રમાં સૂત્રકારે અકર્માજીવને વિષે (કર્મરહિત જીવ વિષે) વકતવ્યતાનું કથન કર્યું. હવે સૂત્રકાર સકર્માજીવના વિષયમાં વકતવ્યતાનું કથન કરે છે. આ વિષયને અનુલક્ષીને ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે– 'दुक्खीणं भंते ! दुक्खेणं फुडे, अदुक्खी दुक्खेणं फुडे ?' હે ભદન્ત ! દુઃખી જીવ દુઃખથી સ્પૃષ્ટ (બદ્ધ) થયેલો હોય છે, કે અદુઃખી જીવ દુઃખથી સ્પૃષ્ટ (બદ્ધ) થયેલો હોય છે ? કારણ વિના કાર્ય સંભવી શકતું નથી. કારણમાં કાર્યનો ઉપચાર હોવાથી દુઃખજનક મિથ્યાત્વ આદિ કર્મને અહીં 'દુઃખ' શબ્દથી ગ્રહણ કરવામાં આવેલ છે. એવા દુઃખવાળો – દુઃખજનક કર્મવાળો જે જીવ હોય છે તેને 'દુઃખી' શબ્દના વાચ્યરૂપે અહીં ગ્રહણ કરવામાં આવેલ છે. એવો દુઃખજનક કર્મવાળો જીવ દુઃખજનક કર્મથી સ્પૃષ્ટ (બદ્ધ) હોય છે, કે જે જીવ દુઃખજનક કર્મથી રહિત હોય છે તે દુઃખજનક કર્મથી સ્પૃષ્ટ હોય છે ? એવો આ પ્રશ્નનો ભાવાર્થ છે. તેનો

जनककर्मवान् जीवो दुःखेन दुःखजनककर्मणा स्पृष्टः बद्धः, न अदुःखी दुःखजनककर्मरहितो जीवः दुःखेन कर्मणा स्पृष्टो बद्धः अन्यथा सिद्धस्यापि दुःखजनककर्मणा बद्धत्वापत्तेः। गौतमः पृच्छति-'दुक्खी णं भंते! नेरइए दुक्खेणं फुडे' हे भदन्त! दुःखी दुःखजनककर्मवान् खलु नैरयिकः किं दुःखेन कर्मणा स्पृष्टः बद्धः? अथवा 'अदुक्खी नेरइए दुक्खेणं फुडे?' अदुःखी दुःखजनककर्मरहितो नैरयिकः दुःखेन कर्मणा स्पृष्टः? भगवानाह-'गोयमा! दुक्खी नेरइए दुक्खेणं फुडे, णो अदुक्खी नेरइए दुक्खेणं फुडे' हे गौतम! दुःखी दुःखहेतुककर्मवान् नैरयिकः दुःखेन कर्मणा स्पृष्टः नो अदुःखी दुःखहेतुकर्मरहितो नैरयिकः दुःखेन कर्मणा स्पृष्टः दुःखहेतुककर्म

दुक्खे णं फुडे, णो अदुक्खी दुक्खे णं फुडे' हे गौतम! जो जीव दुःखजनक कर्म से युक्त होता है वही जीव दुःखजनक कर्म से स्पृष्ट बद्ध होता है और जो जीव दुःखजनक कर्म से स्पृष्ट-बद्ध नहीं होता है वह दुःखजनक कर्म से स्पृष्ट भी नही होता है। यदि ऐसा माना जावे कि अदुःखी दुःखजनक कर्मसे बद्ध होता है तो सिद्ध जीव में भी दुःखजनक कर्म से स्पृष्टता मानने का प्रसंग प्राप्त होगा। अब गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं कि-दुक्खी णं भंते! नेरइए दुक्खे णं फुडे?' हे भदन्त! दुःखजनक कर्मवाला नैरयिक जीव दुःखजनक कर्म से स्पृष्ट होता है कि 'अदुक्खी नेरइए दुक्खे णं फुडे' जो नैरयिक जीव दुःखजनक कर्मवाला नहीं है वह दुःखजनक

ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે- 'गोयमा!' હે ગૌતમ! 'दुक्खी दुक्खेणं फुडे, णो अदुक्खी दुक्खेणं फुडे' જે જીવ દુઃખજનક કર્મથી યુકત હોય છે, એજ જીવ દુઃખજનક કર્મથી સ્પૃષ્ટ (બદ્ધ હોય છે, પણ જે જીવ દુઃખજનક કર્મથી સ્પૃષ્ટ પણ હોતો નથી. જો એવું માનવામાં આવે કે અદુઃખી દુઃખજનક કર્મથી બદ્ધ હોય છે, તો સિદ્ધ જીવમાં પણ દુઃખજનક કર્મ વડે સ્પૃષ્ટતા માનવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થશે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન- 'दुक्खीणं भंते! नेरइए दुक्खेणं फुडे?' હે ભદન્ત! દુઃખજનક કર્મવાળો નારક જીવ દુઃખજનક કર્મથી સ્પૃષ્ટ હોય છે, કે 'अदुक्खी नेरइए दुक्खेणं फुडे' દુઃખજનક કર્મવાળો ન હોય એવો નારક જીવ દુઃખજનક મિથ્યાત્વ આદિ કર્મથી સ્પૃષ્ટ હોય છે? તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે- 'गोयमा!' હે ગૌતમ! 'दुक्खी नेरइए दुक्खेणं फुडे, णो अदुक्खी नेरइए दुक्खेणं फुडे' જે નારક જીવ દુઃખજનક કર્મવાળો હોય છે, એજ દુઃખજનક

रहितस्य नैरयिकस्य दुःखेन कर्मणा बद्धत्वासंभवात्, अन्यथा सिद्धस्यापि तद्रहितत्वेन तद्बद्धत्वापत्तेः, 'एवं दंडओ जाव वेमाणियाणं' एवं नैरयिकवदेव दण्डको विज्ञेयः, कियत्पर्यन्तमित्याह–यावद् वैमानिकानां वैमानिकपर्यन्तानाम्

मिथ्यात्व आदि कर्म से स्पृष्ट होता है? इस के उत्तर में प्रभु गौतम से कहते हैं कि-'गोयमा' हे गौतम! 'दुःक्खी नेरइए दुक्खेणं फुडे, णो अदुक्खी नेरइए दुक्खेणं फुडे' जो नारकजीव दुःखजनक कर्मवाला होता है वही दुःखजनक कर्म से स्पृष्ट हुआ करता है, अदुःखी-दुःखजनक कर्म से रहित-नारकजीव-दुःखजनक कर्म से स्पृष्ट-बद्ध नहीं हुआ करता है। क्यों कि दुःख हेतुकर्म से रहित हुए नारकजीव में दुःखकर्म द्वारा बद्धत्वकी असभवता है यदि दु खकर्मसेरहित हुए नारक जीवमें दुःखकर्मद्वारा बद्धता मानी जावे तो ऐसी स्थिति में वही पूर्वोक्त दोष अर्थात् सिद्ध जीव के भी दुःखकर्म द्वारा स्पृष्टता मानने का प्रसंग प्राप्त होगा। क्यों कि जैसे– दुःखजनक कर्म से रहित भी नारक जीव में दुःखजनक कर्म द्वारा आप स्पृष्टता मानते हो तो फिर सिद्ध जीव में भी दुःखजनक कर्म द्वारा स्पृष्टता माननेमें क्या बाधा हो सकती है अतः इस अनिष्टप्रसंग से आपको यही मानना चाहिये कि दुःखजनक कर्म से स्पृष्ट जीव में ही दुःखजनक कर्म द्वारा स्पृष्टता होती है, दुःखजनक कर्म से अस्पृष्ट हुए जीव में नहीं। 'एवं दंडओ जाव वेमाणियाणं' नैरयिक जीव की तरह से ही

કર્મથી સ્પૃષ્ટ હોય છે, દુ.ખજનક કર્મથી રહિત હોય એવો નારક જીવ દુઃખજનક કર્મથી સ્પૃષ્ટ (બદ્ધ) હોતો નથી, કારણ કે દુઃખના કારણરૂપ કર્મથી રહિત હોય એવા નારક જીવમાં દુઃખજનક કર્મદ્વારા બદ્ધત્વની અસંભવિતતા હોય છે. જો દુઃખકર્મથી રહિત હોય એવા નારક જીવમાં દુઃખજનક કર્મદ્વારા સ્પૃષ્ટતા માનવામાં આવે, તો એવી સ્થિતિમા સિદ્ધ જીવમાં પણ દુઃખજનક કર્મ દ્વારા પૃષ્ટતા માનવાનો પ્રસગ પ્રાપ્ત થશે. કારણ કે દુઃખજનક કર્મથી રહિત નારક જીવમા દુ·ખજનક કર્મદ્વારા સ્પૃષ્ટતાને જો આપ માનતા હો, તો સિદ્ધજીવમાં પણ દુઃખજનક કર્મદ્વારા સ્પૃષ્ટતા માનવી જ પડશે! પણ એ વાત તો અસંભવિત છે. તેથી આપે એ વાત જ માનવી પડશે કે દુઃખજનક કર્મદ્વારા સ્પૃષ્ટ જીવમાં જ દુઃખજનક કર્મદ્વારા સ્પૃષ્ટતા થાય છે, દુઃખજનક કર્મથી અસ્પૃષ્ટ હોય એવા જીવમાં દુઃખજનક કર્મદ્વારા સ્પૃષ્ટતા સંભવી શકતી નથી. 'एवं दंडओ जाव वेमाणियाणं' નારક જીવોની જેમ જ વૈમાનિક પર્યન્તના

'एवं पंच दंडगा नेयव्वा'-एवं तथैव चतुर्विंशतेरपि नैरयिकादिवैमानिकान्तपदानां समुच्चयजीवपदस्य चैकस्य वक्ष्यमाणरीत्या पञ्च दण्डकाः (५+२५=१२५ संख्यकाः) आलापकाः नेतव्याः विज्ञेयाः। तानेव पञ्च दण्डकान् प्रदर्शयति 'दुक्खी दुक्खेणं फुडे ?' दुःखी दुःखेन स्पृष्टः ? इति प्रथम आलापकः १, 'दुक्खी दुक्खं परियायइ' दुःखी दुःखहेतुककर्मवान् दुःखंकर्म पर्याददाति सामस्त्येन उपादत्ते गृह्णाति निधत्तादिकं करोतीत्यर्थः, इति द्वितीयः २, दुक्खी दुक्खं उदीरेइ' दुःखी दुःखम् उदीरयति-इति तृतीयः ३, 'दुक्खी दुक्खं वेएइ' दुःखी दुःखं वेदयति-इति चतुर्थः ४, 'दुक्खी दुक्खं निज्जरेइ' दुःखी दुःखं निर्जरयति' इति पञ्चमो दण्डको बोध्यः ५, उदीरणवेदननिर्जरणानां स्वरूपं पूर्वमुक्तमेवेति ॥ सू. ७ ॥

वैमानिक देवोंतक का दण्डक जानना चाहिये। 'एवं पंच दंडगा नेयव्वा' इसी तरह से नैरयिक से लेकर वैमानिक तक के २४ पदों के तथा एक समुच्चय जीव पद के ५-५ दण्डक-आलापक-सूत्र जानना चाहिये- इस तरह कुल सूत्रों की संख्या १२५ हो जाती है। वे ५ दण्डक प्रत्येक पद के इस प्रकार से हैं-'दुक्खी दुक्खेणं फुडे' दुःखी जीव दुःख से- दुःखजनक कर्म से स्पृष्ट होता है १, 'दुक्खी दुक्खं परियायइ' दुःखी जीव दुःखजनक कर्म को सब तरफ से ग्रहण करता है अर्थात् निधत्तादि अवस्थावाला उन्हें बनाता है 'दुक्खी दुक्खं उदीरेइ' दुःखजनक कर्मवाला जीव दुःखजनक कर्म की उदीरणा करता है ३, 'दुक्खी दुक्ख वेएइ' दुःखजनक कर्मवाला जीव दुःखजनक कर्म का वेदन अनुभव करता है ४, 'दुक्खी दुक्खं निज्जरेइ'

આલાપકો સમજવા. 'एवं पंच दंडगा नेयव्वा' આ રીતે નારકથી લઇને વૈમાનિક સુધીના ૨૪ પદોના તથા એક સમુચ્ચય જીવપદનું, એવી રીતે ૨૫ પદોમાંના પ્રત્યેક પદોના પાંચ પાંચ આલાપક સૂત્ર સમજવા. આ રીતે કુલ ૧૨૫ આલાપક સૂત્રો બનશે. પ્રત્યેક પદના જે પાંચ આલાપક સૂત્ર કહ્યાં છે તે નીચે પ્રમાણે સમજવા- (૧) 'दुक्खी दुक्खेणं फुडे' દુઃખી જીવ દુઃખજનક કર્મ દ્વારા સ્પૃષ્ટ થાય છે, (૨) 'दुक्खी दुक्खं परियायइ' દુઃખી જીવ દુઃખજનક કર્મને બધી તરફથી ગ્રહણ કરે છે એટલે કે તેને નિધત્તાદિ અવસ્થાવાળું બનાવે છે (૩) 'दुक्खी दुक्खं उदीरेइ' દુઃખજનક કર્મવાળો જીવ દુઃખજનક કર્મની ઉદીરણા કરે છે. (૪) दुक्खी दुक्खं वेएइ' દુઃખજનક કર્મવાળો જીવ દુઃખજનક કર્મનું વેદન (અનુભવ) કરે છે. (૫) 'दुक्खी दुक्खं निज्जरेइ' દુઃખી જીવ દુઃખજનક

अनगारविशेषवक्तव्यता ।

मूलम्–'अनगारस्स णं भंते ! अणाउत्तं गच्छमाणस्स वा, चिट्ठमाणस्स वा, निसीयमाणस्स वा; तुयट्टमाणस्स वा, अणाउत्तं वत्थं पडिग्गहं कंबलं पायपुंछणं गेण्हमाणस्स वा; निक्खिवमाणस्स वा; तस्स णं भंते ! किं इरियावहिया किरिया कज्जइ, संपराइया किरिया कज्जइ ? गोयमा ! णो इरियावहिया किरिया कज्जइ, संपराइया किरिया कज्जइ । से केणट्ठेणं ?० गोयमा ! जस्सणं कोह माण-माया-लोभा वोच्छिन्ना भवंति; तस्स णं इरियावहिया किरिया कज्जइ; नो संपराइया किरिया कज्जइ; जस्स णं कोह-माण-माया-लोभा अवोच्छिन्ना भवति; तस्स णं संपराइया किरिया कज्जइ; णो इरिया वहिया किरिया कज्जइ । अहासुत्तं रीयमाणस्स इरियावहिया किरिया कज्जइ; उस्सुत्तं रीयमाणस्स संपराइया किरिया कज्जइ। से।णं उस्सुत्तमेव रीयइ से तेणट्ठेणं ।सू.८।

छाया–अनगारस्य खलु भदन्त ! अनायुक्तं गच्छतो वा, तिष्ठतो वा, निषीदतो वा, त्वग्वर्तयता वा अनायुक्तं वस्त्रं प्रतिग्रहं कम्बलं पादप्रोञ्छनं गृह्णतो

दुःखी जीव दुःखजनक कर्म की निर्जरा करता है । उदीरणा वेदना और निर्जरा इन का क्या स्वरूप है यह सब पहिले कहा ही जा चुका है ॥सू०७॥

अनगारविशेषवक्तव्यता—

'अनगारस्स णं भंते !' इत्यादि ।

सूत्रार्थ– (अणगारस्स णं भंते ! अणाउत्तं गच्छमाणस्स वा

કર્મની નિર્જરા કરે છે. ઉદીરણા, વેદના અને નિર્જરાનુ કેવું સ્વરૂપ હોય છે તે પહેલાં કહેવામાં આવ્યુ છે. ॥ સૂ ૭ ॥

અણગારની વિશેષ વકતવ્યતા–

'अनगारस्स णं भंते !' ઇત્યાદિ

સૂત્રાર્થ– (अणगारस्स णं भंते ! अणाउत्तं गच्छमाणस्स वा,

वा, निक्षिपतो वा, तस्य खलु भदन्त ! किम् ऐर्यापथिकी क्रिया क्रियते, सांपरायिकी क्रिया क्रियते ? गौतम ! न ऐर्यापथिकी क्रिया क्रियते, सांपरायिकी क्रिया क्रियते । तत् केनार्थेन ?. गौतम ! यस्य खलु क्रोध-मान-माया-लोभा व्युच्छिन्ना भवन्ति, तस्य खलु ऐर्यापथिकी क्रिया क्रियते, न सांपरायिकी

च्चिट्ठमाणस्स वा निसीयमाणस्स वा तुयट्टमाणस्स वा अणाउत्तं वत्थं पडिग्गहं कंबलं पायपुंछणं गेण्हमाणस्स वा, निक्खवमाणस्स वा- तस्स णं भंते ! किं इरियावहिया किरिया कज्जइ, संपराइया किरिया कज्जइ ?) हे भदन्त ! अनुपयुक्त होकर के गमन करनेवाले, खडे रहनेवाले, बैठनेवाले, करवट बदलनेवाले तथा अनुपयुक्त होकर ही वस्त्र, पात्र कम्बल, पादप्रोञ्छन- (रजोहरण तथा प्रमार्जिका) ग्रहण करनेवाले उन्हें धरनेवाले उस साधु के हे भदन्त ! क्या ऐर्यापथिकी क्रिया लगती है या सांपरायिकी क्रिया लगती है ? (गोयमा) हे गौतम ! (णो इरिया वहिया किरिया कज्जइ संपराइया किरिया कज्जइ) ऐसे साधुको ऐर्यापथिकी क्रिया नहीं लगती है, किन्तु सांपरायिकी क्रिया लगती है। (से केण ट्ठेणं.) हे भदन्त ! ऐसा आप किस कारण से कहते हैं कि ऐसे साधु को ऐर्यापथिकी क्रिया नहीं लगती है, सांपरायिकी क्रिया लगती है। (गोयमा) हे गौतम ! (जस्स णं कोह माण-माया-लोभा वोच्छिन्ना भवंति, तस्स णं इरिया

चिट्ठमाणस्स वा, निसीयमाणस्स वा, तुयट्टमाणस्स वा, अणाउत्तं वत्थं पडिग्गहं कंबलपायपुंछणं गेण्हमाणस्स वा, निक्खिवमाणस्स वा, तस्स णं भंते ! किं इरियावहिया किरिया कज्जइ, संपराइया किरिया कज्जइ ?) હે ભદન્ત ! ઉપયોગ રહિત અવસ્થામા ગમન કરનારો, ઉઠનારો, બેસનારો, પડખું બદલનારો, તથા ઉપયોગ રહિત અવસ્થામાં જ (અસાવધાનીથી) વસ્ત્ર, પાત્ર, કંબલ, પાદપ્રોંછન (રજોહરણ તથા પ્રમાર્જિકા) ગ્રહણ કરનાર અને મૂકનાર સાધુને શું ઐર્યાપથિકી ક્રિયા લાગે છે, કે સાંપરાયિકી ક્રિયા લાગે છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (णो इरियावहिया किरिया कज्जइ, संपराइया किरिया कज्जइ) એવા સાધુને ઐર્યાપથિકી ક્રિયા લાગતી નથી, પણ સાંપરાયિકી ક્રિયા લાગે છે (से केणट्ठेणं.) હે ભદન્ત ! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે એવા સાધુને ઐર્યાપથિકી ક્રિયા લાગતી નથી પણ સાંપરાયિકી ક્રિયા લાગે છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (जस्स णं कोह-माण-माया-लोभा वोच्छिन्ना भवंति, तस्स णं इरियावहिया किरिया कज्जइ,

क्रिया क्रियते, यस्य खलु क्रोध-मान-माया-लोभा अव्युच्छिन्ना भवन्ति, तस्य खलु सांपरायिकी क्रिया क्रियते, न ऐर्यापथिकी क्रिया क्रियते, यथासूत्रं रीयतः-ऐर्यापथिकी क्रिया क्रियते, उत्सूत्रं रीयतः सांपरायिकी क्रिया क्रियते, स खलु उत्सूत्रमेव रीयति, तत् तेनार्थेन. ॥ सू० ८ ॥

वहिया किरिया कज्जइ, णो संपराइया किरिया कज्जइ, जस्स णं कोह-माण-माया-लोभा अवोच्छिन्ना भवंति, तस्स णं संपराइया किरिया कज्जइ णो इरिया वहिया किरिया कज्जइ) जिस के क्रोध, मान, माया और लोभ ये क्षीण हो गये होते हैं ऐसे साधु को ऐर्यापथिकी क्रिया लगती है, सांपरायिकी क्रिया नहीं लगती है। तथा जिस के क्रोध, मान, माया, लोभ ये क्षीण नहीं हुए होते हैं ऐसे साधु को सांपरायिकी क्रिया लगती है, ऐर्यापथिकी क्रिया नहीं लगती है। (अहासुत्तं रीयमाणस्स ईरिया वहिया किरिया कज्जइ, उस्सुत्तं रीयमाणस्स संपराइया किरिया कज्जइ) सूत्र के अनुसार प्रवृत्ति करने वाले साधु को ऐर्यापथिकी क्रिया लगती है और जो साधु सूत्र के विरुद्ध अपनी प्रवृत्ति चालू रखता है उसे सांपरायिकी क्रिया लगती है। (से णं उस्सुत्तमेव रियइ से तेणट्ठेणं०) इस तरह उपयोगरहित साधु सूत्र विरुद्ध प्रवृत्ति करता है इसलिये हे गौतम! मैंने ऐसा कहा है कि ऐसे साधु को ऐर्यापथिकी क्रिया नहीं लगती, प्रत्युत सांपरायिकी क्रिया ही लगती है।

णो संपराइया किरिया कज्जइ, जस्सणं कोह, माण, माया, लोभा अवोच्छिन्ना भवंति, तस्स णं संपराइया किरिया कज्जइ, णो इरियावहिया किरिया कज्जइ) જેના ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ ક્ષીણ થઇ ગયા હોય છે એવા સાધુને ઐર્યાપથિકી ક્રિયા લાગે છે-સાંપરાયિકી ક્રિયા લાગતી નથી. પણ જે સાધુના ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ ક્ષીણ થયા હોતા નથી એવા સાધુને સાંપરાયિકી ક્રિયા લાગે છે-ઐર્યાપથિકી ક્રિયા લાગતી નથી. (अहासुत्तं रीयमाणस्स ईरियावहिया किरिया कज्जइ, उस्सुत्तं रीयमाणस्स संपराइया किरिया कज्जइ) સૂત્રના આદેશ અનુસાર પ્રવૃત્તિ કરનાર સાધુને ઐર્યાપથિકી ક્રિયા લાગે છે, પણ જે સાધુ સૂત્રના આદેશથી વિરૂદ્ધ પ્રવૃત્તિ કરે છે, તેને સાંપરાયિકી ક્રિયા લાગે છે. (सेणं उस्सुत्तमेव रियइ से तेणट्ठेणं) આ પ્રકારની ઉપયોગ રહિત અવસ્થાવાળો સાધુ સૂત્રના આદેશથી વિરૂદ્ધ હોય એવી પ્રવૃત્તિ કરે છે. હે ગૌતમ! તે કારણે મેં એવું કહ્યું છે કે એવા સાધુને ઐર્યાપથિકી ક્રિયા લાગતી નથી, પણ સાંપરાયિકી ક્રિયા લાગે છે.

टीका-कर्मबन्धाधिकारात् कर्मबन्धचिन्तावतोऽनगारस्य क्रियाधिकारमाह- 'अणगारस्स णं भंते' इत्यादि । 'अणगारस्स णं भते ! अणाउत्तं गच्छमाणस्स वा, चिट्ठमाणस्स वा, निसीयमाणस्स वा, तुयट्टमाणस्स वा' गौतमः पृच्छति- हे भदन्त ! अनगारस्य खलु अनायुक्तम् अनुपयोगम् उपयोगं विना, गच्छतो गमनं कुर्वतः, तिष्ठतो वा स्थितिं कुर्वतः, निषीदतो वा उपविशतः, त्वग्वर्तयतः पार्श्वपरिवर्तनं कुर्वतः, तथा 'अणाउत्तं वत्थं पडिग्गहं कंबलं पायपुंछणं गेण्हमाणस्स वा, निक्खिवमाणस्स वा' अनायुक्तम् अनुपयोगम् उपयोगं विना वस्त्रं, प्रतिग्रहं=पात्रं, कम्बलं, पादमोच्छनकं=रजोहरणं गृह्णतो वा=उपाददानस्य वा, निक्षिपतो वा=परिमुञ्चतो वा स्थापयतः इत्यर्थः, 'तस्स णं भंते ! किं इरिया

टीकार्थ—कर्मबंध का अधिकार चालू होने से कर्मबन्ध की चिन्तावाले साधु की क्रिया के अधिकार को सूत्रकार ने इस सूत्र द्वारा प्रकट किया है-इसमें गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है कि-'अणगारस्स णं भंते ! अणाउत्तं गच्छमाणस्स वा चिट्ठमाणस्स वा निसीयमाणस्स वा, तुयट्टमाणस्स वा' हे भदन्त! जो अनगार उपयोगसे-आत्मजागृति-सावधानता से रहित शून्य है और इसी प्रकार की स्थिति में वह अपनी गमनक्रिया को, खडे होने की क्रिया को, बैठने की क्रिया को, तथा करवट बदलने की क्रिया को करता है 'अणाउत्तं वत्थं पडिग्गहं, कंबलं, पायपुंछणं गेण्हमाणस्स वा, निक्खिवमाणस्स वा' एवं उपयोग शून्य होकर ही जो साधु वस्त्र को, पात्र को, कम्बल को, पादमोञ्छन (रजोहरण तथा प्रमार्जिका) को रखता और उठाता है, 'तस्स णं

ટીકાર્થ- કર્મબંધનો અધિકાર ચાલુ હોવાથી કર્મબન્ધની ચિન્તાવાળા સાધુની ક્રિયાનું વકતવ્ય સૂત્રકારે આ સૂત્ર દ્વારા પ્રકટ કર્યું છે

ગૌતમ સ્વામી સાધુની ક્રિયાને અનુલક્ષીને મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે 'अणगारस्स णं भंते ! अणाउत्तं गच्छमाणस्स वा, चिट्ठमाणस्स वा, निसीयमाणस्स वा, तुयट्टमाणस्स वा' હે ભદન્ત ! જે અણગાર (સાધુ) ઉપયોગથી (આત્મજાગૃતિથી, સાવધાનતાથી) રહિત છે, અને એ પ્રકારની સ્થિતિમાં જો તે ગમનક્રિયા કરતો હોય, ઉઠતો બેસતો હોય તથા પડખું બદલતો હોય, તથા 'अणाउत्तं वत्थं पडिग्गहं, कंबलं, पायपुञ्छणं गेण्हमाणस्स वा, निक्खिवमाणस्स वा' ઉપયોગરહિત સ્થિતિમા જ તે સાધુ વસ્ત્ર, પાત્ર, કંબલ અને પાદપ્રોંછન (રજોહરણ અને પ્રમાર્જિકા)ને ગ્રહણ કરતો હોય તથા મૂકતો હોય, તો तस्स णं

वहिया किरिया कज्जइ? संपराइया किरिया कज्जइ?' हे भदन्त! तस्य खलु असावधानतया गमनादिकं कुर्वतः वस्त्रादिकं चोपाददानस्य निदधानस्य वा अनगारस्य किम् ऐर्यापथिकी क्रिया क्रियते भवति? अथवा सांपरायिकी संपरायाः बादरकषायाः तेभ्यआगता. तेषु भवा वा सांपरायिकी क्रिया क्रियते भवति किम्? भगवानाह-'गोयमा! णो इरियावहिया किरिया कज्जइ' हे गौतम! तथाविधस्य श्रमणस्य न ऐर्यापथिकी क्रिया क्रियते एकादश द्वादश त्रयोदश-गुणस्थानवर्तिनः उपशान्तमोहस्य क्षीणमोहस्य वा श्रमणस्य केवल-

भं! क ईरिया वहिया किरिया कज्जइ, सपराइया किरिया कज्जइ' हे भदन्त! उस साधु को क्या ऐर्यापथिकी क्रिया लगती है? या सांपरायिकी क्रिया लगती है? गमनादिक क्रिया करते हुए तथा वस्त्रादि को धरते उठाते हुए साधु को योगनिमित्तक जो क्रियो होती है वह ऐर्यापथिकी क्रिया है-एवं बादर कषाय से आगत, या बादर कषायों के होने पर जो क्रिया होती है वह सांपरायिकी क्रिया है। इसमें यही प्रश्न किया गया है कि जो साधु उपयोग रहित अवस्था में जो भी क्रियाएँ करता है उनसे क्या उस साधु को सांपरायिकी क्रिया लगती है? या ऐर्यापथिकी क्रिया लगती है? इस के उत्तर में प्रभु उनसे कहते हैं कि-'गोयमा' हे गौतम! 'णो इरिया वहिया किरिया कज्जइ' इस प्रकार के श्रमण को ऐर्यापथिकी क्रिया नहीं लगती है-क्यों कि ऐर्यापथिकी क्रिया वह कहलाती है जो ग्यारहवें

भंते! किं ईरियावहिया किरिया कज्जइ, संपराइया किरिया कज्जइ?' ते साधुने ઐર્યાપથિકી ક્રિયા લાગે છે, કે સાંપરાયિકી ક્રિયા લાગે છે?

ગમનાદિ ક્રિયાઓ કરતા તથા વસ્ત્રાદિને ગ્રહણ કરતા અથવા મૂકતા સાધુ દ્વારા યોગનિમિત્તક જે ક્રિયા કરવામાં આવે છે, તે ક્રિયાને 'ઐર્યાતથિકી ક્રિયા' કહે છે, અને બાદર કષાયોને પરિણામે ઉદ્ભવતી અથવાં બાદર કષાયોનો સદ્ભાવ હોય ત્યારે જે ક્રિયા થાય છે, તે ક્રિયાને 'સાપરાયિકી ક્રિયા કહે છે અહીં પ્રશ્નનુ તાત્પર્ય એવું છે કે 'ઉપયોગરહિત અવસ્થામાં સાધુ જે જે ક્રિયાઓ કરે છે તે ક્રિયાઓને લીધે તેને સાંપરાયિકી ક્રિયા લાગે છે, કે ઐર્યાપથિકી ક્રિયા લાગે છે?'

તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે- 'गोयमा! णो ईरियावहिया किरिया कज्जइ' હે ગૌતમ એવા સાધુને ઐર્યાપથિકી ક્રિયા લાગતી નથી તેનુ કારણ નીચે પ્રમાણે છે. ઐર્યાપથિકી ક્રિયા તો યોગનિમિત્તક જ કરાતી હોય છે- કષાયનિમિત્તક હોતી નથી, કારણ કે દસમાં ગુણસ્થાન સુધી જ કષાયનું અસ્તિત્વ રહે છે.

योगनिमित्तशातावेदनीयकर्मकारणक्रिया ऐर्यापथिकी क्रियोच्यते सा न भवतीति भावः, । अपि तु 'संपराइया किरिया कज्जइ' सांपरायिकी क्रिया क्रियते भवति, जीवोपमर्दकत्वेन वैरानुषङ्गिकतयात्मदुष्कृतकारिभिरात्मभिः वध्यमानकर्मत्याशयः। गौतमस्तत्र कारणं पृच्छति – 'से केणट्ठेणं ?' हे भदन्त ! तत् केनार्थेन एवमुच्यते यत् तथाविधस्य श्रमणस्य न ऐर्यापथिकी क्रिया भवति, अपि तु सांपरायिकी क्रिया भवतीति, भगवानाह–'गोयमा ! जस्स णं कोह-

बारहवें और तेरहवें गुणस्थानवर्ती उपशान्त मोहवाले क्षीणमोहवाले एवं केवली के होती है। यह क्रिया वहां केवल योग निमित्तक ही होती है- कषाय निमित्तक नहीं है क्यों कि कषाय अपना काम दशवें गुणस्थान तक ही करता है। वहां पर यह क्रिया केवल शातावेदनीय कर्म का कारण होती है। अतःउपयोग रहित अवस्था में प्रवृत्ति करनेवाले साधु को जब ऐर्यापथिकी क्रिया होती ही नहीं है तो ऐसी स्थितिमें उसके 'संपराइया किरिया कज्जइ' सांपरायिक क्रिया ही होती है। अब गौतम इस विषय में प्रभु से कारण जानने की इच्छा से ऐसा पूछते है कि–'से केणट्ठेणं' हे भदन्त ! ऐसा आप किस कारणसे कहते हैं? अर्थात् तथाविध श्रमणके ऐर्यापथिकी क्रिया नहीं होती है, किन्तु सांपरायिकी क्रिया होती है इस आपके कथनमें क्या कारण है? इसके उत्तरमें प्रभु उनसे कहते हैं कि 'गोयमा' हे गौतम ! 'जस्स णं कोहमाणमायालोभा वोच्छिन्ना'

અગિયારમાં, બારમા, અને તેરમાં ગુણસ્થાને રહેતા ઉપશાન્ત મોહવાળા, ક્ષીણ મોહવાળા અને કેવલીને જ ઐર્યાપથિક ક્રિયા લાગે છે. ત્યાં તે ક્રિયા કેવળ સાતાવેદનીય કર્મને કારણે થાય છે ઉપયોગ રહિત અવસ્થામાં પ્રવૃત્તિ કરનાર સાધુ ઐર્યાપથિકી ક્રિયા કરતો નથી પણ સાંપરાયિકી ક્રિયા જ કરે છે–એટલે કે એવા સાધુને ઐર્યાપથિકી ક્રિયા લાગતી નથી, 'संपराइया किरिया कज्जइ' પણ સાંપરાયિકી ક્રિયા લાગે છે. હવે તેનું કારણ જાણવાની જિજ્ઞાસાથી ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને આ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછે છે–

'से केणट्ठेणं ?' હે ભદન્ત ! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે એવા સાધુને ઐર્યાપથિકી ક્રિયા લાગતી નથી, પણ સાંપરાયિકી ક્રિયા લાગે છે? એટલે કે એવા સાધુની ક્રિયાને ઐર્યાપથિકી ક્રિયા કેમ કહેતા નથી?

મહાવીર પ્રભુ જવાબ આપે છે કે 'गोयमा !' હે ગૌતમ ! 'जस्स णं कोह,

माण-माया-लोभा वोच्छिन्ना भवंति' हे गौतम ! यस्य खलु जीवस्य क्रोध-मान-माया-लोभाः व्युच्छिन्नाः सर्वथा क्षीणा उपशान्ता वा भवन्ति, 'तस्स णं इरियावहिया किरिया कज्जइ' तस्य खलु क्षीणोपशान्तक्रोध-मान-माया-लोभस्य ऐर्या पथिकी क्रिया क्रियते भवति 'णो संपराइया किरिया कज्जइ' नो सांपरायिकी क्रिया क्रियते किन्तु 'जस्स णं कोह-माया लोभा अवोच्छिन्ना भवंति' हे गौतम ! यस्य खलु जीवस्य क्रोध-मान-माया-लोभाः अव्युच्छिन्नाः सर्वथा अक्षीणाः अनुपशान्ता वा भवन्ति 'तस्स णं संपराइया किरिया कज्जइ, णो इरियावहिया किरिया कज्जइ' तस्य खलु अक्षीणानुपशान्तक्रोध-मान-माया-लोभस्य जीवस्य सांपरायिकी क्रिया क्रियते-भवति न ऐर्यापथिकी क्रिया क्रियते । अथ च 'अहासुत्तं रीयमाणस्स इरियावहिया किरिया कज्जइ' यथासूत्र सूत्रमनतिक्रम्य रीयतः शास्त्रानुसारं विहरतः अनगारस्य ऐर्यापथिकी

जिस साधुके क्रोध, मान, माया और लोभ ये चारों ही सर्वथा क्षीण होगये हैं, या उपशान्त होगये हैं 'तस्स णं इरियावहिया किरिया कज्जइ' उस साधुके ऐर्यापथिकी क्रिया होती है । तथा 'जस्स णं कोह, माण, माया, लोभा अवोच्छिन्ना भवंति' जिस साधुके क्रोध, मान, माया, लोभ ये चारों ही क्षीण नहीं हुए हैं, या उपशान्त नहीं हुए हैं ऐसे अक्षीण या अनुपशान्त क्रोध, मान, माया, लोभवाले जीवके 'संपराइया किरिया कज्जइ' सांपरायिकी क्रिया होती है, ऐर्यापथिकी क्रिया नहीं होती है । 'अहासुत्तं रीयमाणस्स ईरिया-वहिया किरिया कज्जइ' तथा जो सूत्रकी मर्यादाको उल्लंघन नहीं करके शास्त्रके अनुसार अपनी प्रवृत्ति करता है ऐसे अनगारके ऐर्यापथिकी

माण, माया, लोभा, वोच्छिन्ना' જે સાધુના ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ સર્વથા ક્ષીણ થઇ ગયા હોય છે, અથવા ઉપશાન્ત થઇ ગયા હોય છે, 'तस्स णं ईरियावइया किरिया कज्जइ' તે સાધુ દ્વારા ઐર્યાપથિકી ક્રિયા થાય છે, તથા 'जस्स णं कोह, माण, माया, लोभा अवोच्छिन्ना भवंति' જે સાધુના ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ ક્ષીણ થયા હોતા નથી, અથવા ઉપશાન્ત થયા હોતા નથી એવા અક્ષીણ અથવા અનુપશાન્ત ક્રોધ, માન, માયા અને લોભવાળા સાધુ દ્વારા 'संपराइया किरिया कज्जइ' સાંપરાયિકી ક્રિયા કરાય છે – ઐર્યાપથિકી ક્રિયા થતી નથી. 'अहासुत्तं रीयमाणस्स ईरियावहिया किरिया कज्जइ' જે સાધુ શાસ્ત્રની મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન કરતો નથી અને શાસ્ત્રના આદેશ પ્રમાણે જ પ્રવૃત્તિ કરે છે, એવા

क्रिया क्रियते किन्तु-'असुत्तं रीयमाणस्स संपराइया किरिया कज्जइ' उत्सूत्रं रियतः सूत्रमतिक्रम्य सूत्रोक्तमनाचरतः विचरतः कषायवशात्संयममयथार्थतया पालयतः अनगारस्य सांपरायिकी क्रिया क्रियते नो ऐर्यापथिकी क्रियाक्रियते। अन्ते उपसंहरन्नाह 'सेणं उस्सुत्तमेव रीयइ, से तेणट्ठेणं, हे गौतम ! स खलु अनुपयुक्तः उपयोगरहितः श्रमणः उत्सूत्रमेव सूत्रविरुद्धमेव रीयति आचरति, तत् तेनार्थेन तेन कारणेन तस्य असमवहितस्य श्रमणस्य सांपरायिकी क्रिया क्रियते, नो ऐर्यापथिकी क्रियेति भावः ॥ सू० ८ ॥

अङ्गारादिदोषवर्जिताहारादिवक्तव्यता ।

मूलम्-अह भंते ! सइंगालस्स; सधूमस्स, संजोयणादोस-दुट्ठस्स पाण-भोयणस्स के अट्ठे पण्णत्ते ! गोयमा ? जे णं निग्गंथे वा निग्गंथी वा फासु-एसणिज्जं असण-पाण-खाइम-साइमं पडि-ग्गाहेत्ता मुच्छिए; गिद्धे गढिए; अज्झोववण्णे आहारं आहारेइ;

क्रिया होती है। तथा 'असुत्तं रीयमाणस्स संपराइया किरिया कज्जइ' जो उत्सूत्रसूत्रोक्त आचार विचार के अनुसार अपनी प्रवृत्ति नहीं करता है किन्तु कषायके वश से संयमकी अयथार्थरूपसे पालन करता है, उस अनगारके सांपरायिकी क्रिया होती है। ऐर्यापथिकी क्रिया नहीं होती है। अब अन्तमें विषयका उपसंहार करते हुए सूत्रकार कहते हैं कि 'से णं उस्सुत्तमेव रियइ से तेणट्ठेणं' हे गौतम! उपयोगरहित श्रमण सूत्रविरुद्ध ही आचरण करता है इस कारण असमवहित अनुपयुक्त उस श्रमणके सांपरायिकी क्रिया होती है ऐर्यापथिकी क्रिया नहीं होती ऐसा मैंने कहा है ॥ सू० ८ ॥

સાધુ દ્વારા ઐર્યાપથિકી ક્રિયા જ થાય છે. પરન્તુ 'असुत्तं रीयमाणस्स संपराइया किरिया कज्जइ' જે સાધુ શાસ્ત્રોકત રીતે વર્તવાને બદલે શાસ્ત્રના આદેશની વિરૂદ્ધની પ્રવૃત્તિ કરે છે – કષાયને કારણે સંયમની યથાર્થ રીતે આરાધના કરતો નથી, તે સાધુ દ્વારા સાંપરાયિકી ક્રિયા થાય છે. તેના દ્વારા ઐર્યાપથિકી ક્રિયા થતી નથી. હવે આ વિષયનો ઉપસંહાર કરતાં સૂત્રકાર કહે છે કે- से णं उस्सुत्तमेव रियइ से तेणट्ठेणं હે ગૌતમ ! ઉપયોગરહિત શ્રમણ શાસ્ત્ર વિરૂદ્ધનું જ આચરણ કરતો હોય છે. તે કારણે મેં એવું કહ્યું છે કે અસમવહિત (ઉપયોગ રહિત) તે શ્રમણને સાંપરાયિકી ક્રિયા લાગે છે, તેને ઐર્યાપથિકી ક્રિયા લાગતી નથી ॥ સૂ. ૮ ॥

एस णं गोयमा ! सइंगाले पाण-भोयणे । जे णं निग्गंथे वा; निग्गंथी वा फासु-एसणिज्जं असण-पाण-खाइम-साइमं पडिग्गाहित्ता महयाअप्पत्तियं कोहकिलामं करेमाणे आहारं आहारेइ एस णं गोयमा ! सधूमे पाण भोयणे । जे णं निग्गंथे वा जाव पडिग्गाहेत्ता गुणुप्पायणहेउं अण्णदव्वेणं सद्धिं संजोएत्ता आहारं आहारेइ, एसणं गोयमा ! संजोयणादोसदुट्ठे पोण-भोयणे । एस णं गोयमा ! सइंगालस्स; सधूमस्स, संजोयणादोसदुट्ठस्स पाण-भोयणस्स अट्ठे पण्णत्ते । अह भंते ! वीइंगालस्स, वीय-धूमस्स, संजोयणादोसविप्पमुक्कस्स पाण–भोयणस्स के अट्ठे पण्णत्ते ?, गोयमा ! जे णं निग्गंथे वा, जाव पडिग्गाहेत्ता असुच्छिए जाव-आहारेइ, एस णं गोयमा ! वीइंगाले पाणभोयणे । जे णं निग्गंथे वा, निग्गंथी वा जाव–पडिग्गाहेत्ता णो महया-अप्पत्तियं जाव-आहारेइ, एस णं गोयमा ! वीयधूमे पाणभोयणे । जेणं निग्गंथे वा, निग्गंथी वा, जाव–पडिग्गाहेत्ता, जहा लद्धं तहा आहारं आहारेइ, एस णं गोयमा ! संजोयणादोस-विप्प मुक्के पाण-भोयणे । एस णं गोयमा ! वीइंगालस्स, वीयधूम-स्स, संजोयणादोसविप्पमुक्कस्स पाण-भोयणस्स अट्ठे पण्णत्ते ' ॥ सू० ९ ॥

छाया—अथ भदन्त ! साङ्गारस्य, सधूमस्य, संयोजनादोषदुष्टस्य पानभोजनस्य कोऽर्थः प्रज्ञप्तः ? गौतम ! यः खलु निर्ग्रन्थो वा, निग्रन्थी वा प्रासुकैषणीयम् अशन-पान-खादिम-स्वादिमं प्रतिगृह्य मूर्च्छितः, गृद्धः, ग्रथितः,

अध्युपपन्नः, आहारम् आहरति, एतत् खलु गौतम ! साङ्गारं पान-भोजनम् । यः खलु निर्ग्रन्थो वा, निर्ग्रन्थी वा प्रासुकैषणीयम् अशन-पान-खादिम-स्वादिमं प्रतिगृह्य महदप्रीतिकं क्रोध-क्लमं कुर्वन् आहारम् आहरति, एतत् खलु

अङ्गारादिदोषवर्जित आहारादिवक्तव्यता—
'अह भंते ! सइंगालस्स' इत्यादि ।

सूत्रार्थ-(सइंगालस्स सधूमस्स संजोयणा दोसदुट्ठस्स पाणभोयणस्स के अट्ठे पण्णत्ते) हे भदन्त ! अंगारदोषसहित, धूमदोषसहित, तथा संयोजना दोषसे दूषित ऐसे पानभोजनका क्या अर्थ कहा गया है? (गोयमा) हे गौतम ! (जे णं निग्गंथे वा निग्गंथी वा फासुएसणिज्जं असणपाणखाइमसाइमं पडिग्गाहेत्ता मुच्छिए, गिद्धे, गढिए, अज्झोववण्णे आहारं आहारेइ) जो कोइ निर्ग्रन्थ-साधु-या निर्ग्रन्थी साध्वी, प्रासुक और एषणीय ऐसे अशन, पान, खादिम तथा स्वादिम आहारको प्राप्त करके उसमें मूर्च्छित, गृद्ध, ग्रथित एवं आसक्त होता हुआ उसे अपने उपयोग में लाता है (एस णं गोयमा ! सइंगाले पाणभोयणे) तो हे गौतम ! ऐसा वह पान भोजन अंगार दोष सहित माना गया है। (जे णं निग्गंथे वा निग्गंथी वा फासु-एसणिज्जं असण-पाण-खाइम-साइमं पडिग्गाहित्ता महया अप्पत्तियं कोहकिलामं करेमाणे

અંગારાદિ દોષવિર્જત આહારાદિ વક્તવ્યતા–
'अह भंते ! सइंगालस्स' ઇત્યાદિ—

સૂત્રાર્થ- (सईगालस्स सधूमस्स, संजोयणादोसदुट्ठस्स पाणभोयणस्स के अट्ठे पण्णत्ते ?) હે ભદન્ત ! અંગારદોષ સહિત, ધૂમદોષ સહિત અને સંયોજના દોષથી દૂષિત આહાર–પાણીનું લક્ષણ કયું કહ્યું છે ?

(गोयमा !) હે ગૌતમ ! (जे णं निग्गंथे वा निग्गंथी वा फासुएसणिज्जं असण–पाण–खाइम–साइमं पडिगाहेत्ता मुच्छिए, गिद्धे, गढिए, अज्झोववण्णे आहारं आहारेइ) જો કોઈ સાધુ કે સાધ્વી પ્રાસુક (અચિત્ત) અને એષણીય અશન, પાન, ખાદ્ય અને સ્વાદ્ય રૂપ ચતુર્વિધ આહારની પ્રાપ્તિ કરીને તેમાં મૂર્ચ્છિત, લોલુપ, ગ્રથિત અને આસક્ત થઈને તેને પોતાના ઉપયોગમાં લે છે, (एस णं गोयमा ! सइंगाले पाणभोयणे) તો હે ગૌતમ ! એવા આહાર પાણીને અંગાર દોષ યુક્ત માનવામાં આવે છે. (जे णं निग्गंथे वा निग्गंथी वा फासु–एसणिज्जं असण–पाण–खाइम–साइमं पडिग्गाहित्ता महया अप्पत्तियं कोहकिलामं करेमाणे आहारं आहारेइ–एस णं

गौतम ! सधूमं पानभोजनम्। यः खलु निर्ग्रन्थो वा यावत्-प्रतिगृह्य गुणोत्पादनहेतुम् अन्यद्रव्येण सार्द्धम् संयोज्य आहारम् आहरति, एतत् खलु गौतम ! संयोजनादोषदुष्टं पान-भोजनम्। एष खलु गौतम ! साङ्गारस्य, सधूमस्य, संयोजनादोषदुष्टस्य पान-भोजनस्य अर्थः प्रज्ञप्तः। अथ भदन्त ! वीताङ्गारस्य,

---

आहारं आहारेइ-एस णं गोयमा ! स धूमे ! पाणभोयणे) जो कोई निर्ग्रन्थ साधु या निर्ग्रन्थी साध्वी प्रासुक और एषणीय ऐसे अशन, पान, खादिम तथा स्वादिम आहार को प्राप्त करके क्रोध से खिन्न मन उसे अत्यन्त अप्रीति पूर्वक अपने उपयोग में लाता है-तो हे गौतम ! ऐसा वह पान भोजन धूम दोषवाला माना गया है। (जे णं निग्गंथे वा जाव पडिग्गाहेत्ता गुणुप्पायणहेउ अण्णदव्वे णं सद्धिं संजोएत्ता आहारं आहारेइ, एस णं गोयमा ! संजोयणा दोस दुट्ठे पाणभोयणे) जो निर्ग्रन्थ-साधु या निर्ग्रन्थी-साध्वी, यावत् आहार को प्राप्त कर के उसे स्वादिष्ट बनाने के निमित्त दूसरे द्रव्य के साथ मिलाकर खाता है, तो हे गौतम ! ऐसा वह पान भोजन संयोजना दोष से दूषित माना गया है। (एस णं गोयमा ! सइंगालस्स सधूमस्स संजोयणादोसदुट्ठस्स पाणभोयणस्स अट्ठे पण्णत्ते) हे गौतम ! साङ्गार, सधूम और संयोजना दोषदुष्ट पान भोजन का ऐसा अर्थ

गोयमा ! स धूमे ! पाणभोयणे) જો કોઇ નિર્ગ્રંથ (સાધુ) કે નિર્ગ્રંથી (સાધ્વી) પ્રાસુક અને એષણીય અશન, પાન, ખાદ્ય અને સ્વાદ્ય રૂપ ચતુર્વિધ આહારને પ્રાપ્ત કરીને ક્રોધથી ખિન્ન થઇને અતિશય અપ્રીતિ (ઘૃણા) પૂર્વક પોતાના ઉપયોગમાં લે છે, તો હે ગૌતમ ! તે સાધુના તે આહારપાણીને ધૂમદોષવાળા માનવામા આવે છે. जे णं निग्गंथे वा जाव पडिग्गाहेत्ता गुणुप्पायणहेउं अण्णदव्वेणं सद्धिं संजोएत्ता आहारं आहारेइ, एस णं गोयमा ! संजोयणा दोसदुट्ठे पाणभोयणे) જે નિર્ગ્રંથ (સાધુ) અથવા નિર્ગ્રંથી (સાધ્વી) પ્રાસુક અને એષણીય આહારને પ્રાપ્ત કરીને તેને સ્વાદિષ્ટ બનાવવાને માટે બીજાં દ્રવ્યોની સાથે મેળવીને ખાય છે, હે ગૌતમ ! તે સાધુ કે સાધ્વીના આહારને સંયોજના દોષથી દૂષિત માનવામાં આવે છે.

(एस णं गोयमा ! सइंगालस्स सधूमस्स संजोयणा दोसदुट्ठस्स पाणभोयणस्स अट्ठे पण्णत्ते) હે ગૌતમ ! સાઙ્ગાર, સધૂમ અને સંયોજના દોષથી દૂષિત આહાર-પાણીનું ઉપર કહ્યાં પ્રમાણેનું લક્ષણ સમજવું.

वीतधूमस्य, संयोजनादोषविप्रमुक्तस्य पान-भोजनस्य कोऽर्थः प्रज्ञप्तः ? गौतम ! यः खलु निर्ग्रन्थो वा यावत्-प्रतिगृह्य अमूर्च्छितः यावत्-आहरति, एतत् खलु गौतम ! वीताङ्गारं पान-भोजनम् । यः खलु निर्ग्रन्थो वा, निर्ग्रन्थी वा, यावत्-प्रतिगृह्य नो महदप्रीतिकं यावत्-आहरति, एतत् खलु गौतम ! वीतधूमं पान-भोजनम्, यः खलु निर्ग्रन्थो वा, यावत्-प्रतिगृह्य, यथा लब्धं तथा आहारम् आहरति, एतत् खलु गौतम ! संयोजनादोष-

कहा गया है । (अह भंते ! वीइंगालस्स, वीयधूमस्स, संजोयणादोसविप्पमुक्कस्स पानभोयणस्स के अट्ठे पण्णत्ते) हे भदन्त ! अंगार दोषरहित, धूमदोषरहित, तथा संयोजना दोषरहित ऐसे पान भोजन का क्या अर्थ कहा गया है ? (गोयमा) हे गौतम ! (जे णं निग्गं थे वा जाव पडिग्गाहेत्ता अमुच्छिए जाव आहारेइ, एस णं गोयमा ! वीइंगाले पाणभोयणे) जो निर्ग्रन्थ-साधु यावत् आहार को ग्रहण करके मूर्च्छारहित होकर यावत् उसे अपने उपयोग में लाता है ऐसा वह आहार-पान भोजन अंगार दोष रहित कहा गया है । (जे णं निग्गं थे वा निग्गंथी वा जाव पडिग्गाहेत्ता णो महया अप्पत्तिय जाव आहारेइ, एस णं गोयमा ! वीयधूमे पाणभोयणे, जेणं निग्गंथे वा निग्गंथीं वा जाव पडिग्गाहेत्ता जहालद्धं तहा आहारं आहारेइ, एस णं गोयमा ! संजोयणादोसविप्पमुक्के पाणभोयणे एस णं गोयमा !

(अह भंते ! वीइंगालस्स, वीयधूमस्स संजोयणादोसविप्पमुक्कस्स पाणभोयणस्स के अट्ठे पण्णत्ते ?) હે ભદન્ત ! અંગારદોષ રહિત, ધૂમદોષ રહિત તથા સંયોજના દોષરહિત આહારપાણીના ક્યાં કયા લક્ષણો કહ્યાં છે ?

(गोयमा !) હે ગૌતમ ! (जे णं निग्गंथे वा जाव पडिग्गाहेत्ता अमुच्छिए जाव आहारेइ, एसणं गोयमा ! वीइंगाले पाणभोयणे) જે સાધુ કે સાધ્વી પ્રાસુક અને એષણીય અશનાદિ આહારને પ્રાપ્ત કરીને મૂર્છા, લોલુપતા, આસક્તિ આદિથી રહિત થઇને તેને પોતાના ઉપયોગમાં લે છે, એવા સાધુના તે આહાર-પાણીને અંગારદોષ રહિત માનવામાં આવે છે जे णं निग्गंथे वा, निग्गंथी वा जाव पडिग्गाहेत्ता णो महया अप्पत्तियं जाव आहारेइ, एस णं गोयमा ! वीयधूमे पाणभोयणे) જે સાધુ અથવા સાધ્વી પ્રાસુક અને એષણીય અશનાદિ ચતુર્વિધ આહારને પ્રાપ્ત કરીને અપ્રસન્નતા અને ક્રોધનો ત્યાગ કરીને સંતોષપૂર્વક ખાય છે, એવા સાધુના તે આહાર-પાણીને ધૂમદોષ રહિત કહેલ છે. (जे णं निग्गं थे वा निग्गंथी वा जाव पडिग्गाहेत्ता जहा लद्धं तहा अहारं आहारेइ, एस णं

विप्रमुक्तं पान-भोजनम्, एष खलु गौतम! वीताङ्गारस्य, वीतधूमस्य, संयोजनादोषविप्रमुक्तस्य पान-भोजनस्यार्थः प्रज्ञप्तः ॥

टीका-अनगाराधिकारात् तस्य मण्डलदोषयुक्तमाहारादिकं प्रतिपादयितुमाह-'अह भंते' इत्यादि। 'अह भंते! सइंगालस्स, सधूमस्स, संयोजना दोसदुट्ठस्स पाण-भोयणस्स के अट्ठे पण्णत्ते?' गौतमः पृच्छति-हे भदन्त! अथ

वीइंगालस्स वीयधूमस्स, संजोयणादोसविप्पमुक्कस्स पाणभोयणस्स अट्ठ पण्णत्ते) जो निर्ग्रन्थ साधु' या निर्ग्रन्थी साध्वी यावत् आहारको प्रासकर अत्यन्त अप्रीतिपूर्वक यावत् उसे अपने उपयोगमें नहीं लाता है ऐसा वह पानभोजन हे गौतम! धूमदोषरहित कहा गया है। जो निर्ग्रन्थ साधु या साध्वी यावत् आहारको प्रासकर उसे स्वादिष्ट बनानेके निमित्त दूसरे द्रव्यके साथ उसे मिलाता नहीं है और जैसा आहारपान भिक्षावृत्तिमें प्राप्त होता है वैसा ही उसे अपने उपयोगमें लेलेता है-ऐसा वह पान भोजन हे गौतम! संयोजना दोषसे रहित कहा गया है।

टीकार्थ-यहां अनगारका अधिकार चल रहा है इससे उसके मण्डलदोषयुक्त आहारादिका प्रतिपादन सूत्रकारने किया है इसमें गौतमने प्रभुसे एसा पूछा है कि 'अह भंते! सइंगालस्स, सधूमस्स संजोयणादोसदुट्ठस्स पाणभोयणस्स के अट्ठे पण्णत्ते' हे भदन्त!

गोयमा संजोयणादोसविप्पमुक्के पाणभोयणे) જે નિર્ગ્રંથ (સાધુ) કે નિર્ગ્રંથી (સાધ્વી) પ્રાસુક અને એષણીય ચતુર્વિધ આહારને લાવીને તેને સ્વાદિષ્ટ બનાવવા માટે બીજાં દ્રવ્યો સાથે તેનું મિશ્રણ કરતા નથી, પણ ભિક્ષાવૃત્તિમાં જેવા આહાર-પાણીની પ્રાપ્તિ થાય છે, એવા આહાર પાણીને જ પોતાના ઉપયોગમાં લે છે, તે સાધુ-સાધ્વીના આહારપાણીને સંયોજના દોષથી રહિત માનવામાં આવે છે. (एस णं गोयमा! वीइंगालस्स, वीयधूमस्स, संजोयणादोसविप्पमुक्कस्स पाणभोयणस्स अट्ठे पण्णत्ते) હે ગૌતમ! અંગારદોષ રહિત, ધૂમદોષ રહિત અને સંયોજનાદોષ રહિત આહારના આ પ્રકારનાં લક્ષણો કહ્યાં છે.

ટીકાર્થ- અણગારનો અધિકાર ચાલી રહ્યો છે. તેથી સૂત્રકારે આ સૂત્રમાં તેના દોષયુક્ત આહારાદિનું પ્રતિપાદન કર્યું છે - ગૌતમ સ્વામી આ વિષયને અનુલક્ષીને મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે- 'अह भंते! सइंगालस्स, सधूमस्स, संजोयणादोसदुट्ठस्स पाणभोयणस्स के अट्ठे पण्णत्ते?' હે ભદન્ત! સિદ્ધાંતમાં

साङ्गारस्य यः आहारविषयरागाग्निरनगारः चारित्रेन्धनमङ्गारमिव करोति सोऽङ्गार एवोच्यते, तेन सह विद्यमानं पानभोजनम् साङ्गारमुच्यते, तस्य साङ्गारदोषसहितस्य तथा सधूमस्य चारित्रेन्धनधमहेतुत्वात् द्वेषो धूमः कारणे कार्योपचारात् तेन सह विद्यमानं भक्तादिकं सधूमं, तस्य सधूमदोपदुष्टस्य एवं संयोजनादोषदुष्टस्य, गृहीताहारं सुस्वादुं विधातुं द्रव्यान्तरेण संयोज्य योऽनगारः आहरति तदाहारः संयोजनादोषदूषितो भवति। तथाविधस्य

सिद्धान्तमें अंगारदोषसहित, और संयोजना दोषसहित आहारका परित्याग साधु के लिये कहा गया है सो अंगारदोषसहित, धूमदोप-सहित और संयोजनादोप सहित आहारका अर्थ लक्षण-क्या है? जो अनगार आहार विषयकरागकी अग्निसे प्रज्वलित होता हुआ अपने चारित्ररूप इन्धनको अंगारके जैसा करलेता है ऐसा वह साधु अंगार ही जैसा कहा गया है इस अंगारके साथ विद्यमान जो पानादिक हैं वे इसीलिये साङ्गार कहे गये हैं सो इस अङ्गारदोष सहित आहारका, तथा चारित्ररूप इन्धनमें धूमका हेतु होनेसे द्वेषको यहाँ कारणमें कार्यके उपचारकोलेकर धूमरूपमाननेसे इस धूमरूप द्वेषके साथ विद्यमान जो भक्तादिक हैं वे सधूम हैं सो इस सधूमदोषदुष्ट आहारका तथा इसी तरहसे संयोजनादोष युक्त आहारका गृहीत आहारको सुस्वादयुक्त बनानेके लिये द्रव्यान्तर के साथ उसे मिलाकर जो अनगार खाता है ऐसा वह आहार संयोजनादोषसे युक्त कहा गया है सो ऐसे संयोजनादोषयुक्त आहारका

કહ્યું છે કે અંગાર દોષયુકત, ધૂમ દોષયુકત અને સંયોજના દોષયુકત આહારનો સાધુઓએ પરિત્યાગ કરવો જોઇએ. તો હે ભદન્ત! અંગાર દોષયુકત આહારના, ધૂમ દોષયુકત આહારના અને સંયોજના દોષયુકત આહારના લક્ષણો કયાં કયાં છે? જે અણગાર આહાર વિષયક રાગની અગ્નિથી પ્રજવલિત થઇને પોતાના ચારિત્રરૂપ ઇન્ધનને અંગારા જેવું કરી નાખે છે, એવા તે સાધુને અંગારા જેવો કહ્યો છે- આ અંગારાની સાથે વિદ્યમાન જે આહાર-પાણી છે તેમને એ કારણે જ સાઙગાર (અંગાર યુકત) કહ્યા છે આ અંગાર દોષયુકત આહારનું લક્ષણ છે, તથા ચારિત્રરૂપ ઇન્ધનમા ધૂમના હેતુરૂપ હોવાથી દ્વેષને અહીં કારણમાં કાર્યના ઉપચારની અપેક્ષાએ ધૂમરૂપ માનવામાં આવેલ હોવાથી તે ધૂમરૂપ દ્વેષની સાથે વિદ્યમાન જે આહારાદિ હોય છે તેમને સધૂમ આહારપાણી કહે છે, પ્રાપ્ત કરેલા આહારને સ્વાદિષ્ટ બનાવવાને માટે બીજાં પદાર્થો સાથે મેળવીને ખાનાર અણગારના આહારને સંયોજના દોષયુકત આહાર કહે છે.

पान-भोजनस्य कः अर्थः प्रज्ञप्तः=कथितः ? भगवानाह-'गोयमा ! जे णं निग्गंथे वा, निग्गंथी वा फासु-एसणिज्जं' हे गौतम ! यः खलु कश्चित् निर्ग्रन्थः साधुर्वा, निर्ग्रन्थी साध्वी वा काचित् प्रासुकै-षणीयं प्रगताः निर्गताः असवः प्राणाः यस्मात् तत्प्रासुकं निर्जीवम्, एषणीयम् निर्दोषतया ग्राह्यम् एषणादोषरहितम् 'असण-पाण-खाइम-साइमं पडिग्गाहेत्ता' अशन-पान खादिम-स्वादिमम् प्रतिगृह्य=गृहीत्वा, 'मुच्छिए, गिद्धे, गढिए, अज्झोववन्ने आहारं आहारेइ' मुच्छितः मोहवान् आहारादौ सततं व्यग्रचित्तः, तद्दोषानभिज्ञत्वात्, गृद्धः आहारादिलोलुपः तदासक्तचित्तत्वात्, ग्रथितः तद्विषक-रागतन्तुभि सम्बद्धः सरागचित्तत्वात्, अध्युपपन्नः आहारादौ चित्तैकाग्रः सन् आहारम् आहरति, 'एस णं गोयमा ! सइंगाले पाण-भोयणे' हे गौतम !

पानभोजनका हे भदन्त ! क्या अर्थ तीर्थंकरादिकोंने कहा है ? इस गौतमके प्रश्नके उत्तरमें प्रभु उनसे कहते हैं कि 'गोयमा' हे गौतम ! 'जे णं निग्गंथे वा निग्गंथी वा फासुएसणिज्ज' जो निर्ग्रन्थ-साधुजन अथवा निर्ग्रन्थी-साध्वीजन, जिससे प्राण निर्गत हो चुके हैं ऐसे प्रासुक-निर्जीव, तथा एषणीय एषणादोषसे रहित 'असणपाणखाइम साइमं पडिग्गाहेत्ता' अशन, पान, खादिम, स्वादिमरूप आहारपानीको ग्रहण करके 'मुच्छिए, गिद्धे, गढिए, अज्झोववन्ने' आहार संबधी दोषसे अनभिज्ञ होनेके कारण उसमें निरन्तर व्यग्रचित होते हुए, तदासक्त चित्तवाले होनेके कारण उस आहारादिमें लोलुप होते हुए, सरागचित्त होनेके कारण तद्विषयकरागरूपी तन्तु से सम्बन्ध होते हुए, अध्युपपन्न आहारादिकमें ही चित्तकी एकाग्रतायुक्त होनेके कारण उसी आहारादि सामग्रीमें तल्लीन मनवाले होते हुए 'आहारं आहारेइ'

ગૌતમ સ્વામીના પ્રશ્નનો જવાબ આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે- 'गोयमा!' હે ગૌતમ! 'जे णं निग्गंथे वा निग्गंथी वा फासुएसणिज्जं' જે નિર્ગ્રંથ (સાધુ) અથવા નિર્ગ્રંથી (સાધ્વી) પ્રાસુક (અચિત્ત નિર્જીવ), તથા એષણીય (એષણાદોષથીરહિત) 'असण-पाण-खाइम-साइमं पडिग्गाहेत्ता' અશન, પાન, ખાદ્ય અને સ્વાદ્યરૂપ ચતુર્વિધ આહારને ગ્રહણ કરીને 'मुच्छिए, गिध्धे, गढिए, अज्झोववन्ने' આહાર વિષેના દોષથી અનભિજ્ઞ (અજાણ્યા) હોવાને લીધે તેમા નિરન્તર મૂર્છાભાવ, લોલુપતા, આસક્તિ અને ચિત્તની એકાગ્રતા રાખીને 'आहारं आहारेइ' તેઓ તેને આહારરૂપે ઉપયોગમા લે છે

एतत् खलु उपरि वर्णितम् मोहपूर्वकं कृतं पानभोजनं साङ्गारम् अङ्गार-दोषसहितमुच्यते। अथ धूमदोषसहितमाहारं प्रतिपादयितुमाह— 'जे णं निग्गंथे वा, निग्गंथी वा, फासु-एसणिज्जं असण-पाण-खाइम-साइमं पडिग्गहित्ता' हे गौतम ! यः खलु कश्चित् निर्ग्रन्थो वा, निर्ग्रन्थी वा, प्रासुकै-षणीयम् अशन-पान-खादिम-स्वादिमम् प्रतिगृह्य=उपादाय 'महयाअप्पत्तियं

आहार करते हैं 'एस णं गोयमा ! सइंगाले, पाणभोयणे' ऐसा वह पानभोजन हे गौतम ! अङ्गारदोषसे युक्त माना गया है अर्थात् साधुकी ऐसी भावनासे गृहीत हुआ वह भोजन अंगारदोषसे युक्त हो जाता है ऐसा माना गया है। तात्पर्य कहनेका यह है कि प्रशस्त आहा-रको सराह सराह कर खाने पर अंगार दोषसे सहित कहा गया है। यद्यपि देखा जाय तो वह भोजन तो प्रासुक एषणीय ही है पर उसमें साधु आदिकी अधिक ममता गृद्धता आदिरूप जो रागादि परिणति है उस परिणतिसे युक्त होकर साधु आदिजनद्वारा लिया गया वह आहार अंगार दोष सहित हो जाता है ऐसा जानना चाहिये। धूमदोष सहित आहारको प्रतिपादित करनेके लिये सूत्रकार कहते हैं कि 'जे णं निग्गंथे वा, निग्गंथी वा, फासुएसणिज्जं असण, पाण, खाइम, साइमं पडिग्गहित्ता' जो साधु अथवा साध्वी प्रासुक एवं एषणीय अशन-पान-खादिम स्वादिम आहारको ग्रहण करके

'एस णं गोयमा ! सइंगाले पाणभोयणे' હે ગૌતમ! આ પ્રકારની ભાવનાથી સાધુ દ્વારા જે ભોજનાદિને ગ્રહણ કરવામાં આવે છે, તે ભોજનાદિને અંગારદોષથી યુકત આહાર કહેવાય છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે પ્રશસ્ત આહારને વખાણી વખાણીને ખાવામાં આવે તો તે આહારને અંગારદોષ યુકત આહાર કહેવામાં આવે છે. જો કે તે આહાર પ્રાસુક (અચિત્ત) અને એષણીય છે, પરન્તુ તેમાં સાધુ આદિની જે અધિક મમતા, લોલુપતા આદિ જે રાગાદિ પરિણતિ છે, તે પરિણતિથી યુકત હોય એવા સાધુ, સાધ્વી દ્વારા લેવામા આવેલો તે આહાર અંગારદોષ યુકત થઇ જાય છે તેમ સમજવું.

હવે સૂત્રકાર ધૂમદોષયુકત આહારનુ સ્વરૂપ સમજવતાં કહે છે કે—

'जे णं निग्गंथे वा, निग्गंथी वा, फासुएसणिज्जं असण, पाण, खाइम, साइमं पडिग्गहित्ता' જે સાધુ અથવા સાધ્વી પ્રાસુક અને એષણીય અશન, પાન, ખાદ્ય અને સ્વાદ્યરૂપ ચતુર્વિધ આહારને ભિક્ષાવૃત્તિમાં પ્રાપ્ત કરીને

कोहकिलामं करेमाणे आहारं आहारेइ' महदप्रीतिकम् अत्यन्तमप्रीतिपूर्वकम्, क्रोधक्लमम् क्रोधात् क्लमः शरीरायासः तं शिरःकम्पं कुर्वन् क्रोधात् खिन्नो भूत्वेत्यर्थः, आहारम् आहरति, 'एस णं गोयमा ! सधूमे पाण-भोयणे' हे गौतम ! एतत् खलु उपरिवर्णितम् अत्यन्ताप्रीतिक्रोधखेदपूर्वकं क्रियमाणं पानभोजनं सधूमं धमदोषसहितमुच्यते। अथ संयोजनादोष सहितमाहारं प्रतिपादयति- 'जे णं निग्गंथे वा, जाव-पडिग्गाहेत्ता' हे गौतम ! यः खलु कश्चित् निर्ग्रन्थो वा, यावत्-निर्ग्रन्थी वा, प्रासुकम्-एषणीयम् अशन-पान-खादिम-स्वादिमं प्रतिगृह्य उपादाय 'गुणुप्पायणहेउं

भिक्षावृत्तीमें प्राप्त करके 'महया अप्पत्तियं कोहकिलामं करेमाणे आहारं आहारेइ' उस आहारको अत्यन्त अप्रीतिपूर्वक क्रोधसे शिर हिलाते हुए मुंह बनाते हुए अर्थात् अप्रशस्त आहारको मस्तक धून२ कर खाता है 'एस णं गोयमा ! सधूमे पाणभोयणे' ऐसा वह आहार पानभोजन धूमदोषवाला माना गया है। तात्पर्य कहनेका यह है कि जो साधु जन अप्रशस्त आहारको मस्तक धून२ कर खाता है वह अपने चरित्रको धूआ निकालता है वह भोजन धूम-दोषसे दूषित कहा जाता है। संयोजना दोषसे दूषित वह आहार माना जाता है कि 'जे णं निग्गथे वा जाव पडिग्गाहेत्ता' जो भिक्षा-वृत्तिलभ्य आहार निर्ग्रन्थ साधु आदि द्वारा सुस्वादवाला बनानेके निमित्त द्रव्यान्तर से मिश्रित करके खाया जाता है। इसी बातको

'महया अप्पत्तियं कोहकिलामं करेमाणे आहारं आहारेइ' તેને અત્યન્ત અપ્રસન્નતા પૂર્વક ક્રોધ અને ઉદ્વિગ્નતા પૂર્વક, મોં બગાડીને ખાય છે-એટલે કે અપ્રશસ્ત આહારની પ્રાપ્તિ થતાં જે સાધુ ક્રોધ, ઉદ્વિગ્નતા આદિ ભાવોથી યુકત થઈને અપ્રસન્નતા પુર્વક તે આહારને પોતાના ઉપયોગમાં લે છે, 'एसणं गोयमा सधूमे पाणभोयणे' તે સાધુના આહારને ધૂમદોષ યુકત માનવામાં આવે છે. કહેવાનુ તાત્પર્ય એ છે કે સાધુએ અપ્રશસ્ત આહારની પ્રાપ્તિ થાય ત્યારે ક્રોધ અથવા અપ્રસન્નતા રાખ્યા વિના શાન્તિ અને સંતોષથી તે આહાર ઉપયોગમાં લેવો જોઈએ પણ જે સાધુ અપ્રશસ્ત આહારને ખાતી વખતે મોં બગાડે છે કે ક્રોધ કરે છે કે અપ્રસન્નતા અનુભવે છે તે પોતાના સંયમને બાળીને જાણે કે પોતાયા સંયમનો ધૂમાડો કરી નાખે છે. માટે એવા આહારને ધૂમદોષ યુક્ત આહાર કહ્યો છે. હવે સંયોજના દોષથી દૂષિત આહારનુ સ્વરૂપ સમજાવતા મહાવીર પ્રભુ ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે-

'जे णं निग्गंथे वा जाव पडिग्गाहेत्ता' જે સાધુ અથવા સાધ્વી પ્રાસુક

अण्ण दव्वेणं सद्धिं संजोएत्ता आहारं आहारेइ' गुणोत्पादनहेतुम् स्वादादि-गुणोत्पादनार्थम् अन्यद्रव्येण सार्धम् स्निग्धादिद्रव्यान्तरेण सह सविशेषोत्पादनाय संयोज्य आहारम् आहरति 'एस णं गोयमा ! संजोयणादोसदुट्ठे पाण-भोयणे' हे गौतम ! एतत् खलु संयोजनादोपदुष्टं पान-भोजनमुच्यते । अन्ते उपर्युक्तदोपत्रयविशिष्टमाहारत्रयमुपसंहरन् आह-'एस णं गोयमा ! सइंगालस्स, सधूमस्स, संजोयणादोसदुट्ठस्स पाण-भोयणस्स अट्ठे पण्णत्ते' हे गौतम ! एप खलु उपरिवर्णितः साङ्गारस्य अङ्गारदोपसहितस्य सधमस्य धूमदोपसहितस्य संयोजनादोपदुष्टस्य पानभोजनस्यार्थः प्रज्ञप्तः ।

सूत्रकारने 'गुणुप्पायणहेउं अण्णदव्वेणं सद्धिं संजोएत्ता आहारं आहारेइ' इस सूत्रांशद्वारा व्यक्त किया है 'गुणुप्पायणहेउं' उस आहारमें स्वादादि गुणको उत्पन्न करनेके लिये उसे 'अण्णदव्वेणंसद्धिं' स्निग्धादि द्रव्यान्तरके साथ 'संजोएत्ता' मिलाकरके या युक्त करके जो खाता है 'एसणं गोयमा ! संजोयणादोसदु पाणभोयणे' ऐसा वह आहारपान सयोजनादोपसे दूषित माना गया है । 'एएणं गोयमा ! सइंगालस्स, सधूमस्स संजोयणादोसदुट्ठस्स पाणभोयणस्स अ पण्णत्ते' इस सूत्रांशद्वारा सूत्रकारने उपर्युक्त दोषत्रय विशिष्ट आहारका उपसंहारक करके ऐसा कहा है कि हे गौतम ! इस प्रकारसे जो अर्थ हमने ऊपरमें वर्णित किया है वही अर्थ अंगारदोषसहित आहार पानका, धूमदोषसहित आहार पानका और संयोजनादोपदुष्ट आहारपानका कहा गया है । अब सूत्रकार इनतीनों दोषोंसे रहित आहारका प्रतिपादन करनेके निमित्त गौतमसे प्रश्न करवाते हैं कि-

અને એષણીય અશનાદિ ચતુર્વિધ આહાર ભિક્ષાવૃત્તિમાં પ્રાપ્ત કરીને 'गुणुप्पायणहेउं अण्णदव्वेणं सद्धिं संजोएत्ता आहारं आहारेइ' તેને સ્વાદિષ્ટ બનાવવાને માટે અન્ય સ્નિગ્ધ આદિ દ્રવ્યો સાથે તેનું મિશ્રણ કરીને ખાય છે, 'एसणं गोयमा ! संजोयणादोसदुट्ठे पाणभोयणे' એવા તે આહાર-પાનને સંયોજના દોષથી દૂષિત માનવામાં આવે છે 'एए णं गोयमा ! सइंगालस्स, सधूमस्स, संजोयणादोसदुट्ठस्स पाणभोयणस्स अट्ठे पण्णत्ते' ઉપર્યુક્ત ત્રણ દોષથી યુક્ત આહારનું સ્વરૂપ સમજાવીને સુત્રકાર કહે છે કે હે ગૌતમ ! અંગારદોષ સહિત આહાર-પાણીના, ધૂમદોષ સહિત આહાર-પાણીના અને સંયોજનદોષથી દૂષિત આહારપાણીના ઉપર કહ્યા પ્રમાણેનાં લક્ષણો સમજવા. હવે સૂત્રકાર ઉપર્યુક્ત ત્રણ દોષોથી રહિત આહારનું પ્રતિપાદન કરવાને માટે નીચેના પ્રશ્નોત્તરો આપે છે-

अथोक्तदोषत्रयरहितमाहारं प्रतिपादयितुमाह-'अह भंते ! वीइंगालस्स, वीय-धूमस्स, संजोयणादोसविप्पमुक्कस्स पाण-भोयणस्स के अट्ठे पण्णत्ते ?' गौतमः पृच्छति-हे भदन्त ! अथ वीताङ्गारस्य-वीतः=गत अङ्गारः अङ्गारदोषो यस्मात् तत् वीताङ्गारं पानभोजनम्, तस्य अङ्गारदोषरहितस्य, वीतधूमस्य धूमदोष रहितस्य संयोजनादोषविप्रमुक्तस्य संयोजनादोषरहितस्य पान-भोजनस्य कः अर्थः प्रज्ञप्तः ? भगवानाह-'गोयमा ! जे णं निग्गंथे वा, जाव-पडिग्गा-हेत्ता, अमुच्छिए जाव-आहारेइ' हे गौतम ! यः खलु कश्चित् निर्ग्रन्थः साधुः वा, यावत्-काचित् निर्ग्रन्थी साध्वी वा प्रासुकैषणीयम् अशन-पान-खादिम-स्वादिममाहारं प्रतिगृह्य=आदाय, अमूर्च्छितः=मोहरहितः यावत्-अगृद्धः,=गृद्धिरहितः, अग्रथितः अनध्युपपन्नः सन् आहारम् आहरति 'एस णं गोयमा ! वीइंगाले पाण-भोयणे' हे गौतम ! एतत् खलु मूर्छादिवर्जन-

---

'अह भंते ! वीइंगालस्स, वीयधूमस्स, संजोयणादोसविप्पमुक्कस्स पाणभोयणस्स के अट्ठे पण्णत्ते' जिस पान आहारमेंसे अंगारदोष दूर हो गया है ऐसा आहारपान वीतांगार है ऐसे वीतांगारवाले आहार-पानका, धूमदोषरहित आहारपानका और संयोजनादोषरहित आहार-पानका हे भदन्त ! क्या अर्थकहा है ? इसके उत्तरमें प्रभु गौतमसे कहते हैं 'गोयमा' हे गौतम ! 'जे णं निग्गंथे वा जाव पडिग्गाहेत्ता अमुच्छिए जाव आहारेइ' जो निर्ग्रन्थ यावत् आहारको भिक्षावृत्तिसे प्राप्तकरके उसे यावत् गृद्धिरहित होकर अग्रथित होकर अनध्युपपन्न-होकर आहार करता है 'एस णं गोयमा ! वीइंगाले पाणभोयणे' हे

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન- 'अह भंते ! वीइंगालस्स, वीयधूमस्स, संजोयणा दोसविप्पमुकस्स पाणभोयणस्स के अट्ठे पण्णत्ते ?' જે આહારપાણી અંગારદોષથી રહિત હોય છે, એવા આહારપાણીને વીતાંગાર આહાર કરે છે હે ભદન્ત! અંગારદોષ રહિત આહાર એટલે શુ ? ધૂમદોષ રહિત આહાર એટલે શુ ? સયોજનાદોષ રહિત આહાર એટલે શું ? એ ત્રણે પ્રકારના આહારના લક્ષણો જાણવા માટે ગૌતમ સ્વામી આ પ્રશ્ન પૂછે છે.

તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે- 'गोयमा !' હે ગૌતમ ! 'जेणं निग्गंथे वा जावपडिग्गाहेत्ता अमुच्छिए जाव आहारेइ' જે સાધુ અથવા સાધ્વી પ્રાસુક, એષણીય આહારને ભિક્ષાવૃત્તિમાં પ્રાપ્ત કરીને અમૂર્ચ્છિત, અલોલુપ, અનાસક્ત અને અનેકાગ્રતા આદિ ભાવ પૂર્વક આહારના ઉપયોગમાં લે છે, 'एस णं गोयमा ! वीइंगाले पाणभोयणे' તે સાધુ સાધ્વીના આહારને અંગારદોષથી રહિત

पूर्वकं कृतं पान-भोजनं वीताङ्गारम् अङ्गारदोषवर्जितमुच्यते। तथा 'जे णं निग्गंथे वा निग्गंथी वा, जाव-पडिग्गाहेत्ता=णो महयाअप्पत्तियं जाव आहारेइ' हे गौतम ! यः खलु कश्चित् निर्ग्रन्थः साधुर्वा, निर्ग्रन्थी साध्वी वा, यावत्-प्रासुकैषणीयम् अशन-पान-खादिम-स्वादिम प्रतिगृह्य न महदप्रीतिकं नात्यन्तामसन्नतापूर्वकं यावत्-नो क्रोधक्लमं कुर्वन् आहारम् आहरति, 'एस णं गोयमा ! वीयधूमे पाण-भोयणे, हे गौतम ! एतत् खलु उपरि वर्णितम् महाऽप्रीतिक्रोधक्लमवर्जनपूर्वकं कृतं पान-भोजनं वीतधूमं धूम-दोषवर्जितमुच्यते, एवम् 'जे णं निग्गंथे वा, निग्गंथी वा, जाव

गौतम! ऐसा वह पानभोजन अंगारदोषसे रहित माना जाता है। 'जाव' इस प्रथम 'यावत्' पदसे यहां 'काचित् निर्ग्रन्थी साध्वी वा प्रासुकैषणीयम् अशनपानखादिमस्वदिममाहारं' इस पाठका संग्रह हुआ है। तथा द्वितीय यावत् पदसे 'अगृद्धः अग्रथितः अनध्युपपन्नः इस पाठका संग्रह हुआ है। इस तरह मूर्च्छादिवर्जनपूर्वक किया गया आहार अङ्गारदोषवर्जित कहा गया है। तथा 'जे णं निग्गंथे वा निग्गंथी वा जाव पडिग्गाहेत्ता णो महया अप्पत्तियं जाव आहारेइ' हे गौतम! जो कोइ निर्ग्रन्थ साधु अथवा साध्वीजन, यावत् प्रासुक् एवं एषणीय अशन, पान, खादिम, आहारको ग्रहण करके उस पान-भोजनको अत्यन्त अप्रसन्नता पूर्वक नहीं यावत् क्रोधक्लमवर्जनपूर्वक खाता है अर्थात् अप्रसन्नताका और क्रोधका त्याग करके सन्तोषपूर्वक खाता है ऐसा वह पानभोजन हे गौतम! धूमदोषरहित कहा गया

માનવામાં આવે છે, અહીં પહેલી વખત જે 'जाव' પદનો પ્રયોગ થયો છે તેના દ્વારા નીચેનો સૂત્રપાઠ ગ્રહણ કરવામાં આવ્યો છે- 'काचित् निर्ग्रंथी साध्वी वा प्रासुकैषणीयम् अशन, पान, खादिमस्वादिममाहारं' બીજી વખત વપરાયેલા 'जाव' પદથી નીચેનો સૂત્રપાઠ ગ્રહણ કરાયો છે- 'अगृद्धः, अग्रथितः, अनध्युपपन्नः' આ રીતે મૂર્ચ્છા, આસક્તિ આદિ ભાવોથી રહિત અવસ્થામાં કરાયેલા આહારને 'અંગારદોષ રહિત' કહ્યો છે 'जे णं निग्गंथे वा निग्गंथी वा जाव पडिग्गाहेत्ता णो महया अपत्तियं जाव आहारेइ' હે ગૌતમ! જો કોઇ સાધુ અથવા સાધ્વી પ્રાસુક અને એષણીય અશન, પાન, ખાદ્ય અને સ્વાદ્યરૂપ આહાર ભિક્ષાવૃત્તિ દ્વારા લાવીને મધ્યસ્થ ભાવથી અને સંતોષ પૂર્વક ખાય છે – અપ્રશસ્ત આહાર પ્રાપ્ત થયો હોય તો પણ ક્રોધ અને અપ્રસન્નતાનો ત્યાગ કરીને ખૂબ સંતોષપૂર્વક તેને ઉપયોગમાં લે છે, એવા તેના આહારને ધૂમદોષરહિત આહાર કહે છે.

पडिग्गाहेत्ता जहा लद्धं तहा आहारं आहारेइ' यः खलु कश्चित् निर्ग्रन्थो निर्ग्रन्थी वा यावत्-प्रासुकैषणीयम् अशन-पान-खादिम-स्वादिमं प्रतिगृह्य यथा लब्धं=प्राप्तं तथैव नतु द्रव्यान्तरेण संयोज्य आहारम् आहरति 'एस णं गोयमा! संजोयणादोसविप्पमुक्के पाण-भोयणे' हे गौतम! एतत् खलु उपरि वर्णित द्रव्यान्तरेणासंयोजितं यथैव लब्धं तथैव भुक्तं पान-भोजन संयोजना-दोषविप्रमुक्तं संयोजनादोषरहितमुच्यते। उपर्युक्तमुपसंहरति-'एस णं गोयमा! वीइंगालस्स, वीयधूमस्स, संजोयणा दोसविप्पमुक्कस्स पाण-भोयणस्स अट्ठे पण्णत्ते' हे गौतम! एष खलु उपरि वर्णितः वीताङ्गारस्य, वीत धूमस्य संयोजनादोषविप्रमुक्तस्य पान-भोजनस्य अर्थः प्रज्ञप्तः=प्रतिपादितः ॥सू० ९॥

है। 'जे णं निग्गंथे वा निग्गंथी वा जाव पडिग्गाहेत्ता जहा लद्धं तहा आहारं आहारेइ' तथा जो निर्ग्रन्थ साधु अथवा साध्वीजन यावत् प्रासुक, एषणीय अशन, पान, खादिम, स्वादिम आहारको प्राप्त करके जैसा प्राप्त हुआ है वैसाही उसे आहार करता है द्रव्यान्तरसे संयुक्त करके नहीं, आहार करता है 'एस णं गोयमा! संजोयणादोसविप्प-मुक्के पाणभोयणे' तो ऐसी स्थितिमें यह पानभोजन संयोजनादोषसे रहित माना गया है। अब सूत्रकार इस उपर्युक्त कथनका उपसंहार करते हुए कहते हैं कि 'एस णं गोयमा! वीइंगालस्स, वीयधूमस्स, संजोयणादोसविप्पमुक्कस्स पानभोयणस्स अट्ठे पण्णत्ते' हे गौतम! इस पूर्वोक्त कथनके रूपमें वीताङ्गारवाले आहारपानका, वीतधूमदोष-वाले आहारपानीका और संयोजना दोषसे रहित हुए आहार पानीका अर्थ कहा गया है ॥ सू ९ ॥

'जे णं निग्गथे वा निग्गथी वा जाव पडिग्गाहेत्ता जहा लद्ध तहा आहारं आहारेइ' હે ગૌતમ! જે નિર્ગ્રંથ (સાધુ) અથવા સાધ્વી પ્રાસુક અને એષણીય અશન, પાન, ખાદ્ય અને સ્વાદ્યરૂપ આહારને પ્રાપ્ત કરીને, જેવી સ્થિતિમાં પ્રાપ્ત થયો હોય એવી સ્થિતિમાં જ ખાય છે- એટલે કે આહારને સ્વાદિષ્ટ બનાવવા માટે તેમાં સ્નિગ્ધ આદિ દ્રવ્યોનુ મિશ્રણ કરતા નથી, 'एस ण गोयमा! संजोयणादोस विप्पमुक्के पाणभोयणे' તો એવી સ્થિતિમાં જે આહાર-પાણીનો ઉપયોગ કરવામા આવે છે, તે આહારપાણીને સંયોજના દોષથી રહિત માનવામા આવે છે.

હવે સૂત્રકાર ઉપર્યુક્ત કથનનો ઉપસંહાર કરતા કહે છે કે- एस णं गोयमा! वीइंगालस्स, वीणधूमस्स, संयोजणादोसविप्पमुक्कस्स पानभोयणस्स अट्ठ पणत्ते' હે ગૌતમ! અંગારરહિત આહારનાં, ધૂમદોષરહિત આહારના, અને સંયોજનાદોષરહિત આહારનાં લક્ષણો ઉપર કહ્યા પ્રમાણે સમજવા. ॥સૂ. ૯॥

क्षेत्रातिक्रान्ताद्याहारवक्तव्यता ।

मूलम्–' अह णं भंते ! खेत्ताइक्कंतस्स, कालाइक्कंतस्स, मग्गाइक्कंतस्स, पमाणाइक्कंतस्स पाण–भोयणस्स, के अट्ठे पण्णत्ते ? गोयमा ! जे णं निग्गंथो वा, निग्गंथी वा, फासु–एसणिज्जं असण–पाण–खाइम–साइमं अणुग्गए सूरिए पडिग्गाहेत्ता उग्गए सूरिए आहारं आहारेइ, एस-णं गोयमा ! खित्ताइक्कंते पाण–भोयणे । जेणं निग्गंथो वा जाव–साइमं पढमाए पोरिसीए पडिग्गाहेत्ता, पच्छिमं पोरिसिं उवायणावेत्ता आहारं आहारेइ, एस णं गोयमा ! कालाइक्कंते पाण–भोयणे । जे णं णिग्गंथो वा जाव–साइमं पडिग्गाहित्ता परं अद्धजोयणमेराए वीइक्कमावइत्ता, आहारमाहारेइ, एस णं गोयमा ! मग्गाइक्कंते पाण–भोयणे । जे णं निग्गंथो वा, निग्गंथी वा, फासु–एसणिज्जं जाव साइमं पडिग्गाहित्ता, परं बत्तीसाए कुक्कुडिअंडगप्पमाणमेत्ताणं कवलाणं आहारं आहारेइ, एसणं गोयमा ! पमाणाइक्कंते पाण–भोयणे । अट्ठ कुक्कुडिअंडगप्पमाणमेत्ते कवले आहारं आहारेमाणे अप्पाहारे, दुवालस कुक्कुडिअंडगप्पमाणमेत्ते कवले आहारं आहारेमाणे अवड्ढोमोयरिए, सोलस कुक्कुडिअंडगप्पमाणमेत्ते कवले आहारं आहारेमाणे दभागप्पत्ते चउव्वीसं कुक्कुडिअंडगप्पमाणमेत्ते कवले आहारं आहारेमाणे ओमोयरिए, बत्तीसं कुक्कुडिअंडगप्पमाणमेत्ते कवले आहारं आहारेमाणे पमाणप्पत्ते, एत्तो एक्केणवि घासेणं ऊणगं आहारं

आहारेमाणे समणे निग्गंथे णो पकामरसभोइत्ति वत्तव्वं सिया। एस णं गोयमा ! खेत्ताइक्कंतस्स, काल इक्कंतस्स, मग्गाइक्कंतस्स, पमाणाइक्कंतस्स पाण-भोयणस्स अट्ठे पण्णत्ते ।सू.१०।

छाया— अथ खलु भदन्त ! क्षेत्रातिक्रान्तस्य, कालातिक्रान्तस्य, मार्गातिक्रान्तस्य, प्रमाणातिक्रान्तस्य पान-भोजनस्य कः अर्थः प्रज्ञप्तः ?, गौतम ! यः खलु निर्ग्रन्थो वा, निर्ग्रन्थी वा, प्रासुकैषणीयम् अशन-पान-खादिम-स्वादिमम् अनुद्गते सूर्ये प्रतिगृह्य उद्गते सूर्ये आहारम् आहरति, एतत् खलु

क्षेत्रातिक्रान्तादि आहारवक्तव्यता-

'अह भंते ! खेत्ताइक्कंतस्स, इत्यादि ।

सूत्रार्थ-(अह णं भंते ! खेत्ताइक्कंतस्स, कालाइक्कंतस्स, मग्गाइक्कंतस्स, पमाणाइक्कंतस्स पाणभोयणस्स के अट्ठे पण्णत्ते) हे भदन्त ! क्षेत्रातिक्रान्ते कालातिक्रान्त, मार्गातिक्रान्त और प्रमाणातिक्रान्त पान भोजनका क्या अर्थ कहा गया है ? (गोयमा) हे गौतम ! (जे णं निग्गंथे वा निग्गंथी वा फासुएसणिज्जं असणपाणखाइम-साइम अणुग्गए सूरिए पडिग्गहेत्ता उग्गए सूरिए आहार आहारेइ एस णं गोयमा ! खित्ताइक्कंते पाणभोयणे) जो कोइ साधु अथवा साध्वीजन प्रासुक एव एषणीय अशन, पान, खादिम और स्वादिम आहारको सूर्योदय हुए पहिले प्राप्त करके भिक्षावृत्तिसे लाकरके, बादमें सूर्योदय हो जाने पर अपने उपयोगमें लाता है-ऐसा वह पानभोजन

ક્ષેત્રાતિક્રાન્તાદિ-આહારની વક્તવ્યતા-

'अह णं भंते ! खेत्ताइक्कंतस्स' ઈત્યાદિ-

સૂત્રાર્થ- (अह णं भंते ! खेत्ताइक्कंतस्स, कालाइक्कंतस्स, मग्गाइक्कंतस्स, पमाइक्कंतस्स पाणभोयणस्स के अट्ठे पण्णत्ते ?) હે ભદન્ત ! ક્ષેત્રાતિક્રાન્ત, કાલાતિક્રાન્ત, માર્ગાતિક્રાન્ત, અને પ્રમાણાતિક્રાન્ત આહાર-પાણીનો શો અર્થ થાય છે? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (जे णं निग्गंथे वा, निग्गंथी वा फासुएसणिज्जं असण, पाण, खाइम, साइमं अणुग्गए सूरिए पडिग्गाहेत्ता उग्गए सूरिए आहारं आहारेइ एस णं गोयमा ! खित्ताइक्कते पाणभोयणे) જે કોઇ સાધુ અથવા સાધ્વી પ્રાસુક અને એષણીય અશન, પાન, ખાદ્ય અને સ્વાદ્યરૂપ ચતુર્વિધ આહારને સૂર્યોદય પહેલાં ભિક્ષાવૃત્તિ દ્વારા લાવીને સૂર્યોદય થયા પછી તેને પોતાના આહાર તરીકે ઉપયોગમાં લે છે, તો તે સાધુ-સાધ્વીના એવા આહાર-પાણીને ક્ષેત્રાતિક્રાન્ત કહેવાય છે.

गौतम ! क्षेत्रातिक्रान्तं पान-भोजनम् । यः खलु निर्ग्रन्थो वा, यावत्-स्वादिमं प्रथमायां पौरुष्यां प्रतिगृह्य पश्चिमां पौरुषिम् अतिक्रम्य आहारम् आहरति, एतत् खलु गौतम ! कालातिक्रान्तं पान-भोजनम् । यः खलु निर्ग्रन्थो वा, यावत्-स्वादिमं प्रतिगृह्य, परम् अर्धयोजनमर्यादायाः अतिक्रम्य, आहार-माहरति, एतत् खलु गौतम ! मार्गातिक्रान्तं पान-भोजनम् । यः खलु निर्ग्रन्थो वा, निर्ग्रन्थी वा, प्रासुकैषणीयम् यावत्-स्वादिमम् प्रतिगृह्य परं द्वात्रिंशतः कुक्कुटाण्डकप्रमाणमात्राणां कवलानाम् आहारम् आहरति, एतत्

क्षेत्रातिक्रान्त कहा गया । (जे णं निग्गंथो वा जाव साइमं पढमाए पोरिसिए पडिग्गाहेत्ता पच्छिमं पोरिसिं उवायणावेत्ता आहारं आहारेइ, एस णं गोयमा ! कालाइक्कंते पाणभोयणे) जो कोई निर्ग्रन्थ साधु या साध्वी यावत् स्वादिम आहारको प्रथम प्रहरमें ले करके अन्तिम प्रहरतक रखकर फिर उसे आहार करता है, हे गौतम ! ऐसा वह पान भोजनकालातिक्रान्त कहा गया है । (जे णं निग्गंथो वा जाव साइमं पडिग्गहित्ता परं अद्धजोयणमेराए विइक्कमावइत्ता आहारमाहारेइ एस णं गोयमा ! मग्गाइक्कंते पाणभोयणे) जो कोइ निर्ग्रन्थ साधु अथवा साध्वीजन यावत् स्वादिम आहारको प्रासकर उसे अर्द्धयोजनकी मर्यादाको उल्लंघन करके आहार करता है ऐसा वह पानभोजन हे गौतम ! मार्गातिक्रान्त कहा गया है । (जे णं निग्गंथो वा निग्गंथी वा फासुएसणिज्जं जाव साइमं पडिग्गाहित्ता

(जे णं निग्गंथो वा जाव साइमं पढमाए पोरिसिए पडिग्गाहेत्ता पच्छिमं पोरिसिं उवायणावेत्ता आहार आहारेइ, एस णं गोयमा ! कालाइक्कंते पाणभोयणे) જો કોઇ સાધુ અથવા સાધ્વી પ્રાસુક અને એષણીય અશન, પાન, ખાદ્ય અને સ્વાદરૂપ ચતુર્વિધ આહારને દિવસના પહેલે પહોરે લાવીને છેલ્લા પહોર સુધી રાખી મૂકીને પછી તેનો આહાર કરે, તો હે ગૌતમ ! તે પ્રકારના આહારને કાલાતિક્રાન્ત ભોજન કહે છે. (जे णं निग्गंथो वा जाव साइमं पडिग्गहित्ता परं अद्धजोयणमेराए वीइक्कमावइत्ता आहारमाहारेइ, एस णं गोयमा ! मग्गाइक्कंते पाणभोयणे) જો કોઇ સાધુ અથવા સાધ્વી પ્રાસુક અને એષણીય અશનાદિ ચતુર્વિધ આહારને પ્રાપ્ત કરીને અર્ધયોજનની મર્યાદાની બહાર જઇને આહાર તરીકે વાપરે છે, તો હે ગૌતમ ! તેમના તે આહાર-પાણીને માર્ગાતિક્રાન્ત ભોજન કહે છે. (जे णं निग्गंथो वा निग्गंथी वा फासुएसणिज्जं जाव साइमं पडिग्गाहित्ता पर बत्तीसाए कुक्कुडिअंडगप्पमाणमेत्ताणं

खलु गौतम ! प्रमाणातिक्रान्त पान-भोजनम् । अष्ट कुक्कुटाण्डकप्रमाण-मात्रान् कवलान् आहारम् आहरन् अल्पाहारः, द्वादशकुक्कुटाण्डकप्रमाण-मात्रान् कवलान् आहारम् आहरन्-अपार्धावमोदरिका, षोडश कुक्कुटाण्डक-प्रमाणमात्रान कवलान आहारम् आहरन् द्विभागमाप्तः, चतुर्विंशतिं कुक्कु-टाण्डकप्रमाणमात्रान कवलान्-आहारम् आहरन् अवमोदरिकः द्वात्रिंशत् कुक्कुटाण्डकप्रमाणमात्रान् कवलान् आहारम् आहरन् प्रमाणप्राप्तः । एतस्मात् एकेनापि ग्रासेन ऊनकम् आहारम् आहरन् श्रमणः निर्ग्रन्थः

पर बत्तीसाए कुक्कुडि अंडगप्पमाणमेत्ताणं कवलाणं आहारं आहारेइ, एस णं गोयमा ! पमाणाइक्कंते पाणभोयणे) जो कोई निर्ग्रन्थ साधु-जन, या निर्ग्रन्थी साध्वीजन प्रासुक एवं एषणीय यावत् स्वादिम आहारको प्राप्त करके मुर्गीके अंडा प्रमाण बत्तीस ३२ ग्रासोंसे अधिकग्रासोंका आहार करता है ऐसा वह आहार हे गौतम ! प्रमा-णातिक्रान्त कहा गया है । (अट्ठकुक्कुडि अंडगप्पमाणमेत्ते कवलआहारं आहारेमाणे अप्पाहारे) दुवालसकुक्कुडि अंडगप्पमाणमेत्ते कवले आहारं आहारेमाणे अवड्ढोमोयरिए सोलसकुक्कुडिअंडप्पमाणमेत्ते, कवले आहारं आहारेमाणे दुभागपत्ते, चउव्वीसं कुक्कुडिअंयप्पमाणे जाव आहार आहारेमाणे ओमोयरिए बत्तीसं कुक्कुडि अंडगप्पमाणमेत्ते कवले आहारं आहारेमाणे पमाणपत्ते एत्तो एक्केण वि घासेणं उणगं आहारं आहारेमाणे समणे निग्गंथे णो पगामरसभोइत्ति वत्तव्वंसिया) मुर्गीके

कवलाणं आहारं आहारेइ, एस णं गोयमा ! पमाइक्कंते पाणभोयणे) જો કોઇ સાધુ અથવા સાધ્વી પ્રાસુક અને એષણીય અશન, પાન, ખાદ્ય અને સ્વાદ્યરૂપ ચતુર્વિધ આહારને ભિક્ષાવૃત્તિ દ્વારા લાવીને મરઘીના ઇંડા પ્રમાણ ૩૨ કોળિયા કરતાં અધિક કોળિયાનો આહાર કરે છે, તો તેમના તે આહારને પ્રમાણાતિક્રાન્ત ભોજન કહે છે. (अट्ठकुकुडिअंडगप्पमाणमेत्ते कवले आहारं आहारेमाणे अप्पाहारि, दुवालस-कुक्कुडिअंडगप्पमाणमेत्ते कवले आहारं आहारेमाणे अवड्ढोमोयरिए सोलस कुक्कुडि अंडप्पमाणमेत्ते, कवले आहारं आहारेमाणे दुभागपत्ते, चउव्वीसं कुक्कुडि अंडप्पमाणे जाव आहरं आहारेमाणे ओमोयरिए बत्तीसं कुक्कुडअंडगप्पमाणमेत्ते कवले आहार आहारेमाणे पमाणपत्ते एत्तो एक्के वि घासेणं अणगं आहारं आहारेमाणे समणे निग्गंथे णोपगमरसभोइत्ति वत्तव्वं सिया)

नो प्रकामरसभोजीति वक्तव्यं स्यात्। एष खलु गौतम! क्षेत्रातिक्रान्तस्य, कालातिक्रान्तस्य, मार्गातिक्रान्तस्य, प्रमाणातिक्रान्तस्य पानभोजनस्यार्थः प्रज्ञप्तः ॥सू० १०॥

टीका-श्रमणाधिकारात् तत्पानभोजनवक्तव्यतां निरूपयितुमाह-'अह णं

अंडा प्रमाणमात्र ८ ग्रासोंका जो आहार करता है ऐसा वह साधु अल्पाहारी कहा गया है। मुर्गीके अण्डाप्रमाणमात्र बारह कवलों ग्रासोंको आहारमें लेनेवाला साधु कुछ कम अर्ध अवमौदर्यतपवाला कहा गया है। मुर्गीके अंडाप्रमाणमात्र सोलह ग्रासोंको आहारमें लेने वाला साधु द्विभागप्राप्त अर्धाहारी कहा गया है। मुर्गीके अण्डा-प्रमाणमात्र २४ ग्रासोंको आहारमें लेनेवाला साधु अवमौदर्यतपवाला कहा है। मुर्गीके अण्डाप्रमाणमात्र बत्तीस ग्रासोंको आहारमें लेनेवाला साधु प्रमाणप्राप्त भोजन करनेवाला कहा गया है। इस बत्तीस ग्रास प्रमाण आहारसे एक भी ग्रास कम भोजन करनेवाला श्रमण निर्ग्रन्थ साधु प्रकामरसभोजी' ऐसा नहीं कहा गया है। (एस णं गोयमा! खेत्ताइक्कंतस्स, कालाइक्कंतस्स, मग्गाइक्कंतस्स, पमाणाइक्कंतस्स पाणभोयणस्स अट्ठे पण्णत्ते) इस प्रकारसे हे गौतम! क्षेत्रातिक्रान्त, कालातिक्रान्त, मार्गातिक्रान्त एव प्रमाणातिक्रान्त पानभोजनका अर्थ कहा गया है।

टीकार्थ-श्रमणके अधिकारसे सूत्रकारने यहां उसके पानभोजनकी

જે સાધુ મરઘીના ઈંડાપ્રમાણ આઠ કોળિયા જેટલો જ આહાર કરે છે તે સાધુને અલ્પાહારી કહે છે. મરઘીના ઈંડાપ્રમાણ બાર કોળિયા જેટલા આહારને ભોજન તરીકે લેનાર સાધુને 'અપાર્દ્ધ અવમોદરિક' (અલ્પાર્ધ ઊણોદરિક) કહે છે મરઘીના ઈંડાપ્રમાણ ૧૬ કોળિયા જેટલું ભોજન આહારમા લેનાર સાધુને અર્ધાહારી કહે છે. મરઘીના ઈંડાપ્રમાણ ૨૪ કોળિયા જેટલો આહાર કરનાર સાધુને 'અવમોદરિક' કહે છે મરઘીના ઈંડાપ્રમાણ ૩૨ કોળિયા જેટલો આહાર લેનાર સાધુને પ્રમાણપ્રાપ્ત (પ્રમાણાનુસાર) ભોજન કરનાર કહે છે. મરઘીના ઈંડાપ્રમાણ ૩૨ કોળિયા કરતાં એક પણ કોળિયો ઓછો આહાર લેનાર સાધુને 'પ્રકામ રસભોજી' કહેવાતો નથી (एस णं गोयमा! खेत्ताइक्कंतस्स, कालाइक्कंतस्स, मग्गाइक्कंतस्स, पमाणाइक्कंतस्स पाणभोयणस्स अट्ठे पण्णत्ते) હે ગૌતમ! ક્ષેત્રાતિક્રાન્ત, કાલાતિક્રાન્ત માર્ગાતિક્રાન્ત અને પ્રમાણાતિક્રાન્ત ભોજનનો ઉપર દર્શાવ્યા પ્રમાણે અર્થ થાય છે.

ટીકાર્થ-શ્રમણના આહારનો અધિકાર ચાલી રહ્યો છે. તેથી સૂત્રકાર આ સૂત્રમાં

भते ' इत्यादि । 'अह णं भंते ! खेत्ताइक्कंतस्स, कालाइक्कंतस्स, मग्गाइक्कंतस्स, पमाणाइक्कंतस्य, पाण-भोयणस्स के अट्ठे पण्णत्ते ?' । गौतमः पृच्छति-हे भदन्त ! अथ क्षेत्रातिक्रान्तस्य, क्षेत्रं सूर्यसम्बन्धि तापक्षेत्रं दिनमित्यर्थः, तदतिक्रान्त येन तस्य, कालातिक्रान्तस्य, कालः=दिनस्य प्रहरत्रयलक्षण अतिक्रान्तो यस्मिन् तस्य, मार्गातिक्रान्तस्य, मार्गः अर्धयोजनरूपः, सः अतिक्रान्तो येन तस्य, प्रमाणातिक्रान्तस्य प्रमाणम्=द्वा

वक्तव्यता प्रकटकी है इसमे गौतमने प्रभुसे ऐसा पूछा है कि 'अह-भंते! खेत्ताइक्कंतस्स, कालाइक्कंतस्स, मग्गाइक्कंतस्स, पमाणाइक्कंतस्स पाणभोयणस्स के अट्ठे पण्णत्ते' कि हे भदन्त ! क्षेत्रातिक्रान्त, कालातिक्रान्त, मार्गातिक्रान्त एव प्रमाणातिक्रान्त पानभोजनका अर्थ क्या कहागया है ? सूर्यसंबंधी ताप दिनका नाम यहां क्षेत्र कहा गया है। इस क्षेत्रका अतिक्रमणउल्लंघन जिस पानभोजनने कर दिया है वह पानभोजन क्षेत्रातिक्रान्त है, दिन और रातके आठ प्रहर होते हैं इनमेंसे दिनके तीन पहरका नाम काल कहा गया है इस कालका अतिक्रम जिस पानभोजनमें हो गया है उस पानभोजनका नाम कालातिक्रान्त है । अर्धयोजनरूप स्थानका नाम मार्ग-यह मार्ग जिस पानभोजनके द्वारा अतिक्रान्त हो चुका है वह पानभोजन मार्गाति-

---

શ્રમણના આહારવિષયક વિશેષ વકતવ્યતાનુ પ્રતિપાદન કરે છે કાલાતિક્રાન્ત આદિ આહારનું સ્વરૂપ સમજવા માટે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે- 'अह भंते ! खेत्ताइक्कंतस्स, कालाइक्कंतस्स, मग्गइक्कंतस्स, पामाणाइक्कंतस्स-पाणभोयणस्स के अट्ठे पण्णत्ते ?' હે ભદન્ત ! ક્ષેત્રાતિક્રાન્ત, કાલાતિક્રાન્ત, માર્ગાતિક્રાન્ત અને પ્રમાણાતિક્રાન્ત આહાર – પાણીનો શો અર્થ કહ્યો છે ? અથવા એવા આહારના લક્ષણો કયાં કયાં છે ?

સૂર્યનો પ્રકાશ જ્યારે મળે છે એવા દિનને અહીં ક્ષેત્ર કહેલ છે એ ક્ષેત્રનુ ઉલ્લંઘન જે આહાર-પાણીએ કરી નાખ્યુ છે એવા આહાર-પાણીને ક્ષેત્રાતિક્રાન્ત ભોજન કહે છે. દિવસના ચાર, અને રાત્રિના ચાર એમ દિનરાતના કુલ આઠ પહોર થાય છે તે આઠ પહોરમાથી દિવસના ત્રણ પહોરને 'કાળ' કહેવામાં આવેલ છે એ ત્રણ પહોરરૂપ કાળનુ જે આહારપાણીમા ઉલ્લંઘન કરાય છે, તેવા આહારપાણીને કાલાતિક્રાન્ત ભોજન કહેવાય છે. અર્ધયોજનરૂપ સ્થાનને અહીં માર્ગ કહેવામાં આવેલ છે. તે અર્ધયોજનરૂપ માર્ગનુ જે આહારપાણી દ્વારા ઉલ્લંઘન કરાયુ હોય છે, એવા આહારને માર્ગાતિક્રાન્ત

त्रिंशत्कवललक्षणं, तदतिक्रान्तं येन तस्य, पान-भोजनस्य कः अर्थः प्रज्ञप्तः ? भगवानाह-गोयमा ! जे णं निग्गंथे वा, फासु-एसणिज्जं असण-पाण-खाइम-साइमं' हे गौतम ! यः खलु कश्चित् निर्ग्रन्थः श्रमणो वा, काचित् निर्ग्रन्थी श्रमणी वा प्रासुकम्=अचित्तम् एषणीयम् निर्दोषम् अशन-पान-खादिम-स्वादिमम् आहारम् 'अणुग्गए सूरिए पडिग्गाहित्ता, उग्गए सूरिए आहारं आहारेइ' अनुद्गते=अनुदिते सूर्ये प्रतिगृह्य उपादाय, उद्गते उदिते सूर्ये आहारम् आहरति, 'एस णं गोयमा ! खित्ताइक्कंते पाण-भोयणे' हे गौतम ! एतत् खलु उदयात्पूर्वमानीतम् उदयानन्तरं भुक्तम् पानभोजनं क्षेत्रातिक्रान्तमुच्यते, तत् क्षेत्रातिक्रान्तनामदोषदुषितं पानभोजन भवतीत्यर्थः

क्रान्त कहा गया है। बत्तीस ३२ ग्रास प्रमाण आहारका नाम प्रमाण है इससे अधिक भोजनका नाम प्रमाणातिक्रान्त पानभोजन है। इसी विषयको यहां पर गौतमने प्रभुसे प्रश्नकेरूपमें पूछा है इसके उत्तरमें प्रभु उनसे कहते हैं कि 'गोयमा' हे गौतम ! 'जेणं निग्गंथे वा, निग्गंथी वा, फासुएसणिज्ज असणपाणखाइमसाइम आहारं' जो कोई निर्ग्रन्थ श्रमण अथवा कोई निर्ग्रन्थी श्रमणी प्रासुक-अचित्त, एषणीय-निर्दोष ऐसे अशन, पान, खादिम और स्वादिम आहारको 'अणुग्गए सूरिए पडिग्गाहित्ता' सूर्यके उदय होनेके पहिले लाकरके 'उग्गए सूरिए आहारेइ' बादमें सूर्योदय हो जानेपर आहार करते हैं- 'एस णं गोयमा ! खेत्ताइक्कते पाणभोयणे' हे गौतम ! ऐसा पान-भोजन क्षेत्रातिक्रान्त पानभोजन कहलाता है। तात्पर्य कहनेका यह

ભોજન કહે છે. ૩૨ ગ્રાસ (કોળિયા) પ્રમાણ ભોજન કરતા અધિક પ્રમાણમાં ભોજન કરાય તો તેને પ્રમાણાતિક્રાન્ત ભોજન કહે છે. એ જ વિષયને ગૌતમ સ્વામીએ ઉપર્યુક્ત પ્રશ્નરૂપે મહાવીર પ્રભુને પૂછયો છે તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે 'गोयमा !' હે ગૌતમ ! 'जेण निग्गथे वा, निग्गंथी वा, फासुएसणिज्जं असण-पाण-खाइम-साइमं आहारं' જો કોઈ નિર્ગ્રંથ (શ્રમણ) અથવા નિર્ગ્રંથી (શ્રમણી, સાધ્વી) પ્રાસુક (અચિત્ત) એષણીય (એષણા દોષથી રહિત, નિર્દોષ) અશન, પાન, ખાદ્ય અને સ્વાદ્યરૂપ ચારે પ્રકારના આહારને 'अणुग्गए सूरिए पडिग्गाहित्ता' સૂર્યોદય પહેલાં લાવીને 'उग्गए सूरिए आहारेइ' સૂર્યોદય થયા પછી તેનો આહાર કરે છે, 'एस णं गोयमा ! खेत्ताइक्कते पाणभोयणे' તો હે ગૌતમ ! એવા આહાર-પાણીને ક્ષેત્રાતિક્રાન્ત ભોજન કહે છે.

अथ कालातिक्रान्तदोषदुष्टमाहारं प्रतिपादयति – 'जे णं निग्गंथो वा, जाव–साइमं पढमाए पोरिसीए पडिग्गाहित्ता' यः खलु कश्चित् निर्ग्रन्थः साधुर्वा, यावत्–निर्ग्रन्थी साध्वी वा –काचित् प्रासुकैषणीयम् अशन-पान–खादिम-स्वादिमम् आहारं प्रथमायां पौरुष्यां प्रतिगृह्य 'पच्छिमं पोरिसिं उवायणावेत्ता आहारं आहारेइ' पश्चिमाम्=अन्तिमां पौरुषीम् अतिक्राम्य=लङ्घयित्वा आहारम् आहरति, 'एस णं गोयमा! कालाइक्कंते पाण–भोयणे' हे गौतम! एतत् खलु प्रथमप्रहरे आनीतमन्तिमप्रहरे भुक्त पान–भोजनं कालातिक्रान्त-दोषदूषितं भवति। अथ मार्गातिक्रान्तदोषदूषितमाहारमाह–'जे णं निग्गंथो वा जाव–साइमं परिग्गाहित्ता' यः खलु कश्चित् निर्ग्रन्थो वा, यावत्–निर्ग्रन्थी वा

है कि जो श्रमण या श्रमणी सूर्यका उदय जबतक नहीं हुआ है ऐसे समयमें आहार पानी लाकरके रखले और बादमें जब सूर्यका उदय होजावे तब उसे अपने उपयोगमें लावे तो ऐसा वह भोजन क्षेत्रातिक्रान्त दोषसे दूषित माना गया है। 'जे णं निग्गंथो वा जाव साइमं पढमाए पोरिसीए पडिग्गाहित्ता' जो कोई श्रमण निर्ग्रन्थ साधु यावत् कोई निर्ग्रन्थी साध्वी प्रासुक, एषणीय अशन, पान, खादिम एवं स्वादिम आहारको प्रथम प्रहरमें लाकरके 'पच्छिमं पोरिसिं उवायणा-वेत्ता आहार आहारेइ' पश्चिम प्रहर बीत जानेके बाद उस आहारको आहार करते हैं 'एस णं गोयमा कालाइक्कंते पाणभोयणे' हे भदन्त! ऐसा वह पानभोजन कालातिक्रान्तदोषसे दूषित माना गया है। 'जे णं निग्गंथो वा जाव साइमं परिग्गाहित्ता' जो निर्ग्रन्थ साधु अथवा

આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે કોઈ શ્રમણ અથવા શ્રમણી સૂર્યોદય પહેલાં આહાર–પાણી વહોરી લાવે પછી તેને રાખી મૂકે અને સૂર્યોદય થયા પછી તેને ઉપયોગમાં લે, તો એવાં ભોજનને ક્ષેત્રાતિક્રાન્ત દોષથી દૂષિત માનવામાં આવે છે

'जे णं निग्गंथो वा जाव साइमं पढमाए पोरिसीए पडिग्गाहित्ता' જે કોઈ શ્રમણ નિર્ગ્રંથ અથવા શ્રમણ નિર્ગ્રંથી પ્રાસુક, એષણીય અશન, પાન આદિ ચતુર્વિધ આહાર ભિક્ષાવૃત્તિ દ્વારા દિવસના પહેલા પહોરે લાવે. 'पच्छिमं पोरिसिं उवायणावेत्ता आहारं आहारेइ' અને તે આહારને મૂકી રાખીને ત્રણ પહોર વ્યતીત થઈ ગયા પછી તેનો આહાર કરે, 'एस णं गोयमा! कालाइक्कंते पाणभोयणे' તો હે ગૌતમ! તે પ્રકારના તેમના આહારને કાલાતિક્રાન્ત દોષથી દૂષિત આહાર માનવામાં આવે છે.

'जे णं निग्गंथो वा जाव साइमं परिग्गाहित्ता' જે નિર્ગ્રંથ (સાધુ) અથવા

काचित्, भक्तपानं-यावत्-अशन-पानं-खादिम-स्वादिमम् प्रतिगृह्य-उपादाय 'परं अद्धजोयणमेराए वीइक्कमावइत्ता आहारमाहारेइ' परम् अर्धयोजनमर्यादायाः क्रोशद्वयप्रमाणमार्गात्परं एवंभागम् अतिक्रमय्य नीत्वा आहारम् आहरति 'एस णं गोयमा ! मग्गातिक्कंते पाण-भोयणे' हे गौतम ! एतत् खलु क्रोशद्वयान्तरं नीत्वा भुक्तं पान-भोजनं मार्गातिक्रान्तदोषदुष्टं मुच्यते, इति भावः अथ प्रमाणातिक्रान्तदोषदुष्टमाहारमाह-'जे णं निग्गंथो वा, निग्गंथी वा, फासुएसणिज्जं जाव-साइमं पडिग्गाहित्ता' यः खलु कश्चित् निर्ग्रन्थः श्रमणो वा, निर्ग्रन्थी श्रमणी वा काचित् यावत् प्रासुकम् अचित्तम् एषणीयं निर्दोषम् अशन-पान-खादिम-स्वादिमं परिगृह्य 'परं बत्तीसाए कुक्कुडिअंडगप्पमाणमेत्ताणं कवलाणं आहारं आहारेइ' परं द्वात्रिंशतः कुक्कुटाण्डकप्रमाणमात्राणां कवलानाम् द्वात्रिंशत्संख्यककुक्कुटाण्डप्रमाणमात्राणां कवलानां परम्-आधिकमि-

यावत् निर्ग्रन्थी साध्वी प्रासुक एषणीय अशन, पान खादिम, स्वादिम आहारको प्राप्त करके 'पर अद्धजोयणमेराए वीइक्कमावइत्ता आहारमाहारेइ' दो कोश प्रमाण मार्गको उल्लंघनकर बादमें उस आहारको आहार करते हैं 'एस णं गोयमा ! मग्गाइक्कंते पाणभोयणे' हे गौतम ! ऐसा वह पानभोजन मार्गातिक्रान्त दोषसे दुष्ट होता है । 'जे ण निग्गंथो वा निग्गंथी वा फासुएसणिज्ज जाव साइमं पडिग्गाहित्ता' जो निर्ग्रन्थ साधु अथवा साध्वीजन प्रासुक एवं एषणीय निर्दोष यावत् अशन, पान, खादिम, स्वादिम आहारको प्राप्त करके 'परं बत्तीसाए कुक्कुडिअंडगप्पमाणमेत्ताणं कवलाणं आहारं आहारेइ' मुर्गीके अंडेके बराबर ३२ ग्रासों से भी अधिकका आहार करता है 'एस

સાધ્વી પ્રાસુક અને એષણીય (અચિત્ત અને દોષરહિત) અશન, પાન આદિ ચતુર્વિધ આહાર ગોચરી દ્વારા પ્રાપ્ત કરીને 'पर अद्धजोयणमेराए वीइणमावइत्ता आहारमाहारेइ' અર્ધયોજન (બે કોશ) પ્રમાણ માર્ગનું ઉલ્લંઘન કરીને એટલે કે તે આહારને બે કોશપ્રમાણ અંતરે લઇ જઇને આહાર કરે, 'एस णं गोयमा ! मग्गाइक्कंते पाणभोयणे' તો હે ગૌતમ ! એવા સાધુ કે સાધ્વીના તે આહારપાણીને માર્ગાતિક્રાન્ત દોષથી દૂષિત માનવામાં આવે છે

'जे णं निग्गंथो वा निग्गंथी वा फासुएसणिज्जं जावं साइमं पडिग्गाहित्ता' જો કોઇ સાધુ અથવા સાધ્વી પ્રાસુક અને દોષરહિત અશન, પાન, ખાદ્ય અને સ્વાદ્ય આહારને પ્રાપ્ત કરીને 'पर बत्तीसाए कुक्कुडिअंडगप्पमाणमेत्ताए कवलाणं आहारं आहारेइ' મરઘીના ઇંડા જેટલા માપના ૩૨ ગ્રાસ (કોળિયા) કરતાં અધિક

त्यर्थः आहारम् आहरति, 'एस णं गोयमा ! पमाणाइक्कंते पाण-भोयणे' हे गौतम एतत् खलु उपरिवर्णितम् द्वात्रिंशत्कुक्कुटाण्डप्रमाणमात्रकवलाधिकं पान-भोजनं प्रमाणातिक्रान्तदोषदुष्टमभिधीयते। 'अट्ठकुक्कुडिअंडगप्पमाणमेत्ते कवले आहारं आहारेमाणे अप्पाहारे' अष्टकुक्कुटाण्डकप्रमाणमात्रान् कवलान् आहारम् आहरन् साधुः अल्पाहारः कथ्यते, 'दुवालसकुक्कुडिअंडगप्पमाणमेत्ते कवले आहारं आहारेमाणे अवड्ढोमोयरिए' द्वादशकुक्कुटाण्डकप्रमाणमात्रान् कवलान् आहारम् आहरन् साधुः अपार्द्धावमोदरिकः, अवमस्य-ऊनस्य उदरस्य करणम् अवमोदरिका, अपकृष्टं किंचिन्न्यूनम् अर्द्धं यस्यां सा अपार्द्धा, सा अवमोदरिका विद्यते यस्य स अपार्द्धावमोदरिकः, द्वात्रिंशत्कवलापेक्षया द्वादश-

---

ण गोयमा ! पमाणाइक्कंते पाणभोयणे' ऐसा अधिक पानभोजन हे गौतम प्रमाणातिक्रान्तदोषसे दुष्ट कहा गया है। अट्ठकुक्कुडि अंडगप्पमाणमेत्ते कवले आहार आहारेमाणे अप्पाहारे' कुक्कुडिके अंडाप्रमाण आठ ग्रासोंको आहारमें खानेवाला साधु अल्पाहारवाला कहा गया है। 'दुवालसकुक्कुडिअंडगप्पमाणमेत्ते कवले आहारं आहारेमाणे अवड्ढोमोयरिए' कुक्कुडी-मुर्गीके अण्डाप्रमाणमात्र १२ ग्रासोंको आहारमें खानेवाला साधु अपार्द्धावमोदरिक कहा गया है। उदरका ऊन करना अर्थात् भूखसे कम खाना इसका नाम अवमोदारिका है। जिस अवमोदरिकामें आधा भाग भी कुछ कम रहता है वह अपार्द्ध अवमोदरिका है। यह अपार्द्ध अवमोदरिका जिसके मोजूद है वह अपार्द्धावमोदरिक है। बत्तीस ३२ ग्रासोंकी अपेक्षा १२ कवलोंमें कुछकम

પ્રમાણમાં આહાર કરે છે, 'एस णं गोयमा ! पमाणाइक्कंते पाणभोयणे' તો હે ગૌતમ! એવા તે આહારને પ્રમાણાતિક્રાન્ત દોષથી દૂષિત માનવામાં આવે છે. 'अट्ठकुक्कुडिअंडगप्पमाणमेत्ते कवले आहारं आहारमाणे अप्पाहारे' મરઘીના ઇંડા જેવડા આઠ જ કોળિયા જેટલો આહાર કરનાર સાધુને અલ્પાહારી કહે છે. दुवालसकुक्कुडिअंडगप्पमाणमेत्ते कवले आहारं आहारेमाणे अवड्ढोमोयरिए' મરઘીના ઇંડા જેવડા બાર જ કોળિયા જેટલો આહાર કરનાર સાધુને અપાર્દ્ધાવમોદરિક (અલ્પાર્ધ ઊણોદરિક) કહે છે ઉદરને 'ऊन' ઊણુ રાખવું- એટલે કે ભૂખ હોય તે કરતાં પણ ઓછું ખાવું તેનું નામ અવમોદરિકા (ઊણોદરિકા) છે તે ઊણોદરી વ્રતમાં ૩૨ ગ્રાસ પ્રમાણ આહારના અર્ધ ભાગ કરતાં પણ ઓછો આહાર લેવામાં આવે છે- ઉદરના અર્ધ કરતાં પણ અધિક ભાગને ખાલી રાખવામાં આવે છે- એવા ઊણોદરી વ્રતને 'અલ્પાર્ધ ઊણોદરિકા' (अपार्द्ध अवमोदरिका) કહે છે જે સાધુ ૧૨ ગ્રાસ પ્રમાણ આહાર કરતો હોય છે તેને 'અલ્પાર્ધ ઊણોદરિક' કહે છે.

कवलानामपार्द्धरूपत्वात्, एतत्प्रमाणाहारकर्त्ता अपार्द्धावमोदरिक उच्यते। एवं 'सोलसकुक्कुडिअंडगप्पमाणमेत्ते कवले आहारं आहारेमाणे दुभागप्पत्ते' षोडश कुक्कुटाण्डकप्रमाणमात्रान् कवलान् आहारम् आहरन् श्रमणः द्विभागप्राप्तः द्वि-भागं–द्वात्रिंशतोऽर्द्ध षोडशं प्राप्तः द्विभागप्राप्तः, स अर्द्धाहारी कथ्यते इति भावः तथा 'चउव्वीसं कुक्कुडिअंडगप्पमाणमेत्ते जाव आहारं आहारेमाणे ओमोयरिए' चतुर्विंशतिं कुक्कुटाण्डकप्रमाणमात्रान् यावत्–कवलान् आहारम् आहरन् साधुः अवमोदरिकः, अवमस्य–ऊनस्य उदरस्य करणम् अवमोदरिका, सा अस्ति अस्मिन् इति अवमोदरिका सा अस्ति यस्य स अवमोदरिकः साधुः कथ्यते; एवं 'बत्तीसं कुक्कुडिअंडगप्पमाणमेत्ते कवले आहारं आहारेमाणे पमाणपत्ते'

अर्धरूपता आती है इसलिये इतने प्रमाण आहारको लेनेवाला साधु या साध्वीजन अपार्द्धावमोदरिक कहा गया है। इसी तरहसे 'सोलस कुक्कुडिअंडगप्पमाणमेत्ते कवले आहारं आहारेमाणे दुभागप्पत्ते' मुर्गीके अण्डे प्रमाणमात्र सोलह १६ ग्रासोंको आहारमें लेनेवाला साधुजन या साध्वीजन द्विभाग प्राप्त हुआ अर्द्धाहारी कहा गया है। बत्तीस ३२के आधे सोलह १६ होते हैं। सो इस सोलह १६ रूप अर्द्धभागको प्राप्त करके वह आधे आहारवाला प्रकट किया गया है। तथा 'चउव्वीसं कुक्कुडि अंडगप्पमाणे जाव आहारं आहारेमाणे ओमदरिए' कुक्कुडीके अंडे प्रमाणमात्र २४ ग्रासोंको आहारमें लेनेवालासाधु अवमोदरिक कहा गया है। भूखसे कम-आहारका लेना इसका नाम अवमोदरिका और वह जिसमें है वह अवमोदरिक साधु है। बत्तीसं कुक्कुडिअंडगप्पमाणमेत्ते कवले आहारं

એ જ પ્રમાણે 'सोलस कुक्कुडिअंडगप्पमाणमेत्ते कवले आहारं आहारेमाणे दुभागप्पत्ते' મરઘીના ઇંડા જેવડા સોળ ગ્રાસ પ્રમાણુ આહાર લેનાર સાધુ અથવા સાધ્વીને 'અર્ધાહારી' અથવા અર્ધ ઊણોદરિક કહે છે. ૩૨ ગ્રાસ પ્રમાણુ આહારને પ્રમાણાનુસાર આહાર કહ્યો છે ૧૬ ગ્રાસ એટલે ૩૨ ગ્રાસ કરતા અર્ધા ગ્રાસપ્રમાણુ આહાર ગણાય છે. માટે એટલા પ્રમાણમાં આહાર લેનારને 'અર્ધાહારી' કહે છે. 'चउव्वीसं कुक्कुडिअंडगप्पमाणे जाव आहारं आहारेमाणे ओमोदरिए' મરઘીના ઇંડા જેવડા ૨૪ ગ્રાસપ્રમાણુ આહાર લેનાર સાધુને 'અવમોદરિક' કહે છે. ભૂખ હોય તે કરતાં પણુ ન્યૂન આહાર લેવો તેનું નામ 'અવમોદરિકા' છે. એ પ્રકારની અવમોદરિકાથી યુકત સાધુને 'અવમોદરિક સાધુ' કહે છે. 'बत्तीसं कुक्कुडिअंडगप्प-

द्वात्रिंशतं कुक्कुटाण्डकप्रमाणमात्रान् कवलान् आहारम् आहरन् साधुः प्रमाणप्राप्तः प्रमाणानुसारिभोक्ता निगद्यते । '' एत्तो एक्केण वि घासेणं 'ऊणगं आहारं आहारेमाणे समणे निग्गंथे णो पकामरसभोइ त्ति वत्तव्वं सिया ' एतस्मात् द्वात्रिंशत्कवललक्षणप्रमाणात् एकेनापि ग्रासेन=कवलेन ऊनकं न्यूनम् आहारम् आहरन् श्रमणो निर्ग्रन्थःनो प्रकामरसभोजी ' नात्यन्तमधुरादिरसभोक्ता इति वक्तव्यं स्यात् वक्तुं शक्येत, इति भावः । अन्ते उपसंहरति- 'एसणं गोयमा ! ' खेत्तातिक्कंतस्स, कालातिक्कंतस्स, मग्गातिक्कंतस्स, पमाणातिक्कतस्स, पाण-भोयणस्स अट्ठे पण्णत्ते ' हे गौतम ! एष खलु उपरि वर्णितः क्षेत्रातिक्रान्तस्य, कालातिक्रान्तस्य, मार्गातिक्रान्तस्य, प्रमाणातिक्रान्तस्य पान-भोजनस्य अर्थः प्रज्ञप्तः=कथित इति । ॥ सू० १० ॥

आहारेमाणे पमाणपत्ते' मुर्गीके अंडे प्रमाणमात्र बत्तीस ३२ ग्रासोंका आहारलेनेवाला साधुजन प्रमाणप्राप्त प्रमाणानुसार आहारका भोक्ता कहा गया है । ' एत्तो एक्केण वि घासेण ऊणगं आहार आहारेमाणे समणे निग्गंथे णो पकामरसभोईत्तिवत्तव्वं 'सिया' बत्तीस कवलरूप प्रमाणकी अपेक्षा एक भी ग्राससे न्यून आहारका करनेवाला साधु-श्रमण निर्ग्रन्थ अत्यन्त मधुरादि रसका भोक्ता नहीं कहा जा सकता है । अंतमें कथित विषयका उपसंहार करते हुए सूत्रकार कहते हैं कि 'एस णं गोयमा ! खेत्तातिक्कंतस्स, कालातिक्कंतस्स, मग्गातिक्कंतस्स; पमाणातिक्कंतस्स पाणभोयणस्स अट्ठे पण्णत्ते' हे गौतम ! क्षेत्रातिक्रान्त, कालातिक्रान्त, मार्गातिक्रान्त और प्रमाणातिक्रान्त पानभोजन का इस तरहसे ऊपरमें वर्णित हुआ अर्थ स्वरूप कहा गया है ॥१०॥

माणमेत्ते कवले आहार आहारेमाणे पमाणपत्ते' મરઘીનાં ઇંડા જેવડા ૩૨ ગ્રાસ પ્રમાણ આહાર કરનાર સાધુને પ્રમાણપ્રાપ્ત (પ્રમાણાનુસાર આહાર ભોકતા)-કહ્યો છે. 'एत्तो एक्केण वि घासेणं ऊणगं आहार आहारेमाणे समणे निग्गंथे णो पकाम रसभोई त्ति वत्तव्वं सिया' ઉપર્યુકત પ્રમાણના ૩૨ ગ્રાસો કરતાં એક પણ ગ્રાસ પ્રમાણ ન્યૂન (ઓછો) આહાર કરનાર શ્રમણ નિર્ગ્રંથને 'અત્યંત મધુરાદિ રસનો ભોકતા' કહી શકાતો નથી હવે આ વિષયનો ઉપસંહાર કરતા મહાવીર પ્રભુ ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે- (एस णं गोयमा! खेत्तातिकंतस्स, कालातिक्कंतस्स, मग्गातिक्कंतस्स, पमाणातिक्कंतस्स पाणभोयणस्स अट्ठे पण्णत्ते ?) હે ગૌતમ ! ક્ષેત્રાતિક્રાન્ત, કાલાતિક્રાન્ત, માર્ગાતિક્રાન્ત અને પ્રમાણાતિક્રાન્ત, આહારપાણીનો ઉપર વર્ણવ્યા પ્રમાણેનો અર્થ (સ્વરૂપ) સમજવો. ॥ સૂ. ૧૦ ॥

शस्त्रातीतादिपानभोजनवक्तव्यता-

सूलम्-'अह भंते! सत्थाईयस्स, सत्थपरिणामियस्स, एसियस्स, वेसियस्स सामुदाणियस्स पाण-भोयणस्स के अट्ठे पण्णत्ते? गोयमा! जे णं निग्गंथे वा, निग्गंथी वा, निक्खित्त सत्थमुसले, ववगयमाला-वन्नग-विलेवणे ववगय-चुय चइय चत्तदेहं, जीवविप्पजढं, अकयं, अकारियं, असंकप्पियं, अणाहूयं, अकीयगडं, अणुद्दिट्ठं, नवकोडीपरिसुद्धं, दसदोस विप्पमुक्कं, उग्गमु-प्पायणेसणासुपरिसुद्धं, वीइंगालं, वीयधूमं, संजोयणादोस विप्पमुक्कं असुरसुरं, अचवचवं, अदुयं, अविलंबियं, अपरिसाडिय, अक्खोवंजण-वणाणुलेवणभूयं, जमजाया-माया-वत्तियं, संजमभारवहणट्टयाए बिलमिव पण्णग भूएणं अप्पाणेणं आहारं आहारेइ, एस णं गोयमा! सत्थाईयस्स, सत्थपरिणामियस्स, जाव-पाण-भोयणस्स अयमट्ठे पण्णत्ते, सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति। ॥सू० ११॥

छाया-अथ भदन्त! शस्त्रातीतस्य, शस्त्रपरिणामितस्य, एषितस्य, व्येषितस्य, सामुदायिकस्य पान-भोजनस्य कः अर्थः प्रज्ञप्तः? गौतम! यः खलु

शस्त्रातीतादिपानभोजनवक्तव्यता—

'अह भंते! सत्थाईयस्स' इत्यादि।

सूत्रार्थ-(अह भंते! सत्थाईयस्स सत्थपरिणामियस्स, एसियस्स, वेसियस्स, सामुदाणियस्स पाणभोयणस्स के अट्ठे पण्णत्ते) हे भदन्त! शस्त्रातीत, शस्त्रपरिणामित, एषित, व्येषित, सामुदानिक ऐसे पान-

---

શસ્ત્રાતીત આદિ પાન ભોજનની વક્તવ્યતા-

'अह भंते! सत्थाईयस्स' ઈત્યાદિ-

સૂત્રાર્થ- (अह भंते! सत्थाईस्स सत्थपरिणामियस्स, एसियस्स, वेसियस्स, सामुदाणियस्स पाणभोयणस्स के अट्ठे पण्णत्ते?) હે ભદન્ત! શસ્ત્રાતીત, શસ્ત્ર-

निर्ग्रन्थो वा, निर्ग्रन्थी वा, निक्षिप्तशस्त्रमुशलः, व्यपगतमालाचन्दनविलेपनः, व्यपगत-च्युत-त्याजित-त्यक्तदेहं, जीवविप्रत्यक्तम्, अकृतम्, अकारितम्, असंकल्पितम्, अनाहूतम्, अक्रतक्रतम्, अनुदिष्टम्, नवकोटिपरिशुद्धम्, दशदोषविप्र

भोजनका क्या अर्थ कहा गया है ? (गोयमा) हे गौतम ! (जे णं निग्गंथे वा निग्गंथी वा, निक्खित्तसत्थमुसलेववगयमालावन्नगविलेवणे ववगयचुयचइयचत्तदेहं, जीवविप्पजढं अकयं, अकारियं, असंकप्पियं, अणाहूयं, अकीयगडं, अणुदिट्ठं, नवकोडीपरिसुद्धं, दसदोसविप्पमुक्कं उग्गमुप्पायणेसणासुपरिसुद्धं, वीयइंगालं, वीयधूमं संजोयणादोसविप्पमुक्कं, असुरसुरं, अचवचवं, अदुयं, अविलंबियं अपरिसाडियं अक्खोवंजणवणाणुलेवणभूयं, संयमजायामायावत्तियं, संजमभारवहणट्ठयाए बिलमिव पण्णगभूएणं अप्पाणेणं आहारं आहारेइ, एस णं गोयमा ! सत्थाईयस्स सत्थपरिणामियस्स जाव पाणभोयणस्स अयमट्ठे पण्णत्ते सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति) कोई निर्ग्रन्थ-साधु अथवा निर्ग्रन्थी साध्वीजन कि जो खड्ग मुशल आदिसे रहित होते है, पुष्पमाला और चन्दन के विलेपनसे रहित होते हैं, आहारको कि जिसमें से द्वीन्द्रियादि जीव स्वयं पृथक् होचुके हैं, विनष्ट होचुके हैं, त्याजित हो चुके हैं इसी कारण जो त्यक्तदेह अचित है, प्रासुक है, साधु के

પરિણામિત, એષિત, વ્યેષિત અને સામુદાનિક આહારપાણીનો શો અર્થ કહ્યો છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (जे णं निग्गथे वा निग्गथी वा, निक्खित्त सत्थमुसले ववगयमाला-वन्नग-विलेवणे ववगय चुय-चइय-चत्तदेहं, जीवविप्पजढं अकयं, अकारियं, असंकप्पियं, अणाहूयं, अकीयगडं, अणुदिट्ठं, नवकोडीपरिसुद्धं, दसदोसविप्पमुक्कं उग्गमुप्पायणेसणासुपरिसुद्ध, वीइंगालं, वीयधूम, संजोयणादोसविप्पमुक्कं, असुरसुरं, अचवचवं, अदुयं, अविलंबियं अपरिसाडियं अक्खोवंजणवणाणुलेवणभूय, संयमजायामायावत्तियं, संजमभारवहणट्ठयाए बिलमिव पण्णगभूएणं अप्पाणेणं आहार आहारेइ, एस णं गोयमा ! सत्थाईयस्स सत्थपरिणामियस्स जाव पाणभोयणस्स अयमट्ठे पण्णत्ते । सेवं भंते सेवं भंते त्ति)

શ્રમણ નિર્ગ્રંથ અને શ્રમણ નિર્ગ્રંથી (સાધ્વી) ખડગ, મુશળ આદિ શસ્ત્રોથી રહિત હોય છે, અને પુષ્પમાળા તથા ચંદનના વિલેપનથી રહિત હોય છે. તેઓ એવા આહારને ગ્રહણ કરે છે કે જેમાંથી દ્વીન્દ્રિય જીવો આપોઆપ અલગ થઈ ગયા હોય છે, વિનષ્ટ થઈ ગયા હોય છે, બહાર કાઢી નાખવામા આવેલાં હોય છે, અને એ કારણે જે આહાર ત્યક્તદેહ-અચિત હોય છે, પ્રાસુક હોય છે. વળી તે આહાર સાધુને માટે

मुक्तम्, उद्गमोत्पादनैषणासुपरिशुद्धम्, वीताङ्गारम्, वीतधूमम्, संयोजनादोषविप्रमुक्तम्, असुरसुरम्, अचपचपम्, अद्रुतम्, अविलम्बितम्, अपरिशाटम्, अक्षोप्राञ्जन-व्रणानुलेपनभूतम्, संयमयात्रामात्राप्रत्ययिकम्, संयमभारवहनार्थतायै विलमिव पन्नगभूतेन आत्मना आहारम् आहरति । एष खलु गौतम ! शस्त्रातीतस्य, शस्त्रपरिणामितस्य, यावत्-पान-भोजनस्य अयमर्थः, प्रज्ञप्तः, तदेवं भदन्त !२ इति ॥ सू० ११ ॥

लिये जो नहीं बनाया गया है, नहीं कराया गया है, ये साधुके लिये है ऐसा संकल्प दाताने जिसमें नहीं किया है, आमंत्रितकर-बुलाकर जो साधुको नहीं दिया गया है, मूल्य देकर जो साधुके नहीं खरीदा गया है, जो अनुद्दिष्ट है, नवकोटिसे जो विशुद्ध है, दशदोषों से जो रहित है उद्गम एवं उत्पादेषणाके दोषोंसे जो परिवर्जित है, अंगारदोषसे जो रहित है, धूमदोषसे जो रहित है, संयोजनादोषसे जो रहित है, सुरसुरध्वनिसे रहित होकर, चपचप ध्वनि से रहित होकर-जल्दी२ नहीं, धीरे२ भी नहीं खाते हैं, आहारको थोडा सा भी नहीं छोडते हैं, और गाडीके धुरा के मैलकी तरह अथवा व्रण (गूमडा) के ऊपर के लेपकी तरह केवल संयमके निर्वाह करने निमित्त ही, बिलमें प्रविष्ट हुए सर्पकी तरह उस आहारको जो अपने उदरस्थ करते हैं । हे गौतम ! ऐसा अर्थ शस्त्रातीत, शस्त्रपरिणामित, यावत् पानभोजनका कहा कहा गया है । हे भदन्त !

બનાવ્યો હોતો નથી, સાધુને નિમિત્તે તૈયાર કરાવવામાં આવ્યો હોતો નથી, 'આ આહાર સાધુ માટે છે,' એવો સંકલ્પ દાતાએ કર્યો હોતો નથી, જે આહાર બોલાવીને સાધુને આપવામાં આવ્યો હોતો નથી, જે પૈસા આપીને સાધુ માટે ખરીદાયો નથી, જે આહાર અનુદ્દિષ્ટ છે, જે નવ પ્રકારે શુદ્ધ છે, દશ દોષોથી જે રહિત છે, ઉદ્ગમ અને ઉત્પાદૈષણાના દોષોથી જે રહિત છે, જે આહાર અંગારદોષથી, ધૂમદોષથી અને સંયોજના દોષથી રહિત હોય છે, એવાં જ આહારપાણીને સાધુજન પોતાના ઉપયોગમાં લે છે. તે આહાર ખાતી વખતે સાધુ 'ચપચપ' કે 'સુરસુર' આદિ લોલુપતાસૂચક ધ્વનિ કરતો નથી, બહુ ઝડપથી પણ ખાતા નથી અને બહુ ધીમે ધીમે પણ ખાતા નથી, થોડા પણ આહાર એઠો મૂકતા નથી, ગાડાની ધરીમાં જેવી રીતે દીવેલનું ઊંજણ કરવામાં આવે છે, અને ગુમડા ઉપર જેમ લેપ કરવામાં આવે છે, એ જ રીતે સંયમનો નિર્વાહ કરવાને માટે જ, સાધુ દરમાં પ્રવેશ કરતા સર્પની માફક તે આહારને પોતાના ઉદરમાં પ્રવેશ કરાવે છે. હે ગૌતમ! શસ્ત્રાતીત, શસ્ત્રપરિણામિત (યાવત)

टीका–पुनरप्याहारविषयं विशदयति -'अह भंते' इत्यादि । 'अह भंते ! सत्थाईयस्स, सत्थपरिणामियस्स, एसियस्स, वेसियस्स, सामुदाणियस्स, पाण-भोयणस्स के अट्ठे पण्णत्ते ? गौतमः पृच्छति–हे भदन्त ! अथ शस्त्रातीतस्य, शस्त्रैः छुरिकादिरूपैः अतीतम्=अतिक्रान्तं कर्त्तितं शस्त्रातीत तस्य । एतादृशं तु कर्कटिकादिकमपि स्यादत आह-शस्त्रपरिणामितस्य शस्त्रैः परिणामितस्य अग्न्या-दिभिरचित्तीकृतस्य, अत्र न प्रासुकत्वं प्रोक्तम् । एषितस्य गवेषणाविशुद्धया

जैसा आपने यह कहा है वह ऐसा ही है हे भदन्त ! वह ऐसा ही है । ऐसा कहकर वे गौतम यावत् अपने स्थान पर विराजमान हो गये।

टीकार्थ–इस सूत्रद्वारा सूत्रकारने आहारविषयक विस्तारयुक्त ही वर्णन किया है इसमें गौतमस्वामीने प्रभुसे ऐसा पूछा है कि 'अह भंते ! सत्थाईयस्स, सत्थपरिणामियस्स, एसियस्स, वेसियस्स सामु-दाणियस्स पाणभोयणस्स के अट्ठे पण्णत्ते' हे भदन्त ! शस्त्रातीत, शस्त्रपरिणामित, एषित, व्येषित एवं सामुदानिक पानभोजनका क्या अर्थ कहा है ? छुरिका आदिरूप शस्त्रों द्वारा जो कर्तित हो चुका है उसका नाम शस्त्रातीत है। ऐसा पदार्थ तो कर्कटिका ककडी आदिरूप भी होता है अतः वह यहां नहीं ग्रहण किया गया है इसके लिये ही कहा गया कि जो अग्नि आदिरूप शस्त्रोंद्वारा अचितकर दिये गये हों ऐसे पदार्थ ही प्रासुक माने गये हैं । क्योंकि छुरिका आदिरूप

આહાર-પાણીનો આ પ્રમાણેનો અર્થ કહ્યો છે ગૌતમ સ્વામી કહે છે- હે ભદન્ત! આ વિષયમાં આપે જે કહ્યું તે સર્વથા સત્ય છે. હે ભદન્ત! આપની વાત સર્વથા સત્ય જ છે.' એમ કહીને વંદણા નમસ્કાર કરીને તેઓ તેમને સ્થાને બેસી ગયા

ટીકાર્થ- સૂત્રકારે આ સૂત્રમાં શ્રમણનિર્ગ્રંથના આહારવિષયક વિસ્તૃત વર્ણન કર્યું છે. ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે- 'अह भंते ! सत्थाईयस्स, सत्थपरिणामियस्स, एसियस्स, वेसियस्स, सामुदाणियस्स पाणभोयणस्स के अ पण्णत्ते ?' હે ભદન્ત! શસ્ત્રાતીત, શસ્ત્રપરિણામિત, એષિત વ્યેષિત, અને સામુદાનિક આહારપાણીનો શો અર્થ કહ્યો છે? છરી આદિ રૂપ શસ્ત્રો દ્વારા જેના કકડા કરવામાં આવ્યા હોય છે એવા આહારને શસ્ત્રાતીત કહે છે. એવો પદાર્થ તો કર્કટિકા (કાકડી) આદિ રૂપ પણ હોય છે, પણ એવા પદાર્થને અહીં ગ્રહણ કરવામાં આવ્યો નથી. તેથી જ કહ્યું છે કે જે પદાર્થને અગ્નિ આદિ રૂપ શસ્ત્રો દ્વારા અચિત્ત કરી નાખવામાં આવ્યો હોય છે એવા પદાર્થને જ પ્રાસુક માનવામાં આવે છે.

गवेषितस्य, व्येषितस्य विशेषेण विविधैः प्रकारैर्वा एषितस्य ग्रहणैषणा-ग्रासैषणा विशोधितस्य, अथवा 'वेसियस्स' इत्यस्य वैषिकस्य' इतिच्छायापक्षे-वेषः= मुखबद्धसदोरकमुखवस्त्रिका-कक्षाधृतरजोहरणादिरूपः प्रशस्तो मुनिवेषः, स हेतुर्यत्रलाभे, तस्य वेषिकस्य, सामुदानिकस्य अनेकगृहाद्गृहीतस्य पान-भोजनस्य कोऽर्थः प्रज्ञप्तः कथितः? भगवानाह-'गोयमा! जे ण निग्गंथे वा, निग्गंथी वा, निक्खित्तसत्थमुसले ववगयमाला-वन्नग-विलेवणे' हे गौतम! यः खलु कश्चित् निर्ग्रन्थो वा निर्ग्रन्थी वा काचित् निक्षिप्तशस्त्रमुशलः परित्यक्तखड्गादि-

शस्त्रों द्वारा कर्तित हुआ पदार्थ प्रासुक नहीं माना गया है। एषित गवेषणाकी विशुद्धि से जो गवेषित किया गया हो वह पदार्थ एषित कहा गया है। विशेषरूपसे अथवा विविध प्रकारोंसे जो एषित किया हुआ हो ग्रहणएषणा, ग्रासएषणासे विशोधित हुआ हो वह एषित है अथवा 'वेसियस्स' इस पदकी संस्कृत छाया 'वेषिकस्य' ऐसी भी होती है, सो जिस पदार्थ के लाभ होने में मुखबद्धसदोरक-मुखवस्त्रिका एवं वाम कक्षाधृत रजोहरणादिरूप मुनिवेष कारण होता है ऐसा वह पदार्थ वेषिक है सामुदानिक अनेक घरोंसे गृहीत पानभोजन का नाम सामुदानिक है। सो इस प्रश्नद्वारा गौतमने प्रभुसे यही बात पूछी है कि हे भदन्त! इन शस्त्रातीतादिकों क्या अर्थ कहा गया है? इसके उत्तरमें प्रभु उनसे कहते हैं कि 'गोयमा' हे गौतम! 'जे णं निग्गंथे वा निग्गंथी वा निक्खित्तसत्थमुसले ववगय-

છરી આદિ શસ્ત્રો દ્વારા કાપેલા પદાર્થને પ્રાસુક માનવામાં આવ્યો નથી. દાખલા તરીકે છરી વડે કાપેલી કાકડી પ્રાસુક ગણાતી નથી 'એષિત'- ગવેષણાની વિશુદ્ધિપૂર્વક જે પદાર્થને ગવેષિત કરાયો હોય એવા પદાર્થને 'એષિત' કહે છે. વિશેષરૂપે અથવા વિવિધ પ્રકારે જે પદાર્થને એષિત કરવામા આવ્યો હોય- ગ્રહણ એષણા, ગ્રાસ એષણાથી વિશોધિત હોય એવા આહારને વ્યેષિત કહે છે અથવા 'वेसियस्स' આ પદની સંસ્કૃત છાયા 'वेषिकस्य' થાય છે તેનો અર્થ આ પ્રમાણે થાય છે- જે પદાર્થની પ્રાપ્તિ થવામાં મુખ પર બાંધેલી મુહપત્તી અને બગલમાં રહેલ રજોહરણ આદિ રૂપ મુનિવેષ કારણરૂપ બને છે એવા પદાર્થને 'વેષિક' કહે છે. અનેક ઘરોમાંથી પ્રાપ્ત કરેલા આહારપાણીને 'સામુદાનિક આહાર' કહે છે ગૌતમ સ્વામીએ ઉપરોકત પ્રશ્ન દ્વારા શસ્ત્રાતીત આદિ આહારનાં લક્ષણો મહાવીર પ્રભુને પૂછયાં છે.

ગૌતમ સ્વામીના પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે- 'गोयमा!' હે ગૌતમ! 'जे णं निग्गंथे वा निग्गंथी वा निक्खित्तसत्थमुसले ववगयमाला

शस्त्रमुशलः, व्यपगतमालाचन्दनवर्णकविलेपनः व्यपगतानि दूरीकृतानि माला-चन्दनवर्णकविलेपनानि=पुष्पमाला-चन्दन-गन्धचूर्ण-विलेपनानि येन सः तथाभूतः, 'ववगय-चुय चइय-चत्तदेहं जीवविप्पजढं, अकयं, अकारियं' व्यपगत-च्युत-त्याजितत्यक्तदेहं, व्यपगताः स्वयं पृथग्भूताः द्वीन्द्रियादिजीवाः, च्युताः=विनष्टाः स्वतः परतोऽग्न्यादिजीवाः, त्याजिता अग्न्यादिना अत एव त्यक्तदेहम्=अचित्ती भूतम्=आहारमित्यग्रेणान्वयः, तथा जीवविप्रत्यक्तम्=जीवैर्विप्रत्यक्त रहितम् प्रासुकमित्यर्थः अकृतं दायकेन साध्वर्थमनिर्मितम्, अकारितम् साध्वर्थं दायकेन नान्यद्वारा कारितम् उद्गमदोषरहितमिति भावः 'असंकप्पियं, अणाहूयं, अकीय-

मालावन्नगविलेवणे' निर्ग्रन्थ साधुजन खड्गादिशस्त्रोंसे और मुशलसे रहित होते हैं, माला, चन्दन विलेपनसे रहित होते हैं अतः वे ऐसे ही पदार्थको अपने आहारके उपयोगमें लाते हैं जो 'ववगय-चुय चइय-चत्तदेहं, जीव विप्पजढं, अकयं अकारियं' पदार्थपानभोजन-स्वयं जुदे हुए द्वीन्द्रियादिक जीवोंसे रहित होता है, अपने आप या परतः प्रयोगद्वारा जिसमेंसे द्वीन्द्रियादि जीव नष्ट हो चुका होता है, अथवा अग्न्यादि द्वारा जिसमेंसे जीव निकाल दिया जाता है इसी कारण त्यक्तदेह-अचित्त हो जाता है जीवविप्रत्यक्त जीवोंसे विप्रत्यक्त रहित प्रासुक हो जाता है। तथा जो आहार पानभोजन अकृत साधुका निमित्त लेकर नहीं किया हुआ होता है, अकारित-दाता जिसे साधुको देनेके लिये दूसरोंसे जिसे निष्पन्न नहीं करवाता है अर्थात् जो उद्गमदोषसे रहित होता है, 'असंकप्पियं, अणाहूय, अकीयगडं,

वन्नगविलेवणे' નિર્ગ્રંથ સાધુઓ અને સાધ્વીઓ ખડગ આદિ શસ્ત્રોથી અને મુશળથી રહિત હોય છે, માલા અને ચન્દન વિલેપનથી રહિત હોય છે તેથી તેઓ એવાં જ પદાર્થોને પોતાના આહારના ઉપયોગમાં લે છે કે જે 'ववगय-चुय-चइय – चत्तदेहं, जीव विप्पजढं, अकयं अकारियं' પદાર્થમાથી દ્વીન્દ્રિયાદિક જીવો આપોઆપ નીકળી ગયા હોય છે, આપોઆપ અથવા અન્યના પ્રયોગ દ્વારા જેમાંથી તે જીવોનો નાશ થઇ ગયો હોય છે, અથવા અગ્નિ આદિ દ્વારા જેમાંથી જીવ ચવિગયા હોય છે, તે કારણે જે પદાર્થ ત્યકતદેહ – અચિત્ત થઇ ગયો હોય છે અને જીવવિપ્રત્યકત (જીવોથી રહિત, પ્રાસુક) થઇ ગયો હોય છે – તેઓ (સાધુઓ) સાધુ માટે બનાવેલો કે બનાવરાવેલો ન હોય આહારપાણી જ ગ્રહણ કરે છે. સાધુના નિમિત્તે જે આહાર બનાવવામાં ન આવ્યો હોય એવા આહારને 'અકૃત' કહે છે. સાધુને દાન દેવા માટે બીજા પાસે તૈયાર કરાવવામાં આવ્યો ન હોય એવા આહારને 'અકારિત' કહે છે એટલે કે ઉદ્ગમદોષથી રહિત આહારને જ તેઓ ગ્રહણ કરે છે 'असंकप्पियं, अणाहूयं, अकीयगडं,

गडं, अणुद्दिट्ठं, नवकोडीपरिसुद्धं, दसदोसविप्पमुक्कं' तत्र–असंकलिपतम् साधवे दातुं कृतसंकल्पवर्जितम् अनाहूतम्, न विद्यते आहूतम्=आह्वानम् आमन्त्रणं 'नित्यं मद्गृहे पोषणमात्रमन्नं ग्रहीतव्यम् इत्येवंरूपं यस्य तादृशम्, अक्रीतकृतम् क्रयेण साध्वर्थं न कृतम्, अनुद्दिष्टं साधूद्देश्यरहितम् दायकेन साधुमुद्दिश्य न कृतमित्यर्थः नवकोटिपरिशुद्धम्, नव कोटयो विभागाः, तैः परिशुद्धम्, ताश्च नव कोटयः–न हन्ति १, न घातयति २, न घ्नन्तमनुमन्यते ३, न पचति ४, न पाचयति ५, न पचन्तमनुमन्यते ६, न क्रीणाति ७, न क्रापयति ८, न क्रीण-

अणुद्दिट्ठं, नवकोडिपरिसुद्धं, दसदोसविप्पमुक्कं' साधु महाराजकोदेनेका जिसमें दाताका संकल्प भी नहीं होता है, आप नित्य मेरे घरसे पोषणमात्र आहार ले जाया करें' इस प्रकारसे जो आमंत्रित कर दाता द्वारा नहीं दिया गया होता है, 'अक्रीतकृत' मोललेकर जो साधुके लिये नहीं किया जाता है, 'अनुद्दिष्ट' साधुको उदिश्य करके दाताने जिसे नहीं बनाया होता है, 'नवकोटिपरिशुद्धम् नवकोटियों से जो परिशुद्ध होता है कोटिशब्दका अर्थविभाग है वे नौ विभाग इस प्रकारसे हैं 'नहन्ति'१ न स्वयं हनन करता है 'न घातयति'२ न दूसरोंसे हनन करवाता है, 'न घ्नन्तमनुमन्यते'३ और न हनन करनेवालेकी अनुमोदन करता है 'न पचति'४ न स्वयं पकाता है 'न पाचयति५ न दूसरोंसे पकवाता है 'न पचन्तमनुमन्यते६ न पकाते हुएकी अनुमोदना करता है 'क्रीणाति'७ नस्वयं खरीदता है 'नक्राप-

अणुद्दिट्ठं, नवकोडिपरिसुद्धं दसदोसविप्पमुक्कं' 'આ આહાર સાધુને વહોરાવીશ' એવો જેમાં દાતાનો સંકલ્પ ન હોય, 'આપ મારે ત્યાં દરરોજ પધારીને આપને જરૂરી આહાર–પાણી વહોરી જશો' એ પ્રકારનું આમંત્રણ આપીને જે આહાર દાતા દ્વારા સાધુને વહોરાવવામાં આવ્યો હોતો નથી, 'अक्रीतकृत' મૂલ્ય દઇને જે સાધુને માટે તૈયાર કરાવ્યો ન હોય, 'અનુદ્દિષ્ટ' સાધુને ઉદ્દિશ્ય કરીને જે આહાર દાતાએ બનાવ્યો હોતો નથી, જે નવ પ્રકારે પરિશુદ્ધ હોય છે, અને દસ દોષથી રહિત હોય છે, એવાજ આહારને સાધુઓ પોતાના ઉપયોગમાં લે છે. 'નવકોટિ પરિશુદ્ધ આહાર' કોને કહે છે તે સમજાવવામાં આવે છે–

(૧) 'न हन्ति' પોતે હણતો નથી, (૨) 'ना घातयति' બીજા પાસે હણાવતો નથી, (૩) 'न घ्नन्तमनुमन्यते' હણનારની અનુમોદના કરતો નથી, (૪) 'न पचयति' પોતે રાંધતો નથી, (૫) 'न पाचयति' બીજા પાસે રંધાવતો નથી, (૬) 'नपचन्तमनुमन्यते' રાંધનારની અનુમોદના કરતો નથી. (૭) 'न क्रीणाति' પોતે ખરીદતો નથી,

न्तमनुमन्यते ९, इत्येवंरूपा बोध्याः, तथा दशदोषविप्रमुक्तं, दशभिर्दोषैः विप्रमुक्त=रहितम्, ते च दश दोषाः शङ्कितम्रक्षितादयः अवसेयाः, 'उग्गमुप्पायणेसणासुपरिसुद्धं' उद्गमोत्पादनैषणासुपरिशुद्धम्, तत्र-उद्गमः आधाकर्मादिकः षोडशविधः, उत्पादना च धात्र्यादिका षोडशविधा, एषणा=शङ्कितादिका दशविधा, एभिर्द्विचत्वारिंशद्दोषैः सुपरिशुद्धम् 'वीयइंगालं, वीयधूमं, संजोयणादोसविप्पमुक्कं' वीताङ्गारम्, पूर्वोक्ताङ्गारदोषरहितम्, वीतधूमम्, पूर्वोक्तधूमदोषवर्जितम् संयोजनादोषविप्रमुक्तम्–पूर्वोक्त संयोजनादोषरहितम्, असुरसुरं, अचवचवं, अदुयं, अविलंबियं, अपरिसाडियं' तत्र 'असुरसुरं' आहारस्य भोजनकाले 'सुरसुर'–ध्वनिरहितम्, तथा 'अचपचपं' 'चपचप' ध्वनिरहितम्, तथा अद्रुतम्

यति८' न दूसरोंसे खरीदवाता है 'न क्रीणन्तमनुमन्यते९' और न खरीदते हुएकी अनुमोदना करता है। 'दश दोषविप्रमुक्कं' शंकित, म्रक्षित आदि दशदोषोंसे जो रहित होता है 'उग्गमुप्पायणेसणासुपरिसुद्धं' आधाकर्मआदि १६ प्रकारके उद्गमदोषोंसे, धात्र्यादिक१६ प्रकारके उत्पादना दोषोंसे, शंकित आदि दश प्रकारके एषणादोषोंसे इस प्रकार इन दोषोंसे जो सुपरिशुद्ध होता है, 'वीयइंगालं, वीयधूमं, संजोयणादोसविप्पमुक्कं' अंगारदोषसे, धूमदोषसे, संयोजनादोषसे जो रहित होता है, ऐसे ही पानभोजनको निर्ग्रन्थश्रमणजन अपने उपयोगमें लाते हैं। 'असुरसुरं' भोजन करते समय उनके मुखसे 'सुर सुर' ऐसा शब्द नहीं निकलता है क्योंकि ऐसे शब्दके खाते समय निकलनेसे भोजनके प्रति खानेवालेकी तीव्र गृद्धता जानी जाती है इसी तरह 'चपचप' ऐसा मुखमें आहारको चबाते समय शब्दका

(८) 'न क्रापयति' બીજા પાસે ખરીદ કરાવતો નથી (९) 'न क्रीणन्तमनुमन्यते' ખરીદ કરનારની અનુમોદના કરતો નથી 'दशदोषविप्रमुक्तं' એટલે શંકિત, મ્રક્ષિત આદિ દસ દોષોથી રહિત આહાર. 'उग्गमुप्पायणेसणासुपरिसुद्धं' આધાકર્મ આદિ ૧૬ પ્રકારના ઉદ્ગમ દોષોથી રહિત, ધાત્ર્યાદિક ૧૬ પ્રકારના ઉત્પાદના દોષોથી રહિત અને શંકિત આદિ ૧૦ પ્રકારના એષણા દોષોથી રહિત– આ રીતે ઉપર્યુક્ત ૪૨ દોષોથી રહિત હોય એવા સુપરિશુદ્ધ આહારનો તેઓ ઉપયોગ કરે છે 'वियइंगालं वीयधूमं, संजोयणादोसविप्पमुक्कं' અને તેઓ એવો જ આહાર કરે છે કે જે અંગારદોષથી, ધૂમદોષથી અને સંયોજનાદોષથી રહિત હોય છે.

'असुर सुरं' ભોજન કરતી વખતે તેમના મુખમાંથી 'સુર સુર' એવો અવાજ નીકળતો નથી, કારણ કે ખાતી વખતે મોઢામાંથી એવા શબ્દ નીકળવાથી ભોજન

त्वरारहितम्, अविलम्बितम् विलम्बरहितम् नातिमन्दमित्यर्थः अपरिशाटकम्' अधःपातरहितम्, 'अक्खोवंजण-वणाणुलेवणभूयं' अक्षोपाञ्जनव्रणानुलेपन भूतम् अक्षोपाञ्जनं शकटधूर्म्रक्षणम्, व्रणानुलेपनं च क्षतस्यौषधलेपनम् इति अक्षोपाञ्जन-व्रणानुलेपने, ते इव भूतं तत्सदृशमित्यर्थः शकटस्याक्षोपाञ्जनवत् व्रणोपरि औषधलेपवच्च, अनेन पदद्वयेन प्राणधारणार्थमेवाहारकरणं प्रदर्शितम्।

होना असुहावना माना जाता है ऐसा शब्द खाते समय शूकर आदि किया करते हैं श्रेष्ठ पुरुष नहीं तथा ऐसे शब्दके श्रवणसे पासमें आहार करनेवाले अन्यमुनिजनोंके चित्तमें ग्लानिभाव पैदा होता है एवं जिह्वा इन्द्रिय की अधिक लोलुपताका अनुमान ऐसे शब्द करनेसे होता है इसलिये यहां पर 'सुरसुर' और 'चपचप' शब्द रहित होकर शुद्धनिर्दोष आहारपानीकोलेनेकी प्रभुकी आज्ञा मुनिजनों को दी गई है। जो आहार किया जावे वह 'अदुयं, अविलंवियं, अपरिसाडियं' जल्दी२ नहीं खाना चाहिये. मध्यम रीतिसे ही आहार करनेकी प्रभुकी आज्ञा है। तथा आहार इस रीतिसे करना चाहिये कि जिससे आहार करते समय आहारका अंश नीचे जमीन पर न गिरे। 'अक्खोवजणवणाणुलेवणभूयं' गाडीकी धूरमें जैसे ओंगन दिया जाता है और घाव पर जैसे पट्टी बांधी जाती है उसी प्रकार से मुनिजन आहारपानीको ग्रहण करते हैं तात्पर्य कहनेका यही है कि

પ્રત્યેની ખાનારની લોલુપતા પ્રકટ થાય છે એ જ રીતે ખાતી વખતે 'ચપચપ' અવાજ પણ તેઓ કરતા નથી ખાતી વખતે 'ચપચપ' અવાજ સારો લાગતો નથી. ખાતી વખતે એવો અવાજ શૂકર (ભૂંડ) આદિ કરતા હોય છે, શ્રેષ્ઠ પુરુષ કરતા નથી. એવો ધ્વનિ ખાતી વખતે કરવાથી તે સાંભળનાર અન્ય મુનિજનોના ચિત્તમાં ગ્લાનિભાવ પેદા થાય છે, અને ખાનારની સ્વાદેન્દ્રિયની અતિશય લોલુપતા એવા શબ્દો દ્વારા પ્રકટ થાય છે. તે કારણે 'સુર સુર' અને 'ચપ ચપ' ધ્વનિ કર્યા વિના શુદ્ધ નિર્દોષ આહાર–પાણી લેવાની પ્રભુએ મુનિજનોને આજ્ઞા કરી છે. 'अदुयं, अविलंवियं, अपरिसाडियं' વળી મુનિજનોએ બહુ જ ઉતાવળા ઉતાવળા ખાવુ જોઇએ કે નહીં, બહુ ધીમે ધીમે પણ આહાર કરવો નહીં, પરન્તુ મધ્યમ ગતિથીજ આહાર કરવો જોઇએ, અને આહાર કરતી વખતે આહારનો એક પણ અંશ જમીન પર પડવો જોઇએ નહીં 'अक्खोवंजणवणाणुलेवणभूयं' ગાડાની ધરીમાં જેમ ઊંજણ કરવામાં આવે છે, અને વાગેલા ઘા પર જેમ લેપ કરીને પાટો બાંધવામાં આવે છે, તેમ સંયમના નિર્વાહને માટે મુનિજનો આહાર લેતા હોય છે. આ કથનનો ભાવાર્થ નીચે પ્રમાણે છે– ગાડીના પૈડાની ધરી પર દીવેલ ઊંજવામાં

तर्हि कियत्प्रमाणमित्यत आह–'संजमजायामायावत्तियं' संयमयात्रामात्राप्रत्ययिकम्, संयमस्य यात्रा–अनुपालनम्, सैव मात्रा आलम्बनरूपा सैव प्रत्ययः= कारणं यत्र स तथा तम्–संयमपालनहेतुकमित्यर्थः, 'संजमभारवहणट्ठयाए' संयमभारवहनार्थतायै, संयमभारस्य वहनार्थतायै केवलं संयमभारं वोढुमित्यर्थः

गाडीकी धूर में ओंगन इसी लिये दिया जाता है कि गाडी के चलने में कोई रूकावट न हो और वह अपना काम करती रहे इसी तरहसे मुनिजन आहार जो लेते हैं वे केवल इसी ख्यालसे लेते हैं कि शरीर की स्थिरता बनी रहें और यह धर्मध्यान आदि काम में साधक होता रहे। ताकि अधिक से अधिक कर्मों की निर्जरा होती रहे। स्वाद या शरीरपोषण के निमित्त वे आहार नहीं लेते हैं। यही भाव व्रणानुलेपनका समझना चाहिये। यही बात 'प्राणधारणार्थमेवाहारकरणं' इस टीकावाक्यसे समझाई गई है।

'संजमजाया मायावत्तियं' आहार कितने प्रमाणमें करना चाहिये? इस प्रश्नके उत्तरमें प्रभु कहते हैं कि- साधुको आहार इतनी ही मात्रामें करना चाहिये कि जिस से संयमयात्रा निर्वाह करने में किसी भी प्रकार की बाधा न आवे तथा जो संयम को पालन करने में हेतुभूत बना रहे. 'संजम भारवहणट्ठयाए' यह तो अभी प्रकट कर ही दिया गया है कि मुनीजन जो आहार लेते हैं वे तप बढानेके लिये ही लेते हैं शरीरमें बल पराक्रम

આવે છે કારણ કે એમ કરવાથી ગાડાને ચાલવામા સરળતા રહે છે, એ જ પ્રમાણે મુનિજનો પણ એટલા માટે જ આહાર કરે છે કે શરીરની સ્થિરતા ટકી રહે અને તે ધર્મધ્યાન આદિ કામમાં સાધક થતું રહે આ રીતે જ વધારેમાં વધારે કર્મોની નિર્જરા થતી રહે છે તેઓ સ્વાદ અથવા શરીરપોષણને નિમિત્તે આહાર લેતા નથી વ્રણાનુલેપનનો પણ એવો જ ભાવાર્થ સમજવો. એ જ વાત 'प्राणधारणार्थमेवाहारकरणं' આ ટીકાવાક્ય દ્વારા સમજાવવામાં આવી છે

'संजमजायामायावत्तियं' હવે સૂત્રકાર એ સમજાવે છે કે સાધુજનોએ કેટલા પ્રમાણમાં આહાર લેવો જોઇએ- સાધુજનોએ એટલો જ આહાર લેવો જોઇએ કે જે સંયમયાત્રામા–સંયમનું પાલન કરવામા મદદરૂપ થઇ પડે, અને જે સંયમનું પાલન કરવામાં હેતુભૂત થઇ પડે- સંયમના પાલનમાં વિઘ્નરૂપ થઈ પડે એવો આહાર તેમણે કરવો જોઇએ નહીં. મુનિજનો જે આહાર લે છે તે 'संजमभारवहणट्ठयाए' તો તપની વૃદ્ધિ કરવા માટે જ લે છે- શરીરમાં બળ, પરાક્રમ આદિની વૃદ્ધિ કરવા

'विलमिव पन्नगभूएणं अप्पाणेणं आहारं आहारेइ' विलमिव पृथिव्यादेर्विवरमिव पन्नगभूतेन सर्पसदृशेन आत्मना, यथा सर्पः विलस्योभयपार्श्वमस्पृशन्नेव विले आत्मानं प्रवेशयति तथैव स्वादार्थमाहारं दंष्ट्रया दंष्ट्रान्तरम् अप्रापयन् कण्ठदेशे गलविलाधः प्रवेशयति तथा आहारम् आहरति । अन्ते उपसंहरन्नाह- 'एस णं गोयमा ! सत्थाईयस्स, सत्थपरिणामियस्स, जाव-पाण-भोयणस्स अय-

वहानेके निमित्त नहीं. सो यही बात सूत्रकारने 'संयमभारवहनार्थताये' इस सूत्रांशसे समझाई है । 'विलमिव पन्नगभूएणं अप्पाणेणं आहारं आहारेइ' सर्प जिस तरह अपने विलमें प्रवेश करते समय विलके भीतरके आजूबाजूके प्रदेशका स्पर्श नहीं करता हुआ सीधा उसमें घुस जाता है, उसी प्रकार मुनिजन भी गृहीत आहार को स्वाद के निमित्त एक दाढसे दूसरी दाढ तरफ संक्रमित नहीं करते हुए सीधा उसे गलेके नीचे उतार लेते हैं । इससे सूत्रकारने पूर्वोक्त विषयकी पुष्टि करते हुए यह कहा है कि साधु जिह्वा इन्द्रिय के विशेष रूपमें विजयी होते हैं- क्यों कि शेष प्रत्येक इन्द्रिय को शक्तिवर्धक पदार्थ इसी इन्द्रियके द्वारा प्राप्त होता है । जहां जिह्वा इन्द्रिय विजित हुई कि शेष इन्द्रियोंकी शक्ति स्वतः ही वन्द हो जाती है । इसी लिये साधुको शुद्ध निर्दोष प्रासुक आहार स्वादकी चाहना विना केवल संयमयात्रा के निर्वाह के लिये ही लेना चाहिये. ऐसा सिद्धान्तकारोंने कहा है ।

માટે લેતા નથી. એ જ વાત સૂત્રકારે संयमभारवहनार्थताये, આ સૂત્રાંશ દ્વારા સમજાવી છે. 'विलमिव पन्नगभूएणं अप्पाणेणं आहारं आहारेइ' સર્પ જેવી રીતે પોતાના દરમા પ્રવેશ કરતી વખતે દરની અંદરના આજૂબાજૂના પ્રદેશનો સ્પર્શ કરતો નથી પણ સીધો અંદર ઘુસી જાય છે, એ જ પ્રમાણે મુનિજન પણ ગૃહીત આહારને સ્વાદને નિમિત્તે એક દાઢથી બીજી દાઢ નીચે પસાર કરતો નથી પણ સીધો ગળાની નીચે ઉતારી નાખે છે. આ સૂત્રાશ દ્વારા સૂત્રકારે પૂર્વોકત વિષયની પુષ્ટિ કરતા કહ્યું છે કે શ્રમણ નિર્ગ્રંથો જિહ્વા ઇન્દ્રિય ઉપર વિશેષ કાબૂ ધરાવતા હોય છે. તેથી તેમને સ્વાદેન્દ્રિય વિજેતા પણ કહી શકાય છે. શરીરની બાકીની બધી ઇન્દ્રિયોને શકિતવર્ધક ખોરાકની પ્રાપ્તિ જિહ્વા ઇન્દ્રિય દ્વારા જ થાય છે. જેવો જિહ્વાઇન્દ્રિય ઉપર કાબૂ આવી જાય છે, કે તુરત જ બાકીની ઇન્દ્રિયોની શકિત આપોઆપ બંધ થઇ જાય છે. તેથી સાધુઓએ શુદ્ધ નિર્દોષ આહાર સ્વાદને માટે નહીં પણ સંયમયાત્રાના નિર્વાહને માટે જ લેવો જોઇએ, એવું સિદ્ધાંતકારોએ કહ્યુ છે.

मट्ठे पण्णत्ते ' हे गौतम ! एष खलु उपरिवर्णितस्वरूपः शस्त्रातीतस्य, शस्त्रपरिणामितस्य यावत् एषितस्य, व्येषितस्य, सामुदायिकस्य भिक्षारूपस्य पानभोजनस्य अयमर्थः प्रज्ञप्तः=कथितः । गौतमो भगवदुक्तं स्वीकरोति-'सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति' हे भदन्त ! तदेव भवदुक्तं सत्यमेव, हे भदन्त ! तदेवं भवदुक्तं सर्वं सत्यमेवेति ॥ सू० ११ ॥

इति श्री-जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर-पूज्यश्रीघासीलालव्रतिविरचितायां श्रीभगवतीसूत्रस्य प्रमेयचन्द्रिकाख्यायां व्याख्यायां सप्तशतकस्य प्रथमोद्देशकः समाप्तः ॥७-१॥

अब अन्तमें सूत्रकार विषयका उपसंहार करते हुए कहते हैं कि 'एस णं गोयमा ! सत्थाईयस्स, सत्थपरिणामियस्स, जाव पाणभोयणस्स अयमट्ठे पणत्ते' हे गौतम ! जैसाकि ऊपरमें वर्णित हुआ है ठीक यही अर्थशस्त्रातीत, शस्त्रपरिणामित, यावत् एषित, व्येषित और सामुदायिक भिक्षारूप पान भोजन का कहा गया है । इस प्रकार प्रभु द्वारा प्रतिपादित विषयको सुनकर गौतमने उस विषय को स्वीकार करते हुए उनसे कहा कि- 'सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति ' हे भदन्त ! आपके द्वारा प्रपिपादित हुआ यह सब विषय सत्य ही है । इस प्रकार कह करवे यावत् अपने स्थान पर विराजमान हो गये ॥सू.११॥

जैनाचार्य श्री घासीलालजी महाराजकृत 'भगवतीसूत्र' की प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याके सप्तम शतकका प्रथम उद्देशक समाप्त ॥७-१॥

હવે આ વિષયને ઉપસંહાર કરતા સુત્રકાર કહે છે કે-

'एस णं गोयमा ! सत्थाईयस्स, सत्थपरिणामियस्स, जाव पाणभोयणस्स अयमट्ठे पण्णत्ते' હે ગૌતમ ! શસ્ત્રાતીત, શસ્ત્રપરિણામિત, એષિત, વ્યષિત અને સામુદાયિક ભિક્ષારૂપ આહારપાણીનુ સ્વરૂપ ઉપર વર્ણવ્યા મુજબનુ છે

મહાવીર પ્રભુ દ્વારા આ વિષયનું પ્રતિપાદન સાંભળીને ગૌતમ સ્વામી તેમનાં વચનોમાં અત્યંત શ્રદ્ધા પ્રકટ કરતા કહે છે- ' सेवं भंते ! सेवं भंते त्ति ' 'હે ભદન્ત ! આ વિષયનું આપે જે પ્રતિપાદન કર્યું તે સત્ય જ છે હે ભદન્ત! આપે જે કહ્યું તે સર્વથા સત્ય છે,' આ પ્રમાણે કહીને મહાવીર પ્રભુને વંદણા નમસ્કાર કરીને, તેઓ પોતાને સ્થાને વિરાજમાન થઇ ગયા ॥સૂ. ૧૧॥

જૈનાચાર્ય શ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજકૃત 'ભગવતી' સૂત્રની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના સાતમા શતકને પહેલો ઉદ્દેશક સમાપ્ત. ॥૭-૧॥

अथ सप्तमशतकस्य द्वितीयोद्देशकः प्रारभ्यते—

सप्तमशतकस्य द्वितीयोद्देशकस्य संक्षिप्तविषयविवरणम्—

प्राणभूतादिहिंसायां प्रत्याख्यानं कुर्वतः ? जीवस्य कदाचित् सुप्रत्याख्यानं भवति, अथच कदाचित् दुष्प्रत्याख्यानं भवति, तत्र केन हेतुना दुष्प्रत्याख्यानं भवति ? केन च हेतुना सुप्रत्याख्यानं भवति ? इति प्रश्नः, तदुत्तरप्रतिपादनं च । ततः प्रत्याख्यानशब्दस्यार्थनिरूपणम् । ततः मूलगुणप्रत्याख्यानप्रकारः । सर्वमूलगुणप्रत्याख्यानप्रकारः । देशमूलगुणप्रत्याख्यानप्रकारः । उत्तरगुणप्रत्याख्यानप्रकारः । सर्वोत्तरगुणप्रत्याख्यानप्रकारः देशोत्तरगुणप्रत्याख्यानप्रकारः ततो जीवस्य मूलगुणप्रत्याख्यानित्वप्रभृतिविषयकप्रश्नोत्तरम् । ततो नैर-

---

सप्तमशतकका द्वितीय उद्देशक—

सप्तमशतकके इस द्वितीय उद्देशकका विषय विवरण संक्षेपसे इस प्रकारसे है प्राण, भूत आदिकोंकी हिंसाका प्रत्याख्यान करनेवाले जीवके कदाचित् सुप्रत्याख्यान होता है और कदाचित् दुष्प्रत्याख्यान होता है ऐसा कथन, हे भदन्त किस कारणसे दुष्प्रत्याख्यान होता है ? और किस कारणसे सुप्रत्याख्यान होता है ? ऐसे प्रश्नका उत्तर कथन 'प्रत्याख्यान' शब्दके अर्थका निरूपण प्रत्याख्यानके प्रकारोंका कथन सर्वमूलगुणप्रत्याख्यान, देशमूलगुणप्रत्याख्यान । उत्तरगुणके प्रत्याख्यान प्रकारका कथन सर्वोत्तरगुणप्रत्याख्यान, देशोत्तरगुणप्रत्याख्यान । जीवके मूलगुणप्रत्याख्यानी, उत्तरगुणप्रत्याख्यानी अथवा अप्रत्याख्यानी होनेके विषयमें प्रश्न और उत्तर । नैरयिकजीवके मूलगुण

સાતમા શતકનો બીજો ઉદ્દેશક

આ ઉદ્દેશકમાં આવતા વિષયનું સંક્ષિપ્ત વિવરણ—

પ્રાણ, ભૂત, જીવ અને સત્ત્વની હિંસાના પ્રત્યાખ્યાન કરનાર જીવ ક્યારેક સુપ્રત્યાખ્યાની હોય છે અને ક્યારેક દુષ્પ્રત્યાખ્યાની હોય છે, એવું કથન.

પ્રશ્ન—'હે ભદન્ત ! ક્યાં ક્યાં કારણોને લીધે જીવ દુષ્પ્રત્યાખ્યાની થાય છે, અને ક્યાં ક્યા કારણોને લીધે સુપ્રત્યાખ્યાની થાય છે?' આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આ ઉદ્દેશકમાં આપવામાં આવ્યો છે. પ્રત્યાખ્યાન શબ્દનો અર્થનું નિરૂપણ અને તેના પ્રકારોનું કથન—સર્વમૂલગુણ પ્રત્યાખ્યાન, દેશમૂલગુણ પ્રત્યાખ્યાન, ઉત્તરગુણ પ્રત્યાખ્યાનના પ્રકારનું કથન—સર્વોત્તરગુણ પ્રત્યાખ્યાન, દેશોત્તરગુણ પ્રત્યાખ્યાન. જીવના મૂલગુણ પ્રત્યાખ્યાની, ઉત્તરગુણ પ્રત્યાખ્યાની અથવા અપ્રત્યાખ્યાની હોવાના

यिकस्य मूलगुणप्रत्याख्यानित्वादिविषयकप्रश्नोत्तरम् । ततो मूलगुणप्रत्याख्यानिप्रभृतीनाम् अल्पबहुत्वनिरूपणम् । ततः पञ्चेन्द्रियतिरश्चाम् अल्पबहुत्वप्रकारः, मनुष्याणाम् अल्पबहुत्वविचारश्च । जीवस्य सर्वमूलगुणप्रत्याख्यानित्वप्रभृतिविषयकप्रश्नोत्तरम् । नैरयिकाणां पञ्चेन्द्रियतिरश्चां च सर्वमूलगुणप्रत्याख्यानित्वनिषेधः । ततः सर्वमूलगुणप्रत्याख्यानिप्रभृतीनाम् अल्पबहुत्वप्ररूपणम् । ततः सर्वोत्तरगुणप्रत्याख्यानिप्रभृतिजीवानां निरूपणम्, सर्वोत्तरगुणप्रत्याख्यानिप्रभृतिजीवानामल्पबहुत्वविषयकप्रश्नोत्तरं च । जीवानां संयत१ऽसंयत २ संयतासंयत३विषयकप्रश्नोत्तरम् । ततो जीवानां प्रत्याख्यानित्वादिविवेचनम् । प्रत्याख्यानिप्रभृतीनामल्पबहुत्वविषयकप्रश्नोत्तरम् । ततो जीवस्य

प्रत्याख्यानी आदिके विषयमें प्रश्नोत्तर । मूलगुण प्रत्याख्यानी आदिकों का अल्पबहुत्व प्रतिपादन । पंचेन्द्रिय तिर्यञ्चजीवोंके अल्पबहुत्वका मूलगुण प्रत्याख्यान आदि विषयक कथन, इसी तरहसे मनुष्यों में मूलगुणप्रत्याख्यानी आदि के अल्प बहुत्वका कथन । जीव के सर्वमूलगुणप्रत्याख्यानी आदिके विषयमें प्रश्नोत्तर । नैरयिकों एवं पञ्चेन्द्रिय तिर्यञ्चोंमें सर्वमूलगुणप्रत्याख्यानी होनेका निषेध । सर्वमूलगुणप्रत्याख्यानी आदिकोंके अल्पबहुत्वका कथन सर्वोत्तरगुणप्रत्याख्यानी आदि जीवोंका निरूपण । सर्वोत्तरगुणप्रत्याख्यानी आदि जीवोंके अल्प बहुत्व संबंधी प्रश्नोत्तर । जीवोंके संयत, असंयत संयतासंयतके विषयमें प्रश्नोत्तर जीवोंके प्रत्याख्यानित्व आदिका विवेचन । प्रत्याख्यानित्व आदिके विषयमें अल्पबहुत्व संबंधी प्रश्नोत्तर ।

વિષયમાં પ્રશ્ન અને ઉત્તર. નૈરયિક જીવ મૂલગુણ પ્રત્યાખ્યાની આદિ હોવાના વિષયમાં પ્રશ્નોત્તર. મૂલગુણ પ્રત્યાખ્યાની આદિકોના અલ્પબહુત્વનુ પ્રતિપાદન પચેન્દ્રિય તિર્યંચ જીવોના અલ્પબહુત્વનું અને મૂલગુણ પ્રત્યાખ્યાની આદિ હોવાના વિષયમાં કથન, એ જ પ્રમાણે મનુષ્યોમાં મૂલગુણ પ્રત્યાખ્યાની આદિના અલ્પબહુત્વનુ કથન. જીવની અપેક્ષાએ સર્વમૂલગુણ પ્રત્યાખ્યાની આદિ વિષયક પ્રશ્નોત્તર, નારકો અને પચેન્દ્રિય તિર્યચોમાં સર્વમૂલગુણ પ્રત્યાખ્યાની હોવાનો નિષેધ. સર્વમૂલગુણ પ્રત્યાખ્યાની આદિકોના અલ્પબહુત્વનું કથન. સર્વોત્તર ગુણપ્રત્યાખ્યાની આદિ જીવોનું નિરૂપણ, સર્વોત્તરગુણ પ્રત્યાખ્યાની આદિ જીવોના અલ્પબહુત્વ વિષયક પ્રશ્નોત્તર, જીવોમા સયત, અસયત અને સયતાસયત હોવાના વિષયમા પ્રશ્નોત્તર-જીવોના પ્રત્યાખ્યાનીત્વ આદિનું વિવેચન—

शाश्वताऽशाश्वतविषयप्रश्नोत्तरम्, नारकादीनां शाश्वता-ऽशाश्वतविषयक प्रश्नोत्तरं चेति ।

प्रत्याख्यानवक्तव्यता-

मूलम्--से नूणं भंते ! सव्वपाणेहिं, सव्वभूएहिं, सव्वजीवेहिं, सव्वसत्तेहिं, पच्चक्खायमिति वयमाणस्स सुपच्चक्खायं भवइ, दुपच्चक्खायं भवइ ? गोयमा ! सव्वपाणेहिं जाव-सव्वसत्तेहिं पच्चक्खायमिति वयमाणस्स सिय सुपच्चक्खायं भवइ, सिय दुपच्चक्खायं भवइ । से केणट्ठे णं भंते ! एवं वुच्चइ-सव्वपाणेहिं जावसव्वसत्तेहिं जाव-सिय दुपच्चक्खायं भवइ ? गोयमा ! जस्स णं सव्वपाणेहिं जाव सव्वसत्तेहिं पच्चक्खायमिति वयमाणस्स णो एवं अभिसमन्नागयं भवइ-इमे जीवा, इमे अजीवा, इमे तसा, इमे थावरा, तस्स णं सव्वपाणेहिं, जाव-सव्वसत्तेहिं पच्चक्खायमिति वयमाणस्स णो सुपच्चक्खायं भवइ, दुपच्चक्खायं भवइ । एवं खलु से दुपच्चक्खाई सव्वपाणेहिं जाव--सव्वसत्तेहिं पच्चक्खायमिति वयमाणे णो सच्चं भासं भासइ, मोसं भासं भासइ, एवं खलु से मुसावाई सव्वपाणेहिं जाव-सव्वसत्तेहिं, तिविहं-तिविहेणं असंजय-विरय-पडिहय-पच्चकखायपावकम्मे सकिरिए, असंवुडे, एगंतदंडे, एगंतबाले यावि भवइ । जस्स णं सव्वपाणेहिं जाव-सव्वसत्तेहिं, पच्चक्खायमिति वयमाणस्स एवं

जीवके शाश्वत अशाश्वत संबंधी प्रश्नोत्तर नारक आदि जीवोंके शाश्वत, अशाश्वत संबधी प्रश्नोत्तर ।

અત્યાખ્યાનીત્વ આદિના વિષયમા અલ્પબહુત્વ સંબંધી પ્રશ્નોત્તર જીવની શાશ્વતતા અને અશાશ્વતતા સંબંધી પ્રશ્નોના - નારક આદિ જીવોની શાશ્વતતા, અશાશ્વતના વિષયક પ્રશ્નોત્તર.

अभिसमन्नागयं भवइ-इमे जीवा, इमे अजीवा, इमे तसा, इमे थावरा, तस्स णं सव्वपाणेहिं जाव-सव्वसत्तेहिं पच्चक्खायमिति वयमाणस्स सुपच्चक्खायं भवइ, णो दुपच्चक्खायं भवइ, एवं खलु से सुपच्चक्खाई सव्वपाणेहिं जाव-सव्व सत्तेहिं पच्चक्खायमितिवयमाणे सच्चं भासं भासइ,णो मोसं भासं भासइ, एवं खलु से सच्चवाई सव्वपाणेहिं, जाव-सव्वसत्तेहिं तिविहं-तिविहेणं संजय-विरय-पडिहय--पच्चक्खायपावकम्मे, अकिरिए, संवुडे, एगंतपंडिए यावि भवइ, से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ-जाव-सियदुपच्चक्खायं भवइ। ॥ सू. १ ॥

छाया-अथ नूनं भदन्त ! सर्वप्राणेषु, सर्वभूतेषु, सर्वजीवेषु, सर्वसत्त्वेषु, प्रत्याख्यातमिति वदतः सुप्रत्याख्यातं भवति दुष्प्रत्याख्यात भवति ? गौतम !

प्रत्याख्यानवक्तव्यता—

'से णूणं भंते ! सव्वपाणेहिं' इत्यादि ।

सूत्रार्थ-(से णूणं भंते ! सव्वपाणेहिं, सव्वभूएहिं, सव्वजीवेहिं, सव्वसत्तेहिं, पच्चक्खायमिति वयमाणस्स सुपच्चक्खायं भवइ) हे भदन्त ! समस्त प्राणियोंमें, समस्त भूतोंमें, समस्तजीवोंमें समस्त सत्वोंमें मैंने हिंसाका प्रत्याख्यान किया है इस प्रकारसे कहनेवाले जीवका श्रमणादिजनोंका वहप्रत्याख्यान सुप्रत्याख्यानरूप होता है कि (दुपच्चक्खायं भवइ) दुष्प्रत्याख्यानरूप होता है क्या ? (गोयमा) हे गौतम !

પ્રત્યાખ્યાન વક્તવ્યતા—

'से णूणं भंते ! सव्वपाणेहिं' ઈત્યાદિ—

સૂત્રાર્થ- (से णूणं भंते ! सव्वपाणेहिं, सव्वभूएहिं, सव्वजीवेहिं, सव्वसत्तेहिं, पच्चक्खायमिति वयमाणस्स सुपच्चक्खायं भवइ) હે ભદન્ત ! જે શ્રમણાદિ જનો એમ કહેતા હોય કે 'મેં સમસ્ત પ્રાણીઓની, સમસ્ત ભૂતોની, સમસ્ત જીવોની અને સમસ્ત સત્વોની હિંસાના પ્રત્યાખ્યાન કર્યા છે,' તેમના તે પ્રત્યાખ્યાન સુપ્રત્યાખ્યાનરૂપ હોય છે, કે (दुपच्चक्खायं भवइ ?) દુષ્પ્રત્યાખ્યાનરૂપ હોય છે ?

सर्वप्राणेषु यावत्-सर्वसत्त्वेषु प्रत्याख्यातमिति वदतः स्यात् सुप्रत्याख्यातं भवति, स्यात् दुष्प्रत्याख्यातं भवति। तत् केनार्थेन भदन्त! एवम् उच्यते-सर्वप्राणेषु यावत्-सर्वसत्त्वेषु यावत्-स्यात् दुष्प्रत्याख्यातं भवति? गौतम! यस्य खलु सर्वप्राणेषु यावत्-सर्वसत्त्वेषु प्रत्याख्यातमिति वदतः नो एवम् अभिसमन्वा-

---

(सव्वपाणेहिं, जाव-सव्वसत्तेहिं-पच्चक्खायमिति वयमाणस्स सिय सुपच्चक्खायं भवइ, सिय दुपच्चक्खायं भवइ) समस्त प्राणोंमें यावत् समस्त सत्त्वोंमें मैने हिंसाका प्रत्याख्यान किया है इस प्रकारसे कहनेवाले जीवका प्रत्याख्यान कदाचित् सुप्रत्याख्यानरूप होता और कदाचित् दुष्प्रत्याख्यानरूप होता है। (से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ सव्वपाणेहिं जाव सव्वसत्तेहिं जाव सिय दुपच्चक्खायं भवइ) हे भदन्त! ऐसा आप किस कारणसे कहते हैं कि समस्तप्राणियोंमें यावत् समस्त सत्त्वोंमें यावत् कदाचित् दुष्प्रत्याख्यानरूप होता है? (गोयमा) हे गौतम! (जस्स णं सव्वपाणेहिं जाव सव्वसत्तेहिं पच्चक्खायमिति वयमाणस्स णो एवं अभिसमन्नागयं भवइ इमे जीवा, इमे अजीवा इमे तसा, इमे थावरा, तस्स णं सव्वपाणेहिं जाव सव्वसत्तेहिं पच्चक्खायमिति वयमाणस्स णो सुपच्चक्खायं भवइ) समस्त प्राणोंमें यावत् समस्त सत्त्वों मैंने हिंसाका प्रत्याख्यान किया है ऐसे बोलनेवाले

(गोयमा!) હે ગૌતમ! (सव्वेपाणेहिं, जाव सव्व सत्तेहिं पच्चक्खायमिति वायमाणस्स सिय सुपच्चक्खायं भवइ, सिय दुपच्चक्खायं भवइ) "મે સમસ્ત પ્રાણીઓ, ભૂતો, જીવો અને સત્ત્વોની હિંસાના પ્રત્યાખ્યાન કર્યા છે,' આ પ્રમાણે કહેનારનાં પ્રત્યાખ્યાન ક્યારેક સુપ્રત્યાખ્યાનરૂપ હોય છે અને ક્યારેક દુષ્પ્રત્યાખ્યાનરૂપ હોય છે (से केणट्ठणं भंते! एवं वुच्चइ-सव्वपाणेहिं जाव सव्वसत्तेहिं जाव सिय दुपच्चक्खायं भवइ) હે ભદન્ત! આપ એવું શા કારણે કહો છો કે સમસ્ત પ્રાણીઓની, ભૂતોની, જીવોની અને સત્ત્વોની હિંસાના પ્રત્યાખ્યાન કર્યાનું કહેનાર જીવના પ્રત્યાખ્યાન ક્યારેક સુપ્રત્યાખ્યાનરૂપ હોય છે અને ક્યારેક દુષ્પ્રત્યાખ્યાનરૂપ હોય છે?

(गोयमा!) હે ગૌતમ! (जस्स णं सव्वपाणेहिं जाव सव्वसत्तेहिं पच्चक्खायमिति वयमाणस्स णो एवं अभिसमन्नागयं भवइ-इमे जीवा, इमे अजीवा, इमे तसा, इमे थावरा, तस्स णं सव्वपाणेहिं जाव सव्वसत्तेहिं पच्चक्खायंमिति वयमाणस्स णो सुपच्चक्खायं भवइ) "મે સમસ્ત પ્રાણીઓ, જીવો, ભૂતો અને સત્ત્વોની હિંસા કરવાના પ્રત્યાખ્યાન કર્યા છે," આ પ્રમાણે બોલનાર કેટલાક

गतं भवति-इमे जीवाः, इमे अजीवाः, इमे त्रसाः, इमे स्थावराः, तस्य खलु सर्वप्राणेषु यावत्-सर्वसत्त्वेषु प्रत्याख्यातमिति वदतः नो सुप्रत्याख्यातं भवति, दुष्प्रत्याख्यातं भवति, एवं खलु स दुष्प्रत्याख्यायी सर्वप्राणेषु यावत्-सर्वसत्त्वेषु प्रत्याख्यातमिति वदन् नो सत्यां भाषां भाषते, मृषाभाषां भाषते, एवं खलु स मृषावादी सर्वप्राणेषु यावत्-सर्वसत्त्वेषु त्रिविधं-त्रिविधेन असंयत-विरत-प्रतिहत-प्रत्याख्यातपापकर्मा, सक्रियः, असंवृतः, एकान्तदण्डः,

मैंसे जिस बोलनेवालेको कहनेवालेको ऐसा ज्ञान नहीं हो कि ये जीव हैं, ये अजीव हैं, त्रस हैं, ये स्थावर हैं उस ऐसे कहनेवाले जीवका कि मैंने समस्त प्राणोंमें यावत् समस्त सत्त्वोंमें हिंसाका प्रत्याख्यान किया है वह प्रत्याख्यान सुप्रत्याख्यानरूप नहीं होता है, किन्तु दुष्प्रत्याख्यानरूप होता है। (एवं खलु से दुपच्चक्खाई सव्वपाणेहिं जाव सव्वसत्तेहिं पच्चक्खायमिति वयमाणे णो सच्चं भासं भासई, मोसं भासं भासइ, एवं खलु से मुसावाई सव्वपाणेहिं जाव सव्वसत्तेहिं तिविहं तिविहेणं असंजयविरयपडिहयपच्चक्खायपावकम्मे सकिरिए, असंवुडे, एगंतदंडे, एगंतबाले, यावि भवइ) इस प्रकार वह दुष्प्रत्याख्यानी, 'मैंने समस्त प्राणोंमें यावत् समस्त सत्वोंमें हिंसाका प्रत्याख्यान किया है' इस प्रकार कहता हुआ सत्य भाषा नहीं कहता है असत्य भाषा कहता है इस तरह असत्य भाषा बोलनेवाला वह मृषावादी सर्व प्राणोंमें, यावत् सर्व सत्वोंमें त्रिविध, त्रिविधसे संयमरहित एवं विरतिरहित, होकर अपने पापकर्मकेत्याग अथवा प्रत्याख्यानसे रहित

જીવોને એટલું પણ જ્ઞાન હોતું નથી કે આ જીવ છે, આ અજીવ છે, આ ત્રસજીવ છે, આ સ્થાવર જીવ છે, એવો જીવ જો એમ કહે તો હોય કે 'મેં સમસ્ત પ્રાણ, ભૂત, જીવ અને સત્વની હિંસાના પ્રત્યાખ્યાન કર્યા છે,' તો એવા જીવના તે પ્રત્યાખ્યાનને સુપ્રત્યાખ્યાનરૂપ માની શકાય નહી, પણ દુષ્પ્રત્યાખ્યાનરૂપજ માની શકાય. (एवं खलु से दुपच्चक्खाई सव्व पाणेहिं जाव सव्वसत्तेहिं पच्चक्खायमिति वयमाणे णो सच्च भोसं भासइ, मोसं भासं भासइ, एवं खलु से मुसावाई सव्वपाणे हिं जाव सव्वसत्तेहिं तिविहं तिविहेणं असंजय-विरय-पडिहय-पच्चक्खाय-पावकम्मे सकिरिए, असंवुडे, एगंतदंडे, एगंतबाले यावि भवइ) આ પ્રકારનો તે દુષ્પ્રત્યાખ્યાની જીવ 'મેં સમસ્ત પ્રાણીઓ, ભૂતો, જીવો અને સત્વોની હિંસાના પ્રત્યાખ્યાન કર્યા છે,' એમ કહેતો હોય ત્યારે સત્ય ભાષા બોલતો નથી પણ અસત્ય ભાષા જ બોલે છે આ પ્રકારની અસત્ય ભાષા બોલનાર તે મૃષાવાદી સર્વ પ્રાણીઓ, ભૂતો, જીવો અને સત્વો પ્રત્યે ત્રિવિધે ત્રિવિધે કરી (ત્રણ કરણ અને મન, વચન અને

एकान्तबालश्चापि भवति। यस्य खलु सर्वप्राणेषु यावत्-सर्वसत्त्वेषु प्रत्याख्यातमिति वदतः एवम् अभिसमन्वागतं भवति-इमे जीवाः इमे अजीवाः, इमे त्रसाः, इमे स्थावराः, तस्य खलु सर्वप्राणेषु यावत्-सर्वसत्त्वेषु प्रत्याख्यात-

होता हुआ कर्मका बंधक, संवररहित होता है। इस प्रकारसे होनेके कारण वह एकान्तदण्ड हिंसाकरनेवाला और एकान्तबाल सर्वथा ज्ञानरहित माना गया है। (जस्स णं सव्वपाणेहिं जाव सव्वसत्तेहिं पच्चक्खायमिति वयमाणस्स एवं अभिसमन्नागयं भवइ इमे जीवा इमे अजीवा, इमे तसा, इमे थावरा, तस्स णं सव्वपाणेहिं जाव सव्वसत्तेहिं पच्चक्खायमिति वयमाणस्स सुपच्चक्खायं भवइ, णो दुपच्चक्खायं भवइ एवं खलु से सुपच्चक्खाई, सव्वपाणेहिं जाव सव्वसत्तेहिं पच्चक्खायमितिवयमाणे सच्चं भासं भासइ, णो मोसं भासं भासइ, एवं खलु से सच्चवाई सव्वपाणेहिं जाव सव्वसत्तेहिं तिविहं तिविहेणं संजय-विरय-पडिहय पच्चक्खाय पावकम्मे, अकिरिये संवुडे एगंतपंडिए यावि भवइ) समस्त प्राणोंमें यावत् समस्तसत्वोंमें, मैने हिंसाका त्याग किया है इस प्रकारसे कहनेवाले जिस जीवके ऐसा ज्ञान होता है कि ये जीव हैं, ये अजीव हैं, ये त्रस हैं, ये स्थावर

કાયાના એમ ત્રણે યોગથી) સંયમ રહિત અને વિરતિ રહિત રહ્યા કરે છે. એવો જીવ પોતાના પાપકર્મના ત્યાગથી અથવા પ્રત્યાખ્યાનથી રહિત બનીને કર્મનો બંધક અને સંવરરહિત બને છે. આ પ્રમાણે બનતું હોવાથી તેને એકાન્તદંડ- (હિંસા કરનારો) અને એકાન્તબાલ- (જ્ઞાનરહિત) માનવામાં આવ્યો છે.

(जस्स णं सव्वपाणेहिं जाव सव्वसत्तेहिं पच्चक्खायमिति वयमाणस्स एवं अभिसमन्नागयं भवइ - इमे जीवा, इमे अजीवा, इमे तसा, इमे थावरा, तस्स णं सव्वपाणेहिं जाव सव्वसत्तेहिं पच्चक्खायमिति वयमाणस्स सुपच्चक्खाय भवइ, णो दुपच्चक्खायं भवइ, एवं खलु से सुपच्चक्खाइ सच्चं भासं भासइ, णो मोसं भासं भासइ, एवं खलु से सच्चवाई सव्वपाणेहिं जाव सव्व सत्तेहिं तिविहं तिविहेणं संजय - विरय - पडिहय पच्चक्खायपावकम्मे, अकिरिये, संवुडे, एगंत पंडिए यावि भवइ) 'મે સમસ્ત પ્રાણીઓ, ભૂતો, જીવો અને સત્ત્વોનો હિંસાના પ્રત્યાખ્યાન કર્યા છે,' આ પ્રમાણે કહેનાર જે જીવને એવું જ્ઞાન હોય છે કે આ જીવ છે, આ અજીવ છે, આ ત્રસ છે,

मिति वदतः सुप्रत्याख्यातं भवति, नो दुष्प्रत्याख्यातं भवति, एवं खलु स सुप्रत्याख्यायी सर्वप्राणेषु यावत्-सर्वसत्त्वेषु प्रत्याख्यातमिति वदन सत्यां भाषां भाषते, नो मृषा भाषां भाषते, एवं खलु स सत्यवादी सर्वप्राणेषु, यावत्-सर्वसत्त्वेषु त्रिविधं-त्रिविधेन संयत-विरत-प्रतिहत-प्रत्याख्यातपापकर्मा, अक्रियः, संवृतः, एकान्तपण्डितश्चापि भवति, तत् तेनार्थेन गौतम ! एवमुच्यते-यावत्-स्यात् दुष्प्रत्याख्यातं भवति ॥ सू० १ ॥

उस ऐसे कहनेवाले जीवका कि मैंने समस्त प्राणोंमें यावत् समस्त सत्त्वोंमें हिंसाका प्रत्याख्यान किया है वह प्रत्याख्यान सुप्रत्याख्यानरूप होता है दुष्प्रत्याख्यानरूप नहीं होता है। इस प्रकार वह सुप्रत्याख्यानी 'मैंने समस्त प्राणोंमें यावत् समस्त जीवोंमें हिंसाका प्रत्याख्यान किया है' ऐसे वचनका उच्चारण करता हुआ सत्यभाषा बोलता है, असत्य भाषा नहीं बोलता। इस तरह सत्यभाषा बोलनेवाला अर्थात् यथार्थवचन कहनेवाला वह सत्यवादी सर्वप्राणोंमें यावत् सर्वसत्त्वोंमें त्रिविधसे संयमसहित, विरतिसहित होता हुआ अपना पापकर्मके त्याग अथवा प्रत्याख्यानसे युक्त बनकर कर्मबंधरहित, संवरयुक्त होता है और एकान्तरूपसे पण्डित भी होता है। 'से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ जाव सिय दुपच्चक्खायं भवइ, इस कारण हे गौतम ! मैंने ऐसा कहा है, कि यावत् कदाचित् वह दुष्प्रत्याख्यानरूप भी होता है।

આ સ્થાવર છે, એવા જીવના તે પ્રત્યાખ્યાનને સુપ્રત્યાખ્યાનરૂપ માનવામાં આવે છે, તેના તે પ્રત્યાખ્યાનને દુષ્પ્રત્યાખ્યાનરૂપ માનવામાં આવતા નથી આ પ્રકારનો જીવ જ્યારે એમ બોલે છે કે 'મેં સમસ્ત પ્રાણીઓ, ભૂતો, જીવો અને સત્ત્વોની હિંસાના પ્રત્યાખ્યાન કર્યા છે,' ત્યારે તે સત્ય જ બોલતો હોય છે- અસત્ય વાત કરતો નથી આ રીતે સત્ય ભાષા બોલનાર એટલે કે યથાર્થ વચન કહેનાર તે સત્યવાદી જીવ સર્વ પ્રાણીઓ, ભૂતો, જીવો અને સત્ત્વો પ્રત્યે ત્રિવિધે ત્રિવિધે કરીને (મન, વચન અને કાયાના એમ ત્રણે યોગથી) સંયમયુક્ત, વિરતિયુક્ત બનીને પોતાના પાપકર્મોનો ત્યાગ કરે છે અથવા પ્રત્યાખ્યાનનું યથાર્થ રીતે પાલન કરીને કર્મબંધરહિત અને સંવરયુક્ત બને છે અને એકાન્તરૂપે પંડિત-જ્ઞાની પણ બને છે (से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ जाव सिय दुपच्चक्खायं भवइ) હે ગૌતમ ! તે કારણે મેં એવું કહ્યું છે કે 'મેં સમસ્ત પ્રાણાદિની હિંસાના પ્રત્યાખ્યાન કર્યા છે,' એવું કહેનારો જીવ ક્યારેક સુપ્રત્યાખ્યાની હોય છે અને ક્યારેક દુષ્પ્રત્યાખ્યાની પણ હોય છે

टीका—प्रथमोद्देशके प्रत्याख्यानिनः प्रोक्ताः, तत्सम्बन्धादस्मिन् द्वितीयोद्देशके प्रत्याख्यानस्वरूपमाह–' से णूणं भंते ' इत्यादि । ' से णूणं भंते ! सव्वपाणेहि, सव्वभूएहिं, सव्वजीवेहिं, सव्वसत्तेहिं, पच्चक्खायमिति वयमाणस्स सुपच्चक्खायं भवइ, दुपच्चक्खायं भवइ ? ' गौतमः पृच्छति–हे भदन्त ! अथ नूनं निश्चितं किम् सर्वप्राणेषु=सर्वद्वित्रिचतुरिन्द्रियरूपेषु, सर्वभूतेषु=सर्ववनस्पतिरूपेषु सर्वजीवेषु = सर्वपञ्चेन्द्रियरूपेषु, सर्वसत्त्वेषु = सर्वपृथिव्यप्तेजोवायुरूपेषु प्रत्याख्यातं सर्वप्राणभूतजीवसत्त्वानां विराधनायाः प्रत्याख्यानं मया कृतमिति वदतः कथयतः जीवस्य श्रमणादेः सुप्रत्याख्यात सुष्ठु प्रत्याख्यानं कृतं भवति ? अथवा दुष्प्रत्याख्यातं दुष्प्रत्याख्यानं कृतं भवति ?

टीकार्थ–प्रथम उद्देशकमें प्रत्याख्यानियोंके विषयमें कहा गया है सो इसी संबंधको लेकर इस द्वितीय उद्देशकमें सूत्रकारने प्रत्याख्यानके स्वरूप का कथन किया है । इसमें गौतमने प्रभुसे ऐसा पूछा है कि 'से णूणं भंते ! सव्वपाणेहिं, सव्वभूएहिं, सव्वसत्तेहिं पच्चक्खायमिति वयमाणस्स सुपच्चक्खायं भवइ, दुपच्चक्खायं भवइ' हे भदन्त ! यह निश्चित बात है क्या कि जो श्रमणादि जीव समस्त द्वीन्द्रिय, तेइन्द्रिय, चतुरिन्द्रीयरूप सर्वप्राणोंमें वनस्पतिरूप समस्तभूतोंमें, सर्वपञ्चेन्द्रियरूप, समस्तजीवोंमें और सर्वपृथिवी, अप्, तेज, वायुरूप समस्त सत्त्वोंमें मैंने हिंसाका त्याग किया है इस बातको कहता है ऐसे उस श्रमण आदिका वह प्रत्याख्यान सु प्रत्याख्यान माना जाता है या दुष्प्रत्याख्यान माना जाता है ? पूछनेका तात्पर्य ऐसा है कि

ટીકાર્થ– પહેલા ઉદ્દેશકમા સૂત્રકારે પ્રત્યાખ્યાની જીવોનુ નિરૂપણુ કર્યું છે. હવે આ બીજા ઉદ્દેશકમા સૂત્રકાર પ્રત્યાખ્યાનનાં સ્વરૂપનુ નિરૂપણ કરે છે–

આ વિષયને અનુલક્ષીને ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે– 'से णूणं भंते ! सव्व पाणेहिं, सव्व भूएहिं, सव्वजीवेहिं, सव्व सत्तेहिं, पच्चक्खायमिति वयमाणस्स सुपच्चक्खाय भवइ, दुपच्चक्खायं भवइ ?' ('પ્રાણ' એટલે દ્વીન્દ્રિયથી ચતુરિન્દ્રિય સુધીના જીવો 'ભૂત' એટલે વનસ્પતિકાયિક જીવો 'જીવ' એટલે સમસ્ત પચેન્દ્રિય જીવો અને 'સત્ત્વ' એટલે પૃથ્વીકાયિક, અપ્કાયિક તેજસ્કાયિક અને વાયુકાયિક જીવો) હે ભદન્ત ! શુ 'મેં' સમસ્ત પ્રાણોની, સમસ્ત ભૂતોની, સમસ્ત જીવોની અને સમસ્ત સત્ત્વોની હિસાના પ્રત્યાખ્યાન કર્યા છે,' આ પ્રમાણેની વાત જે શ્રમણાદિ જીવ કહે છે, તે શ્રમણાદિ જીવના તે પ્રત્યાખ્યાનને સુપ્રત્યાખ્યાનરૂપ માનવામા આવે છે, કે દુષ્પ્રત્યાખ્યાનરૂપ માનવામા આવે છે ? આ

भगवानाह-'गोयमा ! सव्वपाणेहिं, जाव-सव्वसत्तेहिं पच्चक्खायमिति वयमाणस्स सिय सुपच्चक्खायं भवइ, सिय दुपच्चक्खायं भवइ ' हे गौतम ! सर्वप्राणेषु यावत्-सर्वसत्वेषु प्रत्याख्यातं प्राणातिपातस्य प्रत्याख्यानं कृतं मया इति वदतः श्रमणादेः स्यात् कदाचित् सुप्रत्याख्यातं=सुप्रत्याख्यानं भवति । अथ च स्यात् कदाचित् दुष्प्रत्याख्यातं=दुष्प्रत्याख्यानं भवति । गौतमस्तत्र कारणं पृच्छति-'से केणट्ठणं भंते ! एवं वुच्चइ सव्वपाणेहिं जाव-सव्वसत्ते हिं जाव-सिय दुपच्चक्खायं भवइ ?' हे भदन्त ! तत् केनार्थेन कथं तावत् एवम्

जो जीव ऐसा कहता है कि मैंने प्राणादि जीवोंकी हिंसा करनेका त्याग कर दिया है यदि ऐसा नहीं जानता है कि त्रस स्थावर आदि जीव किन्हें कहते हैं तो ऐसे जीवका ऐसा प्रत्याख्यान सत्य प्रत्याख्यानरूप होता है या दुष्प्रत्याख्यानरूप असत्य होता है ? इसके उत्तरमें प्रभु कहते हैं कि 'गोयमा' हे गौतम ! 'सव्वपाणेहिं, जाव सव्वसत्तेहिं पच्चक्खायमिति वयमाणस्स सिय सुपच्चक्खाय भवइ, सियदुपच्चक्खायं भवइ' जो जीव ऐसा कहता है कि मैंने समस्त प्राणोंमें यावत् सर्वभूतोंमें, सर्वजीवोंमें और समस्त सत्त्वोंमें प्राणातिपातका प्रत्याख्यान किया है ऐसे उस श्रमण आदिका वह प्रत्याख्यान कदाचित् सुप्रत्याख्यानरूप होता है और कदाचित् दुष्प्रत्याख्यानरूप होता है । गौतम इस विषयमें कारण जाननेकी इच्छासे प्रभुसे पूछते हैं कि 'से केणट्ठेणं भंते ! हे भदन्त ! ऐसा आप किस कारणसे कहते हैं कि

प्रश्ननु तात्पर्य नीचे प्रमाणे छे- जे जीव एवुं कहेतो होय के 'मे' प्राणादिनी हिंसानो परित्याग कर्यो छे,' एवा जीवना ते प्रत्याख्यान शु सुप्रत्याख्यानरूप ज होय छे खरां? केटलीक वखत एवुं पण बने छे के एवा प्रत्याख्यान करनार जीवने जीव अने अजीवना स्वरूपनु पण भान होतु नथी, त्रस अने स्थावरना स्वरूपनुं पण भान होतु नथी. शुं एवा जीवना प्रत्याख्यानने सत्यप्रत्याख्यानरूप मानवा के दुष्प्रत्याख्यानरूप मानवा? तेनो उत्तर आपता महावीर प्रभु कहे छे- 'गोयमा !' हे गौतम ! 'सव्वपाणेहिं जाव सव्वसत्तेहिं पच्चक्खायमिति वयमाणस्स सिय सुपच्चक्खायं भवइ, सिय दुपच्चक्खाय भवइ' जे जीव एवुं कहे छे के 'मे समस्त प्राणोना, समस्त भूतोना, समस्त जीवोना अने समस्त सत्त्वोना प्राणातिपातना (वधना) प्रत्याख्यान कर्या छे,' एवा ते जीवना प्रत्याख्यान क्यारेक सुप्रत्याख्यानरूप होय छे अने क्यारेक दुष्प्रत्याख्यानरूप होय छे आ प्रकारना कथननुं कारण जाणवानी जिज्ञासाथी गौतम स्वामी महावीर प्रभुने पूछे छे के 'से केणट्ठेणं भंते !' इत्यादि

उक्तरीत्या उच्यते-यत् सर्वप्राणेषु यावत्-सर्वभूतेषु, सर्वजीवेषु सर्वसत्त्वेषु यावत्-प्रत्याख्यातमिति वदतः स्यात् सुप्रत्याख्यातं भवति, स्यात् दुष्प्रत्याख्यात भवति ? । भगवानाह-'गोयमा ! जस्स णं सव्वपाणेहिं जाव-सव्वसत्तेहिं पच्चक्खायमिति वयमाणस्स णो एवं अभिसमन्नागयं भवइ' हे गौतम ! यस्य खलु सर्वप्राणेषु यावत्-सर्वभूतेषु, सर्वजीवेषु, सर्वसत्त्वेषु, प्रत्याख्यातं प्राणभूतादिविराधनायाः प्रत्याख्यानं कृतं मयेति वदतः श्रमणादेः नो नैव खलु एवं वक्ष्यमाणप्रकारेण अभिसमन्वागतं सम्यक्तयाऽवगतं भवति, यत्-'इमे जीवा, इमे अजीवा, इमे तसा, इमे थावरा' इमे एते जीवाः वर्तन्ते, इमे एते च अजीवा वर्तन्ते, इमे एते च त्रसाः द्वीन्द्रियादयः जीवा वर्तन्ते, इमे एते च स्थावराः पृथिवीकायिकादयः एकेन्द्रिया जीवा वर्तन्ते इत्येवं विशेष

सव्वपाणेहिं जाव सव्वसत्तेहिं जाव सिय दुपच्चक्खायं भवइ' समस्त प्राणोंमें यावत् समस्त भूतोंमें, समस्त जीवोंमें समस्त सत्त्वोंमें मैंने यावत् प्रत्याख्यान किया है ऐसा कहने वाले जीवका वह प्रत्याख्यान कदाचित् सुप्रत्याख्यान होता है और कदाचित् दुष्प्रत्याख्यान होता है ? इसके उत्तरमें प्रभु उनसे कहते हैं कि 'गोयमा' हे गौतम ! जस्स णं सव्वपाणेहिं जाव सव्वसत्तेहिं पच्चक्खायमिति वयमाणस्स णो एवं अभिसमन्नागयं भवइ' सर्वप्राणोंमें यावत् सर्वभूतोंमें, सर्वजीवोंमें, सर्वसत्त्वोंमें मैंने विराधना करनेका त्याग किया है इसप्रकार से कहनेवाले उस श्रमण आदिका वह प्रत्याख्यान सम्यक् तया अवगत नहीं होता है क्यों कि 'इमे जीवा, इमे अजीवा, इमे तसा इमे थावरा' ये जीव हैं, ये अजीव हैं, ये द्वीन्द्रियादिक त्रस हैं, ये

હે ભદન્ત ! એવું આપ શા કારણે કહો છો કે એવા જીવના તે પ્રત્યાખ્યાન સુપ્રત્યાખ્યાનરૂપ પણ હોઇ શકે છે અને દુષ્પ્રત્યાખ્યાનરૂપ પણ હોઇ શકે છે? તેનો જવાબ આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે- 'गोयमा !' હે ગૌતમ! 'जस्स णं सव्वपाणेहिं जाव सव्व सत्तेहिं पच्चक्खायमिति वयमाणस्स णो एवं अभिसमन्नागयं भवइ' મેં સમસ્ત પ્રાણોની, ભૂતોની, જીવોની અને સત્ત્વોની વિરાધનાનો ત્યાગ કર્યો છે.' આ પ્રમાણે કહેનાર તે શ્રમણ આદિના તે પ્રત્યાખ્યાન સુપ્રત્યાખ્યાનરૂપજ હોય છે એવું બનતું નથી. તેમના પ્રત્યાખ્યાન કયારેક દુષ્પ્રત્યાખ્યાનરૂપ પણ સંભવી શકે છે. કેટલીક વખત એવું બને છે કે પ્રત્યાખ્યાની જીવને આ પ્રકારનું વિશેષ જ્ઞાન પણ હોતું નથી કે 'इमे जीवा इमे अजीवा इमे तसा इमे थावरा' આ જીવ છે, આ અજીવ છે, આ ત્રસ છે, આ સ્થાવર છે. આ રીતે

रूपेण यस्य ज्ञानं नास्ति 'तस्स णं सव्वपाणेहिं, जाव-सव्वसत्तेहिं पच्चक्खायमितिवय माणस्स णो सुपच्चक्खायं भवइ, दुपच्चक्खायं भवइ' तस्य खलु जीवाजीवादिविशेषज्ञानरहितस्य सर्वप्राणेषु यावत्-सर्वभूतेषु, सर्वजीवेषु, सर्वसत्त्वेषु च, प्रत्याख्यातं प्राणातिपातस्य प्रत्याख्यानं कृतं मयेति वदतः श्रमणादेः नो नैव खलु सुप्रत्याख्यातं सुप्रत्याख्यानं भवति ज्ञानाभावेन यथावत्प्रतिपालनाभावात् अपितु दुष्प्रत्याख्यातं दुष्प्रत्याख्यानमेव भवतीति, अत्र 'स्यात् सुप्रत्याख्यातं, स्यात् दुष्प्रत्याख्यातम्' इत्येवं कथनेन सुप्रत्याख्यातस्य प्रथमोपस्थितत्वेन तस्यैव प्रथमं वर्णनं यद्यपि

पृथिव्यादिक स्थावर हैं इस प्रकारका विशेषरूपसे उसे ज्ञान नहीं होता है अतः जिस जीवको ऐसा ज्ञान नहीं होता है 'तस्स णं सव्वपाणेहिं जाव सव्वसत्तेहिं पच्चक्खायमिति वयमाणस्स णो सुपच्चक्खायं भवइ, दुपच्चक्खायं भवइ' उस जीवाजीवादिके विशेषज्ञानसे रहित जीवका समस्त प्राणोंके विषयमें यावत् समस्त भूतोंके विषयमें, समस्तजीवोंके विषयमें और समस्त सत्वोंमें किया गया प्राणातिपात का प्रत्याख्यान सुप्रत्याख्यान नहीं होता है क्योंकि ज्ञान अभावमें उस प्रत्याख्यानका पालन उसके द्वारा यथार्थ नहीं हो सकता है इसलिये वह प्रत्याख्यान ऐसे उस जीवका दुष्प्रत्याख्यानरूप ही कहा गया है।

यहांपर 'स्यात् सुप्रत्याख्यातं, स्यात् दुष्प्रत्याख्यातम्' इस प्रकारके कथनसे पहिले सुप्रत्याख्यानकी उपस्थित होनेके कारण उसका ही प्रथम वर्णन होना उचितथा, फिर भी उसके वर्णनको छोडकर जो

तेओ જીવ-અજીવ આદિના સ્વરૂપને જાણુતા નથી. તેથી 'तस्स णं सव्वपाणेहिं जाव सव्वसत्तेहिं पच्चक्खायमिति वयमाणस्स णो सुपच्चक्खायं भवइ, दुपच्चक्खायं भवइ' એવા જીવોએ સમસ્ત પ્રાણ, ભૂત જીવ અને સત્વની હિંસા કરવાના જે પ્રત્યાખ્યાન કર્યા હોય છે, તે સુપ્રત્યાખ્યાનરૂપ હોતા નથી, પણ દુષ્પ્રત્યાખ્યાન-રૂપ જ હોય છે. કારણ કે જીવાદિક તત્વના સમ્યક્જ્ઞાનને અભાવે તેમના દ્વારા તે પ્રત્યાખ્યાનનુ યથાર્થ રીતે પાલન કરી શકાતુ નથી.

અહીં 'स्यात् सुप्रत्याख्यातं, स्यात् दुष्प्रत्याख्यातम्' આ કથનમા પહેલા 'સુપ્રત્યાખ્યાન' પદનો પ્રયોગ થયેલો હોવાથી તેનુ પ્રતિપાદન પહેલાં થવું જોઇતુ હતું. છતાં પણ તેનુ વર્ણન પહેલા કરવાને બદલે અહીં જે દુષ્પ્રત્યાખ્યાનનુ વર્ણન કરવામાં

समुचितं, तथापि तद्वर्णनं प्रथममुपेक्ष्य यद् दुष्प्रत्याख्यातस्य वर्णनं कृतं तत् यथासंख्यन्यायं परित्यज्य, यथाऽऽसत्तिन्यायमङ्गीकृत्यावसेयम्, 'एवं खलु से दुपच्चक्खाई सव्वपाणेहिं जाव-सव्वसत्तेहिं पच्चक्खायमिति वयमाणे णो सच्चभासं भासइ, मोसं भासं भासइ' एवं रीत्या खलु स दुष्प्रत्याख्यायी सर्वप्राणेषु यावत्-सर्वभूतेषु, सर्वजीवेषु, सर्वसत्वेषु प्रत्याख्यातं प्राणातिपातस्य प्रत्याख्यानं मया कृतमित्येवं वदन् नो सत्यां भाषां भाषते अपि तु मृषां असत्यां भाषामेव भाषते, अत एव 'एवं खलु से मुसावाई सव्वपाणेहिं जाव सव्वसत्तेहि तिविहं-तिविहेणं असंजय-विरय-पडिहय-पच्चक्खायपावकम्मे, स-किरिए, असंवुडे, एगंतदंडे, एगंतबाले यावि भवइ' एवम्=उक्तरीत्या खलु स मृषावादी सर्वप्राणेषु यावत्-सर्वभूतेषु, सर्वजीवेषु, सर्वसत्त्वेषु, त्रिविधं

दुष्प्रत्याख्यातका वर्णन किया गया है, वह यथासंख्यन्यायका परित्याग कर यथाऽऽसतिन्यायको अङ्गीकार करके किया है ऐसा जानना चाहिये।

'एवं खलु से दुपच्चक्खाई सव्वसत्तेहिं पच्चक्खायमिति वयमाणे णो सच्चं भासं भासइ, मोसं भासं भासइ' इस प्रकारसे इस रीतिसे वह दुष्प्रत्याख्यी 'यावत् सर्व जीवोंमें, सर्वसत्त्वोंमें मैंने प्राणातिपातका प्रत्याख्यान किया है, इस प्रकारसे कहता हुआ सत्य भाषणका प्रयोग नहीं करता है, किन्तु असत्यभाषाका ही प्रयोग करता है इस कारण 'एवं खलु से मुसावाई सव्वपाणेहिं जाव सव्वसत्तेहिं तिविहं तिविहेणं असंजय विरय पडिहय पच्चक्खायपावकम्मे सकिरिए, असंवुडे, एगंतदंडे, एगतबाले यावि भवइ' वह मृषावादी सर्व प्राणोंमें यावत सर्वभूतोंमें,

---

આવ્યું છે, તે 'यथासंख्यन्याय'નો પરિત્યાગ કરીને 'यथाऽऽसतिन्याय' અનુસાર કરવામાં આવ્યુ છે એમ સમજવું

'एवं खलु से दुपच्चक्खाई सव्वपाणेहिं जाव सव्वसत्तेहिं पच्चक्खाय मिति वयमाणे णो सच्चं भासं भासइ, मोसं भासं भासइ' તે દુષ્પ્રત્યાખ્યાની જીવ જ્યારે એમ કહે છે કે 'મેં સમસ્ત પ્રાણો, ભૂતો, સત્વો અને જીવોની હિંસા કરવાનો પરિત્યાગ કર્યો છે,' ત્યારે તે સત્ય ભાષાનો પ્રયોગ કરતો નથી પણ અસત્ય ભાષાનો જ પ્રયોગ કરે છે. તે કારણે 'एवं खलु से मुसावाई सव्वपाणेहिं जाव सव्व सत्तेहिं तिविहं-तिविहेणं असंजय, विरय, पडिहय पच्चक्खायपावकम्मे सकिरिए, असंवुडे, एगंतदंडे, एगंतबाले यावि भवई' તે મૃષાવાદિ સમસ્ત પ્રાણ, ભૂત, જીવ અને સત્ત્વો પ્રત્યે, ત્રણે પ્રકારના કરણોની અપેક્ષાએ (એટલે કે કૃત,

कृतकारितानुमोदितभेदेन त्रिप्रकारकं करणमाश्रित्य त्रिविधेन मनोवाक्काय लक्षणेन त्रिप्रकारकेण योगेन असंयत–विरत–प्रतिहतप्रत्याख्यातपापकर्मा, संयतः वर्तमानकालिकसर्वसावद्यानुष्ठाननिवृत्तः, विरतः=अतीतकालिकपापात् जुगुप्सा पूर्वकम्, भविष्यति च संवरपूर्वकम् उपरतः, अत एव प्रतिहतं वर्त्तमानकाले स्थित्यनुभागह्रासेन नाशितं, प्रत्याख्यातं=पूर्वकृतातिचारनिन्दया, भविष्यत्यकरणेन निराकृतं पापकर्म=पापानुष्ठानं येन स प्रतिहतप्रत्याख्यातपापकर्मा, तद्भिन्नः–असंयत–विरत-प्रतिहत–प्रत्याख्यात-पापकर्मा-असंयतत्वाविरतत्वाऽप्रतिहताऽप्रत्याख्यातपापकर्मत्वयुक्त इत्यर्थः । तथा सक्रियः कायिक्यादिक्रियासहितः, असंवृतः, न संवृतम् आश्रवद्वारं येन स तथा असंवृताश्रवद्वारः, एकान्तदण्डः, एकान्तेन सर्वथा परान् दण्डयति यः स एकान्तदण्डः = एकान्तेन प्राणातिपातादिकर्मक इत्यर्थः, एकान्तबालः सर्वथाज्ञानरहितश्चापि भवति । अथ सु-

---

सर्वजीवोंमें, सर्वसत्वोंमें कृत, कारित, अनुमोदनाके भेदसे त्रिप्रकारक करणको आश्रित करके त्रिविध मनवचनकायरूप योगसे वर्तमानकालिक सर्वसावद्यानुष्ठानसे निवृत्त नहीं होता है, अतीतकालिक पापसे जुगुप्सापूर्वक और भविष्यत्कालमें संवरपूर्वक वह उपरत नहीं होता है, इसलिये वह अप्रतिहत और अप्रत्याख्यात पापकर्मा बना रहता है । ऐसी स्थितिमें वह कायिकी आदि क्रियासे युक्त बना हुआ अपने आस्रवद्वारका निरोध नहीं करता है अतः वह एकान्तरूपसे प्राणातिपात आदि कर्मका कर्त्ता तथा सर्वथा ज्ञानरहित अज्ञानी कहा गया है । तात्पर्य कहनेका यह है कि जो जीव ऐसा कहता है कि मैंने समस्त प्राणादिकों के विषयमें विराधना करनेका प्रत्याख्यान कर दिया है ऐसा वह जीव यदि

કારિત અને અનુમોદનના ભેદથી ત્રણે પ્રકારના કરણોની અપેક્ષાએ) તથા મન, વચન અને કાયાના યોગની અપેક્ષાએ (ત્રણે પ્રકારના યોગની અપેક્ષાએ) વર્તમાનકાલિક સર્વ સાવદ્યાનુષ્ઠાનોથી (દોષયુક્ત પ્રવૃત્તિથી) નિવૃત્ત થતો નથી, ભૂતકાલિક પાપોથી નિંદાપૂર્વક અને ભવિષ્યકાળમા સંવરપૂર્વક તે ઉપરત થતો નથી, તેથી તે જીવ અપ્રતિહત અને અપ્રત્યાખ્યાત પાપકર્મા બનેલો રહે છે એવી પરિસ્થિતિમાં તે કાયિકી આદિ ક્રિયાથી યુક્ત રહેતો હોવાથી પોતાના આસ્રવદ્વારનો નિરોધ કરતો નથી તેથી તેને એકાન્તતઃ પ્રાણાતિપાત આદિ કર્મનો કર્તા તથા સર્વથા જ્ઞાનરહિત (અજ્ઞાની) કહેવામા આવ્યો છે આ સમસ્ત કથનનુ તાત્પર્ય એ છે કે સમસ્ત પ્રાણાદિની વિરાધના કરવાના પ્રત્યાખ્યાન કરનારો જીવ, જો જીવાદિક તત્ત્વના વિશેષજ્ઞાનથી યુક્ત હોય છે,

प्रत्याख्यातत्वं वक्तुमाह-'जस्स णं सव्वपाणेहिं, जाव-सव्वसत्तेहिं पच्चक्खायमिति वयमाणस्स एवं अभिसमण्णागयं भवइ' किन्तु हे गौतम ! यस्य खलु सर्वप्राणेषु यावद्-सर्वभूतेषु, सर्वजीवेषु, सर्वसत्वेषु प्रत्याख्यातं प्राणातिपातस्य प्रत्याख्यानं मया कृतमिति वदतः श्रमणादेः एवं वक्ष्यमाणप्रकारेण अभिसमन्वागतं सम्यक्तया अवगतं भवति ज्ञातं भवेत्, यत्-'इमे जीवा, इमे

जीवाजीवादिकके विशेषज्ञानसे युक्त है तो वह अपनेकृत प्रत्याख्यानका सम्यक्रूपमें यथावत् पालनकरता है तभी जाकर वह वर्तमान कालिक सर्वसावद्यानुष्ठानरूप असंयत दशासे निवृत्त हो सकता है एवं अतीतकालमें हुए पापोंसे जुगुप्सापूर्वक, एवं भविष्यत् कालमें पाप न बने इस तरहके विचारसे उनसे संवरपूर्वक वह विरत उपरत हो सकता है और जब वह इस प्रकारकी स्थितिवाला बन जाता है तब उसके पापकर्म वर्तमान कालमें स्थितिबंध और अनुभागबंधकी हीनतावाले बन जानेके कारण नाशित, तथा पूर्वकृत अतिचारोंकी उसके द्वारा निन्दा होते रहनेके कारण और भविष्यत्कालमें उनके नहीं करनेके कारण प्रत्याख्यात होजाते हैं। इस तरह ऐसा जीव संयत विरत और प्रतिहत प्रत्याख्यात पापकर्मा होता है। इससे भिन्नजीव ऐसा नहीं होता है। इसी बातको सूत्रकारने 'जस्स णं सव्वपाणेहिं जाव सव्वसत्तेहिं पच्चक्खायमिति वयमाणस्स एवं अभिसमण्णागयं भवइ' इससूत्रांशपद द्वारा व्यक्त किया है वे कहते हैं कि हे गौतम ! सर्वप्राणोंमें,

તો તે પોતે કરેલા પ્રત્યાખ્યાનનું સમ્યક્ રીતે પાલન કરે છે, ત્યારે જ તે વર્તમાનકાલિક સાવદ્યાનુષ્ઠાનરૂપ અસંયત દશાથી નિવૃત્ત થઇ શકે છે, અને ભૂતકાળમાં કરેલાં પાપોથી જુગુપ્સાપૂર્વક, અને ભવિષ્યમાં પાપ ન થાય એ રીતે વિચાર કરીને, તે પાપોથી તે સંવરપૂર્વક વિરત- થઇ શકે છે, અને જ્યારે તે આ પ્રકારની સ્થિતિવાળો બને છે, ત્યારે તેનાં પાપકર્મ વર્તમાનકાળમાં સ્થિતિબંધ અને અનુભાગબંધની હીનતાવાળા બની જવાને કારણે નાશિત, તથા પૂર્વકૃત અતિચારોની તેના દ્વારા નિંદા થતી રહેતી હોવાને કારણે અને ભવિષ્યકાળમા એવાં પાપકર્મ નહી કરવાને કારણે પ્રત્યાખ્યાનરૂપ બની જાય છે આ રીતે એવો જીવ સંયત, વિરત અને પ્રતિહત પ્રત્યાખ્યાત પાપકર્મા થાય છે, પણ એ સિવાયના જીવ એવા હોતા નથી. એ જ વાત સૂત્રકારે નીચેના સૂત્રાંશ દ્વારા પ્રકટ કરી છે-'जस्स णं सव्व पाणेहिं जाव सव्वसत्तेहिं पच्चक्खायमिति वयमाणस्स एवं अभिसमण्णागयं भवइ' હે ગૌતમ ! જે શ્રમણાદિ જીવો

अजीवा, इमे तसा, इमे थावरा' इमे एते जीवाः पञ्चेन्द्रियाः, इमे एते अजीवाः=धर्मास्तिकायादयः, इमे एते च त्रसाः द्वीन्द्रियादयः, इमे एते च स्थावराः पृथिवीकायिकादयः, इत्येवं प्रकारेण यस्य ज्ञानं भवति, 'तस्स णं सव्वपाणेहिं जाव-सव्वसत्तेहिं पच्चक्खायमिति वयमाणस्स सुपच्चक्खायं भवइ, णो दुपच्चक्खायं भवइ' तस्य खलु विशेषरूपेण जीवाजीवादिज्ञानवतः सर्वप्राणेषु यावत्-सर्वभूतेषु, सर्वजीवेषु, सर्वसत्त्वेषु प्रत्याख्यातं प्रत्याख्यानं कृतं मयेति वदतः श्रमणादेः सुप्रत्याख्यातं भवति, नो दुष्प्रत्याख्यातं भवति, 'एवं खलु से सुपच्चक्खाई सव्वपाणेहिं जाव-सव्वसत्तेहिं पच्चक्खायमिति वयमाणे सच्चं भासं भासइ, नो मोसं भासं भासइ' एवं खलु पूर्ववर्णितरीत्या स

यावत् सर्वभूतोंमें, सर्वजीवोंमें, सर्वसत्वोंमें मैंने प्राणातिपातका प्रत्याख्यान किया है इस प्रकार कहनेवाले जिस श्रमण आदि जीवके ऐसा ज्ञान होता है कि 'इमे जीवा, इमे अजीवा, इमे तसा, इमे थावरा' ये पञ्चेन्द्रियादिक जीव हैं, ये धर्मास्तिकाय आदि अजीव हैं, ये द्वीन्द्रियादिक जीव त्रस हैं और ये पृथिवीकायिक आदि स्थावर जीव हैं, 'तस्स णं सव्वपाणेहिं जाव सव्वसत्तेहिं पच्चक्खायमिति वयमाणस्स सुपच्चक्खायं भवइ, णो दुपच्चक्खायं भवइ' सो मैंने इन समस्त प्राणोंके विषयमें यावत् समस्त सत्वोंके विषयमें विराधना करनेका प्रत्याख्यान कर दिया है ऐसा कहनेवाले उस श्रमण आदि जीवका प्रत्याख्यान सुप्रत्याख्यान होता है, दुष्प्रत्याख्यान नहीं होता है। 'एवं खलु से सुपच्चक्खाई सव्वपाणेहिं जाव सव्वसत्तेहिं पच्चक्खायमिति वयमाणे सच्च भासं भासइ, नो मोसं भासं भासइ' अतःपूर्वोक्तरीतिके अनु-

---

એમ કહે છે કે 'મેં સમસ્ત પ્રાણુ, ભૂત, જીવ અને સત્વોની હિંસાના પ્રત્યાખ્યાન કર્યા છે,' એવા જીવને જો એવું જ્ઞાન હોય છે કે- 'इमे जीवा, इमे अजीवा, इमे तसा इमे थावरा' આ પંચેન્દ્રિયાદિક જીવ છે, આ ધર્માસ્તિકાય આદિ અજીવ છે, આ દ્વીન્દ્રિયાદિક ત્રસ જીવો છે અને આ પૃથ્વીકાય આદિક સ્થાવર જીવો છે, 'तस्स णं सव्वपाणेहिं जाव सव्व सत्तेहिं पच्चक्खायमिति वयमाणस्स सुपच्चक्खायं भवइ, णो दुपच्चक्खायं भवइ' તો 'મે સમસ્ત પ્રાણુ, ભૂત, જીવ અને સત્વની હિંસા કરવાના પ્રત્યાખ્યાન કર્યા છે,' એવું કહેનાર તે શ્રમણાદિ જીવના પ્રત્યાખ્યાનને સુપ્રત્યાખ્યાનરૂપ માનવામાં આવે છે - દુષ્પ્રત્યાખ્યાનરૂપ માનવામાં આવતા નથી. 'एवं खलु से सुपच्चक्खाई सव्वपाणेहिं जाव सव्व सत्तेहिं पच्चक्खायमिति वयमाणे सच्चं भासं भासइ, णो मोसं भासं भासइ' તે પ્રત્યાખ્યાની એવું જે

सुप्रत्याख्यायी सर्वप्राणेषु यावत्–सर्वभूतेषु, सर्वजीवेषु, सर्वसत्त्वेषु प्रत्याख्यातं प्रत्याख्यानं कृतं मयेति वदन् सत्यां भाषां भाषते, नो नैव मृषा भाषां भाषते, 'एवं खलु से सच्चवाई सव्वपाणेहिं, जाव–सव्वसत्तेहिं तिविहं तिविहेणं 'संजय-विरय पडिहय–पच्चक्खायपावकम्मे, अकिरिए, संवुडे, एगंतपंडिए यावि भवइ' एवं खलु उपर्युक्तरीत्या स सत्यवादी=यथार्थवक्ता अनगारः सर्वप्राणेषु यावत्–सर्वभूतेषु, सर्वजीवेषु, सर्वसत्त्वेषु त्रिविधं कृतकारिता-नुमोदितभेदेन त्रिप्रकारकं करणमाश्रित्य त्रिविधेन मनोवाक्कायलक्षणेन त्रिप्रकारकेण योगेन संयत-विरत-प्रतिहत-प्रत्याख्यातपापकर्मा,- तत्र संयतः= वर्तमानकालिक-सर्वसावद्यानुष्ठाननिवृत्तः, विरतः = अतीतकालिकपापात् जुगुप्सापूर्वकम्, भविष्यति च संवरपूर्वकम् उपरतः, अत एव प्रतिहतम्–

स्तार वह सुप्रत्याख्यायि सर्वप्राणोंमें यावत् सर्वभूतोंमें, सर्वजीवोंमें सर्वसत्त्वोंमें मैंने विराधनाकरनेका प्रत्याख्यान किया है इस प्रकारसे कहता हुआ सत्य ही कहता है, झूठ नहीं कहता है। 'एवं खलु सच्चवाई सव्वपाणेहिं जाव सत्तेहिं तिविहं तिविहेणं संजय विरय पडिहय पच्चक्खायपावकम्मे, अकिरिए, संवुडे, एगंतपंडिए यावि भवइ' इस तरहसे वह सत्यवादी अनगार समस्तप्राणोंमें यावत् समस्त भूतोंमें, समस्त सत्त्वोंमें कृतकारित अनुमोदनासे एवं मन वचन कायसे, वर्तमान कालिक सर्वसावद्यानुष्ठानसे निवृत्त होता हुआ, तथा अतीत कालिक पापसे जुगुप्सापूर्वक एवं भविष्यत्कालके पाप से संवरपूर्वक उपरत होता हुआ प्रतिहत प्रत्याख्यात पापकर्म होता है। इस तरह संयम, विरत और प्रतिहत प्रत्याख्यात पापकर्मवाला

કહે છે કે 'મે સર્વ પ્રાણ, ભૂત, જીવ અને સત્ત્વની હિંસાના પ્રત્યાખ્યાન કર્યા છે,' એમ કહેતો તે જીવ અસત્ય બોલતો નથી પણ સત્ય જ બોલે છે

'एवं खलु से सच्चवाई सव्व पाणेहिं जाव सव्व सत्तेहिं तिविहं तिविहेणं संजय, विरय, पडिहय, पच्चक्खायपावकम्मे, अकिरिए, संवुडे, एगंतपंडिए यावि भवइ' આ રીતે તે સત્યવાદી અણગાર સમસ્ત પ્રાણ, ભૂત, જીવ અને સત્ત્વની હિંસાનો પરિત્યાગ કર્તા બને છે. એવો જીવ કૃત, કારિત અને અનુમોદનારૂપ ત્રણ કરણની અપેક્ષાએ તથા મન, વચન અને કાયરૂપ ત્રણ યોગની અપેક્ષાએ, વર્તમાન-કાલિક સાવદ્યાનુષ્ઠાનથી નિવૃત્ત થાય છે, ભૂતકાલિક પાપો તરફ જુગુપ્સાની દૃષ્ટિથી જુવે છે, અને ભવિષ્યકાળમ એવાં પાપોથી સંવરપૂર્વક વિરત થઈને પ્રતિહત પ્રત્યાખ્યાત પાપકર્મા થાય છે. આ રીતે સંયમ, વિરત અને પ્રતિહત પ્રત્યાખ્યાત પાપકર્મવાળો

वर्त्तमानकाले स्थित्यनुभागह्रासेन नाशितम्, प्रत्याख्यातं=पूर्वकृतातिचार निन्दया, भविष्यत्यतिचाराकरणेन निराकृतं पापकर्म=पापानुष्ठानं येन स तथा- संयतत्वा विरतत्व-प्रतिहत-प्रत्याख्यातपापकर्मत्ववान्, एवम् अक्रियः कायिक्यादिक्रियारहितः, संवृतः पिहितास्रवद्वारः, एकान्तपण्डितः अत्यन्त कुशलश्चापि भवति, । अन्ते उपसंहारमाह-'से तेणट्ठेणं गोयमा !' तत् तेनार्थेन तस्मात् कारणात्-एवम् उक्तरीत्या उच्यते यत्-यावत्-सर्व प्राणेषु, सर्वभूतेषु, सर्वजीवेषु, सर्वसत्वेषु प्रत्याख्यातं प्राणातिपातस्य प्रत्याख्यानं कृतं मयेति वदतः श्रमणादेः स्यात्=कदाचित् सुप्रत्याख्यातं भवति, स्यात्= कदाचित् दुष्प्रत्यायातं भवतीति ॥सू० १॥

मूलम्-कइविहे णं भंते ! पच्चक्खाणे पण्णत्ते ? गोयमा ! दुविहे पच्चक्खाणे पण्णत्ते, तं जहा-मूलगुणपच्चक्खाणे य, उत्तरगुणपच्चक्खाणे य, । मूलगुणपच्चक्खाणे णं भंते ! कइविहे पण्णत्ते ? गोयमा ! दुविहे पण्णत्ते, तं जहा-सव्वमूलगुण-

---

श्रमण आदि, कायिकी आदि क्रियासे रहित होकर संवरवाला बनजाता है, अतःवह अपने कर्तव्यानुष्ठानमें अत्यन्त कुशल-प्रवीण माना गया है । अन्तमें इस विषयका उपसंहार करते हुए सूत्रकार 'से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ, जाव सिय दुपच्चक्खाय भवइ' कहते हैं कि गौतम ! इसी कारण से मैंने ऐसा कहा है कि 'समस्त प्राणोंमें, समस्त भूतोंमें, समस्तजीवोंमें समस्त सत्वोंमें प्राणातिपातका मैंने प्रत्याख्यान किया है' इस प्रकारसे कहनेवाले श्रमण आदिका वह त्मयाख्यान कदाचित सुप्रत्याख्यानरूप होता है और कदाचित् दुष्प्रत्याख्यानरूप होता है ॥ १ ॥

શ્રમણ આદિ જીવ, કાયિકી આદિ ક્રિયાથી રહિત થઈને સંવરવાળો બની જાય છે તેથી કરવાયોગ્ય અનુષ્ઠાનો કરવામાં તેને અત્યંત કુશળ માનવામાં આવે છે

હવે આ વિષયનો ઉપસંહાર કરતા મહાવીર પ્રભુ ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે- 'से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ, जाव सिय दुपच्चक्खायं भवइ' હે ગૌતમ ! તે કારણે મેં એવું કહ્યું છે કે- 'સમસ્ત પ્રાણ, ભૂત, જીવ અને સત્વની હિંસાના મેં પ્રત્યાખ્યાન કર્યા છે,' આ પ્રમાણે કહેનાર જીવના પ્રત્યાખ્યાન કયારેક સુપ્રત્યાખ્યાનરૂપ પણ હોય છે, અને કયારેક દુષ્પ્રત્યાખ્યાનરૂપ પણ હોય છે ાસૂ ૧ા

पच्चक्खाणे य, देससूलगुणपच्चक्खाणे य। सव्व मूलगुण-पच्चक्खाणे णं भंते! कइविहे पण्णत्ते? गोयमा! पंचविहे पण्णत्ते, तं जहा सव्वाओ पाणाइवायाओ वेरमणं, जाव-सव्वाओ परिग्गहाओ वेरमणं, देसमूलगुणपच्चक्खाणे णं भंते! कइविहे पण्णत्ते? गोयमा! पंचविहे पण्णत्ते, तं जहा-थूलाओ पाणाइ-वायाओ वेरमणं, जाव-थूलाओ परिग्गहाओ वेरमणं। उत्तरगुण-पच्चक्खाणे णं भंते! कइविहे पण्णत्ते? गोयमा! दुविहे पण्णत्ते, तं जहा-सव्वुत्तरगुणपच्चक्खाणे य, देसुत्तरगुणपच्चक्खाणे य। सव्वुत्तरगुणपच्चक्खाणे भंते! कइविहे पण्णत्ते? गोयमा! दसविहे पण्णत्ते, तं जहा—

अणागयमइक्कंतं, कोडीसहियं नियंटियं चेव।
सागार मणागारं, परिमाणकडं निरवसेसं ॥१॥
साकेयं चेव अद्धा, पच्चक्खाणं भवे दसहा ॥"

देसुत्तरगुणपच्चक्खाणे णं भंते! कइविहे पण्णत्ते! गोयमा! सत्तविहे पण्णत्ते, तं जहा—दिसिव्वयं १,- उवभोग-परिभोगपरिमाणं २,- अणत्थ दंडवेरमणं ३, सामाइयं ४, देसावगासियं ५, पोसहोववासो ६, अतिहिसंविभागो ७, अ-पच्छिममारणंतियसंलेहणाझूसणाऽऽराहणया ॥ सू० २ ॥

छाया—कतिविधं खलु भदन्त! प्रत्याख्यानं प्रज्ञप्तम्? गौतम! द्विविधं प्रत्याख्यानं प्रज्ञप्तम्, तद्यथा-मूलगुणप्रत्याख्यानं च, उत्तरगुणप्रत्याख्यानं च।

मूलगुणप्रत्याख्यानं खलु भदन्त ! कतिविधं प्रज्ञप्तम् ? गौतम ! द्विविधं प्रज्ञप्तम्, तद्यथा-सर्वमूलगुणप्रत्याख्यानं च, देशमूलगुणप्रत्याख्यान च, सर्वमूल गुण प्रत्याख्यानं खलु भदन्त ! कतिविधं प्रज्ञप्तम् ? गौतम ! पञ्चविध प्रज्ञप्तम्

प्रत्याख्यानविशेषवक्तव्यता-

'कइविहे णं भंते' इत्यादि ।

सूत्रार्थ-(कइविहे णं भंते ! पचक्खाणे पण्णत्ते) हे भदन्त ! प्रत्याख्यान कितने प्रकार का कहा गया है ? (गोयमा) हे गौतम ! (दुविहे पचक्खाणे पण्णत्ते) प्रत्याख्यान दो प्रकार का कहा गया है (तं जहा) वे दो प्रकार ऐसे हैं-(मूलगुणपचक्खाणे य, उत्तरगुण पचक्खाणे य) एक मूलगुणप्रत्याख्यान और दूसरा उत्तरगुणप्रत्याख्यान (मूल गुणपचक्खाणे णं भंते ! कइविहे पण्णत्ते) हे भदन्त ! मूलगुण-प्रत्याख्यान कितने प्रकार का कहा गया है ? (गोयमा) हे गौतम ! (दुविहे पण्णत्ते) मूलगुणप्रत्याख्यान दो प्रकार का कहा गया है (तं जहा) वे उसके दो प्रकार ऐसे हैं (सव्वमूलगुणपचक्खाणे य, देसमूलगुणपचक्खाणे य) एक सर्वमूलगुण प्रत्याख्यान, दूसरा देश-मूलगुणप्रत्याख्यान (सव्वमूलगुणपच्चक्खाणे णं भंते ! कइविहे पण्णत्ते) हे भदन्त ! सर्वमूल गुणप्रत्याख्यान कितने प्रकार का कहा गया है ? (गोयमा) हे गौतम ! (पंचविहे पण्णत्ते) सर्वमूलगुण प्रत्या-

પ્રત્યાખ્યાન વિશેષ વક્તવ્યતા-

'कइविहे णं भंते !' ઇત્યાદિ-

सूत्रार्थ-(कइविहे णं भंते ! पच्चक्खाणे पण्णत्ते ?) હે ભદન્ત ! પ્રત્યાખ્યાનના કેટલા પ્રકાર કહ્યા છે? (गोयमा ! दुविहे पच्चक्खाणे पण्णत्ते) હે ગૌતમ ! પ્રત્યાખ્યાનના બે પ્રકાર કહ્યા છે-(तं जहा) તે બે પ્રકારો આ પ્રમાણે છે-

(मूलगुणपच्चक्खाणे य, उत्तरगुणपच्चक्खाणे य) (१) મૂલગુણ પ્રત્યાખ્યાન અને ઉત્તરગુણ પ્રત્યાખ્યાન. (मूलगुण पच्चक्खाणे णं भंते ! कइ विहे पण्णत्ते) હે ભદન્ત ! મૂલગુણ પ્રત્યાખ્યાનના કેટલા પ્રકાર કહ્યા છે? (गोयमा ! दुविहे पण्णत्ते तं जहा) હે ગૌતમ ! મૂલગુણ પ્રત્યાખ્યાનના બે પ્રકારો છે. તે બે પ્રકારો આ પ્રમાણે છે- (सव्वमूलगुणपच्चक्खाणे य, देसमूलगुणपच्चक्खाणे य) (૧) સર્વમૂલગુણ પ્રત્યાખ્યાન, (૨) દેશમૂલગુણ પ્રત્યાખ્યાન

(सव्वमूलगुणपच्चक्खाणे णं भंते ! कइ विहे पण्णत्ते ?) હે ભદન્ત ! સર્વમૂળગુણ પ્રત્યાખ્યાનના કેટલા પ્રકાર છે? (गोयमा) હે ગૌતમ !

तद्यथा-सर्वस्मात् प्राणातिपातात् विरमणम्, यावत्-सर्वस्मात् परिग्रहाद् विरमणम् । देशमूलगुण प्रत्याख्यानं खलु भदन्त ! कतिविधं प्रज्ञप्तम् ? गौतम ! पञ्चविधं प्रज्ञप्तम्, तद्यथा-स्थूलात् प्राणातिपाताद् विरमणम्, यावत्-स्थूलात् परिग्रहाद् विरमणम् । उत्तरगुण प्रत्याख्यानं खलु भदन्त ! कतिविधं प्रज्ञप्तम् ? गौतम ! द्विविधं प्रज्ञप्तम्, तद्यथा-सर्वोत्तरगुणप्रत्याख्यानं च, देशोत्तरगुण-

ख्यान पांच प्रकार का कहा गया है (तं जहा) उसके वे पांच प्रकार ये हैं-(सव्वाओ पाणाइवायाओ वेरमणं) समस्त प्राणातिपात से विरक्त होना, 'जाव सव्वाओ परिग्गहाओ वेरमणं) यावत् समस्त परिग्रह से विरक्त होना (देसमूलगुणपच्चक्खाणे णं भंते ! कइविहे पण्णत्ते) हे भदन्त ! देशमूलप्रत्याख्यान कितने प्रकार का कहा गया है ? (गोयमा) हे गौतम ! (पंचविहे पण्णत्ते) देशमूलगुणप्रत्याख्यान पांच प्रकार का कहा गया है । (तं जहा) वे पांच प्रकार ये हैं-(थूलाओ पाणाइवायाओ वेरमणं जाव थूलाओ परिग्गहाओ वेरमणं) स्थूल प्राणातिपात से विरक्त होना, यावत् स्थूल परिग्रह से विरक्त होना । (उत्तरगुणपच्चक्खाणे णं भंते ! कइविहे पण्णत्ते) हे भदन्त ! उत्तरगुण प्रत्याख्यान कितने प्रकार का कहा गया है ? (गोयमा) हे गौतम ! (दुविहे पण्णत्ते) उत्तरगुण प्रत्याख्यान दो प्रकार का कहा गया है । (तं जहा) वे दो प्रकार उसके ऐसे हैं-(सव्वुत्तरगुणपच्चक्खाणे य, देसुत्तरगुणपच्चक्खाणे य) सर्वोत्तरगुणप्रत्याख्यान और देशोत्तरगुण-

(पंचविहे पण्णत्ते-तं जहा) સર્વમૂલગુણ પ્રત્યાખ્યાનના આ પ્રમાણે પાંચ પ્રકાર કહ્યા છે- (सव्वाओ पाणाइवायाओ वेरमणं) (૧) સમસ્ત પ્રાણાતિપાતથી વિરકત થવું. (૨) સમસ્ત મૃષાવાદથી નિવૃત્ત થવું (૩) સમસ્ત અદત્તાદાનથી નિવૃત્ત થવું (૪) સમસ્ત મૈથુનથી નિવૃત્ત થવું અને (૫) સમસ્ત પરિગ્રહથી નિવૃત્ત થવું. (देसमूल गुणपच्चक्खाणं भंते ! कइविहे पण्णत्ते ?) હે ભદન્ત ! દેશમૂલગુણ પ્રત્યાખ્યાનના કેટલા પ્રકાર છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (पंचविहे पण्णत्ते तं जहा) દેશમૂલગુણ પ્રત્યાખ્યાનના આ પ્રમાણે પાંચ પ્રકાર કહ્યા છે-(थूलाओ पाणाइवायाओ वेरमणं जाव थूलाओ परिग्गहाओ वेरमणं)સ્થૂલ પ્રાણાતિપાતથી વિરકત થવું, 'યાવત્' સ્થૂલપરિગ્રહથી વિરકત થવું. उत्तरगुण पच्चक्खाणेणं भंते ! कइ विहे पण्णत्ते ?) હે ભદન્ત ! ઉત્તરગુણ પ્રત્યાખ્યાનના કેટલા પ્રકાર કહ્યા છે ? (गोयमा ! दुविहे पण्णत्ते) હે ગૌતમ ! ઉત્તરગુણપ્રત્યાખ્યાનના બે પ્રકાર કહ્યા છે. (तं जहा) જેવાં કે (सव्वुत्तरगुणपच्चक्खाणे

प्रत्याख्यानं च । सर्वोत्तरगुणप्रत्याख्यानं खलु भदन्त ! कतिविधं प्रज्ञप्तम् ? गौतम ! दशविधं प्रज्ञप्तम् । तद्यथा–अनागतम्१ अतिक्रान्तं २, कोटिसहितं३, नियन्त्रितं ४, चैव साकारम् ५, अनाकारम् ६, परिमाणकृतम् ७, निरवशेषम् ८, ॥१॥ सङ्केतं ९, चैव अद्धा, प्रत्याख्यानं १० भवेद् दशधा ।" देशोत्तरगुण-प्रत्याख्यानं खलु भदन्त ! कतिविधं ज्ञप्तम् ? गौतम ! सप्तविधं प्रज्ञप्तम्, तद्यथा–दिग्व्रतम् १, उपभोगपरिभोगपरिमाणम् २, अनर्थदण्डविरमणम् ३,

---

प्रत्याख्यान । (सव्वुत्तरगुणपच्चक्खाणे णं भंते ! कइविहे पण्णत्ते) हे भदन्त ! सर्वोत्तर गुण प्रत्याख्यान कितने प्रकार का कहा गया है ? (गोयमा) हे गौतम ! दसविहे पण्णत्ते) सर्वोत्तर गुण प्रत्याख्यान दश प्रकार का कहा गया। (त जहा) वे उसके दश प्रकार ऐसे हैं– (अणागयमइक्कंतं, कोडीसहियं नियंटियं चेव, सागारमणागारं परिमाणकड निरवसेसं ॥१॥) अनागत १, अतिक्रान्त २, कोटिसहित ३, नियन्त्रित ४ साकार ५ अनाकार ६ कृतपरिमाण ७ निरवशेष ८ (साकेयं चेव अद्धाए, पच्चक्खाणं भवे दसहा) संकेत ९, अद्धाप्रत्याख्यान १० । (देसुत्तरगुण पच्चक्खाणे णं भंते ! कइविहे पण्णत्ते) हे भदन्त ! देशोत्तरगुण प्रत्याख्यान कितने प्रकार का कहा है ? (गोयमा) हे गौतम ! (सत्तविहे पण्णत्ते) देशोत्तर गुण प्रत्याख्यान सात प्रकार का कहा गया है । (तं जहा) वह इस प्रकार से हैं– (दिसिव्वयं १, उवभोगपरिभोगपरिमाणं २, अणत्थदंडवेरमणं ३,

---

य, देसुत्तरगुणपच्चक्खाणे य) (१) સર્વોત્તરગુણ પ્રત્યાખ્યાન અને (૨) દેશોત્તર-ગુણ પ્રત્યાખ્યાન. (सव्वुत्तरगुणपच्चक्खाणे णं भंते ! कइविहे पण्णत्ते ?) હે ભદન્ત ! સર્વોત્તરગુણ પ્રત્યાખ્યાનના કેટલા પ્રકાર કહ્યા છે ? (गोयमा ! दस विहे पण्णत्ते) હે ગૌતમ ! સર્વોત્તરગુણ પ્રત્યાખ્યાનના દસ પ્રકાર કહ્યા છે (तं जहा) તે દસ પ્રકારો આ પ્રમાણે છે– (अणागयमइकंतं, कोडीसहियं नियंटियं चेव, सागारमणागारं परिमाणकडं निरवसेसं) (૧) અનાગત, (૨) અતિક્રાન્ત, (૩) કોટિસહિત, (૪) નિયંત્રિત, (૫) સાકાર, (૬) અનાકાર, (૭) કૃતપરિણામ, (૮) નિરવશેષ, (साकेयंचेव अद्धाए, पच्चक्खाणं भवे दसहा) (૯) સંકેત અને (૧૦) અદ્ધા પ્રત્યાખ્યાન. (देसुत्तरगुणपच्चक्खाणे णं भंते ! कइविहे पण्णत्ते ?) હે ભદન્ત ! દેશોત્તરગુણ પ્રત્યાખ્યાનના નીચે પ્રમાણે સાત પ્રકાર કહ્યા છે ? -(गोयमा!) હે ગૌતમ ! (सत्तविहे पण्णत्ते–तं जहा) દેશોત્તરગુણ પ્રત્યાખ્યાનના નીચે પ્રમાણે સાત પ્રકાર કહ્યા છે– (दिसिव्वयं, उवभोगपरिभोगपरिमाणं, अणत्थदंडवेरमणं,

सामायिकम् ४, देशावकाशिकम् ५, पौषधोपवासः ६, अतिथिसंविभागः ७, अपश्चिममारणान्तिक-संलेखनाजोषणाऽऽराधनता ॥ सू. २ ॥

टीका-प्रत्याख्यानाधिकारात् तद्भेदान् प्रतिपादयति-'कइविहे णं भंते !' इत्यादि । कइविहे णं भंते ! पच्चक्खाणे पण्णत्ते ?' गौतमः पृच्छति-हे भदन्त ! कतिविधं खलु प्रत्याख्यानं प्रज्ञप्तम् ? भगवानाह-'दुविहे पच्चक्खाणे पण्णत्ते' हे गौतम ! द्विविधं प्रत्याख्यानं प्रज्ञप्तम्, 'तदेवाह-'तं जहा' तद्यथा मूलगुणपच्चक्खाणे य, उत्तरगुणपच्चक्खाणे य' मूलगुणप्रत्याख्यानं च, मूल-

सामाइयं ४ देसावगासियं ५, पोसहोववासो ६, अतिहिसंविभागो ७ अपच्छिममारणंतिय संलेहणा झूसणाऽऽराहणया) दिग्व्रत १, उपभोग-परिभोग परिमाण २, अनर्थदण्डविरमण ३, सामायिक ४, देशावका-शिक ५, पौषधोपवास ६ अतिथिसंविभाग ७ और अपश्चिम मारणान्तिक-संलेखना जोषणाऽऽराधनता ।

टीका-प्रत्याख्यान का अधिकार चल रहा है, इसलिये सूत्रकार ने इस सूत्र द्वारा उसके भेदों का प्रतिपादन किया है- इस बात को गौतमने प्रभु से इस प्रकारसे पूछा है कि 'कइविहेणं भंते ! पच्च-क्खाणे पण्णत्ते' हे भदन्त ! प्रत्याख्यान कितने प्रकारका कहा गया है ? इसके उत्तरमें प्रभु उनसे कहते हैं कि 'गोयमा ! हे गौतम ! 'दुविहे पच्चक्खाणे पण्णत्ते' प्रत्याख्यान दो प्रकारका कहा गया है । (तं जहा) वे उसके दो प्रकार इस तरहसे है (मूलगुणपच्चक्खाणे य, उत्तरगुण पच्चक्खाणेय' एक मूलगुणप्रत्याख्यान और दूसरा उत्तरगुण

सामाइयं, देसावगासियं, पोसहोववासो, अतिहिसंविभागो, अपच्छिममारणंतिय संलेहणा झूसणाऽऽराहणया) (१) દિગ્વ્રત, (૨) ઉપભોગપરિભોગ પરિમાણ, (૩) અનર્થદંડ વિરમણ, (૪) સામાયિક, (૫) દેસાવકાશિક, (૬) પોષધોપવાસ, (૭) અતિથિ સંવિભાગ અને અપશ્ચિમ મારણાન્તિક-સંલેખના જોષણા આરાધનતા.

ટીકાર્થ- પ્રત્યાખ્યાનનું વકતવ્ય ચાલી રહ્યું છે તેથી સૂત્રકારે આ સૂત્રદ્વારા પ્રત્યાખ્યાનના ભેદોનું પ્રતિપાદન કર્યું છે- આ વિષયને અનુલક્ષીને ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને આ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછે છે- 'कइविहेणं भंते ! पच्चक्खाणे पण्णत्ते ? હે ભદન્ત! પ્રત્યાખ્યાન કેટલા પ્રકારના હોય છે ? તેનો જવાબ આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે- 'दुविहे पच्चक्खाणे पण्णत्ते' હે ગૌતમ ! પ્રત્યાખ્યાનના બે પ્રકાર કહ્યા છે, 'तं जहा' તે પ્રકારો નીચે પ્રમાણે છે- 'मूलगुणपच्चक्खाणे य, उत्तरगुण पच्चक-

गुणाः=चारित्रकल्पवृक्षस्य मूलकल्पा गुणाः=प्राणातिपातविरमणादयः पञ्च, तद्विषये प्रत्याख्यानं=निरवद्यप्रवृत्तिपूर्वकं सावद्यप्रवृत्तेः परिहरणम्, उत्तरगुणप्रत्याख्यानं-च उत्तरगुणा मूलगुणापेक्षया उत्तरभूता गुणा वृक्षस्य शाखा इव पिण्ड विशुद्ध्यादयः, तद्विषये प्रत्याख्यानं सावद्यप्रवृत्तिपरिहरणम् । गौतमः पृच्छति- 'मूलगुणपच्चक्खाणे णं भंते ! कइविहे पण्णत्ते ?' मूलगुणप्रत्याख्यानं खलु भदन्त ! कतिविधं प्रज्ञप्तम् ? भगवानाह-'गोयमा ! दुविहे पण्णत्ते ' हे गौतम ! मूलगुण-प्रत्याख्यानं द्विविधं प्रज्ञप्तम्, 'तं जहा'-तद्यथा-'सव्वमूलगुणपच्चक्खाणे य, देसमूलगुणपच्चक्खाणे य'-'सर्वमूलगुणप्रत्याख्यानं च, तत्तु वक्ष्यमाणसर्वप्राणाति-

प्रत्याख्यान चारित्ररूप कल्पवृक्षके मूलतुल्य प्राणातिपात विरमण आदि गुण हैं सो ये पांच होते हैं इनके विषयमें प्रत्याख्यान निरवद्यप्रवृत्ति पूर्वक सावद्यप्रवृत्तिका त्याग करना इसका नाम मूलगुण प्रत्याख्यान है तथा मूलगुणोंकी अपेक्षा उत्तरभूत गुणवृक्षकीशाखा आदिकी तरह पिण्डविशुद्धि आदि हैं सो इनके विषयमें प्रत्याख्यान करना अर्थात् सावद्यप्रवृत्तिका परित्याग करना यह उत्तरगुणप्रत्याख्यान है । अब गौतम प्रभुसे ऐसा पूछते हैं कि 'मूलगुणपच्चक्खाणे णं भंते ! कइविहे पण्णत्ते' हे भदन्त ! मूलगुणप्रत्याख्यान कितने प्रकारका कहा है ? इसके उत्तरमें प्रभु उनसे कहते हैं कि 'गोयमा' हे गौतम ! 'दुविहे-पण्णत्ते' दो प्रकारका कहा गया है । 'तं जहा' जो इस प्रकारसे हैं 'सव्वमूलगुणपच्चक्खाणे य, देसमूलगुणपच्चक्खाणे य' एक सर्वमूल-

खाणे य' (१) मूलगुण प्रत्याख्यान अने (२) उत्तरगुण प्रत्याख्यान प्राणातिपात विरमण आदि पांच मूळगुणने चारित्ररूप कल्पवृक्षना मूळ समान कह्या छे तेमना विषेना प्रत्याख्यान-निरवद्य प्रवृत्तिपूर्वक (दोषरहित प्रवृत्तिपूर्वक) सावद्य (दोषयुक्त) प्रवृत्तिनो त्याग करवो, तेनु नाम ज मूलगुण प्रत्याख्यान छे. प्राणातिपात विरमण आदिने चारित्ररूप कल्पवृक्षना मूळसमान गणवामां आवे तो पिंडविशुद्धि आदिने चारित्ररूप कल्पवृक्षनी शाखा समान गणी शकाय छे तो ते पिंडविशुद्धि आदिरूप उत्तरगुणना विषयमा जे प्रत्याख्यान करवामां आवे छे – जे सावद्य प्रवृत्तिनो परित्याग करवामां आवे छे, तेने उत्तरगुण प्रत्याख्यान कहे छे

हवे गौतम स्वामी एवो प्रश्न पूछे छे के- 'मूलगुणपच्चक्खाणे णं भंते ! कइविहे पण्णत्ते ?' हे भदन्त ! मूलगुण प्रत्याख्यानना केटला प्रकार कह्या छे ?

उत्तर- 'गोयमा !' हे गौतम ! 'दुविहे पण्णत्ते' मूलगुण प्रत्याख्यानना बे प्रकार कह्या छे, 'तंजहा' ते बे प्रकारो आ प्रमाणे छे- 'सव्वमूलगुणपच्चक्खाणे य

पातविरमणादिसर्वपरिग्रहविरमणान्तपञ्चमहाव्रतरूपं विज्ञेयम्, देशमूलगुण- प्रत्याख्यानं च, तच्च वक्ष्यमाणस्थूलप्राणातिपातविरमणादिस्थूलपरिग्रहविर- मणान्तं पञ्चाणुव्रतरूपं बोध्यम्, तत्र साधूनां सर्वमूलगुणप्रत्याख्यानं, श्रावकाणां तु देशमूलगुणप्रत्याख्यानमत्रसेयम् । गौतमः पृच्छति-'सव्वमूलगुणपच्चक्खा- णे णं भंते ! कइविहे पण्णत्ते ?' हे भदन्त ! सर्वमूलगुणप्रत्याख्यानं महाव्रतं खलु कतिविधं प्रज्ञप्तम् ? भगवानाह-'गोयमा ! पंचविहे पण्णत्ते' हे गौतम ! सर्वमूलगुण प्रत्याख्यानं पञ्चविधं प्रज्ञप्तम्, 'तं जहा' तद्यथा-'सव्वाओ पाणा-

गुणप्रत्याख्यान और दूसरा देशमूलगुणप्रत्याख्यान सर्वमूलगुणप्रत्याख्यान में सर्वप्रकारसे सर्वप्राणातिपातका यावत् सर्वपरिग्रहका त्याग हो जाता है सो यह पांच महाव्रतरूप कहा गया है । देसमूलगुण पच्चक्खाणेय' एक सर्वमूलगुणप्रत्याख्यान और दूसरा देशमूलगुण- प्रत्याख्यान में सर्व प्रकार से सर्व प्राणातिपात का यावत् सर्वपरिग्रह का त्याग हो जाता है- सो यह पांच महाव्रतरूप कहा गया है। देशमूलगुण प्रत्याख्यान में स्थूल प्राणातिपात आदि का त्याग होता है- सो यह पांच अणुव्रत रूप कहा गया है। साधुओं के सर्वमूल- गुणप्रत्याख्यान होता है और श्रावकों के देशमूलगुणप्रत्याख्यान होता है। गौतमस्वामी अब प्रभु से इसी बात को पूछते हैं कि- 'सव्वमूलगुणपच्चक्खाणे णं भंते ! कइविहे पण्णत्ते' हे भदन्त ! महा- व्रतरूप सर्वमूलगुणप्रत्याख्यान कितने प्रकार का कहा गया है? इसके उत्तर में प्रभु उनसे कहते हैं-'गोयमा' हे गौतम ! 'पंचविहे पण्णत्ते' महाव्रतरूप सर्वमूलगुणप्रत्याख्यान पांच प्रकार का कहा गया है- 'तं

देसमूलगुणपच्चक्खाणे य' (१) सर्व मूलगुण प्रत्याख्यान, અને (२) દેશમૂલગુણ પ્રત્યાખ્યાન સર્વ પ્રકારના પ્રાણાતિપાતનો ત્યાગ આદિ રૂપ જે પાંચ મહાવ્રતો છે, તેમને સર્વમૂળગુણ પ્રત્યાખ્યાનરૂપ માનવામાં આવે છે દેશમૂલગુણ પ્રત્યાખ્યાનમાં સ્થૂલ પ્રાણાતિપાત વિરમણ આદિ પાચ અણુવ્રતોને ગણવામાં આવે છે સાધુઓ દ્વારા સર્વ- મૂલગુણ પ્રત્યાખ્યાન થાય છે અને શ્રાવકો દ્વારા દેશમૂલગુણ પ્રત્યાખ્યાન થાય છે એટલે કે સાધુઓને માટે પાચ મહાવ્રતો અને શ્રાવકો માટે પાંચ અણુવ્રતોનું પાલન આવશ્યક ગણાય છે

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન- 'सव्वमूलगुणपच्चक्खाणे णं भंते ! कइ विहे पण्णत्ते ?' હે ભદન્ત ! મહાવ્રતરૂપ સર્વમૂલગુણ પ્રત્યાખ્યાનના કેટલા પ્રકાર કહ્યા છે ?

ઉત્તર- 'गोयमा !' હે ગૌતમ 'पंचविहे पण्णत्ते' મહાવ્રતરૂપ સર્વમૂલ- ગુણ પ્રત્યાખ્યાનના પાચ પ્રકાર કહ્યા છે. 'तंजहा' તે પ્રકારો આ પ્રમાણે છે-

इवायाओ वेरमणं, जाव-सव्वाओ परिग्गहाओ वेरमणं ' सर्वस्मात् सूक्ष्मवादर रूपात् प्राणातिपातात् जीवहिंसालक्षणात् करणत्रययोगत्रयपूर्वकं विरमणम् विरतिः निवृत्तिः यावत्-सर्वस्मात् मृषावादात् विरमणम्, सर्वस्माद् अदत्तादानाद् विरमणम्, सर्वस्मात् मैथुनाद् विरमणम्, सर्वस्मात् परिग्रहाद् विरमणम्, एतत् पञ्चमहाव्रतरूपं सर्वमूलगुणप्रत्याख्यानम्। गौतमः पृच्छति-'देसमूलगुणपच्चक्खाणेणं भंते ! कइविहे पण्णत्ते ?' हे भदन्त ! देशमूलगुणप्रत्याख्यानं खलु कतिविधं प्रज्ञप्तम्? भगवानाह-'गोयमा ! पंचविहे पण्णत्ते' हे गौतम ! देश-

---

जहा' जो इस प्रकार से है-'सव्वाओ पाणाइवायाओ वेरमणं जाव सव्वाओ परिग्गहाओ वेरमणं' समस्त-सूक्ष्म और बादर जीवों के हिंसा रूप प्राणातिपात से करणत्रय-कृत, कारित और अनुमोदना एवं मन वचन कायरूप योगत्रय को लेकर निवृत्ति होना यावत्-समस्त मृषावाद से निवृत्ति होना, समस्त अदत्तादान से निवृत्ति होना, समस्त मैथुन से निवृत्ति होना एवं समस्त परिग्रह से निवृत्ति होना, अर्थात् हिंसा, झूठ, चोरी, कुशील और परिग्रह इन पांच पापों का नौ कोटि से सर्वथा त्याग करना· सो इस प्रकार का यह त्याग पांचमहाव्रतरूप कहा गया है और यही सर्वमूलगुणप्रत्याख्यान है। अब गौतम प्रभुसे ऐसा पूछते हैं कि 'देसमूलगुणपच्चक्खाणे णं भंते ! कइविहे पण्णत्ते' हे भदन्त ! देशमूलगुणप्रत्याख्यान कितने प्रकारका कहा गया है ? इसके उत्तरमें प्रभु कहते हैं कि 'गोयमा'

'सव्वाओ पाणाइवायाओ वेरमणं जाव सव्वाओ परिग्गहाओ वेरमणं' (૧) સમસ્ત પ્રાણાતિપાતથી વિરક્ત થવું- એટલે કે સૂક્ષ્મ અને બાદર (સ્થૂલ) જીવોની હિંસારૂપ પ્રાણાતિપાતનો ત્રણ કરણ અને ત્રણ યોગની અપેક્ષાએ પરિત્યાગ કરવો. (કૃત, કારિત અને અનુમોદનારૂપ ત્રણ કરણ કહ્યા છે) અને મનયોગ, વચનયોગ અને કાયયોગરૂપ ત્રણ યોગ કહ્યા છે. એટલે કે મન, વચન અને કાયાથી હિંસા કરવી નહીં, કરાવવી નહીં અને અનુમોદના કરવી નહીં, એ પ્રકારનુ વ્રત. (૨) સમસ્ત મૃષાવાદથી નિવૃત્ત થવુ, (૩) સમસ્ત અદત્તાદાનથી નિવૃત્ત થવુ (૪) સમસ્ત મૈથુનથી નિવૃત્ત થવું, (૫) સમસ્ત પરિગ્રહથી નિવૃત્ત થવુ એટલે કે હિંસા, અસત્ય, ચોરી અબ્રહ્મ અને પરિગ્રહ, આ પાચે પાપોનો નવ કોટિએ સર્વથા ત્યાગ કરવો. આ પ્રકારના ત્યાગને પાંચ મહાવ્રતરૂપે ગણવામા આવે છે, અને તે પાચ મહાવ્રતોને જ સર્વમૂલગુણ પ્રત્યાખ્યાન કહે છે

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન- 'देसमूलगुणपच्चक्खाणे णं भंते ! कइविहे पण्णत्ते ?' હે ભદન્ત ! દેશમૂલગુણ પ્રત્યાખ્યાનના કેટલા પ્રકાર કહ્યા છે ?

मूलगुणप्रत्याख्यानं पञ्चविधं प्रज्ञप्तम्, 'तं जहा'-तद्यथा 'थूलाओ पाणाइवायाओ वेरमणं, जाव-थूलाओ परिग्गहाओ वेरमणं' स्थूलात् प्राणातिपाताद् विरमणम्, यावत्-स्थूलात् मृषावादाद् विरमणम्, स्थूलाद् अदत्तादानाद् विरमणम् स्थूलाद् मैथुनाद् विरमणम्, स्थूलात् परिग्रहाद् विरमणम् । एतत्पञ्चाणुव्रतरूपं देशमूलगुणप्रत्याख्यानम् । गौतमः पृच्छति-'उत्तरगुणपच्चक्खाणे णं भंते ! कइ विहे पण्णत्ते ?' हे भदन्त ! उत्तरगुणप्रत्याख्यानं खलु कतिविधं प्रज्ञप्तम् ? भगवानाह-'गोयमा ! दुविहे पण्णत्ते' हे गौतम ! उत्तरगुण प्रत्याख्यानं द्विविधं प्रज्ञप्तम्,-'तं जहा' तद्यथा-'सव्वुत्तरगुणपच्चक्खाणे य, देसुत्तरगुणपच्चक्खाणे य' सर्वोत्तरगुणप्रत्याख्यानं च, देशोत्तरगुणप्रत्याख्यानं च । गौतमः पृच्छति

हे गौतम ! 'पंचविहे पण्णत्ते' पांच प्रकारका कहा गया है । 'तंजहा' जैसे 'थूलाओ पाणाइवायाओ वेरमणं, जाव थूलाओ परिग्गहाओ वेरमणं' स्थूल प्राणातिपातसे जीवहिंसासे विरमण, यावत्-स्थूल मृषावादसे विरमण, स्थूल अदत्तादानसे विरमण, स्थूल मैथुनसे विरमण, और स्थूल परिग्रहसे विरमण, यह पांच अणुव्रतरूप देश-मूलगुणप्रत्याख्यान कहा है । अब गौतम प्रभुसे ऐसा पूछते हैं कि 'उत्तरगुणपच्चक्खाणे णं भंते ! कइविहे पण्णत्ते' हे भदन्त ! उत्तर-गुण प्रत्याख्यान कितने प्रकार का कहा गया है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा' हे गौतम ! 'दुविहे पण्णत्ते' उत्तरगुणप्रत्याख्यान दो प्रकार का कहा गया है । (तं जहा) जैसे-'सव्वुत्तरगुणपच्चक्खाणे य, देसुत्तरगुणपच्चक्खाणे य' सर्वोत्तरगुणप्रत्याख्यान, देशोत्तर गुण

ઉત્તર- 'गोयमा !' હે ગૌતમ ! 'पंचविहे पण्णत्ते-तंजहा' દેશમૂલગુણ-પ્રત્યાખ્યાનના આ પ્રમાણે પાંચ પ્રકાર કહ્યા છે- 'थूलाओ पाणाइवायाओ वेरमणं जाव थूलाओ परिग्गहाओ वेरमणं' (૧) સ્થૂલ પ્રાણાતિપાત (હિંસા) થી વિરમણ, (૨) સ્થૂલ મૃષાવાદથી વિરમણ (૩) સ્થૂલ અદત્તાદાનથી વિરમણ (૪) સ્થૂલ મૈથુનથી વિરમણ અને (૫) સ્થૂલ પરિગ્રહથી વિરમણ. આ પાંચ અણુવ્રતરૂપ દેશમૂલગુણ પ્રત્યાખ્યાનને કહ્યા છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન- 'उत्तरगुणपच्चक्खाणेणं भंते ! कइविहे पण्णत्ते?' હે ભદન્ત ! ઉત્તરગુણ પ્રત્યાખ્યાનના કેટલા પ્રકાર કહ્યા છે ? ઉત્તર- 'गोयमा !' હે ગૌતમ ! 'दुविहे पण्णत्ते' ઉત્તરગુણ પ્રત્યાખ્યાનના બે પ્રકાર છે, 'तंजहा' જેવાં કે 'सव्वुत्तरगुणपच्चक्खाणे य, देसुत्तरगुणपच्चक्खाणे य' (૧) સર્વોત્તરગુણ પ્રત્યાખ્યાન અને (૨) દેશોત્તરગુણ પ્રત્યાખ્યાન.

'सव्वुत्तरगुणपच्चक्खाणे णं भंते ! कइविहे पण्णत्ते ?' हे भदन्त ! सर्वोत्तर-गुणप्रत्याख्यानं खलु कतिविधं प्रज्ञप्तम् ? भगवानाह-'गोयमा ! दसविहे पण्णत्ते' हे गौतम ! सर्वोत्तरगुणप्रत्याख्यानं दशविधं प्रज्ञप्तम्. 'तं जहा'-तद्यथा, तदेव सार्धगाथया दर्शयति-'अणागय' इत्यादि—

'अणागय-मइक्कंतं, कोडीसहियं नियंठियं चेव,
सागार-मणागारं परिमाणकडं निरवसेसं ॥ १ ॥
साकेयं चेव अद्धा, पच्चक्खाणं भवे दसहा"

तद्यथा-अनागतम् १, अतिक्रान्तम् २, कोटिसहितम् ३, नियन्त्रितम् ४, साकारम् ५, अनाकारम् ६, परिमाणकृतम् ७, निरवशेषम् ८, सङ्केतम् ९, चैव,-अद्धा १०, प्रत्याख्यानं भवेत् दशधा, तत्र १-यत्तपः आगामिकाले कर्तव्यं वर्तते, तद् यदि पूर्वमेव क्रियते तदा तदेव तपः अनागतपदेनो-

---

प्रत्याख्यान। 'सव्वोत्तरगुणपच्चक्खाणे णं भंते! कइविहे पण्णत्ते' सर्वोत्तर गुणप्रत्याख्यान हे भदन्त! कितने प्रकार का कहा गया है? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं कि 'गोयमा हे गौतम! 'दसविहे पण्णत्ते' सर्वोत्तरगुणप्रत्याख्यान दश प्रकार का कहा गया है। 'तं जहा' जैसे-'अणागयमइक्कंतं, कोडीसहियं नियंठियं चेव, इत्यादि अनागत १, अतिक्रान्त २, कोटिसहित ३, नियन्त्रित ४, साकार५, अनाकार६, परिमाणकृत७, निरवशेष८, संकेत९, अद्धा१०, प्रत्याख्यान ये सर्वोत्तरगुणप्रत्याख्यान के दश भेद हैं-इनमें जो तप आगामीकाल में करने योग्य हो वह यदि पहिले ही कर लिया जाता है तो ऐसा वह तप अनागत तप कहा गया है-जैसे- पर्युषण पर्व आने

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન- 'सव्वोत्तरगुण पच्चक्खाण णं भंते कइविहे पण्णत्ते?' હે ભદન્ત! સર્વગુણ પ્રત્યાખ્યાનના કેટલા પ્રકાર કહ્યા છે?

ઉત્તર- 'दसविहे पण्णत्ते-तंजहा-' હે ગૌતમ! સર્વોત્તરગુણ પ્રત્યાખ્યાનના નીચે પ્રમાણે દસ પ્રકાર કહ્યા છે- 'अणागयमइक्कंतं, ઇત્યાદિ

(૧) અનાગત, (૨) અતિક્રાન્ત, (૩) કોટિસહિત, (૪) નિયન્ત્રિત, (૫) સાકાર (૬) અનાકાર, (૭) પરિમાણ કૃત, (૮) નિરવશેષ, (૯) સંકેત અને (૧૦) અદ્ધાપ્રત્યાખ્યાન. આ રીતે સર્વોત્તરગુણ પ્રત્યાખ્યાનના દસ પ્રકાર છે. 'અનાગત તપ' નો અર્થ નીચે પ્રમાણે થાય છે. જે તપ આગામીકાળે (ભવિષ્યમાં કોઈ કાળે) કરવા યોગ્ય હોય, તે જો પહેલાં જ કરી લેવામાં આવે તો એવા તપને અનાગત તપ કહે છે.

च्यते, यथा आगामिपर्युषणापर्वसु गुर्वादिवैयावृत्यकरणद्वारा तपश्चरणे अन्तरायं संभाव्य प्रथममेव तत्तपसः करणम्

उक्तञ्च- "होही पज्जोसवणा, मम य तया अंतराइयं होज्जा ।
गुरुवेयावच्चेणं, तवस्सि गेलन्नयाए वा ॥१॥
सो दाइ तवोकम्मं पडिवज्जइ तं अणागए काले ।
एयं पच्चक्खाणं अणागयं होइ नायव्वं" ॥२॥

छाया- भविष्यति पर्युषणा मम च तदाऽऽन्तरायिकं भविष्यति ।
गुरोः वैयावृत्येन तपस्विनो (मम) ग्लानतया वा ॥१॥
स तदा तपःकर्म प्रतिपद्यते तद् अनागते काले ।
एतत्प्रत्याख्यानमनागतं भवति ज्ञातव्यम् ॥२॥ इति प्रथमो भेदः॥१॥

एवं यत्तपः पूर्वं कर्तव्यमासीत् तच्चेत् पश्चात् क्रियते तदा तदेव तपः अतिक्रान्तमुच्यते यथा-व्यतीतपर्युषणादिपर्वसु आचार्यादिवैयावृत्य-करणेन तपो नाचरितमिति विचार्य पश्चात् क्रियते,

---

वाला है-उस समय गुरु आदि की वैयावृत्ति करने में लगजाने के कारण तपश्चरण करने में मुझे बाधा आने की संभावना है-इसलिये इस तप को पहिले ही कर लेना चाहिये--ऐसे अभिप्राय से तपको पहिले ही कर लेना-सो यह अनागत तप है । सो ही कहा है-होहीपज्जो सवणा इत्यादि पूर्व में करने योग्य जो तप है वह यदि बाद में किया जाता है तो ऐसा वह तप अतिक्रान्त तप कहलाता है-जैसे-पर्युषण पर्व में गुर्वादिक की सेवा करने के कारण मैंने तप नहीं किया है-ऐसा विचार करके पीछे तप करना सो ऐसा तप अतिक्रान्त तप कहा गया है—

कहा भी है-पज्जोसवाण ए 'इत्यादि' एक तप जिस दिन पूरा होता है उसी दिन दूसरे तपश्चरण का प्रारम्भ कर देना, इससे प्रत्याख्यान की

જેમકે અમુક તપ પર્યુષણમાં કરવા યોગ્ય છે હવે કોઇ શ્રમણ એવો વિચાર કરે કે-પર્યુષણમા ગુરુ આદિની વૈયાવૃત્તિ કરવી પડશે, અને તે કારણે તપ કરવામાં મુશ્કેલી પડશે આ પ્રકારનો વિચાર કરીને જો તે શ્રમણ પર્યુષણમાંકરવા યોગ્ય તપશ્ચરણનેપર્યુષણ પહેલા જ કરી લે છે. તો તેના તે તપને 'અનાગત તપ' કહે છે હોહીપજ્જોસવણા ઇત્યાદિ પહેલા કરવા યોગ્ય જે તપ છે, તેને પહેલા કરવાને બદલે સમય પસાર થઇ ગયા પછી કરવામા આવે, તો તે તપને 'અતિક્રાન્ત તપ' કહે છે જેમકે કોઇ શ્રમણ એવો વિચાર કરે કે પર્યુષણ પર્વમાં ગુરુ આદિની સેવા કરવાના કામમાં પડી જવાથી તે સમ કરવા લાયક તપ મારાથી કરી શકાયું નથી, તો પાછળથી તે વ્રત તે શ્રમણ કરી નાખે છે, તેવા બે પ્રકારના તપને 'અતિક્રાન્ત તપ' કહે છે કહ્યુ પણ છે કે-'પજ્જોસવાણए' ઇત્યાદિ એક તપ જે દિવસે પૂરૂં થાય એ જ દિવસે બીજા તપનો આરંભ કરવાથી પ્રત્યાખ્યાનની

उक्तश्च– "पज्जोसवणाए तवं, जो खलु न करेइ कारणज्जाए।
गुरुवेयावच्चे णं तवस्सि गेलन्नयाए वा ॥१॥
सो दाइ तवोकम्मं, पडिवज्जइ तं अइच्छिए काले।
एयं पच्चक्खाणं अइक्कंतं होइ नायव्वं ॥२॥"

छाया– पर्युषणायां (यः खलु) तपो न करोति कारणजाते।
गुरुवैयावृत्येन तपस्विनो ग्लानतया वा ॥१॥
स तदा तपःकर्म प्रतिपद्यते तदतीते काले।
एतत्प्रत्याख्यानमतिक्रान्तं भवति ज्ञातव्यम् ॥२॥ इति द्वितीयो भेदः।

एकं तपः यस्मिन्नेव दिवसे पूर्णं भवति, तस्मिन्नेव दिवसे द्वितीय-तपश्चरणम् इति रीत्या प्रत्याख्यानस्याद्यन्तकोटयोर्मेलनं कोटिसहितं तप उच्यते। अथवा-यादृशमेव तपः प्रथमदिने आदौ क्रियते तादृशमेव तपः अन्तिमे दिवसेऽपि क्रियते मध्ये तु नानामकारकं तपः क्रियते तदा कोटिसहितं कथ्यते।

उक्तश्च– "पट्ठवणओ उ दिवसो, पच्चक्खाणस्स निट्ठवणओ य।
जहिय समिंति दुन्नि उ, तं भन्नइ कोडिसहियं तु" ॥१॥

छाया– प्रस्थापनकस्तु दिवसः, प्रत्याख्यानस्य निष्ठापनकश्च (दिवसे)।
द्वावपि यत्र समितस्तद् भण्यते कोटि सहितं तु॥१॥
इति तृतीयो भेदः ॥३॥

एवं नियमितदिवसे ग्लानत्वाद्यन्तरायसद्भावेऽपि पूर्वनिर्णीतं यत्

आदि और अन्त की कोटि का मिलान हो जाने के कारण ऐसा तप कोटि सहित तप कहा गया है अथवा- प्रथम दिन जो तप सब से पहिले किया गया है ऐसा ही तप अन्तिम दिवस में भी करना बीच में नानाप्रकार के और भी तप करते रहना सो ऐसा तप कोटिसहित तप कहलाता है। कहा भी है–"पट्ठवणओ उ दिवसो" इत्यादि

जो तप नियमित दिन में करने के लिये निर्णीत किया जा चुका हो वह तप उस दिन चाहे ग्लानादि अवस्थारूप अन्तराय भले ही

આદિ અને અન્તની કોટિનુ મિલન થઇ જાય છે, તે કારણે એવા તપને 'કોટિસહિત' તપ કહે છે. અથવા પહેલે દિવસે જે તપ સૌથી પહેલાં કર્યું હોય એવું જ તપ છેલ્લે દિવસે પણ કરવું–વચગાળાના સમયમાં બીજાં વિવિધ તપ કર્યા કરવાં, તો તે પ્રકારના તપને 'કોટિસહિત તપ' કહે છે. કહ્યું પણ છે કે–'पट्ठवणओ उ दिवसो' ઇત્યાદિ

જે તપ અમુક ચોક્કસ દિવસે કરવાનો નિર્ણય કર્યો હોય પણ એ જ દિવસે બીમારી આદિ કોઇ અન્તરાય આવી પડે, તો પણ એ દિવસે જ તે તપ કરવામાં આવે

तपः अवश्यमेव क्रियते तद् नियन्त्रितं-नितरां यन्त्रितं बद्धं व्यवस्थितं नियन्त्रितमुच्यते,

उक्तञ्च- "मासे मासे य तवो, असुगो अमुगे दिवसे य एवइओ।
हट्ठेण गिलाणेण य, कायव्वो जाव ऊसासो ॥१॥
एयं पच्चक्खाणं, नियंटियं धीरपुरिसपण्णत्ते,
जं गिण्हंतऽणगारा, अणिस्सियप्पा अपडिबद्धा" ॥२॥

छाया- मासे मासे च तपोऽमुकममुकस्मिन् दिवसे इयत् ।
हृष्टेन वा ग्लानेन वा, कर्त्तव्यं यावदुच्छ्वासम् ॥१॥
एतत्प्रत्याख्यानं नियन्त्रितं धीरपुरुषप्रज्ञप्तम् ।
यद्गृह्णन्त्यनगारा अनिश्रितात्मानोऽप्रतिबद्धाः ॥२॥

इति चतुर्थो भेदः ॥४॥

साकारद्-आक्रियन्ते=आकल्प्यन्तेऽभिमतं मनोविकल्पितं वस्तु एभिः एवं वा इति-आकाराः प्रत्याख्यानापवादहेतवः महत्तराऽनाभोगसहसाकाररूपाः, तैः सह वर्तते इति साकारं, महत्तराकारादिप्रत्याख्यानापवादपूर्वकं क्रियमाणं तपः साकारमुच्यते। अत्रानाकारेऽपि-अनाभोग सहसाकारौ तु उच्चारयितव्यावेव, अन्यथा काष्ठाङ्गुल्यादेर्मुखे प्रक्षेपणे प्रत्याख्यानभङ्गसंभवात् इति पञ्चमो भेदः ॥५॥

आ जावे तब भी करना इसका नाम नियंत्रित तप है। जो अमुक दिन करने के लिये यन्त्रित-बद्ध हो चुका होता है वह नियन्त्रित कहलाता है। कहा भी है-"मासे मासे य तवो" इत्यादि

इस प्रकार का यह चतुर्थ भेद है। महत्तरानाभोगसहसाकाररूप जो प्रत्याख्यान के अपवाद के हेतु हैं इन हेतुओं के जो तप किया जाता है वह साकार तप है। तात्पर्य यह है कि महत्तराकारादिक जो हैं वे तप के अपवाद हैं-इन अपवादों सहित जो तप करने में आता है वह तप साकार तप है। महत्तराकारादि आकार के विना जो षष्ठभक्तादि तप किया जाता है वह निराकार

તો તે તપને નિયંત્રિત તપ કહે છે. જે તપ કરવાનો અમુક દિવસ નક્કી થઈ ગયો હોય છે એવા તપને 'નિયત્રિત તપ' કહે છે

'મહત્તરાના ભોગ સહસાકારરૂપ' જે પ્રત્યાખ્યાનમાં અપવાદના હેતુઓ (કારણો) છે, તે અપવાદના હેતુઓ સાથે જે તપ કરવામાં આવે છે, એવા તપને સાકાર તપ કહે છે આ કથનનુ તાત્પર્ય એ છે કે અપવાદો સહિત જે તપ કરવામાં આવે છે તે તપને 'સાકાર તપ' કહે છે. કોઈપણ પ્રકારના અપવાદો રાખ્યા વિના છઠ્ઠ, આઠમ આદિ જે તપ કરવામાં આવે છે, તેને નિરાકાર તપ કહે છે.

अविद्यमाना आकारा महत्तराकारादयो विच्छिन्नप्रयोजनत्वात् प्रतिपत्तुर्यस्मिन् तत् अनाकारम् महत्तराकाराद्याकारादिरहितं तपः षष्ठ भक्तादिकम् इति षष्ठो भेदः ॥६॥

युगपदेव एकवारं पात्रपतितान्नादिलक्षण इत्यादिभिः परिमाणं कृतं यस्मिन् तत् परिमाणकृतं तप उच्यते, तथाचोक्तम्–

"दत्तीहि व कवलेहि व, घरेहिं भिक्खाहिं अहव दव्वेहिं।
जो भत्तपरिच्चायं, करेइ परिमाणकडमेयं" ॥१॥

छाया– दत्तिभिर्वा कवलैर्वा, गृहैर्भिक्षाभिरथवा द्रव्यैः।
यो भक्तपरित्यागं, करोति परिमाणकृतमेतत् ॥१॥ इति सप्तमो भेदः

चतुर्विधाहारपरित्यागकरणलक्षणं समग्राशनादिविषय निरवशेषं तप उच्यते, तदुक्तम्–

"सव्वं असणं सव्वं, च पाणगं सव्वखज्जपेज्जविहिं,
परिहरइ सव्वभावा, एयं भणियं निरवसेसं" ॥१॥

छाया– सर्वमशनं सर्वं च पानकं सर्व–खाद्य–पेय–विधिम्।
परिहरति सर्वभावात् एतद् भणितं निरवशेषम् ॥१॥

सङ्केतः चिह्नं, तद्युक्तत्वात् अङ्गुष्ठमुष्टयादि सङ्केतं, तत्सङ्केतपूर्वकं तपः सङ्केतं तप उच्यते, इत्यष्टमो भेदः।

तप है। पात्र में जो अन्नादिक वस्तु एक बार में एक साथ जितनी भी पड जावेगी उतनी ही मैं अपने उपयोग में लाऊँगा इस तरह का परिमाण जिस तप में किया जाता है वह परिमाणकृत तप है। ही कहा है— 'दत्तीहि व कवलेहिव इत्यादि।

जिस तप में चारों प्रकार के आहार का परित्याग किया जाता है वह तप निरवशेष तप है। कहा भी है–'सव्वं असणं' इत्यादि

'પાત્રમાં એકી સાથે જેટલી અન્નાદિક વસ્તુ પડશે, એટલીજ વસ્તુને હું મારા આહાર તરીકે વાપરીશ', આ પ્રકારનુ પરિમાણ (પ્રમાણ) જે તપમાં નક્કી કરવામા આવે છે, એવા તપને 'પરિમાણકૃત તપ' કહે છે
કહ્યું પણ છે– 'दत्तीहिवकवलेहिव' ઇત્યાદિ જે તપમા ચારે પ્રકારના આહારનો પરિત્યાગ કરવામાં આવે છે, તે તપને 'નિરવશેષ' તપ કહે છે. કહ્યું પણ છે– 'सव्वं असणं' ઇત્યાદિ અંગુષ્ટ, મુષ્ટિ આદિ સંકેતપૂર્વક જે તપ કરવામા આવે છે, તે તપને 'સંકેત તપ' કહે છે. 'અદ્ધા' એટલે કાળ. કહ્યું છે કે– ' अद्धापच्चक्खाणं ' ઇત્યાદિ

उक्तञ्च "अंगुट्ठ-मुट्ठि-गंठी-घरसेउस्सास-थिवुग-जोइक्खे ।
भणिय संकेयमेयं, धीरेहिं अणंतणाणीहिं" ॥१॥

छाया- अङ्गुष्ठ-मुष्टि-ग्रन्थि-गृह-स्वेदोच्छ्वास-स्तिबुक-ज्योतिष्कान् (आश्रित्य)
भणितं सङ्केतमेतद् धीरैरनन्तज्ञानिभिः १ ॥ इति नवमो भेदः

अद्धाकम्-अद्धा-कालः,तद्युक्तम्-अद्धाकं तपः नमस्कारपौरुष्यादिदशविधकालपरिमाणपूर्वकं कृतं तपः अद्धाकं तप उच्यते ।

उक्तंच- "अद्धापच्चक्खाणं, जं तं कालप्पमाणछेएण ।
पुरिमड्ढ-पोरसीहिं, मुहुत्त मासद्ध-मासेहिं" ॥१॥

छाया- अद्धाप्रत्याख्यानं यत्तत्कालप्रमाणच्छेदेन ।
पुरिमार्द्ध-पौरुषीभि,-र्मुहूर्त-मासार्द्ध मासः" ॥१॥ इति दशमो भेदः

एवं रीत्या प्रत्याख्यानं सर्वोत्तरगुणे प्रत्याख्यानं दशविधं भणितं=कथितम् ॥

अथ-देशोत्तरगुणप्रत्याख्यानभेदं गौतमः पृच्छति-'देसुत्तरगुणपच्चक्खाणे णं भंते ! कइविहे पण्णत्ते ?' हे भदन्त ! देशोत्तरगुणप्रत्याख्यानं खलु कतिविधं प्रज्ञप्तम् ? भगवानाह-'गोयमा ! सत्तविहे पण्णत्ते' हे गौतम! देशोत्तरगुण-

---

अङ्गुष्ठ मुष्ट्यादि सङ्केतपूर्वक जो तप करने में आता है वह तप सङ्केततप कहा गया है। कहा भी है- 'अंगुट्ठ मुट्ठ गंठी' इत्यादि

अद्धा नाम काल का है, इस काल से युक्त जो तप किया जाता है वह अद्धाकतप है। तात्पर्य यह है कि नमस्कार, पौरुषी आदिक जो तप हैं वे दशविध काल के परिमाणपूर्वक किये जाते हैं इसलिये ये अद्धाकतप हैं। कहा भी है-'अद्धा पच्चक्खाण इत्यादि

यहां दशवां भेद है इस तरह से दश प्रकार का यह सर्वोत्तरगुणप्रत्याख्यान कहा गया है।

अब गौतम स्वामी प्रभु से देशोत्तरगुणप्रत्याख्यान के भेदों को पूछते हैं-'देसुत्तरगुणपच्चक्खाणे णं भंते ! कइविहे पण्णत्ते' हे भदन्त ! देशोत्तरगुणप्रत्याख्यान कितने प्रकार का कहा गया है ? उत्तर में प्रभु

કાળથી યુક્ત જે તપ કરવામાં આવે છે તેને 'અદ્ધા તપ' કહે છે આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે 'નમસ્કાર, પૌરુષી (પોરસી) આદિક જે તપ છે તેમનું અનુષ્ઠાન દશવિધકાળના પરિણામપૂર્વક કરવામા આવે છે, તે કારણે એવા તપને 'અદ્ધાક તપ' કહે છે.

સર્વોત્તર ગુણપ્રત્યાખ્યાનના ૧૦ ભેદ અને તેમનું સ્પષ્ટીકરણ કરીને સૂત્રકાર પ્રત્યાખ્યાનના બીજા ભેદોનું નિરૂપણ કરે છે-

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન- 'देसुत्तरगुणपच्चक्खाणेणं भंते ! कइविहे पण्णत्ते?' હે ભદન્ત ! દેશોત્તર ગુણપ્રત્યાખ્યાનના કેટલા પ્રકાર કહ્યા છે ?

प्रत्याख्यानं सप्तविध प्रज्ञप्तम्, 'तं जहा'-तद्यथा-तदिदम्- 'दिसिव्वयं १, उवभोग-परिभोगपरिमाणं २, अणत्थ दंडवेरमणं ३, सामाइयं ४, देसावगासियं ५, पोसहोववासो ६, अतिहिसंविभागो ७, अपच्छिममारणंतिय-संलेहणा झूसणा-ऽऽराहणया' दिग्व्रतम् १, उपभोगपरिमाणव्रतम् २, अनर्थदण्डविरमणव्रतम् ३,

---

कहते हैं 'गोयमा' हे गौतम! 'सत्तविहे पण्णत्ते' सात प्रकार का कहा गया है। 'तं जहा' वे उसके सात प्रकार ऐसे है-'दिसिव्वयं उवभोग परिभोग परिमाणं, अणत्थ दंडवेरमणं, सामाइयं, देसावकासियं, पोसहोववासो, अतिहिसंविभागो, अपच्छिममारणंतियसंलेहणा झूसणा राहणया, दिग्व्रत मर्यादा बांधकर दिशाओं में आने जाने का जीवनपर्यन्त नियम करना इसका नाम दिग्व्रत है। उपभोगपरिभोगपरिमाण-और उपभोग की वस्तुओं का परिमाण करना इसका नाम उपभोग परिभोग परिमाणव्रत है। एकवार जो भोगने में आता है उसका नाम भोग और जो बार २ भोगने में आता है वह उपभोग है। जिन कामों के करने में व्यर्थ ही पापों का बंध होता है वह अनर्थ दण्ड है इस अनर्थ दण्ड से विरत होने का नाम अनर्थ दण्डव्रत है। कालका अभिग्रह लेकर अर्थात् अमुक समयतक सावद्य प्रवृत्ति का त्याग करके धर्म प्रवृत्ति में स्थिर होने का अभ्यास करना इसका नाम सामायिक है। सर्वदा के लिये दीक्षा का परिमाण निश्चित

ઉત્તર- 'गोयमा !' હે ગૌતમ ! 'सत्तविहे पण्णत्त-तंजहा' દેશોત્તરગુણ પ્રત્યાખ્યાનના નીચે પ્રમાણે સાત પ્રકાર કહ્યા છે-

'दिसिव्वयं, उवभोगपरिभोगपरिमाणं, अणत्थदंडवेरमणं, सामाइय, देसावकासियं, पोसहोववासो, अतिहिसंविभागो, अपच्छिममारणंतियसंलेहणा झूसणाऽऽराहणया' (૧) દિગવ્રત- દિશાઓમાં અવરજવર કરવાની જીવનપર્યન્તની મર્યાદા બાંધવી આ પ્રકારના વ્રતને 'દિગવ્રત' કહે છે (૨) ઉપભોગ પરિભોગ પરિમાણભોગ અને ઉપભોગની વસ્તુઓનુ પ્રમાણ નક્કી કરવુ. નક્કી કરેલા પ્રમાણ કરતા અધિક વસ્તુનો ઉપયોગ ન કરવો, એવા વ્રતને 'ઉપભોગ પરિભોગ પરિમાણ વ્રત' કહે છે (એકવાર ભોગવવું એટલે ભોગ અને વારંવાર ભોગવવું એટલે ઉપભોગ, એવો અર્થ સમજવો) (૩) જે કામો કરવાથી વ્યર્થ જ પાપોનો બંધ થાય છે, એવા કામોને અનર્થદંડ કહે છે. આ અનર્થદંડથી નિવૃત્ત થવુ તેનુ નામ જ 'અનર્થદંડ વ્રત' છે. (૪) કાળનો અભિગ્રહ લઈને એટલે કે અમુક સમય સુધી સાવદ્ય પ્રવૃત્તિનો ત્યાગ કરીને ધાર્મિક પ્રવૃત્તિમાં સ્થિર થવાનો અભ્યાસ કરવો તેનુ નામ 'સામાયિક વ્રત' છે. (૫) હમેશાને

सामयिकव्रतम् ४, देशावकाशिकव्रतम् ५, पौषधोपवासव्रतम् ६, अतिथिसंविभाग व्रतम् ७, अपश्चिममारणान्तिक-संलेखना-जूषणा-ऽऽराधनता च। तत्र न पश्चिमं यस्याः सा अपश्चिमा, सर्वायुष्कक्षयलक्षणं मरणमेवान्तो मरणान्तः, तत्र भवा मारणान्तिकी, संलिख्यते=कृशीक्रियते शरीरकषायादि अनयेति संलेखना तपोविशेषलक्षणा, तस्या जोषणं सेवनं, तस्याराधना=अखण्डकालकरणं तस्या भावः अपश्चिममारणान्तिक-संलेखना-जोषणा-ऽऽराधनता। अत्र च

कर लेने के बाद भी उसमें से प्रयोजन के अनुसार समय२ पर क्षेत्र का परिमाण निश्चित करके उसके बाहर सावद्यकार्य से सर्वथा निवृत्त होना देशविरतिव्रत है। अष्टमी, चतुर्दशी पूर्णिमा या दूसरी कोइ भी तिथि में पोषध धारण करके और सबतरफ की शरीर विभूषा का त्याग करके धर्म जागरण में तत्पर रहना पोषधोपवास व्रत है। न्याय से उपार्जित और जो खप सकें ऐसी आहार पानी आदि के योग्य वस्तुओं का इस रीति से शुद्ध भक्तिभाव पूर्वक सुपात्र को दान देना जिससे कि उभय पक्ष को लाभ पहुंचे अतिथि संविभागव्रत है। जिसके बाद और कोई दूसरी संलेखना नहीं होती है वह अपश्चिमा संलेखना है यह मरणकाल में ही धारण की जाती है अतः यह मारणान्तिक है काय और कषाय आदि इसके द्वारा कृश (दुर्बल) किये जाते हैं इसलिये संलेखना को तप विशेष में

માટે દિશાનુ પરિમાણુ નક્કી કરી લીધા પછી પણુ, તેમાંથી પ્રયોજન અનુસાર વખતોવખત ક્ષેત્રનું પરિમાણુ વધારે મર્યાદિત કરવું અને તે મર્યાદિત ક્ષેત્રની બહારના ક્ષેત્રમાં સાવદ્ય કાર્યથી સર્વથા નિવૃત્ત થવું એનું નામ 'દેશવિરતિ વ્રત' છે (૬) આઠમ, ચૌદશ, પૂર્ણિમા કે બીજી કોઇ પણુ તિથિમાં પોષધ ધારણુ કરીને બધા પ્રકારની શરીર વિભૂષાનો ત્યાગ કરીને ધર્મજાગરણમાં પ્રવૃત્ત રહેવું તેનું નામ 'પોષધોપવાસ વ્રત' છે (૭) ન્યાયપૂર્વક ઉપાર્જન કરેલી અને કલ્પનીય વસ્તુઓનું (આહાર, પાણી આદિનું) ભક્તિભાવપૂર્વક સુપાત્રને દાન દેવું એ દાન એવું હોવું જોઇએ કે દાતાને તથા ગ્રહણુ કરનારને, એમ બન્નેને લાભદાયી થઇ પડે. તો આ પ્રકારના વ્રતને 'અતિથિસંવિભાગ વ્રત' કહે છે.

જે સંલેખના કર્યા પછી બીજી કોઇ પણુ સંલેખના થતી નથી, તે સંલેખનાને 'અપશ્ચિમા સંલેખના' કહે છે. તે મરણુકાળે જ ધારણુ કરી શકાય છે, તેથી તેને મારણાન્તિક કહે છે તેના દ્વારા કાય અને કષાયને કૃશ કરવામાં આવે છે તેથી સંલેખનાને વિશિષ્ટ તપ તરીકે ગણુવામા આવે છે. તે સંલેખનાને પ્રેમપૂર્વક-

दिग्व्रतादयः सप्त देशोत्तरगुणाः श्रावकाणां नियमतो भवन्ति, संलेखना तु भजनया कदाचिद् भवति, आयुषः परिज्ञानेऽवश्यं करणीयत्वात्, कदाचिन्न भवति अकस्मान्मरणे तत्करणस्यासंभवात्। सा च देशोत्तरगुणवतां देशोत्तरगुणरूपा, आवश्यकसूत्रे तथाऽभिधानात्। सर्वोत्तरगुणवतां साधूनां तु सर्वोत्तरगुणरूपा, साकारानाकारादिप्रत्याख्यानरूपत्वात्तस्या इति। अत्र सप्तदेशोत्तरगुणकथने यत् संलेखनापाठः उक्तः तत् देशोत्तरगुणवद्भिः श्रावकैः स्वायुषोऽन्ते संलेखनाऽवश्यं विधातव्येति ज्ञापनार्थमिति। सप्तसु दिग्व्रतादिषु प्रथमत्रयं गुणव्रतम्, अन्तिमचतुष्टयं च शिक्षाव्रतमुच्यते ॥सू. २॥

परिगणित किया गया है। इसे प्रेमपूर्वक-उल्लासपूर्वक-धारण किया जाता है। दिग्व्रतादिक सात देशोत्तरगुण तो श्रावकोंके नियम से ही होते हैं, परतु संलेखनाकी उनमें भजना है वह होती भी है और नहीं भी होती जब अपनी आयुका परिज्ञान हो जावे तो वह अवश्य ही करणीय होती है तथा जब अकस्मात् मरण होता है-ऐसी स्थिति में उसका धारण करना असंभव है-अतः नहीं भी होती है ऐसा कहा गया है। देशोत्तर-गुणवाले श्रावकों के वह देशोत्तर गुणरूप होती है ऐसा कथन आवश्यकसूत्र में कहा गया है। तथा सर्वोत्तर गुणवाले साधुजनों के वह सर्वोत्तर गुणरूप होती है क्यों कि साकार अनाकार प्रत्याख्यान रूप उसे कहा गया है। यहां-सात देशोत्तर गुण कथन में जो संलेखनाका पाठ कहा गया है वह देशोत्तर गुणधारी श्रावकों को वह संलेखना अपनी आयु के अन्त में

ઉલ્લાસપૂર્વક ધારણ કરવામાં આવે છે તેથી તેની સાથે 'जोसणाराहना' આ પદને પ્રયોગ કરવામા આવ્યો છે દિગ્વ્રતાદિક સાત દેશોત્તરગુણને સદ્ભાવ શ્રાવકમાં નિયમથી જ હોય છે પણ શ્રાવકમાં સલેખનાનો સદ્ભાવ વિકલ્પ કહ્યો છે એટલે કે શ્રાવક સંલેખના ધારણ કરે છે પણ ખરા અને નથી પણ કરતા જો શ્રાવકને પોતાના આયુના અતકાળનુ પરિજ્ઞાન થઈ જાય તો તેણે સલેખના અવશ્ય કરવી જોઈએ, પણ જો અકસ્માત મરણ થઈ જાય તો એવી પરિસ્થિતિમાં સલેખના ધારણ કરવાનુ અસંભવિત બને છે-તેથી જ કહ્યું છે કે 'શ્રાવક સલેખના નથી પણ ધારણ કરતા' દેશોત્તરગુણવાળા શ્રાવકોમાં તે દેશોત્તર ગુણરૂપ હોય છે, એવું આવશ્યક સૂત્રનુ કથન છે તથા સર્વોત્તર ગુણવાળા સાધુજનોમા તે સર્વોત્તર ગુણરૂપ હોય છે, કારણ કે તેને સાકાર અનાકાર પ્રત્યાખ્યાનરૂપ કહેલ છે. અહીં સાત દેશોત્તરગુણના કથનમા સંલેખનાનો જે ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે તેનું કારણ એ છે કે 'દેશોત્તર ગુણધારી શ્રાવકોએ પોતાના આયુના

जीवादेर्मूलगुणप्रत्याख्यानित्ववक्तव्यता ।

मूलम्-जीवा णं भंते ! किं मूलगुणपच्चक्खाणी, उत्तरगुणपच्चक्खाणी, अपच्चक्खाणी ? गोयमा ! मूलगुणपच्चक्खाणी वि, उत्तरगुणपच्चक्खाणी वि, अपच्चक्खाणी वि । नेरइया णं भंते ! किं मूलगुणपच्चक्खाणी ? पुच्छा, गोयमा ! नेरइया णो मूलगुणपच्चक्खाणी; णो उत्तरगुणपच्चक्खाणी; अपच्चक्खाणी । एवं जाव-चउरिंदिया पंचिंदियतिरिक्खजोणिया मणुस्सा य जहा जीवा । वाणमंतर-जोइसिय-वेमाणिया जहा-नेरइया । एएसि णं भंते ! जीवाणं मूलगुणपच्चक्खाणीणं, उत्तरगुणपच्चक्खाणीणं; अपच्चक्खाणीणं य कयरे कयरेहिंतो जाव-विसेसाहिया वा ? गोयमा ! सव्वत्थोवा जीवा मूलगुणपच्चक्खाणी, उत्तरगुणपच्चक्खाणी असंखेज्जगुणा, अपच्चक्खाणी अणंतगुणा । एएसि णं भंते ! पंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं पुच्छा ? गोयमा ! सव्वत्थोवा जीवा पंचिंदियतिरिक्खजोणिया मूलगुणपच्चक्खाणी, उत्तरगुणपच्चक्खाणी असंखेज्जगुणा, अपच्चक्खाणी असंखिज्जगुणा । एएसि णं भंते ! मणुस्साणं मूलगुणपच्चक्खाणीणं पुच्छा ? गोयमा ! सव्वत्थोवा मणुस्सा मूल-

---

अवश्य ही धारण करनी चाहिये" इस बात को समझाने के लिये कहा गया है । इन सात दिग्व्रतादिकों में से प्रथम के तीन गुणव्रत, और अन्तिम ४ चार शिक्षाव्रत कहलाते हैं ॥ २ ॥

અન્તકાળે આ સંલેખના અવશ્ય ધારણ કરવી જોઇએ', એ વાત પ્રત્યે સૂત્રકાર શ્રાવકોનુ ધ્યાન દોરવા માગે છે. ઉપર્યુક્ત દિગ્વ્રતાદિક જે સાત વ્રતો છે તેમાના પહેલા ત્રણને ગુણવ્રત કહે છે અને છેલ્લા ચારને શિક્ષાવ્રત કહેવામાં આવે છે. ॥સૂ. ૨॥

गुणपच्चक्खाणी, उत्तरगुणपच्चक्खाणी संखेज्जगुणा, अपच्चक्खाणी असंखेज्जगुणा। जीवा णं भंते ! किं सव्वमूलगुणपच्चक्खाणी, देस मूलगुणपच्चक्खाणी, अपच्चक्खाणी ? गोयमा ! जीवा सव्वमूल-गुणपच्चक्खाणी, देसमूलगुणपच्चक्खाणी, अपच्चक्खाणी वि। नेर-इयाणं पुच्छा ? गोयमा ! नेरइया णो सव्वमूलगुणपच्चक्खाणी, णो देसमूलगुणपच्चक्खाणी, अपच्चक्खाणी । एवं जाव-चउरिं दिया । पंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं पुच्छा ? गोयमा ! पंचिं-दियतिरिक्खजोणिया णो सव्वमूलगुणपच्चक्खाणी, देसमूलगुण-पच्चक्खाणी वि, अपच्चक्खाणी वि । मणुस्सा जहा जीवा । वाणमंतर-जोइसिय--वेमाणिया जहा नेरइया । एएसि णं भंते ! जीवाणं सव्वमूलगुणपच्चक्खाणीणं, देसमूलगुणपच्चक्खाणीणं, अपच्चक्खाणीणं य कयरे कयरेहिंतो जाव–विसेसाहिया वा ? गोयमा ! सव्वत्थोवा जीवा सव्वमूलगुणपच्चक्खाणी, देसमूल-गुणपच्चक्खाणी असंखेज्जगुणा, अपच्चक्खाणी अणंतगुणा । एवं अप्पाबहुगाणि तिन्नि वि जहा पढमिल्लए दंडए, णवरं सव्वत्थोवा पंचिंदियतिरिक्खजोणिया देसमूलगुणपच्चक्खाणी, अपच्च-क्खाणी असंखेज्जगुणा। जीवा णं भंते! किं सव्वुत्तरगुणपच्च-क्खाणी, देसुत्तरगुणपच्चक्खाणी, अपच्चक्खाणी ? गोयमा ! जीवा सव्वुत्तरगुणपच्चक्खाणी वि, तिण्णि वि । पंचिंदियतिरिक्ख जोणिया मणुस्सा य एवं चेव । सेसा अपच्चक्खाणी, जाव-वेमाणिया। एएसि णं भंते ! जीवाणं सव्वुत्तरगुणपच्चक्खाणी

णं० ? अप्पाबहुगाणि तिन्नि वि, जहा पढमे दंडगे जाव-मणुस्साणं। ॥ सू० ३ ॥

छाया-जीवाः खलु भदन्त ! किं मूलगुण प्रत्याख्यानिनः, उत्तरगुणप्रत्याख्यानिनः, अप्रत्याख्यानिनः? गौतम ! जीवाः खलु मूलगुणप्रत्याख्यानिनोऽपि उत्तरगुणप्रत्याख्यानिनोऽपि, अप्रत्याख्यानिनोऽपि । नैरयिकाः खलु भदन्त ! किं मूलगुणप्रत्याख्यानिनः ?-पृच्छा, गौतम ! नैरयिका नो मूलगुणप्रत्याख्यानिनः, नो उत्तरगुणप्रत्याख्यानिनः, अप्रत्याख्यानिनः । एवं यावत्-

जीवादिकों में मूलगुण प्रत्याख्यानित्व वक्तव्यता-

'जीवाणं भंते' इत्यादि ।

सूत्रार्थ—(जीवाणं भंते । किं मूलगुणपच्चक्खाणी, उत्तरगुणपच्चक्खाणी, अपच्चक्खाणी) हे भदन्त ! जीव क्या मूलगुणप्रत्याख्यानी है, या उत्तरगुणप्रत्याख्यानी है, या अप्रत्याख्यानी है ? (गोयमा) हे गौतम ! (मूलगुणपच्चक्खाणी वि, उत्तरगुणपच्चक्खाणी वि, अपच्चक्खाणी वि) जीव मूलगुणप्रत्याख्यानी भी है, उत्तरगुणप्रत्याख्यानी भी है और अप्रत्याख्यानी भी है । (नेरइयाणं भंते किं मूलगुणपच्चक्खाणी, पुच्छा) हे भदन्त ! नारकजीव क्या मूलगुणप्रत्याख्यानी है ? ऐसा प्रश्न (गोयमा) हे गौतम ! (नेरइया णो मूलगुणपच्चक्खाणी, णो उत्तरगुणपच्चक्खाणी अपच्चक्खाणी) नारकजीव न मूलगुणप्रत्याख्यानी हैं, न उत्तरगुणप्रत्याख्यानी हैं किन्तु अप्रत्याख्यानी हैं । (एवं

જીવાદિકોમાં મૂલગુણ પ્રત્યાખ્યાનિત્વ વક્તવ્યતા-

'जीवा णं भंते !' ઇત્યાદિ-

સૂત્રાર્થ-(जीवा णं भंते ! किं मूलगुणपच्चक्खाणी, उत्तरगुणपच्चक्खाणी अपच्चक्खाणी ?) હે ભદન્ત ! જીવ શું મૂલગુણ પ્રત્યાખ્યાની હોય છે, કે ઉત્તરગુણ પ્રત્યાખ્યાની હોય છે, કે અપ્રત્યાખ્યાની હોય છે ? (गोयमा ! मूलगुणपच्चक्खाणी, वि, उत्तरगुणपच्चक्खाणी वि, अपच्चक्खाणी वि) હે ગૌતમ ! જીવ મૂલગુણ-પ્રત્યાખ્યાની પણ હોય છે. ઉત્તરગુણ પ્રત્યાખ્યાની પણ હોય છે અને અપ્રત્યાખ્યાની પણ હોય છે. (नेरइयाणं भंते ! किं मूलगुण पच्चक्खाणी, पुच्छा) હે ભદન્ત ! નારક જીવ શું મૂલગુણ પ્રત્યાખ્યાની હોય છે, કે ઉત્તરગુણ પ્રત્યાખ્યાની હોયછે, કે અપ્રત્યાખ્યાની હોય છે ? (गोयमा ! नेरइया णो मूलगुणपच्चक्खाणी, णो उत्तरगुणपच्चक्खाणी, अपच्चक्खाणी) હે ગૌતમ ! નારકો મૂલગુણપ્રત્યાખ્યાની પણ નથી, ઉત્તરગુણપ્રત્યાખ્યાની

चतुरिन्द्रियाः। पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः, मनुष्याश्च यथा जीवाः। वान-व्यन्तर-ज्यौतिषिक-वैमानिका यथा नैरयिकाः। एतेषां खलु भदन्त! जीवानां मूलगुणप्रत्याख्यानिनाम्, उत्तरगुणप्रत्याख्यानिनाम्, अप्रत्याख्या-निनां च कतरे कतरेभ्यो यावत्-विशेषाधिका वा? गौतम! सर्वस्तोकाःजीवाः मूलगुणप्रत्याख्यानिनः, उत्तरगुणप्रत्याख्यानिनः असंख्येयगुणाः, अप्रत्याख्या-

---

जाव चउरिंदियापंचिंदिया तिरिक्खजोणिया मणुस्सा य जहा जीवा, वाणमंतरजोइसिय-वेमाणिया जहा नेरइया) इसी तरहसे चौइन्द्रिय जीवोंको जानना चाहिये। पंचेन्द्रिय तिर्यंच और मनुष्य जिस प्रकारसे जीव कहे गये हैं उसी प्रकारसे जानना चाहिये। वानव्य-न्तर, ज्योतिष्क, और वैमानिक देव नारकजीवोंकी तरहसे जानना चाहिये। (एएसि णं भंते! जीवाणं मूलगुणपच्चक्खाणी णं, उत्तर-गुणपच्चक्खाणी णं, अपच्चक्खाणी णं कयरे कयरे हिंतो जाव विसे-साहिया वा) हे भदन्त! मूलगुणप्रत्याख्यानी, उत्तरगुणप्रत्याख्यानी और अप्रत्याख्यानी जीवोंमें कौन जीव किस जीवकी अपेक्षा यावत् विशेषाधिक है? (गोयमा) हे गौतम! (सव्वत्थोवा जीवा मूलगुण-पच्चक्खाणी, उत्तरगुणपच्चक्खाणी असंखेज्जगुणा, अपच्चक्खाणी अणंतगुणा) सबसे कम मूलगुणप्रत्याख्यानी जीव हैं, उत्तरगुणप्रत्या-ख्यानी जीव असंख्यातगुणित हैं, और अप्रत्याख्यानी जीव अनन्त-

---

પણ નથી, પરન્તુ અપ્રત્યાખ્યાની જ હોય છે (एवं जाव चउरिंदिया, पचिंदिया तिरिक्खजोणिया मणुस्सा य जहा जीवा, वाणमंतर, जोइसिय, वेमाणिया जहा नेरइया) એ જ પ્રમાણે ચૌઇન્દ્રિય પર્યન્તના જીવો વિષે પણ સમજવુ પચેન્દ્રિય તિર્યંચો અને મનુષ્યોના વિષયમાં સામાન્ય જીવ પ્રમાણેનુ જ કથન સમજવું, વાન-વ્યન્તર, જ્યોતિષિક અને વૈમાનિક દેવોના વિષયમા પણ નારકો જેવુ જ કથન સમજવું (एए सि णं भंते! जीवाणं मूलगुणपच्चक्खाणीणं, उत्तरगुणपच्चक्खाणीणं, अपच्चक्खाणीणं कयरे कयरेहिंतो जाव विसेसाहिया वा?) હે ભદન્ત! મૂલગુણ-પ્રત્યાખ્યાની, ઉત્તરગુણ પ્રત્યાખ્યાની અને અપ્રત્યાખ્યાની જીવોમાથી કયા પ્રકારના જીવો કયા પ્રકારના જીવો કરતાં અલ્પ સંખ્યામાં છે, યાવત્ કયા પ્રકારના જીવો વિશેષાધિક છે? (गोयमा?) હે ગૌતમ! (सव्वत्थोवा मूलगुणपच्चक्खाणी, उत्तरगुणपच्चक्खाणी असंखेज्जगुणा, अपच्चक्खाणी अणंतगुणा) મૂલગુણ પ્રત્યાખ્યાની જીવો સૌથી

निनः अनन्तगुणाः । एतेषां खलु भदन्त ! पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकानां पृच्छा ? गौतम ! सर्वस्तोकाः जीवाः पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः मूलगुणप्रत्याख्यानिनः, उत्तरगुणप्रत्याख्यानिनः असंख्येयगुणाः, अप्रत्याख्यानिनः असंख्येयगुणाः । एतेषां खलु भदन्त ! मनुष्याणां मूलगुणप्रत्याख्यानिनां पृच्छा ? गौतम ! सर्वस्तोकाः मनुष्याः मूलगुणप्रत्याख्यानिनः, उत्तरगुणप्रत्याख्यानिनः संख्येयगुणाः, अप्रत्याख्यानिनः असंख्येयगुणाः । जीवाः खलु

गुणे हैं । (एएसिं णं भंते ! पंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं पुच्छा) हे भदन्त ! इन पूर्वोक्त जीवोंमेंसे पंचेन्द्रिय तिर्यंच जीवोंमें मूलगुणप्रत्याख्यानी, उत्तरगुणप्रत्याख्यानी, और अप्रत्याख्यानी तिर्यंचजीव कितने हैं ? ऐसा प्रश्न । गोयमा ! सव्वत्थोवा जीवा पंचिंदियतिरिक्खजोणिया मूलगुणपच्चक्खाणी, उत्तरगुणपच्चक्खाणी असंखेज्जगुणा अपच्चक्खाणी असंखिज्ज गुणा) हे गौतम ! मूलगुणप्रत्याख्यानी पंचेन्द्रियतिर्यंच-जीव सबसे कम हैं । उत्तरगुणप्रत्याख्यानी असंख्यातगुणित हैं तथा अप्रत्याख्यानी असंख्यात गुणित हैं । (एएसिणं भंते ! मणुस्साणं मूलगुणपच्चक्खाणी णं पुच्छा) हे भदन्त ! इन जीवोंमें मूलगुणप्रत्याख्यानी, उत्तरगुणप्रत्याख्यानी मनुष्य कितने हैं ? ऐसा प्रश्न (गोयमा) हे गौतम ! (सव्वत्थोवा मणुस्सा मूलगुणपच्चक्खाणी, उत्तरगुणपच्चक्खाणी संखेज्जगुणा, अपच्चक्खाणी असंखेज्जगुणा) मूलगुणप्रत्याख्यानी

અલ્પ પ્રમાણમાં છે, તેમનાથી અસંખ્યાતગણા ઉત્તરગુણ પ્રત્યાખ્યાની જીવો છે, અને તેના કરતા પણ અનંતગણા અપ્રત્યાખ્યાની જીવો હોય છે (एए सि णं भंते! पंचिदियतिरिक्खजोणियाणं पुच्छा) હે ભદન્ત ! મૂલગુણ પ્રત્યાખ્યાની આદિ પૂર્વોક્ત ત્રણે પ્રકારના પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ જીવોમાંથી કેટલા પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ જીવો મૂલગુણ પ્રત્યાખ્યાની છે ? કેટલા ઉત્તરગુણ પ્રત્યાખ્યાની છે ? અને કેટલા અપ્રત્યાખ્યાની છે? (गोयमा ! सव्वत्थोवा जीवा पंचिंदियतिरिक्खजोणिया मूलगुणपच्चक्खाणी, उत्तरगुणपच्चक्खाणी असंखेज्जगुणा, अपच्चक्खाणी असंखिज्जगुणा) હે ગૌતમ! મૂલગુણ પ્રત્યાખ્યાની પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ જીવો સૌથી ઓછાં છે, ઉત્તરગુણ પ્રત્યાખ્યાની તેમના કરતા અસંખ્યાતગણા છે, અને અપ્રત્યાખ્યાની પંચેન્દ્રિય તિર્યંચો તેમના કરતાં અસંખ્યાતગણા છે. (एए सि णं भंते ! मणुस्साणं मूलगुणपच्चक्खाणी णं पुच्छा) હે ભદન્ત ! ઉપરોક્ત ત્રણે પ્રકારના જીવોમાંથી મૂલગુણ પ્રત્યાખ્યાની, ઉત્તરગુણ પ્રત્યાખ્યાની અને અપ્રત્યાખ્યાની મનુષ્યો કેટલા છે? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (सव्वत्थोवा मणुस्सा मूलगुणपच्चक्खाणी, उत्तरगुणपच्चक्खाणी संखेज्जगुणा, अपच्चक्खाणी असंखेज्जगुणा) મૂલગુણ પ્રત્યાખ્યાની મનુષ્યો સૌથી ઓછા છે,

भदन्त ! किं सर्वमूलगुणप्रत्याख्यानिनः, देशमूलगुणप्रत्याख्यानिनः, अप्रत्याख्यानिनः ? गौतम ! जीवाः सर्वमूलगुणप्रत्याख्यानिनः, देशमूलगुण प्रत्याख्यानिनः, अप्रत्याख्यानिनोऽपि । नैरयिकाणां पृच्छा ? गौतम ! नैरयिकाः नो सर्वमूलगुणप्रत्याख्यानिनः, नो देशमूलगुणप्रत्याख्यानिनः, अप्रत्याख्यानिनः । एवं यावत्-चतुरिन्द्रियाः । पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकानां पृच्छा ? गौतम !

मनुष्य सबसे कम हैं, उत्तरगुणप्रत्याख्यानी मनुष्य संख्यातगुणे है, अप्रत्यायानी मनुष्य असख्यातगुणे होते है, (जीवाणं भंते किं सव्व-मूलगुणपच्चक्खाणी देसमूलगुणपच्चक्खाणी अपच्चक्खाणी) हे भदन्त ! जीव क्या सर्वमूलगुणप्रत्याख्यानी है ? या देशमूलगुणप्रत्याख्यानी है ? या अप्रत्याख्यानी हैं ? (गोयमा !) हे गौतम ! (जीवा सव्वमूलगुणपच्च-क्खाणी, देसमूलगुणपच्चक्खाणी, अपच्चक्खाणी वि) जीव सर्वमूलगुण-प्रत्याख्यानी भी हैं, देशमूलगुणप्रत्याख्यानी भी हैं और अप्रत्याख्यानी भी हैं । (नेरइयाणं पुच्छा) हे भदन्त ! नारक जीवोंके विषयमें भी मेरी इसी प्रकारसे पृच्छा है अर्थात् नारकजीव क्या सर्वमूलगुणप्रत्याख्यानी हैं, या देशमूलगुणप्रत्याख्यानी हैं या अप्रत्याख्यानी हैं ? (गोयमा) हे गौतम ! (नेरइया नो सव्वमूलगुण-पच्चक्खाणि नो देसमूलगुणपच्चक्खाणी, अपच्चक्खाणी एव जाव चउरिंदिया) नारकजीव न सर्वमूलगुणप्रत्याख्यानी हैं, न देशमूलगुण-प्रत्याख्यानी हैं किन्तु अप्रत्याख्यानी हैं । इसी प्रकारसे यावत् चौ इन्द्रिय जीवोंके विषयमें भी जानना चाहिये । (पंचिंदियतिरिक्खजोणि-

ઉત્તરગુણપ્રત્યાખ્યાની મનુષ્યો સંખ્યાતગણાછે, અને અપ્રત્યાખ્યાની મનુષ્યો અસંખ્યાતગણા છે (जीवाणं भंते! सव्वमूलगुणपच्चक्खाणी, देसमूलगुणपच्चक्खाणी, अपच्चक्खाणी?) હે ભદન્ત! જીવો શું સર્વમૂલગુણ પ્રત્યાખ્યાની હોય છે, દેશમૂલગુણ પ્રત્યાખ્યાની હોય છે, કે અપ્રત્યાખ્યાની હોય છે? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (जीवा सव्वमूलगुणपच्चक्खाणी देसमूलगुणपच्चक्खाणी, अपच्चक्खाणी वि) જીવો સર્વમૂલગુણ પ્રત્યાખ્યાની પણ હોય છે, દેશમૂલગુણ પ્રત્યાખ્યાની પણ હોય છે અને અપ્રત્યાખ્યાની પણ હોય છે. (नेरइयाणं पुच्छा) હે ભદન્ત! નારકોના વિષે પણ મારી એ જ પ્રકારની પૃચ્છા છે- એટલે કે નારક જીવો શુ સર્વમૂલગુણ પ્રત્યાખ્યાની હોય છે, કે દેશમૂલગુણ પ્રત્યાખ્યાની હોય છે, અપ્રત્યાખ્યાની હોય છે? (गोयमा !) હે ગૌતમ! (नेरइया णो सव्वमूलगुण पच्चक्खाणी, णो देसमूलगुणपच्चक्खाणी, अपच्चक्खाणी -- एवं जाव चउरिंदिया) નારક જીવો સર્વમૂલગુણ પ્રત્યાખ્યાની પણ હોતા નથી, દેશમૂલગુણ પ્રત્યાખ્યાની પણ હોતા નથી, પરન્તુ અપ્રત્યાખ્યાની જ હોય છે. ચૌઇન્દ્રિય સુધીના જીવોના વિષયમા પણ નારકો જેવું જ કથન સમજવું

पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः नो सर्वमूलगुणप्रत्याख्यानिनः, देशमूलगुणप्रत्याख्यानिनोऽपि, अप्रत्याख्यानिनोऽपि । मनुष्याः यथा जीवाः । वानव्यन्तर-ज्योतिषिक-वैमानिकाः यथा नैरयिकाः एतेषां खलु भदन्त ! जीवानां सर्व मूलगुणप्रत्याख्यानिनां, देशमूलगुणप्रत्याख्यानिनां अप्रत्याख्यानिनां च कतरे कतरेभ्यो यावत्-विशेषाधिका वा ? गौतम ! सर्वस्तोका जीवाः सर्व

-या णं पुच्छा) हे भदन्त ! इसी प्रकारसे मेरा प्रश्न पंचेन्द्रियतिर्यचोंके विषयमें भी है अर्थात् पंचेन्द्रियतिर्यञ्च जीव क्या सर्वमूलगुणप्रत्याख्यानी हैं, या देशमूलगुणप्रत्याख्यानी हैं या अप्रत्याख्यानी हैं ? (गोयमा)! हे गौतम ! (पंचिंदियतिरिक्ख जोणिया नो सव्वमूलगुणपच्चक्खाणी, देसमूलगुणपच्चक्खाणी वि, अपच्चक्खाणी वि) पंचेन्द्रियतिर्यच जीव सर्वमूलगुणप्रत्याख्यानी नहीं हैं किन्तु वे देशमूलगुणप्रत्याख्यानी भी हैं और अप्रत्याख्यानी भी हैं । (मणुस्सा जहा जीवा, वाणमंतर जोइसिय वेमाणिया जहा नेरइया) जीवोंकी तरह मनुष्योंके विषयमें और नारकजीवोंकी तरह वानव्यन्तर, ज्योतिष्क और वैमानिक देवोंके विषयमें जानना चाहिये । (एएसिं णं भंते ! जीवाणं सव्वमूलगुण-पच्चक्खाणीण, देसमूलगुणपच्चक्खाणीणं, अपच्चक्खाणी णं कयरे कयरेहिंतो जाव विसेसाहिया वा) हे भदन्त ! इन सर्वमूलगुणप्रत्याख्यानी, देशमूलगुणप्रत्याख्यानी और अप्रत्याख्यानी जीवोंमें कौन जीव किस जीवसे यावत् विशेषाधिक है ? (गोयमा) हे गौतम ! (सव्व-

(पंचिंदिय तिरिक्खजोणियाणं पुच्छा) હે ભદન્ત ! પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ જીવો શું સર્વમૂલગુણ પ્રત્યાખ્યાની હોય છે, કે દેશમૂલગુણ પ્રત્યાખ્યાની હોય છે, કે અપ્રત્યાખ્યાની હોય છે? (गोयमा!) હે ગૌતમ! (पंचिंदियतिरिक्खजोणिया णो सव्व-मूलगुणपच्चक्खाणी, देसमूलगुणपच्चक्खाणी वि, अपच्चक्खाणी वि) પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ જીવો સર્વમૂલગુણ પ્રત્યાખ્યાની હોતા નથી, પરન્તુ તેઓ દેશમૂલગુણ પ્રત્યાખ્યાની પણ હોય છે અને અપ્રત્યાખ્યાની પણ હોય છે (मणुस्सा जहा जीवा, वाणमंतर-जोइसियवेमाणिया जहा नेरइया) જીવોના જેવું જ મનુષ્યોનું કથન સમજવું. નારકોના જેવું જ વાણવ્યન્તર, જ્યોતિષિક અને વૈમાનિકોનુ કથન સમજવું

(एएसि णं भंते ! जीवाणं सव्वमूलगुणपच्चक्खाणीणं, देसमूलगुण पच्चक्खाणी णं, अपच्चक्खाणी णं कयरे कयरे हिंतो जाव विसेसाहिया वा ?) હે ભદન્ત ! તે સર્વમૂલગુણ પ્રત્યાખ્યાની અને દેશમૂલગુણ પ્રત્યાખ્યાની અને અપ્રત્યાખ્યાની જીવોમાંથી કયા જીવો કોના કરતા અલ્પ સંખ્યામાં છે, 'યાવત્' કયા જીવો કોના કરતા

मूलगुणप्रत्याख्यानिनः, देशमूलगुणप्रत्याख्यानिनः असंख्येयगुणाः, अप्रत्याख्यानिनः अनन्तगुणाः, एवम् अल्पबहुकानि त्रयाणामपि यथा प्रथमे दण्डके, नवरं–सर्व तोकाः पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः देशमूलगुणप्रत्याख्यानिनः, अप्रत्याख्यानिनः असंख्येयगुणाः। जीवाः खलु भदन्त! किं सर्वोत्तरगुणप्रत्याख्यानिनः, देशोत्तरगुणप्रत्याख्यानिनः, अप्रत्याख्यानिनः? गौतम!

त्थो वा जीवा मूलगुणपच्चक्खाणी, देसमूलगुणपच्चक्खाणी असंखेज्जगुणा, अपच्चक्खाणी अणंतगुणा) सर्वमूलगुणप्रत्याख्यानी जीव सब से कम हैं। देशमूलगुणप्रत्यानी असंख्यातगुणे हैं। और अप्रत्याख्यानी अनंतगुणे हैं। (एव अप्पाबहुगाणि तिन्नि वि जहा पढमिल्लए दंडए णवरं सव्वत्थोवा पंचिंदियतिरिक्खजोणिया, देसमूलगुणपच्चक्खाणी, अपच्चक्खाणी असंखेज्जगुणा) इस तरह जीव, पंचेन्द्रियतिर्यंच और मनुष्य इनका अल्पबहुत्व प्रथम दण्डकमें कहे गये अनुसार जानना चाहिये। विशेषता केवल इतनी ही है कि देशमूलगुणप्रत्याख्यानी पचेन्द्रियतिर्यंच सबसे कम हैं और अप्रत्याख्यानी पंचेन्द्रियतिर्यंच असंख्यातगुणित हैं। (जीवा णं भंते! किं सव्वुत्तरगुणपच्चक्खाणी, देसुत्तरगुणपच्चक्खाणी,अपच्चक्खाणी) हे भदन्त! क्या जीव सर्वोत्तरगुण प्रत्याख्यानी हैं, देशोत्तरगुणप्रत्याख्यानी हैं कि अप्रत्याख्यानी हैं? (गोयमा) हे गौतम! (जीवा सव्वुत्तरगुणपच्चक्खा-

વિશેષાધિક હોય છે? (गोयमा!) હે ગૌતમ! (सव्वत्थोवा जीवा सव्वमूलगुणपच्चक्खाणी, देसमूलगुणपच्चक्खाणी असंखेज्जगुणा, अपच्चक्खाणी अणंतगुणा) સર્વમૂલગુણ પ્રત્યાખ્યાની જીવો સૌથી ઓછા હોય છે, દેશમૂલગુણ પ્રત્યાખ્યાની જીવો અસંખ્યાતગણા હોય છે, અને અપ્રત્યાખ્યાની જીવો અનંતગણા હોય છે. (एवं अप्पावहुगाणि तिण्णि वि जहा पढमिल्लए दंडगे–णवरं सव्वत्थोवा पंचिंदिय तिरिक्खजोणिया, देसमूलगुणपच्चक्खाणी, अपच्चक्खाणी असंखेज्जगुणा) એ જ પ્રમાણે જીવ, પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ અને મનુષ્ય, એ ત્રણેના અલ્પ-બહુત્વ વિષેના આલાપકો પ્રથમ દંડકમા કહ્યા અનુસાર જ સમજવા અહી ફકત એટલી જ વિશેષતા છે કે દેશમૂલગુણ પ્રત્યાખ્યાની પંચેન્દ્રિય તિર્યંચો સૌથી ઓછા છે, અને અપ્રત્યાખ્યાની પંચેન્દ્રિય તિર્યંચો તેમના કરતાં અસંખ્યાતગણા છે. (जीवा णं भंते! किं सव्वुत्तरगुणपच्चक्खाणी, देसुत्तरगुणपच्चक्खाणी, अपच्चक्खाणी?) હે ભદન્ત! જીવો શું સર્વોત્તરગુણ પ્રત્યાખ્યાની હોય છે, દેશોત્તરગુણ પ્રત્યાખ્યાની હોય છે, કે અપ્રત્યાખ્યાની

जीवाः सर्वोत्तरगुणप्रत्याख्यानिनोऽपि, त्रयोऽपि, पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः, मनुष्याश्च एवमेव, शेषाः अप्रत्याख्यानिनः, यावत्-वैमानिकाः। एतेषां खलु भदन्त ! जीवानां सर्वोत्तरगुणप्रत्याख्यानिनाम्. ? अल्पबहुकानि त्रयाणामपि, यथा प्रथमे दण्डके, यावत्-मनुष्याणाम् ॥सू० ३॥

टीका-प्रत्याख्यानाधिकारात् तद्विषये जीववक्तव्यतामाह 'जीवा णं भंते' इत्यादि। 'जीवा णं भंते ! किं मूलगुणपच्चक्खाणी, उत्तरगुणपच्चक्खाणी,

---

णी वि, तिण्णि वि) जीव सर्वोत्तरगुणप्रत्याख्यानी वगैरह तीनों भी प्रकारके हैं। (पंचिंदियतिरिक्खजोणिया मणुस्सा य एवं चेव, सेसा अपच्चक्खाणी जाव वेमाणिया) इसी तरहसे पंचेन्द्रिय और मनुष्य हैं। बाकी के वैमानिकदेवों तकके जीव अप्रत्याख्यानी हैं। (एएसि णं भंते ! जीवाणं सव्वुत्तरगुणपच्चक्खाणी णं ?) हे भदन्त ! इन सर्वोत्तरगुणप्रत्याख्यानी, देशोत्तरगुणप्रत्याख्यानी और अप्रत्याख्यानी जीवोंमें कौनजीव किसजीवको अपेक्षा यावत् विशेषाधिक है ? (अप्पाबहुगाणि तिन्नि वि जहा पढमे दंडगे जाव मणुस्साणं) तीनोंका जीव, पंचेन्द्रियतिर्यञ्च और मनुष्यका अल्प बहुत्व प्रथमदण्डकमें कहे हुए अनुसार जानना चाहिये।

टीकार्थ-प्रत्याख्यानका अधिकार चल रहा है सो इस विषयमें सूत्रकारने जीवकी वक्तव्यता कही है इसमें गौतमने प्रभुसे ऐसा

હોય છે? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (जीवा सव्वुत्तरगुणपच्चक्खाणी त्रि तिण्णि त्रि) જીવો સર્વોત્તરગુણ પ્રત્યાખ્યાની પણ હોય છે, દેશોત્તરગુણ પ્રત્યાખ્યાની પણ હોય છે અને અપ્રત્યાખ્યાની પણ હોય છે (पंचिदियतिरिक्खजोणिया, मणुस्सा य एवं चेव सेसा अपच्चक्खाणी जाव वेमाणिया) પંચેન્દ્રિય તિર્યંચો અને મનુષ્યોના વિષયમાં પણ જીવના કથન પ્રમાણે કથન સમજવુ બાકીના વૈમાનિક પર્યન્તના જીવો અપ્રત્યાખ્યાની હોય છે (एएसि ण भंते ! जीवाणं सव्वुत्तरगुणपच्चक्खाणीणं) इत्यादि હે ભદન્ત ! તે સર્વોત્તરગુણ પ્રત્યાખ્યાની, દેશોત્તરગુણ પ્રત્યાખ્યાની અને અપ્રત્યાખ્યાની જીવોમાથી કયા જીવો કોના કરતા અલ્પ છે, યાવત્ કયા જીવો કોના કરતા વિશેષાધિક છે ? (अप्पाबहुगाणी तिण्णि वि जहा पढमे दंडगे जाव मणुस्साणं) ત્રણે પ્રકારના જીવોના અલ્પબહુત્વ વિષેનું કથન પહેલા દંડકમાં કહ્યા પ્રમાણે જ કથન ગ્રહણ કરવું

ટીકાર્થ-પ્રત્યાખ્યાનનો અધિકાર ચાલી રહ્યોછે સૂત્રકારે આ સૂત્રમા પ્રત્યાખ્યાનની અપેક્ષાએ જીવનુ નિરૂપણ કર્યું છે. આ વિષયને અનુલક્ષીને ગૌતમ સ્વામી મહાવીર

अपच्चक्खाणी ?' गौतमः पृच्छति हे भदन्त ! जीवाः खलु किंमूलगुणप्रत्याख्यानिनः? किंवा उत्तरगुणप्रत्याख्यानिनः? अथवा अप्रत्याख्यानिनो वर्तन्ते? भगवानाह 'गोयमा ! जीवा मूलगुणपच्चक्खाणी वि, उत्तरगुणपच्चक्खाणी वि, अपच्चक्खाणी वि' हे गौतम ! जीवाः मूलगुणप्रत्याख्यानिनोऽपि, उत्तरगुणप्रत्याख्यानिनोऽपि, अथ च अप्रत्याख्यानिनोऽपि भवन्ति, । गौतमः पृच्छति-'नेरइया णं भंते ! किं मूलगुणपच्चक्खाणी ? पुच्छा' हे भदन्त ! नैरयिकाः खलु किंमूलगुणप्रत्याख्यानिनः ? किं वा उत्तरगुणप्रत्याख्यानिनः, अथवा अप्रत्याख्यानिनो भवन्ति ? इति गौतमस्य पृच्छा=प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा ! नेरइया णो मूलगुण पच्चक्खाणी, णो उत्तरगुणपच्चक्खाणी, अपच्चक्खाणी'

पूछा है कि 'जीवाणं भंते ! किं मूलगुणपच्चक्खाणी, उत्तरगुणपच्चक्खाणी, अपच्चक्खाणी ?' हे भदन्त ! जीव क्या मूलगुणप्रत्याख्यानवाले हैं ? या उत्तरगुणप्रत्याख्यानवाले हैं ? या अप्रत्याख्यानवाले हैं ? उत्तरमें प्रभु कहते हैं कि 'गोयमा' हे गौतम ! 'जीवा मूलगुणपच्चक्खाणी वि, उत्तरगुणपच्चक्खाणी वि, अपच्चक्खाणी वि' जीव तीन प्रकारके हैं मूलगुणप्रत्याख्यानवाले भी हैं, उत्तरगुणप्रत्याख्यानवाले भी हैं और अप्रत्याख्यानवाले भी हैं। अब गौतमस्वामी ! प्रभु से ऐसा पूछते हैं कि जब जीव तीनों प्रकार के हैं तो 'नेरइयाणं भंते! किं मूलगुणपच्चक्खाणी.? पुच्छा' हे भदन्त ! नारकभी जीव हैं, तो क्या वे भी तीनों प्रकार के होते हैं? मूलगुणप्रत्याख्यानी उत्तरगुणप्रत्याख्यानी एवं अप्रत्याख्यानी होते हैं क्या ? इसके उत्तरमें प्रभु उनसे कहते हैं कि 'गोयमा' हे गौतम ! नारकजीव 'णो मूलगुण-

---

પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે- 'जीवाणं भंते ! किं मूलगुणपच्चक्खाणी, उत्तरगुणपच्चक्खाणी, अपच्चक्खाणी ?' હે ભદન્ત ! જીવો શું મૂલગુણપ્રત્યાખ્યાનવાળા હોય છે, કે ઉત્તરગુણ પ્રત્યાખ્યાનવાળા હોય છે, કે અપ્રત્યાખ્યાનવાળા હોય છે ? મહાવીર પ્રભુ જવાબ આપે છે કે- 'गोयमा ! जीवा मूलगुणपच्चक्खाणी वि, उत्तरगुणपच्चक्खाणी वि, अपच्चक्खाणी वि' હે ગૌતમ ! જીવો ત્રણે પ્રકારના હોય છે- મૂલગુણ પ્રત્યાખ્યાની પણ હોય છે, ઉત્તરગુણ પ્રત્યાખ્યાની પણ હોય છે અને અપ્રત્યાખ્યાની પણ હોય છે હવે ગૌતમ સ્વામી નારકો વિષે પણ એવો જ પ્રશ્ન પૂછે છે- 'नेरइयाणं भंते ! किं मूलगुणपच्चक्खाणी.? पुच्छा' હે ભદન્ત ! જો જીવો ત્રણે પ્રકારના હોય છે, તો નારકો પણ શું ત્રણે પ્રકારના હોય છે ?- શું નારકો પણ મૂલગુણ પ્રત્યાખ્યાની, ઉત્તરગુણ પ્રત્યાખ્યાની અને અપ્રત્યાખ્યાની હોય છે ?

हे गौतम ! नैरयिकाः नो नैव मूलगुणप्रत्याख्यानिनः, नो नैव वा उत्तरगुणप्रत्याख्यानिनः, अपितु अप्रत्याख्यानिनो भवन्ति 'एवं जाव चउरिंदिया' एवं नैरयिकवदेव यावत् पृथिवीकायिकादयः पञ्च एकेन्द्रियाः, तथैव द्वीन्द्रियाः, त्रीन्द्रियाः, चतुरिन्द्रियाश्च न मूलगुणप्रत्याख्यानिनः, न वा उत्तरगुणप्रत्याख्यानिनः, अपितु अप्रत्याख्यानिनो भवन्ति । 'पंचिंदियतिरिक्खजोणिया मणुस्सा य जहा जीवा' पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिका मनुष्याश्च यथा समुच्चयजीवाः,

पच्चक्खाणी, णो उत्तरगुणपच्चक्खाणी, अपच्चक्खाणी' तीनों प्रकारके नहीं होते हैं–अर्थात् न वे मूलगुणप्रत्याख्यान वाले होते हैं और न उत्तरगुण प्रत्याख्यानवाले होते हैं–वे तो केवल इन दोनोंके प्रत्याख्यान से रहित अप्रत्याख्यानवाले होते हैं । नारकजीवों में चौथा गुणस्थान तक हो सकता है–मूलगुणोंके प्रत्याख्यानवाले होना या उत्तरगुणोंके प्रत्याख्यानवाले होना यह काम तो पांचवे छठे गुणस्थानवर्ती जीवों का है–अतः इन दोनोंवाले होने का यहां निषेध किया गया है । 'एवं जाव चउरिंदिया' इसी तरह से मूलगुण और उत्तरगुणके प्रत्याख्यानवाले होनेके विषयका कथन यावत् चौइन्द्रिय जीवों में भी जानना चाहिये-यहां 'यावत्' शब्द से पृथिवीकायिक आदि पांच एकेन्द्रियोंका, द्वीन्द्रियोंका, तेइन्द्रियोंका और चौइन्द्रियोंका ग्रहण हुआ है । ये सब न मूलगुणप्रत्याख्यानी होते हैं, न उत्तरगुण प्रत्याख्यानी होते हैं किन्तु अप्रत्याख्यानी ही होते हैं । 'पंचिंदियतिरिक्खजोणिया मणुस्सा य जहा जीवा' जीव जिस प्रकार से मूलगुणप्रत्याख्यानी, उत्तर

ઉત્તર– 'ગોયમા !' હે ગૌતમ ! 'णो मूलगुणपच्चक्खाणी, णो उत्तरगुण पच्चक्खाणी, अपच्चक्खाणी' નારકો મૂલગુણ પ્રત્યાખ્યાનવાળા હોતા નથી, ઉત્તરગુણ પ્રત્યાખ્યાનવાળા પણ હોતા નથી, પરન્તુ અપ્રત્યાખ્યાનવાળા જ હોય છે એટલે કે નારકો પ્રત્યાખ્યાનથી રહિત જ હોય છે. નારક જીવોમાં ચોથા ગુણસ્થાન સુધીનું ગુણસ્થાન સંભવી શકે છે મૂલગુણ પ્રત્યાખ્યાની થવાનું અથવા ઉત્તરગુણ પ્રત્યાખ્યાની થવાનું કાર્ય તો પાંચમા-છઠ્ઠા ગુણસ્થાનવર્તી જીવોનું હોય છે તે કારણે નારકો મૂલગુણ પ્રત્યાખ્યાની પણ હોતા નથી અને ઉત્તરગુણ પ્રત્યાખ્યાની પણ હોતા નથી 'एवं जाव चउरिंदिया' એ જ પ્રમાણે ચૌઇન્દ્રિય પર્યન્તના જીવો, એટલે કે પૃથ્વીકાયિક આદિ પાંચ પ્રકારના એકેન્દ્રિય જીવો, દ્વીન્દ્રિય જીવો, તેઇન્દ્રિય જીવો અને ચૌઇન્દ્રિય જીવો પણ અપ્રત્યાખ્યાની જ હોય છે, તેઓ મૂલગુણ પ્રત્યાખ્યાનવાળા અથવા ઉત્તરગુણ પ્રત્યાખ્યાનવાળા હોતા નથી.

'पंचिंदियतिरिक्खजोणिया मणुस्सा य जहा जीवा' જીવ જેમ મૂલગુણ

जीवाः, मूलगुणप्रत्याख्यानादित्रयवन्तो भवन्ति तथैव पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिका मनुष्या अपि मूलगुणप्रत्याख्यानिनः, उत्तरगुणप्रत्याख्यानिनः, अप्रत्याख्यानिनश्च भवन्ति, किन्तु 'वानव्यन्तराः, ज्योतिषिकाः, वैमानिकाश्च देवाः यथा नैरयिकाः केवलम् अप्रत्याख्यानिनो भवन्ति तथैव एतेपि केवलम् अप्रत्याख्यानिनो भवन्ति, नो मूलगुणप्रत्याख्यानिनः, न वा उत्तरगुणप्रत्याख्यानिनः इति भावः। इदमत्र बोध्यम्-मनुष्याः स्त्रियश्च मूलगुणोत्तरगुणप्रत्याख्यानिनः अप्रत्याख्यानिनश्च भवन्ति, पञ्चेन्द्रियतिर्यञ्चो देशत एव मूलगुणप्रत्याख्यानिनः, सर्वविरतेस्तेषामभावात्, गौतमः पृच्छति-'एएसिणं भंते ! जीवाणं मूलगुणपच्चक्खाणीणं, उत्तरगुणपच्चक्खाणीणं, अपच्चक्खाणीणं य, कयरे कयरेहिंतो जाव-विसेसाहिया वा ?' हे भदन्त ! एतेषां खलु समुच्चयजीवानां यथासंभवं मूलगुणप्रत्याख्यानिनाम्, उत्तरगुणप्रत्याख्यानिनाम्, अप्रत्याख्यानिनां च मध्ये कतरे-के के, कतरेभ्यः केभ्यः

गुण प्रत्याख्यानी और अप्रत्याख्यानी होते हैं, उसी प्रकारसे मनुष्य भी तीनों प्रत्याख्यानवाले होते हैं। परन्तु तिर्यंच पंचेन्द्रिय देश से ही मूल गुण प्रत्याख्यानी होते हैं, क्यों कि उनको सर्वविरतिका अभाव होता है। 'वाणमंतर-जोइसिय-वेमाणिया जहा नेरइया' नैरयिक जैसे केवल एक अप्रत्याख्यान दशावाले होते हैं उसी प्रकारसे वानव्यन्तर, ज्योतिष्क, और वैमानिक ये सब देव भी अप्रत्याख्यानी ही होते हैं। मनुष्याणियां तीनों प्रत्याख्यान वाली होती हैं-तथा देवियां केवल एक अप्रत्याख्यानवाली ही होतीहैं। गौतम प्रभुसे अब ऐसा पूछते हैं-(एएसि णं भंते ! जीवाणं मूलगुणपच्चक्खाणीणं, उत्तरगुणपच्चक्खाणीणं अपच्च-

---

પ્રત્યાખ્યાની, ઉત્તરગુણ પ્રત્યાખ્યાની, અને અપ્રત્યાખ્યાની હોય છે, પરન્તુ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચો દેશની અપેક્ષાએ જ (અંશતઃ) મૂલગુણ પ્રત્યાખ્યાની હોય છે, કારણ કે, તેઓમાં સર્વ વિરતિનો અભાવ હોય છે. 'वाणमंतर-जोइसिय-वेमाणिया जहा नेरइया' હે ગૌતમ ! વાનવ્યન્તરો, જ્યોતિષ્કો અને વૈમાનિકો, નારકોની જેમ અપ્રત્યાખ્યાની જ હોય છે, તેઓ મૂલગુણ પ્રત્યાખ્યાની અને ઉત્તરગુણ પ્રત્યાખ્યાની હોતા નથી. મનુષ્યજાતિની સ્ત્રીઓ મૂલગુણ પ્રત્યાખ્યાની, ઉત્તરગુણ પ્રત્યાખ્યાની અને અપ્રત્યાખ્યાની હોય છે. દેવીઓ અપ્રત્યાખ્યાની જ હોય છે.

હવે, ગૌતમ સ્વામી તેમના અલ્પ બહુત્વ વિષયક પ્રશ્નો પૂછે છે-

'एएसि णं भंते ! जीवाणं मूलगुणपच्चक्खाणीणं, उत्तरगुणपच्चक्खाणीणं, अपच्चक्खाणीणं कयरे कयरे हिंतो जाव विसेसाहिया ?' હે ભદન્ત ! એ મૂલગુણ

केभ्यो यावत्-अल्पा वा, बहुका वा तुल्या वा विशेषाधिका वा भवन्ति ? भगवानाह-'गोयमा ! सव्वत्थोवा जीवा मूलगुणपच्चक्खाणी, उत्तरगुण पच्चक्खाणी असंखेज्जगुणा, अपच्चक्खाणी अणतगुणा ' हे गौतम ! उपर्युक्तेषु मूलगुणप्रत्याख्यानि प्रभृति त्रितयेषु सर्वस्तोकाः सर्वेभ्यो न्यूना जीवाः मूलगुणप्रत्याख्यानिनो भवन्ति, उत्तरगुणप्रत्याख्यानिनस्तु असंख्येयगुणा भवन्ति, अप्रत्याख्यानिनश्च अनन्तगुणा भवन्ति ।

मनुष्यपञ्चेन्द्रियतिर्यञ्च एव प्रत्याख्यानिनः, अन्येत्वप्रत्याख्यानिन एव । वनस्पत्यपेक्षया तेषामनन्तगुणत्वं बोध्यम्, अयं भावः देशतः सर्वतो मूलगुणवन्तस्ते स्तोका एव, देशसर्वाभ्यामुत्तरगुणवतामसंख्यातगुणत्वात्, अत्र च सर्वविरतेषु

क्खाणी णं य कयरे कयरे हिंतो जाव विसेसाहिया वा' हे भदन्त ! इन मूलगुण प्रत्याख्यानी उत्तरगुण प्रत्याख्यानी और अप्रत्याख्यानी जीवोंके बीचमें कौन२से जीव किन२ जीवोंकी अपेक्षा अल्प हैं, किन२ जीवों की अपेक्षा बहुत हैं अथवा कौन२से जीव किन जीवोंके समान हैं, तथा कौन२से जीव किन जीवोंकी अपेक्षा विशेषाधिक हैं । इसके उत्तर में प्रभु उनसे कहते हैं-'गोयमा' हे गौतम । 'सव्वत्थो वा जीवा मूलगुणपच्चक्खाणी--उत्तरगुणपच्चक्खाणी असंखेज्जगुणा, अपच्च-क्खाणि अणंतगुणा ' मूलगुणप्रत्याख्यानी जीव सब से कम हैं । इनकी अपेक्षा असंख्यात गुणे उत्तरगुणप्रत्याख्यानी जीव हैं-और इनकी भी अपेक्षा अनन्तगुणें अप्रत्याख्यानी जीव हैं-तात्पर्य कहने कहनेका यह है कि देशरूप से अथवा सर्वरूपसे मूलगुणोंका पालन-

---

પ્રત્યાખ્યાની, ઉત્તરગુણ પ્રત્યાખ્યાની અને અપ્રત્યાખ્યાની જીવોના પ્રમાણુની સરખામણી કરવામાં આવે તો તે ત્રણે પ્રકારના જીવોમાંથી કયા જીવો કોના કરતાં અલ્પ છે? કયા જીવો કોના કરતા અધિક છે ? કયા જીવો કોની બરાબર છે? તથા કયા કયા જીવો કોના કરતાં વિશેષાધિક છે?

તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે- 'ગોયમા !' હે ગૌતમ ! 'सव्वत्थोवा जीवा मूलगुणपचक्खाणी, उत्तरगुणपचक्खाणी असंखेज्जगुणा अपचक्खाणी अणंतगुणा' મૂલગુણ પ્રત્યાખ્યાનવાળા જીવો સૌથી ઓછાં છે, મૂલગુણ પ્રત્યાખ્યાની કરતાં ઉત્તરગુણ પ્રત્યાખ્યાની જીવો અસંખ્યાતગણા છે, અને ઉત્તરગુણ પ્રત્યાખ્યાની કરતાં અપ્રત્યાખ્યાની જીવો અનંતગણા છે. આ કથનનું તાત્પર્ય નીચે પ્રમાણે છે- અંશતઃ અથવા સંપૂર્ણ રીતે મૂળગુણોનું પાલન કરનારા જીવો તો સૌથી ઓછાં હોય છે, પરન્તુ ઉત્તરગુણ પ્રત્યાખ્યાની જીવો તેમના કરતાં અસંખ્યાતગણા કહ્યા છે તેનું

ये उत्तरगुणवन्तस्ते नियमतो मूलगुणवन्त एव, देशमूलगुणवन्तस्तु कदाचिद् उत्तरगुणवन्तः स्युः, कदाचित् तद्रहिताश्च स्युः, तत्र च ये एव तद्विकलास्ते एवात्र मूलगुणवन्तो ग्रहीतव्याः, ते चान्येभ्यः स्तोका एव, बहुतरयतीनां दशविधप्रत्याख्यानयुक्तत्वात्, तेऽपि च मूलगुणेभ्यः संख्यातगुणा एव सन्ति नो असंख्यातगुणाः, सर्वयतीनामपि संख्यातत्वात्, देशविरतेषु तु मूलगुणवद्भ्य इतरेऽपि उत्तरगुणिनो लभ्यन्ते, ते च मधुमांसादिविविधप्रत्याख्यानवशाद्

करनेवाले जीवतो सब से कम ही हैं। परन्तु जो उत्तरगुणप्रत्याख्यानियों में असंख्यगुणिता प्रकट की गई है सो उसका अभिप्राय ऐसा है कि देशव्रत संबंधी उत्तरगुणवाले और सर्वव्रत संबंधी उत्तर गुणवाले असंख्यात गुणित हैं क्योंकि सर्वविरतियों में जो उत्तरगुणवाले होते हैं वे तो नियम से मूलगुणवाले होते ही हैं, परन्तु जो देशमूलगुणवाले होते हैं वे कदाचित् उत्तरगुणवाले हो भी सकते हैं और कदाचित् नहीं भी हो सकते हैं। जो उत्तरगुणों से रहित होते हैं वे ही यहां मूलगुणवाले रूप से गृहीत हुए हैं। सो ऐसे जीव अन्य जीवोंकी अपेक्षा थोडे ही हैं। क्यों कि मुनिजन अधिकतर दशप्रकार के प्रत्याख्यानों से युक्त होते हैं। सो वे मुनिजन भी मूल गुणवालों की अपेक्षा संख्यातगुणें ही हैं, असंख्यातगुणें नहीं, क्यों कि समस्त मुनिजन संख्यात हैं। देशविरतिवालों में तो जो मूल गुणवाले होते हैं उनसे अतिरिक्त दूसरे भी उत्तरगुणवाले जीव पाये जाते हैं, जो मदिरा मांस आदि के त्यागी होते हैं-सो ऐसे ये जीव

કારણ એ છે કે દેશવ્રત સંબંધી (દેશતઃ, અંશતઃ) ઉત્તરગુણવાળા અને સર્વવ્રત સંબંધી (સંપૂર્ણતઃ) ઉત્તરગુણવાળા પ્રત્યાખ્યાની અસંખ્યાતગણા હોય છે, કારણ કે સર્વ વિરતિયોમાં જે ઉત્તરગુણવાળા હોય છે તેઓ નિયમથી જ મૂલગુણવાળા હોય જ છે, પરન્તુ જે દેશમૂલગુણવાળા હોય છે, તેઓ ક્યારેક ઉત્તરગુણવાળા સંભવી પણ શકે છે અને ક્યારેક નથી પણ સંભવી શકતા. જે જીવો ઉત્તરગુણોથી રહિત હોય છે, તેમને જ અહીં મૂલગુણવાળા રૂપે ગ્રહણ કરવામાં આવ્યા છે. એવા જીવો તો અન્ય જીવો કરતાં ઓછા જ હોય છે, કારણ કે મુનિજન અધિકતર દશ પ્રકારના પ્રત્યાખ્યાનોવાળાં હોય છે. એવાં મુનિજનો પણ મૂલગુણવાળા કરતા સંખ્યાતગણા જ છે, અસંખ્યાતગણા નથી, કારણ કે સમસ્ત મુનિજન સંખ્યાત જ. દેશવિરતિવાળાઓમા તો જે મૂલગુણવાળા હોય છે તે સિવાયના બીજાં પણ ઉત્તરગુણવાળા જીવોનો સદ્ભાવ હોય છે, જે મદિરા, માંસ આદિના ત્યાગી હોય છે,-તો એવા તે જીવો ઘણાં જ હોયછે.

बहुतराः स्युरिति कृत्वा देशविरतोत्तरगुणवतोऽधिकृत्य उत्तरगुणवन्तः मूलगुण वद्भ्योऽसंख्यातगुणाः स्युरित्यत आह-'उत्तरगुणपच्चक्खाणी असंखेज्जगुणा' उत्तरगुणप्रत्याख्यानिनः असंख्यातगुणा इति।

गौतमः पृच्छति- 'एएसि णं भंते! पंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं पुच्छा?' हे भदन्त! एतेषां खलु पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकानां मूलगुणप्रत्याख्यानिनाम्, उत्तरगुणप्रत्याख्यानिनाम्, अप्रत्याख्यानिनां मध्ये कतरेकतरेभ्यःस्तोका वा, बहुका वा, तुल्या वा, विशेषाधिका वा भवन्ति? इति पृच्छा, भगवानाह- 'गोयमा! सव्वत्थोवा जीवा पंचिंदियतिरिक्खजोणिया मूलगुणपच्चक्खाणी'

बहुत होते हैं। इसी अभिप्रायको लेकर 'उत्तरगुणपच्चक्खाणी असंखेज्जगुणा' कहा गया है। क्योंकि स्थूल प्राणातिपातविरति आदिरूप मूलगुणधारियोंकी अपेक्षा उनसे भिन्न केवल उत्तरगुण धारण करनेवाले जीव असंख्यातगुणे हो सकते हैं। इसीलिये इन मूलगुण धारियोंकी अपेक्षा उत्तरगुण प्रत्याख्यानी असंख्यातगुणें यहां कहे गये हैं।

अब गौतमस्वामी प्रभुसे ऐसा पूछते हैं कि 'एएसिणं भंते! पंचिंदियतिरिक्ख जोणिया पुच्छा' हे भदन्त! इनमूलगुणप्रत्याख्यानी उत्तरगणप्रत्याख्यानी एवं अप्रत्याख्यानी पंचेन्द्रियतिर्यंचों में कौन२ से जीव किन२ जीवों की अपेक्षा अधिक हैं? कौन२ से जीव किन २ जीवोंके समान हैं और कौन२से जीव किन२ जीवोंकी अपेक्षा विशेषाधिक हैं? इसके उत्तरमें प्रभु उनसे कहते हैं कि 'गोयमा'

એ વાતને ધ્યાનમાં રાખીને 'ઉત્તરગુણ પ્રત્યાખ્યાની જીવો અસંખ્યાતગણા હોય છે,' એવું કહેવામાં આવ્યું છે, કારણ કે સ્થૂલ પ્રાણાતિપાત વિરતિ આદિરૂપ મૂલગુણધારીઓ કરતા તેમનાં કરતા ભિન્ન એવાં ઉત્તરગુણધારી જીવ અસંખ્યાતગણા હોઇ શકે છે. એ જ કારણે તે મૂલગુણધારીઓ કરતાં ઉત્તરગુણ પ્રત્યાખ્યાની જીવો અસંખ્યાતગણા કહ્યા છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે- 'एए सि णं भंते! पंचिंदियतिरिक्खजोणिया पुच्छा' હે ભદન્ત! એ મૂલગુણ પ્રત્યાખ્યાની, ઉત્તરગુણ પ્રત્યાખ્યાની અને અપ્રત્યાખ્યાની પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોમાં કયા કયા જીવો કયા કયા જીવો કરતાં ઓછાં છે? કયા કયા જીવો કયા કયા જીવો કરતાં વધારે છે? કયા કયા જીવો કયા કયા જીવોની બરોબર છે અને કયા કયા જીવો કયા કયા જીવો કરતા વિશેષાધિક છે? તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે 'गोयमा! હે ગૌતમ!

हे गौतम ! सर्वस्तोकाः सर्वेभ्योऽल्पाः जीवाः पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिका मूलगुणप्रत्याख्यानिनो भवन्ति, 'उत्तरगुणपच्चक्खाणी असंखेज्जगुणा' उत्तरगुणप्रत्याख्यानिनः असंख्येयगुणाः 'अपच्चक्खाणी असंखिज्जगुणा' अप्रत्याख्यानिनः असंख्येयगुणा भवन्ति। गौतमः पृच्छति-'एएसि णं भंते ! मणुस्साणं मूलगुणपच्चक्खाणीणं पुच्छा' हे भदन्त ! एतेषां खलु मनुष्याणां मूलगुणप्रत्याख्यानिनाम्, उत्तरगुणप्रत्याख्यनिनाम्, अप्रत्याख्यानिनां च मध्ये कतरे कतरेभ्यः अल्पा वा, बहुका वा, तुल्या वा, विशेषाधिका वा? इति पृच्छा, भगवानाह-'गोयमा ! सव्वत्थोवा मणुस्सा मूलगुणपच्चक्खाणी, उत्तरगुणपच्चक्खाणी

हे गौतम ! 'सव्वत्थोवा जीवा पंचिंदियतिरिक्खजोणियामूलगुणपच्चक्खाणी' सबसे कम मूलगुणप्रत्याख्यानी पञ्चेन्द्रियतिर्यञ्च हैं। 'उत्तरगुणपच्चक्खाणी असंखेज्जगुणा' तथा उत्तरगुणप्रत्याख्यानी पंचेंद्रिय तिर्यंच असंख्यातगुणे हैं और 'अपच्चक्खाणी असंखिज्जगुणा' अप्रत्याख्यानी पंचेन्द्रियतिर्यंच असंख्यातगुणे हैं। अब गौतमस्वामी प्रभुसे ऐसा पूछते हैं कि 'एएसिं णं भंते ! मणुस्सा णं मूलगुणपच्चक्खाणी णं पुच्छा' हे भदन्त ! इन मूलगुणप्रत्याख्यानी मनुष्योंके बीचमें, उत्तरगुणप्रत्याख्यानी मनुष्योंके बीचमें, और अप्रत्याख्यानी मनुष्योंके बीचमें कौन२से जीव किन२ जीवोंकी अपेक्षा कम हैं, कौन२ से जीव किन२ जीवोंकी अपेक्षा अधिक हैं, कौन२से जीव किन२ जीवोंके समान हैं तथा कौन२ से जीव किन जीवोंसे विशेषाधिक

'सव्वत्थोवा जीवा पंचिंदियतिरिक्खजोणिया मूलगुणपच्चक्खाणी' મૂલગુણપ્રત્યાખ્યાની પંચેન્દ્રિય તિર્યંચો સૌથી ઓછાં છે 'उत्तरगुणपच्चक्खाणी असंखेज्जगुणा' મૂલગુણ પ્રત્યાખ્યાની પંચેન્દ્રિય તિર્યંચો કરતાં ઉત્તરગુણ પ્રત્યાખ્યાની પંચેન્દ્રિય તિર્યંચો અસંખ્યાતગણા છે, 'अपच्चक्खाणी असंखिज्जगुणा' અને અપ્રત્યાખ્યાની પંચેન્દ્રિય તિર્યંચો તો ઉત્તરગુણ પ્રત્યાખ્યાની કરતાં અસંખ્યાતગણા છે

હવે મનુષ્યો વિષે ગૌતમ સ્વામી એવો જ પ્રશ્ન પૂછે છે- 'एएसि णं भंते! मणुस्सा णं मूलगुणपच्चक्खाणी णं पुच्छा' હે ભદન્ત! મૂલગુણ પ્રત્યાખ્યાની, ઉત્તરગુણ પ્રત્યાખ્યાની અને અપ્રત્યાખ્યાની મનુષ્યોની સંખ્યાની સરખામણી કરવામાં આવે તો કયા કયા પ્રકારના મનુષ્યો કયા કયા પ્રકારના મનુષ્યો કરતાં ઓછા છે? કયા કયા પ્રકારના મનુષ્યો કયા કયા પ્રકારના મનુષ્યો કરતાં વધારે છે? કયા કયા પ્રકારના મનુષ્યો કયા કયા પ્રકારના મનુષ્યો જેટલા જ છે? અને કયા કયા પ્રકારના મનુષ્યો કયા કયા પ્રકારના મનુષ્યો કરતાં વિશેષાધિક છે?

संखेज्जगुणा, अपच्चक्खाणी असंखेज्जगुणा' हे गौतम ! सर्वस्तोकाः सर्वेभ्योऽल्पाः मनुष्या मूलगुणप्रत्याख्यानिनः, उत्तरगुणप्रत्याख्यानिनस्तु मनुष्याः संख्येयगुणाः, अप्रत्याख्यानिनश्च मनुष्या असंख्येयगुणा भवन्ति, अन्येषां संख्यातत्वेऽपि संमूर्च्छिमानामप्रत्याख्यानिनामसंख्येयत्वात् गौतमः पृच्छति- 'जीवा णं भंते ! किं सव्वमूलगुणपच्चक्खाणी, देसमूलगुणपच्चक्खाणी, अपच्चक्खाणी ?' हे भदन्त ! जीवाः खलु किम् सर्वमूलगुणप्रत्याख्यानिनः ? अथवा देशमूलगुणप्रत्याख्यानिनः? अथवा अप्रत्याख्यानिनो भवन्ति ? भगवानाह-'गोयमा ! जीवा सव्वमूलगुण-पच्चक्खाणी, देसमूलगुणपच्चक्खाणी, अपच्चक्खाणी वि' हे गौतम ! जीवाः

हैं ? इसके उत्तरमें प्रभु उनसे कहते हैं कि 'सव्वत्थोवा मणुस्सा मूलगुणपच्चक्खाणी उत्तरगुणपच्चक्खाणी संखेज्जगुणा, अपच्चक्खाणी असंखेज्जगुणा' हे गौतम ! मूलगुणप्रत्याख्यानी मनुष्य सबसे कम हैं, उत्तरगुणप्रत्याख्यानी मनुष्य संख्यातगुणे हैं और अप्रत्याख्यानी मनुष्य असंख्यातगुणें हैं। यहां जो अप्रत्याख्यानी मनुष्योंमें असंख्यातगुणिता कही गई है, वह संमूच्छिम मनुष्योंकी असंख्यातता को लेकर कही गई है, अब गौतमस्वामी प्रभुसे ऐसा पूछते हैं कि 'जीवा णं भंते ! किं सव्वमूलगुणपच्चक्खाणी, देसमूलगुणपच्चक्खाणी, अपच्चक्खाणी' हे भदन्त ! जीव क्या सर्वमूलगुणप्रत्याख्यानी होते हैं ? देशमूलगुण-प्रत्याख्यानी होते हैं ? या अप्रत्याख्यानी होते हैं ? इसके उत्तरमें प्रभु उनसे कहते हैं कि 'गोयमा' हे गौतम ! जीवा सव्वमूलगुण-पच्चक्खाणी, देसमूलगुणपच्चक्खाणी, अपच्चक्खाणी वि' जीव सर्व-

---

ઉત્તર- 'सव्वत्थोवा मणुस्सा मूलगुणपच्चक्खाणी, उत्तरगुणपच्चक्खाणी संखेज्जगुणा, अपच्चक्खाणी असंखेज्जगुणा' હે ગૌતમ ! મૂલગુણપ્રત્યાખ્યાની મનુષ્યો સૌથી ઓછાં હોય છે, ઉત્તરગુણ પ્રત્યાખ્યાની મનુષ્યો સંખ્યાતગણા હોય છે અને અપ્રત્યાખ્યાની મનુષ્ય અસંખ્યાતગણા હોય છે. અહીં અપ્રત્યાખ્યાની મનુષ્યોમાં જે અસંખ્યાતગુણિતતા કહી છે, તે સંમૂર્છિમ મનુષ્યોની અસંખ્યાતતાની અપેક્ષાએ કહી છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન- ' जीवाणं भंते ! सव्वमूलगुणपच्चक्खाणी, देस-मूलगुणपच्चक्खाणी, अपच्चक्खाणी ?' હે ભદન્ત ! જીવો શું સર્વમૂલગુણ પ્રત્યાખ્યાની હોય છે, દેશમૂલગુણ પ્રત્યાખ્યાની હોય છે કે અપ્રત્યાખ્યાની હોય છે ?

ઉત્તર- 'गोयमा !' હે ગૌતમ ! 'जीवा सव्वमूलगुणपच्चक्खाणी, देसमूलगुण-पच्चक्खाणी, अपच्चक्खाणी वि' જીવો સર્વમૂલગુણ પ્રત્યાખ્યાની પણ હોય છે, દેશમૂલગુણ પ્રત્યાખ્યાની પણ હોય છે અને અપ્રત્યાખ્યાની પણ હોય છે.

सर्वमूलगुणप्रत्याख्यानिनोऽपि भवन्ति, देशमूलगुणप्रत्याख्यानिनोऽपि, अप्रत्याख्यानिनोऽपि च भवन्ति । गौतमः पृच्छति-'नेरइया णं पुच्छा ?' नैरयिकाणां विषये पृच्छा=प्रश्नः, तथा च-नैरयिकाः किम् सर्वमूलगुणप्रत्याख्यानिनः ? किं वा देशमूलगुणप्रत्याख्यानिनः ? अथवा अप्रत्याख्यानिनो भवन्ति ? भगवानाह-'गोयमा ! नेरइया णो सव्वमूलगुणपच्चक्खाणी, णो देसमूलगुणपच्चक्खाणी, अपच्चक्खाणी' हे गौतम ! नैरयिका नो नैव सर्वमूलगुणप्रत्याख्यानिनः, नो नैव वा देशमूलगुणप्रत्याख्यानिनो भवन्ति, अपितु अप्रत्याख्यानिनो भवन्ति, 'एवं जाव-चउरिंदिया' एवं नैरयिकवदेव यावत्-पृथिवीकायिकादिपञ्चैकेन्द्रियाः, द्वीन्द्रियाः, त्रीन्द्रियाः, चतुरिन्द्रियाश्चापि न सर्वमूलगुणप्रत्याख्यानिनः, न वा देशमूलगुणप्रत्याख्यानिनः, अपितु अप्रत्याख्यानिनो भवन्तीत्याशयः ।

मूलगुणप्रत्याख्यानी भी होते हैं, देशमूलगुणप्रत्याख्यानी भी होते हैं तथा अप्रत्याख्यानी भी होते हैं । 'नेरइयाणं पुच्छा' गौतमस्वामी प्रभुसे पूछ रहे हैं कि हे भदन्त ! नारकजीव क्या सर्वमूलगुणप्रत्याख्यानी होते हैं ? देशमूलगुणप्रत्याख्यानी होते हैं ? या अप्रत्याख्यानी होते हैं ? इसके उत्तरमें प्रभु कहते हैं कि 'गोयमा' हे गौतम ! 'नेरइया णो सव्वमूलगुणपच्चक्खाणी णो देसमूलगुणपच्चक्खाणी, अपच्चक्खाणी' नारकजीव न सर्वमूलगुणप्रत्याख्यानी होते हैं, न देशमूलगुणप्रत्याख्यानी होते हैं किन्तु अप्रत्याख्यानी होते हैं । 'एवं जाव चउरिंदिया' इसी तरहसे पृथिवीकायिक आदि पांच एकेन्द्रियोंके विषयमें, दो इन्द्रियोंके विषयमें, ते इन्द्रियजीवोंके विषयमें और चौइन्द्रियजीवोंके विषयमें जानना चाहिये अर्थात् वे न सर्वमूलगुणप्रत्याख्यानी होते हैं, न देशमूलगुणप्रत्याख्यानी होते हैं किन्तु

પ્રશ્ન- 'नेरइयाणं पुच्छा' હે ભદન્ત ! નારક જીવો શું સર્વમૂલગુણ પ્રત્યાખ્યાની હોય છે, દેશમૂલગુણ પ્રત્યાખ્યાની હોય છે, કે અપ્રત્યાખ્યાની હોય છે ?

ઉત્તર- 'गोयमा ! नेरइया णो सव्वमूलगुणपच्चक्खाणी, णो देसमूलगुण पच्चक्खाणी. अपच्चक्खाणी' હે ગૌતમ ! નારક જીવો સર્વમૂલગુણ પ્રત્યાખ્યાની પણ હોતા નથી, દેશમૂલગુણ પ્રત્યાખ્યાની પણ હોતા નથી, પરન્તુ અપ્રત્યાખ્યાની જ હોય છે 'एवं जाव चउरिंदिया' એજ પ્રમાણે પૃથ્વીકાયિક આદિ પાંચ પ્રકારના એકેન્દ્રિયોમાં દ્વીન્દ્રિયોમાં, ત્રીન્દ્રિયોમાં અને ચતુરિન્દ્રિય જીવોમા સમજવું એટલે કે એકેન્દ્રિયથી ચતુરિન્દ્રિય પર્યન્તના જીવો નારકોની જેમ અપ્રત્યાખ્યાની જ હોય છે તેઓ સર્વમૂલગુણ પ્રત્યાખ્યાની હોતા નથી અને દેશમૂલગુણ પ્રત્યાખ્યાની પણ હોતા નથી.

गौतमः पृच्छति-'पंचिंदियतिरिक्खजोणिया णं पुच्छा ?' हे भदन्त ! पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकानां विषये पृच्छा । तथा च-पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः किं सर्वमूलगुणप्रत्याख्यानिनः, किंवा देशमूलगुणप्रत्याख्यानिनः, अथवा अप्रत्याख्यानिनो भवन्ति ? भगवानाह-'गोयमा ! पंचिंदियतिरिक्खजोणिया णो सव्वमूलगुणपच्चक्खाणी, देसमूलगुणपच्चक्खाणी वि, अपच्चक्खाणी वि' हे गौतम ! पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिका नो नैव सर्वमूलगुणप्रत्याख्यानिनः, अपितु देशमूलगुणप्रत्याख्यानिनोऽपि, अप्रत्याख्यानिनोऽपि भवन्ति, 'मणुस्सा जहा जीवा' मनुष्याः यथा जीवाः सर्वमूलगुणप्रत्याख्यानादि त्रयवन्तो भवन्ति, तथा मनुष्या अपि सर्वमूलगुण प्रत्याख्यानिनोऽपि, देशमूलगुण प्रत्याख्यानिनोऽपि, अप्रत्याख्यानिनोऽपि च भवन्ति । 'वाणमंतर-जोइसिय-वेमाणिया जहा नेरइया'

अप्रत्याख्यानी होते हैं। अब गौतमस्वामी प्रभुसे ऐसा पूछते हैं कि 'पंचिंदियतिरिक्खजोणिया णं पुच्छा' हे भदन्त ! जो पंचेन्द्रियतिर्यंच योनिके जीव हैं वे क्या सर्वमूलगुणप्रत्याख्यानी होते हैं या देशमूलगुणप्रत्याख्यानी होते हैं या अप्रत्याख्यानी होते हैं ? उत्तरमें प्रभु कहते हैं कि 'गोयमा' हे गौतम ! 'पंचिंदियतिरिक्खजोणिया' पंचेन्द्रियतिर्यञ्चयोनिके जीव 'णो सव्वमूलगुणपच्चक्खाणी' सर्वमूलगुणप्रत्याख्यानी नहीं होते हैं, किन्तु वे 'देसमूलगुणपच्चक्खाणी वि, अपच्चक्खाणी वि' देशमूलगुणप्रत्याख्यानी भी होते हैं और अप्रत्याख्यानी भी होते हैं। 'मणुस्सा जहा जीवा' जैसे सामान्यजीव सर्वमूलगुणप्रत्याख्यानवाला, देशमूलगुणप्रत्याख्यानवाला और अप्रत्याख्यानवाला होता है, उसी प्रकारसे मनुष्य भी इन तीनों प्रत्याख्यानों वाला होता है । 'वाणमतरजोइसियवेमाणिया

પ્રશ્ન- 'પંચિંદિય તિરિક્ખજોણિયા ણં પુચ્છા ?' હે ભદન્ત ! પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ જીવો શું સર્વમૂલગુણ પ્રત્યાખ્યાની હોય છે, દેશમૂલગુણ પ્રત્યાખ્યાની હોય છે, કે અપ્રત્યાખ્યાની હોય છે? ઉત્તર- 'ગોયમા' હે ગૌતમ ! 'પંચિંદિયતિરિક્ખજોણિયા' પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિક જીવો 'ણો સવ્વમૂલગુણપચ્ચક્ખાણી, દેસમૂલગુણ પચ્ચક્ખાણી વિ, અપચ્ચક્ખાણી વિ' સર્વમૂલગુણ પ્રત્યાખ્યાની હોતા નથી, પરન્તુ તેઓ દેશમૂલગુણ પ્રત્યાખ્યાની પણ હોય છે અને અપ્રત્યાખ્યાની પણ હોય છે. 'મણુસ્સા જહા જીવા' મનુષ્યો વિષે સામાન્ય જીવ જેવું જ કથન સમજવું. એટલે કે મનુષ્યો પણ સામાન્ય જીવની જેમ સર્વમૂલગુણપ્રત્યાખ્યાની પણ હોય છે, દેશમૂલગુણપ્રત્યાખ્યાની પણ હોય છે અને અપ્રત્યાખ્યાની પણ હોય છે 'વાણમંતર-જોઇસિય-વેમાણિયા

वान व्यन्तराः, ज्यौतिषिकाः, वैमानिकाश्च यथा नैरयिकाः न सर्व मूलगुणादि प्रत्याख्यानिनः किन्तु केवलम्, अप्रत्याख्यानिन एव भवन्ति, तथा वानव्यन्तरादयोऽपि न सर्वमूलगुणप्रत्याख्यानिनः, न वा देशमूलगुणप्रत्याख्यानिनः, अपितु अप्रत्याख्यानिन एव भवन्ति। गौतमः पृच्छति- 'एएसिणं भंते ! जीवा णं सव्वमूलगुणपच्चक्खाणी णं, देसमूलगुणपच्चक्खाणी णं, अपच्चक्खाणी णं य कयरे कयरे हिंतो जाव-विसेसाहिया वा ?' हे भदन्त ! एतेषां खलु जीवानां सर्वमूलगुणप्रत्याख्यानिनाम्, देशमूलगुणप्रत्याख्यानिनां च मध्ये कतरे जीवाः कतरेभ्यो जीवेभ्यः यावत्-स्तोका वा बहुका वा, तुल्या वा, विशेषाधिका वा, भवन्ति ? भगवानाह-'गोयमा ! सव्वत्थो वा जीवा सव्वमूलगुणपच्चक्खाणी,

---

जहा नेरइया' नारकजीव जैसे अप्रत्याख्यानी होते हैं उसी प्रकार से वानव्यन्तर ज्योतिष्क और वैमानिक ये देव भी अप्रत्याखानी ही होते हैं। सर्वमूलगुण प्रत्याख्यानी या देशमूलगुण प्रत्याख्यानी नहीं होते हैं। अब गौतम स्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं कि 'एएसि णं भंते जीवा णं सव्वमूलगुणपच्चक्खाणी ण, देसमूलगुणपच्चक्खाणीणं अपच्चक्खाणीणं य कयरे कयरेहिंतो जाव विसेसाहिया वा' हे भदन्त ! इन जीवों में से कि जो सर्वगुणप्रत्याख्यानी हैं, देशमूलगुणप्रत्याख्यानी हैं और अप्रत्याख्यानी हैं कौन२ से जीव किन२ जीवों की अपेक्षा कम हैं? कौन२ जीव किन२ जीवों की अपेक्षा बहुत हैं? कौन २ जीव किन २ जीवों के समान हैं और कौन २ जीव किन २ जीवों से विशेषाधिक हैं? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं कि-'गोयमा' हे गौतम ! 'सव्वत्थो वा जीवा

जहा नेरइया' જેમ નારક જીવ અપ્રત્યાખ્યાની હોય છે, એ જ પ્રમાણે વાનવ્યન્તરો, જ્યોતિષ્કો અને વૈમાનિકો પણ અપ્રત્યાખ્યાની જ હોય છે. તેઓ સર્વમૂલગુણપ્રત્યાખ્યાની કે દેશમૂલગુણપ્રત્યાખ્યાની હોતા નથી

હવે ગૌતમ સ્વામી તે ત્રણે પ્રકારના જીવોના અલ્પબહુત્વ વિષયક પ્રશ્નો પૂછે છે- 'एए सि णं भंते ! जीवाणं सव्वमूलगुणपच्चक्खाणीणं देसमूलगुण पच्चक्खाणी णं, अपच्चक्खाणी णं य कयरे कयरे हिंतो जाव विसेसाहिया ?' હે ભદન્ત ! સર્વમૂલગુણ પ્રત્યાખ્યાની, દેશમૂલગુણ પ્રત્યાખ્યાની અને અપ્રત્યાખ્યાની જીવોમાંથી કયા જીવો કયા જીવો કરતા ઓછા છે ? કયા કયા જીવો કયા કયા જીવો કરતા વધારે છે ? કયા કયા જીવો કયા કયા જીવો જેટલા છે ? કયા કયા જીવો કયા કયા જીવો કરતા વિશેષાધિક છે ?

તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે-'गोयमा सव्वत्थो वा जीवा सव्वमूलगुण

देसमूलगुणपच्चक्खाणी असंखेज्जगुणा, अपच्चक्खाणी अणंतगुणा' हे गौतम ! सर्वस्तोकाः सर्वेभ्योऽल्पाः जीवाः सर्वमूलगुणप्रत्याख्यानिनो भवन्ति, देशमूलगुणप्रत्याख्यानिनस्तु असंख्येयगुणाः, अप्रत्याख्यानिनश्च अनन्तगुणा भवन्ति । 'एवं अप्पाबहुगाणि तिण्णि वि, जहा-पढमिल्लए दंडए' एवम् उक्तरीत्या अल्पबहुत्वानि त्रीण्यपि समुच्चयजीव-पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिक-मनुष्यविषयकाणि सर्वमूलगुणप्रत्याख्यानि-देशमूलगुणप्रत्याख्यान्यप्रत्याख्यानि सम्बन्धीनि यथा प्रथमे मूलगुणप्रत्याख्यानोत्तरगुणप्रत्याख्यानादिविषयके दण्डके प्रतिपादितानि तथैवात्रापि बोध्यानि, तथा च सर्वस्तोका मनुष्याः सर्वमूलगुणप्रत्याख्यानिनः, देशमूलगुणप्रत्याख्यानिनो मनुष्यास्तु असंख्येयगुणा भवन्ति अप्रत्याख्यानिनो मनुष्याश्च असंख्येयगुणाः इति फलितम् । 'नवरं सव्वत्थोवा

सव्वमूलगुणपच्चक्खाणी, देसमूलगुणपच्चक्खाणी असंखेज्जगुणा, अपच्चक्खाणी अणंतगुणा' सब से कम सर्वमूलगुणप्रत्याख्यानवाले जीव हैं। इनकी अपेक्षा देशमूलगुणप्रत्याख्यानवाले जीव असंख्यातगुणें हैं और इनकी अपेक्षा भी अप्रत्याख्यानवाले जीव अनन्तगुणें हैं। 'एवं अप्पा बहुगाणि तिण्णि वि- जहा पढमिल्लए दंडए' समुच्चयजीव विषयक, पंचेन्द्रियतिर्यञ्च योनि जीव विषयक और मनुष्यविषयक सर्वमूलगुणप्रत्याख्यानी के और अप्रत्याख्यानी के अल्प बहुत्व का कथन जैसा प्रथम दण्डक में मूलगुणप्रत्याख्यान, उत्तरगुणप्रत्याख्यान और अप्रत्याख्यान के अल्प बहुत्व का कथन किया गया है वैसा ही यहां पर भी जानना चाहिये। तथा च सर्वमूलगुणप्रत्याख्यानी मनुष्य बहुत कम हैं, देशमूलगुणप्रत्याख्यानी मनुष्य असंख्यात-

पच्चक्खाणी, देसमूलगुणपच्चक्खाणी असंखेज्जगुणा, अपच्चक्खाणी अणंतगुणा' હે ગૌતમ! સર્વમૂલગુણ પ્રત્યાખ્યાનવાળા જીવો સૌથી ઓછાં છે, તેમના કરતાં દેશમૂલગુણ પ્રત્યાખ્યાનવાળા જીવો અસંખ્યાતગણા છે, અને તેમના કરતાં પણ અનંતગણા જીવો અપ્રત્યાખ્યાનવાળા હોય છે. 'एवं अप्पा बहुगाणी तिण्णि त्रि जहा पढमिल्लए दंडए' સામાન્ય જીવ વિષયક, પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિક જીવ વિષયક અને મનુષ્ય વિષયક, સર્વમૂલગુણ પ્રત્યાખ્યાની, દેશમૂલગુણ પ્રત્યાખ્યાની અને અપ્રત્યાખ્યાનીના અલ્પ બહુત્વનું કથન, પ્રથમ દંડકમાં જે રીતે મૂલગુણ પ્રત્યાખ્યાની ઉત્તરગુણ પ્રત્યાખ્યાની અને અપ્રત્યાખ્યાનીના અલ્પ બહુત્વનુ કથન કર્યું છે એ જ પ્રમાણે સમજવું. તેનુ તાત્પર્ય નીચે પ્રમાણે છે- સર્વમૂલગુણ પ્રત્યાખ્યાની મનુષ્યો ઘણા ઓછાં હોય છે, દેશમૂલગુણ પ્રત્યાખ્યાની મનુષ્યો તેમના કરતાં અસંખ્યાતગણા હોય છે, દેશમૂલગુણ પ્રત્યાખ્યાની

पंचिंदियतिरिक्खजोणिया देसमूलगुणपच्चक्खाणी, अपच्चक्खाणी असंखेज्ज-गुणा' नवरं-विशेषस्तु-सर्वस्तोकाः पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः देशमूलगुण-प्रत्याख्यानिनः, अप्रत्याख्यानिनस्तु असंख्येयगुणाः, गौतमः पृच्छति-'जीवा णं भंते ! किं सव्वुत्तरगुणपच्चक्खाणी, देसुत्तरगुणपच्चक्खाणी, अपच्चक्खाणी ? हे भदन्त ! जीवाः खलु किं सर्वोत्तरगुणप्रत्याख्यानिनः किं वा देशोत्तरगुण-प्रत्याख्यानिनः अथवा अप्रत्याख्यानिनो भवन्ति ? भगवानाह- 'गोयमा ! जीवा सव्वुत्तरगुणपच्चक्खाणी वि तिण्णिवि' हे गौतम ! जीवाः खलु सर्वोत्तरगुणप्रत्याख्यानिनोऽपि, त्रयोऽपि - देशोत्तरगुणप्रत्याख्यानिनोऽपि

गुणित हैं और अप्रत्याख्यानी मनुष्य भी असंख्यातगुणें हैं ऐसा कथन फलित होता है। नवरं सव्वत्थोवा पंचिंदियतिरिक्ख जोणिया, देसमूलगुणपच्चक्खाणी, अपच्चक्खाणी असंखेज्जगुणा' विशेषता इतनी ही है कि यहां पर देशमूलगुणप्रत्याख्यानवाले पंचेन्द्रिय तिर्य-ग्योनि के जीव सब से कम हैं और अप्रत्याख्यानी पचेन्द्रिय तिर्य-ग्योनि के जीव असंख्यातगुणें हैं। अब गौतम स्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं कि-'जीवा णं भंते ! किं सव्वुत्तरगुणपच्चक्खाणी, देसुत्तर-गुणपच्चक्खाणी, अपच्चक्खाणी' हे भदन्त ! जीव क्या सर्वोत्तर गुणप्रत्याख्यानी हैं ? या देशोत्तरगुणप्रत्याख्यानी हैं ? या अप्रत्याख्यानी हैं ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं कि-'गोयमा' हे गौतम ! 'जीवा सव्वुत्तरगुण पच्चक्खाणी वि तिण्णि वि' जीव सर्वोत्तरगुणप्रत्या-ख्यानी भी हैं, देशोत्तरगुणप्रत्याख्यानी भी हैं और अप्रत्याख्यानी भी

કરતા અપ્રત્યાખ્યાની મનુષ્યો અસંખ્યાતગણા હોય છે 'णवरं सव्वत्थोवा पंचिंदिय-तिरिक्खजोणिया देसमूलगुणपच्चक्खाणी, अपच्चक्खाणी असंखेज्जगुणा' પણ અહીં એટલી જ વિશેષતા સમજવી જોઈએ કે દેશમૂલગુણ પ્રત્યાખ્યાનવાળા પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ જીવો સૌથી ઓછા છે અને અપ્રત્યાખ્યાની પંચેન્દ્રિય તિર્યંચો તેમના કરતા અસંખ્યાતગણા છે.

ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે- 'जीवा णं भंते ! किं सव्वुत्तरगुणपच्चक्खाणी, देसुत्तरगुणपच्चक्खाणी अपच्चक्खाणी ?' હે ભદન્ત ! જીવો સર્વોત્તરગુણ પ્રત્યાખ્યાની હોય છે ? કે દેશોત્તરગુણ પ્રત્યાખ્યાની હોય છે? કે અપ્રત્યાખ્યાની હોય છે ?

તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે- 'गोयमा !' હે ગૌતમ ! 'जीवा सव्वुत्तरगुण पच्चक्खाणी वि तिण्णि वि' જીવો સર્વોત્તરગુણ પ્રત્યાખ્યાની પણ હોય છે, દેશોત્તરગુણ પ્રત્યાખ્યાની પણ હોય છે અને અપ્રત્યાખ્યાની પણ હોય છે

अप्रत्याख्यानिनोऽपि भवन्ति, 'पंचिंदियतिरिक्खजोणिया मणुस्सा य एवं चेव' पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिका, मनुष्याश्च एवमेव पूर्ववत् सर्वोत्तरगुण-प्रत्याख्यान्यादिजीववदेव अत्रापि सर्वोत्तरगुणप्रत्याख्यानिनोऽपि, देशोत्तर-गुणप्रत्याख्यानानिनोऽपि, अप्रत्याख्यानिनोऽपि च भवन्तीत्याशयः । पञ्चेन्द्रिय-तिरश्चामपि सर्वोत्तरगुणप्रत्याख्यानित्वं संभवत्येव, देशविरतानां सर्वोत्तरगुण-प्रत्याख्यानस्याभिमतत्वात् , 'सेसा अपच्चक्खाणी जाव-वेमाणिया' शेषाः पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिक – मनुष्यभिन्ना नैरयिकाः, एकेन्द्रियाः, द्वीन्द्रियाः, त्रीन्द्रियाः, चतुरिन्द्रियाः, असंज्ञिपञ्चेन्द्रियाः, भवनपति – वानव्यन्तर–ज्यौतिषिकवैमानिकाः केवलम् अप्रत्याख्यानिन एव भवन्ति, गौतमः पृच्छति

हैं । 'पंचिंदियतिरिक्खजोणिया मणुस्सा य एवं चेव' पंचेन्द्रिय-तिर्यग्योनिवाले जीव और मनुष्य भी इसी तरह से सर्वोत्तरगुण प्रत्याख्यानी देशोत्तर गुणप्रत्याख्यानी एवं अप्रत्याख्यानी होते हैं। देशविरतिवाले पञ्चेन्द्रियतिर्यञ्चों के सर्वोत्तरगुणप्रत्याख्यान माना गया है अतः उनमें भी सर्वोत्तर गुण प्रत्याख्यानित्व बन सकता है । 'सेसा अपच्चक्खाणी जाव वेमाणिया' बाकी के जीव वैमानिक देवों तक सब अप्रत्याख्यानी ही होते हैं। पंचेन्द्रियतिर्यञ्च एवं मनुष्य, इनके सिवाय नैरयिक, एकेन्द्रिय, दोइन्द्रिय, तेइन्द्रिय, चौइन्द्रिय, असंज्ञी पचेन्द्रिय, भवनपति, वानव्यन्तर, ज्योतिषिक और वैमानिक ये सब ही केवल अप्रत्याख्यानी इसलिये कहे गये हैं कि एकेन्द्रिय जीव से लेकर असंज्ञी पञ्चेन्द्रिय तक के जीवों में तो मन का सद्भाव ही नहीं होता है-अतः प्रत्याख्यान धारण करने का संबंध

'पंचिंदियतिरिक्खजोणिया मणुस्सा य एवं चेव' પંચેન્દ્રિય તર્યંચો અને મનુષ્યો પણ સામાન્ય જીવની જેમ સર્વોત્તરગુણ પ્રત્યાખ્યાની પણ હોય છે, દેશોત્તરગુણ પ્રત્યાખ્યાની પણ હોય છે, અને અપ્રત્યાખ્યાની પણ હોય છે દેશવિરતિવાળા પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોમા સર્વોત્તરગુણ પ્રત્યાખ્યાનનો સદ્ભાવ હોય શકે છે, એટલે તેઓમા પણ સર્વોત્તરગુણ પ્રત્યાખ્યાનિત્વ સંભવી શકે છે

'सेसा अपच्चक्खाणी जाव वेमाणिया' બાકીના વૈમાનિક દેવો પર્યન્તના સમસ્ત જીવો અપ્રત્યાખ્યાની જ હોય છે પંચેન્દ્રિય તિર્યંચો અને મનુષ્ય સિવાયના નારક, એકેન્દ્રિય, દ્વીન્દ્રિય, તેઇન્દ્રિય, ચૌઇન્દ્રિય, અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય ભવનપતિ, વાનવ્યન્તર, જ્યોતિષિક અને વૈમાનિકોને કેવળ અપ્રત્યાખ્યાની કહેવાનુ કારણ નીચે પ્રમાણે છે- એકેન્દ્રિયથી અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય પર્યન્તના જીવોમાં મનનો સદ્ભાવ જ હોતો નથી.

'एएसि णं भंते ! जीवाणं सव्वउत्तरगुणपच्चक्खाणीणं० ?' हे भदन्त ! एतेषां खलु जीवानां सर्वोत्तरगुणप्रत्याख्यानिनां, देशोत्तरगुणप्रत्याख्यानिनाम्, अप्रत्याख्यानिनां च मध्ये कतरे जीवाः कतरेभ्यो जीवेभ्यः स्तोका वा, बहुका वा, तुल्या वा, विशेषाधिका वा स्युः ? भगवानाह– 'अप्पाबहुगाणि तिण्णि वि जहा पढमे दंडगे, जाव–मणुस्साणं' हे गौतम ! अल्पबहुत्वानि त्रीण्यपि जीव–पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक–मनुष्यसम्बन्धीनि सर्वोत्तर–

मन से होने के कारण उसके अभाव में वह नहीं होता है। अब नैरयिक और चारों प्रकार के देव–सो इनमें प्रत्याख्यान धारण करने की योग्यता ही नहीं है। प्रत्याख्यान का ग्रहण करना पंचमगुणस्थान से प्रारंभ होता है। इनमें चतुर्थगुणस्थानतक के सिवाय और आगे के गुणस्थान हो नहीं सकते हैं। अब गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं कि–'एएसि णं भंते ! जीवाणं सव्व उत्तरगुणपच्चक्खाणी णं. ?' हे भदन्त ! इन सर्वोत्तरगुणप्रत्याख्यानियों में, देशोत्तरगुणप्रत्याख्यानियों में और अप्रत्याख्यानियों में कौन २ से जीव किन २ जीवों की अपेक्षा कम हैं, किन २ जीवों की अपेक्षा बहुत है किन २ जीवों के समान हैं और किन २ जीवों से विशेषाधिक हैं ? इसके उत्तर में प्रभु उनसे कहते हैं कि– 'अप्पा बहुगाणि तिण्णि वि जहा पढमे दंडगे जाव मणुस्साणं' जीव, पंचेन्द्रिय तिर्यञ्च और मनुष्य संबंधी जो सर्वोत्तरगुणप्रत्याख्यानी विषयक,

પ્રત્યાખ્યાન ધારણ કરવાનો સંબંધ તો મન સાથે હોય છે, મનને અભાવે પ્રત્યાખ્યાન ક્યાંથી સંભવી શકે? હવે રહી નારક અને ચાર પ્રકારના દેવોની વાત તેમનામાં તો પ્રત્યાખ્યાન ધારણ કરવાની યોગ્યતા જ હોતી નથી પ્રત્યાખ્યાન ગ્રહણ કરવાનો પાંચમા ગુણસ્થાનથી પ્રારંભ થાય છે નારકો અને દેવોમાં તો ચતુર્થ ગુણસ્થાન સુધીના જ ગુણસ્થાનો હોય છે, તે પછીના ગુણસ્થાનોનો ત્યાં સદ્ભાવ નથી. તેથી તેઓ અપ્રત્યાખ્યાની હોય છે હવે ગૌતમ સ્વામી એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે– 'एएसि णं भंते ! जीवाणं सव्वउत्तरगुणपच्चक्खाणीणं.' ઇત્યાદિ. હે ભદન્ત ! સર્વોત્તરગુણ પ્રત્યાખ્યાની અને અપ્રત્યાખ્યાની જીવોની સંખ્યાની અપેક્ષાએ સરખામણી કરવામાં આવે તો કયા કયા જીવો કયા કયા જીવો કરતા ઓછા છે? કયા કયા જીવો કયા કયા જીવો કરતાં વધારે છે? કયા કયા જીવો કયા કયા જીવોની બરાબર છે? કયા કયા જીવો કયા કયા જીવો કરતા વિશેષાધિક છે?

ઉત્તર– 'अप्पाबहुगाणि तिण्णि वि जहा पढमे दंडगे जाव मणुस्साणं' જેવી રીતે મૂલગુણ પ્રત્યાખ્યાની આદિ વિષયક પહેલા દંડકમાં (અભિલાપમાં) જીવ,

देशोत्तरगुणप्रत्याख्यान्यप्रत्याख्यानित्रिविषयकाणि यथा प्रथमे दण्डके मूलगुण-प्रत्याख्यानिप्रभृतित्रितयविषयके प्रतिपादितानि तथाऽत्रापि बोध्यानि, यावत्-वैमानिकानाम्, तथाच-सर्वस्तोका जीवाः सर्वोत्तरगुणप्रत्याख्यानिनः, देशोत्तरगुणप्रत्याख्यानिनस्तु असंख्येयगुणाः, अप्रत्याख्यानिनश्च अनन्तगुणा भवन्ति, तथा सर्वस्तोकाः पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिका जीवाः सर्वोत्तरगुण-प्रत्याख्यानिनः, देशोत्तरगुणप्रत्याख्यानिनस्तु असंख्येयगुणाः, अप्रत्याख्यानिनश्च असंख्येयगुणाः, एवं सर्वस्तोका मनुष्याश्च सर्वोत्तरगुणप्रत्याख्यानिनः, देशोत्तरगुणप्रत्याख्यानिनो मनुष्यास्तु संख्येयगुणाः, अप्रत्याख्यानिनश्च मनुष्या असंख्येयगुणा भवन्तीति भावः ॥ सू० ३ ॥

देशोत्तरगुणप्रत्याख्यानी विषयक और अप्रत्याख्यानी विषयक अल्प बहुत्व हैं वे जैसे मूलगुणप्रत्याख्यानी आदि विषयक प्रथम दंडक में प्रतिपादित हुए हैं, उसी प्रकार से यहां पर भी यावत् वैमानिकों तक समझना चाहिये। तात्पर्य कहने का यह है कि सर्वोत्तरगुण-प्रत्याख्यानी जीव सब से कम हैं, देशोत्तरगुणप्रत्याख्यानी जीव असंख्यात गुणित हैं और अप्रत्याख्यानी जीव अनन्तगुणे हैं। तथा-सर्वोत्तरगुणप्रत्याख्यानी पंचेन्द्रियतिर्यग्योनिकजीव सब से कम हैं, देशो-त्तरगुणप्रत्याख्यानी जीव असंख्यातगुणित है, और अप्रत्याख्यानी पंचेन्द्रियतिर्यंच जीव भी असंख्यातगुणित हैं। इसी तरह से सर्वोत्तर गुणप्रत्याख्यानी मनुष्य सब से कम हैं, देशोत्तरगुणप्रत्याख्यानी मनुष्य संख्यातगुणित हैं और अप्रत्याख्यानी मनुष्य असंख्यातगुणित हैं॥सू०३॥

પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ અને મનુષ્યોના અલ્પ બહુત્વનું કથન કરવામાં આવ્યું છે, એ જ પ્રમાણે સર્વોત્તરગુણ પ્રત્યાખ્યાની, દેશોત્તરગુણ પ્રત્યાખ્યાની અને અપ્રત્યાખ્યાની જીવો, પંચેન્દ્રિય તિર્યંચો અને મનુષ્યોના અલ્પ બહુત્વ વિષયક કથન પણ સમજવું. આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે સર્વોત્તર પ્રત્યાખ્યાની જીવો સૌથી અલ્પ હોય છે, દેશોત્તરગુણ પ્રત્યાખ્યાની જીવો અસંખ્યાતગણા હોય છે અને અપ્રત્યાખ્યાની જીવો અનંતગણા હોય છે તથા સર્વોત્તરગુણ પ્રત્યાખ્યાની પંચેન્દ્રિય તિર્યંચો સૌથી ઓછા છે, દેશોત્તરગુણ પ્રત્યાખ્યાની પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ જીવો અસંખ્યાતગણા છે, અને અપ્રત્યાખ્યાની પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ જીવો તેમના કરતા પણ અસંખ્યાતગણા છે

એ જ પ્રમાણે સર્વોત્તરગુણ પ્રત્યાખ્યાની મનુષ્ય સૌથી ઓછાં છે, દેશોત્તરગુણ પ્રત્યાખ્યાની મનુષ્યો તેમના કરતાં સંખ્યાતગણા છે, અને અપ્રત્યાખ્યાની મનુષ્યો તો દેશોત્તરગુણ પ્રત્યાખ્યાની કરતા પણ અસંખ્યાતગણા હોય છે ॥ સૂ ૩ ॥

संयतादिवक्तव्यता ।

मूलगुणप्रत्याख्यानिप्रभृतीनां संयतत्वादिसंभवेन संयतादिवक्तव्यतामाह- 'जीवा णं भंते ! किं संजया' इत्यादि ।

मूलम्-"जीवाणं भंते ! किं संजया, असंजया, संजयासंजया ? गोयमा ! जीवा संजयावि, असंजयावि, संजयासंजयावि तिण्णि वि । एवं जहेव पण्णवणाए तहेव भाणियव्वं जाव-वेमाणिया । अप्पाबहुगं तहेव तिण्हवि भाणियव्वं । जीवा णं भंते ! किं पच्चक्खाणी, अपच्चक्खाणी, पच्चक्खाणापच्चक्खाणी ? गोयमा ! जीवा पच्चक्खाणी वि तिण्णि वि । एवं मणुस्सा वि तिण्णि वि । पंचिंदियतिरिक्खजोणिया आइल्लविरहिया । सेसा सव्वे अपच्चक्खाणी, जाव वेमाणिया । एएसिणं भंते ! जीवाणं पच्चक्खाणीणं जाव-विसेसाहिया वा ? गोयमा ! सव्वत्थोवा जीवा पच्चक्खाणी, पच्चक्खाणापच्चक्खाणी असंखेज्जगुणा, अपच्चक्खाणी अणंतगुणा, पंचिंदियतिरिक्खजोणिया सव्वत्थोवा पच्चक्खाणापच्चक्खाणी, अपच्चक्खाणी असंखेज्जगुणा, मणुस्सा सव्वत्थोवा पच्चक्खाणी, पच्चक्खाणापच्चक्खाणी संखेज्जगुणा, अपच्चक्खाणी असंखेज्जगुणा ॥ सू० ४ ॥

छाया- जीवाः खलु भदन्त ! किं संयताः, असंयताः, संयता-

संयतादिवक्तव्यता-

'जीवा णं भंते' इत्यादि ।

सूत्रार्थ-(जीवा णं भंते ! किं संजया, असंजया, संजयासंजया)

સંયતાદિ વક્તવ્યતા-

'જીવાણં ભંતે !' ઈત્યાદિ-

સૂત્રાર્થ- (જીવાણં ભંતે ! સંજયા, અસંજયા, સજયાસંજયા ?) હે ભદન્ત !

संयताः ? गौतम ! जीवाः संयता अपि, असंयता अपि, संयतासंयता अपि, त्रयोऽपि। एवं यथैव प्रज्ञापनायां तथैव भणितव्यम्, यावत्-वैमानिकाः। अल्पबहुत्वानि तथैव त्रयाणामपि भणितव्यानि। जीवाः खलु भदन्त ! किं प्रत्याख्यानिनः, अप्रत्याख्यानिनः, प्रत्याख्यानाप्रत्याख्यानिनः? गौतम ! जीवाः प्रत्याख्यानिनोऽपि, त्रयोऽपि। एवं मनुष्या अपि, त्रयोऽपि। पञ्चेन्द्रिय-

हे भदन्त ! जीव क्या संयत हैं ? या असंयत हैं ? या संयतासंयत हैं ? (गोयमा) हे गौतम ! (जीवा संजया वि, असंजया वि, संजया संजया वि तिण्णि वि) जीव तीनों प्रकारके भी हैं संयत भी हैं, असंयत भी हैं और संयतासंयत भी हैं। (एवं जहेव पण्णवणाए तहेव भाणियव्वं जाव वेमाणिया, अप्पा बहुगं तहेव तिण्हि वि भाणियव्वं) प्रज्ञापनामें जिस प्रकारसे कहा गया है यावत् वैमानिक देवों तक यहां पर भी उसी प्रकारसे जानना चाहिये। तथा इन तीनोंका अल्प बहुत्व भी उसी प्रकारसे यहां पर कहना चाहिये। (जीवा णं भंते ! किं पच्चक्खाणी, अपच्चक्खाणी, पच्चक्खाणा पच्चक्खाणी) हे भदन्त ! जीव क्या प्रत्याख्यानी हैं ? या अप्रत्याख्यानी हैं या प्रत्याख्याना प्रत्याख्यानी हैं ? (गोयमा) हे गौतम ! (जीवा पच्चक्खाणी वि तिण्णि वि) जीव प्रत्याख्यानी आदि तीनों तरहके भी हैं। (एवं मणुस्सा वि तिण्णि वि) इसी तरहसे मनुष्य भी तीनों तरहके हैं।

જીવો શુ સંયત હોય છે, કે અસયત હોય છે, કે સંયતાસંયત હોય છે? (गोयमा!) હે ગૌતમ ! (जीवा संजया वि, असंजया वि, संजयासंजया वि तिण्णि वि) જીવો ત્રણે પ્રકારના હોય છે—સયત પણ હોય છે, અસંયત પણ હોય છે અને સયતા-સયત પણ હોય છે. (एवं जहेव पण्णवणाए तहेव भाणियव्व जाव वेमाणिया, अप्पा बहुगं तहेव तिण्णि वि भाणियव्वं) આ વિષયનું પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમા જે પ્રકારે પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે, એ જ પ્રમાણે અહીં વૈમાનિક પર્યન્તના જીવોના વિષયમા પણ કથન સમજવુ. અને તે ત્રણેના અલ્પબહુત્વનુ કથન પણ એ જ પ્રમાણે અહી પણ કરવું જોઇએ (जीवाणं भंते ! किं पच्चक्खाणी, अपच्चक्खाणी, पच्चक्खाणापच्चक्खाणी ?) હે ભદન્ત ! જીવો પ્રત્યાખ્યાની હોય છે, અપ્રત્યાખ્યાની હોય છે, કે પ્રત્યાખ્યાનાપ્રત્યાખ્યાની હોય છે? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (जीवा पच्चक्खाणी वि, तिण्णि वि) જીવો પ્રત્યાખ્યાની પણ હોય છે, અપ્રત્યાખ્યાની પણ હોય છે અને પ્રત્યાખ્યાનાપ્રત્યાખ્યાની પણ હોય છે (एवं मणुस्सा वि तिण्णि वि) એ જ પ્રમાણે મનુષ્યો પણ ત્રણે પ્રકારના હોય છે. (पंचिंदियतिरिक्खजोणिया आइल्लविरहिया)

तिर्यग्योनिका आदिमविरहिताः, शेषाः सर्वे अप्रत्याख्यानिनः, यावत्-वैमानिकाः । एतेषां खलु भदन्त ! जीवानां प्रत्याख्यानिनां यावत्-विशेषाधिका वा ? गौतम ! सर्वस्तोकाः जीवाः प्रत्याख्यानिनः, प्रत्याख्यानाप्रत्याख्यानिनः असंख्येयगुणाः, अप्रत्याख्यानिनः अनन्तगुणाः । पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः सर्वस्तोकाः प्रत्याख्यानाप्रत्याख्यानिनः अप्रत्याख्यानिनः असंख्येयगुणाः । मनुष्याः सर्वस्तोकाः प्रत्याख्यानिनः प्रत्याख्यानाप्रत्याख्यानिनः संख्येयगुणाः, अप्रत्याख्यानिनः असंख्येयगुणाः । ॥ सू० ४ ॥

(पंचिंदियतिरिक्खजोणिया आइल्लविरहिया) पंचेन्द्रियतिर्यञ्च प्रथमभंग रहित हैं । (सेसा सव्वे जाव वेमाणिया अपच्चक्खाणी) बाकी के सबजीव यावत् वैमानिक देवों तकके बल अप्रत्याख्यानी ही होते हैं (एएसिणं भंते ! जीवाणं पच्चक्खाणी णं जाव विसेसाहिया वा) हे भदन्त ! इन प्रत्याख्यानी आदिजी में कौन२ जीव किन२ जीवोंकी अपेक्षा यावत् विशेषाधिक हैं ? (गोयमा) हे गौतम ! (सव्वत्थोवा जीवा पच्चक्खाणी, पच्चक्खाणापच्चक्खाणी असंखेज्जगुणा, अपच्चक्खाणी अणंतगुणा, पंचिंदियतिरिक्खजोणिया सव्वत्थोवा पच्चक्खाणापच्चक्खाणी, अपच्चक्खाणी असंखेज्जगुणा) प्रत्याख्यानी जीव सबसे कम हैं । प्रत्याख्याना प्रत्याख्यानी जीव असंख्यातगुणित हैं । अप्रत्याख्यानी जीव अनन्तगुणित हैं । प्रत्याख्यानाप्रत्याख्यानी पंचेन्द्रियतिर्यं बहुतकम हैं, अप्रत्याख्यानी पंचेन्द्रियतिर्यंच असंख्यातगुणित हैं ।

પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોમાં પહેલા ભંગનો અભાવ હોય છે-એટલે કે તેઓ પ્રત્યાખ્યાની હોતા નથી. (सेसा सव्वे जाव वेमाणिया अपच्चक्खाणी) વૈમાનિક પર્યન્તના બાકીના બધા જીવો અપ્રત્યાખ્યાની હોય છે (एएसि णं भंते ! जीवाणं पच्चक्खाणाणं जाव विसेसाहिया वा) હે ભદન્ત ! તે પ્રત્યાખ્યાની, અપ્રત્યાખ્યાની અને પ્રત્યાખ્યાના-પ્રત્યાખ્યાની જીવોમાંના કયા કયા જીવો કયા કયા જીવો કરતા ઓછાં છે? યાવત કયા કયા જીવો કરતાં વિશેષાધિક છે? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (सव्वत्थोवा जीवा पच्चक्खाणी, पच्चक्खाणापच्चक्खाणी असंखेज्जगुणा, अपच्चक्खाणी अणंत गुणा) પ્રત્યાખ્યાની જીવો સૌથી ઓછાં હોય છે, પ્રત્યાખ્યાનાપ્રત્યાખ્યાની જીવો અસંખ્યાતગણા હોય છે અને અપ્રત્યાખ્યાની જીવો અનંતગણા હોય છે. (पंचिंदिय तिरिक्खजोणिया सव्वत्थोवा पच्चक्खाणापच्चक्खाणी, अपच्चक्खाणी असंखेज्ज गुणा) પ્રત્યાખ્યાનાપ્રત્યાખ્યાની પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ જીવો ઘણાં જ ઓછા હોય છે, અપ્રત્યાખ્યાની પંચેન્દ્રિય તિર્યંચો અસંખ્યાતગણા હોય છે (मणुस्सा सव्वत्थोवा

टीका-जीवा णं भंते ! किं संजया, असंजया, संजयासंजया ?' गौतमः पृच्छति-हे भदन्त ! जीवाः खलु किं संयताः संयच्छन्ति=सावद्यव्यापारेभ्यो निवर्तन्ते इति संयताः=सर्वविरता भवन्ति ? किं वा असंयताः तद्भिन्ना भवन्ति ? अथवा संयतासंयताः=विरताविरताः भवन्ति ? भगवानाह-

(मणुस्सा सव्वत्थोवा पच्चक्खाणी, पच्चक्खाणापच्चक्खाणी संखेज्जगुणा, अपच्चक्खाणी असंखेज्जगुणा,) प्रत्याख्यानी मनुष्य सबसे कम हैं। प्रत्याख्यानाप्रत्याख्यानी मनुष्य संख्यातगुणे हैं। अप्रत्याख्यानी मनुष्य असंख्यातगुणे हैं।

टीकार्थ-मूलगुणप्रत्याख्यानी आदि जीवोंमें संयतत्व आदिकी संभावना होनेके कारण यहां पर सूत्रकारने संयतादिकी वक्तव्यता प्रकटकी है इसमें गौतमने प्रभुसे ऐसा पूछा है कि 'जीवा णं भंते ! किं संजया असंजया, संजयासंजया' हे भदन्त ! जीव क्या संयत होते हैं ? या असंयत होते हैं? या संयतासंयत होते हैं ? सावद्य व्यापारों से जो निवृत्त होते हैं वे संयत कहलाते हैं। दूसरे शब्दों में इन्हें सर्वविरति कहते हैं। सावद्य व्यापारों से जो निवृत्त नहीं होते हैं, वे असंयत कहे गये हैं। जिनमें कुछ-अणुव्रतों की अपेक्षा से संयमभाव और महाव्रतों के अभाव से असंयम भाव ये दोनों अवस्थाएँ होती हैं-ऐसे पंचमगुणस्थानवर्ती जीव संयतासंयतवाले कहलाते हैं इसके उत्तर में प्रभु

પચ્ચક્ખાણી, પચ્ચક્ખાણાપચ્ચક્ખાણી સંખેજ્જગુણા, અપચ્ચક્ખાણા અસંખેજ્જગુણા) પ્રત્યાખ્યાની મનુષ્યો સૌથી ઓછાં હોય છે, પ્રત્યાખ્યાનાપ્રત્યાખ્યાની મનુષ્યો સંખ્યાતગણા હોય છે, અને અપ્રત્યાખ્યાની મનુષ્યો અસંખ્યાતગણા હોય છે.

ટીકાર્થ- મૂલગુણ પ્રત્યાખ્યાની આદિ જીવોમાં સંયતત્વ આદિની સંભાવના હોવાથી સૂત્રકાર આ સૂત્ર દ્વારા સંયત, અસંત આદિની વકતવ્યતા પ્રકટ કરે છે- આ વિષયને અનુલક્ષીને ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે- 'जीवा णं भंते ! किं संजया, असंजया, संजयासंजया ?' હે ભદન્ત ! જીવો શું સંયત હોય છે, કે અસંયત હોય છે ? કે સંયતાસંયત હોય છે ?

સાવદ્ય પ્રવૃત્તિથી નિવૃત્ત થયા હોય એવાં જીવોને સંયત કહે છે વળી તેમને માટે બીજો શબ્દ 'સર્વવિરતિ' છે. જે જીવો સાવદ્ય વ્યાપારો (પ્રવૃત્તિ)થી નિવૃત્ત થયા હોતા નથી તેમને 'અસંયત' કહે છે. જે જીવોમાં અણુવ્રતોની અપેક્ષાએ થોડા સંયમભાવનો સદ્ભાવ હોય છે અને મહાવ્રતોને અભાવે થોડા સંયમભાવનો અભાવ હોય છે, આ રીતે સંયમ અને અસંયમ, એ બન્ને અવસ્થાના સદ્ભાવવાળા જીવોને 'સંયતાસંયત' કહે છે ગૌતમ સ્વામીના પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે-

'गोयमा ! जीवा संजयावि, असंजयावि, संजयासंजया वि, तिण्णवि,' हे गौतम ! जीवाः संयता अपि, असंयता अपि, संयतासंयता अपि, इति रीत्या त्रयोऽपि जीवास्त्रिविधा अपि भवन्ति। 'एवं जहेव पण्णवणाए तहेव भाणियव्वं, जाव-वेमाणिया, एवम् अनेनैव अभिलापक्रमेण यथैव प्रज्ञापनायां तृतीयपदे संयतादिविषयकं निरूपणं कृतं तथैव अत्रापि भणितव्यम्, यावत्-नैरयिकादिवैमानिकान्ताः चतुर्विंशतिदण्डकप्रतिपाद्याः, अभिलापाकारश्चैवम्-'नेरइया णं भंते ! किं संजया १, असंजया २, संजयासंजया ३? गोयमा ! णो संजया, असंजया, णो संजयासंजया'

गौतम से कहते हैं कि 'गोयमा' हे गौतम ! 'जीवा संजया वि असंजया वि, संजया संजया वि तिण्णि वि' जीव संयत भी होते हैं, असंयत भी होते हैं और संयतासंयत भी होते हैं। इस तरह से जीव तीनों प्रकार के होते हैं। 'एवं जहेव पण्णवणाए, तहेव भाणियव्वं, जाव वेमाणिया' इसी अभिलाप क्रम से, जिस तरह से प्रज्ञापना के तृतीयपद में संयतादि विषयक निरूपण किया गया है उसी तरह यहां पर कथन करलेना चाहिये। और यह कथन नैरयिक आदि से लेकर वैमानिक देवों तक जानना चाहिये। २४ दंडक प्रतिपाद्य अभिलापों का आकार इस प्रकार से है- 'नेरयाणं भंते ! किं संजया ? असंजया ? संजया संजया ?' गोयमा ! णो संजया, असंजया, णो संजयासंजया' इत्यादि। अप्पाबहुगं तहेव

'गोयमा !' હે ગૌતમ ! 'जीवा संजया वि, असंजया वि, संजयासंजया वि तिण्णि वि' જીવો ત્રણે પ્રકારના હોય છે-સંયત પણ હોય છે, અસંયત પણ હોય છે અને સંયતાસંયત પણ હોય છે 'एवं जहेव पण्णवणाए, तहेव भाणियव्वं जाव वेमाणिया' આ અભિલાપથી શરૂ કરીને વૈમાનિક પર્યન્તના જીવોના સંયત, અસંયત અને સંયતાસંયત વિષયક જે પ્રકારનું પ્રતિપાદન પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના ત્રીજા પદમાં કરવામાં આવ્યું છે, તે પ્રકારનું કથન અહીં પણ ગ્રહણ કરવું જોઈએ ૨૪ દંડકોનું પ્રતિપાદન કરવા માટે જે આલાપકો ત્યાં આપવામાં આવ્યા છે, તે નીચે પ્રમાણે છે- 'नेरइयाणं भंते ! किं संजया, असंजया, संजयासंजया ?' 'गोयमा ! णो संजया, असंजया णो संजयासंजया' ઇત્યાદિ 'હે ભદન્ત ! નારક જીવો સંયત હોય છે, અસંયત હોય છે, કે સંયતાસંયત હોય છે ?' હે ગૌતમ ! નારક જીવો સંયત હોતા નથી, સંયતાસંયત હોતા નથી, પણ અસંયત હોય છે' એ જ પ્રમાણે વૈમાનિક પર્યન્તના આલાપકો પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના ત્રીજા પદમાં આપેલા આલાપકો પ્રમાણે સમજવા 'अप्पा

इत्यादि, 'अप्पा बहुगं तहेव तिण्हि वि भाणियव्व' अल्पबहुत्वं त्रयाणामपि संयतादीनां तथैव अत्रापि यथा प्रज्ञापनायामुक्तम्, त्रयाणामपि जीव-सामान्य-पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिक--मनुष्याणां भणितव्यं पठितव्यम्, इतरेषां संयतत्वात्-संयतासंयतत्वाभावात्, तत्र सर्वस्तोकाः संयता जीवाः, संयता-संयताः असंख्येयगुणा असंयता अनन्तगुणाः, पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः सर्व-स्तोकाः संयतासंयताः, असंयताः असंख्येयगुणाः, मनुष्यास्तु सर्वस्तोकाः संयताः, संयतासंयताः संख्येयगुणाः, असंयताः असंख्येयगुणा भवन्ति ।

अथ संयतादीनां प्रत्याख्यानादिमत्त्वे सत्येव संभवात् तद्विशेषवक्तव्यतां प्रतिपादयितुमाह-'जीवा णं भंते ! किं पच्चक्खाणी, अपच्चक्खाणी, पच्चक्खाणा-

तिण्हि वि भाणियव्व' संयत, असंयत और संयतासंयत इन तीनों का अल्पबहुत्व जैसा प्रज्ञापना में कहा गया है वैसा ही जीव सामान्य, पचेन्द्रियतिर्यञ्च और मनुष्यों का संयत आदि को लेकर अल्पबहुत्व यहां कहना चाहिये। जैसे संयतजीव सब से कम हैं, संयतासंयतजीव असंख्यात गुणित हैं, असंयतजीव अनन्तगुणित हैं। पचेन्द्रिय तिर्यंचों में संयतासंयतजीव सब से कम हैं एवं असंयतजीव असंख्यातगुणित हैं। मनुष्यों में संयत मनुष्य सब से कम हैं। संयतासंयत मनुष्य संख्यातगुणित हैं और असंयत मनुष्य असंख्यातगुणें है। प्रत्याख्यान आदि से युक्तता होने पर ही जीवादिकों में संयत आदि ऐसा व्यवहार संभव होता है-अतः इसी अभिप्राय से सूत्रकार ने प्रत्याख्यान विशेष की वक्तव्यता प्रतिपादित करने के लिये 'जीवा णं भंते' इत्यादि कहा है- इसमें

बहुगं तहेव तिण्हि वि भाणियव्वं' संयत, અસંયત અને સંયતાસંયતના અલ્પ-બહુત્વનુ કથન પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમાં જે પ્રમાણે આપવામા આવ્યું છે, એ જ પ્રમાણે અનુક્રમે સામાન્ય જીવ, પચેન્દ્રિય તિર્યંચ અને મનુષ્યોની સંયતતા, અસંયતતા અને સંયતાસંયતતાની અપેક્ષાએ અહીં પણ અલ્પબહુત્વનું કથન થવું જોઇએ. જેમકે સંયત જીવો સૌથી ઓછાં છે, સંયતાસંયત જીવો અસંખ્યાતગણા છે અને અસંયત જીવો અનંતગણા છે પચેન્દ્રિય તિર્યંચોમાં સંયતાસંયત જીવો સૌથી ઓછાં છે અને અસંયત જીવો અસંખ્યાતગણા છે મનુષ્યોમાં સંયત જીવો સૌથી ઓછાં છે, સંયતાસંયત મનુષ્યો સંખ્યાતગણા છે, અને અસંયત મનુષ્યો અસંખ્યાતગણા છે. પ્રત્યાખ્યાની આદિથી યુક્ત હોય એવા જીવ જે સંયત આદિ વિશેષણોથી વિશેષિત કરી શકાય છે તેથી સૂત્રકાર પ્રત્યાખ્યાન વિશેષની વક્તવ્યતાનું પ્રતિપાદન કરે છે- ગૌતમ

पच्चक्खाणी ?' गौतमः पृच्छति–हे भदन्त ! जीवाः खलु किं प्रत्याख्यानिनः प्राणातिपातादिप्रत्याख्यानव्रतिनः ? किं वा अप्रत्याख्यानिनः–प्राणतिपात-प्रत्याख्यानव्रतरहिताः ! अथवा–प्रत्याख्यानाप्रत्याख्यानिनो भवन्ति ? भगवानाह–'गोयमा ! जीवा पच्चक्खाणी वि, तिण्णि वि' हे गौतम ! जीवाः प्रत्याख्यानिनोऽपि, एवं रीत्या त्रयोऽपि–अप्रत्याख्यानिनोऽपि, प्रत्याख्याना-प्रत्याख्यानिनोऽपि भवन्ति । 'एवं मणुस्सा वि तिण्णि वि' एवं जीवसामान्य-

गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है कि-'जीवा ण' भंते ! किं पच्चक्खाणी, अपच्चक्खाणी, पच्चक्खाणापच्चक्खाणी' हे भदन्त ! जीव क्या प्रत्याख्यानी होते है, या अप्रत्याख्यानी होते हैं, या प्रत्याख्यानाप्रत्याख्यानी होते हैं ? प्राणातिपात आदि प्रत्याख्यान व्रतवाले होना इसका नाम प्रत्याख्यानी है जो इस प्रकार के व्रत से रहित होते है वे अप्रत्याख्यानी हैं। इसके उत्तर में प्रभु गौतम से कहते है 'गोयमा' हे गौतम ! 'जीवा पच्चक्खाणी वि, तिण्णि वि' जीव प्रत्याख्यानी आदि रूपसे तीनों भी प्रकार के होते हैं· कितनेक जीव ऐसे हैं जो प्राणातिपात आदि के सर्वथा त्यागरूप व्रतसे संपन्न हैं कितनेक ऐसे हैं जो प्राणातिपात आदिके सर्वथा त्यागरूप व्रतसे रहित हैं और कितनेक ऐसे भी हैं कि जो कितनेक अंशमें प्रत्याख्यान और कितनेक अंशमें अप्रत्याख्यान इन दोनोंसे युक्त हैं । यह बाततो सामान्य जीव के विषयमें कही गई

સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે- 'जीवा णं भंते ! किं पच्चक्खाणी, अपच्चक्खाणी, पच्चक्खाणापच्चक्खाणी ?' હે ભદન્ત ! જીવો શું પ્રત્યાખ્યાની હોય છે, કે અપ્રત્યાખ્યાની હોય છે, કે પ્રત્યાખ્યાનાપ્રત્યાખ્યાની હોય છે? પ્રત્યાખ્યાની એટલે પ્રાણાતિપાત આદિથી વિરકત થવાના વ્રતવાળા હોવું. જે જીવો એવા પ્રકારના વ્રતથી રહિત હોય છે તેમને અપ્રત્યાખ્યાની કહે છે.

ગૌતમ સ્વામીના પ્રશ્નનો જવાબ આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે- 'गोयमा!' હે ગૌતમ! 'जीवा पच्चक्खाणा वि, तिण्णि वि' જીવો પ્રત્યાખ્યાની પણ હોય છે, અપ્રત્યાખ્યાની પણ હોય છે અને પ્રત્યાખ્યાનાપ્રત્યાખ્યાની પણ હોય છે. એટલે કે કેટલાક જીવો એવાં હોય છે કે જે પ્રાણાતિપાત આદિના સર્વથા ત્યાગરૂપ વ્રતથી યુકત હોય છે, કેટલાક જીવો એવાં પણ હોય છે કે જે પ્રાણાતિપાત આદિના સર્વથા ત્યાગરૂપ વ્રતથી રહિત હોય છે, અને કેટલાક જીવો કેટલેક અંશે પ્રત્યાખ્યાનથી યુકત હોય છે અને કેટલેક અંશે અપ્રત્યાખ્નથી યુકત હોય છે. આ વાત તો સામાન્ય જીવની અપેક્ષાએ કહેવામાં આવી છે હવે સૂત્રકાર મનુષ્યની અપેક્ષાએ આ પ્રમાણે કહે છે- 'एवं

रीत्यैव मनुष्या अपि त्रयोऽपि-त्रिविधा अपि प्रत्याख्यानिनोऽपि, अप्रत्याख्यानिनोऽपि, प्रत्याख्यानाऽप्रत्याख्यानिनोऽपि भवन्ति। 'पंचिंदियतिरिक्खजोणिया आइल्लविरहिया' पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः आदिमविरहिताः न प्रत्याख्यानिनः, अपितु अप्रत्याख्यानिनः प्रत्याख्यानाप्रत्याख्यानिन श्च भवन्ति। 'सेसा सव्वे अपच्चक्खाणी, जाव-वेमाणिया' शेषाः पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिक-मनुष्यभिन्नाः सर्वे यावत्-नैरयिकादि-वैमानिकान्ताः अप्रत्याख्यानिन एव भवन्ति, न प्रत्याख्यानिनः, न वा प्रत्याख्यानाप्रत्याख्यानिन इत्याशयः। गौतमः पृच्छति-एएसि णं भंते! जीवाणं पच्चक्खाणीणं जाव-

---

है अब सूत्रकार मनुष्यकी अपेक्षा लेकर 'एवं मणुस्सा वि तिण्णि वि' ऐसा कहते हैं कि इसी तरहसे मनुष्य भी तीनों प्रकारोंवाले होते हैं कितनेक प्रत्याख्यानी होते हैं, कितनेक अप्रत्याख्यानी होते हैं और कितनेक मनुष्य प्रत्याख्यानाप्रत्याख्यानी भी होते हैं। अब रहे पंचेन्द्रियतिर्यञ्च सो इनके विषयमें सूत्रकार कहते हैं कि 'पंचिंदियतिरिक्खजोणिया आइल्लविरहिया' पंचेन्द्रियतिर्यंच जो हैं वे प्रत्याख्यानी प्राणातिपात आदिके सर्वथा त्यागी नहीं होते हैं वे तो अप्रत्याख्यानी होते हैं और प्रत्याख्यानाप्रत्याख्यानी भी होते है। 'सेसा सव्वे अपच्चक्खाणी जाव वेमाणिया, इनके सिवाय पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिवाले जीव और मनुष्य इनसे भिन्न और जितने जीव हैं वे सब नैरयिक से लेकर वैमानिक देवों तक तथा एकेन्द्रिय से लेकर असंज्ञी पंचेन्द्रियतक न प्रत्याख्यानी होते हैं, न प्रत्याख्याना-

---

मणुस्सा वि तिण्णि वि' એ જ પ્રમાણે મનુષ્યો પણ ત્રણે પ્રકારના હોય છે-કેટલાક પ્રત્યાખ્યાની હોય છે, કેટલાક અપ્રત્યાખ્યાની હોય છે અને કેટલાક પ્રત્યાખ્યાનાપ્રત્યાખ્યાની હોય છે હવે સૂત્રકાર પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોના વિષયમાં આ પ્રમાણે કહે છે-

'પંચિંદિયતિરિક્ખજોણિયા આઇલ્લવિરહિયા' પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ જીવો પ્રત્યાખ્યાની હોતા નથી, તેઓ અપ્રત્યાખ્યાની પણ હોય છે અને પ્રત્યાખ્યાનાપ્રત્યાખ્યાની પણ હોય છે, તેઓ પ્રાણાતિપાત આદિના સર્વથા ત્યાગી હોઇ શકતા નથી તેથી તેમને પ્રત્યાખ્યાની કહ્યા નથી. 'सेसा सव्वे अपच्चक्खाणी जाव वेमाणिया' પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિક જીવો તથા મનુષ્ય સિવાયના બાકીના બધાં જીવો અપ્રત્યાખ્યાની હોય છે. એટલે કે નારકોથી લઇને વૈમાનિકો પર્યન્તના જીવો અને એકેન્દ્રિયથી લઇને અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય સુધીના જીવો અપ્રત્યાખ્યાની જ હોય છે. પ્રત્યાખ્યાના પ્રત્યાખ્યાની હોતા નથી.

विसेसाहिया वा ?' हे भदन्त ! एतेषां खलु जीवानां प्रत्याख्यानिनाम् यावत् अप्रत्याख्यानिनां, प्रत्याख्याना प्रत्याख्यानिनां च मध्ये कतरे कतरेभ्यो जीवाः स्तोका वा, बहुका वा, तुल्या वा, विशेषाधिका वा वर्तन्ते ? भगवानाह- 'गोयमा ! सव्वत्थो वा जीवा पच्चक्खाणी, पच्चक्खाणापच्चक्खाणी असंखेज्जगुणा, अपच्चक्खाणी अणंतगुणा' हे गौतम ! सर्वस्तोकाः सर्वेभ्योऽल्पाः जीवाः प्रत्याख्यानिनः, किन्तु प्रत्याख्यानाप्रत्याख्यानिनः असंख्येयगुणाः, अप्रत्याख्यानिनः अनन्तगुणा वर्तन्ते । 'पंचिंदियतिरिक्खजोणिया सव्वत्थोवा पच्चक्खाणापच्चक्खाणी, अपच्चक्खाणी, असंखेज्जगुणा' पञ्चेन्द्रियतिर्यग्-

प्रत्याख्यानी होते हैं। अब गौतम प्रभुसे ऐसा पूछते हैं कि 'एएसिणं भंते ! जीवा णं पच्चक्खाणी णं जाव विसेसाहिया वा' हे भदन्त ! इन प्रत्याख्यानी, अप्रत्याख्यानी, एवं प्रत्याख्यानाप्रत्याख्यानी जीवोंके बीचमें कौन२से जीव किन२ जीवोंकी अपेक्षा कम हैं, कौन२से अधिक हैं, कौन२से बराबर हैं और कौन२से विशेषाधिक हैं ? इसके उत्तरमें प्रभु उनसे कहते हैं कि 'गोयमा' हे गौतम ! 'सव्वत्थोवा जीवा पच्चक्खाणी, पच्चक्खाणापच्चक्खाणी असंखेज्जगुणा, अपच्चक्खाणी अणतगुणा' प्रत्याख्यानी जीव सबसे कम हैं, इनकी अपेक्षा असंख्यातगुणें प्रत्याख्याना प्रत्याख्यानी जीव हैं और इनकी अपेक्षासे भी अनन्तगुणे अप्रत्याख्यानी जीव हैं । 'पंचिंदियतिरिक्खजोणिया सव्वत्थोवा पच्चक्खाणापच्चक्खाणी, अपच्चक्खाणी असंखेज्जगुणा' पंचेन्द्रिय तिर्यञ्चोंमें सबसे कम प्रत्याख्यानी पंचेन्द्रिय तिर्यञ्च-

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન- 'एए सि णं भंते ! जीवाणं पच्चक्खाणीणं जाव विसेसाहिया वा ?' હે ભદન્ત ! સંખ્યાની અપેક્ષાએ પ્રત્યાખ્યાની, અપ્રત્યાખ્યાની અને પ્રત્યાખ્યાનાપ્રત્યાખ્યાની જીવોની સરખામણી કરવામાં આવે તો કયા કયા જીવો કયા કયા જીવો કરતાં ઓછાં છે ? કયા જીવો કયા જીવો કરતાં અધિક છે ? કયા જીવો કયા જીવની બરાબર છે, અને કયા જીવો કયા જીવો કરતાં વિશેષાધિક છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર- 'सव्वत्थोवा जीवा पच्चक्खाणी, पच्चक्खाणापच्चक्खाणी असंखेज्जगुणा, अपच्चक्खाणी अणंतगुणा' હે ગૌતમ ! પ્રત્યાખ્યાની જીવો સૌથી ઓછાં છે, તેમના કરતાં અસંખ્યાતગણા પ્રત્યાખ્યાનાપ્રત્યાખ્યાની જીવો છે, અને તેમના કરતાં અનંતગણા અપ્રત્યાખ્યાની જીવો છે 'पंचिंदिय तिरिक्खजोणिया सव्वत्थोवा पच्चक्खाणापच्चक्खाणी, अपच्चक्खाणी असंखेज्जगुणा' પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિક જીવોમાં પ્રત્યાખ્યાનાપ્રત્યાખ્યાની જીવો સૌથી ઓછા છે, તેમના કરતાં

योनिकाः सर्वस्तोकाः प्रत्याख्यानाप्रत्याख्यानिनः, अप्रत्याख्यानिनः असंख्येयगुणा वर्तन्ते । 'मणुस्सा सव्वत्थो वा पच्चक्खाणी, पच्चक्खाणापच्चक्खाणी संखेज्जगुणा, अपच्चक्खाणी असंखेज्जगुणा' मनुष्याः सर्वस्तोकाः प्रत्याख्यानिनः, प्रत्याख्यानाप्रत्याख्यानिनः संख्येयगुणाः, अप्रत्याख्यानिनश्च असंख्येयगुणा भवन्ति ।

अथ षष्ठ शतकस्य चतुर्थोद्देशके प्रत्याख्यानादीनां प्ररूपितत्वेन पुनस्तत्प्ररूपणे पुनरुक्त्यापत्तिरितिचेदत्रोच्यते-तत्राल्पवहुत्वविचाररहितानामेव तेषां प्ररूपितत्वेन अत्र अल्पवहुत्वप्रकारभङ्ग्या प्ररूपणे सम्बन्धान्तरेणायातत्वे च न पुनरुक्तिदोषः ॥ सू० ४ ॥

जीव हैं एवं इनसे असंख्यातगुणे अप्रत्याख्यानी पन्चेन्द्रिय तिर्यञ्च-जीव हैं तथा 'मणुस्सा सव्वत्थो वा पच्चक्खाणी, पच्चक्खाणापच्चक्खाणी संखेज्जगुणा, अपच्चक्खाणी असंखेज्जगुणा' मनुष्योंमें जो प्रत्याख्यान मनुष्य हैं वे सबसे कम हैं, प्रत्याख्यानाप्रत्याख्यानी मनुष्य संख्यातगुणे हैं और अप्रत्याख्यानी मनुष्य असंख्यातगुणे हैं । यहां पर ऐसी आशंका नहीं करनी चाहिये 'कि छठे शतकके चतुर्थउद्देशकमें प्रत्याख्यान आदिकी प्ररूपणा तो की ही जा चुकी फिर यहां उनकी प्ररूपणा करनेसे क्या लाभ इस तरह की प्ररूपणासे तो पुनरुक्ति दोषकी ही आपत्ति आती है क्यों कि छठे शतकके चतुर्थ उद्देशक में जो प्रत्याख्यान आदिका विचार किया गया है वह उनके अल्पबहुत्व के विना ही किया गया है तथा यहां पर जो इनका विचार

અસંખ્યાતગણું અપ્રત્યાખ્યાની પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ જીવો હોય છે. તથા 'मणुस्सा सव्वत्थोवा पच्चक्खाणी, पच्चक्खाणापच्चक्खाणी संखेज्जगुणी, अपच्चक्खाणी असंखेज्जगुणा' મનુષ્યોમા પ્રત્યાખ્યાની મનુષ્યો સૌથી ઓછા છે, તેમના કરતાં સંખ્યાતગણા પ્રત્યાખ્યાનાપ્રત્યાખ્યાની મનુષ્યો છે, અને તેમના કરતા અસંખતગણા અપ્રત્યાખ્યાની મનુષ્યો છે.

શંકા– છઠ્ઠા શતકના ચોથા ઉદ્દેશકમાં પ્રત્યાખ્યાન આદિનુ તો નિરૂપણ કરવામાં આવી ચૂક્યું છે, છતાં અહીં તેમનું ફરીથી નિરૂપણ શા માટે કરવામાં આવ્યુ છે? આમ કરવાથી શું પુનરુકિત દોષની સંભવિતતા લાગતી નથી?

સમાધાન– છઠ્ઠા શતકમાં પ્રત્યાખ્યાન આદિનું નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે ખરું, પણ ત્યાં તેમના અલ્પબહુત્વનો વિચાર કરવામાં આવ્યો નથી. અહીં તેમનો જે

॥ जीवानां शाश्वताशाश्वतत्ववक्तव्यता ॥

अथ जीवाधिकारात्तेषां शाश्वताशाश्वतत्वमाह–'जीवा णं भंते किं सासया' इत्यादि।

मूलम्–'जीवा णं भंते ! किं सासया, असासया ? गोयमा ! जीवा सिय सासया सिय असासया । से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ-जीवा सिय सासया,सिय असासया ? गोयमा ! दव्वट्ठयाए सासया, भावट्ठयाए असासया, से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ-जाव सिय असासया ! नेरइया णं भंते ! किं सासया, असासया ? एवं जहा जीवा तहा नेरइयावि । एवं जाव-वेमाणिया जाव-सिय सासया, सिय असासया । सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति ॥सू०५॥

छाया–जीवाः खलु भदन्त ! किं शाश्वताः, अशाश्वताः ? गौतम ! जीवाः स्यात् शाश्वताः स्यात् अशाश्वताः ! तत्केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते–जीवाः

किया गया है वह अल्पबहुत्वकी प्रधानताको लेकर किया गया है इस तरह भिन्न२ संबंधको लेकर एक ही वस्तुके विचार करनेमें पुनरुक्तिदोषकी आपत्ति नहीं मानी गई है ॥सू०४॥

जीवोंकी शाश्वत अशाश्वतवक्तव्यता–

'जीवा णं भंते ! सासया असासया' इत्यादि ।

सूत्रार्थ–(जीवा णं भंते ! किं सासया, असासया) हे भदन्त ! जीव क्या शाश्वत–नित्य हैं कि अशाश्वत–अनित्य हैं ? (गोयमा) हे गौतम ! (जीवा सिय सासया सिय असासया) जीव कथंचित्

વિચાર કરવામાં આવ્યો છે તે અલ્પબહુત્વની પ્રધાનતાની અપેક્ષાએ કરવામાં આવ્યો છે આ રીતે બીજા વિષયની અપેક્ષાએ એક જ વસ્તુનો વિચાર કરવામાં પુનરુકિતદોષ લાગી શકતો નથી ॥ સૂ ૪ ॥

જીવોની શાશ્વત અશાશ્વતતાની વકતવ્યતા–

'जीवा णं भंते ! सासया असासया' ઇત્યાદિ–

સૂત્રાર્થ– (जीवा णं भंते ! सासया, असासया ?) હે ભદન્ત ! જીવો શું શાશ્વત (નત્ય) છે, કે અશાશ્વત (અનિત્ય) છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (जीवा सिय सासया, सिय असासया) જીવો કયારેક શાશ્વત હોય છે અને કયારેક

स्यात् शाश्वताः स्यात् अशाश्वताः ? गौतम ! द्रव्यार्थतया शाश्वताः, भावार्थतया अशाश्वताः, तत्तेनार्थेन गौतम ! एवमुच्यते-यावत्-स्यात् अशाश्वताः । नैरयिकाः खलु भदन्त ! किं शाश्वताः, अशाश्वताः ? एवं यथा जीवाः तथा नैरयिका अपि, एवं यावत् वैमानिकाः, यावत्-स्यात् शाश्वताः, स्यात् अशाश्वताः, तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति

सप्तमशतस्य द्वितीयोद्देशः ॥ ७-२ ॥

शाश्वत हैं और कथंचित् अशाश्वत हैं। (से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ जीवा सिय सासया सिय असासया) हे भदन्त ! ऐसा आप किस कारण से कहते हैं कि जीव कथंचित् अशाश्वत हैं ? (गोयमा) हे गौतम ! (दव्वट्ठयाए सासया, भावट्ठयाए असासया) द्रव्यकी अपेक्षा से जीव शाश्वत हैं और भाव पर्यायकी अपेक्षासे अशाश्वत हैं। (से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ जाव सिय असासया) इस कारण हे गौतम ! मैंने ऐसा कहा है यावत् जीव कथंचित् अशाश्वत हैं। (नेरइया णं भंते ! किं सासया असासया) हे भदन्त ! नारक जीव क्या शाश्वत हैं या अशाश्वत हैं ? (एवं जहा जीवा तहा नेरइया वि, एवं जाव वेमाणिया जाव सिय सासया, सिय असासया सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति) हे गौतम ! जैसा जीवों के विषय में कहा गया है वैसा ही नारकों के विषय में भी जानना चाहिये। इसी तरह का कथन यावत् वैमानिक देवों के विषयमें भी जानना

અશાશ્વત હોય છે. (से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ जीवा सिय सासया सिय असासया ?) હે ભદન્ત ! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે જીવો ક્યારેક શાશ્વત હોય છે-અને ક્યારેક અશાશ્વત હોય છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (दव्वट्ठयाए सासया, भावट्ठयाए असासया) દ્રવ્યની અપેક્ષાએ જીવો શાશ્વત હોય છે, અને ભાવની-પર્યાયની અપેક્ષાએ અશાશ્વત હોયછે. (से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ-जाव सिय असासया) હે ગૌતમ ! તે કારણે મેં એવું કહ્યું છે કે જીવો અમુક દૃષ્ટિએ શાશ્વત છે અને અમુક દૃષ્ટિએ અશાશ્વત છે. (नेरइयाणं भंते ! किं सासया असासया ?) હે ભદન્ત ! નારક જીવો શું શાશ્વત હોય છે, કે અશાશ્વત હોય છે ? (एवं जहा जीवा, तहा नेरइया वि, एवं जाव वेमाणिया जाव सिय सासया सिय असासया-सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति) હે ગૌતમ ! જીવના વિષે જેવું કથન કરવામાં આવ્યું છે, એવું જ કથન નારકોના વિષયમાં પણ સમજવું. એ જ પ્રમાણેનું કથન વૈમાનિક પર્યન્તના જીવો વિષે સમજવું. એટલે કે અમુક દૃષ્ટિએ વિચારતા તેઓ શાશ્વત છે અને અમુક

टीका—जीवाणं भंते ! किं सासया, असासया ? हे भदन्त ! जीवाः खलु किं शाश्वता नित्याः सन्ति, किं वा अशाश्वता अनित्याः सन्ति ? भगवानाह—'गोयमा ! जीवा सिय सासया, सिय असासया' हे गौतम ! जीवाः स्यात् कदाचित् शाश्वताः सन्ति स्यात् कदाचित् अशाश्वताः सन्ति । गौतमः पृच्छति—'से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चई—जीवा सिय सासया, सिय असासया ?

चाहिये-अर्थात् ये कथंचित् शाश्वत् हैं और कथंचित् अशाश्वत हैं। हे भदन्त ! आपका यह सब कथन सर्वथा सत्य है, हे भदन्त ! सर्वथा सत्य। है ऐसा कह कर गौतम यावत् अपने स्थान पर विराजमान हो गये।

टीकार्थ—जीव का अधिकार चल रहा है इसलिये यहां पर सूत्रकार ने उनका नित्य और अनित्य धर्म का प्रतिपादन किया है—इसमें गौतमने प्रभुसे ऐसा पूछा है कि, 'जीवा णं भंते ! किं सायसा असासया ?' भदन्त ! जीव क्या नित्य हैं या अनित्य हैं ? इसके उत्तर में प्रभु उनसे कहते हैं कि—'गोयमा' हे गौतम ! 'जीवा सिय सासया सिय असासया' जीव कथंचित् द्रव्यार्थिकनय की अपेक्षा से तो शाश्वत-नित्य हैं और कथंचित्-पर्यायार्थिक नय की अपेक्षा से अशाश्वत-अनित्य हैं। अब गौतम इसी विषय में प्रभु से यों पूछते हैं कि—'से केणट्ठणं भंते ! एवं वुच्चइ-जीवा

દૃષ્ટિએ વિચારવામાં આવે તો અશાશ્વત છે. ગૌતમ સ્વામી કહે છે—'હે ભદન્ત ! આપનું આ સમસ્ત કથન સર્વથા સત્ય છે. હે ભદન્ત ! આપનું કથન યથાર્થ જ છે.' એમ કહીને પ્રભુને વંદણા નમસ્કાર કરીને ગૌતમ સ્વામી પોતાની જગ્યાએ વિરાજમાન થઇ ગયા

ટીકાર્થ—જીવનો અધિકાર ચાલી રહ્યો છે. તેથી સૂત્રકારે આ સૂત્રમાં જીવની નિત્યતા અને અનિત્યતાનું નિરૂપણ કર્યું છે. આ વિષયને અનુલક્ષીને ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે- 'जीवाणं भंते ! किं सासया असासया ?' હે ભદન્ત ! જીવો નિત્ય છે કે અનિત્ય છે ? તેનો ઉત્તર આપતા પ્રભુ કહેછે—'गोयमा ! जीवा सिय सासया, सिय असासया' હે ગૌતમ ! અમુક દૃષ્ટિએ વિચાર કરવામા આવે તો જીવ નિત્ય છે અને બીજી રીતે વિચારવામા આવે તો અનિત્ય પણ છે.

હવે તેનુ કારણ જાણવાની જિજ્ઞાસાથી ગૌતમ સ્વામી આ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછે છે—'से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ—जीवा सिय सासया, सिय असासया ?'

हे भदन्त ! तत्र केनार्थेन कथं तावत्-एवमुच्यते यत्-जीवाः स्यात् कदाचित् शाश्वताः वर्तन्ते, स्यात् कदाचित् अशाश्वता वर्तन्ते ? भगवानाह-'गोयमा ! दव्वट्ठयाए सासया, भावट्ठयाए असासया' हे गौतम ! जीवाः द्रव्यार्थतया जीवद्रव्यत्वेन शाश्वताः नित्या वर्तन्ते, भावार्थतया औदयादिकभावेन नैरयिकादिपर्यायत्वेन अशाश्वता अनित्या वर्तन्ते। अन्ते उपसंहरन्नाह-'से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ-जाव सिय असासया' हे गौतम ! तत् तेनार्थेन एवम् प्रकारेण उच्यते यत्-यावत्-जीवाः स्यात् कदाचित् शाश्वताः स्यात् कदाचित् अशाश्वता अनित्या भवन्ति, द्रव्यार्थिकनयेन नित्याः, पर्यायार्थिकनयेन अनित्या इति भावः। गौतमः पृच्छति—'नेरइया णं भंते ! किं सासया, असासया ? हे भदन्त ! नैरयिका खलु किं शाश्वताः सन्ति,

---

सिय सासया सिय असासया' हे भदन्त ! ऐसा आप किस कारण से कहते हैं कि जीव कथंचित् शाश्वत हैं और कथंचित् अशाश्वत हैं? इसके उत्तर में प्रभु उनसे कहते हैं कि-'दव्वट्ठयाए सासया, भावट्ठयाए असासया' जीव द्रव्यार्थता से- जीव द्रव्यत्व की अपेक्षा से नित्य हैं तथा औदयिक भाव रूप जो नैरयिक आदि पर्याय हैं उनकी अपेक्षा से अनित्य हैं। अतः 'से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ जाव सिय सासया' हे गौतम ! मैंने ऐसा कहा है कि जीव कथंचित् शाश्वत है और कथंचित् अशाश्वत है-द्रव्यार्थिक नय की अपेक्षा से वे शाश्वत् हैं और पर्यायार्थिकनय की अपेक्षा से वे शाश्वत नहीं है-अनित्य हैं। अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं कि-'नेरइयाणं भंते ! किं सासया असासया' हे भदन्त ! नारकजीव

હે ભદન્ત! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે એક દૃષ્ટિએ વિચારવામાં આવે તો જીવ નિત્ય છે, અને બીજી દૃષ્ટિએ વિચારવામા આવે તો જીવ અનિત્ય છે.

તેનો ઉત્તર આપતાં મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે- 'दव्वट्ठयाए सासया, भावट्ठयाए असासया?' હે ગૌતમ! દ્રવ્યત્વની અપેક્ષાએ જીવ નિત્ય હોય છે, પણ ઔદયિક ભાવરૂપ જે નૈરયિક આદિ પર્યાયો છે તેની અપેક્ષાએ જીવ અનિત્ય હોય છે. 'से तेणट्ठेणं गोयमा ! एव वुच्चइ जाव सिय सासया' હે ગૌતમ! તે કારણે મેં એવું કહ્યું છે કે જીવ ક્યારેક શાશ્વત (નિત્ય) હોય છે અને ક્યારેક અશાશ્વત (અનિત્ય) હોય છે. જીવોને દ્રવ્યાર્થિક નયની અપેક્ષાએ શાશ્વત કહ્યા છે અને પર્યાયાર્થિક નયની અપેક્ષાએ અશાશ્વત કહ્યા છે

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન- 'नेरइयाणं भंते ! किं सासया असासया ? હે ભદન્ત! નારક જીવો શું શાશ્વત (નિત્ય) છે, કે અશાશ્વત (અનિત્ય) છે?

किं वा आशाश्वताः? भगवानाह-'एवं जहा जीवा तहा नेरइया वि, एवं जाव वेमाणिया जाव-सिय सासया, सिय असासया' एवम्=उक्तरीत्या यथा जीवाः कथंचित् शाश्वताः, कथंचित् अशाश्वताः उक्तास्तथा नैरयिका अपि कथंचित् जीवद्रव्यत्वेन शाश्वताः, कथंचित्तु नैरयिकादिपर्यायतया अशाश्वता भवन्ति, एवं तथैव यावत्-भवनपतिमारभ्य वैमानिकान्ता अपि जीवाः स्यात् कदाचित् द्रव्यार्थिकतया शाश्वताः सन्ति, स्यात् कदाचित् पर्यायार्थिकतया अशाश्वताः सन्तीति भावः, । गौतमः सर्वं स्वीकुर्वन्नाह-'सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति' हे भदन्त! तदेवं भवदुक्तं सत्यमेव, हे भदन्त! तदेवं भवदुक्तं सत्यमेवे ति ॥ सू० ५ ॥

इति श्री-विश्वविख्यात-जगद्वल्लभ-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषाकलित-ललित-कलापालापक-प्रविशुद्ध-गद्यपद्यनैकग्रंथनिर्मापक-वादिमानमर्दक-श्री-शाहूच्छत्रपति-कोल्हापुरराज-प्रदत्त "जैनशास्त्राचार्य" पदभूषित-कोल्हापुरराजगुरु-बालब्रह्मचारि-जैनशास्त्राचार्य-जैन-धर्मदिवाकर-पूज्यश्री-घासीलालव्रतिविरचितायां "श्रीभगवतीसूत्रस्य" प्रमेयचन्द्रिकाख्यायां व्याख्यायां सप्तमशतकस्य द्वितीयो-देशः समाप्तः ॥७-२॥

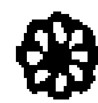
क्या नित्य हैं या अनित्य हैं? उत्तर में प्रभु कहते हैं कि- 'एवं जहा जीवा तहा नेरइया वि' हे गौतम! जिस प्रकार से जीव कथंचित् शाश्वत् और कथंचित् अशाश्वत् प्रकट किये गये हैं, उसी प्रकार से नैरयिक जीव भी कथंचित्-जीवद्रव्य की अपेक्षा से-शाश्वत-अनित्य हैं। 'एवं जाव वेमाणिया जाव सिय सासया सिय असासया' इसी तरह से भवनपति से लगाकर वैमानिक तक के जीव द्रव्यार्थिक नय की अपेक्षा से शाश्वत है और पर्यायार्थिक नय की अपेक्षा से अशाश्वत हैं।

ઉત્તર- 'एवं जहा जीवा तहा नेरइया वि' હે ગૌતમ! સામાન્ય જીવની જેમ નારકોના વિષયમાં સમજવું- નારક જીવો દ્રવ્યની અપેક્ષાએ શાશ્વત છે, અને નૈરયિક આદિ પર્યાયની અપેક્ષાએ તેઓ અશાશ્વત છે

'एवं जाव वेमाणिया जाव सिय सासया सिय असासया' એ જ પ્રમાણે ભવનપતિથી લઇને વૈમાનિક પર્યન્તના જીવો દ્રવ્યાર્થિક નયની અપેક્ષાએ શાશ્વત છે અને પર્યાયાર્થિક નયની અપેક્ષાએ અશાશ્વત છે.

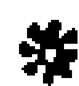
अब गौतमस्वामी प्रभु के इस सब कथन को स्वीकार करते हुए कहते हैं कि-'सेवं भंते ! सेवं भंते !' हे भदन्त ! आप के द्वारा कहा गया यह सब विषय सत्य ही है- हे भदन्त ! सर्वथा सत्य ही है ॥ सू०५ ॥

जैनाचार्य श्री घासीलालजी महाराजकृत 'भगवतीसूत्र' की प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याके सप्तम शतकका द्वितीय उद्देशक समाप्त ॥७-२॥

મહાવીર પ્રભુના સમસ્ત કથનનો સ્વીકાર કરતા ગૌતમ સ્વામી કહે છે કે- 'હે ભદન્ત! આપ સાચું જ કહો છો. આપે આ વિષયનું જે પ્રતિપાદન કર્યું તે સર્વથા સત્ય જ છે.' આ પ્રમાણે કહીને મહાવીર પ્રભુને વંદણા નમસ્કાર કરીને તેઓ તેમને સ્થાને બેસી ગયા. ાસૂ૦ પાા

જૈનાચાર્ય શ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજકૃત 'ભગવતી' સૂત્રની પ્રિયદર્શિની વ્યાખ્યાના સાતમા શતકનો બીજો ઉદ્દેશો સમાપ્ત. ાા૭-૨ાા

अथ तृतीयोद्देशकः प्रारभ्यते—

सप्तमशतके तृतीयोद्देशकस्य संक्षिप्तविषयविवरणम्

वनस्पतिकायः कदा अल्पाहारी कदा च महाऽऽहारी भवति ? ग्रीष्मे ऋतौ सर्वापेक्षया अल्पाहारी भवति, प्रावृड्वर्षाचेति ऋतुद्वयेसर्वापेक्षया महाहारी भवति। ग्रीष्मे सर्वाल्पा-हारत्वे कथं पुष्पितत्वं फलितत्वं चाधिकं भवति ? सर्वाधिकानाम् उष्णयोनिकानां जीवानां वनस्पतिकायिकतया उपचयापचयोत्पत्त्यादिकमेव तत्र हेतुः । मूल कन्द-स्कन्ध-शाखात्वक्-पत्र-प्रवाल पुष्प-फल-बीजानां स्वस्वजीवव्या-

---

सप्तमशतकका तृतीय उद्देशकप्रारंभ

सप्तम शतक के इस तृतीय उद्देशक में जो विषय वर्णित हुआ है उसका संक्षिप्त वर्णन इस प्रकार से है—

वनस्पतिकाय कब अल्पाहारी होता है और कब महाऽऽहारी होता है ? ऐसा प्रश्न । वनस्पनिकाय ग्रीष्मऋतुमें सर्वकी अपेक्षासे अल्पाहारी होता है तथा वर्षाऋतुमें सर्वकी अपेक्षासे महाऽऽहारी होता है । ऐसा उत्तर । प्र. ग्रीष्मऋतुमें यदि वनस्पतिकाय सर्वा-पेक्ष अल्प आहारवाला होता है तो फिर उसमें अधिकरूपमें पुष्पोंका आना फलोंका लगना कैसे होता है ? उ. ग्रीष्मऋतुमें सबसे अधिक उष्णयोनिवाले जीवोंका वनस्पतिकायरूपसे उत्पन्न होना, उनका उसरूपमें विशेषरूपसे उपचय आदि होना इसमें कारण है । मूल, कन्द' स्कन्ध, शाखा, छाल, पत्र' प्रवाल–कोंपल, पुष्प, फल एवं बीज ये सब

સાતમા શતકના ત્રીજો ઉદ્દેશકનો આરંભ–

આ ઉદ્દેશકમાં જે વિષયનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યુ છે તેનો સંક્ષિપ્ત પરિચય નીચે પ્રમાણે સમજવો.

પ્રશ્ન- વનસ્પતિકાય ક્યારે અલ્પાહારી હોય છે અને ક્યારે મહાઆહારી હોય છે?

ઉત્તર- તે બીજી બધી ઋતુઓ કરતાં ગ્રીષ્મઋતુમાં અલ્પાહારી હોય છે અને વર્ષાઋતુમાં મહાઆહારી હોય છે પ્રશ્ન– જો વનસ્પતિકાય ગ્રીષ્મઋતુમાં બીજી બધી ઋતુઓ કરતાં અલ્પાહારી હોય છે, તો એ જ ઋતુમાં વનસ્પતિને અધિક ફળો અને ફૂલો કેમ આવે છે ? ઉત્તર– ગ્રીષ્મઋતુમાં સૌથી અધિક ઉષ્ણ યોનિવાળા જીવો વનસ્પતિકાયરૂપે ઉત્પન્ન થાય છે અને તેમનો તે પર્યાયમાં વિશેષરૂપે ઉપચય આદિ થાય છે, તે કારણે એવું બને છે.

પ્રશ્ન– મૂળ, કન્દ, સ્કન્ધ, શાખા, છાલ, પાન, પ્રવાલ (કોંપળ) ફૂલ, ફળ અને

श्नत्वम् । वनस्पतेराहारकरणवक्तव्यताप्रश्नः, मूलकन्दस्कन्धादि बीजान्तानां दशानामपि उत्तरोत्तरस्य पूर्वपूर्वेण सह सम्बन्धात्, मूलस्य च पृथिवीकायिकेन सह सम्बन्धात् वनस्पतेरपि आहारनिष्पत्तिः, अनन्तजीववनस्पतेराहारश्च पूर्ववदेव अवसेयः । ततः कृष्णलेश्यो नैरयिकः अल्पकर्मवान् नीललेश्यो नैरयिकश्च महाकर्मवान् संभवति ? स्थित्यपेक्षया तदुभयसभवात् । एवं नील-लेश्या जीवः अल्पकर्मवान्, कापोतलेश्यश्च महाकर्मवान् स्यात् ? तत्रापि स्थित्यपेक्षया तदुभयसभवात् । ततो वेदना किं निर्जरा, निर्जरा वा किं वेदना भवति ? इति प्रश्नः । नेत्युत्तरम्, उभयोर्भिन्नस्वरूपत्वात् । एवं

अपने२ जीवसे व्याप्त रहते हैं अतःवनस्पति किस तरहसे आहार करता है ऐसा प्रश्न, इसका उत्तर ऐसा है कि मूल, कन्द, स्कन्ध यावत् बीजतक के जितने अपने२ जीव है वे आपसमें एक दूसरे के साथ अर्थात् उत्तरोत्तरके जीवका पूर्व पूर्वके जीवके साथ संबंध है तथा मूलका पृथिवीकायिकके साथ संबंध है इससे वनस्पति के भी आहारकी निष्पत्ति हो जाती है । अनन्तकायवाली वनस्पतिका आहार भी इसी तरहसे जानना चाहिये । प्र. कृष्णलेशयवाला नारकजीव, अल्पकर्मवाला और नीललेश्यावाला नारकजीव महाकर्म-वाला क्या हो सकता है ? उ. स्थितिकी अपेक्षासे ये दोनों बाते हो सकती हैं । प्र. इसी तरहसे क्या नीललेश्यावाला जीव अल्प-कर्मवाला और कापोतलेश्यावाला जीव महाकर्मवाला हो सकता है ? उ. स्थितिकी अपेक्षासे ये भी दोनों बातें बन सकती है । प्र. जो वेदना है वह निर्जरा है या जो निर्जरा है वह वेदना है ? उ. ऐसा

બીજ પોતપોતાના જીવથી વ્યાપ્ત રહે છે, તો વનસ્પતિ કઇ રીતે આહાર કરે છે?

ઉત્તર- મૂળથી લઇને બીજ પર્યન્તના અંગોમાંના પ્રત્યેક અંગના જેટલા પોતપોતાના જીવ હોય છે તેઓ ઉત્તરોત્તર એકબીજાની સાથે સંબંધવાળા છે, એટલે કે ઉત્તરોત્તરના જીવનો પૂર્વપૂર્વના જીવ સાથે સંબંધ હોય છે, તથા મૂળનો પૃથ્વીકાયિકની સાથે સંબંધ હોય છે, તેથી વનસ્પતિના આહારની નિષ્પત્તિ (નિર્માણ) થઇ જાય છે. અનંત કાયવાળી વનસ્પતિનો આહાર પણ એજ પ્રમાણે સમજવો.

પ્રશ્ન- શું કૃષ્ણલેશ્યાવાળો નારક જીવ અલ્પ કર્મવાળો અને નીલ લેશ્યાવાળો નારક જીવ મહા કર્મવાળો હોઇ શકે છે? ઉત્તર- સ્થિતિની અપેક્ષાએ તે બન્ને વાત સંભવી શકે છે. પ્રશ્ન- જે વેદના છે તે નિર્જરા છે, કે જે નિર્જરા છે તે વેદના છે?

नैरयिकाणामपि वेदना न निर्जरा, निर्जरा वा न वेदना। एवं योकर्म वेदितं न तदेव निर्जरितम्, यदेवं निर्जरितम् न तदेव वेदितम्, एवं यदेव वेदयति न तदेव निर्जरयति, यदेव वा निर्जरयति न तदेव वेदयति। तथा यदेव वेदयिष्यति न तदेव निर्जरयिष्यति, एवं यो वेदनासमयः, न स एव निर्जरा समयः, नैरयिकाणां वेदनायाः निर्जरायाश्च भिन्नसमयोक्तम्। नैरयिको जीवद्रव्यत्वेन शाश्वतः, नैरयिकादिपर्यायतया अशाश्वतः॥

वनस्पतिकायिकाहारवक्तव्यता।

द्वितीयोद्देशके जीवविशेष वक्तव्यता प्रोक्ता, साम्प्रतं जीवाधिकारात् जीव विशेष वनस्पति कायिकस्याल्पाहारादिवक्तव्यतामाह-'वणस्सइकाइयाणं'इत्यादि।

नहीं है। क्योंकि दोनोंका स्वरूप भिन्न२ है। इस तरहसे नैरयिक जीवोंकी भी वेदना न निर्जरारूप है और न निर्जरावेदनारूप है। इसी तरहसे जो कर्मवेदित हुआ है वही निर्जरित हुआ है, जो निर्जरित हुआ है वही वेदित हुआ है' ऐसा भी नहीं है। तथा जीव जिस कर्मको वेदता है उसी कर्मकी वह निर्जरा करता है, उसीको जीव वेदता है ऐसा भी नहीं है। तथा ऐसा भी नहीं है कि जीव जिस कर्मका वेदन करेगा, उसी कर्मकी वह निर्जरा करेगा। तथा जो समय वेदनाका होता है वही समय निर्जराका नहीं होता है क्योंकि नैरयिक जीवोंके वेदनाका और निर्जराका समय भिन्न२ होता है। नैरयिक जीव द्रव्यकी अपेक्षासे शाश्वत है और नैरयिक आदि पर्यायकी अपेक्षासे अशाश्वत है।

ઉત્તર– એવું સંભવી શકતું નથી, કારણ કે તે બન્નેના સ્વરૂપમાં જ ભિન્નતા રહેલી છે એ જ પ્રમાણે નારક જીવોની વેદના પણ નિર્જરારૂપ નથી, અને નિર્જરા વેદનારૂપ નથી એ જ પ્રમાણે જે કર્મ વેદિત થયું છે તે નિર્જરિત થયું છે અને જે નિર્જરિત-થયું છે તે વેદિત થયુ છે, એવુ પણ નથી તથા એવું પણ નથી કે જીવ જે કર્મને વેદે છે એ જ કર્મની તે નિર્જરા કરે છે, અને જે કર્મની નિર્જરા કરે છે તેનુજ વેદન કરે છે એવુ પણ નથી કે જીવ જે કર્મનુ વેદન કરશે એજ કર્મની નિર્જરા કરશે, તથા જે સમય વેદનાનો હોય છે એ જ સમય નિર્જરાનો પણ હોતો નથી, કારણ કે નારક જીવોની વેદનાનો અને નિર્જરાનો સમય ભિન્ન ભિન્ન હોય છે. નારક જીવ દ્રવ્યની અપેક્ષાએ શાશ્વત છે અને નૈરયિક આદિ પર્યાયની અપેક્ષાએ અશાશ્વત છે. આ બધા વિષયોનુ આ ઉદ્દેશકમાં સૂત્રકારે પ્રતિપાદન કર્યું છે.

मूलम्—वणस्सइकाइया णं भंते ! किं कालं सव्वप्पाहारगा वा सव्वमहाहारगा वा भवंति ? गोयमा ! पाउसवरिसारत्तेसु णं एत्थ णं वणस्सइकाइया सव्वमहाहारगा भवंति, तयाणंतरं च णं सरए, तयाणं तरं च णं हेमंते, तयाणंतरं च णं वसंते, तयाणंतरं च णं गिम्हे। गिम्हासु णं वणस्सइकाइया सव्वप्पाहारगा भवंति। जइ णं भंते ! गिम्हासु वणस्सइकाइया सव्वप्पाहारगा भवंति, कम्हा णं भंते ! गिम्हासु बहवे वणस्सइकाइया पत्तिया, पुप्फिया, फलिया, हरियगरेरिज्जमाणा, सिरीए अईव अईव उवसोभेमाणा, उवसोभेमाणा चिट्ठंति ? गोयमा ! गिम्हासु णं बहवे उसिणजोणिया जीवा य, पोग्गला य वणस्सइकाइयत्ताए वक्कमंति विउक्कमंति, चयंति, उववज्जंति, एवं खलु गोयमा ! गिम्हासु बहवे वणस्सइकाइया पत्तिया, पुप्फिया, जाव चिट्ठंति ॥ सू० १ ॥

छाया—वनस्पतिकायिकाः खलु भदन्त ! कं कालं सर्वाल्पाहारका वा, सर्वमहाहारका वा भवन्ति ? गौतम ! प्रावृड्-वर्षारात्रयोः खलु, अत्र खलु

वनस्पतिकायिक आहारवक्तव्यता

'वणस्सइकाइयाणं भंते !' इत्यादि।

सूत्रार्थ—(वणस्सइकाइयाणं भंते ! किं कालं सव्वप्पाहारगा वा, सव्वमहाहारगा वा भवंति) हे भदन्त ! वनस्पति कायिक जीव किस काल में सब से कम अल्प आहारवाले होते हैं और किस कालमें

વનસ્પતિકાયિક જીવોના આહારની વક્તવ્યતા–

'वणस्सइकाइयाणं भंते !' ઇત્યાદિ–

સૂત્રાર્થ– (वणस्सइकाइयाणं भंते ! किं कालं सव्वप्पाहारगा वा, सव्वमहाहारगा वा भवंति ?) હે ભદન્ત ! વનસ્પતિકાયિક જીવ કયા કાળે (ઋતુમાં) સૌથી અલ્પ આહારવાળા હોય છે, અને કયે કાળે સૌથી અધિક આહારવાળા હોય છે ?

वनस्पतिकायिकाः सर्वमहाहारका भवन्ति, तदनन्तरं च खलु शरदि, तदनन्तरं च खलु हेमन्ते, तदनन्तरं च खलु वसन्ते, तदनन्तरं च खलु ग्रीष्मे। ग्रीष्मेषु खलु वनस्पतिकायिकाः सर्वाल्पाहारका भवन्ति। यदि खलु भदन्त ! ग्रीष्मेषु वनस्पतिकायिका सर्वाल्पाहारका भवन्ति, कस्मात् खलु भदन्त ! ग्रीष्मेषु बहवो वनस्पतिकायिकाः पत्रिताः, पुष्पिताः, फलिताः,

---

सब से अधिक आहारवाले होते है ? (गोयमा) हे गौतम ! (पाउस वरिसारत्तेसु णं एत्थ णं वणस्सइ काइया सव्व महाहारगा भवंति, तयाणंतरं च णं सरए तयाणंतरं च णं हेमंते, तयाणंतरं च णं वसंते, तयाणंतरं च णं गिम्हे) वनस्पतिकायिक प्रावृट्ऋतुमें-श्रावण आषाढ महीनेमें और वर्षाऋतुमें-भाद्रपद आश्विन मास में, सबसे अधिक आहारवाले होते हैं। इसके बाद शरद् ऋतुमें, इसके बाद हेमंत ऋतुमें, इसके बाद वसन्त ऋतुमें इसके बाद ग्रीष्मऋतु में वे अल्प आहारवाले होते हैं। (गिम्हासु णं वणस्सइकाइया सव्वप्पाहारगा भवंति) ग्रीष्मऋतु में तो वे सबसे कम आहारवाले हो जाते हैं। (जइ णं भंते ! गिम्हासु वणस्सइकाइया सव्वप्पाहारगा भवंति) हे भदंत ! यदि ग्रीष्मऋतु में वनस्पति कायिक जीव सब से कम आहारवाले हो जाते हैं तो (कम्हा णं भंते ! गिम्हासु बहवे वणस्स इकाइया पत्तिया, पुप्फिया, फलिया, हरियगरेरिज्जमाणा सिरीए, अईव,

---

(गोयमा ! હે ગૌતમ ! (पाउसवरिसारत्तेसु णं एत्थ णं वणस्सकाइया सव्वमहाहारगा भवंति, तयाणंतरं च णं सरए तयाणंतरं च णं हेमंते, तयाणंतरं च णं वसंते, तयाणंतरं च णं गिम्हे) વનસ્પતિકાયિક પ્રાવૃટ્ ઋતુમાં (વર્ષાઋતુમા) (અષાઢ માસથી આસો માસ સુધીના મહિનાઓમા) સૌથી અધિક આહારવાળા હોયછે, ત્યારબાદ ઉત્તરોત્તર અધિકને અધિક અલ્પાહારવાળા થતા જાય છે એટલે કે ગ્રીષ્મ કરતાં શરદમા, શરદ કરતા હેમન્તમા, હેમન્ત કરતાં વસંતમા અને વસંત કરતાં ગ્રીષ્મમાં એમ ઉત્તરોત્તર વધારેને વધારે અલ્પાહારી થતાં જાય છે (गिम्हासु णं वणस्सइकाइया सव्वप्पाहारगा भवंति) આ રીતે વનસ્પતિકાયિક જીવો ગ્રીષ્મઋતુમા સૌથી વધારે અલ્પાહારવાળા હોય છે. (जइणं भंते ! गिम्हासु वणस्सइकाइया सव्वप्पहारगा भवंति कम्हाणं भंते ! गिम्हासु बहवे वणस्सइकाइया पत्तिया, पुप्फिया, फलिया, हरियगरेरिज्जमाणा सिरीए, अईव अईव,

हरितकराराज्यमानाः, श्रिया अतीव, अतीव, उपशोभमानाः, उपशोभमानाः तिष्ठन्ति ? गौतम ! ग्रीष्मेषु खलु बहवः उष्णयोनिकाः जीवाश्च, पुद्गलाश्च वनस्पतिकायिकतया अपक्रामन्ति व्युत्क्रामन्ति, च्यवन्ते उपपद्यन्ते, एवं खलु गौतम ! ग्रीष्मेषु बहवो वनस्पतिकायिकाः पत्रिताः पुष्पिताः यावत्-तिष्ठन्ति ॥सू. १॥

उवसोभेमाणा, उवसोभेमाणा चिट्ठंति) फिर अनेक वनस्पति कायिक किस कारण से ग्रीष्मऋतु में पत्तोंवाले, पुष्पोंवाले, फलोंवाले होते हुए हरे भरे बनकर वनकी शोभा से अत्यन्त सुशोभित होते हैं ? (गोयमा) हे गौतम ! (गिम्हासु णं बहवे उसिणजोणिया जीवा य, पोग्गला य वणस्सइकाइयत्ताए वक्कमंति, विउक्कमंति, चयंति, उववज्जंति-एवं खलु गोयमा ! गिम्हासु बहवे वणस्सइकाइया पत्तिया पुप्फिया जाव चिट्ठंति) ग्रीष्मऋतु में अनेक उष्ण योनिवाले जीव और पुद्गल वनस्पतिकाय से बाहर निकलते हैं, वनस्पतियोंमें आते हैं, मरते हैं, उत्पन्न होते हैं-इस कारण हे गौतम ! ग्रीष्मऋतु में अनेक वनस्पति कायिक पत्रित, पुष्पित, फलित होते हुए अपनी नीलिमा से हरे भरे बनकर वनकी शोभा से अत्यन्त सुशोभित होते हैं ।

टीकार्थ—द्वितीय उद्देशक में जीवकी विशेष वक्तव्यता प्रकट की गई है-अब सूत्रकार जीव का ही अधिकार होने के कारण जीवविशेष जो वनस्पति कायिक हैं उसके आहार आदिकी वक्तव्यता को कहते हैं

उवसोभेमाणा, उवसोभेमाणा चिट्ठंति) હે ભદન્ત ! જો વનસ્પતિકાયિક જીવો ગ્રીષ્મઋતુમા સૌથી અધિક અલ્પાહારી હોય છે, તો ગ્રીષ્મઋતુમાં શા કારણે વનસ્પતિ કાયિકો પાન, ફૂલ અને ફળથી હરિયાળા બનીને વનની શોભાને અત્યંત વધારનાર બને છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (गिम्हासु णं बहवे उसिणजोणिया जीवा य, पोग्गला य, वणस्सइकायत्ताए वक्कमंति, विउक्कमंति, चयंति उववज्जंति – एवं खलु गोयमा ! गिम्हासु बहवे वणस्सइकाइया पत्तिया, पुप्फिया जाव चिट्ठंति) ગ્રીષ્મઋતુમાં અનેક ઉષ્ણ યોનિવાળાં જીવો અને પુદ્ગલો વનસ્પતિકાયમાંથી બહાર નીકળે છે, વનસ્પતિમાં આવે છે મરે છે અને ઉત્પન્ન થઇ જાય છે. હે ગૌતમ ! તે કારણે ગ્રીષ્મઋતુમાં અનેક વનસ્પતિકાયિકો પત્ર, ફૂલ અને ફળોથી હરિયાળાં બનીને વનની શોભામા વૃદ્ધિ કરતા હોય છે, અને અત્યન્ત સુશોભિત લાગતાં હોય છે

ટીકાર્થ– બીજા ઉદ્દેશકમાં જીવનુ વિશેષ નિરૂપણુ કરવામાં આવ્યુ. વનસ્પતિ-કાયિક પણ જીવરૂપ જ હોય છે તેથી સુત્રકાર આ સુત્રમા જીવવિશેષરૂપ વનસ્પતિકાયિકના આહાર આદિનુ નિરૂપણુ કરે છે– આ વિષયને અનુલક્ષીને ગૌતમ સ્વામી મહાવીર

टीका— 'वणस्सइकाइया णं भंते ! किं कालं सव्वप्पाहारगा वा, सव्वमहाहारगा वा भवंति ?' गौतमः पृच्छति–हे भदन्त ! वनस्पतिकायिकाः खलु कं कालं कस्मिन् काले सर्वाल्पाहारकाः सर्वाल्पः=सर्वस्मादल्पः=न्यूनान्न्यूनः आहारो येषां ते सर्वाल्पाहाराः, त एव सर्वाल्पाहारकाः न्यूनान्न्यूनतराहारवन्तो भवन्ति ? अथ च कस्मिन् काले सर्वमहाहारकाः अधिकादधिकतराहारका भवन्ति ? भगवानाह–गोयमा ! पाउसवरिसारत्तेसु णं' हे गौतम ! प्रावृड्ऋतौ वर्षाऋतौ च खलु, 'एत्थ णं वणस्सइकाइया सव्वमहाहारगा भवंति' अत्र खलु वनस्पतिकायिकाः सर्वमहाहारकाः भवन्ति, प्रावृषि वर्षारात्रे च उदकस्नेहकबहुल्यात् महाऽऽहारता प्रतिपादिता, प्रावृट् च आषाढ–श्रावणौ बोध्यम्, वर्षारात्रोभाद्रपदाऽश्वयुजौ तत्र. 'तयाणंतरं च णं सरए' तदनन्तरम् प्रावृड्वर्षानन्तरं

इसमें गौतम स्वामी प्रभुसे ऐसा पूछ रहे हैं कि 'वणस्सइकाइयाणं भंते ! किं कालं सव्वप्पाहारगा वा सव्वमहाहारगा वा भवंति' हे भदन्त ! वनस्पतिकायिक जीव किस कालमें सर्वाल्पाहार–सब से कम है आहार जिन्होंका ऐसे अर्थात् न्यूनसे न्यूनतर आहारवाले होते हैं ? तथा किस कालमें वे सर्व महाहारक अधिकसे अधिकतर आहारवाले होते हैं ? इसके उत्तरमें प्रभु उनसे कहते हैं कि 'गोयमा' हे गौतम ! 'पाउसवरिसारत्तेसु णं' प्रावृड्ऋतुमें और वर्षाऋतुमें 'एत्थ णं वणस्सइकाइया सव्वमहाहारगा भवंति' वनस्पतिकायिक सबसे अधिकतर आहारवाले होते हैं क्योंकि प्रावृट् और वर्षाऋतुमें उदक स्नेहकी बहुलता रहती है इसलिये महाहारताका वनस्पतिकायिकोंमें प्रतिपादन किया गया है । अषाढ और श्रावणमास ये वर्षाऋतुके महीने

प्रभुने एवो प्रश्न पूछे छे के– 'वणस्सइकाइया णं भंते ! किं कालं सव्वप्पाहारगा वा, सव्वमहाहारगा वा भवंति ?' हे भदन्त ! [illegible] सौथी अल्प [illegible]

[illegible] 'गोयमा !' हे गौतम ! 'पाउसवरिसारत्तेसु णं' [illegible] 'एत्थ णं वणस्सइकाइया सव्वमहाहारगा भवंति' [illegible] ते [illegible] ऋतुमां [illegible] वर्षाऋतु [illegible] 'तयाणंतरं च णं सरए' [illegible]

च खलु शरदि कार्तिकमार्गशीर्षमासे वनस्पतिकायिकाः प्रावृड्वर्षापेक्षया अल्पाहारका भवन्ति, 'तयाणंतरं च णं हेमंते' तदनन्तरं शरदः अनन्तरं च खलु हेमन्ते पौषमाघरूपे वनस्पतिकायिकाः तदपेक्षया अल्पाहारकाः भवन्ति, 'तया णं तरं च णं वसंते' तदनन्तरं हेमन्तानन्तरं च वसन्ते फाल्गुनचैत्ररूपे वनस्पतिकायिकाः तदपेक्षया अल्पाहारका भवन्ति, 'तयाणंतरं च णं' गिम्हे' तदनन्तरं वसन्तऋत्वनन्तरं च खलु ग्रीष्मे वैशाखज्येष्ठरूपे वनस्पतिकायिकाः वसन्तापेक्षया अल्पाहारकाः भवन्ति। तदुपसंहरति-'गिम्हासु णं वणस्सइकाइया सव्वप्पाहारगा भवंति' हे गौतम! अत एव ग्रीष्मेषु खलु वनस्पतिकायिकाः सर्वाल्पाहारका भवन्ति। गौतमः पृच्छति- 'जइ णं भंते! गिम्हासु वणस्सइ काइया सव्वप्पाहारगा भवंति' हे भदन्त! यदि खलु ग्रीष्मेषु=ग्रीष्मऋतुषु वनस्पतिकायिकाः सर्वाल्पाऽऽ-

हैं। भाद्रपद और आश्विन ये शरदृतुके महीने हैं। 'तयाणंतरं च णं सरए' प्रावृड् वर्षाके बाद शरदृतुमें वनस्पतिकायिक प्रावृट्वर्षाकी अपेक्षा अल्पआहारवाले होते हैं। 'तयाणंतरं च णं हेमंते' शरद्के बाद हेमन्तमें वनस्पतिकायिक शरदृतु की अपेक्षा और भी कम आहारवाले होते हैं 'तयाणंतरं च णं वसंते' हेमन्तके बाद वसन्तमें वनस्पतिकायिक हेमन्तकी अपेक्षा और भी कम आहारवाले होते हैं 'तयाणंतरं च णं गिम्हे' वसन्तके बाद ग्रीष्ममें वनस्पतिकायिक वसन्तकी अपेक्षा और भी कम आहारवाले होते हैं। 'गिम्हासु णं वणस्सइकाइया सव्वप्पाहारगा भवंति' हे गौतम! इसीलिये ग्रीष्मऋतुमें वनस्पतिकायिक बिलकुल कम आहारवाले हो जाते हैं। अब गौतमस्वामी प्रभुसे ऐसा पूछते हैं 'जइणं भंते! गिम्हासु वणस्सइकाइया सव्वप्पाहारगा भवंति' कि हे भदन्त! यदि ग्रीष्मऋतुमें वनस्पति-

કાયિક પ્રાવૃટ-વર્ષા કરતા અલ્પ આહારવાળા હોય છે. 'तयाणंतरं च णं हेमंते' ત્યારબાદ હેમન્તઋતુમા વનસ્પતિકાયિક શરદઋતુ કરતાં પણ અલ્પ આહારવાળા હોય છે. 'तयाणतरं च णं वसंते' ત્યારબાદ વસંતઋતુમા તેઓ હેમન્તઋતુ કરતાં પણ વધારે અલ્પાહારી હોય છે 'तयाणंतरं च णं गिम्हे' ત્યારબાદ આવતી ગ્રીષ્મઋતુમાં તો વનસ્પતિકાયિક વસંતઋતુ કરતા પણ અધિક અલ્પાહારવાળા હોય છે 'गिम्हासु णं वणस्सइकाइया सव्वप्पाहारगा भवंति' હે ગૌતમ! આ રીતે ગ્રીષ્મઋતુમાં વનસ્પતિકાયિક બિલકુલ ન્યૂન આહારવાળા હોય છે. હવે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે- 'जइणं भंते! गिम्हासु वणस्सइकाइया सव्वप्पाहारगा भवंति' હે ભદન્ત! જો વનસ્પતિકાયિક ગ્રીષ્મઋતુમાં સૌથી અલ્પ આહારવાળા હોયછે,

हारकाः भवन्ति तर्हि कम्हा णं भंते ! गिम्हासु बहवे वणस्सइ काइका पत्तिया, पुष्फिया, फलिया, हरियगरेरिज्जमाणा, सिरीए अईव, अईव, उवसोभेमाणा उवसोभेमाणा चिट्ठंति' हे भदन्त ! कस्मात् कथं खलु ग्रीष्मेषु बहवो वनस्पतिकायिकाः= पत्रिताः=पत्रवन्तः अधिकपल्लववन्तः, पुष्पिताः=पुष्पवन्तः, फलिताः=फलवन्तः, हरितक राराज्यमानाः, हरितकाः नीलाः, तैः राराज्यमाना अतिदेदीप्यमानाः श्रिया वनलक्ष्म्या वनशोभया अतीव अतीव=सर्वोत्कर्षेण उपशोभमानाः उपशोभमानाः अतिशयेन शोभमानाः तिष्ठन्ति=विराजन्ते ?' भगवानाह-'गोयमा ! गिम्हासु णं बहवे उसिणजोणिया जीवा य, पोग्गला य वणस्सइकाइयत्ताए

कायिक सबसे कम आहारवाले होते हैं, तो 'कम्हाणं भंते ! गिम्हासु बहवे वणस्सइकाइया पत्तिया, पुष्फिया, फलिया, हरियगरेरिज्जमाणा सिरीए अईव२ उवसोभेमाणा२ चिट्ठंति' हे भदन्त ! किस कारणसे ग्रीष्मऋतुमें अनेक वनस्पतिकायिक अधिक पत्रोंवाले, अधिकपुष्पोंवाले, फलवाले होते हुए अपनी२ हरियालीसे अत्यन्त देदीप्यमान बनकर वनलक्ष्मी द्वारा सर्वोत्कृष्ट शोभावाले बनते हैं ? पूछनेवाले का भाव ऐसा है कि जब ग्रीष्मऋतु में वनस्पतिकायिक सब से कम आहार ग्रहण करते है तो फिर ऐसी स्थिति में उनका फलना फूलना वगैरह कैसे हो सकता है ? परन्तु ग्रीष्मऋतु में कितनेक वनस्पतिकायिकों में इस से उलटी ही बात देखने में आती है इस समय वे खूब मनमाने फलते फूलते हुए नजर आते हैं। सो ऐसा क्यों होता है ? इसके उत्तर में प्रभु उनसे कहते है कि- 'गोयमा' हे गौतम ! 'गिम्हासु णं बहवे उसिणजोणिया जीवा य

तो 'कम्हा णं भंते ! गिम्हा सु बहवे वणस्सइकाइया पत्तिया, पुष्फिया, फलिया, हरियगरेरिज्जमाणा सिरीए अईव अईव उवसोभेमाणा उवसोभेमाणा चिट्ठंति' हे ભદન્ત ! શા કારણે ગ્રીષ્મઋતુમાં જ અનેક વનસ્પતિકાયિકો અધિક પત્રોવાળાં, અધિક ફૂલોવાળાં અને અધિક ફળોવાળાં બનીને પોતપોતાની હરિયાળીથી અત્યંત દેદિપ્યમાન બનીને વનશ્રી દ્વારા સર્વોત્કૃષ્ટ શોભાવાળા બને છે ? આ પ્રશ્નનું તાત્પર્ય નીચે પ્રમાણે છે-વનસ્પતિકાયિક ગ્રીષ્મઋતુમા સૌથી ઓછો આહાર ગ્રહણ કરે છે છતાં પણ એ ઋતુમાં તેમને ફૂલ-ફળ કેવી રીતે આવે છે ? ખરી રીતે તો ગ્રીષ્મમા વનસ્પતિકાયિકોને ઓછામાં ઓછા ફૂલ-ફળ આવવા જોઈએ. પરન્તુ કેટલાક વનસ્પતિકાયિકો તો ગ્રીષ્મઋતુમાં અધિકતર પત્ર, ફૂલ અને ફળથી યુકત હોય છે અને એ રીતે તેઓ વનની શોભામા અભિવૃદ્ધિ કરતાં હોય છે એવું કેવી રીતે બને છે ?

वक्कमंति विउक्कमंति, चयंति उववज्जंति' हे गौतम ! ग्रीष्मेषु खलु बहवः उष्णयोनिकाः उष्णमेव योनिर्येषां ते तथा जीवाश्च, पुद्गलाश्च वनस्पतिकायिकतया अपक्रामन्ति=वनस्पतिकायतो निस्सरन्ति । व्युत्क्रामन्ति=वनस्पतिषु आगच्छन्ति । तथा-च्यवन्ते=म्रियन्ते, उपपद्यन्ते=उत्पद्यन्ते । 'एवं खलु गोयमा ! गिम्हासु बहवे वणस्सइकाइया पत्तिया, पुप्फिया, जाव-चिट्ठंति' एवमुक्तरीत्या खलु हे गौतम ! ग्रीष्मेषु बहवः वनस्पतिकायिकाः पत्रिताः पुष्पिताः फलिताः हरितकराराज्यमानाः श्रिया अतीव अतीव उपशोभमानाः उपशोभमानाः तिष्ठन्ति ॥सू० १॥

मूलस्कन्धादिजीववक्तव्यता ।

जीवाधिकाराद् वनस्पतिजीववक्तव्यतामाह-'से णूणं भंते !' इत्यादि ।

मूलम्-से णूणं भंते ! मूलामूलजीवफुडा, कंदा कंदजीवफुडा जाव बीया बीयजीवफुडा ? हंता, गोयमा ! मूला मूलजीवफुडा कंदा कंदजीवफुडा जाव-बीया बीयजीव फुडा। जइ णं भंते !

पोग्गला य वणस्सइकाइयत्ताए वक्कमंति, विउक्कमंति, चयंति, उववज्जंति' ग्रीष्मऋतु में अनेक उष्णयोनिवाले जीव एवं पुद्गल वनस्पतिकाय-से निकलते हैं, वनस्पतियों में आते है, तथा मरते हैं-और उत्पन्न होते हैं इस उक्तरीतिके अनुसार हे गौतम ! ग्रीष्मऋतुमें अनेक वनस्पतिकायिक पत्रित, पुष्पित, फलित होते हुए अपनी२ हरियालीसे अत्यन्त देदीप्यमान बनकर वनलक्ष्मी द्वारा सर्वोत्कृष्ट शोभासे संपन्न बन जाते हैं ॥ सू० १ ॥

તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે- 'गोयमा !' હે ગૌતમ ! 'गिम्हासु णं बहवे उसिणजोणिया जीवा य पोग्गला य वणस्सइकाइयत्ताए वक्कमंति, विउक्कमंति, चयंति, उववज्जंति' ગ્રીષ્મઋતુમાં અનેક ઉષ્ણ યોનિવાળાં જીવો અને પુદ્ગલો વનસ્પતિકાયમાંથી નીકળે છે, વનસ્પતિકાયમાં આવે છે, મરે છે અને ઉત્પન્ન થાય છે. હે ગૌતમ ! ઉપર્યુક્ત રીતે ગ્રીષ્મઋતુમા વનસ્પતિકાયિક પત્રયુક્ત, પુષ્પયુક્ત ફૂલયુક્ત બને છે, અને પોતપોતાની હરિયાળીથી અત્યન્ત દેદીપ્યમાન થઇને વનલક્ષ્મી દ્વારા સર્વોત્કૃષ્ટ શોભાવાળાં બની જાય છે. ॥સૂ. ૧॥

मूला मूलजीवफुडा, कंदा कंदजीव फुडा जाव बीया बीयजीव फुडा, कम्हा णं भंते ! वणस्सइकाइया आहारेंति, कम्हा परिणामेंति ? गोयमा ! मूलामूलजीवफुडा पुढवीजीवपडिबद्धा तम्हा आहारेंति, तम्हा परिणामेंति, कंदा कंदजीवफडा मूलजीव पडिबद्धा, तम्हा आहारेंति, तम्हा परिणामेंति, एवं जाव- बीया बीयजीवफडा फलजीवपडिबद्धा तम्हा आहारेंति, तम्हा परिणामेंति ॥ सू० २ ॥

छाया—अथ नूनं भदन्त ! मूलानि मूलजीवस्पृष्टानि, कन्दाः कन्दजीवस्पृष्टाः यावत्-बीजानि बीजजीवस्पृष्टानि ? हन्त गौतम ! मूलानि मूलजीवस्पृष्टानि, कन्दाः कन्दजीवस्पृष्टाः यावत्-बीजानि बीजजीवस्पृष्टानि, यदि खलु भदन्त ! मूलानि मूलजीवस्पृष्टानि, कन्दाः कन्दजीवस्पृष्टाः

मूलस्कन्धादि जीव वक्तव्यता-

'से णूणं भंते ! मूलो मूलजोवफुडा' इत्यादि

सूत्रार्थ-(से णूणं भंते ! मूला मूलजीवफुडा, कंदा, कंदजीव फुडा जाव बीया, बीयजीव फुडा) हे भदन्त ! क्या मूल मूलजीव से व्याप्त हैं ? कंद कंदजीवसे व्याप्त हैं ? यावत् बीज बीजजीवसे व्याप्त हैं ? (हंता गोयमा) हां गौतम ! (मूला मूलजीव फुडा, कंदा कंदजीव फुडा, जाव बीया बीयजीव फुडा) मूल मूलजीवसे व्याप्त हैं, कन्द कन्दजीवसे व्याप्त हैं, यावत् बीज बीजजीवसे व्याप्त हैं। (जइ णं

મૂળ સ્કન્ધ આદિ જીવ વકતવ્યતા-

'से णूणं भंते ! मूला मूलजीवफुडा' ઇત્યાદિ

સૂત્રાર્થ-(से णूणं भंते ! मूला मूलाजीवफुडा, कंदा कंदजीव फुडा, जाववीया बीय जीव फुडा ?) હે ભદન્ત ! શું મૂળ મૂળજીવોથી વ્યાપ્ત હોય છે? શું કંદ કંદજીવોથી વ્યાપ્ત હોય છે, (યાવત્) બીજ બીજજીવોથી વ્યાપ્ત હોય છે (हंता गोयमा') હા ગૌતમ मूला मूलजीवफुडा कंदा कंदजीवफुडा जाव बीया बीय जीव फुडा) મૂળ મૂળ જીવોથી વ્યાપ્ત હોય છે, કંદ કંદ જીવોથી વ્યાપ્ત હોય છે યાવત્ બીજ બીજ જીવોથી વ્યાપ્ત હોય છે. (जइणं भंते ! मूला मूलजीव

यावत्-बीजानि बीजजीवस्पृष्टानि कस्मात् खलु भदन्त ! वनस्पतिकायिका आहरन्ति ? कस्मात् परिणमयन्ति ? गौतम ! मूलानि मूलजीवस्पृष्टानि पृथिवीजीवप्रतिबद्धानि तस्मात् आहरन्ति, तस्मात् परिणमयन्ति, एवं यावत्-

भंते ! मूला मूलजीव फुडा, जाव बीया बीयजीवफुडा, कम्हा णं भंते ! वणस्सइकाइया आहारेंति कम्हा परिणामेंति) हे भदन्त ! यदि मूल मूलजीवसे स्पृष्ट व्याप्त हैं यावत् बीज बीजजीवसे व्याप्त हैं तो किस कारणसे हे भदन्त ! वनस्पतिकायिक किसरीतिसे आहारकरते हैं और उस आहारको किस तरहसे परिणमाते हैं ? (गोयमा) हे गौतम ! (मूला मूलजीवफुडा, पुढवीजीव पडिबद्धा तम्हा आहारेंति, तम्हा परिणामेंति, कंदा कंदजीवफुडा मूलजीवपडिबद्धा, तम्हा आहारेंति, तम्हा परिणामेंति, एवं जाव बीया बीयजीवफुडा, फलजीवपडिबद्धा, तम्हा आहारेंति, तम्हा परिणामेंति) मूल मूलजीवोंसे व्याप्त है और वे मूलजीव पृथिवी जीवके साथ प्रतिबद्ध जुडेहुए रहते हैं इसलिये वनस्पतिकायिक जीव आहार करते हैं और उस गृहीत आहारको वे परिणमाते हैं। कंद कंदके जीवोंसे व्याप्त हैं और वे कंदके जीव मूलजीवोंके साथ प्रतिबद्ध रहते हैं। इसलिये वे आहार करते हैं। और उस गृहीत आहारको वे परिणमाते हैं। कंद कंदके जीवोंसे व्याप्त हैं और वे कंदके जीव मूलजीवोंके साथ प्रतिबद्ध रहते हैं। इसलिये वे आहार करते हैं और उस गृहीत आहारको परिणमाते है। इसी तरहसे यावत्बीज बीज जीवोंसे व्याप्त

फुडा, जाव बीया बीयजीव फुडा, कम्हा णं भंते ! वणस्सइकाइया आहारेंति, कम्हा परिणामेंति) હે ભદન્ત ! જો મૂળ મૂળજીવોથી સ્પૃષ્ટ-વ્યાપ્ત હોય છે, (यावत्) બીજ બીજજીવોથી વ્યાપ્ત હોય છે, તો હે ભદન્ત ! વનસ્પતિકાયિક જીવો કેવી રીતે આહાર ગ્રહણ કરે છે, અને તે આહારને કેવી રીતે પરિણમાવે છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! मूला मूलजीवफुडा, पुढवीजीव पडिबद्धा, तम्हा आहारेंति, तम्हा परिणामेंति, एवं जाव बीया बीयजीव फुडा, फलजीवपडिबद्धा, तम्हा आहारेंति, तम्हा परिणामेंति) મૂળ મૂળજીવોથી વ્યાપ્ત હોય છે, અને તે મૂળજીવો પૃથ્વીજીવોની સાથે સંબદ્ધ-સંલગ્ન હોય છે, તેથી વનસ્પતિકાયિક જીવો આહાર કરે છે, અને ગ્રહણ કરેલા આહારનુ પરિણમન કરે છે કન્દ કન્દના જીવોથી વ્યાપ્ત હોય છે, અને તે કન્દજીવો સાથે સંલગ્ન રહે છે, તેથી તેઓ આહાર કરે છે અને તે ગૃહીત આહારનુ પરિણમન કરે છે. એજ પ્રમાણે બીજ

बीजानि बीजजीवस्पृष्टानि फलजीवप्रतिबद्धानि तस्मात् आहरन्ति, तस्माद् परिणमयन्ति ॥सू० २॥

टीका-'से णूणं भंते ! मूला मूलजीवफुडा, कंदा कंदजीवफुडा जाव-बीया बीयजीवफुडा ?' गौतमः पृच्छति-हे भदन्त !, अथ नूनं निश्चितं किं मूलानि वनस्पतिमूलभागाः मूलजीवैः स्पृष्टानि व्याप्तानि सन्ति, कन्दा कन्दजीवैः स्पृष्टाः यावत् बीजानि बीजजीवैः स्पृष्टानि व्याप्तानि सन्ति किम् ? भगवानाह- 'हंता, गोयमा ! मूला मूलजीवफुडा, कंदा कंदजीवफुडा जाव-बीया बीयजीव-

हैं और वे फलके जीवोंके साथ प्रतिबद्ध रहते हैं और उस आहारको परिणमाते हैं ।

टीकार्थ-जीवका ही अधिकार चल रहा है इस कारण सूत्रकारने यहां पर वनस्पतिजीवकी वक्तव्यताको कहा है इसमें गौतमने प्रभुसे ऐसा पूछा है कि 'से णूणं भंते ! मूला मूलजीवफुडा, कंदा कंदजीव-फुडा जाव बीया बीय जीवफुडा' हे भदन्त ! क्या यह बात निश्चित है कि वनस्पतिके जितने भी मूलभाग हैं वे सब अपने२ मूलजीवों से व्याप्त हैं ? जितने भी कन्दमूलसे ऊपरके भाग हैं वे सब अपने२ कद जीवोंसे व्याप्त है ? यावत् बीज बीजजीवोंसे व्याप्त हैं ? इसके उत्तरमें प्रभु कहते हैं कि 'हंता, गोयमा ! मूला मूलजीवफुडा, कंदा कंदजीवफुडा; जाव बीया बीयजीवफुडा' हां, गौतम ! ऐसा ही है

પર્યન્તના વિષયમા સમજવું જેમકે બીજ બીજજીવોથી વ્યાપ્ત હોય છે અને બીજજીવો ફળના જીવો સાથે પ્રતિબદ્ધ-સંલગ્ન હોય છે, તેથી તેઓ આહાર ગ્રહણ કરે છે અને ગૃહીત આહારનુ પરિણમન કરે છે.

ટીકાર્થ- જીવનું જ નિરૂપણ ચાલી રહ્યુ છે. તેથી સુત્રકાર આ સૂત્રદ્વારા વનસ્પતિજીવોનુ પ્રતિપાદન કરે છે-

આ વિષયને અનુલક્ષીને ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે- 'से णूणं भंते ! मूला मूलजीवफुडा, कंदा कंदजीव फुडा, जाव बीया बीयजीवफुडा ?' હે ભદન્ત ! શું એ વાત તો નિશ્ચિત જ છે કે જેટલા મૂળભાગ હોય છે તેઓ બધા પોતપોતાના મૂળજીવોથી વ્યાપ્ત હોય છે ? જેટલાં કન્દ (મૂળથી ઉપરનો ભાગ) છે તેઓ પોતપોતાના કન્દજીવોથી વ્યાપ્ત હોય છે (यावत्) બીજ બીજજીવોથી વ્યાપ્ત હોય છે ? અહીં 'यावत्' પદથી સ્કન્ધ, છાલ, શાખા, કોપળ, પાન, ફૂલ અને ફળને ગ્રહણ કરવામા આવ્યા છે ગૌતમ સ્વામીના પ્રશ્નનો જવાબ આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે- 'हंता, गोयमा !' હા, ગૌતમ ! 'मूला मूलजीवफुडा,

फुडा' हे गौतम ! हन्त सत्यं मूलानि वृक्षमूलभागाः मूलजीवस्पृष्टानि मूल जीवैर्व्याप्तानि सन्ति कन्दाः=मूलोपरिभागरूपाः कन्दजीवैः स्पृष्टा व्याप्ताः सन्ति, यावत्करणात्-स्कन्ध-त्वक्-शाखा-प्रवाल-पत्र-पुष्प-फलानि संग्राह्याणि, तत्र स्कन्धाः=येभ्यः शाखाः प्रस्फुटन्ति, ते स्कन्धजीवैः स्पृष्टाः। त्वचः वृक्षत्वचः, तास्त्वग्जीवैः स्पृष्टाः। शाखा आयतप्रसृता वृक्षावयवाः 'डाली' इति प्रसिद्धाः, ताः शाखाजीवैः स्पृष्टाः। प्रवालाः=नवाङ्कुराः। पत्र-पुष्प-फलानि प्रसिद्धानि, तानि स्वस्वजीवैः स्पृष्टानि, इति। बीजानि बीजजीवैः स्पृष्टानि सन्ति। गौतमः पृच्छति-'जइ णं भंते ! मूला मूलजीवफुडा, कंदा कंदजीवफुडा जाव-बीया बीयजीवफुडा' यदि खलु भदन्त ! मूलानि मूलजीव-

कि वृक्षके मूल जडें मूलजीवोंसे स्पृष्ट हैं, कंद कंदजीवोंसे स्पृष्ट हैं यावत् स्कन्ध, त्वक्, शाखा प्रवाल, पत्र, पुष्प, फल अपनेर जीवोंसे स्पृष्ट व्याप्त हैं। जिनसे शाखाएँ फूटती हैं निकलती हैं वे स्कन्ध है वे अपने स्कन्धजीवोंसे व्याप्त हैं, वृक्षकी छालका नाम त्वक् है ये अपने छालगतजीवोंसे स्पृष्ट है। लम्बीचौडी डालियोंका नाम शाखा है ये शाखाएँ अपने अन्दर रहे हुए जीवोंसे स्पृष्ट हैं। नवाङ्कुरों-कोपलोंका नाम प्रवाल है ये प्रवाल अन्दर रहे हुए जीवोंसे स्पृष्ट हैं पत्र, पुष्प और फल प्रसिद्ध ही हैं, सो ये भी अपनेर अन्दर रहे हुए जीवोंसे स्पृष्ट हैं। बीज बीजगत जीवोंसे स्पृष्ट हैं। अब गौतमस्वामी प्रभुसे ऐसा पूछते हैं कि 'जइ णं भंते ! मूला मूलजीव-फुडा, कंदा कंदजीवफुडा, जाव-बीया बीयजीवफुडा' हे भदन्त ! यदि

कंदा कंदजीवफुडा, जाव बीया बीयजीवफुडा' વૃક્ષનાં મૂળ મૂળજીવોથી સ્પૃષ્ટ (વ્યાપ્ત) હોય છે, કંદ કન્દજીવોથી વ્યાપ્ત હોય છે, સ્કન્ધ (થડ), છાલ, શાખાઓ, કોંપળો, પત્ર, ફૂલ, ફળ અને બીજ પણ અનુક્રમે સ્કન્ધગત જીવોથી, છાલગત જીવોથી, શાખાગત જીવોથી, કોંપળગત જીવોથી, પુષ્પગત જીવોથી, ફલગત જીવોથી અને બીજગત જીવોથી સ્પૃષ્ટ હોય છે. "સ્કન્ધ" એટલે જેમાંથી શાખાઓ (ડાળીઓ) ફૂટે છે એવુ થડ. તે સ્કન્ધ સ્કન્ધગત જીવોથી વ્યાપ્ત હોય છે વૃક્ષની ત્વચાને છાલ કહે છે. તે છાલ છાલગત જીવોથી વ્યાપ્ત હોય છે. લાંબી ડાળીઓને શાખાઓ કહે છે. તે શાખાઓ પણ શાખાગત જીવોથી વ્યાપ્ત હોય છે નવા અંકુરોને પ્રવાલ અથવા કોંપળ કહે છે, તે પ્રવાલ તેની અંદર રહેલા જીવોથી સ્પૃષ્ટ હોય છે પાન, ફૂલ અને ફળ પણ પોતપોતાની અંદર રહેલા જીવોથી સ્પૃષ્ટ હોય છે, અને બીજ બીજગત જીવોથી સ્પૃષ્ટ હોય છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે- 'जइणं भंते !

स्पृष्टानि, कन्दाः कन्दजीवस्पृष्टाः यावत्-स्कन्धादयः स्कन्धादिजीवस्पृष्टाः, बीजानि बीजजीवस्पृष्टानि तर्हि 'कम्हा णं भंते ! वणस्सइकाइया आहारेंति, कम्हा परिणामेंति' हे भदन्त ! कस्मात् कथं केन प्रकारेण वनस्पतिकायिका आहरन्ति ? आहारं गृह्णन्ति, आहारस्य भूमिगतत्वेन तैः ग्रहणासंभवात्,

मूल मूलगतजीवोंसे स्पृष्ट हैं, कंद कंदगतजीवोंसे स्पृष्ट हैं, यावत् बीज बीजगतजीवोंसे स्पृष्ट हैं यहां यावत् पदसे पूर्वोक्त स्कन्धादिक पदार्थ गृहीत हुए हैं। तो हे भदन्त ! किस तरहसे वनस्पतिकायिक आहार करते हैं ? और उस आहारको खल रसरूप से किस तरहसे परिणमाते हैं ? क्योंकि आहारतो भूमिमें रहता है और वह आहार उनके द्वारा गृहीत हो नहीं सकता है ? तात्पर्य यह है कि मूलादिके जीव अपने२ मूलादिकोंसे व्याप्त रहते हैं पृथिवीजीवके साथ संबंधित रहते नहीं हैं तब पृथिवीगत आहारको वे ग्रहण कैसे कर सकते हैं तो इसके उत्तरमें प्रभु कहते हैं कि ऐसी बात नहीं हैं। यद्यपि मूलादिक अपने२ जीवोंसे व्याप्त रहते है परन्तु मूलगत जो जीव है उनका संबंध पृथिवी जीवोंके साथ रहा करता है अतः उनके द्वारा गृहीत हुआ आहार उन्हें मिल जाता है इसी तरहसे कन्दगत जीवोंका भी संबध मूलगत जीवोंके साथ रहता है सो उनसे उन्हें आहार मिल जाता है। इसी तरहसे

मूला मूलजीवफुडा, कंदा कंदजीवफुडा, जाव बीया बीयजीवफुडा' હે ભદન્ત ! જો મૂળ મૂળગત જીવોથી વ્યાપ્ત હોય છે, કંદ કંદગત જીવોથી વ્યાપ્ત હોય છે, અને સ્કન્ધથી બીજ સુધીના ભાગ સ્કન્ધગતથી લઈને બીજગત સુધીના જીવોથી વ્યાપ્ત હોય છે, તો હે ભદન્ત! વનસ્પતિકાયિક કેવી રીતે આહાર ગ્રહણ કરેછે અને તે આહારને ખલરસરૂપે કેવી રીતે પરિણમાવે છે ? આ પ્રકારનો પ્રશ્ન ઉદ્‌ભવવાનુ કારણ એ છે કે વનસ્પતિકાયિકનો આહાર તો ભૂમિની અંદર રહેલો હોય છે, તો સામાન્ય દૃષ્ટિએ વિચાર કરતા તો એવું જ લાગે છે કે તે જીવો તે આહાર ગ્રહણ કરી શકે જ નહીં જેમકે મૂળાદિના જીવો તો પોતપોતાના મૂલાદિની સાથે વ્યાપ્ત રહે છે, પૃથ્વીજીવોની સાથે તેઓ સંબંધિત રહેતા નથી છતાં તેઓ પૃથ્વીગત આહારને કેવી રીતે ગ્રહણ કરે છે ?

ગૌતમ સ્વામીના ઉપર્યુક્ત પ્રશ્નનો જવાબ આપતાં મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે- હે ગૌતમ ! તમે ધારો છો એવી વાત શક્ય નથી. જો કે મૂળાદિકો પોતપોતાના જીવોથી વ્યાપ્ત હોય છે, પરન્તુ મૂળગત જે જીવો છે તેમનો સંબંધ તો પૃથ્વીગત જીવો સાથે રહ્યા જ કરે છે, તેથી તેમના દ્વારા ગ્રહણ કરાયેલો આહાર તેમને મળી જ જાય છે.

भगवानाह-'गोयमा ! मूला मूलजीवफुडा पुढवीजीवपडिबद्धा, तम्हा परिणामेंति' हे गौतम ! मूलानि मूलजीवस्पृष्टानि पृथिवीजीवप्रतिबद्धानि पृथिवीकायिकजीवैः सह सम्बद्धानि, तस्मात्-पृथिवीजीवसम्बन्धात् मूलजीवाः पृथिवीरसम् आहरन्ति तस्मात्-पृथिवीजीवेन सह सम्बन्धात् तत्तद्रूपरसादितया परिणमयन्ति परिणतिमुपनयन्ति, एवम् 'कंदा कंदजीवफुडा मूलजीवपडिबद्धाः तम्हा आहारेंति, तम्हा परिणामेंति' कन्दाः कन्दजीवैः स्पृष्टा व्याप्ताः मूलजीवप्रतिबद्धाः सन्ति तस्मात् मूलजीवसम्बन्धात् आहरन्ति मूलजीवोपात्तं पृथिवीरसम् आहारतया गृह्णन्ति गृहीतमाहारं तत्तद्रूपरसतया परिणमयन्ति च' 'एवं जाव-वीयावीय जीवफुडा फलजीवपडिबद्धा तम्हा आहारेंति, तम्हा परि-

अन्यत्र भी जानना चाहिये । इसी बातको प्रभुने 'गोयमा ! मूला मूलजीवफुडा, पुढवीजीवपडिबद्धा तम्हा आहारेंति' तम्हा परिणामेंति इस सूत्रांश द्वारा प्रकट किया है । वृक्षके मूल भागोंके जीव यद्यपि उन्हींमें रहते हैं पृथिवीमें नहीं रहते हैं फिर भी वे मूलगतजीव पृथिवीकायिक जीवोंके साथ सम्बद्ध रहते हैं, इसलिये उस पृथिवी जीवोंके सम्बन्धसे मूलजीव पृथिवीके रसका आहरण करते हैं और तत्तद्रूप रसादिभावमें उसे परिणमाते हैं । एवं कदा कंदजीवफुडा मूलजीवपडिबद्धा, तम्हा आहारेंति, तम्हा परिणामेंति' इसी तरहसे कंदगतजीव मूलगतजीवोंके साथ संबंधित होते हैं इसलिये वे मूल-जीवोपात्त पृथिवीरसको आहाररूपसे ग्रहण करते हैं और उस गृहीत आहारको तत्तद्रूप रसभावमें परिणमाते हैं 'एवं जाव बीया बीय

એ જ પ્રમાણે કન્દગત જીવોનો સબંધ પણ મૂળગત જીવો સાથે રહે છે, તેથી મૂળગત જીવો દ્વારા તેમને પણ આહાર મળ્યા કરે છે એ જ પ્રમાણે આગળ પણ ઉત્તરોત્તર સબંધ સમજવો. એ જ વાતને મહાવીર પ્રભુએ 'गोयमा ! मूला मूलजीवफुडा, पुढवीजीव पडिबद्धा तम्हा आहारेंति, तम्हा परिणामेंति' આ સૂત્રપાઠ દ્વારા ગૌતમ સ્વામીને સમજાવી છે વૃક્ષના મૂળનાં જીવો જો કે મૂળમાં જ રહે છે-પૃથ્વીમાં રહેતા નથી, તો પણ તે મૂળગત જીવો પૃથ્વીકાયિક જીવોની સાથે સંબદ્ધ રહે છે. તેથી મૂળજીવો પૃથ્વીના રસને આહારરૂપે ગ્રહણ કરે છે અને તેને ખલરસ આદિ રૂપે પરિણમાવે છે 'एवं कंदा कंदजीव फुडा, मूलजीवपडिबद्धा, तम्हा आहारेंति, तम्हा परिणामेंति' એ જ પ્રમાણે કંદગત જીવો મૂળગત જીવોની સાથે સંબદ્ધ રહે છે, તેથી તેઓ મૂળગત જીવોએ ગ્રહણ કરેલા પૃથ્વીરસને આહારરૂપે ગ્રહણ કરે છે અને ગૃહીત આહારને તે તે રૂપ રસભાવે પરિણમાવે છે 'एवं जाव बीया बीयजीव

णामेंति' एवं यावत्-बीजानि बीजजीवस्पृष्टानि फलजीवप्रतिबद्धानि, तस्मात् फलजीवसम्बन्धात् आहरन्ति आहारतया गृह्णन्ति, तत्तद्रूपरसादितया परिणमयन्ति च ॥सू० २॥

आलुकादिवक्तव्यता ।

वनस्पतिजीवाधिकाराद् अनन्तकायवनस्पतिवक्तव्यतामाह- 'अह भंते' इत्यादि ।

मूलम्-अह भंते ! आलुए, मूलए, सिंगवेरे, हिरिली, सिरिली सिस्सिरिली, किट्टिया, छीरिया, छीरविरालिया, कण्हकंदे, वज्जकंदे, सूरणकंदे, खेलूडे, अद्दए, भद्दमुत्था, पिंडहलिद्दा, लोहिणी थिहू, थिरुगा, मुग्गपन्नी, अस्सकन्नी, सीहकन्नी, सीहंढी, मुसुंढी, जे यावन्ने तहप्पगारा सव्वे ते अणंतजीवा विविहसत्ता ? हंता ? गोयमा ! आलुए; मूलए, जाव-अणंतजीवा विविहसत्ता ॥सू० ३

छाया-अथ भदन्त ! आलुकम्, मूलकम्, शृङ्गबेरम्, हिरिली, सिरिलीः, सिस्सिरिलीः, किट्टिका, क्षीरिका, क्षीरविदारिका, कृष्णकन्दः, वज्रकन्दः,

---

जीवफुडा फलजीव पडिबद्धा तम्हा आहारेंति, तम्हा परिणामेंति' इसी तरहसे यावत् बीजजीव फलजीवके संबंधसे फलजीवोपात्त आहारको ग्रहण करते हैं और उसे तत्तत्रूप रसादिभावसे परिणमाते है ॥सू.२॥

आलुकादि वक्तव्यता-

'अह भंते ! आलुए' इत्यादि ।

सूत्रार्थ-अह भंते ! आलुए, मूलए, सिंगवेरे, हिरिली, सिरिली,

फुडा, फलजीवपडिबद्धा तम्हा आहारेति, तम्हा परिणामेति ' એ જ પ્રમાણે બીજગત જીવો ફળગત જીવો સાથે સંબદ્ધ હોય છે, તેથી ફળગત જીવના સંબંધથી ફળગત જીવો દ્વારા ગ્રહણ કરાયેલા આહારને તેઓ પ્રાપ્ત કરે છે અને તે તે પ્રકારના રસાદિભાવે પરિણમાવે છે ॥સુ ૨॥

મૂળકંદ આદિની વક્તવ્યતા-

'अह भंते ! आलुए' ઇત્યાદિ

સૂત્રાર્થ- (अह भंते ! आलुए, मूलए, सिंगवेरे, हिरिलि, सिरिलि,

सूरणकन्दः,खेलूटम्, आर्द्रकम्, भद्रमुस्ता, पिण्डा, हरिद्रा, लोहिणी, स्तिहु, थिरुका, मुद्गपर्णी, अश्वकर्णी, शिखण्डी, मुसुंढी, ये चाप्यन्ये तथाप्रकाराः सर्वे ते अनन्तजीवाः विविधसत्त्वाः ? हन्त गौतम ! आलुकम् मूलकम् यावत्-अनन्त जीवा विविधसत्त्वाः ॥सू० ३॥

टीका-'अह भंते ! आलुए'-इत्यादयोऽनन्तकायवनस्पतिभेदा लोकतोऽवसेयाः। एतत्सूत्रोक्ता अन्येऽपि च तथाप्रकारा वनस्पतिविशेषास्ते सर्वे 'अणंतजीवा'

सिस्सिरिलि, किट्टियाछिरिया, छीरविरालिया, कण्हकंदे, वज्जकंदे, सूरणकंदे, खेलूडे, अद्दए, भद्दमुत्था, पिंडहलिद्दा, लोहीणी, हूथीहू, थिरुगा, मुग्गपन्नी, कस्सकन्नी, सीहंढी, मुसंढी जे यावन्ने तहप्पगारा सव्वे ते अणंतजीवा विविहसत्ता) हे भदन्त ! आलु, मूला शृङ्गवेर अदरख, हिरिलि सिरिलि, सिस्सिरिलि, किट्टिका, क्षीरिका, क्षीर-विदारिका, वज्रकन्द, सूरणकन्द, खेलुट, आर्द्रभद्रमोथा, पिंडहरिद्रा, रोहिणी, हुथीहू, थिरुका, मुद्गपर्णी, अश्वकर्णी, शिखण्डी, मुसंढी, ये सब वनस्पतियां, तथा इसी प्रकारकी और भी जो वनस्पतियां हैं वे सब क्या अनन्त जीवोंवाली और भिन्न२ प्रकारके जीवोंवाली हैं ? (हंता, गोयमा ! आलुए मूलए जाव अणंतजीवा विविहसत्ता) हां, गौतम ! आलू, मूला यावत् वनस्पतियां, अनंतजीवोंवाली और भिन्न२ प्रकारके जीवोंवाली हैं ।

सिस्सिरिलि, किट्टिया, छिरिया, छीरविराविया, कण्हकंदे, वज्जकंदे, सूरणकंदे, खेलूडे, अद्दए, भद्दमुत्था, पिंडहलिद्दा, लोहीणी, हूथीहू, थिरुगा, मुग्गपन्नी, कस्सकन्नी, सीहंढी, मुसुंढी, जे यावन्ने तहप्पगारा सव्वे ते अणंतजीवा विविहसत्ता) હે ભદન્ત ! બટાટા, મૂળા, આદુ, હિરિલિ (કંદ વિશેષ) સિરિલ (કંદ વિશેષ) સિસ્સિરિલિ (કંદ વિશેષ) કિટ્ટિકા (વનસ્પતિ વિશેષ) ક્ષીરિકા, ક્ષીરવિદારિકા, વજ્રકન્દ, સૂરણકન્દ, ખેલુટ આર્દ્રભદ્ર મોથા, પિંડ હરિદ્રા, રોહિણી, હુથીહુ, થિરુકા, મુદ્રવર્ણી, અશ્વકર્ણી, શિખંડી, મુસંઢી એ બધી વનસ્પતિયો તથા એજ પ્રકારની બીજી પણ જે વનસ્પતિયો હોય છે, તે શું અનંત જીવો વાળી અને ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારના જીવો વાળી હોય છે ? (हंता, गोयमा ! आलुए, मूलए जाव अणंतजीवा विविहसत्ता) હા, ગૌતમ ! બટાટા, મૂળા આદિ વનસ્પતિયો અનંત જીવો વાળી અને જુદા જુદા પ્રકારના જીવોવાળી હોય છે.

अनन्तजीवाः=अनन्तजीववन्तः' 'विविहसत्ता' विविधसत्त्वाः-विविधाः=बहुप्रकारा वर्णगन्धादिभेदात् सत्त्वाः=प्राणिनो येषु ते तथा सन्तीति ॥सू० ३॥

जीवाधिकारात् कृष्णलेश्यादेरल्पकर्मत्व-महाकर्मत्ववक्तव्यता माह-'सिय भंते' इत्यादि ।

मूलम्-सिय भंते! कण्हलेस्से नेरइए अप्पकम्मतराए, नीललेस्से नेरइए महाकम्मतराए? हंता! सिया। से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ-कण्हलेस्से नेरइए अप्पकम्मतराए, नीललेस्से नेरइए महाकम्मतराए? गोयमा! ठिइं पडुच्च, से तेणट्ठे णं गोयमा! जाव महाकम्मतराए। सिय भंते! नीललेस्से नेरइए अप्पकम्मतराए, काउलेस्से नेरइए महाकम्मतराए? हंता, सिया। से केणट्ठे णं भंते! एवं वुच्चइ नीललेस्से नेरइए अप्पकम्मतराए, काउलेस्से नेरइए महाकम्मतराए? गोयमा! ठिइं पडुच्च, से तेणट्ठे णं गोयमा! जाव-महाकम्मतराए। एवं असुरकुमारे वि, नवरं तेउलेस्सा अब्भहिया, एवं जाव-वेमाणिया, जस्स जत्तिया लेस्साओ तस्स तत्तिया भाणियव्वाओ। जोइसियस्स न भण्णइ, जाव सिय भंते! पम्हलेस्से वेमाणिए अप्पकम्मतराए, सुक्कलेस्से वेमाणिए महाकम्मतराए? हंता! सिया। से केणट्ठे णं० सेसं जहा नेरइयस्स, जाव-महाकम्मतराए ॥सू० ४॥

टीकार्थ-इसका अर्थ स्पष्ट है। यहां 'विविधसत्त्वा' का तात्पर्य ऐसा है कि ये अनन्तकायजीव वर्णगंध आदिके भेदसे अनेक प्रकारके होते हैं ॥सू.३॥

ટીકાર્થ- આ સૂત્રનો અર્થ સ્પષ્ટ છે અહી "विविधसत्त्वा" વિવિધ સત્વાનુ તાત્પર્ય એવું છે કે તે અનંતકાય જીવો વર્ણ. ગંધ આદિના ભેદથી અનેક પ્રકારના હોય છે, ॥ સૂ ૩ ॥

छाया-स्याद् भदन्त ! कृष्णलेश्यो नैरयिकः अल्पकर्मतरः, नीललेश्यो नैरयिको महाकर्मतरः ? हन्त, स्यात्। तत् केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते-कृष्णलेश्यो नैरयिकः अल्पकर्मतरः, नीललेश्यो नैरयिकः महाकर्मतरः ? गौतम ! स्थितिं प्रतीत्य, तत् तेनार्थेन गौतम ! यावत्-महाकर्मतरः। स्यात् भदन्त ! नील-

कृष्णलेश्यादिवाले जीवोंकी अल्पकर्मत्व महाकर्मत्ववक्तव्यता
'सिय भंते ! कण्हलेस्से नेरइए' इत्यादि ।

सूत्रार्थ-(सिय भंते ! कण्हलेस्से नेरइए अप्पकम्मतराए, नीललेस्से नेरइए महाकम्मतराइ) हे भदन्त ! क्या ऐसा हो सकता है कि कृष्ण लेश्या वाला नारकजीव तो अल्पकर्मवाला हो, और नीललेश्यावाला नारक जीव महाकर्मवाला हो ? (हंता सिया) हां गौतम ! ऐसा हो सकता है। (से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ) हे भदन्त ! ऐसा किस कारणसे आप कहते हैं कि (कण्हलेस्से नेरइए अप्पकम्मतराए, नीललेस्से नेरइए महाकम्मतराए) कृष्णलेश्यावाला नारकजीव अल्पकर्मवाला हो सकता है और नीललेश्यावाला नारकजीव महाकर्मवाला हो सकता है। (गोयमा) हे गौतम ! (ठिइं पडुच्च-से तेणट्ठेणं गोयमा जाव महाकम्मतराए)स्थितिकी अपेक्षा लेकर ऐसा हो सकता है-इसी लिये मैंने ऐसा कहा है कि कृष्ण लेश्यावाला नारक जीव अल्पकर्मवाला हो सकता है और नील-

કૃષ્ણ લેશ્યાદિવાળા જીવોની અલ્પકર્મત્વ-મહાકર્મત્વ વક્તવ્યતા—
"सिय भंते! कण्हलेस्से नेरइए" ઈત્યાદિ—

સૂત્રાર્થ— (सिय भंते! कण्हलेस्से नेरइए अप्पकम्मतराए, नीललेस्से नेरइए महाकम्मतराए ?) હે ભદન્ત ! શુ એવું સંભવી શકે છે કે કૃષ્ણ લેશ્યાવાળો નારક જીવ અલ્પકર્મવાળો હોય છે, અને નીલ લેશ્યાવાળો નારક જીવ મહાકર્મ વાળો હોય છે? (हंता सिया) હા, ગૌતમ! એવુ સંભવી શકે છે. (से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ?) હે ભદન્ત! એવું આપ શા કારણે કહો છો કે (कण्हलेस्से नेरइए अप्पकम्मतराए नीललेस्से नेरइए महाकम्मतराए) કૃષ્ણ લેશ્યા વાળો નારક જીવ અલ્પકર્મવાળો હોઇ શકે છે અને નીલ લેશ્યાવાળો જીવ મહાકર્મવાળો હોઇ શકે છે? (गोयमा) હે ગૌતમ! (ठिइं पडुच्च-से तेणट्ठे णं गोयमा! जाव महाकम्मतराए) સ્થિતિની અપેક્ષાએ એવું સંભવી શકે છે, તે કારણે મેં એવું કહ્યુ છે કે कण्हलेस्से नेरइए अप्पकम्मतराए नीललेस्से नेरइए महाकम्मतराए કૃષ્ણલેશ્યાવાળો નારક જીવ અલ્પકર્મવાળો હોઇ શકે છે અને નીલલેશ્યાવાળો નારક જીવ મહાકર્મવાળો હોઇ શકે છે

लेश्यो नैरयिकः अल्पकर्मतरः, कपोतलेश्यो नैरयिकः महाकर्मतरः? हन्त, स्यात्। तत् केनार्थेन भदन्त! एवमुच्यते नीललेश्यो नैरयिकः अल्पकर्मतरः कापोतलेश्यो नैरयिकः महाकर्मतरः? गौतम! स्थितिं प्रतीत्य, तत् तेनार्थेन गौतम! यावत्-महाकर्मतरः। एवम् असुरकुमारोऽपि, नवरं तेजोलेश्या अभ्यधिका। एवं यावत्-वैमानिकाः। यस्य यावत्यो लेश्याः, तस्य तावत्यो

लेश्यावाला जीव महाकर्मवाला हो सकता है। (सिय भंते! नील लेस्से नेरइए अप्पकम्मतराए, काउलेस्से नेरइए महाकम्मतराए) हे भदन्त। क्या ऐसा हो सकता है कि नीललेश्यावाला नारकजीव अल्प कर्मवाला हो और कापोत लेश्यावाला नारकजीव महाकर्मवाला हो? (हंता, सिया) हां, गौतम! ऐसा हो सकता है। (से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ, नीललेस्से अप्पकम्मतराए, काउलेस्से नेरइए महा कम्मतराए) हे भदन्त! ऐसा आप किस कारण से कहते हैं कि नीललेश्यावाला जीव अल्पकर्मवाला होता है और कापोतलेश्यावाला जीव महाकर्मवाला होता है। (गोयमा) हे गौतम! (ठिइं पडुच्च-से तेणट्ठेणं गोयमा! जाव महाकम्मतराए) स्थिति की अपेक्षा लेकर ऐसा हो सकता है। इसीलिये मैंने ऐसा कहा है कि नीललेश्यावाला नारकजीव अल्पकर्मवाला होता है और कापोतलेश्यावाला नारकजीव महाकर्मवाला होता है। (एवं असुरकुमारे वि, नवरं तेउलेस्सा अ-ब्भहिया, एवं जाव वेमाणिया, जस्स जत्तिया लेस्साओ-तस्स तत्तिया

(सिय भंते! नीललेस्से नेरइए अप्पकम्मतराए, काउलेस्से नेरइए महाकम्मतराए) હે ભદન્ત! શું એવું સંભવી શકે છે કે નીલલેશ્યાવાળો નારક જીવ અલ્પ કર્મવાળો હોય છે અને કાપોત લેશ્યાવાળો નારક જીવ મહાકર્મવાળો હોય છે? (हता, सिया) હા, ગૌતમ! એવુ સંભવી શકે છે (से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ, नीललेस्से अप्पकम्मतराए, काउलेस्से नेरइए महाकम्मतराए!) હે ભદન્ત! એવું આપ શા કારણે કહો છો કે નીલલેશ્યાવાળો નારક જીવ અલ્પકર્મવાળો હોય છે અને કાપોત લેશ્યાવાળો નારક જીવ મહાકર્મવાળો હોય છે? (गोयमा!) હે ગૌતમ! ठिइं पडुच्च-से तेणट्ठेणं गोयमा! जाव महाकम्मतराए) સ્થિતિની અપેક્ષાએ એવુ હોઇ શકે છે, તે કારણે મે એવુ કહ્યું છે કે નીલલેશ્યાવાળો નારક જીવ અલ્પકર્મવાળો સંભવી શકે છે અને કાપોતલેશ્યાવાળો નારક જીવ મહાકર્મવાળો સંભવી શકે છે (एवं असुरकुमारे वि, णवरं तेउलेस्सा अब्भहिया, एवं जाव

भणितव्याः। ज्यौतिषिकस्य न भणितव्यम्। यावत्-स्यात् भदन्त! पद्मलेश्यो वैमानिकः अल्पकर्मतरः, शुक्ललेश्यो वैमानिको महाकर्मतरः? हन्त, स्यात्, तत् केनार्थेन? शेषं यथा नैरयिकस्य, यावत्-महाकर्मतरः ॥सू० ४॥

भाणियव्वाओ) इसी प्रकारसे असुरकुमारों के विषयमें भी जानना चाहिये। परन्तु यहां पर एक तेजोलेश्या और अधिक होती है। इसी तरहसे वैमानिक तक भी जानना चाहिये। जिसके जितनी लेश्याएँ हो उतनी लेश्याएँ उनके कहना पर (जोइसियस्स न भण्णइ) ज्योतिषी देवोंके नहीं कहना (जाव सिय भंते! पम्हलेस्से वेमाणिए अप्पकम्मतराए, सुक्कलेस्से वेमाणिए महाकम्मतराए?) हे भदन्त! यावत् क्या ऐसा हो सकता है कि पद्मलेश्यावाला वैमानिकदेव अल्प कर्मवाला हो और शुक्लेश्यावाला वैमानिक देव महाकर्मवाला हो। (से केणट्ठेणं० सेसं जहा नेरइयस्स जाव महाकम्मतराए) हे भदन्त! ऐसा आप किस कारण से कहते हैं कि पद्मलेश्यावाला वैमानिकदेव अल्पकर्मवाला हो सकता है और शुक्लेश्यावाला महाकर्मवाला हो सकता है। बाकीका जैसा कथन नारकजीवके विषयमें किया गया है वैसा ही कथन वैमानिक देवों के विषयमें भी यावत् वे महाकर्मवाले हो सकते हैं ऐसा जानना चाहिये।

वेमाणिया, जस्स जत्तिया लेस्साओ-तस्स तत्तिया भाणियव्वाओ) એ જ પ્રમાણે અસુરકુમારોના વિષયમા પણ સમજવું પરન્તુ તેમનામાં એક તેજોલેશ્યા વધારે હોય છે એ જ પ્રમાણે વૈમાનિકો પર્યન્તના વિષયમા સમજવું જેમની જેટલી લેશ્યાઓ હોય એટલી લેશ્યાઓનુ કથન કરવુ, પરન્તુ (जोइसियस्स न भण्णइ) જ્યોતિષી દેવોનુ કથન કરવુ નહી. (जाव सिय भंते! पम्मलेस्से वेमाणिए अप्पकम्मतराए, सुक्कलेस्से वेमाणिए महाकम्मतराए?) હે ભદન્ત! શું એવું સંભવી શકે છે કે પદ્મલેશ્યાવાળા વૈમાનિક દેવ અલ્પકર્મવાળા હોય છે અને શુક્લલેશ્યાવાળા વૈમાનિક દેવ મહાકર્મવાળા હોય છે? અહીં સુધીનુ કથન ગ્રહણ કરવું (से केणट्ठेणं सेसं जहा नेरइयस्स जाव महाकम्मतराए) હે ભદન્ત! એવું આપ શા કારણે કહો છો કે પદ્મલેશ્યાવાળા વૈમાનિક દેવ અલ્પકર્મવાળા હોઇ શકે છે અને શુક્લલેશ્યાવાળા વૈમાનિક દેવ મહાકર્મવાળા હોઇ શકે છે? વૈમાનિકોના વિષયમા બાકીનુ સમસ્ત કથન નારક જીવના વિષયમા કહવામાં આવેલા કથન પ્રમાણે જ સમજવું 'મહાકર્મવાળા હોઇ શકે છે', ત્યાં સુધીનુ સમસ્ત કથન ગ્રહણ કરવું.

टीका-'सिय भंते ! कण्हलेस्से नेरइए अप्पकम्मतराए, नीललेस्से नेरइए महाकम्मतराए ?' गौतमः पृच्छति-हे भदन्त ? स्यात् किं कृष्णलेश्यावान् नैरयिकः अल्पकर्मतरः अल्पकर्मबन्धकः स्यात्-भवेत् ? अथ च नीललेश्यावान् नैरयिकः महाकर्मतरः अतिशयेन महान्ति कर्माणि=ज्ञानावरणीयादीनि बन्धमाश्रित्य यस्य स तथा प्रचुरकर्मबन्धक इत्यर्थः भवेत् ? भगवानाह 'हंता, सिया' हे गौतम ! हन्त=सत्यं स्यात् कदाचित् कृष्णलेश्यो नैरयिकः अल्पकर्मबन्धकः कदाचित् नीललेश्यो नैरयिकश्च महाकर्मबन्धको भवेत्, गौतमस्तत्र कारणं पृच्छति-'से केणट्ठे णं भंते ! एवं वुच्चइ-कण्हलेस्से नेरइए अप्पकम्म-

---

टीकार्थ—जीवका अधिकार चल रहा है-इसी कारण सूत्रकारने यहाँ पर उनके संबंधको लेकर महाकर्मत्व और अल्पकर्मत्वके विषय में कथन किया है-इसमें गौतमने प्रभु से ऐसा पूछा है-'सिय भंते ! कण्हलेस्से नेरइए अप्पकम्मतराए नीललेस्से नेरइए महाकम्मतराए' हे भदन्त ! बन्धको लेकर क्या ऐसा हो सकता है कि कृष्णलेश्या जिसके है ऐसा नारकजीव तो अल्पकर्मका बंधक हो और नील लेश्या जिसके है ऐसा नारकजीव ज्ञानावरणीय आदि महाकर्मोंका बंधक हो । इसके उत्तर में प्रभु उनसे कहते हैं 'हंता सिया' हां, गौतम ! ऐसा हो सकता है कि कदाचित् कृष्णलेश्यावाला नैरयिक जीव अल्पकर्मका बंधक हो और कदाचित् नीललेश्यावाला नारक महाकर्मका बंधक हो अब इस प्रभुके कथनमें कारण जिज्ञासाके वशवर्ती होकर गौतम उनसे पूछते हैं 'से केणट्ठेण भंते ! एवं

ટીકાર્થ-જીવનુ નિરૂપણ ચાલી રહ્યું છે તેથી સૂત્રકારે તેમની સાથે સબંધ ધરાવતા મહાકર્મત્વનુ અને અલ્પકર્મત્વનુ અહી કથન કર્યું છે-

આ વિષયને અનુલક્ષીને ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે-
'सिय भंते ! कण्हलेस्से नेरइए अप्पकम्मतराए, नीललेस्से नेरइए महाकम्मतराए ?' હે ભદન્ત ! બંધની અપેક્ષાએ શું એવું સંભવી શકે છે કે કૃષ્ણલેશ્યાવાળો નારક જીવ તો અલ્પકર્મને। બંધક હોય છે અને નીલલેશ્યાવાળો જીવ જ્ઞાનવરણીય આદિ મહાકર્મોને। બંધક હોય છે? તેને। ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે- 'हंता सिया' હા, ગૌતમ ! એવુ સંભવી શકે છે કે ક્યારેક કૃષ્ણ લેશ્યાવાળો નારક જીવ અલ્પકર્મને। બંધક હોય છે અને ક્યારેક નીલ લેશ્યાવાળો નારક મહકર્મને। બંધક હોય છે હવે આ કથનનું કારણ જાણવાની જિજ્ઞાસાથી ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને પૂછે છે કે- "से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ" ઇત્યાદિ. હે ભદન્ત ! એવુ આપ શા કારણે કહો

तराए, नीललेस्से नेरइए महाकम्मतराए ?' हे भदन्त ! तत् केनार्थेन एवमुच्यते यत् कृष्णलेश्यो नैरयिकः अल्पकर्मतरः, नीललेश्यो नैरयिकः महाकर्मतरः ? नीललेश्यापेक्षया कृष्णलेश्या एव अत्यन्ताशुभपरिणामतया, नीललेश्यायास्तु कृष्णलेश्यापेक्षया किञ्चित्-शुभपरिणामतया कृष्णलेश्यनैरयिकस्यैव नीललेश्यनैरयिकापेक्षया अधिककर्मबन्धकत्वं युक्तं, न तु तदपेक्षया तस्य अल्पकर्मबन्धकत्वमित्येतादृशवैषम्ये किं रहस्यमिति प्रश्नाशयः। भगवानाह-'गोयमा ! ठिइं पडुच्च' हे गौतम ! स्थितिं प्रतीत्य अपेक्ष्य स्थित्य-

वुच्चइ, कण्हलेस्से नेरइए अप्पकम्मतराए, नीललेस्से नेरइए महाकम्मतराए' हे भदन्त ! आप ऐसा किस कारणको लेकर कह रहे हैं कि कृष्णलेश्यावाला नारकजीव अल्पकर्मका बंधक हो सकता है और नीललेश्यावाला नारकजीव ज्ञानावरणीयादि महाकर्मोंका बंधक हो सकता है ? कारण जाननेकी इच्छा गौतमस्वामीके चित्तमें इसलिये उत्पन्न हुई है कि नीललेश्याकी अपेक्षा कृष्णलेश्यामें परिणामोंकी अत्यन्त अशुभता रहती है और कृष्णलेश्याकी अपेक्षा नीललेश्यामें परिणामोंकी किञ्चित् शुभता रहती है इसलिये कृष्णलेश्यावाले नारकके ही नीललेश्यावाले नारककी अपेक्षा अधिक कर्मबंधका होना युक्तियुक्त प्रतीत होता है नीललेश्यावाले नारकजीवके कृष्णलेश्यावाले नारकजीवकी अपेक्षा अधिक कर्मबंधका होना प्रतीत होता, है अतः यहां जो ऐसा वैषम्य हुआ है उसका क्या रहस्य है यही प्रश्नका आशय है इसके उत्तरमें प्रभु उनसे कहते हैं कि 'गोयमा !

છે કે 'कण्हलेस्से नेरइए अप्पकम्मतराए नीललेस्से नेरइए महा कम्मतराए' કૃષ્ણલેશ્યાવાળો નારક જીવ અલ્પકર્મનો બંધક હોઇ શકે છે અને નીલલેશ્યાવાળો નારક જીવ જ્ઞાનાવરણીય આદિ મહાકર્મનો બંધક હોઇ શકે છે! આ પ્રકારનો પ્રશ્ન ઉદ્‌ભવવાનું કારણ એ છે કે નીલ લેશ્યા કરતા કૃષ્ણલેશ્યામાં પરિણામોની અત્યન્ત અશુભતા રહે છે, અને કૃષ્ણલેશ્યાની અપેક્ષાએ નીલ લેશ્યામાં પરિણામોની થોડે ઘણે અંશે શુભતા રહે છે, તે કારણે એવું લાગે છે કે કૃષ્ણલેશ્યાવાળો નારક જીવ જ નીલ લેશ્યાવાળા નારક જીવ કરતાં અધિક કર્મબંધક હોવો જોઇએ, અને નીલલેશ્યાવાળો નારક કૃષ્ણલેશ્યાવાળા નારક કરતા અલ્પ કર્મનો બંધક હોવો જોઇએ. પણ અહીં જે વૈષમ્ય પ્રકટ કરવામા આવ્યુ છે તેની પાછળ શું રહસ્ય છે તે જાણવા માટે ગૌતમ સ્વામીએ ઉપર્યુક્ત પ્રશ્ન પૂછ્યો છે

ગૌતમ સ્વામીના પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે. "गोयमा ! ठिइं पडुच्च"

पेक्षया उपरिवर्णितं वैषम्यं संभवति, तथा च वस्तुतः कृष्णलेश्याया नील-लेश्यापेक्षया अधिकाशुभपरिणामत्वेन कृष्णलेश्यावत एव नैरयिकस्य अधिक-कर्मबन्धकत्वसंभवेऽपि कदाचित् आयुषः स्थित्यपेक्षया कृष्णलेश्यावत एव अल्पकर्मवत्त्वम्, नीललेश्यस्वतस्तु महाकर्मवत्त्वमेव संभवति, तथाहि-यथा सप्तम-पृथिव्यामुत्पन्नस्य कृष्णलेश्यनैरयिकस्य स्वायुषो बह्वी स्थितिर्भोगेन क्षपिता, बहूनां च कर्मणां क्षयः संजातो भवेत्, कर्मभागोऽल्प एवावशिष्टो भवेत्, तच्छेषे वर्त्तमाने कश्चिन्नीललेश्यो नैरयिकः पञ्चमपृथिव्यां सप्तदशसागरोपम-

'ठिइंपडुच्च' हे गौतम ! यहां पर जो ऐसा पूर्वोक्त वैषम्य प्रकट किया गया है। यद्यपि यह बात तो सत्य है कि कृष्णलेश्यावाले नारक-जीवमें नीललेश्यावाले नारकजीवकी अपेक्षा अधिक अशुभ परि-णामोंसे युक्तता रहती है इसलिये कृष्णलेश्यावाले नैरयिकोंमें ही अधिक-कर्मकी बंधकता संभवित होती है, फिर भी कदाचित् आयुकर्मकी स्थितिकी अपेक्षासे ऐसी बात बनजाती है कि कृष्णलेश्यावाला नारकजीव ही अपेक्षाकृत अल्पकर्मवाला होता है और नीललेश्या-वाला नारकजीव अपेक्षाकृत महाकर्मका बंध करनेवाला होता है। इस विषयक समाधान इस प्रकारसे है जैसे कोई कृष्णलेश्यावाला नारक जीव जो कि सप्तम पृथिवीमें बहुत पहिलेसे उत्पन्न हो गया है और वहां रहते२ उसकी आयुकर्मकी स्थिति बहुत अधिक क्षपित हो चुकी है कर्म भी उसके बहुत अधिक नष्ट हो चुके हैं थोडेसे ही बचे हैं इतनेमें कोई दूसरा नीललेश्यावाला नारकजीव

હે ગૌતમ! અહી જે પૂર્વોકત વૈષમ્ય બતાવવામાં આવ્યું છે તે સ્થિતિની અપેક્ષાએ જ બતાવ્યુ છે જો કે એ વાત તો સત્ય છે કે કૃષ્ણલેશ્યાવાળો નારક જીવ નીલ લેશ્યાવાળા નારક જીવ કરતા અધિક અશુભ પરિણામોવાળો હોય છે, અને તે કારણે કૃષ્ણલેશ્યાવાળા નારકમા જ અધિક કર્મની બંધકતા સંભવી શકે છે, પરન્તુ કયારેક આયુ કર્મની સ્થિતિની અપેક્ષાએ એવુ બની શકે છે કે કૃષ્ણલેશ્યાવાળો નારક જીવ જ અપેક્ષાકૃત અલ્પકર્મવાળો હોય છે અને નીલલેશ્યાવાળો નારક જીવ અપેક્ષાકૃત મહાકર્મનો બંધ કરનારો હોય છે આ વિષયમાં નીચે પ્રમાણે સ્પષ્ટીકરણ કરવામાં આવ્યું છે ધારો કે કોઈ કૃષ્ણલેશ્યાવાળો નારક જીવ કે જે સાતમી નરકમાં ઘણા સમય પહેલાં ઉત્પન્ન થઈ ચૂકયો છે, અને ત્યા રહેતાં રહેતાં તેના આયુકર્મની સ્થિતિ ઘણા અધિક પ્રમાણમા ક્ષપિત થઈ ચૂકી છે, તેનાં કર્મ પણ અધિક પ્રમાણમા નષ્ટ થઇ ચૂકયા છે- થોડા જ કર્મને ક્ષય કરવાનો બાકી રહ્યો છે હવે એવું બને છે કે કોઇ નીલલેશ્યાવાળો નારક

स्थितिकः समुत्पद्येत, तमपेक्ष्य स कृष्णलेश्यो नैरयिकोऽल्पकर्मतरो भवेत्। पञ्चमनरकस्थनीललेश्यस्याधुना समुत्पन्नत्वेन भोग्यतया बहुकर्मावशिष्टत्वात् महाकर्मतरत्वम् तदा सप्तमनरकस्थकृष्णलेश्यस्य च भोग्यत्वेनाल्पकर्मावशिष्टत्वादल्पकर्मतरत्वमिति निष्कर्षः। तदुपसंहरन्नाह-'से तेणट्ठेणं गोयमा! जाव-महाकम्मतराए' हे गौतम! तत् तेनार्थेन यावत्-स्यात् कदाचित् कृष्णलेश्यो नैरयिकः अल्पकर्मतरः, नीललेश्यो नैरयिकः महाकर्मतरो भवेत्।

पांचवें नारकमें १७ सागरोपमकी स्थितिसे उत्पन्न हुआ तो इसकी अपेक्षासे वह पूर्वोत्पन्न सप्तम नरक स्थित कृष्णलेश्यावाला नारकजीव जो कि अभी अपने शेषकर्ममें वर्तमान है अल्पतरकर्मा होगा तथा पंचमनरकस्थ नीललेश्यावाला वह नारकजीव जो कि अभीर वहां उत्पन्न हुआ है तथा जिसे अपने भोग्यकर्म बहुतरूपमें भोगने को बाकी हैं महाकर्मा होगा। तात्पर्य कहनेका यही है कि उस समय वह सप्तम नरकस्थित कृष्णलेश्यावाला नारकजीव ही भोग्यरूपसे अल्पकर्मोंकी अवशिष्टताके सद्भावमें अल्पकर्मा है नीललेश्यावाला नहीं इसीलिये 'से तेणट्ठेणं गोयमा! जाव महाकम्मतराए' हे गौतम! मैंने ऐसा कहा है कि यावत् वह महाकर्मा हो सकता है कदाचित् कृष्णलेश्यावाला नैरयिक अल्पकर्मा हो सकता है और नीललेश्यावाला नैरयिक कदाचित् महाकर्मा हो सकता है।

જીવ પાંચમી નરકમાં ૧૭ સાગરોપમની સ્થિતિ સાથે ઉત્પન થઈ જાય છે. તો તે નીલલેશ્યાવાળા નારકની અપેક્ષાએ પૂર્વોત્પન, સાતમી નરકમાં રહેલો, કૃષ્ણલેશ્યાવાળો નારક જીવ કે જેને હજી પણ શેષકર્મોને ખપાવવાના છે, તે અલ્પતર કર્મવાળો હશે, અને પાંચમી નરકમા તાજો જ ઉત્પન થયેલો નીલલેશ્યાવાળો જીવ કે જેને પોતાના કર્મોને બહુ જ અધિક પ્રમાણમાં ખપાવવાના બાકી છે, તે મહાકર્મવાળો હશે, આ કથનનો ભાવાર્થ એ છે કે સાતમી નરકમાં રહેલા કૃષ્ણ લેશ્યાવાળા નારક જીવને અલ્પકર્મો જ ભોગવવાના બાકી હોવાથી તે અલ્પકર્મ વાળો છે, પણ નીલ લેશ્યાવાળા નારકને અધિક કર્મો ભોગવવાના હોવાથી તે અલ્પકર્મવાળો નથી. "से तेणट्ठेणं गोयमा! जाव महाकम्मतराए" હે ગૌતમ! તે કારણે મેં એવું કહ્યું છે કે કૃષ્ણ લેશ્યા વાળો નારક ક્યારેક અલ્પકર્મવાળો હોઇ શકે છે અને નીલ લેશ્યાવાળો નારક ક્યારેક મહાકર્મવાળો હોઇ શકે છે.

गौतमः पृच्छति-'सिय भंते! नीललेस्से नेरइए अप्पकम्मतराए, काउलेस्से नेरइए महाकम्मतराए' हे भदन्त! स्यात् कदाचित् किं नीललेश्यो नैरयिकः अल्पकर्मतरः, कदाचित् किं कापोतलेश्यो नैरयिकः महाकर्मतरो भवेत्? भगवानाह-'हंता, सिय' हे गौतम! हन्त, सत्यम् स्यात् कदाचित् नीललेश्यो नैरयिकः अल्पकर्मतरः कापोतलेश्यो नैरयिकश्च कदाचित् महाकर्मतरो भवेत्। गौतमस्तत्र पूर्ववदेव कारणं पृच्छति-'से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ-नीललेस्से नेरइए अप्पकम्मतराए, काउलेस्से नेरइए महाकम्मतराए?' हे भदन्त! तत् केनार्थेन कथं तावत्-एवमुच्यते यत् स्यात्-नीललेश्यो नैरयिकः अल्पकर्मतरः स्यात्-कापोतलेश्यो नैरयिकः महाकर्मतरः? भगवान् पूर्ववदेव

अब गौतमस्वामी प्रभुसे ऐसा पूछते हैं कि 'सिय भंते! नीललेस्से नेरइए अप्पकम्मतराए, काउलेस्से नेरइए महाकम्मतराए' हे भदन्त! ऐसा हो सकता है क्या कि नीललेश्यावाला नैरयिक कदाचित् अल्पकर्मवाला हो और कापोतलेश्यावाला नैरयिक कदाचित् महाकर्मवाला हो? इसके उत्तरमें प्रभु उनसे कहते हैं कि 'हंता, सिय' हां गौतम! नीललेश्यावाला नैरयिक कदाचित् अल्पकर्मवाला हो सकता है और कापोतलेश्यावाला नारक महाकर्मवाला हो सकता है। गौतमस्वामी प्रभुसे इस विषयमें कारण पूछते हैं कि 'से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ नीललेस्से अप्पकम्मतराए, काउलेस्से नेरइए महाकम्मतराए' हे भदन्त! ऐसा आप किस कारणसे कहते हैं कि नीललेश्यावाला नारक अल्पकर्मा होता है और कापोतलेश्यावाला नैरयिक महाकर्मा होता है? इसके उत्तरमें प्रभु

હવે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે- 'सिय भंते नीललेस्से नेरइए अप्पकम्मतराए, काउलेस्से नेरइए महाकम्मतराए?' હે ભદન્ત! શું એવું સંભવી શકે છે કે નીલ લેશ્યાવાળો નારક જીવ અલ્પકર્મવાળો હોય અને કાપોત લેશ્યાવાળો નારક જીવ મહાકર્મવાળો હોય?

ઉત્તર- 'हंता सिय' હા, ગૌતમ! નીલ લેશ્યાવાળો નારક જીવ ક્યારેક અલ્પકર્મવાળો હોઈ શકે છે અને કાપોત લેશ્યાવાળો નારક જીવ ક્યારેક મહાકર્મવાળો હોઈ શકે છે. ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન- 'से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ - नीललेस्से अप्पकम्मतराए, काउलेस्से नेरइए महाकम्मतराए?' હે ભદન્ત! એવું આપ શા કારણે કહો છો કે નીલલેશ્યાવાળો નારક ક્યારેક અલ્પકર્મ હોઈ શકે છે, અને કાપોત લેશ્યાવાળો નારક ક્યારેક મહાકર્મા હોઇ શકે છે?

तत्रापि तदेव कारणं प्रतिपादयति-'गोयमा ! ठिइं पडुच्च' हे गौतम ! स्थितिं प्रतीत्य अपेक्ष्य स्थित्यपेक्षयैवेत्यर्थः नीललेश्यो नैरयिकः कदाचित् अल्पकर्मतरः, कापोतलेश्यश्च नैरयिकः कदाचित् महाकर्मतरो भवेत्। अयं भावः—पञ्चमनरके उत्कृष्टतः सप्तदशसागरोपमस्थितिकस्य नीललेश्यनैरयिकस्य चिरकालोत्पन्नत्वेन स्थितेर्बहुभागे क्षपिते बहुकर्मणां क्षपणात् कर्मणोऽल्प एव भागोऽवशिष्टो भवेत्, तदवसरे तृतीयनरके उत्कृष्टतः सप्तसागरोपमस्थितिकः कापोतलेश्यो नारकः समुत्पद्येत, तस्याधुनोपपन्नत्वेन भोग्यकर्मणां बहुतमो भागोऽवशिष्टो वर्तते, एतदपेक्षया नीललेश्यो नैरयिकः कदाचित् अल्पकर्मतरः, कापोतलेश्यो नैरयिकश्च कदाचित् महाकर्मतरः कथ्यते, इति। तदुपसंहरन्नाह-'से तेणट्ठेणं गोयमा! जाव महाकम्मतराए' हे गौतम ! तत् तेनार्थेन

उनसे कहते हैं 'गोयमा ! ठिइं पडुच्च' गौतम ! ऐसा जो मैं कहता हूं वह स्थितिको अपेक्षित करके कहता हू जैसे सत्तरह सागरोपम की स्थितिको लेकर कोई नारकजीव बहुत पहिलेसे पांचवें नरकमें उत्पन्न हुआ वहां उसे नीललेश्या प्राप्त हुई वहां रहते२ उसकी स्थितिका बहुभाग नष्ट हो गया उसमें उसके अनेक कर्म-बहुतसे कर्म भोगते२ क्षपित भी हो गये बहुत थोडेसे कर्म भोगनेके लिये बांकी रहे ठीक इसी अवसरपर तृतीय नरकमें कोई कापोतलेश्यावाला नया नारक जीव सात सागरोपमका उत्कृष्ट स्थितिको लेकर उत्पन्न हुआ। अभी २ उसके वहां उत्पन्न होनेसे भोग्य कर्मोंका बहुतम भाग उसका बांकी बचा हुआ है सो इस अपेक्षा से नीललेश्यावाला नारक कदाचित् अल्पतर कर्मवाला और कापोतलेश्यावाला नारक कदाचित् महाकर्मतरवाला कहा गया है। 'से तेणट्ठेणं गोयमा !

તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે- 'गोयमा ! ठिइं पडुच्च' હે ગૌતમ ! એવુ મે જે કહ્યુ છે તે સ્થિતિની અપેક્ષાએ કહ્યું છે. હવે તેનું સ્પષ્ટીકરણ કરવામા આવે છે ધારો કે કોઇ એક જીવ ૧૭ સાગરોપમની આયુસ્થિતિ સાથે પાંચમી નરકમાં ઉત્પન્ન થયેલો છે ત્યાં તેને નીલલેશ્યા પ્રાપ્ત થઇ છે ત્યાં રહેતાં રહેતાં તેની આયુ સ્થિતિનો ઘણો ખરો ભાગ નષ્ટ થઇ ગયો છે અને ભોગવતાં ભોગવતાં મોટા ભાગનાં કર્મો ક્ષપિત થઇ ચૂકયા છે – બહુ જ ઓછાં કર્મો ભોગવવાના બાકી રહ્યાં છે. હવે એવુ બને છે કે તે સમયે કોઇ કાપોત લેશ્યાવાળો જીવ સાત સાગરોપમ પ્રમાણુ આયુસ્થિતિ સાથે ઉત્પન્ન થાય છે. તેને તો ભોગ્યકર્મોને બિલકુલ ભોગવ્યા જ નથી, બધાં કર્મોને ભોગવવાના હજી બાકી છે તો એ પરિસ્થિતિની દૃષ્ટિએ જોવામાં આવે તો નીલલેશ્યાવાળો નારક જીવ અલ્પકર્મવાળો સભવી શકે છે 'से तेणट्ठेणं गोयमा !

यावत्-कदाचित् नीललेश्यो नैरयिकः अल्पकर्मतरः, कदाचित् कापोतलेश्यो नैरयिकः महाकर्मतरः । 'एवं असुरकुमारे वि, नवरं तेउलेस्सा अब्भहिया' एवं तथैव कृष्णनीलकापोतादिलेश्यनैरयिकवदेव असुरकुमारोऽपि कदाचित् कृष्णलेश्यः अल्पकर्मतरः, कदाचित् नीललेश्यो महाकर्मतरः, एवं कदाचित् नीललेश्योऽसुरकुमारः अल्पकर्मतरः, कदाचित् कापोतलेश्योऽसुरकुमारः महाकर्मतरो भवेत्, इत्यादिरीत्या विज्ञेयः, नवरम्-नैरयिकापेक्षया विशेषस्तु असुरकुमारे तेजोलेश्या एका अभ्यधिका भवति, असुरकुमाराणां चतुर्लेश्या-

जाव महाकम्मतराए' इस कारण हे गौतम ! मैंने ऐसा कहा है कि नीललेश्यावाला नारक किसी अपेक्षा अल्पकर्मवाला और कापोतलेश्या वाला नारक महाकर्मवाला होता है । 'एवं असुरकुमारे वि नवरं तेउलेस्सा अब्भहिया' कृष्णनील, कापोत आदि लेश्यावाले नारककी तरह ही कृष्णलेश्यावाला असुरकुमार भी कदाचित् अल्पकर्मा और नीललेश्या-वाला असुरकुमार कदाचित् महाकर्मा, तथा नीललेश्यावाला असुर-कुमार कदाचित् अल्पकर्मा और कापोतलेश्यावाला असुरकुमार कदा-चित् महाकर्मा होता है इत्यादि रीतिसे समस्त कथन जानना चाहिये नैरयिककी अपेक्षा असुरकुमारमें जो विशेषता है वह एक तेजो-लेश्याको लेकर है क्योंकि असुरकुमारों के कृष्ण, नील, कापोत और तेजः इस प्रकारसे चार लेश्याएँ होती हैं । तथा च कापोत-

जाव महाकम्मतराए' હે ગૌતમ ! તે કારણે મેં એવું કહ્યુ છે કે નીલ લેશ્યાવાળો નારક જીવ અમુક પરિસ્થિતિમા અલ્પકર્મવાળો હોઈ શકે છે, અને કાપોત લેશ્યાવાળો નારક અમુક પરિસ્થિતિમાં મહાકર્મવાળો હોઇ શકે છે 'एवं असुरकुमारे वि-नवरं तेउलेस्सा अब्भहिया' કૃષ્ણ, નીલ અને કાપોત લેશ્યાવાળા નારકના જેવું જ કથન કૃષ્ણ, નીલ અને કાપોત લેશ્યાવાળા અસુરકુમારોના વિષયમાં સમજવું જેમકે કયારેક કૃષ્ણલેશ્યાવાળો અસુરકુમાર અલ્પકર્મા હોય છે અને નીલલેશ્યાવાળો અસુરકુમાર મહાકર્મા હોય છે કયારેક નીલલેશ્યાવાળો અસુરકુમારદેવ અલ્પકર્મા હોઇ શકે છે અને કાપોત લેશ્યાવાળો અસુરકુમાર મહાકર્મા હોઈ શકે છે, એ પ્રમાણે અસુરકુમાર વિષયક કથન સમજવું. પણ નારક જીવ કરતાં અસુરકુમારમા જે વિશેષતા છે તે તેજોલેશ્યાની અપેક્ષાએ છે, કારણ કે અસુરકુમારોમાં કૃષ્ણ, નીલ, કાપોત અને તેજઃ એ ચાર લેશ્યાઓ હોય છે તેથી અસુરકુમારના કથનમા નારક જીવ કરતા નીચે પ્રમાણે વધારે કથન થવું જોઇએ. કાપોતલેશ્યાવાળો અસુરકુમાર દેવ કયારેક અલ્પકર્મા હોય છે અને તેજોલેશ્યાવાળો અસુરકુમાર દેવ કયારેક મહાકર્મા હોય છે.

वत्वात्' तथा च कदाचित् कापोतलेश्योऽसुरकुमारः अल्पकर्मतरः, कदाचित् तेजोलेश्योऽसुरकुमारः महाकर्मतरो भवेत्, 'एवं जाव-वेमाणिया' एवम् असुरकुमारवदेव यावत्-नागकुमारादि भवनपति-वानव्यन्तर-वैमानिका देवास्तथैव कदाचित् पूर्वपूर्वलेश्यायुक्तापेक्षया उत्तरोत्तरलेश्यावन्तः महाकर्मतराः, कदाचिच्च उत्तरोत्तरलेश्यायुक्तापेक्षया पूर्वपूर्वलेश्यावन्त अल्पकर्मतरा भवेयुरित्याशयः।

'जस्स जत्तिया लेस्साओ तस्स तत्तिया भाणियव्वा' यस्य जीवस्य यावत्यो लेश्या भवन्ति तस्य जीवस्य तावत्यो लेश्या भणितव्याः=वक्तव्याः किन्तु 'जोइसियस्स ण भण्णइ' ज्यौतिषिकस्य लेश्याभेदप्रयुक्तन्यूनाधिक-कर्मवत्वं न भणितव्यम्=न वक्तव्यम्, तस्य केवलम् एकस्यास्तेजोलेश्याया

लेश्यावाला असुरकुमार कदाचित् अल्पकर्मा होता है और कदाचित् तेजोलेश्यावाला असुरकुमार बहुकर्मा होता है 'एवं जाव वेमाणिया' असुरकुमार की तरह से ही यावत् नागकुमार आदि भवनपति, वानव्यन्तर और वैमानिक देव पूर्वपूर्व की लेश्या से युक्त नागकुमार आदि देवोंकी अपेक्षा उत्तरोउत्तर लेश्यावाले नागकुमार आदि देव कदाचित् महाकर्मा होते है और कदाचित् उत्तरोत्तरलेश्यायुक्त नागकुमारादिकों की अपेक्षा पूर्वपूर्वलेश्यावाले नागकुमार आदि अल्पकर्मा होते है। 'जस्स जत्तिया लेस्साओ तस्स तत्तिया भाणियव्वा' जिस जीव के जितनी लेश्याएँ होती हैं. उस जीव के उतनी लेश्याएँ कहनी चाहिये किन्तु 'जोइसियस्स ण भण्णइ' ज्योतिषिक देवों में लेश्या भेद प्रयुक्त न्यूनाधिक कर्मवत्ता नहीं कहनी चाहिये-क्योंकि इनके केवल एक तेजोलेश्या ही होती है

'एवं जाव वेमाणिया' એ જ પ્રમાણે નાગકુમાર આદિ ભવનપતિ, વાનવ્યન્તર અને વૈમાનિક દેવના વિષયમાં પણ કથન સમજવું. એટલે કે પૂર્વપૂર્વની લેશ્યાવાળા નાગકુમાર આદિ દેવો કરતાં ઉત્તરોત્તર લેશ્યાવાળા નાગકુમાર આદિ દેવો ક્યારેક મહાકર્મા હોઇ શકે છે, અને ઉત્તરોત્તર લેશ્યાવાળા નાગકુમાર આદિ દેવો કરતાં પૂર્વપૂર્વની લેશ્યાવાળા નાગકુમાર આદિ દેવો ક્યારેક અલ્પકર્મા હોઇ શકે છે. 'जस्स जत्तिया लेस्साओ तस्स तत्तिया भाणियव्वा' જે જીવની જેટલી લેશ્યાઓ હોય તેટલી લેશ્યાઓની અપેક્ષાએ કથન કરવું જોઇએ, પરન્તુ 'जोइसियस्स ण भण्णइ' જ્યોતિષિક દેવોમા લેશ્યાભેદ પ્રયુકત ન્યૂનાધિક કર્મવત્તા કહેવી જોઇએ નહીં, કારણ કે જ્યોતિષિ દેવોને કેવળ એક તેજોલેશ્યા જ હોય છે. તે કારણે જ્યોતિષ્ક દેવોમાં અન્ય લેશ્યાઓની અપેક્ષાએ અલ્પકર્મવત્તા અને મહાકર્મવત્તા સંભવી શકતી નથી.

एव सद्भावेन अन्यलेश्यासापेक्षस्य अल्पकर्मवत्त्वस्य महाकर्मवत्त्वस्य चासंभवात्। गौतमः पृच्छति-'जाव-सिय भंते! पम्हलेस्से वेमाणिए अप्पकम्मतराए, सुक्कलेस्से वेमाणिए महाकम्मतराए?' हे भदन्त! यावत्-स्यात् कदाचित् किं पद्मलेश्यो वैमानिकः अल्पकर्मतरो भवेत्, अथ च कदाचित् शुक्ललेश्यो वैमानिको महाकर्मतरो भवेत्? यावत्करणात् कृष्ण-नील-कापोत-लेश्यावतामपि भवनपतिव्यन्तराणां मध्ये पूर्वपूर्वलेश्यावतोऽल्पकर्मतरत्वम् उत्तरोत्तरलेश्यावतो महाकर्मतरत्वं संग्राह्यम्। भगवानाह-'हंता, सिया' हे गौतम! हन्त, सत्यम् यावत्-पद्मलेश्यो वैमानिकः कदाचित् अल्पकर्मतरः, कदाचित् शुक्ललेश्यो वैमानिकश्च महाकर्मतरो भवेत्। गौतमस्तत्र कारणं पृच्छति-'से केणट्ठेणं?' हे भदन्त! तत् केनार्थेन कथं तावत् शुक्ललेश्यापेक्षया

इसलिये अन्यलेश्या सापेक्ष अल्पकर्मवत्ता की और महाकर्मवत्ता की असंभवता रहती है।

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं 'जाव सिय भंते! पम्हलेस्से वेमाणिए अप्पकम्मतराए, सुक्कलेस्से वेमाणिए महाकम्मतराए' हे भदन्त! क्या ऐसी बात मानी जा सकती है कि पद्मलेश्यावाला वैमानिक देव अल्पकर्मा हो और शुक्ल-लेश्यावाला वैमानिक देव महाकर्मा हो यहाँ यावत् शब्द से कृष्ण, नील और कापोरलेश्यावाले भी भवनपति और व्यन्तरों के बीच में पूर्व २ लेश्यावालों में अल्पकर्मता और उत्तरोत्तर लेश्यावालों में महाकर्मता ग्रहण की गई है। इसके उत्तर में प्रभु उनसे कहते है कि 'हंता सिया' हां गौतम! ऐसा होता है कि पद्मलेश्यावाला वैमानिक देव कदाचित् अल्पकर्मा होता है और कदाचित शुक्ललेश्यावाला वैमानिक देव महाकर्मा होता है। अब गौतम इस

હવે ગૌતમ સ્વામી એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે 'जाव सिय भंते! पम्हलेस्से वेमाणिए अप्पकम्मतराए, सुक्कलेस्से वेमाणिए महाकम्मतराए?' હે ભદન્ત! શું એવું સંભવી શકે છે કે પદ્મલેશ્યાવાળો વૈમાનિક દેવ મહાકર્મા હોય છે? અહીં 'जाव' (પર્યન્ત પદ દ્વારા કૃષ્ણ, નીલ અને કાપોત લેશ્યાવાળા વૈમાનિકોમા પૂર્વપૂર્વની લેશ્યાવાળાઓ કરતા ઉત્તરોત્તર લેશ્યાવાળાની અપેક્ષાએ પૂર્વપૂર્વની લેશ્યાવાળામાં અલ્પકર્મતા સંભવી શકે છે, એમ સમજવું.

ગૌતમ સ્વામીના પ્રશ્નનો જવાબ આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે- 'हंता, सिया' હા, ગૌતમ! એવું સંભવી શકે છે કે પદ્મલેશ્યાવાળો વૈમાનિક દેવ ક્યારેક અલ્પકર્મા હોઇ શકે છે અને શુકલ લેશ્યાવાળો વૈમાનિક દેવ ક્યારેક મહાકર્મા હોઇ શકે છે.

किञ्चिन्न्यूनशुभपरिणामपद्मलेश्यस्य वैमानिकस्य कदाचित् अल्पकर्मबन्धकत्वं, पद्मलेश्यापेक्षया अधिकशुभपरिणामशुक्ललेश्यस्यापि वैमानिकस्य कदाचित् अधिककर्मबन्धकत्वमिति प्रश्नाशयः, भगवानाह-'सेसं जहा नेरइयस्स, जाव-महाकम्मतराए' शेषम् अवशिष्टं यथा नैरयिकस्यउक्तं तथैव पद्मलेश्य-शुक्ल-लेश्यवैमानिकयोरपि स्थितिमाश्रित्य यावत्-अल्पकर्मतरत्वं कदाचिद् महाकर्म-तरत्वमवसेयम् । तथाहि-कृष्णलेश्य-नीललेश्यनैरयिकयोर्यथा स्थित्यपेक्षया अल्प-कर्मबन्धकत्वं कदाचित्, कदाचित् अधिककर्मबन्धकत्वं भवति तथैव पद्मलेश्य-शुक्ललेश्यवैमानिकयोरपि स्थित्यपेक्षया कदाचित् अल्पकर्मबन्धकत्वं, कदाचित् महाकर्मबन्धकत्वं बोध्यम् ॥सू० ४॥

विषय में कारण जाननेकी इच्छा से प्रभु से ऐसा पूछते हैं कि-'से केणट्ठेणं भंते !' हे भदन्त ! 'पद्मलेश्यावाला वैमानिक देव शुक्ललेश्यावाले वैमानिक देव की अपेक्षा किञ्चित् न्यून शुभ परिणामवाला होता है उसको अल्प-कर्मता, और जो शुक्ललेश्यावाला वैमानिक देवकी अपेक्षा अधिक शुभ परिणामवाला होता है उसमें महाकर्मता'का जो आपने यह कथन किया है सो इसमें कारण क्या है ? इसके उत्तरमें प्रभु उनसे कहते हैं कि 'सेसं जहा नेरइयस्स जाव महाकम्मतराए' जिस प्रकार कृष्णलेश्यावाले और नील लेश्यावाले नैरयिकोंमें आयुकर्मकी स्थितिकी अपेक्षा लेकर कदाचित् अल्पकर्मबन्धकता और कदाचित् अधिककर्मबन्धकता प्रतिपादित की गई है, उसी प्रकारसे पद्मलेश्या-और शुक्ललेश्यावाले वैमानिक देवोंमें भी आयुकर्मकी स्थितिकी अपेक्षालेकर कदाचित् अल्पकर्मबन्धकता और कदाचित् महाकर्म-बन्धकता जानना चाहिये ॥ सू. ४ ॥

પ્રશ્ન- 'से केणट्ठेणं भंते !' હે ભદન્ત! પદ્મલેશ્યાવાળો વૈમાનિક દેવ શુકલ લેશ્યાવાળા વૈમાનિક દેવ કરતાં થોડે ઘણે અંશે ન્યૂન શુભ પરિણામવાળો હોય છે તેનામા આપ અલ્પકર્મતા શા કારણે કહો છો ? અને શુકલ લેશ્યાવાળો વૈમાનિક દેવ કે જે પદ્મલેશ્યાવાળા વૈમાનિક દેવ કરતા અધિક શુભ પરિણામવાળો હોય છે, તેને આપ શા કારણે મહાકર્મા કહો છો ? ગૌતમ સ્વામીના પ્રશ્નનો જવાબ આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે- 'सेसं जहा नेरइयस्स जाव महाकम्मतराए' હે ગૌતમ! જે રીતે કૃષ્ણલેશ્યાવાળા નારક જીવમાં આયુકર્મની સ્થિતિની અપેક્ષાએ ક્યારેક અલ્પકર્મતા સંભવી શકે છે અને આયુકર્મની સ્થિતિની અપેક્ષાએ નીલલેશ્યાવાળા નારકમાં મહાકર્મતા સંભવી શકે છે, એજ પ્રમાણે આયુકર્મની સ્થિતિની અપેક્ષાએ પદ્મ લેશ્યાવાળા વૈમાનિક દેવમાં ક્યારેક અલ્પકર્મતા સંભવી શકે છે અને શુકલ લેશ્યાવાળા વૈમાનિક દેવમાં ક્યારેક મહાકર્મબન્ધકતા સંભવી શકે છે. ॥સૂ. ૪॥

वेदनानिर्जरावक्तव्यता ।

सलेश्यजीवाधिकारात् तस्य वेदनात्वेन वेदनावक्तव्यतामाह-'से नूणं भंते !' इत्यादि ।

मूलम्-'से नूणं भंते ! जा वेयणा सा निज्जरा, जा निज्जरा सा वेयणा ? गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे । से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ-जा वेयणा न सा निज्जरा, जा णिज्जरा न सा वेयणा ? गोयमा ! कम्मवेयणा; णो कम्मणिज्जरा, से तेणट्ठेणं गोयमा ! जाव-न सा वेयणा । नेरइयाणं भंते ! जा वेयणा सा निज्जरा, जा णिज्जरा सा वेयणा ? गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे । से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ-नेरइयाणं जा वेयणा न सा णिज्जरा, जा णिज्जरा, न सा वेयणा ? गोयमा ! नेरइयाणं कम्मवेयणा, णो कम्मनिज्जरा, से तेणट्ठेणं गोयमा ! जाव-न सा वेयणा । एवं जाव-वेमाणियाणं । से णूणं भंते ! जं वेदेंसु तं निज्जरिंसु, जं निज्जरिंसु तं वेदेंसु ? णो इणट्ठे समट्ठे, से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ-जं वेदेंसु णो तं निज्जरेंसु, जं निज्जरेंसु णो तं वेदेंसु ? गोयमा ! कम्मं वेदेंसु, णो कम्मं णिज्जरेंसु, से तेणट्ठेणं गोयमा ! जाव णो तं वेदेंसु ! नेरइयाणं भंते ! जं वेदेंसु तं णिज्जरेंसु ! एवं नेरइया वि, एवं जाव-वेमाणिया । से-णूणं भंते ! जं वेदेंति, तं निज्जरेंति जं णिज्जरेंति तं वेदेंति ? गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे । से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ-जाव णो तं वेदेंति ? गोयमा ! कम्मं वेदेंति, णो कम्मं णिज्ज-

रेंति, से तेणट्ठेणं गोयमा ! जाव–णो तं वेदेंति, एवं नेरइ-याविं, जाव–वेमाणिया । से णूणं भंते ! जं वेदिस्संति तं णि-ज्जरिस्संति, जं णिज्जरिस्संति तं वेदिस्संति ? गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे । से केणट्ठेणं जाव–णो तं वेदिस्संति ? गोयमा ! कम्मं वेदिस्संति, णो कम्मं णिज्जरिस्संति, से तेणट्ठेणं जाव–णो तं णिज्जरिस्संति, एवं नेरइया वि, जाव–वेमा-णिया । से णूणं भंते ! जे वेदणासमए से णिज्जरा-समए, जे णिज्जरासमए से वेदणासमए ? णो इणट्ठे समट्ठे । से केणट्ठेणं एवं वुच्चइ–जे वेयणा समए न से णिज्जरा-समए, जे णिज्जरासमए न से वेयणासमए ? गोयमा ! जं समयं वेदेंति णो तं समयं णिज्जरेंति, जं समयं णिज्जरेंति णो तं समयं वेदेंति, अन्नम्मिसमए वेदेंति अन्नम्मि समए णिज्जरेंति, अन्ने से वेयणा समए, अन्ने से णिज्जरासमए, से तेणट्ठेणं जाव न से वेयणा- समए, नेरइयाणं भंते ! जे वेयणासमए से णिज्जरासमए, जे णिज्जरासमए से वेयणासमए ? गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे ! से केणट्ठेणं एवं वुच्चइ–नेरइयाणं जे वेयणासमए न से णिज्जरासमए, जे णि ज्जरासमए न से वेयणासमए ? गोयमा ! नेरइया णं जं समयं वेदेंति णो तं समयं णिज्जरेंति, जं समयं णिज्जरंति, णो तं समयं वेदेंति, अन्नम्मि समए वेदेंति अन्नम्मि समए णिज्जरेंति, अण्णे से वेयणासमए, अण्णे से णिज्जरासमए, से तेणट्ठेणं जाव न से वेयणासमए, एवं जाव वेमाणियाणं ॥ सू० ५ ॥

छाया-अथ नूनं भदन्त ! या वेदना सा निर्जरा, या निर्जरा सा वेदना ? नायमर्थः समर्थः। तत् केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते-या वेदना न सा निर्जरा, या निर्जरा न सा वेदना ? गौतम ! कर्मवेदना, नो कर्म-निर्जरा, तत् तेनार्थेन गौतम ! यावत्-न सा वेदना। नैरयिकाणां भदन्त !

वेदनानिर्जरावक्तव्यता-

'से णूणं भंते !' इत्यादि।

सूत्रार्थ-(से णूणं भंते ! जा वेयणा सा निज्जरा, जा निज्जरा सा वेयणा) हे भदन्त ! क्या यह बात निश्चित है कि जो वेदना है वह निर्जरा है और जो निर्जरा है वह वेदना है ? (गोयमा) हे गौतम ! (णो इणट्ठे समट्ठे) यह अर्थ समर्थ नहीं है। (से केणट्ठेणं भंते ! एव वुच्चइ, जा वेयणा न सा निज्जरा, जा निज्जरा न सा वेयणा) हे भदन्त ! ऐसा आप किस कारणसे कहते हैं कि जो वेदना है वह निर्जरा नहीं है और जो निर्जरा है, वह वेदना नहीं है ? (गोयमा) हे गौतम ! (कम्मवेयणा, णोकम्मनिज्जरा से तेणट्ठेणं गोयमा ! जाव न सा वेयणा) वेदना कर्मरूप होती है और निर्जरा नोकर्मरूप होती है। इसलिये हे गौतम ! यावत् वह वेदना नहीं है ऐसा मैंने कहा है। (नेरइयाणं भंते ! जा वेयणा सा निज्जरा,

વેદના નિર્જરા વક્તવ્યતા-

'से णूणं भंते !' ઇત્યાદિ-

સૂત્રાર્થ- (से णूणं भंते ! जा वेयणा सा निज्जरा, या निज्जरा सा वेयणा ?) હે ભદન્ત ! શુ એ વાત તો નિશ્ચિત જ છે કે જે વેદના છે, એજ નિર્જરા છે, અને જે નિર્જરા છે એ જ વેદના છે ? એટલે કે શું વેદના નિર્જરારૂપ હોય છે અને નિર્જરા વેદનારૂપ હોય છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (णो इणट्ठ समट्ठे) તારી તે માન્યતા સાચી નથી (से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ, जा वेयणा न सा निज्जरा जा निज्जरा न सा वेयणा ?) હે ભદન્ત આપ શા કારણે એવુ કહો છો કે વેદના નિર્જરારૂપ હોતી નથી અને નિર્જરા વેદનારૂપ હોતી નથી ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (कम्मवेयणा णो कम्मनिज्जरा-से तेणट्ठेणं गोयमा ! जाव न सा वेयणा) વેદના કર્મરૂપ હોય છે અને નિર્જરા નોકર્મરૂપ હોય છે. હે ગૌતમ ! તે કારણે મેં એવું કહ્યું છે કે વેદના નિર્જરારૂપ હોતી નથી અને નિર્જરા વેદનારૂપ હોતી નથી.

या वेदना सा निर्जरा, या निर्जरा सा वेदना ? गौतम ! नायमर्थः समर्थः, तत् केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते-नैरयिकाणां या वेदना न सा निर्जरा, या निर्जरा न सा वेदना ? गौतम ! नैरयिकाणां कर्मवेदना, नो कर्म-निर्जरा, तत् तेनार्थेन गौतम ! यावत् न सा वेदना, एवं यावत्-वैमानिकानाम् । अथ नूनं भदन्त ! यत् अवेदिषुः तत् निरजारिषुः यत् निरजारिषुः तत्

जा निज्जरा सा वेयणा) हे भदन्त ! नारकजीवोंकी जो वेदना है वह क्या निर्जरारूप है ? और जो उनकी निर्जरा है वह क्या वेदनारूप है ? (गोयमा) हे गौतम ! (णो इणट्ठे समट्ठे) यह अर्थ समर्थ नहीं है। (से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ, नेरइगाणं जा वेयणा न सा णिज्जरा, जा णिज्जरा, न सा वेयणा) हे भदन्त। ऐसा आप किस कारण से कहते हैं कि नैरयिक जीवोंकी जो वेदना है वह निर्जरारूप नहीं है और जो निर्जरा है वह वेदनारूप नहीं है ? (गोयमा) हे गौतम! (नेरइयाणं कम्मवेयणा णो कम्मनिज्जरा, से तेणट्ठेणं गोयमा ! जाव न सा वेयणा) नारकजीवोंकी जो वेदना है वह कर्मरूप है और निर्जरा नोकर्मरूप है इसलिये हे गौतम ! मैंने ऐसा कहा है यावत् वह वेदनारूप नहीं है । (एवं जाव वेमाणियाणं) इसी तरहसे यावत् वैमानिकोंमें जानना चाहिये। (से णूणं भंते ! जं वेदेसु तं निज्जरिंसु, जं

(नेरइयाणं भंते ! जा वेयणा सा निज्जरा, जा निज्जरा सा वेयणा ?) હે ભદન્ત! નારક જીવોની જે વેદના હોય છે તે શું નિર્જરારૂપ હોય છે? અને તેમની જે નિર્જરા હોય છે તે શુ વેદનારૂપ હોય છે? (गोयमा !) હે ગૌતમ! (णो इणट्ठे समट्ठे) એવું બની શકતું નથી. (से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ, नेरइयाणं जा वेयणा न सा निज्जरा, जा निज्जरा न सा वेयणा ?) હે ભદન્ત ! એવું આપ શા કારણે કહો છો કે નારક જીવોની વેદના નિર્જરારૂપ હોતી નથી ?

(गोयमा !) હે ગૌતમ ! (नेरइयाणं कम्मवेयणा णो कम्मनिज्जरा, से तेणट्ठेणं गोयमा ! जाव न सा वेयणा) નારક જીવોની જે વેદના હોય છે તે કર્મરૂપ હોય છે અને નિર્જરા નોકર્મરૂપ હોય છે, તેથી હે ગૌતમ ! મેં એવું કહ્યું છે કે નારકોની વેદના નિર્જરારૂપ હોતી નથી અને નિર્જરા વેદનારૂપ હોતી નથી. 'एवं जाव वेमाणियाणं' એજ પ્રમાણે વૈમાનિક પર્યન્તના દેવોની વેદના અને નિર્જરાનું કથન સમજવું.

(से णूणं भंते ! जं वेदेंसु तं निज्जरिंसु, जं निज्जरिंसु तं वेदेसु ?

अवेदिषुः ? नायमर्थः समर्थः, तत् केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते-यत् अवेदिषुः नो तत् निर्जारिषुः, यत् निरजारिषुः न तत् अवेदिषुः ? गौतम ! कर्म अवेदिषुः, नो कर्म निरजारिषुः, तत् तेनार्थेन गौतम ! यावत् नो तत् अवेदिषुः, नैरयिकाः खलु भदन्त ! यत् अवेदिषुः तत् निरजारिषुः ? एवं

निज्जरिंसु तं वेदेंसु ?) हे भदन्त ! क्या यह बात ठीक है कि जो कर्म जीव द्वारा वेदित हो चुका है वह निर्जरित हुआ है और जो निर्जरित हुआ है वही वेदित हुआ है ? (णो इणट्ठे समट्ठे) हे गौतम ! यह अर्थ समर्थ नहीं है। (से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ, जं वेदेंसु णो तं निज्जरेंसु, जं निज्जरेंसु नो तं वेदेंसु) हे भदन्त ! ऐसा आप किस कारण से कहते है कि जो वेदित हो चुका है वह निर्जरित नहीं हुआ है, और जो निर्जरित हुआ है वह वेदित नहीं हुआ है ? (गोयमा) हे गौतम ! (कम्मं वेदेंसु णो कम्मं निज्जरेंसु, से तेणट्ठेणं गोयमा ! जाव णो तं वेदेंसु) कर्म जीव के द्वारा वेदित हुआ है और नो कर्म निर्जरित हुआ है- इस कारण हे गौतम ! मैने ऐसा कहा है कि जीव के द्वारा जो निर्जरित हुआ है, उसके द्वारा वह वेदित नहीं हुआ है। (णेरइयाणं भंते ! जं वेदसु तं णिज्जरेंसु !) हे भदन्त ! नारकजीवों ने जिस कर्म को वेदित किया है उसी कर्म को क्या उन्हों ने निर्जरित किया है ? (एवं नेरइया वि) हे गौतम !

હે ભદન્ત ! શું એ વાત ખરી છે કે કર્મનું જીવ દ્વારા વેદન થઈ ચૂકયું હોય છે તે નિર્જરિત પણ થઈ ચૂકયા હોય છે, અને જે કર્મ નિર્જરિત થયું હોય તે વેદિત થઈ ગયું હોય છે? (गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे) હે ગૌતમ ! એવું સંભવી શકતું નથી. (से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ, जं वेदेंसु णो तं निज्जरेंसु, जं निज्जरेंसु नो तं वेदेंसु) હે ભદન્ત ! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે જે કર્મ વેદિત થઈ ગયું હોય તે નિર્જરિત થયું હોતું નથી, અને જે નિર્જરિત થયું હોય તે વેદિત થઈ ચૂકયું હોતું નથી ? (गोयमा) હે ગૌતમ ! (कम्मं वेदेंसु णो कम्मं निज्जरेंसु, से तेणट्ठेणं गोयमा ! जाव णो तं वेदेंसु) કર્મ જીવના દ્વારા વેદિત થયું હોય છે, અને નો કર્મ નિર્જરિત થયું હોય છે, તે કારણે મેં એવું કહ્યું છે કે જીવ દ્વારા જે કર્મ વેદિત થયું હોય છે તે નિર્જરિત થયું હોતું નથી, અને જે કર્મ નિર્જરિત થયું હોય છે તે વેદિત થયું હોતું નથી (णेरइयाणं भंते ! जं वेदेंसु तं णिज्जरेंसु) હે ભદન્ત ! નારક જીવોએ જે કર્મ વેદિત કર્યું હોય છે, એ જ કર્મને શું તેમણે નિર્જરિત કર્યું હોય છે? (एवं नेरइया त्रि) હે ગૌતમ ! સામાન્ય

नैरयिका अपि, एवं यावत्-वैमानिकाः ? अथ नूनं भदन्त ! यत् वेदयन्ति, तत् निर्जरयन्ति, यत् निर्जरयन्ति तत् वेदयन्ति ? गौतम ! नायमर्थः समर्थः, तत् केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते-यावत् नो तत् वेदयन्ति, ? गौतम ! कर्म वेदयन्ति, नो कर्म निर्जरयन्ति, तत् तेनार्थेन गौतम ! यावत् नो तत् वेदयन्ति एवं नैरयिका अपि, यावत्-वैमानिकाः । अथ नूनं भदन्त ! यद् वेदयिष्यन्ति

इसी प्रकार से नारकों के विषय में भी जानना चाहिये । (एवं जाव वेमाणिया) इसी प्रकार से यावत् वैमानिकों के विषय में भी जानना चाहिये । (से णूणं भंते ! जं वेदेंति, त निज्जरेंति, जं णिज्जरेंति, तं वेदेंति ?) हे भदन्त ! जीव जिस कर्मको वेदित करता है क्या उसी कर्म की वह निर्जरा करता है और जिस कर्म की वह निर्जरा करता है क्या वह उसी कर्म को वेदता है ? (गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे) हे गौतम ! यह अर्थ समर्थ नहीं है (से केणट्ठेण भंते ! एवं वुच्चइ जाव णो तं वेदेंत्ति) हे भदन्त ? ऐसा आप किस कारण से कहते हैं कि जीव यावत् उस कर्म को नहीं वेदता है ? (गोयमा) हे गौतम ! (कम्मं वेदेंति, णो कम्मं णिज्जरेंति) जीव कर्म का वेदन करता है-और नो कर्म की निर्जरा करता है । (से तेणट्ठेणं गोयमा ! जाव णो तं वेदेंत्ति) इस कारण हे गौतम ! मैने ऐसा कहा है कि जीव यावत् उस कर्म का वेदन नहीं करता है । (एवं नेरइया वि

જીવના જેવું જ કથન નારકોના વિષયમાં પણ સમજવું. (एवं जाव वेमाणिया) વૈમાનિકો પર્યન્તના જીવોના વિષયમાં પણ એજ પ્રમાણે સમજવું. (से णूणं भंते ! जे वेदेंति, तं निज्जरेंति, जं णिज्जरेंति तं वेदेंति ?) હે ભદન્ત ! જીવ જે કર્મનુ વેદન કરે છે એ જ કર્મની શું નિર્જરા કરે છે, અને જે કર્મની જીવ નિર્જરા કરે છે શું એ જ કર્મનુ વેદન કરે છે? (गोयमा) હે ગૌતમ ! (णो इणट्ठे समट्ठे) એવું સંભવી શકતુ નથી (से केणट्ठेणं भंते ! एव वुच्चइ जाव णो तं वेदेंति ?) હે ભદન્ત ! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે જીવ જે કર્મનુ વેદન કરે છે એ જ કર્મની નિર્જરા કરતો નથી, અને જે કર્મની નિર્જરા કરે તે કર્મનું વેદન કરતો નથી? (गोयमा) હે ગૌતમ ! कम्मं वेदेंति, णोकम्मं णिज्जरेंति) જીવ કર્મનું વેદન કરે છે અને નોકર્મની નિર્જરા કરે છે (से तेणट्ठेणं गोयमा ! जाव णो तं वेदेंति) હે ગૌતમ ! તે કારણે એવું કહ્યું છે કે જીવ જે કર્મનુ વેદન કરે છે એ જ કર્મની નિર્જરા કરતો નથી, અને જે કર્મની નિર્જરા કરે છે તેનુ વેદન કરતો નથી. (एवं णेरइया वि जाव वेमाणिया) એ જ પ્રમાણે નારક જીવોના વિષયમા તથા વૈમાનિક પર્યન્તના વિષયમાં સમજવું

तद् निर्जरयिष्यन्ति, यत् निर्जरयिष्यन्ति तद् वेदयिष्यन्ति ? गौतम ! नायमर्थः समर्थः, तत् केनार्थेन यावत्-नो तद् वेदयिष्यन्ति ? गौतम ! कर्म वेदयिष्यन्ति, नो कर्म निर्जरयिष्यन्ति, तत् तेनार्थेन यावत्-नो तत् निर्जरयिष्यन्ति, एवं नैरयिका अपि, यावत्-वैमानिकाः । अथ नूनं भदन्त !

जाव वेमाणिया) इसी प्रकार से नारकजीवों के विषय में भी जानना चाहिये। और इसी प्रकार से यावत् वैमानिक देवों के विषय में भी जानना चाहिये।) (से णूणं भंते ! जं वेदिस्संति, तं णिज्जरिस्संति, जं णिज्जरिस्संति तं वेदिस्संति) हे भदन्त ! क्या यह निश्चित बात है कि जीव जिस कर्म का वेदन करेगा उसी कर्म की वह निर्जरा करेगा और जिस कर्म की वह निर्जरा करेगा उसी कर्म का वह वेदन करेगा ? (गोयमा) हे गौतम ! (णो इणट्ठे समट्ठे) यह अर्थ समर्थ नहीं है। (से केणट्ठेणं जाव णो तं वेदिस्संति) हे भदन्त ! ऐसा आप किस कारण से कहते हैं कि जीव यावत् उस कर्म का वेदन नहीं करेगा ? (गोयमा ! कम्मं वेदिस्संति, णो कम्मं णिज्जरिस्संति-से तेणट्ठेणं जाव णो तं णिज्जरिस्संति) हे गौतम ! जीव कर्मका वेदन करेगा और नो कर्मकी वह निर्जरा करेगा इस कारण हे गौतम ! मैंने ऐसा कहा है कि जीव जिसका वेदन करेगा वह उसकी निर्जरा नहीं करेगा । (नेरइया वि जाव वेमाणिया) इसी तरहसे नारकसे लेकर यावत् वैमानिक देवोंके विषयमें

(से णूणं भंते ! जं वेदिस्संति, तं णिज्जरिस्संति, जं णिज्जरिस्संति, तं वेदिस्संति !) હે ભદન્ત ! શું એ વાત ખરી છે કે જીવ જે કર્મનું વેદન કરશે એ જ કર્મની તે નિર્જરા કરશે, અને જે કર્મની તે નિર્જરા કરશે એ જ કર્મનું તે વેદન કરશે ? (गोयमा) હે ગૌતમ ! (णो इणट्ठे समट्ठे) એ વાત સંભવી શકતી નથી. (से केणट्ठेणं जाव णो तं वेदिस्संति ? હે ભદન્ત ! એવું આપ શા કારણે કહો છો કે જીવ જે કર્મનુ વેદન કરશે એ જ કર્મની નિર્જરા નહી કરે, અને તે જે કર્મની નિર્જરા કરશે એ કર્મનું તેના દ્વારા વેદન કરશે નહી ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (कम्मं वेदिस्संति, णोकम्मं णिज्जरिस्संति से तेणट्ठेणं जाव णो तं णिज्जरिस्संति) જીવ કર્મનું વેદન કરશે અને નોકર્મનો તેના તેના દ્વારા નિર્જરા કરાશે. હે ગૌતમ ! તે કારણે મે એવુ કહ્યુ છે કે જીવ દ્વારા જે કર્મનુ વેદન કરાશે તે કર્મની તેના દ્વારા નિર્જરા કરાશે નહીં, અને જે કર્મની નિર્જરા થશે તે કર્મનું તેનાદ્વારા વેદન થશે નહીં. (नेरइया वि जाव वेमाणिया) એ જ પ્રમાણે નારકથી લઈને વૈમાનિક પર્યન્તના જીવોના વિષયમાં સમજવું.

यो वेदनासमयः स निर्जरासमयः, यो निर्जरासमयः स वेदनासमयः ? नायमर्थः समर्थः, तत् केनार्थेन एव मुच्यते-यो वेदनासमयः नो स निर्जरासमयः, यो निर्जरासमयः नो स वेदनासमयः ? गौतम ! यं समयं वेदयन्ति, नो तं समयं निर्जरयन्ति, यं समयं निर्जरयन्ति नो तं समयं वेदयन्ति, अन्यस्मिन्

भी जानना चाहिये। (से णूणं भंते ! जे वेयणासमए से णिज्जरासमए, जे णिज्जरासमए से वेयणासमए) हे भदन्त ! क्या यह निश्चित बात है कि जो वेदनाका समय है वही निर्जराका समय है और जो निर्जराका समय है वही वेदनाका समय है ? (णो इणट्ठे समट्ठे) हे गौतम ! यह अर्थ समर्थ नहीं है। (से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ, जे वेयणासमए न से णिज्जरासमए, जेणिज्जरासमए न से वेयणासमए) हे भदन्त ! ऐसा आप किस कारणसे कहते हैं कि जो वेदनाका समय है वह निर्जराका समय नहीं है और जो निर्जरा होनेका समय है वह वेदनाका समय नहीं है ? (गोयमा) हे गौतम ! (जं समयं वेदेंति, णो तं समयं णिज्जरेंति ज समयं णिज्जरेंति, णो तं समयं वेदेंति, अन्नम्मि समए वेदेंति अन्नम्मि समए णिजरेंति) जीव जिस समयमें कर्मका वेदन करता है उस समयमें वह उसकी निर्जरा नहीं करता है, और जिस समयमें वह उसकी निर्जरा करता है उस समयमें वह उसका वेदन नहीं करता है। भिन्न समयमें वेदन करता है और भिन्न समयमें निर्जरा

'से णूणं भंते ! जे वेयणासमए से निज्जरासमए, जे णिज्जरासमए से वेयणा समए ?) હે ભદન્ત ! શું એ વાત ખરી છે કે જે વેદનાનો સમય હોય છે, એ જ નિર્જરાનો સમય હોય છે, અને જે નિર્જરાનો સમય હોય છે, એ જ વેદનાનો સમય હોય છે? (गोयमा ! या इणट्ठे समट्ठे) હે ગૌતમ ! એવું સંભવી શકતુ નથી.

'से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ, जे वेयणासमए न से णिजरासमए, जे णिजरासमए न से वेयणासमए ?' હે ભદન્ત ! એવું આપ શા કારણે કહો છો કે જે વેદનાનો સમય છે તે નિર્જરાનો સમય નથી અને જે નિર્જરા થવાનો સમય છે તે વેદનાનો સમય નથી? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (जं समयं वेदेंति णो तं समयं णिज्जरेंति, जं समयं णिज्जरेंति, णो तं समयं वेदेंति, अन्नम्मिसमए वेदेंति, अन्नम्मिसमए णिज्जरेंति) જીવ જે સમયે કર્મનુ વેદન કરે છે તે સમયે કર્મની નિર્જરા કરતો નથી, અને જે સમયે કર્મની નિર્જરા કરે છે તે સમયે તે તેનું વેદન કરતો નથી. તે ભિન્ન સમયે વેદન કરે છે અને ભિન્ન સમયે નિર્જરા કરે છે.

समये वेदयन्ति, अन्यस्मिन् समये निर्जरयन्ति, अन्यः स वेदनासमयः, अन्यः स निर्जरासमयः, तत् तेनार्थेन यावत्-न स वेदनासमयः। नैरयिकाणां भदन्त! यो वेदनासमयः स निर्जरासमयः, यो निर्जरासमयः स वेदना समयः? गौतम! नायमर्थः समर्थः। तत् केनार्थेन एवमुच्यते नैरयिकाणां यो वेदनासमयः, नो स निर्जरासमयः, निर्जरासमयः यो नो स वेदना-समयः? गौतम! नैरयिकाः खलु यं समयं वेदयन्ति नो तं समयं निर्जर-

करता है। इस तरहसे (अन्ने से वेयणासमए, अन्ने से णिज्जरासमए से तेणट्ठेणं जाव न से वेयणासमए) वेदनाका समय वह भिन्न है और निर्जराका समय वह भिन्न है। इस कारण हे गौतम! मैंने ऐसा कहा है कि यावत् जो वेदनाका समय है वह निर्जराका समय नहीं है (नेरइया णं भंते! जे वेयणासमए, से णिज्जरासमए, जे णि-ज्जरासमए से वेयणासमए) हे भदन्त! क्या यह बात है कि नारक-जीवोंका जो वेदनाका समय होता है वही निर्जरा समय होता है और जो निर्जराका समय होता है वही वेदनाका समय होता है? (गोयमा) हे गौतम! (णो इणट्ठे समट्ठे) यह अर्थ समर्थ नहीं है। (से केणट्ठेणं एवं वुचइ, नेरइयाणं जे वेयणासमए न से णिज्जरासमए, जे णिज्जरासमए न से वेयणासमए) हे भदन्त! ऐसा आप किस कारण से कहते हैं कि नारकोंका जो वेदनाका समय है वह निर्जराका समय नहीं है और जो निर्जराका समय है वह वेदनाका समय नहीं है?

(अन्ने से वेयणसमए, अण्णे से णिज्जरासमए) આ રીતે વેદનનો સમય પણ ભિન્ન છે અને નિર્જરા કરવાનો સમય ભિન્ન છે (से तेणट्ठेणं गोयमा! जाव न से वेयणासमए) હે ગૌતમ! તે કારણે મે એવું કહ્યું છે કે વેદનાનો જે સમય છે તે નિર્જરાનો સમય નથી, અને નિર્જરાનો જે સમય છે તે વેદનનો સમય નથી (नेरइयाणं भंते! जे वेयणासमए, से णिज्जरासमए जे निर्जरा समए से वेयणासमए?) હે ભદન્ત! શુ એ વાત ખરી છે કે નારક જીવોનો કર્મવેદનનો જે સમય હોય છે, એજ નિર્જરાનો સમય હોય છે, અને જે નિર્જરાનો સમય હોય છે, એજ કર્મવેદનનો સમય હોય છે? (गोयमा!) હે ગૌતમ! (णो इणट्ठे समट्ठे) એવું સંભવી શકતું નથી (से केणट्ठेणं एवं वुच्चइ, नेरइयाणं जे वेयणासमए न से णिज्जरासमए, जे णिज्जरासमए न से वेयणासमए?) હે ભદન્ત! આપ શા કારણે એવુ કહો છો કે નારકોનો જે વેદનાનો સમય છે તે નિર્જરાનો સમય નથી અને જે નિર્જરાનો સમય છે તે વેદનાનો સમય નથી? (गोयमा!) હે ગૌતમ! (नेरइयाणं जं समयं

यन्ति, यं समयं निर्जरयन्ति, नो तं समयं वेदयन्ति, अन्यस्मिन् समये वेदयन्ति, अन्यस्मिन् समये निर्जरयन्ति, अन्यः स वेदनासमयः, अन्यः स निर्जरासमयः, तत् तेनार्थेन यावत् न स वेदनासमयः, एवं यावत्-वैमानिकानाम् ॥सू० ५॥

टीका-'से णूणं भंते! जा वेयणा सा निज्जरा, जा निज्जरा सा वेयणा?' गौतमः पृच्छति-हे भदन्त! अथ नूनं=निश्चितं किं या वेदना भवति, सा एव

(गोयमा) हे गौतम! (नेरइयाणं जं समयं वेदेंति, णो तं समयं णिज्जरेंति, जं समयं णिज्जरेंति, णो तं समयं वेदेंति, अन्नम्मि समए वेदेंति, अन्नम्मि समए णिज्जरेंति, अण्णे से वेयणा समए, अण्णे से णिज्जरासमए, से तेणट्ठेणं जाव न से वेयणा समए एवं जाव वेमाणियाणं) नारकजीव जिस समयमें वेदन करते हैं, उस समयमें वे निर्जरा नहीं करते हैं, और जिस समयमें वे निर्जरा करते हैं, उस समय में वे वेदन नहीं करते हैं। भिन्न समयमें वेदन करते हैं और भिन्न समय में निर्जरा करते हैं। इस तरह से वेदनाका वह समय भिन्न है और निर्जरा का वह समय भिन्न है। इस कारण हे गौतम! मैंने ऐसा कहा है कि यावत् वह वेदना का समय नहीं है। इसी तरह से यावत् वैमानिक देवोंके विषय में भी जानना चाहिये।

टीकार्थ-यहां पर लेश्या से युक्त जीवोंका अधिकार चल रहा है लेश्यावाले जीव कर्मोंकी वेदनावाले होते हैं-इसलिये सूत्रकारने यहां

वेदेंति, णो तं समयं णिज्जरेंति, जं समयं णिज्जरेंति, णो तं समयं वेदेंति, अन्नम्मि समए वेदेंति, अन्नम्मिसमए णिज्जरंति, अण्णे से वेयणासमए अण्णे से निज्जरासमए, से तेणट्ठेणं जाव न से वेयणासमए एवं जाव वेमाणियाणं) નારક જીવ જે સમયે વેદન કરે છે તે સમયે નિર્જરા કરતા નથી, અને જે સમયે નિર્જરા કરે છે, તે સમયે વેદન કરતા નથી. તેઓ ભિન્ન સમયે વેદન કરે છે અને ભિન્ન સમયે નિર્જરા કરે છે આ રીતે વેદનાનો જે સમય છે તે પણ જુદો જ છે અને નિર્જરાનો જે સમય છે તે પણ જુદો જ છે. હે ગૌતમ! તે કારણે મે એવું કહ્યું છે કે નારક જીવોના વેદનનો જે સમય હોય છે તે નિર્જરાનો સમય હોતો નથી, અને નિર્જરાનો જે સમય છે તે વેદનનો સમય નથી. એ જ પ્રમાણે વૈમાનિકો પર્યન્તના જીવોના વિષયમા પણ સમજવું

ટીકાર્થ- અહીં લેશ્યાવાળા જીવોની વકતવ્યતા ચાલી રહી છે. લેશ્યાવાળા જીવો કર્મોની વેદનાવાળા હોય છે, તે કારણે સૂત્રકારે આ સુત્રમાં તેમની વેદનાના વિષયમાં

निर्जरा उच्यते, किंवा या निर्जरा भवति सा एव वेदना उच्यते? भगवानाह- 'गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे' हे गौतम ! नायमर्थः समर्थः वेदना एव निर्जरा न भवति, न वा निर्जरा एव वेदना भवति । गौतमस्तत्र हेतुं पृच्छति- 'से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ- जा वेयणा न सा निज्जरा, जा निज्जरा न सा वेयणा ?' हे भदन्त ! तत् केनार्थेन कथं तावत् - एव-मुच्यते यत्-या वेदना न सा निर्जरा, या निर्जरा न सा वेदना वा भवति? भगवानाह- 'गोयमा ! कम्मवेयणा, णो कम्मनिजरा' हे गौतम ! वेदना

पर उनकी वेदनाके विषय में कथन किया है इसमें गौतमने प्रभु से ऐसा पूछा है कि-'से णूणं भंते ! जा वेयणा सा निज्जरा, जा निज्जरा सा वेयणा' हे भदन्त ! क्या यहनिश्चित है कि जो वेदना होती है, वही निर्जरा कहलाती है ? या जो निर्जरा होती है वही वेदना कहलाती है ? इसके उत्तर में प्रभु उनसे कहते हैं कि-'गोयमा णो इणट्ठे समट्ठे' हे गौतम । यह अर्थ समर्थ नहीं है-अर्थात् न वेदना निर्जरारूप होती है ओर न निर्जरा वेदनारूप ही होती है । गौतम इस विषयमें कारण ज्ञाननेकी इच्छा से प्रभुसे पूछते हैं कि-'से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ, जा वेयणा न सा निज्जरा, जा निज्जरा न सा वेयणा' हे भदन्त ! ऐसा आप किस कारणसे कहते हैं कि जो वेदना है वह निर्जरा रूप नहीं होती है । और जो निर्जरा है वह वेदनारूप नहीं होती है । इसके उत्तरमें प्रभु उनसे कहते हैं 'गोयमा' हे गौतम ! 'कम्म

કથન કર્યું છે- આ વિષયને અનુલક્ષીને ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને આ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછે છે- 'से णूणं भंते ! जा वेयणा सा निज्जरा, जा निज्जरा सा वेयणा? હે ભદન્ત ! શું એ વાત ખરી છે કે જીવ દ્વારા જે વેદન કરાય છે તે વેદનનેજ નિર્જરા કહે છે અને જે નિર્જરા થાય છે તેને જ વેદના કહે છે ? તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે- 'गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे' હે ગૌતમ ! એ વાત બરાબર નથી. એટલે કે વેદના નિર્જરારૂપ હોતી નથી અને નિર્જરા વેદનારૂપ હોતી નથી તેનું કારણુ જાણવાની જિજ્ઞાસાથી ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે- 'से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ, जा वेयणा न सा निज्जरा, जा निज्जरा न सा वेयणा ?' હે ભદન્ત ! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે જે વેદના છે તે નિર્જરારૂપ નથી, અને જે નિર્જરા છે તે વેદનારૂપ હોતી નથી ?

તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે- 'गोयमा ! कम्मवेयणा णो कम्म निज्जरा' હે ગૌતમ ! વેદના કર્મરૂપ હોય છે અને નિર્જરા નોકર્મરૂપ હોય છે.

कर्म उच्यते, निर्जरा तु नो कर्म उच्यते, अयमाशयः–उदयप्राप्तकर्मणो वेदनम् अनुभवनम् वेदना, वेदितकर्मणः क्षयस्तु निर्जरा कृतकर्मणः आत्मप्रदेशेभ्यः पृथग्भवनमित्यर्थः, तथाच–वेदनायाः अनुभूयमानकर्मरूपतया तयोः कर्मवेदनयोः समानकालिकतया च यतः– वेदनकाले कर्मणोऽवश्यं सद्भावः, अतो धर्मधर्मिणोरभेदात् वेदना कर्मव्यपदिश्यते, निर्जरायास्तु वेदितकर्मणः क्षयरूपतया तयोः कर्मनिर्जरयोर्विभिन्नकालिकतया च अभेदव्यवहाराभावेन निर्जरा-नोकर्म व्यपदिश्यते, तदुपसंहरति-'से तेणट्ठेणं, गोयमा ! जाव न सा वेयणा' हे गौतम ! तत् तेनार्थेन तयोर्वेदनानिर्जरयोः कर्मनोकर्मरूपत्वेन

वेयणा जो कम्म निज्जरा' वेदना जो है वह कर्मरूप होती है और निर्जरा जो है वह नोकर्मरूप होती है। तात्पर्य ऐसा है कि उदयप्राप्तकर्म का जो वेदन अनुभवन होता उसका नाम वेदना है वेदित हुए कर्म का जो क्षय होता है वह निर्जरा है इस निर्जरामें कृतकर्मका आत्माके प्रदेशोंसे पृथक् होना होता है। वेदना अनुभूयमानकर्मरूप होती है इसलिये कर्म और वेदना ये दोनों समानकालभावी होनेके कारण वेदनाको कर्मरूप कह दिया गया है क्योंकि वेदनाकालमें कर्मका अवश्य सद्भाव रहता है अतः धर्म और धर्मीमें अभेद विवक्षा मानकर वेदना कर्मरूपसे व्यपदिष्ट हो जाती है। तथा निर्जरा वेदित हुए कर्मकी क्षयरूप होती है। इसलिये इन दोनोंमें विभिन्नकाल भविता होनेसे अभेदका व्यवहार हो नहीं सकता है इसलिये निर्जरा कर्मरूपसे कही गई है। 'से तेणट्ठेणं गोयमा जाव न सा वेयणा' इस कारण हे गौतम ! वेदना और निर्जरामें

આ કથનનો ભાવાર્થ નીચે પ્રમાણે છે– ઉદયપ્રાપ્ત (ઉદયમાં આવેલા) કર્મનું જે વેદન (અનુભવન) થાય છે તેને 'વેદના' કહે છે. વેદિત થયેલા કર્મનો જે ક્ષય થાય છે તેનું નામ 'નિર્જરા' છે. આ નિર્જરા દ્વારા કૃતકર્મોને આત્મપ્રદેશોમાંથી અલગ કરવાનું કાર્ય થાય છે. વેદના અનુભૂયમાન કર્મરૂપ હોય છે, તે કારણે કર્મ અને વેદના, એ બન્ને સમાન કાલભાવી હોવાને કારણે વેદનાને કર્મરૂપ કહેવામાં આવી છે, કારણ કે વેદનાકાળમાં કર્મનો અવશ્ય સદ્ભાવ રહે છે. તેથી ધર્મ અને ધર્મીમાં અભેદની અપેક્ષાએ વેદનાને કર્મરૂપે પ્રકટ કરવામાં આવેલ છે તથા નિર્જરા વેદિત થયેલા (જેનું વેદન કરી લેવામાં આવ્યું છે એવા) કર્મના ક્ષયરૂપ હોય છે. તેથી તે બન્નેમાં વિભિન્નકાલ ભાવિતા હોવાને લીધે અભેદનો વ્યવહાર થઈ શકતો નથી; તે કારણે નિર્જરાને નોકર્મરૂપે પ્રકટ કરવામાં આવી છે. 'से तेणट्ठेणं गोयमा ! जाव न

भिन्नतया यावत्-या वेदना, न सा निर्जरा, या निर्जरा न सा वेदना वा वक्तुं शक्यते । गौतमः पृच्छति-'नेरइयाणं भंते ! जा वेयणा सा निज्जरा, जा निज्जरा सा वेयणा ?' हे भदन्त ! नैरयिकाणां या वेदना भवति सा एव किं निर्जरा, किंवा या निर्जरा भवति सा एव तेषां वेदना व्यपदिश्यते ? भगवानाह-'गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे ?' हे गौतम ! नायमर्थः समर्थः नैरयिकाणां वेदना नीर्जरा न भवति, । निर्जरा वा वेदना न भवति। गौतमः पृच्छति 'से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ-नेरइयाणं जा वेयणा, न सा णिज्जरा

क्रमशः कर्मरूपता और नो कर्मरूपता होनेके कारण इन दोनोंमें भिन्नता आजानेसे जो वदना है वह निर्जरारूप नहीं है और जो निर्जरा है वह वेदनारूप नहीं है ऐसा मैंने कहा है । अब गौतम प्रभुसे ऐसा पूछते हैं 'नेरइयाणं भंते ! जा वेयणा सा निज्जरा, जा निज्जरा सा वेयणा' हे भदन्त ! नारकजीवोंको जो वेदना होती है क्या वही निर्जरारूप होतो है ? अथवा उनकी जो निर्जरा होती है, वही क्या वेदनारूप होती है ? इसके उत्तरमें प्रभु उनसे कहते हैं कि 'गोयमा' हे गौतम ! 'णो इणट्ठे समट्ठे' ऐसा अर्थ समर्थ नहीं है। अर्थात् नारकजीवोंकी वेदना निर्जरारूप नहीं होती है और न उनकी निर्जरा वेदनारूप ही होती है । अब गौतम प्रभुसे ऐसा पूछते हैं कि 'से केणट्ठेणं भंते ! एव वुच्चइ, नेरइया णं जा वेयणा, न सा णिज्जरा, जा णिज्जरा न सा वेयणा' हे भदन्त ! ऐसा आप किस

सा वेयणा' હે ગૌતમ ! તે કારણે મે એવું કહ્યુ છે કે વેદના અને નિર્જરામાં અનુક્રમે કર્મરૂપતા અને નોકર્મરૂપતા હોવાને લીધે એ બન્નેમાં ભિન્નતા હોવાને કારણે જે વેદના છે તે નિર્જરારૂપ હોતી નથી, અને જે નિર્જરા છે તે વેદનારૂપ હોતી નથી

હવે ગૌતમ સ્વામી નારકોની વેદનાના વિષયમા મહાવીર પ્રભુને આ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછે છે- 'नेरइयाणं भंते ! जा वेयणा सा निज्जरा, जा निज्जरा सा वेयणा?' હે ભદન્ત ! નારક જીવોના જે વેદના હોય છે, તે શુ નિર્જરારૂપ હોય છે? અથવા તેમની જે નિર્જરા હોય છે, તે શુ વેદનારૂપ હોય છે

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર- 'गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे' હે ગૌતમ ! એવું બની શકતુ નથી હવે ગૌતમ સ્વામી તેનુ કારણ જાણવાની જિજ્ઞાસાથી આ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછે છે- 'से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ, नेरइयाणं जा वेयणा, न सा निज्जरा, जा निज्जरा न सा वेयणा ?' એવું આપ શા કારણે કહો છો કે નારકોની વેદના નિર્જરારૂપ હોતી નથી અને નિર્જરા વેદનારૂપ હોતી નથી ?

जा णिज्जरा न सा वेयणा?' हे भदन्त ! तत् केनार्थेन कथं तावत् एवमुच्यते यत्-नैरयिकाणां या वेदना न सा निर्जरा, या च निर्जरा न सा वेदना वा? भगवानाह-'गोयमा ! नेरइयाणं कम्मवेयणा, णो कम्मणिज्जरा' हे गौतम ! नैरयिकाणां कर्म वेदना व्यपदिश्यते, निर्जरा तु नोकर्म व्यपदिश्यते। तदुपसंहरन्नाह-'से तेणट्ठणं गोयमा ! जाव न सा वेयणा। एवं जाव-वेमाणियाणं' हे गौतम ! तत् तेनार्थेन तयोर्विभिन्नरूपत्वेन यावत्-नैरयिकाणां या वेदना न सैव निर्जरा, या च निर्जरा न सा वेदनैव वा वक्तुं शक्यते, एवं नैरयिकवदेव यावत्-भवनपतिमारभ्य वैमानिकान्तानां, चतुर्विंशतिदण्डकेषु वेदना-निर्जरा-विषयका आलापका वक्तव्याः। गौतमः अतीतकालमाश्रित्य पृच्छति-'से णूणं भंते ! जं वेदेंसु तं निज्जरिंसु ज णिज्जरिंसु तं वेदेंसु'

कारणसे कहते हैं कि नारकजीवोंकी जो वेदना है वह निर्जरारूप नहीं होती है। इसके उत्तरमें प्रभु उनसे कहते हैं कि 'गोयमा' हे गौतम ! 'णेरइयाणं कम्मवेयणा, णोकम्म निज्जरा' नारकजीवों के जो वेदना होती है वह कर्मरूप होती है जो निर्जरा होती है वह नोकर्मरूप होती है ऐसा क्यों होता है सो इसका कारण ऊपरमें समर्थित किया ही जा चुका है। 'से तेणट्ठेणं गोयमा ! जाव न सा वेयणा, एवं जाव वेमाणियाणं' इसी कारण हे गौतम ! मैंने ऐसा कहा है कि नारकजीवोंकी वेदना निर्जरारूप नहीं, और उनकी निर्जरा वेदनारूप नहीं होती है। नैरयिकजीवोंकी तरहसे ही यावत् भवनपतिसे लगाकर वैमानिक तकके चौवीस दण्डकोंमें वेदना एवं निर्जरा विषयक आलापक कहना चाहिये। अब गौतमस्वामी अतीतकालको लेकर प्रभुसे

તે પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતાં મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે- 'गोयमा ! હે ગૌતમ ! 'णेरइयाणं कम्मवेयणा, णो कम्मनिज्जरा' નારક જીવોની જે વેદના હોય છે, તે કર્મરૂપ હોય છે અને તેમની જે નિર્જરા હોય છે તે નોકર્મરૂપ હોય છે. આવું કેમ બને છે તે ઉપર જીવને અનુલક્ષીને પ્રતિપાદિત કરવામાં આવ્યું છે. 'से तेणट्ठेणं गोयमा ! जाव न सा वेयणा, एवं जाव वेमाणियाणं' હે ગૌતમ ! તે કારણે મેં એવું કહ્યુ છે કે નારક જીવોની વેદના નિર્જરારૂપ હોતી નથી, અને તેમની નિર્જરા વેદનારૂપ હોતી નથી ભવનપતિથી લઈને વૈમાનિક પર્યન્તના દેવોના વિષયમાં પણ વેદના અને નિર્જરા વિષેના આલાપકો નારકોની વેદના અને નિર્જરા વિષેના આલાપકો જેવાં જ સમજવા

હવે ગૌતમ સ્વામી ભૂતકાળની અપેક્ષાએ આ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછે છે- 'से णूणं भंते ! जं वेदेंसु तं निज्जरिंसु, जं निज्जरिंसु तं वेदेंसु?' હે ભદન્ત ! શું

हे भदन्त ! अथ नूनं निश्चितं किं यत् कर्म अवेदयन्=वेदितवन्तः, तदेव कर्म निरजरयन्=निर्जरितवन्तः, किं वा यदेव कर्म निरजरयन्=निर्जरितवन्तः, तदेव अवेदयन्=वेदितवन्तोऽपि ? भगवानाह-'णो इणट्ठे समट्ठे' हे गौतम ! नायमर्थः समर्थः, यदेव वेदितवन्तः नो तदेव निर्जरितवन्तः, यदेव वा निर्जरितवन्तः न तदेव वेदितवन्तः, उक्तयुक्त्या वेदननिर्जरणयोर्विभिन्नकालिकतया भिन्नस्वरूपत्वेन तयोरेकविषयत्वासंभवात् । गौतमः

ऐसा पूछते हैं कि 'से णूणं भंते ! जं वेदेंसु तं निज्जरिंसु जं णिज्जरिंसु तं वेदेंसु' हे भदन्त ! यह निश्चित है क्या कि जिस कर्मको भूतकालमें जीवोंने वेदित किया है वही कर्म उन्होंने निर्जीर्ण किया है ? अथवा जिस कर्मकी उन्होंने निर्जरा की है वही कर्म उन्होंने वेदित किया है ? इसके उत्तरमें प्रभु उनसे कहते हैं कि 'णो इणट्ठे समट्ठे' हे गौतम ! यह अर्थ समर्थ नहीं है जिस कर्मको जीवोंने वेदित किया है उसी कर्मकी उन्होंने निर्जराकी है--अथवा जिस कर्मकी उन्होंने निर्जरा की है-उसीकर्मको उन्होंने वेदित किया है क्योंकि जिस कर्मको उन्होंने वेदित किया है उसी कर्मकी उन्होंने निर्जरा नहीं की है और जिस कर्मकी उन्होंने निर्जराकी है उसी कर्मकी उन्होंने वेदना नहीं की है क्यों कि यह बात ऊपरमें समर्थित की ही जा चुकी है कि वेदना और निर्जरामें विभिन्न कालता है इसलिये इनका स्वरूप भी भिन्न है और इसीसे इनमें

એ વાત સાચી છે કે ભૂતકાળમા જીવોએ જે કર્મનું વેદન કરી લીધું હોય છે, એ જ કર્મની તેમણે નિર્જરા પણ કરી લીધી હોય છે? અથવા જે કર્મની તેમના દ્વારા નિર્જરા થઇ ચૂકી હોય છે, એ જ કર્મનુ શું તેમના દ્વારા વેદન થઇ ચૂકયું હોય છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર- 'गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे' હે ગૌતમ ! એવું સંભવી શકતું નથી. એટલે કે જે કર્મનું જીવોએ વેદન કરી લીધુ હોય છે, એ જ કર્મની તેમણે નિર્જરા કરી લીધી હોય એવુ સંભવી શકતું નથી અને જે કર્મની તેમણે નિર્જરા કરી લીધી હોય છે, એ જ કર્મનુ તેમના દ્વારા વેદન કરી લેવામા આવ્યું હોય છે એવું પણ સંભવી શકતું નથી. કારણ કે જે કર્મનું તેમણે વેદન કરી લીધું હોય છે એ જ કર્મની તેમના દ્વારા નિર્જરા થઇ હોતી નથી, અને જે કર્મની તેમણે નિર્જરા કરી હોય છે, એ જ કર્મનુ તેમના દ્વારા વેદન થયું હોતું નથી. ઉપર એ વાતનુ પ્રતિપાદન કરવામાં આવી ગયું છે કે વેદના અને નિર્જરામા વિભિન્નકાલતા છે. તેથી તેમનુ સ્વરૂપ ભિન્ન હોવાથી તેમની વચ્ચે એકરૂપતા સંભવી શકતી નથી.

पृच्छति-'से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ-जं वेदेंसु नो तं णिज्जरेंसु, जं णिज्जरेंसु नो तं वेदेंसु' हे भदन्त ! तत् केनार्थेन एवमुच्यते यत् कर्म अवेदयन् न तदेव निरजरयन्, यदेव वा कर्म निरजरयन् न तदेव अवेदयन्? भगवानाह-'गोयमा ! कम्म वेदेंसु, नो कम्म निज्जरेंसु' हे गौतम ! कर्म अवेदयन्=वेदितवन्तः, नोकर्म वेदितरसं कर्म निरजयन निजरितवन्तः कर्मभूतस्य कर्मणो निर्जराणां संभवात् तदुपसंहरन्नाह-'से तेणट्ठेणं गोयमा ! जाव

एकविषयता भी नहीं आती है। अब गौतमस्वामी प्रभुसे ऐसा ही पूछते हैं कि 'से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ जं वेदेंसु नो तं णिज्जरेंसु, जे णिज्जरेंसु नो तं वेदेंसु' हे भदन्त ! आप ऐसा किस कारणसे कहते हैं कि जीवोंने जिस कर्मको पूर्वकालमें वेदा है उस कर्मकी उन्होंने निर्जरा नहीं की है और जिस कर्मकी उन्होंने निर्जराकी है उसे उन्होंने वेदा नहीं हैं? इसके उत्तरमें प्रभु उनसे कहते हैं कि 'गोयमा' हे गौतम ! 'कम्मंवेदेंसु, नो कम्मं निज्जरेंसु' जीवोंने कर्मका वेदन किया है और नो कर्मकी उन्होंने निर्जरा की है तात्पर्य यह है कि जीवोंने जिस कर्मका वेदन किया होता है उस कर्मकी वे निर्जरा नहीं करते हैं और जिसकी निर्जरा वे करते हैं उसका वे वेदन नहीं करते हैं। वेदितरस वाला जो कर्म है वह नोकर्म है इसकी ही निर्जरा होती है। कर्मभूत कर्मकी निर्जरा नहीं होती है। 'से तेणट्ठेणं गोयमा ! जाव नो तं वेदेंसु'

હવે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે- 'से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ -- जं वेदेसु नो तं णिज्जरेंसु, जे णिज्जरेंसु नो तं वेदेंसु' હે ભદન્ત! આપ એવું શા કારણે કહો છો કે જીવોએ જે કર્મને ભૂતકાળમાં વેદી લીધું છે, તે કર્મની તેમણે નિર્જરા કરી લીધી હોતી નથી, અને તેમણે જે કર્મની નિર્જરા કરી હોય છે, તેનુ તેમણે વેદન કરી લીધું હોતુ નથી?

તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે- 'गोयमा !' હે ગૌતમ ! 'कम्मं वेदेंसु, नोकम्म निज्जरेंसु' જીવો દ્વારા કર્મનું વેદન કરાયું હોય છે અને નોકર્મની નિર્જરા કરવામાં આવી હોય છે. આ કથનનો ભાવાર્થ નીચે પ્રમાણે છે- જીવોએ જે કર્મનુ વેદન કર્યું હોય છે, તે કર્મની તેમના દ્વારા નિર્જરા થઇ હોતી નથી અને જે કર્મની તેમણે નિર્જરા કરી લીધી હોય છે, તેનું તેમના દ્વારા વેદન થયું હોતુ નથી. વેદિત રસવાળું જે કર્મ છે તેનુ નામ 'નોકર્મ' છે. તે નોકર્મની તો નિર્જરાજ થાય છે કર્મભૂત કર્મની નિર્જરા થતી નથી. 'से तेणट्ठेणं गोयमा! जाव

'नो तं. वेदेंसु' हे गौतम ! तत् तेनार्थेन वेदनानिर्जरयोः कर्मनोकर्म विषयकत्वेन यावत्-यत् अवेदयन न तदेव निरजरयन्, यदेव वा निरजरयन् न तदेव अवेदयन्, इति समुच्चयजीवापेक्षया कथितम्, अथ नैरयिकाद्यपेक्षया

इसी कारण हे गौतम ! मैने पूर्वोक्तरूपसे ऐसा कहा है कि पूर्वकाल में यावत् जीवोंने उसका वेदन नहीं किया है । क्योंकि कर्म और नोकर्म विषयक वेदना और निर्जरा होती है इस कारण जिस कर्मको उन्होंने वेदित किया है उसी कर्मकी उन्होंने निर्जरा नहीं की है और जिस कर्मकी उन्होंने निर्जरा की है उसे उन्होंने वेदित नहीं किया है । तात्पर्य केवल इतना ही है कि जीवके द्वारा जबतक कर्म भोगा जाता है-उदयमें आकर वह जब तक अपना फल देता रहता है तबतक वह कर्म कर्मभूत है और अपना पूर्णफल देकर जब वह क्षयोन्मुख होजाता है तब वह कर्म नोकर्म कहलाने लगता है-इसी भावको हृदयमें रखकर यहां ऐसा कहा गया है कि वेदन कर्मका होता है और निर्जरा नोकर्मकी होती है । पूर्वमें भी जीवोंने इसीरूपसे वेदनतो कर्मका किया है और निर्जरा नोकर्मकी होती है । इस प्रकारसे यहांतकका कथन सूत्रकारने समुच्चय जीवकी अपेक्षासे किया । अब नैरयिक जीव विशेषकी अपेक्षा लेकर इसी विषयका कथन

नो तं वेदेंसु' હે ગૌતમ ! તે કારણે મે પૂર્વોકત કથન કર્યું છે કે જીવોએ જે કર્મનું ભૂતકાળમાં વેદન કરી લીધું હોય છે, તે કર્મના તેમણે નિર્જરા કરી લીધી હોતી નથી, અને તેમણે જે કર્મની નિર્જરા કરી લીધી હોય છે તે કર્મનુ વેદન કરી લીધું હોતું નથી કારણ કે કર્મ અને નોકર્મ વિષયક વેદના અને નિર્જરા હોય છે – તે કારણે જે કર્મનુ તેમણે વેદન કર્યું હોય છે એ જ કર્મની તેમણે નિર્જરા કરી હોતી નથી અને જે કર્મની તેમણે નિર્જરા કરી હોય છે, તે કર્મનુ તેમણે વેદન કર્યું હોતું નથી. આ કથનનુ તાત્પર્ય એટલું જ છે કે જીવ દ્વારા જ્યાં સુધી કર્મને ભોગવવામાં આવે છે– ઉદયમાં આવીને તે જ્યાં સુધી પોતાનુ ફળ દીધા કરે છે–ત્યાં સુધી તે કર્મ કર્મરૂપ છે, એને પોતાનું પૂર્ણફળ દઇને જ્યારે તે ક્ષયોન્મુખ થઇ જાય છે, ત્યારે તે કર્મ નોકર્મરૂપ કહેવાય છે એ જ ભાવને નજર સમક્ષ રાખીને અહીં એવું કહેવામાં આવ્યું છે કે 'વેદન કર્મનું થાય છે અને નિર્જરા નોકર્મની થાય છે' પૂર્વે-(ભૂતકાળમા) પણ જીવોએ આ રીતે વેદન તો કર્મનું કર્યું છે અને નિર્જરા નોકર્મની કરી છે. આ પ્રકારનું અહી સુધીનું કથન સૂત્રકારે સમુચ્ચય જીવની અપેક્ષાએ કર્યું છે. હવે નારકજીવોની અપેક્ષાએ આ વિષયને અનુલક્ષીને સૂત્રકાર નીચે પ્રમાણે પ્રતિપાદન કરે છે–

माह-'नेरइयाणं भंते ! जं वेदेंसु तं निजरेंसु ?' गौतमः पृच्छति-हे भदन्त ! नैरयिकाः खलु यद् अवेदयन् तदेव निरजरयन, यदेव वा निरजरयन तदेव अवेदयन् ? भगवानाह-'एव नेरइया वि, एवं जाव वेमाणिया' हे गौतम ! एवं समुच्चयजीववदेव नैरयिका अपि यदेव अवेदयन् न तदेव निरजरयन्, यदेव वा निरजरयन् न तदेव अवेदयन । एवं नैरयिकवदेव यावत-वैमानिकाः, भवनपतिमारभ्य वैमानिकपर्यन्तं विज्ञेयम् । अथ वर्तमानवेदनादिकालमाश्रित्य

करते हैं इसमें गौतमने प्रभुसे ऐसा पूछा है कि 'नेरइयाणं भंते ! जं वेदेंसु तं निज्जरेंसु' हे भदन्त ! नैरयिकजीवोंने जिसकर्मका वेदन किया है क्या उसीकर्मकी उन्होंने निर्जरा की है या जिस कर्मकी उन्होंने निर्जराकी है उसी कर्मका उन्होंने वेदन किया है ? इसके उत्तरमें प्रभु उनसे कहते हैं कि 'एवं नेरइया वि एव जाव वेमाणिया हे गौतम ! समुच्चयजीवकी तरहसे ही नैरयिकोंके विषयमें भी वेदना और निर्जरा संबंधी कथन पूर्वकाल की अपेक्षासे जानना चाहिये जिस कर्मका उन्होंने वेदन किया है उसी कर्मकी उन्होंने निर्जरा नहीं की है और जिसकर्मकी उन्होंने निर्जरा की है उसका उन्होंने वेदन नहीं किया है इसलिये वेदना कर्मरूप है और निर्जरा नोकर्मरूप है । इसी नैरयिकके कथनकी तरहसे ही यावत् भवनपति से लेकर वैमानिक पर्यन्त चौवीस दण्डकोंमें भी कथन जानना चाहिये । अब गौतम वर्तमान वेदनादिक कालको आश्रित करके प्रभुसे ऐसा प्रश्न करते

ગૌતમ સ્વામીને। પ્રશ્ન- 'नेरइयाणं भंते ! जं वेदेंसु तं निज्जरेंसु' હે ભદન્ત ! ભૂતકાળમાં નારક જીવોએ જે કર્મનું વેદન કર્યું હોય છે, એજ કર્મની શું તેમણે નિર્જરા કરી હોય છે ? અથવા જે કર્મની તેમણે નિર્જરા કરી હોય છે, એ જ કર્મનું શું તેમણે વેદન કર્યું હોય છે ? મહાવીર પ્રભુ કહે છે- 'एवं नेरइया वि, एवं जाव वेमाणिया' હે ગૌતમ ! સમુચ્ચય જીવના જેવું જ કથન નારકોના વિષયમાં પણ ભૂતકાળની વેદના અને નિર્જરાની અપેક્ષાએ સમજવું-જેમકે જે કર્મનું તેમણે વેદન કર્યું છે, એ જ કર્મની તેમણે નિર્જરા કરી નથી, અને જે કર્મની તેમણે નિર્જરા કરી છે તે કર્મનું તેમણે વેદન કર્યું નથી. તેથી જ વેદના કર્મરૂપ છે અને નિર્જરા નોકર્મરૂપ છે નારકોના જેવું જ કથન ભવનપતિથી લઈને વૈમાનિક પર્યન્તના બાકીનાં દંડકોમાં પણ સમજવું.

હવે ગૌતમ સ્વામી વર્તમાનકાલિક વેદના અને નિર્જરાને અનુલક્ષીને મહાવીર

प्रश्नयति-से नूणं भंते !- जं वेदेंति तं निज्जरेंति, ? जं निज्जरेंति तं वेदेंति ?' हे भदन्त ! अथ नूनं किं यत् कर्म वेदयन्ति तदेव निर्जरयन्ति ? यदेव कर्म निर्जरयन्ति तदेव वेदयन्ति ? भगवानाह-'णो इणट्ठे समट्ठे' हे गौतम ! नायमर्थः समर्थः, यदेव कर्म वेदयन्ति न तदेव निर्जरयन्ति, यदेव

हैं कि 'से णूणं भंते ! जं वेदेंति, तं निज्जरेंति, जं निज्जरेंति तं वेदेंति, हे भदन्त ! जीव जिस कर्मका वेदन करते हैं क्या उसी कर्मको वे निर्जरा करते हैं और जिस कर्मकी वे निर्जरा करते हैं क्या उसी कर्मका वे वेदन करते हैं ? इसके उत्तरमें प्रभु उनसे कहते हैं कि 'गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे' हे गौतम ! यह अर्थ समर्थ नहीं है। अर्थात् जीव जिस कर्मका वेदन करते हैं उसी कर्मकी वे निर्जरा नहीं करते हैं और जिस कर्मकी वे निर्जरा करते हैं उस कर्मका वे वेदन नहीं करते हैं तात्पर्य कहनेका यही है कि जीव वर्तमानकालमें जिस कर्मका वेदन कर रहा है वह अनुभूयमान होनेके कारण कर्मरूप है नोकर्मरूप नहीं है नोकर्मरूप तो वह तभी होता है कि जब वह अपना पूरा रस देकर क्षयोन्मुख हो जावे अतः जब तक वह रस दे रहा है तभी तक वह कर्मरूप है इसी लिये जीव उस कर्मका वेदन करते हैं और जब वह क्षय होनेके योग्य हो जाता है तब वह नोकर्मरूप माना जाने लगता है अतः वेदन अन्य कर्मका होता है और नीर्जरा अन्यकर्मकी होती है ऐसा जानना चाहिये तथा

પ્રભુને આ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછે છે-'से णूणं भंते ! ज वेदेंति, तं निज्जरेंति, जं निज्जरेंति, तं वेदेंति ?' હે ભદન્ત ! જીવો જે કર્મનુ વેદન કરે છે, એ જ કર્મનુ શું વેદન કરે છે ?

મહાવીર પ્રભુ કહે છે- 'णो इणट्ठे समट्ठे' હે ગૌતમ ! એવું સંભવી શકતું નથી. એટલે કે જીવો જે કર્મોનુ વેદન કરે છે, એ જ કર્મોની નિર્જરા કરતા નથી, અને તેઓ જે કર્મની નિર્જરા કરે છે, એ જ કર્મનું વેદન કરતા નથી આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે જીવો વર્તમાનકાળે જે કર્મનુ વેદન કરી રહ્યા હોય છે, તે અનુભૂયમાન હોવાથી કર્મરૂપ છે-નોકર્મરૂપ નથી તે નોકર્મરૂપ તો ત્યારે જ થાય છે કે જ્યારે તે પોતાને પૂરો રસ દઇને ક્ષયોન્મુખ થઇ જાય છે. તેઓ જ્યા સુધી તે રસ દઈ રહ્યા હોય છે, ત્યાં સુધી તો કર્મરૂપ જ હોય છે, તેથી જીવ તેનું વેદન કરે છે, અને જ્યારે તે ક્ષય થવાને યોગ્ય બની જાય છે, ત્યારે તે નોકર્મરૂપ ગણાવા લાગે છે. તેથી વેદન અન્ય કર્મનું થાય છે અને નિર્જરા અન્ય કર્મની થાય છે, એવું સમજવું. તથા જે સમયે કર્મની નિર્જરા થાય છે તે સમયે કર્મનુ વેદન થતું નથી, કારણ કે નિર્જરાનો કાળ

द्वा निर्जरयन्ति न तदेव वेदयन्ति। गौतमः पृच्छति-'से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ जाव नो तं वेदेंति?' हे भदन्त! तत् केनार्थेन एवमुच्यते-यावत्-यत् वेदयन्ति न तद् निर्जरयन्ति, तद् वेदयन्ति? भगवानाह-'गोयमा! कम्मं वेदेंति, नो कम्मं निज्जरेंति' हे गौतम! कर्म वेदयन्ति, नो कर्म निर्जरयन्ति, तदुपसंहरति-से तेणट्ठेणं गोयमा! जाव नो तं वेदेंति' हे गौतम! तत् तेनार्थेन वेदनानिर्जरयोर्विभिन्नविषयरूपतया यावत्-यद् वेदयन्ति न तद् निर्जरयन्ति, यद् निर्जरयन्ति न तद् वेदयन्ति, 'एवं

जिस समय कर्मकी निर्जरा होती है उस समय कर्मका वेदन नहीं होता है क्यों कि निर्जराका काल और कर्मके वेदनकाकाल भिन्न२ कहा गया है। इसी बातको गौतम प्रभुसे पूछते हैं कि 'से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ जाव णो तं वेदेंति' हे भदन्त! ऐसा आप किस कारण से कहते हैं कि जिस जिस कर्मका वेदन करते हैं वे उसकी निर्जरा नहीं करते हैं और जिस कर्मका वे निर्जरा करते हैं, उस कर्मका वेदन नहीं करते है? इसके उत्तरमें प्रभु उनसे कहते हैं कि 'गोयमा' हे गौतम! 'कम्मं वेदेंति, नो कम्मं निज्जरेंति' जीव कर्मका तो वेदन करते है और नोकर्म की वे निर्जरा करते हैं। से तेणट्ठेणं' इस कारण 'गोयमा' हे गौतम! 'जीव नो तं वेदेंति' 'वेदना और निर्जरामें भिन्न विषयरूपता होनेके कारण जीव जिस कर्मका वेदन करते हैं उसी कर्मकी वे निर्जरा नहीं करते हैं और जिसकर्मकी निर्जरा करते हैं उसी कर्मका वे वेदन नहीं करते हैं। 'एवं नेर-

અને કર્મના વેદનનો કાળ ભિન્ન ભિન્ન કહેલ છે એ જ વાતને અનુલક્ષીને ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને પૂછે છે કે 'से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ जाव णो तं वेदेंति'? હે ભદન્ત! એવું આપ શા કારણે કહો છો કે જીવો જે કર્મનું વેદન કરે છે તે કર્મની નિર્જરા કરતા નથી, અને તેઓ જે કર્મની નિર્જરા કરે છે. તેનું વેદન કરતા નથી?

ઉત્તર- 'गोयमा!' હે ગૌતમ! कम्मं वेदेंति, नों कम्मं निज्जरेंति જીવ કર્મનું વેદન કરે છે અને નોકર્મની તેઓ નિર્જરા કરે છે. 'से तेणट्ठेणं गोयमा!' હે ગૌતમ! તે કારણે 'जाव नो तं वेदेंति' મેં એવું કહ્યુ છે કે વેદના અને નિર્જરામા ભિન્ન વિષયરૂપતા હોવાથી જીવો જે કર્મનું વેદન કરે છે, એ જ કર્મની નિર્જરા કરતા નથી, અને તેઓ જે કર્મની નિર્જરા કરે છે, એ જ કર્મનું વેદન કરતા નથી. આ વિષયનું વધુ સ્પષ્ટીકરણ ઉપર કરવામા આવ્યું છે. 'एवं नेरइया वि

नेरइया वि, जाव वेमाणिया' एवं समुच्चयजीववदेव नैरयिका अपि यावत्-भवनपतिमारभ्य वैमानिकान्ताः यद् वेदयन्ति न तद् निर्जरयन्ति, यद् निर्जरयन्ति न तदेव वेदयन्ति। अथ भविष्यत्कालमाश्रित्य प्राह-'से णूणं भंते! जं वेदिस्संति, तं निज्जरिस्संति, जं निज्जरिस्संति तं वेदिस्संति? हे भदन्त! तत् नूनं निश्चयेन किम् यत् कर्म वेदयिष्यन्ति तत् निर्जरयिष्यन्ति, यत् कर्म निर्जरयिष्यन्ति तदेव वेदयिष्यन्ति? भगवानाह-'गोयमा! णो इणट्ठे समट्ठे' हे गौतम! नायमर्थः समर्थः यद् वेदयिष्यन्ति न तद् निर्जरयिष्यन्ति,

---

इया वि जाव वेमाणिया' हे गौतम! समुच्चय जीवकी तरह ही नैरयिकमें यावत् भवनपतिसे लेकर वैमानिक देवतकके २४ दण्डकों में भी इसी तरहसे जानना चाहिये अर्थात् नैरयिकसे लेकर यावत् वैमानिक तकके जितने भी देव हैं वे सब जिस कर्मका वेदन करते हैं उसी कर्मकी वे निर्जरा नहीं करते हैं, और जिस कर्मकी वे निर्जरा करते हैं उसी कर्मका वे वेदन नहीं करते हैं वेदन कर्मका करते हैं और निर्जरा नोकर्मकी करते हैं। अब सूत्रकार भविष्यत्काल को लेकर कहते हैं इसमें गौतम प्रभुसे ऐसा पूछते हैं कि से णूणं भंते! जं वेदिस्संति, तं निज्जरिस्संति' ज निज्जरिस्संति तं वेदिस्संति' हे भदन्त! यह निश्चित है क्या कि जीव जिस कर्मका वेदन करेंगे उसी कर्मकी क्या वे निर्जरा करेंगे और जिस कर्मकी वे निर्जरा करेंगे क्या उसी कर्मका वे वेदन करेंगे? उत्तरमें

जाव वेमाणिया' हे गौतम! समुच्चय જીવના જેવું જ કથન નારકોથી લઈને વૈમાનિકો પર્યન્તના ૨૪ દંડકોમા પણ સમજવુ. એટલે કે નારકોથી લઈને વૈમાનિકો સુધીના જેટલા દેવો છે તેઓ બધા પણ જે કર્મનુ વેદન કરે છે, એ જ કર્મની નિર્જરા કરતા નથી, અને જે કર્મની નિર્જરા કરે છે, એજ કર્મનું વેદન કરતા નથી તેઓ કર્મનું વેદન કરે છે અને નોકર્મની નિર્જરા કરે છે.

હવે સૂત્રકાર ભવિષ્યકાળને અનુલક્ષીને જીવોની વેદના અને નિર્જરાનુ પ્રતિપાદન કરે છે- ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે- 'से णूणं भंते! जं वेदिस्संति, तं निज्जरिस्संति, जं निज्जरिस्संति तं वेदिस्संति?' હે ભદન્ત! શું એ વાત ખરી છે કે જીવો જે કર્મનું વેદન કરશે, એ જ કર્મની તેમના દ્વારા નિર્જરા થશે, અને તેઓ જે કર્મની નિર્જરા કરશે, એજ કર્મનું તેમના દ્વારા વેદન થશે?

यद् निर्जरयिष्यन्ति न तद् वेदयिष्यन्ति। गौतमः पृच्छति-'से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ-जाव नो तं वेदिस्संति' हे भदन्त! तत् केनार्थेन कथं तावत् एवमुच्यते-यावत्-यद् वेदयिष्यन्ति न तद् निर्जरयिष्यन्ति, यद् निर्जरयिष्यन्ति, न तद् वेदयिष्यन्ति। भगवानाह-'गोयमा! कम्मं वेदिस्संति, नो-कम्मं निज्जरिस्संति' हे गौतम! कर्म वेदयिष्यन्ति, नो कर्म निर्जरयिष्यन्ति। तदुपसंहरति-से तेणट्ठेणं जाव नो तं निज्जरिस्संति' हे गौतम! तत् तेनार्थेन यावत्-यद् वेदयिष्यन्ति, न तद्निर्जरयिष्यन्ति, यद् निर्जरयिष्यन्ति

प्रभु कहते हैं 'गोयमा! णो इणट्ठे समट्ठे' हे गौतम! यह अर्थ समर्थ नहीं है। क्यों कि वे जिसका वेदन करेंगे उसीकी निर्जरा नहीं करेंगे और जिसकी वे निर्जरा करेंगे उसीका वेदन नहीं करेंगे। अब गौतमस्वामी इसमें कारण जानने की इच्छासे प्रभुसे पूछते हैं कि 'सेकेणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ, जाव नो तं वेदिस्संति' हे भदन्त! ऐसा आप किस कारणसे कहते हैं कि जीव जिस कर्मका वेदन करेंगे उसीकी वे निर्जरा नहीं करेंगे और जिसकी निर्जरा करेंगे उसीका वेदन नहीं करेंगे? इसके उत्तरमें प्रभु कहते हैं कि 'गोयमा' हे गौतम! 'कम्मं वेदिस्संति, नोकम्मं निज्जरिस्संति' जीव कर्मका वेदन करेंगे और नोकर्मकी वे निर्जरा करेंगे। 'से तेणट्ठेणं जाव नो तं निज्जरिस्संति' इस कारण हे गौतम! मैंने ऐसा कहा है कि जीव जिस कर्मका वेदन करेंगे उसी कर्मकी वे निर्जरा नहीं करेंगे

ગૌતમ સ્વામીના પ્રશ્નનો જવાબ આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે- 'गोयमा! णो इणट्ठे समट्ठे' હે ગૌતમ! એ વાત બરાબર નથી કારણ કે તેઓ જે કર્મનું વેદન કરશે તેની નિર્જરા નહીં કરે, અને જે કર્મની નિર્જરા કરશે તેનુ વેદન નહી કરે.

હવે તેનુ કારણુ જાણુવાની જિજ્ઞાસાથી ગૌતમ સ્વામી આ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછે છે 'से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ, जाव नो तं वेदिस्संति?' હે ભદન્ત! એવું આપ શા કારણે કહો છો કે જીવો જે કર્મનું વેદન કરશે તે કર્મની નિર્જરા નહીં કરે, અને જે કર્મની નિર્જરા કરશે તેનું વેદન નહીં કરે?

તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે- 'गोयमा!' હે ગૌતમ! 'कम्मं वेदिस्संति, नोकम्मं निज्जरिस्संति' જીવો કર્મનું વેદન કરશે અને નોકર્મની નિર્જરા કરશે. 'से तेणट्ठेणं जाव नो तं निज्जरिस्संति' હે ગૌતમ! તે કારણે મેં એવું કહ્યું છે કે જીવો જે કર્મનું વેદન કરશે તે કર્મની તેમના દ્વારા નિર્જરા થશે નહીં, અને

न तद् वेदयिष्यन्ति।'एवं नेरइया वि, जाव-वेमाणिया' एवं समुच्चयजीव-वेदनादिवदेव नैरयिका अपि यावत्-भवनपतिमारभ्य वैमानिकान्ताः यद् वेदयिष्यन्ति, न तद् निर्जरयिष्यन्ति, यद् निर्जरयिष्यन्ति न तद् वेदयिष्यन्ति गौतमः पृच्छति-'से णूण भंते! जे वेयणा समए से निज्जरासमए, जे णिज्जरा समए से वेयणा समए?' हे भदन्त! अथ नूनं निश्चयेन किं यो वेदना समयः स एव निर्जरासमयः, यो निर्जरासमयः स एव वेदनासमयः? भगवानाह-'णो इणट्ठे समट्ठे' हे गौतम! नायमर्थः समर्थः, नो वेदनासमय

और जिस कर्मकी वे निर्जरा करेंगे उसी कर्मका वे वेदन करेंगे। 'एवं नेरइया वि जाव वेमाणिया' हे गौतम! इसी तरह से समुच्चय जीवके वेदनादि की तरह से ही-नैरयिक भी यावत् भवनपति से लेकर वैमानिक देवतक ऐसा ही जानना चाहिये कि जिस कर्मका वेदन करेंगे उसी कर्मकी वे निर्जरा नहीं करेंगे तथा जिस कर्मकी वे निर्जरा करेंगे उसी कर्मका वे वेदन नहीं करेंगे।

अब गौतम स्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं कि-'से णूणं भंते! जे वेयणासमए से णिज्जरा समए जे णिज्जरासमए से वेयणासमए' हे भदन्त! क्या वह निश्चित है कि जो वेदनाका समय है, वही निर्जरा का समय है और जो निर्जरा का समय है क्या वही वेदनाका समय है? इसके उत्तरमें प्रभु कहते हैं कि-'णो इणट्ठे समट्ठे' हे गौतम! यह अर्थ समर्थ नहीं है। अर्थात् जो वेदनाका

તેઓ જે કર્મની નિર્જરા કરશે એ જ કર્મનું તેમના દ્વારા વેદન કરાશે નહીં 'एवं णेरइया वि जाव वेमाणिया' સમુચ્ચય જીવના જેવું જ કથન નારકોના વિષયમાં પણ સમજવું અને ભવનપતિથી લઈને વૈમાનિકો સુધીના દેવોના વિષયમાં પણ એવું જ કથન સમજવું એટલે કે નારકથી લઈને વૈમાનિક પર્યન્તના જીવો જે કર્મનું વેદન કરશે, એ જ કર્મની નિર્જરા નહીં કરે, અને તેઓ જે કર્મની નિર્જરા કરશે, એ જ કર્મનું વેદન નહીં કરે.

હવે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે 'से णूणं भंते! जे वेयणासमए से णिज्जरासमए जे णिज्जरा समए से वेयणासमए?' હે ભદન્ત! શું એ વાત સાચી છે કે જે વેદનાનો સમય છે, એ જ નિર્જરાનો સમય છે, અને જે નિર્જરાનો સમય છે, એ જ વેદનનો સમય છે?

તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે- 'गोयमा! णो इणट्ठे समट्ठे' હે ગૌતમ એ વાત સાચી નથી. એટલે કે જે વેદનાનો સમય હોય છે, એ જ નિર્જરાનો

एव निर्जरासमयः, न वा निर्जरासमय एव वेदनासमयः। गौतमः पृच्छति-'से केणट्ठेणं एवं वुच्चइ-जे वेयणासमए न से निज्जरासमए, जे निज्जरासमए न से वेयणासमए ? हे भदन्त ! तत् केनार्थेन कथं तावत् एवमुच्यते-यो वेदनासमयः न स निर्जरासमयः, यो निर्जरासमयः न स वेदनासमयः? भगवानाह-'गोयमा ! जं समयं वेदेंति नो तं समयं निज्जरेंति, जं समयं निज्जरेंति नो तं समयं वेदेंति' हे गौतम ! यं समयं यस्मिन समये कर्म वेदयन्ति, नो तं समयं तस्मिन समये निर्जरयन्ति, अथ च यं समयं यस्मिन् समये निर्जरयन्ति नो तं समयं तस्मिन समये वेदयन्ति, 'अण्णम्मि समए वेदेंति,

समय है वही निर्जराका समय नहीं है और जो निर्जराका समय है- वही वेदनाका समय नहीं है, इस विषयमें कारण जानने की इच्छा से प्रभु से गौतम कहते हैं कि-'से केणट्ठेणं एवं वुच्चइ' हे भदन्त ! ऐसा आप किस कारण से कहते हैं कि 'जे वेयणासमए, न से निज्जरासमए, जे निज्जरासमए न से वेयणासमए' जो वेदनाका समय है वही समय निर्जराका नहीं है और जो समय निर्जराका है वही समय वेदना का नहीं हैं? इसके उत्तर में प्रभु गौतम से कहते हैं 'गोयमा' हे गौतम ! 'जं समयं वेदेंति नो तं समयं निज्जरेंति, जं समयं निज्जरेंति नो तं समयं वेदेंति' जीव जिस समय में कर्मका वेदन करते हैं, उसी समय में वे उसकी निर्जरा नहीं करते हैं और जिस समय में वे उसकी निर्जरा करते हैं उसी समय में वे उसका वेदन नहीं करते हैं। अण्णम्मिसमए वेदेंति, अण्णम्मिसमए

સમય હોતો નથી અને જે નિર્જરાનો સમય હોય છે, એ જ વેદનાનો સમય હોતો નથી હવે તેનુ કારણ જાણવાની જિજ્ઞાસાથી ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને આ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછે છે-

'से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ' હે ભદન્ત ! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે 'जे वेयणासमए, य से निज्जरासमए, जे निज्जरासमए, य से वेयणा समए' જે વેદનાનો સમય હોય છે, એ જ નિર્જરાનો સમય હોતો નથી, અને જે નિર્જરાનો સમય હોય છે, એ જ વેદનાનો સમય હોતો નથી ?

તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે- 'गोयमा !' હે ગૌતમ ! 'जं समयं वेदेंति नो तं समयं निज्जरेंति, जं समयं निज्जरेंति, नो तं समयं वेदेंति' જીવ જે સમયે કર્મનું વેદન કરે છે, એજ સમયે તેની નિર્જરા કરતા નથી, અને જે સમયે કર્મની નિર્જરા કરે છે. એ જ સમયે તેઓ તેનું વેદન કરતા નથી.

अण्णम्मि समए निज्जरेति' अन्यस्मिन् समये वेदयन्ति, अन्यस्मिन् समये निर्जरयन्ति, 'अण्णे से वेयणासमए, अण्णे से निज्जरासमए' अन्यः स वेदनासमयः, अन्यः स निर्जरासमयः, 'से तेणट्ठेणं जाव-न से वेयणा-समए', हे गौतम ! तत् तेनार्थेन यावत्-एवमुच्यते यो वेदना समयः न स निर्जरा समयः, यो निर्जरासमयः न स वेदनासमयः, इत्याशयः। अथ नैरयिकादिजीवमाश्रित्य गौतमः पृच्छति-'नेरइयाणं भंते ! जे वेयणासमए से निज्जरासमए, जे निज्जरासमए से वेयणासमए ?' हे भदन्त ! नैरयिकाणां यो वेदनासमयः स निर्जरासमयः, अथ च यो निर्जरासमयः स वेदनासमयः ?

निज्जरेति' इस तरह अन्य समय में वे वेदन करते हैं और अन्य समयमें वे निर्जरा करते हैं 'अण्णे से वेयणासमए, अण्णे से निज्जरा समए' अतःवेदना का वह समय जुदा है और निर्जराका वह समय जुदा है 'से तेणट्ठेणं जाव न से वेयणासमए' इस कारण हे गौतम ! मैंने ऐसा कहा है कि जो वेदनाका समय है वह निर्जराका समय नहीं है और जो निर्जराका समय है वह वेदना का समय नहीं है। अब नैरयिक आदि जीव विशेषको आश्रित करके गौतम ऐसा पूछते हैं कि- 'नेरइया णं भंते ! जे वेयणासमए से निज्जरासमए, जे निज्जरासमए से वेयणासमए' हे भदन्त ! नारक जीवोंका जो वेदनाका समय है क्या वही निर्जराका समय है और जो निर्जराका समय है क्या वही वेदना का समय है ? इसके उत्तरमें प्रभु उनसे कहते हैं

'अण्णम्मि समए वेदेति, अण्णम्मि समए निज्जरेति' આ રીતે એક સમયે જ્યારે તેઓ તેનુ વેદન કરે છે, તેના કરતાં અન્ય સમયે તેઓ તેની નિર્જરા કરે છે 'अण्णे से वेयणा समए, अण्णे से निज्जरासमए' વેદનાનો જે સમય હોય છે તે પણ જુદો જ હોય છે, અને નિર્જરાનો જે સમય હોય છે તે પણ જુદો જ હોય છે 'से तेणट्ठेण जाव न से वेयणासमए' હે ગૌતમ ! તે કારણે મેં એવું કહ્યુ છે કે જે વેદનાનો સમય હોય છે, તે નિર્જરાનો સમય હોતો નથી અને જે નિર્જરાનો સમય હોય છે તે વેદનાનો સમય હોતો નથી. હવે નારક આદિ જીવવિશેષને અનુલક્ષીને ગૌતમ સ્વામી આ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછે છે- 'नेरइयाणं भंते ! जे वेयणा समए से निज्जरासमए, जे निज्जरासमए से वेयणासमए ?' હે ભદન્ત ! નારક જીવોનો વેદનાનો જે સમય છે, એ જ શું તેમની નિર્જરાનો સમય છે, અને જે નિર્જરાનો સમય છે, એ જ શું વેદનાનો સમય છે ?

भगवानाह-'गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे' हे गौतम ! नायमर्थः समर्थः, नैरयिकाणां वेदनानिर्जरासमयौ नो एकः किन्तु विभिन्न एव। गौतमः पृच्छति-'से केणट्ठेणं एवं वुच्चइ-नेरइयाणं जे वेयणासमए न से निज्जरासमए, जे निज्जरासमए न से वेयणा समए ?' हे भदन्त ! तत् केनार्थेन कथं तावत् एवमुच्यते-नैरयिकाणां यो वेदनासमयः न स निर्जरासमयः, यो निर्जरासमयः न स वेदनासमयः ? भगवानाह-'गोयमा ! नेरइयाणं जं समयं वेदेति णो तं समयं णिज्जरेति, जं समयं णिज्जरेति णो तं समयं वेदेंति' हे गौतम ! नैरयिकाः खलु यं समयं यस्मिन् समये वेदयन्ति नो तं समयं तस्मिन् समये निर्जरयन्ति, अथ च यं समयं यस्मिन् समये निर्जरयन्ति नो तं समयं तस्मिन् समये वेदयन्ति 'अण्णम्मि समए वेदेंति,

कि हे गौतम ! 'णो इणट्ठे समट्ठे' यह अर्थ समर्थ नहीं है। अर्थात् नारक जीवोंकी वेदनाका और निर्जराका समय एक नहीं है, किन्तु भिन्न २ ही हैं। इस बात पर गौतम प्रभुसे पूछते हैं कि 'से केणट्ठेणं एवं वुच्चइ, नेरइयाणं जे वेयणासमए, न से निज्जरासमए, जे निज्जरा समए, न से वेयणासमए' हे भदन्त ! ऐसा आप किस कारण से कहते हैं कि नारकजीवों को जो वेदनाका समय है वह निर्जराका समय नहीं है और जो निज्जरा का समय है वह वेदनाका समय नहीं है ? इसके उत्तरमें प्रभु उनसे कहते हैं कि 'गोयमा' हे गौतम ! 'नेरइयाणं जं समयं वेदेति तं समयं निज्जरेति, जं समयं णिज्जरेंति, णो तं समयं वेदेति' नारक जीव जिस समयमें कर्म का वेदन करते हैं उसी समयमें वे उनकी निर्जरा नहीं करते हैं और जिस समयमें वे

તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે- 'णो इणट्ठे समट्ठे' હે ગૌતમ ! એવું બની શકતું નથી. એટલે કે નારક જીવોની વેદનાનો અને નિર્જરાનો સમય એક જ નથી પણ ભિન્ન ભિન્ન (જુદો જુદો) છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન- से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ, नेरइयाणं जे वेयणासमए, न से निज्जरासमए, जे निज्जरासमए, न से वेयणासमए ?' હે ભદન્ત ! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે નારક જીવોનો વેદનાનો જે સમય છે, એ જ નિર્જરાનો સમય નથી, અને નિર્જરાનો જે સમય છે, એજ વેદનાનો સમય નથી?

તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે- 'गोयमा!' હે ગૌતમ ! 'नेरइयाणं जं समयं वेदेति, नो तं समयं निज्जरेंति, जं समयं णिज्जरेंति, णो तं समयं वेदेंति' નારક જીવો જે સમયે કર્મનું વેદન કરે છે, એ જ સમયે કર્મની

अण्णम्मि समए णिज्जरेंति' अन्यस्मिन् समये वेदयन्ति, अन्यस्मिन् समये निर्जरयन्ति, 'अण्णे से वेयणासमए, अण्णे वे णिज्जरासमए' अन्यः स वेदनासमयः, अन्य स निर्जरासमयः, तदुपसंहरति-'से तेणट्ठेणं जाव न से वेयणासमए' हे गौतम! तत् तेनार्थेन यावत्-एवमुच्यते नैरयिकाणां यो वेदनासमयः न स निर्जरासमयः, यो निर्जरासमयः न स वेदनासमयः 'एवं जाव-वेमाणियाणं' एवं नैरयिकवदेव यावत्-भवनपतिमारभ्य वैमानिक पर्यन्तानां यो वेदनासमयः न स निर्जरासमयः, यो निर्जरासमयः, न स वेदनासमयः ॥सू० ५॥

उसकी निर्जरा करते है उस समयमें वे उसका वेदन नहीं करते हैं। 'अण्णम्मि समए वेदेंति, अण्णम्मि समए णिज्जरेंति' किन्तु अन्य समयमें वेदन करते है और अन्य समयमें निर्जरा करते है। इस तरह 'अण्णे से वेयणासमए अण्णे से णिज्जरासमए' वेदना का वह समय भिन्न है और निर्जरा का वह समय भिन्न है। 'से तेणट्ठेणं जाव न से वेयणासमए' इस कारण हे गौतम! मैंने ऐसा कहा है कि नैरयिक्त जीवोंका वेदना का जो समय है, वह निर्जराका समय नहीं है और जो निर्जरा का समय है वह वेदना का समय नहीं है। 'एवं जाव वेमाणियाणं' नैरयिक की तरह से ही भवनपति से लेकर वैमानिकतक देवों का जो वेदना समय है वह उनकी निर्जरा का समय नहीं है और जो निर्जरा का समय है वह उनका वेदना का समय नहीं है ॥सू० ५॥

નિર્જરા કરતા નથી, અને જે સમયે તેઓ કર્મની નિર્જરા કરે છે, એ જ સમયે તેનું વેદન કરતા નથી. 'अण्णम्मि समए वेदेंति, अण्णम्मि समए णिज्जरेंति' પરન્તુ જે સમયે વેદન કરે છે તેના કરતાં અન્ય સમયે નિર્જરા કરે છે. આ રીતે 'अण्णे से वेयणासमए, अण्णे से णिज्जरासमए' વેદનાનો જે સમય છે તે પણ ભિન્ન છે અને નિર્જરાનો સમય છે તે પણ ભિન્ન છે એટલે કે બન્ને એક જ સાથે થતી નથી 'से तेणट्ठेणं जाव न से वेयणासमए' હે ગૌતમ! તે કારણે મે એવું કહ્યું છે કે નારક જીવોનો જે વેદનાનો જે સમય છે, એ જ નિર્જરાનો સમય નથી, અને નિર્જરાનો જે સમય છે, એ જ વેદનાનો સમય નથી 'एवं जाव वेमाणिया णं' ભવનપતિથી લઇને વૈમાનિકો સુધીના દેવોનુ વેદના અને નિર્જરાનું કથન, નારકોના વેદના અને નિર્જરાના કથન પ્રમાણે જ સમજવું- એટલે કે તેમની વેદનાનો અને નિર્જરાનો સમય એક જ હોતો નથી, પણ જુદો જુદો હોય છે, એમ સમજવું ॥સૂ૫॥

शाश्वताशाश्वतादिवक्तव्यता ।

जीवानां वेदनावत्वं च कथञ्चित् शाश्वतत्वे सति संभवति, अतः शाश्वताशाश्वतत्वसूत्रमाह–'नेरइयाण भंते' इत्यादि ।

मूलम्–नेरइयाणं भंते ! किं सासया, असासया ? गोयमा ! सिय सासया, सिय असासया, से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ–नेरइया सिय सासया, सिय असासया ? गोयमा ! अव्वोच्छित्तिनयट्ठयाए सासया, वोछित्तिनयट्ठयाए असासया, से तेणट्ठेणं जाव–सिय सायसा, सिय असासया, एवं जाव वेमाणिया, जाव-सिय असासया, सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति ॥सू० ६॥

सत्तमसयस्स तइओ उद्देसो समत्तो ॥७–३॥

छाया–नैरयिकाः खलु भदन्त ! किं शाश्वताः, अशाश्वताः ? गौतम ! स्यात् शाश्वताः, स्यात् अशाश्वताः, तत् केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते–नैरयिकाः स्यात् शाश्वताः, स्यात् अशाश्वताः ? हे गौतम ! अव्यवच्छित्तिनयार्थतया

शाश्वताशाश्वतादिवक्तव्यता–

'नेरइयाणं भंते ! किं सासया असासया' इत्यादि ।

सूत्रार्थ—(नेरइयाणं भंते ! किं सासया असासया) हे भदन्त ! नारक क्या शाश्वत हैं ? कि अशाश्वत हैं ? (गोयमा) हे गौतम ! (सिय सासया सिय असासया) नारक जीव कथंचित् शाश्वत् हैं कथंचित् अशाश्वत् हैं । (से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुचइ–नेरइया सिय सासया सिय असासया) हे भदन्त ! ऐसा आप किस कारण से

શાશ્વતતા અશાશ્વતતા આદિ વકતવ્યતા–

'नेरइयाणं भंते ! किं सासया असासया' ઇત્યાદિ

સૂત્રાર્થ– (नेरइयाणं भंते ! किं सासया असासया ?) હે ભદન્ત ! નારક જીવો શું શાશ્વત હોય છે કે અશાશ્વત હોય છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (सिय सासया, सिय असासया) એક દૃષ્ટિએ વિચારતા તેઓ શાશ્વત છે, અને અન્ય દૃષ્ટિએ વિચારતા તેઓ અશાશ્વત છે. (से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुचइ, नेरइया सिय सासया सिय असासया) હે ભદન્ત ! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે

शाश्वताः,व्यवच्छित्तिनयार्थतया अशाश्वताः, तत् तेनार्थेन यावत्-स्यात् शाश्वताः, स्यात् अशाश्वताः, एवं यवत् वैमानिकाः यावत् स्यात् अशाश्वताः, तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति ॥सू० ६॥

सप्तमशतस्य तृतीय उद्देशः समाप्तः ॥७-३॥

कहते हैं कि नारक कथंचित् शाश्वत हैं और कथंचित् अशाश्वत हैं ? (गोयमा) हे गौतम ! (अव्वोच्छित्तिनयट्टयाए सासया, वोच्छित्ति नय-ट्टयाए असासया-से तेणट्ठेणं जाव सिय सासया सियअसासया एवं जाव वेमाणिया जाव सिय असासया-सेवं भंते ! सेवं भंते !) अव्यच्छित्ति-नयकी अपेक्षासे नारक शाश्वत है और व्यवच्छित्तिनयकी अपेक्षा से नारक अशाश्वत हैं । इस कारण हे गौतम ! मैंने ऐसा कहा है कि नारक कथंचित् शाश्वत है और कथंचित् अशाश्वत हैं । इसी तरहसे यावत् वैमानिक देवोंके विषयमें भी जानना चाहिये । वे भी कथंचित् शाश्वत और कथंचित् अशाश्वत हैं । हे भदन्त ! आपके द्वारा प्रतिपादित हुआ यह सब विषय सर्वथा सत्य है । ऐसा कह कर वे गौतम यावत् अपने स्थान पर विराजमान हो गये ।

टीकार्थ- जीवोंको वेदनावाला होना कथंचित् उनमें शाश्वतत्व होने पर ही संभवित होता है- अतः सूत्रकारने इस सूत्र द्वारा

નારકો એક દૃષ્ટિએ જોતાં શાશ્વત હોય છે, અને અન્ય દૃષ્ટિએ વિચારતા અશાશ્વત હોય છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (अव्वोच्छित्ति नयट्टयाए सासया, वोच्छित्ति नयट्टयाए असासया-से तेणट्ठेणं जाव सिय सासया सिय असासया एवं जाव वेमाणिया जाव सिय असासया) અવ્યચ્છિત્તિ નયની અપેક્ષાએ (દ્રવ્યાર્થિક નયની અપેક્ષાએ) નારક જીવ શાશ્વત છે, અને વ્યવચ્છિત્તિ નયની અપેક્ષાએ (પર્યાયાર્થિક નયની અપેક્ષાએ) નારક જીવ અશાશ્વત છે. હે ગૌતમ ! તે કારણે મેં એવું કહ્યું છે કે એક દૃષ્ટિએ વિચારતા નારક જીવ શાશ્વત છે, અને અન્ય દૃષ્ટિએ વિચારતા અશાશ્વત છે. એજ પ્રમાણે વૈમાનિક પર્યન્તના દેવોના વિષયમાં પણ સમજવું તેઓ પણ એક દૃષ્ટિએ વિચારતા શાશ્વત છે અને અન્ય દૃષ્ટિએ વિચારતા અશાશ્વત છે. (सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति) હે ભદન્ત ! આ વિષયનું આપે જે પ્રતિપાદન કર્યું તે સર્વથા સત્ય છે હે ભદન્ત ! આપની વાત બિલકુલ સત્ય છે આ પ્રમાણે કહીને વંદણા નમસ્કાર કરીને ગૌતમ સ્વામી પોતાને સ્થાને વિરાજમાન થઈ ગયા.

ટીકાર્થ- જીવોમાં વેદનાયુકતતા ત્યારેજ સંભવી શકે છે કે જ્યારે તેમનામાં ક્વચિત શાશ્વતત્વ હોય છે. તેથી સૂત્રકાર આ સૂત્ર દ્વારા તેમની શાશ્વતતા અને અશાશ્વતતાનું નિરૂપણ કરે છે-

टीका-'नेरइयाणं भंते ! किं सासया, असासया ?' गौतमः पृच्छति-हे भदन्त ! नैरयिकाः खलु किं शाश्वता नित्या वर्तन्ते, किं वा आशाश्वता अनित्या वर्तन्ते? भगवानाह-'गोयमा ! सिय सासया, सिय असासया' हे गौतम ! नैरयिकाः स्यात् कदाचित् शाश्वताः स्युः, स्यात् कदाचित् अशाश्वताः स्युः । गौतमः पृच्छति-'से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ-नेरइया सिय सासया, सिय असासया ?' हे भदन्त ! तत् केनार्थेन एवमुच्यते-नैरयिकाः स्यात् कदाचित् शाश्वताः, स्यात् कदाचित् अशाश्वताः ? भगवानाह-'गोयमा ! अव्वोच्छित्तिनयट्ठयाए सासया, वोच्छित्तिनयट्ठयाए असासया' हे गौतम ! अव्यवच्छित्तिनयार्थतया, न व्यवच्छित्तिः व्यावृत्तिः अव्यवच्छित्तिः तत्प्रधानो नयोऽव्यवच्छित्तिनयः

शाश्वतत्व अशाश्वतत्वका विचार किया है- इसमें गौतमने प्रभुसे ऐसा पूछा है कि- 'नेरइयाणं भंते ! किं सासया असासया' हे गौतम ! नारक क्या शाश्वत है या अशाश्वत है? उत्तरमें प्रभुने उनसे कहा-'गोयमा' हे गौतम ! 'सिय सासया सिय असासया' नारक कदाचित् शाश्वत भी हैं और कदाचित् अशाश्वत भी हैं । 'से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ, नेरइया सिय सासया सिय असासया' हे भदन्त ! ऐसा आप किस कारण से कहते हैं कि नारक जीव कदाचित् शाश्वत भी हैं और कदाचित् अशाश्वत भी हैं ? तब प्रभुने उन्हें समझाया कि 'गोयमा' हे गौतम ! 'अव्वोच्छित्ति नयट्ठयाए सासया, वोच्छित्तिनयट्ठयाए असासया' व्यवच्छित्ति व्यावृत्तिका नहीं होना इसका नाम अव्यवच्छित्ति है यह अव्यवच्छित्ति जिस नयमें प्रधान होती है वह अव्यवच्छित्ति नय है इसका जो भाव है वह अव्यवच्छित्ति

ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે- 'नेरइयाणं भंते ! किं सासया असासया ?' હે ભદન્ત ! નારકો શું શાશ્વત (નિત્ય) હોય છે, કે અશાશ્વત ?

ઉત્તર :- 'गोयमा' હે ગૌતમ ! 'नेरइया सिय सासया, सिय असासया' નારકો એક દૃષ્ટિએ શાશ્વત છે અને અન્ય દૃષ્ટિએ વિચારતા અશાશ્વત છે

પ્રશ્ન-'से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ, नेरइया सिय सासया, सिय असासया' હે ભદન્ત ! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે નારક જીવો એક દૃષ્ટિએ વિચારતા શાશ્વત છે અને બીજી દૃષ્ટિએ વિચારતા અશાશ્વત છે ?

તેનુ કારણુ સમજાવતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે 'गोयमा !' હે ગૌતમ ! 'अव्वोच्छित्ति नयट्ठयाए सासया, वोच्छित्ति नयट्ठयाए असासया' અવચ્છિત્તિ (વ્યાવૃતિ વિનાશ) ન થવી તેનુ નામ અવ્યવચ્છિત્તિ છે. જે નયમાં તે અવ્યવચ્છિત્તિ પ્રધાન હોય

तस्यार्थस्य भावस्तत्ता अव्यवच्छित्तिनयार्थता, तया द्रव्यार्थिकनयापेक्षया नैरयिकाः शाश्वताः नित्याः व्यवच्छित्तिनयार्थतया व्यवच्छित्तिः व्यावृत्तिः तत्प्रधानो नयः व्यवच्छित्तिनयः तस्यार्थस्य पर्यायलक्षणात्मकस्य भावस्तत्ता तया व्यवच्छित्तिनयार्थतया पर्यायार्थिकनयापेक्षयेत्यर्थः नैरयिका अशाश्वता अनित्याः, तदुपसंहरति–'से तेणट्ठेणं जाव–सिय सासया, सिय असासया' हे गौतम! तत् तेनार्थेन जीवद्रव्यत्वेन नैरयिकपर्यायत्वेन च यावत्–नैरयिकाः स्यात् कदाचित् शाश्वताः, स्यात् कदाचित् अशाश्वताः, 'एवं जाव–वेमाणिया, जाव सिय असासया' एवं नैरयिकवदेव यावत्–भवनपतिमारभ्य वैमानिकान्ता जीवा अपि यावत् स्यात् कदाचित् द्रव्यार्थिकनयतया शाश्वताः, स्यात् कदाचित् पर्यायार्थिकनयतया च अशाश्वताः। अन्ते गौतमः प्राह–

नयार्थता है इस अव्यच्छित्ति नयार्थताकोलेकर द्रव्यार्थिकनयकी अपेक्षा को लेकर नैरयिक शाश्वतनित्य हैं। एवं व्यवच्छित्ति व्यावृत्ति प्रधानतावाला जो नय है वह व्यवच्छित्तिनय है इस नयकी अपेक्षासे अर्थात् पर्यायार्थिक नयकी अपेक्षासे नारकजीव अशाश्वत अनित्य हैं 'से तेणट्ठेणं जाव सिय सासया सियअसासया' इस कारण हे गौतम! मैंने ऐसा कहा है कि नारक कथंचित जीवद्रव्यकी अपेक्षासे एवं कथंचित् नैरयिक पर्यायकी अपेक्षासे शाश्वत भी हैं और अशाश्वत भी हैं। 'एवं जाव वेमाणिया' इसी तरहसे अर्थात् जसा वह नारकोंमें शाश्वत अशाश्वतका कथन किया है इसी कथनके अनुसार यावत् भवनपतिसे लेकर वैमानिक तकके जीव भी द्रव्यार्थिक और पर्यायार्थिकनयकी अपेक्षासे नित्य अनित्य हैं ऐसा जानना चाहिये।

છે, તે નયને અવ્યવચ્છિત્તિ નય કહે છે. તેનો જે ભાવ છે અવ્યવચ્છિત્તિ નયાર્થતા છે આ અવ્યચ્છિત્તિ નયની અપેક્ષાએ એટલે કે દ્રવ્યાર્થિક નયની અપેક્ષાએ નારક જીવ શાશ્વત (નિત્ય) હોય છે અને વ્યવચ્છિત્તિ એટલે કે વ્યાવૃત્તિ પ્રધાનતાવાળો જે નય છે તે વ્યવચ્છિત્તિ નયની અપેક્ષાએ (પર્યાયાથિક નયની અપેક્ષાએ) તેઓ અશાશ્વત(અનિત્ય) છે 'से तेणट्ठेणं जाव सिय सासया सिय असासया' હે ગૌતમ! તે કારણે મેં એવું કહ્યું છે કે ક્યારેક નારકો દ્રવ્યની અપેક્ષાએ શાશ્વત હોય છે અને ક્યારેક નારક પર્યાયની અપેક્ષાએ અશાશ્વત હોય છે. 'एवं जाव वेमाणियाणं' નારકોની શાશ્વતતા અને અશાશ્વતતાનું જેવું કથન કર્યું છે એવું જ કથન વૈમાનિક પર્યન્તના જીવોના વિષયમાં સમજવું. તેઓ બધાં દ્રવ્યાર્થિક નયની અપેક્ષાએ નિત્ય છે અને પર્યાયાર્થિક નયની અપેક્ષાએ અનિત્ય છે, એમ સમજવું.

'सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति । हे भदन्त ! तदेवं भवदुक्तं सत्यमेव, हे भदन्त ! तदेवं भवदुक्तं सत्यमेवेति ॥सू० ६॥

इति श्री-जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर-पूज्यश्री-घासीलालव्रतिविर-
चितायां श्रीभगवतीसूत्रस्य प्रमेयचन्द्रिकाख्यायां व्याख्यायां
सप्तमशतकस्य तृतीयोद्देशकः समाप्तः ॥७-३॥

❋

अन्तमें गौतम कहते हैं 'सेवं भंते ! सेवं भंतेत्ति हे भदन्त ! आपके द्वारा कथित यह सब सर्वथा सत्य ही है हे भदन्त ! सर्वथा सत्य ही है । इस प्रकार कहकर वे गौतम अपने स्थानपर विराजमान हो गये ॥ सू. ६ ॥

जैनाचार्य श्री घासीलालजी महाराजकृत 'भगवतीसूत्र' की
प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याके सप्तम शतकका तृतीय
उद्देशक समाप्त ॥७-३॥

❋

ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુનાં વચનોમાં પોતાની શ્રદ્ધા વ્યકત કરતાં કહે છે- 'सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति' 'હે ભદન્ત ! આ વિષયનું આપે જે પ્રતિપાદન કર્યું તે સર્વથા સત્ય છે. હે ભદન્ત ! આપનુ કથન સર્વથા સત્ય છે'. આ પ્રમાણે કહીને, મહાવીર પ્રભુને વંદણા કરીને ગૌતમ સ્વામી પોતાને સ્થાને બેસી ગયા. ॥ સૂ. ૬ ॥

જૈનાચાર્ય શ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજકૃત 'ભગવતી' સૂત્રની
પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના સાતમા શતકનો
ત્રીજો ઉદ્દેશક સમાપ્ત. ॥૭-૩॥

❋

अथ चतुर्थोद्देशकः प्रारभ्यते ।

॥ सप्तमशतके चतुर्थोद्देशकस्य संक्षिप्तविषयविवरणम् ॥

संसारिणो जीवाः कतिविधाः ? षड्विधाः, तावत् संसारिणो जीवाः यथापृथिवीकायिकाः, अप्कायिकाः तेजस्कायिकाः, वायुकायिकाः, वनस्पतिकायिकाः त्रसकायिकाश्च, पृथिवीकायिकाः द्विविधाः सूक्ष्मपृथिवीकायिकाः, बादरपृथिवीकायिकाः, बादरपृथिवीकायिकाश्च षड्विधाः-श्लक्ष्णा, शुद्धा, बालुका, मनःशिला, शर्करा, खरपृथिवी, ततो जीवानां श्लक्ष्णपृथिवीकायिकप्रभृतीनां स्थितिनिरूपणम्, नैरयिकादीनां वैमानिकान्तानां भवस्थिति निरूपणम्, ततो जीवानां कायस्थितिवक्तव्यता, ततो निर्लेपनावक्तव्यता, ततोऽनगारवक्तव्यता, तदनन्तरम् क्रियायाः सम्यक्त्व मिथ्यात्व वक्तव्यता, गौतमस्य भगवद्वाक्यसमर्थनं च ।

शतक ७ के चौथे उद्देशकका प्रारंभ

सप्तम शतक के इस चतुर्थ उद्देशक का विषयविवरण संक्षेप से इस प्रकारसे है- प्रश्न- संसारी जीव कितने प्रकारके होते हैं ?

उत्तर- छह प्रकारके होते हैं । वे इस प्रकारसे- पृथिवीकायिक, अप्कायिक, तेजस्कायिक, वायुकायिक, वनस्पतिकायिक और त्रसकायिक इनमें पृथिवीकायिक सूक्ष्म पृथिवीकायिक और बादर पृथिवीकायिक के भेदसे दो प्रकारके हैं. बादर पृथिवीकायिक छह प्रकारके हैं- श्लक्ष्ण, शुद्ध, बालुका, मनःशिला, शर्करा, और खरपृथिवी इनकी स्थितिका कथन तथा नैरयिकसे लेकर वैमानिक तक की भवस्थितिका निरूपण इसके बाद निर्लेपना वक्तव्यता, अनगार वक्तव्यता, क्रियासें

શતક ૭ માના ચોથા ઉદ્દેશકનો પ્રારંભ

સાતમાં શતકના ચોથા ઉદ્દેશકમાં જે વિષયનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે. તે વિષયનું સંક્ષિપ્ત વિવરણ-

પ્રશ્ન- સંસારી જીવ કેટલા પ્રકારના હોય છે ? ઉત્તર- છ પ્રકારના હોય છે - (૧) પૃથ્વીકાયિક, (૨) અપ્કાયિક, (૩) તેજસ્કાયિક, (૪) વાયુકાયિક, (૫) વનસ્પતિકાયિક અને (૬) ત્રસકાયિક. પૃથ્વીકાયિક જીવોના બે ભેદ છે- (૧) સૂક્ષ્મપૃથ્વીકાયિક અને (૨) બાદર પૃથ્વીકાયિક તેમાંના બાદર પૃથ્વીકાયિકના નીચે પ્રમાણે છ ભેદ પડે છે- (૧) શ્લક્ષ્ણ, (૨) શુદ્ધ, (૩) બાલુકા, (૪) મનઃશિલા, (૫) શર્કરા, અને (૬) ખરપૃથ્વી. તેમની સ્થિતિનું કથન, તથા નૈરયિકથી લઇને વૈમાનિક પર્યન્તા જીવોની ભવસ્થિતિનુ કથન, જીવોની કાયસ્થિતિનું નિરૂપણ, ત્યાર બાદ નિર્લેપના વકતવ્યતા, અનગાર

संसारिजीववक्तव्यता ।

जीवाधिकरात् संसारिजीववक्तव्यतामाह-'रायगिहे' इत्यादि ।

मूलम्-'रायगिहे नयरे जाव एवं वयासी-कइविहाणं भंते ! संसारसमावन्नगा जीवा पन्नत्ता? गोयमा! छविहा संसारसमावन्नगा जीवा पन्नत्ता, तं जहा-पुढविकाइया, एवं जहा जीवाभिगमे जाव समत्तकिरियं वा, मिच्छत्तकिरियं वा।
'जीवा? छब्विहा१ पुढवी२, जीवाण ठिई३ भवट्ठिई४ काये५।
निल्लेवण६ अणगारे७, किरियसम्मत्त-मिच्छत्ता८ ॥१॥'
सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति ॥सू० १॥

सत्तमसयस्स चउत्थोउद्देसो समत्तो ॥७-४॥

छाया-राजगृहे नगरे यावत्-एवम् अवादीत्-कतिविधाः खलु भदन्त! संसारसमापन्नका जीवाः प्रज्ञप्ताः? गौतम! षड्विधाः संसारसमापन्नकाः

सम्यक्त्व मिथ्यात्वकी वक्तव्यता गौतमका भगवान्के वाक्य का समर्थन करना. ।

संसारिजीव वक्तव्यता-

'रायगिहे नयरे जाव एवं वयासी' इत्यादि ।

सूत्रार्थ- (रायगिहे नयरे जाव एवं वयासी) राजगृह नगर में यावत् ऐसा कहा-(पूछा) (कइविहा णं भंते! संसारसमावन्नगा जीवा पण्णत्ता) हे भदन्त! संसारदशापन्न जीव कितने प्रकारके कहे गये हैं?

वक्तव्यता, क्रियामां सम्यक्त्व अने मिथ्यात्वनी वक्तव्यता वगेरेनुं कथन, गौतम स्वामी द्वारा भगवानना वचनोनुं समर्थन आ बधा विषयोनुं आ उद्देशकमा प्रतिपादन करायुं छे.

संसारी जीवनी वक्तव्यता-

'रायगिहे नयरे जाव एवं वयासी' इत्यादि.

सूत्रार्थ- (रायगिहे नयरे जाव एवं वयासी) 'राजगृह नगरमां महावीर प्रभु पधार्या'. त्यांथी लईने 'गौतम स्वामीए आ प्रमाणे प्रश्न कर्यो' त्यां सुधीनुं समस्त कथन अहीं ग्रहण करवु. (कइविहाणं भंते! संसारसमावन्नगा जीवा पण्णत्ता?) हे भदन्त! संसारी दशापन्न (संसारी) जीव केटला प्रकारना कह्या छे?

जीवाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-पृथिवीकायिकाः, एवं यथा जीवाभिगमे यावत् सम्यक्त्वक्रियां वा, मिथ्यात्वक्रियां वा ' ॥

जीवाः, षड्विधाः १, पृथिवी २, जीवानां स्थितिः ३, भवस्थितिः ४, कायः ५, निर्लेपना ६, अनगारः ७, । क्रिया सम्यक्त्व-मिथ्यात्वा ८, तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति ॥सू० १॥

सप्तमशतस्य चतुर्थ उद्देशः समाप्तः ॥७-४॥

(गोयमा) हे गौतम ! (छव्विहा संसारसमावन्नगा जीवा पन्नत्ता) संसारदशापन्न-संसारी जीव-छह प्रकारके कहे गये हैं। (तं जहा) वे इस प्रकार से हैं-(पुढविकाइया, एवं जहा जीवाभिगमे जाव समत्तकिरियं वा, मिच्छत्तकिरियं वा) पृथिवीकायिक आदि इस तरहसे जैसा जीवाभिगमसूत्रमें कहा है उसी प्रकारसे सम्यक्त्वक्रिया और मिथ्यात्वक्रियातक यहां जानना चाहिये। (जीवा छव्विहा पुढवी-इत्यादि,) जीवों के छ प्रकार १, पृथिवी के छ प्रकार २, पृथिवी के भेदोंकी स्थिति ३, भवस्थिति ४, सामान्यकाय स्थिति ५, निर्लेपना ६, अनगार संबंधी वक्तव्यता ७ सम्यक्त्वक्रिया और मिथ्यात्वक्रिया। (सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति) हे भदन्त ! जैसा आपने कहा है वह सब सत्य है ऐसा कह कर गौतम अपने स्थान पर विराजमान हो गये।

(गोयमा !) હે ગૌતમ ! (छव्विहा संसारसमावन्नगा जीवा पण्णत्ता) સંસાર-દશાપન્ન - (સંસારી) જીવના છ પ્રકાર કહ્યા છે, (तंजहा) જે પ્રકારે આ પ્રમાણે છે-

(पुढविकाइया, एवं जहा जीवाभिगमे जाव समत्तकिरियं वा, मिच्छत्तकिरियं वा) પૃથ્વીકાયથી લઇને ત્રસકાય પર્યન્તના છ પ્રકારના સંસારી જીવો કહ્યા છે આ વિષયને અનુલક્ષીને જીવાભિગમ સૂત્રમાં જે પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યુ છે તે અહીં ગ્રહણ કરવું. 'સમ્યકત્વ ક્રિયા અને મિથ્યાત્વ ક્રિયા' સુધીનુ સમસ્ત કથન અહીં ગ્રહણ કરવું (जीवा छव्विहा पुढवी-इत्यादि) (૧) જીવોના છ પ્રકાર, (૨) પૃથ્વીકાયના છ પ્રકાર, (૩) પૃથ્વીના ભેદોની સ્થિતિ, (૪) ભવ સ્થિતિ, (૫) સામાન્યકાય સ્થિતિ, (૬) નિર્લેપના. (૭) અણુગારની વકતવ્યતા, (૮) સમ્યકત્વ ક્રિયા અને મિથ્યાત્વ ક્રિયા વગેરેનુ તેમાં નિરૂપણ કર્યું છે. (सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति) 'હે ભદન્ત ! આપે જે કહ્યુ તે સત્ય છે. હે ભદન્ત ! આપની વાત બિલકુલ સત્ય છે" એમ કહીને ગૌતમ સ્વામી પોતાને સ્થાને બેસી ગયા

टीका-'रायगिहे नयरे जाव एवं वयासी'-राजगृहे नगरे यावत्-स्वामी समवसृतः, ततः श्रमणं भगवन्तं महावीरं शुश्रूषमाणो नमस्यन् अभिमुखं विनयेन प्राञ्जलिपुटः पर्युपासीनो गौतमः एवं वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादीत्-'कइविहा णं भंते ! संसारसमावन्नगा जीवा पण्णत्ता ?' हे भदन्त ! कतिविधाः कियत्प्रकाराः खलु संसारसमापन्नकाः संसारित्वदशामापन्ना जीवाः प्रज्ञप्ताः ? भगवानाह-'गोयमा छव्विहा संसारसमावन्नगा जीवा पण्णत्ता' हे गौतम ! षड्विधाः संसारसमापन्नका जीवाः प्रज्ञप्ताः । तानेवाह-'तंजहा-पुढविकाइय, एवं जहा जीवाभिगमे जाव सम्मत्तकिरियं वा, मिच्छत्तकिरियं वा' तद्यथा-पृथिवीकायिकाः, एवम् अप्कायिकाः, तेजस्कायिकाः, वायुकायिकाः वनस्पति-

टीकार्थ- जीवका अधिकार चल रहा है- इस कारण सूत्रकारने यहां संसारी जीवोंकी वक्तव्यता कही है 'रायगिहे नयरे जाव एवं वयासी) राजगृह नगरमें यावत् महावीर स्वामी समवसृत हुए उन श्रमण भगवान् महावीरकी गौतम स्वामीने सेवा करते हुए हाथ जोड कर पूछा- 'कइविहाणं भंते ! संसार समावन्नगा जीवा पण्णत्ता' हे भदन्त ! संसार दशामें पडे हुए जीव संसारी जीव कितने प्रकार के कहे गये हैं ? उत्तर में प्रभुने उन से कहा- 'गोयमा' छव्विहा संसारसमावन्नगा जीवा पन्नत्ता' हे गौतम ! संसारी जीव छह प्रकारके कहे गये हैं । 'तं जहा' वे इस प्रकारसे हैं 'पुढविकाइया एवं जहा जीवाभिगमे जाव समत्तकिरियं वा मिच्छत्तकिरियं वा)

ટીકાર્થ-જીવનું નિરૂપણ ચાલી રહ્યું છે, તેથી સૂત્રકાર આ સૂત્રમાં સંસારી જીવોની વક્તવ્યતાનું કથન કરે છે- 'रायगिहे नयरे जाव एवं वयासी' રાજગૃહ નગરમાં શ્રમણ ભગવાન મહાવીર પધાર્યા' ત્યાંથી શરૂ કરીને 'ગૌતમ સ્વામીએ વંદણા નમસ્કાર કરીને મહાવીર પ્રભુને આ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછયો' ત્યાં સુધીનું સમસ્ત કથન અહીં ગ્રહણ કરવું

'कइ विहाणं भंते ! संसारसमावन्नगा जीवा पण्णत्ता ?' હે ભદન્ત ! સંસાર દશામાં પડેલા જીવો - એટલે કે સંસારી જીવો કેટલા પ્રકારના કહ્યા છે ? તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે - 'गोयमा! छव्विहा संसारसमावन्नगा जीवा पण्णत्ता' હે ગૌતમ ! સંસારી જીવ છ પ્રકારના કહ્યા છે, 'तंजहा' તે છ પ્રકાર નીચે પ્રમાણે છે -'पुढविकाइया एवं जहा जीवाभिगमे जाव समत्तकिरियं वा मिच्छत्तकिरियं वा' પૃથ્વીકાયિક, અપ્કાયિક તેજસ્કાયિક, વાયુકાયિક વનસ્પતિકાયિક, અને

कायिकाः, त्रसकायिकाः षट्प्रकारकाः यथा जीवाभिगमसूत्रे प्रतिपादिताः, तदवधिमाह-यावत्-सम्यक्त्वक्रियां वा, मिथ्यात्वक्रियां वा इत्यन्तम्, तथा अत्रापि बोद्धव्याः। तथा च जीवाभिगमसूत्रे एवमुक्तम्-'पुढविकाइया जाव तसकाइया, से किं तं पुढविकाइया ? पुढविकाइया दुविहा पण्णत्ता, तं जहा-सुहुमपुढविकाइया, बायरपुढविकाइया' इत्यादि। पृथिवीकायिकाः यावत्-त्रसकायिकाः, अथ के ते पृथिवीकायिकाः ? पृथिवीकायिकाः द्विविधाः प्रज्ञप्ताः तद्यथा-सूक्ष्मपृथिवीकायिकाः, बादरपृथिवीकायिकाः० इत्यादि।

पृथिवीकायिक एवं अप्कायिक, तेजस्कायिक, वायुकायिक, वनस्पतिकायिक, त्रसकायिक ये ६ प्रकारके जीव जिस प्रकारसे जीवाभिगम सूत्रमें प्रतिपादित, सम्यक्त्वक्रिया और मिथ्यात्वक्रियातक हुए हैं उसी प्रकारसे यहां पर भी जानना चाहिये। जीवाभिगमसूत्रमें ऐसा कहा है 'पुढविकाइया जाव तसकाइया' संसारीजीव पृथिवी कायिकसे लेकर त्रसकायतक हैं। 'से किं तं पुढविकाइया' हे भदन्त! पृथिवीकायिक जीव कितने प्रकारके हैं? 'पुढविकाइया दुविहा पण्णत्ता' हे गौतम! पृथिवीकायिक दो प्रकारके हैं 'तंजहा' जैसे 'सुहुमपुढविकाइया, बादरपुढविकाइया इत्यादि सूक्ष्मपृथिवीकायिक और बादर पृथिवीकायिक इत्यादि इसके बाद ऐसा वहां कहा गया है कि 'एगे जीवे एगेणं समएणं एगां किरियं पकरेइ' एकजीव एक समयमें एक क्रिया करता है 'तंजहा समत्तकिरियं वा मिच्छत्तकिरियं वा' या तो

त्रसकायिक, એ છ પ્રકારના જીવનું જીવાભિગમ સૂત્રમા જે પ્રકારે પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે, તે સમસ્ત કથન સમ્યકત્વ ક્રિયા અને મિથ્યાત્વ ક્રિયા સુધીના વિષયમાં અહીં પણ ગ્રહણ કરવું જીવાભિગમ સૂત્રમાં આ પ્રમાણે કહ્યું છે – 'पुढवीकाइया जाव तसकाइया' સંસારી જીવના પૃથ્વીકાયથી લઇને ત્રસકાય પર્યન્તના છ પ્રકારો છે.

પ્રશ્ન – 'से किं तं पुढविकाइया ?' હે ભદન્ત! પૃથ્વીકાય જીવ કેટલા પ્રકારના છે.

ઉત્તર – पुढविकाइया दुविहा पण्णत्ता' હે ગૌતમ! પૃથ્વીકાયિક જીવો બે પ્રકારના છે 'तजहा' તે બે પ્રકારો નીચે પ્રમાણે છે – 'सुहुमपुढविकाइया, बादरपुढविकाइया, ઇત્યાદિ–' સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિક અને બાદર (સ્થૂલ) પૃથ્વીકાયિક ઇત્યાદિ કથન ત્યા કરવામાં આવ્યું છે ત્યાર બાદ ત્યાં એવું કહ્યું છે કે – एगे जीवे एगेणं समएणं एगां किरिया पकरेइ' એક જીવ એક સમયમાં એક ક્રિયા કરે છે– 'तंजहा' – समत्तकिरियं वा मिच्छत्तकिरियं वा' કાંતો તે સમ્યકત્વ ક્રિયા કરે

तदनन्तरम् 'एगे जीवे एगेणं समएणं एगं किरियं पकरेइ, तं जहा-सम्मत्तकिरियं वा, मिच्छत्तकिरियं वा' एको जीव एकेन समयेन एकां क्रियां प्रकरोति, तद्यथा-सम्यक्त्वक्रियां वा, मिथ्यात्वक्रियां वा, अत एवा-त्राप्युक्तम्-'जाव-सम्मत्तकिरियं वा, मिच्छत्तकिरियं वा' इति

संग्रहगाथामाह-'जीवा छव्विहा' इत्यादि। तत्र च जीवा पट्प्रकाराः पृथिवीकायादित्रसान्ताः प्रदर्शिता एव ।१। अथ षड्विधा बादरपृथिवी यथा १-श्लक्ष्णा, २ शुद्धा, ३-वालुका, ४-मनःशिलाः, ५-शर्करा, ६-खर पृथिवी चेति। एवम् एतेषामेव पृथिवीभेदजीवानां जघन्येन स्थितिः अन्तर्मुहूर्त्ता, उत्कृष्टतस्तु श्लक्ष्णायाः एकसहस्रवर्षम्, शुद्धायाः द्वादशसहस्र-वर्षाणि। वालुकायाः चतुर्दशसहस्रवर्षाणि। मनःशिलायाः षोडशसहस्रवर्षाणि।

वह सम्यक्त्व क्रिया करता है या मिथ्यात्व क्रिया करता है। इसीलिये यहां पर भी 'जाव समत्तकिरियं वा मिच्छत्तकिरियं वा' ऐसा कहा गया है।

संग्रह गाथाका अर्थ-पृथिवीकायिक जीवसे लेकर त्रसकायतक ६ प्रकारके जीव पहिले कहही दिये हैं सो इनमें बादर पृथिवीकायिक-जीव जो ६ प्रकारके कहे गये हैं वे १श्लक्ष्णा पृथिवीकायिक, २शुद्ध पृथिवीकायिक, ३ वालुकापृथिवीकायिक, ४ मनःशिलापृथिवीकायिक, ५ शर्करापृथिवीकायिक और ६ खरपृथिवीकायिक इन सब पृथिवी-कायिक भेदवाले जीवोंकी जघन्यस्थिति अन्तर्मुहूर्तकी है और उत्कृष्ट-स्थिति श्लक्ष्णा पृथिवीकायिकजीवकी एकहजार वर्षकी है. शुद्धपृथिवी-कायिक जीवकी १२ हजार वर्षकी है वालुका पृथिवीकायिकजीवकी

છે, અથવા મિથ્યાત્વ ક્રિયા કરે છે. તેથી જ અહીં પણ એવું કહેવામાં આવ્યુ છે કે 'जाव समत्तकिरियं वा मिच्छित्तकिरियं वा'.

સંગ્રહગાથાનો અર્થ – પૃથ્વીકાયિકથી લઈને ત્રસકાય પર્યન્તના છ પ્રકારના સંસારી જીવો તો આગળ બતાવવામાં આવી ચૂકયા છે. વળી એ પણ બતાવવામાં આવ્યું છે કે પૃથ્વીકાયિકના સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિક અને બાદર પૃથ્વીકાયિક, એવા બે ભેદ છે. તેમાંના પૃથ્વીકાયિકના નીચે પ્રમાણે છ પ્રકાર છે – (૧) શ્લક્ષ્ણપૃથ્વીકાયિક, (૨) શુદ્ધ પૃથ્વીકાયિક, (૩) વાલુકા પૃથ્વીકાયિક, (૪) મન શિલા પૃથ્વકાયિક, (૫) શર્કરા પૃથ્વીકાયિક અને (૬) ખર પૃથ્વીકાય આ છએ પ્રકારના પૃથ્વીકાયિકોની જઘન્ય સ્થિતિ અન્તમુહૂર્તની છે અને ઉત્કૃષ્ટ (વધારેમાં વધારે) સ્થિતિ નીચે પ્રમાણે સમજવી શ્લક્ષ્ણ પૃથ્વીકાયિક જીવની એક હજાર વર્ષની, શુદ્ધ પૃથ્વીકાયિક જીવની બાર હજાર વર્ષની, વાલુકા પૃથ્વીકાયિકની

शर्करायाः अष्टादशसहस्रवर्षाणि । खरपृथिव्याश्च द्वाविंशतिसहस्रवर्षाणि वर्तते। तदुक्तम्-'सण्हाय सुद्धवालू य, मणोसिला सकरा य खरपुढवी ।
एग, वार, चोदस, सोल, ढार, वावीस सहस्स' ॥१॥
श्लक्ष्णा च शुद्धा, वालुकाच, मनःशिला, शर्करा च खरपृथिवी ।
एकं, द्वादश, चतुर्दश, षोडश, अष्टादश, द्वाविंशतिः सहस्राणि ॥२॥

तथा नैरयिकादिवैमानिकान्तेषु भवस्थितिर्वक्तव्या, तत्र नैरयिकाणां जघन्येन भवस्थितिः दशसहस्रवर्षाणि, उत्कृष्टेन तु त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमानि, भवनपत्यादिदेवानाम् उत्कृष्टेन एकसागरोपमं किञ्चिदधिकम्, तिरश्चां मनुष्याणां च जघन्येन भवस्थितिः अन्तर्मुहूर्तम्, उत्कृष्टेन त्रिपल्योपमानि वक्तव्यानि। अन्येषामपि जीवानां यथायोगं भवस्थितिः वक्तव्या । तथा

१४ हजारवर्षकी है मनःशिला पृथिवीकायिक जीवकी १६ हजार वर्षकी है । शर्करापृथिवीकायिक जीवकी १८ हजारवर्षकी है और खरपृथिवीकायिक जीवकी २२ हजार वर्षकी है । यही बात 'सण्हाय सुद्धवालू य' इत्यादि गाथा द्वारा कही गई है । नैरयिकसे लेकर वैमानिक तक जीवोंमें भवस्थिति इस प्रकारसे है नैरयिक जीवोंकी जघन्यस्थिति १० हजारवर्षकी है उत्कृष्ट स्थिति ३३ सागरोपमतककी है भवनपति आदि देवोंकी उत्कृष्टस्थिति एक सागरोपम से कुछ अधिक है; तिर्यञ्चोंकी और मनुष्योंकी जघन्य भवस्थिति अन्तर्मुहूर्तकी है और उत्कृष्टस्थिति तीन पल्योपमकी है । इसी तरहसे और भी जीवोंकी यथायोग भवस्थिति जाननी चाहिये । बीचमें किसी दूसरी जातिमें जन्म न ग्रहण करके किसी एक ही जाति में बार२

१४००० वर्षनी, मनःशिला पृथ्वीकायिकनी १६००० वर्षनी, शर्करा पृथ्वीकायिनी १८००० वर्षनी, अने खर पृथ्वीकायिकनी २२००० वर्षनी अधिकमां अधिक स्थिति कहे छे. एज वात 'सण्हा य सुद्धवालू य' ईत्यादि गाथा द्वारा प्रगट करी छे नारकथी लईने वैमानिक सुधीना जीवोमा भवस्थिति आ प्रमाणे छे –

नारक जीवोनी जघन्य स्थिति १०००० वर्षनी अने उत्कृष्ट स्थिति ३३ सागरोपम सुधीनी छे. भवनपति आदि देवोनी उत्कृष्ट स्थिति एक सागरोपम करता कंईक अधिक काळनी छे तिर्यंचो अने मनुष्योनी जघन्य भवस्थिति अन्तर्मुहूर्तनी अने उत्कृष्ट स्थिति त्रण पल्योपमनी कही छे. एज प्रमाणे बीजा जीवोनी भवस्थिति पण समजवी जोईए

वच्चे बीजी कोई जातिमां जन्म ग्रहण न करता कोई एक ज जातिमां वारंवार पेदा थवुं एनुं नाम कायस्थिति छे. उपर जघन्य अने [उत्कृष्ट भवस्थिति प्रकट करवामां

पैदा होना सो कायस्थिति है- ऊपरमें जघन्य और उत्कृष्ट यह भवस्थिति कही गई है. कायस्थिति का विचार इस प्रकार से है- जीवकी जीवकायमें कायस्थिति सर्वाद्धारूप है। मनुष्य हो या तिर्यञ्च, सबकी जघन्य कायस्थिति तो अन्तर्मुहूर्त प्रमाण ही है। मनुष्य की उत्कृष्ट कायस्थिति सात अथवा आठ भवग्रहण परिमाण है। अर्थात् कोइ भी मनुष्य अपनी मनुष्यजाति में लगातार सात अथवा आठ जन्म तक रहने के बाद अवश्य उस जाति को छोड देता है। इस लिये उन की दोनों स्थितियों का विस्तृत वर्णन आवश्यक है. पृथिवीकाय की भवस्थिति २२ हजार वर्ष, अप्काय की सात हजार वर्ष, वायुकाय की तीन हजार वर्ष, तेजःकाय की तीन अहोरात्र भवस्थिति है। इन चारों की कायस्थिति असंख्यात अवसर्पिणी-उत्सर्पिणी प्रमाण है। वनस्पतिकाय की भवस्थिति दश हजार वर्ष और कायस्थिति अनन्त उत्सर्पिणी अवसर्पिणी प्रमाण है। द्वीन्द्रिय की भवस्थिति बारह वर्ष, त्रीन्द्रिय की ४९ अहोरात्र ओर चतुरिन्द्रियकी ६ मास प्रमाण है। इन तीनों की कायस्थिति संख्यात हजार वर्षकी है। पंचेन्द्रिय तिर्यंचों में गर्भज और संमूर्च्छिम की भवस्थिति भिन्न२ है। गर्भज की, जैसे जलचर, उरग और भुजग की करोड-

આવી છે હવે કાયસ્થિતિ પ્રકટ કરવામાં આવે છે – જીવની જીવકાયમાં કાયસ્થિતિ સર્વાદ્ધારૂપ (સમસ્ત કાયરૂપ) છે. મનુષ્ય હોય કે તિર્યંચ હોય, તે સૌની જઘન્ય કાયસ્થિતિ તો અન્તર્મુહૂર્ત પ્રમાણ જ છે. મનુષ્યની ઉત્કૃષ્ટ કાયસ્થિતિ સાત અથવા આઠ ભવગ્રહણ પ્રમાણ છે. એટલે કે કોઇપણ મનુષ્ય પોતાની મનુષ્ય જાતિમાં લગાતાર (સતત) સાત અથવા આઠ જન્મ સુધી રહ્યા પછી, એ જાતિને અવશ્ય છોડી દે છે. બધાં તિર્યંચોની કાયસ્થિતિ અને ભવસ્થિતિ એક સરખી નથી, તેથી તેમની બન્ને સ્થિતિઓનું વિસ્તૃત વર્ણન આવશ્યક છે. પૃથ્વીકાયની ૨૨૦૦૦ વર્ષની, અપ્કાયની ૭૦૦૦ વર્ષની, વાયુકાયની ૩૦૦૦ વર્ષની, અને તેજસ્કાયની ત્રણ અહોરાત્ર (દિનરાત) પ્રમાણ ભવસ્થિતિ કહી છે અને તે ચારેની કાયસ્થિતિ અસંખ્યાત અવસર્પિણી-ઉત્સર્પિણી પ્રમાણ છે. વનસ્પતિકાયની ભવસ્થિતિ ૧૦૦૦ વર્ષ પ્રમાણ અને કાયસ્થિતિ અનંત ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી પ્રમાણ કહી છે. દ્વીન્દ્રિયની ૧૨ વર્ષ પ્રમાણ, ત્રીન્દ્રિયની ૪૯ દિનરાત પ્રમાણ અને ચતુરિન્દ્રિની ૬ માસ પ્રમાણ ભવસ્થિતિ કહી છે. એ ત્રણેની કાયસ્થિતિ સંખ્યાત હજાર વર્ષની કહી છે પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોમાં ગર્ભજ અને સંમૂર્છિમની ભવસ્થિતિ ભિન્ન ભિન્ન છે. ગર્ભજની જેમકે જળચર, ઉરગ અને ભુજગની

कायस्थितिरपि वाच्या, सा च जीवस्य जीवकाये सर्वाद्धमित्यादिरूपा। एवं निर्लेपना वक्तव्या सा चैवम्–सद्यःप्रत्युत्पन्नपृथिवीकायिकाः प्रतिसमयापहारेण जघन्येन असंख्याभिरुत्सर्पिण्यवसर्पिणीभिः अपहृतत्वे सति निर्लेपा भवन्ति, एवमुत्कृष्टेनापि असंख्यातगुणकालाधिकाभिः असंख्येयोत्सर्पिण्यवसर्पिणीभिः अपहृतत्वे निर्लेपा भवन्ति, एवम् अप्काय–तेजस्काय–वायुकायानामपि

पूर्व, पक्षियों की पल्योपम का असंख्यातवां भाग और चतुष्पद स्थलचरकी तीन पल्योपम भवस्थिति है। संमूर्च्छिम की जैसे जलचर की करोड पूर्व, उरग की तिरपन हजार, भुजग की ४२ हजार वर्षकी भवस्थिति है। पक्षियों की ७२ हजार, स्थलचरोंकी चौरासी हजार वर्षप्रमाण भवस्थिति है। गर्भज पंचेन्द्रिय तिर्यञ्चकी कायस्थिति सात या आठ जन्मग्रहण, और संमूर्च्छिमकी सात जन्मग्रहण प्रमाण है। खाली होनेका काल निर्लेपना है। निर्लेपनाकी वक्तव्यता इस प्रकारसे है– सद्यः प्रत्युत्पन्न पृथिवीकायिक जीव यदि प्रतिसमय खाली होते जावें तो उनके खाली होनेमें कमसे कम असंख्यात उत्सर्पिणी अवसर्पिणी कालका समय लग जाता है। कमसे कम इतने समयमें वे खाली हो सकते हैं। और अधिकसे अधिक असंख्यात गुणे असंख्यात उत्सर्पिणी और अवसर्पिणियोंमें वे खाली हो सकते हैं। इसी तरहसे अप्कायिक तेजस्कायिक और वायुकायिक

કરોડપૂર્વ પ્રમાણ, પક્ષીઓની પલ્યોપમના અસંખ્યાતમાં ભાગ પ્રમાણ, અને ચોપગાં સ્થળચરની ત્રણ પલ્યોપમ પ્રમાણ ભવસ્થિતિ હોય છે. સંમૂર્ચ્છિમની – જેમ કે જળચરની કરોડપૂર્વ પ્રમાણ, ઉરગની ૫૩૦૦૦ વર્ષ પ્રમાણ, ભુજગની ૪૨૦૦૦ વર્ષ પ્રમાણ, પક્ષીઓની ૭૨૦૦૦ વર્ષ પ્રમાણ અને સ્થળચરોની ૮૪૦૦૦ વર્ષ પ્રમાણ ભવસ્થિતિ કહી છે. ગર્ભજ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચની કાયસ્થિતિ સાત અથવા આઠ જન્મગ્રહણ પ્રમાણ અને સંમૂર્ચ્છિમની કાયસ્થિતિ સાત જન્મગ્રહણ પ્રમાણ કહી છે ખાલી થવાના કાળને નિર્લેપના કહે છે. નિર્લેપનાની વક્તવ્યતા આ પ્રમાણે કરવામાં આવી છે – સદ્યઃ પ્રત્યુત્પન્ન પૃથ્વીકાયિક જીવ જો પ્રતિસમય ખાલી થતા જાય, તો તેમને ખાલી થવામાં ઓછામાં ઓછો અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી કાળનો સમય લાગી જાય છે. ઓછામાં ઓછા એટલા સમયમાં તેઓ ખાલી થઇ શકે છે, અને અધિકમાં અધિક અસંખ્યાત ગણા અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણીઓમાં તેઓ ખાલી થઈ શકે છે. એજ પ્રમાણે અપ્કાયિક, તેજસ્કાયિક અને વનસ્પતિકાયિક જીવોની નિર્લેપના

वक्तव्यम्, वनस्पतिकायानां तु अनन्ततया न कदाचिद् निर्लेपत्वं संभवति, त्रसकायानां तु जघन्येन प्रत्येकशतसागरोपमेन, उत्कृष्टतस्तु किञ्चिद्विशेषाधिकप्रत्येकशतसागरोपमेन निर्लेपत्वं संभवति। तथा अनगारवक्तव्यता वोध्या, सा चेत्थम्-१-अविशुद्धलेश्योऽनगारः असमवहतेन आत्मना अविशुद्धलेश्यं देवं देवीं च न जानाति, न पश्यति, २-अविशुद्धलेश्योऽनगारः असमवहतेन आत्मना विशुद्धलेश्यं देवं देवीं च न जानाति, न पश्यति, ३-अविशुद्ध-

जीवोंकी निर्लेपना के विषयमें भी जानना चाहिये। वनस्पतिकायिक जीवोंकी तो निर्लेपना कभी होती ही नहीं है क्यों कि वे अनन्त हैं। त्रसकायिक जीवोंकी निर्लेपनाका काल क्रम क्रमसे प्रत्येक का १०० सागरोपमका है और उत्कृष्ट से कुछ विशेषाधिक सौ सागरोपमका है। अनगार वक्तव्यता इस प्रकारसे है- अविशुद्ध लेश्यावाला अनगार अनुपयुक्त आत्मा द्वारा अविशुद्ध लेश्यावाले देव को और देवी को नहीं जानता है और नहीं देखता है। अविशुद्ध लेश्यावाला अनगार अनुपयुक्त आत्मा द्वारा विशुद्ध लेश्यावाले देवको और देवीको नहीं जानता है और नहीं देखता है। अविशुद्ध लेश्यावाला अनगार उपयुक्त आत्मा द्वारा अविशुद्ध लेश्यावाले देव देवीको नहीं जानता है और नहीं देखता है। अविशुद्ध लेश्यावाला अनगार विशुद्ध लेश्यावाले देव और देवीको नहीं जानता है नहीं देखता है। अविशुद्ध लेश्यावाला अनगार उपयुक्तानुपयुक्त आत्मा द्वारा अविशुद्ध लेश्यावाले देव देवीको नहीं जानता है और नहीं देखता है। तथा अविशुद्ध

વિષે પણ સમજવું જોઇએ. વનસ્પતિ કાયિક જીવોની નિર્લેપના કદી થતીજ નથી, કારણકે તેઓ અનંત છે, પ્રત્યેક ત્રસકાયિક જીવનો જઘન્ય નિર્લેપના કાળ ૧૦૦ સાગરોપમનો છે અને ઉત્કૃષ્ટ નિર્લેપના કાળ ૧૦૦ સાગરોપમ કરતાં કંઈક વિશેષાધિક છે.

અણગારની વકતવ્યતા આ પ્રમાણે છે- (૧) અવિશુદ્ધ લેશ્યાવાળો અણગાર અનુપયુકત (ઉપયોગ રહિત) આત્મા દ્વારા અવિશુદ્ધ લેશ્યાવાળા દેવને અને દેવીને જાણતો-દેખતો નથી. (૨) અવિશુદ્ધ લેશ્યાવાળો અણગાર અનુપયુકત આત્મા દ્વારા વિશુદ્ધ લેશ્યાવાળા દેવ અને દેવીને જાણતો નથી અને દેખતો નથી (૩) અવિશુદ્ધ લેશ્યાવાળો અણગાર ઉપયુકત (ઉપયોગ સહિત) આત્મા દ્વારા અવિશુદ્ધ લેશ્યાવાળા દેવને અને દેવીને જાણતો નથી અને દેખતો નથી. (૪) અવિશુદ્ધ લેશ્યાવાળો અણગાર ઉપયુકત આત્મા દ્વારા વિશુદ્ધ લેશ્યાવાળા દેવને અને દેવીને જાણતો નથી અને દેખતો નથી (૫) અવિશુદ્ધ લેશ્યાવાળો અણગાર ઉપયુકતાનુપયુકત આત્મા દ્વારા

लेश्योऽनगारः समवहतेन आत्मना अविशुद्धलेश्यं देवं देवीम्, ४ विशुद्धलेश्यं च देवं देवीं च न जानाति, न पश्यति, ५-अविशुद्धलेश्योऽनगारः समवहताऽसमवहतेन आत्मना अविशुद्धलेश्यं देवं देवीं च न जानाति, न पश्यति ६-विशुद्धलेश्यं च देवं देवीं न जानाति, न पश्यति, इति षडालापकाः, अन्तिमाश्च षडालापकाः पूर्वरीत्या स्वयमूहनीयाः, संमील्य द्वादशालापका वक्तव्याः। तथा क्रियायाः सम्यक्त्व–मिथ्यात्व–वक्तव्यता वाच्या, सा चैवम्–अन्यतीर्थिका एवमाख्यान्ति–एको जीवः एकेन समयेन द्वे क्रिये कर्तुं समर्थः सम्यक्त्व क्रियां च, मिथ्यात्वक्रियां च, तन्न युक्तम्, एको जीवः एकस्मिन् समये एकामेव क्रियां कर्तुं शक्नुयात् सम्यक्त्वक्रियां वा, मिथ्यात्वक्रियां वा, न तु एको जीवः एकस्मिन समये द्वे क्रिये कर्तुं शक्नुयात् इति सिद्धान्तः, अन्ते गौतमो

लेश्यावाला अनगार विशुद्ध लेश्यावाले देव और देवीको नहीं जानता है और नहीं देखता है। अन्तिम ६ आलापक पूर्व रीतिके अनुसार अपने आप जान लेना चाहिये। इस प्रकार ये दोनों मिल कर १२ आलापक हो जाते हैं।

सम्यक्त्व मिथ्यात्व क्रिया की वक्तव्यता इस प्रकारसे है अन्य तीर्थिकजन ऐसा कहेते है कि एक जीव एक समयमें दो क्रियाएँ कर सकता है एक सम्यक्त्व क्रियाको और दूसरी मिथ्यात्व क्रियाको सो उनका ऐसा कहना युक्त नहीं है. क्योंकि एक जीव एक समयमें एक ही क्रिया कर सकता है– या तो वह सम्यक्त्व क्रिया ही कर सकता है या मिथ्यात्वक्रिया ही दो क्रियाएँ एक साथ नहीं होती हैं

અવિશુદ્ધ લેશ્યાવાળા દેવને અને દેવીને જાણતો નથી (૬) અવિશુદ્ધ લેશ્યાવાળો અણુગાર ઉપયુક્તાનુપયુક્ત આત્મા દ્વારા વિશુદ્ધ લેશ્યાવાળા દેવને અને દેવીને જાણતો નથી અને દેખતો નથી. વિશુદ્ધ લેશ્યાવાળા અણુગારને અનુલક્ષીને બીજા જે છ આલાપકો બને છે તે પૂર્વોક્ત રીત પ્રમાણે જાતે જ સમજી લેવા. આ રીતે અવિશુદ્ધ લેશ્યાવાળા અણુગારના ૬ આલાપક, અને વિશુદ્ધ લેશ્યાવાળા અણુગારના ૬ આલાપકો મળીને કુલ ૧૨ આલાપકો. બનશે.

સમ્યકત્વ મિથ્યાત્વ ક્રિયાની વકતવ્યતા આ પ્રમાણે છે –

અન્યતીર્થિકો (અન્ય મતને માનનારાઓ) એવું કહે છે કે એક જીવ એક સમયમાં બે ક્રિયાઓ કરે છે – (૧) સમ્યકત્વ ક્રિયા કરે છે અને (૨) મિથ્યાત્વ ક્રિયા કરે છે પરંતુ તેમની તે માન્યતા સાચી નથી. કારણ કે એક જીવ એક સમયમાં એક જ ક્રિયા કરી શકે છે – કાંતો સમ્યકત્વ ક્રિયા જ કરી શકે છે, અથવા તો મિથ્યાત્વ ક્રિયા જ

भगवद्वाक्यं समर्थयन् आह-'सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति' हे भदन्त! तदेवं भवदुक्तं सत्यमेव, हे भदन्त! तदेवं भवदुक्तं सत्यमेवेत्याशयः ॥सू. १॥

इति श्री-विश्वविख्यात-जगद्वल्लभ-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषाकलित-ललित-कलापालापक-प्रविशुद्ध-गद्यपद्यनैकग्रंथनिर्मापक-वादिमानमर्दक-श्री-शाहूच्छत्रपति-कोल्हापुरराज-प्रदत्त "जैनशास्त्राचार्य" पदभूषित-कोल्हापुरराजगुरु-बालब्रह्मचारि-जैनशास्त्राचार्य-जैन-धर्मदिवाकर-पूज्यश्री-घासीलालव्रतिविरचितायां "श्रीभगवतीसूत्रस्य" प्रमेयचन्द्रिकाख्यायां व्याख्यायां सप्तमशतकस्य चतुर्थो-देशकः समाप्तः ॥७-४॥

*

ऐसा सिद्धान्त है। अब अन्तमें गौतम भगवान्के वाक्यको समर्थित करते हुए कहते हैं 'सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति' हे भदन्त! आपका कहना सर्वथा सत्य ही है- हे भदन्त! आपका कहना सर्वथा सत्य ही है ॥सू० १॥

जैनाचार्य श्री घासीलालजी महाराजकृत 'भगवतीसूत्र' की प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याके सप्तम शतकका चतुर्थ उद्देशक समाप्त ॥७-४॥

*

करी શકે છે બે ક્રિયાઓ એક સાથે થતી નથી, એવો સિદ્ધાંત છે. ઉદ્દેશકને અંતે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુના વચનોને પ્રમાણભૂત ગણીને કહે છે કે 'सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति' 'હે ભદન્ત! આ વિષયને અનુલક્ષીને આપે જે કહ્યું તે સર્વથા સત્ય છે. હે ભદન્ત! આપની વાત બિલકુલ સત્ય છે', આ પ્રમાણે કહીને ભગવાન મહાવીરને વંદણા - નમસ્કાર કરીને ગૌતમ સ્વામી પોતાને સ્થાને વિરાજમાન થઇ ગયા. ॥સૂ. ૧॥

જૈનાચાર્ય શ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજકૃત 'ભગવતી' સૂત્રની પ્રમેયચંદ્રિકા વ્યાખ્યાના સાતમા શતકનો ચોથો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥૭-૪॥

पञ्चम उद्देशः

तिर्यग्योनिसंग्रहवक्तव्यता ।

जीवाधिकाराद् योनिसंग्रहवक्तव्यतामाह-'रायगिहे' इत्यादि ।

मूलम्-'रायगिहे जाव एवं वयासी-खहयरपंचिंदिय-तिरिक्खजोणियाणं भंते! कइविहे जोणिसंगहे पण्णत्ते? गोयमा! तिविहे जोणिसंगहे पण्णत्ते तं जहा-अंडया, पोयया, संमुच्छिमा, एवं जहा जीवाभिगमे, जाव 'णो चेव णं से विमाणे वीइवएज्जा, एमहालया णं गोयमा! ते विमाणा पण्णत्ता,

(गाहा) १ जोणीसंगह २ लेसा ३ दिट्ठी ४ नाणे य ५ जोग
६ उवओगे। ७ उववाय ८ ठिई ९ समुग्घाय १० चवण
११ जाइ-कुलविहीओ ॥

सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति' ॥सू. १॥

सत्तमसयस्स पंचमो उद्देसो-समत्तो ॥७-५॥

छाया- राजगृहे यावत् एवम् अवादीत्-खेचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकानां भदन्त! कतिविधः योनिसंग्रहः प्रज्ञप्तः? गौतम! त्रिविधो योनिसंग्रहः प्रज्ञप्तः,

---

सातवां शतकके पांचवां उद्देशक प्रारंभ

तिर्यग्योनिकवक्तव्यता—

'रायगिहे जाव एवं वयासी' इत्यादि ।

सूत्रार्थ- (रायगिहे जाव एवं वयासी) राजगृह नगरमें गौतमने यावत् इस प्रकार पूछा- (खहयरपंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं भंते!

શતક ૭ના પાંચમા ઉદ્દેશકનો પ્રારંભ

તિર્યગ્યોનિક વક્તવ્યતા-

' रायगिहे जाव एवं वयासी ' ઇત્યાદિ—

સૂત્રાર્થ— (रायगिहे जाव एवं वयासी) રાજગૃહ નગરમાં મહાવીર પ્રભુ પધાર્યા. (યાવત) પરિષદ વિખરાયા પછી ગૌતમ સ્વામીએ તેમને આ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછ્યો- (खहयरपचंदियतिरिक्खजोणियाणं भंते! कइविहे जोणिसंगहे

तद्यथा-अण्डजाः, पोतजाः, संमूर्छिमाः, एवं यथा जीवाभिगमे यावत्-'नो चैव खलु तद् विमानं व्यतिव्रजेत्, इयन्महालयानि खलु गौतम! तानि विमानानि प्रज्ञप्तानि ॥

गाथा- १ योनिसंग्रहः, २ लेश्याः, ३ दृष्टिः, ४ ज्ञाने च, ५ योगश्च, ६ उपयोश्च, ७ उपपातः, ८ स्थितिः, ९ समुद्घातः, १० च्यवनं, ११ जातिकुलविधयः ॥१॥

कइविहे जोणिसंगहे पण्णत्ते) हे भदन्त! खेचरपञ्चेन्द्रिय तिर्यञ्चजीवोंका योनिसंग्रह कितने प्रकारका कहा गया है? (गोयमा) हे गौतम! (तिविहे जोणिसंगहे पण्णत्ते) खेचर पंचेन्द्रिय तिर्यञ्चोका योनिसंग्रह तीन प्रकारका कहा गया है। (तं जहा) जो इस प्रकारसे है (अंडया, पोयया, संमुच्छिमा) अंडज, पोतज और संमूर्छिम (एव जहा जीवाभिगमे जाव नो चेव णं ते विमाणे वीइवएज्जा, एमहालया णं गोयमा! ते विमाणा पण्णत्ता) जिस तरहसे जीवाभिगम सूत्रमें कहा है, उसी तरहसे यावत् "उन विमानोंको कोइ उल्लंघन नहीं कर सकता है इतने मोटे वे कहे गये हैं" यहां तक जानना चाहिये। गाथा- (जोणिसंगह लेस्सा दिट्ठी नाणे य जोग उवओगे। उववाय-ट्ठिइ-समुग्घाय-चवण जाइकुल-विहिओ) १ योनिसंग्रह, २ लेश्या, ३ दृष्टि-सम्यक्त्व, मिश्र और मिथ्यादृष्टि, ज्ञान, योग, उपयोग, उपपात, स्थिति, समुद्धात, च्यवन और जातिकुलकोटि

पण्णत्ते હે ભદન્ત! ખેચર પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ જીવોનો યોનિસંગ્રહ કેટલા પ્રકારનો કહ્યો છે? (गोयमा!) હે ગૌતમ! (तिविहे जोणिसंगहे पण्णत्ते) ખેચર પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોનો યોનિસંગ્રહ ત્રણ પ્રકારનો કહ્યો છે- (तंजहा) જે ત્રણ પ્રકારો આ પ્રમાણે છે- (अंडया, पोयया, संमुच्छिमा) (૧) અંડજ, (૨) પોતજ, (૩) સંમૂર્ચ્છિમ. (एवं जहा जीवाभिगमे जाव नो चेव णं से विमाणे वीईवएज्जा, एमहालयाणं गोयमा! ते विमाणा पण्णत्ता.) આ વિષયને અનુલક્ષીને જીવાભિગમ સૂત્રમાં જે પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે તે સમસ્ત કથન અહીં ગ્રહણ કરવું. "તે વિમાનોને કોઈ ઓળંગી શકતું નથી એવાં વિશાળ તે વિમાનો કહ્યાં છે," અહીં સુધીનું સમસ્ત કથન ગ્રહણ કરવું. ગાથા- (जोणिसंगह लेस्सा दिट्ठी नाणे य जोग-उवओगे। उववाइ-ट्ठिइ-समुग्घाय-चवण जाइकुल-विहिओ) (૧) યોનિસંગ્રહ, (૨) લેશ્યા, (૩) દૃષ્ટિ,-સમ્યક્ત્વ, મિશ્ર અને મિથ્યા દૃષ્ટિ, (૪) જ્ઞાન, (૫) યોગ, (૬) ઉપયોગ, (૭) ઉપપાત, (૮) સ્થિતિ, (૯) સમુદ્ઘાત, (૧૦) ચ્યવન, અને (૧૧)

तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति ॥सू०१॥

सप्तमशतकस्य पञ्चम उद्देशः समाप्तः ॥७-५॥

टीका—'रायगिहे जाव एवं वयासी' राजगृहे यावत्-नगरे स्वामी समवसृतः, समवसृतं श्रमणं भगवन्तं महावीरं शुश्रूषमाणो नमस्यन् अभिमुखं विनयेन प्राञ्जलिपुटः पर्युपासीनः गौतमः एवं वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादीत्-'खहयर-पंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं भंते ! कइविहे जोणीसंगहे पण्णत्ते ?' हे भदन्त ! खेचर-पञ्चेन्द्रिय-तिर्यग्-योनिकानाम् कतिविधः योनिसंग्रहः योनिः जीवस्योत्पत्तिहेतुरूपा, तस्याः संग्रहो योनिसंग्रहः प्रज्ञप्तः कथितः ? भगवानाह-

(सेव भंते ! सेव भंते ! त्ति) हे भदन्त ! आपका कहा हुआ यह सब ही विषय सर्वथा सत्य ही है, हे भदन्त ! आपका कहा हुआ यह सब ही विषय सर्वथा सत्य ही है । इस प्रकार कह कर गौतम यावत् अपने स्थान पर विराजमान हो गये ।

टीकार्थ- जीवका अधिकार चल रहा है, इसीसे यहां सूत्रकारने उनका योनिसंग्रह विषयक कथन किया है. 'रायगिहे जाव एवं वयासी' राजगृह नगरमें स्वामी आये. आये हुए श्रमण भगवान् महावीरकी सेवा शुश्रूषा करते हुए गौतम स्वामीने उनसे दोनों हाथ जोडकर नमस्कार कर इस प्रकारसे पूछा- 'खहयर पंचिंदिय तिरिक्ख जोणियाणं भंते ! कइविहे जोणीसंगहे पण्णत्ते' हे भदन्त ! खेचर पंचेन्द्रिय तिर्यञ्च योनिवालोंकी योनियोंका संग्रह कितने प्रकारका कहा गया है ? जीवोंके उत्पत्तिस्थानका नाम योनि है । इसके उत्तरमें प्रभु उनसे कहते हैं कि

જાતિકુલકોટિ, આટલા વિષયોનું તેમાં પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે. (सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति) "હે ભદન્ત ! આ વિષયનું આપે જે પ્રતિપાદન કર્યું તે સર્વથા સત્ય છે. હે ભદન્ત ! આપનું કથન સર્વથા સત્ય છે." આ પ્રમાણે કહીને પ્રભુને વંદણા નમસ્કાર કરીને ગૌતમ સ્વામી તેમને સ્થાને બેસી ગયા.

ટીકાર્થ— જીવોનું પ્રતિપાદન ચાલી રહ્યું છે, તેથી સૂત્રકારે સૂત્રમાં તેમના યોનિસંગ્રહ વિષયક કથન કર્યું છે- 'रायगिहे जाव एवं वयासी' રાજગૃહ નગરમાં મહાવીર પ્રભુ પધાર્યા. લોકો ધર્મોપદેશ સાંભળવા આવ્યા. ધર્મોપદેશ સાંભળીને તેઓ પોત પોતાને સ્થાને ચાલ્યાં ગયાં. ત્યારે ગૌતમ સ્વામીએ બન્ને હાથ જોડીને પ્રભુને વંદણા-નમસ્કાર કરીને વિનયપૂર્વક આ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછ્યો-'खहयर पंचिंदियतिरिक्ख-जोणियाणं भंते ! कइविहे जोणीसंगहे पण्णत्ते ?' હે ભદન્ત ! ખેચર પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિવાળા જીવોની યોનિનો સંગ્રહ કેટલા પ્રકારનો કહ્યો છે ? (જીવના ઉત્પત્તિ સ્થાનને યોનિ કહે છે.) મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે- 'गोयमा ! ' હે ગૌતમ ! 'तिविहे

'गोयमा ! तिविहे जोणीसंगहे पण्णत्ते' हे गौतम ! त्रिविधो योनिसंग्रहः प्रज्ञप्तः, 'तं जहा-अंडया, पोयया, संमुच्छिमा,' तद्यथा-अण्डजाः मयूरहंसादयः पोतजाः पोतवत्-वस्त्रवत् जरायुवर्जिततया शुद्धदेहाः योनिविशेषाज्जाताः पोता इव वा वस्त्रसम्मार्जिता इव जाताः पोतजाः वल्गुलि-चर्मचटकादयः। संमूर्छिमाः संमूर्च्छनेन मातापितृसंयोगाभावेन संमूर्च्छिमाः 'एवं जहा जीवाभिगमे जाव-'नो चेव णं ते विमाणे वीईवएज्जा, एमहालया णं गोयमा ! ते विमाणा पण्णत्ता' एवं यथा जीवाभिगमे सूत्रे प्रतिपादिताः तथा अत्रापि

'गोयमा' हे गौतम ! 'तिविहे जोणीसंगहे पण्णत्ते' उनकी योनियोंका संग्रह तीन प्रकारका कहा गया है । तंजहा' वह इस प्रकारसे है 'अंडया, पोयया, संमुच्छिमा' अंडज, पोतज और संमूर्च्छिम, मयूर हंस आदि अण्डज हैं । वस्त्रसे संमार्जित हुएकी तरह जो उत्पन्न होते हैं वे पोतज हैं' जैसे वल्गुलि चर्मचटिका(चामचिडि)आदि इनका जो जन्म होता है वह जरायुसे वर्जित होता है। अर्थात् जिस प्रकारसे अंडजजीव जरायुसे लपटे होकर योनिसे वाहिर निकलते हैं उस प्रकारसे ये योनिसे जरायु से लपटे हुए उत्पन्न नहीं होते हैं । माता पिताके संयोगके विना जो उत्पन्न होते हैं वे संमूर्च्छिम् हैं। एकेन्द्रियसे लेकर असंज्ञी पंचेन्द्रियोंका यही जन्म होता है । 'एवं जहा जीवाभिगमे ताव "नो चेव णं ते विमाणे वीइवएज्जा, एमहालया णं गोयमा ! ' ते विमाणा पण्णत्ता' इसी तरहसे जैसा कि जीवाभिगमसूत्रमें कहा गया है कि

जोणी संगहे पण्णत्ते ' તેમની યોનિયોનો સંગ્રહ ત્રણ પ્રકારનો કહ્યો છે. ' तंजहा ' તે ત્રણ પ્રકારો નીચે પ્રમાણે છે- ' अडया, पोयया, संमुच्छिमा ' (૧) અંડજ, (૨) પોતજ અને (૩) સંમૂર્ચ્છમ મોર હંસ આદિ અંડજ કહેવાય છે. વસ્ત્રથી સંમાર્જિત થયેલાની જેમ જે ઉત્પન્ન થાય છે, તેમને પોતજ કહે છે જેમ કે બલ્ગુલિ (પક્ષી વિશેષ) ચર્મચટિકા (ચામાચિડિયું) આદિ. તેમનો જે જન્મ હોય છે તે જરાયુથી (નાળ વગેરે મળ ભાગ) રહિત હોય છે. એટલે કે જેમ અંડજ જીવ જરાયુની સાથે લપેટાયેલી સ્થિતિમા યોનિમાંથી બહાર નીકળે છે, એ પ્રમાણે તેઓ જરાયુની સાથે લપેટાયેલી હાલતમા ઉત્પન્ન થતા નથી. માતપિતાના સંયોગ વિના જે જીવો ઉત્પન્ન થાય છે તેમને સંમૂર્ચ્છિમ કહે છે. એકેન્દ્રિયથી લઈને અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય પર્યન્તના જીવોનો જન્મ એજ પ્રકારે થાય છે. ' एवं जहा जीवाभिगमे जाव णो चेव णं ते विमाणे विइवएज्जा, एमहालयाणं गोयमा ! ते विमाणा पण्णत्ता ' જીવાભિગમ સૂત્રમાં એ વિષેનુ જે પ્રમાણે કથન કરવામાં આવ્યું છે, એજ પ્રમાણેનું કથન અહીં પણ

बोध्याः, तथाचोक्तं जीवाभिगमे-

'अंडया तिविहा पण्णत्ता, तं जहा-इत्थी, पुरिसा, नपुंसगा।

एवं पोयया वि। तत्थणं जे ते संमुच्छिमा ते सव्वे नपुंसगा' इत्यादि।

छाया—अण्डजाः त्रिविधाः प्रज्ञप्ताः-तद्यथा-स्त्रियः, पुरुषाः, नपुंसकाः, एवं पोतजा अपि, तत्र खलु ये ते संमूर्च्छिमाः ते सर्वे नपुंसकाः, इत्यादि।

तदवधिमाह-यावत् 'नो चैव खलु तानि विमानानि व्यतिव्रजेत्=उल्लङ्घयेत्, हे गौतम! इयन्महालयानि खलु एतावद्विस्तृतानि तानि विमानानि प्रज्ञप्तानि, तथा च यावत्करणात् 'अत्थि विमाणाइं विजयाइं, वेजयंताइं, जयंताइं अपराजियाइं? हंता, अत्थि, तेणं भंते! विमाणा केमहालया-

---

ये विमान इतने बडे हैं कि इन्हें कोइ उल्लंघन नहीं कर सकता है यहां पर भी कथन जानना चाहिये। जीवाभिगमसूत्रमें जो इस विषयमें कहा गया हैं वह इस प्रकारसे है- 'अंडया तिविहा पण्णत्ता' अंडज जीव तीन प्रकारके कहे गये हैं 'तं जहा' वे इस तरहसे है- 'इत्थी, पुरिसा, नपुंसगा' स्त्री, पुरुष और नपुंसक 'एवं पोयया वि' इसी प्रकारसे पोतज भी तीन प्रकारके होते हैं। 'तत्थणं जे ते संमुच्छिमा ते सव्वे नपुंसगा' जितने भी संमूर्छिम जन्मवाले हैं- वे सब जीव नपुंसक वेदनावाले होते हैं। यहां पर 'एवं जहा जीवाभिगमे जाव 'णोचेव णं ते विमाणे वीइवएज्जा' इत्यादि- यावत्पदसे 'अत्थि, विमाणाइं विजयाइं वेजयंताइं, जयंताइं, अपराजियाइं? हंता, अत्थि, ते णं भंते! विमाणा के महालया पण्णत्ता?

ग्रहણ કરવું. તે કથન ક્યાં સુધી ગ્રહણ કરવું, એ સમજાવતા સૂત્રકાર કહે છે કે 'હે ગૌતમ! તે વિમાનો એવડાં મોટાં છે કે કોઈ તેમને ઓળંગી શકતું નથી,' અહીં સુધીનું કથન ગ્રહણ કરવું આ વિષયને અનુલક્ષીને જીવાભિગમસૂત્રમાં આ પ્રમાણે કહ્યું છે- 'अंडया तिविहा पण्णत्ता' અંડજ જીવન ત્રણ પ્રકારના કહ્યા છે, 'तंजहा' તે ત્રણ પ્રકારો આ પ્રમાણે છે- 'इत्थी, पुरिसा, नपुंसगा' (૧) સ્ત્રી, પુરુષ અને (૩) નપુંસક 'एवं पोयया वि' એજ પ્રમાણે પોતજ પણ ત્રણ પ્રકારના હોય છે 'तत्थणं जे ते संमूच्छिमा - ते सव्वे नपुंसगा' જેટલા સંમૂર્છિમ જન્મવાળાં જીવો છે, તે બધાં જીવો નપુંસક વેદવાળા છે અહીં 'एवं जहा जीवाभिगमे जाव णो चेव णं ते विमाणे वीइवएज्जा' ઇત્યાદિ સૂત્રપાઠમાં જે 'जाव (यावत्)' પદ વપરાયું છે, તેથી નીચેના સૂત્રપાઠને ગ્રહણ કરવામાં આવ્યો છે- 'अत्थि विमाणाइं विजयाइं, वेजयंताइं, जयंताइं, अपराजियाइं? हंता, अत्थि, तेणं भंते! विमाणा के महालया पण्णत्ता? गोयमा! जावइयं च णं सूरिए

पण्णत्ता? गोयमा! जावइयं च णं सूरिए उदेइ, जावइयं च णं सूरिए अत्थमेइ, एयारूवाइं नव ओवासंतराइं, अत्थेगइयस्स देवस्स एगे विक्कमे सिया, से णं देवे ताए उक्किट्ठाए तुरियाए जाव दिव्वाए देवगईए वीईवयमाणे२ एगाहं वा दुयाहं वा उक्कोसेणं छम्मासे वीईवयइ' इति संग्राह्यम् ।

अथ योनिसंग्रहादिसंग्रहगाथामाह-जोणीसंग्गह लेस्सा,' इत्यादि ।

योनिसंग्रहः खेचरतिरश्चाम् अण्डज-पोतज-संमूर्च्छिमभेदात् त्रिप्रकारकः, तत्रापि-अण्डज-पोतजयोः स्त्री-पुरुष-नपुंसक-भेदेन प्रत्येकं त्रयो भेदाः, संमूर्च्छिम-जीवस्य तु केवलं नपुंसकतया एकभेद एव, किन्तु त्रिष्वपि एषु षड्लेश्याः

गोयमा! जावइयं च णं सूरिए उदेइ जावइयं च णं सूरिए अत्थमेइ, एयारूवाइं नव ओवासंतराइं, अत्थेगइयस्स देवस्स एगे विक्कमे सिया, से णं देवे ताए उक्किट्ठाए तुरियाए जाव दिव्वाए देवगईए वीईवयमाणे एगाहं वा दुयाहं वा उक्कोसेणं छम्मासे वीइवयइ' इस पाठका संग्रह हुआ है । तात्पर्य कहनेका यह हैं कि विजय, वैजयन्त जयन्त और अपराजित ये विमान इतने बडे विशाल हैं कि कोई भी देव अपनी उत्कृष्ट देवगतिसे भी उन्हें उल्लंघन (पार) नहीं कर सकता है ।

अथ सूत्रकार योनि संग्रहादि गाथाको कहेते हैं- इस गाथाका भावार्थ इस प्रकारसे है- खेचर तिर्यञ्चोका योनिसंग्रह अंडज पोतज और संमूर्छिमके भेदसे तीन प्रकारका है. अंडज और पोतजके प्रत्येकके भेद स्त्री, पुरुष और नपुंसक ऐसे तीन हैं. संमूर्च्छिमजीवमें केवल एक नपुंसक भेद ही होता है- क्यों कि संमूर्छिम जन्मवाले

उदेइ, जावइयंच णं सूरिए अत्थमेइ, एयारूवाइं नव ओवासंतराइं अत्थेगइयस्स देवस्स एगे विक्कमे सिया, से णं देवत्ताए उक्किट्ठाए तुरियाए जाव दिव्वाए देवगईए वीईवयमाणे एगाहं वा दुयाहं वा उक्कोसेणं छम्मासे वीइवयइ' આ કથનનો ભાવાર્થ એટલોજ છે કે વિજય, વૈજયન્ત, જયન્ત અને અપરાજિત, એ વિમાનો એટલાં મોટાં છે કે કોઇપણ દેવ પોતાની ઉત્કૃષ્ટ દેવ ગતિથી પણ તેમને પાર કરી શકતો નથી.

હવે સૂત્રકાર યોનિ સંગ્રહાદિ ગાથાનું કથન કરે છે. આ ગાથાનો ભાવાર્થ નીચે પ્રમાણે છે- ખેચર તિર્યંચોનો યોનિસંગ્રહ અંડજ, પોતજ અને સંમૂર્ચ્છિમના ભેદની અપેક્ષાએ ત્રણ પ્રકારોનો છે- અંડજનાં ત્રણ ભેદ છે- સ્ત્રી, પુરુષ અને નપુંસક પોતજના પણ ત્રણ ભેદ છે- સ્ત્રી, પુરુષ અને નપુંસક. સંમૂર્ચ્છિમ જન્મવાળા જીવો નપુંસક

कृष्णादयो भवन्ति, दृष्टयस्तिस्रो भवन्ति सम्यग्दृष्टि-मिथ्यादृष्टि-मिश्रदृष्टिभेदात्, त्रीणि ज्ञानानि भजनया मति-श्रुता-ऽवधि-भेदात्, त्रीणि अज्ञानानि च भजनया भवन्ति, योगाश्च त्रयो भवन्ति, मनो-वचन काय योगभेदात्, उपयोगश्च तत्र द्विविधः साकारोपयोगानाकारोपयोगभेदात्, उपपातः-असंख्यातवर्षायुष्कान् युग्ममनुष्यतिरश्चो विहाय तद्भिन्नानां सर्वेषां जीवानाम् अष्टमदेवलोक-पर्यन्तस्थायिनाम् खेचरतिर्यक्पञ्चेन्द्रियेषु उत्पत्तिर्भवति। स्थितिश्चतेषां जघन्येन अन्तर्मुहूर्तम्, उत्कृष्टेन पल्योपमस्यासंख्यातभागम्। समुद्घाताश्च भवन्ति, अत्र आहारककेवलि समुद्घातवर्जा आद्याः वेदनीयादयः पञ्च।

नपुंसक ही होते हैं। अंडज, पोतज और संमूर्छिम इन में आदि छह लेश्याएँ होती हैं। सम्यग्दृष्टि, मिथ्यादृष्टि और मिश्रदृष्टि के भेदसे तीन दृष्टियां होती हैं। मतिज्ञान, श्रुतज्ञान और अवधि-ज्ञानके भेदसे तीन ज्ञान भजनासे होते हैं। मत्यज्ञान, श्रुताज्ञान और विभंगज्ञानके भेदसे तीन अज्ञान भी भजनासे होते हैं। मनोयोग, वचोयोग और कायके भेदसे तीन योग होते हैं। साकार उपयोग और अनाकार उपयोगके भेदसे दो उपयोग होते हैं। असख्यातवर्षकी आयुवाले भोगभूमिया मनुष्योंको और तिर्यञ्चों को छोडकरबाकी के अष्टमदेवलोकतक रहनेवाले जीवोंका खेचर पंचेन्द्रियतिर्यग्लोकमें उत्पाद होता है। इनकी स्थिति जघन्यसे अन्तर्मुहूर्तकी और उत्कृष्टसे पल्योपमके असंख्यातवें भाग प्रमाण होती है। आहारक और केवलिसमुद्घातको छोडकर वेदनादिक ५-पांच समुद्घात होते हैं। समवहत

વેદવાળા જ હોય છે અંડજ, પોતજ અને સંમૂર્ચ્છિમ જીવોમાં કૃષ્ણ આદિ છયે લેશ્યાવાળા હોય છે સમ્યગ્દૃષ્ટિ, મિથ્યાદૃષ્ટિ અને મિશ્રદૃષ્ટિના ભેદની અપેક્ષાએ તેઓ ત્રણે દૃષ્ટિવાળા હોય છે. મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન, અને અવધિજ્ઞાનના ભેદથી તેમનામા ત્રણ જ્ઞાન વિકલ્પે હોય છે. મનોયોગ, કાયયોગ, અને વચનયોગના ભેદથી તેઓ ત્રણે યોગવાળા હોય છે તેઓ સાકાર અને અનાકાર ઉપયોગના ભેદથી બે પ્રકારના ઉપયોગ-વાળા હોય છે અસખ્યાત વર્ષના આયુવાળા ભોગભૂમિયા મનુષ્યો અને તિર્યંચ સિવાયના આઠમા દેવલોક સુધી રહેનારા જીવોનો ખેચર - પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્લોકમા ઉત્પાદ થાય છે તેમની સ્થિતિ જઘન્યની અપેક્ષાએ અન્તર્મુહૂર્તની અને ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ પલ્યોપમના અસખ્યાતમા ભાગપ્રમાણ હોય છે આહારક અને કેવલિસમુદ્ઘાતને છોડીને

च्यवनम् समवहतानाम् असमवहतानां च उभयेषामेव मरणमत्र भवति, च्युत्वा च आद्यासु तिसृषु नारकपृथिवीषु भवनपत्यादित आरभ्य अष्टमदेवलोकपर्यन्तेषु, मनुष्येषु, तिर्यक्षु च सर्वत्रैव उत्पद्यन्ते खेचरतिर्यग्योनिकपञ्चेन्द्रियाः, जातिकुलकोटयः जातिः=पञ्चेन्द्रियतिर्यग्रूपा, तस्यां कुलकोटयः=उत्पत्तिप्रकाराः= जातिकुलकोटयः, ताश्च खेचराणां द्वादशलक्षसंख्यकाः, एतेषां विषयः=प्रकारा अत्र कथिता इति भावः। 'सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति' तदेवं भदन्त! तदेवं भदन्त! यद् देवानुप्रियेण प्रोक्तं तत्सर्वं सत्यमेवेति ॥सू. १॥

॥ सप्तमशतकस्य पञ्चमोदेशः समाप्तः ॥७-५॥

दोनों तरह के जीवोंका ही यहां मरण होता है। ये खेचरतिर्यग्योनिक पंचेन्द्रिय जीव मरकर आदिके तीन नरकों में, तथा भवनपति से लेकर अष्टमदेव लोकतकमें, मनुष्यों में और तिर्यश्चों में सर्वत्र ही उत्पन्न होते हैं। पंचेन्द्रिय तिर्यग्रूप जाति में जो उत्पत्तिके प्रकार हैं वे जातिकुल कोटि हैं। इनकी जातिकुल कोटियां १२ लाख होती हैं। 'सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति' हे भदन्त आप देवानुप्रिय ने जो कहा है वह सब सत्य ही है। इस प्रकार कह कर वे गौतम यावत् अपने स्थान पर विराजमान हो गये॥सू० १॥

जैनाचार्य श्री घासीलालजी महाराजकृत 'भगवतीसूत्र' की प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याके सातवें शतकके पांचवां उद्देशक समाप्त ॥ ७-५ ॥

વેદનાદિક પાંચ સમુદ્‌ઘાતનો ત્યાં સદ્‌ભાવ હોય છે. સમવહત (સમુદ્ઘાતયુક્ત) અને અસમવહત બન્ને પ્રકારના જીવોનુ જ અહીં મરણ થાય છે. તે ખેચર તિર્યગ્યોનિક પંચેન્દ્રિય જીવો મરીને પહેલી ત્રણ નરકોમાં, તથા ભવનપતિથી લઇને આઠમાં દેવલોક સુધીના દેવલોકમાં, મનુષ્યોમા અને તિર્યંચોમાં સર્વત્ર ઉત્પન્ન થાય છે. પંચેન્દ્રિય તિર્યંચરૂપ જાતિમાં જે ઉત્પત્તિના પ્રકાર છે તેમને 'જાતિકુલકોટિ' કહે છે તેમની જાતિકુલકોટિઓ ૧૨ લાખ હોય છે.

મહાવીર પ્રભુના કથનમા પોતાની શ્રદ્ધા વ્યકત કરતાં ગૌતમ સ્વામી તેમને કહે છે– 'सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति' 'હે ભદન્ત! આ વિષયનુ આપે જે પ્રતિપાદન કર્યું તે સર્વથા સત્ય છે. હે ભદન્ત! આપ જે કહો છો તે યથાર્થ જ છે,' આ પ્રમાણે કહીને તેમને વંદના નમસ્કાર કરીને ગૌતમસ્વામી પોતાને સ્થાને વિરાજમાન થઈ ગયા. ॥સૂ૦૧॥

જૈનાચાર્ય શ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજકૃત 'ભગવતી' સૂત્રની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના સાતમા શતકનો પાંચમો ઉદ્દેશક સમાપ્ત. ૭ ॥ – ૫ ॥

सप्तमशतकस्य षष्ठोद्देशकः प्रारभ्यते ।

सप्तमशतकस्य षष्ठोद्देशकस्य संक्षिप्तविषयविवरणम् ।

नारकायुषो बन्धवक्तव्यता । ततो नारकायुषो वेदनविचारः । नारकेषु महावेदनायाः वेदनम्, असुरकुमारेषु महावेदनाया वेदनम्, पृथिवीकायिकेषु विविधवेदनायाः वेदनम्, ततः आयुषो बन्धनिरूपणम्, कर्कशवेदनीयकर्मनिरूपणम्, कर्कशवेदनीयकर्मणो हेतुनिरूपणम्, नैरयिकाणां कर्कशवेदनीयकर्मविचारः, अकर्कशवेदनीयकर्मनिरूपणम्, अकर्कशवेदनीयकर्महेतुनिरूपणं च । नैरयिकाणाम् अकर्कशवेदनीयकर्मबन्धप्रश्नोत्तरम्, ततः सातावेदनीयकर्मविचारः, सातावेदनीयकर्महेतुविचारश्च । ततः असातावेदनीयकर्मवक्तव्यता, असातावेदनीयकर्महेतुवक्तव्यता च । ततो जम्बूद्वीपस्य भारते

सातवें शतक का छट्ठा उद्देशक प्रारंभ

इस शतकके इस उद्देशकका विषयविवरण संक्षेपसे इस प्रकारसे है- नरक आयुके बंधकी वक्तव्यता । नरकायुके वेदनका विचार । नारकों में महावेदना का वेदन, असुरकुमारों में महावेदना का वेदन. पृथिविकायिकों में विविध वेदनाका वेदन. आयुके बंध का निरूपण. कर्कश वेदनीय कर्मका निरूपण. कर्कश वेदनीयकर्मके हेतुका निरूपण नैरयिकोंके कर्कश वेदनीय कर्मका विचार. अकर्कश वेदनीयकर्मका निरूपण. अकर्कश वेदनीय कर्मके हेतुओंका कथन. नैरयिक जीवोंके अकर्कश वेदनीय कर्मके बंधके विषयमें प्रश्नोत्तर. सातावेदनीयकर्मका विचार. सातावेदनीय कर्मके हेतुओंका विचार. असातावेदनीयकर्मका कथन. असातावेदनीय कर्मके हेतुओंका कथन । जंबूद्वीपके भारतवर्षमें

—સાતમા શતકના છઠ્ઠા ઉદ્દેશકનો પ્રારંભ

આ ઉદ્દેશકમાં પ્રતિપાદિત વિષયનું સંક્ષિપ્ત વિવરણ આ પ્રમાણે છે–

નારકજીવોના બંધની વકતવ્યતા નરકાયુના વેદનનો વિચાર નારકોમાં મહાવેદનાનુ વેદન, અસુરકુમારોમા મહાવેદનાનું વેદન, પૃથ્વીકાયિકોમા વિવિધ વેદનાનુ વેદન, આયુના બંધનું નિરૂપણ, કર્કશ વેદનીય કર્મનું નિરૂપણ, કર્કશ વેદનીય કર્મના હેતુનુ નિરૂપણ, નારકોના કર્કશ વેદનીય કર્મનો વિચાર, અકર્કશ વેદનીય કર્મનુ નિરૂપણ, અકર્કશ વેદનીય કર્મના હેતુઓનુ કથન, નારક જીવોના અકર્કશ વેદનીય કર્મના બંધ વિષયક પ્રશ્નોત્તરો. સાતાવેદનીય કર્મનો વિચાર, સાતાવેદનીય કર્મના કારણોનો વિચાર અસાતાવેદનીય કર્મનો વિચાર, અસાતાવેદનીય કર્મના કારણોનો વિચાર

वर्षे अस्याम् अवसर्पिण्याम् दुष्षमायां समायाम् आकारभावप्रत्यवतारः। हाहाभूतकालः। भयंकरवात। मलिनदिशः अधिकशीतातपौ। अरसविरसादियुक्तो मेघः। ग्रामादिवासतव्य मनुष्य-पशु-पक्षि प्रभृतीनां विनाशः। वनस्पतीनां नाशः। पर्वतादिविनाशः। भूमिस्वरूपम्। मनुष्याणाम् आकारभावप्रत्यवतारः मनुष्याणाम् आहारः। मनुष्य-सिंहादि-काकादि जीवानां मरणानन्तरभवप्राप्ति विषयकं प्रश्नोत्तरमिति॥

नैरयिकादीनामायुर्बन्धादिवक्तव्यता।

पूर्वं योनिसंग्रहः, प्रोक्तः, सचायुष्मतां भवतीत्यायुष्कादिकं निरूपयन्नाह- 'रायगिहे' इत्यादि।

मूलम्-रायगिहे जाव एवं वयासी-जीवे णं भंते! जे भविए नेरइएसु उववज्जित्तए, से णं भंते! किं इहगए नेरइयाउयं

इस अवसर्पिणी संबंधी दुष्षम दुष्षमा काल में आकृतिरूप पर्याय के आविर्भाव होने का कथन. हाहाभूतकाल के होने का कथन, भयंकर वायुओं के चलनेका कथन. मलिन दिशाओंके होनेका कथन. अधिक शीत और आतप के होने का कथन. अरस, विरस आदि से युक्त मेघों के होने का कथन. ग्राम आदिमें रहनेवाले मनुष्य, पशु, पक्षी आदिकों के विनाश होने का कथन. वनस्पतियों के विनाश का कथन. पर्वतादि के विनाश का कथन. भूमि के स्वरूप का कथन. मनुष्यों की आकृतिरूप पर्याय के आविर्भाव (प्रकट) होने का कथन. मनुष्यों के आहार का कथन. मनुष्य-सिंह-काक आदि जीवों के मरण के बाद भव की प्राप्ति विषयक प्रश्नोत्तर.

જંબૂદ્વીપના ભરત વર્ષમાં આ અવસર્પિણી સંબંધી દુઃષમ દુઃષમા કાળમાં આ કૃતરૂપ પર્યાયનો આવિર્ભાવ થવાનું કથન. હાહાભૂતકાળ (હાહાકાર મચી જાય એવો કાળ) હોવાનું કથન, ભયંકર પવન ફૂંકાવાનું કથન, મલિન દિશાઓ થવાનું કથન, અતિશય ગરમી અને ઠંડી પડવાનું કથન, અરસ, વિરસ આદિથી યુકત મેઘો (વાદળો) થવાનું કથન, ગામ આદિમાં રહેનારા મનુષ્યો, પશુ, પક્ષી આદિનો વિનાશ થવાનું કથન, વનસ્પતિઓનો વિનાશ થવાનું કથન, પ્રર્વતાદિનો વિનાશ થવાનું કથન, ભૂમિના સ્વરૂપનું કથન મનુષ્યોની આકૃતિરૂપ પર્યાયનો આવિર્ભાવ (પ્રકટ થવાની ક્રિયા) થવાનું કથન મનુષ્યોના આહારનું કથન, મનુષ્ય, સિંહ, કાગડા આદિ જીવોના મરણબાદની ભવપ્રાપ્તિ વિષયક પ્રશ્નોત્તરો.

पकरेइ, उववज्जमाणे नेरइयाउयं पकरेइ, उववन्ने नेरइयाउयं पकरेइ ? गोयमा ! इहगए नेरइयाउयं पकरेइ, णो उववज्जमाणे नेरइयाउयं पकरेइ, णो उववन्ने नेरइयाउयं पकरेइ। एवं असुरकुमारेसु वि। एवं जाव वेमाणिएसु। जीवे णं भंते ! जे भविए नेरइएसु उववज्जित्तए से णं भंते ! किं इहगए नेरइयाउयं पडिसंवेदेइ, उववज्जमाणे नेरइयाउयं पडिसंवेदेइ, उववज्जमाणे नेरइयाउयं पडिसंवेदेइ, उववन्ने नेरइयाउयं पडिसंवेदेइ ? गोयमा ! णो इहगए नेरइयाउयं पडिसंवेदेइ, उववज्जमाणे नेरइयाउयं पडिसंवेदेइ, उववन्ने वि नेरइयाउयं पडिसंवेदेइ, एवं जाव वेमाणिएसु। जीवे णं भंते ! जे भविए नेरइएसु उववज्जित्तए, से णं भंते ! किं इहगए महावेयणे, उववज्जमाणे महावेयणे, उववन्ने महावेयणे ? गोयमा ! इहगए सिय महावेयणे, सिय अप्पवेयणे, उववज्जमाणे सिय महावेयणे सिय अप्पवेयणे, अहे णं गोयमा ! उववन्ने भवइ तओ पच्छा एगंतदुक्खं वेयणं वेइए, आहच्च सायं। जीवे णं भंते ! जे भविए असुरकुमारेसु उववज्जित्तए पुच्छा—गोयमा ! इहगए सिय महावेयणे, सिय अप्पवेयणे, उववज्जमाणे सिय महावेयणे, सिय अप्पवेयणे, अहे णं उववन्ने भवइ, तओ पच्छा एगंत सातं वेयणं वेएइ, आहच्च असायं। एवं जाव—थणियकुमारेसु। जीवे णं भंते ! जे भविए पुढवीकाइएसु उववज्जित्तए पुच्छा गोयमा ! इहगए सियमहावेयणे सिय अप्पवेयणे, एवं उववज्ज-

माणे वि, अहे णं उववन्ने भवइ, तओ पच्छा वेमायाए वेयणं वेएइ । एवं जाव-मणुस्सेसु, वाणमंतर-जोइसिय-वेमाणिएसु जहा असुरकुमारेसु । जीवा णं भंते ! किं आभोगनिव्वत्तियाउया, अणाभोगनिव्वत्तियाउया ? गोयमा ! णो आभोगनिव्वत्तियाउया, अणाभोगनिव्वत्तियाउया । एवं नेरइया वि । एवं जाव वेमाणिया ॥ सू० १ ॥

छाया-राजगृहे यावत्-एवम् अवादीत्-जीवः खलु भदन्त ! यो भव्यो नैरयिकेषु उपपत्तुम्, स खलु भदन्त ! किम् इहगतो नैरयिकायुष्कं प्रकरोति, उपपद्यमानो नैरयिकायुष्कं प्रकरोति, उपपन्नो नैरयिकायुष्कं प्रकरोति ? गौतम !

नैरयिक की आयुर्बंधादि वक्तव्यता-

'रायगिहे जाव एवं वयासी' इत्यादि ।

सूत्रार्थ- (रायगिहे जाव एवं वयासी) राजगृहनगरमें गौतमने यावत् इस प्रकार से पूछा- (जीवेणं भंते ! जे भविए नेरइएसु उववज्जित्तए, से णं भंते ! किं इहगए नेरइयाउयं पकरेइ, उववज्जमाणे नेरइयाउयं पकरेइ, उववन्ने नेरइयाउयं पकरेइ ?) हे भदन्त ! जो जीव नारकमें उत्पन्न होने के योग्य हैं, ऐसा वह जीव हे भदन्त ! क्या इस भव में रह कर नारक की आयु का बंध करता है ? या नारकमें उत्पन्न होता हुआ वह नारककी आयुका बंध करता है ? या वहां उत्पन्न होनेके बाद वह नारककी आयुका बंध करता है ? (गोयमा) हे गौतम !

નારકોની આયુષ્યબંધાદિની વક્તવ્યતા-

'रायगिहे जाव एवं वयासी' ઈત્યાદિ-

સૂત્રાર્થ- (रायगिहे जाव एवं वयासी) રાજગૃહ નગરમાં મહાવીર પ્રભુ પધાર્યા.' અહીંથી શરૂ કરીને 'ગૌતમ સ્વામીએ આ પ્રમાણે પૂછ્યું,' ત્યાં સુધીનું કથન (जीवेणं भंते ! जे भविए नेरइएसु उववज्जित्तए, से णं भंते ! किं इहगए नेरइयाउयं पकरेइ, उववज्जमाणे नेरइयाउयं पकरेइ, उववन्ने नेरइयाउयं पकरेइ ?) હે ભદન્ત ! જે જીવ નારકોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય હોય છે, એવો જીવ શું આ ભવમાં રહીને નારકાયુનો બંધ કરે છે ? કે નરકમાંજ ઉત્પન્ન થતાં જ તે નારકાયુનો બંધ કરે છે ? કે ત્યાં ઉત્પન્ન થયા પછી તે નારકાયુનો બંધ કરે છે ? (गोयमा !)

इहगतः नैरयिकायुष्कं प्रकरोति, नो उपपद्यमानो नैरयिकायुष्कं प्रकरोति, नो उपपन्नो नैरयिकायुष्कं प्रकरोति। एवम् असुरकुमारोऽपि। एवं यावत्-वैमानिकेषु। जीवः खलु भदन्त! यो भव्यो नैरयिकेषु उपपत्तुम्, स खलु भदन्त! किम् इहगतो नैरयिकायुष्कं प्रतिसंवेदयति, उपपद्यमानो नैरयिकायुष्कं प्रतिसंवेदयति, उपपन्नो नैरयिकायुष्कं प्रतिसंवेदयति? गौतम! नो

(इहगए नेरइयाउयं पकरेइ) इस भवमें रहकर ही जीव नारक आयु का बंध करता है। (णो उववज्जमाणे नेरइयाउयं पकरेइ, णो उववन्ने नेरइयाउयं पकरेइ) नरकमें उत्पन्न होता हुआ वह नारक आयुका बंध नहीं करता है और न नरकमें उत्पन्न होकर नारक आयुका बंध करता है। (एवं असुरकुमारेसु वि एवं जाव वेमाणिएसु वि) इसी तरहका कथन असुरकुमारों में भी जानना चाहिये, यावत् वैमानिकों में भी ऐसा ही कथन जानना चाहिये। (जीवे णं भंते! जे भविए नेरइएसु उववज्जित्तए से णं भंते! किं इहगए नेरइयाउयं पडिसंवेदेइ, उववज्जमाणे नेरइयाउयं पडिसंवेदेइ, उववन्ने नेरइयाउयं पडिसंवेदेइ) हे भदन्त! जो जीव नारकमें उत्पन्न होनेके योग्य है ऐसा वह जीव क्या इस भवमें रहकर ही नारक की आयुका वेदन करता है? या यहां पर उत्पन्न होता हुआ नारक की आयुका वेदन करता है? या वहां पर

હે ગૌતમ! (इहगए नेरइयाउयं पकरेइ) આ ભવમા રહીને જ જીવ નારકાયુનો બંધ કરે છે, (णो उववज्जमाणे नेरइयाउयं पकरेइ, णो उववन्ने नेरइयाउयं पकरेइ) નરકમાં ઉત્પન્ન થતા જ તે નારકાયુનો બંધ કરતો નથી, અને નરકમાં ઉત્પન્ન થઇ ગયા પછી પણ તે નારકાયુનો બંધ કરતો નથી (एवं असुरकुमारेसु वि - एवं जाव वेमाणिएसु वि) આયુબંધના વિષયમા નારકોના જેવું જ કથન અસુરકુમારોના વિષયમાં પણ સમજવુ વૈમાનિક પર્યન્તના દેવોના વિષયમા પણ એજ પ્રકારનુ કથન સમજવું. (जीवेणं भंते! जे भविए नेरइएसु उववज्जमाणे नेरइयाउयं पडिसंवेदेइ, उववन्ने नेरइयाउयं पडिसंवेदेइ?) હે ભદન્ત! નારકમાં ઉત્પન્ન થવા યોગ્ય જે જીવ હોય છે, તે શું આ ભવમાજ રહીને જ નારકના આયુનુ વેદન કરે છે? કે ત્યાં ઉત્પન્ન થતા થતા નારકાયુનુ વેદન કરે છે? કે ત્યાં ઉત્પન્ન થઇ ગયા

इहगतः नैरयिकायुष्कं प्रतिसंवेदयति, उपपद्यमानो नैरयिकायुष्कं प्रतिसंवेदयति, उपपन्नोऽपि नैरयिकायुष्कं प्रतिसंवेदयति, यावत्-वैमानिकेषु । जीवः खलु भदन्त ! यो भव्यः नैरयिकेषु उपपत्तुम्, स खलु भदन्त ! किम् इहगतो महावेदनः, उपपद्यमानो महावेदनः, उपपन्नो महावेदनः ? गौतम ! इहगतः स्यात् महावेदनः, स्यात् अल्पवेदनः, उपपद्यमानः स्यात् महावेदनः, स्यात्

उत्पन्न होकर नारककी आयुका वेदन करता है ? (गोयमा) हे गौतम ! (णो इहगए नेरइयाउयं पडिसंवेदेइ, उववज्जमाणे नेरइयाउयं पडिसंवेदेइ) इस भवमें रहता हुआ जीव नरक आयुका वेदन नहीं करता है किन्तु नरकमें उत्पन्न होता हुआ ही नारक आयुका वेदन करता है । (उववन्ने वि नेरइयाउयं पडिसंवेदेइ) तथा नरकमें उत्पन्न होकर भी नारक आयुका वेदन करता है । एव जाव वेमाणिएसु) इसी तरहसे यावत् वैमानिकोंमें भी जानना चाहिये । (जीवे णं भंते! जे भविए नेरइएसु उववज्जित्तए से णं भंते ! किं इहगए महावेयणे, उववज्जमाणे महावेयणे, उववन्ने महावेयणे ?) हे भदन्त ! जो जीव नारकमें उत्पन्न होनेके योग्य है ऐसा वह जीव क्या इस भवमें रहकर ही महावेदनावाला होता है ? या वहां नरकमें उत्पन्न होता हुआ ही महावेदनावाला होता है ? या वहां उत्पन्न होकर पीछे महावेदनावाला होता है ? (गोयमा) हे गौतम ! (इहगए सिए महावेयणे सिय अप्पवेयणे, उववज्जमाणे सिय महावेयणे

પછી નારકાયુનું વેદન કરે છે ? (गोयमा!) હે ગૌતમ ! (णो इहगए नेरइयाउयं पडिसंवेदेइ) આ ભવમાં રહીને જ જીવ નારકાયુનુ વેદન કરતો નથી, પરન્તુ (उववज्जमाणे नेरइयाउयं पडिसंवेदेइ, उववन्ने वि नेरइयाउयं पडिसंवेदेइ) નરકમા ઉત્પન્ન થતા જ નારકાયુનુ વેદન કરે છે અને નરકમાં ઉત્પન્ન થયા બાદ પણ નારકાયુનુ વેદન કરે છે (एवं जाव वेमाणिएसु) આયુવેદન વિષયક વૈમાનિક પર્યન્તના જીવોનુ કથન, નારકોના કથન અનુસાર સમજવું

(जीवणं भंते ! जे भविए नेरइएसु उववज्जित्तए से ण भंते ! किं इहगए महावेयणे, उववज्जमाणे महावेयणे, उववन्ने महावेयणे ?) હે ભદન્ત ! નારકોમા ઉત્પન્ન થવા યોગ્ય જીવ શું આ ભવમાં રહીને જ મહાવેદનાવાળો હોય છે ? કે નરકમા ઉત્પન્ન થતા જ મહાવેદનાવાળો હોય છે ? કે ત્યાં ઉત્પન્ન થઇ ગયા બાદ મહાવેદનાવાળો હોય છે ? (गोयमा ! इहगए सिय महावेयणे सिय अप्पवेयणे, उववज्जमाणे सिय महावेयणे सिय अप्पवेयणे, अहे णं गोयमा ! उववन्ने भवइ

अल्पवेदनः, अथ खलु गौतम ! उपपन्नो भवति ततः पश्चात् एकान्तदुःखां वेदनां वेदयति, आहत्य साताम् । जीवः खलु भदन्त ! यो भव्य असुरकुमारेषु उपपत्तुम् पृच्छा? गौतम ! इहगतः स्यात् महावेदनः, स्यात् अल्पवेदनः, उपपद्यमानः स्यात् महावेदनः, स्यात् अल्पवेदनः, अथ खलु उपपन्नो भवति

सिय अप्पवेयणे अहे णं गोयमा ! उववन्ने भवइ तओ पच्छा एगंतदुक्ख वेयणं वेएइ आहच्च सायं) कदाचित् वह इस भवमें रहता हुआ महावेदनवाला होता है तथा कदाचित् वह अल्पवेदनावाला होता है । तथा वहां पर उत्पन्न होता हुआ वह कदाचित महावेदनावाला होता है कदाचित अल्पवेदनावाला होता है । परन्तु जब वह वहां पर उत्पन्न हो जाता है उसके बाद तो वह एकान्त दुःखरूप वेदनाका ही अनुभव करता है हां, किसी समय वह सुखका भी वेदन करता है। (जीवेणं भंते ! जे भविए असुरकुमारेसु उववज्जित्तए पुच्छा) हे भदन्त ! जो जीव असुरकुमारोंमें उत्पन्न होनेके योग्य होता है सो इसके संबधमें भी यही पूर्वोक्त प्रश्न है ? अर्थात् जो जीव असुरकुमारोंमें उत्पन्न होने के योग्य है ऐसा वह जीव क्या इस भवमें रहकर ही महावेदनावाला बनता है ? या वहां पर उत्पन्न होते ही महावेदनावाला बनता है ? या वहां पर होनेके बाद महावेदनावाला बनता है? (गोयमा) हे गौतम ! (इहगए सिय महावेयणे सियअप्पवेयणे, उववज्जमाणे सिय महावेयणे, सिय अप्पवेयणे) जो जीव असुरकुमारोंमें उत्पन्न होनेके योग्य है

तओ पच्छा एगंतदुक्ख वेयणं वेएइ आहच्च सायं) હે ગૌતમ ! કયારેક તે આ ભવમાં રહેતાં રહેતા જ મહાવેદનાવાળો હોય છે અને કયારેક અલ્પવેદનાવાળો હોય છે, ત્યા (નરકમાં) ઉત્પન્ન થતા કયારેક તે મહાવેદનાવાળો હોય છે અને કયારેક અલ્પવેદનાવાળો હોય છે, પણ ઉત્પન્ન થઇ ગયા બાદ તો તે એકાન્ત (સંપૂર્ણ) દુઃખરૂપ વેદનાનુ વેદન કરે છે, કોઇ સમયે જ તે સુખનુ વેદન કરે છે

(जीवेणं भंते ! जे भविए असुरकुमारेसु उववज्जित्तए पुच्छा) હે ભદન્ત ! જે જીવ અસુરકુમારોમાં ઉત્પન્ન થવા યોગ્ય હોય છે, તે જીવના વિષે પણ હું પૂર્વોકત વાત જ જાણવા માગુ છુ – શું અસુરકુમારોમા ઉત્પન્ન થવા યોગ્ય જીવ આ ભવમા રહીને જ મહાવેદનાવાળો બને છે ? કે ત્યા ઉત્પન્ન થતાં જ મહાવેદનાવાળો બને છે ? કે ત્યા ઉત્પન્ન થઇ ગયા પછી મહાવેદનાવાળો બને છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (इहगए सिय महावेयणे, सिय अप्पवेयणे, उववज्जमाणे सिय महावेयणे सिय अप्पवेयणे) જે જીવ અસુરકુમારોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય હોય છે તે આ ભવમા

ततः पश्चात् एकान्तसातां वेदनां वेदयति, आहत्य असाताम्। एवं यावत्-स्तनितकुमारेषु। जीवः खलु भदन्त ! यो भव्यः पृथिवीकायिकेषु उपपत्तुं पृच्छा, गौतम ! इहगतः स्यात् महावेदनः स्यात् अल्पवेदनः। एवम् उपपद्यमानोऽपि। अथ खलु उपपन्नो भवति, ततः पश्चात् विमात्रया वेदनां वेदयति,

ऐसा वह जीव यहां रहकर भी कदाचित् महावेदनावाला होता है कदाचित् अल्पवेदनावाला होता है, तथा वहां उत्पन्न होता हुआ भी वह कदाचित् महावेदनावाला होता है, कदाचित् अल्प वेदनावाला होता है। (अहेणं उववन्ने भवइ, तओ पच्छा एगंतसातं वेयणं वेएइ आहच्च असायं एवं जाव थणियकुमारेसु' और जब वह वहां उत्पन्न हो जाता है - तब पीछे वह एकान्त सातारूप वेदनाका ही अनुभव करता है। हां किसी समय वह असातारूप वेदनाका भी अनुभव करता है। इसी तरहसे स्तनितकुमारोंके विषयमेंभी जानना चाहिये। (जीवे णं भंते ! जे भविए पुढवीकाइएसु उववज्जित्तए पुच्छा) हे भदन्त ! जो जीव पृथ्वीकायिकों में उत्पन्न होने के योग्य है ऐसा वह जीव क्या इसी भवमें रहता हुआ तत्संबंधी महावेदनावाला होता है ? या पृथिवीकायिक में उत्पन्न होता हुआ ही तत्संबंधी अल्प वेदनावाला होता है ? (गोयमा) हे गौतम ! (इहगए सिय महावेयणे

રહેતા ક્યારેક મહાવેદનાવાળો હોય છે અને ક્યારેક અલ્પવેદનાવાળો હોય છે, ત્યાં ઉત્પન્ન થતાં પણ તે ક્યારેક મહાવેદનાવાળો હોય છે અને ક્યારેક અલ્પવેદનાવાળો હોય છે, (अहेणं उववन्ने भवइ, तओ पच्छा एगंतसातं वेयणं वेएइ, आहच्च असायं एवं जाव थणियकुमारेसु) પણ ત્યાં ઉત્પન્ન થઇ ગયા પછી તો તે એકાન્તરૂપ સાતાવેદનાનું (સુખરૂપ વેદનાનુ) જ વેદન કરે છે, હા, ક્યારેક તે અસાતાવેદનાનુ પણ વેદન કરે છે. એજ પ્રમાણે સ્તનિતકુમાર સુધીના વિષયમા પણ સમજવું.

(जीवेणं भंते ! जे भविए पुढवीकाइएसु उववज्जित्तए पुच्छा) હે ભદન્ત ! જે જીવ પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય હોય છે, તે જીવ આ ભવમાં રહેતા હોય ત્યારે જ શુ તે ભવસંબધી મહાવેદનાવાળો હોય છે, કે પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થતા જ તે ભવસંબધી વેદનાવાળો હોય છે? કે પૃથ્વીકાયિકોમા ઉત્પન્ન થઇ ગયા બાદ તે ભવસંબંધી મહાવેદનાવાળો હોય છે ?

(गोयमा) હે ગૌતમ ! (इहगए सिय महावेयणे सिय अप्पवेयणे, एवं उववज्जमाणे वि, अहेणं उववन्ने भवइ, तओ पच्छा वेमायाए वेयणं

एवं जावत्-मनुष्येषु, वानव्यन्तर-ज्यौतिषिक-वैमानिकेषु यथा असुरकुमारेषु। जीवाः खलु भदन्त ! किम् आभोगनिर्वर्तितायुष्काः, अनाभोगनिर्वर्तितायुष्काः ? गौतम ! नो आभोगनिर्वर्तितायुष्काः, अनाभोगनिर्वर्तितायुष्काः, एवं नैरयिका अपि, एवं यावत्-वैमानिकाः ॥सू० १॥

सिय अप्पवेयणे, एवं उववज्जमाणे वि- अहेणं उववन्ने भवइ, तओ पच्छा वेमायाए वेयणं वेएइ, एवं जाव मणुस्सेसु, वाणमंतर, जोइसिय वेमाणिएसु जहा असुरकुमारेसु) जो जीव पृथ्वीकायिकों में उत्पन्न होने का योग्य होता है ऐसा वह जीव इस भव में रहता हुआ कदाचित् महावेदनावाला होता है कदाचित् अल्पवेदनावाला होता है इसी तरह से उत्पद्यमान जीव के विषय में भी जानना चाहिये। तथा जब वह जीव पृथिवीकायमें उत्पन्न हो चुका है इसके वाद तो वह विविध प्रकारसे वेदना को वेदता है। इसी प्रकारसे यावत् मनुष्योंमें जानना चाहिये, वानव्यन्तरोंमें, ज्योतिषिकोंमें, और वैमानिकोंमें जैसा असुरकुमारोंमें कहा गया है वैसा जानना चाहिये। (जीवा णं भंते ! किं आभोगनिव्वत्तिया उया, अणाभोगनिव्वत्तियाउया ?) हे भदन्त ! जीव क्या आभोगनिर्वर्तिता युष्क अपनी इच्छासे आयुका बंध जिन्होंने किया है ऐसे होते हैं? या अनाभोगनिर्वर्तितायुष्क होते हैं ? (गोयमा) हे गौतम ! (णो आभोगनिव्वत्तिया उया, अणाभोगनिव्वत्तियाउया-एवं नेरइया वि-एव जाव वेमाणिया) जीव आभोगनिर्वर्तितायुष्क नहीं होते हैं, किन्तु

वेएइ, एवं जाव मणुस्सेसु, वाणमंतर, जोइसिय, वेमाणिएसु जहा असुरकुमारेसु) જે જીવ પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય હોય છે, એવો જીવ આ ભવમાં રહેતો હોય ત્યારે કયારેક મહાવેદનાવાળો હોય છે અને કયારેક અલ્પવેદનાવાળો હોય છે. એજ પ્રમાણે ઉત્પદ્યમાન (ઉત્પન્ન થતાં) જીવના વિષયમા પણ સમજવું પરન્તુ જ્યારે તે જીવ પૃથ્વીકાયિકોમા ઉત્પન્ન થઇ જાય છે, ત્યાર બાદ તો તે વિવિધ પ્રકારની વેદનાનો અનુભવ કરે છે. એજ પ્રમાણે મનુષ્ય પર્યન્તના જીવોના વિષયમા પણ સમજવું વાનવ્યન્તરો, જ્યોતિષિકો અને વૈમાનિકોના વિષયમા અસુરકુમારોના જેવુંજ કથન સમજવું (जीवाणं भंते ! किं आभोगनिव्वत्तियाउया, अणाभोगनिव्वत्तियाउया ?) હે ભદન્ત ! જીવો શું આભોગનિર્વર્ત્તિતાયુષ્ક- એટલે કે અસાવધાનીથી આયુબંધ કર્યો હોય છે એવાં હોય છે ? કે અનાભોગનિર્વર્ત્તિતાયુષ્ક હોય છે ? (गोयमा) હે ગૌતમ ! (णो आभोगनिव्वत्तियाउया, अणाभोगनिव्वत्तियाउया-एवं नेरइया वि, एवं जाव वेमाणिया) જીવ આભોગનિર્વર્ત્તિતાયુષ્ક હોતા નથી, પરન્તુ અનાભોગ-

टीका-'रायगिहे जाव-एवं वयासी'-राजगृहे यावत्-नगरे स्वामी समवसृतः, ततः श्रमणं भगवन्तं महावीरं शुश्रूषमाणः नमस्यन् विनयेन प्राञ्जलिपुटः पर्युपासीनो गौतमः एवं वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादीत्-जीवे णं भंते ! जे भविए नेरइएसु उववज्जित्तए' हे भदन्त ! जीवः खलु यो भव्यः=योग्यः नैरयिकेषु उपपत्तुम्, यो जीवो नैरयिकतया उत्पत्तुं योग्यः स्यात् 'से णं भंते ! किं इहगए नेरइयाउयं पकरेइ' हे भदन्त ! स खलु नैरयिकतया उत्पत्तुं योग्यो जीवः किम् इहगतः=मनुष्यभवस्थितः तिर्यग्भवस्थितो वा सन् एव

अनाभोग निर्वर्त्तितायुष्क होते हैं। इसी तरहसे वैमानिक देवोंकोभी जानना चाहिये।

टीकार्थ-अभीर जो योनिसंग्रह का कथन किया है वह आयुष्य-वाले जीवोंका ही होता है- इसी कारण यहां सूत्रकारने आयुष्क आदिका निरूपण किया है- 'रायगिहे जाव एवं वयासी' राजगृह नगरमें यावत्-महावीर स्वामी पधारे, गौतम स्वामीने उनकी सेवा शुश्रूषाकी बादमें विनयसे नम्र होकर वे भगवान् के पास उचित स्थान पर विराजमान हो गये। दोनों हाथ जोडकर उन्होंने फिर प्रभुसे ऐसा प्रश्न किया-'जीवे णं भंते ! जे भविए नेरइएसु उववज्जित्तए' हे भदन्त ! जो जीव नरक में उत्पन्न होनेका योग्य होता है- 'से णं भंते ! किं इहगए नेरइयाउयं पकरेइ' ऐसा वह जीव क्या

નિર્વર્ત્તિતાયુષ્ક હોય છે એજ પ્રમાણે નારકોથી લઈને વૈમાનિક દેવો પર્યન્તના વિષયમા પણ એમ સમજવું

ટીકાર્થ- પહેલાના પ્રકરણમા જ યોનીસંગ્રહનુ નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું. આયુષ્યવાળા જીવોમા જ તે હોય છે. તે કારણે સૂત્રકારે આ સૂત્રમા આયુષ્ય આદિનુ નિરૂપણ કર્યું છે- 'रायगिहे जाव एवं वयासी' 'શ્રમણ ભગવાન મહાવીર રાજગૃહ નગરમાં પધાર્યા', ત્યાંથી શરૂ કરીને 'પરિષદ ધર્મોપદેશ શ્રવણ કરીને પાછી ફરી. ત્યાર બાદ ગૌતમ સ્વામીએ સવિનય મહાવીરપ્રભુની સેવા સુશ્રૂષા કરી. ત્યાર બાદ તેઓ વિનયપૂર્વક, ભગવાનની પાસે ઉચિત સ્થાને વિરાજમાન થયા અને બન્ને હાથ જોડીને આ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછયો' આ સમસ્ત કથન ગ્રહણ કરવું હવે સૂત્રકાર ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન પ્રકટ કરે છે-

'जीवेणं भंते ! जे भविए नेरइएसु उववज्जित्तए' હે ભદન્ત ! જે જીવ નારકગતિમા ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય હોય છે, 'से णं भंते ! किं इहगए नेरइयाउयं पकरेइ' એવો જીવ શું આ ભવમા રહેતો હોય ત્યારે જ - મનુષ્યભવમાં કે તિર્યંચ

नैरयिकायुष्कं प्रकरोति बध्नाति ? अथवा-'उववज्जमाणे नेरइयाउयं पकरेइ' नारके उपपद्यमानः जायमानः किम् नैरयिकायुष्कं प्रकरोति ? बध्नाति अथवा 'उववन्ने नेरइयाउयं पकरेइ ?' नारके उपपन्नः उत्पन्नो भूत्वा नैरयिकायुष्कं प्रकरोति=बध्नाति ? भगवानाह'-गोयमा ! इहगए नेरइयाउयं पकरेइ' हे गौतम ! इहगतः मनुष्यभवे तिर्यग्भवे वा स्थित एव स नैरयिकायुष्कं प्रकरोति, णो उववज्जमाणे नेरइयाउयं पकरेइ' नो उपपद्यमानः नारके जायमानः नैरयिकायुष्कं प्रकरोति, 'णो उववन्ने नेरइयाउयं पकरेइ' नो उपपन्नः नारके उत्पन्नो भूत्वा नैरयिकायुष्कं प्रकरोति। 'एवं असुरकुमारेसु वि'

इसी भवमें रहता हुआ मनुष्यभवमें या तिर्यग् भवमें स्थित बना हुआ नैरयिक आयुका बंध करता है ? अथवा 'उववज्जमाणे नेरइयाउयं पकरेइ' नारकमें उत्पन्न होते प्रमाण ही नारकायुका बंध करता है ? या 'उववन्ने नेरइयाउयं पकरेइ' नारकमें उत्पन्न होकर फिर नैरयिकायुष्कका बंध करता है ? इसके उत्तरमें प्रभु उनसे कहते हैं कि 'गोयमा' हे गौतम ! 'इहगए नेरइयाउयं पकरेइ' जो जीव नारक पर्यायसे उत्पन्न होता है- ऐसा जिस भवमें वह वर्तमान है, उसी भवमें रहकर नारकोंमें उत्पन्न होने योग्य आयुकाबंध करता है। ऐसा नहीं है कि मनुष्य या तिर्यंच भवको छोडकर वह नारकमें उत्पन्न होते ही फिर नारककी आयुका बंध करे या वहां उत्पन्न होकर बादमें नारककी आयुका बंध करे। यही बात 'णो उववज्जमाणे नेरइयाउयं पकरेइ, णो उववन्ने नेरइयाउयं पकरेइ' इनपदों द्वारा प्रभुने गौतमको

ભવમાં રહેલો હોય ત્યારે જ શું નારકાયુનો બંધ કરે છે? અથવા 'उववज्जमाणे नेरइयाउयं पकरेइ' નારકોમાં ઉત્પન્ન થતાંની સાથે જ નારકાયુનો બંધ કરે છે? અથવા उववन्ने नेरइयाउयं पकरेइ' નરકમાં ઉત્પન્ન થયા પછી નારકાયુનો બંધ કરે છે?

તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે- 'गोयमा !' હા, ગૌતમ! 'इहगए नेरइयाउयं पकरेइ' જે જીવ નારક પર્યાયમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય હોય છે, તે જીવ જે ભવમાં રહેલો હોય છે એજ ભવમાં રહેતા રહેતા નારકોમાં ઉત્પન્ન થવા યોગ્ય આયુનો (નારકાયુનો) બંધ કરે છે મનુષ્ય અથવા તિર્યંચનો ભવ છોડીને નારકોમાં ઉત્પન્ન થતા જ તે નારકોનો બંધ બાંધતો નથી, અથવા નરકગતિમાં ઉત્પન્ન થઇ ગયા પછી પણ તે નારકાયુનો બંધ કરતો નથી એજ વાત 'णो उववज्जमाणे नेरइयाउयं पकरेइ, णो उववन्ने नेरइयाउयं पकरेइ' આ સૂત્રાંશ દ્વારા મહાવીર પ્રભુએ

एवं नैरयिकवदेव असुरकुमारेष्वपि बोध्यम्, तथा च-असुरकुमारतया उत्पत्तुं योग्यो जीवः इहगत एव असुरकुमारायुष्कं प्रकरोति-नो असुरकुमारेषु उत्पद्यमानः, नो वा तत्र उत्पन्नो भूत्वा असुरकुमारायुष्कं बध्नाति-'एवं जाव वेमाणिएसु' एवम् असुरकुमारवदेव यावत्-वैमानिकेषु वैमानिकपर्यन्तचतुर्विंशति-दण्डकेषु अपि बोध्यम्। गौतमः पृच्छति-'जीवे णं भंते! जे भविए नेरइएसु उववज्जित्तए' हे भदन्त! जीवः खलु यो भव्यो नैरयिकेषु उपपत्तुम्, यो जीवो नैरयिकेषु उत्पत्तुं योग्यः स्यात् 'से णं भंते! किं इहगए नेरइयाउयं

समझाया है। एवं असुरकुमारेसु वि' नैरयिक के इस कथनकी तरहसे ही असुरकुमारोंका भी कथन जानना चाहिये। इससे यह बोध हो जाता है कि असुरकुमारोंमें उत्पत्तिके योग्य बना हुआ जीव जिस भवमें वह वर्तमान है उसी भवसे ही असुरकुमारोंमें उत्पत्ति होनेके योग्य आयुष्का बंध करता है। 'नो असुरकुमारेषु उत्पद्यमानः, नो वा तत्र उत्पन्नो भूत्वा असुरकुमारायुष्कंबध्नाति' असुरकुमारोंमें उत्पन्न होते ही, या असुरकुमारोंमें उत्पन्न होनेके बाद वह असुरकुमारोंकी आयुष्ककाबंध नहीं करता है। 'एवं जाव वेमाणिएसु' असुरकी तरहसे ही वैमानिक पर्यन्त २४ दण्डकोंमें भी ऐसा ही जानना चाहिये। अब गौतम पूछते हैं 'जीवे णं भंते! जे भविए नेरइएसु उववज्जित्तए' हे भदन्त जो जीव नैरयिकोंमें उत्पन्न होनेका योग्य है 'से णं भंते! किं इहगए नेरइयाउयं

ગૌતમ સ્વામીને સમજાવી છે. 'एवं जाव असुरकुमारेसु वि' આયુબંધના વિષયમાં નારકોને અનુલક્ષીને જેવું કથન કર્યું છે એવું જ કથન અસુરકુમારના આયુબંધના વિષયમાં પણ સમજવું એટલે કે અસુરકુમારોમાં ઉત્પન્ન થવા યોગ્ય જીવ, જે ભવમાં વર્તમાન (રહેલો) હોય, એજ ભવમાં રહીને અસુરકુમારોમાં ઉત્પન્ન થવા યોગ્ય આયુનોબંધ કરે છે, 'नो असुरकुमारेषु उत्पद्यमानः, नो वा तत्र उत्पन्नो भूत्वा असुरकुमारायुष्कं बध्नाति' તે જીવ અસુરકુમારોમાં ઉત્પન્ન થતાં જ અસુરકુમારોના આયુનો બંધ કરતો નથી, અને તે પર્યાયમાં ઉત્પન્ન થઈ ગયા પછી પણ અસુરકુમારના આયુનો બંધ કરતો નથી. 'एवं जाव वेमाणिएसु' આ પ્રકારનું કથન જ વૈમાનિકો પર્યંતના ૨૪ દંડકોમા સમજવું.

હવે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને પૂછે છે કે- जीवेणं भंते! जे भविए नेरइएसु उववज्जित्तए' હે ભદન્ત! જે જીવ નારકોમા ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય હોય છે, 'से णं भंते! किं इहगए नेरइयाउयं पडिसंवेदेइ, उववज्जमाणे नेरइयाउयं

पडिसंवेदेइ' हे भदन्त ! स खलु नरकोत्पत्तियोग्यो जीवः किम् इहगतः एतद्भवस्थित एव नैरयिकायुष्कं प्रतिसंवेदयति ? अथवा 'उववज्जमाणे नेरइयाउयं पडिसंवेएइ' किम् नारके उपपद्यमानः सन् नैरयिकायुष्कं प्रतिसंवेदयति ? अथवा 'उववन्ने नेरइयाउयं पडिसंवेएइ' उपपन्नो भूत्वा नैरयिकायुष्कं प्रतिसंवेदयति ? भगवानाह–'गोयमा ! णो इहगए नेरइयाउयं पडिसंवेएइ' हे गौतम ! नो इहगतः एतद्भवस्थित एव नैरयिकयोग्यो जीवः कथमपि नैरयिकायुष्कं प्रतिसंवेदयति, अपितु 'उववज्जमाणे नेरइयाउयं पडिसंवेइ' नारके उपपद्यमान एव नैरयिकायुष्कं प्रतिसंवेदयति अथ च 'उववन्ने वि नेरइयाउयं पडिसंवेएइ' नारके उपपन्नो भूत्वाऽपि नैरयिकायुष्कं प्रतिसंवेदयति, एवं जाव वेमाणिएसु' एवं जाव वेमाणिएसु' एवं नैरयिकायुष्क-

---

पडिसंवेदेइ उववज्जमाणे नेरइयाउयं पडिसंवेदेइ, उववन्ने नेरइयाउयं पडिसंवेदेइ' हे भदन्त ! जो जीव नरकोंमें उत्पन्न होनेका योग्य होता है ऐसा वह जीव क्या इसी भवमें स्थित हुआ नैरयिक आयुष्क का वेदन करता है ? या नरकों में उत्पन्न होते हुए ही वह नारक आयुष्क का वेदन करता है ? या नारकों में उत्पन्न होने के बाद ही नारकायुष्क का वेदन करता है ? इसके उत्तरमें प्रभु उनसे कहते हैं कि 'गोयमा' हे गौतम ! 'णो इहगए नेरइयाउय पडिसंवेदेइ' वहीं पर उत्पन्न होते ही वह नारकायुष्क का संवेदन करने लगता है तथा 'उववन्ने वि नेरइयाउयं पडिसंवेएइ' उत्पन्न होने के बाद भी वह नैरयिकायुष्क का संवेदन करने लगता है । 'एव जाव वेमाणिएसु'

पडिसंवेदेइ, उववन्ने नेरइयाउयं पडिसंवेदेइ ?' ते शुं आ भवमां रहीने नारकायुनु वेदन करे छे ? अथवा शुं एवो जीव नरकोमां उत्पन्न थतानी साथे ज नारकायुनु वेदन करे छे ? अथवा शुं ते नरकोमां उत्पन्न थई गया बादज नारकायुनु वेदन करे छे ?

तेनो जवाब आपता महावीर प्रभु कहे छे के- 'गोयमा !' हे गौतम ! 'णो इहगए नेरइयाउयं पडिसंवेदेइ' नारकोमा उत्पन्न थवा योग्य जीव आ भवमां रहेतो होय त्यारे नारकायुनु वेदन करतो नथी, परन्तु 'उववज्जमाणे नेरइयाउयं पडिसंवेदेइ' नारकोमां उत्पन्न थतां ज नारकायुनुं संवेदन करवा लागे छे, तथा 'उववन्ने वि नेरइयाउयं पडिसंवेदेइ' त्या उत्पन्न थया बाद पण नारकायुनुं संवेदन करवा लागे छे. 'एवं जाव वेमाणिएसु' आयुना संबंध विषेनु जेवुं

प्रतिसंवेदनवदेव यावत्-असुरकुमारादिवैमानिकान्तेषु अपि तत्तद्रूपतया उत्पत्तुं योग्यो जीवः नो इहभवस्थित एव असुरकुमाराद्यायुष्कं प्रतिसंवेदयति, अपितु तत्र तत्र उपपद्यमान एव, अथ च तत्र तत्र उत्पन्नो भूत्वाऽपि च तत्तदायुष्कं प्रतिसंवेदयतीति भावः। गौतमः पृच्छति-'जीवे णं भंते! जे भविए नेरइएसु उववज्जित्तए?' हे भदन्त! जीवः खलु यो भव्यः नैरयिकेषु उत्पत्तुम्, यो जीवः नैरयिकतया उत्पत्तुं योग्यः स्यादित्यर्थः, 'से णं भंते! किं इहगए महावेयणे?' हे भदन्त! स खलु नारकयोग्यो जीवः किम् इहगतः एतद्भवस्थित एव महावेदनः? नैरयिकमहावेदनावान् भवति? अथवा 'उववज्जमाणे महावेयणे' नारके उपपद्यमानो महावेदनः? महावेदनावान् भवति? अथवा 'उववन्ने महावेयणे?' उपपन्नः नरके उत्पन्नो भूत्वा

इसी तरहसे ही- नैरयिकायुष्क प्रतिसंवेदन की तरहसे ही- असुरकुमारसे लेकर वैमानिक देवों तकमें भी तत्तत्पर्यायको लेकर उत्पन्न होनेवाला जीव इसी भव में रहकर ही असुरकुमारायुष्क आदि का प्रतिसंवेदन नहीं करता है, किन्तु वहाँ वहां उत्पन होता हुआ ही तथा उत्पन्न होनेके बाद ही तत्तत्पर्यायकी आयुका संवेदन करने लगता है। अब गौतम प्रभुसे ऐसा पूछते हैं कि- 'जीवेणं भंते! जे भविए नेरइएसु उववज्जित्तए' हे भदन्त! जो जीव नैरइकोंमें उत्पन्न होने का योग्य होता है 'से णं भंते! किं इहगहे महावेयणे' ऐसा वह जीव इस पर्यायमें रहता हुआ ही क्या नैरयिक जीवोंकी महावेदनावाला बन जाता है, अथवा-' उववज्जमाणे महावेयणे' नारकमें होते ही महावेदनावाला बन जाता है- या 'उववन्ने महावेयणे' नरक में

કથન નારક જીવના વિષયમાં કરવામાં આવ્યું છે એવું જ કથન વૈમાનિકો સુધીના દેવોના વિષયમાં પણ સમજવું એટલે કે અસુરકુમાર આદિ પર્યાયમાં ઉત્પન્ન થવા યોગ્ય જીવ આ ભવમાં અસુરકુમારાયુનું વેદન કરતો નથી, પણ અસુરકુમારાદિ પર્યાયમાં ઉત્પન્ન થતાં જ અથવા તો ઉત્પન્ન થયા બાદ જ અસુરકુમારાદિ આયુનું સવેદન કરે છે

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન- 'जीवेणं भंते! जे भविए नेरइएसु उववज्जित्तए' હે ભદન્ત! નારકોમાં ઉત્પન્ન થવા યોગ્ય જીવ 'से णं भंते! किं इहगए महावेयणे' શું આ પર્યાયમાં રહેલો હોય ત્યારે જ નારક જીવોની મહાવેદનાવાળો બની જાય છે, અથવા 'उववज्जमाणे महावेयणे' શું નારકમા ઉત્પન્ન થતાં જ મહાવેદનવાળો બની જાય છે, અથવા 'उववन्ने महावेयणे?' શું નરકમાં ઉત્પન્ન થઇ ગયા બાદ મહાવેદનાવાળો થઇ જાય છે?

नारकीयमहावेदनावान् भवति ? भगवानाह–'गोयमा ! इह गए सिय महा-वेयणे सिय अप्पवेयणे' हे गौतम ! नारकयोग्यो जीवः इहगतः स्यात् कदाचित् महावेदनो भवेत्, स्यात् कदाचित् अल्पवेदनो भवेत्, एवम् 'उववज्जमाणे सिय महावेयणे सिय अप्पवेयणे' नारके उपपद्यमानः स्यात् कदाचित् महा-वेदनो भवेत्, स्यात् कदाचित् अल्पवेदनो भवेत्, किन्तु 'अहे णं गोयमा ! उववन्ने भवइ' अथ यदा खलु हे गौतम ! स उपपन्नो भवति तदा तु 'तओ पच्छा एगंतदुक्खं वेयणं वेएइ, आहच्च सायं' ततः पश्चात् एकान्तदुःखाम् एकान्तदुःखरूपामेव वेदनाम् असातवेदनीयकर्मानुभूतिम् वेदयति, आहत्य कदाचित् तीर्थङ्कराणां गर्भागमन२जन्मादिकल्याणेषु सातां = सुखरूपां

उत्पन्न होकर बादमें महावेदनावाला होता है ? इसके उत्तरमें प्रभु उनसे कहते हैं कि– 'गोयमा' हे गौतम ! 'इहं गए सिय महावेयणे सिय अप्पवेयणे' ऐसा जीव यहां पर रहता हुआ भी कदाचित् महावेदनावाला होसकता है और कदाचित् अल्पवेदनावाला हो सकता है । 'उववज्जमाणे सिय महावेयणे सिय अप्पवेयणे' तथा वहां नारकोंमें उत्पन्न होता हुआ भी वह कदाचित् महावेदनावाला होसकता है और कदाचित् अल्पवेदनावाला होसकता है । परन्तु– हे गौतम ! जब वह वहाँ उत्पन्न होजाता है तब तो 'तओ पच्छा एगंतदुक्खं वेयणं वेएइ' उसके बाद वह एकान्ततः दुःखका ही वेदन करता है 'आहच्च सायं' हां, जब तीर्थंकर प्रभुओंके गर्भागमन जन्म आदि कल्याणके समय होता है, उस समय सुखरूप वेदना का भी वह वेदन करता है । तात्पर्य कहनेका यह है कि जीव जब नारक

ઉત્તર– (गोयमा !) હે ગૌતમ ! 'इहगए सिय महावेयणे सिय अप्पवेयणे' એવો જીવ આ પર્યાયમાં રહેલો હોય ત્યારે પણ કદાચિત્ મહાવેદનાવાળો હોઇ શકે છે અને કદાચિત્ અલ્પવેદનાવાળો હોઇ શકે છે, 'उववज्जमाणे सिय महावेयणे, सिय अप्पवेयणे' તથા ત્યા નારકોમા ઉત્પન્ન થતાંની સાથે જ કદાચિત્ મહાવેદનાવાળો અને કદાચિત્ અલ્પવેદનાવાળો હોઇ શકે છે. પરંતુ હે ગૌતમ ! ત્યાં ઉત્પન્ન થઇ ગયા પછી તો 'तओ पच्छा एगंतदुक्खं वेयणं वेएइ' તે કેવળ દુઃખનું જ વેદન કરે છે, 'आहच्च सायं' હા, જ્યારે તીર્થંકર પ્રભુઓના ગર્ભાગમન, જન્મ આદિ માંગલિક પ્રસંગો હોય છે, ત્યારે તે સાતાવેદનાનુ (સુખરૂપ વેદનાનુ) પણ વેદન કરે છે આ કથનનુ તાત્પર્ય એ છે કે જીવ જ્યારે નારકપર્યાયમા ઉત્પન્ન થઇ જાય છે,

वेदनां वेदयतीति । गौतमः पृच्छति-'जीवे णं भंते ! जे भविए असुरकुमारेसु उववज्जित्तए पुच्छा ? हे भदन्त ! जीवः खलु यो भव्यः असुरकुमारेषु उपपत्तुम्, यो जीवः असुरकुमारतया उत्पत्तुं योग्यः स किम् इहगतः एव महावेदनः? तत्र उपपद्यमानो वा महावेदनो भवति? तत्र उत्पन्नो भूत्वा वा महावेदनो भवति इति पृच्छा गौतमस्य प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा ! इहगए सिय महावेयणे सिय अप्पवेयणे' हे गौतम ! असुरकुमारयोग्यो जीवः इहगतः स्यात्-कदाचित् महावेदनो भवति, स्यात् कदाचित् अल्पवेदनो भवति, एवम्-'उववज्जमाणे सिय महावेयणे सिय अप्पवेयणे' असुरकुमारेषु उपपद्य-

पर्यायमें उत्पन्न होजाता है तब वह वहां पर असातावेदनीय कर्मजन्य वेदनाका ही वेदन करता है, इस बीच में उसे एक क्षणभर भी साताका वेदन नहीं होता पर जब तीर्थंकरके जन्मादि कल्याणक होते हैं उस समय अन्तमुहूर्त उनके प्रभाव से उसे साता का अनुभव होता है। अब गौतम प्रभुसे पूछते हैं कि- 'जीवे ण भंते ! जे भविए असुरकुमारेसु उववज्जित्तए पुच्छा' हे भदन्त ! जो जीव असुरकुमारोंमें उत्पन्न होने के योग्य होता है- वह क्या इसी भवमें रहा हुआ ही महावेदनावाला बनता है- या वहां उत्पन्न होनेके बाद ही महावेदना का भोक्ता बनता है? इसके उत्तरमें प्रभु उनसे कहते हैं कि 'इहगए सिय महावेयणे, सिय अप्पवेयणे' हे गौतम! ऐसा जीव जो असुरकुमारों में उत्पन्न होने के योग्य होता है वह यहां रहा हुआ भी महावेदनावाला बन सकता है और अल्पवेदनावाला भी

ત્યાર બાદ તો તે ત્યાં અસાતાવેદનીય કર્મજન્ય વેદનાનું જ વેદન કરે છે, વચ્ચે એક ક્ષણ પણ સુખરૂપ સાતાવેદનાનો તે અનુભવ કરતો નથી. પણ તીર્થંકરના જન્માદિ માંગલિક પ્રસંગે તેને સુખરૂપ સાતાવેદનાનો અનુભવ કરવા મળે છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન- 'जीवेणं भंते ! जे भविए असुरकुमारेसु उववज्जित्तए पुच्छा' હે ભદન્ત ! જે જીવ અસુરકુમારોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય હોય છે, તે શું આ ભવમાં રહેતો હોય ત્યારે જ મહાવેદનાવાળો બને છે, કે ત્યાં અસુરકુમારરૂપે ઉત્પન્ન થતાં જ મહાવેદનાવાળો બને છે, કે અસુરકુમારરૂપે ઉત્પન્ન થઈ ગયા પછી મહાવેદનાવાળો બને છે?

ઉત્તર- 'इहगए सिय महावेयणे, सिय अप्पवेयणे,' હે ગૌતમ ! એવો જીવ અહીં (આ ભવમાં) રહેતાં રહેતાં મહાવેદનાવાળો પણ બની શકે છે. તથા અલ્પવેદનાવાળો પણ બની શકે છે.

मानो जीवः स्यात् कदाचित् महावेदनो भवति, स्यात्=कदाचित् अल्पवेदनो भवति, 'किन्तु 'अहे णं उववन्ने भवइ तओ पच्छा एगंतसायं वेयणं वेएइ, आहच्च असायं' हे गौतम ! अथ खलु यदा तु स उपपन्नो भवति असुरकुमारतया उत्पन्नो जातस्तदा ततः पश्चात् एकान्तसाताम् भवप्रत्ययात् अत्यन्तसुखरूपां वेदनां वेदयति, आहत्य कदाचित् प्रहाराद्युपनिपातात् असातां दुःखरूपां वेदनां वेदयति। 'एवं जाव थणियकुमारेसु' एवम् असुरकुमारवदेव यावत्–नागकुमार, सुवर्णकुमार, विद्युत्कुमार, अग्निकुमार, द्वीपकुमार, उदधिकुमार. दिक्कुमार, वायुकुमार–स्तनितकुमारेषु अपि बोध्यम्। गौतमः पृच्छति–जीवे णं भंते ! जे भविए पुढविक्काइएसु उववज्जित्तए पुच्छा ?' हे भदन्त ! जीवः

बन सकता है तथा 'उववज्जमाणे सिय महावेयणे सिय अप्पवेयणे' वहां पर उत्पन्न होते ही वह कदाचित् महावेदना वाला और कदाचित् अल्पवेदना वाला बन सकता है, किन्तु 'अहेणं उववन्ने भवइ, तओ पच्छा एगंतसायं वेयणं वेएइ, आहच्च सायं' जब वह वहां पर असुरकुमारकी पर्याय से उत्पन्न हो चुका है तब उसके बाद वह एकान्तरूपसे भवप्रत्ययिक अत्यन्त सातारूप वेदनाका ही अनुभव करता है। हां कदाचित् प्रहारादि उपनिपातसे वह असातारूप दुःखवेदना को भी भोगता है। 'एवं जाव थणियकुमारेसु' असुरकुमारोंकी तरह से ही यावत् नागकुमार, सुवर्णकुमार, विद्युत्कुमार, अग्निकुमार, द्वीपकुमार, उदधिकुमार, दिशाकुमार, पवनकुमार, स्तनितकुमार, इन सब भवनपतियों में भी जानना चाहिये। अब गौतमप्रभु से पूछते हैं कि 'जीवे ण भंते ! जे भविए

'उववज्जमाणे सिय महावेयणे, सिय अप्पवेयणे' त्यां उत्पन्न थतां ज क्यारेक तेओ महावेदनावाळा बने छे अने क्यारेक अल्पवेदनावाळा बने छे, परन्तु 'अहेणं उववन्ने भवइ, तओ पच्छा एगंतसायं वेयणं वेएइ, आहच्च सायं' त्यां असुरकुमारनी पर्याये उत्पन्न थई गया पछी तो तेओ एकान्ततः भवप्रत्ययिक अत्यन्त सातारूप वेदनानुं ज वेदन करे छे, परन्तु क्यारेक प्रहार आदि उपनिपातथी ते असातारूप दुःखवेदना पण भोगवे छे. 'एवं जाव थणियकुमारेसु' नागकुमार, सुवर्णकुमार, विद्युत्कुमार, अग्निकुमार, द्वीपकुमार, उदधिकुमार, दिशाकुमार, पवनकुमार, अने स्तनितकुमार, ए भवनपति देवोना विषयमा पण असुरकुमारना जेवु ज कथन समजवुं.

हवे गौतम स्वामी महावीर प्रभुने एवो प्रश्न पूछे छे के– 'जीवेणं भंते ! जे भविए पुढविक्काइएसु उववज्जित्तए पुच्छा' हे भदन्त ! जे जीव पृथ्वीकायिकोमा

खलु यो भव्यो योग्यः पृथिवीकायिकेषु उपपत्तुम्, यो जीवः पृथिवीकायिकतया उत्पत्तुं योग्यः स्यात् स किम् इहगत एव महावेदनो भवति ? किंवा पृथिवीकायिकतया उत्पद्यमानो महावेदनो भवति, अथवा किं पृथिवीकायिकतया उत्पन्नो भूत्वा महावेदनो भवति ? इति पृच्छा। भगवानाह–'गोयमा ! इहगए सिय महावेयणे सिय अप्पवेयणे' हे गौतम ! पृथिवीकायिके गमन-

पुढविकाइएसु उववज्जित्तए पुच्छा' हे भदन्त ! जो जीव पृथिवीकायिकोंमें उत्पन्न होने के योग्य होता है वह जीव क्या इस भवमें रहा हुआ ही महावेदनाको भोगता है ? या पृथिवीकायिकरूपसे उत्पन्न होता हुआ महावेदनाको भोगता है ? अथवा पृथिवीकायिकरूपसे उत्पन्न होकर बादमें महावेदनाको भोगता है ? तात्पर्य कहनेका यही है कि जिस जीवको पृथिवीकायिकोंमें उत्पन्न होना है वह जीव क्या जिस भवमें वह अभी वर्तमान है उसी भवमें रहा हुआ पृथिवीकायिक जीव सबधी महावेदनाको भोगने लगता है या वहां पर जाते ही वह वहां की महावेदनाको भोगने लगता है या उत्पन्न होनेके बाद वह वहांकी महावेदनाको भोगना प्रारंभ करता है। यहां 'उत्पद्यमान' जो शब्द आया है उसका मतलब यही है कि अभी वह वहां पर उत्पन्न हो रहा है उत्पन्न हो नहीं पाया है। इसके समाधान निमित्त प्रभु उनसे कहते हैं कि 'गोयमा' हे गौतम ! ऐसा वह जीव जो कि पृथिवीकायिकोंमें उत्पन्न होनेके लिये उन्मुख है अर्थात् पृथिवीकायिक जीवरूपसे उत्पन्न होने योग्य आयुका जिसने

ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય હોય છે, તે જીવ શુ આ ભવમાં રહેતા રહેતાં જ મહાવેદના ભોગવે છે ? અથવા એવો જીવ પૃથ્વીકાયિક રૂપે ઉત્પન્ન થતાં જ મહા વેદના ભોગવે છે? અથવા પૃથ્વીકાયિકોમા ઉત્પન્ન થઈ ગયા બાદ મહાવેદના ભોગવે છે? આ કથનનું તાત્પર્ય નીચે પ્રમાણે છે– જે જીવને પૃથ્વીકાયિકોમા ઉત્પન્ન થવાનું હોય છે, તે જીવ શું પોતાના ચાલૂ ભવમા રહીને પણ પૃથ્વીકાયિક ભવ સંબધી મહાવેદનાનું વેદન કરવા માંડે છે? કે ત્યાં જતાં જ તે ત્યાંની મહાવેદનાને ભોગવવા માંડે છે? કે ત્યાં ઉત્પન્ન થઈ ગયા પછી તે ત્યાંની મહાવેદનાને ભોગવવા માંડે છે અહીં જે 'उत्पद्यमान' (ઉત્પન્ન થતો) શબ્દ છે તેનો ભાવાર્થ એ છે કે તે ત્યાં ઉત્પન્ન થઈ રહ્યો છે ઉત્પન્ન થઈ ગયો નથી

ગૌતમ સ્વામીના પ્રશ્નનો જવાબ આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે 'गोयमा!' હે ગૌતમ ! એવો તે જીવ કે જેણે પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થવા યોગ્ય કર્મનો બંધ

योग्यो जीवः इहगतः स्यात् कदाचित् महावेदनो भवेत्, स्यात् कदाचित् अल्पवेदनो भवेत्, 'एवं उववज्जमाणे वि' एवं-तथैव पृथिवीकायिकतया तत्र उपपद्यमानोऽपि स्यात् कदाचित् महावेदनो भवेत् कदाचित् अल्पवेदनो भवेत्, किन्तु 'अहे णं उववन्ने भवइ तओ पच्छा वेमायाए वेयणं वेएइ' अथ खलु यदा तु पृथिवीकायिकतया उत्पन्नो भवति तदा ततः पश्चात् विमात्रया विविधया मात्रया विविधप्रकारेण वेदनां वेदयतीत्यर्थः 'एवं जाव-मणुस्सेसु'

बंध करलिया है और अभी वह वर्तमान गृहीत पर्यायमें विद्यमान है 'इहगए सिय महावेयणे, सिय अप्पवेयणे' उस वर्तमान गृहीत पर्यायमें रहते हुए भी कदाचित् महावेदनाका भोक्ता बन सकता है और कदाचित अल्पवेदनाका भोक्ता बन सकता है। एवं उववज्जमाणे वि' इसी तरहसे उपपद्यमान भी हो सकता है। अर्थात् पूर्वगृहीत पर्याय तो जिसकी छूट गई है और पृथिवीकायिकोंमें उत्पन्न होने के लिये उस पर्यायमें पहुँच चुका है परन्तु उसपर्याय के योग्य अभीतक पर्याप्तियां जिसकी पूर्ण नहीं हुई हैं ऐसा उपपद्यमान पृथिवीकायिक जीव भी कदाचित् महावेदनावाला हो सकता है और कदाचित् अल्पवेदनावाला भी हो सकता है। किन्तु 'अहे णं उववन्ने भवई, तओ पच्छा वेमायाए वेयणं वेएइ' जो जीव पृथिवीकायिकरूप से उत्पन्न हो चुका है वह विविधमात्रा-विविध प्रकार से वेदना का वेदन करता है। 'एवं जाव मणुस्सेसु'

કરી લીધો છે, અને હજી તે વર્તમાન ગૃહીત પર્યાયમાં વિદ્યમાન છે, ' इहगए सिय महावेयणे सिय अप्पवेयणे ' આ વર્તમાન ગૃહીત્ત પર્યાયમાં રહેવા છતાં પણ ક્યારેક તે મહાવેદનાનો અનુભવ કરે છે અને ક્યારેક અલ્પવેદનાનો અનુભવ કરે છે ' एवं उववज्जमाणे वि ' પૃથ્વીકાયિક પર્યાયમાં ઉપપદ્યમાન - ઉત્પન્ન થતા જીવના વિષયમાં પણ એવું બને છે એટલે કે જેની પૂર્વ ગૃહીત પર્યાય તો છૂટી ગઇ છે અને પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થવાને માટે એ પર્યાયમાં પહોંચી ગયો છે, પણ તે પર્યાયને યોગ્ય પર્યાપ્તિયો જેણે હજી સુધી પૂર્ણરીતે પ્રાપ્ત કરી નથી એવો ઉપપદ્યમાન પૃથ્વીકાયિક જીવ પણ ક્યારેક મહાવેદનાવાળો હોઈ શકે છે અને ક્યારેક અલ્પવેદનાવાળો પણ હોઈ શકે છે. પરન્તુ ' अहे णं उववन्ने भवइ, तओ पच्छा वेमायाए वेयणं वेएइ ' જે જીવ પૃથ્વીકાયિકોમાં પૃથ્વીકાયિકરૂપે ઉત્પન્ન થઇ ચુકયો હોય છે, તે વિવિધ પ્રકારે વેદનાનું સંવેદન કરે છે. ' एवं जाव मणुस्सेसु, ' પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય જીવનું

एवं पृथिवीकायिकगमनयोग्यजीववदेव यावत्- अप्कायिक-तेजस्कायिक-वायुकायिक-वनस्पतिकायिक-विकलेन्द्रिय-तिर्यग्योनिक पञ्चेन्द्रिय-मनुष्येषु अपि अवसेयम्, तथा च-अप्कायिकादिकतया उत्पत्तुं योग्यो जीवः इहगतः कदाचित् महावेदनो भवति, कदाचित् अल्पवेदनो भवति, एवम् अप्कायिकादिकतया तत्र तत्र यथायोग्यम् उत्पद्यमानोऽपि कदाचित् महावेदनः, कदाचिच्च अल्पवेदनो भवति, किन्तु तत्तत्पर्यायतया उत्पन्नानन्तरं तु विमात्रया त्रिविध प्रकारेण वेदनां वेदयति । 'वाणमंतर-जोइसिय-वेमाणिएसु जहा असुरकुमारेसु' वानव्यन्तर-ज्योतिषिक-वैमानिकेषु च उत्पत्तुं योग्यो जीवः यथा असुरकुमारेषु

पृथिवीकायिक गमन योग्य जीव की तरह ही यावत् - अप्कायिक, तेजस्कायिक, वायुकायिक, वनस्पतिकायिक, विकलेन्द्रिय, तिर्यग्योनिक पंचेन्द्रिय और मनुष्योंमें भी जानना चाहिये । तथा च- अप्कायरूपसे उत्पन्न होने योग्य जीव अपनी गृहीत वर्तमान पर्याय में रहा हुआ कदाचित् महावेदनावाला हो सकता है और कदाचित् अल्पवेदनावाला हो सकता है- इसी तरहसे तेजस्कायिक आदिकों में उत्पन्न होने योग्य जीव के विषय में भी जानना चाहिये । तथा इसी प्रकार से अप्कायिक आदिमें उपपद्यमान जीवके विषयमें भी समझना चाहिये परन्तु जो जीव अपनी गृहीत पर्यायको छोडकर अप्कायिक आदि रूप से उत्पन्न हो चुका है वह नियम से विविध प्रकार से वेदना का अनुभव करता है । 'वाणमंतर-जोइसिय-वेमाणिएसु जहा असुरकुमारेसु' जिस प्रकारसे असुरकुमारोंमें उत्पन्न होने योग्य जीवके विषयमें

કથન કરવામા આવ્યું છે, એવુ જ કથન અપ્કાયિક, તેજસ્કાયિક, વાયુકાયિક, વનસ્પતિકાયિક, વિકલેન્દ્રિય, પંચેન્દ્રિય તિર્યંચો અને મનુષ્યોના વિષયમાં પણ સમજવું. જેમ કે- અપ્કાયરૂપે ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય જીવ પોતાની ગૃહીત વર્તમાન પર્યાયમાં રહીને પણ ક્યારેક મહાવેદનાવાળો હોઇ શકે છે અને ક્યારેક અલ્પવેદનાવાળો હોઈ શકે છે. એજ પ્રમાણે તેજસ્કાય આદિકોમાં ઉત્પન્ન થવા યોગ્ય જીવોના વિષયમાં પણ સમજવુ. તથા અપ્કાયિક આદિકોમાં ઉપપદ્યમાન જીવના વિષયમાં પણ એજ પ્રમાણે કથન સમજવું પરન્તુ જે જીવ પોતાની ગૃહીત પર્યાયને છોડીને અપ્કાયિક આદિરૂપે ઉત્પન્ન થઈ જાય છે, તે તો નિયમથી જ વિવિધ પ્રકારે વેદનાનો અનુભવ કરતો રહે છે. 'वाणमंतर, जोइसिय, वेमाणिएसु जहा असुरकुमारेसु' અસુરકુમારોમાં ઉત્પન્ન થવા યોગ્ય જીવના વિષયમા, ઉપપદ્યમાન જીવના વિષયમાં અને ઉત્પન્ન થઇ ચુકેલા

प्रतिपादितस्तथा विज्ञेयः। गौतमः पृच्छति-जीवाणं भंते! किं आभोगनिव्वत्तियाउया अणाभोगनिव्वत्तियाउया?' हे भदन्त! जीवाः खलु किम् आभोगनिर्वर्तितायुष्काः आभोगेन=ज्ञानेन इच्छया वा निर्वर्तितं बद्धमायुर्यैस्ते तथा, ज्ञानेच्छापूर्वकमायुष्कबन्धका भवन्ति? किं वा अनाभोगनिर्वर्तितायुष्काः अनाभोगेन अज्ञानेन अनिच्छया वा आयुष्कबन्धका भवन्ति? भगवानाह-गोयमा! णो आभोगनिव्वत्तियाउया, अणाभोगनिव्वत्तियाउया' हे गौतम! जीवा नो आभोगनिर्वर्तितायुष्काः भवन्ति, अपितु अनाभोगनिर्वर्तितायुष्काः भवन्ति, 'एवं नेरइया वि, एवं जाव-वेमाणिया' एवं बहुत्वविशिष्ट जीवसमुच्चयवदेव

और उत्पन्न हुए जीवके विषयमें कथन किया जा चुका है. उसी प्रकारसे वानव्यन्तर, ज्योतिषी, और वैमानिक देवोंमें उत्पन्न होने योग्य जीवके विषयमे, उपपद्यमान जीव के विषयमे और उत्पन्न हुए जीवके विषयमें जानना चाहिये।

अब गौतम स्वामी प्रभुसे ऐसा पूछते हैं कि 'जीवाणं भंते! किं आभोगनिव्वत्तियाउया, अणाभोगनिव्वत्तियाउया' हे भदन्त! जीवको क्या ज्ञान से अथवा इच्छासे आयु के बंधक होते हैं? या अज्ञान अथवा अनिच्छासे आयुके बंधक होते हैं? इस के उत्तरमें प्रभु उनसे कहते हैं कि 'गोयमा' हे गौतम! 'णो आभोगनिव्वत्तियाउया' अणाभोगनिव्वत्तियाउया, जीव आभोगनिर्वत्तित आयुष्क नहीं होते हैं, किन्तु अनाभोगनिर्वर्तित आयुष्क होते हैं। 'एवं नेरइया वि, एवं जाव

જીવના વિષયમાં જેવું કથન કરવામાં આવ્યું છે, એવું જ કથન વાનવ્યન્તર, જ્યોતિષ્ક અને વૈમાનિકોમાં ઉત્પન્ન થવા યોગ્ય જીવના વિષયમાં, તથા ઉપપદ્યમાન જીવના વિષયમાં તથા ઉત્પન્ન થઇ ગયેલા જીવના વિષયમાં પણ સમજવું.

હવે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે- 'जीवाणं भंते! किं आभोगनिव्वत्तियाउया, अणाभोगनिव्वत्तियाउया' હે ભદન્ત! જીવને શું જ્ઞાનથી અથવા ઇચ્છાથી આયુના બંધક થાય છે, કે અજ્ઞાન અથવા અનિચ્છાથી આયુના બંધક થાય છે. ઉત્તર- 'गोयमा!' હે ગૌતમ! 'णो आभोगनिव्वत्तिया, अणाभोगनिव्वत्तियाउया' જીવ આભોગનિર્વર્ત્તિત આયુવાળા હોતા નથી- એટલે કે તેઓ જ્ઞાન અથવા ઇચ્છાપૂર્વક આયુના બંધક થતા નથી, પરન્તુ અનાભોગનિર્વર્ત્તિત આયુષ્ક હોય છે- એટલે કે અજ્ઞાન અથવા અનિચ્છાપૂર્વક જ આયુના બંધક થાય છે. 'एवं नेरइया वि, एवं जाव वेमाणिया' આભોગ અનાભોગનિર્વર્ત્તિત આયુષ્યના

नैरयिका अपि नोआभोगनिर्वर्तितायुष्का भवन्ति, अपितु अनाभोगनिर्वर्तितायुष्का भवन्ति, जीवो यादृग्गतियोग्यं कर्म करोति तस्य तादृग्गतियोग्य एव आयुर्बन्धो भवतीति भावः। एवं नैरयिकवदेव यावद्-वैमानिकाः, वैमानिकपर्यन्ताश्चतुर्विंशतिदण्डकजीवा अपि नो आभोगनिर्वर्तितायुष्का भवन्ति, अपितु अनाभोग निर्वर्तितायुष्का एव भवन्तीति भावः ॥सू० १॥

कर्कशवेदनीयादिकर्मवक्तव्यता

जीवाधिकारात् तत्सम्बन्धिकर्कशवेदनीयकर्मबन्धवक्तव्यतामाह-'अत्थि णं भंते' इत्यादि ।

मूलम्-अत्थि णं भंते ! जीवाणं कक्कसवेयणिज्जा कम्मा कज्जंति ? गोयमा ! हंता अत्थि। कहं णं भंते ! जीवाणं कक्कसवेयणिज्जा कम्मा कज्जंति ? गोयमा ! पाणाइवाएणं, जाव-मिच्छादंसणसल्लेणं, एवं खलु गोयमा ! जीवाणं कक्कसवेयणिज्जा कम्मा कज्जंति। अत्थि णं भंते ! नेरइयाणं कक्कसवेयणिज्जा कम्मा कज्जंति ? एवं चेव, एवं जाव-वेमाणियाणं। अत्थि णं भंते ! जीवाणं अककक्कसवेयणिज्जा कम्मा कज्जंति ? हंता, अत्थि ! कहं णं भंते ! जीवा अकक्कसवेयणिज्जा कम्मा कज्जंति ?

वेमाणिया' जैसा यह कथन सामान्य जीवके विषयमें कहा गया है. उसी प्रकार से आभोग अनाभोग निर्वर्तित आयुष्कका कथन नारक जीवोंमें यावत्-वैमानिक देवों तक के चौवीसों दण्डकों में भी जानना चाहिये. ये सब ही आभोग निर्वर्तितायुष्क नहीं होते हैं किन्तु अनाभोगनिर्वर्तितायुष्क होते हैं। क्यों कि जीव जैसी गतिके प्रायोग्य कर्म करता है उस जीवको उसी प्रकारकी गति के योग्य ही आयुका बंध होता है ॥सू०१॥

વિષયમાં જેવું કથન સામાન્ય જીવના વિષયમાં કર્યું છે, એજ પ્રકારનું કથન નારકોથી લઈને વૈમાનિકો પર્યન્તના ૨૪ દંડકમાં સમજવુ. તેઓ બધાં આભોગનિર્વર્તિત આયુષ્ક હોતા નથી, પણ અનાભોગનિર્વર્તિતા યુષ્કજ હોય છે, કારણ કે જીવ જે ગતિમાં જવા યોગ્ય કર્મ કરે છે. એજ પ્રકારની ગતિમા જવા યોગ્ય કર્મનો બંધ કરે છે; આયુબંધમાં તેની ઇચ્છા અનિચ્છા પ્રમાણે બનતું નથી. ॥ સૂ ૧ ॥

गोयमा ! पाणाइवायवेरमणेणं, जाव-परिग्गहवेरमणेणं, कोह-विवेगेणं, जाव-मिच्छादंसणसल्लविवेगेणं, एवं खलु गोयमा ! जीवाणं अकक्कसवेयणिज्जा कम्मा कज्जंति । अत्थि णं भंते ! नेरइयाणं अकक्कसवेयणिज्जा कम्मा कज्जंति । गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे, एवं जाव-वेमाणिया, णवरं मणुस्साणं जहा जीवाणं । अत्थि णं भंते ! जीवाणं सायावेयणिज्जा कम्मा कज्जंति? गोयमा! हंता, अत्थि, कहं णं भंते ! जीवाणं सायावेयणिज्जा कम्मा कज्जंति ? गोयमा ! पाणाणुकंपयाए, भूयाणुकंपयाए, जीवाणुकंपयाए, सत्ताणुकंपयाए, बहूणं पाणाणं जाव सत्ताणं अदुक्खणयाए, असोयणयाए, अजूरणयाए, अतिप्पणयाए, अपिट्टणयाए, अपरियावणयाए, एवं खलु गोयमा ! जीवाणं सायावेयणिज्जा कम्मा कज्जंति । एवं नेरइयाणंवि, एवं जाव वेमाणियाणं । अत्थि णं भंते ! जीवाणं असायावेयणिज्जा कम्मा कज्जंति ? हंता, अत्थि । कहं णं भंते ! जीवाणं असायावेयणिज्जा कम्मा कज्जंति ? गोयमा ! परदुक्खणयाए, परसोयणयाए, परजूरणयाए, परतिप्पणयाए, परपिट्टणयाए, परपरियावणयाए, बहूणं पाणाणं, जाव सत्ताणं दुक्खणयाए, सोयणयाए, जाव परियावणयाए, एवं खलु गोयमा ! जीवाणं असाया वेयणिज्जा कम्मा कज्जंति, एवं नेरइयाण वि, एवं जाव वेमाणियाणं ॥ सू० २ ॥

छाया—अस्ति खलु भदन्त ! जीवानां कर्कशवेदनीयानि कर्माणि क्रियन्ते ? गौतम ! हन्त, अस्ति । कथं खलु भदन्त ! जीवानां कर्कशवेदनीयानि कर्माणि क्रियन्ते ? गौतम ! प्राणातिपातेन, यावत्-मिथ्यादर्शनशल्येन, एवं खलु गौतम ! जीवानां कर्कशवेदनीयानि कर्माणि क्रियन्ते । अस्ति खलु भदन्त !

कर्कश वेदनीयादि कर्मवक्तव्यता-

'अत्थि णं भंते! जीवाणं' इत्यादि ।

सूत्रार्थ- (अत्थि णं भंते ! जीवाणं ककसवेयणिज्जा कम्मा कज्जंति) हे भदंत ! क्या ऐसा है कि जीवोंके कर्कशवेदनीय-दुःखपूर्वक भोगनेके योग्य-कर्मबंधते हैं ? (गोयमा) हे गौतम ! (हंता अत्थि) ऐसा ही है. (कहं णं भंते ! जीवाणं ककसवेयणिज्जाकम्मा कज्जंति) हे भदन्त ! जीवों के कर्कश वेदनीयकर्म कैसे बंधते हैं ? (गोयमा) हे गौतम ! (पाणाइवाएणं जाव मिच्छादसणसल्लेणं-एवं खलु गोयमा ! जीवाणं ककसवेयणिज्जा कम्मा कज्जंति) प्राणातिपातसे यावत् मिथ्यादर्शनशल्यसे हे गौतम ! जीवोंके कर्कश वेदनीय कर्म बंधते हैं । अत्थि णं भंते ! नेरइयाणं ककसवेयणिज्जा कम्मा कज्जंति) हे भदन्त ! क्या ऐसा है कि नारक जीवोंके कर्कशवेदनीय कर्म बंधते हैं ? (एवं चेव-एवं जाव वेमाणियाणं) हां गौतम ! ऐसा ही है. इसी तरहका यावत् वैमानिक

કર્કશ વેદનીય કર્મ વક્તવ્યતા—

'अत्थिणं भंते ! जीवाणं' ઇત્યાદિ—

સૂત્રાર્થ- (अत्थि णं भंते ! जीवाणं कक्कसवेयणिज्जा कम्मा कज्जंति ?) હે ભદન્ત ! શું જીવો કર્કશ વેદનીય - દુઃખપૂર્વક ભોગવવા યોગ્ય - કર્મો બાંધે છે ખરાં ?

(गोयमा ! हंता, अत्थि) હા, ગૌતમ ! એવું બને છે ખરું (कहं णं भंते! जीवाणं कक्कसवेयणिज्जा कम्मा कज्जति ?) હે ભદન્ત ! જીવો કેવી રીતે કર્કશ વેદનીય કર્મ બાંધે છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (पाणाइवाएणं जाव मिच्छादंसणसल्लेणं- एवं खलु गोयमा ! जीवाणं कक्कसवेयणिज्जा कम्मा कज्जंति) પ્રાણાતિપાતથી લઇને મિથ્યાદર્શનશલ્ય પર્યન્તના પાપસ્થાનોનુ સેવન કરીને જીવો કર્કશ વેદનીય કર્મ બાંધે છે.

— अत्थिणं भंते ! नेरइयाणं कक्कसवेयणिज्जा कम्मा कज्जंति ?) હે ભદન્ત ! શુ નારક જીવો પણ કર્કશ વેદનીય કર્મ બાંધે છે ખરાં ? (एवं चेव-एवं जाव वेमाणियाणं) હા, ગૌતમ ! નારકો કર્કશ વેદનીય કર્મ બાંધે છે. આ પ્રમાણેનું કથન

नैरयिकाणां कर्कशवेदनीयानि कर्माणि क्रियन्ते ? एवमेव एवं यावत्-वैमानिकानाम्, अस्ति खलु भदन्त ! जीवानाम् अकर्कशवेदनीयानि कर्माणि क्रियन्ते ? हन्त, अस्ति, कथं खलु भदन्त ! जीवानाम् अकर्कशवेदनीयानि कर्माणि क्रियन्ते ? गौतम ! प्राणातिपातविरमणेन, यावत्-परिग्रहविरमणेन, क्रोधविवेकेन' यावत्-मिथ्यादर्शनशल्यविवेकेन, एवं खलु गौतम ! जीवानाम् अकर्कशवेदनीयानि कर्माणि क्रियन्ते । अस्ति खलु भदन्त ! नैरयिकाणाम् अकर्कशवेदनीयानि कर्माणि क्रियन्ते ? गौतम ! नायमर्थः समर्थः, एवं यावत्-

जीवों तक में जानना चाहिये। (अत्थि णं भंते ! जीवाणं अककसवेयणिज्जा कम्मा कज्जति) हे भदन्त ! क्या ऐसा है कि जीवों के अकर्कश-वेदनीय-सुखपूर्वक भोगने योग्य-कर्म बंधते हैं ? (हंता हत्थि) हां गौतम ! ऐसा ही है। (कहं णं भंते ! जीवा अककसवेयणिज्जा कम्मा कज्जति) हे भदंत ! जीवोंके अकर्कश वेदनीय कर्म कैसे बंधते हैं ? (गोयमा) हे गौतम ! (पाणाइवायवेरमणेणं जाव परिग्गहवेरमणेणं, कोहविवेगेणं जाव मिच्छादसणसल्लविवेगेणं-एव खलु गोयमा ! जीवाणं अककसवेयणिज्जा कम्मा कज्जति) प्राणातिपातविरमणसे यावत् परिग्रहविरमण से क्रोधके त्याग करने से यावत् मिथ्यादर्शन शल्य के त्याग करनेसे-इस प्रकार से हे गौतम ! जीवों के अकर्कश वेदनीय कर्म बंधते हैं। (अत्थि णं भंते ! नेरइयाणं अककसवेयणिज्जा कम्मा कज्जति) हे भदन्त ! क्या ऐसा है कि नारकोंके अकर्कशवेद-

વૈમાનિક દેવો પર્યન્તના જીવો વિષે પણ સમજવું (अत्थिणं भंते ! जीवाणं अककसवेयणिज्जा कम्मा कज्जंति ?) હે ભદન્ત ! શું જીવો દ્વારા અકર્કશ વેદનીય કર્મ સુખપૂર્વક ભોગવવા લાયક કર્મ બંધાય છે ખરાં ? (हंता, अत्थि) હા, ગૌતમ ! એવું થાય છે ખરું (कहं णं भंते ! जीवा अककसवेयणिज्जा कम्मा कज्जंति ?) હે ભદન્ત ! જીવો દ્વારા અકર્કશ વેદનીય કર્મ કેવી રીતે બંધાય છે? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (पाणाइवायवेरमणेणं जाव परिग्गहवेरमणेण, कोहविवेगेण जाव मिच्छादंसणसल्लविवेगेणं-एवं खलु गोयमा ! जीवाणं अककसवेयणिज्जा कम्मा कज्जंति) પ્રાણાતિપાતથી લઈને પરિગ્રહ પર્યન્તના પાપકર્મોનો ત્યાગ કરીને તથા ક્રોધથી લઈને મિથ્યાદર્શનશલ્ય પર્યન્તના પાપકર્મોનો ત્યાગ કરીને, હે ગૌતમ ! જીવો દ્વારા અકર્કશ વેદનીય કર્મ બંધાય છે. (अत्थिणं भंते ! नेरइयाणं अककसवेयणिज्जा कम्मा कज्जंति) હે ભદન્ત ! શું નારકો દ્વારા અકર્કશ વેદનીય કર્મો બંધાય

वैमानिकानाम्, नवरम् मनुष्याणाम् यथा जीवानाम् । अस्ति खलु भदन्त ! जीवानां सातावेदनीयानि कर्माणि क्रियन्ते ? हन्त, अस्ति । कथं खलु भदन्त ! जीवानां सातावेदनीयानि कर्माणि क्रियन्ते ? गौतम ! प्राणानुकम्पया, भूतानुकम्पया, जीवानुकम्पया, सत्त्वानुकम्पया, बहूनां प्राणानाम् यावत्- सत्त्वानाम्, अदुःखनतया, अशोचनतया, अजूरणतया, अतेपनतया, अपिट्टनतया, अपरितापनतया, एवं खलु गौतम ! जीवानां सातावेदनीयानि कर्माणि

नीय कर्मोंका बंध होता है ? (गोयमा) हे गौतम ! (णो इणट्ठे समट्ठे) यह अर्थ समर्थ नहीं है । (एव जाव वेमाणिया नवरं मणुस्साणं जहा जीवाणं) इसी तरहसे यावत् वैमानिकोंमें जानना चाहिये । परन्तु मनुष्योंमें जैसा जीवोमें कहा गया है वैसा जानना चाहिये । (अत्थि णं भंते ! जीवा णं सायावेयणिज्जा कम्मा कज्जंति) हे भदन्त ! क्या ऐसा है कि जीवोंके सातावेदनीय कर्म बधते हैं? (हंता अत्थि) हां, गौतम ! जीवों के सातावेदनीयकर्म बधते हैं ? (हंता अत्थि) हां, गौतम ! जीवोंके सातावेदनीय कर्मबधते हैं । (कहं णं भंते ! जीवाणं सायावेयणिज्जा कम्मा कज्जंति) हे भदन्त ! जीवोंके सातावेदनीय कर्म कैसे बंधते हैं ? (गोयमा) हे गौतम ! (पाणाणुकंपयाए, भूयाणुकंपयाए, सत्ताणुकंपयाए, बहूणं पाणाणं जाव सत्ताणं अदुक्खणयाए, असोयणयाए, अजूरणयाए, अतिप्पणयाए, अपिट्टणयाए, अपरियावणयाए, एवं खलु गोयमा ! जीवाणं साया-

છે ખરાં ? (गोयमा) હે ગૌતમ ! (णो इणट्ठे समट्ठे) એ વાત બરાબર નથી-એવું સંભવી શકતું નથી (एवं जाव वेमाणिया, णवरं मणुस्साणं जहा जीवाणं) નારકોના જેવું જ કથન વૈમાનિકો પર્યન્તના જીવોનાવિષયમાં સમજવું પણ મનુષ્યોના વિષયમા સમુચ્ચય જીવોના જેવું જ કથન સમજવું (अत्थिणं भंते ! जीवाणं सायावेयणिज्जा कम्मा कज्जंति ?) હે ભદન્ત ! શું જીવો દ્વારા સાતાવેદનીય કર્મનો બંધ થાય છે ખરો? (हंता अत्थि) હા, ગૌતમ ! જીવો દ્વારા સાતાવેદનીય કર્મનો બંધ થાય છે ખરો. (कहंणं भंते ! जीवाणं सायावेयणिज्जा कम्मा कज्जंति ?) હે ભદન્ત ! જીવો કેવી રીતે સાતાવેદનીય કર્મ બાંધે છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (पाणाणुकंपयाए, भूयाणुकंपयाए, जीवाणुकंपयाए, सत्ताणुकंपयाए, बहूणं पाणाणं जाव सत्ताणं अदुक्खणयाए, असोयणयाए, अजूरणयाए, अतिप्पणयाए, अपिट्टणयाए, अपरियावणयाए, एवं खलु गोयमा ! जीवाणं सायावेयणिज्जं कम्मा कज्जंति)

क्रियन्ते, एवं नैरयिकाणाम् अपि, एवं यावत्-वैमानिकानाम्। अस्ति खलु भदन्त! जीवानाम् असातावेदनीयानि कर्माणि क्रियन्ते! हन्त, अस्ति। कथं खलु भदन्त! जीवानाम् असातावेदनीयानि कर्माणि क्रियन्ते? गौतम! परदुःखनतया, परशोचनतया, परजूरणतया, परतेपनतया, परपिट्टनतया, परपरितापनतया बहूनां प्राणानाम्, यावत्-सत्त्वानाम् दुःखनतया, शोचनतया, यावत्-परितापनतया, एवं खलु गौतम! जीवानाम् असातावेदनीयानि कर्माणि क्रियन्ते, एवं नैरयिकाणामपि, एवं यावत्-वैमानिकानाम् ॥सू० २॥

टीका—'अत्थि णं भंते! जीवाणं कक्कस वेयणिज्जा कम्मा कज्जंति?' गौतमः पृच्छति-हे भदन्त! अस्ति संभवति खलु जीवानां कर्कशवेदनीयानि

वेयणिज्जा कम्मा कज्जति) प्राणोंके ऊपर अनुकंपा करनेसे, भूतोंके अनुकंपा करनेसे, जीवोंके ऊपर अनुकंपा करनेसे, सत्त्वोंके ऊपर अनुकंपा करनेसे, अनेक प्राणोंको यावत् सत्वोंको दुःख नहीं देनेसे उन्हें शोक उत्पन्न नहीं करनेसे, खेद उत्पन्न नहीं करनेसे, वेदना पैदा नहीं करनेसे, उन्हें नहीं मारनेसे तथा उन्हे परितापयुक्त नहीं करनेसे इस प्रकारसे हे गौतम! जीवोंका सातावेदनीय कर्मोंका बध होता है। (एवं जाव वेमाणियाणं) इसी तरहसे नारकोंके भी जानना चाहिये यावत् वैमानिकोंके भी जानना चाहिये।

टीकार्थ-जीवका अधिकार चल रहा है इसीसे यहांपर सूत्रकारने तत्संबंधी कर्कशवेदनीयादिकर्मोंकी वक्तव्यताका कथन किया है इसमें गौतमस्वामीने प्रभुसे ऐसा पूछा है कि हे भदन्त! क्या यह बात

પ્રાણો પ્રત્યે અનુકંપા રાખવાથી, ભૂતો પ્રત્યે અનુકંપા રાખવાથી, જીવો પ્રત્યે અનુકંપા કરવાથી, સત્ત્વો પ્રત્યે અનુકંપા કરવાથી, પ્રાણોને, ભૂતોને, જીવોને અને સત્ત્વોને દુઃખ નહી દેવાથી, તેમનામાં શોક ઉત્પન્ન નહીં કરવાથી, ખેદ પેદા નહી કરવાથી, વેદના પેદા નહી કરવાથી, તેમને મારપીટ નહીં કરવાથી, અને તેમનામાં પરિતાપ ઉત્પન્ન નહીં કરવાથી, જીવો દ્વારા સાતાવેદનીય કર્મો બંધાય છે (एवं नेरइयाणं वि, एवं जाव वेमाणियाणं) એજ પ્રકારનુ કથન નારકોના વિષયમાં તથા વૈમાનિકો પર્યન્તના દેવોના વિષયમાં પણ સમજવું

ટીકાર્થ- જીવનો અધિકાર ચાલી રહ્યો છે. તેથી સૂત્રકાર આ સૂત્રદ્વારા તેમના કર્કશવેદનીય કર્મ, અકર્કશવેદનીય કર્મ આદિની વકતવ્યતાનુ કથન કરે છે—

આ વિષયને અનુલક્ષીને ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને આ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછે

कर्कशैः रौद्रदुःखैर्वेदितुं योग्यानि तानि कर्कशवेदनीयानि असातावेदनीयानि कर्माणि क्रियन्ते=भवन्ति किम्? भगवानाह-'गोयमा! हंता, अत्थि' हे गौतम! हन्त, सत्यम् जीवानां कर्कशवेदनीयानि कर्माणि भवन्ति स्कन्दकाचार्यशिष्याणामिवेति। गौतमस्तत्र कारणं पृच्छति-'कहंणं भंते! जीवाणं कक्कसवेयणिज्जा कम्मा कज्जंति' हे भदन्त! कथं खलु केन प्रकारेण जीवानां कर्कशवेदनीयानि कर्माणि क्रियन्ते-भवन्ति? भगवानाह-गोयमा! पाणाइवाएणं जाव-मिच्छादंसणसल्लेणं' हे गौतम! प्राणातिपातेन यावत्-मिथ्यादर्शनशल्येन जीवानां वेदनीयानि कर्माणि भवन्ति, तदाह-'एवं खलु गोयमा! जीवाणं

संभवित है कि जीवा णं कक्कसवेयणिज्जा कम्मा कज्जंति' जीवोंके कर्कशवेदनीय कर्मोंका बंध होता है? रौद्र भयकर हिंसा परिणामों द्वारा बडी मुश्किलके साथ जो कर्मवेदन करनेके योग्य होते हैं वे कर्म कर्कशवेदनीय कर्म हैं ऐसे ये कर्म असाता वेदनीयरूप होते हैं। इसके उत्तरमें प्रभु उनसे कहते हैं कि 'गोयमा' हे गौतम! 'हंता अत्थि' हां स्कन्धाचार्य शिष्यकी तरह जीवोंके कर्कशवेदनीय कर्मोंका बंध होता है। अब गौतम! इस विषयमें कारण जाननेकी इच्छा से प्रभुसे पूछते हैं कि 'कहं णं भंते! जीवाणं कक्कसवेयणिज्जा कम्मा कज्जंति' हे भदन्त! जीवोंके कर्कशवेदनीयरूप कर्मोंका बंध किस प्रकार से किन कारणोंसे होता है? इसका उत्तर देते हुए प्रभु उनसे कहते हैं कि 'गोयमा' हे गौतम! 'पाणाइवाएणं जाव मिच्छादंसणसल्लेण' प्राणातिपात जीवविराधनासे यावत् मिथ्यादर्शन-

છે- હે ભદન્ત! શું એ વાત સંભવિત છે કે 'जीवाणं कक्कसवेयणिज्जा कम्मा कज्जंति' જીવો કર્કશવેદનીય કર્મોનો બંધ કરે છે? રૌદ્ર (ભયંકર) હિંસા પરિણામો દ્વારા ભારે મુશ્કેલીથી જે કર્મોનું વેદન કરી શકાતું હોય છે, એવા કર્મોને કર્કશવેદનીય કર્મો કહે છે. એવાં તે કર્મો અસાતા વેદનીય રૂપજ હોય છે.

તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે- 'गोयमा! हंता, अत्थि' હા, ગૌતમ! સ્કન્ધાચાર્ય શિષ્યની જેમ જીવો કર્કશવેદનીય કર્મ બાંધે છે ખરાં. હવે તેનું કારણ જાણવાની જિજ્ઞાસાથી ગૌતમ સ્વામી પૂછે છે કે 'कहं णं भंते! जीवाणं कक्कसवेयणिज्जा कम्मा कज्जंति?' હે ભદન્ત! જીવો કેવી રીતે (કયાં કયાં કારણોથી) કર્કશવેદનીય દુઃખકારક કર્મોનો બંધ કરે છે? તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે- 'गोयमा!' હે ગૌતમ! 'पाणाइवाएणं जाव मिच्छादंसणसल्लेणं'

कक्कसवेयणिज्जा कम्मा कज्जति' हे गौतम एवं रीत्या खलु जीवानां कर्कश-वेदनीयानि कर्माणि क्रियन्ते=भवन्ति ! गौतमः पृच्छति-'अत्थि णं भंते ! नेरइयाणं कक्कसवेयणिज्जा कम्मा कज्जंति ? हे भदन्त ! अस्ति सम्भवति खलु नैरयिकाणाम् कर्कशवेदनीयानि कर्माणि क्रियन्ते=भवन्ति ? भगवानाह- 'एवं चेव, जाव-वेमाणियाणं' एवमेव समुच्चयजीववदेव नैरयिकाणामपि कर्कशवेदनीयानि कर्माणि भवन्ति, यावत्- असुरकुमारादिभवनपतिमारभ्य वैमानिकान्तानां कर्कशवेदनीयानि कर्माणि भवन्ति, अत्र पृथिव्यप्-

शल्यसे जीवोंके कर्कश वेदनीय कर्मोंका बंध होता है । 'एवं खलु गोयमा ! जीवा णं कक्कसवेयणिज्जा कम्मा कज्जंति' यही बात इस सूत्रांश द्वारा सूत्रकारने प्रकट की है । इस प्रकारसे जीवोंके कर्कश-वेदनीयादि कर्मोंका बंध प्रतिपादन करके सूत्रकार अब गौतमस्वामीके इस प्रश्नका कि 'अत्थि णं भंते ! नेरइयाणं कक्कसवेयणिज्जा कम्मा कज्जंति' हे भदन्त ! क्या नारकजीवोंके कर्कशवेदनीय कर्मोंका बंध होता है ? उत्तर देनेके निमित्त कहते हैं कि 'एवं चेव जाव वेमाणि-याणं' हां, गौतम ! समुच्चय जीवके जैसा कर्कशवेदनीय कर्मोंका बंध होता है उसी प्रकारसे नारकजीवोंके भी कर्कशवेदनीय कर्मोंका बंध होता है । इसी तरहका कथन असुरकुमार आदि भवनपतिसे लेकर वैमानिक तकके जीवोंमें भी जानना चाहिये अर्थात् इन सब के भी कर्कशवेदनीयादि कर्मोंका बंध होता है । यहां पर जो ऐसा

પ્રાણાતિપાત (જીવોની વિરાધના) થી લઇને મિથ્યાદર્શન પર્યન્તના ૧૮ પાપકર્મોથી જીવો કર્કશવેદનીય કર્મોનો બંધ કરે છે. એ જ વાત, 'एवं खलु गोयमा ! जीवाणं कक्कसवेयणिज्जा कम्मा कज्जंति' આ સૂત્રાંશ દ્વારા સૂત્રકારે પ્રકટ કરી છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી નારકોના વિષે પ્રશ્ન પૂછે છે- 'अत्थिण भंते ! नेरइयाण' कक्कसयवेणिज्जा कम्मा कज्जंति ?' હે ભદન્ત ! શું નારક જીવો કર્કશવેદનીય કર્મ બાંધે છે ખરાં ?

ઉત્તર- 'एव चेव जाव वेमाणियाण' હે ગૌતમ ! સામાન્ય જીવો જેમ કર્કશ વેદનીય કર્મ બાંધે છે. એ જ પ્રમાણે નારક જીવો પણ કર્કશ વેદનીય કર્મ બાંધે છે એ જ પ્રકારનું કથન અસુરકુમાર આદિ ૧૦ ભવનપતિ દેવોથી લઇને વૈમાનિકો પર્યન્તના દેવોના વિષયમાં પણ સમજવું. એટલે કે તેમના દ્વારા પણ કર્કશ વેદનીય કર્મો બંધાય છે ખરાં, એમ સમજવું. આ પ્રમાણે કથન કરવાનું કારણ એ છે કે

वनस्पतिषु देवानामुत्पत्तिमपेक्ष्येदमुक्तम् । अथ गौतमः अकर्कशवेदनीयकर्मविषयमधिकृत्य पृच्छति-'अत्थि णं भंते ! जीवाणं अककसवेयणिज्जा कम्मा कज्जंति' हे भदन्त ! अस्ति संभवति खलु जीवानाम् अकर्कशवेदनीयानि अकर्कशेन सुखेन यानि वेदितुं योग्यानि तानि अकर्कशवेदनीयानि कर्माणि क्रियन्ते भवन्ति ? भगवानाह-'हंता, अत्थि, हन्त, सत्यम् जीवानाम् अकर्कशवेदनीयानि कर्माणि क्रियन्ते=भवन्ति, यथा भरतादीनां संजातानि। गौतमस्तत्र कारणं पृच्छति-'कहंणं भंते ! जीवाणं अककसवेयणिज्जा कम्मा कज्जंति' हे भदन्त ! कथं खलु जीवानाम् अकर्कशवेदनीयानि कर्माणि

कहा गया है सो उसका कारण यह है कि पृथिवीकाय, अप्काय और वनस्पतिकायमें देवोंकी उत्पत्ति हो जाती है सो इसी उत्पत्तिको अपेक्षित कर ऐसा कथन किया गया है। अब गौतमस्वामी अकर्कशवेदनीय कर्मके बंधके विषयमें प्रभुसे पूछते हैं 'अत्थि ण भंते ! जीवाणं अककसवेयणिज्जा कम्मा कज्जंति' कि हे भदन्त ! जीवोंके क्या अकर्कशवेदनीय कर्मोंका बंध होता है ? सुखपूर्वक जीन कर्मोंका वेदन जीवको होता है अर्थात् जिन कर्मोंका वेदन जीवको सुखकारक होता है वे कर्म अकर्कशवेदनीय कर्म हैं । इसके उत्तरमें प्रभु उनसे कहते हैं कि 'हंता अत्थि' हां गौतम ! जीवोंके भरत आदिकोंकी तरहसे अकर्कशसुखदायक सातावेदनीय आदि कर्मोंका बंध होता है । 'कहं णं भंते ! जीवाणं अककसवेयणिज्जा कम्मा कज्जंति'

પૃથ્વીકાય, અપ્કાય અને વનસ્પતિકાયમા દેવોની ઉત્પત્તિ થઇ જાય છે, એ ઉત્પત્તિની અપેક્ષાએ જ ઉપર્યુકત કથન કરવામા આવ્યુ છે

હવે ગૌતમ સ્વામી અકર્કશ વેદનીય કર્મના બંધના વિષયમાં મહાવીર પ્રભુને આ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછે છે- "अत्थि णं भंते ! जीवाणं, अककसवेयणिज्जा कम्मा कज्जंति ?" હે ભદન્ત ! જીવો શુ અકર્કશ વેદનીય કર્મનો બંધ કરે છે ખરા ? જે કર્મોનુ વેદન જીવોને સુખકારક થઇ પડે છે, એવા કર્મોને "અકર્કશ વેદનીય કર્મો" કહે છે-

તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે- ' हंता, अत्थि ' હા, ગૌતમ ! જીવોને ભરત આદિની જેમ અકર્કશ - સુખદાયક - સાતાવેદનીય આદિ કર્મોનો બંધ થાય છે ખરો.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન- 'कहं णं भंते ! अककसवेयणिज्जा कम्मा कज्जंति?' હે ભદન્ત ! કયાં કયાં કારણોને લીધે જીવો અકર્કશ (સુખકારક) વેદનીય કર્મ બાંધે છે ? આ

क्रियन्ते ? भगवानाह–'गोयमा ! पाणाइवायवेरमणेण, जाव–परिग्गहवेरमणेणं' हे गौतम ! जीवानां प्राणातिपातविरमणेन यावत्–मृषावादविरमणेन, अदत्तादानविरणेन, मैथुनविरमणेन, परिग्रहविरमणेन 'कोह विवेगेणं, जाव-मिच्छादंसणसल्लविवेगेणं' क्रोधविवेकेन क्रोधपरित्यागेन यावत्–मानविवेकेन, मायाविवेकेन, लोभविवेकेन यावत्–मिथ्यादर्शनशल्यविवेकेन। जीवानाम् अकर्कशवेदनीयानि कर्माणि भवन्ति। तदुपसंहरति–' एवं खलु गोयमा ! जीवाणं अकक्कसवेयणिज्जा कम्मा कज्जंति ' हे गौतम ! एवं रीत्या खलु जीवानाम् अकर्कशवेदनीयानि सातावेदनीयानि कर्माणि क्रियन्ते= भवन्ति। गौतमः पृच्छति–'अत्थि णं भंते ! नेरइयाणं अकक्कसवेयणिज्जा

हे भदन्त ! जीवोंके अकर्कशवेदनीय कर्मोंका बंध किन२ कारणोंसे होता है ? गौतमके इस प्रश्नके समाधान निमित्त प्रभु उनसे कहते हैं कि 'गोयमा' हे गौतम ! 'पाणाइवायवेरमणेणं जाव परिग्गहवेरमणेणं' प्राणातिपातसे दूर रहनेसे, अर्थात् जीवोंकी विराधना का परित्याग कर देनेसे, यावत् मृषावादके परित्याग कर देने से, अदत्तादान के परित्याग कर देने से, मैथुन के परित्याग कर देनेसे, परिग्रह के परित्याग करदेनेसे, कोहविवेगेणं' क्रोधका त्याग करदेनेसे, 'जाव मिच्छादंसणसल्लविवेगेणं' यावत् मानका त्याग कर देनेसे, लोभका त्याग करदेनेसे, मिथ्यादर्शन शल्यका परित्याग करदेनेसे जीवोंके अकर्कशवेदनीय कर्मोंका बंध होता है। यही बात 'एवं खलु गोयमा ! जीवा णं अकम्मवेयणिज्जा कम्माकज्जति' इस सूत्र पाठ द्वारा पुष्ट की गई है। अब गौतम प्रभुसे पूछते हैं कि 'अत्थि णं भंते !

પ્રશ્નનુ સમાધાન કરવા માટે મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે' ગોયમા !' હે ગૌતમ ! 'पाणाइवाय वेरमणेणं जाव परिग्गहवेरमणेणं' પ્રાણાતિપાતને। પરિત્યાગ કરવાથી – એટલે કે જીવોની વિરાધનાનો પરિત્યાગ કરવાથી મૃષાવાદનો પરિત્યાગ કરવાથી – ચોરીનો પરિત્યાગ કરવાથી (અદત્તાદાનનો પરિત્યાગ કરવાથી) મૈથુનનો પરિત્યાગ કરવાથી, પરિગ્રહનો પરિત્યાગ કરવાથી, 'कोहविवेगेणं' ક્રોધનો પરિત્યાગ કરવાથી, 'जाव मिच्छादंसणसल्लविवेगेणं' માનનો પરિત્યાગ કરવાથી, માયાનો ત્યાગ કરવાથી, લોભનો ત્યાગ કરવાથી અને મિથ્યાદર્શન શલ્યનો પરિત્યાગ કરવાથી જીવો અકર્કશ વેદનીય કર્મોનો બંધ કરે છે એજ વાત 'एवं खलु गोयमा ! जीवाणं अकक्कस-वेयणिज्जा कम्मा कज्जंति' આ સૂત્રપાઠ દ્વારા પુષ્ટ કરવામા આવી છે

હવે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે 'अत्थि णं भंते!

कम्मा कज्जंति' हे भदन्त ! अस्ति संभवति खलु नैरयिकाणाम् अकर्कश वेदनीयानि कर्माणि क्रियन्ते भवन्ति । भगवानाह–गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे' हे गौतम ! नायमर्थः समर्थः, नैरयिकाणां संयमाभावात् प्राणातिपातादि-विरमणाभावेन सुखरूपाकर्कशवेदनीयानि कर्माणि न भवन्ति । एवं जाव वेमाणियाणं, नवरं मणुस्साणं जहा जीवाणं' एवं नैरयिकवदेव यावत्–भवन-पतिमारभ्य वैमानिकान्तानां संयमाभावात् प्राणातिपातादिविरमणाभावेन अकर्कशवेदनीयानि कर्माणि न भवन्ति, किन्तु नवरं–विशेषो मनुष्याणाम्, यथा समुच्चयजीवानां संयमेन प्राणातिपातादि विरमणद्वारा अकर्कश-वेदनीयानि कर्माणि भवन्ति तथैव मनुष्याणां प्राणातिपातादि

नेरइया णं अककसवेयणिज्जा कम्मा कज्जंति' हे भदन्त ! क्या यह बात है कि नैरयिक जीवोंके अकर्कशवेदनीय कर्म बंधते हैं ? इसके उत्तरमें प्रभु उनसे कहते हैं कि 'गोयमा' हे गौतम ! 'णो इणट्ठे समट्ठे' यह अर्थ समर्थ नहीं है । क्यों कि नैरयिकोंमें प्राणातिपात आदिके विरमण के अभावसे संयमका अभाव रहता है अतः उनके सुखरूप अकर्कशवेदनीयकर्मोंका बंध नहीं होता है । 'एवं जाव वेमाणियाणं नवरं मणुस्साणं जहा जीवाणं' इसी तरहसे यावत् भवनपतिसे लेकर वैमानिक तकके देवोंके भी जानना चाहिये । अर्थात् इनके भी प्राणातिपात आदिके विरमणके अभावमें संयमका अभाव रहता है अतः संयम निमित्तक अकर्कश वेदनीयकर्मोंका बंध इनको नहीं होता है । परन्तु मनुष्योंमें विशेषता है क्यों कि इनमें समुच्चय जीवोंकी तरह संयमसे प्राणातिपात आदि विरमण

नेरइयाणं अककसवेयणिज्जा कम्मा कज्जंति ?' हे भदन्त ! शुं એવી વાત સંભવી શકે છે કે નારક જીવો અકર્કશ(સુખકારક) વેદનીયકર્મ બાંધતા હોય છે. તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે 'गोयमा !' હે ગૌતમ ! 'णो इणट्ठे समट्ठे' એવું સંભવી શકતું નથી, કારણ કે નારકોમાં પ્રાણાતિપાત આદિનો પરિત્યાગ સંભવી શકતો નથી તેથી તેમનામાં સંયમનો અભાવ રહે છે, તે કારણે તેઓ દ્વારા સુખરૂપ અકર્કશવેદનીય કર્મનો બંધ થતો નથી 'एवं जाव वेमाणियाणं नवरं मणुस्साणं जहा जीवाणं' એજ પ્રમાણે ભવનપતિથી લઈને વૈમાનિક સુધીના દેવોના વિષયમાં પણ સમજવું. એટલે કે તેમનામાં પણ પ્રાણાતિપાત આદિના વિરમણને અભાવે સંયમનો અભાવ રહે છે, તે કારણે તેઓ પણ અકર્કશ વેદનીય કર્મ બાંધતા નથી. પરંતુ મનુષ્યોમાં એ વિશેષતા છે કે તેઓ સામાન્ય જીવની જેમ પ્રાણાતિપાત આદિ પાપકર્મોનો પરિત્યાગ

विरमणेन सुखरूपाऽकर्कशवेदनीयानि कर्माणि भवन्तीत्यर्थः। गौतमः पृच्छति-'अत्थि णं भंते! जीवाणं सायावेयणिज्जा कम्मा कज्जंति?' हे भदन्त! अस्ति=संभवति खलु जीवानाम् सुखरूपसातावेदनीयानि कर्माणि क्रियन्ते भवन्ति? भगवानाह-'हंता, अत्थि' हन्त, सत्यम् जीवानां सातावेदनीयानि कर्माणि भवन्ति इति अस्ति संभवति। गौतमस्तत्र कारणं पृच्छति-'कहं णं भंते! जीवाणं सायावेयणिज्जा कम्मा कज्जंति?' हे भदन्त! कथं खलु जीवानां सातावेदनीयानि कर्माणि क्रियन्ते भवन्ति? भगवानाह-'गोयमा! पाणाणुकंपयाए, भूयाणुकंपयाए, जीवाणुकंपयाए, सत्ताणुकंपयाए,' हे गौतम! प्राणानुकम्पया, जीवानुकम्पया, सत्त्वानुकम्पया,

द्वारा अकर्कश वेदनीय कर्मोंका बंध होता है। अब गौतम प्रभुसे ऐसा पूछते हैं कि 'अत्थि णं भंते! जीवा णं सायावेयणिज्जा कम्मा कज्जंति' हे भदन्त! क्या ऐसी बात है कि जीवोंके सुखरूप सातावेदनीय कर्मोंका बंध होता है? इसके उत्तरमें प्रभु उनसे कहते हैं कि 'हंता अत्थि' हां गौतम! उनके सुखरूप सातावेदनीय कर्मोंका बंध होता है। अब गौतमस्वामी प्रभुसे इन कर्मोंके यहां पर बंध होनेमें कारण पूछते हैं कि 'कहं णं भंते! जीवाणं सायावेयणिज्जा कम्मा कज्जंति' हे भदन्त! जीवोंमें सुखरूप साता वेदनीय कर्म- किन कारणों से बंधते हैं? उत्तरमें प्रभु कहते हैं कि 'गोयमा' हे गौतम! 'पाणाणुकंपयाए, भूयाणुकंपयाए, जीवाणुकंपयाए, सत्ताणुकंपयाए' प्राणोंकी अनुकंपासे, भूतोंकी अनुकंपासे, जीवोंकी अनुकंपासे, सत्त्वोंके

કરી શકે છે, આ રીતે તેમનામાં સંયમનો સદ્‌ભાવ હોય છે. તેથી તેઓ સાતારૂપ અકર્કશ વેદનીય કર્મોનો બંધ કરે છે હવે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને પૂછે છે કે– 'अत्थि णं भंते! जीवाणं सायावेयणिज्जा कम्मा कज्जंति?' હે ભદન્ત! જીવો શું સુખરૂપ સાતાવેદનીય કર્મોનો બંધ કરે છે?

તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે- 'हंता अत्थि' હા, ગૌતમ તેઓ સુખરૂપ સાતાવેદનીય કર્મોનો બંધ બાંધે છે ખરો. હવે તેનું કારણ જાણવાની જિજ્ઞાસાથી ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને પૂછે છે કે 'कहं णं भंते! जीवाणं सायावेयणिज्जा कम्मा कज्जंति?' હે ભદન્ત! કયા કયાં કારણોને લીધે જીવો સુખરૂપ સાતાવેદનીય કર્મનો બંધ કરે છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર- (गोयमा!) હે ગૌતમ! पाणाणुकंपयाए, भूयाणुकंपयाए, जीवाणुकंपयाए, सत्ताणुकंपयाए" પ્રાણો તરફ અનુકંપા રાખવાથી,

'बहूणं पाणाणं, जाव सत्ताणं, अदुक्खणयाए, असोयणयाए, अजूरणयाए, अतिप्पणयाए, अपिट्टणयाए, अपरियावणयाए' बहूनां प्रणानां यावत्-बहूनां भूतानां, बहूनां जीवानां बहूनां सत्त्वानाम् अदुःखनतया न दुःखस्य करणम् अदुःखनं तद्भावस्तत्ता तया, अदुःखकरणेनेति भावः, अशोचनतया दैन्यानुत्पादनेनेत्यर्थः अजूरणतया शरीरशोषणकारिशोकानुत्पादनेन, अतेपनतया अश्रुलालादिक्षरणलक्षणसंतापकारणशोकानुत्पादनेन, अपिट्टनतया यष्ट्यादिताडनपरित्यागेन, अपरितापनतया शारीरिकपरितापानुत्पादनेन, उपसंहरन्नाह-'एवं खलु गोयमा! जीवाणं सायावेयणिज्जा कम्मा कज्जंति' एवं खलु उक्तरीत्या हे गौतम! जीवानां सातावेदनीयानि कर्माणि क्रियन्ते, 'एवं

प्रति अनुकंपा से 'बहूणं पाणाणं जाव सत्ताणं अदुक्खणयाए, असोयणयाए, अजूरणयाए, अतिप्पणयाए, अपिट्टणयाए, अपरियावणयाए' बहुतसे प्राणियोंको यावत्-बहुतसे भूतोंको, बहुतसे जीवोंको, बहुतसे सत्वोंको दुःखित नहीं किये जाने से, इन सबमें दीनता का उत्पादन नहीं किया जाने से, शरीर को शोषण करनेवाले शोक का उत्पादन नहीं किया जानेसे तथा उनमें ऐसा भी शोक उत्पन्न नहीं किये जाने से कि जिस में अश्रु, लाल आदि बहने लगजाये और अधिक से अधिक संतापका सद्भावहोजाय तथा वे यष्ट्यादिसे(लकडी)उन्हें ताडना नहीं करने से एवं शारीरिक परिताप के उन में उत्पादन नहीं करनेसे 'एवं खलु गोयमा! जीवाणं सायावेयणिज्जा कम्मा कज्जंति' हे गौतम! जीवोंके सातावेदनीय कर्मोंका बंध होता है। एवं नेरइया

ભૂતો તરફ અનુકંપા રાખવાથી, જીવો તરફ અનુકંપા રાખવાથી અને સત્વો તરફ અનુકંપા રાખવાથી, "बहूणं पाणाणं जाव सत्ताणं अदुक्खणयाए, असोयणयाए, अजूरणयाए, अतिप्पणयाए, अपिट्टणयाए, अपरियावणयाए" ઘણા પ્રાણીઓને, ભૂતોને, જીવોને અને સત્વોને દુઃખી નહીં કરવાથી, તેમનામાં દીનતા ઉત્પન્ન નહીં કરવાથી, શરીરનું શોષણ કરનારા અથવા આંસુ, લાળ આદિ ઉત્પન્ન કરનાર શોકને ઉત્પન્ન નહીં કરવાથી, તેમને સંતાપ થાય એવું કોઈ પણ કાર્ય નહીં કરવાથી, તેમને લાકડી આદિ વડે નહીં મારવા-પીટવાથી, અને તેમને શારીરિક પરિતાપ ઉત્પન્ન થાય એવું કાર્ય નહીં કરવાથી, "एवं खलु गोयमा! जीवाणं सयावेयणिज्जा कम्मा कज्जंति" જીવો સાતા વેદનીય કર્મોનો બંધ કરે છે. "एवं नेरइयाणं वि, एवं

नेरइयाणं वि, एवं 'जाव-वेमाणियाणं' एवं समुच्चयजीववदेव नैरयिकाणामपि प्राणानुकम्पनतया यावत् अपरितापनतया सातावेदनीयानि कर्माणि क्रियन्ते भवन्ति, एवं नैरयिकवदेव यावत्-भवनपतिमारभ्य वैमानिकान्तानाम् अपि प्राणानुकम्पनादिद्वारा सातावेदनीयानि कर्माणि भवन्ति। गौतमः पृच्छति- 'अत्थि णं भंते ! जीवाणं आसायावेयणिज्जा कम्मा कज्जंति?' हे भदन्त ! अस्ति संभवति खलु जीवानाम् असातावेदनीयानि कर्माणि क्रियन्ते, भवन्ति ?, भगवानाह-'हंता, अत्थि' सत्यम्, जीवानाम् असातावेदनीयानि कर्माणि भवन्ति इति अस्ति=संभवतीत्यर्थः। गौतमस्तत्र कारणं पृच्छति-'कहं णं भंते ! जीवाणं असायावेयणिज्जा कम्मा कज्जंति ?' हे भदन्त ! कथं खलु जीवानाम्

णं वि एवं जाव वेमाणियाणं' इसी तरहसे जीवोंके जैसे प्राणादिकोंकी अनुकंपादि कारणोंसे सातावेदनीय कर्म बंधते हैं उसी तरहसे नैरयिक जीवोंके भी प्राणानुकंपा से यावत् अपरितापन से सातावेदनीय कर्म बंधते हैं। नैरयिकोंकी तरह भवनपतिसे लेकर वैमानिक तकके जीवोंको भी प्रणानुकंपा आदि कारणों द्वारा सातावेदनीय कर्मोंका बंध होता है। अब गौतम प्रभुसे ऐसा पूछते हैं कि-'अत्थिणं भंते! जीवाणं असाया वेयणिज्जा कम्मा कज्जंति' हे भदन्त ! क्या यह बात संभवित है कि जीवोंके असातावेदनीय कर्मोंका बंध होता है ? उत्तरमें प्रभु कहते हैं 'हंता अत्थि' हा, गौतम ! सत्य है-जीवोंके असातावेदनीय कर्मों का बंध होता है । गौतम ! इस में भी कारण पूछते है 'कह णं भंते ! जीवाणं असायवेयणिज्जा कम्मा कज्जंति' हे भदन्त ! जीवों के

जाव वेमाणियाणं" એ જ પ્રમાણે પ્રાણાદિકો પ્રત્યેની અનુકંપા આદિ કારણોથી નારક જીવો પણ સાતાવેદનીય કર્મનો બંધ કરે છે. ભવનપતિથી લઈને વૈમાનિકો પર્યન્તના દેવો પણ પ્રાણાદિકો પ્રત્યેની અનુકંપાથી તથા ઉપર્યુક્ત કારણોથી સાતાવેદનીય કર્મના લાયક બને છે

હવે ગૌતમ સ્વામી અસાતા વેદનીય કર્મના બંધ વિષે પ્રશ્ન પૂછે છે- "अत्थिणं भंते ! जीवाणं असाया वेयणिज्जा कम्मा कज्जंति ?" હે ભદન્ત ! શું એ વાત સંભવી શકે છે કે જીવો દ્વારા અસાતાવેદનીય કર્મનો બંધ કરાય છે ?

ઉત્તર- "हंता, अत्थि" હા, ગૌતમ ! એ વાત સંભવી શકે છે જીવો દુઃખરૂપ અસાતાવેદનીય કર્મોનો બંધ કરતા હોય છે

પ્રશ્ન- "कहं णं भंते ! जीवाण असायावेयणिज्जा कम्मा कज्जंति ?" હે ભદન્ત ! જીવો કયા કયા કારણોને લીધે અસાતાવેદનીય કર્મ બાંધે છે ?

असातावेदनीयानि कर्माणि क्रियन्ते ? भगवानाह-'गोयमा ! परदुक्खणयाए, परसोयणयाए, परजूरणयाए, परतिप्पणयाए, परपिट्टणयाए, परपरियावणयाए' हे गौतम ! परदुःखनतया परदुःखोत्पादनेन, परशोचनतया परदैन्योत्पादनेन, परजूरणतया शरीरशोषणकारिशोकोत्पादनेन, परतेपनतया अश्रुपातादिजनक-शोकोत्पादनेन, परपिट्टनतया, परस्य यष्ट्यादिना ताडनेन, परपरितापनतया परेषां शारीरिक परितापोत्पादनेन 'बहूणं पाणाणं जाव, सत्ताणं दुक्खणयाए, सोयणयाए, जाव-परियावणयाए' बहूनां प्राणानाम् यावत्-बहूनां' भूतानां बहूनां जीवानां, बहूनां सत्त्वानाम् दुःखनतया, शोचनतया, यावत्-जूरणतया, तेपनतया, पिट्टनतया, परितापनतया, जीवानाम् असातावेदनीयानि कर्माणि भवन्ति। तदुपसंहरति-'एवं खलु गोयमा ! जीवाणं असायावेयणिज्जा कम्मा कज्जंति' हे गौतम ! एवं खलु उक्तरीत्या जीवानाम् असातावेदनीयानि कर्माणि क्रियन्ते=भवन्ति, इति ॥सू० २॥

असातावेदनीय कर्म किनर कारणों से होते हैं-बंधते हैं? उत्तरमें प्रभु कहते हैं कि 'गोयमा' हे गौतम ! 'परदुक्खणयाए, परसोयणयाए, परजूरणयाए, परतिप्पणयाए, परपिट्टणयाए, परपरियावणयाए' दूसरोंको दुःख देनेसे, दूसरोंमें दीनता उत्पादन करनेसे, दूसरोंमें शरीर शोषण-कारी शोक पैदा करानेसे, अश्रुपात आदिजनक शोक दूसरोंमें उत्पन्न करानेसे, दूसरों को लकडी आदि द्वारा पीटने से, दूसरों मे शारीरिक परितापके उत्पादन करानेसे 'बहूणं पाणाणं जाव सत्ताणं दुक्खणयाए, सोयणयाए जाव परियावणयाए' अनेक प्राणोंको यावत्-अनेक भूतोंको, अनेक जीवोंको अनेक सत्त्वों को दुःखित करने से, उनमें शोक उत्पन्न

ઉત્તર- (गोयमा !) હે ગૌતમ ! "परदुक्खणयाए, परसोयणयाए, पर-जूरणयाए, परतिप्पणयाए, परपिट्टणयाए, परपरियावणयाए," બીજાને દુઃખ દેવાથી, બીજામા દીનતા પેદા કરવાથી, બીજામા શરીરનુ શોષણ કરનાર શોક પેદા કરવાથી, બીજા જીવોને આસુ પડાવવાથી, બીજા જીવોને લાકડી આદિ વડે મારવાથી, અને તેમનામા શારીરિક પરિતાપ ઉત્પન્ન કરવાથી, "बहूणं पाणाणं जाव सत्ताणं दुक्खणयाए, सोयणयाए, जाव परियावणयाए" અનેક પ્રાણોને, અનેક ભૂતોને, અનેક જીવોને અને અનેક સત્ત્વોને દુઃખી કરવાથી, તેમના મનમાં શોક ઉત્પન્ન કરવાથી, અથવા તેમના વિષયમા પોતે શોક કરવાથી, ઈત્યાદિ સમસ્ત પૂર્વોક્ત કારણોથી

भाविभारतवर्षावस्थावक्तव्यता ।

दुःखाधिकारात् भाविभारतवर्षवक्तव्यतामाह-'जंबुद्दीवे णं भंते' इत्यादि ।

मूलम्—जंबुद्दीवे णं भंते ! दीवे भारहे वासे इमीसे ओसप्पिणीए, दुसमदुसमाए समाए उत्तमकट्ठपत्ताए भरहस्स वासस्स केरिसए आगारभावपडोयारे भविस्सइ ? गोयमा ! कालो भविस्सइ हाहाभूए, भंभाभूए, कोलाहलगभूए, समयाणुभावेण य णं खरफरुसधूलिमइला, दुव्विसहा, वाउला, भयंकरा, वाया संवट्टगा य वाहिंति,इह अभिक्खं धूमाहिंति य दिसा समंता रओसला, रेणुकलु सतमपडलनिरालोगा,समयलुक्खयाए य णंअहियं चंदा सीयं मोच्छंति, अहियं सूरिया तवइस्संति, अदुत्तरं च णं अभिक्खणं बहवे अरसमेहा, विरसमेहा, खारमेहा, खत्तमेहा, अग्गिमेहा, विज्जुमेहा, विसमेहा, असणिमेहा, अपिवणिज्जोदगा वाहि—रोग— वेदणोदीरणापरिणामसलिला, अमणुण्णपाणियगा, चंडानिलपहयतिक्खधारा निवायपउरं वासं वासिहिंति। जे णं भारहे वासे गामा-ऽऽगर-नगर-निगमखेड-कब्बडमडंब-दोणमुहपट्टणाऽऽसमसंवाहसन्निवेसगयं जणवयं, चउप्पय-गवेलए, खहयरे पक्खिसंघे, गामाऽरन्नपयारनिरए तसे य पाणे, बहुप्पगारे रुक्ख—गुच्छ-गुम्म-लय-वल्लि-तण-पव्वग-हरितो-सहि-पवालं-कुरमाईए य तण-वणस्सइकाइए विद्धंसेहिंति, पव्वय-गिरि-डोंगर-उत्थल-

---

करने से इत्यादि सभी पूर्वोक्त कारणों से 'एव खलु गोयमा ! जीवा णं असायावेयणिज्जा कम्मा कज्जंति' हे गौतम ! जीवों के असातावेदनीय कर्मोंका बंध होता है ॥ सू० २ ॥

"एवं खलु गोयमा ! जीवाणं असायावेयणिज्जा कम्मा कज्जंति" હે ગૌતમ ! જીવો દુઃખરૂપ અસાતા વેદનીય કર્મોનો બંધ કરે છે. ॥ સૂ० ૨ ॥

भट्ठिसाईए य वेयड्ढगिरिवज्जे विरावेहिंति, सलिलबिलगड्डु-दुग्गविसमनिण्णुन्नयाइं च गंगा-सिंधुवज्जाइं समीकरेहिंति। तीसे णं समाए, भारहवासस्स भूमीए केरिसए आगारभावपडो-यारे भविस्सइ? गोयमा! भूमी भविस्सइ इंगालभूया, मुम्मुरभूया, छारियभूया, तत्तकवेल्लुयभूया, तत्तसमजोईभूया, धूलिबहुला, रेणुबहुला, पंकबहुला, पणगबहुला, चलणिबहुला बहूणं धरणिगोयराणं सत्ताणं दुन्निक्कम्मा यावि भविस्सइ॥सू०३॥

छाया—जम्बूद्वीपे खलु भदन्त! द्वीपे भारते वर्षे अस्याम् अवसर्पिण्यां दुष्षमायां समायाम् उत्तमकाष्ठामाप्तायां भारतस्य वर्षस्य कीदृशः आकारभाव-प्रत्यवतारो भविष्यति? गौतम! कालो भविष्यति हाहाभूतः, भम्भाभूतः, कोला-

भरतक्षेत्रकी भाविअवस्थाकी वक्तव्यता—

जंबुदीवे णं भंते!' इत्यादि।

सूत्रार्थ-(जंबुदीवे णं भंते! दीवे भारहेवासे इमीसे ओसप्पिणीए दुसमदुसमाए समाए उत्तमकट्ठपत्ताए भरहस्स वासस्स केरिसए आगारभावपडोयारे भविस्सइ) हे भदन्त! जंबूद्वीप नामके इस मध्यद्वीपमें इस अवसर्पिणी काल संबंधी दुःषम दुःषमाकालमें जब कि यहकाल उत्कृष्ट (ही) अवस्थाको प्राप्त होगा तब भरतवर्षके आकार भावका प्रत्यवतार आविर्भाव कैसा होगा? अर्थात उस वखत भरत क्षेत्रकी स्थिति कैसी होगी? (गोयमा) हे गौतम! 'हाहाभूए, भंभाभूए,

ભરતક્ષેત્રની ભાવિ અવસ્થાની વક્તવ્યતા—

' जंबूदीवेणं भंते! ઇત્યાદિ—

સૂત્રાર્થ— (जंबूदीवेणं भंते! दीवे भारहेवासे इमीसे ओसप्पिणीए दुसमदुसमाए समाए उत्तमकट्ठपत्ताए भरहस्स वासस्स केरिसए आयारभाव पडोयारे भविस्सइ ?) હે ભદન્ત ! જંબૂદ્વીપ નામના આ મધ્ય જંબૂદ્વીપમાં આ અવસર્પિણી કાળના છઠ્ઠા આરારૂપ દુઃષમ દુષમા કાળમાં—જ્યારે તે કાળ ઉત્કૃષ્ટ(હીન) અવસ્થા પ્રાપ્ત કરશે ત્યારે ભરતક્ષેત્રનો આકાર ભાવ(અવસ્થા)ને પ્રત્યવતાર (આવિર્ભાવ) કેવો હશે—એટલે કે તે કાળે ભારતવર્ષનું સ્વરૂપ કેવું હશે? (गोयमा!) હે ગૌતમ! (हाहाभूए,

हलभूतः, समयानुभावेन च खलु खरस्पर्शधूलिमलिनाः, दुर्विषहाः, व्याकुलाः, भयङ्कराः, वाताः संवर्तकाश्च वास्यन्ति, इह अभीक्ष्णम् धूमायिष्यन्ते च दिशः समन्ताद् रजस्वलाः, रेणुकलुषतमःपटलनिरालोकाः, समयरूक्षतया च खलु अधिकं चन्द्राः शीतं मोक्ष्यन्ति, अधिकं सूर्याः तपयन्ति, अथापरं च खलु

कोलाहलभूए कालो भविस्सइ) उस समय हाहाभूत, भंभाभूत और कोलाहलभूत कालहोगा जिसमें दुःखोंसे व्याप्त होकर जीव 'हा हा' ऐसा शब्द करेंगे वह काल हाहाभूतकाल, जिसमें पशु दुःखोंसे आर्त-बनकर 'भा भा' ऐसा शब्द करें वह काल भाभा भूतकाल और जिसमें पक्षीगण दुःखोंसे आकुलित होकर कोहाहल शोरमचाते रहें वहकाल कोलाहलभूतकाल कहा गया है सो हे गौतम ! उस छट्ठे आरे में ऐसा ही समय होगा। (समयाभावेण य णं खरफरुसधूलि मइला, दुव्विसहा, वाउला, भयंकरा, वाया संवट्टगा य वाहिंति) समयके प्रभावसे बहुत ही कठोर, धूलसे मलिन, असह्य अत्यधिक अनुचित और भयङ्कर ऐसी हवाएँ और संवर्त्तक वायुएँ चलेंगी। (इह अभि-क्खं धूमाहिंति वे दिसा समंता रओसुला, रेणुकलुसतमपडलनिरा-लोगा समयलुक्खयाए य णं अहिय चंदा सीयं मोच्छंति) इसकालमें बारंबार चारों तरफ धूलउडनेके कारण रजसे मलीन और अंधकारसे युक्त होनेके कारण प्रकाश हीन बनी हुई दीशाएँ धूमजैसी प्रतीत

भंभाभूए, कोलाहलभूए, कालो भविस्सइ) હાહાકાર મચી જાય એવો તે કાળ હશે એટલે કે લોકોમા દુઃખને કારણે હાહાકાર વ્યાપી જશે, ભંભાભૂત કાળ થશે - એટલે કે ગાય આદિ પ્રાણીઓ દુઃખથી ભાંભરી ઉઠે એવો તે કાળ હશે, કોલાહલભૂત કાળ હશે એટલે કે પક્ષીઓ દુઃખથી વ્યાકુળ થઇને કકળાટ મચાવે તેવો તે કાળ હશે હે ગૌતમ ! છટ્ઠો આરો આવો દુઃખજનક હશે (समयाभावेण य णं खर फरुसधूलिमइला, दुव्विसहा, वाउला, भयंकरा, वाया संवट्टगा य वाहिंति) સમયના પ્રભાવથી ઘણાજ કઠોર, ધૂળથી મલિન, અસહ્ય, અતિશય અનુચિત, અને ભયંકર એવા પવન તથા સંવર્તક પવનો ફૂંકાશે (इह अभिक्खं धूमाहिंति य दिसा समंता रओसुला रेणुकलुसतमपडलनिरालोगा समयलुक्खयाए य णं अहियं चंदा सीयं मोच्छंति) તે કાળે ચોમેર વારંવાર ધૂળ ઊડશે તે કારણે રજથી મલિન અને અંધકારથી યુકત બનેલી દિશાઓ પ્રકાશહીન બનીને ધૂમાડાથી આચ્છાદિત થઇ હોય એવી લાગશે, અને સમયની રૂક્ષતાથી ચન્દ્ર પણ અધિક

अभीक्ष्णं बहवः अरसमेघाः, विरसमेघाः, क्षारमेघाः, खातमेघाः, खट्टमेघाः, अग्निमेघाः, विद्युन्मेघाः, विषमेघाः, अशनिमेघाः, अपातव्योदकाः, व्याधिरोग वेदनोदीरणापरिणामसलिलाः, अमनोज्ञपानीयकाः, चण्डानिलप्रहततीक्ष्णधारा निपातप्रचुरां वर्षां वर्षिष्यन्ति, येन खलु भारते वर्षे ग्रामा-ऽऽकर-नगर-निगमखेट-

होंगी समयकी रूक्षतासे चंद्र अधिक शीतता प्रदान करेंगे, (अहियं च सूरिया तवइस्संति) सूर्य बहुत अधिक तपेंगे। (अदुत्तरं च णं अभिक्खणं बहवे अरसमेहा, विरसमेहा, खारमेहा खत्तमेहा, खट्टमेहा, अग्गिमेहा विज्जुमेहा, विसमेहा, असणिमेहा अहिवणिज्जोदगा, वाहिरोगवेदणोदीरणा परिणामसलिला अमणुण्णपाणियगा, चंडानिलपहयतिक्खधारा निवायपउरं वासं वासिहिंति) अपरंच बारंबार बहुतसे अधिक खराब रसवाले मेघ, विरस विरुद्ध रसवाले मेघ, खारमेघ साजी के जैसे खारे रसवाले मेघ, खात के जैसे रसवाले मेघ' अम्लमेघ इमली के रस जैसे रसवालेमेघ, अग्निमेघ अग्निके समान दाह उत्पन्न करने वाले मेघ, विद्युन्मेघ बिजलियोंसे युक्तमेघ, विषमेघ विषयुक्तमेघ, अशनिमेघ करक आदिके गिरानेसे पर्वतको भेदन करनेवाले वज्रमेघ। अपातव्योदकवालेमेघ अपेयजलवालेमेघ, व्याधि, रोग, वेदनाको उत्पन्न करनेवाला है पानी जिनका ऐसे मेघ तथा मनको रुचिकर नहीं है पानी जिनका ऐसे मेघ, तीक्ष्ण पवनसे प्रहत एव अत्यन्तवेगवाली जलधारा युक्त वर्षाको बरसावेंगे।

શીતતા પ્રદાન કરશે (अहियं च सूरिया तवइस्संति) સૂર્ય ઘણોજ તપશે. अदुत्तरं च णं अभिक्खणं बहवे अरसमेहा, विरसमेहा, खारमेहा, खत्तमेहा, खट्टमेहा, अग्गिमेहा, विज्जुमेहा, विसमेहा असणिमेहा अपि वणिज्जोदगा, वाहिरोग-वेदणोदीरणा-परिणामसलिला अमणुण्णपाणियगा, चंडानिलपहय, तिक्खधारा निवायपउरं वास वासिहिंति) એટલું જ નહીં પણ વારંવાર અધિકમાં અધિક ખરાબ રસવાળા મેઘો (અરસમેઘો), વિરસમેઘો-વિરુદ્ધ રસવાળા મેઘો, ખારમેઘો-સાજીના જેવા ખારા સ્વાદવાળા પાણીથી યુક્ત મેઘો, ખાતમેઘો - ખાતના જેવાં રસવાળા મેઘો, અમ્લમેઘો-આંબલી જેવાં ખાટા રસવાળા મેઘો, અગ્નિમેઘો-અગ્નિસમાન દાહ ઉત્પન્ન કરનારા મેઘો, વિદ્યુતમેઘો-વિજળીથી યુક્ત મેઘો, વિષમેઘો-વિષયુક્ત મેઘો, અશનિમેઘો-કરા આદિથી યુક્ત મેઘો, વજ્રમેઘો-વજ્રજેવા ભેદન કરનારા મેઘો, પાણી ન પી શકાય તેવા જળવાળા મેઘો, વ્યાધિ, રોગ અને વેદના ઉત્પન્ન કરનારા મેઘો, અરુચિકર જળ વર્ષાવનારા મેઘો, વરસાદવરસાવશે તેવરનાદ પ્રચંડ પવનથી યુક્ત

कर्बट-मडम्ब-द्रोणमुख-पत्तनाऽऽश्रमसंवाहसंनिवेशगतं जनपदम्, चतुष्पद-गवेलकान्, खेचरान् पक्षिसंघातान, ग्रामारण्यप्रचारनिरतान् त्रसांश्च प्राणान्, बहुप्रकारान् वृक्ष-गुच्छ-गुल्म-लता-वल्ली-तृण-पर्वक-हरितौषधि-प्रवाला-ङ्कुरादींश्च तृणवनस्पतिकायिकान् विध्वंसयिष्यन्ति, पर्वत-गिरि-शिलोच्चय-उत्स्थल-भ्राष्ट्रादींश्च वैताढ्यगिरिवर्जितान् विद्रावयिष्यन्ति, सलिलबिल-गर्त-दुर्ग-विषम-निम्नोन्नतानि च गङ्गासिन्धु-वर्जितानि समीकरिष्यन्ति। तस्यां खलु समायां भारतवर्षस्य भूमेः कीदृशः

(जेणं भारहेवासे गामाऽऽगर-नगर-खेड-कब्वड-मडंबदोणमुह-पट्टणा समसंवाहसंनिवेसगयं जणवयं, चउप्पयगवेलए, खहयरे, पक्खिसंघे,गामारन्नपयारनिरए तसेय पाणे, बहुप्पगारे रुक्खगुच्छा-गुम्मलय वल्लितण पव्वयग हरितोसहिपवालंकुरमादीए य तणवणस्सइकाइए विद्धंसेहिंति) जिससे भारतवर्षमें ग्राम, आकर, नगर, खेट, कर्बट, मडंब, द्रोणमुख, पट्टण और आश्रम संवाह और संनिवेश इनमें रहा हुआ मनुष्य समूह, चतुष्पद महिषी आदि, गवेलकगाय, मेष खेचर पक्षी तथा ग्राम एवं जंगलमें चलते हुए त्रसजीव, अनेकप्रकारके वृक्ष, गुल्म, लताएँ, वेलें, घास, इक्षु, दुर्वा, औषधियां, प्रवाल, अङ्कुर, एवं तृण, वनस्पतियां ये सब नष्ट हो जावेंगी। (पव्वय-गिरि-डोंगर - उत्थल-भट्ठिमाईए य वेयड्ढ गिरिवज्जे विरावेहिंति) वैताढ्य पर्वतको छोडकर बाकीके सब पर्वत, डूंगर, धूलके ऊँचे स्थल, धूलि रहित स्थान ये सब भी नष्ट हो जावेंगे। (सलिल-बिल-गड्ड-दुग्ग-विसम निण्णुन्नयाइं च गंगा सिंधु वज्जाइं समीकरेंहिंति) गंगा और सिंधु नदी को छोडकर बाकी के

હશે અને અત્યંત વેગવાળી જળધારાથી યુકત હશે (जे णं भारहे वासे गामाऽऽगर नगर-खेड-कब्वड-मडंब-दोणमुह-पट्टणा-समसंवाहसंनिवेसगय जणवयं, चउप्पय-गवेलए, खहयरे, पक्खिसंघे, गामारन्नपयारनिरये तसेय पाणे, बहुप्पगारे रुक्ख-गुच्छा, गुम्मलय, वल्ली, तणपव्वयग, हरितोसहिपवालंकुरमादीए य तणवणस्सइकाइए विद्धंसेहिंति) જેને કારણે ભરતક્ષેત્રના ગામ, આકર, નગર, ખેટ, કર્બટ, મડંબ, દ્રોણમુખ, પટ્ટણ અને આશ્રમસંવાહ અને સંનિવેશમાં રહેલા જનસમૂહનો પણ નાશ થશે ગાય, ભેંસ, ઘેટાં આદિ ચોપગાં જાનવરો, ખેચર (પક્ષી), ગામ અને વનમાં ફરતા ત્રસ જીવો વગેરેનો પણ નાશ થશે અનેક પ્રકારનાં વૃક્ષો, ગુલ્મો, લતાઓ, વેલો, ઘાસ, ઈક્ષુ (શેરડી), દુર્વા (દર્ભ), ઔષધિયો, પ્રવાલ, અંકુરો, તૃણ આદિ વનસ્પતિયોનો પણ નાશ થઈ જશે (पव्वय, गिरि, डोंगर, उत्थल, भट्ठिमाईए य वेयड्ढगिरिवज्जे विरावेहिंति) વૈતાઢ્ય પર્વત સિવાયના બાકીના સમસ્ત પર્વતો, ગિરિ, ડુંગર, ધૂળના બનેલા ટેકરાઓ, અને ધૂળરહિત સ્થાનોનો નાશ થશે (सलिल-बिल-गड्ड-दुग्ग-विसम निण्णुन्नयाइं च गंगासिंधुवज्जाइं समीकरेहिंति) ગંગા અને સિંધુ

आकारभावप्रत्यवतारो भविष्यति ? गौतम ! भूमिः भविष्यति अङ्गारभूता, मुर्मुर भूता, क्षारिकभूता, तप्तकटाहभूता, तप्तसमज्योतिर्भूता, धूलिबहुला, रेणुबहुला, पङ्कबहुला, पनकबहुला, चलनीबहुला, बहूनां धरणिगोचराणाम् सत्त्वानां दुर्निष्क्रमा चापि भविष्यति ॥सू० ३॥

टीका—'जंबुद्दीवे णं भंते ! दीवे भारहेवासे इमीसे ओसप्पिणीए, दुसम दुसमाए उत्तमकट्ठपत्ताए भरहस्स वासस्स केरिसए आगारभावपडोयारे

पानी के समस्त निर्झर खड्डे, दुर्गम तथा विषम भूमि में रहे हुए ऊँचे नीचे स्थान सब एक से हो जावेंगे। (तीसे णं समाए भारह वासस्स भूमीए केरिसए आगारभावपडोयारे भविस्सइ) हे भदन्त ! उस छठे कालमें भारतवर्षकी भूमिका आकार भाव प्रत्यवतार कैसा होगा ? (गोयमा) हे गौतम ! (भूमि भविस्सइ, इंगालभूया, मुम्मुरभूया, छारियभूया, तत्तकवेल्लुयभूया, तत्तसमजोइभूया, धूलियबहुला, रेणुबहुला, पंकबहुला, पणगबहुला, चलणिबहुला, बहूणं धरणिगोयराणं सत्ताणं दुन्निक्कम्मा यावि भविस्सइ) उस समय अंगार जैसी, मुर्मुर-कंडेकी अग्नि जैसी, क्षारिकभूत, अत्यन्त तपे हुए लोहेके तवा जैसी, ताप द्वारा अग्नि जैसी, बहुत धूलिवाली, बहुत रजवाली, बहुत कीचडवाली, बहुत शैवाल-काईवाली और जिस पर भूमिगोचर प्राणियोंका चलना बहुत कठिन हो जाय ऐसी दुर्गम भूमि भारतवर्षकी हो जावेगी।

સિવાયની નદીઓ, સમસ્ત ઝરણાંઓ, ખાડા અને દુર્ગમ તથા વિષમ ભૂમિમાં આવેલાં ઊંચા નીચાં સ્થાનો એક સરખા બની જશે (तीसे णं समाए भारहवासस्स भूमिए केरिसए आगारभावपडोयारे भविस्सइ ?) હે ભદન્ત ! તે છઠ્ઠા આરામાં ભારત-વર્ષની ભૂમિનો આકાર ભાવ પ્રત્યવતાર (એટલે કે ભૂમિનું સ્વરૂપ) કેવો હશે? (गोयमा!) હે ગૌતમ ! (भूमि भविस्सइ इंगालभूया, मुम्मुरभूया, छारियभूया, तत्तकवेल्लुय-भूया, तत्तसमजोइभूया, धूलिबहुला, रेणुबहुला, पंकबहुला, पणगबहुला, चलणिबहुला, बहूणं धरणिगोयराणं सत्ताणं दुन्निक्कम्मा यावि भविस्सइ) તે સમયે ભૂમિ અંગાર જેવી, છાણાની અગ્નિજેવી ક્ષારિકભૂત (ભસ્મભૂત) અને તપાવેલા લોઢાના તવા જેવી હશે તાપને લીધે ભૂમિ અગ્નિ જેવી લાગશે, બહુજ રજવાળી, બહુજ ધૂળવાળી, બહુજ કીચડવાળી બહુજ શેવાળવાળી, અને જેના પર સ્થળચર પ્રાણીઓને ચાલવું ઘણું મુશ્કેલ થઈ પડે, એવી દુર્ગમ ભૂમિ તે વખતે બની જશે.

भविस्सइ ?' गौतमः पृच्छति ! जम्बूद्वीपे खलु द्वीपे भारते वर्षे अस्याम् अवसर्पिण्यां पूर्वोक्तलक्षणायाम् दुष्षमदुष्षमायां कालविशेषरूपायां समायाम् उत्तमकाष्ठाप्राप्तायाम् पराकाष्ठावस्थां गतायाम् परमकष्टप्राप्तायां वा भारतस्य वर्षस्य कीदृशः आकारभावप्रत्यवतारः - आकारभावस्य आकृतिलक्षण- पर्यायस्य प्रत्यवतारः आविर्भावः आकारभावप्रत्यवतारो भविष्यति ? भगवानाह-'गोयमा ! कालो भविस्सइ हाहाभूए, भंभाभूए, कोलाहलगभूए'

टीकार्थ- दुःखका अधिकार होनेसे भावि भरतक्षेत्रकी वक्तव्यता सूत्रकारने इस सूत्र द्वारा व्यक्त कि है. इसमें गौतमने प्रभु से ऐसा पूछा है कि-(जंबुदीवे णं भंते ! दीवे भारहे वासे इमीसे ओसप्पिणीए दुसमदुसमाए समाए उत्तमकट्ठपत्ताए भरहस्स वासस्स केरिसए आगार भावपडोयारे भविस्सइ' हे भदन्त ! इस जंबूद्वीप नाम के द्वीप में इस अवसर्पिणी काल के भेदरूप छट्ठे दुःषमदुःषमा काल में जब कि यह अत्यन्त उत्कृष्ट अवस्थाको प्राप्त हो जावेगा अथवा परम काष्टको प्राप्त हो जावेगा. भरतक्षेत्र का कैसा आकार भाव प्रत्यवतार होगा ? आकार भावका तात्पर्य है आकृतिरूप पर्याय और प्रत्यवतारका तात्पर्य है आविर्भाव इससे यह अभिप्राय निकलता है कि इसकालके उत्कृष्ट अवस्था प्राप्त छठे आरे में इस भरतक्षेत्र का आकार कैसा होगा ? इसके उत्तरमें प्रभु उनसे कहते है कि- 'गोयमा' हे गौतम!

ટીકાર્થ- દુઃખનો અધિકાર ચાલી રહ્યો છે. તે કારણે આ સૂત્રમા દુઃષમદુઃષમા કાળના ભારતની ભાવિ સ્થિતિનુ સૂત્રકારે નિરૂપણુ કર્યું છે–

ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે- जंबुद्दीवेणं भंते ! दीवे भारहेवासे इमीसे ओसप्पिणीए दुसमदुममाए समाए उत्तमकट्ठपत्ताए भरहस्स वासस्स केरिसए आगारभावपडोयारे भविस्सइ ?' હે ભદન્ત ! આ જબૂદ્રીપ નામના દ્વીપમાં, અવસર્પિણી કાળના છઠ્ઠા આરારૂપ દુઃષમદુષમાકાળ જ્યારે અત્યન્ત ઉત્કટ અવસ્થએ પહોચ્યો હશે, ત્યારે ભારતવર્ષનો આકાર ભાવ પ્રત્યવતાર કેવો હશે એટલે કે

તે છઠ્ઠા આરામાં ભારતવર્ષનુ સ્વરૂપ કેવું હશે- ત્યાં લોકોની અને પશુપક્ષીની હાલત કેવી હશે? 'આકાર ભાવ' એટલે આકૃતિરૂપ પર્યાય, અને 'પ્રત્યવતાર' એટલે અવિર્ભાવ અથવા પ્રકટ થવાની ક્રિયા આ રીતે આ પ્રશ્નનો ભાવાર્થ એવો નીકળે છે કે 'અવસર્પિણી કાળના ઉત્કૃષ્ટાવસ્થા પ્રાપ્ત છઠ્ઠા આરામા ભારતવર્ષનુ સ્વરૂપ કેવુ હશે ?'

તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે 'गोयमा !' 'હે ગૌતમ'

हे गौतम ! कालो भविष्यति हाहाभूतः दुःखपीडितेन हाहा इति शोकाभि-व्यञ्जकशब्दस्योच्चारणं हाहेति कथ्यते, तद्भूतः प्राप्तः कालः हाहाशब्दव्याप्तः हाहाभूतो भविष्यति-इति पूर्वेणान्वयः, एवमग्रेऽपि, भम्भाभूतः क्लेशपीडित-गवादिभिः 'भंभा' इति शब्दस्योच्चारणं 'भम्भः' इत्युच्यते तद्भूतः प्राप्तः कालः भम्भाशब्दव्याप्तो भविष्यति, एवं कोलाहलभूतः, कोलाहलः आर्त्तिपीडित-पक्षिसमूहध्वनिः तद्भूतः प्राप्तः कोलाहलभूतः कोलाहलव्याप्तो भविष्यति, 'समयाणुभावेण य णं खर फरुस धूलिमइला, दुव्विसहा, वाउला भयंकरा वाया संवट्टगा य वाहिंति' समयानुभावेन समयस्य दुष्षमदुष्षमाकाललक्षणस्य अनुभावेन=प्रभावेण च खलु खरस्पर्शा धूलिमलिनाः खरः=कठोरः स्पर्शो येषां ते तथा धूलिमलिनाः धूलिभिः रजोभिः मलिनाश्च ये वाताः, दुर्विषहाः= दुस्सहाः, व्याकुलाः= अत्यधिकाः, भयङ्कराः=भयजनकाः वाताः संवर्तकाश्च

'कालोभविस्सइ हाहाभूए, भंभाभूए, कोलाहलगभूए' उस समय का काल ऐसा होगा कि जिसमें दुःखोंसे पीडित होकर मनुष्य 'हा हा' ऐसा शोकाभिव्यञ्जक शब्दका उच्चारण करेंगे-क्लेशसे पीडित होकर गाय आदि जानवर 'भं भा' ऐसा शब्द करेंगे, पक्षिगण दुःखित होकर कोलाहल-मचावेंगे। 'समयाणुभावेण य णं खर-फरुस-धूलिमइला, दुव्विसहा, वाउला, भयंकरा, वाया संवट्टगा य वाहिंति' छट्ठे आरे के प्रभाव से ऐसी हवाएँ एवं संवर्तकवायुएँ चलेगी कि जिनका स्पर्श बहुत अधिक कठोर होगा, जो धूलिसे मलिन होगी धूलि जिनमें उडती रहेंगी, जिनका सहन करना बहुत कठिन होगा, प्राणी जिन में २४ घंटे अर्थात् दिन रात आकुल व्याकुल बनते रहेंगे। तृणवकाष्ठ आदिका समूह जिनके प्रबलवेग से इधर

'कालो भविस्सइ हाहाभूए, भंभाभूए, कोलाहलभूए' ते કાળ એવો ભયંકર અને દુઃખમય હશે કે લોકો દુઃખથી વ્યાકુળ થઇને હાહાકાર મચાવી મૂકશે, દુઃખથી આકુળ-વ્યાકુળ થઇને ગાય આદિ જાનવરો ભાંભરવા માંડશે, પક્ષિગણ દુઃખથી વ્યાકુળ થઇને ચીત્કાર મચાવશે 'समयाणुभावेण य णं खर-फरुसधूलिमइला, दुव्विसहा, वाउला, भयंकरा, वाया संवट्टगा य वाहिंति' હે ગૌતમ ! તે છઠ્ઠા આરાના પ્રભાવથી એવા વાયુઓ અને એવા સંવર્તક પવનો ફૂંકાશે કે જેમનો સ્પર્શ અતિશય કઠોર હશે, જેને કારણે અતિશય ધૂળ ઊડતી રહેશે અને તે ધૂળને લીધે દિશાઓ મલિન લાગશે જેને સહન કરવું મુશ્કેલ થઇ પડશે અને જેમા પ્રાણીઓ ચોવીસે કલાક આકુળ વ્યાકુળ થયેલા રહેશે ઘાસ, પાન, કાષ્ટ આદિનો સમૂહ તે પવનની સાથે પ્રબળ વેગથી

तृणकाष्ठादिसंचालकाः वास्यन्ति=मचलिष्यन्ति, 'इह अभिक्खं धूमाहिंति य दिसा समंता रओसला रेणुकलुसतमपडलनिरालोगा' इह अस्मिन् भारतक्षेत्रे अभीक्ष्णं=वारंवारं धूमायिष्यन्ते, धूममुद्वमिष्यन्ति च दिशः समन्तात्=सर्वतः रजस्वलाः=धूलियुक्ताः, रेणुकलुषतमःपटलनिरालोकाः रेणुभिः=धूलिभिः कलुषा मलिनाः, अत एव तमःपटलेन=अन्धकारसमूहेन निरालोकाः आलोकवर्जिताः प्रकाशरहिताः एतादृश्यः दिशो धूमायिष्यन्ते इति पूर्वेणान्वयः, 'समयलुक्खयाए य णं अहियं चंदा सीयं मोच्छंति' समयस्य=कालस्य रूक्षतया च खलु चन्द्रा अधिकम्=अत्यधिकम् शीतं=शैत्यं मोक्ष्यन्ति=वर्षयिष्यन्ति, 'अहियं सूरिया तविस्संति' सूर्या अधिकम् अत्यन्तं तपयन्ति 'अदुत्तरं च णं अभिक्खणं बहवे अरसमेहा, विरसमेहा, खारमेहा, खत्तमेहा, खट्टमेहा, अग्गिमेहा, विज्जुमेहा, विसमेहा, असणिमेहा' अथोत्तरम् अथापरं च खलु अभीक्ष्णम् वारं वारं बहवः अरसमेघाः अमनोज्ञरसा मेघाः, विरसमेघाः,

---

उधरसे उडता रहेगा 'इह अभिक्खं धूमाहिंति य दिसा समंता रओसुला रेणुकलुसतमपडलनिरालोगा' इस भरतक्षेत्रमें उस समय वारंवार समस्त दिशाएँ चारों ओर से धूलियुक्त होकर धूम को उगलेगी और अंधकारसे युक्त बनी हुई वे प्रकाशहीन हो जावेंगी. 'समयलुक्खयाए य णं अहियं चंदा सीयं मोच्छंति' समयकी रूक्षता के कारण चन्द्र अत्यधिक शीतलता वरसावेंगे 'अहिय सूरिया तविस्संति' सूर्य अधिक ताप पहुंचावेगे। 'अदुत्तरं च णं अभिक्खणं बहवे अरसमेहा, विरसमेहा, खारमेहा, खत्तमेहा, खट्टमेहा, अग्गिमेहा, विज्जुमेहा, विसमेहा, असणिमेहा' तथा वारंवार अनेक अरसमेघ-अमनोज्ञरसवाले मेघ, विरसमेघ-नीरसमेघ, क्षारमेघ-साजी आदिके

આમ તેમ ઊડયા કરશે 'इह अभिक्खं धूमाहिंति य दिसा समंता रओसुला रेणुकलुसतमपडलनिरालोगा' આ ભારતવર્ષમાં તે સમયે સમસ્ત દિશાઓ વારંવાર ધૂળથી યુકત થઈને જાણે કે ધુમાડાને નિગાલતી હોય એવી બની જશે, અને ચારે દિશાઓ અંધકારથી યુકત થઈને પ્રકાશહીન બની જશે 'समयलुक्खयाए य णं अहियं चंदा सीय मोच्छंति' સમયની રૂક્ષતાને કારણે ચન્દ્ર અતિશય શીતલતા વરસાવશે 'अहियं सूरिया तविस्संति' અને સૂર્ય અતિશય તાપ આપશે. 'अदुत्तरं च णं अभिक्खणं बहवे अरसमेहा, विरसमेहा, खारमेहा, खत्तमेहा, खट्टमेहा, अग्गिमेहा, विज्जुमेहा, विसमेहा, असणिमेहा,' તથા વારંવાર અરસમેઘ-અમનોજ્ઞ રસવાળા મેઘ, વિરસ મેઘ - નીરસ મેઘ, ક્ષાર મેઘ - ખારા પાણીવાળા મેઘ, ખાતમેઘ,

विकृतरसमेघाः, क्षारमेघाः सर्जीदिक्षाररसदृशमेघाः, खातमेघाः करीपसदृशमेघाः अम्लमेघाः=इम्लिकावदम्लरसयुक्ता मेघाः, अग्निमेघाः अग्निवद्दाहजनका मेघाः, विद्युन्मेघाः, तीव्रविद्युल्लतायुक्ता मेघाः विषमेघाः विषयुक्ता मेघाः, अशनिमेघाः करकादि निपातवत्त्वेन पर्वतविदारकत्वात् वज्रमेघाः, 'अपिवाणिज्जोदगा वाहिरोग-वेदणोदीरणापरिणामसलिला, अमणुन्नपाणियगा' अपातव्योदकाः अपेयजलाः, व्याधि रोग-वेदनोदीरणापरिणामसलिलाः शारीरिक-क्लेशपीडावेदनोत्पादकजलयुक्ताः; अत एव अमनोज्ञपानीयकाः मनोऽरुचिकरजलाः 'चंडानिल पहयतिक्खधारानिवायपउरं वासं वासिहिंति' चण्डानिलेन प्रचण्डवायुना प्रहतानाम्=आहत्यमानानां तीक्ष्णानां वेगवतीनां धाराणां=जलधाराणां निपातप्रचुरां वर्षां मेघा वर्षिष्यन्ति । 'जेणं भारहे वासे गामा-ऽऽगर नगर-निगमखेड-कब्बड-मडंब दोणमुह-पट्टणा-ऽऽसमसंवाहसंनिवेसगयं जणवयं' येन वृष्टिवर्षणेन

समान क्षाररसवाले मेघ, अग्निमेघ-अग्नि के समान दाहजनक मेघ, विद्युन्मेघ-बिजलीसेयुक्त मेघ, विषमेघ०विषयुक्त मेघ, अशनिमेघ-करक-ओला-आदिके गिरानेसे पर्वतों को विदारण करनेवाले मेघ-वज्रमेघ, 'अपिवणिज्जोदगा वाहिरोग - वेदणोदीरणा परिणामसलिला अमणुन्नपाणियगा' अपेय जलवाले मेघ, शारीरिक क्लेष, पीडा और वेदनाके उत्पादक जलवाले मेघ अत एव मनको अरुचिकारक है जल जिन्हों का ऐसे मेघ 'चंडानिल पहय तिक्खधारा निवायपउर वासं वासिहिंति' वर्षाको वरसावेंगे-जो वर्षा प्रचण्ड पवन से प्रहत और मूसलधारासे प्रचुर होगी । 'जे णं भारहेवासे गामाऽऽगरनगर निगम खेडकब्बडमडंबदोणमुहपट्टणासमसंवाहसंनिवेसगयं जणवय' जिस से भारतवर्ष में

(છાણના જેવા સ્વાદવાળા મેઘ) અમ્લ મેઘ – આમલી જેવા ખાટા પાણીવાળા મેઘ, અગ્નિ મેઘ – આગની જેમ દાહજનક મેઘ, અશનિ મેઘ – કરા આદિથી યુક્ત મેઘ, વજ્ર મેઘ – પર્વતોનું વિદારણ કરનારા મેઘ, વિદ્યુત્મેઘ – વિજળીથી યુક્ત મેઘ, વિષ મેઘ– વિષ યુક્ત પાણીવાળા મેઘ, 'अपिवणिज्जोदगा, वाहिरोग – वेदणोदीरणा परिणामसलिला अमणुन्न पाणियगा' અપેય (પી ન શકાય એવા) જળવાળા મેઘ, શારીરિક ક્લેશ, પીડા અને વેદના ઉત્પન્ન કરનારા જળવાળા મેઘ, અરુચિકર જળવાળા મેઘ, चंडानिल पहय तिक्खधारा निवायपउरं वास वासिहिंति ' વરસાદ વરસાવશે. જે વર્ષા સાથે પ્રચંડ પવન ફૂંકાતો હશે અને જે વર્ષા અતિશય મોટી ધારે-મૂશળધાર-વરસતો હશે.

'जे णं भारहे वासे गामाऽऽगर, नगर, निगमखेड, कब्बड, मडंब, दोणमुह

भारते वर्षे भरतक्षेत्रे ग्रामाऽऽकर-नगर-निगम-खेट-कर्वट-मडम्ब-द्रोणमुख-पत्तना श्रम-संवाहसंनिवेशगतं जनपदं जनसमूहम् 'चउप्पय-गवेलए, खहयरे पक्खिसंघे, गामाऽरन्न-पयारनिरए तसे य पाणे' चतुष्पदाः महिष्यादयः, गवेलकाः गावः एलकाः उरभ्राः मेषाः, तान् इत्यर्थः, खेचरान् पक्षिसंघातान् ग्रामारण्य-प्रचारनिरतान् त्रसांश्च प्राणान्; तथा 'बहुप्पगारे रुक्ख-गुच्छ-गुम्म-लय-वल्लि-तण-पव्वग-हरितोसहि-पवालं-कुरमादीए य तणवणस्सइकाइए विद्धंसेहिंति' बहुप्रकारान् वृक्षाः आम्रादयः, गुच्छाः=वृन्ताकीप्रभृतयः, गुल्माः= नवमालिकादयः, लताः=अशोकलतादयः, वल्लयः वालुङ्क्यादयः, तृणानि= वीरणादीनि, पर्वकाः इक्षुप्रभृतयः, हरितानि=दूर्वादीनि, औषध्यः फलपाकान्ताः

ग्राममें रहनेवाले, आकर (खान) में रहने वाले, नगरमें रहने वाले, खेटमें रहने वाले, कर्बटमें रहनेवाले, मडम्बमें रहने वाले, द्रोणमुखमें रहने वाले, पट्टणमें रहने वाले, आश्रम में रहने वाले, इन सब का विध्वंस होगा तथा 'चउप्पय गवेलए-खहयरे पक्खिसंघे-गामारन्न-पयारनिरए तसे य पाणे' चतुष्पद - चौपाये महिषी आदिकों का, गायोंका एलक-उरभ्रमेषोंका, आकाशचारी-पक्षिटोलियोंका ग्राम और जंगल वगैरहमें चलते फिरते हुए त्रस जीवों का 'बहुप्पगारे रुक्ख-गुच्छ-गुल्म-लय-वल्लि-तण-पव्वयग-हरितो-सहि-पवालंकुरमाईए य तण वणस्सइकाइए विद्धंसेहिंति' अनेक प्रकार के द्वीन्द्रिय जीवों का, आम्रादि वृक्षो का वृन्ताकी आदि गुच्छोंका, नवमल्लिकादि गुल्मों का, अशोकलता आदि लताओंका, वालुङ्की आदि वेलोंका, वीरण आदि तृणोंका, इक्षु आदि पर्वतोंका, दुर्वाआदि हरित घासका, शाली आदि

पट्टणासमसंवाहसन्निवेसगयं जणवयं' જે વર્ષાને કારણે ગામમા આકરમા(ખાણમાં),નગરમાં, ખેટમાં, કર્બટમા, મડમ્બમાં, નિગમમા દ્રોણમુખમા, પટ્ટણમા અને આશ્રમોમા રહેનારા જન-ગણનો વિધ્વંસ થશે તથા 'चउप्पयगवेलए, खहयरे, पक्खीसंघे गामारन्न-पयार निरए तसे य पाणे' ભેંસ, ગાય આદિ ચોપગા પ્રાણીઓનો, ઘેટાંઓનો, આકાશમાં ઊડનારાં પક્ષીસમૂહોનો, ગામોમા અને વનોમા હરતા ફરતા ત્રસ જીવોનો પણ વિનાશ થશે 'बहुप्पगारे रुक्ख-गुच्छ-गुल्म-लय-वल्लि-तण-पव्वयग-हरितोसहि-पवालंकुरमादीए य तण वणस्सइकाइए विद्धसेहिंति' અનેક પ્રકારના દ્વીન્દ્રિય જીવોનો, આમ્રાદિ વૃક્ષોનો, વૃન્તાકી (રીંગણી) આદિ ગુચ્છોનો, નવમલ્લિકા આદિ ગુલ્મોનો, અશોકલતા આદિ લતાઓનો, વાલુંકી આદિ વેલોનો, વીરણ આદિ તૃણોનો ઇક્ષુ (શેરડી) આદિ પર્વગોનો (સાંઠાઓ) દુર્વાદિ હરિત ઘાસનો, શાલી આદિ ધાન્યનો,

शाल्यादयः, प्रवालाः=पल्लवादयः, अङ्कुराः=शाल्यादिवीजसूचयः, ते आदौ येषां तान् च आदिशब्दात् कदलीकमलादिकान्, तृणवनस्पतिकायिकान् बादरवनस्पतिप्रभृतीन् विध्वंसयिष्यन्ते=विनाशं प्रापयिष्यन्ति, 'पव्वय-गिरि-डोंगर-उत्थल-भट्टिमादीए य वेयड्ढगिरिवज्जे विद्दाविहिंति' पर्वताःशैलाः, गिरयः=पर्वतविशेषाः, डोंगराः=लघुपर्वताः उत्स्थलानि उन्नतानि धूलिस्थलानि उत्थलानि धूलिपर्वताः भ्रष्ट्राः=पांशुवर्जितभूमयः ते आदौ येषां तांश्च आदिशब्दात् प्रासादशिखरादिकान् वैताढ्यगिरिवर्जान् वैताढ्यगिरिं मुक्त्वा शेषान् सर्वान् विद्रावयिष्यन्ते विनाशयिष्यन्ति । 'सलिलबिल-गड्ड-दुग्ग-विसम-निण्णु-न्नयाइं च गंगासिंधुवज्जाइं समीकरेहिंति' सलिलविलानि जलनिर्झरान्, गर्तान्, दुर्गाणि खातिकाप्राकारान्, विषमाणि=विषमभूमि-

---

का, औषधियोंका, पल्लव आदिकों का, कदली कमल आदि शाली वगैरह बीज सूचियों का और बादर वनस्पति आदि रूप तृण वनस्पतिकायिकों का विध्वंस होगा 'पव्वय-गिरि-डोंगर-उत्थल-भट्टिमाईए य वेयड्ढगिरिवज्जे विरावेहिंति' पर्वतों का, गिरियों का, डुंगरोंका, ऊंचे धूलियुक्त स्थानोंका-धूलि पर्वतोंका, पांशु (धूलि) वर्जित भूमिका, प्रासाद, शिखर आदि का, विनाश होगा, पर्वतादिकों में विनाश से केवल वैताढ्यगिरि ही बचा रहेगा, क्रीडाशैलों का नाम पर्वत है । पर्वत विशेषो का नाम गिरि है । लघु पर्वतों का नाम डूंगर है । पांशु-धूलिरहित भूमि का नाम भ्रष्ट्र है । 'सलिलबिल गड्ढ-दुग्ग-विसमनिण्णुन्नयाइं च गंगासिन्धुवज्जाइं समीकरेहिंति' गंगा और सिन्धु नदीको छोडकर बाकीके पानी झरने, खड्ढे, खातिका के प्राकार (खाईके पासके कोट) तथा विषम भूमिमें रहे हुए ऊंचे नीचे

ઓષધિયોનો, પાન આદિકોનો, કદલી, કમલ આદિ બીજાંકુરોનો, અને બાદર વનસ્પતિ રૂપ આદિ તૃણ વનસ્પતિકાયિકોનો પણ વિનાશ થશે.

'पव्वय, गिरि-डोंगर-उत्थल-महिमाईए य वेयड्ढगिरिवज्जे विरावेहिंति' પર્વતોનો, ગિરિઓનો, ડુંગરાનો, ધૂળયુક્ત ઊંચા ટેકરાઓનો ધૂળ રહિત ભૂમિનો, પ્રસાદ, શિખર આદિનો વિનાશ થશે તે વિનાશમાથી ફક્ત વૈતાઢ્યગિરિજ બચી જશે. ક્રીડાશૈલોને પર્વતો કહે છે, પર્વત વિશેષોને ગિરિ કહે છે, નાના પર્વતોને ડુંગરો કહે છે. ધૂળરહિત ભૂમિને 'ભ્રષ્ટ્ર' કહે છે 'सलिलविल-गड्ड-दुग्ग-विसमनिण्णुन्नयाइं च गंगासिंधुवज्जाइं समीकरेहिंति' ગંગા અને સિંધુ નદી સિવાયની નદીઓ, પાણીનાં ઝરણાઓ, ખાડા, ખાઈની પાસેના કોટ, તથા વિષમ ભૂમિકામાં રહેલાં ઊંચાં નીચાં

स्थितानि निम्नोन्नतानि च स्थलानि गङ्गासिन्धुवर्जाणि समीकरिष्यन्ति, मेघवर्षणेन विषमाः समा भविष्यन्ति-इति भावः। गौतमः पृच्छति-'तीसे णं भंते! समाए भारहवासस्स भूमीए केरिसए आगारभावपडोयारे भविस्सइ?' हे भदन्त! तस्यां खलु समायां दुष्षमदुष्षमायां भारत-क्षेत्रस्य भूमेः कीदृशः आकारभावप्रत्यवतारः आकारभावप्रादुर्भावः भविष्यति=सम्पत्स्यते? भगवानाह-'गोयमा! भूमी भविस्सइ इंगालभूया, मुम्मुरभूया, छारियभूया, तत्तकवेल्लुय भूया' हे गौतम! भूमिः भविष्यति अङ्गारभूता=निर्धूमाग्निमयी; मुर्मुरभूता=तुषाग्निमयी. क्षारिकभूता भस्मभूता, तप्तकवेल्लकभूता संतप्तलोहतापिकामयी, 'तत्तसमजोईभूया, धूलिवहुला,

स्थल ये सब एकसे बराबर हो जायेगे। मेघके वर्षणसे विषम स्थान सब सम हो जायेगे।

अब गौतम स्वामी प्रभुसे पूछते हैं कि- 'तीसे णं भंते! समाए भारहवासस्स भूमिए केरिसए आगारभावपडोयारे भविस्सइ' हे भदन्त! उस दुष्षमदुष्षमाकालमें भूमिका आकारभाव प्रत्यवतार कैसा होगा? इसके उत्तरमें प्रभु उनसे कहते हैं 'गोयमा' हे गौतम! भूमीभविस्सइ इंगलभूया, मुम्मुरभूया, छारियभूया, तत्तकवेल्लुयभूया' उस समयकी भूमि निर्धूम अग्नि जैसी अङ्गारभूत होगी, तुषकी अग्नि जैसी मुर्मुरभूत होगी, क्षारिकभूत - भस्मभूत होगी, संतप्त लोहेके तवे जैसी गरम होगी, 'तत्तसमजोइ भूया' तप्त अग्नि जैसी दाहजनक होगी, 'धूलिबहुला' धूलि बहुल होगी, 'पंकबहुला'

સ્થળો, એ બધા સ્થાનો એક સરખા-સમતલ બની જશે અતિશય વર્ષાને કારણે સમસ્ત વિષમ સ્થાનો સમતલ થઈ જશે

હવે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને પૂછે છે કે- 'तीसे णं भंते! समाए भारहवासस्स भूमिए केरिसए आगारभावपडोयारे भविस्सइ?' હે ભદન્ત! તે દુઃષમદુઃષમા કાળમાં ભારતવર્ષની ભૂમીનો આકાર ભાવ પ્રત્યવતાર કેવો હશે? એટલે કે તે કાળે ભૂમિનું સ્વરૂપ કેવું હશે? તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે- 'गोयमा!' હે ગૌતમ! 'भूमि भविस्सइ इंगालभूया, मुम्मुरभूया, छारियभूया, तत्तकवेल्लुयभूया' તે કાળે ભૂમિ નિર્ધૂમ અગ્નિના જેવી અંગારભૂત હશે, તુષના (ડાગરનુ ભૂસુ) અગ્નિ જેવી મુર્મુરભૂત (છાણાનો ખોટાવરો) હશે, ક્ષારિકભૂત (ભસ્મીભૂત) હશે, અને તપાવેલા લોઢાના તવા જેવી ગરમ હશે 'तत्तसमजोइभूया' તપાવેલી અગ્નિના જેવી દઝાડનારી હશે, 'धूलिवहुला' ઘણીજ ધૂળથી યુક્ત હશે, 'पंकवहुला,' અતિશય

'रेणुवहुला, पंकबहुला, पणगवहुला, चलणिवहुला' तप्तेन समा तुल्या ज्योतिषा अग्निना भूता इति तप्तसमज्योतिर्भूता धूलिवहुला, रेणुवहुला सूक्ष्मधूलिवहुला अधिकवालुका, पङ्कवहुला कर्दममयी, पनकवहुला अधिकशैवाला, चलनिवहुला अधिकछिद्रवत्त्वेन दुर्गमा भूमिः भविष्यतीति पूर्वेण योगः पुनश्च सा भूमिः 'वहूणं धरणिगोयराणं सत्ताणं दुन्निक्कमा यावि भविस्सइ' वहूनां धरणिगोचराणां सत्वानां दुर्निष्क्रमा दुःखेन नितरां गमनयोग्या चाऽपि भविष्यति ॥सू० ३॥

भाविभरतक्षेत्रीयमनुष्यावस्थावक्तव्यता ।

पुनर्भाविभरतक्षेत्रीयमनुष्यदशावक्तव्यतामाह-'तीसे णं भंते' इत्यादि।

मूलम्-'तीसेणं भंते ! समाए भारहे वासे मणुयाणं केरिसए आगारभावपडोयारे भविस्सइ ! गोयमा ! मणुया भविस्संति दुरूवा, दुव्वण्णा, दुग्गंधा, दुरसा, दुप्फासा, अणिट्ठा अकंता, जाव-अमणामा, हीणस्सरा, दीणस्सरा, अणिट्ठस्सरा, जाव-अमणामस्सरा, अणादेज्जवयणपच्चायाया, निल्लज्जा, कूड-कवड-कलह-वंध-वेरनिरया, मज्जायातिक्कमप्पहाणा, अकज्ज-

---

कीचड वहुल होगी, 'पणग बहुला' शैवाल बहुल होगी, 'चलणिबहुला' अधिक छिद्रोंवाली हो जाने के कारण वह चलनेमें दुर्गम होगी तथा 'बहुणं धरणिगोयराणं सत्ताणं दुन्निकमा यावि भविस्सइ' जो भूमिगोचर प्राणी इस पर चलेंगे भी तो उन्हें चलने फिरनेमें बड़ा भारी कष्ट होगा इस प्रकार उस समयकी भूमि गमनके अयोग्य बन जावेगी ॥ सू० ३ ॥

કીચડવાળી હશે, 'पणगवहुला' ઘણીજ શેવાળવાળી હશે, 'चलणी बहुला' અધિક છિદ્રોથી યુક્ત થઈ જવાને કારણે ચાલવામા દુર્ગમ હશે, તથા वहूणं धरणिगोयराणं सत्ताणं दुन्निक्कमा यावि भविस्सइ'.

જે સ્થળચર પ્રાણીઓ તે ભૂમિ પર ચાલશે, તેમને ચાલવામાં ઘણી ભારે મુશ્કેલી પડશે આ રીતે તે કાળે ભરતક્ષેત્રની જમીન ગમન કરવાને (હરવા ફરવાને) યોગ્ય રહેશે નહી. ॥ સૂ ૩ ॥

निच्चुज्जया, गुरुनियोयविणयरहिया य, विकलरूवा, परूढ-नह-केस-मंसु-रोमा, काला, खर-फरुसझामवन्ना, फुट्टसिरा, कविल-पलियकेसा, बहुण्हारूसंपिणद्ध-दुद्दंसणिज्जरूवा, संकुडियवलीतरंगपरिवेढियंगमंगा, जरापरिणयव्व थेरगनरा, पविरलपरिसडियदंतसेढी, उब्भडघडयमुहा विसमणयणा, वंकनासा, वंकवलीविगयभेसणमुहा, कच्छूकसराभिभूया, खर-तिक्खनख-कंडइय - विक्खयतणू, दद्दूकिडिम - सिंज्झ-फुडिय-फरुसच्छवी, चित्तलंगा, टोलागिइ-विषमसंधि-बंधण-उक्कुडुअट्ठिगविभत्त-दुब्बला, कुसंघयण-कुप्पमाण - कुसंठिया, कुरूवा, कुट्ठाणासण-कुसेज्ज-दुब्भोइणो, असूइणो, अणेगवाहिपरिपीलियंगमंगा, खलंत-वेज्झब्भलग, निरुच्छाहा, सत्तपरिवज्जिया, विगयचेट्ठ-नट्ठतेया, अभिक्खणं सीय-उण्ह-खर फरुसवायविज्झड्डियमलिणपंसुरयगुंडियंगमंगा, बहुकोहमाण-माया, बहूलोभा, असुहदुक्खभागी; ओसन्नधम्मसण्णसम्मत्त-परिभट्ठा, उक्कोसेणं रयणिप्पमाणमित्ता, सोलस-वीसइ-वास-परमाउसो, पुत्तनत्तुपरियालपणयबहुला, गंगासिंधूओ महानईओ, वेयड्ढंच पव्वयं निस्साए बावत्तरिं निओया बीयं बीयमेत्ता; बिलवासिणो भविस्संति ॥ सू० ४ ॥

छाया—तस्यां खलु भदन्त ! समायां भारते वर्षे मनुष्याणाम् कीदृशः आकारभावप्रत्यवतारो भविष्यति ? गौतम ! मनुष्या भविष्यन्ति दूरूपाः,

दुर्वर्णाः, दुर्गन्धाः, दूरसाः, दुःस्पर्शाः, अनिष्टाः अकान्ताः, यावत्-अमनोमाः, हीनस्वराः, दीनस्वराः, अनिष्टस्वराः यावत्-अमनोमस्वराः, अनादेयवचन प्रत्यायाताः, निर्लज्जाः, कूट-कपट-कलह-वध-वन्ध-वैरनिरताः, मर्यादातिक्रम-

भाविभरतक्षेत्रीय मनुष्यावस्थावक्तव्यता—

'तीसे णं भंते ! समाए भारहे वासे' इत्यादि ।

सूत्रार्थ—(तीसे णं भंते ! समाए भारहे वासे मणुयाणं केरिसए आगारभावपडोयारे भविस्सइ) हे भदन्त ! उसकालमें भरतक्षेत्रमें मनुष्योंके आकारभावका आविर्भाव कैसा होगा ? अर्थात् भरत क्षेत्रकी वर्णादि पर्याय कैसी होगी ? (गोयमा) हे गौतम ! (मणुया भविस्संति दुरूवा, दुवन्ना, दुग्गंधा, दुरसा, दुफासा अणिट्ठा, अकंता जाव अमणामा, हीणस्सरा, दीणस्सरा अणिट्ठस्सरा, जाव अमणामस्सरा, अणादेज्जवयणपच्चायाया, निलज्जा, कुडकवडकलहवहबंधवेर निरया, मज्जायातिक्कमप्पहाणा) उस समयके मनुष्य ऐसे होंगे कि जिनकारूप खराब होगा, वर्ण खराब होगा, गंध खराब होगा, स्पर्श खराब होगा । वे अनिष्ट, अकान्त यावत् अमनोम मनको न रुचे ऐसे होंगे । उनका स्वर हीन, दीन, अनिष्ट और यावत् अमनोम होगा वचन उनके अनादेय और जन्म उनका निरर्थक होगा । वे विलकुल लज्जारहित होंगे, कूटनीतिमें, कपट करनेमें, कलहकरनेमें,

ભાવિ ભરતક્ષેત્રીય મનુષ્યાવસ્થાની વક્તવ્યતા—

'तीसे णं भंते ! समाए भारहेवासे' ઇત્યાદિ—

સૂત્રાર્થ— (तीसे णं भंते ! समाए भारहेवासे मणुयाणं केरिसए आगारभावपडोयारे भविस्सइ ?) હે ભદન્ત ! તે દુઃષમદુઃષમા કાળમાં ભારત વર્ષમાં મનુષ્યોના આકાર ભાવનો આવિર્ભાવ કેવો હશે ? એટલે કે તેમના શરીર, રૂપ, ગુણ આદિનું સ્વરૂપ કેવું હશે ? (गोयमा!) હે ગૌતમ ! (मणुया भविस्संति दुरूवा, दुवन्ना, दुग्गंधा, दुरसा, दुफासा, अणिट्ठा, अकंता जाव अमणामा, हीणस्सरा, दीणस्सरा अणिट्ठस्सरा जाव अमणामस्सरा, अणादेज्जवयणपच्चायाया, निलज्जा, कुडकवड - कलह - वहबंध - निरया, मज्जायातिक्कमप्पहाणा) તે સમયના મનુષ્યો ખરાબ રૂપવાળા, ખરાબ વર્ણવાળા, ખરાબ ગંધવાળા અને ખરાબ સ્પર્શવાળા હશે. તેઓ અનિષ્ટ, અકાન્ત, (यावत्) અમનોમ (મનને ગમે નહીં એવા) હશે. તેમનો સ્વર હીન, દીન, અનિષ્ટ (यावत्) અમનોમ (અણગમો થાય એવો) હશે. તેમનાં વચન અનાદેય હશે અને તેમનો જન્મ નિરર્થક હશે. તેઓ બિલકુલ લજ્જા રહિત હશે, અને કૂટનીતિ, કપટ, કલહ, વધ બંધ અને શત્રુતા કરવામાં સદા લીન રહેશે.

प्रधानाः, अकार्यनित्योद्यताः गुरुनियोगविनयरहिताश्च, विकलरूपाः, प्ररूढनख-केशश्मश्रुरोमाणः, कालाः, खरपरुषध्यामवर्णाः, स्फुटितशिरसः, कपिलपलित केशाः, बहुस्नायुसंपिनद्धदुर्दर्शनीयरूपाः, संकुचितवलितरङ्गपरिवेष्टिताङ्गोपाङ्गाः, जरापरिणता इव स्थविरनराः, प्रविरलपरिशटितदन्तश्रेणयः, दुर्भर-घटमुखाः, विषमनयनाः, वक्रनासाः, वक्रवालिविकृत-भीषणमुखाः, कच्छु-कशराभिभूताः, खर-तीक्ष्ण-नखकण्डूयनविक्षततनवः, दद्रु किटिभसिध्म-

वध करनेमें, बध करनेमें, एवं शत्रुता करनेमें नित्य तत्पर रहेंगे। मर्यादाका अतिक्रमण करना उनका प्रधान कार्य रहेगा। (अकज्ज-निच्चुज्जया गुरुनियोगविणयरहिया य विकलरूवा, परूढ-नह-केस मसु-रोमा, काला, खरफरुसझामवन्ना, फुट्टसिरा, कविलपलिय-केसा, बहुण्हारुसंपिणद्धदुदंसणिज्जरूवा, संकुडियवलीतरंगपरिवेढिय-गमंगा) अकार्य करनेमें वे नित्य उद्यत रहेंगे। गुरुजनोंकी अवश्य करने योग विनय से वे रहित रहेंगे। उनकारूप बेडौल होगा। इनके नख, केश, दाढीके बाल और मूछों के बाल बढे रहेंगे। ये अत्यन्तकाले, कठोरस्पर्शवाले, धूमके जैसे वर्णवाले, बिखरे हुए बालों काले, कपिल पलित केशोंवाले, अनेक स्नायुयों से संबद्ध होनेके दुर्दर्शनीयरूपवाले, आडे टेढे अंगोवाले-वलितरंगोसे परिवेष्टित अंगो-पाङ्गोवाले होंगे (जरा परिणयव्व, थेरगनरा, पविरलपरिसडिय दंतसेढी, उब्भडघडयमुहा, विसमणयणा, वंकनासा, वंकवली विगय भेसणमुहा, कच्छू कसराभिभूया 'खर-तिक्खनख कडूइय विक्खय

તેઓનુ મુખ્ય કાર્ય મર્યાદાઓનુ ઉલ્લંઘન કરવાનુ હશે (अकज्जनिच्चुज्जयागुरु नियोयविणयरहिया य, विकलरूवा, परूढ - नह-केस - मंसु - रोमा-काला, खरफरुस-झामवन्ना, फुट्टसिरा, कविल - पालियकेसा, बहुण्हारुसंपिणद्ध - दुदंसणिज्जरूवा, संकुडियवली तरंग परिवेढियंगमंगा) તેઓ નહીં કરવા યોગ્ય કાર્ય કરવાને સદા તત્પર રહેશે, ગુરુજનોચિત વિનયથીએટલે કે વડિલો પ્રત્યે કરવા યોગ્ય વિનયથી તેઓ રહિત હશે. તેમનાં નખ, કેશ, અને દાઢી-મૂછના વાળ વધેલા રહેશે તેઓ અત્યન્ત કાળા, કઠોર સ્પર્શવાળા, ધૂમસમાન વર્ણવાળા, વેરવિખેર કેશોવાળા, દુર્બળ (પીળાશ પડતાં) કેશોવાળા, અનેક સ્નાયુઓનો સબદ્ધ હોવાને લીધે દુર્દર્શનીય (બેડોળ) રૂપવાળા, વક્ર અંગોવાળા, અને કરચલીથી યુકત અંગોપાંગોવાળા હશે (जरा परिणयव्व, थेरगनरा पविरल-परिसडिय-दंतसेढी, उब्भडधडयमुहा विसमणयणा. वंकनासा, बकवली विगयभेसणमुहा, कच्छूकसराभिभूया. खरतिक्खनखकडूइय

स्फुटितपरुषच्छवयः, चित्रलाङ्गाः, टोलाकृतिविषमसन्धि बन्धनो-त्कुटुकास्थिक-विभक्तदुर्बलाः, कुसंहनन-कुप्रमाण कुसंस्थिताः, कुरूपाः, कुस्थानासन-कुशय्या-कुभोजिनः, अशुचिनः, अनेकव्याधिपरिपीडिताङ्गोपाङ्गाः, स्खलद्विह्वलगतयः,

तणू-दद्दूकिडिम-सिज्झ - फुडिय - फरुसच्छवी, चित्तलंगा, टोलागिइ-विसमसंधि-बंधण-उक्कुड अट्ठिग विभत्त-दुब्बला, कुसंघयण-कुप्पमाण कुसंठिया, कुरूवा, कुट्ठाणासण-कुसेज्ज-कुभोइणो) वृद्धपुरुष जैसी इनकी शारीरिक अवस्था होगी इनकी दंतपंक्ति विरल और सडी हुई जैसी होगी घडेके नीचे के भाग जैसा दबा हुआ इनका भयंकर चपटा मुख होगा दोनों नेत्र इनके विकराल होंगे। नाक इनकी टेढी होगी। ये स्वयं भी टेढे होंगे और शरीर इनका झुरियों से व्याप्त रहेगा इनके मुखकी रचना वक्र और वलियों से विकृत होनेके कारण भय उपजावे ऐसी होगी। वे छाजन और दाद से सदा व्याप्त रहेंगे कठिन और तीक्ष्ण नखोंद्वारा दाद आदिको खुजानेके कारण ये बहुत ही भद्दे शरीरवाले या व्रणवाले दिखलावेंगे दद्रु और एक प्रकारके किडिम कोढसे तथा सिध्म से हुआ इनके शरीरकी खाल बिलकुल फटी हुई सी रहेगी और वह बडी कठोर होगी इनके अवयव विचित्र होंगे पिशाच के समान भयप्रद इनकी

विक्खयतणू दद्दुकिडिम-सिज्झ-फुडिय-फरुसच्छवी. चित्तलंगा. टोलागिइ विषमसंधि-बंधण. उक्कुड अट्ठिगविभत्त-दुब्बला कुसंघयणकुप्पमाण, कुसंठिया. कुरूवा, कुट्ठाणासणकुसेज्जकुभोइणो)

તેમના શરીરની હાલત વૃદ્ધ પુરૂષના જેવી હશે. તેમની દંતપંક્તિ વિરલ અને સડેલી હોય એવી હશે ઘડાના નીચેના ભાગ જેવું દબાયેલું અને ચપ્પટ એમનું મુખ ઘણું ભયંકર લાગતું હશે તેમની બન્ને આંખો વિકરાળ હશે. તેમનુ નાક વાકું હશે તેઓ પોતે પણ વક્રતાયુક્ત હશે તેમનુ શરીર કરચલીથી છવાયેલું હશે, તેમના મુખની રચના વક્ર, અને કરચલીઓ વાળી હોવાથી અત્યંત ભયપ્રેરક હશે તેમના શરીર પર સદા ખસ, ખુજલી આદિ ચામડીના દર્દો થશે કઠણ અને તીક્ષ્ણ નખોદ્વારા ખુજલી આદિ વાળા ભાગને ખંજવાળવાને લીધે તેઓના શરીર ઘણાજ ગંદા અને વ્રણ (જખમ) વાળા દેખાશે. દાદર, કિટિમ (એક પ્રકારનો ચામડીનો રોગ) અને કોઢથી તેમનાઃ શરીરની ચામડી બિલકુલ ફાટી ગઇ હોય એવી લાગશે, અને તે ઘણી કઠોર સ્પર્શવાળી હશે. તેમના અંગો વિચિત્ર હશે પિશાચના જેવો ભયપ્રદ તેમનો દેખાવ હશે તેઓ વિષમ

निरुत्साहाः, सत्त्वपरिवर्जिताः, विगतचेष्ट-नष्टतेजसः, अभीक्ष्णं शीतोष्णखर-परुषवातविज्झडिय(व्याप्त)मलिनपांशुरजोगुण्डिताङ्गोपाङ्गाः, बहुक्रोधमानमायाः, बहुलोभाः, असुख-दुःखभागिनः, अवसन्नधर्मसंज्ञासम्यक्त्वपरिभ्रष्टाः, उत्कृष्टेन

आकृति होगी शारीरिक संधिबंध इनका निम्नोन्नत होगा। यथा स्थान नहीं रहनेके कारण अलग२ रूपसे प्रतीत होनेवाली इनकी हड्डीयां होगी, ये बिलकुल कमजोर होंगे, इनका संहनन कुत्सित और प्रमाणहीन होगा। इनके अवयवोंकी आकृति कुत्सित होगी अर्थात् संस्थान इनका खराब होगा। रूप भी इनका अच्छा नहीं होगा। ये खराब स्थानवाले और खराब आसनवाले होंगे। खराबशय्यावाले और खराब भोजन वाले होंगे। (असुइणोअणेगवाहिपरिपीलियंगमंगा, खलंत वेब्भवगईनिरुच्छाहा, सत्तपरिवज्जिया) खराबविचारवाले होंगे। प्रत्येक अंग जिनके अनेक व्याधियोंसे पीडित हो रहे हैं ऐसे ये होंगे। इनकी चाल स्खलनायुक्त और विह्वलतायुक्त होगी। उत्साहहीन और उद्यम-हीन ये होंगे। आत्मबल इनमें नहीं होगा. (विगयचेट्ठा, नट्ठतेया, अभिक्खणं सीय–उण्ह–खर – फरुस – वायविज्झडियमलिणपंसुरय गुंडियंगमंगा) विकृत चेष्टाओंसे युक्त, तेजरहित, वार वार शीत, उष्ण, तीक्ष्ण, एवं कठोर पवनसे ये व्याप्त रहेंगे। (बहुकोह–माण–

(ઊંચા નીચા) સંધિ બંધનવાળા હશે તેઓ અસંબદ્ધ હાડકાવાળા હશે તે કારણે યથાસ્થાને નહીં રહેવાને કારણે તેમના અસ્થિ અલગ અલગ નજરે પડતાં હશે તેઓ બિલકુલ કમજોર હશે તેમનું સંહનન કુત્સિત [ઘૃણાજનક] અને પ્રમાણ રહિત હશે તેઓ કદરૂપા હશે તેમના રહેઠાણો ખરાબ હશે ઉઠવા બેસવાના આસનો ખરાબ હશે. તેમને સુવાના સ્થાનો ખરાબ હશે અને તેમનું ભોજન પણ ખરાબ હશે (असुइणो अणेगवाहिपरिपीलियंगमंगा. खलंत. वेब्भवगई. निरुच्छाहा. सत्तपरिवज्जिया तेमनां विचारो ખરાબ હશે તેમના પ્રત્યેક અંગ અનેક વ્યાધિઓથી યુકત હશે તેઓ સ્થિર પગલે ચાલી શકતા નહીં હોય અને ગભરાટ અથવા વિહ્વલતાથી ચાલતા હશે, તેઓ ઉત્સાહહીન અને ઉદ્યમહીન હશે અને તેમનામાં આત્મબળ તો હશે જ નહી (विगयचेट्ठा, नट्ठतेया. अभिक्खणं सीय-उण्ह-खर-फरुसवायविज्झडियमलिणपंसु रयगुंडियंगमंगा) તેઓ વિકૃત ચેષ્ટાઓવાળા અને તેજ રહિત હશે વારવાર શીત, ઉષ્ણ, તીક્ષ્ણ, અને કઠોર પવન તેમને સહન કરવો પડશે. તેમના અંગ ધૂળથી મલિન અને રજથી ખરડાયેલા હશે (बहुकोहमाण माया बहु लोभा असुहदुक्खभागी

रत्निप्रमाणमात्राः, षोडशविंशतिवर्षपरमायुषः, पुत्रनप्तृपरिवारप्रणयबहुलाः, गङ्गासिन्धू महानद्यौ वैताढ्यं च पर्वतं निश्राय द्वासप्ततिः नियोगा क्षेत्राणि (बिलानि) बीजं बीजमात्राः बिलवासिनो भविष्यन्ति ॥सू० ४॥

टीका-'तीसे णं भंते ! समाए भारहे वासे मणुयाणं केरिसए आगार भावपडोयारे भविस्सइ ?' हे भदन्त ! तस्यां खलु अवसर्पिण्यां दुष्षमदुष्ष-

माया-बहुलोभा असुहदुक्खभागी) बहुत क्रोध, बहुत मान, बहुत माया और बहुत लोभवाले ये होंगे । अशुभ दुःखभागी ये (ओसन्न धम्मसण्ण – सम्मत्तपरिभट्टा) प्रायः धर्मसंज्ञा और सम्यक्त्वसे भ्रष्ट रहेंगे । (उक्कोसेणं रयणिप्पमाणमेत्ता सोलसवीसइवासपरमाउसो) उनके शरीरका प्रमाण उत्कृष्टसे एक हाथका होगा तथा इनकी आयु उत्कृष्टरूप में सोलहवरसकी और वीस वरसकी होगी । (पुत्त नत्तु परियालपणयबहुला) पुत्र पौत्र आदि परिवारमें इनकी मोहममता बहुत अधिक होगी । (गंगासिंधुओ महानईओ वेयवड्ढं च पव्वयं निस्साए बावत्तरिं निओदा बीयं बीयमेत्ता बिलवासिओ भविस्संति) गंगा, सिन्धु इन दो महानदियों को एवं वैताढ्य पर्वतको आश्रित करके बीज के जैसे बीजमात्र ऐसे बिल निवासी होंगे ।

टीकार्थ-सूत्रकारने इस सूत्रद्वारा भावि भरतक्षेत्रीय मनुष्यकी अवस्थाका वर्णन किया है । इसमें गौतमने प्रभुसे ऐसा पूछा है

તેઓ બહુજ ક્રોધ, માન, માયા અને લોભવાળા હશે અશુભદુ:ખભાગી એવા તે કાળના મનુષ્યો (ओसन्नधम्मसण्णसम्मत्तरिपरिभट्टा) સામાન્યતઃ ધર્મસંજ્ઞા અને સમ્યક્ત્વથી રહિત રહેશે (उक्कोसेण रयणिप्पमाणमेत्ता सोलसवीसइवासपरमाउसो) તેમના શરીરનુ ઉત્કૃષ્ટ પ્રમાણુ એક હાથનુ હશે અને તેમનું ઉત્કૃષ્ટ (અધિકમા અધિક) આયુષ્ય ૧૬થી૨૦ વર્ષનુ હશે (पुत्त नत्तु परियालपणयबहुला) પુત્ર, પૌત્ર આદિ પરિવાર પ્રત્યે તેનો મોહ અને મમતા ઘણુ અધિક પ્રમાણુમા હશે (गंगा सिंधुओ महानईओ वेयड्ढं च पव्वयं निस्साए बावत्तरिं निओदा बीयं बीयमेत्ता बिलवासिओ भविस्संति) ગંગા, સિંધુ આ બે મહાનદીઓનો તથા વૈતાઢ્ય પર્વતનો આશ્રય લઇને તેમના ૭૨ નિગોદ બિલ નિવાસસ્થાન હશે તે બિલરૂપ નિવાસસ્થાનોમાં જ તેઓ રહેશે બીજાના જેવા બીજ માત્ર (બીજ પ્રમાણુ) એટલે કે અલ્પ કદવાળા તે બિલવાસીઓ હશે

ટીકાર્થ–આ અવસર્પિણીના દુ:ષમદુ:ષમાં કાળમા ભારતક્ષેત્રના મનુષ્યોની હાલત કેવી હશે તેનુ સૂત્રકારે આ સૂત્રમાં પ્રતિપાદન કર્યું છે

मायां समायां दुष्षमदुष्षमकाले भारते वर्षे मनुष्याणां कीदृशः आकारभावप्रत्यवतारः तत्र-आकार-आकृतिः; तस्य भावः-पर्यायः, तस्य प्रत्यावतारः प्रादुर्भावो यः स तथा भविष्यति ? भगवानाह-'गोयमा ! मणुया भविस्संति दुरूवा, दुव्वन्ना, दुग्गंधा, दुरसा, दुप्फासा, अणिट्ठा, अकंता, जाव-अमणामा', हे गौतम ! तस्यां दुष्षमायां समायां भारते वर्षे मनुष्या दूरूपाः=कुरूपाः, दुर्वर्णाः=कुवर्णवन्तः, दुर्गन्धाः=दुर्गन्धवन्तः, दूरसाः कुरसवन्तः, दुःस्पर्शाः= कठोरकर्कशादिस्पर्शवन्तः, अनिष्टाः=अनभिलषिताः अकान्ताः, अकमनीयाः यावत्-अप्रियाः अमनोज्ञाः अमनोऽमाः मनसा अम्यन्ते इति मनोऽमाः न मनोऽमाः इति अमनोऽमाः मनःप्रतिकूलाः इत्यर्थः भविष्यन्ति, पुनश्च

कि 'तीसे णं भंते ! समाए भारहेवासे मणुयाणं केरिसए आगारभावपडोयारे भविस्सइ' हे भदन्त ! उस अवसर्पिणी कालके दुष्षम दुष्षमाकालमें भारतवर्षके मनुष्योंका किस प्रकारका आकारभाव प्रत्यवतार होगा ? उत्तरमें प्रभुने कहा 'गोयमा' हे गौतम ! 'मणुया मणुया भविस्संति' उस समयके मनुष्योंका आकारभाव प्रत्यवतार इस प्रकारका होगा 'दुरूवा, दुवन्ना, दुग्गंधा, दुरसा, दुप्फासा, अणिट्ठा, अकंता, जाव अमणामा' उस समयके मनुष्य दुरूप खोटे रूपवाले, दुर्वर्ण खोटे वर्णवाले, दुर्गन्ध दुर्गन्धवाले, दूरस खोटे रसवाले, दुस्पर्श कठोर, कर्कश आदि स्पर्शवाले, अनिष्ट जिन्हे कोई भी नहीं चाहे, ऐसे, अकान्त अकमनीय, यावत् अप्रिय, अमनोज्ञ, मनको अरुचिकारक

ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે (तीसेणं भंते समाए भारहे वासे मणुयाणं केरिसए आगारभावपडोयारे भविस्सइ ! હે ભદન્ત આ અવસર્પિણી કાળના દુ ષમદુ.ષમ રૂપ છઠ્ઠા આરામા ભારતવર્ષના મનુષ્યોનો કેવા પ્રકારનો આકાર ભાવ પ્રત્યવતાર હશે ! એટલે કે તે સમયે માણસોનુ સ્વરૂપ વિચારો, ગુણો આદિ કેવા પ્રકારના હશે !

ગૌતમ સ્વામીના પ્રશ્નનો જવાબ આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે गोयमा હે ગૌતમ " मणुया भविस्संति " તે સમયના મનુષ્યોનો આકાર આદિ આ પ્રમાણે હશે "दुरूवा. दुवन्ना दुग्गंधा. दुरसा. दुप्फासा. अणिट्ठा अकंता जाव अमणामा " તે સમયના મનુષ્યો ખરાબ રૂપ, ખરાબ વર્ણ, ખરાબ ગ ધ અને કઠોર આદિ ખરાબ સ્પર્શથી યુક્ત હશે તેઓ અનિષ્ટ (જેમને કોઇ પણ ચાહે નહીં એવા) અકાન્ત (અસુંદર) અપ્રિય, અમનોજ્ઞ, અને અમનામ (મનગમે પ્રેરે એવા) હશે

'हीणस्सरा, दीणस्सरा, अणिट्ठस्सरा, जाव-अमणामस्सरा', हीनस्वराः=हीनस्वरवन्तः, दीनस्वराः=दैन्ययुक्तस्वरवन्तः, अनिष्टस्वराः अनभिलषितस्वराः यावत् अकान्तस्वराः अप्रियस्वराः अमनोज्ञस्वराः कर्कशस्वरा इत्यर्थः, अमनोऽमस्वराः मनोऽप्रियस्वरवन्तः, 'अणादेज्जवयणपच्चायाया, निल्लज्जा, कूड-कवड-कलह-वह-बंधवेरनिरया, मज्जायाइक्कमप्पहाणा, अकज्जनिच्चुज्जया, गुरुनियोयविणयरहिया य' अनादेयवचनप्रत्यायाताः अनादेयम् अनुपादेयं वचनं प्रत्यायातं जन्म च येषां ते तादृशाः निरर्थकवचनजन्मानः; निर्लज्जाः=लज्जारहिताः, कूट-कपट-कलह-वध-वैरनिरताः, कूटं=कूटनामकं कूटनीतिः मिथ्याभाषणादिकं, कपटं, परवञ्चनाय वेषान्तरादिकरणं, कलहः=अनुचितभाषणम्, वधः=प्राणातिपातः, बन्धः निगडीकरणम्, वैरं शत्रुता, तेषु निरताः=तत्पराः, मर्यादातिक्रमप्रधानाः मर्यादायाः=शिष्टाचारस्य अतिक्रमे=उल्लङ्घने प्रधानाः=मुख्याः,

होंगे । पुनः (हीणस्सरा, दीणस्सरा, अणिट्ठस्सरा, जाव अमणामस्सरा' स्वर इनका हीन बुरा होगा, दीनतायुक्त स्वरसे युक्त होंगे, अनभिलषितस्वरवाले होंगे, यावत् अकान्तस्वरवाले, अप्रियस्वरवाले, अमनोज्ञस्वरवाले कर्कश स्वरवाले, अमनोमस्वरवाले मनको अप्रिय लगे ऐसे स्वरवाले होंगे 'अणाएज्जवयणपच्चायाया, निल्लज्जा कूड-कवड-कलह-वह-बंध-वेरनिरया, मज्जायाइक्कमप्पहाणा, अकज्जनिच्चुज्जया गुरुनियोयविणयरहिया य' अनुपादेयवचनवाले होंगे निरर्थक जन्मवाले होंगे, लज्जारहित होंगे । कूटनीति मिथ्याभाषण आदिमें, कपट परवञ्चन के लिये वेषान्तर आदि करनेमें, कलह अनुचित भाषण करनेमें, वध प्राणातिपात क्रियामें, बंध बांधनेमें, वैर -शत्रुता करनेमें तत्पर रहेंगे। मर्यादा शिष्टाचार के उल्लघन करनेमें ये मुख्य होंगे नहीं करने योग्य

"हीणस्सरा. दीणस्सरा. अणिट्ठस्सरा. जाव अमणामस्सरा" તેમનો સ્વર હીન, (કર્કશ, ન ગમે તેવો) દીન, અનીષ્ટ, અપ્રિય, અમનોજ્ઞ (કર્કશ સ્વરવાળો) અને અમનામ (અણગમો પ્રેરે એવો) હશે " अणाएज्जवयणपच्चायाया. निल्लज्जा. कूड कवडकलहवहबंधवेरनिरया. मज्जायाइक्कमप्पहाणा. अकज्जा निच्चुज्जया गुरुनियोयविणयरहिया य " તેમના વચન અનુપાદેય (જે વચનો બીજા લોકોને અગ્રાહ્ય લાગે એવા વચનોને અનુપાદેય વચનો કહે છે) હશે અને તેમના જન્મ નિરર્થક હશે તેઓ લજ્જાથી રહિત હશે કૂટનીતિ(મિથ્યા ભાષણ આદિ)માં કપટમાં (અન્યને છેતરવા માટે વેષાન્તર આદિ કરવામા) કલહ, કરવામા, વધ(હિંસા) કરવામાં અને બંધ (બાંધવાની ક્રિયા) કરવામાં તથા વેર કરવામા તેઓ રત (લીન) રહેતા હશે મર્યાદાનુ ઉલ્લઘન (શિષ્ટાચારનુ ઉલ્લંઘન) કરવામાં તેઓ આગળ પડતા હશે નહીં

अकार्यनित्योद्यताः अकर्तव्यकर्मणि नित्यतत्पराः, 'गुरुनियोगविनयरहिताश्च गुरूणाम् मातापित्रादीनां नियोगे आज्ञापालने विनयरहिताः=अविनीताः, अथवा गुरुषु मातापित्रादिषु नियोगेन आवश्यकतया यो विनय स्तेन रहिताः, 'विकलरूवा, परूढनह–केस–मंसु-रोमा, काला, खर–फरुस–झामवन्ना, फुट्टसिरा', विकलरूपाः=अङ्गभङ्गतया विकृतावयवरूपवन्तः, प्ररूढनख–केश–श्मश्रु–रोमाणः, प्रवर्द्धित-नख-केश श्मश्रु-रोमवन्तः, कालाः अत्यन्तकृष्णवर्णाः, खरपरुष-ध्यामवर्णाः खरपरुषाः अतीव्रकठोरस्पर्शवन्तः, ध्यामवर्णाः=धूम्रवर्णाः, स्फुटित-शिरसः=विकीर्णकेशाः 'कविल-पलियकेसा, बहुण्हारुसंपिणद्धदुदंसणिज्जरूवा, संकुडियवलितरंगपरिवेढियंगमंगा' कपिलपलितकेशाः = धवलपरिणतकेशाः, बहुस्नायुसंपिनद्धदुर्दशनीयरूपाः बहुभिः स्नायुभिः=शिराभिः संपिनद्धं=

कार्यमें ये नित्य ही तत्पर रहेंगे। माता पिता आदि गुरुजनोंकी आज्ञा के पालन करनेमें ये विनय रहित अविनीत होंगे अथवा माता पिता आदिके विषयमें आवश्यक विनयसे ये रहित होंगे। 'विकलरूवा, परूढनहकेसमंसु रोमा, काला, खर–फरुस–झामवन्ना फुट्टसिरा' अङ्गभंगवाले होनेके कारण इनके अवयवोंका रूप विकृत होगा, इनके नख, केश, दाढी के बाल और रोम मात्रा से अधिक बढे रहेंगे। ये अत्यन्त कृष्णवर्णवाले होंगे। इनका स्पर्श अत्यत कठोर होगा धुमके जैसा इनका वर्ण होगा मस्तकके बाल इनके इधर उधर विखरे रहेंगे। 'कविल पलियकेसा, बहुण्हारुसंपिणद्ध-दुदंसणिज्जरूवा, संकुडिय वलितरंगपरिवेढियंगमंगा' इनके बाल पके हुए सफेद होने पर भी कुछ२ पीले रहेंगे। इनका रूप अनेक शिराओं से

કરવા યોગ્ય કાર્ય કરવાને તેઓ તત્પર થશે, માતા પિતા આદિ ગુરુજને પ્રત્યે જે જે વિનય બતાવવો જોઇએ તે વિનય ગુણુથી તેઓ રહિત હશે "विकलरूवा, परूढ नहकेसमसुरोमा, काला, खर, फरूस झामवन्ना, फुट्टसिरा" તેઓ ખોડ ખાપણવાળા અંગો વાળા હશે તે કારણે તેમના અવયવોનુ રૂપ વિકૃત હશે, તેમના નખ, કેશ, દાઢીનાવાળ અને રોમ પ્રમાણુમા અધિક વૃદ્ધિ પામતા રહેશે તેમનો વર્ણ અત્યંત કૃષ્ણુ હશે, તેમનો સ્પર્શ અત્યત કઠોર હશે ધૂમસમાન તેમનો વર્ણ હશે, અને તેમના મસ્તક પરના વાળ આમ તેમ વિખરાયેલા હશે "कविल पलियकेसा, वहुण्हारु संपिणद्धदुदंसणिज्जरूवा, वलितरगपरिवेढियंगमंगा" તેમના વાળ પાકેલા સફેદ હોવા છતા થોડે અ શે પીળાશ પડતા હશે તેમનુ રૂપ અનેક શિરાઓથી સ બદ્ધ

संबद्धम् अत एव दुर्दर्शनीयं रूपं येषां ते तथा, संकुचितवलितरङ्गपरिवेष्टिताङ्गोपाङ्गाः संकुचितैः शुष्कत्वेन संकोचं प्राप्तैः वलितरङ्गैः शिथिलचर्मरेखारूपैः परिवेष्टितम् च अङ्गोपाङ्गं येषां ते तथाविधाः। तानेव दृष्टान्तेनाह-'जरापरिणयव्व थेरगनरा' जरापरिणताः=जरापरिणता वृद्धावस्थायुक्ताः स्थविरनरा इव, वृद्धपुरुषा इव, 'पविरलपरिसडियदंतसेढी, उब्भडघडमुहा, विसमणयणा, वंकनासा, वंकवलिविगयभीसणमुहा' प्रविरलपरिशटितदन्तश्रेणयः प्रविरला अनिविडा दन्तविरलत्वेन च परिशटिता दन्तश्रेणिर्येषां ते तथा अत्यन्तविकरालविरलदन्तश्रेणिवदनाः, उद्भटघटमुखाः कुम्भनिम्नभागवद् भयङ्करमुखाः, विषमनयनाः विकरालनेत्राः, वक्रनासाः वक्रनासिकायुक्ताः वक्रविलविकृतभीषणमुखाः वक्रवलिभिः तिर्यकशिथिलचर्मरेखाभिः विकृतं=विकरालं भीषणं=भयजनकं मुखं येषां ते तथा 'कच्छू-कसराभिभूया, खरतिक्खनक्ख-कंडूइयविक्खयतणू,

---

संबद्ध होनेके कारण दुदर्शनीय होगा इनके अंगोपाङ्ग संकुचित एवं खालकी सिकुडन झुरियों रूप तरङ्गोसे परिवेष्टित रहेंगे अतः ये ऐसे मालूम होंगे कि जैसे 'जरापरिणयव्व थेरगनरा' वृद्धावस्था से युक्त वृद्ध मनुष्य हों। 'पविरलपरिसडियदंतसेढी' इनकी दन्तपंक्ति दूर२ होगी और वह सडी हुई जैसी होगी। 'उब्भडघडमुहा' इनका मुखकुंभ घटके नीचे के भाग जैसा चिपटा और दिखने में बडा भयप्रद होगा 'विसमणयणा, वंकनासा वकवलीविगयभेसणमुहा' इनके दोनोंनेत्र विकराल होंगे। नाक इनकी टेडी होगी। इनका मुख टेडा और वलियों से भयजनक होगा। 'कच्छू कसराभिभूया,

---

હોવાને કારણે દુર્દર્શનીય (બેડોળ, જોવું ન ગમે એવુ) હશે તેમના અંગોપાંગો સંકુચિત અને ચામડી પર પડેલી કરચલીઓરૂપ તરંગોથી પરિવેષ્ટિત (આચ્છાદિત) રહેશે. તેથી 'जरापरिणयव्वथेरगनरा' વૃદ્ધાવસ્થા સંપન્ન મનુષ્ય જેવા તેઓ દેખાશે 'पविरल परिसडिय दंतसेढी' તેમની દંતપંક્તિ દૂર દૂર રહેલી હશે, અને સડી ગયા હોય એવી લાગતી હશે. 'उब्भडघडमुहा' તેમનુ મુખ ઘડાના તળિયા જેવું ચપ્પટ હોવાને કારણે ભયપ્રદ લાગતુ હશે. 'विसमणयणा, वंकनासा, वंकवलीविगयभेसणमुहा' તેમની બન્ને આંખો વિકરાળ હશે, તેમનુ નાક વાંકુ હશે, તેમનુ મુખ વક્ર અને કરચલીઓવાળું હશે, અને તે કારણે ભયજનક લાગતુ હશે 'कच्छू-कसराभिभूया,

दद्दु-किडिभ-सिज्झ-फुडियफरुसच्छवी' कच्छु-कशराभिभूताः, कच्छूः= पामा, तया कशरैः=खसरैः खर्जूभिः, अभिभूताः=आक्रान्ता व्याप्ता इत्यर्थः अत एव खरतीक्ष्णनखकण्डूयनविक्षततनवः खराणां=कठोराणां तीक्ष्णानां=तीव्राणां नखानां कण्डूयनेन=खर्जनेन विक्षताः व्रणयुक्तास्तनवो येषां ते तथा, दद्रुकिटिभसिध्म-स्फुटितपरुषच्छवयः दद्रुकिटिभसिध्मानि= क्षुद्रकुष्ठचर्मरोगविशेषाः, तैः स्फुटिता अत एव परुषा कठोरा छविः वपुराकृति- र्येषां ते तथा, 'चित्तलंगा, टोलागइ-विसमसंधिवधण-उक्कुडु अट्ठिग- विभत्त-दुब्बला, कुसंघयण-कुप्पमाण-कुसंठिया, कुरूवा.' चित्रलाङ्गाः विचित्रा- वयवाः, टोलाकृति-विषमसन्धिबन्धनो-त्कुटुका-स्थिक-विभक्त-दुर्बलाः, तत्र

खरतिक्खनक्खकंडूइयविक्खयतणू दद्दुकिडिम-सिज्झ-फुडियफरुस- सच्छवी' इनके समस्त शरीर भरमें पामा-खुजली रहेगी, अतएव उसको खुजलाने के कारण इनके नख कठोर और बहुत तीखे रहेंगे इनके शरीर पर खुजाते२ व्रण घाव हो जावेंगे । दद्रु किटिम सिध्म-दद्रु नाम दादका है, किटिम एक प्रकारका चर्मरोग होता है और सिध्म से हुआ का नाम है, जो शरीर पर कुछ २ सफेद (कोढ) दाग के रूपमें चलकते जैसा होता है, इन सबके सद्भाव से उनका शरीर फटा हुआ रहेगा इस कारण उनके शरीर का चमडा कठोर बना रहेगा 'चित्तलंगा, टोलागइ विसमसंधिवधण उक्कुडु-अट्ठिगविभत्तदुब्बला, कुसंघयणकुप्पमाणकुसंठिया कुरूवा' चित्रलांग ये विचित्र अवयववाले, टोलाकृति पिशाच के जैसी भय- ङ्कर आकृतिवाले, विषमसंधिबंधनवाले, उत्कुटुक असंबद्ध हड्डियोंवाले

खर तिक्खनक्ख-कंडूइय विक्खयतणू दद्दुकिडिमसिज्झ-फुडिय-फरुस-च्छवी' તેમના આખા શરીરે ખુજલી હશે, તેથી તેને ખજવાળવાના ઉપયોગમા આવી શકે એવાં કઠોર અને તીક્ષ્ણ તેમના નખ હશે. એવા નખદ્વારા શરીર પર વારવાર ખંજવાળવાને લીધે તેમના શરીર પર વ્રણ (ઘાવ) પડયા હશે. દાદર, કિટિમ (એક પ્રકારનો ચામડીનો રોગ) અને સફેદ કોઢને કારણે તેમની ચામડી ફાટી ગયેલી રહેશે અને તે કારણે તેમની ચામડીનો સ્પર્શ કઠોર હશે 'चित्तलंगा टोलागइ विसमसंधि- वंधण-उक्कुडु-अट्ठिगविभत्तदुब्बला, कुसंघयण - कुप्पमाण-कुसंठिया-कुरूवा' તેઓ વિચિત્ર અવયવોવાળા, અને પિશાચના જેવી ભયંકર આકૃતિવાળા હશે તેઓ વિષમ (નીચાં ઊંચાં) સંધિબંધનવાળા હશે, તેઓ અસંબદ્ધ અસ્થિવાળા હશે, અને

'टोल' इति देशी शब्दः पिशाचवाचकः, तेन टोलाः पिशाचाः, तद्वद् भयङ्करा आकृतयो येषां ते तथा विषमाणि=निम्नोन्नतानि ह्रस्वदीर्घाणि सन्धिबन्धनानि येषां ते तथा, उत्कुटुकानि=असम्बद्धानि अस्थिकानि 'हड्डी' इतिप्रसिद्धानि अत एव तानि विभक्तानीव विभक्तानि दृश्यमानान्तरालानीव येषां ते तथा, दुर्बलाः=बलरहिताः, कुसंहनन–कुप्रमाण–कुसंस्थिताः, तत्र– कुत्सितं संहननं येषां ते तथा, कुप्रमाणाः कुत्सितं प्रमाणं येषां ते प्रमाण-हीना इत्यर्थः, कुसंस्थिताः कुत्सितं संस्थानम् अवयवाकृतिरूपं येषां ते तथा कुसंस्थाना इत्यर्थः, कुरूपाः=कुत्सितरूपवन्तः, 'कुट्ठाणासण–कुसेज्ज–कुभोइणो, असुइणो, अणेगवाहिपरिपीलियंगमंगा, खलंत–वेब्भलगई, निरुच्छाहा, सत्त–परिवज्जिया' कुस्थानासन–कुशय्यकुभोजिनः कुत्सितस्थानाः कुत्सितासनाः, कुत्सितशयनाः कुत्सितभोजना इत्याशयः, अशुचयः शुचिविचाररहितत्वात् अनेकव्याधिपरिपीडिताङ्गोपाङ्गाः अनेकैः व्याधिभिः श्वासकासादिभिः परि-पीडितानि अङ्गोपाङ्गानि येषां ते तथा, स्खलद्विह्वलगतयः, स्खलन्ती

और इसी कारण जिनकी हड्डियोंके अन्तराल स्पष्ट नजरमें आवेंगे ऐसे होंगे। 'टोल' ये देशीय शब्द है और यह पिशाच का वाचक है। शरीर इनका बलरहित होगा। इनका संहनन खराब होगा वह अपने२ प्रमाण से हीन होगा संस्थान भी इनका अच्छा नहीं होगा इसी कारण इनका रूप सुहावना नहीं दिखेगा। 'कुट्ठाणासण-कुसेज्ज–कुभोइणो, असुइणो, अणेगवाहिपरिपीलियंगमंगा खलंत वेब्भलगई, निरुच्छाहा, सत्तपरिवज्जिया' इनके रहने के स्थान खराब होंगे, इनके बैठने उठने के आसन खराब होंगे, इनके सोनेके स्थान खराब होंगे। इनका भोजन खराब होगा ये पवित्र विचारोंसे रहित होनेके कारण अशुचि रहेंगे, अनेक श्वास कास आदि रूप

તે કારણે તેમનાં હાડકાંની અન્દરનો ભાગ સ્પષ્ટ નજરે પડતો હશે. ('ટોલ' એ ગામઠી શબ્દ છે. અને તે 'પિશાચ'નો વાચક છે) તેમનુ શરીર કમજોર હશે તેમનુ સંહનન ખરાબ હશે-તેઓ હીન પ્રમાણવાળા હશે તેમનુ સંસ્થાન (શરીરનો આકાર) પણ સુંદર નહીં હોય, તે કારણે તેઓ સુંદર દેખાતા નહીં હોય 'कुट्ठाणासण, कुसेज्ज-कुभोइणो, असुइणो अणेगवाहिपरिपीलियंगमंगा-खलंत वेब्भलगई, निरुच्छाहा, सत्तपरि-वज्जिया' તેમનાં રહેઠાણો ખરાબ હશે, તેમના ઊઠવા બેસવાનાં આસનો ખરાબ હશે, તેમના શયનસ્થાનો ખરાબ હશે અને તેમનો આહાર પણ ખરાબ હશે તેઓ પવિત્ર વિચારોથી રહિત હોવાથી અપવિત્ર હશે તેઓ શ્વાસ, ખાંસી આદિ વ્યાધિઓથી

विह्वला च गतिर्गमनं येषां ते तथा, निरुत्साहाः=उत्साहरहिताः निरुद्यमा इत्यर्थः, सत्त्वपरिवर्जिताः सत्त्वहीनाः आत्मबलरहिता इत्यर्थः 'विगयचेट्ठ-नट्ठतेया, अभिक्खणं सीय उण्ह-खर-फरुसवायविज्झडियामलिणपंसुरयगुंडियंग-मंगा' विगतचेष्ट-नष्टतेजसः विगता विकृताचेष्टा=आचरणं येषां ते तथा, अत एव नष्टानि तेजांसि येषां ते तथा, शीतोष्णखरपरुषवातविज्झडि व्याप्ताः, मलिनपांशुरजोगुण्डिताङ्गोपाङ्गाः शीतोष्णखरपरुषवातेन व्याप्तं युक्तम् अत एव मलिनं च पांशुरूपेण रजसा गुण्डितम्-उद्धूलितम् अङ्गोपाङ्ग येषां ते तथा, 'बहुकोह-माण-माया बहुलोभा, असुह-दुक्खभागी' बहुक्रोधमानमायाः= अत्यधिकक्रोध-मान-मायावन्तः, बहुलोभाः, अशुभदुःखभागिनः अमङ्गलरूप-दुःखयुक्ताः 'ओसन्नधम्मसण्ण-सम्मत्त परिब्भट्ठा' अवसन्नधर्मसंज्ञाः

व्याधियोंसे परिपीडित इनके अङ्ग और उपाङ्ग बने रहेंगे। इनकी चाल ऐसी होगी जो स्थिर नहीं होगी चलते समय ये गिरजाया करेंगे अत एव वह इनकी चाल घबडाहट से भरी रहेगी। इनमें उत्साह होगा नहीं, निरुद्यमी ये होंगे। आत्मबलसे ये रहित होंगे। (विगयचेट्ठनट्ठतेया अभिक्खणं सीय उण्ह-खर-फरुस वायविज्झडिय-मलिणपंसुरयगुंडियंगमंगा' आचरणरूप चेष्टाएँ इनकी विकृत होंगी तेज इनके नष्ट रहेंगे। उस समयकी शीत, उष्ण एवं अत्यन्त कठोर वायु से युक्त हुए इनके अङ्ग और उपाङ्ग उडती हुई पांशुरूप धूलिसे मलिन बने रहेंगे 'बहुकोहमाणमाया बहुलोभा, असुह-दुक्खभागी' उस समय के ये मनुष्य अत्यधिक क्रोध, मान, माया और लोभवाले होंगे। अमगलरूप दुःखसे ये व्याप्त रहेंगे। 'ओसन्न-

પીડાતા હશે, તેમના અંગો અને ઉપાંગો વ્યાધિયોથી ગ્રસ્ત હશે તેઓ સ્થિર ગતિથી ચાલી શકતા નહી હોય-તેઓ ચાલતા ચાલતાં પડી જતાં હશે, તે કારણે તેમની ચાલ ગભરાટભરી હશે તેઓ ઉત્સાહહીન અને નિરુદ્યમી હશે તેમનામાં આત્મબળનો અભાવ હશે. 'विगयचेट्ठ-नट्ठतेया, अभिक्खणं सीय उण्ह-खर-फरुस-वाय विज्झडिय मलिणपंसुरयगुंडियंगमंगा' તેમની ચેષ્ટાઓ (આચરણ) વિકૃત હશે અને તેઓ તેજહીન હશે તે સમયે એવો શીત, ઉષ્ણ અને કઠોર પવન ફૂંકાતો હશે કે તે પવનથી ઊડતી ધૂળ અને રજવડે તેમનાં અંગ અને ઉપાંગો મલિન બની રહેશે 'बहु कोह-माण-माया-बहु लोभा असुहदुक्खभागी' તે સમયના મનુષ્યો અતિશય ક્રોધ, માન, માયા અને અધિક લોભથી યુક્ત હશે. તેઓ અમગળ રૂપ દુઃખથી સદા

सम्यक्त्वपरिभ्रष्टाः अवसन्नं=बाहुल्येन धर्मसंज्ञया=धर्मवासनया सम्यक्त्वेन च परिभ्रष्टाः=रहिताः नष्टप्रायधर्मसंज्ञाः सम्यक्त्वपरिवर्जिताश्च मनुष्या भविष्यन्ति इति पूर्वेण सम्बन्धः। पुनश्च ते 'उक्कोसेणं रयणिप्पमाणमेत्ता, सोलसवीसइवासपरमाउसो' उत्कृष्टेन रत्निप्रमाणमात्राः रत्नेः हस्तस्य प्रमाणं चतुर्विंशत्यङ्गुलमानं, तेन मात्रा शरीरपरिमाणं येषां ते तथाविधाः हस्तपरिमितशरीरवन्तः, तथा षोडशविंशतिवर्षपरमायुषः षोडश वा विंशतिर्वा वर्षाणि परमायुः येषां ते तथाविधाः, 'पुत्त-नत्तु-परियालपणय-बहुला' पुत्रनप्तृपरिवारप्रणयबहुलाः पुत्रपौत्रदौहित्रप्रभृतिपरिवारेषु अत्यन्त-स्नेहवन्तः, एवं च अल्पायुष्ट्वेऽपि बह्वपत्यता तेषां सिध्यति, स्तोकेनापि कालेन यौवन सद्भावात्। 'गंगा-सिंधूओ महानईओ, वेयड्ढं च पव्वयं निस्साए बावत्तरिं निओगा वीयं वीयमेत्ता विलवासिणो भविस्संति' गङ्गासिन्धूमहानद्यौ

धम्म सण्ण सम्मतपरिभट्ठा' प्रायः करके ये धर्मवासना और सम्यक्त्व से परिभ्रष्ट रहित होंगे। 'उक्कोसेणं रयणिप्पमाणमेत्ता सोलसवीसइवासपरमाउसो' अधिक २४ अंगुल प्रमाण इनका शरीर होगा और आयुभी इनकी ज्यादासे ज्यादा १६ वर्षकी या २० वर्षकी होगी, 'पुत्त नत्तु परियाल पणयबहुला' पुत्र पौत्र दौहित्र आदि परिवारोंमें ये अत्यन्त स्नेहवाले होंगे। इस तरहसे अल्पायुमें भी ये बहुत संतानवाले हो जाते हैं यह बात सिद्ध होती है क्यों कि थोडे से ही समयमें ये यौवन अवस्थावाले बन जाते हैं। 'गंगा सिंधुओ महानईओ वेयड्ढं च पव्वयं निस्साए बावत्तरिं निओगावीयं बीयमेत्ता विलवासिओ भविस्संति' गंगा सिन्धु इन दो महानदियों को

પીડાતા રહેશે. 'ओसन्न धम्मसण्ण सम्मतपरिभट्ठ' સામાન્ય રીતે તો તેઓ ધર્મભાવના અને સમ્યકૃત્વથી વિહીન હશે 'उक्कोसेणं रयणिप्पमाणमेत्ता सोलसवीसइवासपरमाउसो' તેમના શરીરનું પ્રમાણ અધિકમાં અધિક ૨૪ આંગળપ્રમાણ (એક હાથ પ્રમાણ) હશે, અને તેમનુ આયુષ્ય અધિકમાં અધિક ૧૬ અથવા ૨૦ વર્ષનું હશે. 'पुत्त-नत्तु-परियाल-पणयबहुला' પુત્ર, પૌત્ર, દૌહિત્ર આદિ પરિવાર પ્રત્યે તેઓ અધિક મોહ-મમતાવાળા હશે શંકા-અલ્પાયુમાં પણ બહુ સંતાનોવાળા હોવાનું કેવી રીતે સંભવી શકે છે? સમાધાન- તેઓ થોડાં વર્ષોમાં જ યુવાની પ્રાપ્ત કરે છે, તેથી એ વાત સંભવી શકે છે, 'गंगासिंधुओ महानईओ वेयड्ढं च पव्वयं निस्साए बावत्तरिं निओदा वीयं बीयमेत्ता विलवासिओ भविस्संति ' ગંગા અને સિંધુ,

वैताढ्यं च पर्वतं निश्राय=आश्रित्य द्वासप्ततिः नियोगाः क्षेत्राणि विलानित्यर्थः निवास स्थानानि तेषां भविष्यन्ति तेष्वेव तेषामवस्थानात्, तथा बीजमित बीज भाविसन्ततिहेतुत्वात्, बीजस्येव मात्रा परिमाणं येषां ते बीजमात्राः स्वरूपतः स्वल्पा इत्यर्थः बिलवासिनो भविष्यन्तीति ॥सू० ४॥

भरतक्षेत्रीयभाविमनुष्याहारवक्तव्यता ।

भाविभारतवर्षीयमनुष्याधिकारात् तद्विशेषाहारवक्तव्यतामाह-'ते णं भंते' इत्यादि ।

मूलम्-ते णं भंते ! मणुया कं आहारं आहारेहिंति? गोयमा! तेणं कालेणं तेणं समएणं गंगा-सिंधूओ महानईओ रहपह-वित्थराओ अक्खसोयप्पमाणमेत्तं जलं वोज्झिहिंति, से विय णं जले बहुमच्छकच्छभाइन्ने, णो चेव णं आउबहुले भविस्सइ। तए णं ते मणुया सूरुग्गमणमुहुत्तंसिय सूरत्थमणमुहुत्तंसि-य, बिलेहिंतो निद्धाहिंति, निद्धाइत्ता मच्छकच्छभे थलाइं गाहेहिंति, गाहित्ता सीयायवतत्तएहिं मच्छ-कच्छभेहिं एक्कवीसं वाससहस्साइं वित्तिं कप्पेमाणा विहरि-स्संति । ते णं भंते ! मणुया निस्सीला, निग्गुणा, निम्मेरा, णिपच्चक्खाणपोसहोववासा, ओसण्णं मंसाहारा, मच्छाहारा, खोद्दाहारा, कुणिमाहारा, कालमासे कालं किच्चा कहिं गच्छि-

और वैताढ्यपर्वतको आश्रित करके उनके ७२ निगोद, बिलनिवास स्थान होंगे, उनमें ही उनका निवास रहेगा भाविसन्ततिके हेतु होने के कारण बीजके जैसे बीजमात्र अर्थात् स्वरूप से अल्प ये बिलवासी होंगे ॥ सू० ४ ॥

આ બે મહાનદીઓનો તથા વૈતાઢ્ય પર્વતનો આશ્રય લઈને, તેમના ૭૨ નિગોદ, બિલ-નિવાસસ્થાનો હશે તે નિવાસસ્થાનોમા જ તેઓ નિવાસ કરશે. ભાવિ સન્તતિના હેતુ હોવાને કારણે બીજના જેવા બીજમાત્ર એટલે કે અલ્પ સ્વરૂપવાળા તે બિલવાસીઓ હશે ॥ સૂ૦ ૪ ॥

हिंति, कहिं उववज्जिहिति? गोयमा! ओसन्नं नरग-तिरिक्ख-जोणिएसु उववज्जिहिंति, ते णं भंते! सीहा, वग्घा, वग्गा, दीविया, अच्छा, तरच्छा, परस्सरा, निस्सीला तहेव जाव कहिं उववज्जिहिंति? गोयमा! ओसन्नं नरग-तिरिक्ख-जोणिएसु उववज्जिहिंति। तेणं भंते! ढंका, कंका, विलका, मद्दुगा, सिही, निस्सीला, तहेव जाव ओसन्नं नरगतिरिक्खजोणिएसु उववज्जिहिंति। सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति' ॥सू० ५॥

सत्तमसयस्स छट्ठो उद्देसो समत्तो ॥७-६॥

छाया-ते खलु भदन्त! मनुष्याः कम् आहारम् आहरिष्यन्ति? गौतम! तस्मिन् काले तस्मिन् समये गङ्गासिन्धू महानद्यौ रथपथविस्तारे अक्षस्रोतः

भरतक्षेत्रीय भावि मनुष्योंके आहारकी वक्तव्यता-

'तेणं भंते! मणुया' इत्यादि-

सूत्रार्थ-(तेणं भंते! मणुया कं आहारं आहारेहिंति) हे भदन्त! छट्ठे आरेके मनुष्य किस प्रकारका आहार करेंगे? (गोयमा) हे गौतम! (तेणं कालेणं तेणं समएणं) उस काल और उस समयमें (गंगा सिंधूओ महानईओ) गंगा और सिन्धू ये दो महानदियां (रहपहवित्थराओ, अक्खसोयप्पमाणमेत्तं जलं वोज्जिहिंति) रथ के मार्ग प्रमाण विस्तारवाली बनकर रथके पहियोंकी धुराके प्रमाण अर्थात् चार हाथ प्रमाणविस्तृतप्रवाहवाले जलको, अर्थात् चार हाथप्रमाणरूप भागमें

ભરતક્ષેત્રના ભાવિ મનુષ્યોના આહારની વકતવ્યતા-

'तेणं भंते! मणुया' ઇત્યાદિ-

સૂત્રાર્થ-(तेणं भंते! मणुया कं आहारं आहारेहिंति?) હે ભદન્ત! અવસર્પિણીના છઠ્ઠા આરામાં મનુષ્યો કેવા પ્રકારનો આહાર કરશે? (गोयमा) હે ગૌતમ! (तेणं कालेणं तेणं समएणं) તે કાળે અને તે સમયે (गंगासिंधूओ महानईओ) ગંગા અને સિન્ધૂ, એ બે મહાનદીઓ (रहपहवित्थराओ, अक्खसोयप्पमाणमेत्तं जलं वोज्झिहिंति) રથના માર્ગપ્રમાણ વિસ્તારવાળી બની જશે. અર્થાત્ ચારહાથ પ્રમાણના વિસ્તારવાળા જળને અર્થાત્ ચારહાથ પ્રમાણ ભાગમાં જલ વહેવરાવશે.

प्रमाणमात्रं जलं वाहयिष्यतः, तदपि च खलु जलं बहुमत्स्य–कच्छपाकीर्णं, नो चैव खलु अब्बहुलं भविष्यति, ततः खलु ते मनुष्याः सूर्योद्गमनमुहूर्ते च सूर्यास्तगमनमुहूर्ते च बिलेभ्यो निर्धाविष्यन्ति, निर्धाव्य बिलेभ्यो मत्स्य–कच्छपान् स्थलानि ग्राहयिष्यन्ति, ग्राहयित्वा, शीतातपतप्तैः मत्स्यकच्छपैः एकविंशतिवर्षसहस्राणि वृत्तिं कल्पयन्तो विहरिष्यन्ति। ते खलु भदन्त! मनुष्याः निश्शीलाः, निर्गुणाः, निर्मर्यादाः, निष्प्रत्याख्यानपोषधोपवासाः

जलको बहावेगी। (से वि य णं जले बहु मच्छकच्छभाइन्ने णो चेव णं आउबहुले भविस्सइ) उनका वह जल अनेक मत्स्यों और कच्छपों से भरा हुआ रहा करेगा। उसमें वह पानी बहुत तो होगा नहीं (तए णं से मणुया सूरुग्गमणमुहुत्तंसि य सूरत्थमणमुहुत्तंसि य बिलेहिंतो निद्धाहिंति निद्धाइत्ता बिलेहिंतो मच्छकच्छभे थलाइं गाहेहिंति, गाहित्ता सियातवतत्तएहिं मच्छकच्छएहिं एकवीसं वाससहस्साइं वित्तिं कप्पेमाणा विहरिस्संति तब वे मनुष्य सूर्योदय होनेके समय पर एक मुहूर्त्त सूर्यचढे वहांतक बाहर निकलेगे और सूर्यके अस्त होनेके बाद एक मुहूर्त्तक अपने२ बिलोंसे बाहर निकलेंगे। निकलकर वे मछलियों को और कच्छपोंको उस पानीमें से बाहर निकालकर जमीन पर रखेगे। वहां रखकर वे शर्दी और घाम–धूपसे तप्त हुई उन मछलियों से एव कच्छपों से २१ हजार वर्षतक (इसी तरहसे करके) अपना जीवन निर्वाह करेगे। (तेणं भंते! मणुया निस्सीला,

(से वि य णं जले बहु मच्छकच्छभाइन्ने णो चेव णं आउबहुले भविस्सइ) તે નદીઓમાં વધારે પાણી તો હશે નહીં, છતા પણ તે પાણીમાં અનેક માછલાંઓ અને કાચબાઓ રહેતા હશે (तएणं से मणुया–सूरुग्गमणमुहुत्तं सिय सूरत्थमणमुहुत्तं सिय बिलेहिंतो निद्धाहिंति, निद्धाइत्ता बिलेहिंतो मच्छकच्छभे थलाइ गाहेहिंति, गाहित्ता सियातवतत्तएहिं मच्छ-कच्छएहिं एकवीसं वाससहस्साइं वित्तिं कप्पेमाणा विहरिस्संति) તે મનુષ્યો સૂર્યોદય થયા બાદ એક મુહૂર્તપ્રમાણ સમય સુધી અને સૂર્યાસ્ત બાદ એક મુહૂર્તપ્રમાણ કાળ સુધી પોત પોતાનાં બિલરૂપ નિવાસ્થાનોમાંથી બહાર નીકળીને તેઓ એ પાણીમાંથી માંછલીઓ અને કાચબાને બહાર કાઢશે. તેમને બહાર કાઢીને તેઓ તેમને જમીન પર મૂકશે શીત અને તડકાથી સુકાયેલી તે માછલીઓ અને કાચબાનો તેઓ આહાર કરશે ૨૧ હજાર વર્ષ સુધી આ પ્રમાણે કરી કરીને તે મનુષ્યો તેમનો નિર્વાહ ચલાવશે. (तेणं भंते मणुया निस्सीला, निग्गुणा, निम्मेरा निपच्चक्खाण

अवसन्न मांसाहाराः, मत्स्याहाराः, क्षौद्राहाराः कुणपाहाराः कालमासे कालं कृत्वा कुत्र गमिष्यन्ति, कुत्र उत्पत्स्यन्ते? गौतम अवसन्नं नरकतिर्यग्योनिकेषु उत्पत्स्यन्ते। ते खलु भदन्त! सिंहाः, व्याघ्राः, वृकाः, द्वीपिकाः, ऋक्षाः, तरक्षाः, पाराशराः, निश्शीलाः तथैव यावत् कुत्र उत्पत्स्यन्ते? गौतम! अवसन्नं नरकतिर्यग्योनिषु उत्पत्स्यन्ते। ते खलु भदन्त! काकाः,

---

निग्गुणा, निम्मेरा, निपच्चक्खाणपोसहोववासा ओसण्णं मंसाहारा मच्छाहारा, खोदाहारा, कुणिमाहारा, कालमासे कालं किचा कहिं उववज्जिहिंति?) हे भदन्त! वे मनुष्य जो कि शील रहित, निर्गुण मर्यादारहित और प्रत्याख्यान तथा पोषधोपवासरहित होते हैं और प्रायः मांसाहारी, मत्स्याहारी क्षुद्र-आहारी, मृतशरीराहारी होते हैं मरकर कहां जावेगे कहां उत्पन्न होंगे? 'गोयमा! ओसन्नं नरगतिरिक्खजोणिएसु उववज्जिहिंति) हे गौतम! वे मनुष्य प्रायः नरक और तिर्यंच योनियोंमें उत्पन्न होंगे। (तेणं भंते! सीहा, वग्घा, वगा दीविया, अच्छा, तरच्छा, परस्सरा, निस्सीला तहेव जाव कहिं उववज्जिहिंति) हे भदन्त! वे सिंह, व्याघ्र, वृक द्वीपक, रीछ, तरछ, पराशर पूर्वोक्तरूप से निःशील आदि विशेषणोंवाले बने रहकर यावत् मर करके कहां उत्पन्न होंगे। (गोयमा) हे गौतम! (ओसन्नं नरगतिरिक्खजोणिएसु उववज्जिहिंति) प्रायः ये सब मरकर नरक और तिर्यंच योनियोंमें उत्पन्न होंगे। (तेणं भंते!

पोसहोववासा ओसण्णं मंसाहारा, मच्छाहारा खोदाहारा, कुणिमाहारा कालमासे कालं किच्चा कहिं गच्छहिंति कहिं उववज्जिहिंत्ति)હે ભદન્ત! તે મનુષ્યો કે જે આ શીલરહિત, ગુણરહિત મર્યાદારહિત અને પ્રત્યાખ્યાન તથા પોષધોપવાસ રહિત જ હશે અને સામાન્યત માંસાહારી, મત્સ્યાહારી, મધુ આહારી અને મૃતશરીરાહારી હશે તેઓ કાળ અવસરે મરણ પામીને ક્યા જશે કઇ ગતિમા ઉત્પન્ન થશે? (गोयमा ओसन्नं नरगतिरिक्खजोणिएसु उववज्जिहिंति) હે ગૌતમ તેઓ સામાન્ય રીતે નરક અને તિર્યચયોનીમાં ઉત્પન્ન થશે (तेणं भंते सीहा वग्घा वगा, दीविया, अच्छा तरच्छा परस्सरा निस्सीला तहेव जाव कहिं उववज्जिहिंति) હે ભદન્ત! તે વાઘ, સિંહ વરૂ, દીપડાં, રીંછ, તરસ પારાશરા પૂર્વોક્ત રીતે નિશીલ આદિ વિશેષણો વાળા બનીને, કાળ અવસરે મરણ પામીને કઇ ગતિમા ઉત્પન્ન થશે? (गोयमा! ओसन्नं नरगतिरिक्खजोणीएसु उववज्जिहिंति) હે ગૌતમ સામાન્ય રીતે તેઓ બધા મરીને નરક અને તિર્યંચ યોનિયોમા ઉત્પન થશે (तेणं भंते, ढंका, कंका,

कङ्काः, विलका, मद्गुकाः, शिखिनः निःशीलाः तथैव यावत् अवसन्नं नरक-तिर्यग्योनिकेषु उत्पत्स्यन्ते। तदेवं भदन्त! तदेवं भदन्त! इति' ॥सू० ५॥

टीका-'ते णं भंते! मणुया कं आहारं आहारेंति?' गौतमः पृच्छति-हे भदन्त! ते खलु भाविनो मनुष्याः कम् आहारम् आहरिष्यन्ति?

ढंका, कंका विलका, मद्दुगा, सिही, निस्सीला, तहेव जाव.) हे भदन्त! वे काग, कंक, विलक, जलवायस, मयूर ये सब पूर्वोक्त रूपसे निःशील आदि विशेषणों वाले बने रहकर यावत् मर कर के कहां उत्पन्न होंगे! (ओसन्नं नरगतिरिक्ख जोणिएसु उववज्जिहिंति) हे गौतम! ये सब प्रायः नरक और तिर्यंच योनियों में उत्पन्न होंगे। (सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति) हे भदन्त! आपने जो यह सब कहा है वह सर्वथा सत्य है। हे भदन्त! आपने जो यह सब कहा है वह सर्वथा सत्य है। ऐसा कह कर गौतम यावत् अपने स्थान पर विराजमान हो गये।

टीकार्थ-यहां पर भावि भरतक्षेत्र अर्थात् अवसर्पिणी के छट्टे आरे के मनुष्यों का अधिकार चल रहा है-सो इसी संबंध को लेकर सूत्रकार ने उनके विशेष आहार के विषय में कथन किया है। इसमें गौतम ने उनसे ऐसा पूछा है-(तेणं भंते! मणुया कं आहारं आहारे-हिंति) हे भदन्त! अवसर्पिणी काल के छठे आरे के वे मनुष्य कैसा आहार करेंगे? इसके उत्तर में प्रभुने ऐसा कहा कि-'गोयमा' हे

विलका, मद्दुगा सिही निस्सीला तहेव जाव) હે ભદન્ત તે કાગડા, કંક, વિલય, જળવાયસ, મયૂર આદિ પૂર્વોક્તરૂપે શીલરહિત આદિ વિશેષણોવાળા બનીને મરણ પામીને ક્યાં ઉત્પન્ન થશે? (ओसन्न नरगतिरिक्खजोणिएसु उववज्जिहिंति) હે ગૌતમ તેઓ સામાન્ય રીતે નરક અને તિર્યંચ ગતિમાં ઉત્પન થશે (सेवं भंते! सेवं भंते त्ति) " હે ભદન્ત! આપે જે કહ્યુ તે સર્વથા સત્ય છે " હે ભદન્ત! આપે આ વિષયનુ જે પ્રતિપાદન કર્યું તે સર્વથા સત્ય જ છે એવુ કહીને, પ્રભુને વંદના નમસ્કાર કરીને ગૌતમ સ્વામી પોતાને સ્થાને બેસી ગયા.

ટીકાર્થ- અવસર્પિણીકાળના છઠ્ઠા આરામા ભરતક્ષેત્રના મનુષ્યોનુ સ્વરૂપ કેવું હશે તે સૂત્રકારે પ્રકટ કર્યું હવે આ સૂત્રમાં તેમના આહારનુ કથન કરવામાં આવે છે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે " तेणं भंते मणुया कं आहारं आहारेहिंति! " હે ભદન્ત! અવસર્પિણી કાળના છઠ્ઠા આરાના તે મનુષ્યો કેવો આહાર કરશે? તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર કહે છે કે " गोयमा! હે ગૌતમ!

भगवानाह-'गोयमा ! तेणं कालेणं तेणं समएणं गंगासिंधूओ महानईओ रहपहवित्थराओ अक्खसोयप्पमाणमेत्तं जलं वोज्झिहिंति' हे गौतम ! तस्मिन् काले तस्मिन् समये खलु गङ्गासिन्धू महानद्यौ रथपथविस्तारे रथगमनमार्ग परिमितविस्तारवत्यौ=शकटचक्रद्वयमध्यभागपरिमितमार्गवत्यौ सत्यौ इत्यर्थः अक्षस्रोतः प्रमाणमात्रम्-अक्षपरिमितं धुरापरिमितं चतुर्हस्तविस्तृतप्रमाणमित्यर्थः स्रोतः प्रवाहो यस्य तत् अक्षस्रोतः तत्प्रमाणा तत्परिमिता मात्रा प्रमाणं यस्य तत् अक्षस्रोतः प्रमाणमात्रं चतुर्हस्तप्रमाणमात्रं विस्तृतजलं वाहयिष्यतः 'से वि य णं जले बहुमच्छकच्छभाइन्ने, णो चेव णं आउबहुले भविस्सइ' तदपि च खलु जलं बहुमत्स्य-कच्छभाकीर्णम् बहुभिर्मत्स्यैः कच्छपैश्च आकीर्णं व्याप्तम्, नो चैव खलु अब्बहुलम् जल-

---

गौतम ! 'तेणं कालेणं तेणं समएणं' उस काल और उस समय में गंगा सिन्धु ये दो महानदियां 'रहपहवित्थाराओ' रथपथविस्तार में गाडी के दोनों पहियोंके बीचका जितना भाग होता है उतने मार्गमें, 'अक्खसोयप्पमाणमेत्तं जलं वोज्झिहिंति' अक्षस्रोत प्रमाणमात्र जलको वहां वेंगी चक्रमें धुराको प्रवेश करनेका जो छिद्र होता है वह अक्षस्रोत है। इतने अक्षस्रोत प्रमाणमात्र क्षेत्रमें जलको वे वहांवेंगी। अर्थात् इतने परिमित क्षेत्रमें उनका इतना जल बहता रहेगा। 'से वि य णं जले बहुकच्छभाइन्ने णो चेव णं आउबहुले भविस्सइ' बहनेवाला यह जल अधिक नहीं होगा फिर भी जितना यह होगा उतना वह जल बहुत सी मछलियोंसे बहुत से कच्छपों से

"तेणं कालेणं तेणं समएणं" ते अवसर्पिणीकाळना छट्ठा आरा रूप समयमां गंगा अने सिन्धु, ए बे महा नदीओ "रहपहवित्थाराओ" रथपथ मार्गमां એટલે કે રથના બે પૈડાઓ વચ્ચે જેટલું અંતર હોય છે એટલા પટમાં, "अक्खसोयप्पमाणमेत्तं जलं वोज्झिहिंति" રથના માર્ગ પ્રમાણવાળી બનીને એટલે કે રથના પૈડાની એટલે કે રથના પૈડાની (ધુરા) ચિલાપ્રમાણ વિસ્તાર-વાળી અર્થાત ચાર હાથ પ્રમાણ ભાગ જેટલા વિસ્તારવાળી હશે. તેટલા જળવાળી હશે અને નદીનો પટ રથચાલી શકે એટલો પહોળો હશે. એમ સૂત્રકાર કહેવા માંગે છે- "से वि य णं जले बहु कच्छभाइन्ने णो चेव णं आउबहुले भविस्सइ" જો કે તે પાણીનો પ્રવાહ આમ તો નાનો હશે પણ તે પ્રવાહ અનેક માછલીઓ અને

वहुल किन्तु मत्स्यकच्छमबहुलं भविष्यति। 'तए णं ते मणुया सूरुग्गमण-मुहुत्तंसि य, सूरत्थमणमुहुत्तंसिय बिलेहिंति' ततः खलु ते मनुष्याः, सूर्योद्-गमनमुहूर्ते च=सूर्योदयसमकाले, सूर्यास्तमनमुहूर्ते च विलेभ्यो निद्धा-विष्यन्ति=निस्सरिष्यन्ति, निद्धाइत्ता मच्छ-कच्छभे थलाइं गाहेहिंति', निर्द्धाव्य=निःसृत्य मत्स्य-कच्छपान् स्थलानि ग्राहयिष्यन्ति स्थलेषु स्था पयिष्यन्ति, 'गाहित्ता सियायवतत्तएहिं मच्छकच्छभेहिं एक्कवीसं वाससह-स्साइं वित्तिं कप्पेमाणा विहरिस्संति' ग्राहयित्वा=स्थलेषु स्थापयित्वा शीता-ऽऽतपतप्तैः मत्स्यकच्छपैः एकविंशतिं वर्षसहस्राणि वृत्तिं=जीविकां कल्पयन्तः

आकीर्ण भरा हुवा रहेगा 'णो चेव णं आउबहुले भविस्सइ' यह जल अधिक मात्रामें नहीं रहने के कारण बहुत थोडा होगा-सो 'तएणं ते मणुया सूरुग्गमणमुहुत्तंसि य सूरत्थमणमुहुत्तंसि य बिलेहिंतो निद्धाहिंति' वे मनुष्य सूर्योदयके एक मुहूर्त्तकालतक और सूर्यअस्त होने पर एक मुहूर्त रात्रितक अपने२ बिलोंसे बाहर निकलेगे 'निद्धा-इत्ता बिलेहिंतो' बिलों से बाहर निकलकर फिरवे 'मच्छकच्छभे थलाइं गाहेहिंति' उनमछलियोंको और कच्छपोंको पकड२ कर जमीनमें गाड देंगे 'गाहित्ता सियायवतत्तएहिं मच्छकच्छभेहिं एक्कवीसं वाससहस्साइं वित्तिं कप्पेमाणा विहरिस्संति' शीत और आतपसे शुष्क हुई उन मछलियों को और कच्छपों का खाकर अपना जीवन निर्वाह करेंगे। सो इस तरहसे ये २१ हजार वर्षतक करते रहेंगे

કાચબાઓથી ભરપૂર હશે "णो चेव णं आउवहुले भविस्सइ" આ સૂત્ર દ્વારા એ વાત પ્રગટ કરવામા આવી છે કે તે નદીઓમા અધિક પ્રમાણમાં પાણી નહી હોય, છતા તેમા માછલાં અને કાચબાનો તો સદ્ભાવ જ હશે "तएणं ते मणुया सूरुग्गमणमुहुत्तंसि य सूरत्थमणमुहुत्तंसि य विलेहिंतो निद्धाहिंति" તે મનુષ્યો સૂર્યોદય થયા પછી એક મુહૂર્ત પ્રમાણ સમય સુધી અને સુર્યાસ્ત બાદ એક મુહૂર્ત પ્રમાણ સમય સુધી પોતાના બિલરૂપ રહેઠાણો માંથી બહાર નીકળશે "निद्धाइत्ता विलेहितो રહેઠાણો માથી બહાર નીકળીને "मच्छकच्छभे थलाइं गाहेहिंति" તે માછલીઓ અને કાચબાઓને પકડશે, અને તેમને જમીનમા દાટી દેશે "गाहित्ता सियायवतत्तएहिं मच्छकच्छभेहि एक्कवीसं वाससहस्साइं वित्तिं कप्पेमाणा विहरिस्संति" ઠંડી અને ગરમીથી સુકાયેલી તે માછલીઓ કાચબાઓને ખાદ્ય ખાઇને તેઓ પોતાનો નિર્વાહ ચલાવશે તે આરાનો

=निर्वाहयन्तः विहरिष्यन्ति=स्थास्यन्ति। गौतमः पृच्छति-'ते णं भंते! मणुया निस्सीला, निव्वया निग्गुणा, निम्मेरा' हे भदन्त! ते खलु मनुष्याः निश्शीलाः =शुभस्वभाववर्जिता वा 'निव्वयाः'=महाव्रताणुव्रतरहिताः निर्गुणाः=उत्तरगुण विकलाः, निर्मर्यादाः=कुलादिमर्यादारहिताः 'निप्पच्चक्खाण-पोसहोववासा ओसण्णं मसाहारा, मच्छाहारा, खोद्दाहारा, कुणिमाहारा,' निष्प्रत्याख्यान-पोषधोपवासाः प्रत्याख्यान-पोषधोपवासवर्जिताः, अवसन्नं=प्रायो मांसाहाराः मत्स्याहाराः, क्षौद्राहाराः क्षौद्रं=मधु तदाहारास्तद्भोजिनः, यद्वा क्षोदाहाराः-क्षोदेन=भूक्षोदेन आहारो येषां ते तथा कुणपाहाराः कुणपः शवः, मृतकशरीरः तद्रसो वसादिरपि कुणपः, तमाहरन्तीति ते तथा, ते 'कालमासे कालं किच्चा

क्योंकि छठे आरे का प्रमाण २१ हजार वर्षका है। अब गौतम-प्रभुसे ऐसा पूछते हैं 'तेणं भंते! मणुया निस्सीला, निव्वयस्स निग्गुणा, निम्मेरा' हे भदन्त! वे मनुष्य महाव्रत और अणुव्रतोंसे रहित होंगे, या शुभस्वभावसे रहित होंगे, निर्गुण उत्तर गुणोंसे रहित रहेंगे, निर्मर्याद कुलादिककी मर्यादासे रहित रहेंगे 'निपच्चक्खाणपोस-होववासा' प्रत्याख्यान एवं पोषधोपवास से शून्य रहेंगे 'ओसन्नं' प्रायः 'मंसाहारा, मच्छाहारा, खोद्दाहारा, कुणिमाहारा' मांसका आहार करते रहेंगे मछलियोंका आहार करते रहेंगे, क्षौद्रजीवोंका आहार करते रहेंगे या भूक्षोद से है आहार जिन्होंका ऐसे वे होंगे कुणपाहारी होंगे मुर्दोंको खानेवाले होंगे, ऐसे अधर्मी वे मनुष्य 'कालमासे काल

સમય ૨૧ હજાર વર્ષનો હોવાથી, એટલા સમય દરમિયાન ત્યાં ઉત્પન્ન થતા મનુષ્યો ઉપર્યુકત રીતે માંછલાં અને કાચબાનો આહાર કરશે હવે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે "तेणं भंते मणुया निस्सीला, निग्गुणा, निम्मेरा" હે ભદન્ત! તે મનુષ્યો મહાવ્રતો અણુવ્રતો પાળતા નહિં હોય. અથવા તેઓ શુભ સ્વભાવથી રહિત હશે તેમનામાં સદ્ગુણો નો અભાવ હશે અને તેઓ મર્યાદા (શિષ્ટાચાર) રહિત હશે "निपच्चक्खाणपोसहोववासा" અને પ્રત્યાખ્યાન તથા પોષધોપવાસથી પણ રહિત હશે ओसन्नं સામન્ય રીતે તો તેઓ, "मांसाहारा, मच्छाहारा, खोद्दाहारा, कुणिमाहारा" માસનો આહાર કરતા હશે, માછલીઓ ખાતા હશે, ખોદી કાઢેલ. દાટેલા માછલાને કહાડીને ખાતા હશે અને મુર્દાનું માંસ પણ ખાતા હશે હે ભદન્ત! તે અધર્મી મનુષ્યો "कालमासे कालं किच्चा कहिं गच्छहिंति, कहिं उववज्जिहिंति" કાળનો અવસર આવે ત્યારે કાળધર્મ (મરણ) પામીને ક્યાં જશે. કઈ ગતિમાં ઉત્પન્ન થશે. ?

कहिं गच्छिहिंति, कहिं उववज्जिहिंति ?' कालमासे मरणसमये कालं कृत्वा=मरणधर्मं प्राप्य कुत्र गमिष्यन्ति, कुत्र उत्पत्स्यन्ते ? भगवानाह–'गोयमा ! ओसन्नं नरगतिरिक्खजोणिएसु उववज्जिहिंति' हे गौतम ! अवसन्नं=प्रायो नरकतिर्यग्योनिकेषु उत्पत्स्यन्ते। गौतमः पृच्छति–'ते णं भंते ! सीहा, वग्घा, वगा, दीविया, अच्छा, तरच्छा, परस्सरा, निस्सीला तहेव जाव कहिं उव-

किचा कहिंगच्छहिंति कहिं उववज्जिहिंति' काल अवसर काल करके कहांपर जावेगे कहां उत्पन्न होंगे ? इसके उत्तरमें प्रभु उनसे कहते हैं कि 'गोयमा ! हे गौतम ! 'ओसन्नं नरगतिरिक्ख जोणिएसु उववज्जिहिंति' ऐसे वे मनुष्य प्रायः करके नरक एव तिर्यंच की योनिवालों में उत्पन्न होंगे। अब गौतम प्रभुसे ऐसा पूछते हैं 'तेणं भंते ! सीहा, वग्घा, वगा, दीविया, अच्छा, तरच्छा, परस्सरा निस्सीला तहेव जाव कहिं उववज्जिहिंति' हे भदन्त ! वे सिंह, व्याघ्र, वृक, द्वीपकचीता, ऋच्छ रीछ, तरक्ष गेंडा अथवा व्याघ्रविशेष, एवं शरभ ये सब व्रतादि से रहित बने हुए यावत् मर्यादा रहित बने हुए कालमासमें मर करके कहां पर उत्पन्न होंगे ? उत्तर में प्रभु कहते हैं 'गोयमा' हे गौतम ! 'ओसन्नं' प्रायः करके 'नरकतिरिक्खजोणिएसु उववज्जिहिंति' ये सबके सब इस स्थितिमें नरक और तिर्यञ्च योनिवालोंमें उत्पन्न होंगे। अब गौतमस्वामी प्रभुसे ऐसा पूछते हैं 'तेणं भंते ! ढंका, कंका, विलका, मद्दगा, सिही,

ઉત્તર " गोयमा " હે ગૌતમ ! ओसन्नं नरगतिरिक्खजोणिएसु उववज्जहिंति એવા તે મનુષ્યો મોટે ભાગે નરક ગતિમાં અથવા તિર્યંગયોનીવાળા જીવોમા ઉત્પન થશે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન :– " तेणं भंते सीहा वग्धा वगा दीविया अच्छा तरच्छा, परस्सरा निस्सीला तहेव जाव कहिं उववज्जिहिंति " હે ભદન્ત ! તે સિંહ, વાઘ, વરૂ, દીપડાં, રીંછ, તરસ (ગેંડા) અને શરભ, નિ શીલ આદિ અશુભ ગુણોવાળા હોય છે તેમનામા વ્રતો, પ્રત્યાખ્યાનો આદિનો અભાવ હોય છે. તો હે ભદન્ત ! તેઓ કાળ અવસરે મરણ પામીને ક્યાં ઉત્પન થશે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર :– " गोयमा " હે ગૌતમ " ओसन्नं " સામાન્ય રીતે તો " नरगतिरिक्खजोणिएसु उववज्जिहिंति " તેઓ બધાં નરકગતિમાં અને તિર્યંચ યોનિઓમા ઉત્પન્ન થશે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્નઃ– " तेणं भंते ! ढंका, कंका, विलका, मद्दगा.

वज्जिहिंति ?' हे भदन्त ! ते खलु सिंहाः, व्याघ्राः, वृकाः, द्वीपिकाः चीता पदवाच्याः, ऋक्षाः=भल्लूकाः, तरक्षाः=गैंडापदवाच्याः व्याघ्र विशेषा वा, पाराशराः शरभाः निश्शीलाः महाव्रतादिशीलरहिताः तथैव यावत्–निर्गु-णादयो ग्राह्याः, कालमासे कालं कृत्वा कुत्र उत्पत्स्यन्ते ? भगवानाह–'गोयमा ! ओसन्नं नरग–तिरिक्खजोणिएसु उववज्जिहिंति' हे गौतम ! सिंहादयो निःशीला जीवाः अवसन्नं=प्रायो नरकतिर्यग्योनिकेषु उत्पत्स्यन्ते । गौतमः पृच्छति–'ते णं भंते ! ढंका, कंका, विलका, मद्दगा, सिही, निस्सीला तहेव जाव कहिं उववज्जिहिंति ?' हे भदन्त ! ते ढङ्काः, कङ्काः पक्षिविशेषाः, विलकाः मद्गुकाः, मद्गवो जलवायसाः शिखिनो मयूराः निश्शीलाः तथैव यावत्–निर्गुणाः, निर्मर्यादाः, निष्प्रत्याख्यानपोषधोपवासाः, प्रायो मांसाहाराः, मत्स्याहाराः, क्षौद्राहाराः, कुणपाहाराः, कालमासे कालं कृत्वा कुत्र उत्पत्स्यन्ते ? भगवानाह–'ओसण्णं नरग–तिरिक्खजोणिएसु उववज्जिहिंति' हे गौतम ! अवसन्नं=प्रायः नरक–तिर्यग्योनिकेषु उत्पत्स्यन्ते ।। अन्ते गौतमः भगवद्वाक्यं

निस्सीला तहेव जाव कहिं उववज्जिहिंति' हे भदन्त ! ये ढङ्क कौवा, कङ्क पक्षिविशेष, बिलक, मद्गुजलकाक, शिखी–मयूर ये सब पक्षी-गण, निःशील होते हुए यावत् निर्गुण निर्मयादा होते हुए, प्रत्या-ख्यान, पोषधोपवाससे रहित होते हुए प्रायः मांसाहारवाले, मत्स्या-हारवाले, क्षौद्र आहारवाले, कुणप मृतकलेवर के आहारवाले बनकर काल अवसर काल करके कहां पर उत्पन्न होंगे ? इसके उत्तरमें प्रभु कहते हैं हे गौतम ! 'ओसन्नं' ये सब पक्षिगण प्रायः 'नरगतिरिक्ख जोणिएसु उववज्जिहिंति' नरक और तिर्यंचकी योनिवाले जीवोंमें उत्पन्न होंगे । अब गौतमस्वामी अन्तमें भगवान् के वाक्यको

सिही. निस्सीला तहेव जाव कहिं उववज्जिहिंति ?" હે ભદન્ત ! કાગડા, કંક (પક્ષિ વિશેષ) વિલક, મદ્દુગ (જલકાક) શિખી (મોર) આદિ પક્ષીગણ નિઃશીલ હોય છે, નિર્ગુણ હોય છે. નિર્મર્યાદ હોય છે તેમનામાં પ્રત્યાખ્યાન અને પોષધોપવાસ રૂપ વ્રતોનો અભાવ હોય છે તેઓ પ્રાય માંસાહારી, મત્સ્યાહારી, ક્ષોદ્રાહારી, અને કુણપાહારી (મૃત શરીરનું માંસ ખાનાર હોય છે, તો હે ભદન્ત તેઓ કાળનો અવસર આવતા કાળ કરીને કઇ ગતિમાં ઉત્પન થશે, ?

ઉત્તર ' गोयमा ! ' હે ગૌતમ ' ओसन्नं ' મોટે ભાગે તો તેઓ ' नरगतिरिक्खजोणिएसु उववज्जिहिंति ' નરકગતિમાં અને તિર્યંચ યોનિકોમાં ઉત્પન્ન થશે.

प्रामाणिकतया स्वीकरोति-'सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति' हे भदन्त ! तदेवं भगवदुक्तं सत्यमेव, हे भदन्त ! भगवदुक्तं तदेवं सत्यमेवेति भावः ॥सू० ४॥

इति श्री-विश्वविख्यात-जगद्वल्लभ-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषाकलित-ललित-कलापालापक-प्रविशुद्ध-गद्यपद्यनैकग्रंथनिर्मापक-वादिमानमर्दक-श्री-शाहूच्छत्रपति-कोल्हापुरराज-प्रदत्त "जैनशास्त्राचार्य" पदभूषित-कोल्हापुरराजगुरु-बालब्रह्मचारि-जैनशास्त्राचार्य-जैन-धर्मदिवाकर-पूज्यश्री-घासीलालव्रतिविरचितायां "श्रीभगवतीसूत्रस्य" प्रमेयचन्द्रिकाख्यायां व्याख्यायां सप्तमशतकस्य षष्ठोद्देशः समाप्तः ॥७-६॥

प्रामाणिक मानकर कहते हैं 'सेवं भंते ! सेव भंते ! त्ति' ऐसा कहते हैं कि हे भदन्त ! आपके द्वारा कहा गया यह सब विषय सत्य ही है, हे भदन्त ! सर्वथा सत्य ही है ॥ सू० ५ ॥

जैनाचार्य श्री घासीलालजी महाराजकृत 'भगवतीसूत्र' की प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याके सातवें शतकके छट्ठा उद्देशक समाप्त ॥ ७-६ ॥

※

મહાવીર પ્રભુનાં વચનોને પ્રમાણભૂત માનીને ગૌતમ સ્વામી કહે છે કે 'सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति' હે ભદન્ત ! આપે આ વિષયનું જે પ્રતિપાદન કર્યું તે સર્વથા સત્ય છે. હે ભદન્ત ! આપનું કથન બિલકુલ સત્ય છે'

જૈનાચાર્ય શ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજકૃત 'ભગવતી' સૂત્રની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના સાતમા શતકનો છઠ્ઠો ઉદ્દેશક સમાપ્ત. ૭ ॥ - ૬ ॥

※

अथ सप्तमोद्देशकः प्रारभ्यते ।

सप्तमशतके सप्तमोद्देशकस्य संक्षिप्तविषयविवरणम् ।

संवृतस्य अनगारस्य क्रियानिरूपणम् । ऐर्यापथिकक्रियायाः कारणम् । कामो रूपी अरूपी वा ? सचित्तः अचित्तो वा ? जीवः अजीवो वा ?। जीवानां कामो भवति अजीवानां वा ? भोगो रूपी अरूपी वा ? भोगः सचित्तः अचित्तो वा ? भोगः जीवः अजीवो वा ? भोगो जीवानां भवति अजीवानां वा ? । भोगानां प्रकारः । कामभोगानां प्रकारः । जीवः कामी भोगी वा ?। नैरयिकाः कामिनः भोगिनो वा भवन्ति ?। पृथिवीकायादिः, द्वीन्द्रियः, त्रीन्द्रियः चतुरिन्द्रियो जीवो भोगी कामी वा ?। अल्पबहुत्ववक्तव्यताविचारः, छद्मस्थ

शतक ७ उद्देशक ७

सप्तमशतकके इस सप्तम उद्देशकका विषय विवरण संक्षेप से इस प्रकारसे है सर्वप्रथम इसमें अनगारकी क्रियाओंका निरूपण किया गया है । ऐर्यापथिक क्रियाका कारण । कामरूपी है या अरूपी है ? सचित्त है या अचित्त है ? जीव है या अजीव है ? जीवोंके काम होता है या अजीवों के काम होता है ? भोगरूपी है या अरूपी है ? भोग सचित्त है या अचित्त है ? भोग जीव है या अजीव है ? भोग जीवोंके होता है या अजीवों के होता है ? भोगोंके प्रकरण । कामभोगोंके प्रकार जीव कामी है या भोगी है ? नैरयिक कामी होते हैं या भोगी होते हैं ? पृथिवीकायिक आदि

શતક ૭ ઉદ્દેશક. ૭

સાતમા શતકમાં પ્રરૂપિત વિષયનું સંક્ષિપ્ત વિવરણુ

આ ઉદ્દેશકમા સૌથી પહેલાં અણુગારની ક્રિયાઓનું નિરૂપણુ કરવામાં આવ્યું છે. ઐર્યાપથિકી ક્રિયાના કારણોનુ પ્રતિપાદન કામરૂપી છે કે અરૂપી છે ? સચિત્ત છે ? કે અચિત્ત છે ? જીવ છે કે અજીવ છે ? જીવોમા કામ હોય છે કે અજીવોમાં કામ હોય છે ? ભોગરૂપી છે કે અરૂપી છે ? ભોગ સચિત્ત છે કે અચિત્ત છે ભોગ જીવ છે કે અજીવ છે ? ભોગ જીવોમાં હોય છે કે અજીવોમાં હોય છે ? ઇત્યાદિ પ્રશ્નો અને તેમનાં ઉત્તરોનું આ ઉદ્દેશકમાં નિરૂપણુ કરવામા આવ્યું છે ભોગના પ્રકારો કામભોગના પ્રકાર જીવ કામી છે કે ભોગી છે' નારકો કામી હોય છે કે ભોગી હોય છે ? પૃથ્વીકયિક આદિ એકેન્દ્રિય જીવો, દ્વીન્દ્રિય જીવો, ત્રીન્દ્રિય જીવો અને ચતુરિન્દ્રિય જીવો કામી હોય છે

मनुष्यः अधोऽवधिकज्ञानी, परमावधिज्ञानी, केवलज्ञानी ? । असंज्ञी जीवः अकामपूर्वकं वेदनां वेदयति ? समर्थः तीव्रेच्छापूर्वकं वेदनां वेदयति ? समर्थः कथं तीव्रेच्छापूर्वकं वेदनां वेदयतीति ।

ऐर्यापथिक-सांपरायिकक्रियावक्तव्यता ।

षष्ठोद्देशके जीवानां नरकोत्पत्तिरुक्ता सा चासंवृतानां भवति । तद्विपरीतस्य संवृतस्य यद् भवति तदाह-'संवुडस्स णं भंते' इत्यादि ।

मूलम्-'संवुडस्स णं भंते ! अणगारस्स आउत्तं गच्छमाणस्स, जाव आउत्तं तुयट्टमाणस्स, आउत्तं वत्थं पडिग्गहं कंबलं पायपुंछणं गेण्हमाणस्स वा, निक्खिवमाणस्स वा तस्स णं भंते ! किं इरियावहिया किरिया कज्जइ, संपराइया किरिया कज्जइ ? गोयमा ! संवुडस्स णं अणगारस्स जाव तस्स णं इरियावहिया किरिया कज्जइ णो संपराइया, से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ-संवुडस्सणं जाव णो संपराइया किरिया कज्जइ ?

जीव, द्वीन्द्रिय जीव, तेइन्द्रिय जीव, चतुरिन्द्रिय जीव, भोगी होते हैं या कामी होते हैं ? अल्प बहुत्व वक्तव्यता विचार । छद्मस्थ मनुष्य अधोऽवधिकज्ञानी, परमावधिज्ञानी, केवलज्ञानी असंज्ञी जीव क्या अकामपूर्वक वेदना का वेदन करता है क्या ? समर्थ होता हुआ भी कैसे अकामपूर्वक वेदनाका वेदन करता है ? क्या समर्थ तीव्र इच्छा पूर्वक वेदनाका वेदन करता है क्या ? समर्थ कैसे तीव्र इच्छापूर्वक वेदनाका वेदन करता है ?

કે ભોગી હોય છે ? અલ્પ બહુત્વ વિષયક વક્તવ્યતાનુ કથન. છદ્મસ્થ મનુષ્ય, અધોવધિજ્ઞાની, પરમાવધિજ્ઞાની અને કેવલજ્ઞાનીનું કથન.

અસંજ્ઞી જીવ શુ અકામ પૂર્વક વેદનાનું વેદન કરે છે ? સમર્થ પણ શું અકામ પૂર્વક વેદનાનુ વેદન કરે છે ? સમર્થ હોવા છતા કેવી રીતે અકામપૂર્વક વેદનાનું વેદન કરે છે ? સમર્થ તીવ્ર ઇચ્છાપૂર્વક શું વેદનાનુ વેદન કરે છે ? સમર્થ કેવી રીતે તીવ્ર ઇચ્છાપૂર્વક વેદનાનુ વેદન કરે છે ? ઇત્યાદિ વિષયનુ આ ઉદ્દેશકમાં નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે.

गोयमा ! जस्स णं कोह-माण-माया-लोभा वोच्छिन्ना भवंति, तस्स णं इरियावहिया किरिया कज्जइ, तहेव जाव उस्सुत्तं रीयमाणस्स संपराइया किरिया कज्जइ, से णं अहासुत्तमेव रीयइ, से तेणट्ठेणं गोयमा ! जाव णो संपराइया किरिया कज्जइ ॥सू० १॥

छाया-संवृतस्य खलु भदन्त ! अनगारस्य आयुक्तं गच्छतः, यावत्-आयुक्तं त्वग्वर्तयतः, आयुक्तं वस्त्र प्रतिग्रहं कम्बलं पादप्रोञ्छनं गृह्णतो वा, निक्षिपतो वा, तस्य खलु भदन्त ! किम् ऐर्यापथिकी क्रिया क्रियते, सांपरायिकी क्रियाक्रियते?, गौतम ! संवृतस्य खलु अनगारस्य यावत् तस्य खलु ऐर्यापथिकी क्रिया क्रियते, नो सांपरायिकी। तत् केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते-

---

ऐर्यापथिक साम्परायिक क्रियावक्तव्यता-

'संवुडस्स णं भंते' इत्यादि ।

सूत्रार्थ-(संवुडस्स णं भंते ! अणगारस्स आउत्तं गच्छमाणस्स जाव आउत्तं तुयट्टमाणस्स, आउत्तं वत्थं पडिग्गहं कंबलं पायपुंछणं गेण्हमाणस्स वा, निक्खिवमाणस्स वा तस्स णं भंते ! किं इरियावहिया किरिया कज्जइ, संपराइया किरियाकज्जइ) हे भदन्त ! उपयोग पूर्वक गमनकरनेवाले, यावत् उपयोगपूर्वक करवट बदलनेवाले, उपयोगपूर्वक वस्त्र, पात्र, कम्बल, पादप्रोञ्छन (रजोहरणप्रमार्जिका) ग्रहण करनेवाले और रखनेवाले, संवृतसाधुके क्या ऐर्यापथिक क्रिया होती है या सांपरायिक क्रिया होती है ? (गोयमा) हे गौतम !

ઐર્યાપથિકી અને સામ્પરાયિકી ક્રિયાની વક્તવ્યતા

'संवुडस्स णं भंते' ઇત્યાદિ

સૂત્રાર્થ :- (संवुडस्स णं भंते अणगारस्स आउत्तं गच्छमाणस्स जाव आउत्तं तुयट्टमाणस्स आउत्तं वत्थं पडिग्गहं कंबलं पायपुंछणं गेण्हमाणस्स वा. निक्खिवमाणस्स वा तस्स णं भंते किं ईरियावहिया किरिया कज्जइ संपराइया किरिया कज्जइ) હે ભદન્ત ! ઉપયોગ પૂર્વક હલન ચલન કરનારા, (યાવત્) ઉપયોગ પૂર્વક પડખું બદલનારા ઉપયોગ પૂર્વક વસ્ત્ર, પાત્ર, કંબલ, પ્રાદપ્રોંછન (રજોહરણ પ્રમાર્જિકા) ગ્રહણ કરનારા અને મૂકનારા સંવૃત સાધુવડે શું ઐર્યાપથિક ક્રિયા કરાય છે કે સાંપરાયિક ક્રિયા કરાય છે ? (गोयमा) હે ગૌતમ

संवृतस्य खलु यावत् नो सांपरायिकी क्रिया क्रियते ? गौतम ! यस्य खलु क्रोध-मान-माया-लोभा व्युच्छिन्ना भवन्ति, तस्य खलु ऐर्यापथिकी क्रिया क्रियते, तथैव यावत् उत्सूत्रं रीयतः सांपरायिकी क्रिया क्रियते, स खलु यथा-सूत्रमेव रीयति, तत् तेनार्थेन गौतम ! यावत् नो सांपरायिकी क्रिया क्रियते ॥सू.१॥

(संवुडस्स णं अणगारस्स जाव तस्स णं ईरिया वहिया किरिया कज्जइ, णो संपराइया) संवृत अनगार के यावत् ऐर्यापथिकी क्रिया होती है। सांपरायिक क्रिया नहीं होती है। (से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ, संवुडस्स णं जाव णो संपराइया किरिया कज्जइ ?) हे भदन्त ! ऐसा आप किस कारण से कहते हैं कि संवृत अनगारके यावत् सांपरायिकी क्रिया नहीं होती है। (गोयमा) हे गौतम ! (जस्स णं कोह-माण-माया-लोभा वोच्छिन्ना भवंति, तस्स णं ईरि-यावहिया किरिया कज्जइ, तहेव जाव उस्सुत्तं रीयमाणस्स संपराइया-किरिया कज्जइ, से णं अहासुत्तमेव रीयइ, से तेणट्ठेणं गोयमा ! जाव णो संपराइया किरिया कज्जइ) जिस अनगार के क्रोध, मान, माया और लोभ ये सर्वथा नष्ट हो चुके होते हैं, उस अनगारके ऐर्या-पथिकी क्रिया होती है। तथा जिस साधु के ये क्रोधादि नष्ट नहीं होते हैं, ऐसे सूत्रमर्यादाको उल्लंघन करके चलनेवालेको सांपरायिकी

(संवुडस्स णं अणगारस्स जाव तस्स णं ईरियावहिया किरिया कज्जइ, णो संपराइया) એવા સંવૃત અણગાર દ્વારા ઐર્યાપથિકી ક્રિયા જ કરાય છે, સાંપરાયિકી ક્રિયા કરાતી નથી

(से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ संवुडस्स णं जाव णो संपराइया किरिया कज्जइ) હે ભદન્ત ! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે ઉપયોગ પૂર્વક ગમનાદિ કરનારા સંવૃત અણગાર દ્વારા ઐર્યાપથિકી ક્રિયા કરાય છે સાંપરાયિકી ક્રિયા કરાતી નથી. ? (गोयमा) હે ગૌતમ ! जस्स णं कोह-माण-माया-लोभा-वोच्छिन्ना भवंति, तस्स णं ईरियावहिया किरिया, कज्जइ तहेव जाव उस्सुत्तं रीयमाणस्स संपराइया किरिया कज्जइ, से णं अहासुत्तमेव रीयइ, से तेणट्ठेणं गोयमा ! जाव णो संपराइया किरिया कज्जइ) જે અણગારના ક્રોધ, માન, માયા અને લોભરૂપ કષાયો નષ્ટ થઈ ગયા હોય છે, તે અણગારની ક્રિયા ઐર્યાપથિકી હોય છે પણ જે અણગારના ક્રોધાદિ કષાયો ક્ષીણ થયા હોતા નથી એવા સૂત્રની મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન કરનારા અણગારની ક્રિયા સાંપરાયિકી હોય છે સંવૃત અણગાર સૂત્રની આજ્ઞા

टीका-संवुडस्स णं भंते ! अणगारस्स आउत्तं गच्छमाणस्स, जाव आउत्त तुयट्टमाणस्स' गौतमः पृच्छति-हे भदन्त ! संवृतस्य=संवरयुक्तस्य खलु अनगारस्य=श्रमणस्य आयुक्तम्=उपयोगपूर्वकं गच्छतः=गमनं कुर्वतः, यावत्-आयुक्तं सोपयोगं तिष्ठतः, आयुक्तं सोपयोगं निषीदतः, आयुक्तम् उपयोगपूर्वकं त्वग्वर्तयतः पार्श्वपरिवर्तनं कुर्वतः, 'आउत्त वत्थं पडिग्गहं कंवलं पायपुंछणं गेण्हमाणस्स वा, निक्खिवमाणस्स वा' आयुक्तम् उपयोगपूर्वकं वस्त्रं प्रतिग्रहं पात्रं कम्बलं पादप्रोञ्छनं रजोहरणं गृह्णतो वा तत्तद्वस्तुनो ग्रहणं कुर्वतो वा,

---

क्रिया होती है । संवृत अनगार यथासूत्र ही सब कुछ करता है, इस लिये उसके ऐर्यापथिकी क्रिया होती है । इस कारण हे गौतम ! मैंने ऐसा कहा है कि संवृत अनगारके यावत् सांपरायिकी क्रिया नहीं होती।

टीकार्थ-छठे उद्देशकमें जीवोंकी नरकमें उत्पत्ति होना कहा गया है सो यह नरकमें उत्पत्ति असंवृत जीवोंकी ही होती है इनसे विपरीत जो संवृत अनगार हैं उनके जो होता है उसे ही यहां पर पहिले सूत्रकारने प्रकट किया है । इसमें गौतमने प्रभुसे ऐसा पूछा है कि 'संवुडस्स णं भंते ! अणगारस्स आउत्तं गच्छमाणस्स' हे भदन्त जो अनगार संवर युक्त है और उपयोगपूर्वक गमन करता है यावत् उपयोग पूर्वक ठहरता है, उपयोगपूर्वक बैठता है, उपयोगपूर्वक करवट बदलता है तथा उपयोगपूर्वक ही वस्त्र, प्रतिग्रह पात्र, कम्बल और रजोहरण को

પ્રમાણે જ આચરણ કરે છે, તેથી તેના દ્વારા ઐર્યાપથિકી ક્રિયા જ કરાય છે, હે ગૌતમ ! તે કારણે મે એવુ કહ્યું છે કે સવૃતઅણગાર ઐર્યાપથિકી ક્રિયા કરે છે, સાંપરાયિકી ક્રિયા કરતો નથી

ટીકાર્થ— છઠ્ઠા ઉદ્દેશકના અન્તિમસૂત્રમાં જીવોની નરકગતિમા ઉત્પન્ન થવાની વાત કરવામાં આવી છે; અસવૃત જીવો જ નરકગતિમા ઉત્પન્ન થાય છે. સંવૃત જીવો નરકમા ઉત્પન્ન થતા નથી તેથી સૂત્રકારે અહીં સૌથી પહેલાં સંવૃત અણગારનુ જ નિરૂપણ કર્યું છે આ વિષયને અનુલક્ષીને ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે-**संवुडस्स णं भंते ! अणगारस्स आउत्तं गच्छमाणस्स**', ઇત્યાદિ. હે હે ભદન્ત ! જે અણગાર સંવરથી યુકત હોય છે, અને ઉપયોગપૂર્વક (જતના પૂર્વક) ગમન કરે છે, ઉપયોગપૂર્વક ઊઠે છે, ઉપયોગપૂર્વક બેસે છે, ઉપયોગપૂર્વક પડખું ફેરવે છે, તથા ઉપયોગપૂર્વક જ વસ્ત્ર, પાત્ર, કંબલ રજોહરણ આદિને ગ્રહણ કરે છે અને

निक्षिपतो वा स्थापयतः, 'तस्स णं भंते ! किं इरियावहिया किरिया कज्जइ, संपराइया किरिया कज्जइ ? हे भदन्त ! तस्य खलु उपयोगपूर्वकं गमनादिकं कुर्वतोऽनगारस्य किम् ऐर्यापथिकी क्रिया क्रियते भवति ? अथवा सांपरायिकी क्रिया क्रियते भवति ? भगवानाह-'गोयमा ! संवुडस्स णं अणगारस्स जाव तस्स णं इरियावहिया किरिया कज्जइ, णो संपराइया' हे गौतम ! संवृतस्य संवर योगयुक्तस्य खलु अनगारस्य यावत्-आयुक्तं गच्छतः, आयुक्तं तिष्ठतो वा, आयुक्तं निषीदतो वा, आयुक्तं त्वग्वर्तयतो वा, आयुक्तं वस्त्रं, प्रतिग्रहं, कम्बलं, पादप्रोञ्छनं गृह्णतो वा, निक्षिपतो वा, तस्य खलु श्रमणस्य ऐर्यापथिकी क्रिया क्रियते भवति, नो सांपरायिकी क्रिया भवति । गौतमस्तत्रकारणं पृच्छति-'से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ-संवुडस्स णं जाव णो संपराइया किरिया कज्जइ ?' हे भदन्त ! तत् केनार्थेन एवमुच्यते यत् संवृतस्य

उठाता है, धरता है, ऐसे उस अनगार के क्या ऐर्यापथिकी क्रिया होती है अथवा सांपरायिकी क्रिया होती है ? इसके उत्तरमें प्रभु उनसे कहते हैं कि 'गोयमा' हे गौतम ! संवुडस्स णं अणगारस्स जाव तस्स णं ईरियावहिया किरिया कज्जइ' उस संवरयुक्त अनगारके यावत् जो उपयोगपूर्वक चलता है, उपयोग पूर्वक ठहरता है, उपयोगपूर्वक बैठता है, उपयोगपूर्वक करवट बदलता है तथा उपयोगपूर्वक ही वस्त्र, पात्र, कम्बल, पादप्रोञ्छन इन सबको उठाता है धरता है, ऐर्यापथिकीक्रिया होती है सांपरायिकीक्रिया नहीं होती है । इस विषयमें कारण जाननेकी इच्छासे गौतमस्वामी प्रभुसे पूछते हैं 'से केणट्ठेणं भंते ! एव वुच्चइ संवुडस्स णं जाव णो संपराइया किरिया कज्जइ' हे भदन्त ! ऐसा आप किस

મૂકે છે, એવા અણગારની ક્રિયાને ઐર્યાપથિકી ક્રિયા કહે છે કે સાંપરાયિકી ક્રિયા કહે છે ? એટલે કે તે ઐર્યાપથિકી ક્રિયા કરે છે, કે સાંપરાયિકી ક્રિયા કરે છે ? તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે-'गोयमा !' હે ગૌતમ ! 'संवुडस्स णं अणगारस्स जाव तस्स णं ईरियावहिया किरिया कज्जइ' ઉપયોગપૂર્વક ચાલનારો, ઉપયોગપૂર્વક ઊઠનારો, ઉપયોગપૂર્વક બેસનારો, ઉપયોગપૂર્વક પડખુ ફેરવનારો અને ઉપયોગપૂર્વક વસ્ત્ર, પાત્ર, કંબલ, રજોહરણ આદિ ઉપકરણો ગ્રહણ કરનારો અને મૂકનારો સંવરયુક્ત અણગાર ઐર્યાપથિકી ક્રિયા જ કરે છે-તે સાંપરાયિકી ક્રિયા કરતો નથી તેનું કારણ જાણવા માટે ગૌતમ સ્વામી આ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછે છે-'से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ-संवुडस्स णं जाव णो संपराइया किरिया कज्जइ ?'

खलु यावत् पूर्वोक्तस्य अनगारस्य ऐर्यापथिकी क्रिया क्रियते नो सांपरायिकी क्रिया क्रियते? भगवानाह-'गोयमा! जस्स णं कोह-माण माया-लोभा वोच्छिन्ना भवंति' हे गौतम! यस्य खलु अनगारस्य क्रोध-मान-माया-लोभा व्युच्छिन्ना विशेषेण उच्छिन्ना विनष्टा भवन्ति, 'तस्स णं इरियावहिया किरिया कज्जइ' तस्य खलु क्रोधमानमायालोभरहितस्य अनगारस्य ऐर्यापथिकी क्रिया क्रियते नो सांपरायिकी क्रिया क्रियते 'तहेव जाव उस्सुत्तं रीयमाणस्स संपराइया किरिया कज्जइ' तथैव यावत्-यस्य खलु अनगारस्य क्रोध-मान-माया-लोभा अव्युच्छिन्ना भवन्ति तस्य खलु उत्सूत्रं सूत्रमर्यादातिक्रमेण रीयतो=गच्छतः साधोः सांपरायिकी क्रिया क्रियते नो ऐर्यापथिकी क्रिया भवतीत्याशयः। तथा च यावत्करणात् यथासूत्रं रीयतो गच्छतोऽनगारस्य ऐर्यापथिकी क्रिया क्रियते,

कारणसे कहते हैं कि संवरयुक्त अनगार के यावत् सांपरायिकी क्रिया नहीं होती है? ऐर्यापथिकी क्रिया होती है। इसके समाधान निमित्त प्रभु उनसे कहते हैं कि 'गोयमा! जस्स णं कोह-माण माया-लोभ वोच्छिन्ना भवंति' हे गौतम! जिस अनगार के क्रोध, मान, माया, और लोभ ये सब विशेषरूप से उच्छिन्न (नष्ट) हो जाते हैं 'तस्स णं इरियावहिया किरिया कज्जइ' उस अनगारके ऐर्यापथिकी क्रिया होती है। सांपरायिकी क्रिया नहीं होती है। 'तहेव जाव उस्सुत्तं रीयमाणस्स सांपराइया किरिया कज्जइ' तथा जिस अनगार के क्रोध, मान, माया और लोभ ये विनष्ट नहीं हुए हैं ऐसे उस सूत्रकी मर्यादाके अतिक्रम करके चलने वाले साधु के सांपरायिकी क्रिया होती है, ऐर्यापथिकी क्रिया नहीं होती है। तथा च यहां यावत् पदके प्रयोगसे यह फलित हुआ है कि जो साधु सूत्रके अनु-

હે ભદન્ત! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે તે સંવરયુક્ત અણગાર ઐર્યાપથિકી ક્રિયા કરે છે, સાંપરાયિકી ક્રિયા કરતો નથી? આ પ્રશ્નનું સમાધાન કરતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે-'गोयमा! जस्स णं कोह, माण, माया, लोभा वोच्छिन्ना भवंति' હે ગૌતમ! જે અણગારના ક્રોધ, માન, માયા અને લોભનો વિશેષરૂપે નાશ થઇ ગયો હોય છે, 'तस्स णं ईरियावहिया किरिया कज्जइ' તે અણગાર ઐર્યાપથિકી ક્રિયા કરતો હોય છે, તે સાંપરાયિકી ક્રિયા કરતો નથી 'तहेव जाव उस्सुत्तं रीयमाणस्स संपराइया किरिया कज्जइ' તથા જે અણગારના ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ નાશ થયા હોતા નથી, એવો સૂત્રસિદ્ધાંતની મર્યાદાનો ભંગ કરનાર અણગાર સાંપરાયિકી ક્રિયા કરે છે, એવો અણગાર ઐર્યાપથિકી ક્રિયા કરતો નથી. અહીં 'जाव (યાવત્)

उत्सूत्रं रीयतो गच्छतस्तु अनगारस्य सांपरायिकी क्रिया क्रियते इति फलितम् । 'से णं अहासुत्तमेव रीयइ' हे गौतम ! स खलु संवृतोऽनगारः यथासूत्रमेव सूत्रानतिक्रमेणैव नियमानुसारमेवेत्यर्थः रीयति=गच्छति आचरति । उपसहरन्नाह-'से तेणट्ठेणं गोयमा ! जाव-नो संपराइया किरिया कज्जइ' हे गौतम ! तत् तेनार्थेन यावत् संवृतस्य खलु अनगारस्य यथासूत्रं रीयतो गच्छतः ऐर्यापथिकी क्रिया क्रियते नो सांपरायिकी क्रिया क्रियते इति भावः ॥सू०१॥

कामभोगवक्तव्यता ।

संवृतश्च कामभोगत्यागेन भवतीति कामभोगान् प्ररूपयितुमाह-'रूवी भंते' इत्यादि ।

मूलम्-'रूवी भंते ! कामा, अरूवी कामा? गोयमा ! रूवी कामा, णो अरूवी कामा । सच्चित्ता भंते ! कामा, अचित्ता कामा ? गोयमा ! सच्चित्ता वि कामा, अचित्ता वि कामा । जीवा भंते ! कामा अजीवा कामा? गोयमा ! जीवा वि कामा, अजीवा वि

सार चलता है अपनी प्रत्येक प्रवृत्ति करता है उसके ऐर्यापथिकी क्रिया होती है और जो सूत्रके अनुसार नहीं चलता है ऐसे साधु के सांपरायिकी क्रिया होती है । 'से णं अहासुत्तमेव रीयइ' अतः जो संवृत अनगार होता है वह सूत्रकी विधिके अनुसार ही चलता है सूत्रमें अनगारकी प्रवृत्तिके जो नियम कहे गये हैं उन नियमोंके अनुसार ही वह अपनी प्रवृत्ति करता है 'से तेणट्ठेणं गोयमा ! जाव नो संपराइया किरिया कज्जइ' इसलिये हे गौतम ! उस संवृत अनगारके सूत्रके अनुसार चलनेके कारण सांपरायिकी क्रिया नहीं होती है, ऐर्यापथिकी क्रिया होती है, ऐसा मैंने कहा है ॥सू० १ ॥

પદથી એ ફલિત થાય છે કે જે સાધુ સૂત્રસિદ્ધાંતમાં કહ્યા પ્રમાણે આચરણ કરે છે, જેની પ્રત્યેક પ્રવૃત્તિમાં સૂત્રના આદેશનું પાલન થાય છે, એવા અણુગારની ક્રિયા ઐર્યાપથિકી જ હોય છે સાંપરાયિકી હોતી નથી, અને જે સાધુ સૂત્ર સિદ્ધાંતના આદેશ અનુસાર ચાલતો નથી એવો સાધુ સાંપરાયિકી ક્રિયા જ કરતો હોય છે. "से णं अहासुत्तमेव रीयइ" આ રીતે જે અણુગાર સંવરયુક્ત હોય છે, તે તો સૂત્રની વિધિ પ્રમાણે જ ચાલે છે, સૂત્રમાં અણુગારની પ્રવૃત્તિ માટે જે નિયમો આપવામાં આવ્યા છે, તે નિયમાનુસારજ સંવૃત અણુગાર પોતાની પ્રવૃત્તિ કરે છે. "से तेणट्ठेणं गोयमा जाव नो संपराइया किरिया कज्जइ" હે ગૌતમ ! તે સંવૃત અણુગાર સૂત્રની આજ્ઞાનુસાર ચાલતો હોવાથી સાંપરાયિકી ક્રિયા કરતો નથી, પણ ઐર્યાપથિકી ક્રિયા જ કરે છે, એવું મેં કહ્યું છે. ॥ સૂ ૧ ॥

कामा। जीवाणं भंते! कामा, अजीवाणं कामा ?। गोयमा! जीवाणं कामा, णो अजीवाणं कामा। कइविहा णं भंते! कामा पण्णत्ता? गोयमा! दुविहा कामा पण्णत्ता, तंजहा- सद्दा य, रूवा य। रूवी भंते! भोगा, अरूवी भोगा? गोयमा! रूवी भोगा, णो अरूवी भोगा। सच्चित्ता भंते! भोगा, अच्चित्ता भोगा? गोयमा! सचित्ता वि भोगा, अच्चित्ता वि भोगा। जीवा णं भंते! भोगा? पुच्छा? गोयमा! जीवा वि भोगा, अजीवा वि भोगा। जीवाणं भंते? भोगा, अजीवाणं भोगा? गोयमा! जीवाणं भोगा, णो अजीवाणं भोगा। कइविहाणं भंते! भोगा पण्णत्ता? गोयमा! तिविहा भोगा पण्णत्ता, तंजहा—गंधा, रसा, फासा। कइविहाणं भंते! काम भोगा पण्णत्ता? गोयमा! पंचविहा कामभोगा पण्णत्ता, तंजहा—सद्दा, रूवा, गंधा, रसा, फासा। जीवा णं भंते! किं कामी भोगी? गोयमा! जीवा कामी वि, भोगी वि। से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ—जीवा कामी वि भोगी वि?। गोयमा! सोइंदिय—चक्खिंदियाइं पडुच्च कामी, घाणिंदिय—जिब्भिंदिय—फासिंदियाइं पडुच्च भोगी, से तेणट्ठेणं गोयमा! जाव—भोगी वि। नेरइयाणं भंते! किं कामी, भोगी? एवं चेव, एवं असुरकुमारा जाव-थणियकुमारा। पुढवीकाइयाणं पुच्छा? गोयमा! पुढवीकाइया णो कामी, भोगी। से केणट्ठेणं जाव-भोगी? गोयमा! फासिंदियं पडुच्च, से तेणट्ठेणं जाव भोगी।

एवं जाव-वणस्सइकाइया। बेइंदिया एवं चेव, नवरं जिब्भिदिय-फासिंदियाइं पडुच्च भोगी। तेइंदिया वि एवं चेव, नवरं घाणिंदिय-जिब्भिदिय-फासिंदियाइं पडुच्च भोगी। चउरिंदियाणं पुच्छा! गोयमा! चउरिंदिया कामी वि, भोगी वि, से केणट्ठेणं जाव-भोगी वि? गोयमा! चक्खिंदियं पडुच्च कामी, घाणिंदिय-जिब्भिदिय-फासिंदियाइं पडुच्च भोगी, से तेणट्ठेणं जाव-भोगी वि। अवसेसा जहा जीवा, जाव-वेमाणिया। एएसि णं भंते! जीवाणं कामभोगीणं, नोकामी णं, नोभोगीणं, भोगीण य कयरे कयरे हिंतो जाव-विसेसाहिया वा? गोयमा! सव्वत्थोवा जीवा कामभोगी, नोकामी, नोभोगी अणंतगुणा, भोगी अणंतगुणा ॥सू. २॥

छाया-रूपिणः भदन्त! कामाः, अरूपिणः कामाः? गौतम! रूपिणः कामाः, नो अरूपिणः कामाः। सचित्ताः भदन्त! कामाः, अचित्ताः कामाः?। गौतम! सचित्ता, अपि कामाः, अचित्ता अपि कामाः। जीवाः भदन्त!

कामभोगवक्तव्यता—

'रूवी भंते! कामा' इत्यादि।

सूत्रार्थ-(रूवी भंते! कामा, अरूवीकामा) हे भदन्त! कामरूपी हैं कि अरूपी हैं? (गोयमा) हे गौतम! (रूवीकामा, णो अरूवीकामा) कामरूपी हैं, कामअरूपी नहीं हैं। (सचित्ता भंते! कामा, अचित्ता कामा) हे भदन्त! काम सचित्त है कि काम अचित्त हैं? (गोयमा!

કામભોગ વક્તવ્યતા

" रूवी भंते! कामा " ઇત્યાદિ

सूत्रार्थः-(रूवी भंते! कामा, अरूवी कामा) હે ભદન્ત! કામરૂપી છે, કે અરૂપી છે? (गोयमा) હે ગૌતમ (रूवीकामा, णो अरूवी कामा) કામ રૂપી છે અરૂપી નથી (सचित्ता भंते! कामा, अचित्ता कामा) હે ભદન્ત કામ સચિત્ત છે કે અચિત્ત છે? (गोयमा! सचित्ता वि कामा,

कामाः, अजीवाः कामाः ?। गौतम ! जीवा अपि कामाः, अजीवा अपि कामाः। जीवानां भदन्त ! कामाः, अजीवानां कामाः ?। गौतम ! जीवानां कामाः, नो अजीवानां कामाः। कतिविधाः खलु भदन्त ! कामाः प्रज्ञप्ताः ? गौतम ! द्विविधाः कामाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-शब्दाश्च, रूपाणि च। रूपिणः भदन्त ! भोगाः, अरूपिणो भोगाः ? गौतम ! रूपिणो भोगाः, नो अरूपिणो

सचित्ता वि कामा अचित्ता वि कामा) हे गौतम ! काम सचित्त भी हैं और काम अचित्त भी हैं। (जीवा भंते ! कामा, अजीवा कामा) हे भदन्त ! कामजीवरूप हैं कि काम अजीवरूप हैं ? (गोयमा) हे गौतम ! (जीवा वि कामा, अजीवा वि कामा) काम जीवरूप भी हैं और काम अजीवरूप भी हैं। (जीवा णं भंते ! कामा अजीवा णं कामा) हे भदन्त ! काम जीवोंके होते हैं कि काम अजीवों के होते हैं ? (गोयमा) हे गौतम ! (जीवा णं कामा, णो अजीवाणं कामा) कामजीवों के होते हैं। अजीवोंके काम नहीं होते हैं। (कइविहाणं भंते ! कामा पण्णत्ता) हे भदन्त ! काम कितने प्रकारके कहे गये हैं ? (गोयमा) हे गौतम ! (दुविहा कामा पण्णत्ता) काम दो प्रकारके कहे गये हैं ?। (तंजहा) वे इस प्रकारसे हैं (सद्दा य रूवा य) शब्द और रूप। (रूवी भंते ! भोगा, अरूवी भोगा) हे भदन्त ! भोगरूपी हैं कि भोग अरूपी हैं ? (गोयमा !) हे गौतम ! (रूवी भोगा, णो अरूवी भोगा) भोगरूपी हैं, भोग अरूपी नहीं हैं।

अचित्ता वि कामा) હે ગૌતમ કામ સચિત્ત પણ હોય છે, અને અચિત્ત પણ હોયછે जीवा भंते कामा, अजीवा कामा) હે ભદન્ત કામ જીવ રૂપ છે કે અજીવરૂપ છે. (गोयमा ! जीवा वि कामा अजीवा वि कामा હે ગૌતમ કામ જીવરૂપ પણ હોય છે અને અજીવરૂપ પણ હોય છે. (जीवाणं भंते ! कामा, अजीवाणं कामा) ભદન્ત ! જીવોમા કામગુણો હોય છે કે અજીવોમાં હોય છે ? (गोयमा) હે ગૌતમ (जीवणं कामा, णो अजीवाणं कामा) જીવોમાંજ કામગુણો હોય છે અજીવોમા હોતા નથી. (कइविहाणं भंते ! कामा पण्णत्ता) હે ભદન્ત કામ કેટલા પ્રકારના કહ્યા છે ? (गोयमा ! दुविहा कामा पण्णत्ता तंजहा) હે ગૌતમ કામના આ પ્રમાણે બે પ્રકાર કહ્યા છે (सद्दा य रूवा य) (૧) શબ્દ અને (૨) રૂપ (रूवी भंते ! भोगा, अरूवी भोगा) હે ભદન્ત ભોગ રૂપી છે કે ભોગ અરૂપી છે (गोयमा रूवी भोगा णो अरूवी भोगा) હે ગૌતમ ભોગ રૂપી છે અરૂપી નથી

भोगा'। सचित्ताः भदन्त ! भोगाः, अचित्ताः भोगाः? गौतम ! सचित्ता अपि भोगाः, अचित्ता अपि भोगाः। जीवाः खलु भदन्त ! भोगाः? पृच्छा, गौतम ! जीवा अपि भोगाः अजीवा अपि भोगाः। जीवानां भदन्त! भोगाः अजीवानां भोगाः? गौतम ! जीवानां भोगाः, नो अजीवानां भोगाः। कतिविधाः खलु भदन्त ! भोगाः प्रज्ञप्ताः? गौतम ! त्रिविधाः भोगाः प्रज्ञप्ताः? तद्यथा- गन्धा, रसाः, स्पर्शाः। कतिविधाः खलु भदन्त ! कामभोगाः

(सचित्ता भंते भोगा, अचित्ता भोगा) हे भदन्त ! भोग सचित्त हैं कि भोग अचित्त हैं ? (गोयमा ! सचित्ता वि भोगा, अचित्ता वि भोगा) हे गौतम ! भोग सचित्त भी हैं और भोग अचित्त भी हैं। (जीवा णं भंते ! भोगा पुच्छा ?) हे भदन्त ! भोग जीवरूप हैं कि भोग अजीवरूप हैं ? (गोयमा) हे गौतम ! (जीवा वि भोगा, अजीवा वि भोगा) भोगजीवरूप भी हैं और भोग अजीवरूप भी हैं। (जीवा णं भंते ! भोगा, अजीवाण भोगा) हे भदन्त ! भोग जीवोंके होते हैं कि भोग अजीवोंके होते हैं ? (गोयमा) हे गौतम ! (जीवाणं भोगा, नो अजीवाणं भोगा) भोग जीवोंके होते हैं, भोग अजीवों के नहीं होते हैं। (कइ विहा णं भंते ! भोगा पण्णत्ता' हे भदन्त ! भोग कितने प्रकार के कहे गये हैं ? (गोयमा) हे गौतम ! (तिविहा भोगा पण्णत्ता) भोग तीन प्रकारके कहे गये हैं। (तं जहा) वे इस प्रकारसे हैं (गंधा, रसा, फासा) गंध, रस और स्पर्श। (कइविहाणं

(सचित्ता भंते भोगा, अचित्ता भोगा) હે ભદન્ત ! ભોગ સચિત્ત છે કે ભોગ અચિત્ત છે ? (गोयमा) सचित्ता वि भोगा अचिता वि भोगा) હે ગૌતમ ! ભોગ સચિત્ત પણ છે અને ભોગ અચિત્ત પણ છે (जीवाणं भंते ? भोगा पुच्छा ?) હે ભદન્ત ! ભોગ જીવરૂપ છે, કે ભોગ અજીવરૂપ છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (जीवा वि भोगा, अजीवा वि भोगा) ભોગ જીવરૂપ પણ છે અને અજીવરૂપ પણ છે (जीवा णं भंते ! भोगा, अजीवाणं भोगा) હે ભદન્ત ! ભોગનો સદ્ભાવ જીવોમા હોય છે, કે અજીવોમા હોય છે ? (गोयमा ! जीवाणं भोगा, णो अजीवाणं भोगा) હે ગૌતમ ! ભોગનો સદ્ભાવ જીવોમા જ હોય છે, અજીવોમા ભોગનો સદ્ભાવ હોતો નથી (कइ विहाणं भंते ! भोगा पण्णत्ता ?) હે ભદન્ત ! ભોગ કેટલા પ્રકારના કહ્યા છે ? (गोयमा ! तिविहा भोगा पण्णत्ता—तंजहा) હે ગૌતમ ! ભોગના નીચે પ્રમાણે ત્રણ પ્રકાર પડે છે – (गंधा, रसा, फासा) (१) ગંધ, (२) રસ અને (૩) સ્પર્શ (कइ विहाणं भंते ! कामभोगा पण्णत्ता ?) હે ભદન્ત ! કામભોગ

प्रज्ञप्ताः ? गौतम ! पञ्चविधाः कामभोगाःप्रज्ञप्ताः, तद्यथा-शब्दाः, रूपाणि, गन्धाः, रसाः, स्पर्शाः, । जीवाः खलु भदन्त ! किं कामिनः, भोगिनः ? गौतम ! जीवाः कामिनोऽपि, भोगिनोऽपि । तत् केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते जीवाः कामिनोऽपि, भोगिनोऽपि ? गौतम ! श्रोत्रेन्द्रियचक्षुरिन्द्रिये प्रतीत्य कामिनः, घ्राणेन्द्रिय-जिह्वेन्द्रिय-स्पर्शेन्द्रियाणि प्रतीत्य भोगिनः, तत् तेनार्थेन गौतम !

भंते ! कामभोगा पण्णत्ता) हे भदन्त ! कामभोग कितने प्रकारके कहे गये हैं ? (गोयमा) हे गौतम ! (पंचविहा कामभोगा पण्णत्ता) कामभोग पांच प्रकारके कहे गये हैं । (तंजहा) वे इस प्रकारसे हैं (सद्दा, रूवा, गंधा, रसा, फासा) शब्द, रूप, गंध, रस और स्पर्श। (जीवा णं भंते ! किं कामी, भोगी ?) हे भदन्त ! जीव क्या कामी हैं कि भोगी हैं ? (गोयमा) हे गौतम ! (जीवा कामी वि भोगी वि) जीव कामी भी हैं और भोगी भी हैं । (से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ, जीवा कामी वि,) हे भदन्त ! ऐसा आप किस कारणसे कहते हैं कि जीवकामी भी हैं और भोगी भी हैं ? (गोयमा) हे गौतम ! (सोइंदियचक्खिंदियाइं पडुच्च कामी, घाणिंदिय-जिब्भिंदिय-फासिंदियाइं पडुच्च भोगी, से तेणट्ठेणं गोयमा ! जाव भोगी वि) श्रोत्रेन्द्रिय-और चक्षुइन्द्रियको आश्रय करके जीव कामी कहलाते हैं, घ्राणइन्द्रिय, जिह्वाइन्द्रिय और स्पर्शइन्द्रियको आश्रय करके जीव भोगी कहलाते

કેટલા પ્રકારના કહ્યા છે ? (गोयमा ! पंचविहा कामभोगा पण्णत्ता) હે ગૌતમ ! કામભોગ પાચ પ્રકારના કહ્યા છે. (तंजहा) તે પાંચ પ્રકારો આ પ્રમાણે છે-(सद्दा, रूवा; गंधा, रसा, फासा) (૧) શબ્દ, (૨) રૂપ, (૩) ગંધ, (૪) રસ અને (૫) સ્પર્શ (जीवा णं भंते ! किं कामी, भोगी ?) હે ગૌતમ ! જીવ શું કામી હોય છે, કે ભોગી હોય છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (जीवा कामी वि, भोगी वि) જીવો કામી પણ હોય છે અને ભોગી પણ હોય છે. (से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ, जीवा कामी वि भोगी वि) હે ભદન્ત ! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે જીવો કામી પણ હોય છે અને ભોગી પણ હોય છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (सोइंदिय, चक्खिंदियाइं पडुच्च कामी, घाणिंदिय-जिब्भिंदिय-फासिंदियाइं पडुच्च भोगी, से तेणट्ठेणं गोयमा ! जाव भोगी वि) શ્રોત્રેન્દ્રિય અને ચક્ષુઇન્દ્રિયની અપેક્ષાએ જીવો કામી કહેવાય છે, અને ઘ્રાણેન્દ્રિય, સ્વાદેન્દ્રિય અને સ્પર્શેન્દ્રિયની અપેક્ષાએ જીવોને

यावत्–भोगिनोऽपि । नैरयिकाः खलु भदन्त ! किं कामिनः, भोगिनः ? एवमेव । एवम् असुरकुमारा यावत्–स्तनितकुमाराः । पृथिवीकायिकानां पृच्छा ? गौतम ! पृथिवीकायिकाः नो कामिनः, भोगिनः । तत्केनार्थेन यावत्–भोगिनः ? गौतम ! स्पर्शेन्द्रियं प्रतीत्य, तत् तेनार्थेन यावत्–भोगिनः । एवं यावत्–वनस्पतिकायिकाः । द्वीन्द्रियाः एवमेव नवरं–जिह्वेन्द्रिय–स्पर्शेन्द्रिये प्रतीत्य भोगिन । त्रीन्द्रिया अपि एवमेव, नवरं–घ्राणेन्द्रिय–जिह्वेन्द्रिय–

हैं । इस कारण हे गौतम ! मैंने ऐसा कहा है कि जीव कामी भी हैं और भोगी भी हैं । 'नेरइया णं भंते ! कि कामी भोगी ? हे भदन्त ! नारकजीव क्या कामी हैं या भोगी हैं ? [एवं चेव एवं जाव थणियकुमारा] हे गौतम ! जैसा पहिले कहा है वैसा ही जानना चाहिये इसी तरह से यावत् स्तनितकुमारों के भी जानना चाहिये । (पुढविकाइयाणं पुच्छा) हे भदन्त ! पृथिवीकायिक क्या कामी हैं कि, भोगी हैं ? [पुढविकाइया णो कामी, भोगी] हे गौतम ! पृथिवीकायिक कामी नहीं हैं भोगी हैं [से केणट्ठेण जाव भोगी] हे भदन्त ! ऐसा आप किस कारण से कहते हैं कि पृथिवीकायिक कामी नहीं हैं, भोगी हैं ? [गोयमा ! फासिंदियं पडुच्च से तेणट्ठेणं जाव भोगी] हे गौतम ! स्पर्शन इन्द्रिय को आश्रित करके मैने ऐसा कहा है कि पृथिवीकायिक कामी नहीं हैं भोगी हैं । [एव जाव वणस्सइ काइया, बेइंदिया एव चेव, नवरं जिब्भिंदियफासिंदियाइं पडुच्च भोगी]

ભોગી કહેવાય છે હે ગૌતમ ! તે કારણે મે એવું કહ્યુ છે કે જીવો કામી પણ હોય છે, અને ભોગી પણ હોય (नेरइयाणं भंते ! किं कामी, भोगी ?) હે ભદન્ત ! નારકો શુ કામી હોય છે કે ભોગી હોય છે? (एवं चेव, एवं जाव थणियकुमारा) હે ગૌતમ ! તેમના વિષયમા પણ સામાન્ય જીવોના જેવું જ કથન સમજવુ સ્તનિતકુમાર સુધીના દેવોના વિષયમા પણ એવું જ કથન સમજવું (पुढविकाइयाणं पुच्छा) હે ભદન્ત ! પૃથ્વીકાયિકો કામી છે, કે ભોગી છે? (पुढविकाइया णो कामी, भोगी) હે ગૌતમ ! પૃથ્વીકાયિકો કામી નથી, પણ તેઓ ભોગી છે (से केणट्ठेणं जाव भोगी ?) હે ભદન્ત ! આપ શા કારણે એવુ કહો છો કે પૃથ્વીકાયિકો કામી હોતા નથા પણ ભોગી હોય છે? (गोयमा ! फासिंदिय पडुच्च–से तेणट्ठेणं जाव भोगी) હે ગૌતમ ! પૃથ્વીકાયિકોમા સ્પર્શેન્દ્રિયનો સદ્ભાવ હોય છે હે ગૌતમ ! સ્પર્શેન્દ્રિયના સદ્ભાવની અપેક્ષાએ મે એવું કહ્યુ છે કે પૃથ્વીકાયિકો કામી નથી, પણ ભોગી છે (एवं जाव वणस्सइकाइया, वेइंदिया एवं चेव, णवरं जिब्भिंदियफासिंदिय

स्पर्शेन्द्रियाणि प्रतीत्य भोगिनः। चतुरिन्द्रियाणां पृच्छा ? गौतम ! चतुरिन्द्रियाः कामिनोऽपि, भोगिनोऽपि, तत् केनार्थेन यावत्-भोगिनोऽपि ? गौतम ! चक्षुरिन्द्रियं प्रतीत्य कामिनः, घ्राणेन्द्रिय-जिह्वेन्द्रिय-स्पर्शेन्द्रियाणि प्रतीत्य भोगिनः, तत् तेनार्थेन यावत्-भोगिनोऽपि। अवशेषाः यथा जीवाः, यावत्-

इसी प्रकारसे यावत् वनस्पतिकायिकोंके जानना चाहिये। दो इन्द्रियों के भी इसी प्रकारसे जानना चाहिये-परन्तु जिह्वाइन्द्रिय और स्पर्शन इन्द्रियकी अपेक्षालेकर वे भोगी हैं। (तेइंदिया वि एवं चेव, नवरं घाणिंदिय जिब्भिंदिय फासिंदियाइं पडुच्च भोगी) तेइन्द्रियजीवोंके भी इसी प्रकारसे जानना चाहिये। परन्तु ये घ्राणेन्द्रिय, जिह्वाइन्द्रिय और स्पर्शनइन्द्रियकी अपेक्षा लेकरके भोगी हैं। (चउरिंदियाणं पुच्छा) हे भदन्त ! चौइन्द्रियजीव कामी हैं कि भोगी हैं ? (गोयमा) हे गौतम ! (चउरिंदिया कामी वि भोगी वि) हे गौतम ! चौइन्द्रियजीव कामी भी हैं और भोगी भी हैं। (से केणट्ठेणं जाव भोगी वि ?) हे भदन्त ! ऐसा आप किस कारण से कहते हैं कि चौइन्द्रियजीव कामी भी हैं और भोगी भी हैं ? (गोयमा) हे गौतम ! (चक्खिदियं पडुच्च कामी, घाणिंदियजिब्भिंदियफासिंदियाइं पडुच्च भोगी से तेणट्ठेणं जाव भोगी वि) चौइन्द्रिय जीव, चक्षुरिन्द्रियकी अपेक्षा लेकर के तो कामी हैं और घ्राणेन्द्रिय, जिह्वाइन्द्रिय, एवं स्पर्शइन्द्रियकी अपेक्षा लेकर भोगी हैं। (से तेणट्ठेणं जाव भोगी वि) इस कारण हे गौतम !

पडुच्च भोगी) એજ પ્રમાણે વનસ્પતિકાયિક પર્યન્તના જીવોના વિષયમાં પણ સમજવું દ્વીદ્રિય જીવો પણ કામી હોતા નથી પણ ભોગી હોય છે. પરન્તુ તેઓ જિહ્વાઇન્દ્રિય અને સ્પર્શેન્દ્રિયની અપેક્ષાએ ભોગી છે, એમ સમજવુ (तेइंदिया वि एवं चेव, णवरं घाणिंदिय, जिब्भिंदिय, फासिंदियाइं पडुच्च भोगी) તેઇન્દ્રિય જીવો પણ કામી હોતા નથી પણ ભોગી હોય છે. તેમને ઘ્રાણેન્દ્રિ, જિહ્વાઇન્દ્રિય અને સ્પર્શેન્દ્રિયની અપેક્ષાએ ભોગી કહેલ છે (चउरिंदिया णं पुच्छा) હે ભદન્ત ! ચતુરિન્દ્રિય જીવો કામી છે, કે ભોગી છે ? (गोयमा) હે ગૌતમ (चउरिंदिया कामी वि. भोगी वि) ચતુરિન્દ્રિય જીવો કામી પણ છે અને ભોગી પણ છે. (से केणट्ठेणं जाव भोगी वि) હે ભદન્ત ! આપ શા કારણે કહો છો કે ચતુરિન્દ્રિય જીવો કામી પણ છે અને ભોગી પણ છે ? (गोयमा) હે ગૌતમ ! (चक्खिदियं पडुच्च कामी. घाणिंदियजिब्भिंदियफासिंदियाइं पडुच्च भोगी से तेणट्ठेणं जाव भोगी वि) ચતુરિન્દ્રિય જીવો ચક્ષુ ઇન્દ્રિયની અપેક્ષાએ કામી છે,

वैमानिकाः। एतेषां खलु भदन्त ! जीवानां कामभोगिनां, नोकामिनां, नोभोगिनाम्, भोगिनां च कतरे कतरेभ्यो यावत्-विशेषाधिका वा? गौतम ! सर्वस्तोका जीवाः कामभोगिनः, नोकामिनः नोभोगिनः अनन्तगुणाः, भोगिनः अनन्तगुणाः ॥सू. २॥

टीका-'रूवी भंते ! कामा, अरूवी कामाः' गौतमः पृच्छति-हे भदन्त ! कामाः काम्यन्ते अभिलष्यन्ते एव नतु विशिष्टशरीरसंस्पर्शद्वारा उपभुज्यन्ते

मैने ऐसा कहा है कि चौइन्द्रिय जीव यावत् भोगी भी हैं। (अवसेसा जहा जीवा जाव वेमाणिया) बाकी के वैमानिकतकके जीव सामान्यजीवोंकी तरह जानना चाहिये। (एएसिं णं भंते ! जीवा णं कामभोगीणं, नो कामीणं नोभोगीणंभोगीणय कयरे कयरेहिंतो जाव विसेसाहिया वा) हे भदन्त ! कामभोगी, नो कामी, नो भोगी और भोगी जीवों में कौन जीव किन जीवोंकी अपेक्षासे यावत विशेषाधिक हैं ? (गोयमा) हे गौतम ! (सव्वत्थोवा जीवा कामभोगी, नोकामी नोभोगी अणंतगुणा) कामभोगी मनुष्य सबसे कम हैं। नोकामी, नोभोगी जीव अनतगुणे हैं। भोगी भी अनन्तगुणे हैं।

टीकार्थ-जीव अनगार कामभोगोंके परित्याग करनेसे ही संवर वाला बनता है अतः वे कामभोग क्या है इसी बातको दिखानेके लिये यहां सूत्रकारने यह सूत्रकहा है इसमें गौतमने प्रभुसे ऐसा

અને ઘ્રાણેન્દ્રિય, જિહ્વાઇન્દ્રિય અને સ્પર્શેન્દ્રિયની અપેક્ષાએ ભોગી પણ છે, હે ગૌતમ ! તે કારણે મેં એવું કહ્યુ છે કે ચતુરિન્દ્રિય જીવો કામી પણ છે અને ભોગી પણ છે

(अवसेसा जहा जीवा जाव वेमाणिया) બાકીના વૈમાનિક સુધીના જીવોનુ કથન સામાન્ય જીવના કથન પ્રમાણે જ સમજવું (एएसिं णं भंते ! जीवाणं कामभोगीणं नोकामीणं नोभोगीणं भोगीणय कयरे कयरेहिंतो जाव विसेसाहिया) હે ભદન્ત ! કામભોગી નો કામી, નો ભોગી અને ભોગી જીવોની સંખ્યાની અપેક્ષાએ સરખામણી કરવામાં આવે તો કયા કયા જીવો કયા કયા જીવો કરતા ઓછા છે, (યાવત્) કયા કયા જીવો કરતા વિશેષાધિક છે ? (सव्वत्थो जीवा कामभोगी, णो कामी नो भोगी अणंतगुणा, भोगी अणंतगुणा) હે ગૌતમ ! કામભોગી જીવો સૌથી ઓછાં છે, નો કામી અને નો ભોગી જીવો અનંત ગણા છે, ભોગીજીવો અનતગણા છે

ટીકાર્થ- અણગાર કામભોગોનો પરિત્યાગ કરવાથી જ સંવરવાળા બને છે તેથી સુત્રકાર આ સૂત્રદ્વારા તે કામભોગનું સ્વરૂપ બતાવે છે

આ વિષયને અનુલક્ષીને ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે "रूवी भंते कामा, अरूवी कामा" હે ભદન્ત ! કામ રૂપી છે, કે અરૂપી છે ?

ये ते कामाः=मनोज्ञाः शब्दाः मनोज्ञानि संस्थानानि, मनोज्ञा वर्णाश्च किं रूपिणः, रूपं मूर्त्तत्वं तदस्ति एषां ते रूपिणः सन्ति? अथवा कामाः किम् अरूपिणः सन्ति? भगवानाह-'गोयमा! रूवी कामा, णो अरूवी कामा' हे गौतम! कामाः रूपिणः सन्ति, नो अरूपिणः कामाः, तेषां खलु कामानां पुद्गल

पूछा है 'रूवी भंते! कामा, अरूवीकामा?' हे भदन्त! कामरूपी हैं या काम अरूपी हैं? जो केवल अभिलाषा के ही विषयभूत हों विशिष्ट शारीरिक स्पर्शद्वारा भोगनेमें जो न आवे वे यहां काम पद के वाच्य अर्थ प्रकट किये हैं जैसे मनोज्ञ संस्थान, मनोज्ञवर्ण ये सब इच्छाके ही विषयभूत होते हैं परन्तु विशिष्ट शारीरस्पर्शद्वारा इनका उपभोग नहीं होता है। रूपनाम मूर्त्तत्वका है यह जिसमें होता है वह रूपी है। रूपसे केवल एकरूप गुणकोही ग्रहण नहीं किया गया है किन्तु इसे उपलक्षक पद मानकर रस, गंध, और स्पर्श इन सबको ग्रहण किया गया है अतः रूप, रस, गंध और स्पर्श ये चारों गुण जिसमें पाये जाते हैं उसका नाम रूपी है ऐसा जानना चाहिये। इस प्रश्नके उत्तरमें प्रभु उनसे कहते हैं कि हे गौतम! 'रूवी कामा णो अरूवीकामा' काम मनोज्ञशब्द, मनोज्ञ-संस्थान और मनोज्ञवर्ण ये सब रूपी मूर्त्तिक हैं इन्द्रियोंके विषयभूत हैं। अरूपी अमूर्त्तिक नहीं हैं। क्यों कि ये काम पुद्गल के धर्म

(જે કેવળ ઇચ્છાના વિષયરૂપ જ છે વિશિષ્ટ શારીરિક સ્પર્શ દ્વારા જેને ભોગવવામાં આવી શકતા નથી તેને અહીં કામ પદની વાચ્યાર્થ રૂપે પ્રકટ કરવામાં આવેલ છે જેમકે મનોજ્ઞ શબ્દ, મનોજ્ઞ આકાર અને મનોજ્ઞ વર્ણ, એ વસ્તુઓ ઇચ્છાના વિષયરૂપ જ હોય છે, પરન્તુ વિશિષ્ટ સ્પર્શ દ્વારા તેમનો ઉપભોગ થઇ શકતો નથી "રૂપ" એટલે મૂર્તતા જે વસ્તુમાં મૂર્તત્વ હોય છે તે વસ્તુને રૂપી કહે છે. અહીં રૂપ પદ દ્વારા એકલા રૂપગુણને જ ગ્રહણ કરવામા આવેલ નથી, પણ તેને ઉપલક્ષક પદ માની ને રસ, ગંધ અને સ્પર્શને પણ ગ્રહણ કરવામાં આવેલ છે. તેથી રૂપ, રસ, ગંધ અને સ્પર્શ, આ ચારે ગુણનો જેનામા સદ્ભાવ હોય છે, તેને જ રૂપી કહે છે, એમ સમજવુ.)

ગૌતમ સ્વામીના પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુને કહે છે કે 'ગોયમા' હે ગૌતમ "रूवी कामा, णो अरूवी कामा" કામ મનોજ્ઞ શબ્દ, મનોજ્ઞ સંસ્થાન (આકાર) અને મનોજ્ઞ વર્ણ, એ સૌ રૂપી (મૂર્તિક) છે અને ઇન્દ્રિય ગમ્ય છે, કામ અરૂપી અમૂર્તિક નથી એ કામ પુદ્ગલના ધર્મરૂપ હોવાથી મૂર્તિક (રૂપી) છે. મનોજ્ઞ શબ્દ અને મનોજ્ઞ આકારમાં તે પુદ્ગલના ચારે ગુણોનો સદ્ભાવ જોવામાં આવે

धर्मत्वेन मूर्त्तत्वात्। गौतमः पृच्छति-'सचित्ता भंते ! कामा, अचित्ता कामा?' हे भदन्त ! कामाः किं सचित्ताः सन्ति? अथवा कामाः अचित्ताः सन्ति? भगवानाह-'गोयमा ! सचित्ता वि कामा, अचित्ता वि कामा' हे गौतम ! कामाः सञ्ज्ञिप्राणिरूपापेक्षया सचित्ता अपि स्युः, अथ च ते कामाः शब्दद्रव्यापेक्षया असंज्ञिजीव शरीररूपापेक्षया च अचित्ता अपि स्युः। गौतमः पृच्छति-

होनेसे मूर्तिक हैं। मनोज्ञशब्द, मनोज्ञसंस्थान इनमें तो पुद्गलके चारों ही गुण पाये जाते हैं। वर्ण स्वयं पुद्गलका एक गुण है अतः गुणमें और गुण रहते नहीं है इसलिये पुद्गलका गुण होनेके कारण वह कामरूप है ऐसा जानना चाहिये। अब गौतमस्वामी प्रभुसे ऐसा पूछते हैं कि 'सचित्ता भंते ! कामा अचित्ता कामा' हे भदन्त ! काम सचित्त हैं या काम अचित्त हैं? उत्तरमें प्रभु उनसे कहते हैं कि 'गोयमा' हे गौतम ! 'सचित्ता वि कामा अचित्ता वि कामा' काम सचित्त भी हैं और अचित्त भी हैं। संज्ञी प्राणीके रूपकी अपेक्षा से सचित्त हैं तथा शब्द द्रव्यकी अपेक्षासे और असंज्ञीजीवके शरीरके रूपकी अपेक्षासे अचित्त भी हैं। तात्पर्य कहनेका यह है कि कामको विषयभूत संज्ञीजीवका मन करता है मनसे यहां पर भावमन लेना चाहिये। क्योंकि वही सचित्त है अतः जब ये संज्ञीजीवके मनके द्वारा विषयभूत होते हैं तब विषयमें अभेद मानकर यहां इन्हें सचित्त प्रकट किया गया है, और जब ये असंज्ञी-

છે. વર્ણ પોતે જ પુદ્‌ગલના એક ગુણરૂપ છે તેથી ગુણમાં બીજા ગુણો રહેતા નથી. આહી તે વર્ણ પુદ્‌ગલનો એક ગુણ હોવાને કારણે કામરૂપ છે, એમ સમજવું હવે ગૌતમ સ્વામી એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે ' सचित्ता भंते कामा, अचिता कामा !' હે ભદન્ત ! કામ સચિત્ત છે, કે કામ અચિત્ત છે?

ઉત્તર " सचित्ता वि काम, अचित्ता वि कामा " હે ગૌતમ ! કામ સચિત પણ છે અને અચિત પણ છે સંજ્ઞી પ્રાણીના રૂપની અપેક્ષાએ સચિત છે, અને શબ્દ દ્રવ્યની અપેક્ષાએ અને અસંજ્ઞી જીવોના શરીરના રૂપની અપેક્ષાએ અચિત્ત પણ છે આ કથનનો ભાવાર્થ આ પ્રમાણે છે સંજ્ઞી જીવનુ મન કામને વિષય ભૂત કરે છે. 'મન' પદથી અહી ભાવમન ગ્રહણ કરવું જોઈએ, કારણ કે એજ સચિત્ત છે તેથી જ્યારે તે સંજ્ઞી જીવના મન દ્વારા વિષયભૂત થાય છે ત્યારે વિષય અને વિષયીમાં અભેદ માની ને અહીં તેમને સચિત્ત પ્રકટ કરવામા આવેલ છે પણ જ્યારે તે (કામ) અસંજ્ઞી

'जीवा भंते ! कामा, अजीवा भंते ! कामा ?' हे भदन्त ! कामाः किं जीवाः ? अथवा कामाः किम् अजीवाः स्युः ? हे गौतम ! कामाः जीवशरीररूपापेक्षया जीवाः अपि स्युः, अथ च कामाः शब्दापेक्षया चित्रशालभञ्जिकारूपापेक्षया च अजीवा अपि स्युः। गौतमः पृच्छति–'जीवाणं भंते ! कामा, अजीवाणं कामा ?' हे भदन्त ! जीवानां कामा भवन्ति ? अथवा अजीवानां कामा भवन्ति ? भगवानाह–'गोयमा ! जीवाणं कामा, णो अजीवाणं कामा' हे गौतम ! जीवानामेव कामा भवन्ति, कामहेतुत्वात्, नो अजीवानां कामाः

जीव के शरीर के विषयभूत होते हैं तब ये अचित्त माने जाते हैं क्योंकि असंज्ञी जीवका शरीर पौद्गलिक होने के कारण अचित्त है। अब गौतम पूछते हैं कि 'जीवा भंते ! कामा, अजीवा भंते कामा' हे भदन्त ! काम क्या जीवरूप हैं या काम अजीवरूप हैं ? उत्तरमें प्रभु कहते हैं, हे गौतम ! जीव शरीररूपकी अपेक्षा कामजीव भी हैं और शब्दकी अपेक्षा तथा चित्रशालभञ्जिका के रूपकी अपेक्षा काम अजीव भी हैं। प्रभु से अब गौतमस्वामी ऐसा पूछते हैं कि 'जीवा णं भंते ! कामा, अजीवाणं कामा' हे भदन्त ! कामजीवोंके होते हैं या अजीवोंके होते हैं ? उत्तरमें प्रभु कहते हैं 'गोयमा' हे गौतम ! 'जीवा णं कामा, णो अजीवाणं कामा' जीवोंके ही काम होते हैं, अजीवोंके काम नहीं होते हैं। क्योंकि काम जीवोंमें ही कामके हेतु होते हैं अजीवोंमें नहीं क्योंकि उनमें कामकी असंभ

જીવના શરીરના વિષયભૂત થાય છે, ત્યારે તેમને અચિત્ત માનવામાં આવે છે. કારણ કે અસંજ્ઞી જીવનું શરીર પૌદ્ગલિક હોવાને કારણે અચિત્ત હોય છે હવે ગૌતમ સ્વામી ત્રીજો પ્રશ્ન પૂછે છે ' जीवाणं भंते ! कामा, अजीवा कामा ' હે ભદન્ત ! કામ જીવરૂપ છે કે અજીવરૂપ છે ?

ઉત્તર–હે ગૌતમ ! જીવોના શરીર રૂપની અપેક્ષાએ કામ જીવરૂપ પણ છે, અને શબ્દની અપેક્ષાએ તથા ચિત્રશાલભંજિકાન પૂતળી રૂપની અપેક્ષાએ કામ અજીવરૂપ પણ છે

ગૌતમ સ્વામી ચોથો પ્રશ્ન પૂછે છે ' जीवाणं भंते ! कामा, अजीवाणं कामा' હે ભદન્ત ! જીવોમાં કામ હોય છે, કે અજીવોમાં કામ હોય છે ?

ઉત્તર–' गोयमा ' હે ગૌતમ ! ' जीवाणं कामा णो अजीवाणं कामा ' જીવોમા જ કામનો સદ્‌ભાવ હોય છે, અજીવોમા કામનો સદ્‌ભાવ હોતો નથી કારણ કે

भवन्ति, तेषां कामासंभवात्। गौतमः पृच्छति–' कइविहाणं भंते ! कामा पण्णत्ता ? ' हे भदन्त ! कतिविधा ' = कियत्प्रकाराः खलु कामाः प्रज्ञप्ताः ? भगवानाह–'गोयमा ! दुविहा कामा पण्णत्ता, तंजहा-सदा य, रूवा य' हे गौतम ! द्विविधा=द्विप्रकारकाः कामाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा–शब्दाश्च, रूपाणि च। गौतम : पृच्छति–'रूवी भंते ! भोगा, अरूवी भोगा ? ' हे भदन्त ! भोगाः किं रूपिणः सन्ति, अथवा भोगाः अरूपिणः सन्ति ? भगवानाह–'गोयमा ! रूवी भोगा, णो अरूवी भोगा ' हे गौतम ! भोगाः भुज्यन्ते उपभोगविषयीक्रियन्ते शरीरेण इति भोगाः गन्ध–रस-स्पर्शात्मका रूपिणो भवन्ति, तेषां भोगानां पुद्गलधर्मत्वेन मूर्त्तत्वात्, नो अरूपिणो भोगा भवन्ति। गौतमः

चिता है। अब गौतमस्वामी प्रभुसे पूछते हैं कि 'कइ विहाणं भंते ! कामा ! पण्णत्ता' हे भदन्त ! काम कितने प्रकारके कहे गये हैं उत्तरमें प्रभु कहते हैं 'गोयमा' हे गौतम ! 'दुविहा कामा पण्णत्ता' काम दो प्रकारके कहे गये हैं। 'तंजहा' जैसे शब्द और रूप।

अब गौतमस्वामी प्रभुसे ऐसा पूछते हैं कि 'रूवी भंते ! भोगा, अरूवी भोगा' हे भदन्त ! भोगरूपी है ? या अरूपी है इसके उत्तरमें प्रभु उनसे कहते हैं कि 'गोयमा' हे गौतम ! रूवी भोगा' णो अरूवी भोगा' भोग रूपी हैं। भोग अरूपी नहीं हैं। जो उपभोगके विषयभूत जीवों द्वारा शरीरसे किये जाते हैं वे भोग हैं ऐसे भोग गन्ध, रस और स्पर्शात्मक हैं और ये रूपी हैं। क्यों कि ये भोग पुद्गल के धर्म हैं। इसलिये ये मूर्त्तिक हैं। भोग अरूपी नहीं होते हैं।

કામના કારણોનો સદ્ભાવ જીવોમાંજ હોય છે અજીવોમાં સંભવી શકતો નથી અજીવોમા તો કામનો સદ્ભાવ જ અસંભવિત છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન ' कइविहाणं भंते ! कामा पण्णत्ता ? ' હે ભદન્ત કામ કેટલા પ્રકારનાં કહ્યાં છે ? ઉત્તર 'दुविहा कामा पण्णत्ता' હે ગૌતમ ! કામના બે પ્રકાર કહ્યા છે. ' तंजहा ' જેમકે (૧) શબ્દ અને (૨) રૂપ.

હવે ગૌતમ સ્વામી ભોગને વિષે પ્રશ્નો પૂછે છે 'रूवी भंते भोगा अरूवी भोगा' હે ભદન્ત ભોગ રૂપી છે કે અરૂપી છે ? ઉત્તર ' गोयमा ' હે ગૌતમ ! रूवी भोगा णो अरूवी भोगा ' ભોગ રૂપી છે, અરૂપી નથી

જે ઉપભોગને વિષયભૂત જીવો દ્વારા શરીરથી કરાય છે, તેમને ભોગ કહેવાય છે, એવા ભોગ ગંધ, રસ અને સ્પર્શાત્મક હોય છે અને તેઓ રૂપી હોય છે, કારણ કે તે ભોગ પુદ્ગલના ધર્મ છે, તેથી જ તેમને રૂપી કહ્યા છે અરૂપી કહ્યા નથી

पृच्छति-'सचित्ता भंते ! भोगा, अचित्ता भोगा ?' हे भदन्त ! भोगाः किं सचित्ताः भवन्ति ? किंवा अचित्ताः भोगा भवन्ति ? भगवानाह-गोयमा ! सचित्ता वि भोगा, अचित्ता वि भोगा,' हे गौतम ! भोगाः गन्धादिप्रधान-जीवशरीराणां कतिपयानां सञ्ज्ञित्वात् सचित्ता अपि भवन्ति, अथ च कति-पयानां गन्धादिप्रधानजीवशरीराणाम् असञ्ज्ञित्वात् भोगा अचित्ता अपि भवन्ति । गौतमः पृच्छति-'जीवा णं भंते ! भोगा ? पुच्छा ?' हे भदन्त ! भोगाः किं जीवाः खलु भवन्ति ? किंवा भोगाः अजीवा भवन्ति ? भगवानाह-'गोयमा ! जीवा वि भोगा, अजीवा वि भोगा' हे गौतम ! भोगाः जीवशरीराणां गन्धादि-

अब गौतमस्वामी प्रभुसे पूछते हैं कि 'सचित्ता भंते ! भोगा, अचित्ता भोगा' हे भदन्त ! भोग सचित्त हैं या भोग अचित्त हैं ? उत्तरमें प्रभु कहते हैं कि 'गोयमा' हे गौतम ! सचित्ता वि भोगा, अचित्ता विभोगा' भोग सचित्त भी हैं और भोग अचित्त भी हैं । गन्ध आदि हैं प्रधान जिनमें ऐसे कितनेक जीवशरीर संज्ञी होते हैं इसलिये भोग सचित्त भी होते हैं तथा कितने गंधादिप्रधान वाले जीव शरीर असंज्ञी होते हैं इसलिये भोग अचित्त भी होते हैं । अब गौतम पूछते हैं 'जीवाणं भंते भोगा-पुच्छा' हे भदन्त ! भोग क्या जीवस्वरूप होते हैं या भोग अजीव स्वरूप होते हैं ? भगवान् इसके उत्तरमें कहते हैं 'गोयमा' हे गौतम ! 'जीवा वि भोगा, अजीवा वि भोगा' जीवोंके शरीर गंधादिसे युक्त होते हैं इसलिये

હવે ગૌતમ સ્વામી ભોગ વિષે બીજો પ્રશ્ન પૂછે છે 'सचित्ता भंते ! भोगा, अचित्ता भोगा !' હે ભદન્ત ભોગ સચિત્ત છે, કે અચિત્ત છે ?

ઉત્તર – 'गोयमा सचिता वि भोगा, अचित्ता वि भोगा ?' હે ગૌતમ ભોગ સચિત્ત પણ છે. અને ભોગ અચિત્ત પણ છે જેમનામાં ગંધ આદિ પ્રધાન હોય છે એવાં કેટલાંક જીવ-શરીર સંજ્ઞી હોય છે, તેથી ભોગ અચિત્ત પણ હોય છે તથા કેટલાંક ગંધાદિપ્રધાન અસંજ્ઞી હોય છે,તેથી ભોગ સચિત્ત પણ હોય છે દા ત, ગંધયુક્ત ફૂલ સચિત્ત છે, અત્તર અચિત્ત છે.

હવે ભોગને વિષે ગૌતમ સ્વામી ત્રીજો પ્રશ્ન પૂછે છે, 'जीवा णं भंते ! भोगा पुच्छा ' હે ભદન્ત ! શુ ભોગ જીવ સ્વરૂપ હોય છે કે ભોગ અજીવ સ્વરૂપ હોય છે ? ઉત્તર – 'गोयमा जीवा वि भोगा, अजीवा वि भोगा ' હે ગૌતમ ! ભોગ જીવસ્વરૂપ પણ હોય છે, અજીવ સ્વરૂપ પણ હોય છે જીવોનાં શરીર ગંધાદિથી યુક્ત

युक्तत्वाद् जीवस्वरूपा अपि भवन्ति, अजीवद्रव्याणां गन्धादिगुणोपेतत्वात् अजीवस्वरूपा अपि भोगा भवन्ति। गौतमः पृच्छति-'जीवाण भंते! भोगा, अजीवाणं भोगा?' हे भदन्त! जीवानां भोगा भवन्ति? अथवा अजीवानां भोगा भवन्ति? भगवानाह-'गोयमा! जीवाणं भोगा, णो अजीवाणं भोगा' हे गौतम! जीवानां भोगा भवन्ति तेषां सञ्ज्ञितया भोगसंभवात्, नो अजीवानां भोगाः भवन्ति, तेषाम् चेतनाराहित्येन भोगासंभवात्। गौतमः पृच्छति-'कइविहा णं भंते! भोगा पण्णत्ता?' हे भदन्त! कतिविधाः खलु भोगाः प्रज्ञप्ताः? भगवानाह-'गोयमा! तिविहा भोगा पण्णत्ता, तं जहा-गंधा, रसा,

---

भोग जीव स्वरूप भी होते हैं और अजीव द्रव्य गंधादि गुणयुक्त होते हैं, इसलिये भोग अजीव स्वरूप भी होते हैं। अब गौतमस्वामी प्रभुसे ऐसा पूछते हैं कि 'जीवाणं भंते! भोगा अजीवाणं भोगा' हे भदन्त! भोग जीवोंके होते हैं या अजीवोंके होते हैं? उत्तरमें प्रभु कहते हैं कि 'गोयमा' हे गौतम 'जीवा णं भोगा, णो अजीवाणं भोगा' जीवों के भोग हैं, अजीवोंके भोग नहीं होते हैं। जीव संज्ञी होते हैं इसलिये उनके भोग संभवित है अजीवोंके चेतना रहित होनेके कारण भोगोंका होना असंभव है। अब गौतमस्वामी प्रभुसे ऐसा पूछते हैं कि 'कइविहाणं भंते! भोगा पण्णत्ता' हे भदन्त! भोग कितने प्रकारके कहे गये हैं? उत्तरमें प्रभु कहते हैं गौतम! 'तिविहा भोगा पण्णत्ता' भोग तीन प्रकारके कहे गये हैं। 'तंजहा' वे इस प्रकारसे है 'गंधा, रसा फासा' गंध, रस और

હોય છે, તે કારણે ભોગને જીવરૂપ કહ્યાં છે, અજીવ દ્રવ્ય પણ ગંધાદિથી યુકત હોઈ શકે છે, તેથી ભોગને અજીવરૂપ પણ કહ્યા છે

હવે ભોગના વિષયમા ગૌતમ સ્વામી ચોથો પ્રશ્ન આ પ્રમાણે પૂછે છે ' जीवाणं भंते! भोगा, अजीवाणं भोगा?' હે ભદન્ત ભોગનુ અસ્તિત્વ જીવોમાં હોય છે કે અજીવોમા હોય છે ? ઉત્તર ' गोयमा! जीवाणं भोगा, णो अजीवाणं भोगा ' હે ગૌતમ ! જીવોમાં જ ભોગનો સદ્ભાવ હોય છે, કારણ કે જીવો સંજ્ઞીહોય છે તેથી તેમનામાં ભોગો સંભવી શકે છે અજીવોમા ભોગોનો સદ્ભાવ નથી કારણ કે તેઓ ચેતનાથી રહિત હોય છે તેથી અજીવોમાં ભોગો સંભવી શકતા નથી.

ગૌતમ સ્વામી હવે ભોગના પ્રકારો વિષે પ્રશ્ન પૂછે છે ' कइविहाणं भंते भोगा पण्णत्ता ?' હે ભદન્ત ભોગ કેટલા પ્રકારના કહ્યા છે ? ઉત્તર ' तिविहा भोगा पण्णत्ता હે ગૌતમ ભોગ ત્રણ પ્રકારના કહ્યા છે ' तंजहा ' તે ત્રણ પ્રકારો

फासा' हे गौतम ! त्रिविधाः भोगाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-गन्धाः, रसा, स्पर्शाश्च। गौतमः पृच्छति-'कइविहा णं भंते ! कामभोगा पण्णत्ता ?' हे भदन्त ! कतिविधाः खलु कामभोगाः प्रज्ञप्ताः ? भगवानाह-'गोयमा ! पंचविहा कामभोगा पण्णत्ता, तं जहा-सद्दा, रूवा, गंधा, रसा, फासा' हे गौतम ! पञ्चविधाः कामभोगाः प्रज्ञप्ताः, तानेवाह-तद्यथा-शब्दाः, रूपाणि, गन्धाः, रसाः, स्पर्शाश्च। अथ समुच्चयजीवानाश्रित्य गौतमः पृच्छति-'जीवा णं भंते ! किं कामी, भोगी ?' हे भदन्त ! जीवाः खलु किं कामिनः=कामवन्तः भवन्ति ? अथ च किं भोगिनः भोगवन्तो भवन्ति? भगवानाह-'गोयमा ! जीवा कामी वि भोगी वि' हे गौतम! जीवाः कामिनोऽपि, अथ च भोगिनोऽपि भवन्ति। गौतमस्तत्र कारणं पृच्छति 'से केणट्ठेणं भते ! एवं वुच्चइ-जीवा कामी वि, भोगी वि ? हे भदन्त ! तत्

स्पर्श । अब गौतमस्वामी प्रभुसे पूछते हैं 'कइविहा णं भंते ! कामभोगा' पण्णत्ता' हे भदन्त ! कामभोग कितने प्रकारके कहे गये हैं ? उत्तरमें प्रभु कहते हैं 'पंचविहा कामभोगा पण्णत्ता तंजहा सद्दा, रूवा, गंधा, रसा, फासा' हे गौतम ! कामभोग पांच प्रकारके कहे गये हैं जैसे शब्द, रूप गंध, रस और स्पर्श । अब गौतमस्वामी समुच्चयजीवोंको आश्रित करके प्रभुसे पूछते हैं 'जीवाणं भंते किं कामी भोगी ?' हे भदन्त ! जीव क्या कामवाले होते हैं या भोगवाले होते हैं ? उत्तरमें प्रभु कहते हैं 'गोयमा' हे गौतम ! जीवा कामी वि, भोगी वि' जीव कामवाले भी होते हैं, और भोगवाले भी होते हैं । 'से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ, जीवा कामी वि, भोगी

પ્રમાણે છે गंधा, रसा, फासा, (૧) ગંધ (૨) રસ (૩) સ્પર્શ હવે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે ' कइविहाणं भंते कामभोगा पण्णत्ता !' હે ભદન્ત ! કામ ભોગના કેટલા પ્રકાર કહ્યા છે ?

ઉત્તર ' पंच विहा कामभोगा पण्णत्ता ' હે ગૌતમ કામ ભોગના પાચ પ્રકાર કહ્યા છે ' तंजहा ' જેમકે ' सद्दा, रूवा, गंधा, रसा, फासा ' (૧) શબ્દ (૨) રૂપ, (૩) ગંધ (૪) રસ અને (૫) સ્પર્શ.

હવે સમુચ્ચય જીવના વિષયમા ગૌતમ સ્વામી આ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછે છે ' जीवाणं भते ! किं कामी भोगी !' હે ભદન્ત ! જીવો કામી હોય છે કે ભોગી હોય છે ? ઉત્તર 'गोयमा' હે ગૌતમ ! ' जीवा कामी वि भोगी वि ' જીવો કામી (કામયુક્ત) પણ હોય છે અને ભોગી (ભોગયુકત) પણ હોય છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન- ' से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ, जीवा कामी

केनार्थेन एवमुच्यते–जीवाः कामिनोऽपि भवन्ति, भोगिनोऽपि भवन्ति ? भगवान् हेतुं कथयति–'गोयमा ! सोइंदियचक्खिंदियाइं पडुच्च कामी, घाणिंदिय–जिब्भिंदिय–फासिंदियाइं पडुच्च भोगी' हे गौतम ! जीवाः श्रोत्रेन्द्रिय–चक्षुरिन्द्रिये प्रतीत्य=अपेक्ष्य कामिनो भवन्ति श्रोत्रचक्षुरिन्द्रिययोः शब्दरूपग्राहकतया तयोरपेक्षया जीवानां कामवत्त्वसंभवात्, अथ च घ्राणेन्द्रिय–जिह्वेन्द्रिय–स्पर्शेन्द्रियाणि प्रतीत्य अपेक्ष्य जीवाः भोगिनो भवन्ति, तेषामिन्द्रियाणां गन्ध–रस–स्पर्शात्मकभोगग्राहकत्वात् तदपेक्षया जीवानां भोगवत्त्वसंभवात् । तदुपसंहरति–'से तेणट्ठेणं गोयमा ! जाव–भोगी वि' हे गौतम ! तत् तेना·

वि' हे भदन्त ! ऐसा आप किस कारणसे कहते हैं कि जीव कामी भी होते हैं और भोगवाले भी होते हैं ? इसमें हेतुका प्रदर्शन करते हुए प्रभु उनसे कहते हैं कि 'गोयमा' हे गौतम ! सोइंदियचक्खिदियाइं पडुच्च कामी, घाणिंदियजिब्भिदियफासिंदियाइं पडुच्च भोगी' श्रोत्रेन्द्रिय और चक्षुरिन्द्रिय की अपेक्षासे तो जीव कामो होते हैं और घ्राणेन्द्रिय, जिह्वाइन्द्रिय एवं स्पर्शन इन्द्रियकी अपेक्षासे जीव भोगी होते हैं । क्योंकि श्रोत्रइन्द्रिय चक्षुरिन्द्रिय शब्द और रूप के ग्राहक होते हैं अतः इनकी अपेक्षासे जीवों में कामवत्ता तथा गंध रस और स्पर्श इनरूप भोगों को ग्रहण करने वाली जिह्वा रसना और स्पर्शन इन्द्रियाँ होती हैं अतः इनकी अपेक्षासे उनमें भोगवत्ता सधजाती है 'से तेणट्ठेणं गोयमा ! जाव

वि, भोगी वि, !' હે ભદન્ત આપ શા કારણે એવું કહો છો કે જીવો કામી પણ હોય છે અને ભોગી પણ હોય છે ?

તેનુ સમાધાન કરતાં મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે 'गोयमा !' હે ગૌતમ ! सोइंदियचक्खिदियाइं पडुच्च कामी, घाणिंदिय, जिब्भिदिय, फासिंदियाइं पडुच्च भोगी ' તેઓ શ્રોત્રેન્દ્રિય અને ચક્ષુરિન્દ્રિયની અપેક્ષાએ કામી હોય છે, અને ઘ્રાણેન્દ્રિય, જિહ્વાઇન્દ્રિય અને સ્પર્શેન્દ્રિયની અપેક્ષાએ ભોગી હોય છે શબ્દને શ્રોત્રેન્દ્રિય ગ્રહણ કરે છે અને રૂપને નેત્રેન્દ્રિય ગ્રહણ કરે છે, તે કારણે તેઓ કામી છે. તથા ગંધ, રસ અને સ્પર્શરૂપ ભોગોનો ઉપભોગ કરાવનારી ઘ્રાણેન્દ્રિય, જિહ્વાઇન્દ્રિય અને સ્પર્શેન્દ્રિયનો પણ તેમનામાં સદ્ભાવ હોય છે, તે ઇન્દ્રિયોને લીધે તેમનામાં ભોગવત્તા (ભોગી અવસ્થા) પણ સિદ્ધ થાય છે. ' से तेणट्ठेणं गोयमा ! जाव भोगी वि ' હે ગૌતમ ! તે કારણે મેં એવું કહ્યુ છે કે જીવો કામી પણ હોય છે અને ભોગી પણ હોય છે.

फासा' हे गौतम ! त्रिविधाः भोगाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-गन्धाः, रसा, स्पर्शाश्च। गौतमः पृच्छति-'कइविहा णं भंते ! कामभोगा पण्णत्ता ?' हे भदन्त ! कतिविधाः खलु कामभोगाः प्रज्ञप्ताः ? भगवानाह-'गोयमा ! पंचविहा कामभोगा पण्णत्ता, तं जहा-सद्दा, रूवा, गंधा, रसा, फासा' हे गौतम ! पञ्चविधाः कामभोगाः प्रज्ञप्ताः, तानेवाह-तद्यथा-शब्दाः, रूपाणि, गन्धाः, रसाः, स्पर्शाश्च। अथ समुच्चयजीवानाश्रित्य गौतमः पृच्छति-'जीवा णं भंते ! किं कामी, भोगी ?' हे भदन्त ! जीवाः खलु किं कामिनः=कामवन्तः भवन्ति ? अथ च किं भोगिनः भोगवन्तो भवन्ति? भगवानाह-'गोयमा ! जीवा कामी वि भोगी वि' हे गौतम! जीवाः कामिनोऽपि, अथ च भोगिनोऽपि भवन्ति। गौतमस्तत्र कारणं पृच्छति 'से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ-जीवा कामी वि, भोगी वि ? हे भदन्त ! तत्

स्पर्श । अब गौतमस्वामी प्रभुसे पूछते हैं 'कइविहा णं भंते ! कामभोगा' पण्णत्ता' हे भदन्त ! कामभोग कितने प्रकारके कहे गये हैं ? उत्तरमें प्रभु कहते हैं 'पंचविहा कामभोगा पण्णत्ता तंजहा सद्दा, रूवा, गंधा, रसा, फासा' हे गौतम ! कामभोग पांच प्रकारके कहे गये हैं जैसे शब्द, रूप गंध, रस और स्पर्श । अब गौतमस्वामी समुच्चयजीवोंको आश्रित करके प्रभुसे पूछते हैं 'जीवाणं भंते किं कामी भोगी ?' हे भदन्त ! जीव क्या कामवाले होते हैं या भोगवाले होते हैं ? उत्तरमें प्रभु कहते हैं 'गोयमा' हे गौतम ! जीवा कामी वि, भोगी वि' जीव कामवाले भी होते हैं, और भोगवाले भी होते हैं । 'से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ, जीवा कामी वि, भोगी

પ્રમાણે છે ગંધા, रसा, फासा, (૧) ગંધ (૨) રસ (૩) સ્પર્શ હવે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે ' कइविहाणं भंते कामभोगा पण्णत्ता !' હે ભદન્ત ! કામ ભોગના કેટલા પ્રકાર કહ્યા છે ?

ઉત્તર ' पंच विहा कामभोगा पण्णत्ता ' હે ગૌતમ કામ ભોગના પાંચ પ્રકાર કહ્યા છે ' तंजहा ' જેમકે ' सद्दा, रूवा, गंधा, रसा, फासा ' (૧) શબ્દ (૨) રૂપ, (૩) ગંધ (૪) રસ અને (૫) સ્પર્શ.

હવે સમુચ્ચય જીવના વિષયમાં ગૌતમ સ્વામી આ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછે છે ' जीवाणं भते ! किं कामी भोगी !' હે ભદન્ત ! જીવો કામી હોય છે કે ભોગી હોય છે ? ઉત્તર 'गोयमा' હે ગૌતમ ! ' जीवा कामी वि भोगी वि ' જીવો કામી (કામયુક્ત) પણ હોય છે અને ભોગી (ભોગયુકત) પણ હોય છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન- ' से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ, जीवा कामी

केनार्थेन एवमुच्यते-जीवाः कामिनोऽपि भवन्ति, भोगिनोऽपि भवन्ति? भगवान् हेतुं कथयति-'गोयमा! सोइंदियचक्खिदियाइं पडुच्च कामी, घाणिंदिय-जिब्भिंदिय-फासिंदियाइ पडुच्च भोगी' हे गौतम! जीवाः श्रोत्रेन्द्रिय-चक्षुरिन्द्रिये प्रतीत्य=अपेक्ष्य कामिनो भवन्ति श्रोत्रचक्षुरिन्द्रिययोः शब्दरूपग्राहकतया तयोरपेक्षया जीवानां कामवत्त्वसंभवात्, अथ च घ्राणेन्द्रिय-जिह्वेन्द्रिय-स्पर्शेन्द्रियाणि प्रतीत्य अपेक्ष्य जीवाः भोगिनो भवन्ति, तेषामिन्द्रियाणां गन्ध-रस-स्पर्शात्मकभोगग्राहकत्वात् तदपेक्षया जीवानां भोगवत्त्वसंभवात्। तदुपसंहरति-'से तेणट्ठेणं गोयमा! जाव-भोगी वि' हे गौतम! तत् तेना-

---

वि' हे भदन्त! ऐसा आप किस कारणसे कहते हैं कि जीव कामी भी होते हैं और भोगवाले भी होते हैं? इसमें हेतुका प्रदर्शन करते हुए प्रभु उनसे कहते हैं कि 'गोयमा' हे गौतम! सोइंदियचक्खिदियाइं पडुच्च कामी, घाणिंदियजिब्भिंदियफासिंदियाइं पडुच्च भोगी' श्रोत्रेन्द्रिय और चक्षुरिन्द्रिय की अपेक्षासे तो जीव कामी होते हैं और घ्राणेन्द्रिय, जिह्वाइन्द्रिय एवं स्पर्शन इन्द्रियकी अपेक्षासे जीव भोगी होते हैं। क्योंकि श्रोत्रइन्द्रिय चक्षुरिन्द्रिय शब्द और रूप के ग्राहक होते हैं अतः इनकी अपेक्षासे जीवों में कामवत्ता तथा गंध रस और स्पर्श इनरूप भोगों को ग्रहण करने वाली जिह्वा रसना और स्पर्शन इन्द्रियाँ होती हैं अतः इनकी अपेक्षासे उनमें भोगवत्ता सधजाती है 'से तेणट्ठेणं गोयमा! जाव

वि, भोगी वि,!' હે ભદન્ત આપ શા કારણે એવું કહો છો કે જીવો કામી પણ હોય છે અને ભોગી પણ હોય છે?

તેનુ સમાધાન કરતાં મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે 'गोयमा!' હે ગૌતમ! सोइंदियचक्खिदियाइं पडुच्च कामी, घाणिंदिय, जिब्भिंदिय, फासिंदियाइं पडुच्च भोगी' તેઓ શ્રોત્રેન્દ્રિય અને ચક્ષુરિન્દ્રિયની અપેક્ષાએ કામી હોય છે, અને ઘ્રાણેન્દ્રિય, જિહ્વાઇન્દ્રિય અને સ્પર્શેન્દ્રિયની અપેક્ષાએ ભોગી હોય છે શબ્દને શ્રોત્રેન્દ્રિય ગ્રહણ કરે છે અને રૂપને નેત્રેન્દ્રિય ગ્રહણ કરે છે, તે કારણે તેઓ કામી છે. તથા ગંધ, રસ અને સ્પર્શરૂપ ભોગોનો ઉપભોગ કરાવનારી ઘ્રાણેન્દ્રિય, જિહ્વાઇન્દ્રિય અને સ્પર્શેન્દ્રિયનો પણ તેમનામા સદ્‌ભાવ હોય છે, તે ઇન્દ્રિયોને લીધે તેમનામાં ભોગવત્તા (ભોગી અવસ્થા) પણ સિદ્ધ થાય છે. 'से तेणट्ठेणं गोयमा! जाव भोगी वि' હે ગૌતમ! કે કારણે મેં એવું કહ્યુ છે કે જીવો કામી પણ હોય છે અને ભોગી પણ હોય છે.

र्थेन यावत्-जीवाः कामिनोऽपि भवन्ति, अथ च भोगिनोऽपि भवन्ति। अथ नैरयिकादिजीवविशेषानाश्रित्य पृच्छति-'नेरइयाणं भंते! किं कामी, भोगी?' हे भदन्त! नैरयिकाः खलु किं कामिनो भवन्ति, अथवा भोगिनो भवन्ति? भगवानाह-'एवं जाव-थणियकुमारा' हे गौतम! एवमेव समुच्चयजीववदेव नैरयिका अपि कामिनोऽपि भवन्ति, अथ च भोगिनोऽपि भवन्ति, एवं नैरयिकवदेव असुरकुमाराः यावत् स्तनितकुमाराः, यावत्पदेन नागकुमाराः, सुवर्णकुमाराः, विद्युत्कुमाराः, अग्निकुमाराः, द्वीपकुमार, दिक्कुमार, वायुकुमार उदधिकुमाराः, स्तनितकुमाराः, इति संग्राह्यम्। एते सर्वेऽपि कामिनोऽपि भवन्ति, भोगिनोऽपि भवन्ति। गौतमः पृथिवीकायिकादिविषये पृच्छति-'पुढविकाइयाणं पुच्छा?' हे भदन्त! पृथिवीकायिकानां पृच्छा प्रश्नो वर्तते, तथा च

भोगी वि' इस कारण हे गौतम! मैंने ऐसा कहा है कि जीव कामी भी होते हैं और भोगी भी होते हैं।

अब गौतमस्वामी नैरयिक आदि जीव विशेषोंको आश्रित करके प्रभुसे ऐसा पूछते हैं कि 'नेरइयाणं भंते किं कामी भोगी?' हे भदन्त! नैरयिक जीव कामी होते हैं या भोगी होते हैं? उत्तरमें प्रभु कहते हैं कि एवं चेव एवं जाव थणियकुमारा' हे गौतम! समुच्चय जीवकी तरह ही नैरयिक भी कामी होते हैं और भोगी भी होते हैं। तथा नैरयिक की तरह ही असुरकुमार यावत् स्तनित कुमार, नागकुमार, विद्युत्कुमार, सुवर्णकुमार अग्निकुमार, वायुकुमार उदधिकुमार, द्वीपकुमार, दिक्कुमार, ये सबही कामी भी होते हैं और भोगी भी होते हैं। अब गौतमस्वामी पृथिवीकायिक आदिके विषयमें प्रभुसे ऐसा पूछते हैं 'पुढविकाइयाणं पुच्छा' हे भदन्त! पृथिवीकायिक

હવે ગૌતમ સ્વામી નારકાદિ જીવોના વિષયમાં એવો જ પ્રશ્ન પૂછે છે 'नेरइयाणं भंते! किं कामी भोगी?' હે ભદન્ત! નારક જીવો કામી હોય છે કે ભોગી હોય છે? મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે 'एवंचेव, एवं जाव थणियकुमारा' હે ગૌતમ! સામાન્ય જીવોની જેમજ નારકો પણ કામી હોય છે અને ભોગી પણ હોય તથા નારકોની જેમ જ અસુરકુમાર નાગકુમાર, સુવર્ણકુમાર, વિદ્યુત્કુમાર, અગ્નિકુમાર, દ્વીપકુમાર, ઉદધિકુમાર, દિશાકુમાર પવનકુમાર અને સ્તનિતકુમાર દેવો કામી પણ છે અને ભોગી પણ છે. હવે ગૌતમ સ્વામી પૃથ્વીકાય આદિ જીવો વિષે પ્રશ્ન પૂછે છે 'पुढविकाइयाणं पुच्छा' હે ભદન્ત! પૃથ્વીકાયિક જીવો કામી હોય છે કે ભોગી

पृथिवीकायिकाः किं कामिनो भवन्ति, अथ च भोगिनः भवन्ति ? इति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा ! पुढविकाइया णो कामी, भोगी' हे गौतम ! पृथिवीकायिका नो कामिनो भवन्ति, अपि तु भोगिनो भवन्ति, गौतमः पृच्छति-से केणट्ठेणं जाव भोगी ?' हे भदन्त ! तत्केनार्थेन यावत्-पृथिवीकायिका नो कामिनो भवन्ति, अपितु भोगिनो भवन्ति ? भगवानाह-'गोयमा ! फासिंदियं पडुच्च' हे गौतम ! पृथिवीकायिकाः स्पर्शेन्द्रियं प्रतीत्य=अपेक्ष्य भोगिनो भवन्ति, पृथिवीकायिकानां स्पर्शेन्द्रियातिरिक्तेन्द्रियाभावेन कामित्वासंभवात् । 'से तेणट्ठेणं जाव-भोगी' हे गौतम ! तत् तेनार्थेन यावत्-पृथिवीकायिका नोकामिनो भवन्ति, अपितु भोगिनो भवन्ति । 'एवं जाव-वणस्सइकाइया' एवं पृथिवीकायिकवदेव यावत्-अप्कायिकाः, तेजस्कायिकाः, वायुकायिकाः, वनस्पतिकायिका अपि स्पर्शेन्द्रियमात्रकेन्द्रियतया केवलं भोगिनो भवन्ति, नो कामिनः । 'बे-

जीव कामी होते हैं ? या भोगी होते हैं उत्तरमें प्रभु कहते हैं कि गौतम पृथिवीकायिक जीव 'णो कामी' कामी नहीं होते हैं किन्तु भोगी होते हैं । हे भदन्त ! 'से केणट्ठेणं जाव भोगी' ऐसा आप किस कारणसे कहते हैं कि पृथिवीकायिक जीव कामी नहीं होते हैं किन्तु भोगी होते हैं ? इसके उत्तरमें प्रभु उनसे कहते हैं कि 'गोयमा' फासिंदियं पडुच्च' मैंने जो पृथिवीकायिक कामी नहीं होते हैं भोगी होते हैं ऐसा जो कहा है वह स्पर्शन इन्द्रियको लेकर कहा है क्यों कि इन जीवोंके केवल एक स्पर्शन इन्द्रिय ही होती है अन्य इन्द्रियां होती नहीं हैं । अतः उनमें कामित्वका सद्भाव नहीं हो सकता है। (एवं जाव वणस्सइकाइया) इसी तरहसे अप्कायिक, तेजस्कायिक, वायुकायिक और वनस्पतिकायिक जीव भी कामी नहीं होते हैं भोगी

હોય છે. ? મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે હે ગૌતમ ! પૃથ્વીકાયિકો 'णो कामी भोगी' કામી હોતા નથી પણ ભોગી હોય છે. ગૌતમ સ્વામી તેનુ કારણ જાણવા માટે પૂછે છે કે 'से केणट्ठेणं जाव भोगी' હે ભદન્ત ! આપ શા કારણે એવુ કહો છો કે પૃથ્વીકાયિકો કામી નથી, પણ ભોગી છે ? તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે 'फासिंदियं पडुच्च' હે ગૌતમ ! પૃથ્વીકાયિકોમા ફક્ત સ્પર્શેન્દ્રિયનો જ સદ્‌ભાવ હોય છે શ્રોત્રેન્દ્રિય અને ચક્ષુરિન્દ્રિયના અભાવે તેમનામાં કામીપણુ સંભવી શકતુ નથી. પણ સ્પર્શેન્દ્રિયનો સદ્‌ભાવ હોવાથી ભોગી પણુ સંભવી શકે છે 'एवं जाव वणस्सइ काइया' એજ પ્રમાણે અપ્કાયિક, તેજસ્કાયિક, વાયુકાયિક, અને વનસ્પતિ કાયિક જીવો પણ કામી હોતા નથી પણ ભોગી જ હોય છે, આ બધાં જીવોમા ફક્ત

इंदिया एवं चेव' द्वीन्द्रिया अपि एवमेव एकेन्द्रियवदेव केवलं भोगिनो भवन्ति, नो कामिनः, तेषां श्रोत्रचक्षुर्घ्राणेन्द्रियाभावात्, किन्तु 'नवरं जिब्भिदियफासिंदियाइं पडुच्च भोगी' नवरं विशेषस्तु एतावानेव यत्–एकेन्द्रियापेक्षया द्वीन्द्रिया जिह्वेन्द्रिय–स्पर्शेन्द्रिये प्रतीत्य=अपेक्ष्य भोगिनो भवन्ति । 'तेइंदिया वि एवं चेव' त्रीन्द्रिया अपि एवमेव–द्वीन्द्रियवदेव, केवलं भोगिनो भवन्ति, नतु कामिनः, किन्तु ' नवरं घाणिंदिय–जिब्भिदिय–फासिंदियाइं पडुच्च भोगी ' नवरं विशेषो यत्–त्रीन्द्रियाः जीवाः घ्राणेन्द्रिय-जिह्वेन्द्रिय-स्पर्शेन्द्रियाणि प्रतीत्य= अपेक्ष्य भोगिनो भवन्ति । गौतमः पृच्छति–'चउरिंदियाणं पुच्छा' हे भदन्त !

ही होते हैं । क्योंकि इन सब जीवोंके केवल एक स्पर्शन इन्द्रिय ही होती है । 'बेइंदिया एवं चेव' दो इन्द्रियजीव भी एकेन्द्रियजीवोंकी तरह केवल भोगी ही होते हैं कामी नहीं होते । क्योंकि इनमें श्रोत्र, चक्षु और घ्राण इनइन्द्रियोंका अभाव रहता है । 'नवरं जिब्भिदिय फासिंदियाइं पडुच्च भोगी' अतः दो इन्द्रिय जीवों में जो भोगी पना प्रकट किया गया है वह स्पर्शन और रसना इन्द्रियको आश्रित करके कहा गया है । 'तेइंदिया वि एवंचेव' दो इन्द्रियजीवोंकी तरह ते इन्द्रिय जीव भी ऐसे ही होते हैं । अर्थात् ते इन्द्रियजीवों में केवल भोगीपनाही है, कामीपना नहीं है और यह भोगीपना उनमें स्पर्शन, रसना एवं घ्राण इन्द्रिय को लेकर है । यही बात 'नवरं घाणिंदिय, जिब्भिदिय फासिंदियाइं पडुच्च भोगी' इस सूत्रांश द्वारा

સ્પર્શેન્દ્રિયનો જ સદ્ભાવ હોય છે, તેથી તેમને ભોગી કહ્યા છે. ' बेइंदिया एवंचेव ' દ્વીન્દ્રિય જીવો પણ ભોગી જ હોય છે, કામી હોતા નથી, કારણ કે તેમનામાં શ્રોત્ર ચક્ષુ અને ઘ્રાણ, એ ત્રણે ઇન્દ્રિયો નો અભાવ હોય છે, પરન્તુ " णवरं जिब्भिदियफासिंदियाइं पडुच्च भोगी " તેમનામા જિહ્વા ઇન્દ્રિય અને સ્પર્શેન્દ્રિયનો સદ્ભાવ હોવાથી તેઓ રસ અને સ્પર્શસુખ ભોગવી શકે છે, તે કારણે તેમને (દ્વીન્દ્રિય જીવોને) ભોગી કહ્યા છે 'तेइंदिया वि एवं चेव' ત્રીન્દ્રિય જીવો પણ ભોગી જ હોય છે, કામી હોતા નથી તેઇન્દ્રિય જીવોમા સ્પર્શેન્દ્રિય, ઘ્રાણેન્દ્રિય અને રસનાઇન્દ્રિયનો સદ્ભાવ હોય છે, તે કારણે તેમને ભોગી કહ્યા છે, તેઓમા શ્રોત્રેન્દ્રિય અને ચક્ષુરિન્દ્રિયનો અભાવ હોવાથી તેઓમા કામીપણુ સંભવી શકતું નથી એ જ વાત સૂત્રકારે આ સૂત્રાંશદ્વારા પ્રકટ કરી છે–'णवरं घाणिंदिय, जिब्भिदिय, फासिंदियाइ पडुच्च भोगी'

હવે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે 'चउरिंदियाणं पुच्छा ' હે ભદન્ત ! ચતુરિન્દ્રિય જીવો કામી હોય છે કે ભોગી હોય છે ? તેનો ઉત્તર

चतुरिन्द्रियाणां जीवानां पृच्छा वर्तते, तथा च चतुरिन्द्रियाः किं कामिनो भवन्ति ? अथ च भोगिनो भवन्ति ? भगवानाह–'गोयमा ! चउरिंदिया कामी वि; भोगी वि' हे गौतम ! चतुरिन्द्रियाः कामिनोऽपि भवन्ति, अथ च भोगिनोऽपि भवन्ति, गौतमः पृच्छति–'से केणट्ठेणं जाव भोगी वि ?' हे भदन्त ! तत् केनार्थेन यावत् चतुरिन्द्रियाः कामिनोऽपि भोगिनोऽपि च भवन्ति ? भगवानाह–'गोयमा ! चक्खिदियं पडुच्च कामी, घाणिंदिय जिब्भिंदिय-फासिंदियाइं पडुच्च भोगी' हे गौतम ! चतुरिन्द्रियाः चक्षुरिन्द्रियं प्रतीत्य=अपेक्ष्य कामिनो भवन्ति, घ्राणेन्द्रिय-जिह्वेन्द्रिय-स्पर्शेन्द्रियाणि प्रतीत्य अपेक्ष्य भोगिनो भवन्ति, 'से तेणट्ठेणं जाव भोगी वि' हे गौतम ! तत् तेनार्थेन यावत्–चतुरिन्द्रियाः कामिनोऽपि भवन्ति, अथ च भोगिनोऽपि

समझाई गई है। अब गौतमस्वामी प्रभुसे ऐसा पूछते हैं 'चउरिंदियाणं पुच्छा' हे भदन्त ! चौ इन्द्रियजीव क्या कामी होते हैं या भोगी होते हैं ? इसके उत्तरमें प्रभु कहते हैं कि–'गोयमा ! चउरिंदिया कामी वि भोगी वि' गौतम ! चौइन्द्रियजीव कामी भी होते हैं। और भोगी भी होते हैं 'से केणट्ठेणं जाव भोगी वि' हे भदन्त ! ऐसा आप किस कारण से कहते हैं कि चौइन्द्रिय जीव कामी भी होते हैं और भोगी भी होते हैं ? इसके उत्तर में प्रभु उनसे कहते हैं कि 'गोयमा' हे गौतम ! 'चक्खिदियं पडुच्च कामी, घाणिंदियजिब्भिंदियफासिंदियाइं पडुच्च भोगी' चौइन्द्रिय जीव चक्षु इन्द्रिय की अपेक्षा तो कामी होते हैं और घ्राणेन्द्रिय तथा जिह्वा इन्द्रिय की अपेक्षा वे भोगी होते हैं और। 'से तेणट्ठेणं जाव भोगी वि' इस कारण मैंने हे गौतम ! ऐसा कहा है कि

આપતા. મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે 'गोयमा ! चउरिंदिया कामी वि, भोगी वि' હે ગૌતમ ! ચતુરિન્દ્રિય જીવો કામી પણ હોય છે અને ભોગી પણ હોય છે તેનું કારણ જાણવા નિમિત્તે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે 'से केणट्ठेणं भंते ! जाव भोगी वि ?' હે ભદન્ત આપ શા કારણે એવું કહો છો કે ચતુરિન્દ્રિય જીવો કામી પણ હોય છે, અને ભોગી પણ હોય છે ? તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે 'गोयमा ! चक्खिंदियं पडुच्च कामी, घाणिंदिय जिब्भिंदिय फासिंदियाइ पडुच्च भोगी' હે ગૌતમ ! ચતુરિન્દ્રિય જીવો ચક્ષુરિન્દ્રિયની અપેક્ષાએ કામી હોય છે, અને ઘ્રાણેન્દ્રિય રસનેન્દ્રિય અને સ્પર્શેન્દ્રિયની અપેક્ષાએ ભોગી હોય છે. 'से तेणट्ठेणं जाव भोगी वि' હે ગૌતમ ! તે કારણે મે એવું કહ્યું છે કે

भवति। 'अवसेसा जहा जीवा, जाव-वेमाणिया' अवशेषाः यथा समुच्चयजीवा स्तथैव कामिनोऽपि भवन्ति, अथ च भोगिनोऽपि, भवन्ति, यावत्-वानव्यन्तरा ज्योतिषिका वैमानिकाश्च विज्ञेयाः। गौतमः पृच्छति-'एएसिणं भंते! जीवाणं कामभोगीणं, नो कामीणं, नो भोगीणं भोगीण य कयरे कयरे हिंतो जाव विसेसाहिया वा?' हे भदन्त! एतेषां खलु पूर्वोक्तानां जीवानां कामभोगिनां नो कामिनां नो भोगिनां भोगिनां च मध्ये कतरे कियन्तो जीवाः कतरेभ्यो जीवेभ्यो यावत्-अल्पा वा, बहुका वा, तुल्या वा; विशेषाधिका वा वर्तन्ते?

चौइन्द्रियजीव कामी भी होते हैं और भोगी भी होते हैं। 'अवसेसा जहा जीवा जाव वेमाणिया' बाकी के और जो जीव इन जीवों के सिवाय हैं-वे सब समुच्चय जीवोंकी तरह कामी भी होते हैं और भोगीभी होते हैं। यहां यावत् शब्दसे वानव्यन्तर और ज्योतिषी इन देवोंका ग्रहण हुआ है। इससे वानव्यन्तर, ज्योतिषी और वैमानिक देव कामी और भोगी दो प्रकार के होते हैं ऐसा जानना चाहिये। अब प्रभु से गौतम ऐसा पूछते हैं-'एएसिणं भंते! जीवाणं कामभोगीणं नो कामीणं, नो भोगीणं भोगीणं य कयरे कयरेहिंतो जाव विसेसाहिया वा' हे भदन्त! इन कामभोगी नोकामी, नोभोगी और भोगी जीवोंके बीचमें कौन जीव किनजीवोंकी अपेक्षा से अल्प हैं? कौन जीव किन जीवोंकी अपेक्षा से बहुत हैं? कौन जीव किन-जीवोंके समान हैं? तथा कौनजीव किन जीवोंकी अपेक्षा विशेषाधिक

ચતુરિન્દ્રિય જીવો કામી પણ હોય છે અને ભોગી પણ હોય છે 'अवसेसा जहा जीवा जाव वेमाणिया' બાકીના વૈમાનિક પર્યન્તના બધા જીવો પણ સામાન્ય જીવની જેમ કામી પણ છે અને ભોગી પણ છે એટલે કે વાનવ્યન્તર, જ્યોતિષી અને વૈમાનિક દેવો કામી પણ હોય છે અને ભોગી પણ હોય છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી તેમના અલ્પબહુત્વને અનુલક્ષીને આ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછે છે 'एएसिणं भंते! जीवाणं कामभोगीणं नो कामीणं, नो भोगीणं भोगीण य कयरे कयरेहितो जाव विसेसाहिया वा' હે ભદન્ત! તે કામભોગી નો કામી (કામ રહિત) નો ભોગી (ભોગ રહિત) અને ભોગી જીવોના સંખ્યાની દૃષ્ટિએ વિચાર કરવામા આવે તો કયા જીવો કયા જીવો કરતા ઓછા છે? કયા જીવો કયા જીવો કરતા વધારે છે? કયા જીવો કયા જીવો બરાબર છે? અને કયા જીવો કયા જીવો કરતાં વિશેષાધિક છે?

भगवानाह–'गोयमा ! सव्वत्थोवा जीवा कामभोगी, नो कामी नो भोगी अणंतगुणा, भोगी अणंतगुणा' हे गौतम ! सर्वस्तोकाः जीवाः कामभोगिनो भवन्ति ते च चतुरिन्द्रियाः पञ्चेन्द्रियाश्च सन्ति, अतएव कामभोगिनः सर्वेभ्योऽल्पाः। अथ च नो कामिनो नो भोगिनश्च सिद्धाः प्रागुक्तेभ्यश्चतुरिन्द्रियपञ्चेन्द्रियेभ्योऽनन्तगुणा भवन्ति। अथ च केवलं भोगिन एकद्वित्रीन्द्रियास्तेभ्यः सिद्धेभ्योऽनन्तगुणा भवन्ति, वनस्पतीनामनन्तगुणत्वात् ॥ सू० २ ॥

हैं ? इसके उत्तरमें प्रभु उनसे कहते हैं 'गोयमा' हे गौतम ! 'सव्वत्थोवा जीवा कामभोगी, नोकामी नोभोगी, अणंतगुणा, भोगी अणंतगुणा' सबसे कमजीव तो कामभोगी हैं। जो जीव नोकामी और नोभोगी हैं वे इनकी अपेक्षा अनन्त गुने हैं। तथा जो भोगी जीव वे इनकी अपेक्षा भी अनन्त गुने हैं। सबसे कम कामभोगी जीव हैं ऐसा जो कहा गया है वह चौइन्द्रिय और पंचेन्द्रिय जीवोंको लेकर कहा गया है क्योंकि ये ही कामभोगी हैं। इनके अतिरिक्त जो सिद्धजीव हैं वे न कामी होते हैं और न भोगी होते हैं अतः वे नो कामी नो भोगी हैं ऐसे ये जीव चौइन्द्रिय और पंचेन्द्रियजीवोंकी अपेक्षा अनन्तगुणे हैं। तथा केवल जो भोगी ही हैं, वे एकेन्द्रिय दो इन्द्रिय और तेइन्द्रिय जीव हैं ये जीव सिद्धोंसे भी अनन्तगुणे होते हैं। क्योंकि एकेन्द्रिय वनस्पति कायिक जीवोंका प्रमाण अनन्तगुणा कहा गया है ॥ २ ॥

ઉત્તર–' गोयमा ' હે ગૌતમ ! ' सव्वत्थोवा जीवा कामभोगी नो कामी नो भोगी अणंतगुणा, भोगी अणंतगुणा કામભોગી જીવો સૌથી ઓછાં છે કામભોગી કરતા નો કામી અને નો ભોગી જીવો અનંત ગણા છે. અને ભોગી જીવો તો નો કામી અને નો ભોગી કરતા પણ અનંતગણા છે, કામભોગી જીવો સૌથી ઓછા કહ્યા છે કારણ કે ચતુરિન્દ્રિ અને પંચેન્દ્રિય જીવો જ કામભોગી હોય છે જે સિદ્ધજીવો હોય છે તે કામી પણ હોતા નથી અને ભોગી પણ હોતા નથી. એવાં નો કામી અને નો ભોગી જીવોની સંખ્યા ચતુરિન્દ્રિય અને પંચેન્દ્રિય જીવો કરતા અનંતગણી કહી છે, એકેન્દ્રિય, દ્વીન્દ્રિય અને ત્રીન્દ્રિ જીવો ભોગી હોય છે એ સિદ્ધો કરતા પણ અનંતગણા હોય છે, કારણ કે એકેન્દ્રિય વનસ્પતિકાયિક જીવોનુ પ્રમાણ અનંતગણુ કહ્યુ છે ॥સૂ ૨॥

जीवाधिकारात् छद्मस्थादिमनुष्यवक्तव्यता माह–' छउमत्थे णं भंते ' इत्यादि ।

मूलम्–छउमत्थे णं भंते! मणूसे जे भविए अण्णयरेसु देवलोएसु देवत्ताए उववज्जित्तए, से णूणं भंते! से खीणभोगी नो पभू उट्ठाणेणं, कम्मेणं, बलेणं, वीरिएणं, पुरिसक्कार-परक्कमेणं विउलाइं भोगभोगाइं भुंजमाणे विहरित्तए? से णूणं भंते! एयमट्ठं एवं वयह? गोयमा! णो इणट्ठे समट्ठे से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ? गोयमा! पभू णं से उट्ठाणेण वि, कम्मेण वि, बलेण वि, वीरिएण वि, पुरिसक्कारपरक्कमेण वि अण्णयराइं विपुलाइं भोगभोगाइं भुंजमाणे विहरित्तए, तम्हा भोगी, भोगे परिच्चयमाणे महाणिज्जरे, महापज्जवसाणे भवइ। आहोहिए णं भंते! मणूसे जे भविए अन्नयरेसु देवलोएसु? एवं चेव, जह छउमत्थे जाव–महापज्जवसाणे भवइ। परमाहोहिए णं भंते! मणुस्से जे भविए तेणेव भवग्गहणेणं सिज्झित्तए, जाव अंतं करेत्तए, से णूणं भंते! से खीणभोगी? सेसं जहा छउमत्थस्स। केवली णं भंते मणूसे जे भविए तेणेव भवग्गहणेणं? एवं जहा परमाहोहिए, जाव – महापज्जवसाणे भवइ ॥ सू० ३ ॥

छाया–छद्मस्थः खलु भदन्त! मनुष्यः यो भव्यः अन्यतरेषु देवलोकेषु देवतया उपपत्तुं तत् नूनं भदन्त! स क्षीणभोगी नो प्रभुः उत्थानेन, कर्मणा,

बलेन, वीर्येण, पुरुषकार-पराक्रमेण विपुलान् भोगभोगान् भुञ्जानो विहर्तुम् ? तत् नूनं भदन्त ! एतमर्थम् एवं वदथ ?। गौतम ! नायमर्थः समर्थः । तत् केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते ?। गौतम ! प्रभुः खलु स उत्थानेनापि,

---

छद्मस्थादिवक्तव्यता-

'छउमत्थेणं भंते !' इत्यादि ।

सूत्रार्थ-(छउमत्थेणं भंते ! मणूसे जे भविए अन्नयरेसु देवलोएसु देवत्ताए उववज्जित्तए) हे भदन्त ! जो कोइ छद्मस्थ मनुष्य किसी भी देवलोकमें देवरूप से उत्पन्न होने के योग्य हो (से णूणं भंते ! से खीणभोगी) वह क्षीणभोग दुर्बलशरीर होता हुआ हे भदन्त ! क्या (उत्थाणेणं कम्मेणं, बलेणं, वीरिएणं, पुरिसकारपरक्कमेणं विउलाइ भोगभोगाइं भुंजमाणे विहरित्तए नो पभू) उत्थानद्वारा, कर्मद्वारा, बलद्वारा, वीर्यद्वारा, एव पुरुषकार पराक्रमद्वारा विपुल भोगभोगों को भोगनेके लिये समर्थ नहीं हो सकता है (एयमट्ठं एव वयह) हे भदन्त ! आप क्या इस बातका समर्थन करते है ? (गोयमा) हे गौतम (णो इणट्ठे समट्ठे,) यह अर्थ समर्थ नहीं है। (से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ) हे भदन्त ! ऐसा आप किस कारणसे कहते हैं ? (गोयमा) हे गौतम ! (पभू णं से उट्ठाणेण वि, कम्मेण वि बलेण वीरिएण वि, पुरिसक्कारपरक्कमेण वि अण्णयराइं विउ-

---

છદ્મસ્થાદિ વક્તવ્યતા-

" छउमत्थेणं भंते ! " ઇત્યાદિ

સૂત્રાર્થ- (छउमत्थे णं भंते ! मणूसे जे भविए अन्नयरेसु देवलोएसु देवत्ताए उववज्जित्तए) હે ભદન્ત ! જે છદ્મસ્થ મનુષ્ય કોઇ એક દેવલોકમાં દેવરૂપ ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય હોય છે, (से णूणं भंते ! से खीणभोगी) તેનુ શરીર દુર્બળ થતાં (उत्थाणेणं कम्मेणं, बलेणं, वीरिएणं, पुरिसकारपरकमेणं विउलाइं भोगभोगाइं भुंजमाणे विहरित्तए नो पभू) શુ તે ઉત્થાન દ્વારા, કર્મદ્વારા, બળદ્વારા, વીર્યદ્વારા અને પુરુષકાર પરાક્રમદ્વારા વિપૂલ ભોગ્ય ભોગોને ભોગવવાને સમર્થ હોતો નથી. ? (एयमट्ठं एवं वयह) હે ભદન્ત ! આપ તે વાતનુ સમર્થ કરો છો ? (गोयमा) હે ગૌતમ ! (णो इणट्ठे समट्ठे) એવું સભવી શકતુ નથી (से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ ?) હે ભદન્ત આપ શા કારણે એવું કહો છો ? (गोयमा) હે ગૌતમ ! (पभूणं से उट्ठाणेण वि, कम्मेण वि, बलेण वि, वीरिएण वि, पुरिसकारपरक्कमेण वि अण्णयराइं विउलाइं भोगभोगाइं भुंजमाणे

कर्मणाऽपि, बलेनापि, वीर्येणापि, पुरुषकारपराक्रमेणापि, अन्यतरान् विपुलान् भोगभोगान् भुञ्जानो विहर्तुम्, तस्मात् भोगी भोगान् परित्यजन् महानिर्जरो महापर्यवसानो भवति ! आधोऽवधिकः खलु भदन्त ! मनुष्यो यो भव्यः अन्यतरेषु देवलोकेषु ? एवमेव, यथा छद्मस्थः ! यावत्-महापर्यवसानो भवति। परमाधोऽवधिकः खलु भदन्त ! मनुष्यः यो भव्यः तेनैव भवग्रहणेन

लाइं भोगभोगाइं भुंजमाणे विहरित्तए) जो छद्मस्थ मनुष्य किसी भी देवलोकमें देवरूपसे उत्पन्न होनेके योग्य होता है वह दुर्बल शरीर होता हुआ भी, कर्मद्वारा भी, बलद्वारा भी, वीर्यद्वारा भी और पुरुषकार पराक्रमद्वारा भी कितनेक विपुल भोगभोगों को भोगनेके लिये समर्थ है। (तम्हा भोगी, भोगे परिच्चयमाणे महानिज्जरे, महापज्जवसाणे भवइ) इस कारण वह भोगी भोगोंका परित्याग करता हुआ महानिर्जरा और महापर्यवसानवाला होता है। (आहोहिएणं भंते ! मणूसे जे भविए अन्नयरेसु देवलोएसु) हे भदन्त ! आधोऽवधिक नियतक्षेत्रको अवधिज्ञानद्वारा जाननेवाला अवधिज्ञानी मनुष्य जो किसी एक देवलोकमें उत्पन्न होनेके योग्य है, वह क्या क्षीण-भोगी होता हुआ पुरुषकार पराक्रम आदि द्वारा विपुल भोग भोगों को भोगनेके लिये समर्थ है ? (एवं चेव जहा छउमत्थे जाव महापज्जवसाणे भवइ) हे गौतम ! छद्मस्थपुरुषकी तरह से ही आधोवधिक पुरुष के विषय में भी जानना चाहिये-यावत् वह भी महापर्यवसान

विहरित्तए) જે છદ્મસ્થ મનુષ્ય કોઈ દેવલોકમા દેવરૂપે ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય હોય છે, તે શરીરમા દુર્બળતા આવવા છતા પણ કર્મદ્વારા, બળદ્વારા, વીર્યદ્વારા, અને પુરુષકાર પરાક્રમદ્વારા કેટલાક વિપુલ ભોગ્ય ભોગોને ભોગવવાને સમર્થ હોય છે (तम्हा भोगी, भोगे परिच्चयमाणे महानिज्जरे, महापज्जवसाणे भवइ) તે કારણે તે ભોગી ભોગોનો પરિત્યાગ કરતો થકો મહાનિર્જરાવાળો અને મહાપર્યવસાનવાળો બને છે. (आहोहिएणं भंते मणुसे जे भविए अन्नयरेसु देवलोएसु) હે ભદન્ત ! અધો અવધિક નિયત ક્ષેત્રને અવધિજ્ઞાન દ્વારા જાણનારો અવધિજ્ઞાની મનુષ્ય કે જે કોઈ એક દેવલોકમા ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય હોય છે, તે શુ ક્ષીણભોગી (દુર્બળ શરીરવાળો) થતા પુરુષકાર પરાક્રમ આદિદ્વારા ભોગ્ય ભોગોને ભોગવવાને સમર્થ હોય છે ખરો ? (एवंचेव जहा छउमत्थे जाव महापज्जवसाणे भवइ) હે ગૌતમ ! અધોવધિક મનુષ્યના વિષયમા પણ છદ્મસ્થ મનુષ્ય પ્રમાણે જ કથન સમજવુ- " મહાપર્યવસાન વાળો બને છે. " ત્યા સુધીનુ સમસ્ત કથન ગ્રહણ કરવું.

सेद्धुं, यावत्-अन्तं कर्तुम्, तत् नूनं भदन्त ! स क्षीणभोगी ? शेषं यथा छद्मस्थस्य । केवली खलु भदन्त ! मनुष्यो यो भव्यः तेनैव भवग्रहणेन ? एवं यथा परमाधोऽवधिकः, यावत्-महापर्यवसानो भवति ॥ सू० ३ ॥

वाला होता है । (परमाहोहिएणं भंते ! मणुस्से जे भविए तेणेव भवग्गहणेणं सिज्जित्तए जाव अंतकरेत्तए से णूणं भंते ! से खीण भोगी) हे भदन्त ! परमावधिज्ञानवाला मनुष्य जो उसी भवसे सिद्ध होनेके योग्य है यावत् समस्त दुःखोंको नाश करनेके योग्य है वह क्षीणभोगी होता हुआ भी क्या विपुल भोगों के लिये समर्थ है ? सेसं जहा छउमत्थस्स) हे गौतम ! इस विषयमें समस्त-कथन छद्मस्थपुरुषकी तरह जानना चाहिये । (केवली णं भंते ! मणूसे जे भविए तेणेव भवग्गहणेणं ? हे भदन्त ! केवलज्ञानी मनुष्य जो उसी भवसे सिद्ध होनेके योग्य है यावत् समस्त दुःखोंको नष्ट करनेके योग्य है वह विपुल भोगभोगोंको भोगनेके लिये समर्थ है क्या ? (एव जहा परमाहोहिए जाव महापज्जवसाणे भवइ) हे गौतम! इस विषयमें समस्त कथन परमावधि ज्ञानीकी तरहसे जानना चाहिये। यावत् वह महापर्यवसानवाला होता है ।

(परमाहोहिएण भंते ! मणुस्से जे भविए तेणेव भवग्गहणेणं सिज्झित्तए जाव अंतं करेत्तए से णूणं भंते ! से खीण भोगी)

હે ભદન્ત ! પરમાવધિજ્ઞાનવાળો મનુષ્ય, કે જે આ ભવ પૂરો કરીને સિદ્ધ થવાને યોગ્ય હોય છે, (યાવત્) સમસ્ત દુઃખોનો અંતકર્તા થવાને યોગ્ય હોય છે તે શુ ક્ષીણભોગી થતા વિપુલ ભોગોને ભોગવવાને સમર્થ હોય છે ખરો ? (सेसं जहा छउमत्थस्स) હે ગૌતમ ! આ વિષયમા પણ સમસ્ત કથન, છદ્મસ્થ મનુષ્યના કથન પ્રમાણે જ સમજવુ (केवली णं भंते ! मणूसे जे भविए तेणेव भवग्गहणेणं) હે ભદન્ત ! કેવળજ્ઞાની મનુષ્ય કે જે આ ભવ પૂરો કરીને સિદ્ધ બનવાનો છે (યાવત્) સમસ્ત દુઃખોનો નાશ કરવાને યોગ્ય છે, તે શું ક્ષીણભોગી થવા છતાં વિપુલ ભોગ્ય ભોગોને ભોગવવાને સમર્થ હોય છે ખરો ? (एवं जहा परमाहोहिए जाव महापज्जवसाणे भवइ) હે ગૌતમ ! આ વિષયમાં સમસ્ત કથન પરમાવધિજ્ઞાનીના કથન પ્રમાણે સમજવુ. " તે મહાપર્યવસાનવાળો હોય છે," ત્યા સુધીનું કથન અહીં ગ્રહણ કરવું

टीका—'छउमत्थे णं भंते ! मणूसे जे भविए अण्णयरेसु देवलोएसु देवत्ताए उववज्जित्तए' गौतमः पृच्छति–हे भदन्त ! छद्मस्थः खलु मनुष्यः यः अन्यतरेषु देवलोकेषु देवतया उपपत्तुं भव्यः=योग्यो वर्तते। 'से णूणं भंते ! से खीणभोगी नो पभू उट्ठाणेणं, कम्मेणं, बलेणं, वीरिएणं, पुरिसकार-परक्कमेणं, विउलाइं भोगभोगाइं भुंजमाणे विहरित्तए ?' अथ हे भदन्त ! नूनं निश्चितं स मनुष्यः क्षीणभोगी भोगाः सन्ति यस्य तद् भोगि शरीरम् तत् क्षीणं तपोरोगादिभिर्यस्य स क्षीणभोगी क्षीणशरीरः दुर्बलः स छद्मस्थः पुरुषः किम् उत्थानेन=ऊर्ध्वीभवनरूपचेष्टाविशेषेण, कर्मणा=भ्रमणादिक्रियया, बलेन=शरीरसामर्थ्येन, वीर्येण=आत्मबलेन, पुरुषकारेण=स्वाभिमानविशेषेण, पराक्रमेण =साधितस्वप्रयोजनरूपपुरुषकारेण विपुलान्=प्रचुरान् भोगभोगान मनोज्ञशब्दा-

टीकार्थ–जीवका अधिकार होनेसे यहां पर सूत्रकारने छद्मस्थादि मनुष्योंके विषयकी वक्तव्यताका प्रतिपादन किया है इसमें गौतम ने प्रभुसे ऐसा पूछा है 'छउमत्थेणं भंते ! मणूसे जे भविए अण्ण-यरेसु देवलोएसु देवत्ताए उववज्जित्तए' हे भदन्त ! जो छद्मस्थ मनुष्य किसी एकदेवलोकमें देवकी पर्यायसे उत्पन्न होनेके योग्य होता है 'से णूणं भंते ! से खीणभोगी नो पभू उट्ठाणेणं, कम्मेण बलेणं, वीरिएणं पुरिसक्कारपरक्कमेणं विउलाइं भोगभोगाइं भुंजमाणे विहरित्तए' ऐसा वह मनुष्य यह निश्चित है कि तप या रोगादि से दुर्बल शरीरवाला होनेपर उत्थानद्वारा ऊर्ध्वीभवनरूप चेष्टा द्वारा खडे होनेद्वारा, कर्मद्वारा भ्रमणादि क्रियाद्वारा, बलद्वारा शरीरसामर्थ्य-द्वारा, वीर्यद्वारा आत्मबलद्वारा, पुरुषकारद्वारा स्वाभिमान विशेषद्वारा, पराक्रमद्वारा साधित स्वप्रयोजनरूप पुरुषकार द्वारा प्रचुर भोग्यभोगोंको

ટીકાર્થ– જીવનું નિરૂપણ ચાલી રહ્યું છે. તેથી સૂત્રકારે આ સૂત્રમાં છદ્મસ્થ આદિ મનુષ્યોના વિષયમાં વક્તવ્યતાનું પ્રતિપાદન કર્યું છે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે ' छउमत्थे णं भंते मणूसे जे भविए अण्णयरेसु देवलोएसु देवत्ताए उववज्जित्तए " હે ભદન્ત ! જે છદ્મસ્થ મનુષ્ય કોઇ પણ એક દેવલોકમાં દેવની પર્યાયે ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે. " से णूणं भंते ! से खीणभोगी नो पभू उट्ठाणेणं, कम्मेणं, बलेणं, वीरिएणं, पुरिसक्कारपरक्कमेणं, विउलाइं भोग भोगाइं भुंजमाणे विहरित्तए ?' તે તપ અથવા રોગાદિથી દુર્બલ શરીરવાળો બનવાથી ઉત્થાનદ્વારા (ઊભા થવાની ક્રિયા વડે) કર્મદ્વારા (ભ્રમણ આદિ ક્રિયાવડે) બળદ્વારા (શરીર સામર્થ્ય વડે) વીર્યદ્વારા (આત્મબળ વડે) પુરુષકારદ્વારા

दीन् भुञ्जानः अनुभवन् विहर्तु=स्थातु नो प्रभुः न समथः किम् ? 'से णूणं भंते ! एयमट्ठं एवं वयह ?' हे भदन्त ! तत् नूनं निश्चितम् एतम्=उपरि प्रतिपादितम् अर्थम् एवं यथोक्तरूपं यूयं वदथ ? भवन्तः समर्थयन्ति किम् ? भगवानाह-गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे' हे गौतम ! नायमर्थः समर्थः, नैव स असमर्थः अपितु समर्थ एवेति काक्वा व्यज्यते । 'से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ' तत् केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते? तदेव विशदयति-'पभू णं गोयमा ! से उट्ठाणेण वि, कम्मेण वि, बलेण वि, वीरिएणवि, पुरिसक्कारपरक्कमेण वि, अण्ण-

मनोज्ञशब्दादिकोंको भोगनेके लिये समर्थ नहीं होता है ? (से णूणं भंते ! एयमट्ठं एवं वयह' हे भदन्त ! क्या आप इस अर्थका समर्थन करते हैं । इसके उत्तरमें प्रभु उनसे कहते हैं कि 'गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे' हे गौतम ! यह अर्थ समर्थ नहीं है अर्थात् जो छद्मस्थ मनुष्य देवलोकमें उत्पन्न होनेके योग्य हैं ऐसा वह मनुष्य शरीरसे दुर्बल होनेपर भी उत्थान आदि द्वारा विपुल भोगोंको भोगनेके लिये समर्थ ही है। असमर्थ नहीं है 'क्षीणभोगी' भोग जिसके हैं उसका नाम भोगी-शरीर है । शरीर जिसका तप, रोग आदि द्वारा क्षीण दुर्बल बना हुआ है वह क्षीण भोगी है । 'से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ' हे भदन्त ! आपने जो ऐसा कहा है सो इसमें हेतु क्या है ? वह क्षीणशरीरवाला छद्मस्थ मनुष्य उत्थान द्वारा भी, कर्मद्वारा भी बल

(સ્વાભિમાન વિશેષદ્વારા) અને પરાક્રમદ્વારા ' સાધિત સ્વ પ્રયોજન રૂપ પુરુષકારદ્વારા) પ્રચુર ભોગ ભોગોને મનોજ્ઞ શબ્દાદિકોને ભોગવવાને માટે સમર્થ હોઇ શકતો નથી ? ' से णूणं भंते ! एयमट्ठं एवं वयह ' હે ભદન્ત ! આપ શું આ બાબતને સમર્થન આપો છો ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે ' गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे ' હે ગૌતમ ! એવુ સભવી શકતુ નથી એટલે કે એવો છદ્મસ્થ મનુષ્ય શરીર દુર્બળ થવા છતા પણ ઉત્થાન આદિ દ્વારા વિપુલ ભોગોને ભોગવવાને સમર્થ હોય છે, અસમર્થ હોતો નથી ' क्षीणभोगी ' નો અર્થ આ પ્રમાણે છે ભોગને જે ભોગવે છે તેને ભોગી કહે છે અહીં શરીરને ભોગી રૂપે ગ્રહણ કરવામા આવ્યુ છે જેનુ શરીર તપ, રોગ આદિ દ્વારા ક્ષીણ દુર્બળ બન્યું હોય છે તેને ક્ષીણભોગી અથવા ક્ષીણશરીરી કહે છે

ગૌતમ સ્વામી તેનું કારણ જાણુવા નિમિત્તે મહાવીર પ્રભુને પૂછે છે કે ' से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ ?' હે ભદન્ત ! આપ શા કારણે એવુ કહો છો ? ઉત્તર- તે ક્ષીણશરીરવાળો છદ્મસ્થ મનુષ્ય ઉત્થાનદ્વારા કર્મદ્વારા બળદ્વારા, વીર્યદ્વારા અને

यराइं विउलाइं भोगभोगाइं भुंजमाणे विहरित्तए' हे गौतम! स खलु क्षीण-शरीरछद्मस्थो मनुष्यः उत्थानेनापि, कर्मणाऽपि, बलेनापि, वीर्येणाऽपि पुरुषकार-पराक्रमेणापि अन्यतरान् कतिपयान् विपुलान्=पुष्कलान भोगभोगान् भुञ्जानो विहर्तुं=स्थातुं प्रभुः समर्थः खलु वर्तते 'तम्हा भोगी, भोगे परिच्चयमाणे महाणिज्जरे, महापज्जवसाणे भवइ' तस्मात् स भोगी पुरुषः भोगान् परित्यजन् महानिर्जरः अतिशयनिर्जरावान्, महापर्यवसानो महाफलो भवति न तु भोगावस्थायाम् एतावता प्रश्नोत्तरालापकेन यद्यपि भोगभोगे असमर्थः अभोगी व्यपदिश्यते तथापि अभोगिमात्रेणैव न कश्चित् त्यागी भवितुमर्हति, अपि तु त्यागकरणेनैव त्यागी भवति, अथ च त्यागकरणेनैव निर्जरा, कैवल्यलक्षण-महाफलप्राप्तिश्च भवतीति फलितम् । गौतमः पृच्छति-'आहोहिए णं भंते!

द्वारा भी, वीर्यद्वारा भी, एवं पुरुषकार पराक्रम द्वाराभी कितनेक पुष्कल भोगोंके लिये समर्थ है यही इसमें हेतु है और दूसरा क्या हेतु कहा जावे । 'तम्हा भोगी, भोगे परिच्चयमाणे महाणिज्जरे महा-पज्जवसाणे भवइ' अतः जब वह भोगनेमें समर्थ है तो ऐसा वह भोगी पुरुष भोगोंको परित्यक्त करता हुआ अतिशय निर्जरावाला होता है और विशिष्ट फलवाला होता है । भोगावस्थामें वह ऐसा नहीं होता है । भोगोंके भोगनेमें जो असमर्थ होता है वह अभोगी कहलाता है अभोगी के हृदयमें भोगोंको भोगनेकी लालसा तो बनी ही रहती है इसलिये वह त्यागी नहीं माना जाता है । और न कोइ अभोगी मात्र होनेसे त्यागी ही हो सकता है त्यागी तो प्राप्त विषयोंका इच्छापूर्वक त्याग करनेसे ही बनता है त्यागीके ही निर्जरा

પુરુષકાર પરાક્રમદ્વારા પણ કેટલાક ભોગોને ભોગવી શકવાને સમર્થ હોય છે એજ તેનુ કારણ છે બીજુ કોઇ પણ કારણ નથી. ' तम्हा भोगी भोगे परिच्चयमाणे महाणिज्जरे महापज्जवसाणे भवइ ' આ રીતે ભોગોને ભોગવવાને જે સમર્થ છે એવો તે ભોગી પુરુષ, ભોગોનો પરિત્યાગ કરીને અતિશય નિર્જરાવાળો અને વિશિષ્ટ ફળવાળો બને છે ભોગાવસ્થામા તે એવો સંભવી શકતો નથી ભોગોને જે ભોગવવાને અસમર્થ હોય છે તેને અભોગી કહે છે એવા અભોગીના મનમાં ભોગોને ભોગવવાની લાલસા તો રહી જ હોય છે તેથી તેને ત્યાગી ગણી શકતો નથી માત્ર અભોગી હોવાથી જ કોઇ ત્યાગી બની શકતુ નથી પરન્તુ પ્રાપ્ત વિષયોનો ઇચ્છા પૂર્વક ત્યાગ કરવાથી જ ત્યાગી બની શકાય છે. એવા ત્યાગી વડે જ નિર્જરા થાય છે અને તેને જ કૈવલ્યરૂપ ફળની પ્રાપ્તિ થાય છે.

मणूसे जे भविए अण्णयरेसु देवलोएसु' हे भदन्त ! आधोऽवधिकः=नियतक्षेत्रविषयकावधिज्ञानी खलु मनुष्यः यः अन्यतरेषु=एकतमेषु देवलोकेषु देवतया उत्पत्तुं भव्यो योग्यो वर्तते, स खलु क्षीणभोगी मनुष्यः पुरुषकार-पराक्रमादिभिः विपुलभोगभोगान् भोक्तुं नो प्रभुः न समर्थः इति प्रश्नाशयः, भगवान् उत्तरयति-'एवं चेव, जहा छउमत्थे जाव-महापज्जवसाणे भवइ' हे गौतम ! एवं चैव-पूर्वोक्तवदेव, यथा छद्मस्थः, छद्मस्थपुरुषविषये यावत् भोगी पुरुषः भोगं परित्यजन् महापर्यवसानो भवति, इत्युक्तम् तथैव आधोऽवधिको मनुष्योऽपि यावत्-महापर्यवसानो भवति । गौतमः पृच्छति-'परमाहोहिए णं

होती है और कैवल्यरूप फलकी प्राप्ति भी उसीको होती है। गौतमस्वामी प्रभुसे पूछते हैं 'आहोहिएणं भंते ! मणूसे भविए अण्णयरेसु देवलोएसु' हे भदन्त ! जिसका अवधिज्ञान नियतक्षेत्रको विषय करनेवाला होता है ऐसा आधोऽवधिकज्ञानी मनुष्य जो किसी एक देवलोकमें उत्पन्न होनेके योग्य हो, वह क्षीणभोगी होता हुआ पुरुष पराक्रम आदि द्वारा विपुलभोग भोगोंको भोगने के लिये समर्थ है क्या ? उत्तरमें प्रभु कहते हैं 'एव चेव जहा छउमत्थे जाव महापज्जवसाणे भवइ' हे गौतम ! ऐसा ही है जैसे कि छद्मस्थ मनुष्य प्राप्त विषयोंके इच्छापूर्वक परित्यागसे महापयवसानवाला होता है, उसी प्रकारसे आधोऽवधिक मनुष्य भी यावत् महापर्यवसानवाला होता है । अब गौतम प्रभुसे ऐसा पूछते हैं 'परमाहोहिए णं भंते !

-હવે ગૌતમ સ્વામી એવા પ્રશ્ન પૂછે છે કે ' आहोहिएणं भंते ! मणूसे जे भविए अण्णयरेसु देवलोएसु ' હે ભદન્ત ! જેનુ અવધિજ્ઞાન નિયત ક્ષેત્રને જ વિષય કરનારૂ હોય છે એવા આધોવધિકજ્ઞાની મનુષ્ય કે જે કોઇ એક દેવલોકમા દેવની પર્યાયે ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય હોય છે તે શું ક્ષીણુ ભોગી (નિર્બળ શરીરવાળો) થવા છતા પુરુષ પરાક્રમ આદિ દ્વારા વિપુલ ભોગ ભોગવવાને સમર્થ હોય છે ખરો ? ઉત્તર-' एवं चेव जहा छउमत्थे जाव महापज्जवसाणे भवइ ' હે ગૌતમ ! એવું બની શકે છે જેવી રીતે છદ્મસ્થ મનુષ્ય પ્રાપ્ત વિષયોનો ઇચ્છા પૂર્વક પરિત્યાગ કરીને મહાનિર્જરાવાળો અને મહાપર્યવસાન વાળો બને છે, એવી જ રીતે આધોવધિક મનુષ્ય પણુ પ્રાપ્ત વિષયોનો ઇચ્છા પૂર્વક ત્યાગ કરીને મહાનિર્જરાવાળો અને મહાપર્યવસનવાળો બને છે

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન ' परमाहोहिए णं भंते ! मणुस्से जे भविए तेणेव

भते ! मणुस्से जे भविए तेणेव भवग्गहणेणं सिज्झित्तए, जाव अंतं करेत्तए, से णूणं भंते ! से खीण भोगी० ?' हे भदन्त ! परमाधोऽवधिकः परमावधिज्ञानी खलु मनुष्यः यः तेनैव भवग्रहणेन सेद्धुं यावत्-बोद्धु मोक्तु परिनिर्वातुं सर्वदुःखानाम् अन्तं कर्तुम् भव्यः योग्यो वर्तते तत् अथ हे भदन्त ! नूनं निश्चितं स क्षीणभोगी मनुष्यः विपुलभोगभोगान् भोक्तु नो समर्थो वर्तते ? इति प्रश्नः, भगवानाह-'सेसं जहा छउमत्थस्स' शेषं यथा छद्मस्थस्य मनुष्यस्य वक्तव्यतायामुक्त तथैवात्रापि परमावधिज्ञानिमनुष्यविषयेऽपि अवसेयम् । गौतमः पृच्छति-'केवली णं भंते ! मणूसे जे भविए तेणेव भवग्गहणेणं० ?' हे भदन्त ! केवली खलु मनुष्यो यस्तेनैव भवग्रहणेन सेद्धुं यावत्-सर्व दुःखानामन्तं कर्तुं च भव्यः=योग्यः, स क्षीणभोगी मनुष्यो विपुल

मणुस्से जे भविए तेणेव भवग्गहणेणं सिज्झित्तए जाव अंतं करेत्तए' इत्यादि हे भदन्त ! जो मनुष्य परमावधिज्ञानवाला है और उसी भवसे वह सिद्ध, बुद्ध, मुक्त और परिनिर्वृत्त होकर समस्त दुःखोंका अन्तकरनेवाला है ऐसा वह परमावधिज्ञानवाला मनुष्य क्षीणभोगी होकर क्या विपुल भोगभोगों को भोगने के लिये समर्थ हो सकता है ? इसके उत्तरमें प्रभु कहते हैं कि 'सेसं जहा छउमत्थस्स' जिस प्रकारसे छद्मस्थ मनुष्यकी वक्तव्यतामें हे गौतम ! कहा गया है उसी प्रकारसे परमावधिज्ञानीके विषयमें भी जानना चाहिये । अब गौतम प्रभुसे ऐसा पूछते हैं कि 'केवली णं भते ! मणूसे जे भविए' इत्या०' हे भदन्त ! केवली मनुष्य जो किसी भवसे सिद्ध, बुद्ध, मुक्त, परिनिर्वृत्त, एवं समस्त दुःखोंका अन्त करनेके लिये योग्य है

भवग्गहणेणं सिज्झित्तए जाव अतं करेत्तए ' ઇત્યાદિ હે ભદન્ત ! જે મનુષ્ય પરમાવધિજ્ઞાની છે અને આ ભવ પૂરો કરીને સિદ્ધ, બુદ્ધ, મુકત અને પરિનિર્વૃત્ત થઈને સમસ્ત દુઃખોનો અત કરવાનો છે, તે શુ ક્ષીણભોગી થવાં છતાં વિપુલ ભોગ ભોગોને ભોગવવાને સમર્થ હોય છે ખરો ? ઉત્તર ' सेसं जहा छउमत्थस्स ' છદ્મસ્થ મનુષ્યના વિષે જેવુ કથન કરવામાં આવ્યુ છે, એવું જ કથન પરમાવધિજ્ઞાની વિષે પણ સમજવુ

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન ' केवली णं भंते ! मणूसे जे भविए ' ઇત્યાદિ હે ભદન્ત ! કેવળજ્ઞાની મનુષ્ય કે જે આ ભવમાથી જ સિદ્ધ, બુદ્ધ, મુકત, પરિનિર્વૃત્ત

भोगभोगान् भोक्तुं नो समर्थः ? भगवानाह-'एवं जहा परमाहोहिए, जाव महापज्जवसाणे भवइ' एवं तथैव यथा परमाधोऽवधिकविषये । यावत् महापर्यवसानो भवति तथाऽयमपि महापर्यवसानो भवति । एवं च क्षीणभोगी केवली मनुष्यः तेनैव भवग्रहणेन सेद्धुं योग्यो भोगं परित्यजन् महानिर्जरावान् महापर्यवसानलक्षणमुक्तिरूपफलवांश्च भवतीति भावः ॥ सू० ३ ॥

असज्ञिप्रभृतिजीववक्तव्यता ।

जीवाधिकारात् असञ्ज्ञिजीवादिवक्तव्यतामाह-'जे इमे भंते' इत्यादि ।

मूलम्-जे इमे भंते ! असन्निणो पाणा, तं जहा-पुढविकाइया जाव वणस्सइकाइया, छट्ठा य एगइया तसा, एएणं अंधा, मूढा, तमं पविट्ठा, तमपडल-मोहजालपडिच्छन्ना, अकामनिकरणं वेयणं वेएंतीति वत्तव्वं सिया? हंता, गोयमा ! जे इमे असन्निणो पाणा, पुढविकाइया छट्ठा य जाव वेयणं वेएंतीति वत्तव्वं सिया। अत्थि णं भंते ! पभू वि अकामनिकरणं वेयणं वेएइ ? हंता, गोयमा ! अत्थि । कहं णं भंते ! पभू वि अ-

वह क्षीण भोगवाला होकर क्या विपुल भोगभोगोंको भोगनेके लिये समर्थ है ? उत्तरमें प्रभु कहते हैं कि 'एवं जहा परमाहोहिए जाव महापज्जवसाणे भवइ' हे गौतम ! जैसा कथन क्षीणभोगी परमावधिज्ञानवाले मनुष्यके विषयमें किया गया है वैसा ही कथन क्षीण भोगी इस केवली मनुष्यके विषयमें भी जानना चाहिये । अभीर क्षीणभोगी परमावधिज्ञानवाले मनुष्यके यावत् महापर्यवसानता कही गई है, उसी प्रकारसे क्षीणभोगी केवलज्ञानीके महानिर्जरारूप और महापर्यवसानलक्षणरूप मुक्तिफल प्राप्त होता है ॥ सू०३ ॥

અને સમસ્ત દુઃખોના અંતકર્તા બનવાને યોગ્ય છે, તે ક્ષીણભોગી થવા છતાં પણ વિપુલ ભોગ ભોગોને ભોગવી શકવાને સમર્થ હોય છે ખરો ?

ઉત્તર- 'एवं जहा परमाहोहिए जाव महापज्जवसाणे भवइ' હે ભદન્ત ! જેવું કથન ક્ષીણભોગી પરમાવધિજ્ઞાની મનુષ્યના વિષયમાં કરવામાં આવ્યું છે, એવું જ કથન ક્ષીણભોગી કેવળી મનુષ્યના વિષયમા પણ સમજવું એટલે કે તેઓ પણ મહાનિર્જરાવાળા અને મહાપર્યવસાન લક્ષણરૂપ મુક્તિફળ પ્રાપ્ત કરનારા હોય છે, એમ સમજવુ ॥ સૂ ૩॥

कामनिकरणं वेयणं वेएइ ? गोयमा ! जे णं णो पभू विणा पईवेणं अंधकारंसि रूवाइं पासित्तए, जेणं नो पभू पुरओ रूवाइं अणिज्झाइत्ता णं पासित्तए, जेणं नो पभू मग्गओ रूवाइं अणवयक्खित्ता णं पासित्तए, जेणं नो पभू पासओ रूवाइं अणवलोइत्ता णं पासित्तए, जेणं नो पभू उड्ढं रूवाइं अणालोएत्ताणं पासित्तए, जेणं नो पभू अहे रूवाइं अणालोइत्ता णं पासित्तए, एस णं गोयमा ! पभू वि अकामनिकरणं वेयणं वेएइ ॥ सू० ४ ॥

छाया–ये इमे भदन्त ! असंज्ञिनः प्राणाः तद्यथा–पृथिवीकायिकाः, यावत् वनस्पतिकायिकाः, षष्ठाश्च एके त्रसाः, एते खलु अन्धाः, मूढाः, तमः प्रविष्टाः, तमः=पटल–मोह-जाल प्रतिच्छन्नाः अकामनिकरणं वेदनां वेदयन्ति इति वक्तव्यं

असंज्ञिजीव आदिकी वक्तव्यता–

'जे इमे भंते ! असन्निणोपाणा' इत्यादि ।

सूत्रार्थ–(जे इमे भंते ! असन्निणो पाणा तं जहा पुढविकाइया जाव वणस्सइकाइया छट्ठा य एगइया तसा, एएणं अंधा, मूढा तमं पविट्ठा, तमपडलमोहजालपडिगच्छन्ना, अकामनिकरणं वेयणं वेएंतीति वत्तव्वं सिया) हे भदन्त ! जोये असंज्ञी प्राणी हैं, जैसे कि पृथिवीकायिकसे लेकर वनस्पतिकायिक तक, तथा छठे कितनेक संमूर्च्छिम जन्मवाले त्रसजीव ये सब अंध–अज्ञानी मूढ, अज्ञानअंधकाररूप मोहसे आवृत होनेके कारण अकामनिकरण अनिच्छापूर्वक वेदनाका वेदन करते हैं

અસંજ્ઞી જીવ આદિની વક્તવ્યતા

" जे इमे भंते ! असन्निणो पाणा " ઇત્યાદિ

સૂત્રાર્થ– (जे इमे भंते ! असन्निणो पाणा तंजहा पुढवीकाइया जाव वणस्सइकाइया छट्ठा य एगइया तसा, एए णं अंधा, मूढा तमंपविट्ठा, तमपडलमोहजालपडिच्छन्ना, अकामनिकरणं वेयणं वेएतीति वत्तव्वं सिया !;) હે ભદન્ત ! આ જે અસંજ્ઞી જીવો છે, જેવાં કે પૃથ્વીકાયિકથી લઇને વનસ્પતિકાયિક પર્યન્તના પાંચ પ્રકારના એકેન્દ્રિય જીવો, તથા કેટલાક સમૂર્ચ્છિમ જન્મવાળા ત્રસ જીવો, તેઓ બધાં અંધ (અજ્ઞાની) મૂઢ, અંધકારમાં રહેલા હોય એવા, અને અંધકારરૂપ મોહજાળથી આવૃત હોવાને કારણે અકામનિકરણ (અનિચ્છા પૂર્વક વેદનાનુ વેદન) કરે છે, એવું શુ કહી શકાય ખરૂં !

स्यात् ? हन्त, गौतम ! ये इमे असंज्ञिनः प्राणाः, पृथिवीकायिकाः, यावत्-वनस्पतिकायिकाः, षष्ठाश्च यावत्-वेदनां वेदयन्ति इति वक्तव्यं स्यात् । अस्ति खलु भदन्त ! प्रभुरपि अकामनिकरणं वेदनां वेदयति ? हन्त, गौतम ! अस्ति । कथं खलु भदन्त ! प्रभुरपि अकामनिकरणं वेदनां वेदयति ? गौतम ! यः खलु नो प्रभुः विना प्रदीपेन अन्धकारे रूपाणि द्रष्टुम्, यः खलु नो प्रभुः पुरतो

क्या ऐसा कहा जा सकता है ? (हंता गोयमा!) हां, गौतम ! (जे असण्णिणो पाणा पुढविकाइया जाव वणस्सइकाइया, छट्ठाय जाव वेयणं वेएंतीति वत्तव्वं सिया) जो ये असंज्ञी प्राणी पृथिवीकायिकसे लेकर वनस्पतिकायिक तक तथा छठे संमूर्च्छिम जन्मवाले त्रसजीव तक हैं, वे सब अकामनिकरण अनिच्छापूर्वक वेदनाका वेदन करते हैं ऐसा कहा जा सकता है । (अत्थि णं भंते ! पभू वि अकामनिकरणं वेयणं वेएइ) हे भदन्त ! क्या ऐसा है कि प्रभु-समर्थ संज्ञी होते हुए भी जीव अनिच्छापूर्वक वेदनाका वेदन करते हैं ? (हंता, अत्थि) हां, गौतम ! संज्ञी जीव भी अनिच्छापूर्वक वेदनाका वेदन करते हैं । (कह णं भंते ! पभू वि अकामनिकरणं वेयणं वेएइ) हे भदन्त ! समर्थ होते हुए भी जीव अकामनिकरण अनिच्छापूर्वक वेदनाका वेदन कैसे करते हैं ? (गोयमा) हे गौतम ! 'जे ण णो पभू विणा पईवेणं अंधकारंसि रूवाइं पासित्तए, जे णं नो पभू पुरओ रूवाइं

(हंता गोयमा) હા, ગૌતમ ! (जे इमे असन्निणो पाणा पुढविकाइया जाव वणस्सइकाइया, छट्ठा य जाव वेयणं वेएंतीति वत्तव्वं सिया) પૃથ્વીકાયિકથી લઈને વનસ્પતિકાયિક પર્યન્તના જીવો અને છઠ્ઠા સમૂર્ચ્છિમ જન્મવાળા ત્રસ જીવો, એ બધાં અસંજ્ઞી જીવો અકામનિકરણ કરે છે એટલે કે અનિચ્છાપૂર્વક વેદનાનું વેદન કરે છે, એમ કહી શકાય છે (अत्थि णं भंते ! पभू वि अकाम निकरणं वेयणं वेएइ ?) હે ભદન્ત ! સમર્થ અથવા સંજ્ઞી હોય એવાં જીવો પણ શું અનિચ્છા પૂર્વક વેદનાનું વેદન કરે છે ? (हंता, अत्थि) હા, ગૌતમ ! સંજ્ઞી જીવો પણ અનિચ્છાપૂર્વક વેદનાનું વેદન કરે છે (कहं णं भंते ! पभू वि अकाम निकरणं वेयणं वेएइ ?) હે ભદન્ત ! જીવ સમર્થ હોવા છતાં પણ (સંજ્ઞી હોવા છતા પણ) અનિચ્છાપૂર્વક વેદનાનું વેદન કેવી રીતે કરે છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ (जे णं णो पभू विणा पईवेणं अंधकारंसि रूवाइं पासित्तए, जे णं नो पभू पुरओ रूवाइं अणिज्झाइत्ता णं पासित्तए, जे णं नो पभू मग्गओ रूवाइं अणवयक्खित्ता णं पासित्तए, जे णं नो पभू पासओ रूवाइं

रूपाणि अनिध्याय खलु द्रष्टुम्, यः खलु नो प्रभुः मार्गतो रूपाणि अनवेक्ष्य खलु द्रष्टुम्, यः खलु नो प्रभुः पार्श्वतो रूपाणि अनवलोक्य खलु द्रष्टुम्, यः खलु नो प्रभुः ऊर्ध्वंरूपाणि अनालोक्य खलु द्रष्टुम्, यः खलु नो प्रभुः अधो रूपाणि अनालोक्य खलु द्रष्टुम्, एप खलु गौतम ! प्रभुरपि अकामनिकरणं वेदनां वदयति ॥ सू० ४ ॥

अणिज्झाइत्ता णं पासित्तए, जे णं नो पभू मग्गओ रूवाइं अणवयक्खित्ताणं पासित्तए, जे णं नो पभू पासओ रूवाइं, अणवलोइत्ता णं पासित्तए, जे णं णो पभू उड्ढं रूवाइं अणालोएत्ता णं पासित्तए, जे णं नो पभू अहेरूवाइं अणालोइत्ता णं पासित्तए, एस णं गोयमा! पभू वि अकामनिकरणं वेयणं वेएइ) समर्थ होते हुए भी संज्ञी होते हुए भी जैसे जीव अंधकारमें रूपोंको देखनेके लिये शक्त नहीं होता है, सामने रखे हुए पदार्थोंको भी विना अवलोकन किये देख नहीं सकता है, पोछे देखे विना जैसे पीछे रखे हुए पदार्थोंको जीव नहीं देख सकता है, पासमें रहे हुए पदार्थको जीव उपयोगकी अस्थिरतामें जैसे नहीं जान सकता है, ऊपर रखे हुए पदार्थोंको भी जैसे विना देखे जीव नहीं देख सकता है, इसी तरहसे हे गौतम ! समर्थ हुआ भी जीव उपयोगाभाव दशामें अनिच्छापूर्वक वेदनाका वेदन करता है ।

टीकार्थ–जीवका अधिकार होने से यहां सूत्रकारने असंज्ञी जीव

अणवलोइत्ताणं पासित्तए जे णं णो पभू उड्ढं रूवाइ अणालोएत्ता णं पासित्तए, जे णं नो पभू अहेरूवाइ अणोलोइत्ताणं पासित्तए, एस णं गोयमा ! पभू वि अकामनिकरणं वेयणं वेएइ) સમર્થ હોવા છતાં પણ સંજ્ઞી હોવા છતાં પણ જેમ જીવ અંધકારમાં રૂપોને જોઈ શકતો નથી. સામે રહેલા પદાર્થને પણ જેમ તે અવલોકન કર્યા વિના દેખી શકતો નથી, પાછળ રહેલી વસ્તુને પાછળ નજર કર્યા વિના જેવી રીતે જોઈ શકતો નથી, પાસે રહેલી વસ્તુને પણ જીવ ઉપયોગની અસ્થિરતામાં જેમ જોઈ શકતો નથી, ઉપર રહેલા પદાર્થને ઊંચી નજર કર્યા વિના જેમ તે જોઇ શકતો નથી, નીચે રહેલા પદાર્થને પણ નીચી નજર કર્યા વગર જેમ જીવ જોઇ શકતો નથી એજ પ્રમાણે સમર્થ હોય એવો જીવ પણ ઉપયોગ રહિત દશામાં અનિચ્છાપૂર્વક વેદનાનુ વેદન કરે છે

ટીકાર્થ– જીવનો અધિકાર ચાલે છે, તેથી સૂત્રકારે અહીં અસંજ્ઞી આદિ જીવોની

टीका-'जे इमे भंते ! असन्निणो पाणा, तंजहा पुढविकाइया जाव वणस्सइकाइया' गौतमः पृच्छति-हे भदन्त ! ये इमे असंज्ञिनः प्राणाः= प्राणिनः सन्ति, तानेवाह-तद्यथा-पृथिवीकायिकाः, यावदित्यनेन अप्कायिकाः, तेजस्कायिकाः, वायुकायिकाः, वनस्पतिकायिकाः 'छट्ठा य एगइया तसा' षष्ठाश्च एके केचन त्रसाः संमूर्च्छिमाः त्रसजीवाः 'एए णं अंधा, मूढा, तमंपविट्ठा, तमपडल-मोहजाल - पडिच्छन्ना, अकामनिकरणं वेयणं वेएंतीति वत्तव्वं सिया ?' एते खलु पञ्च स्थावराः संमूर्च्छिमत्रसाश्च अन्धाः=अज्ञानाः, मूढाः=मूर्खाः तत्त्वश्रद्धारहिताः, एते कीदृशाः ? इत्याह-तमः प्रविष्टा इव तमःप्रविष्टाः अन्धकारप्रविष्टा इव तमःपटल-मोहजालप्रतिच्छन्नाः-तमःपटलमिव तमःपटलं-ज्ञानावरणं, मोहो=मोहनीयं, तदेव जालं मोहजालं, ताभ्यां प्रतिच्छन्नाः आवृताः, आच्छादिता इत्यर्थः, अकामनिकरणम्-अकामो वेदनाऽनुभवेऽनिच्छा अमनस्कत्वात् स एव निकरणं-कारणं यत्र तत् अकामनिकरणम्=अज्ञानप्रत्ययम् अनिच्छापूर्वकं यथा स्यात् तथा वेदनां=सुखदुःखरूपां, वेदनं वा संवेदनम् वेदयन्ति=अनुभवन्ति इति

आदिकी वक्तव्यता कही है-इसमें गौतमने प्रभुसे ऐसा पूछा है कि 'जे इमे भंते असन्निणो पाणा तंजहा पुढविकाइया जाव वणस्सइ-काइया' हे भदन्त ! जो ये असंज्ञी मन विना के प्राणी हैं जैसे एकेन्द्रिय पृथिवीकायिकसे लगाकर चौइन्द्रिय जीव तक । क्योंकि ये समस्त प्राणी असंज्ञी ही होते हैं । 'छट्ठाय एगइया तसा' अब रहे पंचेन्द्रिय जीव, सो जो गर्भज हैं वे तो संज्ञी ही हैं, तथा जो संमूर्च्छिम जन्मसे उत्पन्न हैं वे अब असंज्ञी ही हैं इस तरह एके-न्द्रिय से लेकर संमूर्च्छिम पंचेन्द्रिय प्राणी तक जितने भी प्राणी हैं सो 'एएणं' ये सब के सब प्राणी 'अंधा, मूढा, तमं पविट्ठा, तमपडलमोह-जालपडिच्छन्ना अकामनिकरणं वेयणं वेएंतीति वत्तव्वंसिया' अन्ध

વક્તવ્યતાનું કથન કર્યું છે ગૌતમ સ્વામી અસંજ્ઞી જીવો વિષે મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે 'जे इमे भंते! असन्निणो पाणा तंजहा पुढविकाइया जाव वणस्सइकाइया' હે ભદન્ત ! પૃથ્વીકાયિક, અપ્કાયિક, તેજસ્કાયિક, વાયુકાયિક, વનસ્પતિકાયિક, 'छट्ठा य एगइया तसा' અને છઠ્ઠાં સમૂર્ચ્છિમ જન્મવાળા ત્રસ જીવો એટલે કે દ્વીન્દ્રિયથી લઈને ચતુરિન્દ્રિય પર્યંતના જીવો તથા સમૂર્ચ્છિ જન્મથી ઉત્પન્ન થયેલાં પંચેન્દ્રિય અસંજ્ઞી જીવો, આ બધાં અસંજ્ઞી જીવો 'एए णं अंधा, मूढा, तमंपविट्ठा, तमपडलमोहजालपडिच्छन्ना अकामनिकरणं वेयणं

वक्तव्यं स्यात्? भगवानाह–'हंता, गोयमा! जे इमे असण्णिणो पाणा, पुढवि-काइया, जाव–वणस्सइकाइया, छट्ठा य जाव वेयणं वेएंतीति वत्तव्वं सिया' हे गौतम! हन्त, सत्यम् ये इमे असंज्ञिनः अमनस्काः प्राणाः प्राणिनः, तद्यथा –पृथिवीकायिकाः, यावत्–अप्कायिकाः, तेजस्कायिकाः, वायुकायिकाः, वन-स्पतिकायिकाः, षष्ठाश्च यावत्–एके केचन संमूर्च्छिमाः त्रसाः, एते खलु अन्ध-

अज्ञानवाले होते हैं, मूढ तत्त्वश्रद्धारहित होते हैं अन्धकारमें प्रविष्ट हुए जैसे होते हैं, और तमः पटल ज्ञानावरण, मोह–मोहनीयरूप जालसे आच्छादित रहते हैं। अतःये जो सुखदुःखरूप वेदनाका वेदन करते हैं वे अनिच्छापूर्वक अज्ञानदशामें करते हैं ऐसा कहा जा सकता है क्या? वेदनाके अनुभवनमें इच्छाका नहीं रहना इसका नाम अकाम है क्योंकि ये सब जीव अमनस्क होते हैं अतः इनके मन नहीं होता है। यह अकाम ही जिस वेदनाके वेदनमें कारण हो वह अकामनिकरण है। इसीलिये गौतमने प्रभुसे ऐसा पूछा है कि जब ये जीव असंज्ञी हैं तो इनके इच्छा तो होती नहीं है फिर भी सुखदुःखका वेदनका वेदन तो इनके द्वारा होता ही है अतः वह वेदन विना इच्छाके ही अज्ञान अवस्थामें होता होगा ऐसा माना जा सकता है क्या? इसके उत्तरमें प्रभु उनसे कहते हैं 'हंता, गोयमा! जे इमे असन्निणो पाणा, पुढविकाइया जाव वणस्सइकाइया

वेएंति इति वत्तव्वं सिया' અંધ (અજ્ઞાન વાળા) હોય છે. મૂઢ તત્ત્વશ્રદ્ધા રહિત હોય છે અંધકારમાં ડૂબેલાં હોય છે, અને તમઃ પટલ જ્ઞાનાવરણ, મોહનીયરૂપ અંધકાર જાળથી આચ્છાદિત હોય છે હે ભદન્ત! એવાં તે અસંજ્ઞી જીવો જે સુખ દુઃખરૂપ વેદનાનું વેદન કરે છે, તે અનિચ્છાપૂર્વક અજ્ઞાન દશામાં જ કરે છે, એવું કહી શકાય ખરૂં? વેદનાના અનુભવમાં ઇચ્છાનો સદ્ભાવ ન રહેવો તેનું નામ જ અકામ છે. અસંજ્ઞી જીવોમાં મનનો અભાવ હોય છે તેથી તેઓમાં ઇચ્છાશક્તિનો પણ અભાવ જ હોય છે જે વેદનાના વેદનમાં તે અકામ જ કારણરૂપ હોય છે તે વેદનાને "અકામનિકરણ" કહે છે તેથી જ ગૌતમ સ્વામીએ એવો પ્રશ્ન પૂછ્યો છે કે તે જીવો અસંજ્ઞી હોવાથી તેમનામાં ઇચ્છા જેવું કંઇ પણ સંભવી શકતું જ નથી. છતાં તેમના દ્વારા પણ સુખદુઃખનું વેદન તો થાય છે જ તો તે વેદન ઇચ્છા કર્યા વિના જ અજ્ઞાનાવસ્થામાં જ થતું હશે, એવું માની શકાય ખરૂં? ગૌતમ સ્વામીના પ્રશ્નનો જવાબ આપતા મહાવીર પ્રભુ તેમને કહે છે કે 'हंता गोयमा! जे इमे असन्निणो पाणा, पुढविकाइया जाव वणस्सइकाइया छट्ठाय जाव वेयणं वेएंतीति

त्वादिविशेषणविशिष्टाः अकामनिकरणम्=अनिच्छापूर्वकं वेदनां वेदयन्ति इति वक्तव्यं स्यात् । तथा चानेन प्रश्नोत्तरालापकेन-ये खलु असंज्ञिनोऽमनस्काः प्राणिनः सन्ति, ते मनसोऽभावात् इच्छाशक्ति-ज्ञानशक्तिशून्यत्वेन अनिच्छा-पूर्वकम् अज्ञानप्रत्ययं सुखदुःखरूपां वेदनां वेदयन्तीति फलितम् । गौतमः पृच्छति-अत्थि णं भंते ! पभू वि अकामनिकरणं वेयणं वेएंति ?' हे भदन्त ! अस्ति संभवति खलु प्रभवोऽपि समनस्कत्वाद् यथावद्रूपादिज्ञाने समर्था अपि अकामनिकरणम्=अनिच्छापूर्वकम् अज्ञानप्रत्ययं सुखदुःखरूपां वेदनां वेदयन्ति?

छट्ठाय जाव वेयणं वेएंतीति वत्तव्व सिया' हां, गौतम ! जो ये असंज्ञी जीव पृथिवीकायिक, अप्कायिक, तेजस्कायिक, वायुकायिक, वनस्पतिकायिक और संमूर्च्छिम त्रसकायिक हैं ये सब के सब अनिच्छापूर्वक ही वेदनाका अनुभवन करते हैं ऐसा कहा जा सकता है। तथा च इस प्रश्नोत्तरालापक से यह फलित हुआ है कि जो असंज्ञी अमनस्क जीव हैं, वे मनके अभाव से इच्छा शक्ति एव ज्ञानशक्ति से शून्य होते है इसलिये अनिच्छापूर्वक अज्ञान अवस्था में ही सुखदुःखरूप वेदनाका वेदन करते रहते है । गौतमस्वामी प्रभु से अब ऐसा पूछते है 'अत्थि ण भंते ! पभू वि अकामनि-करणं वेयणं वेएंति' हे भदन्त ? क्या यह बात भी संभवित हो सकती है कि जो प्राणी प्रभु समनस्क-मनसहित होते हैं और इसी-लिये रूपादिके यथावत् ज्ञान करनेमें समर्थ होते हैं, वे भी अकाम-निकरण अनिच्छापूर्वक अज्ञानअवस्थामें सुखदुःखका वेदन करते है ?

वत्तव्वं सिया ' હે ગૌતમ ! પૃથ્વીકાયિક, અપ્કાયિક, તેજસ્કાયિક, વાયુકાયિક, વનસ્પતિકાયિક, અને સમૂર્ચ્છિમત્રસકાયિક, આ બધા અસંજ્ઞી જીવો અનિચ્છાપૂર્વક જ વેદનાનું વેદન કરે છે, એમ કહી શકાય છે વળી આ પ્રશ્નોત્તર આલાપક દ્વારા એ પણ ફલિત થાય છે કે અસંજ્ઞી (અમનસ્ક) જીવો છે, તેઓ મનના અભાવે ઇચ્છાશક્તિ અને જ્ઞાનશક્તિથી રહિત હોય છે તેથી તેઓ અનિચ્છાપૂર્વક અજ્ઞાન અવસ્થામાં જ સુખ દુઃખરૂપ વેદનાનું વેદન કરે છે હવે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે ' अत्थिणं भंते ! पभू वि अकामनिकरणं वेयणं वेएंति ? ' હે ભદન્ત ! શું એવું સંભવી શકે છે કે જે જીવો સમર્થ હોય છે એટલે કે સંજ્ઞી (મન સહિત) હોય છે, અને તે કારણે રૂપાદિ સંબંધી યોગ્ય જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાને સમર્થ હોય છે, તેઓ પણ અકામનિકરણ (અનિચ્છા પૂર્વક) અથવા અજાણ પણે સુખદુઃખનું વેદન કરે છે?

भगवानाह-'हंता, गोयमा! अत्थि' हे गौतम! हन्त, सत्यम् समनस्कत्वात् समर्था अपि जीवा अनिच्छापूर्वकं वेदनां वेदन्ति हन्त अस्ति संभवति, गौतम स्तत्र कारणं पृच्छति-'कहं णं भंते! पभू वि अकामनिकरणं वेयणं वेएंति? हे भदन्त! कथं खलु केन प्रकारेण प्रभवोऽपि समनस्कतया इच्छाशक्ति-ज्ञानशक्तियुक्तत्वात् समर्था अपि अकामनिकरणम् अनिच्छापूर्वकम् अज्ञानप्रत्ययं वेदनां वेदयन्ति? भगवानाह-'गोयमा! जेणं णो पभू विणा पईवेणं अंधयारंसि रूवाइं पासित्तए' हे गौतम यः खलु चाक्षुषप्रत्यक्षदर्शनशक्तिसम्पन्नोऽपि नो प्रभुः नो समर्थो भवति विना प्रदीपेन अन्धकारे रूपाणि द्रष्टुम् 'एवं जेणं नो पभू पुरओ रूवाइं अणिज्झाइत्ताणं पासित्तए' यः खलु चक्षुरादि-

उत्तरमें प्रभु कहते हैं हंता, गोयमा! अत्थि' हां, गौतम! ऐसा संभवित होता है कि समनस्क होने से समर्थ हुए भी जीव अनिच्छापूर्वक वेदनाका अज्ञान अवस्थामें वेदन करते हैं। अब गौतम ऐसा होनेमें कारण पूछते हैं 'कहं णं भंते! पभू वि अकाम-निकरणं वेयणं वेएंति' हे भदन्त! इच्छाशक्ति और ज्ञानशक्तिसे युक्त होनेके कारण समर्थ बने हुए भी प्राणी अनिच्छापूर्वक अज्ञान अवस्थामें वेदनाका अनुभवन कैसे करते हैं? इसके उत्तरमें प्रभु उनसे कहते हैं 'गोयमा' हे गौतम! 'जे णं णो पभू विणा पई-वेणं अंधकारंसि रूवाइं पासित्तए' जैसे चाक्षुषप्रत्यक्षसे पदार्थोंको देखनेकी शक्तिसे संपन्न भी प्राणी विना प्रदीपके अंधकारमें रूपोंको-पदार्थोंको देखनेके लिये समर्थ नहीं होता है, तथा 'एवं जे णं नो पभू पुरओ रूवाइं अणिज्झाइत्ताणं पासित्तए' जैसे चक्षुरादि दर्शन

ઉત્તર-'हंता गोयमा अत्थि' હા, ગૌતમ! એવું સંભવી શકે છે કે સમનસ્ક હોવાથી સમર્થ હોય એવા જીવો પણ અનિચ્છાપૂર્વક વેદનાનું વેદન કરે છે. હવે તેનુ કારણ જાણવાની જિજ્ઞાસાથી ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને આ પ્રમાણે પ્રશ્ન પુછે છે 'कहं णं भंते! पभू वि अकामनिकरणं वेयणं वेएंति' હે ભદન્ત! ઇચ્છા શકિત અને જ્ઞાનશકિતનો સદ્ભાવ હોવાને લીધે સમર્થ બનેલા જીવો પણ કેવી રીતે અનિચ્છાપુર્વક અજ્ઞાણ અવસ્થામા વેદનાનું વેદન કરે છે?

ઉત્તર-'गोयमा' હે ગૌતમ! जे णं णो पभू विणा पईवेणं अंधकारंसि रूवाइं पासित्तए' જેવી રીતે ચક્ષુઇન્દ્રિય સંપન્ન જીવ પણ અંધકારમાં રૂપોને (પદાર્થોને) જોઇ શકવાને સમર્થ હોતા નથી. (દીપકની મદદથી જ તે પદાર્થોને જોઇ શકે છે) તથા 'एवं जे णं नो पभू पुरओ रूवाइं अणिज्झाइत्ताणं

दर्शनशक्तिसम्पन्नोऽपि नो प्रभुः नो कथमपि समर्थो भवति पुरतः अग्रे विद्यमानानि अपि रूपाणि अनिध्याय खलु उपयोगमविधाय द्रष्टुम्, उपयोगं विना चक्षुष्मानपि जनः पुरोवर्त्तीनि रूपाणि द्रष्टुं समर्थो न भवतीत्याशयः, तथा 'जे णं नो पभू मग्गओ रूवाइं अणवयक्खित्ताणं पासित्तए' यः खलु दर्शनशक्तिसम्पन्नोऽपि नो प्रभुः नैव कथमपि समर्थो भवति मार्गतः पृष्ठतो रूपाणि अनवेक्ष्य पश्चाद्भागमनवलोक्य खलु द्रष्टुम्, एवं 'जे णं नो पभू पासओ रूवाइं अणवलोइत्ता णं पासित्तए' यः खलु चक्षुष्मानपि जीवः नो प्रभुः न कथमपि समर्थो भवति पार्श्वतो रूपाणि अनवलोक्य विचारमकृत्वा खलु द्रष्टुम्, तथैव 'जे णं नो पभू उड्ढं रूवाइं अणालोएत्ता णं पासित्तए' यः खलु दर्शनशक्तिसम्पन्नोऽपि नो खलु प्रभुः नैव कथमपि समर्थो भवति ऊर्ध्वम् उपरितनानि रूपाणि अनालोच्य खलु द्रष्टुम्, एवमेव 'जे णं नो पभू अहे रूवाइं अणालो-

शक्तिसे संपन्न बना हुआ भी प्राणी आगे रखे हुए पदार्थोंको उपयोग विना देख नहीं सकता है 'जे णं नो पभू मग्गओ रूवाइं अणवयक्खित्ताणं पासित्तए' तथा जैसे दर्शन शक्ति संपन्न भी प्राणी पीछे रखे हुए पदार्थोंको पृष्ठभागकी ओर देखे विना देखनेके लिये समर्थ नहीं हो सकता है, 'जे णं नो पभू पासओ रूवाइं अणवलोइत्ताणं पासित्तए' तथा जैसे चक्षुष्मान् भी प्राणी पासमें रहे हुए पदार्थोंको विना विचार किये जान नहीं सकता है, 'जे णं नो पभू उड्ढं रूवाइं अणालोएत्ताणं पासित्तए' तथा उर्ध्वमें रहे हुए पदार्थोंको जैसे देखनेकी शक्तिवाला प्राणी विना देखे नहीं जान सकता है 'जे णं नो पभू अहे रूवाइं अणालोइत्ताणं पासित्तए' तथा

पासित्तए ' જેવી રીતે ચક્ષુ આદિ દર્શન શકિતથી યુકત જીવ પણ તેની સામે રહેલા પદાર્થને અવલોકન કર્યા વિના ઉપયોગ રહિત અવસ્થામાં જોઈ શકતો નથી, ' जे णं नो पभू मग्गओ रूवाइं अणवयक्खित्ताण पासित्तए ' જેવી રીતે દર્શન શકિતથી યુકત જીવ પણ પાછળ રહેલી વસ્તુને પાછળ નજર કર્યા વિના જોઈ શકતો નથી, जे णं नो पभू पासओ रूवाइं अणवलोइत्ता णं पासित्तए ' જેવી રીતે દર્શનયુકત જીવ પાસેના પદાર્થને પણ વિચાર કર્યા વિના જોઇ શકતો નથી, ' जे णं नो पभू उड्ढं रूवाइं अणालोएत्ता णं पासित्तए ' ચક્ષુયુકત જીવ ઊંચે રહેલા પદાર્થને પણ ઊંચે જોયા વિના જેવી રીતે દેખી શકતો નથી ' जे णं नो पभू अहे रूवाइं अणालोएत्ताणं पासित्तए ' દૃષ્ટિજ્ઞાન યુકત જીવ નીચે પડેલી

इत्ता णं पासित्तए' यः खलु दर्शनशक्तिसम्पन्नोऽपि नो प्रभुः नैव कथमपि समर्थो भवति अधोभागे रूपाणि अनालोच्य खलु द्रष्टुम् । अथ प्रकृते योजयति- 'एस णं गोयमा ! पभू वि अकामनिकरणं वेयणं वेएइ' एवमेव हे गौतम ! एष खलु समनस्कतया प्रभुरपि ज्ञानेच्छाशक्तिसम्पन्नोऽपि जीवः उपयोगाभावदशायाम् अकामनिकरणमनिच्छापूर्वकं सुखदुःखवेदनां वेदयति । तथा च यथा असंज्ञी जीवः अमनस्कतया सामर्थ्याभावेन ज्ञानेच्छाशक्तिरहितत्वात् अनिच्छापूर्वकम् अज्ञानप्रत्ययं वेदनां वेदयति, तथैव संज्ञी जीवः समनस्कतया ज्ञानेच्छाशक्तिसम्पन्नोऽपि तादृशशक्तेरुपयोगं विना प्रवृत्त्यभावेन अनिच्छापूर्वकम् अज्ञानप्रत्यय वेदनां वेदयतीति सिद्धम् ॥ सू० ४ ॥

जैसे दर्शनशक्ति संपन्न भी प्राणी अधोभाग गत रूपोंको विना देखे नहीं जान सकता है 'एस णं गोयमा ! पभू वि अकामनिकरणं वेयणंवेएइ' इसी तरहसे हे गौतम ! 'पभू वि अकामनिकरणं वेयणंवेएइ' ज्ञानशक्ति और इच्छाशक्तिसे संपन्न हुआ भी प्राणी उपयोगाभाव दशामें उपयोगकी अस्थिरताके समयमें अनिच्छापूर्वक सुख-दुःखका वेदन अज्ञान अवस्थामें करता है । तथा जिस प्रकारसे असंज्ञी जीव अमनस्क होनेके कारण ज्ञानशक्ति और इच्छाशक्तिसे रहित हुआ अनिच्छापूर्वक अज्ञानदशामें वेदनाका अनुभव न करता है उसी तरहसे संज्ञी जीव भी समनस्क होने पर भी ज्ञानशक्ति और इच्छाशक्तिसे युक्त होने पर भी उपयोगके विना उस शक्तिकी प्रवृत्तिके अभावसे अनिच्छापूर्वक अज्ञानदशामें वेदनाका अनुभवन करता है यह बात सिद्ध हो जाती है ॥ सू. ४ ॥

વસ્તુને જેવી રીતે નીચે નજર કર્યા વિના જોઇ શકતો નથી, ' एस णं गोयमा ! पभू वि अकामनिकरणं वेयणं वेएइ ' હે ગૌતમ ! એજ પ્રમાણે જ્ઞાનશકિત અને ઇચ્છા શકિતથી યુકત હોય એવો જીવ પણ ઉપયોગાભાવ (ઉપયોગ રહિત) અવસ્થામાં ઉપયોગની અસ્થિરતાને સમયે અનિચ્છાપૂર્વક અજાણ અવસ્થામાં સુખદુઃખનું વેદન કરે છે. તથા જેવી રીતે અસંજ્ઞી જીવ અમનસ્ક હોવાને કારણે જ્ઞાનશકિત અને ઇચ્છા શકિતથી રહિત હોયને અનિચ્છાપૂર્વક અજ્ઞાન દશામાં વેદનાનો અનુભવ કરે છે, એજ પ્રમાણે સંજ્ઞી જીવ પણ સમનસ્ક હોવા છતાં પણ જ્ઞાનશકિત અને ઇચ્છાશકિતથી યુકત હોવા છતાં પણ ઉપયોગ રહિત અવસ્થામા તે શકિતની પ્રવૃત્તિના અભાવે અનિચ્છાપૂર્વક-અજ્ઞાન દશામાં-વેદનાનો અનુભવ કરે છે, એ વાત સિદ્ધ થાય છે. ાસૂ ૪ા

संज्ञिवेदनाविशेषवक्तव्यता ।

जीवाधिकारात् संज्ञिनामेव प्रकामनिकरणवेदनाविषये आह – 'अत्थि णं भंते' इत्यादि ।

मूलम्—अत्थि णं भंते ! पभू वि पकामनिकरणं वेयणं वेएइ ? हंता, अत्थि, कहं णं भंते ! पभू वि पकामनिकरणं वेयणं वेएइ ? गोयमा ! जेणं नो पभू समुद्दस्स पारं गमित्तए, जे णं नो पभू समुद्दस्स पारगयाइं रूवाइं पासित्तए, जे णं नो पभू देवलोगं गमित्तए, जेणं नो पभू देवलोगगयाइं रूवाइं पासित्तए, एस णं गोयमा ! पभू वि पकामनिकरणं वेयणं वेएइ, सेवं भंते! सेवं भंते ! त्ति ॥ सू० ५ ॥

छाया—अस्ति खलु भदन्त ! प्रभुरपि प्रकामनिकरणं वेदनां वेदयति ? हन्त, अस्ति, कथं खलु भदन्त ! प्रभुरपि प्रकामनिकरणं वेदनां वेदयति ? गौतम ! यः खलु नो प्रभुः समुद्रस्य पारं गन्तुम्, यः खलु नो प्रभुः समुद्रस्य

संज्ञिवेदना विशेषवक्तव्यता–

'अत्थि णं भंते' इत्यादि ।

सूत्रार्थ–(अत्थि णं भंते ! पभू वि पकामनिकरणं वेयणं वेएइ) हे भदन्त ! क्या ऐसी बात है कि समर्थ भी जीव प्रकामनिकरण तीव्र इच्छापूर्वक वेदनाका वेदन करता है ? (हंता, अत्थि) हां गौतम ! समर्थ भी प्राणी तीव्र इच्छापूर्वक वेदनाका वेदन करता है । (कहं णं भंते ! पभू वि पकामनिकरणं वेयणं वेएइ) हे भदन्त ! समर्थ भी जीव तीव्र इच्छापूर्वक वेदनाका वेदन कैसे करता है ? (गोयमा)

સંજ્ઞીવેદના વિશેષ વક્તવ્યતા–

'अत्थिणं भंते !' ઇત્યાદિ

સૂત્રાર્થ– (अत्थिण भंते ! पभु वि पकामनिकरणं वेयण वेएइ ?) હે ભદન્ત ! શું એ વાત સંભવિત છે કે સમર્થ જીવ પણ પ્રકામનિકરણ તીવ્ર ઇચ્છાપૂર્વક-વેદનાનુ વેદન કરે છે ? (हंता अत्थि) હા, ગૌતમ ! સમર્થ જીવ પણ તીવ્રઇચ્છા પૂર્વક વેદનાનું વેદન કરે છે (कहं णं भंते ! पभू वि पकामनिकरणं वेयणं वेएइ) હે ભદન્ત !, સમર્થ જીવ પણ તીવ્રઇચ્છાપૂર્વક વેદનાનું વેદન કેવી રીતે કરે છે ?

पारगतानि रूपाणि द्रष्टुम्, यः खलु नो प्रभुः देवलोकं गन्तुम्, यः खलु नो प्रभुः देवलोकगतानि रूपाणि द्रष्टुम्, एवं खलु गौतम ! प्रभुरपि प्रकामनिकरणं वेदनां वेदयति । तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति ॥ सू० ५ ॥

टीका-'अत्थि णं भंते ! पभू वि पकामनिकरणं वेयणं वेएइ ?' गौतमः पृच्छति-हे भदन्त ! अस्ति संभवति खलु प्रभुरपि संज्ञित्वेन समनस्कतया रूप-

---

हे गौतम ! (जे णं नो पभू समुद्दस्स पारं गमित्तए, जे णं नो पभू समुद्दस्स पारगयाइं रूवाइं पासित्तए, जे णं नो पभू देवलोगं गयाइं रूवाइं पासित्तए, एस णं गोयमा ! पभू वि पकामनिकरणं वेयणं वेएइ सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति) जो जीव समुद्रके पारको प्राप्तकरनेमें समर्थ नहीं है, जो जीव समुद्रके पारमें रहे हुए पदार्थोंको देखनेके लिये समर्थ नहीं है, जो जीव देवलोकमें जानेके लिये समर्थ नहीं है, जो जीव देवलोकमें रहे हुए पदार्थोंको देखनेके लिये समर्थ नहीं है हे गौतम ! ऐसा वह जीव समर्थ होते हुए भी तीव्र इच्छापूर्वक वेदनाका वेदन करता है । हे भदन्त ! आपके द्वारा कहा गया यह सब विषय सर्वथा सत्य है, हे भदन्त ! आपके द्वारा कहा गया यह सब विषय सर्वथा सत्य है । ऐसा कहकर गौतम यावत् अपने स्थान पर विराजमान हो गये ।

टीकार्थ-जीवका अधिकार होने से यहां पर सूत्रकारने संज्ञी जीवोंके ही प्रकामनिकरण वेदनाके विषयमें कहा है इसमें गौतमने

(गोयमा) હે ગૌતમ ! (जे णं नो पभू समुद्दस्स पारं गमित्तए, जे णं नो पभू समुद्दस्स पारगयाइं रूवाइं पासित्तए, जे णं नो पभू देवलोगं गमित्तए जे णं नो पभू देवलोगगयाइं रूवाइं पासित्तए, एसणं गोयमा ! पभू वि पकामनिकरणं वेयणं वेएइ) જે જીવ સમુદ્રને પાર જવાને સમર્થ નથી, જે જીવ સમુદ્રને પાર પેલે પાર રહેલા પદાર્થોને જોઇ શકવાને સમર્થ હોતા નથી. જે જીવ દેવલોકમા જવાને સમર્થ નથી, અને જે જીવ દેવલોકમાં રહેલા પદાર્થોને જોવાને સમર્થ નથી, એવો જીવ સમર્થ હોવા છતાં પણ તીવ્ર ઇચ્છાપૂર્વક વેદનાનું વેદન કરે છે.

(सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति) હે ભદન્ત ! જે આપે કહ્યું તે સર્વથા સત્ય છે. હે ભદન્ત ! આ વિષયનું આપે જે પ્રતિપાદન કર્યું તે સર્વથા સત્ય છે, આ પ્રમાણે કહીને પ્રભુને વંદણા નમસ્કાર કરીને ગૌતમ સ્વામી પોતાને સ્થાને વિરાજમાન થઇ ગયા

ટીકાર્થ- જીવનો અધિકાર ચાલુ હોવાથી સૂત્રકારે અહીં સંજ્ઞી જીવોની પ્રકામ નિકરણ વેદનાનું નિરૂપણ કર્યું છે આ વિષયને અનુલક્ષીને ગૌતમ સ્વામી મહાવીર

दर्शनसमर्थोऽपि जीवः प्रकामनिकरणं प्रकामः-इच्छितार्थमाप्तितः प्रवर्द्धमानतीव्राभिलापः स एव निकरणं कारणं यत्र तत् प्रकामनिकरणं तीव्रेच्छापूर्वकं यथा स्यात्तथा वेदनां सुखदुःखरूपां वेदयति ? भगवानाह-'हंता, अत्थि' हे गौतम ! हन्त सत्यं संज्ञित्वेन समनस्कतया रूपादिदर्शनसमर्थोऽपि तीव्राभिलापपूर्वकं वेदनां वेदयतीति अस्ति संभवति, गौतमस्तत्र कारणं पृच्छति-'कहं णं भंते ! पभू वि

प्रभुसे ऐसा पूछा है 'अत्थि णं भंते ! पभू वि पकामनिकरणं वेयणं वेएइ' हे भदन्त ! ऐसी बात संभवित होती है क्या ? जो प्राणी संज्ञी होने के कारण मनसहित बना हुआ है। ऐसा वह प्राणी रूप दर्शनकी शक्तिसे युक्त होने पर भी प्रकामनिकरण तीव्र इच्छापूर्वक सुखदुःखरूप वेदनाका वेदन करता है ? इच्छित अर्थकी प्राप्तिसे प्रवर्द्धमान जो जीवको तीव्र अभिलाषा है वही तीव्र अभिलाषा जिस वेदनाके वेदनमें कारण है वह प्रकामनिकरण है। यह क्रिया विशेषण है। तात्पर्य ऐसा है कि संज्ञी होते हुए भी प्राणी गमनशक्तिके अभाव में वहां के पदार्थोंकी प्राप्ति नहीं होने पर भी तीव्र अभिलाषासे ही क्या सुखदुःखरूप वेदनाका वेदन कर सकता है ? इसके उत्तरमें प्रभु उनसे कहते हैं कि 'हंता, अत्थि' हां, गौतम ! तीव्र अभिलाषा से जीव सुखदुःखका वेदन कर सकता है। इसमें कारण पूछनेकी इच्छासे गौतम प्रभुसे कहते हैं 'कहं णं भंते !

પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે 'अत्थिणं भंते ! पभू वि पकामनिकरण वेयण' वेएइ? હે ભદન્ત ! શું એવું સંભવી શકે છે કે જે જીવ સંજ્ઞી હોવાને લીધે મનસહિત હોય છે, અને રૂપદર્શનની શકિતથી યુકત હોય છે, તે પણ પ્રકામનિકરણ પૂર્વક (તીવ્ર ઇચ્છા પૂર્વક) સુખદુઃખરૂપ વેદનાનું વેદન કરે છે? ઇચ્છિત વસ્તુની પ્રાપ્તિને માટે જે અતિશય પ્રબળ અભિલાષા થાય છે, અને તે અતિશય તીવ્ર અભિલાષાજ જે વેદનાનુ વેદન કરવામાં કારણભૂત બને છે, તે વેદનાને 'પ્રકામનિકરણ' કહે છે અને તે ક્રિયા વિશેષણ છે. આ પ્રશ્નનો ભાવાર્થ એવો છે કે સંજ્ઞી હોવા છતા પણ ગમનશકિત આદિને અભાવે ત્યા (પોતે પહોંચી ન શકે એવે સ્થાને) રહેલા પદાર્થોની પ્રાપ્તિ નહીં થવા છતા પણ તીવ્ર અભિલાષા પૂર્વક શું જીવ સુખદુઃખરૂપ વેદનાનુ વેદન કરે છે?

ગૌતમ સ્વામીના પ્રશ્નનો જવાબ આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે-'हंता, अत्थि' હા, ગૌતમ! તીવ્ર અભિલાષા સહિત જીવ સુખદુ ખનુ વેદન કરી શકે છે

ગૌતમ સ્વામી તેનુ કારણ જાણવાની જિજ્ઞાસાથી આ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછે છે-

पकामनिकरणं वेयणं वेएइ ?' हे भदन्त ! कथं खलु प्रभुरपि-समनस्कतया रूपदर्शन-समर्थोऽपि प्रकामनिकरणं तीव्राभिलापपूर्वकं वेदनां वेदयति ? भगवानाह-'गोयमा ! जे णं नो पभू समुद्दस्स पारं गमित्तए' हे गौतम ! यः खलु संज्ञित्वेन रूपदर्शनशक्तिसम्पन्नोऽपि नो प्रभुः नैव समर्थः समुद्रस्य पारं गन्तुम्, तस्य समुद्रपारवर्तिद्रव्यप्राप्त्यर्थित्वे सत्यपि पारगमनशक्तिवैकल्यात्, अत एव 'जे णं नो पभू समुद्दस्स पारगयाइं रूवाइं पासित्तए' यः खलु रूपदर्शनशक्तिसम्पन्नोऽपि पारगमनशक्तिवैकल्यात् नो प्रभुः नैव समर्थः समुद्रस्य पारगतानि पारवर्त्तीनि रूपाणि द्रष्टुम्, एवं 'जेणं नो पभू देवलोगं गमित्तए' यः खलु

पभू वि पकामनिकरणं वेयणं वेएइ' भदन्त ! इसमें कारण क्या है जो समनस्क होने पर भी रूप दर्शनमें बना हुआ प्राणी तीव्र अभिलाषापूर्वक वेदनाका वेदन करता है ? इसके उत्तर में प्रभु उनसे कहते हैं 'गोयमा' हे गौतम ! 'जे णं नो पभू समुद्दस्स पारं गमित्तए' जो जीव संज्ञी होनेसे रूपदर्शनकी शक्तिसे सम्पन्न भी वह समुद्रके पार जानेके लिये शक्त नहीं हो सकता है अर्थात् समुद्र पारवर्ती द्रव्यकी प्राप्तिकी कामनावाला बना हुआ भी प्राणी पारगमन की शक्तिके अभावके कारण समुद्रको पार नहीं कर सकता है और इसी कारण 'जे णं नो पभू समुद्दस्स पारगयाइ रूवाइं पासित्तए' जो रूपदर्शनकी शक्तिसे संपन्न होने पर भी पारगमनकी शक्तिके अभावके कारण समुद्र पारगतरूपोंको पदार्थोंको देखनेके लिये समर्थ नहीं होता है 'एवं जे णं नो पभू देवलोगं गमित्तए' जो समनस्क

'कह णं भंते ! पभू वि पकामनिकरणं वेयणं वेएइ ?' હે ભદન્ત ! સમનસ્ક હોવાથી રૂપદર્શન કરવાને સમર્થ હોય એવો સંજ્ઞી જીવ પણ શા કારણે તીવ્ર અભિલાષા પૂર્વક વેદનાનું વેદન કરે છે ? ઉત્તર- 'गोयमा !' હે ગૌતમ ! 'जे णं नो पभू समुद्दस्स पारं गमित्तए' જે જીવ સંજ્ઞી હોવાથી રૂપદર્શનની શકિતથી યુકત પણ છે, એવો જીવ પણ સમુદ્રને સામે પાર જવાને શકિતમાન હોઈ શકતો નથી. એટલે કે તે જીવ સમુદ્રને પેલે પાર રહેલી વસ્તુને પ્રાપ્ત કરવાની કામનાવાળો હોવા છતાં પારગમનની શકિતને અભાવે સમુદ્રને પાર જઇ શકતો નથી, 'जे णं नो पभू समुद्दस्स पारगयाइं रूवाइं पासित्तए' જે જીવ રૂપદર્શનની શકિતવાળો છે, પણ પારગમનની શકિતનો અભાવ હોવાને કારણે સમુદ્રને પેલે પાર રહેલા રૂપોને (પદાર્થોને) જોઇ શકવાને સમર્થ હોતો નથી, અને 'जे णं नो पभू देवलोगं गमित्तए'

समनस्कत्वेन रूपदर्शनशक्तिसम्पन्नोऽपि नो प्रभुः नैव समर्थः देवलोकं गन्तुम्, तस्य देवलोकगतसुखप्राप्त्यर्थित्वे सत्यपि तद्गमनशक्तिवैकल्यात्, तथा 'जेणं नो पभू देवलोगगयाइं रूवाइं पासित्तए' यः खलु रूपदर्शनशक्तिसम्पन्नोऽपि देवलोकगमनशक्तिवैकल्यात् नो प्रभुः नैव समर्थः देवलोकगतानि रूपाणि द्रष्टुम् 'एस णं गोयमा ! पभू वि पकामनिकरणं वेयणं वेएइ' हे गौतम ! एष खलु स संज्ञी समनस्कतया ज्ञानेच्छाशक्तिसम्पन्नत्वेन प्रभुरपि रूपदर्शनसमर्थोऽपि गमनशक्तिवैकल्यप्रयुक्तप्राप्तिसामर्थ्याभावात् उत्कटरागात् प्रकामनिकरणं तीव्राभिलाषपूर्वकं वेदनां वेदयति । एवं च एतत्सूत्रद्वयसन्दर्भस्याऽयमाशयः—

होनेसे रूपदर्शनकी शक्तिसे सम्पन्न होने पर भी देवलोकमें जानेके लिये समर्थ नहीं होता है, अर्थात् देवलोकगत सुखोंको भोगनेकी अभिलाषावाला होने पर भी वहां पर गमन करनेकी शक्तिके अभाव से जो देवलोकमें नहीं जा सकता है तथा 'जे णं नो पभू देवलोगगयाइं रूवाइं पासित्तए' जो रूपदर्शनकी शक्तिसे संपन्न होने पर भी देवलोकगमनकी शक्तिके अभावके कारण देवलोक गतरूपोंको देखने के लिये समर्थ नहीं होता है 'एस णं गोयमा ! पभू वि पकामनिकरणं वेयणं वेएइ' हे गौतम ! ऐसा वह संज्ञी जीव समनस्क होने से ज्ञानशक्ति ओर इच्छा शक्तिसे सम्पन्न होनेसे रूपदर्शन करनेमें समर्थ है, तब भी गमनशक्तिके अभाव प्रयुक्त प्राप्तिके सामर्थ्यके अभावसे वह उत्कटरागको लेकर प्रकामनिकरण तीव्र अभिलाषापूर्वक वेदनाका वेदन करता है। इन सूत्रोंका आशय इस प्रकारसे है

જે સમનસ્ક હોવાથી રૂપદર્શનની શકિતથી યુકત હોવા છતાં પણ દેવલોકમાં જવાને સમર્થ નથી, એટલે કે દેવલોકના સુખોને ભોગવવાની અભિલાષાવાળો હોવા છતાં પણ ત્યાં જઇ શકવાની શકિત ન હોવાને કારણે ત્યાં જઇ શકતો નથી, તથા 'जे णं नो पभू देवलोगायाइं रूवाइं पासित्तए' જે રૂપદર્શનની શકિતવાળો હોવા છતાં દેવલોકમાં ગમન કરી શકવાની શકિતને અભાવે દેવલોકના પદાર્થોને જોઇ શકવાને સમર્થ નથી, 'एस णं गोयमा ! पभू वि पकामनिकरणं वेयणं वेएइ' એવો તે સંજ્ઞી જીવ, હે ગૌતમ! સમનસ્ક હોવાથી-જ્ઞાનશકિત અને ઇચ્છાશકિતવાળો હોવાથી રૂપદર્શન કરવાને સમર્થ છે, છતા પણ ગમનશકિતને અભાવે તેના દ્વારા તે વસ્તુની પ્રાપ્તિ થઇ શકતી નથી. તે કારણે એવો જીવ ઉત્કટ રાગની અપેક્ષાએ પ્રકામ-નિકરણ (તીવ્ર અભિલાષા) પૂર્વક વેદનાનુ વેદન કરે છે. આ સૂત્રોનો આશય આ પ્રમાણે

असंज्ञीजीवः अमनस्कतया इच्छाज्ञानशक्तिविकलत्वात् अनिच्छापूर्वकमज्ञानपूर्वकं च सुखदुःखवेदनां वेदयति, संज्ञी जीवश्च समनस्कतया इच्छाज्ञानशक्तियुक्तोऽपि उपयोगाभावे अनिच्छापूर्वकमज्ञानपूर्वकं च सुखदुःखवेदनां वेदयति, किन्तु कश्चित् संज्ञी जीवः समनस्कतया ज्ञानेच्छाशक्तिसम्पन्नोऽपि गमनशक्त्यभावेन प्राप्तिसामर्थ्याभावे तीव्राभिलाषात् सुखदुःखं वेदयति। अन्ते गौतमो भगवद्वाक्यं स्वीकरोति-'सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति' हे भदन्त ! तदेवं-भवत्कथनं सत्यमेव, हे भदन्त ! तदेव-भवत्कथनं सत्यमेवेति ॥ सू. ५ ॥

इति श्री-विश्वविख्यात-जगद्वल्लभ-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषाकलित-ललित-कलापालापक-प्रविशुद्ध-गद्यपद्यनैकग्रंथनिर्मापक-वादिमानमर्दक-श्री-शाहूछत्रपति-कोल्हापुरराज-प्रदत्त "जैनशास्त्राचार्य" पदभूषित-कोल्हापुरराजगुरु-बालब्रह्मचारि-जैनाचार्य-जैन-धर्मदिवाकर-पूज्यश्री-घासीलालव्रतिविरचितायां "श्रीभगवतीसूत्रस्य" प्रमेयचन्द्रिकाख्यायां व्याख्यायां सप्तमशतकस्य सप्तमोद्देशः समाप्तः ॥७-७॥

असंज्ञीजीव अमनस्क होनेके कारण इच्छापूर्वक और अज्ञानपूर्वक सुखदुःखरूप वेदनाका वेदन करता है। तथा संज्ञीजीव समनस्क होनेके कारण इच्छाशक्ति और ज्ञानशक्ति इनदोनों शक्तियोंसे युक्त रहता है तब भी वह उपयोग की अस्थिरतामें अनिच्छापूर्वक एवं अज्ञानपूर्वक सुखदुःखरूप वेदनाका अनुभव करता है। किन्तु कोई एक संज्ञी जीव समनस्क होने से ज्ञानशक्तिसे सम्पन्न होने पर भी गमनशक्तिके अभावसे प्राप्ति करनेरूप सामर्थ्यके अभावमें केवल

છે- અસંજ્ઞી જીવ અમનસ્ક હોવાથી ઇચ્છાશકિત અને જ્ઞાનશકિતથી રહિત હોય છે. તેથી તે અનિચ્છાપૂર્વક અને અજ્ઞાનપૂર્વક સુખદુઃખરૂપ વેદનાનું વેદન કરે છે. પણ સંજ્ઞી જીવ સમનસ્ક હોવાથી ઇચ્છાશકિત અને જ્ઞાનશકિતથી યુકત હોય છે. છતાં પણ તે ઉપયોગની અસ્થિરતામાં અનિચ્છાપૂર્વક અને અજ્ઞાનપૂર્વક સુખદુઃખરૂપ વેદનાનું વેદન કરે છે. પરન્તુ કોઇક સંજ્ઞી જીવ સમનસ્ક હોવાથી જ્ઞાનશકિત અને ઇચ્છાશકિતથી યુકત હોવા છતાં પણ ગમનશકિતને અભાવે ઇચ્છિત વસ્તુને પ્રાપ્ત કરી શકવાને

तीव्र अभिलाषासे सुखदुःखरूप वेदनाका वेदन करता है। अन्तमें गौतम भगवान् के वचनों को स्वीकार करते हुए कहते हैं कि 'सेवं भंते! सेवं भंते त्ति' हे भदन्त! आपका कथन सत्य ही है आपका कथन सत्य ही है ॥ सू. ५ ॥

जैनाचार्य श्री घासीलालजी महाराजकृत 'भगवतीसूत्र' की प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याके सप्तम शतकका सप्तम उद्देशक समाप्त ॥७-७॥

※

સમર્થ હોતો નથી. તેથી એવો જીવ તીવ્ર અભિલાષાથી યુક્ત બનીને સુખદુઃખરૂપ વેદનાનું વેદન કરે છે.

ઉદ્દેશકને અન્તે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુનાં વચનોને પ્રમાણભૂત ગણીને કહે છે- 'सेवं भंते! सेवं भंते त्ति' હે ભદન્ત! આપે જે કહ્યું તે સર્વથા સત્ય જ છે. હે ભદન્ત! આ વિષયનું આપે જે પ્રતિપાદન કર્યું તે સર્વથા સત્ય છે.' આ પ્રમાણે કહીને મહાવીર પ્રભુને વંદણા નમસ્કાર કરીને તેઓ પોતાને સ્થાને બેસી ગયા. સૂ ૫

જૈનાચાર્ય શ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજકૃત 'ભગવતી' સુત્રની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના સપ્તમશતકનો સાતમોઉદ્દેશો સમાપ્ત ॥ ૭-૭ ॥

※

अथ अष्टमोद्देशकः प्रारभ्यते ।

सप्तमशतके अष्टमोद्देशकस्य संक्षिप्तविषयविवरणम्—

छद्मस्थो मनुष्यः केवलं संयमेन तपसा सिद्धोऽभूत् न वा ? इति प्रश्नोत्तरम् हस्तिनः कुन्थोश्च जीवः समान एव केवलं कायमात्रे विभेदप्रश्नोत्तरम्, पापकर्म दुःखरूपं वर्तते । दशसंज्ञावक्तव्यता निरूपणम् । नैरयिकाणां दशप्रकारक-वेदनावक्तव्यतानिरूपणम् । हस्तिनः कुन्थोश्च समाना अप्रत्याख्यानक्रिया । आधाकर्माहारकः साधुः किं बध्नाति ? इति प्रश्नोत्तरम् ।

छद्मस्थमनुष्यादिवक्तव्यता ।

जीवाधिकारात् छद्मस्थ मनुष्यवक्तव्यतामाह—'छउमत्थे णं' इत्यादि ।

मूलम्—छउमत्थे णं भंते ! मणूसे तीयमणंतं सासयं समयं केवलेणं संजमेणं—एवं जहा पढमसए चउत्थे उद्देसए तहा भाणियव्वं, जाव अलमत्थु। से णूणं भंते ! हत्थिस्स य

सातवें शतकका आठवां उद्देशक

सप्तमशतकके इस अष्टम उद्देशकका विषयविवरण संक्षेपसे इस प्रकारसे है छद्मस्थ मनुष्य केवल संयम और तपसे सिद्ध हुआ है या नहीं हुआ है ? इस प्रश्नका उत्तर । हाथीका जीव और कुन्थु का जीव समान ही है, केवल कायमात्रमें भेद है ऐसा प्रश्नोत्तर पापकर्मदुःखरूप है । दश संज्ञा संबंधी वक्तव्यता निरूपण । नैरयिक जीवोंकी दशप्रकारकी वेदनाओंकी वक्तव्यताका निरूपण । हाथी और कुन्थुकी अप्रत्याख्यान क्रिया समान है । आधाकर्माहारक साधु कैसे कर्मका बंध करता है ऐसे प्रश्नका विचार ।

સાતમા શતકના આઠમા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ

આ ઉદ્દેશકમાં પ્રરૂપિત વિષયનું સંક્ષિપ્ત વિવરણ—

'છદ્મસ્થ મનુષ્ય એકલા સંયમ અને તપથી સિદ્ધ પદ પામ્યા છે કે નહીં ?' આ પ્રશ્ન અને તેનો ઉત્તર હાથીનો જીવ અને કીડીનો જીવ સમાન જ છે, પરન્તુ કાયાની અપેક્ષાએ જ તફાવત છે. એવું પ્રતિપાદન પાપકર્મ દુઃખરૂપ છે એવું નિરૂપણ દશ સંજ્ઞા સંબંધી વક્તવ્યતાનું કથન નારક જીવોની દશ પ્રકારની વેદનાઓનું નિરૂપણ હાથી અને કીડીની અપ્રત્યાખ્યાન ક્રિયા સમાન છે એવું કથન "આધાકર્મ આહાર લેનાર સાધુ કેવા કર્મનો બંધ કરે છે ?" એવો પ્રશ્ન અને તે પ્રશ્નનો ઉત્તર.

कुंथुस्स य समे चेव जीवे ? हंता, गोयमा ! हत्थिस्स य, कुंथुस्स य एवं जहा 'रायप्पसेणइज्जे' जाव खुड्डियं वा, महालियं वा । से तेणट्ठेणं गोयमा ! जाव समे चेव जीवे ॥सू०१॥

छाया—छद्मस्थः खलु भदन्त ! मनुष्यः अतीते अनन्ते शाश्वते समये केवलेन संयमेन-एवं यथा प्रथमशतके चतुर्थे उद्देशके तथा भणितव्यम्, यावत् अलमस्तु । अथ नूनं भदन्त ! हस्तिनश्च कुन्थोश्च सम एव जीवः ? हन्त, गौतम ! हस्तिनश्च कुन्थोश्च एवं यथा 'रायप्पसेणइज्जे' राजप्रश्नीये यावत् क्षुद्रिकां वा, महालयां वा, तत् तेनार्थेन-गौतम ! यावत् सम एव जीवः ॥सू०१॥

छद्मस्थ मनुष्यादि वक्तव्यता—

'छउमत्थेणं भंते ! मणूसे' इत्यादि ।

सूत्रार्थ-(छउमत्थेणं भंते ! मणूसे तीयमणंतं सासयं समयं केवलेणं संजमेणं) हे भदन्त ! छद्मस्थ मनुष्य अनन्त एव शाश्वत अतीत कालमें केवल संयमसे यावत् सिद्ध हुआ है ? (एवं जहा पढमसए चउत्थे उद्देसए तहा भाणियव्व जाव अलमत्थु) हे गौतम ! इस विषयमें समस्त कथन जैसा प्रथम शतक के चतुर्थ उद्देशक में कहा गया है उसी तरह से यावत् 'अलमस्तु' पाठ तक जानना चाहिये । (से णूणं भते ! हत्थिस्स य कुथुस्स य समेचेव जीवे) हे भदन्त ! हाथीका और कुंथुका जीव क्या समान है ? (हंता, गोयमा) हां, गौतम ! (हत्थिस्स य कुंथुस्स य-एवं जहा रायप्पसेण-

---

છદ્મસ્થ મનુષ્ય આદિની વક્તવ્યતા—

"छउमत्थेणं भंते ! मणूसे' ઇત્યાદિ—

સૂત્રાર્થ— (छउमत्थेणं भंते ! मणूसे तीयमणंतं सासयं समयं केवलेणं संजमेणं ?) હે ભદન્ત ! છદ્મસ્થ મનુષ્ય અનત અને શાશ્વત અતીતકાળમાં (ભૂતકાળમાં) કેવળ સંયમ અને તપથી જ સિદ્ધપદ પામ્યો છે ખરો ? (एवं जहा पढमसए चउत्थे उद्देसए तहा भाणियव्वं जाव अलमत्थु) હે ગૌતમ ! આ વિષયમાં સમસ્ત કથન પહેલા શતકના ચોથા ઉદ્દેશકમાં કહ્યા પ્રમાણે જ સમજવું. 'અલમસ્તુ' સુધીનુ કથન ત્યાંથી ગ્રહણ કરવું (से णूणं भंते ! हत्थिस्स य कुंथुस्स य समेचेव जीवे ?) હે ભદન્ત ! શું હાથીનો જીવ અને કીડીનો જીવ સમાન છે ? (हता, गोयमा !) હા, ગૌતમ ! हत्थिस्स य कुत्थुस्स य – एवं जहा रायप्पसेणइज्जे जाव खुड्डियं वा महालियं वा – से तेणट्ठेणं गोयमा !

टीका—'छउमत्थे णं भंते ! मणूसे' गौतमः पृच्छति–हे भदन्त ! छद्मस्थः अवधिज्ञानवर्जितः खलु मनुष्यः किम् 'तीयमणंतं सासयं समयं' अतीते=व्यतीते अनन्ते=अन्तरहिते शाश्वते=नित्ये समये व्यतीतानन्तशाश्वतकाले 'केवलेण संजमेण' केवलेन संयमेन–केवलसंयममात्रेण उपलक्षणात् केवलेन तपसा 'एवं जहा पढमसए चउत्थे उद्देसए तहा भाणियव्वं, जाव अलमत्थु' एवं यथा प्रथमशतके चतुर्थे उद्देशके उक्तं तथा अत्रापि भणितव्यं=वक्तव्यम्, यावत् 'अलमस्तु' इत्यन्तम्, तथा च–यावत्करणात्–केवलेन संवरेण,

इज्जे' जाव खुड्डियं वा महालियं वा–से तेणट्ठेणं गोयमा ! जाव समे चेव जीवे) हाथी और कुंथुका जीव समान है। जैसा 'रायपसेणीय' सूत्र में कहा उसी तरह से यावत् 'खुड्डियं वा महालियं वा' इस पाठतक जानना चाहिये। इस कारण हे गौतम ! मैंने ऐसा कहा है कि हाथी का जीव और कुन्थुका जीव समान ही है।

टीकार्थ–जीव का अधिकार होने से सूत्रकारने यहां पर छद्मस्थ मनुष्यकी वक्तव्यता का कथन किया है–इस में गौतमने प्रभुसे ऐसा पूछा है कि–'छउमत्थे णं भंते मणूसे' हे भदन्त ! अवधिज्ञानवर्जित छद्मस्थ मनुष्य क्या 'तीयमणंतं सासयं समयं' अतीत–व्यतीत, अनन्त शाश्वतकाल में–'केवलेण संजमेण' केवल संयम से उपलक्षण से–केवल तप से, 'एवं जहा पढमसए चउत्थे उद्देसए तहा भाणियव्वं जाव अलमत्थु' जैसा प्रथम शतकमें चौथे उद्देशक में कहा है उसी तरह

जाव समेचेव जीवे) હાથી અને કીડીનો જીવ સમાન છે. આ વિષયમાં 'રાયપસેણીય સૂત્ર' માં કહ્યા પ્રમાણે કથન સમજવું. 'खुड्डियं वा महालियं वा' (લઘુ શરીર અને મોટું શરીર) અહીં સુધીનુ કથન તે સૂત્રમાથી ગ્રહણ કરવું હે ગૌતમ ! તે કારણે મેં એવુ કહ્યું છે કે હાથીનો જીવ અને કીડીનો જીવ સમાન જ છે.

ટીકાર્થ– જીવનો અધિકાર ચાલુ હોવાથી સુત્રકારે આ સૂત્રમાં છદ્મસ્થ મનુષ્યની વકતવ્યતાનુ કથન કર્યું છે– ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે– 'छउमत्थे णं भंते ! मणूसे' હે ભદન્ત ! અવધિજ્ઞાનરહિત છદ્મસ્થ મનુષ્ય શું 'तीयमणंतं सासयं समयं' અતીત (વ્યતીત થયેલા), અનંત (અંત રહિત) અને શાશ્વત (નિત્ય) સમયમા 'केवलेणं संजमेणं' કેવળ સંયમથી, (ઉપલક્ષણની અપેક્ષાએ કેવળ તપથી) સિદ્ધપદ પામ્યો છે ખરો? (एवं जहा पढमसए चउत्थे उद्देसए तहाभाणियव्वं जाव अलमत्थु) જેવી રીતે પ્રથમ શતકના ચોથા ઉદ્દેશામાં કહ્યું છે, તેવીજ રીતે અહીં પણ સમજી લેવું यावत् અલમસ્તુ અહીં સુધીનું કથન અહીં ગ્રહણ કરવું

केवलेन ब्रह्मचर्यवासेन, केवलाभिः प्रवचनमातृभिः सिद्धः, बुद्धः, मुक्तः, सर्वदुःखानामन्तं कृतवान् किम्? भगवानाह-नायमर्थः समर्थः। गौतमः पृच्छति-तत् केनार्थेन भदन्त! एवमुच्यते-छद्मस्थो मनुष्यः केवलेन संयमादिना यावत् केवलाभिः प्रवचनमातृभिः नो सिद्धः, नो बुद्धः, नो मुक्तः, नो वा सर्वदुःखानामन्तं कृतवान्! इति, भगवान् आह-हे गौतम! अतीतानन्त-

से यहां पर भी कहना चाहिये-यावत् 'अलमस्तु' यहां तक यहां यावत् पद से 'केवलेन संवरेण' केवल संवरमात्रसे, 'केवलेन ब्रह्मचर्यवासेन' केवल ब्रह्मचर्य से, 'केवलाभिः प्रवचनमातृभिः' केवल प्रवचन माताओंके पालने से, 'सिद्धः' सिद्ध हुआ है, 'बुद्धः' बुद्ध हुआ है? 'मुक्तः' मुक्त हुआ है? 'सर्वदुःखानामन्तं कृतवान्' समस्त दुःखोंका अन्त करनेवाला हुआ है? इसके उत्तरमें प्रभु कहते हैं कि हे गौतम! 'नायमर्थः समर्थः' यह अर्थ समर्थ नहीं है। इस पर गौतमस्वामी प्रभु से पूछते हैं कि-'तत् केनार्थेन भदन्त! एव मुच्यते-छद्मस्थो मनुष्यः केवलेन संयमादिना यावत् केवलाभिः प्रवचनमातृभिः नो सिद्धः नोबुद्धः नो मुक्तः नो वा सर्व दुःखानामन्तं कृतवान्" हे भदन्त! ऐसा आप किस कारण से कहते है कि छद्मस्थ मनुष्य केवल संयम

અહીં 'जाव' (યાવત્) પદથી 'केवलेन संवरेण, केवलेन ब्रह्मचर्यवासेन, केवलाभिः प्रवचनमातृभिः' આ શબ્દોને ગ્રહણ કરવાના છે હવે પ્રશ્નનો આકાર આ પ્રમાણે બનશે- હે ભદન્ત! વ્યતીત થયેલા અનંત શાશ્વતકાળમા શું કોઇ છદ્મસ્થ મનુષ્ય માત્ર સંયમથી, માત્ર સંવરથી, માત્ર બ્રહ્મચર્યના સેવનથી, માત્ર પ્રવચન માતાઓનું પાલન કરવાથી, सिद्धः, बुद्धः, मुक्तः, सर्वदुःखानामन्त कृतवान्' સિદ્ધ, બુદ્ધ, મુકત, અને સમસ્ત દુઃખોનો અંતકર્તા બન્યો છે ખરો? 'एवं जहा पढमसए चउत्थे उद्देसए तहा भाणियव्वं जाव अलमत्थु' હે ગૌતમ! પહેલા શતકના ચોથા ઉદ્દેશકમા કહ્યા પ્રમાણેજ કથન અહીં ગ્રહણ કરવું તે કથન 'અલમસ્તુ' શબ્દ સુધી ગ્રહણ કરવુ. તે ઉદ્દેશકમા આ પ્રમાણે કથન કર્યું છે-

ગૌતમ સ્વામીના પ્રશ્નનો જવાબ આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે- 'नायमर्थः समर्थः' હે ગૌતમ! એવુ સંભવી શકતું નથી

તેનુ કારણ જાણવાની જિજ્ઞાસાથી ગૌતમ સ્વામી આ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછે છે- 'तत् केनार्थेन भदन्त! एवमुच्यते- 'छद्मस्थो मनुष्यः केवलेन संयमादिना यावत् केवलाभिः प्रवचनमातृभिः नो सिद्धः, नो बुद्धः, नो मुक्तः, नो वा सर्वदुःखानामन्तं कृतवान्' હે ભદન્ત! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે છદ્મસ્થ

शाश्वतकाले उत्पन्नज्ञानदर्शनधारी अर्हन् जिनः केवली च भूत्वैव छद्मस्थो मनुष्यः, सिद्धः, बुद्धः मुक्तोऽभूत्, भवति, भविष्यति च, न केवलं संयमादिमात्रेणेति भावः। एतावता 'ज्ञानक्रियाभ्यामेव मोक्षो भवति' इति. अर्हत्प्रवचनरहस्यम्, एवं छद्मस्थमनुष्यवदेव आधोऽवधिको मनुष्यः परमाधोऽवधिको मनुष्यश्चापि उत्पन्नज्ञानदर्शनधरः अर्हन् जिनः केवलीभूत्वैव सिद्धः, बुद्धः मुक्तो-

आदि से यावत् केवल प्रवचन माताओंके पालनेसे न सिद्ध हुआ है? न बुद्ध हुआ है, न मुक्त हुआ है और न सर्व दुःखोंका अन्त करने वाला हुआ है? इसके उत्तरमें प्रभु कहते है कि 'अतीतानन्तशाश्वतकाले उत्पन्न ज्ञानदर्शनधारी अर्हन् जिनः केवली च भूत्वैव छद्मस्थो मनुष्य· सिद्धः बुद्धः, मुक्तोऽभूत, भवति, भविष्यति च केवल संयमादि मात्रेण' अतीत अनन्त शाश्वत कालमें छद्मस्थ मनुष्यरूप उत्पन्न ज्ञान दर्शनधारी अर्हत जिन, केवली होकर ही सिद्ध, बुद्ध, मुक्त हुए हैं, होते है और आगे भी ऐसे होकर ही होंगें। केवल संयम आदिके पालन से वे छद्मस्थ मनुष्यरूप अर्हत जिन न सिद्ध हुए हैं न होते है और न आगे भी सिद्ध होंगे। इसी तरह बुद्ध और मुक्त होनेके विषयमें भी जानना चाहिये। इस कथन से "ज्ञानक्रियाभ्यां मोक्षः" ज्ञान और क्रियारूप चारित्र से ही मोक्ष होता है ऐसा आर्हत प्रवचनरहस्य प्रकट किया गया है। इसी तरह से छद्मस्थ

મનુષ્ય કેવળ સંયમ, તપ, સંવર, બ્રહ્મચર્ય અને પ્રવચનમાતાઓના સેવનથી સિદ્ધ થયો નથી, બુદ્ધ થયો નથી, મુક્ત થયોનથી અને સમસ્ત દુઃખોનો અંતકર્તા થયો નથી? તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે- 'अतीतानन्तशाश्वत् काले उत्पन्नज्ञानदर्शनधारी अर्हन् जिनः केवली च भूत्वैव छद्मस्थो मनुष्य· सिद्धः, बुद्धः, मुक्तोऽभूत्, भवति, भविष्यति च केवल· संयमादि मात्रेण' હે ગૌતમ! અતીત થયેલા અનંત શાશ્વતકાળમા છદ્મસ્થ મનુષ્યરૂપ ઉત્પન્ન જ્ઞાનદર્શનધારી અહંત જિન, કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને જ સિદ્ધ, બુદ્ધ અને મુક્ત થયા છે, થાય છે અને ભવિષ્યમાં પણ થશે કેવળ સંયમ આદિનુ પાલન કરવાથી તે છદ્મસ્થ મનુષ્યરૂપ અહંત જિન સિદ્ધપદ પામ્યા નથી, પામતા નથી અને ભવિષ્યમાં પામશે પણ નહીં એ જ પ્રમાણે બુદ્ધ અને મુક્તબનવાના વિષયમા પણ સમજવું આ કથનદ્વારા 'ज्ञानक्रियाभ्यां मोक्षः' 'જ્ઞાન અને ક્રિયારૂપ ચારિત્રથીજ મોક્ષ મળે છે', એવું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે, માત્ર સંયમાદિની આરાધનાથી જ મોક્ષ મળતો નથી એમ સમજવું. છદ્મસ્થ મનુષ્યની જેમ આધોવધિક (મર્યાદિત ક્ષેત્રને જ વિષય કરનાર અવધિજ્ઞાની) અને પરમાધોવધિક

ऽभूत्, भवति भविष्यति च इति वक्तव्यम् । गौतमः पृच्छति–हे भदन्त ! अतीतानन्तशाश्वतकाले किं केवली मनुष्यः सिद्धः, बुद्धः, मुक्तः, परिनिर्वातः सर्वदुःखानामन्तकरोऽभूत् ? भगवानाह–'हे गौतम ! हन्त, सत्यम् अतीतानन्तशाश्वतकाले केवली मनुष्यः सिद्धः, बुद्धः, मुक्तः, परिनिर्वातः सर्वदुःखानामन्तकरोऽभूत्, भवति, भविष्यति च । गौतमः पृच्छति–हे भदन्त ! अतीतानन्तशाश्वतकाले, वर्तमानकाले, भविष्यत्काले च यावन्तः सिद्धाः, बुद्धाः, मुक्ताः, परिनिर्वाताः सर्वदुःखानामन्तकराश्च भूताः, भवन्ति, भविष्यन्ति च, ते सर्वे

मनुष्य की तरह से–आधोऽवधिक मनुष्य एवं परमाधोवधिक मनुष्य भी उत्पन्नज्ञान दर्शन धारण करनेवाला अर्हंत जिन केवली होकर ही सिद्ध, बुद्ध और मुक्त हुआ है. होता है आगे भी ऐसा होकर होगा ऐसा कहना चाहिये । अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते है कि हे भदन्त ! अतीत अनन्त शाश्वत कालमें क्या केवली मनुष्य सिद्ध बुद्ध, मुक्त, परिनिर्वात एवं समस्त दुःखों का अन्तकारक हुआ है, होता है और होगा ? उत्तरमें प्रभु कहते है–हां, गौतम ! अतीत अनन्त शाश्वत कालमें केवली मनुष्य सिद्ध, बुद्ध, मुक्त, परिनिर्वात एवं समस्त दुःखोंका अन्तकारक हुआ है. वर्तमान में होता है और भविष्यत काल में होगा । अब गौतम प्रभुसे ऐसा पूछते हैं कि हे भदन्त ! अतीव अनन्त शाश्वत काल में, वर्तमान काल में और भविष्यत कालमें जितने भी सिद्ध हुए हैं, बुद्ध हुए हैं, मुक्त हुए है, परिनिर्वात हुए हैं और समस्त दुःखोंके अन्तकारक

(પરમાવધિજ્ઞાની) મનુષ્ય પણ ઉત્પન્ન જ્ઞાનદર્શન ધારણ કરનારા અહંત જિન કેવલી થઇને જ સિદ્ધ, બુદ્ધ અને મુકત થયા છે, થાય છે અને ભવિષ્યમા પણ થશે, એમ સમજવુ

હવે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે– 'હે ભદન્ત! અતીત (વ્યતીત થયેલા) અનત શાશ્વતકાળમા શું કેવલી (કેવળજ્ઞાની) મનુષ્ય સિદ્ધ, બુદ્ધ, મુક્ત, પરિનિર્વાત અને સમસ્ત દુઃખોના અંતકર્ત્તા થયા છે? વર્તમાન સમયે પણ શુ એવુ જ બને છે? ભવિષ્યમાં પણ શુ એવુ જ બનશે?

ઉત્તર– હા, ગૌતમ! એવુ જ બન્યું છે, વર્તમાનમાં પણ એવું જ બને છે, અને ભવિષ્યમા પણ એવું જ બનશે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન– હે ભદન્ત! અતીત, અનંત શાશ્વતકાળમા, વર્તમાનકાળમાં અને ભવિષ્યકાળમાં જેટલા જીવો સિદ્ધ, બુદ્ધ, મુકત, પરિનિર્વાત અને સમસ્ત દુઃખોના અંતકર્ત્તા થયા છે, થાય છે અને થવાના છે, તેઓ બધા શુ ઉત્પન્ન

एव किम् उत्पन्नज्ञानदर्शनधराः अर्हन्तो जिनाः केवलिनो भूत्वैव सिद्धाः बुद्धाः मुक्ताः परिनिर्वाताः सर्वदुःखानामन्तकरा अभूवन्, भवन्ति, भविष्यन्ति च ? । भगवानाह–हे गौतम ! हन्त, सत्यम्, सर्वेऽपि ते उत्पन्नज्ञानदर्शन-धराः अर्हन्तो जिनाः केवलिनो भूत्वैव सिद्धा बुद्धा मुक्ताः परिनिर्वाताः सर्व-दुःखानामन्तकरा अभूवन्, भवन्ति, भविष्यन्ति च । गौतमः पृच्छति हे भदन्त ! स उत्पन्नज्ञानदर्शनधरः अर्हन् जिनः केवली 'अलमस्तु ज्ञानेन सर्वथा पूर्णोऽस्ति इति वक्तव्यं स्यात् ? भगवानाह–हे गौतम ! स उत्पन्नज्ञान-दर्शनधरः अर्हन् जिनः केवली ज्ञाने पूर्णोऽस्ति इति अवश्यमेव वक्तव्यं स्यात्, इति संग्राह्यम् । अथ जीवात्मनः कायप्रमाणानुसारं संकोचविकाशशालित्वं

हुए है, होते हैं और होंगे वे सब ही क्या उत्पन्न ज्ञान दर्शनधारी अर्हन्त जिन केवली होकर ही सिद्ध, बुद्ध, मुक्त, परिनिर्वात (कर्म-संताप वर्जित) एवं सर्व दुःखोंके अन्तकारक हुए हैं ? होते हैं? होंगे ? उत्तरमें प्रभु कहते है–हे गौतम ! हां ऐसा ही है–सर्व ही वे उत्पन्न ज्ञान दर्शन धारी अर्हन् जिन केवली होकर ही सिद्ध, बुद्ध, मुक्त, परि-निर्वात और समस्त दुःखोंके अन्तकर्त्ता हुए हैं । होते हैं और आगे भी होंगे । अब गौतम प्रभुसे ऐसा पूछते हैं कि–हे भदन्त ! वह उत्पन्न ज्ञान दर्शनधारी जिन केवली 'अलमत्थु' ज्ञान से सर्वथा पूर्ण है ऐसा कहा जा सकता है क्या ? उत्तरमें प्रभु कहते हैं – हां, गौतम ! वह उत्पन्न ज्ञानदर्शनधारी अर्हन्त जिन केवली ज्ञान में पूर्ण है ऐसा अवश्य ही कहा जा सकता है" । ऐसा पाठ ग्रहण करना चाहिये । अब

જ્ઞાનદર્શનધારી અહંત જિન કેવલી થઇનેજ સિદ્ધ, બુદ્ધ, મુકત, પરિનિર્વાત (કર્મસંતાપથી રહિત) અને સમસ્ત દુઃખોના અંતકર્ત્તા થયા છે, થાય છે, અને થવાના છે?

ઉત્તર– હા, ગૌતમ! તેઓ બધાં ઉત્પન્ન જ્ઞાનદર્શનધારી અહંત જિન કેવલી થઇને જ સિદ્ધ, બુદ્ધ, મુકત, પરિનિર્વાત અને સમસ્ત દુઃખોના અંતકર્તા બન્યા છે, વર્તમાનમાં બને છે અને ભવિષ્યમાં પણ બનશે

પ્રશ્ન– હે ભદન્ત! શું તે ઉત્પન્ન જ્ઞાનદર્શનધારી જિન કેવલી 'अलमत्थु' જ્ઞાનથી સર્વથા પરિપૂર્ણ છે, એમ કહી શકાય ખરૂ? ઉત્તર– હા, ગૌતમ! તે ઉત્પન્ન જ્ઞાનદર્શનધારી અહંન્ત જિન કેવલી જ્ઞાનથી પરિપૂર્ણ હોય છે, એવું અવશ્ય કહી શકાય છે. ઉપર્યુકત પાઠ અહીં પણ ગ્રહણ કરવો જોઇએ

હવે સૂત્રકાર જીવાત્માના કાય પ્રમાણાનુસાર સંકુચન–વિકુચન સ્વભાવનું પ્રતિપાદન કરે છે- ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે– 'से णूणं भंते!

प्रतिपादयितुमाह-'से णूणं भंते! हत्थिस्स य कुंथुस्स य समे चेव जीवे?' गौतमः पृच्छति-हे भदन्त! अथ नूनं निश्चितं किं हस्तिनश्च विशालकायस्य कुन्थोश्च त्रीन्द्रियक्षुद्रजीवविशेषस्य अत्यन्तलघुकायस्य च सम एव समान एव जीवः=आत्मा वर्तते?। भगवानाह-'हंता, गोयमा! हत्थिस्स य कुंथुस्स य एवं जहा 'रायप्पसेणइज्जे' जाव-खुड्डियं वा, महालियं वा' हे गौतम! हन्त, सत्यम् हस्तिनश्च महाविशालकायस्यापि, अथ च कुन्थोश्च त्रीन्द्रियक्षुद्रजन्तुविशेषस्य अत्यन्तलघुकायस्यापि एवं-जीवात्मा कायप्रमाणानुसारं संकोचविकाशशालित्वेऽपि समान एव वर्तते केवल कायमात्रे विभेद इत्या-

सूत्रकार जीवात्माके काय प्रमाणानुसार संकोच विकास स्वभावका प्रतिपादन करनेके निमित्त कहते हैं-इसमें गौतमने प्रभुसे ऐसा पूछा है कि-'से णूणं भंते! हत्थिस्स य कुंथुस्स य समे चेव जीवे' हे भदन्त! हाथीका जीव और कुंथुका जीव क्या बराबर है? पूछनेका तात्पर्य ऐसा है कि हाथी का शरीर विशाल अवगाहनावाला होता है और कुन्थुका शरीर बहुत ही कम अवगाहनावाला होता है-यह कुन्थु ते इन्द्रिय जीव है। सो बडे शरीरमें बडा रहता होगा और छोटे शरीर में छोटा जीव रहता होगा. इसी अभिप्राय से गौतमने प्रभु से ऐसा प्रश्न किया है कि क्या दोनोंका जीव बराबर है-या छोटा बडा है? उत्तर में प्रभु उनसे कहते हैं कि-हंता, गोयमा! हत्थिस्स य कुन्थुस्स य एवं जहा रायप्पसेणइज्जे, जाव खुड्डियं वा महालियं वा' हां, गौतम! विशाल काय हाथी का और अत्यन्त क्षुद्रकाय तेइन्द्रिय कुन्थुका जीव बराबर है। जीव असंख्यात प्रदेशवाला सिद्धान्तमें कहा गया है। अतः जीव चाहे हाथी के शरीरमें रहे चाहे कुन्थुके शरीर

हत्थिस्स य कुंथुस्स य समेचेव जीवा?' હે ભદન્ત! શું હાથીનો જીવ અને કીડીનો જીવ સરખો હોય છે? પ્રશ્નકારના પ્રશ્નનું તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે- હાથીનું શરીર વિશાળ અવગાહનાવાળું હોય છે અને કીડીનુ શરીર ઘણી જ ઓછી અવગાહનાવાળું હોય છે કીડી તેઇન્દ્રિય જીવ છે. શું મોટા શરીરમાં મોટો જીવ હોય છે અને નાના શરીરમા નાનો જીવ હોય છે? કે બન્નેના શરીરમા સમાન જીવ રહેલો હોય છે?

ઉત્તર-हंता, गोयमा! हत्थिस्स य कुंथुस्स य एवं जहा रायप्पसेणइज्जे जाव खुड्डियं वा महालियं वा' હા, ગૌતમ! વિશાળકાય હાથીનો અને અત્યન્ત ક્ષુદ્રકાય તેઇન્દ્રિય કીડીનો જીવ સરખોજ હોય છે જીવને અસખ્યાત પ્રદેશોવાળો કહ્યો છે. ભલે જીવ હાથીના શરીરમા રહે કે કીડીના શરીરમાં રહે, પણ બન્ને જગ્યાએ તે

शयः । तत्रैव प्रमाणमाह-एवं जहा 'रायप्पसेणइज्जे' एव यथा राजप्रश्नीये राजप्रश्नीयसूत्रे विशालकाय-सूक्ष्मकाययोरात्मविषये समानत्वमुक्तं तथा अत्राऽपि बोध्यम्, तत्प्रकरणवक्तव्यतावधिमाह 'जाव खुड्डियं वा महालियं वा'

में रहे, दोनों जगह वह प्रदेशोंकी अपेक्षा बराबर है ऐसा नहीं है कि हाथी के शरीरमें रहने पर जीव अपने पूर्ण प्रदेशोंसे रहता है और क्षुद्रकायवाले कुन्थु के शरीर में वह कम प्रदेशों से रहता है। किन्तु जीवका स्वभाव संकोच विस्तारवाला है अतः वह जैसा आधार पाता है वहां पर "संकोचविस्ताराभ्यां प्रदीपवत्' के अनुसार अपने प्रदेशोंको संकुचित और विस्तृत कर रह जाता है। इससे यह बात सिद्ध हुई कि दोनोंका जीव तो बराबर है-पर शरीरमें ही विषमता है इस कथनके प्रमाणरूप में राजप्रश्नीय सूत्रको यहां उपस्थित किया गया है। वहां पर विशालकाय और सूक्ष्मकाय में रहनेवाले जीवके विषयमें समानता प्रकट की गई है। अतः जिस प्रकार से वहां जीव के विषय में समानता प्रकट की गई है उसी प्रकारसे यहां पर भी समानता जाननी चाहिये। उस प्रकरण की वक्तव्यता की अवधि कहां तक समझनी चाहिये तो इसके लिये 'जाव खुड्डियं वा महालियं वा' इन पदोंको कहा गया है अर्थात् यहां तक जीव की समानता विषयक प्रकरण कहा गया है सो यहीं तक यह प्रकरण यहां पर ग्रहण करना चाहिये। यहां पर दीप कूटागार शालादिकके

પ્રદેશોની અપેક્ષાએ બરાબર જ છે. એવું નથી કે હાથીના શરીરમા રહેતી વખતે તે પોતાના પૂર્ણપ્રદેશોથી રહેતો હોય છે અને ક્ષુદ્રકાયવાળી કીડીના શરીરમાં ન્યૂન પ્રદેશોથી રહેતો હોય છે પરન્તુ જીવનો સ્વભાવ સંકુચન – વિસ્તરણવાળો છે, તેથી તેને જેવો આધાર મળે છે ત્યા 'संकोच विस्ताराभ्याम् प्रदीपवत्' આ કથનાનુસાર પોતાના પ્રદેશોને સંકુચિત કરીને અથવા વિસ્તૃત કરીને રહી જાય છે. આ કથન દ્વારા એ વાત તો સિદ્ધ થાય છે કે બન્નેના જીવ બરાબર છે, પણ તેમના શરીરોમાંજ અસમાનતા છે. આ કથનના પ્રમાણરૂપે અહીં .'રાજપ્રશ્નીય સૂત્રનો' આધાર લેવામા આવ્યો છે. તે સૂત્રમાં એ વિષયનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે કે વિશાળકાય અને સૂક્ષ્મકાયમાં રહેનારા જીવ સમાન હોય છે તે સૂત્રમાં જે રીતે જીવના વિષયમાં' સમાનતા પ્રકટ કરવામાં આવી છે, એ જ પ્રમાણે અહીં પણ સમાનતા સમજવી તે વકતવ્યતા ક્યાં સુધી ગ્રહણ કરવાની છે, તે સૂત્રકારે "जाव खुड्डियं वा महालियं वा" આ પદો દ્વારા વ્યકત કરેલ છે, એટલે કે ત્યાં સુધીનુ કથન જ અહીં ગ્રહણ કરવું જોઇએ.

यावत् क्षुद्रिकां वा, महालयां वा इत्यन्तम्, अत्र दीपकूटाकारशालादिदृष्टान्तानां दार्ष्टान्तिकयोजनां भगवानाह-'एवामेव गोयमा ! जीवे जारिसियं पुव्वकम्मनिवद्धं वोंदिं निव्वत्तेइ तं असंखेज्जेहिं जीवपएसेहिं सचित्तीकरेइ खुड्डियं वा महल्लियं वा 'एवामेव' एवमेव अनेनैव प्रकारेण 'गोयमा !' हे गौतम ! 'जीवे' जीवः=प्राणी 'जारिसियं' यादृशीं=यादृशाकाराम् 'पुव्वकम्मनिवद्धं' पूर्वकर्मनिवद्धाम् 'वोंदिं' बोन्दि=शरीरम् 'निव्वत्तेइ' निर्वर्त्तयति=रचयति धारयतीत्यर्थः 'तं' तां बोन्दिम् 'असंखेज्जेहिं' असंख्येयैः 'जीवपएसेहिं' जीवप्रदेशैः 'सचित्तीकरेइ' 'सचित्तीकरोति चेतनायुक्तां करोति, 'खुड्डिय वा महल्लियं वा' क्षुल्लिकां वा महालयां वा बोन्दिम् । इति ।

तथा च यावत्करणात्-'राजप्रश्नीये उक्तमधस्तनवाक्यं संग्राह्यम्-'समे चेव जीवे, से णूणं भंते ! हत्थीओ कुंथू अप्पकम्मतराए चेव, अप्पकिरियतराए चेव, अप्पासवतराए चेव, कुन्थुओ हत्थी महाकम्मतराए चेव, महाकिरियतराए

दृष्टान्तो की योजना दार्ष्टान्तिक में करते हुए भगवान् ने कहा है कि- 'एवामेव गोयमा ! जीवे जारिसियं इत्या०' हे गौतम ! जीव पूर्वकर्म द्वारा निवद्ध जैसा शरीर धारण करता है- उस शरीर को वह अपने असंख्यात प्रदेशो द्वारा ही चेतनायुक्त करता है- चाहे वह शरीर क्षुद्र-छोटा हो चाहे बडा हो । 'जाव खुड्डियं वा' में जो यावत् पद आया है- उससे राजप्रश्नीय सूत्र में यह वाक्य संगृहीत किया गया है- 'समेचेव जीवे, से णूणं भंते ! हत्थी उ कुंथु अप्पकम्मतराएचेव इत्या०' इस वाक्य का भाव इस प्रकार से है-जैसे दीपक जब किसी विशाल कूटाकारशाला में रख दिया जावे-तब दीपक का

त्यां सूत्रकारे दीपकूटागार शालादिकना दृष्टान्त द्वारा आ विषयनु नीचे प्रमाणे प्रतिपादन कर्युं छे- 'एवामेव गोयमा ! जीवे जारिसियं इत्यादि" हे गौतम ! જીવ પોતાના પૂર્વકર્મ દ્વારા નિબદ્ધ જે શરીરને ધારણ કરે છે, તે શરીરને તે પોતાના અસંખ્યાત પ્રદેશો દ્વારા જ ચેતના યુક્ત કરે છે- ભલે તે શરીર ક્ષુદ્ર (નાનુ) હોય કે મોટું હોય "जाव खुड्डियं वा" મા જે 'जाव (યાવત્)' પદનો પ્રયોગ કરવામાં આવ્યો છે, તેનાદ્વારા રાજપ્રશ્નીય સૂત્રમાં આપેલા આ સૂત્રપાઠને ગ્રહણ કરવામા આવ્યો છે- "समेचेव जीवे, से णूणं भंते ! हत्थी उ कुंथु अप्पकम्मतराए चेव इत्यादि" આ વાક્યનો ભાવાર્થ નીચે પ્રમાણે છે-જેમ કોઈ દીવાને કોઇ વિશાળ કૂટાકારશાળામાં મૂકવામાં આવે તો તે દીવાનો પ્રકાશ તે સમસ્ત કૂટાકારશાળામા ફેલાઇ જાય છે, એજ

चेव, महासवतराए चेव ? हंता, गोयमा ! कम्हा णं भंते ! हत्थिस्स य कुंथु-स्स य, समे चेव जीवे ! गोयमा ! से जहानामए कूडागारसाला सिया दुहओ-लित्ता, गुत्ता, गुत्तदुवारा, निवाया, निवाय गंभीरा, अहे णं केइ पुरिसे पई-वं च जोइं च गहाय तं कूडागारसालं अंतो अणुपविसइ, तीसे कूडागारसालाए सव्वओ समंता घणनिचियनिरंतरनिच्छिड्डाइं दुवारवयणाइं पिहेइ तीसे वहुमज्झ-देसमाए तं पईवं पलीवेज्जा, तए णं से पईवे कूडागारसालं अंतो अंतो ओभा-सेइ, उज्जोएइ, तवेइ, पभासेइ, नो चेव णं वाहिं, अह णं से पुरिसे तं पईवं इदुरएणं पिहेज्जा, तएणं से पईवे तं इदुरयं अंतो ओभासइं, नो चेव णं इदुरगस्स वाहिं, नो चेव णं कूडागारसालं नो चेव णं कूडागारसालाए वाहि। एवं कलिंजएणं गंडमाणियाए पच्छिपिडएणं, आढएणं, अद्धाढएणं, पत्थएणं, कुडवेणं, अद्ध-कुडवेणं, चउभाइयाए, अट्ठभाइयाए, सोलसियाए, वत्तीसियाए, चउसट्ठियाए, तए णं से पुरिसे तं पदीवं दीवगचंपणएणं पिहेइ, तए णं से पदीवे तं दीवग-चपणयं अंतो ओभासेइ, णो चेव णं दीवगचंपणयस्स वाहिं, नो चेव णं चउ-सट्ठियं नो चेव णं चउसट्ठियाए वाहिं, नो चेव णं कूडागारसालाए वाहिं, एवा मेव गोयमा ! जीवे जारिसियं पुव्वकम्मनिवद्धं वोंदिं निव्वत्तेइ तं असंखिज्जे हिं जीवपएसेहिं सचित्तीकरेइ 'खुड्डियं वा महालियं वा' इति।

अस्याय भावः—यथा दीपो विशालायां कूटाकारशालायां स्थापितो भवेत् तदा तत्प्रकाशः समस्तायां कूटाकारशालायां प्रसृतो वर्तते, किन्तु यदि स दीपः केनापि पात्रेण पिहितो भवेत् तदा तद्दीपस्य प्रकाशः पात्रपरिमाण एव सम्पद्यते, तथैव यदा जीवः हस्तिनः शरीरं धारयति तदा हस्तिशरीरव्याप्त-त्वात् तच्छरीरप्रमाणो भवति, यदा तु कुन्थोः शरीरं धारयति तदा कुन्थुशरीर

वह प्रकाश समस्त उस कूटाकारशाला में फैल जाता है। किन्तु वह दीपक जब किसी भी पात्रसे ढक दिया जाता है- तब उस दीप का वह प्रकाश केवल पात्र परिमित ही हो जाता है। इसी तरह से जब जीव हाथी के शरीर को धारण करता है, तब वह जीव हाथी के पूरे शरीर में व्याप्त हो जाता है, इस लिये वह जीव हाथी के शरीर के बराबर बन जाता है। और जब कुन्थु के

પ્રમાણે જીવ જ્યારે હાથીનુ શરીર ધારણ કરે છે, ત્યારે તે જીવ હાથીના આખા શરીરમાં વ્યાપી જાય છે, અને તે કારણે તે જીવ હાથીના શરીરની બરાબર બની જાય છે જ્યારે દીવા પર કોઇ પાત્ર ઢાંકી દેવામાં આવે છે, ત્યારે તે દીવાનો તે પ્રકાશ જેમ પાત્રપરિમિત થઇ જાય છે, એ જ પ્રમાણે જીવ જ્યારે કીડીનુ શરીર ધારણ કરે છે,

व्याप्तत्वात् तच्छरीरप्रमाणो भवति, इति रीत्या केवलं शरीरे एव न्यूनाधिकतारतम्यवैषम्यं भवति, न त्वात्मनि किमपि न्यूनाधिकतारतम्यं भवति, अपि तु सर्वेषां प्राणिनां जीवप्रदेशाः समानाएवात्रतिष्ठन्ते न तु न्यूनाधिकतयेति ।सू०१।

नैरयिकादिपापकर्मवक्तव्यता ।

जीवाधिकारात् नैरयिकादीनां पापकर्मवक्तव्यतामाह-'नेरइयाणं भंते' इत्यादि ।

मूलम्-"नेरइयाणं भंते ! पावे कम्मे जेय कडे, जे य कज्जइ, जे य कज्जिस्सइ, सव्वे से दुक्खे, जे निज्जिन्ने से सुहे ? हंता, गोयमा ! नेरइयाणं पावे कम्मे जाव सुहे, एवं जाव वेमाणियाणं ॥ सू० २ ॥

छाया-नैरयिकाणां भदन्त ! पापं कर्म यच्च कृतं, यच्च क्रियते, यच्च करि-

---

शरीर को धारण करता है-तब वह कुन्थु के शरीर को व्याप्त कर लेता है. इस लिये वह जीव कुन्थु के शरीर के बराबर बन जाता है । इस रीति से केवल शरीर में ही न्यूनाधिकता आती है-आत्मा-जीव में न्यूनाधिकता नहीं आती है. क्यों कि समस्त जीवोंके प्रदेश समान ही होते हैं-वे न्यूनाधिक नहीं होते हैं ॥सू.१॥

नैरयिकादि पापकर्म वक्तव्यता-

'नेरइया णं भंते ! पावेकम्मे' इत्यादि ।

सूत्रार्थ- (नेरइया णं भंते ! पावकम्मे जे य कडे, जे य कज्जइ, जे य कज्जिस्सइ, सव्वे से दुक्खे, जे निज्जिन्ने से सुहे) हे भदन्त ! नारक जीवोंके द्वारा जो पापकर्म किया जा चुका है-किया जा रहा

ત્યારે તે કીડીના શરીરને વ્યાપ્ત કરી લે છે, અને કીડીના શરીરની બરાબર બની જાય છે આ રીતે માત્ર શરીરમાં જ ન્યૂનાધિકતા સભવે છે, આત્મા (જીવ)મા ન્યૂનાધિકતા આવતી નથી, કારણ કે સમસ્ત જીવોના પ્રદેશ સમાન હોય છે - પ્રદેશો ન્યૂનાધિક હોતા નથી ॥ સૂ. ૧ ॥

નારકાદિ જીવોનાં પાપકર્મની વક્તવ્યતા-

'नेरइयाणं भते ! पावे कम्मे' ઇત્યાદિ-

સૂત્રાર્થ- (नेरइयाण भंते ! पावकम्मे जे य कडे, जे य कज्जइ, जे य कज्जिस्सइ, सव्वे से दुक्खे, जे निज्जिन्ने से सुहे ?) હે ભદન્ત ! નારકજીવો દ્વારા જે પાપકર્મો કરાઈ ગયાં છે, જે કરવામા આવી રહ્યા છે અને ભવિષ્યમા જે કરવામા

च्यते, सर्वं तत् दुःखम्, यच्च निर्जीर्णं तत् सुखम्? हन्त, गौतम! नैरयिकाणां पापं कर्म यावत् सुखम्, एवं यावत्-वैमानिकानाम् ॥ सू० २ ॥

टीका-'नेरइयाणं भंते! पावे कम्मे जे य कडे जे य कज्जइ, जे य कज्जिस्सइ' गौतमः पृच्छति-हे भदन्त! नैरयिकाणां यच्च तैः पापकर्म कृतं, यच्च क्रियते, यच्च करिष्यते 'सव्वे से दुक्खे' सर्वं तत् कृतं, क्रियमाणं, करिष्यमाणं च पापं कर्म दुःखं दुःखहेतुसंसारनिबन्धनत्वात् दुःखमुच्यते कारणे कार्योपचारात्, अथ च 'जे निज्जिन्ने, से सुहे?' हे भदन्त! यत् निजीर्णं

है और आगे किया जाने वाला है, वह सब क्या दुःखरूप है? तथा जो उनका कर्म निर्जीर्ण हो चुका है वह क्या सुखरूप है? (हंता, गोयमा! नेरइयाणं पावेकम्मे जाव सुहे-एवं जाव वेमाणियाणं) हां, गौतम! नारक जीवोंके द्वारा जो पापकर्म किया जा चुका है किया जा रहा है और आगे किया जानेवाला है वह सब पापकर्मरूप है औरदुःख रूप है और जो कर्म उनका निर्जीर्ण हो चुका है वह सुखरूप हैं। इसी तरहसे यावत् वैमानिक देवोंके विषयमें भी जानना चाहिये।

टीकार्थ-जीवका अधिकार होनेसे यहां सूत्रकारने नैरयिक आदिकोंके पापकर्मकी वक्तव्यता का कथन किया है-इसमें गौतमने प्रभुसे ऐसा पूछा है-'नेरइयाणं भंते! पावे कम्मे जेय कडे, जेय कज्जइ, जेय कज्जिस्सइ सव्वे से दुक्खे, जे निज्जिन्ने से सुहे' हे भदन्त! नारकजीवोंके लिये हुए जो पापकर्म हैं, तथा वर्तमान में जो पापकर्म उनके

આવશે, તે સમસ્ત પાપકર્મો શું દુઃખરૂપ જ હોય છે? તથા તેમનાં જે કર્મો નિર્જીર્ણ થઇ ચુકયા છે, તે શું સુખરૂપ હોય છે? (हंता, गोयमा! नेरइयाणं पावे कम्मे जाव सुहे-एवं जाव वेमाणियाणं) હા, ગૌતમ! નારકજીવો દ્વારા જે પાપકર્મો કરાઇ ગયા છે, વર્તમાનમાં કરાઇ રહ્યા છે અને ભવિષ્યમા કરવાનાં છે, તે બધાં પાપકર્મો દુઃખરૂપ હોય છે, તથા તેમના જે કર્મની નિર્જરા થઇ ચુકી હોય છે, તે કર્મો સુખરૂપ હોય છે. વૈમાનિક દેવો સુધીના વિષયમા પણ આ પ્રમાણેજ કથન સમજવું.

ટીકાર્થ- જીવનો અધીકાર ચાલી રહ્યો છે, તેથી સૂત્રકારે આ સૂત્રમા નારકાદિ જીવોનાં પાપકર્મોની વકતવ્યતાનુ નિરૂપણ કર્યુ છે આ વિષયને અનુલક્ષીને ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે- 'नेरइयाणं भंते! पावेकम्मे जे य कडे, जे य कज्जइ, जे य कज्जिसइ, सव्वे से दुक्खे, जे निज्जिन्ने से सुहे?' હે ભદન્ત! નારકજીવોએ ભૂતકાળમાં જે પાપકર્મો કર્યા હોય છે, તથા વર્તમાનકાળે

कर्म तत् सुखस्वरूपमोक्षजनकत्वात् सुखमुच्यते ? भगवानाह–'हंता, गोयमा ! नेरइयाणं पावे कम्मे जाव सुहे' हे गौतम ! हन्त ! सत्यम् नैरयिकाणां पापं कर्म यावत्–यच्च कृतं यच्च क्रियमाणं यच्च करिष्यमाणं सर्वं तत् दुःखं, यच्च निर्जीर्णं कर्म, तत् सुखमुच्यते, 'एवं जाव वेमाणियाणं' एवं नैरयिकवदेव यावत्–भवनपतिमारभ्य वैमानिकानां वैमानिकपर्यन्तानां पापं कर्म यच्च कृतम् यच्च क्रियते; यच्च करिष्यते, सर्वं तत् दुःखम्, अथ च यत् कर्म निर्जीर्णं तत् सुखमुच्यते, इति भावः ॥सू० २॥

द्वारा किये जा रहे हैं, एवं आगामी काल में जो उनके द्वारा किये जाने वाले हैं वे सब कृत, क्रियमाण और करिष्यमाण पापकर्म दुःखके हेतुभूत संसारके कारण होने से क्या दुःखरूप कार्यमें कारण के उपचार से कहे जाते हैं ? तथा जो कर्म उनके निर्जीर्ण हो चुके हैं वे सुखस्वरूप मोक्षजनक होने से सुखरूप कहे जाते हैं क्या ? इसके उत्तर में प्रभु उनसे कहते हैं–'हंता, गोयमा ! नेरइयाणं पावे कम्मे जाव सुहे' हां गौतम सत्य है–नैरयिकोंके कृत, क्रियमाण और करिष्यमाण पापकर्म सब दुःखरूप कहे गये हैं और जो पापकर्म उनके निर्जीर्ण हो चुके हैं वे सुखरूप कहे गये हैं। 'एवं जाव वेमाणियाणं' नैरयिकों की तरह ही यावत्–भवनपति से लेकर वैमानिक देवों तक ऐसा ही कथन जानना चाहिये। अर्थात् भवनपति से लगाकर वैमानिक देवों तक जो पापकर्म उनके द्वारा किया जा चुका है, किया जा रहा है और आगे किया जानेवाला है वह सुख दुःखरूप है और

તેઓ જે પાપકર્મો કરતા હોય છે, અને ભવિષ્યકાળમાં તેઓ જે પાપકર્મો કરવાના છે, એ બધા કૃત, ક્રિયમાણ અને કરિષ્યમાણ પાપકર્મો દુઃખના હેતુભૂત સંસારના કારણરૂપ હોવાથી શું દુઃખરૂપ કહી શકાય ખરાં ? (અહીં કાર્યમાં કારણના ઉપચારથી પાપકર્મોને દુઃખરૂપ કહ્યા છે) તથા તેમના જે કર્મોની નિર્જરા થઇ ગઇ છે, તે સુખરૂપ મોક્ષના જનક હોવાથી શું સુખરૂપ કહી શકાય ખરા ?

આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે– 'हंता, गोयमा ! नेरइयाणं पावे कम्मे जाव सुहे' હા, ગૌતમ ! તે વાત ખરી છે નારકોના કૃત (કરાઇ ચુકેલા), ક્રિયમાણ (કરાઇ રહેલા), અને કરિષ્યમાણ (ભવિષ્યમા કરાનારા) પાપકર્મોને દુઃખરૂપ જ કહ્યાં છે, અને તેમના દ્વારા જે પાપકર્મોની નિર્જરા કરી નાખવામા આવી છે, તે પાપકર્મોને સુખરૂપ કહ્યા છે 'एवं जाव वेमाणियाणं' ભવનપતિથી લઇને વૈમાનિક પર્યન્તના દેવોના વિષયમાં પણ નારકો જેવું જ કથન સમજવું. એટલે કે તેમના દ્વારા

संज्ञावक्तव्यता ।

जीवाः संज्ञिनोऽपि भवन्ति अतः संज्ञावक्तव्यतामाह-'कइ ण भंते' इत्यादि ।

मूलम्-कइ णं भंते! सन्नाओ पण्णत्ताओ? गोयमा! दस सन्नाओ, पण्णत्ताओ तंजहा-आहारसन्ना, भयसन्ना, मेहुणसन्ना, परिग्गहसन्ना, कोहसन्ना, माणसन्ना, मायासन्ना, लोहसन्ना, लोगसन्ना, ओहसन्ना, एवं जाव-वेमाणियाणं। नेरइया दस विहं वेयणं पच्चणुभवमाणा विहरंति, तंजहा - सीयं, उसिणं, खुहं, पिवासं, कंडुं, परज्झं, जरं, दाहं, भयं, सोगं ॥सू. ३॥

छाया- कति खलु भदन्त! संज्ञाः प्रज्ञप्ताः? गौतम! दश संज्ञाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा- आहारसंज्ञा १-भयसंज्ञा २-मैथुनसंज्ञा ३-परिग्रहसंज्ञा ४-क्रोधसंज्ञा

जो कर्म उनका निर्जीर्ण हो चुका है वह उनका सुखरूप है । ऐसा जानना चाहिये ॥ सू० २ ॥

संज्ञावक्तव्यता-

'कइ णं भंते ! सन्नाओ पण्णत्ताओ' इत्यादि ।

सूत्रार्थ-(कइ णं भंते ! सन्नाओ पण्णत्ताओ) हे भदन्त ! संज्ञाएँ कितनी कही गई हैं ? (गोयमा) हे गौतम ! (दस सन्नाओ पण्णत्ताओ) संज्ञाएँ दश कही गई हैं (तं जहा) जो इस प्रकार से हैं-(आहारसन्ना, भयसन्ना, मेहुणसन्ना, परिग्गहसन्ना, कोहसन्ना, माणसन्ना, मायासन्ना, लोभसन्ना, ओहसन्ना) आहारसंज्ञा १, भयसंज्ञा २, मैथुनसंज्ञा ३, परि-

---

પણ જે પાપકર્મો ભૂતકાળમાં કરાયા છે, જે વર્તમાનમાં કરાય છે અને ભવિષ્યમાં કરાશે તે બધા પાપકર્મો દુઃખરૂપ જ કહી શકાય છે અને તેમનાં જે કર્મો નિર્જીર્ણ થઇ ચુકયાં છે, તે સુખરૂપ જ કહી શકાય છે ॥ સૂ ૨ ॥

સંજ્ઞા વક્તવ્યતા-

'कइ णं भंते ! सन्नाओ पण्णत्ताओ ?' ઇત્યાદિ-

સૂત્રાર્થ- (कइ णं भंते ! सन्नाओ पण्णत्ताओ ?) હે ભદન્ત! સંજ્ઞાઓ કેટલી કહી છે? (गोयमा ! दस सन्नाओ पण्णत्ताओ-तंजहा) હે ગૌતમ! સંજ્ઞાઓ દશ કહી છે, જે આ પ્રમાણે છે- (आहारसन्ना, भयसन्ना, मेहुणसन्ना, परिग्गहसन्ना, कोहसन्ना, माणसन्ना, मायासन्ना, लोभसन्ना, लोगसन्ना ओहसन्ना) (૧) આહારસંજ્ઞા, (૨) ભયસંજ્ઞા, (૩) મૈથુનસંજ્ઞા, (૪) પરિગ્રહસંજ્ઞા (૫) ક્રોધસંજ્ઞા,

५-मानसंज्ञा ६-मायासंज्ञा ७-लोभसंज्ञा ८-लोकसंज्ञा ९-ओघसंज्ञा १०, एवं यावत्- वैमानिकानाम् । नैरयिका दशविधां वेदनां प्रत्यनुभवन्तः विहरन्ति, तद्यथा- शीतम् १, उष्णम् २, क्षुधाम् ३, पिपासाम् ४, कण्डूम् ५, परतन्त्रताम् ६, ज्वरम् ७, दाहम् ८, भयम् ९, शोकम् १० ॥सू० ३॥

टीका-'कइ णं भंते! सण्णाओ पण्णत्ताओ?' गौतमः पृच्छति-हे भदन्त! कति खलु कियत्प्रकाराः संज्ञाः प्रज्ञप्ताः? भगवानाह-'गोयमा! दस सन्नाओ पण्णत्ताओ' हे गौतम! दश संज्ञाः प्रज्ञप्ताः, ता एवाह-'तंजहा-आहारसन्ना १,

---

ग्रहसंज्ञा ४, क्रोधसंज्ञा ५, मानसंज्ञा ६, मायासंज्ञा ७, लोभसंज्ञा ८, लोकसंज्ञा ९, और ओघसंज्ञा १० (एवं जाव वेमाणियाणं) इसी तरह से यावत् वैमानिकोंके जानना चाहिये । (नेरइया दसविहं वेयणं पच्चणुभवमाणा विहरंति-तं जहा-सीयं उसिणं, खुहं, पिवासं, कंडुं, परज्झं, जरं, दाहं, भयं, सोगं) हे भदन्त ! नारक जीव क्या इन दश प्रकार की वेदनाओंका अनुभव करते हैं? जैसे शीतवेदना १, उष्णवेदना २, क्षुधावेदना ३, तृषावेदना ४, कंडू - खाजवेदना ५, परतंत्रतावेदना ६, ज्वरवेदना ७, दाहवेदना ८, भयवेदना ९, और शोकवेदना १० ।

टीकार्थ- जीव संज्ञी भी होते हैं । इस कारण सूत्रकार ने यहां संज्ञा संबंधी वक्तव्यता का कथन किया है- इसमें गौतम स्वामीने प्रभुसे ऐसा पूछा है- 'कइणं भंते ! सण्णाओ पणत्ताओ' हे भदन्त ! संज्ञाएँ कितने प्रकारकी होती हैं? उत्तरमें प्रभु कहते हैं- 'गोयमा'

---

(६) માનસંજ્ઞા, (૭) માયાસંજ્ઞા, (૮) લોભસંજ્ઞા, (૯) લોકસંજ્ઞા અને (૧૦) ઓઘસંજ્ઞા (एवं जाव वेमाणियाणं) એ જ રીતે યાવત્ વૈમાનિક પર્યન્ત સમજવું (नेरइया दसविहं वेयणं पच्चणुभवमाणा विहरंति-तंजहा- सीयं, उसिण, खुहं, पिवासं, कंडु, परज्झं, जरं, दाह, भयं, सोगं) નારક જીવો આ દસ પ્રકારની વેદનાનો અનુભવ કરે છે- (૧) શીતવેદના, (૨) ઉષ્ણવેદના, (૩) ક્ષુધાવેદના, (૪) તૃષાવેદના, (૫) કંડુવેદના (ખૂજલી), (૬) પરતંત્રતાવેદના, (૭) જ્વરવેદના, (૮) દાહવેદના, (૯) ભયવેદના અને (૧૦) શોકવેદના.

ટીકાર્થ- જીવો સંજ્ઞી પણ હોય છે. તે કારણે સૂત્રકારે અહીં સંજ્ઞા સંબંધી વક્તવ્યતાનુ કથન કર્યું છે- સંજ્ઞાને અનુલક્ષીને ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને આ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછે છે- 'कइ णं भंते! सन्नाओ पण्णत्ताओ?' હે ભદન્ત! સંજ્ઞાઓ કેટલા પ્રકારની હોય છે? તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે- 'गोयमा!'

भयसन्ना २, मेहुणसन्ना ३, परिग्गहसन्ना ४, कोहसन्ना ५, माणसन्ना ६, मायासन्ना ७, लोभसन्ना ८, लोगसन्ना ९, ओहसन्ना १०.'

तद्यथा- आहारसंज्ञा १, भयसंज्ञा २, मैथुनसंज्ञा ३, परिग्रहसंज्ञा ४, क्रोधसंज्ञा ५, मानसंज्ञा ६, मायासंज्ञा ७, लोभसंज्ञा ८, लोकसंज्ञा ९, ओघसंज्ञा १०, इति तत्र संज्ञानं संज्ञा इति व्युत्पत्त्या आभोगः संज्ञाशब्दार्थः, अथवा सञ्ज्ञेति मनोविज्ञानम् । यद्वा संज्ञायतेऽनयेतिसञ्ज्ञा, सा आहारादि-भेदेन दशविधा, तत्र-आहारसंज्ञा-यया क्षुधावेदनीयोदयात् कावलिकाद्याहारार्थं पुद्गलग्रहणक्रिया संज्ञायते सा १, भयसंज्ञा- यया भयमोहनीयोदयाद्

हे गौतम ! 'दस सण्णाओ पण्णत्ताओ' संज्ञाएं दस प्रकारकी होती हैं । जैसे- आहारसंज्ञा १, भयसंज्ञा २, मैथुनसंज्ञा ३, परिग्रहसंज्ञा ४, क्रोधसंज्ञा ५, मानसंज्ञा ६, मायासंज्ञा ७, लोभसंज्ञा ८, लोकसंज्ञा ९, ओघसंज्ञा १० । 'संज्ञानंसंज्ञा' इस व्युत्पत्ति के अनुसार आभोग यह संज्ञा शब्द का अर्थ होता है, अथवा- मनोविज्ञान यह भी संज्ञा शब्दका अर्थ होता है । अथवा 'संज्ञायतेऽनया सा संज्ञा' जताया जावे जिसके द्वारा वह संज्ञा है । ऐसी यह संज्ञा आहार आदिके भेदसे दश १० प्रकारकी कही गई है । आहारसंज्ञा- क्षुधावेदनीयके उदयसे कवलादि आहारके लिये पुद्गलोंको ग्रहण करनेकी क्रिया जिसके द्वारा 'संज्ञायते' जतायी जाती है प्रकट की जाती है-कही जाती है वह आहारसंज्ञा है १, भयसंज्ञा-भयमोहनीयके उदय से जन्य भयके कारण दृष्टिका भ्रान्त

હે ગૌતમ! 'दस सन्नाओ पण्णत्ताओ' સંજ્ઞાઓ દસ પ્રકારની હોય છે. 'तंजहा' જેમકે 'आहारसंज्ञा, भयसंज्ञा, मैथुनसंज्ञा, परिग्रहसंज्ञा, क्रोधसंज्ञा, मानसंज्ञा, मायासंज्ञा, लोभसंज्ञा, लोकसंज्ञा, ओघसंज्ञा."

'संज्ञानं संज्ञा' આ વ્યુત્પત્તિ અનુસાર સંજ્ઞા શબ્દનો અર્થ 'આભોગ' થાય છે. અથવા સંજ્ઞા શબ્દનો અર્થ 'મનોવિજ્ઞાન' પણ થાય છે. અથવા 'संज्ञायतेऽनया सा संज्ञा' જેના દ્વારા બતાવવામાં આવે છે તેનું નામ પણ સંજ્ઞા છે. એવી તે સંજ્ઞાને આહારાદિના ભેદથી ૧૦ પ્રકારની કહી છે. (૧) 'આહારસંજ્ઞા' ક્ષુધાવેદનીયના ઉદયથી આહારને માટે પુદ્ગલો ગ્રહણ કરવાની ક્રિયા જેના દ્વારા संज्ञायते' પ્રકટ કરાય છે- અથવા તે ક્રિયાકરવાનું ભાન જેના દ્વારા થાય છે, તે સંજ્ઞાને આહારસંજ્ઞા કહે છે. (૨) 'ભયસંજ્ઞા' ભયમોહનીયના ઉદયથી જન્ય ભયને કારણે દૃષ્ટિ ભ્રમ થવો, વચનમાં

भयोद्भ्रान्तदृष्टिवचनविकाररोमाञ्चोद्भेदादिक्रिया संज्ञायते सा २, मैथुन-संज्ञा - यया पुंवेदस्त्रीवेदाद्युदयान्मैथुनाय स्त्रीपुरुषाद्यङ्गप्रत्यङ्गालोकनप्रसन्न-वदनसंस्तम्भितोरुप्रकम्पप्रभृतिलक्षणा क्रिया संज्ञायते सा ३, परिग्रहसंज्ञा- यया लोभोदयात् प्रधानभवकारणाभिष्वङ्गपूर्विका सचित्ताचित्तमिश्रद्रव्य-ग्रहणक्रिया संज्ञायते सा ४, क्रोधसंज्ञा- यया क्रोधोदयादावेशगर्भिता अतिरूक्षनेत्रौष्ठस्फुरणादिचेष्टा संज्ञायते सा ५, मानसंज्ञा-यया मानोदया-दहङ्काररूपोत्सेकक्रिया संज्ञायते सा ६, मायासंज्ञा-यया मायोदयेनाऽशुभ संक्लेशादनृतसंभाषणादिक्रिया संज्ञायते सा ७, लोभसंज्ञा- यया लोभो-

होना, वचनमें विकृति आ जाना, रोमाञ्च हो जाना, आदि क्रियाएँ जिस के द्वारा कही जावें वह भयसंज्ञा है। मैथुनसंज्ञा- पुंवेद, स्त्रीवेद आदिके उदयसे मैथुनके लिये स्त्रीपुरुष आदिके अङ्ग, प्रत्यङ्गका आलोकन, प्रसन्नवदन, संस्तंभित, उरुप्रकम्प आदिरूप क्रिया जिसके द्वारा कही जावे वह मैथुनसंज्ञा है। परिग्रहसंज्ञा- लोभ के उदय से भवकी प्रधान कारणभूत ऐसी अभिष्वंगपूर्वक हुई सचित्ताचित्तमिश्र द्रव्यकी चाहनारूप क्रिया जिसके प्रकट की जाती है वह परिग्रहसंज्ञा है। क्रोधसंज्ञा- क्रोधके उदयके आवेशासे गर्भित अतिरूक्ष नेत्रों के होने रूप, होठोंके फडकने रूप, आदि क्रियाएँ जिसके द्वारा प्रकट की जाती है वह क्रोधसंज्ञा है। मानसंज्ञा- जिसके द्वारा मानके उदयसे हुई अहङ्काररूप क्रिया कही जाती है वह मानसंज्ञा है। मायासंज्ञा- जिस के द्वारा माया के उदय से उत्पन्न अशुभ संकलेश से हुई

વિકૃતિ આવવી, રોમાંચ ખડાં થવા, આદિ ક્રિયાઓ જેના દ્વારા પ્રકટ કરવામાં આવે છે, તે સંજ્ઞાને ભયસંજ્ઞા કહે છે (૩) 'મૈથુનસંજ્ઞા' પુરુષવેદ અને સ્ત્રીવેદ આદિના ઉદયથી મૈથુનને માટે સ્ત્રીપુરુષ આદિના અંગ, પ્રત્યંગનું આલોકન, પ્રસન્નવદન, સંસ્તંભિત, ઉરુપ્રકંપ આદિરૂપ ક્રિયાઓ જેના દ્વારા પ્રકટ થાય છે તે સંજ્ઞાને મૈથુનસંજ્ઞા કહે છે. (૪) 'પરિગ્રહસંજ્ઞા' લોભના ઉદયથી ભવની મુખ્ય કારણરૂપ એવી સચિત્ત, અચિત્ત અને મિશ્ર દ્રવ્યની ચાહનારૂપ ક્રિયા જેના દ્વારા પ્રકટ થાય છે, તે સંજ્ઞાને પરિગ્રહસંજ્ઞા કહેછે (૫) 'ક્રોધસંજ્ઞા' ક્રોધનો ઉદય થવાથી આવેશને કારણે લાલચોળ આંખો થવી, હોઠ ફડફડાવવા, દાંત કચકચાવવા, આદિરૂપ ક્રિયાઓ જેના દ્વારા પ્રકટ થાય છે તે સંજ્ઞાને ક્રોધસંજ્ઞા કહે છે. (૬) 'માનસંજ્ઞા' જેના દ્વારા માનના ઉદયથી થયેલી અહંકારરૂપ ક્રિયા પ્રકટ થાય છે, તે સંજ્ઞાનું નામ માનસંજ્ઞા છે (૭) 'માયાસંજ્ઞા' માયા દ્વારા ઉત્પન્ન થયેલા અશુભ સંકલેશથી અસત્ય ભાષણ આદિ કરવારૂપ ક્રિયા જેના દ્વારા પ્રકટ થાય

दयाल्लोभयुक्ता सचित्ताचित्तमिश्रद्रव्यप्रार्थना संज्ञायते सा ८, लोकसंज्ञा-यया मतिज्ञानावरणक्षयोपशमेन शब्दाद्यर्थगोचरा विशेषावबोधक्रिया संज्ञायते सा ९, ओघसंज्ञा- यया मतिज्ञानावरणक्षयोपशमेन शब्दाद्यर्थगोचरा सामान्यावबोधक्रिया संज्ञायते सा १०, यद्वा-ओघसंज्ञा=सामान्यप्रवृत्तिः९, लोकसंज्ञा=लोकदृष्टिरिति१०। अयं निष्कर्षः-आहारसंज्ञा-क्षुद्वेदनीयोदये संभवति १, भय-मैथुन-परिग्रह-क्रोध-मान-माया-लोभरूपाः सप्त संज्ञाः मोहनीयकर्मोदये संभवन्ति ८, लोकसंज्ञा-ज्ञानावरणक्षयोपशमे संभवति ९, ओघसंज्ञा-ज्ञानावरणीयस्याल्पक्षयोपशमे संभवतीति १०, ।

मृषाभाषण करने आदिरूप क्रिया कही जाती है वह मायासंज्ञा है। लोभसंज्ञा- जिसके द्वारा लोभके उदयसे हुई सचित्त, अचित्त और मिश्र द्रव्य ग्रहण करनेकी परिणति लोभयुक्त प्रकट की जाती है वह लोभसंज्ञा है। लोकसंज्ञा-मतिज्ञानावरण कर्म के क्षयोपशम से शब्द और अर्थको विषय करनेवाली विशेष अवबोध क्रिया प्रकट की जाती है वह लोकसंज्ञा है। तथा जिस के द्वारा मतिज्ञानावरण कर्म के क्षयोपशम से उत्पन्न हुई शब्द और अर्थ आदिको विषय करनेवाली सामान्य अवबोध क्रिया कही जाती है वह ओघसंज्ञा है। अथवा- सामान्य प्रवृत्तिका नाम ओघसंज्ञा और लोकदृष्टिका नाम लोकसंज्ञा है। इन, संज्ञाओंमें से आहारसंज्ञा क्षुधावेदनीय कर्मके उदयमें, तथा भयसंज्ञा, मैथुनसंज्ञा, परिग्रहसंज्ञा, क्रोधसंज्ञा, मानसंज्ञा, मायासंज्ञा, लोभसंज्ञा ये सातसंज्ञाए मोहनीय कर्मके उदयमें होती हैं लोकसंज्ञा-ज्ञानावरण कर्मके क्षयोपशम में और ओघसंज्ञा ज्ञानावरणीय कर्म के

છે તે સંજ્ઞાનું નામ માયાસંજ્ઞા છે. (૮) 'લોભસંજ્ઞા' જેના દ્વારા સચિત્ત, અચિત્ત અને મિશ્ર દ્રવ્યને પ્રાપ્ત કરવાની ભાવના પેદા થાય છે, તે સંજ્ઞાને લોભસંજ્ઞા કહે છે. (૯) 'લોકસંજ્ઞા' મતિજ્ઞાનાવરણ કર્મના ક્ષયોપશમથી શબ્દ અને અર્થને વિષય કરનારી વિશેષ અવબોધ ક્રિયા જેના દ્વારા પ્રકટ થાય છે, તે સંજ્ઞાને લોકસંજ્ઞા કહે છે. (૧૦) 'ઓઘસંજ્ઞા' જેના દ્વારા મતિજ્ઞાનાવરણ કર્મના ક્ષયોપશમથી ઉત્પન્ન થયેલ શબ્દ અને અર્થ આદિને વિષય કરનારી સામાન્ય અવબોધ ક્રિયા પ્રકટ થાય છે, તે સંજ્ઞાને ઓઘસંજ્ઞા કહે છે. અથવા સામાન્ય પ્રવૃત્તિનું નામ ઓઘસંજ્ઞા અને લોકદૃષ્ટિનું નામ લોકસંજ્ઞા છે.

આ દસ સંજ્ઞાઓમાંથી આહારસંજ્ઞા ક્ષુધાવેદનીય કર્મના ઉદયમાં, અને ભયસંજ્ઞા, મૈથુનસંજ્ઞા, પરિગ્રહસંજ્ઞા, ક્રોધસંજ્ઞા, માનસંજ્ઞા, માયાસંજ્ઞા અને લોભસંજ્ઞા, તે સાત

एवं जाव–वेमाणियाणं' एवं यावत् वैमानिकानाम्, एवं नैरयिकादारभ्य वैमानिकपर्यन्तानां दशप्रकाराः आहारादिसंज्ञाः वक्तव्याः ॥

यत्र संज्ञा तत्र वेदना भवतीति वेदना वक्तव्यतामाह– 'नेरइया' इत्यादि। 'नेरइया दसविहं वेयणं पच्चणुभवमाणा विहरंति' नैरयिकाः दशविधां वेदनां प्रत्यनुभवन्तः=वेदयन्तो विहरन्ति=तिष्ठन्ति, तामेव दशविधां वेदनां प्रदर्शयति– 'तंजहा–सीय, उसिणं, खुह, पिवासं, कडु, परज्झं, जर, दाह; भय, सोगं' तद्यथा– १–शीतम्, २–उष्णम्, ३–क्षुधाम्, ४–पिपासाम्, ५–कण्डूम्=खर्जनम्; ६–'परज्झं' इति पारवश्य=परतन्त्रताम्, ७–ज्वरम् कफ–वात–पित्त–वैषम्यप्रयुक्तशारीरिकतापम्, ८–दाहम्=सन्तापम्, ९–भयं-प्रसिद्धम् १०–शोकं-मानसिक सन्तापं प्रत्यनुभवन्तो विहरन्ति, इति पूर्वेण सम्बन्धः॥सू० ३॥

अल्प क्षयोपशम में होती है।

'एवं जाव वेमाणियाणं' नैरयिकसे लेकर वैमानिक देवोंतकके भी यही दश १० प्रकारकी आहार आदि संज्ञाएँ होती हैं। अब सूत्रकार वेदनाकी वक्तव्यताका कथन करते हैं। क्यों कि जहाँ पर संज्ञा होती है वहीं पर वेदना होती है। 'नेरइया दसविहेणं वेयणं पच्चणुभवमाणा विहरंति' नैरयिक जीव दश १० प्रकार की वेदना का अनुभव करते हैं 'तंजहा' जो इस प्रकारसे हैं– 'सीयं, उसिणं, खुह पिवास, कंडुं, परज्झं, जरं, दाहं, भयं, सोगं' शीत १, उष्ण २, क्षुधा ३, पिपासा ४, कण्डू ५, परतन्त्रता ६, ज्वर–कफ, वात, पित्त, वैषम्य जन्य शारीरिक ताव ७, दाह–संताप ८, भय ९, शोक–मानसिक संताप ॥सू० ३॥

સંજ્ઞાઓ મોહનીયકર્મના ઉદયમાં થાય છે લોકસંજ્ઞા જ્ઞાનાવરણ કર્મના ક્ષયોપશમમાં અને ઓઘસંજ્ઞા જ્ઞાનાવરણીય કર્મના અલ્પ ક્ષયોપશમમાં થાય છે

'एवं जाव वेमाणियाणं' નારકોથી લઈને વૈમાનિકો સુધીના જીવોમાં પણ આ દસ સંજ્ઞાઓ જ હોય છે જ્યાં સંજ્ઞાનુ અસ્તિત્વ હોય છે, ત્યાં વેદનાનું પણ અસ્તિત્વ અવશ્ય હોય છે, તે કારણે સૂત્રકાર હવે વેદનાની વક્તવ્યતાનુ કથન કરે છે– 'नेरइया दसविहेणं वेयणं पच्चणुभवमाणा विहरंति' નારક જીવો દસ પ્રકારની વેદનાનો અનુભવ કર્યા કરે છે. (तंजहा) તે ૧૦ પ્રકારો નીચે પ્રમાણે છે– 'सीयं, उसिणं, खुह, पिवासं, कंडु, परज्झं, जर, दाह, भयं, सोगं' (૧) શીત, (૨) ઉષ્ણતા, (૩) ભૂખ, (૪) તૃષા, (૫) ખૂજલી, (૬) પરતંત્રતા, (૭) જ્વર–કફ, વાત પિત આદિથી જનિત તાવ, (૮) દાહ–સંતાપ, (૯) ભય અને (૧૦) શોક–માનસિક સંતાપ આ દશ પ્રકારની વેદનાઓ નારકો ભોગવે છે ॥ સૂ ૩ ॥

पूर्वं वेदना प्रोक्ता, सा च कर्मवशाद् भवति, कर्म च क्रियाविशेषादिति क्रियाधिकारमाह-'से णूणं भंते' इत्यादि ।

मूलम्-'से णूणं भंते! हत्थिस्स य कुंथुस्स य समा चेव अपच्चक्खाणकिरिया कज्जइ? हंता, गोयमा! हत्थिस्स य कुंथुस्स य जाव कज्जइ। से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ-जाव कज्जइ? गोयमा! अविरइं पडुच्च, से तेणट्ठेणं जाव कज्जइ ॥सू.४॥

छाया-अथ नूनं भदन्त! हस्तिनश्च कुन्थोश्च समा एव अप्रत्याख्यानक्रिया क्रियते? हन्त, गौतम! हस्तिनश्च कुन्थोश्च यावत्-क्रियते। तत् केनार्थेन भदन्त! एवमुच्यते-यावत्-क्रियते? गौतम! अविरतिं प्रतीत्य तत् तेनार्थेन यावत्-क्रियते ॥ सू० ४ ॥

'से णूणं भंते' इत्यादि ।

सूत्रार्थ- (से णूणं भंते! हत्थिस्स य कुंथुस्स य समाचेव अपच्चक्खाणकिरिया कज्जइ) हे भदन्त! क्या यह निश्चित है कि हाथी की और कुंथु की अप्रत्याख्यान क्रिया समान ही होती है? (हंता, गोयमा! हत्थिस्स य कुंथुस्स य जाव कज्जइ) हे गौतम! हां यह सत्य है कि हाथीकी और कुंथुकी अप्रत्याख्यान क्रिया समानही होतीहै। (से केणट्ठेणंभंते! एवं वुच्चइ, जाव कज्जइ) हेभदन्त! ऐसा आप किस कारणसे कहते हैं कि हाथी की और कुंथु की अप्रत्याख्यान क्रिया समान ही होती है? (गोयमा) हे गौतम! (अविरइं पडुच्च-से तेणट्ठेणं जाव कज्जइ) मैने ऐसा जो कहा है वह अविरति को

'से णूण भंते!' ઇત્યાદિ–

સૂત્રાર્થ- (से णूण भंते! हत्थिस्स य कुंथुस्स य समाचेव अपच्चक्खाणकिरिया कज्जइ?) હે ભદન્ત! શું એ વાત ખરી છે કે હાથીની અને કીડીની અપ્રત્યાખ્યાની ક્રિયા સમાન જ હોય છે? (हंता, गोयमा!) હા, ગૌતમ! (हत्थिस्स य कुंथुस्स य जाव कज्जइ) એ વાત સાચી છે કે હાથીની અને કીડીની અપ્રત્યાખ્યાની ક્રિયા સમાન જ હોય છે. (से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ, जाव कज्जइ?) હે ભદન્ત! શા કારણે આપ એવું કહો છો કે હાથીની અને કીડીની અપ્રત્યાખ્યાન ક્રિયા સમાન જ હોય છે? (गोयमा!) હે ગૌતમ! (अविरइ पडुच्च से तेणट्ठेण जाव कज्जइ)અવિરતિની અપેક્ષાએ મેં એવું કહ્યું છે.

टीका-'से णूणं भंते ! हत्थिस्स य कुथुस्स य समा चेव अपच्चक्खाण किरिया कज्जइ ?' गौतमः पृच्छति-हे भदन्त ! अथ नूनं निश्चितं किम् हस्तिनश्च कुन्थोश्च समा एव समाना एव अप्रत्याख्यानक्रिया क्रियते= भवति ? भगवानाह-'हंता, गोयमा ! हत्थिस्स य कुंथुस्स य जाव कज्जइ' हे गौतम ! हन्त, सत्यम् हस्तिनश्च कुन्थोश्च यावत्-समाना एव अप्रत्याख्यान-क्रिया क्रियते=भवति। गौतमस्तत्र कारणं पृच्छति- 'से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ जाव कज्जइ ?' हे भदन्त ! तत् केनार्थेन=कथ तावत् एवमुच्यते-

आश्रित करके कहा है। इस कारण हाथी और कुथुकी अप्रत्याख्यान क्रिया समान होती है।

टीकार्थ- पहिले वेदना कही जा चुकी है। यह वेदना कर्म के वश से जीवोंके होती है। कर्म क्रियाविशेषसे होता है। इस लिये सूत्रकारने इस सूत्र द्वारा क्रियाके अधिकारका कथन किया है। इसमें गौतमने प्रभुसे ऐसा पूछा है कि- 'से णूणं भंते ! हत्थिस्स य समाचेव अपच्चक्खाणकिरिया कज्जइ' हे भदन्त ! यह निश्चित है क्या कि हाथीकी और कुथुकी अप्रत्याख्यान क्रिया एकसी होती है ? उत्तरमें प्रभु कहते हैं- 'हंता, गोयमा !' हा, गौतम ! यह निश्चित है कि हाथी की और कुथु की अप्रत्याख्यान क्रिया समान होती है। समान होनेमें गौतम कारण पूछते हैं 'से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ जाव कज्जइ' हे भदन्त ऐसा आप किस कारण से कहते हैं-

હે ગૌતમ ! અવિરતિને કારણે જ હાથીની અને કીડીની અપ્રત્યાખ્યાન ક્રિયા સમાન હોયછે.

ટીકાર્થ- પહેલાં વેદનાનુ નિરૂપણ કરવામાં આવ્યુ તે વેદના કર્મને કારણે જીવોને ભોગવવી પડે છે કર્મ ક્રિયાવિશેષ દ્વારા બંધાય છે તે કારણે સૂત્રકારે આ સૂત્ર દ્વારા ક્રિયાના અધિકારનું કથન કર્યું છે ક્રિયાને અનુલક્ષીને ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને આ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછે છે- 'से णूण भंते ! हत्थिस्स य कुथुस्स य समाचेव अपच्चक्खाणकिरिया कज्जइ ?' હે ભદન્ત ! એ વાત શુ નિશ્ચિત છે કે હાથીની અને કીડીની અપ્રત્યાખ્યાનક્રિયા એક સરખી જ હોય છે ? તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે- 'हंता, गोयमा ! ઇત્યાદિ' હા, ગૌતમ ! એ વાત તો નિશ્ચિત જ છે કે હાથીની અને કીડીની અપ્રત્યાખ્યાન ક્રિયા એક સરખી જ હોય છે. તેનુ કારણ જાણવાની જિજ્ઞાસાથી ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને પૂછે છે કે- 'से केणट्ठेणं भंते ! एव वुच्चइ जाव कज्जइ ?' હે ભદન્ત ! આપ શા કારણે

हस्तिनश्च कुन्थोश्च समाना एव अप्रत्याख्यानक्रिया क्रियते=भवति? भगवानाह–'गोयमा! अविरइं पडुच्च' हे गौतम! अविरतिम् प्रत्याख्यानाभावं प्रतीत्य=अपेक्ष्य हस्तिनश्च कुन्थोश्च समाना एव अप्रत्याख्यानक्रिया भवति, उभयोरेव अविरतेस्तुल्यत्वात्। तदुपसंहरति–'से तेणट्ठेणं जाव कज्जइ' हे गौतम! तत् तेनार्थेन यावत्–हस्तिनश्च कुन्थोश्च समाना एव अप्रत्याख्यानक्रिया क्रियते=भवति ॥सू० ४॥

आधाकर्मभोक्तृबन्धवक्तव्यता

पूर्वं क्रिया प्रोक्ता, साच–आधाकर्माहारोपभोगेन भवतीत्याधाकर्मवक्तव्यता माह–'आहाकम्मं णं भंते' इत्यादि।

मूलम्–आहाकम्मं णं भंते! भुंजमाणे किं बंधइ, किं पकरेइ, किं चिणाइ, किं उवचिणाइ? एवं जहा–पढमे सए नवमे उद्देसए तहा भाणियव्वं, जाव सासए पंडिए, पंडियत्तं असासयं, सेवं भंते! सेवं भंते त्ति' ॥सू० ५॥

॥ सत्तमसयस्स अट्ठमो उद्देसो समत्तो ॥ ७–८ ॥

'कि हाथी की और कुंथु की अप्रत्याख्यान क्रिया समान होती है' इसके उत्तर में प्रभु उनसे कहते हैं 'गोयमा' हे गौतम! 'अविरइं पडुच्च' अविरति–प्रत्याख्यान के अभाव की अपेक्षा करके मैंने ऐसा कहा है कि हाथी की और कुंथु की अप्रत्याख्यान क्रिया समान है। क्यों कि दोनोंमें अविरतिकी तुल्यता है। 'से तेणट्ठेणं जाव कज्जइ' इस कारण पूर्वोक्त रूपसे मैंने कहा है ॥सू० ४॥

એવું કહો છોકે હાથીની અને કીડીની અપ્રત્યાખ્યાન ક્રિયા સમાન હોય છે? તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે– 'गोयमा! હે ગૌતમ! 'अविरइ पडुच्च' અવિરતિ એટલેકે પ્રત્યાખ્યાનના અભાવની અપેક્ષાએ મે એવુ કહ્યુ છે કે હાથીની અને કીડીની અપ્રત્યાખ્યાન ક્રિયા સમાન છે, કારણ કે બન્નેમાં અવિરતિની સમાનતા છે. 'से तेणट्ठेणं जाव कज्जइ' હે ગૌતમ! તે કારણે મે પૂર્વોક્તરીતે કથન કર્યું છે ॥સૂ ૪॥

छाया-आधाकर्म खलु भदन्त ! भुञ्जानः किं बध्नाति किं प्रकरोति ? किं चिनोति ? किमुपचिनोति ? एवं यथा-प्रथमे शते नवमे उद्देशके तथा भणितव्यम्, यावत्-शाश्वतः पण्डितः, पण्डितत्वम् अशाश्वतं, तदेवं भदन्त ! इति ॥सू०५॥

सप्तमशतकस्याष्टम उद्देशः समाप्तः ॥७-८॥

आधाकर्म भोक्तृबन्धवक्तव्यता-

सूत्रार्थ-'आहाकम्मं णं भंते ! भुंजमाणे किं बंधइ, किं पकरेइ, किं चिणाइ, किं उवचिणाइ ?) हे भदन्त ! आधाकर्म दोषसे दूषित आहारको ग्रहण करनेवाला साधु कैसे कर्मका बंध करता है ? प्रकर्षरूपसे क्या करता है ? किसका चय करता है ? किसका उपचय करता है ? (एवं जहा-पढमे सए नवमे उद्देसए तहा भाणियव्वं जाव सासए पंडिए, पंडियत्तं असासयं, सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति) हे गौतम ! जैसा प्रथम शतक में नौवें उद्देशक में कहा है वैसा यहाँ पर भी कहना चाहिये । 'यावत् पंडित शाश्वत हैं, पण्डितपना अशाश्वत है' यहां तक । हे भदन्त ! आपके द्वारा कहा गया यह सब सत्य ही है- हे भदन्त ! आपका यह कथन सर्व सत्य ही है । इस प्रकार कह कर गौतम यावत् अपने स्थानपर विराजमान हो गये ।

टीकार्थ- क्रियाका जो प्रतिपादन किया गया है सो वह क्रिया

આધાકર્મ આહાર ખાનારની બન્ધવક્તવ્યતા-

'आहाकम्मं णं भंते ! भुंजमाणे किं बंधइ ?' ઇત્યાદિ-

સૂત્રાર્થ- (आहाकम्म णं भंते ! भुंजमाणे किं बंधइ, किं पकरेइ, किं चिणाइ, किं उवचिणाइं ?) હે ભદન્ત ! આધાકર્મ દોષથી દૂષિત હોય એવો આહાર ગ્રહણ કરનાર સાધુ કેવાં કર્મનો બંધ કરે છે ? પ્રકર્ષરૂપે શું કરે છે ? શેનો ચય કરે છે ? શેનો ઉપચય કરે છે ? (एवं जहा - पढमे सए नवमे उद्देसए तहा भाणियव्वं जाव सासए पंडिए, पंडियत्तं असासयं) હે ગૌતમ ! આ વિષયને અનુલક્ષીને પહેલા શતકના નવમાં ઉદ્દેશકમાં જે કથન કરવામા આવ્યું છે તે કથન અહીં પણ ગ્રહણ કરવુ. 'પંડિત શાશ્વત છે, પંડિતપણું અશાશ્વત છે,' આ સૂત્રાંશ પર્યન્તનો સુત્રપાઠ ગ્રહણ કરવો. '(सेवं भंते ! सेवं भंते त्ति)' હે ભદન્ત ! આપે જે કહ્યું તે સત્ય છે હે ભદન્ત ! આ વિષયનુ આપે જે પ્રતિપાદન કર્યું તે સર્વથા સત્ય જ છે,' આ પ્રમાણે કહીને મહાવીર પ્રભુને વંદણા નમસ્કાર કરીને ગૌતમ સ્વામી પોતાને સ્થાને બેસી ગયા '

ટીકાર્થ- પહેલા સૂત્રમાં ક્રિયાનુ પ્રતિપાદન કરવામા આવ્યુ છે, તે ક્રિયા

टीका-आहाकम्मं णं भंते ! भुंजमाणे किं बंधइ ? किं पकरेइ ? किं चिणाइ ? किं उपचिणाइ ?' गौतमः पृच्छति-हे भदन्त ! आधाकर्म खलु भुञ्जानः साधुः किम्=कीदृशं कर्म बध्नाति प्रकृतिबन्धमाश्रित्य ?, किं=कीदृश कर्म प्रकरोति=स्थितिबन्धापेक्षया, बद्धावस्थाऽपेक्षया वा ?, किं=कीदृशं कर्म चिनोति=संगृह्णाति अनुभागबन्धापेक्षया, निधत्तावस्थापेक्षया वा ?, किं=कीदृश कर्म उपचिनोति = प्रदेशबन्धापेक्षया निकाचनावस्थया वेति। भगवानाह-'एवं जहा पढमे सए नवमे उद्देसए तहा भाणियव्वं जाव सासए पंडिए, पंडियत्तं असासयं' एवं यथा-प्रथमे शतके नवमे उद्देशके

आधाकर्म आहारके उपभोगसे होती है- अतः सूत्रकारने यहां पर आधाकर्म विषयक वक्तव्यता का कथन किया है- इस में गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है- 'आहाकम्मं णं भंते ! भुंजमाणे किं बंधइ इत्यादि- हे भदन्त ! आधाकर्म दोष से दुष्ट हुए आहार पान का उपयोग करनेवाला साधु प्रकृतिबंध की अपेक्षा से कैसे कर्म का बंध करता है ? स्थितिबंध की अपेक्षासे अथवा बद्धावस्था की अपेक्षा से कर्मको कैसा करता है ? अनुभाग बंध की अपेक्षा से अथवा निधत्तावस्था की अपेक्षा से कैसे कर्म को ग्रहण करता है ? प्रदेशबन्ध की अपेक्षा से अथवा निकाचनावस्था की अपेक्षा से कैसे कर्म का उपचय करता है ? उत्तरमें प्रभु कहते हैं- 'एवं जहा पढमे सए नवमे उद्देसए तहा भाणियव्वं जाव सासए पंडिए, पंडियत्तं असासयं' हे गौतम ! प्रथम शतकमें नौवें उद्देशकमें 'यावत् पण्डित शाश्वत है, पण्डितपना

આધાકર્મ આહારના ઉપયોગથી થાય છે (લાગે છે), તેથી સુત્રકાર આ સૂત્રમાં આધાકર્મવિષયક આહારનુ કથન કરે છે- આ વિષયને અનુલક્ષીને ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે- 'आहाकम्मं णं भंते ! भुंजमाणे किं बंधइ, इत्यादि ?' હે ભદન્ત ! આધાકર્મ દોષથી દૂષિત હોય એવા આહારપાણીનો ઉપયોગ કરનારો સાધુ પ્રકૃતિબંધની અપેક્ષાએ કેવા કર્મનો બંધ કરે છે ? સ્થિતિબંધની અપેક્ષાએ અથવા બદ્ધાવસ્થાની અપેક્ષાએ તે કર્મને કેવું કરે છે ? અનુભાગબંધની અપેક્ષાએ અથવા નિધત્તાવસ્થાની અપેક્ષાએ તે કેવા કર્મને ગ્રહણ કરે છે ? પ્રદેશબંધની અપેક્ષાએ અથવા નિકાચનાવસ્થાની અપેક્ષાએ તે કેવા કર્મનો ઉપચય કરે છે ?

તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે-'एवं जहा पढमे सए नवमे उद्देसए तहा भाणियव्वं जाव सासए पंडिए, पंडियत्तं असासयं' હે ગૌતમ !

भणितं तथा अत्रापि भणितव्यम्, तत्प्रकरणावधिमाह-यावत्-शाश्वतः पण्डितः पण्डितत्वम् अशाश्वतत्वमिति पर्यन्तं यावत्पदेन संग्राह्यम् । तथा च प्रथमशतकस्य नवमोद्देशे-हे गौतम ! आधाकर्म आहारं भुञ्जानः साधुः आयुष्कर्म वर्जयित्वा सप्त कर्मप्रकृतीः शिथिलबन्धनबद्धाः गाढबन्धनबद्धाः प्रकरोति यावत्-अनुपर्यटति संसारचक्रे परिभ्रमति, इत्यारभ्य पण्डितः शाश्वतः, पण्डितत्वमशाश्वतमिति पर्यन्तं सर्वं संग्राह्यम्, अन्ते गौतम आह-'सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति' हे भदन्त ! तदेवं भवदुक्तं सत्यमेव, तदेवं भवदुक्तं सत्यमेव इति ॥सू० ५॥

इति श्री-जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर-पूज्यश्री-घासीलालव्रतिविरचितायां श्रीभगवतीसूत्रस्य प्रमेयचन्द्रिकाख्यायां व्याख्यायां सप्तमशतकस्य अष्टमोद्देशकः समाप्तः ॥७-८॥

अशाश्वत है' यहां तक जैसा कहा गया है- वैसा ही यहां पर कहना चाहिये। तथा-च-प्रथम शतकके नौवें उद्देशकमें हे गौतम ! ऐसा जो कहा है कि जो साधु आधाकर्म दोषसे दूषित आहार को अपने उपयोगमें लाता है वह आयुकर्म को छोडकर शेष सात कर्मप्रकृतियोंको कि जो पहिले शिथिल बंधवाली हो कर बंधी थीं गाढ बंधनसे बद्ध कर बांधता है यावत् संसारचक्रमें परिभ्रमण करता है यहांसे लेकर पण्डित शाश्वत है, पण्डितपना अशाश्वत है यहां तकका पाठ यहां सर्व ग्रहण कर लेना चाहिये। अन्तमें गौतम 'सेव भंते !

પહેલા શતકના નવમાં ઉદ્દેશકમા આ વિષયને અનુલક્ષીને જે કથન કરવામા આવ્યું છે તે અહીં ગ્રહણ કરવું તે કથન કયા સુધી ગ્રહણ કરવું ને પ્રકટ કરતા સૂત્રકાર કહે છે કે 'પંડિત શાશ્વત છે, પંડિતપણુ અશાશ્વત છે,' આ સૂત્રાંશ સુધીનુ કથન ત્યાંથી ગ્રહણ કરવુ. પહેલા શતકના નવમા ઉદ્દેશકમાં આ પ્રમાણે કહ્યુ છે- 'હે ગૌતમ ! જે સાધુ આધાકર્મ દોષથી દૂષિત આહારને પોતાના ઉપયોગમાં લે છે, તે આયુકર્મ સિવાયની સાત કર્મપ્રકૃતિઓ કે જે પહેલા શિથિલ બંધવાળી હતી તેમને ગાઢ બંધનથી બાંધે છે અને સંસારરૂપી સાગરમા પરિભ્રમણ કર્યા કરે છે,' આ સૂત્રપાઠથી શરૂ કરીને 'પંડિત શાશ્વત છે, પંડિતપણું અશાશ્વત છે,' આ સૂત્રપાઠ સુધીનુ સમસ્ત કથન અહી ગ્રહણ કરવુ હવે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુનાં વચનને પ્રમાણભૂત માનીને કહે છે- 'सेवं भंते ! सेवं भंते त्ति' 'હે ભદન્ત ! આપનુ કથન સત્ય છે.

सेवं भंते ! त्ति' हे भगवन् इस विषय में आपने जो प्रतिपादन किया है वह सर्वथा सत्य है वह सर्वथा सत्य है, इस प्रकार कह कर अपने स्थानपर विराजमान हो जाते हैं ॥सू० ५॥

जैनाचार्य श्री घासीलालजी महाराजकृत 'भगवतीसूत्र' की प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याके सातवें शतकके आठवां उद्देशक समाप्त ॥ ७-८ ॥

※

હે ભદન્ત ! આ વિષયનુ આપે જે પ્રતિપાદન કર્યું તે સર્વથા સત્ય જ છે.' આ પ્રમાણે કહીને શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને વંદણા – નમસ્કાર કરીને તેઓ ઉચિત સ્થાને વિરાજમાન થઈ ગયા. ॥ સુ૦ ૫ ॥

જૈનાચાર્ય શ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજકૃત 'ભગવતી' સૂત્રની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના પહેલા શતકનો આઠમો ઉદ્દેશક સમાપ્ત. ૭ ॥ – ૮ ॥

※

सप्तमशतकस्य नवमोद्देशकः ।

सप्तमशतके नवमोद्देशकस्य संक्षिप्तविषयविवरणम्-

असंवृतोऽनगारः बाह्यान् पुद्गलान् अपर्यादाय किम् एकवर्णम् एकरूपम् विकुर्वितुं समर्थः ? इति प्रश्नः । बाह्यान् पुद्गलान् पर्यादायैव एकवर्णम् एक-रूपं विकुर्वितुं समर्थः, इत्युत्तरम् । महाशिलाकण्टकनामसंग्रामवक्तव्यता । महाशिलाकण्टकसंग्रामनामकरणे को हेतुरिति प्रश्नस्य उत्तरम् । महाशिला-कण्टके संग्रामे कियतां लक्षाणां मनुष्याणां संहारः ? इति प्रश्नः । चतुरशीतिः लक्षाणि प्राणिनो हताः, इति समाधानम् । संग्रामभूमौ मृत्वा कुत्र ते उत्पन्नाः ? इति प्रश्नः । प्रायो नरकतिर्यग्योनिकेषु समुत्पन्नाः । रथमुशलसंग्रामवक्तव्यता ।

सातवें शतकके नववां उद्देशक

उद्देशकके विषयोंका संक्षिप्त विवरण—

सप्तमशतकके इस नौवें उद्देशकका विषयविवरण संक्षेपसे इस प्रकारसे हैं असंवृत अनगार बाह्यपुद्गलोंको विना ग्रहण किये क्या एक वर्णवाले, एकरूप की विकुर्वणा करनेके लिये समर्थ है ? ऐसा प्रश्न, बाह्यपुद्गलोंको ग्रहण करके ही एक वर्णवाले एक रूपकी वह विकुर्वणा करनेके समर्थ है ऐसा उत्तर महाशिला कण्टक नामवाले संग्रामकी वक्तव्यता । 'महाशिलाकण्टकसंग्राम 'ऐसे नामके करनेमें क्या हेतु है इस प्रश्नका उत्तर महाशिलाकण्टक संग्राममें कितने लाख मनुष्योंका संहार हुआ ऐसा प्रश्न ८४ लाख प्राणियोंका संहार हुआ ऐसा उत्तर संग्राम भूमिमें मरकर वे प्राणी कहां पर उत्पन्न हुए हैं ऐसा प्रश्न प्रायः वे नरकयोनि और तिर्यग्योनिमें उत्पन्न हुए

સાતમા શતકનો નવમો ઉદ્દેશક

આ ઉદ્દેશકમાં જે વિષયોનું પ્રતિપાદન કરાયું છે તેનું સંક્ષિપ્ત વિવરણ-

પ્રશ્ન- અસંવૃત અણગાર બાહ્ય પુદ્ગલોને ગ્રહણ કર્યા વિના શું એક વર્ણવાળા એક રૂપની વિકુર્વણા કરવાને સમર્થ હોય છે? ઉત્તર-બાહ્ય પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરીનેજ તે એક વર્ણવાળા એક રૂપની વિકુર્વણા કરી શકે છે

'મહાશિલાકંટક' નામના સંગ્રામની વક્તવ્યતા, 'મહાશિલાકંટક' નામ પડવાનું કારણ પ્રશ્ન- 'મહાશિલાકંટક' સંગ્રામમાં કેટલા લાખ માણસોનો સંહાર થયો હતો? ઉત્તર- ૮૪ લાખ જીવોનો સંહાર થયો હતો

પ્રશ્ન- રણસંગ્રામમાં મરીને તે માણસો ક્યાં ઉત્પન્ન થયા છે?

ઉત્તર- મોટે ભાગે તો તેઓ નરકયોનિમાં અને તિર્યંચયોનિમાં ઉત્પન્ન થયા છે

के जितवन्तः ? के च पराजितवन्तः ? इति प्रश्नः । कूणिको राजा शक्र-चमरसाहाय्येन जितवान् । नवमल्लकिनः, नवलेच्छकिनः अष्टादश गणराजाः पराजितवन्तः । रथमुशलसंग्रामनामकरणे हेतुकथनम् । तत्र मनुष्याणां षण्णवतिलक्षसंख्यकानां संहारः । तत्र रथमुशले संग्रामे हताः शूराः स्वर्गं गच्छन्तीति अन्यतीर्थिकानां मतं मिथ्या । नगस्य पौत्रो वरुणः, तस्य रथमुशलसंग्रामगमनसज्जतावक्तव्यता । वरुणस्य अभिग्रहः । युद्धे वरुणस्य अत्यधिकप्रहारः । वरुणस्य युद्धात् परावर्तनम् । तस्य सर्वप्राणातिपातविरमणम् । गन्धोदकपुष्प-

---

हैं ऐसा उत्तर, रथमुशल संग्रामकी वक्तव्यता कौन जीते ? कौन हारे ? ऐसा प्रश्न कूणिक राजा शक्र और चमरकी सहायतासे जयशाली हुआ तथा नवमल्लकी नवलेच्छकी जो कि १८ अठारह गणराजाथे वे पराजित हुए । 'रथमुशल संग्राम' इस तरह के नामकरनेमें हेतु क्या है इसका कथन ९६ लाख मनुष्योंका इस संग्राममें विनाश हुआ है ऐसा कथन इस रथमुशल संग्राममें मरे हुए मनुष्य कहां पर उत्पन्न हुए ऐसा प्रश्न इनमें १८ हजार मनुष्य एक मछली की कुक्षिमें उत्पन्न हुए ऐसा कथन संग्राममें मरे हुए शूरवीर स्वर्गमें जाते हैं ऐसा अन्य तीर्थिकों का कथन मिथ्या है ऐसा कथन नगका पौत्र वरुण है ऐसा कथन इसके रथमुशल संग्राम में जानेकी तैयारीका कथन वरुणके अभिग्रहका कथन युद्धमें वरुणके अत्यधिक प्रहारका कथन वरुणका युद्धसे लौटनेका कथन इसके सर्व प्राणातिपात विर-

---

રથમુશલ સંગ્રામની વક્તવ્યતા- 'તેમાં કોનો વિજય થયો અને કોની હાર થઈ ?' એવો પ્રશ્ન ઉત્તર- કૂણિક રાજા, શક્ર અને ચમરની સહાયતાથી વિજેતા થયા તથા નવમલ્લકી ગણરાજાઓ અને નવ લિચ્છવી ગણરાજાઓ, એમ જે ૧૮ ગણરાજાઓ હતા તેમનો પરાજય થયો. 'રથમુશલ સંગ્રામ' આવું નામ પડવાનાં કારણોનુ કથન.

આ સંગ્રામમાં ૯૬ લાખ માણસોનો સંહાર થયો હતો એવું કથન.

પ્રશ્ન- 'તે રથમુશલ સંગ્રામમાં માર્યા ગયેલાં મનુષ્યો ક્યાં ઉત્પન્ન થયાં હતાં ?

ઉત્તર- તેમાથી ૧૮ હજાર મનુષ્યો મરીને એક માછલીની કુક્ષિમાં ઉત્પન્ન થયા હતા, એવું કથન સંગ્રામમાં માર્યા જનારા શૂરવીરો સ્વર્ગમા જાય છે, એવું અન્યતીર્થિકોનુ મંતવ્ય અસત્ય છે એવું પ્રતિપાદન નાગનો પૌત્ર વરુણ હતો એવું કથન, રથમુશળ સંગ્રામમાં જવા માટેની તેની તૈયારીનું કથન, વરુણના અભિગ્રહનુ કથન, યુદ્ધમાં વરુણને ઉંડા જખમ થવાનુ કથન, વરુણનું યુદ્ધમાંથી પાછા ફરવાનુ કથન.

वृष्टिवर्णनम् । वरुणो मृत्वा कुत्रोत्पन्नः ? । वरुणो देवलोकात् प्रच्युत्य मोक्षं प्राप्स्यति । वरुणस्य मित्र मृत्वा कुत्र जगाम ? । वरुणस्य मित्रं ततः कुत्र गमिष्यति इति ।

प्रमत्तसाधुवक्तव्यता ।

अष्टमोद्देशकान्ते अनगारवक्तव्यता निरूपिता, अथ नवमोद्देशकारम्भे अनगारविशेषवक्तव्यतामाह–'असंवुडे णं भंते !' इत्यादि ।

मूलम्–असंवुडेणं भंते ! अणगारे बाहिरए पोग्गले अपरियाइत्ता पभू एगवण्णं एगरूवं विउव्वित्तए ? णो इणट्ठे समट्ठे । असंवुडे णं भंते ! अणगारे बाहिरए पोग्गले परियाइत्ता पभू एगवण्णं एगरूवं विउव्वित्तए ? हंता, पभू । से भंते ! किं इहगए पोग्गले परियाइत्ता विउव्वइ, तत्थगए पोग्गले परियाइत्ता विउव्वइ । एवं एगवन्नं अणेगरूवं, चउभंगो जहा छट्ठसए नवमे उद्देसए तहा इहावि भाणियव्वं, नवरं अणगारे इहगए, इहगए चेव पोग्गले परियाइत्ता विउव्वइ, सेसं तं चेव, जाव–लुक्खपोग्गलं निद्धपोग्गलत्ताए परिणामेत्तए? हंता, पभू ! से भंते ! किं इहगए पोग्गले परियाइत्ता, जाव नो अण्णत्थगए पोग्गले परियाइत्ता परिणामेइ ॥ सू० १ ॥

मणका गंधोदकपुष्पवृष्टिका वर्णन वरुण मरकर कहां उत्पन्न हुआ है ऐसा प्रश्न । वरुण देवलोकसे चवकर मोक्ष प्राप्त करेगा ऐसा वर्णन वरुणका मित्र मरकर कहां गया तथा वरुणका मित्र वहांसे फिर कहां जावेगा ऐसा कथन ।

તેના સર્વ પ્રાણાતિપાત વિરમણનું કથન ગંધોદક (સુગંધયુક્ત જળ) અને પુષ્પવૃષ્ટિનું વર્ણન 'વરુણ મરીને ક્યાં ઉત્પન્ન થશે ?' એવો પ્રશ્ન. ઉત્તર– વરુણ ચ્યવીને મોક્ષ પ્રાપ્ત કરશે. 'વરુણનો મિત્ર મરીને ક્યાં ગયો અને ત્યાંથી પણ ફરી ક્યાં જશે, આ વિષયનું કથન.

छाया-असंवृतः खलु भदन्त ! अनगारः बाह्यान् पुद्गलान् अपर्यादाय प्रभुः एकवर्णम् एकरूपं विकुर्वितुम् ? नायमर्थः समर्थः, असंवृतः खलु भदन्त ! अनगारः बाह्यान् पुद्गलान् पर्यादाय प्रभुः एकवर्णम् एकरूपं विकुर्वितुम् ? हन्त, प्रभुः । स भदन्त ! किम् इहगतान् पुद्गलान् पर्यादाय विकुर्वति, तत्रगतान्,

प्रमत्तसाधुवक्तव्यता-

'असवुडेणं भंते ! अणगारे' इत्यादि ।

सूत्रार्थ-(असवुडेणं भंते ! अणगारे बाहिरए पोग्गले अपरियाइत्ता पभू एगवन्नं एगरूवं विउव्वित्तए) हे भदन्त ! असवृत अनगार प्रमत्त साधु बाहरके पुद्गलोंको ग्रहण किये विना एकवर्णवाले रूपकी विकुर्वणा कर सकता है क्या ? (णो इणट्ठे समट्ठे) हे गौतम ! यह अर्थ समर्थ नहीं है । (असवुडे णं भंते ? अणगारे बाहिरए पोग्गले परियाइत्ता पभू एगवण्ण एगरूवं जाव) हे भदन्त ! असंवृत अनगार बाहरके पुद्गलोंको ग्रहण करके एकवर्णवाले एकरूपकी विकुर्वणा कर सकता है क्या ? (हंतापभू) हां गौतम ! ऐसा वह कर सकता है । (से भते ! किं इहगए पोग्गले परियाइत्ता विउव्वइ, तत्थगए पोग्गले परियाइत्ता विउव्वइ अण्णत्थगए

પ્રમત્ત સાધુની વકતવ્યતા-

'असंवुडे णं भंते ! अणगारे' ઇત્યાદિ-

सूत्रार्थ- 'असंवुडे णं भंते ! अणगारे बाहिरए पोग्गले अपरियाइत्ता पभू एगवन्नं एगरूवं विउव्वित्तए ?) હે ભદન્ત ! અસંવૃત અણુગાર (પ્રમત્ત સાધુ) બહારના પુદ્‌ગલોને ગ્રહણ કર્યા વિના શુ એક વર્ણવાળા એક રૂપની વિકુર્વણા કરી શકે છે ? (णो इणट्ठे समट्ठे) હે ગૌતમ ! એવુ સંભવી શકતું નથી (असंवुडे णं भंते ! अणगारे बाहिरए पोग्गले परियाइत्ता पभू एगवण्णं एगरूव जाव) હે ભદન્ત ! અસંવૃત અણુગાર શું બહારના પુદ્‌ગલોને ગ્રહણ કરીને એક વર્ણવાળા એક રૂપની વિકુર્વણા કરી શકે છે ખરો ? (हंता, पभू) હા, ગૌતમ ! બાહ્ય પુદ્‌ગલોને ગ્રહણ કરીને તે એવું કરી શકે છે. (से भंते ! किं इहगए पोग्गले परियाइत्ता विउव्वइ, तत्थगए पोग्गले परियाइत्ता विउव्वइ, अण्णत्थगए पोग्गले परियाइत्ता विउव्वइ ?) હે ભદન્ત ! તે અસંવૃત અણુગાર શું મનુષ્યલોકમાં રહેલા પુદ્‌ગલોને ગ્રહણ કરીને વિકુર્વણા કરે છે ? કે ત્યાં રહેલા (વિકુર્વણા કરીને જ્યાં જવાનું હોય તે ક્ષેત્રના) પુદ્‌ગલોને ગ્રહણ કરી વિકુર્વણા કરે છે ? કે તે બન્ને સ્થાનો સિવાયના કોઇ

पुद्गलान् पर्यादाय विकुर्वति, अन्यत्रगतान् पुद्गलान् पर्यादाय विकुर्वति? गौतम! इहगतान् पुद्गलान् पर्यादाय विकुर्वति, नो तत्रगतान् पुद्गलान् पर्यादाय विकुर्वति, नो अन्यत्रगतान् पुद्गलान् पर्यादाय विकुर्वति, एवम् एकवर्णम् अनेकरूपं चत्वारोभङ्गाः, यथा षष्ठशते नवमे उद्देशके तथा इहापि भणितव्यम्, नवरम् अनगारः इहगतः इहगतांश्चैव पुद्गलान् पर्यादाय

पोग्गले परियाइत्ता विउव्वइ) हे भदन्त ! वह असंवृत-अनगार क्या मनुष्यलोकमें रहे हुए पुद्गलोंको ग्रहण करके विकुर्वणा करता है? या तत्रगत विकुर्वणा करके जहां पर उसे जाना है वहां के पुद्गलोंको ग्रहण करके वह विकुर्वणा करता है? या इन दोनों स्थानोंसे अन्यत्र रहे हुए पुद्गलोंको ग्रहण करके विकुर्वणा करता है? (गोयमा) हे गौतम! (इह गए पोग्गले परियाइत्ता विउव्वइ, णो तत्थगए पोग्गले परियाइत्ता विउव्वइ, णो अण्णत्थगए पोग्गले परियाइत्ता विउव्वइ) वह असंवृत अनगार मनुष्यलोकगत पुद्गलोंको ग्रहण करके विकुर्वणा करता है तत्रगत जहां पर उसे जाना है वहां के पुद्गलोंको ग्रहण करके विकुर्वणा नहीं करता है और न अन्यत्रगत पुद्गलोंको ग्रहण करके विकुर्वणा करता है। (एव एगवन्नं अणेगरूवं चउभंगो जहा छट्ठसए नवमे उद्देसए तहा इहावि भाणियव्वं नवरं अणगारे इहगयं इहगए चेव पोग्गले परियाइत्ता विउव्वइ) इसी तरहसे एकवर्ण वाले अनेकरूप आदिकों की विकुर्वणा करनेके विषयमें चार भंग कर लेना चाहिये। ये चार भंग जैसे छठे शतकके नौवें उद्देशकमें कहे गये हैं वैसे ही यहां

અન્ય સ્થાનમાં રહેલા પુદ્‌ગલોને ગ્રહણ કરીને વિકુર્વણા કરે છે? (गोयमा!) હે ગૌતમ! (इहगए पोग्गले परियाइत्ता विउव्वइ, णो तत्थगए पोग्गले परियाइत्ता विउव्वइ, णो अण्णत्थगए पोग्गले परियाइत्ता विउव्वइ) તે અસંવૃત અણગાર મનુષ્યલોકગત પુદ્‌ગલોને ગ્રહણ કરીને જ વિકુર્વણા કરે છે, જ્યાં તેને જવાનું હોય છે ત્યાંના પુદ્‌ગલોને ગ્રહણ કરીને વિકુર્વણા કરતો નથી, અને અન્યત્રગત પુદ્‌ગલોને ગ્રહણ કરીને પણ વિકુર્વણા કરતો નથી (एवं एगवण्णं अणेगरूवं चउभंगो-जहा छट्ठसए नवमे उद्देसए तहा इहा वि भाणियव्व-नवर-अणगारे इहगयं इहगए चेव पोग्गले परियाइत्ता विउव्वइ) એ જ પ્રમાણે એક વર્ણવાળાં અનેક રૂપોની વિકુર્વણા કરવાના વિષયમાં ચાર ભંગ (વિકલ્પ) બનાવવા જોઈએ છઠ્ઠા શતકના નવમા

विकुर्वति, शेषं तदेव, यावत्-रूक्षपुद्गलं स्निग्धपुद्गलतया परिणमयितुम् ? हन्त, प्रभुः, स भदन्त ! किम् इहगतान् पुद्गलान् पर्यादाय, यावत्-नो अन्यत्रगतान् पुद्गलान् पर्यादाय परिणमयति ॥सू. १॥

टीका 'असंवुडे णं भंते ! अणगारे बाहिरए पोग्गले अपरियाइत्ता पभू एगवन्नं एगरूवं विउव्वित्तए ? गौतमः पृच्छति-हे भदन्त ! असंवृतः प्रमत्तः

पर कहना चाहिये विशेषता केवल इतनी ही है कि इहलोकस्थित पुद्गलोंको ही ग्रहण करके विकुर्वणा करता है। 'सेसं तं चेव जाव लुक्खपोग्गलं निद्धपोग्गलत्ताए परिणामेत्तए ? हंता पभू, से भंते ! किं इहगए पोग्गले परियाइत्ता, जाव नो अण्णत्थगए पोग्गले परियाइत्ता, परिणामेइ) बाकी का कथन उसी तरहसे 'यावत् रूक्ष पुद्गलों को स्निग्ध पुद्गलोंके रूपमें वह परिणमानेके लिये समर्थ है ? हां समर्थ है। तो हे भदन्त ! वह क्या इहगत पुद्गलोंको ग्रहण करके परिणमाने के लिये समर्थ है यावत् अन्यत्रगत पुद्गलोंको ग्रहण करके परिणमाने के लिये समर्थ है यावत् अन्यत्रगत पुद्गलोंको ग्रहण करके परिणमानेके लिये वह समर्थ नहीं है' यहांतकका जानना चाहिये।

टीकार्थ-अष्टम उद्देशकके अन्तमें अनगार संबंधी वक्तव्यता कही गई है। अब इस नौवें उद्देशकके प्रारंभमें सूत्रकारने अनगारकी विशेष वक्तव्यताका कथन किया है इसमें गौतमने प्रभुसे ऐसा पूछा

ઉદ્દેશકમાં કહ્યા પ્રમાણે જ ચાર ભંગ અહીં પણ કહેવા જોઇએ અણગાર વિષયક ચાર ભંગોમા આટલી જ વિશેષતા છે કે 'આ લોકમાં રહેલો અણગાર આ લોકમાં રહેલાં પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરીને જ વિકુર્વણા કરે છે' એવું કથન અહીં ગ્રહણ કરવું. 'सेसं तंचेव जाव लुक्खपोग्गलं निद्धपोग्गलत्ताए परिणामेत्तए ?' हंता, पभू' से भंते ! किं इहगए पोग्गले परियाइत्ता जाव नो अण्णत्थगए पोग्गले परियाइत्ता परिणामेइ' બાકીનુ સમસ્ત કથન એ જ પ્રમાણે ગ્રહણ કરવું. 'શું રૂક્ષ પુદ્ગલોને સ્નિગ્ધ પુદ્ગલો રૂપે પરિણમાવવાને તે સમર્થ છે? હા, સમર્થ છે તો હે ભદન્ત ! શું તે આલોકગત પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરીને પરિણમાવવાને સમર્થ છે, (યાવત્) અન્યત્રગત પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરીને પરિણમાવવાને સમર્થ નથી', અહીં સુધીનું સમસ્ત કથન ગ્રહણ કરવું જોઇએ.

ટીકાર્થ- આઠમા ઉદ્દેશકને અન્તે સૂત્રકારે અણગારની વકતવ્યતાનું કથન કર્યું છે હવે આ નવમા ઉદ્દેશકના પહેલા સૂત્રમાં તેઓ અણગારની વિશેષ વકતવ્યતાનું

सन् वैक्रिय लब्धिमान् खलु अनगारः=साधुः बाह्यान् आत्मप्रदेशेभ्यो बहिर्देशस्थितान् पुद्गलान् अपर्यादाय=अगृहीत्वा एकवर्णम् एकरूपम् विकुर्वितुं विकुर्वणया निष्पादयितुं प्रभुः समर्थो भवति किम्? भगवानाह-'णो इणट्ठे समट्ठे' हे गौतम! नायमर्थः समर्थः, वैक्रियलब्धिमान् प्रमत्तोऽनगारः बाह्यान् पुद्गलान् अपर्यादाय एकवर्णम् एकरूपम् विकुर्वितुं न समर्थः, इति भावः। गौतमः पृच्छति-'असंवुडे णं भंते! अणगारे बाहिरए पोग्गले परियाइत्ता पभू एगवण्णं एगरूवं विउव्वित्तए?' हे भदन्त! असंवृतः=प्रमत्तः खलु वैक्रियलब्धिमान अनगारः बाह्यान आत्मप्रदेशेभ्यो बहिः स्थितान पुद्गलान्

है कि असंवुडेणं भंते! अणगारे' हे भदन्त? जो अनगार असंवृत होता है प्रमत्त होता हुआ वैक्रियलब्धिवाला होता है, वह बाह्य आत्मप्रदेशोंसे बहिर्देशमें स्थित हुए पुद्गलोंको नहीं ग्रहण करके क्या एक वर्णवाले एकरूपकी विकुर्वणा द्वारा निष्पत्ति कर सकनेके लिये समर्थ है? इसके उत्तरमें प्रभु उनसे कहते हैं 'णो इणट्ठे समट्ठे' हे गौतम! यह अर्थ योग्य नहीं है अर्थात् वैक्रियलब्धिवाला प्रमत्त अनगार बाह्य पुद्गलोंको ग्रहण किये विना एकवर्णवाले एकरूपकी विकुर्वणा करनेके लिये समर्थ नहीं है। अब गौतमस्वामी प्रभुसे ऐसा पूछते हैं कि असंवुडे णं भंते! अणगारे बाहिरए पोग्गले परियाइत्ता पभू एगवण्णं एगरूवं जाव' वैक्रियलब्धिवाला प्रमत्त अनगार आत्मप्रदेशोंसे बाहर स्थित पुद्गलोंको ग्रहण करके एक वर्ण-

કથન કરે છે- ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે-असंवुडे णं भंते! अणगारे' ઇત્યાદિ- હે ભદન્ત! જે અણગાર અસંવૃત હોય છે-પ્રમત્ત હોય છે, અને વૈક્રિય લબ્ધિવાળો હોય છે, તે શું બાહ્ય (આત્મ પ્રદેશોની બહારના ક્ષેત્રમાં રહેલા) પુદ્ગલોને ગ્રહણ કર્યા વિના એક વર્ણવાળા એક રૂપની વિકુર્વણા કરી શકવાને સમર્થ હોય છે ખરો?

મહાવીર પ્રભુ તેનો જવાબ આપતા કહે છે- 'णो इणट्ठे समट्ठे' હે ગૌતમ! એવું સંભવી શકતું નથી એટલે કે વૈક્રિય લબ્ધિવાળો પ્રમત્ત અણગાર બાહ્ય પુદ્ગલોને ગ્રહણ કર્યા વિના એક વર્ણવાળા એક રૂપની વિકુર્વણા કરી શકવાને સમર્થ હોતો નથી.

ગૌતમ સ્વામીનો બીજો પ્રશ્ન- 'असंवुडेण भंते! अणगारे बाहिरए पोग्गले परियाइत्ता पभू एगवण्णं एगरूवं जाव' હે ભદન્ત! વૈક્રિય લબ્ધિવાળો પ્રમત્ત અણગાર આત્મપ્રદેશોની બહારના પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરીને એક વર્ણવાળા એક રૂપની,

पर्यादाय = गृहीत्वा एकवर्णम् एकरूपं विकुर्वितुं प्रभुः समर्थः किम्? भगवानाह–'हंता, पभू' हे गौतम! हन्त, सत्यम् वैक्रियलब्धिमान् प्रमत्तोऽनगारः बाह्यान् पुद्गलान् पर्यादाय एकवर्णम् एकरूपम् विकुर्वितुं समर्थः। गौतमः पृच्छति–से भंते! किं इहगए पोग्गले परियाइत्ता विउव्वइ?' हे भदन्त! स खलु वैक्रियलब्धिमान प्रमत्तोऽनगारः किम् इहगतान प्रष्टुः गौतमादेरपेक्षया इह शब्दवाच्यो मनुष्यलोकः तत्रगतान् स्वपार्श्वस्थितान् इत्यर्थः पुद्गलान् पर्यादाय गृहीत्वा विकुर्वति? विकुर्वणां

वाले एकरूपकी यावत् एकवर्णवाले अनेकरूपोंकी, अनेक वर्णवाले एकरूपकी, अनेकवर्णवाले अनेकरूपोंकी विकुर्वणा द्वारा निष्पत्ति करनेके लिये समर्थ है क्या? इसके उत्तरमें प्रभु उनसे कहते हैं 'हंता, गोयमा! पभू' हां गौतम! ऐसा सत्य है वैक्रियलब्धिवाला अनगार प्रमत्तसाधु बाह्यपुद्गलोंको ग्रहण करके एक वर्णवाले एक-रूपकी, एकवर्णवाले अनेकरूपोंकी, अनेकवर्णवाले एकरूपकी तथा अनेकवर्णोंवाले अनेकरूपोंकी विकुर्वणा द्वारा निष्पत्ति करनेके लिये समर्थ है। अब गौतमस्वामी प्रभुसे ऐसा पूछते हैं कि 'से भंते! किं इहगए पोग्गले परियाइत्ता विउव्वइ?' हे भदन्त! वह वैक्रिय-लब्धिवाला प्रमत्त अनगार इहगत पूछनेवाले गौतम आदिकी अपेक्षा से अपने पासमें रहे हुए पुद्गलोंको ग्रहण करके विकुर्वणा करता है क्या? या 'तत्थगए पोग्गले परियाइत्ता विउव्वइ' वैक्रियलब्धिसे विकुर्वणा करके जहां पर वह जावेगा वहां पर रहे हुए पुद्गलोंको

એક વર્ણવાળા અનેક રૂપોની, અનેક વર્ણવાળા એક રૂપની અને અનેક વર્ણવાળા અનેક રૂપોની, વિકુર્વણા દ્વારા રચના કરવાને શું સમર્થ હોય છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર- हंता, गोयमा! पभू હા, ગૌતમ! વૈક્રિય લબ્ધિ-વાળો અસંવૃત અણુગાર (પ્રમત્ત સાધુ) બાહ્ય પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરીને એક વર્ણવાળા એક રૂપની, એક વર્ણવાળા અનેક રૂપોની, અનેક વર્ણવાળા એક રૂપની અને અનેક વર્ણવાળા અનેક રૂપોની વિકુર્વણા દ્વારા રચના કરવાને સમર્થ હોય છે

ગૌતમ સ્વામીનો ત્રીજો પ્રશ્ન- 'से भंते! किं इहगए पोग्गले परियाइत्ता विउव्वइ?' હે ભદન્ત! શું તે પ્રમત્ત અણુગાર અહીં રહેલા-પૂછનાર ગૌતમ આદિની અપેક્ષાએ તેમની પાસે રહેલાં-પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરીને વિકુર્વણા કરે છે? કે 'तत्थगए पोग्गले परियाइत्ता विउव्वइ?' વૈક્રિયલબ્ધિ દ્વારા વિકુર્વણા કરીને જ્યાં તેને

करोति ? किंवा 'तत्थगए पोग्गले परियाइत्ता विउव्वइ' तत्रगतान्=वैक्रियलब्ध्या विकुर्वणां कृत्वा यत्र गमिष्यति तत्रस्थितान् पुद्गलान् पर्यादाय गृहीत्वा विकुर्वति ? किंवा 'अण्णत्थगए पोग्गले परियाइत्ता विउव्वइ ?' अन्यत्रगतान् उक्तस्थानद्वयाद्न्यत्र व्यत्रस्थितान् पुद्गलान् पर्यादाय गृहीत्वा विकुर्वति ? भगवानाह-'गोयमा ! इहगए पोग्गले परियाइत्ता विउव्वइ' हे गौतम ! वैक्रियलब्धिमान् प्रमत्तोऽनगारः इहगतान् एतल्लोकस्थितानेव पुद्गलान् पर्यादाय विकुर्वति, 'णो तत्थगए पोग्गले परियाइत्ता विउव्वइ' नो तत्रगतान् पुद्गलान् पर्यादाय गृहीत्वा विकुर्वति, 'णो अण्णत्थगए पोग्गले परियाइत्ता विउव्वइ' नो वा अन्यत्रगतान् उक्तस्थानद्वयातिरिक्तस्थानस्थितान् पुद्गलान् पर्यादाय विकुर्वति, 'एवं एगवण्णं अणेगरूवं चउभंगो' एवम्=पूर्वोक्तैकवर्णैक-

ग्रहण करके विकुर्वणा करता है ? या 'अण्णत्थगए पोग्गले परियाइत्ता विउव्वइ' इन दोनों स्थानोंसे भिन्न स्थानमें रहे हुए पुद्गलोंको ग्रहण करके वह विकुर्वणा करता है ? इसके उत्तरमें प्रभु कहते हैं कि 'गोयमा' हे गौतम ! 'इहगए पोग्गले परियाइत्ता विउव्वइ' वैक्रियलब्धिवाला प्रमत्त अनगार इस लोकस्थित ही पुद्गलोंको ग्रहण करके विकुर्वणा करता है । 'णो तत्थगए पोग्गले परियाइत्ता विउव्वइ' तत्रगत पुद्गलोंको विकुर्वणा करके जहां पर उसे जाना है वहांके स्थानके पुद्गलोंको ग्रहण करके वह विकुर्वणा नहीं करता हैं और' णो अण्णत्थगए पोग्गले परियाइत्ता विउव्वइ' न अन्यत्रगत उक्तस्थानद्वयसे अतिरिक्त स्थानमें स्थित हुए पुद्गलोंको ग्रहण करके वह विकुर्वणा करता है । 'एवं एगवण्णं अणेगरूवं चउभंगो' पूर्वोक्त

જવાનુ હોય છે, તે ક્ષેત્રના પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરીને વિકુર્વણા કરે છે ? કે 'अण्णत्थगए पोग्गले परियाइत्ता विउव्वइ ?' તે બન્ને સ્થાનોથી ભિન્ન સ્થાનમાં રહેલાં પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરીને વિકુર્વણા કરે છે ?

તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે- 'गोयमा !' હે ગૌતમ ! 'इहगए पोग्गले परियाइत्ता विउव्वइ' વૈક્રિય લબ્ધિવાળો પ્રમત્ત અણગાર આ લોકમાં રહેલા પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરીને જ વિકુર્વણા કરે છે 'णो तत्थगए पोग्गले परियाइत्ता विउव्वइ' તત્રગત પુદ્ગલોને (વિકુર્વણા કરીને તેને જ્યાં જવાનુ હોય તે સ્થાનનાં પુદ્ગલોને) ગ્રહણ કરીને તે વિકુર્વણા કરતો નથી, અને 'णो अण्णत्थगए पोग्गले परियाइत्ता विउव्वइ' અન્યત્રગત (ઉપર્યુક્ત બન્ને સ્થાનો સિવાયના સ્થાનના) પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરીને પણ તે પ્રમત્ત અણગાર વિકુર્વણા કરતો નથી.

रूपवदेव एकवर्णम् अनेकरूप-मित्यादिरीत्या चत्वारो भङ्गाः कर्त्तव्याः, ते यथा - एकः पूर्वोक्तः-एकवर्णम् - एकरूपम् इति प्रथमः १, एकवर्णम् अनेकरूपम्, इति द्वितीयो भङ्गः २। अनेकवर्णम् एकरूपम्, इति तृतीयो भङ्गः ३। अनेकवर्णम्-अनेकरूपम्, इति चतुर्थो भङ्गः ४। एवंरूपेण विकुर्वति ? तदेवाह-'जहा छट्ठसए नवमे उद्देसए तहा इहावि भाणियव्वं' यथा षष्ठशतके नवमे उद्देशके चतुर्भङ्गया एकवर्णम् एकरूपमित्यादि रूपया विकुर्वति इति भणितं तथा इहापि अत्रापि भणितव्यम्, किन्तु 'नवरं अणगारे इहगए इहगए चेव पोग्गले परियाइत्ता विउव्वइ' नवरं विशेषः पुनरेतावानेव यत्-

एकवर्णवाले एकरूपकी तरहसे ही एकवर्णवाले अनेकरूपादिकों के विषयके चारभंग करना चाहिये वे इस प्रकारसे हैं एकवर्णवाला एकरूप यह पूर्वोक्त प्रथमभंग तो है ही, एक वर्णवाले अनेकरूप यह द्वितीयभंग है। अनेक वर्णवाला एकरूप यह तृतीय भंग है और अनेकवर्णवाले अनेकरूप यह चतुर्थ भंग है। इस चारभंगरूप से वह वैक्रियलब्धिवाला प्रमत्त अनगार विकुर्वणा कर सकता है। इसी बात की पुष्टिके लिये 'जहा छट्ठसए नवमे उद्देसए तहा इहावि भाणियव्वं' यह कहा है कि जिस प्रकारसे छठे शतकके नौवे उद्देशकमें प्रमत्त अनगार एकवर्णवाले एकरूपकी इत्यादि रूप चतुर्भंगी से विकुर्वणा करता है ऐसा कहा गया है, उसी प्रकार से यहां पर भी कहना चाहिये। परन्तु यहां पर उस कथन से यही विशेषता है कि वहां

'एवं एगवण्णं अणेगरूवं चउभंगो' એક વર્ણવાળા એક રૂપની જેમ જ એક વર્ણવાળાં અનેક રૂપાદિના વિષયમાં ચાર ભંગ બનાવવા જોઇએ. તે ચાર ભંગ આ પ્રમાણે સમજવા- (૧) એક વર્ણવાળું એક રૂપ (૨) એક વર્ણવાળાં અનેક રૂપ, (૩) અનેક વર્ણવાળું એક રૂપ અને (૪) અનેક વર્ણવાળાં અનેક રૂપો. આ ચાર ભંગમાના પહેલા ભગ વિષયક આલાપકો તો ઉપર આપવામાં આવી ગયા છે. એ જ પ્રમાણે બાકીના ભગોને અનુલક્ષીને પણ આલાપકો બનાવી શકાય છે. એ જ વાતને વધારે સ્પષ્ટ કરવા માટે સૂત્રકાર કહે છે કે 'जहा छट्ठसए नवमे उद्देसए तहा इहा वि भाणियव्वं' જેવી રીતે છઠ્ઠા શતકના નવમાં ઉદ્દેશકમાં એક વર્ણવાળા એક રૂપની, એક વર્ણવાળા અનેક રૂપોની, અનેક વર્ણવાળા એક રૂપની અને અનેક વર્ણવાળા અનેક રૂપોની વિકુર્વણા કરવારૂપ ચાર ભગનુ કથન કરવામાં આવ્યું છે, એ જ પ્રકારનુ કથન અહીં પણ કરવું જોઇએ. પણ ત્યાં જે કથન કરવામાં આવ્યું છે

अनगारः इहगतश्चैव मनुष्यलोकस्थित एव इहगतान् एतल्लोकस्थितान् पुद्गलान् पर्यादाय=गृहीत्वा विकुर्वति। एवं चैतस्मिन् शतके अनगार इहगतान् पुद्गलान् आदाय विकुर्वति तत्र तु देवः तत्रगतान् पुद्गलान् आदाय इति, 'सेसं तं चेव जाव लुक्खपोग्गलं निद्धपोग्गलत्ताए परिणामेत्तए ? शेषं तदेव षष्ठशतकस्य नवमोदेशकवदेव यावत्-वैक्रियलब्धिमान् प्रमत्तोऽनगारः बाह्यान् पुद्गलान् पर्यादाय कृष्णवर्णं नीलवर्णतया, नीलवर्णं कृष्णवर्णतया कृष्णं रक्ततया, रक्तं कृष्णतया, यावत् शुक्लतया परिणमयितुं समर्थः ? एवं यावत्-रूक्षपुद्गलं स्निग्धपुद्गलतया,

पर देव संबंधी विकुर्वणा करने का कथन किया गया है- सो उसमें वह देव देवलोक स्थित पुद्गलोंको ग्रहण करके विकुर्वणा करता है ऐसा कहा है और यहां पर प्रमत्त अनगार इहलोकस्थित पुद्गलोंको ग्रहण करके विकुर्वणा करता है ऐसा कहा है- सो उस कथन में और इस कथन में यही विशेषता है 'सेसं तं चेव-जाव लुक्खपोग्गलं निद्धपोग्गलत्ताए परिणामित्तए' बाकी का सब कथन पहिला ही जैसा है। अर्थात् छठे शतक के नौवें उद्देशक के समान ही है। यहां यावत् पद से ऐसा पाठ ग्रहण किया गया है कि गौतम ने प्रभु से ऐसा प्रश्न किया है कि भदन्त! वैक्रियलब्धिवाला प्रमत्त अनगार बाह्य पुद्गलों को ग्रहण करके कृष्णवर्ण को नीलवर्ण के रूप में, नीलवर्ण को कृष्णवर्ण के रूप में, कृष्णवर्ण को रक्तवर्ण के रूप में, रक्तवर्ण को कृष्णवर्ण के रूप में यावत् शुक्लवर्ण के रूप में परिण-

તે દેવની વિકુર્વણાના વિષયમાં કરવામાં આવ્યું છે, અહીં જે કથન કરવાનું છે તે પ્રમત્ત અણુગારની વિકુર્વણાના વિષયમાં કરવાનું છે ત્યાં તે દેવ દેવલોકગત પુદ્ગલો ગ્રહણ કરીને વિકુર્વણા કરે છે, એમ કહ્યું છે, તેને ઠેકાણે અહિ પ્રમત્ત અણુગાર આ લોકના પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરીને વિકુર્વણા કરે છે એમ કહેવું જોઈએ તે બન્ને કથન વચ્ચે આટલો જ તફાવત છે એમ સમજવું 'सेसं तंचेव-जाव लुक्खपोग्गलं निद्धपोग्गलत्ताए परिणामित्तए' બાકીનું બધું કથન તે કથન પ્રમાણે જ સમજવું એટલે કે છઠ્ઠા શતકના નવમા ઉદ્દેશકમા આપેલા કથન પ્રમાણે સમજવું અહીં 'जाव (યાવત્)' પદથી નીચે પ્રમાણે સૂત્રપાઠ ગ્રહણ કરવામાં આવ્યો છે

ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે- "હે ભદન્ત! વૈક્રિય લબ્ધિવાળો પ્રમત્ત અણુગાર બહારના પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરીને શું કૃષ્ણવર્ણને નીલવર્ણરૂપે અને નીલવર્ણને કૃષ્ણવર્ણરૂપે, કૃષ્ણવર્ણને રક્તવર્ણરૂપે અને રક્તવર્ણને કૃષ્ણવર્ણરૂપે, (યાવત્) કૃષ્ણવર્ણને શુકલવર્ણરૂપે અને શુકલવર્ણને કૃષ્ણવર્ણરૂપે પરિણમાવવા

परिणमयितुं प्रभुः समर्थः? इति गौतमस्य प्रश्नमारभ्य भगवानाह-'हंता, पभू !' हे गौतम ! हन्त, सत्यम् वैक्रियलब्धिमान् प्रमत्तोऽनगारः बाह्यान् पुद्गलान् पर्यादाय यावत् रूक्षपुद्गलं स्निग्धपुद्गलतया परिणमयितुं प्रभुः समर्थः । ततो गौतमः पृच्छति-'से भंते ! किं इहगए पोग्गले परियाइत्ता जाव नो अण्णत्थगए पोग्गले परियाइत्ता परिणामेइ' हे भदन्त ! सः अनगारः किम् इहगतान् पुद्गलान् पर्यादाय यावत्-परिणमयति, तत्रगतान् वा पुद्गलान् पर्यादाय

माने के लिये समर्थ है क्या ? इसी तरह से यावत्-रूक्ष पुद्गल को स्निग्धपुद्गल के रूप में, स्निग्धपुद्गल को रूक्षपुद्गल के रूप में परिणमाने के लिये वह समर्थ है क्या ? इस प्रकार के गौतम के प्रश्न से-आरंभ करके भगवानने 'हंता पभू' हां, गौतम वह वैक्रिय-लब्धिवाला प्रमत्त अनगार बाह्य पुद्गलों को ग्रहण करके यावत् रूक्ष पुद्गल को स्निग्धपुद्गल के रूप में परिणमाने के लिये समर्थ है। इस पर गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा कि-हे भदन्त यदि वह वैक्रियलब्धिवाला प्रमत्त अनगार ऐसा करने के लिये समर्थ है तो 'से भंते' हे भदन्त ! वह 'किं-इहगए पोग्गले परियाइत्ता जाव णो अण्णत्थगए पोग्गले परियाइत्ता परिणामेइ' अनगार क्या इहगत पुद्गलों को ग्रहण कर यावत् परिणमाता है कि तत्रगत पुद्गलों को ग्रहणकर परिणमाता है ? या अन्यत्रगत पुद्गलों को ग्रहण करके

શકવાને સમર્થ હોય છે ખરો ? એ જ પ્રમાણે (યાવત્) રૂક્ષ પુદ્‌ગલોને સ્નિગ્ધ પુદ્‌ગલોને રૂક્ષ પુદ્‌ગલોરૂપે શું પરિણમાવવાને સમર્થ હોય છે ખરો ? આ પ્રકારના ગૌતમના પ્રશ્નથી શરૂ કરીને 'हंता पभू !' 'હા, ગૌતમ ! તે વૈક્રિય લબ્ધિવાળો પ્રમત્ત અણગાર બહારના પુદ્‌ગલોને ગ્રહણ કરીને (યાવત) રૂક્ષ પુદ્‌ગલોને સ્નિગ્ધ પુદ્‌ગલોરૂપે પરિણમાવવાને સમર્થ હોય છે', ત્યાં સુધીનું કથન ગ્રહણ કરવું.

હવે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે- હે ભદન્ત ! જો વૈક્રિય લબ્ધિવાળો તે પ્રમત્ત અણગાર બાહ્ય પુદ્‌ગલોને ગ્રહણ કરીને એવું કરી શકતો હોય, તો 'से भंते ! किं इहगए पोग्गले परियाइत्ता जाव णो अण्णत्थगए पोग्गले परियाइत्ता परिणामेइ' શું તે આ લોકગત પુદ્‌ગલોને ગ્રહણ કરીને પરિણમાવે છે ? કે શું તત્રગત પુદ્‌ગલોને ગ્રહણ કરીને પરિણમાવે છે ? અન્યત્રગત પુદ્‌ગલોને ગ્રહણ કરીને પરિણમાવે છે ? તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે-

परिणमयति, अन्यत्रगतान् वा पुद्गलान् पर्यादाय परिणमयति ? भगवानाह-हे गौतम ! इहगतानेव पुद्गलान् पर्यादाय परिणमयति, नो तत्रगतान् पुद्गलान् पर्यादाय परिणमयति, नो वा अन्यत्रगतान् पुद्गलान् पर्यादाय परिणमयति इति भगवतः समाधानपर्यन्तं संग्राह्यम् तथा च कृष्णादिवर्ण-

परिणमाता है ? उत्तर में प्रभु ने उनसे ऐसा कहा- हे गौतम ! वह वैक्रियलब्धि वाला प्रमत्त अनगार इहगत पुद्गलों को ही ग्रहण करके उन्हें स्निग्ध पुद्गलादिक के रूप में परिणमाता है । तत्रगत पुद्गलों को ग्रहण करके स्निग्धपुद्गलादिक के रूप में नहीं परिणमाता है और न अन्यत्रगत पुद्गलों को ग्रहण करके स्निग्धपुद्गल आदि के रूप में परिणमाता है । ऐसा भगवान् का कथन समाधानपर्यन्त यहां ग्रहण करना चाहिये । तथा च-कृष्णादिवर्ण, नीलादिवर्णपरिणामविषयक दश आलापक होते हैं । गन्धविषयक एक आलापक होता है । रस-विषयक दश आलापक होते हैं । स्पर्श विषयक ४ आलापक होते हैं । इस तरह सब मिलकर कुल २५ आलापक हो जाते हैं । तथा एकवर्ण और एकरूप आदि विषयक ४ आलापक जो अभीर कहे गये हैं इन २५ आलापकोंमें मिलादेनेसे सब आलापक २९ हो जाते हैं । पांचवर्णोंके दश आलापक इस प्रकारसे हैं काल कृष्ण-वर्णको नीलरूपसे वह परिणमाता है १, कालेको लोहितरूपसे वह परिणमाता है २, कालेको पीतरूपसे परिणमाता है ३, कालेको शुक्ल-वर्णरूपसे परिणमाता है ४, नीलको लोहितवर्णरूपसे परिणमाता है ५,

હે ગૌતમ ! તે વૈક્રિય લબ્ધિવાળો પ્રમત્ત અણુગાર આ લોકગત પુદ્‌ગલોને ગ્રહણ કરીને જ તેમને સ્નિગ્ધ પુદ્‌ગલાદિકરૂપે પરિણમાવે છે, ત્યાં રહેલા પુદ્‌ગલોને ગ્રહણ કરીને અથવા બીજે ઠેકાણે પુદ્‌ગલોને ગ્રહણ કરીને તે તેમને સ્નિગ્ધ પુદ્‌ગલાદિકરૂપે પરિણમાવી શકતો નથી. એ જ પ્રમાણે કૃષ્ણાદિવર્ણ, નીલાદિવર્ણ પરિણામ વિષયક દસ આલાપક બને છે, ગન્ધવિષયક એક આલાપક બને છે, રસવિષયક દસ આલાપક બને છે અને સ્પર્શવિષયક ૪ આલાપક બને છે આ રીતે કુલ ૨૫ આલાપકો બની જાય છે તથા એકવર્ણ અને એકરૂપ આદિ વિષયક ચાર આલાપકો તો ઉપર આપી દીધા છે. ઉપર્યુક્ત ૨૫ આલાપકો સાથે આ ચાર આલાપકો મેળવી દેવાથી એકંદરે ૨૯ આલાપકો બને છે પાચવર્ણ વિષયક ૧૦ આલાપકો નીચે પ્રમાણે સમજવા–

(૧) કૃષ્ણવર્ણને નીલવર્ણરૂપે તે પરિણમાવે છે (૨) કૃષ્ણવર્ણને રક્તવર્ણરૂપે તે પરિણમાવે છે. (૩) કૃષ્ણવર્ણને પીળાવર્ણરૂપે પરિણમાવે છે. (૪) કૃષ્ણવર્ણને શુક્લ

नीलादिवर्णपरिणामविषयका दश १० आलापकाः, गन्धविषयकः एक १ आलापकः १, रसविषयका दश १० आलापकाः, स्पर्शविषयकाश्च चत्वार ४ आलापकाः इति मिलित्वा २५ पञ्चविंशतिरालापकाः संजाताः, एकवर्ण-

नीलको पीतरूपसे परिणमाता है ६, नीलको शुक्लरूपसे परिणमाता है ७, लोहितको पीतरूपसे परिणमाता है ८, लोहित को शुक्लरूपसे परिणमाता है९, पीतको शुक्लरूपसे परिणमाता है १० । दो गंधका एक विकल्प इस प्रकारसे है सुरभिगंधको दुरभिगंधरूपसे अथवा दुरभिगंधको सुरभिगंधसे वह परिणमाता है । पांच रसोंके दश १० विकल्प इस प्रकारसे हैं तिक्तरसको कटुरसरूपसे वह परिणमाता है१, तिक्तरसको कषायरसरूपसे परिणमाता है २, तिक्तरसको आम्लरसरूपसे परिणमाता है ३, तिक्तरसको मधुररसरूपसे परिणमाता है ४, कटु-रसको आम्लरसरूपसे परिणमाता है ६, कटुरसको मधुररसरूपसे परिणमाता है ७, कषायरसको आम्लरसरूपसे परिणमाता है ८, कषायरसको मधुररसरूपसे परिणमाता है ९, अम्ल रसको मधुररस-रूपसे परिणमाता है १०, आठस्पर्शोंके चार विकल्प इस प्रकारसे हैं गुरुस्पर्शको लघुस्पर्शरूपसे वह परिणमाता है १ शीतस्पर्शको उष्ण-

(સફેદ) વર્ણરૂપે તે પરિણમાવે છે. (૫) નીલવર્ણને રક્તવર્ણ (લાલવર્ણ) રૂપે પરિણમાવે છે. (૬) નીલવર્ણને પીત (પીળા) વર્ણરૂપે પરિણમાવે છે, (૭) નીલવર્ણને શુકલવર્ણરૂપે પરિણમાવે છે (૮) રક્તવર્ણને પીતવર્ણરૂપે પરિણમાવે છે. (૯) રક્ત-વર્ણને શુકલવર્ણરૂપે પરિણમાવે છે. અને (૧૦) પીતવર્ણને શુકલવર્ણરૂપે પરિણમાવે છે. બે ગંધ વિષેનો એક આલાપક આ પ્રમાણે બને છે–

તે વૈક્રિય લબ્ધિવાળો પ્રમત્ત અણગાર સુગંધને દુર્ગંધરૂપે, અને દુર્ગંધને સુગંધરૂપે પરિણમાવે છે. પાંચ રસ વિષેના ૧૦ આલાપકો આ પ્રમાણે બને છે–

(૧) તે તિકત (તીખા) રસને કટુ (કડવા) રસરૂપે પરિણમાવે છે અને કટુરસને તિકતરસરૂપે પરિણમાવે છે (૨) તિકતરસને કષાય (તુરા) રસરૂપે પરિણમાવે છે (૩) તિકતરસને આમ્લ (ખાટા) રસરૂપે પરિણમાવે છે (૪) તિકતરસને મધુરરસરૂપે (મીઠારસ) પરિણમાવે છે (૫) કટુરસને કષાયરસરૂપે પરિણમાવે છે (૬)કટુરસને અમ્લ(ખાટુ)રસરૂપે પરિણમાવે છે (૭) કટુરસને મધુરરસરૂપે પરિણમાવે છે (૮) કષાયરસને આમ્લરસરૂપે પરિણમાવે છે (૯) કષાયરસને મધુરરસરૂપે પરિણમાવે છે અને (૧૦) આમ્લરસને મધુરરસરૂપે પરિણમાવે છે આઠ સ્પર્શોના ચાર વિકલ્પ આ પ્રમાણે બને છે–

करूपप्रभृतिविषयकाश्च प्रागुक्ताश्चत्वारो भवन्ति, इति सर्वसंमेलनेन एकोनत्रिंशत् २९ आलापका अवसेयाः ॥सू. १॥

महाशिलाकण्टकसंग्रामवक्तव्यता ।

महाशिलाकण्टकनामसंग्रामवक्तव्यतामाह-'णायमेयं' इत्यादि ।

मूलम्-'णायमेयं अरहया, विन्नायमेयं अरहया, सुयमेयं अरहयामहासिलाकंटए संगामे महासिलाकंटए णं भंते! संगामे वट्टमाणे के जइत्था, के पराजइत्था? गोयमा! वज्जी विदेहपुत्ते जइत्था । नवमल्लई नवलेच्छई कासी - कोसलगा अट्ठारस वि गणरायाणो पराजइत्था । तए णं से कोणिए राया महासिलाकंटयं संगामं उवट्ठियं जाणित्ता कोडुंबियपुरिसे सद्दावेइ, सद्दावित्ता एवं वयासी-खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया! उदाइं हत्थिरायं पडिकप्पेह, हय-गय-रह-जोह-कलियं चाउरंगिणिं सेणं सन्नाहेह, सन्नाहित्ता मम

स्पर्श रूपसे परिणमाता है २, स्निग्धस्पर्शको रूक्षस्पर्शरूपसे परिणमाता है, कर्कशस्पर्शको मृदुस्पर्शरूपसे परिणमाता है ४ । चारविकल्प विकुर्वणा में इस प्रकारसे हैं एकवर्णवाले एकरूपकी विकुर्वणा वह करता है १ एक वर्णवाले अनेकरूपोंकी विकुर्वणा करता है २, अनेक वर्णवाले एकरूपकी विकुर्वणा करता है ३, अनेक वर्णवाले अनेकरूपोंकी विकुर्वणा करता है। इस तरह ये सब २९ विकल्प हैं ॥सू.१॥

(૧) તે ગુરુસ્પર્શને લઘુસ્પર્શરૂપે પરિણમાવે છે, (૨) શીતસ્પર્શને ઉષ્ણસ્પર્શરૂપે પરિણમાવે છે,(૩) સ્નિગ્ધ(ચીકણા)સ્પર્શને રૂક્ષસ્પર્શરૂપે પરિણમાવે છે, (૪) કઠોરસ્પર્શને મૃદુ(કોમળ)સ્પર્શરૂપે પરિણમાવે છે વર્ણ અને રૂપના ચાર વિકલ્પો આ પ્રમાણે બને છે-

(૧) તે એક વર્ણવાળા એક રૂપની વિકુર્વણા કરે છે, (૨) તે એક વર્ણવાળા અનેક રૂપોની વિકુર્વણા કરે છે, (૩) તે અનેક વર્ણવાળા એકરૂપની વિકુર્વણા કરે છે, અને (૪) તે અનેક વર્ણવાળા અનેક રૂપોની વિકુર્વણા કરે છે આ પ્રમાણે કુલ ૨૯ વિકલ્પો સમજવા. ॥સૂ ૧॥

पञ्चवर्णानां दश विकल्पाः यथा—

१ कालं नीलत्वेन परिणमयति

२ कालं-लोहितत्वेन ,,

३ कालं-हारिद्रत्वेन ,,

४ कालं-शुक्लत्वेन ,,

५ नीलं-लोहितत्वेन ,,

६ नीलं-हारिद्रत्वेन ,,

७ नीलं-शुक्लत्वेन ,,

८ लोहितं-हारिद्रत्वेन ,,

९ लोहितं-शुक्लत्वेन ,,

१० हारिद्रं-शुक्लत्वेन ,,

द्वयोर्गन्धयोरेको विकल्पः

१ सुरभिगंधं-दुरभिगन्धत्वेन, अथवा-दुरभिगन्धं सुरभिगन्धत्वेन परिणमयति

पञ्चरसानां दश विकल्पा यथा—

१ तिक्तं-कटुत्वेन परिणमयति

२ तिक्तं-कषायत्वेन ,,

३ तिक्तम्-अम्लत्वेन ,,

४ तिक्तं-मधुरत्वेन ,,

५ कटु-कषायत्वेन ,,

६ कटु-अम्लत्वेन ,,

७ कटु-मधुरत्वेन ,,

८ कषायम्-अम्लत्वेन ,,

९ कषायं-मधुरत्वेन ,,

१० अम्लं-मधुरत्वेन ,,

अष्टस्पर्शानां चत्वारो विकल्पा यथा—

१ गुरु लघुत्वेन परिणमयति

२ शीतम्-उष्णत्वेन ,,

३ स्निग्धं-रूक्षत्वेन ,,

४ कर्कशं-मृदुत्वेन ,,

लघु-गुरुत्वादिनामपि चत्वार एव विकल्पा भवन्ति

४ चत्वारो विकल्पा विकुर्वणायाम्

१ एकवर्णम्-एकरूपं विकुर्वति

२ एकवर्णम्-अनेकरूपम् विकुर्वति

३ अनेकवर्णम्-एकरूपम् विकुर्वति

४ अनेकवर्णम्-अनेकरूपम् विकुर्वति

सर्वे मिलित्वा एकोनत्रिंशत्विकल्पाः २९।

एयमाणत्तियं खिप्पामेव पच्चप्पिणह, तएणं ते कोडुंबिय पुरिसा कोणिएणं रन्ना एवं वुत्ता समाणा हट्ठ-तुट्ठ जाव अंजलिं कट्टु 'एवं सामी ! तहत्ति' आणाए विणएणं वयणं पडिसुणंति, पडिसुणित्ता खिप्पामेव छेयायरियोवएसमइ-कप्पणा-विकप्पेहिं सुनिउणेहिं एवं जहा उववाइए जाव भीमं संगामियं अउज्झं उदाइं हत्थिरायं पडिकप्पेंति, हय-गय-जाव सन्नाहेंति, संनाहित्ता जेणेव कूणियस्स रन्नो तमाणत्तियं पच्चप्पिणंति। तएणं से कूणिए राया जेणेव मज्जणघरं तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता मज्जणघरं अणुप्पविसइ, अणुप्पविसित्ता ण्हाए, कयबलिकम्मे, कयकोउय-मंगल-पाय-च्छित्ते, सव्वालंकारविभूसिए, सन्नद्ध-बद्धवम्मियकवए, उप्पी-लियसरासणपट्टिए, पिणद्धगेवेज्ज-विमलवरबद्धचिंधपट्टे, गहि-याउहप्पहरणे, सकोरंटमल्लदामेणं छत्तेणं धरिज्जमाणेणं चउचा-मरबालवीइयंगे, मंगलजयसद्दकयालोए, एवं जहा उववाइए जाव उवागच्छित्ता, उदाइं हत्थिरायं दुरूढे। तएणं से कूणिए राया हारोत्थयसुकयरइयवच्छे जहा उववाइए जाव सेयवर-चामराहिं उद्धूव्वमाणीहिं उद्धव्वमाणीहिं हय-गय-रहपवरजोह-कलियाए चाउरंगिणीए सेणाए सद्धिं संपरिवुडे, महयाभड-चडगरविंदपरिक्खित्ते जेणेव महासिलाकंटए संगामे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता महासिलाकंटयं संगामं ओयाए,

पुरओ य से सक्के देविंदे देवराया एगं महं अभेज्जकवयं वइर-पडिरूवगं विउव्वित्ताणं चिट्ठइ। एवं खलु दो इंदा संगामं संगा-मेंति, तं जहा–देविंदे य, मणुइंदे य। एगहत्थिणा वि णं पभू कूणिए राया पराजिणित्तए। तएणं से कूणिए राया महासिला-कंटयं संगामं संगामेमाणे नवमल्लई, नवलेच्छई कासी–कोस-लगा, अट्ठारस वि गणरायाणो हयमहियपवरवीरघाइयनिवडिय-चिंधद्धयपडागे किच्छपाणगए दिसोदिसिं पडिसेहित्था। ॥सू०२॥

छाया–ज्ञातमेतद् अर्हता, विज्ञातमेतद् अर्हता, स्मृतमेतत् अर्हता, महाशिलाकण्टकः संग्रामः, महाशिलाकण्टके खलु भदन्त! संग्रामे वर्तमाने केऽजयन्, के पराजयन्तः? गौतम! वज्जीविदेहपुत्रः अजयत्

महाशिलाकण्टक संग्रामवक्तव्यता–

'णायमेयं अरहया विन्नायमेयं अरहया' इत्यादि।

सूत्रार्थ–(णायमेयं अरहया, विन्नायमेयं अरहया, सुयमेयं अरहया, महासिलाकंटए संगामे महासिलाकंटएणं भंते! संगामे वट्टमाणे के जइत्था के पराजइत्था) अर्हंत प्रभुने यह जाना है, अर्हंतप्रभुने यह विशेषरूपसे जाना है, अर्हंतप्रभुने यह याद जैसा किया है कि महाशिलाकंटक नामका संग्राम के होनेपर किन्होंने जय प्राप्त किया

મહાશિલાકંટક સંગ્રામની વક્તવ્યતા–

'णायमेयं अरहया, विन्नायमेयं अरहया' ઇત્યાદિ–

સૂત્રાર્થ– (णायमेयं अरहया, विन्नायमेयं अरहया, सुयमेयं अरहया–महासिलाकंटए संगामे–महासिलाकंटए णं भंते! संगामे वट्टमाणे के जइत्था के पराजइत्था?) જે મહાશિલાકંટક નામના સંગ્રામ વિષે અર્હંત પ્રભુએ જાણ્યું છે, અર્હંત પ્રભુએ વિશેષરૂપે જાણ્યુ છે, અર્હંત પ્રભુએ જાણે કે તેને યાદ જ કરી લીધું છે, તે મહાશિલાકંટક સંગ્રામમાં કોને વિજય મળ્યો, અને કોનો પરાજય થયો?

नवमल्लकिनः, नवलेच्छकिनः काशी–कौशलकाः अष्टादशापि गणराजाः पराजयन्तः=पराजितवन्तः। ततः खलु स कूणिको राजा महाशिलाकण्टकं संग्रामम् उपस्थितं ज्ञात्वा कौटुम्बिकपुरुषान् शब्दयति, शब्दयित्वा एवम्–अवादीत्–क्षिप्रमेव भो देवानुप्रियाः! उदायिं हस्तिराजं परिकल्पयत, हय-गज-

और किन्होंने हार पाई ? (गोयमा) हे गौतम ! (वज्जी विदेहपुत्ते-जइत्था, नवमल्लई नवलेच्छई कासी कोसलगा अट्ठारस वि गणराया-याणो पराजइत्था) वज्री-इन्द्र और विदेहपुत्र-कूणिक इन्होंने तो जय प्राप्तकी, तथा नवमल्लकी और नवलेच्छकी जो की काशी एवं कोशलदेश के अठारह गणराजा थे इन्हों ने हार पाई–अर्थात् वज्री और विदेहपुत्र जीते और ये १८ गणराजा हार गये. (तएणं से कोणिए राया, महासिलाकंटयं संगामं उवट्ठियं जाणित्ता, कोडुंबिय पुरिसे सद्दावेइ) इस के बाद कूणिक राजाने महासिलाकंटक सग्राम को उपस्थित हुआ जानकर अपने कौटुम्बिक पुरुषों को बुलाया (सद्दावित्ता-एवं वयासी) बुलाकर उनसे ऐसा कहा–(खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया। उदाइं हत्थिरायं पडिकप्पेह) हे देवानुप्रियों! तुम शीघ्र ही उदायी नामक पट्टहाथी को तैयार करो। (हय गय-रह-जोहकलियं

(गोयमा !) હે ગૌતમ! (वज्जी विदेहपुत्ते जइत्था, नवमल्लई नवलेच्छई कासी कोसलगा अट्ठारस वि गणरायाणो पराजइत्था) તે સગ્રામમાં વજ્રી–ઇન્દ્ર અને વિદેહપુત્ર કૂણિકનો વિજય થયો અને નવમલ્લ જાતિના અને નવ લિચ્છવી જાતિના–એ રીતે કાશી અને કોશલ દેશના જે ૧૮ ગણરાજાઓ હતા, તેમનો પરાજય થયો. એટલે કે વજ્રી અને વિદેહપુત્ર જીત્યા અને ૧૮ ગણરાજાઓ હારી ગયા હવે તે સંગ્રામનું પૂર્વવૃત્તાંત આપવામાં આવે છે–

(तएणं से कोणिए राया, महासिलाकंटयं संगाम उवट्ठियं जाणित्ता, कोडुंबियपुरिसे सद्दावेइ) જ્યારે કૂણિક રાજાને મહાશિલાકંટક સંગ્રામ થવાના સંયોગો ઉપસ્થિત થયેલા જણાયા, ત્યારે તેમણે પોતાના કૌટુંબિક પુરુષોને પોતાની પાસે બોલાવ્યા, (सद्दावित्ता एवं वयासी) અને બોલાવીને આ પ્રમાણે કહ્યું– (खिप्पामेव भो देवाणुपिया! उदाइं हत्थिरायं पडिकप्पेह) હે દેવાનુપ્રિયે! તમે તુરત જ ઉદાયી નામના મુખ્ય હાથીને તૈયાર કરો. हय–गय–रह–जोहकलियं

रथ-योध-कलितां चातुरङ्गिणीं सेनां सन्नाहयत, सन्नाह्य मम एताम् आज्ञप्तिकां क्षिप्रमेव प्रत्यर्पयत, । ततः खलु ते कौटुम्बिकपुरुषाः कूणिकेन राज्ञा एवमुक्ताः सन्तः हृष्ट-तुष्टा यावत्-अञ्जलिं कृत्वा 'एवं स्वामिन् ! तथेति' आज्ञया विनयेन वचनं प्रतिशृण्वन्ति, प्रतिश्रुत्य क्षिप्रमेव छेकाचार्योपदेशमतिकल्पनाविकल्पैः सुनिपुणैः, एवं यथा औपपातिके यावत्-भीमं सांग्रामिकम् अयोध्यम् उदार्यि

चाउरंगिणिं सेणं सन्नाहेह-सन्नाहित्ता मम एयमाणत्तियं खिप्पामेव पच्चप्पिणह) तथा-घोडा, हाथी, रथ, एवं योद्धाओं से युक्त चतुरंग सेना को तैयार करो. तैयार करके फिर शीघ्र ही मुझे मेरी आज्ञा वापिस करो- अर्थात् सब आपकी आज्ञानुसार तैयारी हो चुकी है ऐसी हमें खबर दो (तएणं ते कोडुंबियपुरिसा कोणिएणं रण्णा एवं वुत्ता समाणा हट्ठ तुट्ठ जाव अंजलिं कट्टु 'एवं सामी' तहत्ति आणाए विणएण वयणं पडिसुणंति) इस प्रकार से कूणिक राजा द्वारा कहे गये वे कौटुम्बिक पुरुष बहुत ही अधिक हर्षविभोरबन गये-आनन्द के मारे उनके हृदय उछलने लग गये। बाद में उन्होंने दोनों हाथ जोड़कर ऐसा कहा कि हे स्वामिन् ! ठीक है-जैसी आपकी आज्ञा। इस प्रकार कहकर उन्होंने बडी विनय के साथ आज्ञा के वचनों को स्वीकार किया। (पडिसुणित्ता खिप्पामेव छेयायरियोवएसमतिकप्पणा-विकप्पेहिं सुनिउणेहिं, एवं उववाइय जाव भीमं संगामियं अउज्झं

चाउरंगिणिं सेणं सन्नाहेह-सन्नाहित्ता मम एयमाणित्तियं खिप्पामेव पच्चप्पिणह) તથા ઘોડા, હાથી, રથ અને યોદ્ધાઓથી યુક્ત ચતુરંગી (ચાર પ્રકારની) સેનાને તૈયાર કરો અને તૈયાર કરીને મને તેની ખબર આપો. (तएणं ते कोडुंबियपुरिसा कोणिएणं रण्णा एवं वुत्ता समाणा हट्ठ तुट्ठा जाव अंजलिं कट्टु एवं सामी तहत्ति आणाए विणएणं वयणं पडिसुणंति) કૂણિક રાજા દ્વારા તે કૌટુમ્બિક પુરુષોને જ્યારે આ પ્રમાણે કહેવામાં આવ્યું ત્યારે તેઓના આનંદનો પાર ન રહ્યો. તેમના હૃદય આનંદથી નાચી ઊઠયા તેમણે બન્ને હાથ જોડીને કૂણિક રાજાને કહ્યું- 'હે રાજન્! જેવી આપની આજ્ઞા' આ પ્રમાણે કહીને ઘણા જ વિનયપૂર્વક તેમણે રાજાની આજ્ઞાનો સ્વીકાર કર્યો (पडिसुणित्ता खिप्पामेव छेयायरियोवएसमति-कप्पणा-विकप्पेहिं सुनिउणेहिं, एवं उववाइय जाव भीम संगामियं अउज्झं

हस्तिराजं परिकल्पयन्ति, हय गज-यावत् सन्नाहयन्ति, सन्नाह्य यत्रैव कूणिको राजा तत्रैव उपागच्छन्ति, उपागत्य करतल-यावत् कूणिकस्य राज्ञः ताम् आज्ञप्तिकाम् प्रत्यर्पयन्ति। ततः खलु स कूणिको राजा यत्रैव मज्जनगृहं तत्रैव उपागच्छति, उपागत्य मज्जनगृहम् अनुप्रविशति, अनुप्रविश्य स्नातः

उदाइं हत्थिरायं पडिकप्पेंति, हय-गय-जाव सन्नाहेंति-संनाहित्ता जेणेव कूणिएराया तेणेव उवागच्छंति, उवागच्छित्ता करयल जाव कूणियस्स रन्नो तमाणत्तियं पच्चप्पिणंति) स्वीकार करके फिर उन्हों ने कुशल आचार्यों के उपदेश द्वारा प्राप्त तीक्ष्ण मतिकल्पना के विकल्पों से औपपातिक सूत्र में कहे हुए अनुसार यावत् भयंकर तथा जिस के समक्ष युद्धकरना बहुत ही कठिन है ऐसे उदायी हस्तिराज को तैयार किया–सजाया तथा घोडा-हाथी इत्यादि से युक्त यावत् चतुरंग सेना को तैयार किया. तैयार करके- सजा करके- फिर वे जहां पर कूणिक राजा थे वहां पर आये- वहां आकर उन्हों ने राजा को बडी नम्रता के साथ दोनों हाथ जोडकर कहा हे स्वामिन्। जैसी आपने आज्ञा दी है उसके अनुसार हमने सब तैयारी करली है। (तहणं से कूणिए राया जेणेव मज्जणघरं तेणेव उवागच्छइ) इसके बाद वे कूणिक राजा जहां पर स्नानघर था वहां पर आये (उवागच्छित्ता) वहां आकर के (मज्जणघरं अणु-

उदाइं हत्थिरायं पडिकप्पेंति, हय–गय–जाव सन्नाहेंति–संनाहित्ता जेणेव कूणिए राया तेणेव उवागच्छंति, उवागच्छित्ता करयल जाव कूणियस्स रण्णो तमाणत्तियं पच्चप्पिणंति) રાજાની આજ્ઞાનો સ્વીકાર કરીને તેમણે કુશળ આચાર્યોના ઉપદેશ દ્વારા પ્રાપ્ત થયેલી તીક્ષ્ણ મતિકલ્પનાના વિકલ્પો અનુસાર અને ઔપપાતિક સૂત્રમા કહ્યા પ્રમાણેની પદ્ધતિથી તે ભયજનક અને જેની સાથે યુદ્ધ કરવું અતિશય મુશ્કેલ થઇ પડે એવા હસ્તિરાજ ઉદાયીને તૈયાર કર્યો. ઘોડા, હાથી, રથ યોદ્ધાઓથી યુકત ચતુરંગ સેનાને પણ તૈયાર કરી. આ રીતે હાથી તથા સેનાને તૈયાર કરીને, તેઓ જ્યા કૂણિક રાજા વિરાજતા હતા ત્યા આવ્યા. ત્યાં જઇને તેમણે ઘણી નમ્રતાપૂર્વક બન્ને હાથ જોડીને રાજાને આ પ્રમાણે કહ્યુ– "હે રાજન! આપની આજ્ઞાનુસારની સઘળી તૈયારીઓ અમે કરી લીધી છે' (तएणं से कूणिए राया जेणेव मज्जणघरं तेणेव उवागच्छइ) ત્યારબાદ કૂણિક રાજા જ્યાં સ્નાનગૃહ હતું ત્યાં પહોંચ્યા (उवागच्छित्ता) ત્યાં જઇને (मज्जणघरं अणुप्पविसइ) તેમણે તે

कृतबलिकर्मा, कृतकौतुकमङ्गलप्रायश्चित्तः सर्वालङ्कारविभूषितः सन्नद्ध-बद्ध-वर्मितकवचः उत्पीडितशरासनपट्टिकः पिनद्धग्रैवेयकविमलवरबद्धचिह्नपटः गृहीतायुधप्रहरणः, सकोरण्टकमाल्यदाम्ना छत्रेण ध्रियमाणेन, चतुश्चामरवालवी-

प्पविसइ) वे उस स्नानगृहमें प्रविष्ट हुए अन्दर गये (अणुप्पविसित्ता ण्हाए, कयबलिकम्मे, कयकोउयमंगलपायच्छित्ते, सव्वालंकारविभूसिए, सन्नद्धबद्धवम्मियकवए, उप्पीलियसरासणपट्टिए, पिणद्धगेवेज्जविमलवर-बद्धचिंधपट्टे, गहियाउहप्पहरणे, सकोरिंटमल्लदामेणं छत्तेणं धरिज्जमाणे णं चउचामरबालवीइयंगे, मंगलजयसद्दकयालोए एवं जहा उववाइए जाव उवागच्छित्ता उदाइंहत्थिरायं दुरूढे) वहां प्रवेशकर उन्होंने स्नान किया, स्नानकर वायस आदिकोंके लिये अन्नादिक देनेरूप बलिकर्म किया दुःस्वप्न आदिकोंको नष्ट करनेके निमित्त मषीतिलक आदि कौतुकोंको, दधिअक्षत आदि मंगलोंको किया बादमें उन्होंने समस्त अलंकारोंसे विभूषित होकर सन्नद्ध बद्ध होकर वख्तर कवच पहिरा धनुषको चढाकर हाथमें लिया अथवा कलाई के ऊपर शरासनपट्टिका बांधी, कंठमें हार आदि आभूषण पहिरे उत्तमोत्तम श्रेष्टयोधा होनेके चिह्नोंको वीरपट्टकोंको बांधा तथा आयुधोंको तथा प्रहरणों शस्त्रोंको धारण किया। उस समय उनके मस्तक ऊपर कोरण्टपुष्पोंकी माला

સ્નાનગૃહમા પ્રવેશ કર્યો. (अणुप्पविसित्ता ण्हाए, कयबलिकम्मे, कय कोउय-मंगल-पायच्छित्ते, सव्वालंकारविभूसिए, सन्नद्ध-बद्धवम्मियकवए, उप्पीलिय-सरासणपट्टिए, पिणद्धगेवेज्जविमलवरबद्धचिंधपट्टे, गहियाउहप्पहरणे, सकोरिंटमल्लदामेणं छत्तेणं धरिज्जमाणेणं चउचामरवालवीइयंगे, मंगल-जयसद्दकयालोए एवं जहा उववाइए जाव उवागच्छित्ता उदाइं हत्थिरायं दुरूढे) ત્યા પ્રવેશ કરીને તેમણે સ્નાન કર્યું. સ્નાન કરીને બલિકર્મ કર્યું- વાયસ આદિને અન્નાદિ દીધાં, દુઃસ્વપ્ન આદિના નિવારણને માટે મષીતિલક આદિ કૌતુકો કર્યાં અને દધિ અક્ષત આદિ મંગળો કર્યાં. ત્યારબાદ તેમણે સમસ્ત અલંકારોથી વિભૂષિત થઈને શરીર ઉપર ખૂબ કસીને બખતર બાંધ્યું- બખતર ધારણ કર્યું. ત્યારબાદ તેમણે દોરી ચડાવીને ધનુષને તૈયાર કર્યું અથવા કાંડા પર શરાસન પટ્ટિકા બાંધી, કંઠમાં હાર આદિ આભૂષણો પહેર્યાં, ઉત્તમોત્તમ યોદ્ધા હોવાની પ્રતીતિ કરાવતી વીરતાસૂચક પટ્ટીઓ બાંધી તથા આયુધોને તથા શસ્ત્રોને ધારણ કર્યા. તે વખતે તેમના મસ્તક પર

जिताङ्गः मङ्गलजयशब्दकृतालोकः एवं यथा औपपातिके यावत्-उपागत्य उदायिं हस्तिराजम् दूरूढः। ततः खलु स कूणिको राजा हारावस्तृतसुकृत-रतिदवक्षाः यथा औपपातिके यावत्-श्वेतवरचामरैः उद्धूयमानैः उद्धूयमानैः हय-गज-रथ-प्रवरयोधकलितया चतुरङ्गिण्या सेनया सार्धं संपरिवृतः, महा-भटचडगरवृन्दपरिक्षिप्तो यत्रैव महाशिलाकण्टकः संग्रामस्तत्रैव उपागच्छति, उपागत्य महाशिलाकण्टकं संग्रामम् उपयातः, पुरतश्च स शक्रो देवेन्द्रो देवराजः एकं महान्तम् अभेद्यकवचं वज्रप्रतिरूपकं विकुर्वित्वा खलु तिष्ठति।

से युक्त छत्र तना हुआ था, दोनों और उनकी चार चामर ढोरे जा रहे थे। ऐसे ये कूणिक राजा कि जिनके दर्शन से मंगल तथा जय-शब्द हरएकके मुखसे निकल रहा था औपपातिक सूत्रमें कहे गये अनुसार यावत् जहां वह उदायी नामका प्रधान हाथी था वहां पर आये वहां आकर फिर वे उस पर सवार हो गये। (तए णं से कूणिए राया हारोत्थ य सुकयरइयवच्छे, जहा उववाइय जाव सेयवरचाम-राहिं उद्धुवमाणीहिं, उद्धुवमाणीहिं, हय-गय-रह पवर जोहकलियाए चाउरंगिणीए सेणाए, सद्धिं संपरिवुडे, महया भडचडगरविंदपरि-क्खित्ते जेणेव महासिलाकंटए संगामे, तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता महासिलाकंटयं संगामं ओयाए, पुरओ य से सक्के देविंदे देवराया एगं महं अभेज्जकवयं वइरपडिरूवगं विउव्वित्ताणं चिट्ठइ) इसके बाद,

કોરંટ પુષ્પોની માળાઓથી યુકત છત્ર શોભી રહ્યું હતું તથા તેમને બન્ને પડખે ચાર ચમરો ઢોળાતાં હતા-તે ચામરો વડે પવન નંખાઇ રહ્યો હતો, આવા તે કૂણિક રાજાના દર્શન થતાં જ ચારે દિશામાંથી લોકો જયનાદ કરતા હતા અને માંગલિક શબ્દોનું ઉચ્ચારણ કરતા હતા આ વિષયનુ વર્ણન ઔપપાતિક સૂત્રાનુસાર સમજવું એવો તે કૂણિક રાજા પોતાના હસ્તિરાજ ઉદાયી પાસે આવ્યો અને તેના ઉપર સવાર થઇ ગયો.

(तएणं से कूणिए राया हारोत्थय सुकयरइयवच्छे, जहा उववाइय जाव सेयवरचामराहिं उद्धुवमाणीहिं, उद्धुवमाणीहिं, हय - गय - रह - पवर जोहकलियाए चाउरंगिणीए सेणाए, सद्धिं संपरिवुडे, महया-भड-चर-गर विंद परिक्खित्ते जेणेव महासिलाकंटए संगामे, तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता महासिलाकंटयं संगामं ओयाए, पुरओयसे सक्के देविंदे देवराया एगं महं अभेज्जकवयं वइरपडिरूवगं विउव्वित्ताणं चिट्ठइ) ત્યારબાદ, હારથી યુકત હોવાને

एवं खलु द्वौ इन्द्रौ संग्रामं संग्रामयेते, तद्यथा—देवेन्द्रश्च, मनुजेन्द्रश्च, एक हस्तिनाऽपि खलु प्रभुः कणिको राजा पराजेतुम्। ततः खलु स कूणिको राजा महाशिलाकण्टकं सग्रामं संग्रामयमानान् नव मल्लकिनः, नव लेच्छकिनः काशी-कौशलकान् अष्टादश अपि गणराजान् हतमथितप्रवरवीरघाततत-निपतितचिह्नध्वजपताकान् कृच्छ्रप्राणगतान् दिशोदिशं प्रतिषेधितवान् ॥सू०२॥

हारसे जिनका वक्षस्थल युक्त होनेके कारण देखनेवालों के लिये मनोहर बना हुआ है, और जैसा औपपातिक सूत्रमें कहा गया है उसके अनुसार यावत् वारंवार ढोरते हुए श्वेतचामरोंसे तथा हय घोडा हाथी, रथ श्रेष्ठ योधाओंसे सहित चतुरंगिणी सेना से एवं महासुभटोंके विस्तीर्ण समूहसे घिरे हुए वे कूणिक राजा जहां पर महाशिलाकंटक नामका संग्राम था वहां पर आये वहां आकर वे उस संग्राममें उत्तर पडे, उस समय उनके समक्ष देवेन्द्र देवराज शक्र वज्र के समान एक बडे भारी अभेद्य कवचको विकुर्वणासे निष्पन्न कर खडा हो गया (एवं खलु दो इंदा संगामं संगामेंति, तं जहा देविंदेय मणुइंदेय एगहत्थिणा वि णं पभू कूणिए राया पराजिणित्तए, तएणं से कूणिए राया महासिलाकंटयं संगामं संगामेमाणे नवमल्लई, नवलेच्छई कासी कोसलगा अट्ठारस वि गणरायाणो हयमहियपवर-वीरघाइयनिवडियचिंधद्धयपडागे किच्छपाणगए दिसोदिसं पडिसे-

કારણે જેમનુ વક્ષસ્થલ દર્શકોને ઘણું જ મનોહર લાગતું હતું, અને ઔપપાતિક સૂત્રમાં જે પ્રમાણે કહેવામાં આવ્યુ છે તે અનુસાર, (યાવત્) વારંવાર આવતા ચમરોથી તથા ઘોડા, હાથી, રથ અને પાયદળરૂપ ચતુરંગી સેનાથી અને મહા સુભટોના વિશાળ સમૂહથી વીંટળાયેલા તે કૂણિક રાજા જ્યાં મહાશિલાકંટક નામનુ સમ્રાંગણુ હતુ ત્યાં આવ્યા. ત્યા આવીને તેઓ તે સંગ્રામમા ઉતરી પડયા—એટલે કે તે સંગ્રામમા ભાગ લેવા લાગ્યા. તે સમયે દેવેન્દ્ર દેવરાજ શક્ર વજ્રના જેવું, અતિશય અભેદ્ય કવચ પોતાની વિકુર્વણા દ્વારા નિર્માણ કરીને કૂણિક રાજાની સમક્ષ ઉપસ્થિત થયો

(एवं खलु दो इंदा संगामं सगामेति, तं जहा देविंदे य मणुइंदे य एग हत्थिणा वि णं पभू कूणिए राया पराजिणित्तए, तएणं से कूणिए राया महासिलाकटयं सगामं संगामेमाणे नवमल्लई, नवलेच्छई कासीकोसलगा अट्ठारस वि गणरायाणो हयमहियपवरवीरघाइयनिवडियचिंधद्धयपडागे किच्छ-पाणगए दिसोदिस पडिसेहित्था) ત્યાર બાદ તે ઇન્દ્રો – દેવેન્દ્ર શક્ર

टीका-'णायमेयं अरहया, विन्नायमेयं अरहया, सुयमेयं अरहया' गौतमः पृच्छति-हे भदन्त ! ज्ञातं सामान्यतो विदितम् एतद्-वक्ष्यमाणं वस्तु अर्हता भगवता, विज्ञातं केवलज्ञानेन विशेषरूपेण ज्ञातं भवेत् एतत् वक्ष्यमाणं वस्तु अर्हता भगवता। स्मृतमिव स्मृतं भवेत् एतत्-वक्ष्यमाण वस्तु अर्हता भगवता, स्पष्टप्रतिभाससद्भावात्, वक्ष्यमाणमेवाह-'महासिलाकटए संगामे२'यत्-

हित्था) इसके बाद उनदोनों इन्द्रोंमें देवेन्द्र शक्र और मनुजेन्द्र कोणिक राजामें आपसमें युद्ध प्रारंभ हो गया कोणिक राजा एक हाथीसे भी शत्रुपक्ष को जीतने के लिये समर्थ हैं इसीसे उन्होंने महाशिलाकंटक संग्राम को करते हुए नवमल्लकी और नवलेच्छकी १८ अढारह गण-राजाओंको जो कि काशी और कोशल के थे मारा, उनके योद्धाओं को मारा, उनकी चिह्नयुक्त ध्वजाओं और पताकाओंको नष्ट कर दिया उन्हें कष्टगत प्राणोंवाला बना दिया तथा चारों दिशाओंमें उन्हें भगा दिया।

टीकार्थ-सूत्रकारने इस सूत्रद्वारा महाशिलाकंटक संग्राम के विषय की वक्तव्यताका कथन किया है। इसमें गौतमने प्रभुसे ऐसा पूछा है कि भदन्त ! 'णायमेय अरहया' जिस वस्तुका कथन आगे किया जानेवाला है, वह वस्तु सामान्य रूपसे अर्हत प्रभुने जानी है 'विन्ना-यमेय अरहया' तथा केवलज्ञानरूप विशेषबोधसे उन्हीं अर्हत प्रभुने उसी वस्तुको विशेषरूपसे जानी है तथा इसी वक्ष्यमाण वस्तुका 'सुयमेय अरहया' उन्हीं अर्हत प्रभुने स्पष्टप्रतिभासका सद्भाव होनेसे

અને મનુજેન્દ્ર કૂણિક રાજા-બન્નેએ સાથે રહી સગ્રામ શરૂ કર્યો કૂણિક રાજા તો એક હાથી વડે પણ શત્રુપક્ષને પરાજિત કરવાને સમર્થ હતો. તેથી તેણે મહાશિલાકટક સગ્રામમાં યુદ્ધ ખેલીને કાશી અને કૌશલના નવ મલ્લ અને નવ લિચ્છવી મળીને કુલ ૧૮ ગણરાજાઓને હરાવ્યા, તેમના યોદ્ધાઓનો સહાર કર્યો, અને તેમની ચિહ્નયુકત ધ્વજાઓ અને પતાકાઓનો નાશ કર્યો. તેમને પોતાના પ્રાણ બચાવવા પણ મુશ્કેલ થઈ પડયા અને તેઓ ભયના માર્યા ચારે દિશાઓમા ભાગવા લાગ્યા.

ટીકાર્થ- સૂત્રકારે આ સૂત્રમા મહાશિલાકટક નામના સંગ્રામનું નિરૂપણ કર્યું છે. આ વિષયને અનુલક્ષીને ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે- 'णायमेयं अरहया' હે ભદન્ત ! જે વસ્તુનું કથન આગળ કરવાનુ છે, તે વસ્તુ સામાન્ય રીતે અર્હંત પ્રભુએ જાણી હોય છે, 'विन्नायमेयं अरहया' તથા કેવળજ્ઞાનરૂપ વિશેષ બોધ વડે એ જ અર્હંત પ્રભુએ એ જ વસ્તુને વિશેષરૂપે જાણી હોય છે, તથા તેમના જ્ઞાન વડે તેમના દ્વારા જોવામાં આવતી એ જ વસ્તુને 'सुयमेय अरहया'

महाशिलाकण्टकः संग्रामः२ इति, महाशिलाकण्टक इति–महाशिलेव कण्टको जीवितभेदकत्वाद् महाशिलाकण्टकः, यत्र तृणशलाकादिनाऽप्यभिहतस्याश्वहस्त्यादेर्महाशिलाकण्टकेनेवाभ्याहतस्य वेदना जायते स संग्रामो महाशिलाकण्टक उच्यते। अयं सग्रामः किमर्थं जात इति तदुत्पत्तिरियम्–आसीच्चम्पायां कूणिको नाम राजा। तस्य हल्ल–विहल्ल–नामानौ द्वौ लघुभ्रातरौ। एतौ श्रेणिकप्रदत्तसेचनकहस्त्यारूढौ दिव्यकुण्डलवसनहारविभूषितौ यथेच्छं विलसन्तौ पद्मावतीदेवीप्रेरणया कूणिकेन हस्तिनं याचितौ। तौ

याद जैसा किया है वह वक्ष्यमाण वस्तु क्या है? तो इसी बातको स्पष्ट करनेके लिये सूत्रकार कहते हैं वह वक्ष्यमाण वस्तु महाशिलाकण्टक संग्राम है। 'महाशिलेव कण्टको जीवितभेदकत्वात् महाशिलाकंटकः' जिस संग्राममें तृण शलाका आदिसे भी अभिहतहुए अश्व हस्ती आदिको ऐसी वेदना हो कि जैसी वेदना प्राणीको महाशिला एवं कण्टकसे अभिहत (घायल) होने पर होती है। उसी संग्रामका नाम महाशिलाकंटक सग्राम है। इस संग्रामकी उत्पत्ति इस प्रकारसे हुई है चम्पा नगरीमें कूणिक नामके राजा थे। इनके हल्ल और विहल्ल ये दो छोटे भाई थे। श्रेणिक राजाने इन्हें एक हाथी जिसका नाम सेचनक था दिया था। एक दिनकी बात है कि ये दोनों भाई दिव्यकुण्डल, दिव्य वसन और दिव्यहारसे विभूषित होकर आनन्दोल्लास मग्न बने हुए उस हाथी पर बैठकर नगर से बाहिर निकले पद्मावती देवीने जो कि कूणिक राजाकी रानी थी

એજ અર્હંત પ્રભુએ સ્પષ્ટ પ્રતિભાસનો સદ્‌ભાવ હોવાને લીધે જાણે કે યાદ જ કરી લીધી હોય છે તે વક્ષ્યમાણ વસ્તુ કઇ છે, એજ વાતને સૂત્રકાર હવે સ્પષ્ટ કરે છે – તે વક્ષ્યમાણ વસ્તુ 'મહાશિલાકંટક સંગ્રામ' છે. 'महाशिलेव कण्टको जीवित भेदकत्वात् महाशिलाकंटकः' જે સંગ્રામમાં તૃણશલાકા આદિ વડે ઘાયલ થયેલા ઘોડા હાથી આદિને એવી વેદના થાય છે કે જેવી વેદના મહાશિલા અને કંટક વડે ઘવાયેલાં પ્રાણીઓને થાય છે, એવા સંગ્રામને મહાશિલાકંટક સગ્રામ કહે છે. તે સંગ્રામની ઉત્પત્તિ આ પ્રમાણે થઇ હતી. ચપા નગરીમા કૂણિક નામે રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તેને હલ્લ અને વિહલ્લ નામે બે ભાઇઓ હતા. તે બન્ને ભાઇઓ કૂણિકથી નાના હતા. શ્રેણિક રાજાએ તેમને સેચનક નામે એક હાથી આપ્યો હતો. હવે એક દિવસે એવું બન્યું કે તે બન્ને ભાઇઓ દિવ્ય કુંડલ, દિવ્ય વસ્ત્ર અને દિવ્ય હાર ધારણ કરીને, ઘણા જ આનંદોલ્લાસમાં મગ્ન થઇને તે હાથી પર સવાર થઇને

च तद्भयाद् वैशाल्यां नगर्यां स्वमातामहचेटकराजसमीपे हस्तिनम् अन्तःपुर-परिवारं च गृहीत्वा गतौ। कूणिकेन दूतप्रेषणतो याचितौ, तेन शरणागतत्वेन न तौ प्रेषितौ। ततः कूणिकेन 'यद्येवं तर्हि सग्रामाय सज्जीभव' इति चेटको दूत द्वारा समाहूतः। तेनापि 'सज्जोऽस्मि' इति ज्ञापितम्। ततः कूणिको भिन्नमातृकान स्वभ्रातॄन कालादिदशकुमारान् नीत्वा युद्धे सभाप्तः। इतश्च

इन्हें इस स्थितिमें जाते हुए देखा देखते ही उसने अपने पति कूणिक राजासे उस हाथीकी चाहना के लिये प्रेरणा की। कूणिकने उसकी प्ररणा से उनसे उस हाथीको मांगा। उन्होंने उन्हें वह हाथी नहीं दिया और हाथीके नहीं देने से भयभीत बनकरके दोनों अपने परिवारको और उस हाथीको लेकर वैशाली नगरीमें अपने नाना चेटकराजके पास चले गये। कूणिकने अपने दूतको चेटकराजके पास भेजा और कहलवाया कि इन दोनोंको वापिस चम्पानगरीमें भेज दो पर चेटक-राजने शरणमें आये हुवे उन दोनों अपने नातियों (हलविहल्लकुमारों) को वापिस नहीं भेजा अन्तमें कूणिकने चेटकराजके पास अपने दूतको पुनः भेजकर यह संदेश भेजा कि यदि तुम अपने नातियों को वापिस नहीं करते हो तो तुम युद्धके लिये तैयार हो जाओ। चेटकराजने युद्धके लिये तैयार हूं ऐसा कहकर दूतको वापिस कर-दिया कूणिकने अपने अपरमाताके काल आदि दश कुमारों को साथ में लेकर युद्धभूमिमें प्रवेश किया। कूणिकको युद्धके लिये आया

નગરની બહાર નીકળ્યા. કૂણિક રાજાની રાણી પદ્માવતીએ તેમને તે હાથી પર સવાર થઈને જતાં જોયા, દેખતા જ તેને તે હાથી ગમી ગયો તેણે તેના પતિ કૂણિક પાસે તે હાથી મેળવી આપવાની માગણી કરી રાણીના પ્રેરણાથી કૂણિકે હલ્લ અને વિહલ્લ પાસેથી તે હાથી માગ્યો. તેમણે હાથી આપવાની ના પાડી ત્યાર બાદ કૂણિકનો ભય લાગવાથી તેઓ તેમના પરિવાર સહિત તેમના દાદા (માતાના પિતા) ચેટક રાજા પાસે વૈશાલી નગરીમા ચાલ્યા ગયા. કૂણિકે ચેટક રાજા પાસે પોતાના દૂતને મોકલીને કહેવરાવ્યુ કે 'હલ્લ અને વિહલ્લને ચપાનગરીમા પાછા મોકલી દો' પણ ચેટકરાજાએ શરણે આવેલા પોતાના બે દોહિત્રોને પાછા મોકલ્યા નહીં ત્યારે કૂણિકે ફરીથી પોતાના દૂતને ચેટક રાજા પાસે મોકલીને કહેવરાવ્યુ કે 'જો તમારા બન્ને દોહિત્રો (હલ્લ વિહલ્લ)ને પાછા ન સોપવા હોય તો મારી સાથે યુદ્ધ કરવા માટે તૈયાર રહેજો.' ચેટક રાજાએ એ જ દૂતની સાથે જવાબ મોકલ્યો કે 'હું યુદ્ધને માટે તૈયાર છુ.' કૂણિકે પોતાના ઓરમાન ભાઈઓના કાલ આદિ દસ કુમારોને પોતાની સાથે રાખીને યુદ્ધભૂમિમા પ્રવેશ કર્યો. કૂણિક રાજા સમરાગણમાં આવી પહોંચ્યાની ખબર મળતાં, ચેટક રાજા

चेटकोऽपि काशीकोसलकदेशाधिपतीन् नव लेच्छकिनो नव मल्लकिनश्चाष्टा-दशगणराजान् ससैन्यकान् आदाय संग्रामे समुपस्थितः। तयोः संग्रामे कालादयो दश भ्रातरो दशस्वपि दिवसेषु मृताः। कूणिकः पराजितः। एकादशे दिवसे कूणिकेनाराधितौ शक्रचमरेन्द्रौ समागतौ। शक्रः कूणिकाय वज्रप्रतिरूपकमभेद्यकवचं दत्तवान्। चमरस्तु महाशिलाकण्टकः रथमुशलश्चेति द्वौ संग्रामौ विकुर्वितवानिति महाशिलाकण्टको रथमुशलश्च संग्रामः सञ्जात इति।

तत्र वक्तव्यविषयमाह–'महासिलाकंटए णं भंते! संगामे वट्टमाणे के जइत्था, के पराजइत्था?'। हे भदन्त! महाशिलाकण्टके खलु संग्रामे

हुआ सुनकर चेटकराज भी काशी कोसल देशके अधिपति नौ लेच्छकियोंको और नौ मल्लकियोंको जो कि अठारह गणराज थे उन्होंकी सेनाके साथमें लेकर संग्राम भूमिमें आकर उपस्थित हो गये। दोनों ओरसे घमासान युद्ध हुआ उसमें कूणिकराजाके कालकुमार आदि भाई दशदिनमें मारदिये गये। अन्तमें कूणिक परास्त हो गया। ग्यारहवें दिन कूणिकने शक्र और चमरेन्द्रकी आराधना की। वे दोनों उपस्थित हो गये। शक्रने कूणिकके लिये वज्रके जैसा एक अभेद्य कवच दिया चमरेन्द्रने महाशिलाकण्टक और रथमुशल इन दो संग्रामोंकी विकुर्वणाकी। इस तरह महाशिलाकण्टक संग्राम और रथमुशल संग्राम ये दो संग्राम हुए इसी महाशिलाकण्टक संग्रामकी वक्तव्यता के विषयमें 'महासिलाकंटएणं भंते! संगामे वट्टमाणे के जइत्था के पराजइत्था' गौतम प्रभुसे इस प्रकारसे पूछते हैं

પણ ૧૮ ગણરાજાઓને સાથ લઈને સંગ્રામભૂમિમાં આવી પહોંચ્યો તે ૧૮ ગણરાજાઓમાંથી નવ મલ્લ જાતિના અને નવ લિચ્છવી જાતિના ગણરાજાઓ હતા. અને તેઓ કાશી અને કૌશલ દેશના અધિપતિ હતા તેમની વચ્ચે ભયંકર યુદ્ધ મચ્યું. દસ દિવસના યુદ્ધ દરમિયાન કૂણિક રાજાના કાલ આદિ ૧૦ ભાઈઓ માર્યા ગયા અન્તે કૂણિક રાજા પણ પરાસ્ત (પરાજિત) થઈ ગયો. અગિયારમે દિવસે કૂણિક રાજાએ શક્ર અને ચમરેન્દ્રની આરાધના કરી. તે બન્ને દેવો તેમની સમક્ષ ઉપસ્થિત થયા. શક્રે કૂણિકને વજ્રના જેવું એક અભેદ્ય કવચ (બખતર) આપ્યું, અને ચમરેન્દ્રે મહાશિલા-કંટક અને રથમુશલ, એ બે સંગ્રામોની વિકુર્વણા કરી આ રીતે મહાશિલાકંટક અને રથમુશલસંગ્રામ નામનાં બે સંગ્રામો થયા.

એ જ મહાશિલાકંટક સંગ્રામના વિષયમાં ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને આ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછે છે– 'महासिलाकंटएणं भंते! संगामे वट्टमाणे के जइत्था,

वर्तमाने=प्रवर्तमाने केऽजयन्=जयं लब्धवन्तः, के च पराजयन्त=पराजयं लब्धवन्तः ? भगवानाह–'गोयमा ! वज्जी विदेहपुत्ते जइत्था' हे गौतम ! वज्री= शक्रः विदेहपुत्रः=कूणिकश्च जितवन्तौ जयं लब्धवन्तौ 'नव मल्लई, नव लेच्छई कासी–कोसलगा अट्ठारस वि गणरायाणो पराजइत्था' नव मल्लकिनः मल्लकिनामानो नव राजानः नव लेच्छकिनः लेच्छकिनामानो नव राजानश्च काशीकोशलकाः, काशी वाराणसी तद्वासिन आद्या नव मल्लकिनः, कोशला अयोध्या तद्वासिनः अपरे नव लेच्छकिनो भूपा मिलित्वा एते अष्टादश अपि गणराजाः समुपस्थिते कार्ये ये गणं कुर्वन्ति ते गणराजाः पराजितवन्तः=पराजयं लब्धवन्तः। चमरेण महाशिलाकण्टके संग्रामे विकुर्विते

कि हे भदन्त ! जब महाशिलाकंटकसंग्राम हो रहा था तब उसमें कौन२ तो परास्त हुए और कौन२ जीते ? इसके उत्तरमें प्रभु गौतम से कहते हैं 'गोयमा' हे गौतम ! वज्जी विदेहपुत्ते जइत्था' वज्री इन्द्र और विदेहपुत्र कूणिक इन दोनोंने जय प्राप्त की, तथा 'नवमल्लई नवलेच्छई कासी कोसलगा अट्ठारस वि गणरायाणो पराजइत्था' काशी देशके निवासी मल्लकी नामवाले नौ ९ राजा एवं कोशल अयोध्याके निवासी लेच्छकी नामवाले नौ ९ राजा ये सब अठारह गणराजा हार गये–कार्यके उपस्थित होने पर जो सब मिलकर उसका विचार करते हैं वे गणराज कहलाते हैं। चमरके द्वारा महाशिला-कण्टक संग्राम जब विकुर्वित हुआ-तब कूणिक राजा ने क्या किया–

के पराजइत्था ?' હે ભદન્ત ! જે મહાશિલાકંટક સંગ્રામ ચાલ્યો, તેમા કોનો કોનો વિજય થયો અને કોનો કોનો પરાજય થયો ?

તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે– (गोयमा !) હે ગૌતમ ! 'वज्जी विदेहपुत्ते जइत्था,' વજી (ઇન્દ્ર) અને વિદેહપુત્ર (કૂણિક) એ બન્નેનો વિજય થયો, 'नवमल्लइ, नवलेच्छई कासी–कोसलगा अट्ठारस वि गणरायाणो पराजइत्था' કાશીદેશ નિવાસી મલ્લ જાતિના નવ ગણરાજાઓ અને કોશલ (અયોધ્યા) નિવાસી લિચ્છવી જાતિના નવ ગણરાજાઓ, એમ બધાં મળીને ૧૮ ગણરાજાઓનો પરાજય થયો (તે સમયે ભારતમાં ગણરાજ્યો હતા. ખાસ પ્રસંગે લોકો ભેગા મળીને નિર્ણય લેતા. લોકોના પ્રતિનિધિઓ ચૂંટી કાઢવામાં આવતા, નાયક આદિની પણ ચૂંટણી થતી. તે નાયકોને અહીં ગણરાજાઓ કહેવામાં આવ્યા છે) ચમરેન્દ્ર દ્વારા જ્યારે મહાશિલા-કંટક સંગ્રામની વિકુર્વણા કરવામાં આવી ત્યારે કૂણિકે શું કર્યું, તે હવે સૂત્રકાર પ્રકટ

सति कूणिकः किं कृतवानित्याह–'तए णं से' इत्यादि। 'तए णं से कोणिए राया महासिलाकंटयं संगामं उवट्ठियं जाणित्ता कोडुंवियपुरिसे सद्दावेइ' ततः महाशिलाकण्टकसंग्रामविकुर्वणानन्तरं खलु स कूणिको राजा महाशिलाकण्टकं नाम संग्रामम् उपस्थितं ज्ञात्वा कौटुम्बिकपुरुषान् शब्दयति आह्वयति 'सद्दावित्ता एवं वयासी'–शब्दयित्वा एवं=वक्ष्यमाण-प्रकारेण अवादीत्–'खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया! उदाइं हत्थिरायं पडिकप्पेह' भो देवानुप्रियाः! क्षिप्रमेव शीघ्रमेव 'उदाइं' तन्नामानं हस्तिराजं पट्टहस्तिनं परिकल्पयत सज्जीकुरुत यूयम्, 'हय-गय-रह-जोह-कलियं चाउरंगिणिं सेणं सन्नाहेह' हय-गज-रथ-योधकलितां घोटकहस्ति-शकट-भटयुक्तां चतुरङ्गिणीं सेनां सन्नाहयत=सन्नद्धां कुरुत यूयम्, 'सन्नाहेत्ता मम एयमाणत्तियं खिप्पामेव पच्चप्पिणह' सन्नाह्य=सन्नद्धीकृत्य मम एताम् आज्ञप्तिकाम्=आज्ञां क्षिप्रमेव

इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'तएणं से कूणिए राया महासिलाकंटयं संगामं उवट्ठियं जाणित्ता कोडुंवियपुरिसे सद्दावेइ' हे गौतम! जब चमर के द्वारा महाशिलाकंटकसंग्राम विकुर्वित हो चुका- तब कूणिक राजा ने अपने कौटुम्बिक पुरुषों को बुलाया-'सद्दावित्ता एवं वयासी' बुलाकर उनसे उसने ऐसा कहा-'खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया! उदाइं हत्थिरायं पडिकप्पेह' हे देवानुप्रियों! तुम लोग बहुत ही जल्दी उदायी नामके पट्टहाथी को सज्जित करो–'हय-गय-रह-जोहकलियं चाउरंगिणिं सेणं सन्नाहेह' तथा घोडा, हाथी, रथ और योधाओं से युक्त चतुरंगिणी सेना को भी सज्जित करो। 'सन्नाहेत्ता मम एय-माणत्तिय खिप्पामेव पच्चप्पिणह' सज्जित करके फिर हमें पीछे से शीघ्र ही मेरी आज्ञा के अनुसार तुमने सब काम कर लिया है ऐसी

કરે છે– 'तएणं से कूणिए राया महासिलाकंटय सगामं उवट्ठियं जाणित्ता कोडुंवियपुरिसे सद्दावेइ' હે ગૌતમ! જ્યારે ચમર દ્વારા મહાશિલાકંટક સંગ્રામની વિકુર્વણા થઇ ચુકી, ત્યારે કૂણિક રાજાએ પોતાના કુટુંબના માણસોને બોલાવ્યા. 'सद्दावित्ता एवं वयासी' અને તેમને બોલાવીને આ પ્રમાણે કહ્યુ– 'खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया! उदाइं हत्थिराय पडिकप्पेह' હે દેવાનુપ્રિયો! તમે હસ્તિરાજ ઉદાયીને તુરત સજ્જ કરો. 'हय–गय–रह–जोहकलियं चाउरंगिणिं सेणं सन्नाहेह' તથા ઘોડા, હાથી, રથ અને યોદ્ધાઓથી યુક્ત ચતુરંગી સેના તૈયાર કરો 'सन्नाहेत्ता मम एयमाणत्तियं खिप्पामेव पच्चप्पिणह' હાથી તથા સેનાને સજ્જ કરીને તુરતજ મને ખબર આપો કે 'આપની આજ્ઞાનુસાર સઘળી તૈયારી થઇ ગઇ છે' 'तएणं ते

प्रत्यर्पयत=निवेदयत 'तए णं ते कोडुंबियपुरिसा कोणिएणं रन्ना एवं वुत्ता समाणा हट्ठ-तुट्ठ जाव अंजलिं कट्टु 'एवं सामी, तहत्ति' आणाए विणएणं वयणं पडिसुणंति' ततः खलु ते कौटुम्बिकपुरुषाः कुणिकेन राज्ञा एव-मुक्तप्रकारेण उक्ताः=आज्ञप्ताः सन्तः हृष्ट-तुष्टाः हर्ष-तोषयुक्ताः यावत्-प्रसन्न-चेतसः अञ्जलिं कृत्वा 'एवं स्वामिन्! तथेति' आज्ञया विनयेन वचनं प्रति-शृण्वन्ति, 'पडिसुणित्ता खिप्पामेव छेयायरियोवएसमइकप्पणा-वि-कप्पेहिं सुनिउणेहिं' प्रतिश्रुत्य क्षिप्रमेव छेकाचार्योपदेशमतिविकल्पैः, छेको=विदग्धः निपुण इत्यर्थः, यः आचार्यः शिल्पोपदेशदाता, तस्योपदेशात् या मतिकल्पनाः-विकल्पास्तैः सुनिपुणैः 'एवं जहा उववाइए जाव भीमं संगामियं अउज्झं उदाइं हत्थिरायं पडिकप्पेंति' एवं यथा-औपपातिके सूत्रे यावत्-कथनानुसारं

खबर दो। 'तएणं ते कोडुंबियपुरिसा कोणिएणं रन्ना एवं वुत्ता समाणा हट्ठतुट्ठ जाव अंजलिं कट्टु एवं सामी तहत्ति आणाए विणएणं वयणं पडिसुणंति' ऐसा कूणिक राजा का वचन सुनकर उन कौटुम्बिक पुरुषोंने हर्ष और तोष से युक्त-यावत् प्रसन्नचित्त होते हुए दोनों हाथों को जोडकर 'हे स्वामिन आपकी आज्ञा प्रमाण है' ऐसा कहा-और कह कर आज्ञा के अनुसार विनय के साथ उनके वचनों को सुना 'पडिसुणित्ता खिप्पामेव छेयायरियोवएसमइकप्पणा-वि- कप्पेहिं सुनिउणेहिं एवं जहा उववाइए जाव भीमं संगामियं अउज्झं उदाइं हत्थिरायं पडिकप्पेंति' सुनकर निपुण शिल्पोपदेशदाता आचार्य के उपदेश से जन्य मति की कल्पना के अनुसार उन्होंने विचार२ कर बहुत ही अच्छी तरह से जैसा कि औपपातिक सूत्र में कहा गया

कोडुंबियपुरिसा कोणिएणं रण्णा एवं वुत्ता समाणा हट्ठतुट्ठ जाव अंजलिं कट्टु एवं सामी तहत्ति आणाए विणएणं वयणं पडिसुणंति' કૂણિક રાજાનાં એવાં વચનો સાંભળીને તે કૌટુંબિક પુરુષોને અતિશય હર્ષ અને સંતોષ થયો. તેમનાં મનમયૂર હર્ષથી નાચી ઊઠયાં તેમણે બન્ને હાથ જોડીને અતિશય વિનયપૂર્વક આ પ્રમાણે કહ્યુ- 'હે રાજન! આપની આજ્ઞા પ્રમાણે જ કરશુ', અને એ પ્રમાણે કહીને આજ્ઞાઅનુસાર વિનયપૂર્વક તેમના વચનોને સાંભળ્યા 'पडिसुणित्ता खिप्पामेव छेयायरियोवएसमइकप्पणा-वि-कप्पेहिं सुनिउणेहिं एवं जहा उववाइए जाव भीमं संगामियं अउज्झं उदाइं हत्थिरायं पडिकप्पेंति' રાજાનાં વચનોને સાંભળીને નિપુણ શિલ્પોપદેશદાતા આચાર્યના ઉપદેશજન્ય બુદ્ધિની કલ્પના પ્રમાણે વિચાર કરી કરીને તેમણે ઉદાયી હસ્તિરાજને સુસજ્જિત કર્યો તેનું વર્ણન ઔપપાતિક

भीमं भयङ्करं दुष्प्रधर्षं सांग्रामिकं रणधुरन्धरम् अयोध्यं योद्धुमशक्यम् उदायिं तन्नामानं हस्तिराजं परिकल्पयन्ति=सज्जीकुर्वन्ति, 'हय-गय-जावसन्नाहेंति' हय गज-यावत्-रथ-योधकलितां चतुरङ्गिणीं सेनां सन्नाहयन्ति=सज्जीकुर्वन्ति । 'सन्नाहित्ता जेणेव कूणिए राया तेणेव उवागच्छंति' सन्नाह्य सज्जीकृत्य यत्रैव यस्मिन्नेव प्रदेशे कूणिको नाम राजा आसीत् तत्रैव तस्मिन्नेव प्रदेशे उपागच्छन्ति 'उवागच्छित्ता करयल-जाव कूणियस्स रन्नो तमाणत्तियं पच्चप्पिणंति' उपागत्य करतल-यावत्-शिरसावर्त्तं मस्तकेऽञ्जलिं कृत्वा कूणिकस्य राज्ञः तामाज्ञप्तिकां प्रत्यर्पयन्ति=निवेदयन्ति, 'तए णं से कूणिए राया जेणेव मज्जणघरं तेणेव उवागच्छइ' ततः खलु स कूणिको राजा यत्रैव मज्जनगृहं= स्नानागारं विद्यते स्म तत्रैव उपागच्छति, 'उवागच्छित्ता मज्जणघरं अणुप्प-

है उस उदायी हस्तिराज को ऐसा सज्जित किया कि जिससे वह रण में किसी से जीता न जासके और सब से बलिष्ट ज्ञात होने लगा-अर्थात् उसे देखते ही शत्रु भयभीत हो जावे । 'हय-गय-जाव-सन्नाहेंति' इसी तरह से उन्होंने चतुरंगिणी सेणा को भी घोडा, हाथी, रथ और योद्धाओं से सज्जित कर दिया. 'सन्नाहित्ता' सज्जित करके फिर वे 'जेणेव कूणिए राया-तेणेव उवागच्छंति' जहां पर कूणिक राजा थे-वहां पर गये। 'उवागच्छित्ता करयल जाव कूणियस्स रण्णो तमाणत्तियं पच्चप्पिणंति' वहां जाकर उन्हों ने कूणिक राजा को दोनों हाथ जोडकर नमस्कार किया और कहा-जो आज्ञा आपने हमे दी थी, हमने उसके अनुसार सब को सज्जित कर दिया है-ऐसा उनसे निवेदन किया 'तएणं से कूणिए राया जेणेव मज्जणघरं तेणेव उवागच्छइ'

સૂત્રમા આપ્યા પ્રમાણે સમજવું, તેમણે તે હાથીને એવા તા સુસજ્જિત કર્યો કે જેથી રણમા તેને કોઇપણ પરાજિત કરી શકે નહીં', અને તેનુ સ્વરૂપ જોઇને શત્રુઓ પણ ભયભીત થઇ જાય. हय-गय-रह-जाव सन्नाहेंति' આ રીતે તેમણે ઘોડા, હાથી, રથ અને યોદ્ધાઓથી યુક્ત ચતુરંગી સેનાને પણ સુસજ્જિત કરી 'सन्नाहित्ता' તેને તૈયાર કરીને તેઓ 'जेणेव कूणिए राया तेणेव उवागच्छंति' જ્યા કૂણિક રાજા હતા, ત્યાં ગયા. 'उवागच्छित्ता करयल जाव कूणियस्स रण्णो तमाणत्तियं पच्चप्पिणंति' ત્યા જઇને તેમણે કૂણિક રાજાને બન્ને હાથ જોડીને નમસ્કાર કર્યા અને આ પ્રમાણે કહ્યુ- 'હે રાજન્! આપની આજ્ઞાનુસાર અમે હસ્તિરાજ ઉદાયીને તથા ચતુરંગી સેનાને સજ્જ કરી દીધી છે' 'तएणं से कूणिए राया जेणेव मज्जणघर तेणेव उवागच्छइ' તેમના આ પ્રકારનાં વચનો સાંભળીને કૂણિક રાજા જ્યાં સ્નાનગૃહ હતુ, ત્યા ગયો. 'उवागच्छित्ता मज्जणघरं अणुप्पविसइ' ત્યા જઇને

विसइ' उपागम्य मज्जनगृहं=स्नानगृहम् अनुप्रविशति, 'मज्जणघरं अणुप्पविसित्ता ण्हाए, कयबलिकम्मे, कयकोउय-मंगल-पायच्छित्ते' मज्जनगृहम् अनुप्रविश्य स्नात्वा, कृतबलिकर्मा वायसाद्यर्थम् अन्नादिदानं विधाय, कृतकौतुक-मङ्गल-प्रायश्चित्तः, कृतानि कौतुकमङ्गलान्येव दुःस्वप्नादिविनाशाय अवश्यकर्तव्यतया प्रायश्चित्तानि येन स तथा, तत्र कौतुकानि मषीतिलकादीनि, मङ्गलानि दध्यक्षतादीनि, 'सव्वालंकारभूसिए, सन्नद्ध-बद्ध-वम्मियकवए' सर्वालङ्कारभूषितः सन्नद्ध-बद्ध-वर्मितकवचः- सन्नद्धः बद्धः कसाबन्धनतः, वर्मितः वर्मतया कृतोऽङ्गे निवेशनात् कवचः येन सः तादृशः, 'उप्पीलियसरासणपट्टिए, पिणद्धगेवेज्ज-विमलवरबद्धचिंधपट्टे' उत्पीडितशरासनपट्टिकः - उत्पीडिता गुणसारणेन

इस प्रकार से कौटुम्बिक जनों से सुनकर वे कूणिक राजा जहां पर स्नान घर था वहां पर गये। 'उवागच्छित्ता मज्जणघरं अणुप्पविसइ' वहां जाकर स्नानगृह में प्रवेश किया 'मज्जणघरं अणुप्पविसित्ता ण्हाए कयबलिकम्मे, कयकोउयमंगलपायच्छित्ते' वहां दाखिल होकर उन्हों ने स्नान किया, स्नान करके बलिकर्म-वायस आदिकों के लिये अन्नादि कों का दान-किया, अन्नादिकों का दान करके दुःस्वप्न आदि के विनाश के लिये अवश्यकरणीय होने से कौतुक, मंगलरूप प्रायश्चित्त किया. मषी तिलक आदि का नाम कौतुक और दधि अक्षत आदि का नाम मंगल है। 'सव्वालंकारभूसिए सन्नद्धबद्धवम्मियकवए' इसके बाद उन्हों ने समस्त अलङ्कारों से अपने आपको विभूषित किया शरीर पर खूब कसकर कवच बांधा 'उप्पीलियसरासणपट्टिए, पिणद्धगेवेज्ज-विमलवरबद्धचिंधपट्टे' डोरी चढाकर धनुष को सज्जित

તેમણે સ્નાનગૃહમાં પ્રવેશ કર્યો 'मज्जणघरं अणुप्पविसित्ता ण्हाए, कयबलिकम्मे, कयकोउयमंगलपायच्छित्ते' ત્યાં પ્રવેશ કરીને તેમણે સ્નાન કર્યું, ત્યારબાદ બલિકર્મ કર્યું, એટલે કે કાગડા આદિને અન્ન પ્રદાન કર્યું, દુઃસ્વપ્ન આદિના નિવારણને માટે કરવા યોગ્ય વિધિઓ કરી જેમકે મેશના તિલકરૂપ કૌતુકકર્મ કર્યું અને દહીં અને ભાતના ભોજનરૂપ મંગલકર્મ કર્યું, આ રીતે કૌતુકકર્મ અને મંગલરૂપ પ્રાયશ્ચિત્ત કરીને 'सव्वालंकारभूसिए सन्नद्धबद्धवम्मियकवए' તેમણે સમસ્ત અલંકારો વડે તેમના શરીરને આભૂષિત કર્યું, શરીર પર ખૂબ કસ કસાવીને કવચ બાંધ્યું, 'उप्पीलियसरासणपट्टिए, पिणद्धगेवेज्ज-विमलवरबद्धचिंधपट्टे' દોરી ચડાવીને ધનુષને સુસજ્જ કર્યું અથવા કાંડા ઉપર શરાસન પટ્ટિકા બાંધી, ગળામાં આભૂષણો પહેર્યા અને શરીર પર યોદ્ધાના પ્રતિક જેવી વિશિષ્ટ ચિન્હવાળી પટ્ટિકાઓ બાંધી.

दृढीकृता शरासनपट्टिका धनुर्दण्डो येन सः, उत्पीडिता बाहौ बद्धा शरासनपट्टिका बाहुपट्टो येन स तथा वा, पिनद्धं=परिहितं ग्रैवेयकं=ग्रीवाभूषणं येन स तथा, विमलवरबद्धः चिह्नपटः योधचिह्नपट्टो येन स तथा 'गहियाउहप्पहरणे, सकोरिंटमल्लदामेणं छत्तेणं धरिज्जमाणेणं, चउचामरवालवीइयंगे' गृहीतायुधप्रहरणः गृहीतानि=उपात्तानि आयुधानि खड्गादीनि शस्त्राणि प्रहरणाणि बाणादीनि परेषां प्रहाराय येन स तथा, सकोरण्टमाल्यदाम्ना कोरण्टकाख्यैः माल्यदामभिः=कोरण्टपुष्पमालाभिः सह वर्तते यत् तेन छत्रेण ध्रियमाणेन उपलक्षितः चतुश्चामरवालवीजिताङ्गः चतुर्णां चामराणां वालैः=रोमभिः वीजितानि=उद्धूतानि अङ्गानि यस्य स तथा, 'मंगलजयसद्दकयालोए, एवं जहा उववाइए जाव उवागच्छित्ता उदाइं हत्थिरायं दूरूढे मङ्गलजयशब्दकृतालोकः - मङ्गलः माङ्गल्यजनको जयशब्दः कृतः = जनैर्विहितः आलोके=दर्शने यस्य स तथा, एवं यथा औपपातिकसूत्रे कथितं तदनुसारम् यावत् उपागत्य उदायिं तन्नामानं हस्तिराजम् दूरूढः=आरूढः ।

किया, अथवा बाहु में शरासनपट्टिका बांधी, गले में आभूषण पहिरे. योद्धा होने के चिह्नपट शरीर पर बांधे । 'गहियाउहप्पहरणे' खड्ग आदि आयुधों को, एवं बाण आदि प्रहरणों को दूसरों पर प्रहार करने के निमित्त उसने ग्रहण किया 'सकोरिंटमल्लदामेणं छत्तेणं धरिज्जमाणेणं चउचामरवालवीइयंगे' कोरण्टपुष्पों की मालाओं से युक्त छत्र उस समय उस पर धारण किया गया था. चार चामरों से उस पर हवा की जा रही थी । 'मंगलजयसद्दकयालोए' इनको देखते ही लोग जय हो, जय हो ऐसा शब्द उच्चारण कर रहे थे । 'एवं जहा उववाइए जाव उवागच्छित्ता उदाइं हत्थिरायं दूरूढे' औपपातिक सूत्र में जैसा कहा गया है उसी के अनुसार यावत् आकर के वे कूणिक राजा उदायी नामके अपने पट्टहाथी पर बैठ

'गहियाउहप्पहरणे' ત્યારબાદ તેમણે ખડગ આદિ આયુધોને અને બાણ આદિ પ્રહરણોને ગ્રહણ કર્યાં 'सकोरिंटमल्लदामेण छत्तेणं धरिज्जमाणेणं चउचामरवालवीइयगे' તેમના મસ્તક પર કોરંટ પુષ્પોની માળાઓથી યુક્ત છત્ર શોભી રહ્યું હતું અને ચાર ચામરોથી તેમના શરીર પર વાયુ ઢોળાઈ રહ્યો હતો. 'मंगल जयसद्दकयालोए' તેમનાં દર્શન થતા જ લોકો 'જય હો, જય હો', એવા મંગલ શબ્દો બોલવા લાગ્યા. 'एवं जहा उववाइए जाव उवागच्छित्ता उदाइं हत्थिराय दूरूढे' આ બાબતનું સમસ્ત વર્ણન ઔપપાતિક સૂત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે સમજવું. 'કૂણિક રાજા આવીને પોતાના ઉદાયી નામના મુખ્ય હાથી પર બેસી

'तएणं से कूणिए राया हारोत्थयसुकयरइयवच्छे' ततः खलु स कूणिको राजा हारावस्तृतसुकृतरतिदवक्षाः हारावस्तृतेन हारावच्छादनेन सुष्ठु कृतं रतिदं=मनोहरं वक्षः=वक्षस्थल यस्य स तथा 'जहा उववाइए जाव सेयवर-चामराहिं उद्धुव्वमाणीहि उद्धुव्वमाणीहिं' यथा-औपपातिके सूत्रे प्रतिपादनं कृतम् तदनुसारं यावत् श्वेतवरचामरैः उद्धूयमानैः उद्धूयमानैः पुनः पुनः वीज्यमानैः इत्यर्थः 'हय-गय-रह-पवरजोहकलियाए चाउरंगिणीए सेणाए सद्धिं संपरिवुडे' हय-गज-रथ-प्रवर-योध-कलितया चतुरङ्गिण्या सेनया सार्द्धं=सह संपरिवृतः=संवेष्टितः 'महयाभडचडगरविंदपरिक्खित्ते' महाभटचडगर-वृन्दपरिक्षिप्तः महाभटानां चडगरवृन्देन विस्तारवत्सङ्घेन परिक्षिप्तः=परिवृतः 'जेणेव महासिलाकंटए संगामे तेणेव उवागच्छइ' यत्रैव यस्मिन्नेव प्रदेशे महाशिलाकण्टकः संग्रामः तत्रैव तस्मिन् एव प्रदेशे उपागच्छति 'उवागच्छित्ता महासिलाकटयं संगामं ओयाए' उपागम्य महाशिलाकण्टकं संग्रामं युद्ध-

गये। 'तएणं से कूणिए राया हारोत्थयसुकयरइयवच्छे' पहिरे हुए हार से उनका वक्षस्थल बडा ही मनोहर-सुहावना-दिख रहा था. औपपातिक सूत्र में जैसा वर्णन किया गया है उसी के अनुसार यावत् पुनः पुनः वीज्यमान श्वेत चामरो से घिरे हुए होकर वे कूणिक राजा 'हय-गय-रह पवर जोह कलियाए चाउरंगिणीए, सेणाए सद्धिं संपरिवुडे' घोडा, हाथी, रथ एवं श्रेष्ठ योद्धाओं से युक्त चतुरंगिणी सेना के साथ२ 'महया भडचडगरविंदपरिक्खित्ते' तथा विस्तृत महाभटोंके समूह के साथ२ 'जेणेव महासिलाकंटए संगामे तेणेव उवागच्छइ' जहां महाशिलाकण्टक संग्राम था उस स्थान पर गये। 'उवागच्छित्ता' वहां आकर वे 'महासिलाकटयं संगामं ओयाए'

ગયો', ત્યા સુધીનુ વર્ણન અહીં પણ ગ્રહણ કરવુ 'तएणं से कूणिए राया हारोत्थयसुकयरइयवच्छे' તે વખતે ધારણ કરેલા હારને લીધે તેમનું વક્ષસ્થળ ઘણું મનોહર અને સુદર લાગતુ હતુ ઔપપાતિક સુત્રમા જેવું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે તે વર્ણન અહી પણ ગ્રહણ કરવુ (યાવત્) શ્વેત ચામરોથી જેમના ઉપર વાયુ ઢોળાઈ રહ્યો હતો, 'हय-गय-रह-पवरजोहकलियाए चाउरंगिणीए सेणाए सद्धिं संपरिवुडे' એવા કૂણિક રાજા ઘોડા, હાથી, રથ અને શ્રેષ્ઠ યોદ્ધાઓથી યુકત એવી ચતુરંગી સેના સાથે 'महया भड-चडगरविंदपरिक्खित्ते' અને મહા સુભટોના વિશાળ સમૂહ સાથે 'जेणेव महासिलाकंटए संगामे तेणेव उवागच्छइ' જ્યા મહાશિલાકંટક સગ્રામ થવાનો હતો, તે સ્થાને ગયા.

भूमिम् उपयातः=संप्राप्तः 'पुरओ य से सक्के देविंदे देवराया एगं महं अभेज्जकवयं वइरपडिरूवगं विउव्वित्ता णं चिट्ठइ' पुरतश्च अग्रे खलु पूर्वमेव इत्यर्थः स शक्रो देवेन्द्रः देवराजः एक महान्तम् अभेद्यकवचम् परशस्त्राच्छेद्यकवचं वज्रप्रतिरूपकं वज्रसमानं विकुर्वित्वा=विकुर्वणया निष्पाद्य खलु तिष्ठति=स्थितः, 'एवं खलु दो इंदा संगामं संगामेंति, तं जहा-देविंदे य, मणुइंदे य' एवं खलु द्वौ इन्द्रौ संग्रामं संग्रामयेते युद्धं प्रारब्धवन्तौ, तद्यथा-देवेन्द्रश्च=शक्रेन्द्रः कोणिकमित्रम्, मनुजेन्द्रश्च=मनुष्यराजः, कूणिको राजा 'एगहत्थिणा वि णं पभू कूणिए राया पराजिणित्तए' एक हस्तिनाऽपि खलु कूणिको राजा शत्रुं पराजयितुं=पराभवितुं प्रभुः=समर्थः अभूत्, तए णं से कूणिए राया महासिलाकंटयं संगामं संगामेमाणे' ततः खलु स कूणिको राजा

महाशिलाकण्टक संग्राम में प्रविष्ट हो गये। 'पुरओ य से सक्के देविंदे देवराया एगं महं अभेज्जकवयं वइरपडिरूवगं विउव्वित्ताणं चिट्ठइ' प्रविष्ट होते ही उनके सामने देवेन्द्र देवराज शक्र एक बडे भारी अभेद्य कवच को जो कि वज्र के जैसा था विकुर्वित करके खडा हुआ दिखाई पडा। 'एवं खलु दो इंदा, संगामं संगामेंति-तं जहा देविंदे य मणुइंदे य' उसी समय उन दोनों देवेन्द्र और मनुजेन्द्रोंने युद्ध करना प्रारंभ कर दिया। देवेन्द्र शक्र था और मनुजेन्द्र कूणिक थे। 'एगहत्थिणा वि णं पभू कूणिए राया पराजिणित्तए' उस युद्धमें कूणिक राजाने एक हाथीके बलपर ही उस अपने शत्रुको पराजित करदिया। 'तए णं से कूणिए राया महासिलाकंटय संगामं संगामे

'उवागच्छित्ता' त्यां જઈને 'महासिलाकंटय संगामं ओयाए' તેઓ મહાશિલા કંટક સંગ્રામમાં શામિલ થઇ ગયા. 'पुरओय से सक्के देविंदे देवराया एगं महं अभेज्जकवय वइरपडिरूवगं विउव्वित्ताणं चिट्ठइ' જેવો તેમણે ત્યાં પ્રવેશ કર્યો કે તુરત જ દેવેન્દ્ર દેવરાય શક્ર એક વજ્રના જેવા અભેદ્ય અને ઘણા ભારે કવચની વિકુર્વણા કરીને તેમની સામે ઉપસ્થિત થઈ ગયો. 'एवं खलु दो इंदा, संगामं संगामेंति-तंजहा देविंदे य मणुइंदेय' આ રીતે તે બન્ને ઇન્દ્રોએ- (દેવેન્દ્ર શક્રે અને નરેન્દ્ર કૂણિકે) યુદ્ધ શરૂ કરી દીધું. 'एगहत्थिणा वि ण पभू कूणिए राया पराजिणित्तए' તે યુદ્ધમાં કૂણિક રાજા એકલા હાથીની મદદથી જ શત્રુઓને પરાજિત કરવાને સમર્થ હતા. 'तएणं से कूणिए राया महासिलाकंटयं संगामं

महाशिलाकण्टकं नाम सग्रामं=युद्धं सग्रामयमाणः युद्धं कुर्वाणः 'नवमल्लई नव लेच्छई कासीकोशलगा' नव मल्लकिनः, नव लेच्छकिनश्च काशीकोशलकान् काशी=काशीदेशः कोशला=अयोध्या तयोरधिपतीन् इत्यर्थः काशीदेशस्वामिनः नव मल्लकिनः, कोशलदेशस्वामिनो नवलेच्छकिनः, एवम्-'अट्ठारसवि गणरायाणो हयमहियपवरवीरघाइय-निवडियचिंधद्धयपडागे' अष्टादश अपि गणराजान् हतमथितप्रवरवीरघातित-निपतितचिह्नध्वजपताकान, तत्र हताः प्रहारतः, मथिताः मानमर्दनतः, प्रवरवीराघातिताश्च येषां तान्, एवं निपतिताः= निपातिताः चिह्नध्वजाः, पताकाश्च लघुध्वजा येषां तान् 'किच्छपाणगए दिसो दिसिं पडिसेहित्था' कृच्छ्रप्राणगतान कष्टगतप्राणान कोणिकराजः दिशोदिशं चतुर्दिशं प्रतिषेधितवान युद्धान्निवारितवान् ॥सू० २॥

माणे' इस तरह महाशिलाकंटकसंग्राममें युद्ध करते हुए उन कूणिक राजाने नवमल्लई नवलेच्छई कासी कोसलगा अट्ठारस वि गणरायाओ' काशीके अधिपति नौमल्लकियोंको और कौशल देशके अधिपति नौ लेच्छकियोंको इस प्रकार अठारह १८ गणराजाओंको 'हयमहियपवर-वीरघाइयनिवडियचिंधद्धयपडागे' प्रहारोंसे हत करदिया, मथित-मर्दित मानवाला करदिया, उनके प्रवर वीर योद्धाओं को नष्टकर दिया और उनकी चिन्ह ध्वजाओंको, लघुपताकाओंको नीचे जमीन पर गिरादिया। 'किच्छपाणगए दिसोदिसिं पडिसेहित्था' अन्तमें उसने उन सबके लिये कष्टगत प्राणवाला बनाकर चारों दिशाओंमें भगा दिया अर्थात् युद्धसे हटादिया ॥ सू० २ ॥

सगामेमाणे' त्यारे महाशिलाकटक सग्राममा युद्ध खेली रहेला ते कूणिक राजाओ 'नवमल्लई नवलेच्छई कासी कोसलगा अट्ठारस वि गणरायाओ' काशीना अधिपति नव मल्लजातिना गणराजाओने अने कोशल देशना अधिपति नव लिच्छवी गणराजाओने – आ रीते कुल १८ गणराजाओने 'हयमहियपवरवीरघाइय-निवडियचिंधद्धयपडागे' प्रहारोथी जखमी करी नाख्या, तेमना माननु मर्दन करी नाख्यु, तेमना उत्तमोत्तम योद्धाओने हणी नाख्या अने तेमनी चिन्हयुकत धजाओ अने लघु पताकाने जमीन पर फेंकी दईने धूळमां रगदोळी 'किच्छपाणगए दिसोदिसिं पडिसेहित्था' अने ते सौने 'कष्टगत प्राणवाळा' बनावीने चारे दिशामा नसाडी मूकयां एटले के तेओ एवा भयभीत थइ गया के तेमनां प्राण बचाववाने माटे समरांगण छोडीने चारे दिशामां नासी छूटया ।।सू. २।।

महाशिलाकण्टकसंग्रामनामवक्तव्यता ।

महाशिलाकण्टकसंग्रामस्य तन्नामकरणहेतुं पृच्छति-'से केणट्ठेणं' इत्यादि ।

मूलम्-'से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ महासिलाकंटए संगामे ? गोयमा ! महासिलाकंटए णं संगामे वट्टमाणे जे तत्थ आसे वा, हत्थी वा, जोहे वा, सारही वा तणेण वा, पत्तेण वा, कट्ठेण वा, सक्कराए वा, अभिहम्मइ सव्वे से जाणेइ महासिलाए अहं अभिहए, से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ महासिलाकंटए संगामे । महासिलाकंटए णं भंते ! संगामे वट्टमाणे कइ जणसयसाहस्सीओ वहियाओ ? गोयमा ! चउरासीइं जण सय साहस्सीओ वहियाओ । तेणं भंते मणुया निस्सीला, जाव निप्पच्चक्खाणपोसहोववासा, रुट्ठा, परिकुविया, समरवहिया, अणुवसंता कालमासे कालं किच्चा कहिं गया, कहिं उववन्ना ? गोयमा ! ओसन्नं नरग-तिरिक्खजोणिएसु उववन्ना ॥सू० ३॥

छाया-तत्केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते-महाशिलाकण्टकः संग्रामः? गौतम ! महाशिलाकण्टके खलु संग्रामे वर्तमाने यस्तत्र अश्वो वा, हस्ती वा, योधो वा,

---

'से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ' इत्यादि ।

सूत्रार्थ-(से केणट्ठेणं भंते ! एव वुच्चइ, महासिलाकंटए संगामे) हे भदन्त ! उस संग्रामका महाशिलाकण्टक संग्राम ऐसा नाम कैसे हुआ ? (गोयमा) हे गौतम ! (महासिलाकंटए णं संगामे वट्टमाणे जे

'से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ' ઇત્યાદિ-

સૂત્રાર્થ- (से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ, महासिलाकंटए संगामे ?) હે ભદન્ત ! તે સંગ્રામનું નામ 'મહાશિલાકંટક સંગ્રામ' શા માટે પડયું ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (महासिला कंटएणं संगामे वट्टमाणे जे तत्थ आसे वा, हत्थी वा,

सारथिर्वा, तृणेन वा, पत्रेण वा, काष्ठेन वा, शर्करया वा, अभिहन्यते, सर्वः स जानाति-महाशिलया अहम् अभिहतः, तत् तेनार्थेन गौतम ! एवमुच्यते महाशिलाकण्टकः संग्रामः। महाशिलाकण्टके खलु भदन्त ! संग्रामे वर्तमाने कति जनशतसाहस्र्यो घातिताः ? गौतम ! चतुरशीतिः जनशतसाहस्र्यो घातिताः। ते खलु भदन्त ! मनुष्याः निश्शीलाः, यावत्-निष्प्रत्याख्यान-

---

तत्थ आसे वा, हत्थी वा, जोहे वा, सारही वा, तणेण वा पत्तेण वा, कट्ठेण वा, सक्कराए वा अभिहम्मइ सव्वे से जाणेइ, महासिलाए अहं अभिहए, से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ महासिलाकंटए संगामे) जब वह महाशिलाकंटक संग्राम हो रहा था उस समय उस संग्राम में जो घोडा, हाथी, योधा अथवा सारथी, तृण, पत्र या काष्ठसे घायल हो जाता था वह अपने आपको ऐसा अनुभव करता था कि मैं महाशिलासे आहत घायल हुआ हूं। इस कारण हे गौतम ! उस संग्रामका महाशिलाकंटक संग्राम ऐसा नाम कहा गया है। (महासिलाकंटए णं भंते ! संगामे वट्टमाणे कइजणसयसाहस्सीओ वहियाओ) हे भदन्त ! जब महाशिलाकंटक संग्राम हो रहा था तब उसमें कितने लाख मनुष्य मारे गये ? (गोयमा) हे गौतम ! (चउरासीइंजणसयसाहस्सीओ वहियाओ) उस महाशिलाकंटक संग्राममें चौरासी लाख ८४ मनुष्य मारे गये हैं। (तेणं भंते ! मणुया

जोहे वा, सारही वा, तणेण वा, पत्तेण वा, कट्ठेण वा, सक्कराये वा, अभिहम्मइ सव्वे से जाणेइ, महासिलाए अहं अभिहए, से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ महासिलाकंटए संगामे) જ્યારે મહાશિલાકંટક સંગ્રામ ચાલતો હતો, ત્યારે જે ઘોડા, હાથી, યોદ્ધા અથવા સારથી શક્રેન્દ્ર દ્વારા ફેંકાયેલા તૃણ, પત્ર અથવા કાષ્ઠથી ઘાયલ થતા તેને એવો અનુભવ થતો કે 'હું મહાશિલા વડે ઘાયલ થયો છું' હે ગૌતમ! તે કારણે તે સંગ્રામનું નામ 'મહાશિલાકંટક સંગ્રામ' પડયું છે. (महासिलाकंटए णं भंते ! संगामे वट्टमाणे कइ जणसयसाहस्सीओ वहियाओ) હે ભદન્ત ! તે મહાશિલાકંટક સંગ્રામ થયો ત્યારે તેમાં કેટલા લાખ માણસો મરાયા હતા ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (चउरासीइं जणसयसाहस्सीओ वहियाओ) તે મહાશિલાકંટક સંગ્રામમાં ૮૪ લાખ માણસોનો સંહાર થયો હતો (तेणं भंते !

पोषधोपवासाः, रुष्टाः, परिकुपिताः, समरघातिताः, अनुपशान्ताः, कालमासे कालं कृत्वा कुत्र गताः, कुत्र उपपन्नाः ? गौतम ! प्रायो नरक-तिर्यग्योनिकेषु उपपन्नाः ॥ सू० ३ ॥

टीका-'से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ महासिलाकंटए संगामे ?' हे भदन्त ! तत् केनार्थेन कथं तावत् एवमुच्यते-महाशिलाकण्टकः संग्रामः ? तस्य संग्रामस्य महाशिलाकण्टकं नाम कथं कृतम् ? भगवानाह-'गोयमा ! महासिलाकंटए णं संगामे वट्टमाणे' हे गौतम ! महाशिलाकण्टके खलु

निस्सीला, जाव निप्पच्चक्खाणपोसहोववासा रुट्ठा, परिकुविया, समरवहिया, अणुवसंता, कालमासे कालं किच्चा, कहिं गया, कहिं उववन्ना ? हे भदन्त ! निःशील यावत् प्रत्याख्यान, पोषधोपवाससे रहित' रुष्ट-क्रोध से युक्त, परिकुपित अतिशय क्रोधसे भरे हुए एवं अनुपशान्त बने हुए वे युद्धमें मारे गये मनुष्य कहां गये ? कहां पर उत्पन्न हुए ? (गोयमा) हे गौतम ! (ओसन्नं नरगतिरिक्खजोणिएसु उववन्ना) प्रायः करके वे सब के सब युद्धमें मारे गये मनुष्य नरक और तिर्यञ्चयोनिमें उत्पन्न हुए हैं ।

टीकार्थ-'से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ महासिलाकंटए संगामे' हे भदन्त ! उस संग्रामके महाशिलाकंटक संग्राम' इस प्रकारके नाम करनेमें हेतु क्या है ? इस बातको जब गौतमने प्रभुसे पूछा तब इसके उत्तरमें प्रभुने उनसे इस बातको प्रकट करनेके लिये सूत्रकार कहते हैं कि 'गोयमा' हे गौतम ! 'महासिलाकंटए णं

मणुया निस्सीला, जाव निप्पच्चक्खाणपोसहोववासा रुट्ठा, परिकुविया, समरवहिया, अणुवसंता, कालमासे कालं किच्चा कहिंगया, कहिं उववन्ना ?) હે ભદન્ત ! તે શીલરહિત, પ્રત્યાખ્યાન રહિત, પૌષધોપવાસ રહિત, રોષયુકત, અતિશય ક્રોધસંપન્ન અને અનુપશાન્ત બનેલા મનુષ્યો યુદ્ધમાં મરીને કયા ગયા ? કઇ ગતિમાં ઉત્પન્ન થયા ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (ओसन्न नरगतिरिक्खजोणिएसु उववन्ना) તેઓ બધા સામાન્યત નરકયોનિમા અને તિર્યંચયોનિમાં ઉત્પન્ન થયા છે.

ટીકાર્થ- ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે- (से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ-महासिलाकंटए संगामे ?' હે ભદન્ત ! તે સંગ્રામને શા કારણે 'મહાશિલાકંટક સંગ્રામ' કહેવામાં આવે છે

ગૌતમ સ્વામીના પ્રશ્નનો જવાબ આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે- 'गोयमा !' હે ગૌતમ ! 'महासिलाकंटए णं संगामे वट्टमाणे' જ્યારે મહાશિલાકંટક સંગ્રામ

संग्रामे युद्धे वर्तमाने=प्रवर्तमाने सति 'जे तत्थ आसे वा, हत्थी वा, जोहे वा, सारही वा' यस्तत्र महाशिलाकण्टके संग्रामे अश्वो वा, हस्ती वा, योधो वा, सारथिर्वा, 'तणेण वा, पत्तेण वा, कट्ठेण वा, सकराए वा, अभिहम्मइ' तृणेन वा, पत्रेण वा, काष्ठेन वा, शर्करया वा, प्रस्तरादिकणेन अभिहन्यते=अभिहतो भवति 'सव्वे से जाणेइ महासिलाए अहं अभिहए' सर्वः स अश्वगजादिः जानाति=अभिहननकाले अनुभवति यत्-अहं महाशिलया = विशालपाषाणखण्डेन अभिहतः इति, 'से तेणट्ठेण गोयमा ! एवं वुच्चइ महासिलाकंटए संगामे' हे गौतम ! तत् तेनार्थेन तेन कारणेन एवमुच्यते महाशिलाकण्टकः संग्राम इति । गौतमः पृच्छति-'महासिलाकंटए णं भंते ! संगामे वट्टमाणे कइजणसयसाहस्सीओ वहियाओ ?' हे भदन्त ! महाशिलाकण्टके खलु संग्रामे वर्त-

संगामे वट्टमाणे' जब महाशिलाकंटक संग्राम हो रहा था तब उस संग्राममें 'जे तत्थ आसे वा, हत्थी वा जोहे वा, सारही वा' जितने भी हाथी थे, जितने भी योधा थे, अथवा जितने भी सारथी थे वे सबके सब जब वहांके 'तणेण वा पत्तेण वा कट्ठेणवा सकराए वा' तृण-घाससे, वृक्षादिके पत्रसे, या किसी काष्ठ से, या कि पत्थर आदिके टुकडे से अभिहत हो जाते तो 'सव्वे से जाणेइ महासिलाए अहं अभिहए' उन्हें उस समय ऐसा अनुभवमें आता कि मानों हम विशाल शिलासे अभिहत हुए हैं। 'से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ महासिलाकंटए संगामे' इस कारण हे गौतम ! मैंने उस संग्रामका नाम 'महाशिलाकंटकसंग्राम' ऐसा कहा है । अब गौतम प्रभुसे ऐसा पूछते हैं कि 'महासिलाकंटए णं भंते ! संगामे

ચાલતો હતો, ત્યારે તે સંગ્રામમાં 'जे तत्थ आसे वा, हत्थी वा, जोहेवा सारहीवा' જેટલા ઘોડા હતા, જેટલા હાથી હતા, જેટલા યોદ્ધાઓ હતા, અને જેટલા સારથી હતા, તેઓ બધા જ્યારે ત્યાંના 'तणेण वा, पत्तेण वा, कट्ठेण वा, सकराए वा.' તૃણ (ઘાસ) થી, વૃક્ષાદિના પાનથી, કોઇ કાષ્ઠથી અથવા કોઇ કાંકરીથી જખમી થતા, ત્યારે 'सव्वे से जाणेइ महासिलाए अहं अभिहए' તેમને એવો અનુભવ થતો હતો કે 'અમે જાણે કે વિશાળ શિલા વડે ઘાયલ થયા છીએ' 'से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ महासिलाकंटए संगामे' હે ગૌતમ ! તે કારણે તે સંગ્રામનું નામ 'મહાશિલાકંટક સંગ્રામ' આપવામા આવ્યું છે

હવે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને તે સંગ્રામમાં થયેલી માનવ ખુવારી વિષે પ્રશ્ન પૂછે છે-'महासिलाकंटए णं भंते ! संगामे वट्टमाणे कइजणसयसाहस्सीओ

माने=प्रवर्तमाने कति जनसाहस्र्यः कति लक्षाणि जनाः 'वहियाओ' घातिताः= मारिताः ? भगवानाह-'गोयमा ! चउरासीइं जणसयसाहस्सीओ वहियाओ' हे गौतम ! चतुरशीतिः जनशतसाहस्र्यः चतुरशीतिलक्षसंख्यका जना घातिताः गौतमः पृच्छति-'ते णं भंते ! मणुया निस्सीला; जाव-निपच्चक्खाणपोसहोववासा' हे भदन्त ! ते खलु मनुष्याः निश्शीलाः यावत् निर्व्रताः निर्गुणाः, निर्मर्यादाः, निश्शीलाः शुभभाववर्जिताः, निर्व्रताः प्राणातिपातविरमणादिव्रतरहिताः, निर्गुणा- उत्तरगुणरहिताः, निर्मर्यादा मर्यादावर्जिताः, निष्प्रत्याख्यान-पोषधोपवासाः प्र- त्याख्यान-पोषधोपवासरहिताः 'रुट्ठा, परिकुविया, समरवहिया, अणुवसंता, कालमासे कालं किच्चा कहिं गया कहिं उववन्ना ?' तत्र रुष्टाः=रोषमापन्नाः, परिकुपिताः क्रोधयुक्ताः, समरघातिताः=युद्धे मारिताः अत एव अनुपशान्ताः= उपशान्तभाववर्जिताः कालमासे=मरणाऽवसरे कालं कृत्वा=मरणधर्मंप्राप्य कुत्र-

---

वट्टमाणे कइजणसयसाहस्सीओ वहियाओ' हे भदन्त ! उस महा- शिलाकंटक संग्रामके होने पर उसमें कितने लाख मनुष्योंका मरण हुआ है ? उत्तरमें प्रभु उनसे कहते हैं कि 'गोयमा' हे गौतम ! 'चउरासीइं जणसयसाहस्सीओ वहियाओ' उस महाशिला कण्टक- संग्राममें ८४ लाख मनुष्य मारे गये हैं। अब गौतम प्रभुसे ऐसा पूछते हैं कि 'तेणं भंते ! मणुया निस्सीला, जाव निपच्चक्खाणपोस- होववासा' हे भदन्त ! जितने भी मनुष्य उस महाशिलाकंटकसंग्रा- ममें मारे गये हैं वे सब निःशील थे, यावत् प्रत्याख्यान और पोषधोपवास से रहित थे यावत् पदसे निर्व्रत वे प्राणातिपातविरमण आदिव्रतसे रहित थे, निर्गुण-उत्तरगुणोंसे रहित थे, निर्मर्याद मर्यादा से रहित थे 'रुट्ठा, परिकुविया, समरवहिया, अणुवसंता, कालमासे

वहियाओ ?' હે ભદન્ત ! તે મહાશિલાકંટક સંગ્રામ થયો, ત્યારે કેટલા લાખ માણસોનો તેમાં સંહાર થયો હતો ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર- 'चउरासीइं जणसयसाहस्सीओ वहियाओ' હે ગૌતમ! તે સંગ્રામમાં ૮૪ લાખ મનુષ્યો માર્યા ગયા હતા.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન- 'तेणं भंते ! मणुया निस्सीला, जाव निपच्चक्खाण- पोसहोववासा' હે ભદન્ત ! તે સંગ્રામમાં જે મનુષ્યો માર્યા ગયા તેઓ નિઃશીલ, નિર્વ્રત (પ્રાણાતિપાત વિરમણ આદિ વ્રતોથી રહિત), નિર્ગુણ (ઉત્તર ગુણોથી રહિત), મર્યાદાથી રહિત, પ્રત્યાખ્યાન અને પોષધોપવાસોથી રહિત હતા. रुट्ठा, परिकुविया, समरवहिया, अणुवसंता, कालमासे कालं किच्चा कहिं गया, कहिं उववन्ना?'

गताः ? कां गतिं गतवन्तः ? कुत्र उपपन्नाः कस्यां गतौ जन्म गृहीतवन्तः ? भगवानाह--ते खलु मनुष्याः संग्रामघातिताः मृत्युं प्राप्ताः अवसन्नाः=प्रायः बाहुल्येन नरकतिर्यग्योनिकेषु उपपन्नाः जन्मगृहीतवन्तः ॥सू० ३॥

रथमुसलसंग्रामवक्तव्यता ।

अथ रथमुसलसंग्रामवक्तव्यतामाह-'णायमेयं' इत्यादि ।

मूलम्—णायमेयं अरहया, विन्नायमेयं अरहया, रहमुसले संगामे । रहमुसले णं भंते! संगामे वट्टमाणे के जइत्था, के पराजइत्था ? गोयमा ! वज्जी, विदेहपुत्ते, चमरे असुरिंदे असुरकुमारराया जइत्था, नवमल्लई, नव लेच्छई पराजइत्था। तए णं से कुणिए राया रहमुसलं सगामं उवट्ठियं, सेसं जहा-महासिलाकंटए नवरं भूयाणंदे हत्थिराया जाव रहमुसलं संगामं ओयाए, पुरओ य से सक्के देविंदे देवराया, एवं तहेव जाव चिट्ठइ, मग्गओ य से चमरे असुरिंदे असुरकुमारराया, एगं महं

कालंकिच्चा कहिं गया, कहिं उववन्ना' रोषसे भरे हुए थे, क्रोधसे युक्तथे, युद्धमें मारे गये होनेके कारण अनुपशान्त थे उपशान्तभावसे रहित थे । अतःवे कालअवसर कालकर कहां गये किस गतिको प्राप्त हुए ? और किस गतिमें जन्मको उन्होंने धारण किया ? इसके उत्तरमें प्रभु उनसे कहते हैं 'ओसन्नं नरगतिरिक्खजोणिएसु उववन्ना' गौतम ! ऐसे पूर्वोक्त मनुष्य प्रायः करके नरक तिर्यंच गतिमें उत्पन्न हुए हैं । क्यों कि ऐसी स्थितिमें प्रायःउनको आर्त्तध्यान और रौद्रध्यान रहता है ॥ सू॰ ३ ॥

તેઓ રોષથી યુકત હતા, અતિશય ક્રોધથી યુકત હતા, અને યુદ્ધમા માર્યા જવાને કારણે અનુપશાન્ત હતા તો તેઓ કાળનો અવસર આવતા કાળધર્મ પામીને કયાં ગયા છે? તેમણે કઇ ગતિમાં જન્મ ધારણ કર્યો છે?

તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે-'ओसन्नं' સામાન્યતઃ 'नरगतिरिक्खजोणिएसु उववन्ना' તો તેઓ મરીને નરક અને તિર્યંચ ગતિમાં ઉત્પન્ન થયા છે; કારણ કે તે પ્રકારે યુદ્ધમાં મરનારા માણસો સામાન્યતઃ આર્ત્તધ્યાન અને રૌદ્રધ્યાનથી યુક્ત રહે છે ાસૂ૦ ૩ા

आयासं किढिणपडिरूवगं विउव्वित्ता णं चिट्ठइ, एवं खलु तओ इंदा संगामं संगामेंति, तं जहा–देविंदे य, मणुइंदे य, असुरिंदे य, एगहत्थिणा वि णं पभू कूणिए राया जइत्तए तहेव जाव दिसोदिसिं पडिसेहित्था । से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ रहमुसले संगामे ? गोयमा ! रहमुसले णं संगामे वट्टमाणे एगे रहे अणासए, असारहिए, अणारोहए, समुसले, महया महया जणक्खयं, जणवहं, जणप्पमद्दं, जणसंवट्टकप्पं, रुहिरकद्दमं करेमाणे सव्वओ समंता परिधावित्था, से तेणट्ठेणं जाव रहमुसले संगामे। रहमुसलेणं भंते ! संगामे वट्टमाणे कइ जणसयसाहस्सीओ वहियाओ? गोयमा ! छण्णउई जणसयसाहस्सीओ वहियाओ । तेणं भंते ! मणुया निस्सीला जाव उववन्ना ? गोयमा ! तत्थ णं दससाहस्सीओ एगाए मच्छीए कुच्छिंसि उववन्नाओ, एगे देवलोगेसु उववन्ना एगे सुकुले पच्चायाए अवसेसा ओसन्नं नरगतिरिक्खजोणिएसु उववन्ना ? कम्हा णं भंते ! सक्के देविंदे देवराया, चमरे य असुरिंदे असुरकुमारराया, कूणियस्सरन्नो साहेज्जं दलइत्था ? गोयमा ! सक्के देविंदे देवराया पुव्वसंगइए चमरे असुरिंदे असुरकुमारराया परियायसंगइए, एवं खलु गोयमा ! सक्के देविंदे देवराया, चमरे य असुरिंदे असुरकुमारराया कूणियस्स रन्नो साहेज्जं दलइत्था ॥ सू० ४ ॥

छाया—ज्ञातमेतत् अर्हता, विज्ञातमेतत् अर्हता-रथमुसलः संग्रामः। रथमुसले खलु भदन्त ! सग्रामे वर्तमाने केऽजयन् के पराजयन्तः ? गौतम ! वज्री, विदेहपुत्रः, चमरः असुरेन्द्रः असुरकुमारराजश्च एते अजयन्, नवमल्लकिनः, नवलेच्छकिनः पराजयन्तः ततः खलु स कूणिको राजा रथमुसलं संग्रामम् उपस्थितम्, शेष यथा महाशिलाकण्टके संग्रामे, नवरं भूतानन्दो

रथमुसलसग्रामवक्तव्या-

'णायमेयं अरहया' इत्यादि ।

सूत्रार्थ-(णायमेयं अरहया, विन्नायमेयं अरहया, रहमुसले संगामे) हे भदन्त ! अरहन्त भगवान् ने यह अच्छी तरहसे जाना है, यह अच्छी तरहसे माना है कि रथमुसल इस नामका संग्राम है। सो (रहमुसले णं भंते ! सगामे वट्टमाणे के जइत्था के पराजइत्था ?) हे भदन्त ! इस रथमुसल सग्राममें जब कि यह हो रहा था कौन२ जीते और कौन२ हारे हैं ?(गोयमा) हे गौतम ! (वज्जी विदेहपुत्ते, चमरे असुरिंदे असुरकुमारराया जइत्था, नवमल्लई, नवलेच्छई पराजइत्था) वज्जी-इन्द्र और विदेहपुत्र कूणिक तथा असुरकुमारेन्द्र असुरराज चमर ये सब इस रथमुसल सग्राममें जीते हैं, नौ मल्लकी और नौ लेच्छकी ये १८ गणराज हारे हैं (तए णं से कूणिए राया रहमुसलं संगामं उवट्ठिय-सेसं जहा

રથમુસલ સગ્રામની વક્તવ્યતા-

'णायमेयं अरहया' ઇત્યાદિ-

સૂત્રાર્થ-(णायमेयं अरहया, विन्नायमेयं अरहया, रहमुसले संगामे) હે ભદન્ત ! અર્હંત ભગવાને તે સમ્યક્ રીતે જાણ્યું છે, તે સમ્યક્ રીતે માન્યું છે કે રથમુસલ નામનો સંગ્રામ થવાને છે. તો (रहमुसले णं भंते ! सगामे वट्टमाणे के जइत्था, के पराजइत्था ?) હે ભદન્ત ! તે રથમુસલ સંગ્રામ થયો, ત્યારે તે સંગ્રામમાં કોને કોને વિજય થયો અને કોને કોને પરાજય થયો ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (वज्जी विदेहपुत्ते, चमरे असुरिंदे असुरकुमारराया जइत्था, नवमल्लई, नवलेच्छई पराजइत्था) વજ્રી (ઇન્દ્ર), વિદેહપુત્ર (કૂણિક) તથા અસુરકુમારેન્દ્ર, અસુરરાય ચમરનો તે સગ્રામમાં વિજય થયો, નવ મલ્લ ગણુ રાજાઓ અને નવ લિચ્છવી ગણુરાજાઓ, એમ કુલ ૧૮ ગણુરાજાઓનો તે યુદ્ધમા પરાજય થયો હતો

હવે સૂત્રકાર આ સંગ્રામનુ પૂર્વવૃત્તાંત આપે છે- 'तएणं से कूणिए राया रहमुसलं सगामं उवट्ठियं-सेसं जहा महासिलाकंटए' શક્રેન્દ્ર દ્વારા રથમુસલ

हस्तिराजः, यावत् रथमुसलं संग्रामम् उपयातः, पुरतश्च स शक्रो देवेन्द्रो देवराजः, एवं तथैव यावत् तिष्ठति, मार्गे च तस्य चमरः असुरः असुरेन्द्रः असुरकुमारराजः, एकं महान्तम् आदर्शं किठिनप्रतिरूपकं विकुर्वित्वा खलु तिष्ठति, एवं त्रयः इन्द्राः संग्रामयन्ते, तद्यथा–देवेन्द्रश्च, मनुजेन्द्रश्च,

महासिलाकंटए) इसके बाद उस कूणिक राजाने रथमुसल संग्रामको उपस्थित हुआ जानकर अपने कौटुम्बिक पुरुषोंको बुलाया इसके बाद का समस्त कथन महाशिलाकटक संग्रामकी तरहसे ही जानना चाहिये। (नवरं भूयाणंदे हत्थिराया जाव रहमुसलं संगामं ओयाए) उस कथनसे इस कथनमें विशेषता यदि कुछ है तो वह ऐसी है कि वहां पर उदायी पट्ट हाथी कहा गया है और यहां पर भूतानन्द नामका पट्टहाथी कहा गया है। यावत् वह कूणिक राजा रथमुसल संग्राममें उतरा (पुरओ य से सक्के देविंदे देवराया एवं तहेव जाव चिट्ठइ) आगे से ही पहिले देवेन्द्र देवराज शक्र वहां आकर उपस्थित हो गया था इस तरह यहां पर और सब कथन पहिले जैसा कहा गया वैसा ही लगा लेना चाहिये। (मग्गओ य से चमरे असुरिंदे असुरकुमारराया एगं महं आयासं किढिणपडिरूवगं विउव्वित्ताणं चिट्ठइ) उसके पीछे असुरकुमारोंके इन्द्र असुरकुमारराज चमर एक बडे भारी विशाल लोहेके किठिन (पात्रविशेष) के जैसे कवचकी विकुर्वणा करके

સંગ્રામની વિકુર્વણા થઈ ચૂકયા પછી, કૂણિક રાજાએ રથમુસલ સંગ્રામને ઉપસ્થિત થયેલો જાણીને પોતાના કૌટુંબિક પુરુષોને બોલાવ્યા. ત્યાર બાદનું સમસ્ત કથન મહાશિલાકંટક સંગ્રામના પ્રકરણમાં કહ્યા પ્રમાણે સમજવું. (नवरं भूयाणंदे हत्थिराया जाव रहमुसलं संगामं ओयाए) પણ તે કથન કરતાં આ કથનમાં આટલી વિશેષતા સમજવી. ત્યાં હસ્તિરાય ઉદાયી કહ્યો છે તેને બદલે અહીં હસ્તિરાય ભૂતાનંદ કહેવો. 'તે કૂણિક રાજા રથમુસલ સંગ્રામમાં આવી પહોંચ્યો' અહીં સુધીનું પૂર્વોક્ત કથન અહીં ગ્રહણ કરવું. (पुरओ य से सक्के देविंदे देवराया–एवं तहेव जाव चिट्ठइ) કૂણિક રાજાનું આગમન થયું તે પહેલાં જ દેવેન્દ્ર દેવરાય શક્ર ત્યાં હાજર થઈ ગયેલો હતો. આ પ્રમાણે બાકીનુ સમસ્ત કથન મહાશિલાકંટક સંગ્રામના પૂર્વોક્ત કથન પ્રમાણે જ સમજવુ. (मग्गओ य से चमरे असुरिंदे असुरकुमारराया एगं महं आयासं किढिणपडिरूवगं विउव्वित्ता णं चिट्ठइ) તેની પાછળ અસુરકુમારોનો ઇન્દ્ર અસુરકુમારરાય ચમર એક ઘણા વિશાળ લોઢાના કિઠીન (સન્યાસીઓને ઉપયોગી એક જાતનું કાષ્ઠ નિર્મિત પાત્ર વિશેષ) જેવા કવચની વિકુર્વણા કરીને ઊભો હતો.

असुरेन्द्रश्च। एकहस्तिनाऽपि खलु प्रभुः कूणिको राजा जेतुम्। तथैव यावत् दिशोदिशं प्रतिषेधितवान्, तत् केनार्थेन भदन्त! एवमुच्यते-रथमुसलः संग्रामः? गौतम! रथमुसले खलु संग्रामे वर्तमाने एको रथः, अनश्वः, असारथिः, अनारोहः, समुसलो महान्तं महान्तं जनक्षयं, जनवधम्, जनप्रमर्दम्, जनसंवर्तकल्पम्, रुधिरकर्दमं कुर्वन् सर्वतः समन्तात् परिधावितवान्, तत्

खडे हुए थे। (एव खलु तओ इंदा संगामं संगामेंति) इस प्रकार उनतीनों इन्द्रोंने युद्ध किया। (तं जहा देविंदे य, मणुइंदे य, असुरिंदेय) वे तीन इन्द्र इस प्रकारसे हैं एक देवेन्द्र देवराज शक्र, दूसरे मनुजेन्द्र कूणिक और तीसरे असुरेन्द्र चमर (एगहत्थिणा वि णं पभू कूणिए राया जइत्तए तहेव जाव) कूणिक राजामें ऐसी शक्तिथी कि वह केवल एक हाथीसे भी अपने शत्रुओं को चारों दिशाओंमें भगा दिया। (से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ, रहमुसले संगामे) हे भदन्त! उस संग्रामका नाम रथमुसल ऐसा क्यों हुआ। (गोयमा) हे गौतम! (रहमुसले णं संगामे वट्टमाणे एगे रहे अणासए, असारहिए अणारोहए, समुसले, महया महया जणक्खयं जणवहं, जणप्पमद्दं जणसंवट्टकप्पं, रुहिरकद्दमं, करेमाणे सव्वओ समंता परिधावित्था, से तेणट्ठेणं जाव रहमुसले संगामे) रथमुसल संग्राम जब होता है तब उसमें घोडारहित, सारथि रहित, योधारहित हुआ एक

(एवं खलु तओ इंदा संगामं संगामेंति) આ રીતે ત્રણ ઇન્દ્રોએ સાથે મળીને યુદ્ધ કર્યું (तंजहा) તે ત્રણ ઇન્દ્રો આ પ્રમાણે સમજવા- (देविंदेय, मणुइंदेय, असुरिंदेय) (૧) દેવેન્દ્ર દેવરાય શક્ર, (૨) નરેન્દ્ર કૂણિક અને (૩) અસુરેન્દ્ર ચમર (एगहत्थिणा वि णं पभू कुणिएराया जइत्तए तहेव जाव) કૂણિક રાજામાં એવી શક્તિ હતી કે તે એકલા હાથીની મદદથી પણ સમસ્ત શત્રુઓને હરાવી શકતા હતા,' ત્યાંથી શરૂ કરીને, 'તેણે પોતાના સમસ્ત શત્રુઓને ચારે દિશાઓમાં ભગાડી મૂક્યા', અહીં સુધીનું સમસ્ત કથન ગ્રહણ કરવું. (से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ, रहमुसले संगामे?) હે ભદન્ત! તે સંગ્રામનું નામ 'રથમુસલસંગ્રામ' શા કારણે પડયું છે? (गोयमा!) હે ગૌતમ! (रहमुसलेणं संगामे वट्टमाणे एगे रहे अणासए, असारहिए, अणारोहए, समुसले, महया महया जणक्खयं जणप्पमद्दं, जणसंवट्टकप्प, रुहिरकद्दमं, करेमाणे सव्वओ समंता परिधावित्था, से तेणट्ठेणं जाव रहमुसले संगामे) જ્યારે રથમુસલસંગ્રામ થાય છે, ત્યારે તેમાં ઘોડાથી રહિત,

तेनार्थेन यावत् रथमुसलः सङ्ग्रामः। रथमुसले खलु भदन्त! सङ्ग्रामे वर्तमाने कतिजनशतसाहस्र्यो हताः? गौतम! षण्णवतिः जनशतसाहस्र्यो हताः। ते खलु भदन्त! मनुष्याः निश्शीलाः यावत् उपपन्नाः? गौतम! तत्र खलु दशसाहस्र्यः एकस्या मत्स्याः कुक्षौ उपपन्नाः, एके देवलोकेषु उपपन्नाः,

ही रथ मुसल सहित होकर बहुतसे मनुष्योंका संहार करता हुआ, वध करता हुआ उन्हें मर्दित करता हुआ, उनमें प्रलय मचाता हुआ एवं लोहूकी कीचडको उछालता हुआ इधरसे उधर चारों तरफ दौडता रहता है इस कारण इस सग्रामका नाम रथमुसल ऐसा हुआ है। (रहमुसलेणं भंते! संगामे वट्टमाणे कइ जणसयसाहस्सीओ वहियाओ? हे भदन्त! जिस समय रथमुसल संग्राम हो रहा था तब उसमें कितने लाख मनुष्योंका संहार हुआ? (गोयमा) हे गौतम! (छण्णउई जणसयसाहस्सीओ) ९६ वे लाख मनुष्योंका संहार उस रथमुसल संग्राममें हुआ है। (ते णं भंते! मणुया निस्सीला, जाव उववन्ना) हे भदन्त! इस रथमुसल संग्राममें शीलरहित आदि पूर्वोक्त विशेषणवाले मनुष्य यावत् कहां उत्पन्न हुए हैं? (गोयमा) हे गौतम! (तत्थ णं दस साहस्सीओ एगाए मच्छीए कुच्छिंसि उववन्नाओ) इनमें से दश १० हजार मनुष्य तो एक मछलीके उदरमें उत्पन्न हुए (एगे देवलोएसु उववन्ना) कितनेक देवलोकोंमें उत्पन्न हुए

સારથીથી રહિત અને યોદ્ધાથી રહિત એક જ રથ મુસળથી યુક્ત થઈને ઘણા માણસોને સંહાર કરતો, ઘણાં માણસોને ઘાયલ કરતો, તેમનું માનમર્દન કરતો, તેમનામાં પ્રલય મચાવતો, અને લોહીની ધારાઓને ઉડાડતો આમતેમ ચારે દિશાઓમાં દોડતો રહે છે. હે ગૌતમ! તે કારણે તે સંગ્રામને 'રથમુસલ સંગ્રામ' કહે છે (रहमुसलेणं भंते! संगामे वट्टमाणे कइ जणसयसाहस्सीओ वहियाओ?) હે ભદન્ત! જ્યારે રથમુસલ સંગ્રામ ચાલી રહ્યો હતો, ત્યારે કેટલાં લાખ માણસોનો સંહાર થયો હતો? (गोयमा!) હે ગૌતમ! (छण्णउई जणसयसाहस्सीओ वहियाओ) તે સંગ્રામમાં ૯૬ લાખ માણસો માર્યા ગયા હતા. (तेणं भंते! मणुया निस्सीला जाव उववन्ना?) હે ભદન્ત! તે રથમુસલ સંગ્રામમા માર્યા ગયેલા નિઃશીલ આદિ વિશેષણોવાળા મનુષ્યો કઈ ગતિમાં ઉત્પન્ન થયા છે? (गोयमा!) હે ગૌતમ! (तत्थणं दस साहस्सीओ एगाए मच्छीए कुच्छिंसि उववन्नाओ) તેમાંના ૧૦ હજાર માણસો તો એક માછલીના ઉદરમા ઉત્પન્ન થયા હતા. (एगे देवलोएसु उववन्ना) કેટલાક દેવલોકમાં

एके सुकुले प्रत्यायाताः, अवशेषाः प्रायः नरकतिर्यग्योनिकेषु उपपन्नाः। कस्मात् खलु भदन्त ! शक्रो देवेन्द्रः देवराजः, चमरश्च असुरेन्द्रः असुरकुमारराजः कूणिकस्यराज्ञः साहाय्यं दत्तवन्तौ ? गौतम ! शक्रो देवेन्द्रो देवराजः पूर्वसाङ्गतिकः, चमरः असुरेन्द्रोऽसुरकुमारराजः पर्यायसांगतिकः। एवं खलु गौतम ! शक्रो देवेन्द्रः देवराजः, चमरश्च असुरेन्द्रः असुरकुमारराजः कूणिकस्य राज्ञः साहाय्यं दत्तवन्तौ ॥सू० ४॥

(एगे सुकुले पच्चायाए) किननेक अच्छे कुलमें उत्पन्न हुए (अवसेसा ओसन्नं नरगतिरिक्खजोणिएसु उववन्ना) बाकी के मनुष्य प्रायः करके नरक तिर्यञ्च योनियोंमें उत्पन्न हुए हैं। (कम्हा णं भंते ! सक्के देविंदे देवराया चमरे य असुरिंदे असुरकुमारराया कूणियरन्नो साहेज्जं दलइत्था) हे भदन्त ! देवेन्द्र देवराज शक्रने, असुरेन्द्र असुरकुमारराज चमरने, कूणिक राजाकी सहायता युद्धमें क्यों की ? (गोयमा) हे गौतम ! (सक्के देविंदे देवराया पुव्वसंगइए, चमरे असुरिंदे असुरकुमारराया परियायसंगइए एव खलु गोयमा ! सक्के देविंदे देवराया, चमरेय असुरिंदे असुरकुमारराया कूणियस्स रन्नो साहेज्जं दलइत्था) देवेन्द्र देवराज शक्र कूणिक राजाके पूर्वभवके मित्र थे। तथा असुरेन्द्र असुरकुमारराज चमर पर्यायसंगतिक तापसी अवस्थाके मित्र थे। इस कारण हे गौतम ! देवेन्द्र देवराज शक्रने और असुरेन्द्र असुरकुमारराज चमरने कूणिक राजाको सहायता दी।

ઉત્પન્ન થયા છે. (एगे सुकुले पच्चायाए) કેટલાક ઉત્તમ કુળમાં ઉત્પન્ન થયા હતા, (अवसेसा ओसन्नं नरग–तिरिक्खजोणिएसु उववन्ना) અને બાકીના મનુષ્યો સામાન્ય રીતે નરક અને તિર્યંચ યોનિઓમાં ઉત્પન્ન થયા છે. (कम्हा णं भंते ! सक्के देविंदे देवराया चमरे य असुरिंदे असुरकुमारराया कूणियरन्नो साहेज्जं दलइत्था ?) હે ભદન્ત ! દેવેન્દ્ર દેવરાય શક્રે તથા અસુરેન્દ્ર અસુરકુમાર રાય ચમરે શા કારણે યુદ્ધમાં કૂણિક રાજાને મદદ કરી ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (सक्के देविंदे देवराया पुव्वसंगइए, चमरे असुरिंदे असुरकुमारराया परियायसंगइए–एवं खलु गोयमा ! सक्के देविंदे देवराया, चमरेय असुरिंदे असुरकुमारराया कूणियस्स रन्नो साहेज्जं दलइत्था) દેવેન્દ્ર દેવરાય શક્ર કૂણિક રાજાના પૂર્વભવના મિત્ર હતા. તથા અસુરેન્દ્ર અસુરકુમારરાય ચમર પર્યાય સંગતિક–તાપસી અવસ્થાના મિત્ર હતા. હે ગૌતમ ! તે કારણે દેવેન્દ્ર દેવરાય શક્રે અને અસુરેન્દ્ર અસુરકુમારરાય ચમરે કૂણિક રાજાને તે સંગ્રામોમાં સહાયતા કરી હતી.

टीका- 'णायमेयं अरहया विन्नायमेयं अरहया, सुयमेयं अरहया, रहमुसले संगामे ?' गौतमः पृच्छति- हे भदन्त ! ज्ञातमेतत् वक्ष्यमाणं वस्तु अर्हता भगवता, विज्ञातं विशेषतया ज्ञातम् एतत् वक्ष्यमाणं वस्तु अर्हता, स्मृतमेतद् अर्हता यत्-रथमुसलो नाम संग्रामः इति, तत्र वक्तव्यविषयमाह-'रहमुसले णं भंते ! संगामे वट्टमाणे के जइत्था, के पराजइत्था ?' हे भदन्त ! रथमुसले खलु संग्रामे वर्तमाने=प्रवर्तमाने सति के अजयन्=जितवन्तः ? के पराजयन्तः पराजितवन्तः ? भगवान् आह- 'गोयमा ! वज्जी, विदेहपुत्ते, चमरे असुरिंदे असुरकुमारराया जइत्था' हे गौतम ! वज्री शक्रः, विदेहपुत्रः-कूणिकः, चमरः असुरेन्द्रः असुरकुमार-

टीकार्थ-सूत्रकारने इस सूत्रद्वारा रथमुसल संग्राम के विषयकी वक्तव्यता का कथन किया है इसमें गौतमने प्रभुसे ऐसा पूछा है कि भदन्त ! 'णायमेयं अरहया, विन्नायमेयं अरहया, सुयमेयं अरहया रहमुसले संगामे' रथमुसल नामका जो संग्राम है उसे अर्हन्त भगवन्तने जाना है विशेषरूपसे जाना है तथा उसे याद जैसा किया है। सो हे भदन्त ! 'रहमुसले णं भंते ! संगामे वट्टमाणे के जइत्था ? के पराजइत्था' जब यह रथमुसल नामका संग्राम हो रहा था तब उसमें कौन२ तो विजय को पाये हैं और कौन२ हार गये हैं सो आप हमें कहिये ? तब इसके उत्तरमें प्रभुने उनसे कहा 'गोयमा' हे गौतम ! 'वज्जी विदेहपुत्ते चमरे असुरिंदे असुरकुमारराया जइत्था' वज्री शक्र, विदेहपुत्र कूणिक

ટીકાર્થ-સૂત્રકારે આ સૂત્ર દ્વારા રથમુસલ સંગ્રામની વકતવ્યતાનું નિરૂપણ કર્યું છે આ વિષયને અનુલક્ષીને ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે- 'णाणमेयं अरहया, विन्नायमेयं अरहया, सुयमेयं अरहया रहमुसले संगामे' હે ભદન્ત ! રથમુસલ નામના સંગ્રામને અર્હંત ભગવાનોએ જાણ્યો છે, વિશેષ રૂપે જાણ્યો છે અને તેને જાણે કે યાદ જ કરી લીધો છે- તેમના સ્મરણપટલ પર કોતરી લીધો છે, તો હે ભદન્ત ! 'रहमुसलेणं भंते ! संगामे वट्टमाणे के जइत्था ? के पराजइत्था ?' જ્યારે તે રથમુસલ સંગ્રામ ચાલતો હતો, ત્યારે તેમાં કોનો કોનો વિજય થયો, અને કોનો કોનો પરાજય થયો ?

તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે- 'गोयमा !' હે ગૌતમ ! 'वज्जी विदेहपुत्ते चमरे असुरिंदे असुरकुमारराया जइत्था' વજ્રી (શક્રેન્દ્ર), વિદેહપુત્ર(કૂણિક) અને અસુરેન્દ્ર અસુરકુમારરાય ચમરનો તે રથમુસલ સંગ્રામમાં વિજય

राजश्च एते-अजयन्=जितवन्तः 'नवमल्लई, नवलेच्छई पराजइत्था' नवमल्लकिनः, नवलेच्छकिनश्च पराजयन्तः पराजितवन्तः चमरेण रथमुसले संग्रामे विकुर्विते कूणिकः किं कुर्यादित्याह-'तए णं से' इत्यादि। 'तए णं से कूणिए राया रहमुसल संगामं उवट्ठियं, सेसं जहा महासिलाकंटए' ततः खलु स कूणिको राजा रथमुसलं संग्रामम् उपस्थितं ज्ञात्वा कौटुम्बिकपुरुषान् शब्दयति, शब्दयित्वा एवं वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादीत्-भो देवानुप्रियाः! क्षिप्रमेव भूतानन्दं नाम हस्तिराजं परिकल्पयत, सज्जीकुरुत, इत्यादि शेषं यथा महाशिलाकण्टके संग्रामे वर्णितं तथा अत्रापि विज्ञेयम्, किन्तु 'नवरं भूयाणंदे

राजा और असुरेन्द्र असुरकुमारराज चमर ये सब उस रथमुसल संग्राममें विजय पाये हैं तथा 'नवमल्लई, नवलेच्छई पराजइत्था' काशीके नौ गणराज मल्लकी नामके राजा तथा कौशल देशके गण-राज नौलेच्छकी नामके राजा उस युद्धमें पराजय पाये हैं। रथमु-सल संग्राम जब चमरने विकुर्वित किया तब कूणिक राजाने क्या किया? इसको बताने के लिये सूत्रकार कहते हैं कि 'त एणं से कूणिए राया रहमुसलं संगामं उवट्ठियं सेसं जहा महासिलाकंटए' जब कूणिक राजाने रथमुसल संग्रामको उपस्थित हुआ जाना तब उसने अपने कौटुम्बिक पुरुषोंको बुलाया बुलाकर उनसे उसने ऐसा कहा कि हे देवानुप्रियों! तुम बहुत ही जल्दी मेरा पट्टहाथी जो भूतानन्द नामका है उसे सज्जित कर ले आओ इत्यादि समस्त ही कथन जैसा महाशिला कण्टक संग्रामकी वक्तव्यतामें कहा गया है वैसा ही यहां पर भी जानना चाहिये। परन्तु उस वक्तव्यता की अपेक्षा इस वक्तव्यतामें केवल इतना ही अन्तर है कि वहां पर

थयो, तथा 'नवमल्लई, नवलेच्छई पराजइत्था' કાશીના નવમલ્લ જાતિના ગણરાજાઓ તથા કોશલના નવ લિચ્છવી જાતિના ગણરાજાઓ તેમાં પરાજિત થયા. જ્યારે ચમરે રથમુશલ સંગ્રામની વિકુર્વણા કરી, ત્યારે કૂણિક રાજાએ શું કર્યું તે સૂત્રકાર પ્રકટ કરે છે- तएणं से कूणिए राया रहमुसलं संगामं उवट्ठियं सेसं जहा महासिलाकंटए' જ્યારે રથમુસલ સંગ્રામ કરવાનો પ્રસંગ ઉપસ્થિત થયો, ત્યારે કૂણિક રાજાએ પોતાના કૌટુંબી પુરુષોને બોલાવ્યા, અને તેમને કહ્યું-"હે દેવાનુપ્રિયો! તમે મારા ગજરાજ ભૂતાનંદને સજ્જ કરો, ચતુરંગી સેનાને સજ્જ કરો.' ઇત્યાદિ સમસ્ત કથન મહાશિલાકંટક સંગ્રામના પ્રકરણમાં આપ્યા પ્રમાણે અહીં પણ ગ્રહણ કરવું તે કથન કરતાં આ કથનમાં આટલી જ વિશેષતા છે-ત્યાં ઉદાયી હાથીને સજ્જ કરવાનું કહ્યું છે,

हत्थिराया, जाव रहमुसलं संगामं ओयाए' नवरं विशेषस्तु महाशिलाकण्टक-संग्रामापेक्षया रथमुसले संग्रामे एतावानेव यत् उदायिनामहस्तिस्थाने भूतानन्दो हस्तिराजो विज्ञेयः, यावत्-अन्यत्सर्वं पूर्ववदेव, तथा च यावत्करणात्-कूणिकराजाज्ञया कौटुम्बिकपुरुषाणां भूतानन्दनामहस्तिराजस्य हय-गज-रथ-योधकलित चतुरङ्गिण्याः सेनायाः सन्नद्धीकरणानन्तरम् कूणिको राजा स्नानादिकं विधाय कृतबलिकर्मा कृतकौतुकमङ्गलप्रायश्चित्तः सर्वालङ्कार-विभूषितः सन्नद्ध-बद्ध-वर्मित-कवचः गृहीतायुधप्रहरणः, धृतच्छत्रः, चतु-

उदायी नामके पट्टहस्तीको सज्जित करनेकी बात कही गई है और यहां पर भूतानन्द पट्टहाथीको सज्जित करनेके लिये कहा गया है। बाकी और सबकथन पहिले जैसा ही है। यहां जो यावत् पदका पाठ आया है उससे यह समझाया गया है कि 'कूणिक राजाकी आज्ञासे कौटुम्बिक पुरुषोंने भूतानन्द पट्टहाथी को सज्जित कर दिया तथा हाथी घोडा, रथ एव योधाओंसे युक्त चतुरंगिणी सेना को सज्जित कर दिया और सज्जित होजानेके पीछे वृत्तांत राजाके पास जाकर पहुँचा दिया राजा कूणिक भी उसी समय स्नानादिक से निवट-कर काकआदि पक्षियोंके लिये अन्नका त्याग देनेरूप बलिकर्म किया, कौतुक दुःस्वप्न आदिके विनाशके लिये अवश्यकरणीय होने से कौतुक, मंगलरूप प्रायश्चित्त किया मषी तिलक आदिका नाम कौतुक और दधि अक्षत आदिका नाम मंगल है। उस समय उन्होंने अपने आपको समस्त अलंकारों से विभूषित किया, शरीर पर जकडकर

અહીં ભૂતાનંદ નામના હાથીને સજ્જ કરવાનુ કહ્યુ છે બાકીનુ સમસ્ત કથન, 'મહાશિલાકંટક સંગ્રામ' ના કથન પ્રમાણે જ છે અહીં જે 'जाव (યાવત્)' પદનો પ્રયોગ કરવામાં આવ્યો છે તેના દ્વારા જે સૂત્રપાઠ ગ્રહણ કરાયો છે તે નીચે પ્રમાણે છે- 'કૂણિક રાજાની આજ્ઞાથી કૌટુંબિક પુરુષોએ ભૂતાનંદ નામના ગજરાજને સુસજ્જિત કર્યો, હાથી, ઘોડા, રથ અને વીર યોદ્ધાઓથી યુકત ચતુરંગી સેના પણ સજ્જ કરી દીધી, ત્યારબાદ તેમણે કૂણિક રાજાને ખબર આપી કે 'આપની આજ્ઞા પ્રમાણે બધી તૈયારીઓ થઈ ચુકી છે.' ત્યાર બાદ રાજા કૂણિક સ્નાનગૃહમાં ગયો. સ્નાનાદિ ક્રિયા પતાવીને તેણે વાયસાદિ પક્ષીને અન્ન અર્પણ કર્યું એટલે કે બલિકર્મ કર્યું, દુઃસ્વપ્ન આદિના નિવારણ માટે તેણે કૌતુક અને મંગલરૂપ પ્રાયશ્ચિત્ત કર્યું. (મષી તિલક આદિને કૌતુક કહે છે, દહીં ભાત આદિ ખાઈને શુકન કરવાની ક્રિયાને મંગલકર્મ કહે છે) ત્યાર બાદ તેણે પોતાના સમસ્ત અંગોને અલંકારોથી વિભૂષિત કર્યાં, શરીર પર કસ કસાવીને

श्चामरवालवीजिताङ्गः, मङ्गलजयशब्दकृतालोकः भूतानन्दं नाम हस्तिराज मारूढः सन् हय-गज-रथ-प्रवरयोधकलितया चतुरङ्गिण्या सेनया संपरिवृतः, महाभटचडगरवृन्दपरिवृतः रथमुसलं नाम संग्रामं संग्रामभूमिमुपयातः= उपागतः, इति फलितम्, 'पुरओ य से सक्के देविंदे देवराया, एवं तहेव जाव चिट्ठइ' पुरतश्चाग्रे पूर्वमेवेत्यर्थः खलु स शक्रः देवेन्द्रः देवराजः एवं तथैव यावत्-एकं महान्तम् अभेद्यकवचं वज्रप्रतिरूपकं विकुर्वित्वा खलु तिष्ठति, 'मग्गओ य से चमरे असुरिंदे असुरकुमारराया एगं महं आयासं किढिण-

कवच बांधा आयुध और प्रहरणोंको साथ लिया उनके ऊपर उस समय कोरण्टपुष्पोंकी मालासे सुशोभित छत्र छत्रधारियोंने तानरक्खा था। चार चामरोंसे चमरधारी जन उन पर पवन करते जा रहे थे। उनको देखने पर लोगोंने जय२ शब्द करना प्रारंभ कर दिया था इस प्रकारके ठाटबाटसे सुशोभित हुए वे भूतानन्द नामके हस्तिराज के पास आये और उस पर सवार हो गये। घोडे, हाथी आदि चार अंगोंवाली चतुरंगिणी सेनासे तथा विस्तृत महाभटोंके समूहसे घिरे हुए होकर वे अब वहांसे रथमुसल संग्राम भूमिकी ओर चल दिये और वहां आ भी गये। 'पुरओय से सक्के देविंदे देवराया एवं तहेव जाव चिट्ठइ' जब कूणिक राजा उस रथमुसल संग्रामभूमि में जाकर ज्योंही उपस्थित हुए तो उन्होने देखा कि मेरे आनेसे पहिले ही यहां पर देवेन्द्र देवराज शक्र एक बडे भारी वज्रके जैसे अभेद्य कवचकी विकुर्वणा करके खडे हुए हैं। 'मग्गओय से

કવચ બાંધ્યું, આયુધો અને પ્રહરણોને (બાણ આદિ શસ્ત્રોને પ્રહરણો કહે છે, તલવાર આદિને આયુધો કહે છે) સાથે લીધાં તે વખતે છત્રધારીઓ તેના મસ્તક ઉપર છત્ર ધારણ કરતા હતા તે છત્ર કોરંટ પુષ્પોની માળાઓથી સુશોભિત હતુ ચમરધારી સેવકો ચાર ચમરો વડે તેને પવન નાખતા હતા આ પ્રમાણે સુસજ્જ થઈને તે પોતાના ભૂતાનંદ નામના ગજરાજ પાસે આવ્યો. તેને જોઈને લોકોએ 'જય હો, જય હો' એવાં મંગલકારી શબ્દો ઉચ્ચાર્યા. કૂણિક રાજા હાથી ઉપર સવાર થઈને, હાથી, ઘોડા, રથ અને વીર યોદ્ધા રૂપ ચાર પ્રકારનીચતુરંગિણી સેના તથા અનેક મહાન સુભટોના સમૂહને સાથે લઈને રથમુસલ સંગ્રામ જ્યા ખેલવાનો હતો, તે સમરાંગણ તરફ ચાલી નીકળ્યો, અને ત્યા આવી પણ પહોંચ્યો. 'पुरओ य से सक्के देविंदे देवराया एवं तहेव जाव चिट्ठइ' જ્યારે કૂણિક રાજા ત્યા પહોંચ્યો, ત્યારે તેણે જોયું કે પોતાના આગમન પહેલાં જ ત્યાં દેવેન્દ્ર દેવરાય શક્ર એક ઘણા ભારે વજ્રના જેવા અભેદ્ય કવચની વિકુર્વણા

पडिरूवगं विउव्वित्ता णं चिट्ठइ' मार्गे च तस्य चमरः असुरेन्द्रः असुरकुमारराजः एकं महान्तम् आदर्शं दर्पणं किठिनप्रतिरूपकं किठिनं वंशनिर्मिततापसपात्रं तत्सदृशं विजयसूचकं दर्पणमित्यर्थः विकुर्वित्वा तिष्ठति, 'एवं खलु तओ इंदा संगामं संगामेति, तं जहा-देविंदे य, मणुइंदे य, असुरिंदे य,' एवं खलु वर्णितरीत्या त्रयः इन्द्राः संग्रामं संग्रान्ते युध्यन्ते स्म, तद्यथा-देवेन्द्रश्च शक्रः, मनुजेन्द्रश्च कूणिको राजा, असुरेन्द्रश्च चमर इति। 'एगहत्थिणा वि णं पभू कूणिए राया जइत्तए, तहेव जाव दिसोदिसिं पडिसेहित्था' एकहस्तिनाऽपि भूतानन्दनामकैकगजेन्द्रेणाऽपि खलु स कूणिको राजा जेतुं

चमरे असुरिंदे असुरकुमारराया एगं महं आयासं किढिणपडिरूवगं विउव्वित्ता णं चिट्ठइ' तथा असुरेन्द्र असुरकुमारराज चमर एक बडे भारी विजयसूचक आदर्श-दर्पण जो किठिन के आकार का था उसकी विकुर्वणा करके ठहरे हुए हैं 'एव खलु तओ इंदा संगामं संगामेंति तंजहा देविंदेय, मणुइंदेय, असुरिंदेय' इस प्रकार उन सबके सब इन्द्रोंने संग्राम प्रारंभ कर दिया। बांसके बने हुए संन्यासी के पात्रका नाम किठिन है। जिन इन्द्रोंने संग्राम छेडा उनके नाम इस प्रकारसे हैं देवेन्द्र देवराज शक्र १, मनुजेन्द्र कूणिक राजा और असुरेन्द्र असुरकुमारराज चमर३ 'एगहत्थिणा वि णं पभू कूणिए राया जइत्तए तहेव जाव दिसो दिसिं पडिसेहित्था' यद्यपि कूणिक राजा इस संग्राम में एक हाथीके द्वारा भी अपने शत्रुओंको परास्त करनेमें समर्थ था सो यावत् उनने उन्हें चारों दिशाओंमें भगा दिया

કરીને ઊભા હતા. 'मग्गओ य से चमरे असुरिंदे असुरकुमार राया एगं महं आयसं किढिणपडिरूवगं विउव्वित्ता णं चिट्ठइ' તથા અસુરેન્દ્ર અસુરકુમાર રાય ચમર એક ઘણા ભારે વિજયસૂચક આદર્શ-દર્પણ જે કિઠિનના આકારનું હોય છે. તેવાની વિકુર્વણા કરી (સન્યાસીઓને ઉપયોગી વાંસના બનેલ પાત્રને કિઠિન કહે છે. તેવા દર્પણના આકારનુ પાત્ર) વિકુર્વણા કરીને ત્યા ઊભા હતા 'एवं खलु तओ इंदा संगामं संगामेति-तंजहा-देविंदेय, मणुइंदेय, असुरिंदेय' આ રીતે એ ત્રણે ઇન્દ્રોએ સંગ્રામ શરૂ કરી દીધો. તે ત્રણ ઇન્દ્રોના નામ આ પ્રમાણે છે- (૧) દેવેન્દ્ર દેવરાજ શક્ર, (૨) નરેન્દ્ર કૂણિક અને (૩) અસુરેન્દ્ર અસુરકુમારરાય ચમર 'एगहत्थिणा वि णं पभू कूणिए राया जइत्तए तहेव जाव दिसो दिसिं पडिसेहित्था' જો કે કૂણિક રાજા પોતાના એક હાથી વડે જ આ સંગ્રામમાં પોતાના સમસ્ત શત્રુઓને પરાજિત કરવાને સમર્થ હતા' આ કથનથી શરૂ કરીને 'તેમણે તેમને ચારે દિશાઓમાં ભગાડી

शत्रुं पराभवितुं प्रभुः=समर्थः, तथैव महाशिलाकण्टकसंग्रामवदेव यावत्-स कूणिको राजा रथमुसलं संग्रामं संग्रामयमाणः नवमल्लकिनः, नवलेच्छकिनश्च काशी-कोशलकान् अष्टादश अपि गणराजान् हतमथितप्रवरवीर-घातित-निपतित-चिह्नध्वजपताकान् कृच्छ्रप्राणगतान् दिशोदिशं प्रतिषेधितवान् =विद्रावितवान्। गौतमः पृच्छति-'से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ-रहमुसले संगामे?' हे भदन्त! अथ केनार्थेन कथं तावत् एवमुच्यते-रथमुसलः संग्रामः, तस्य संग्रामस्य 'रथमुसल' इति नामकरणे को हेतुः? भगवानाह-'गोयमा! रहमुसले णं संगामे वट्टमाणे एगे रहे अणासए, असारहिए, समुसले' हे

इस तरहसे यहां पर अनुक्त सब कथन महाशिलाकंटक संग्रामकी तरहसे ही जान लेना चाहिये। यहां यावत् शब्दसे इस प्रकार समझाया गया है कि कूणिक राजाने रथमुसल संग्राम करते हुए नौ मल्लकियोंको जो कि काशीदेशके गणराज थे तथा नवलेच्छकियोंका जोकि कौशलदेशके गणराज थे इन सब १८ गणराजोंको परास्तकर दिया इनकी सेनाके वीरों को नष्ट कर दिया-उनका मान मर्दित कर दिया उनकी बडी छोटी ध्वजाओं को जमीन पर पटक दिया. तथा कष्टगत प्राणवाला उन्हे बनाकर चारों दिशाओं में भगा दिया।

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं कि-'से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ, रहमुसले संगामे' हे भदन्त! इस युद्धका नाम 'रथमुसल' ऐसा किस कारण से हुआ है? इसके उत्तरमें प्रभु उनसे कहते हैं 'गोयमा' हे गौतम! 'रहमुसलेणं संगामे वट्टमाणे एगे रहे अणासए,

મૂકયા', આ કથન સુધીનું, મહાશિલાકંટક સંગ્રામનુ સમસ્ત કથન અહીં પણ ગ્રહણ કરવું અહીં 'યાવત્' પદથી નીચેનો સૂત્રપાઠ ગ્રહણ કરાયો છે- 'રથમુસળ સંગ્રામમાં કૂણિક રાજાએ કાશીના નવ મલ્લજાતિના ગણરાજાઓને અને કોશલના નવ લિચ્છવી જાતિના ગણરાજાઓને હરાવ્યા. આ રીતે તેમણે ૧૮ ગણરાજાઓને પરાજિત કર્યા, તેમનું માનમર્દન કર્યું, તેમની ધજા-પતાકાઓને જમીનમાં રગદોળી, અને તેમને આ યુદ્ધમાં પોતાના પ્રાણ બચાવવા પણ મુશ્કેલ થઇ પડયા, તેથી તેમણે ચારે દિશામાં નાસ-ભાગ કરી મૂકી.

હવે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે- 'से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ, रहमुसले संगामे?' હે ભદન્ત! આ યુદ્ધને 'રથમુસલ સંગ્રામ' એવું નામ શા માટે આપવામાં આવ્યું છે? તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે- 'गोयमा!' હે ગૌતમ! 'रहमुसले णं संगामे वट्टमाणे एगे रहे अणासए,

गौतम ! रथमुसले खलु संग्रामे वर्तमाने=प्रवर्तमाने सति एको रथः, 'अणासए' अनश्वः अश्वरहितोऽपि, 'असारहिए' असारथिकः=सारथिशून्योऽपि 'अणारोहए' अनारोहकः=आरोहवर्जितोऽपि योधवर्जितोऽपि केवलं समुसलः मुसलयुक्तः 'महया-महया जणक्खयं, जणवहं, जणप्पमदं, जणसंवट्टकप्पं, रुहिरकद्दमं करेमाणे सव्वओ समंता परिधावित्था' तत्र 'महया-महया' महान्तं महान्तं 'जणक्खयं' जनक्षयं=जनविनाशम् 'जणवहं' जनवधं जनमारणम् 'जणप्पमदं' जनप्रमर्दम्-जनचूर्णनम्, 'जणसंवट्टकप्पं' जनसंवर्तकल्पम्=जनसंहारसदृशम् 'रुहिरकद्दमं' रुधिरकर्दमम् 'करेमाणे' कुर्वन 'सव्वओ समंता' सर्वतः समन्तात् परिधावितवान् पलायितवानित्यर्थः। एको रथः केवलं मुसलेन युक्तः परिधावन् महाजनक्षयादिकं कृतवान, अत एव 'से तेणट्ठेणं जाव रहमुसले

अणारोहए, समुसले' रथमुसलसंग्राम जब हो रहा था-तब उस में जो रथ होता है वह एक ही होता है उसमें खींचने के लिये घोडा नहीं होते हैं। सारथी नहीं होता है। वह अनारोहक-योद्धा से रहित होता है। उसमें केवल एक मुसल ही होता है 'महया महया जणक्खयं, जणवहं, जणप्पमदं, जणसंवट्टकप्प, रुहिरकद्दमं करेमाणे सव्वओ समंता परिधावित्था' वह बहुत बडे जनसमूहका विध्वंस करता हुआ, जन समूहका वध करता हुआ, जनसमूहको चूर २ करता हुआ, उसका प्रलय करता हुआ तथा चारों तरफ लोहूकी कीचड मचाता हुआ इधरसे उधर चारों तरफ दौडता फिरता है। तात्पर्य कहनेका यह है कि केवल एक रथ ही मुसल से युक्त होकर इधरसे उधर दौडता हुआ महाजन क्षयको कर देता है। 'से तेण-

अणारोहए, समुसले' રથમુસળ સંગ્રામ જ્યારે ચાલતો હોય છે, ત્યારે તેમાં એક એવો રથ ચારે દિશામાં દોડયા કરતો હોય છે કે જે રથને ખેંચવા માટે ઘોડા જોડેલા હોતા નથી, જેને ચલાવનાર સારથી હોતો નથી, અને તેમાં લડનારા યોદ્ધા પણ હોતા નથી. પરન્તુ તે રથમાં માત્ર એક મુશળ જ હોય છે 'महया महया जणक्खयं, जणवहं, जणप्पमदं, जणसंवट्टकप्प, रुहिरकद्दमं करेमाणे सव्वओ समंता परिधावित्था' તે રથ ઘણા જ મોટા જનસમૂહનો વિધ્વંસ કરતો, જનસમૂહનો સંહાર કરતો, જનસમૂહના ભૂક્કેભૂક્કા ઊડાડતો, તેમનો પ્રલય કરતો અને રક્તની ધારાઓરૂપી કીચડ ઉડાડતો ઉડાડતો આમ તેમ ચારે દિશામાં દોડે છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે આ પ્રકારના સંગ્રામમાં મુસળથી યુક્ત એવો એક રથ જ દુશ્મનોના સૈન્યમાં ચોમેર દોડાદોડ કરીને દુશ્મનદળનો સંહાર કરે છે અને હાહાકાર મચાવી દે છે.

संगामे' हे गौतम ! तत् तेनार्थेन यावत्-रथमुसलो नाम संग्राम इत्युच्यते । गौतमः पृच्छति-'रहमुसले णं भंते ! संगामे वट्टमाणे कइ जणसयसाहस्सीओ वहियाओ ?' हे भदन्त ! रथमुसले खलु संग्रामे वर्तमाने प्रवृत्ते सति कति कियत्यः जनशतसाहस्र्यः कति जनलक्षाणि हताः ? भगवानाह-गोयमा ! छण्णउई जणसयसाहस्सीओ वहियाओ' हे गौतम ! षण्णवतिः जनशतसाहस्र्यः षण्णवतिलक्षजना हताः । गौतमः पृच्छति- 'तेणं भंते ! मणुया निस्सीला जाव उववन्ना ?' हे भदन्त ! ते खलु मनुष्याः निश्शीलाः शीलवर्जिता यावत्-निर्व्रताः निर्गुणाः निर्मर्यादाः निष्प्रत्याख्यान-पोषधोपवासाः रुष्टाः, परिकुपिताः, समरघातिताः, अनुपशान्ताः कालमासे

ट्ठेणं जाव रहमुसले संगामे' इस कारण है गौतम वह संग्राम 'रथ-मुसल' इस नामसे कहा गया है । अब गौतम स्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'रहमुसले णं भंते ! संगामे वट्टमाणे कइ जणसयसाहस्सीओ वहियाओ' हे भदन्त ! जब रथमुसल संग्राम हो रहा था, तब उसमें कितने लाख मनुष्योंका संहार हुआ है ? इसके उत्तरमें प्रभु उनसे कहते हैं कि-'गोयमा' हे गौतम ! 'छण्णउई जणसयसाहस्सीओ वहि-याओ' रथमुसल संग्राम में ९६ छियानवें लाख मनुष्योंका संहार हुआ है । अब गौतमने पुनः प्रभु से ऐसा पूछा-'तेणं भंते ! मणुया निस्सीला जाव उववन्ना' हे भदन्त ! रथमुसल संग्राम में लडनेवाले जितने भी मनुष्य थे-वे प्रायः सबके सब शीलरहित थे, यावत् निर्व्रत-अहिंसा आदि व्रतों से रहित थे, निर्गुण-उत्तरगुणोंसे रहित थे, निर्मर्याद-मर्यादा से रहित थे, निष्प्रत्याख्यान और पोषधोपवास

'से तेणट्ठेणं जाव रहमुसले संगामे' હે ગૌતમ! તે કારણે તે સંગ્રામને 'રથમુસળ સંગ્રામ કહ્યો છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન- रहमुसले णं भंते! संगामे वट्टमाणे कइ जणसयसाहस्सीओ वहियाओ ?' 'હે ભદન્ત! જ્યારે રથમુસળ સંગ્રામ મચ્યો, ત્યારે તેમાં કેટલાં લાખ માણસો માર્યા ગયા હતા?' તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે- 'गोयमा !' હે ગૌતમ! 'छण्णउई जणसयसाहस्सीओ वहियाओ' રથમુસળ સંગ્રામમાં ૯૬ લાખ માણસોનો સંહાર થયો હતો.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન- 'तेणं भंते ! मणुया निस्सीला जाव उववन्ना ? હે ભદન્ત! તે સંગ્રામમાં લડનારા બધા મનુષ્યો સામાન્યતઃ નિઃશીલ હતા, નિર્વ્રત અહિંસા આદિ વ્રતથી રહિત) હતા, નિર્ગુણ (ઉત્તરગુણોથી રહિત) હતા, મર્યાદાથી રહિત હતા, પ્રત્યાખ્યાન અને પોષધોપવાસથી પણ રહિત હતા. તેઓ બધાં રોષયુક્તઓ

कालं कृत्वा कुत्र गताः ? कुत्र उपपन्नाः ? भगवानाह-'गोयमा ! तत्थ णं दस साहस्सीओ एगाए मच्छीए कुच्छिसि उववन्नाओ' हे गौतम ! तत्र खलु षण्णवतिलक्षेषु मध्ये दश साहस्र्यः एकस्या मत्स्याः कुक्षौ=उदरे उपपन्नाः, 'एगे देवलोएसु उववन्ना' एके कतिपयाः देवलोकेषु उत्पन्नाः 'एगे सुकुले पच्चायाया' एके कतिपयाः सुकुले उत्तमवंशे प्रत्यायाताः समागताः समुत्पन्ना इत्यर्थः 'अवसेसा ओसन्नं नरगतिरिक्खजोणिएसु उववन्ना' अवशेषाः 'ओसन्नं' इति प्रायो बाहुल्येन नरक-तिर्यग्योनिकेषु उत्पन्नाः । गौतमः पृच्छति-'कम्हा णं भंते ! सक्के देविंदे देवराया, चमरे य असुरिंदे असुरकुमारराया

से रहित थे, रुष्ट-रोष से भरे हुए थे, परिकुपित-क्रोध से युक्त हुए थे, अतः ये सबके सब युद्ध में मर कर शान्तभाव से रहित अवस्था में काल अवसर काल कर कहां पर गये ? कहां पर उत्पन्न हुए ? इसके उत्तर में प्रभु उनसे कहते हैं 'गोयमा' हे गौतम ! 'तत्थ णं दससाहस्सीओ एगाए मच्छीए कुच्छिसि उववन्नाओ' रथमुसल संग्राममें जो ९६ लाख मनुष्य मारे गये हैं उनमें से दश १० हजार मनुष्य तो एक मछली की कूखमें उत्पन्न हुए 'एगे-देवलोएसु उववन्ना' कितनेक देवलोकोंमें उत्पन्न हुए, 'एगे सुकुले पच्चायाया' कितनेक मनुष्य उत्तम वंशमें उत्पन्न हुए 'अवसेसा ओसन्नं नरगतिरिक्खजोणिएसु उववन्ना' बाकी के और सब मनुष्य प्रायःकरके नरकयोनि और तिर्यश्चयोनि इनमें उत्पन्न हुए ।

अब गौतमस्वामी प्रभुसे ऐसा पूछते हैं कि 'कम्हाणं भंते ! सक्के देविंदे देवराया, चमरेय असुरिंदे असुरकुमारराया कूणियरन्नो साहेज्जं

ક્રોધયુક્ત હતા અને ઉપશાન્ત અવસ્થાથી રહિત હતા. તો એવી પરિસ્થિતિમાં કાળનો અવસર આવતા કાળ કરીને તેઓ ક્યાં ગયા હશે ?- કઇ ગતિમાં ઉત્પન્ન થયા હશે ?

ઉત્તર- 'गोयमा !' હે ગૌતમ ! 'तत्थणं दससाहस्सीओ एगाए मच्छीए कुच्छिसि उववन्नाओ' રથમુશળ સંગ્રામમાં જે ૯૬ લાખ માણસો માર્યા ગયા હતા, તેમાંના ૧૦ હજાર માણસો તો એક માછલીની કૂખે ઉત્પન્ન થયા, 'एगे देवलोएसु उववन्ना' કેટલાક દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થયા, 'एगे सुकुले पच्चायाया' કેટલાક મનુષ્યો ઉત્તમવંશમાં ઉત્પન્ન થયા, 'अवसेसा ओसन्नं नरगतिरिक्खजोणिएसु उववन्ना' બાકીના બધાં મનુષ્યો મોટે ભાગે નરકયોનિમાં અને તિર્યંચયોનિમાં ઉત્પન્ન થયા.

હવે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે- 'कम्हा णं भंते ! सक्के देविंदे देवराया, चमरे य असुरिंदे असुरकुमारराया कूणिय रन्नो साहेज्जं

कूणियस्सरन्नो साहेज्जं दलइत्था ?' हे भदन्त ! कस्मात् खलु कारणात् शक्रो देवेन्द्रः देवराजः चमरश्च असुरेन्द्रः असुरकुमारराजः एतौ द्वौ कूणिकस्यराज्ञः साहाय्यं= सहायतां दत्तवन्तौ ? भगवानाह–'गोयमा ! सक्के देविंदे देवराया पुव्वसंगइए' हे गौतम ! शक्रो देवेन्द्रो देवराजः पूर्वसङ्गतिकः=पूर्वभव-मित्रमासीत् अतः कूणिकस्य साहाय्यं दत्तवान तथाहि–श्रूयते–कार्तिक-श्रेष्ठिभवे कूणिकजीवः शक्रस्य मित्रमभवत्, इति । 'चमरे असुरिंदे असुर-कुमारराया परियायसंगइए' चमरः असुरेन्द्रः असुरकुमारराजः पर्याय-सांगतिकः कूणिकस्य साहाय्यं दत्तवान, पूरणतापसभवे चमरजीवस्य कूणिक-राज जीवः तापसपर्यायवर्ती मित्रमासीत्, 'एवं खलु गोयमा ! सक्के देविंदे देवराया, चमरे य असुरिंदे असुरकुमारराया कूणियस्स रन्नो साहेज्जं दलइत्था'

दलयित्था' हे भदन्त ! क्या कारण था जो देवेन्द्र देवराज शक्रने एवं असुरेन्द्र असुरकुमारराज चमरने कूणिकराजाको रथमुसल संग्राममें सहायता की ? इसके उत्तरमें प्रभु उनसे कहते हैं कि 'गोयमा' हे गौतम ! 'सक्के देविंदे देवराया पुव्वसंगइए' देवेन्द्र देवराज शक्र इनका पूर्वसंगतिक था पूर्वभवका मित्र था। इसलिये उसने इनकी सहायता की। क्यों कि ऐसा सुना जाता है कि कार्तिक श्रेष्ठी के भवमें कूणिकका जीव शक्रका मित्र था। 'चमरे असुरिंदे असुरकुमारराया परियायसंगइए' असुरेन्द्र असुरकुमारराज चमर पर्याय सांगतिक था इसलिये उसने उनकी सहायता की क्यों कि तापसके भवमें चमर जीवका कूणिक राजजीव तापस पर्यायवर्ती मित्र था। 'एव खलु गोयमा ! इस कारण हे गौतम ! 'सक्के देविंदे देवराया चमरेय असुरिंदे असुरकुमारराया कूणियस्स

दलयित्था ?' હે ભદન્ત ! દેવેન્દ્ર દેવરાય શક્રે, તથા અસુરેન્દ્ર અસુરકુમારરાય ચમરે શા કારણે કૂણિક રાજાને રથમુસળ સંગ્રામમાં મદદ કરી? તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે– 'गोयमा' હે ગૌતમ ! 'सक्के देविंदे देवराया पुव्वसगइए' દેવેન્દ્ર દેવરાય શક્ર કૂણિક રાજાનો પૂર્વભવનો મિત્ર હતો. કાર્તિક શેઠના ભવમાં કૂણિકનો જીવ શક્રનો મિત્ર હતો, તે કારણે તેણે તેને મદદ કરી. 'चमरे असुरिंदे असुरकुमारराया परियायसगइए' અસુરેન્દ્ર અસુરકુમારરાય તેમના પર્યાય સાંગતિક હતા પૂરણ તાપસના ભવમાં ચમરનો જીવ કૂણિક રાજાના તાપસ પર્યાયના જીવનો મિત્ર હતો આ રીતે પૂર્વભવમાં બન્ને તાપસ હોવાથી મિત્ર હતા. 'एवं खलु गोयमा !' હે ગૌતમ ! તે કારણે 'सक्के देविंदे देवराया ઇત્યાદિ'

हे गौतम! एवं खलु रीत्या शक्रो देवेन्द्रः देवराजः चमरश्च असुरेन्द्रः असुरकुमारराजः कूणिकस्य राज्ञः साहाय्यं दत्तवन्तौ, ॥सू० ४॥

अन्यतीर्थिकवक्तव्यता ।

मूलम्–'बहुजणे णं भंते! अन्नमन्नस्स एवमाइक्खइ जाव परूवेइ–एवं खलु बहवे मणुस्सा अन्नयरेसु उच्चावएसु संगामेसु अभिमुहा चेव पहया समाणा कालमासे कालं किच्चा अन्नयरेसु देवलोएसु देवत्ताए उववत्तारो भवंति, से कहमेयं भंते! एवं? गोयमा! जण्णं से बहुजणो अन्नमन्नस्स एवं आइक्खइ जाव उववत्तारो भवंति, जे ते एवमाहंसु, मिच्छं ते एवमाहंसु, अहं पुण गोयमा! एवं आइक्खामि, जाव–परूवेमि–एवं खलु गोयमा! तेणं कालेणं तेणं समएणं, वेसाली नामं नयरी होत्था, वन्नओ, तत्थ णं वेसालीए णयरीए वरुणे नामं नागनत्तुए परिवसइ, अड्ढे जाव–अपरिभूए, समणोवासए अभिगयजीवाजीवे, जाव पडिलाभेमाणे छट्ठं छट्ठेणं अणिक्खित्तेणं-तवोकम्मेणं अप्पाणं भावेमाणे विहरइ। तए णं से वरुणे णागणत्तुए अन्नया कयाइं रायाभिओगेणं, गणाभिओगेणं, बलाभिओगेणं, रहमुसले संगामे आणत्ते समाणे छट्ठभत्तिए अट्ठमभत्तं अणुवट्टेइ, अणुवट्टित्ता कोडुंबियपुरिसे सद्दावेइ, सद्दावित्ता एवं वयासी–खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया! चाउग्घंटं आ-

रन्नो साहेज्जं दलयित्था' देवेन्द्र देवराज शक्रने और असुरेन्द्र असुरकुमार चमरने कूणिक राजाको सहायता दी ॥ सू० ४ ॥

દેવેન્દ્ર દેવરાય શક્રે તથા અસુરેન્દ્ર અસુરકુમારરાય ચમરે કૂણિક રાજાને તે સંગ્રામમાં મદદ કરી હતી. ॥ સૂ. ૪ ॥

सरहं जुत्तामेव उवट्ठावेह, हय-गय-रह-जाव सन्नाहेत्ता मम एवं आणत्तियं पच्चप्पिणह । तए णं ते कोडुंबियपुरिसा जाव पडिसुणेत्ता, खिप्पामेव सच्छत्तं सज्झयं जाव उवट्ठावेंति, हय-गय-रह-जाव सन्नाहेंति, सन्नाहित्ता जेणेव वरुणे नागनत्तुए जाव पच्चप्पिणंति । तए णं से वरुणे नागनत्तुए जेणेव मज्जणघरे तेणेव उवागच्छइ, जहा कणिओ जाव-पायच्छित्ते सव्वालंकारविभूसिए, सन्नद्धबद्धवम्मियकवए उप्पीलियसरासणपट्टिए पिणद्धगेविज्जए विमलवरबद्धचिंधपट्टे गहियाउहप्पहरणे सकोरंटमल्लदामेणं छत्तेणं धरिज्जमाणेणं चउचामरबालवीइयंगे मंगलजयसद्दकयालोए मज्जणघराओ पडिणिक्खमइ, पडिणिक्खमित्ता अणेगगणनायग-जाव दूयसंधिवालसद्धिं संपरिवुडे, जेणेव बाहिरिया उवट्ठाणसाला, जेणेव चाउग्घंटे आसरहे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता चाउग्घंटं आसरहं दुरुहइ, दुरुहित्ता, हय-गय-रह-जावसंपरिवुडे, महयाभड-चडगर-जाव परिक्खित्ते जेणेव रहमुसले संगामे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता रहमुसलं संगामं ओयाओ । तए णं से वरुणे णागणत्तुए रहमुसलं संगामं ओयाए समाणे अयमेयारूवं अभिग्गहं अभिगेण्हइ-कप्पइ मे रहमुसलं संगामं संगामेमाणस्स जे पुव्विं पहणइ से पडिहणित्तए, अवसेसे णो कप्पइत्ति, अयमेयारूवं अभिग्गहं अभिगेण्हइ, अभिगेण्हित्ता रहमुसलं संगामं संगामेइ, तएणं तस्स वरुणस्स नागनत्तुयस्स रहमुसलं संगामं संगामेमाणस्स एगे पुरिसे सरिसए

सरिसत्तए, सरिसव्वए, सरिसभंडमत्तोवगरणे रहेणं पडिरहं हव्वं आगए, तएणं से पुरिसे वरुणं णागनत्तुयं एवं वयासी– पहण भो वरुणा ! णागणत्तुया । तए णं से वरुणे णागनत्तुए तं पुरिसं एवं वयासी–णो खलु मे कप्पइ देवाणुप्पिया ! पुव्विं अहयस्स पहणित्तए, तुमं चेव णं पुव्विं पहणाहि । तए णं से पुरिसे वरुणे णं णागणत्तएणं एवं वुत्ते समाणे आसुरुत्ते जाव मिसिमिसेमाणे धणुं परामुसइ, धणुं परामुसित्ता उसुं परामुसइ, उसुं परामुसित्ता ठाणं ठाइ, ठाणं ठिच्चा, आययकन्नाययं उसुं करेइ, आययकन्नाययं उसुं करित्ता वरुणं णागणत्तुयं गाढप्पहारीकरेइ, तएणं से वरुणे णागणत्तुए तेणं पुरिसेणं गाढप्पहारीकए समाणे आसुरुत्ते जाव मिसिमिसेमाणे धणुं परामुसइ, धणुं परामुसित्ता, उसुं परामुसइ, उसुं परामुसित्ता आययकन्नाययं उसुं करेइ, आययकन्नाययं उसुं करेत्ता तं पुरिसं एगाहच्चं कूडाहच्चं जीवियाओ ववरोवेइ । तए णं से वरुणे णागणत्तुए तेणं पुरिसेणं गाढप्पहारीकए समाणे अत्थामे, अबले, अवीरिए, अपुरिसक्कारपरक्कमे अधारणिज्जमिति कट्टु तुरए निगिण्हइ, तुरए निगिण्हित्ता रहं परावत्तेइ, रहं परावत्तित्ता, रहमुसलाओ संगामाओ पडिणिक्खमइ, पडिणिक्खमित्ता एगंतमंतं अवक्कमइ, एगंतमंतं अवक्कमित्ता तुरए णिगिण्हइ, तुरए णिगिण्हित्ता रहं ठवेइ, रहं ठवेत्ता रहाओ पच्चोरहइ, रहाओ पच्चोरहित्ता तुरए

मोइए मोएत्ता तुरए विसज्जेइ, तुरए विसज्जित्ता दब्भसंथारगं संथरइ, दब्भसंथारगं संथरित्ता दब्भसंथारगं दूरूहइ, दब्भसंथारगं दूरुहित्ता पुरत्थाभिमुहे संपलियंकनिसन्ने करयल जाव–कट्टु एवं वयासी-नमोत्थु णं अरिहंताणं भगवंताणं जाव संपत्ताणं, नमोत्थुणं समणस्स भगवओ महावीरस्स, आइगरस्स, जाव संपाविउकामस्स, मम धम्मायरियस्स, धम्मोवदेसगस्स, वंदामि णं भगवंतं तत्थगयं इहगए, पासउ मं से भगवं तत्थ गए जाव वंदइ, नमंसइ, वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी–पुव्विं पि मए समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतिए थूलए पाणाइवाए पच्चक्खाए जाव-जीवाए, एवं जाव थूलए परिग्गहे पच्चक्खाए जावज्जीवाए, इयाणिं पि णं अहं तस्सेव भगवओ महावीरस्स अंतिए सव्वं पाणाइवायं पच्चक्खामि जावज्जीवाए, एवं जहा खंदओ जाव–एयं पि णं चरमेहिं ऊसास–नीसासेहिं वोसिरामि त्ति कट्टु सन्नाहपट्टं मुयइ, सन्नाहपट्टं मुइत्ता सल्लुद्धरणं करेइ, सल्लुद्धरणं करेत्ता, आलोइयपडिक्कंते, समाहिपत्ते, आणुपुव्वीए कालगए। तए णं तस्स वरुणस्स णागणत्तुयस्स एगे पियबालवयंसए रहमुसलं संगामं संगामेमाणे एगेणं पुरिसेणं गाढप्पहारीकए समाणे अत्थामे अबले जाव–अधारणिज्जमिति कट्टु वरुणं णागणत्तुयं रहमुसलाओ संगामाओ पडिणिक्खममाणं पासइ, पासित्ता तुरए निगिण्हइ तुरए निगिण्हित्ता जहा वरुणे जाव तुरए विसज्जित्ता पडसंथारगं दूरुहइ, पडसंथारगं दूरुहित्ता पुरत्थाभिमुहे जाव

अंजलिं कट्टु एवं वयासी-जाइं णं भंते ! मम पियबालवयंसस्स, वरुणस्स णागणत्तुयस्स सीलाइं, वयाइं, गुणाइं, वेरमणाइं, पच्चक्खाणपोसहोववासाइं, ताइं णं ममंपि भवंतु त्ति कट्टु सन्नाह पट्टं मुयइ, सन्नाहपट्टं मुइत्ता, सल्लुद्धरणं करेइ सल्लुद्धरणं करेत्ता, आणु- पुव्वीए कालगए। तए णं तं वरुणं णागणत्तुयं कालगयं जाणित्ता अहासन्निहिएहिं वाणमंतरेहिं देवेहिं दिव्वे सुरभिगंधो- दगवासे वुट्ठे दसद्धवन्ने कुसुमे निवाडिए, दिव्वे य गीय-गंधव्वनिनादे कए या वि होत्था। तए णं तस्स वरुणस्स णागणत्तुयस्स तं दिव्वं देविड्ढिं, दिव्वं देवज्जुइं, दिव्वं देवाणुभागं सुणित्ता य पासित्ता य बहुजणो अन्नमन्नस्स एवं आइक्खइ, जाव-परूवेइ- एवं खलु देवाणुप्पिया ! बहवे मणुस्सा जाव उववत्तारो भवंति ॥सू० ५॥

छाया-बहुजनः खलु भदन्त ! अन्योन्यस्य एवमाख्याति, यावत्-प्ररूपयति,-एवं खलु बहवो मनुष्या अन्यतरेषु उच्चावचेषु संग्रामेषु अभि-

---

अन्यतीर्थिकवक्तव्यता-

'बहुजणेणं भंते ! इत्यादि ।

सूत्रार्थ-(बहुजणे णं भंते ! अन्नमन्नस्स एवमाइक्खइ जाव परूवेइ) हे भदन्त ! अनेक मनुष्य आपसमें इस प्रकारसे कहते हैं यावत् प्ररूपणा करते हैं (एवं खलु बहवे मणुस्सा अन्नयरेसु उच्चावएसु

અન્યતીર્થિક વક્તવ્યતા-

'बहुजणेणं भंते !' ઇત્યાદિ-

સૂત્રાર્થ- (बहुजणे णं भंते ! अन्नमन्नस्स एवं आइक्खइ जाव परूवेइ) હે ભદન્ત ! અનેક લોકો પરસ્પરને આ પ્રમાણે કહે છે, જનસમૂહ પાસે આ પ્રમાણે પ્રરૂપણા કરે છે કે (एवं खलु बहवे मणुस्सा अन्नयरेसु उच्चावएसु संगामेसु

मुखा एव महताः सन्तः कालमासे कालं कृत्वा अन्यतरेषु देवलोकेषु देवतया उपपत्तारो भवन्ति, तत् कथमेतत् भदन्त ! एवम् ?, गौतम ! यत् खलु स बहुजनोऽन्योन्यस एवम् आख्याति-यावत्-उपपत्तारो भवन्ति, ये ते एवम् आहुः मिथ्या ते एवम् आहुः, अहं पुनः गौतम ! एवम् आख्यामि, यावत्-प्ररूपयामि-एवं खलु गौतम ! तस्मिन् काले, तस्मिन् समये वैशाली नाम नगरी

संगामेसु अभिमुहा चेव पहया समाणा कालमासे काल किच्चा अन्नयरेसु देवलोएसु देवत्ताए उववत्तारो भवति से कहमेयं भंते ! कि अनेक प्रकारके संग्रामोंमें से किसी भी संग्राममें युद्ध करते२ मृत्युको प्राप्त हुए' घायल अवस्थाको प्राप्तहुए अनेक मनुष्य मरण समय में मरकर किसी भी देवलोकमें देवरूपसे उत्पन्न होते हैं ? सो हे भदन्त ! क्या यह बात सत्य है ? (गोयमा) हे गौतम ! (जण्णं से बहुजणो अन्नमन्नस्स एवं आइक्खइ, जाव उववत्तारो भवंति जे ते एवमाहंसु मिच्छं ते एवमाहंसु) अनेक मनुष्य जो परस्पर इस प्रकार से कहते हैं यावत् युद्धमें मृत्युको प्राप्त हुआ, घायल हुआ मनुष्य देवलोकमें उत्पन्न होता है सो उनका ऐसा कथन मिथ्या हैं । (अहं पुण गोयमा ! एव आइक्खामि, जाव परूवेमि, एव खलु गोयमा ! तेणं कालेणं तेणं समएणं वेसाली नाम नयरी होत्था) हे गौतम ! मैं तो इस विषयमें ऐसा कहता हूं यावत्

अभिमुहा चेव पहया समाणा कालमासे कालं किच्चा अन्नयरेसु देवलोएसु देवत्ताए उववत्तारो भवंति-से कहमेयं भंते !) અનેક પ્રકારના સંગ્રામોમાંથી કોઇ પણ એક સંગ્રામમાં યુદ્ધ કરતા કરતાં મૃત્યુ પામવાથી, અથવા ઘાયલ થઇને કાળને અવસર આવતા કાળ કરીને, અનેક મનુષ્યો કોઇ પણ દેવલોકમા દેવની પર્યાયે ઉત્પન્ન થાય છે હે ભદન્ત ! શું તેમની તે વાત સત્ય છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! जण्णं से बहुजणो अन्नमन्नस्स एवं आइक्खइ, जाव उववत्तारो भवंति-जे ते एवमाहंसु-मिच्छं ते एवमाहंसु) અનેક મનુષ્યો જે પરસ્પરને આ પ્રમાણે કહે છે, અને જનસમૂહ પાસે આ પ્રમાણે જે પ્રરૂપણા કરે છે કે યુદ્ધમાં લડતા લડતાં મરનારા અથવા યુદ્ધમાં ઘાયલ થઇને મરનારા અનેક માણસો દેવલોકમાં દેવની પર્યાયે ઉત્પન્ન થાય છે, તે તેમનું કથન મિથ્યા (અસત્ય) છે (अहं पुण गोयमा ! एवं आइक्खामि, जाव एवं परूवेमि, एवं खलु गोयमा ! तेणं कालेणं तेणं समएणं वेसाली नाम नयरी होत्था) હે ગૌતમ ! આ વિષયમાં હું તો એવું કહું છું અને એવી પ્રરૂપણા કરું છું કે-

आसीत् वर्णकः, तत्र खलु वैशाल्यां नगर्यां वरुणो नाम नागनप्तृकः परिवसति, आढ्यः यावत्–अपरिभूतः, श्रमणोपासकः, अभिगतजीवाजीवः, यावत्–प्रतिलाभयन् षष्ठं षष्ठेन अनिक्षिप्तेन तपःकर्मणा आत्मानं भावयन् विहरति। ततः खलु स वरुणो नागनप्तृकः अन्यदा कदाचित् राजाभियोगेन, गणाभियोगेन, बलाभियोगेन रथमुसले संग्रामे आज्ञप्तः सन् षष्ठभक्तकः अष्टम-

प्ररूपणा करता हूं–हे गौतम ! वह इस तरहसे कि उसकाल और उस समयमें वैशाली नामकी एक नगरी थी (वण्णओ) वर्णन (तत्थ-णं वेसालीए णयरीए वरुणे नामं नागनत्तुए परिवसइ, अड्ढे जाव अपरिभूए समणोवासए, अभिगयजीवाजीवे, जाव पडिलाभेमाणे छट्ठं छट्ठेणं अणिक्खित्तेणं तवोकम्मेणं अप्पाणं भावेमाणे विहरइ) उस वैशाली नगरीमें वरुण नामका नागपौत्र रहता था यह धनवान् था यावत् इसका कोई भी पराभव नहीं कर सकता था ऐसा समर्थ था। श्रमणजनोंका उपासक था जीव और अजीवतत्त्वके स्वरूपका ज्ञाता था यावत् आहार पान आदि द्वारा मुनिजनों का सत्कार करता हुआ वह निरन्तर छट्ठ छट्ठ तपस्या से अपनी आत्माको वासित करता रहता था (तए णं से वरुणे णागणत्तुए अन्नया कयाइं रायभिओगेणं, गणाभिओगेणं, बलाभिओगेणं रहमुसले संगामे आणत्ते समाणे छट्ठभत्तिए अट्ठमभत्तं अणुवट्टेइ) एक दिनकी बात है कि वह वरुण नागपौत्र राजाके आग्रह से, गणके आग्रहसे, बलके आग्रहसे रथ-

હે ગૌતમ! તે કાળે અને તે સમયે વૈશાલી નામની એક નગરી હતી. (वण्णओ) તેનુ વર્ણન ચંપાનગરી પ્રમાણે સમજવું (तत्थणं वेसालीए णयरीए वरुणे नामं नागनत्तुए परिवसइ, अड्ढे जाव अपरिभूए समणोवासए, अभिगयजीवाजीवे, जाव पडिलाभेमाणे छट्ठं छट्ठेणं अणिक्खित्तेणं तवोकम्मेणं अप्पाणं भावेमाणे विहरइ) તે વૈશાલી નગરમાં વરુણ નામનો નાગપૌત્ર રહેતો હતો. તે ધન, ધાન્ય આદિથી સંપન્ન હતો, અને તે એવો સમર્થ હતો કે કોઇ પણ તેનો પરાભવ કરી શકતું નહીં. તે શ્રમણોનો ઉપાસક હતો અને જીવ-અજીવના સ્વરૂપનો જાણકાર હતો તે આહારપાણી આદિ દ્વારા મુનિજનોનો સત્કાર કરતો હતો, અને નિરન્તર છઠને પારણે છઠની તપસ્યા કરીને પોતાના આત્માને ભાવિત કરતો હતો. (तएणं से वरुणे णागणत्तुए अन्नया कयाइं रायाभिओगेणं, गणाभिओगेणं बलाभिओगेणं, रहमुसले संगामे आणत्ते समाणे छट्ठभत्तिए अट्ठमभत्तं अणुवट्टेइ) હવે એવું બન્યું કે તે નાગપૌત્ર વરુણ, રાજાના આગ્રહથી, ગણના આગ્રહથી

भक्तम् अनुवर्तयति, अनुवर्त्य कौटुम्बिकपुरुषान् शब्दयति, शब्दयित्वा, एवम् अवादीत्–क्षिप्रमेव भो देवानुप्रियाः ! चातुर्घण्टम् अश्वरथं युक्तमेव उपस्थापयत, हय-गज-रथ०-यावत्-सन्नाह्य मम एताम् आज्ञप्तिम् प्रत्यर्पयत। ततः खलु ते कौटुम्बिकपुरुषाः यावत्-प्रतिश्रुत्य क्षिप्रमेव सच्छत्रं, सध्वजम्, यावत्-उपस्थापयन्ति, हय-गज-रथ० यावत्-सन्नाहयन्ति, सन्नाह्य यत्रैव वरुणो नागनप्तृकः यावत् प्रत्यर्पयन्ति, ततः खलु स वरुणो नागनप्तृकः

मुसल संग्राममें जानेके लिये प्रेरित किया गया सो उसने अर्थात् बेलेके पारणके दिन पारणा किये विना ही तेला करके युद्धमें गया. छट्ठ छट्ठ तपस्याकी पारणा किये विना ही अष्टमभक्त धारणकर लिया (अणुवट्टित्ता) अष्टमभक्त करके फिर उसने (कोडुंबियपुरिसे सद्दावेइ) अपने कौटुम्बिक पुरुषोंको बुलाया (सद्दावित्ता एव वयासी) बुलाकर उनसे ऐसा कहा (खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया ! चाउग्घंटं आसरहं जुत्तामेव उवट्ठावेह) हे देवानुप्रियो ! तुम लोग शीघ्र ही चारघंटोंवाले अश्वरथ को जोतकर-सामग्रीसे युक्तकर ले आओ । तथा (हय गय रह जाव सन्नाहेत्ता मम एय आणत्तियं पच्चप्पिणह) घोडा, हाथी, रथ और प्रवर योद्धाओंसे युक्त चतुरंगिणी सेनाको तैयार कर हमें 'हमारी आज्ञानुसार तुमलोगोंने सबकाम पूरा कर लिया है' इस बातकी पीछे खबर दो । (तएणं ते कोडुंबियपुरिसा जाव पडिसुणेत्ता खिप्पामेव सच्छत्तं, सज्झयं, जाव उवट्ठावेंति हयगयरह जाव सन्नाहेंति सन्नाहित्ता जेणेव वरुणे नागनत्तए जाव पच्चप्पिणंति) वरुणनागपौत्रकी

અને લશ્કરના આગ્રહથી રથમુસળ સગ્રામમા જવાને પ્રેરાયો તે વખતે છઠ્ઠને પારણે છઠ્ઠની તેની તપસ્યા ચાલૂ જ હતી યુદ્ધમા જતી વખતે છઠ્ઠનુ પારણુ કર્યા વિના તેણે અઠ્ઠમના પ્રત્યાખ્યાન કરી લીધા. (अणुवट्टित्ता) અષ્ટમ (અટ્ઠમ) વ્રતને ધારણ કરીને તેણે (कोडुंबियपुरिसे सद्दावेइ) પોતાના કૌટુંબિકજનોને બોલાવ્યા, (सद्दावित्ता एवं वयासी) અને તેમને બોલાવીને આ પ્રમાણે કહ્યું- (खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया ! चाउग्घटं आसरहं जुत्तामेव उवट्ठावेह) હે દેવાનુપ્રિયે! તમે તુરતજ ચાર ઘટડીવાળા અશ્વરથને જોડીને-સજ્જ કરીને લઇ આવો (हय-गय-रह जाव सन्नाहेत्ता मम एयं आणत्तिय पच्चप्पिणह) તથા ઘોડા, હાથી, રથ અને ઉત્તમ યોદ્ધાઓથી યુક્ત ચતુરગી સેનાને તૈયાર કરીને મને ખબર આપો કે 'મારી આજ્ઞાનુસાર સઘળી તૈયારી કરી લેવામાં આવી છે' तएणं ते कोडुंबिय पुरिसा जाव पडिसुणेत्ता खिप्पामेव सच्छत्तं, सज्झयं, जाव उवट्ठावेंति-हय-गय-रह जाव सन्नाहेंति-सन्नाहित्ता जेणेव वरुणे नागनत्तुए जाव पच्चप्पिणंति) વરુણ નાગપૌત્રની આ આજ્ઞા

यत्रैव मज्जनगृहं तत्रैव उपागच्छति, यथा कूणिकः यावत् स्नातः कृतबलि कर्मा कृतकौतुकमङ्गलमायश्चित्तः, सर्वालङ्कारविभूषितः, सन्नद्धबद्धवर्मित-कवचः उत्पीडितशरासनपट्टिकः पिनद्धग्रैवेयकः विमलवरबद्धचिह्नपट्टः गृहीतायुधप्रहरणः सकोरण्टकमाल्यदाम्ना छत्रेण ध्रियमाणेन चतुश्चामर-वालवीजिताङ्गः, मङ्गलजयशब्दकृतालोकः मज्जनगृहात्प्रतिनिष्क्रामति,

इस आज्ञाको सुननेके बाद उन कौटुम्बिक पुरुषोंने उस आज्ञाको यावत् स्वीकार करके छत्रसहित, ध्वजासहित, अश्वरथको तैयार किया एवं घोडा, हाथी, रथ और प्रवरयोधाओंसे युक्त सेनाको तैयार किया और तैयार करके जहां पर वरुण नामका नागपौत्र था वहांपर वे आये वहां आकरके उन्होंने वरुण नागपौत्रको उसकी आज्ञा यथावत् पालित हो चुकी है इसकी खबर दी (तएणं से वरुणे नागनत्तुए जेणेव मज्जणघरे तेणेव उवागच्छइ) कौटुम्बिक पुरुषोंके मुखसे रथकी और सेनाकी तैयारी हुई सुनकर वह नागका नाती वरुण जहां पर स्नान घर था वहां पर आया (जहाकूणिए जाव पायच्छित्ते सव्वालंकार विभूसिए, सन्नद्धबद्धवम्मियकवए, उप्पीलियसरासणपट्टिए, पिणद्ध-गेविज्जए विमलवरबद्धचिंधपट्टे, गहियाउहप्पहरणे सकोरंटमल्लदामेणं छत्तेणं धरिज्जमाणेणं चउचामरवालवीइयंगे, मंगलजयसद्दकयालोए मज्जणघराओ पडिणिक्खमइ) वहां आकर उसने कूणिककी तरह यावत् कौतुक एवं मंगलरूप प्रायश्चित्त कर समस्त अलंकारोंसे अपने

સાંભળીને તેમને ઘણો હર્ષ થયો. તેમણે તે આજ્ઞા માથે ચડાવી. વરુણની આજ્ઞાનુસાર છત્રયુક્ત, ધ્વજાયુક્ત અશ્વરથને તૈયાર કર્યો અને હાથી, ઘોડા, રથ અને ઉત્તમ યોદ્ધાઓથીયુક્ત ચતુરંગી સેનાને પણ તૈયાર કરી, આ રીતે સઘળી તૈયારીઓ કરીને તેઓ જ્યાં નાગપૌત્ર વરુણ વિરાજમાન હતો, ત્યાં આવ્યા. ત્યા આવીને તેમણે નાગપૌત્ર વરુણને ખબર આપી કે 'આપની આજ્ઞાનુસાર સઘળી વ્યવસ્થા થઇ ગઇ છે.'

(तएणं से वरुणे नागनत्तुए जेणेव मज्जणघरे, तेणेव उवागच्छइ) ત્યારબાદ તે નાગપૌત્ર વરુણ જ્યાં તેનુ સ્નાનગૃહ હતુ ત્યાં ગયો. (जहा कूणिए जाव पायच्छित्ते, सव्वालंकारविभूसिए, सन्नद्धबद्धवम्मियकवए, उप्पीलियसरासण-पट्टिए, पिणद्धगेविज्जए विमलवरबद्धचिंधपट्टे, गहियाउहप्पहरणे सकोरंट-मल्लदामेणं छत्तेणं धरिज्जमाणेणं चउचामरवालवीइयंगे, मंगलजयसद्दकयालोए मज्जणघराओ पडिणिक्खमइ) ત્યાં આવીને તણે કૂણિક રાજાની જેમ કૌતુક અને

प्रतिनिष्क्रम्य अनेकगणनायक० यावत्-दूत-सन्धिपालैः सार्द्धम् संपरिवृतः, यत्रैव बाह्या उपस्थानशाला, यत्रैव चातुर्घण्टः अश्वरथः, तत्रैव उपागच्छति, उपागम्य चातुर्घण्टम् अश्वरथम् आरोहति, आरुह्य हय-गज-रथ० यावत्-संपरिवृतः, महाभटचडगर-यावत्-परिक्षिप्तः यत्रैव रथमुसलः संग्रामः,

आपको विभूषित किया कवचको खूब बांधकर पहिरा शरासन पट्टिकाको हाथमें बांधा कंठमें हार पहिरा वीरताको सूचित करनेवाले वीरपट्टकको धारण किया आयुध और प्रहरणोंको ग्रहण किया कोरण्ट पुष्पोंकी माला से सुशोभित छत्रको छत्रधारियोंने उस पर ताना, चमर ढोरने वालोंने उस पर चमर ढोरने प्रारंभ किये, जब वह स्नान घरसे बाहर निकला तो उसे देखते ही लोगोंने मंगलभूत जयर शब्दका उच्चारण करना शुरूकर दिया-(पडिणिक्खमित्ता) स्नान घरसे निकलते ही (अणेगगणनायक-जाव दूयसंधिपालसद्धिं संपरिवुडे) उसके साथ अनेक गणनायक यावत् दूतसंधिपाल हो गये-सो इन सब से घिरा हुआ वह (जेणेव बाहिरिया उवट्ठाणसाला, जेणेव चाउग्घंटे आसरहे, तेणेव उवागच्छइ) जहां बाहरमें उपस्थान शाला थी और जहां पर चार घंटोंवाला अश्वरथ था वहां पर आया. (उवागच्छित्ता चाउग्घंटं आसरहं दुरूहइ) वहां आते ही वह उस चारघंटोंवाले अश्व रथपर सवार हो गया (दुरुहित्ता हयगयरह जाव संपरिवुडे महया

મંગળરૂપ પ્રાયશ્ચિત્ત પર્યન્તની વિધિઓ કરી. ત્યાર બાદ તેણે પોતાના શરીરને સમસ્ત આભૂષણોથી વિભૂષિત કર્યું, કવચને કસકસાવીને બાંધ્યું. કાંડા પર શરાસન પટ્ટિકાઓ બાંધી, કંઠમાં હાર પહેર્યો, વીરતાસૂચક વીરપટ્ટો ધારણ કર્યાં, અને આયુધો અને પ્રહરણોને (શસ્ત્રાસ્ત્રોને) ગ્રહણ કર્યાં. આ રીતે જ્યારે વરુણ સજ્જ થઇને બહાર નીકળ્યો ત્યારે અનુચરો તેના મસ્તક પર કોરંટફૂલોની માળાઓથી યુક્ત છત્ર ધરી રહ્યા હતા ચાર ચમરધારીઓ તેના પર ચમર વીંઝી રહ્યા હતા જ્યારે આ પ્રકારે સુસજ્જ થઇને તે સ્નાનગૃહમાંથી બહાર નીકળ્યો ત્યારે લોકોએ મંગળકારી જયનાદ કર્યા. (पडिणिक्खमित्ता) પોતાના પ્રાસાદમાંથી બહાર નીકળતાં જ (अणेगगणनायक जाव दूयसंधिपालसद्धिं संपुरिवुडे) અનેક ગણનાયક, દૂત અને સંધિપાલકો તેની સાથે થઇ ગયા, તે સઘળાથી વીંટળાયલો તે (जेणेव बाहिरिया उवट्ठाणसाला, जेणेव चाउग्घंटे आसरहे तेणेव उवागच्छइ) બહાર જ્યાં ઉપસ્થાનશાળા (સભા સ્થાન) હતી, અને જ્યાં ચાર ઘંટડીવાળો અશ્વરથ હતો, ત્યાં આવ્યો (उवागच्छित्ता

तत्रैव उपागच्छति, उपागत्य रथमुसलं संग्रामम् उपयातः। ततः खलु स वरुणः नागनप्तृकः रथमुसल संग्रामम् उपयातः सन् अयमेतद्रूपम् अभिग्रहम् अभिगृह्णाति–कल्पते मे रथमुसलम् सग्रामम् संग्रामयमाणस्य यः पूर्वं प्रहन्ति तं प्रतिहन्तुम्, अवशेषोनो कल्पते इति। अयमेतद्रूपम् अभिग्रहम अभिगृह्णाति, अभिगृह्य रथमुसल संग्रामं सग्रामयते। ततः खलु तस्य वरुणस्य

भडचडगर जाव परिक्खित्ते जेणेव रहमुसले संगामे तेणेव उवागच्छइ) सवार होकर वह वहांपर पहुँचा कि जहां पर रथमुसल संग्राम था. उसके साथ घोडा, हाथी, रथ और प्रवर योधाओं से सहित सेना थी महान् सुभटोंका समुदाय था (उवागच्छित्ता रहमुसलं संगामं ओयाओ) वहां आते ही वह उस रथमुसल संग्राममें घुस गया (तए णं से वरुणे णागणत्तुए रहमुसलं संगाम ओयाणे समाणे अयमेयारूवं अभिग्गहं अभिगिण्हेइ) इसके वाद उस नागके नाती वरुण ने रथमुसलसंग्राममें प्रवेशके साथ ही इस प्रकारका यह नियम धारण कर लिया (कप्पइ मे रहमुसलं संगामं संगामेमाणस्स जे पुव्वि पहणइ, से पडिहणित्तए – अवसेसे णो कप्पतीति–अयमेयारूवं अभिग्गहं अभिगेण्हइ) कि इस रथमुसल सग्राममें प्रवेश करते हुए मुझपर जो पहिले वार करेगा, मैं उसी पर वार करुगा दूसरों पर

चाउग्घटं आसरहं दुरुहइ) ત્યાં આવીને તે ચાર ઘંટડીવાળા અશ્વરથમાં બેસી ગયો (दुरुहित्ता हय-गय-रह जाव सपरिवुडे महया भडचडगर जाव परिक्खित्ते जेणेव रहमुसले संगामं तेणेव उवागच्छइ) રથમાં સવાર થઈને હાથી, ઘોડા, રથ, અને ઉત્તમ યોદ્ધાઓથી યુકત ચતુરંગી સેના સાથે અને મહાન સુભટોના સમુદાય સાથે, તે રથમુસળ સંગ્રામ જ્યા ખેલાવાનો હતો, તે સમરાંગણમાં આવી પહોંચ્યો. (उवागच्छित्ता रहमुसल सगामे ओयाओ) ત્યાં આવતા જ તે વરુણ રથમુસલ સંગ્રામમાં શામેલ થઇ ગયો (तएणं से वरुणे णागणत्तुए रहमुसल सगामं ओयाणे समाणे अयमेयारूवं अभिग्गहं अभिगिण्हेइ) ત્યાર બાદ તે નાગપૌત્ર વરુણે રથમુસલ સંગ્રામમા પ્રવેશ કરતાજ આ પ્રકારનો અભિગ્રહ ધારણ કર્યો. (कप्पइ मे रहमुसल संगामं संगामेमाणस्स जे पुव्वि पहणइ, से पडिहणित्तए– अवसेसे णो कप्पतीति–अयमेयारूवं अभिग्गहं अभिगेण्हइ) આ રથમુસલ સંગ્રામમાં પ્રવેશ કરતાં જે, જે મારા ઉપર પહેલો ઘા કરશે (તલવાર આદિ વડે મારા ઉપર આક્રમણ કરશે), તેના ઉપર જ હું ઘા કરીશ, બીજા કોઈની ઉપર હું ઘા કરીશ નહી (अभिगेण्हित्ता रहमुसलं संगाम संगामेइ) આ પ્રકારનો અભિગ્રહ (નિયમ)

नागनप्तृकस्य रथमुसल संग्रामं संग्रामयमाणस्य एकः पुरुषः सदृशः सदृशत्वक्, सदृशवयाः, सदृशभाण्डमात्रोपकरणः, रथेन प्रतिरथं शीघ्रम् आगतः। ततः खलु स पुरुषः वरुणं नागनप्तृकम् एवम् अवादीत्-प्रजहि भो वरुण ? नागनप्तृक ?। ततः खलु स वरुणः नागनप्तृकः तं पुरुषम् एवम् अवादीत्-नो खलु मे कल्पते देवानुप्रिय ! पूर्वम् अप्रतः प्रहन्तुम्, त्वमेव खलु पूर्वं प्रजहि। ततः खलु स पुरुषः वरुणेन नागनप्तृकेण एवमुक्तः सन्

बार नहीं करूगा' इस प्रकार अभिग्रह उसने धारण किया (अभिगेण्हित्ता रहमुसलं संगामं संगामेइ) इस नियमको धारण करके उस वरुण नागपौत्रने रथमुसल संग्राम करना प्रारंभकर दिया (तएणं तस्स वरुणस्स नागनत्तुयस्स रहमुसलं संगामं संगामेमाणस्स एगे पुरिसे सरिसए, सरित्तए, सरिसव्वए, सरिसभंडमत्तोवगरणे रहेणं पडिरहं हव्वं आगए) इस प्रकारके नियमसे बद्ध होकर संग्राम करते हुए इस वरुण नागपौत्रके रथके सामने उसके जैसी उमरवाला, उसके जैसी चमडीवाला एक पुरुष एकसी अस्त्र शस्त्र आदि सामग्री से युक्त होकर रथमें बैठकर शीघ्र आया (तएणं से पुरिसे वरुणं णागनत्तुयं एवं वयासी पहण भो वरुणा ! णागणत्तुया !) आते ही उस पुरुषने नागके नाती वरुणसे ऐसा कहा कि हे नागके नाती वरुण ! तुम पहिले मेरे ऊपर अपना बार करो। (तएणं से वरुणे णागनत्तुए त पुरिसं एवं वयासी णो खलु मे कप्पइ देवाणुप्पिया ! पुव्वि अहयस्स पहणित्तए तुमंचेव णं पुव्वि पहणाहि) तब वरुण

धारण करीने तेणे रथमुशल संग्राममां लडवानो प्रारंभ करी दीधो (तएणं तस्स वरुणस्स नागनत्तुयस्स रहमुसलं संगामं संगामेमाणस्स एगे पुरिसे सरिसत्तए, सरिसए, सरिसव्वए, सरिसभंडमत्तोवगरणे रहेणं पडिरहं हव्वं आगए) आ प्रकारनो अभिग्रह धारण करीने संग्राम खेलता ते नागपौत्र वरुणना रथनी सामे तेना जेटली ज उमरवाळो, तेना जेवा ज वर्णवाळो, एक पुरुष तेना जेवा ज अस्त्र-शस्त्रोने धारण करीने, रथमां बेसीने तेनी सामे अतिवेग पूर्वक आवी पहोंच्यो (तएणं से पुरिसे वरुणं णागनत्तुय एवं वयासी-पहण भो वरुणा ! णागणत्तुया) आवतां ज तेणे नागपौत्र वरुणने आ प्रमाणे पडकार फेंक्यो- 'हे नागपौत्र वरुण ! तु पहेला मारा उपर तारा शस्त्रथी वार (प्रहार) कर' (तएणं से वरुणे णागणत्तुए त पुरिसं एवं वयासी-णो खलु मे कप्पइ देवाणुप्पिया ! पुव्विं अहयस्स पहणित्तए-तुमं चेव पहणाहि) त्यारे नागपुत्र वरुणे ते आगंतुक पुरुषने आ प्रमाणे

आशुरक्तः यावत् मिसमिसयन् धनुः परामृशति, धनुः परामृश्य इषुं परामृशति, इषुं परामृश्य स्थानं तिष्ठति, स्थानं स्थित्वा आयतकर्णायतम् करोति, आयतकर्णायतम् इषुं कृत्वा वरुणं नागनप्तृकं गाढ-प्रहारी करोति । ततः खलु स वरुणः नागनप्तृकः तेन पुरुषेण गाढप्रहारी-

---

नागपौत्रने उस आगन्तुक पुरुषसे ऐसा कहा कि हे देवानुप्रिय ! पहिले जो मुझ पर वार नहीं करता है मैं उसपर वार नहीं करता हू ऐसा मेरा अभिग्रह है । अतः पहिले तुमही मुझ पर वार करो । (तए णं से पुरिसे वरुणे णं णागणत्तुएणं एव वुत्ते समाणे आसुरुत्ते जाव मिसिमिसेमाणे धणुं परामुसइ परामुसित्ता उसुं परामुसइ, उसुं परामुसित्ता ठाणं ठाइ, ठाणं ठिच्चा आययकन्नायय उसुं करेइ, आययकन्नाययं उसुं करित्ता वरुणं णागणत्तुयं गाढप्पहारी करेइ) आगन्तुक वह पुरुष नागके पौत्र वरुणके द्वारा जब इस प्रकारसे कहा गया तब वह वहुत ही शीघ्र उस पर क्रुद्ध हो उठा यावत् क्रोधसे मिसमिसाते हुए उसने अपने धनुपको उठा लिया उठा कर उस पर बाणचढा लिया और बाण चढाकर वह अच्छी तरहसे तैयार होकर स्थानपर खडा हो गया । वहां खडे होकर उसने अपने कानतक उस धनुषको लंबा करके खींचा बादमें कानतक खेचे हुए उस धनुपसे उसने बाण छोडकर नागके पौत्र वरुणको लक्ष्यकर उस पर गाढ प्रहार किया (तएणं से वरुणे णागणत्तुए तेणं पुरिसेणं

કહ્યુ– 'હે દેવાનુપ્રિય! મારો એવો નિયમ છે કે જે મારા ઉપર પહેલો ઘા ન કરે તેના ઉપર મારે ઘા ન કરવો તો પહેલાં તમે જ મારા પર વાર કરો' (तएणं से पुरिसे वरुणेणं णागणत्तुएणं एव वुत्ते समाणे, आसुरुत्ते जाव मिसमिसेमाणे धणु परामुसइ – परामुसित्ता उसुं परामुसइ, उसुं परामुसित्ता ठाणं ठाइ, ठाणं ठिच्चा आययकन्नाययं उसुं करेइ, आययकन्नाययं उसुं करित्ता वरुणं णागण-त्तुय गाढप्पहारी करेइ) જ્યારે નાગપૌત્ર વરુણે તે પુરુષને આ પ્રમાણે કહ્યું, ત્યારે તેને વરુણ પર ઘણો જ ક્રોધ ચડયો, (યાવત્) ક્રોધથી દાંત કચકચાવતા તેણે પોતાના ધનુષને ઉઠાવ્યું. ધનુષ્યને ઉઠાવીને તેના ઉપર બાણ ચડાવ્યું, અને ધનુષ પર બાણ ચડાવીને પૂરેપૂરી તૈયારી સાથે પોતાને સ્થાને ઊભો થઇ ગયો ત્યાં ઊભા થઇને તેણે તે ધનુષને તાણીને પોતાના કાન સુધી ખેંચ્યું. ત્યાર બાદ કાન સુધી ખેંચેલા તે ધનુષ વડે નિશાન લઇને તેણે નાગપૌત્ર વરુણને લક્ષ્ય કરીને તેના ઉપર ભયંકર પ્રહાર કર્યો– બાણ છોડયું. (तएणं से वरुणे णागणत्तुए तेणं पुरिसेणं गाढप्पहारीकए समाणे

कृतः सन् आशुरक्तः यावत्-मिस मिसयन् धनुः परामृशति, धनुः परामृश्य इषुं परामृशति, इषुं परामृश्य आयतकर्णायतम् इषुं करोति, आयतकर्णायतम् इषु कृत्वा तं पुरुषम् एकाहत्य कूटाहत्य जीविताद व्यपरोपयति। ततः खलु स वरुणः नागनप्तृकः तेन पुरुषेण गाढप्रहारीकृतः सन् अस्थामा, अबलः, अवीर्यः, अपुरुषकारपराक्रमः अधारणीयमिति कृत्वा तुरगान् निगृह्णाति तुरगान् निगृह्य रथं परावर्तयति, रथं परावर्त्य रथमुसलात्

'गाढप्पहारीकए समाणे आसुरुत्ते जाव मिसिमिसेमाणे धणुं परामुसइ धणुं परामुसित्ता उसुं परामुसइ उसु परामुसित्ता आययकन्नायय उसुं करेइ, आययकन्नायय उसुं करेत्ता त पुरिस एगाहच्चं कूडाहच्च जीवियाओ ववरोवेइ) उस पुरुषके गाढ प्रहारसे घायल हुए नाग पौत्र वरुणने क्रोधसे एकदम लालपीले होकर यावत् मिसमिसाते हुए अपने धनुषको उठाया-धनुष उठाकर उस पर बाण चढाया. बाण चढाकर फिर उसे कानतक खेंचकर विस्तृत किया. विस्तृत करके फिर उसने एक ही आघात में किये गये पत्थर के टुकडे समान उसे जीवन से रहित कर दिया. (तएणं से वरुणे णागणत्तुए तेणं पुरिसेणं गाढप्पहारीकए समाणे अत्थामे, अबले, अवीरिए, अपुरिसक्कारपरक्कमे आधारणिज्जमिति कट्टु तुरए निगिण्हइ-तुरए निगिण्हित्ता रहंपरावत्तेइ) अब वह नागका नाती वरुण जो कि पहेले से उस पुरुष द्वारा घायल हो चुका था अस्थाम-शक्ति से रहित होकर

आसुरुत्ते जाव मिसिमिसेमाणे धणु परामुसइ, धणुं परामुसित्ता उसुं परामुसइ, उसुं परामुसित्ता आययकन्नाययं उसु करेइ, आययकन्नाययं उसु करेत्ता तं पुरिस एगाहच्च कूडाहच्चं जीवियाओ ववरोवेइ) ते पुरुषना गाढ प्रहारथी घायल थयेला नागपौत्र वरुणे क्रोधथी लालचोळ थईने, दांत कचकचावीने, धूवां फूवा थईने पोतानु धनुष्य उठाव्युं धनुष्य उठावीने तेना उपर बाण चडाव्यु बाण चडावीने धनुष्यने कान सुधी खेंचीने बराबर निशान लईने तेणे बाण छोडयुं जेवी रीते एक ज प्रहारथी पथ्थरना टुकडा थई जाय छे, तेम तेणे ते बाणथी ते पुरुषने वींधी नाखीने प्राणोथी रहित करी नाख्यो (तएणं से वरुणे णागणत्तुए तेणं पुरिसेणं गाढप्पहारीकए समाणे अत्थामे, अबले अवीरिए, अपुरिसक्कारपरक्कमे आधारणिज्जमिति कट्टु तुरए निगिण्हइ-तुरए निगिण्हित्ता रहं परावत्तेइ) नागपौत्र वरुण के जे ते पुरुष द्वारा पहेला घायल थई चूकयो हतो, ते अस्थाम-शकितथी रहित थईने शारीरिक सामर्थ्यथी विहीन थई गयो, युद्ध तरफ तेनु मन उदासीन थई गयुं,

संग्रामात् प्रतिनिष्क्रामति, प्रतिनिष्क्रम्य, एकान्तमन्तम् अपक्रामति, एकान्तमन्तम् अपक्रम्य तुरगान् निगृह्णाति, तुरगान् निगृह्य रथं स्थापयति, रथं स्थापयित्वा रथात् प्रत्यवरोहति, रथात् प्रत्यवरुह्य तुरगान् मोचयति, तुरगान् मोचयित्वा तुरगान् विसृजति, तुरगान् विसृज्य दर्भसंस्तारकं संस्तृणाति, दर्भसंस्तारकं संस्तीर्य दर्भसंस्तारकम् आरोहति, दर्भ-

शारीरिक सामर्थ्य से रहित हो गया. मन उसका युद्ध करने से गिर गया- मानसिक शक्ति उसकी क्षीण हो गई, पुरुषकार पराक्रम से वह शून्य हो गया. 'अतः ऐसी स्थिति वाला बनकर मैं अब इस युद्ध में टिक नहीं सकूंगा' इस प्रकार अपने आपको समझकर उसने घोडों को वहीं पर थाम लिया- अर्थात् आगे नहीं बढने दिया- बादमें वहां से उसने अपने रथको पीछे मोड लिया (रहं-परावित्ता रहमुसलाओ संगामाओ पडिनिक्खमइ-पडिनिक्खमित्ता एगंतमंतं अवक्कमइ) रथ को पीछे मोडकर वह उस रथमुसल संग्राम से वापिस हो गया- वापिस हो कर फिर वह एकान्तस्थान में चला आया (एगंतमंत अवक्कमित्ता तुरए णिगिण्हइ) वहां आकर उसने घोडों को खडा कर वाया (तुरए णिगिण्हित्ता रहं ठवेइ, रहं ठवेत्ता रहाओ पच्चोरुहइ) घोडों को खडे करवाकर रथको खडा किया- रथके खडे हो जाने पर फिर वह रथ से नीचे उतरा. (रहाओ पच्चोरुहित्ता तुरए मोएइ, तुरए मोएत्ता तुरए विसज्जेइ-तुरए विसज्जित्ता दब्भ-संथारगं संथरइ) रथ से नीचे उतर कर उसने घोडों को रथ से

તેની માનસિક શકિત ક્ષીણ થઇ ગઇ અને તે પુરુષકાર પરાક્રમથી રહિત થઇ ગયો 'હવે હું આ પરિસ્થિતિમા યુદ્ધમા ટકી શકીશ નહી,' આ પ્રમાણે વિચાર કરીને, તેણે ઘોડાને ત્યા જ થોભાવ્યા, અને ત્યાર બાદ તેણે ત્યાથી પોતાના રથને પાછો વાળ્યો. (रहं परावित्ता रहमुसलाओ संगामाओ पडिनिक्खमइ-पडिनिक्खमित्ता एगंतमतं अवक्कमइ) રથને પાછો વાળીને તે રથમુસળ સંગ્રામમાંથી પાછો ફરી ગયો, અને ત્યાથી પાછા ફરીને તે કોઇ એકાન્ત સ્થાને ચાલ્યો ગયો. (एगंतमंत अवक्कमित्ता तुरए णिगिण्हइ) ત્યાં પહોંચીને તેણે ઘોડાને થભાવ્યા. (तुरए णिगिण्हित्ता रहं ठवेइ, रहं ठवेत्ता रहाओ पच्चोरुहइ) ઘોડાને થભાવીને તેણે રથને ઊભો રાખ્યો, રથને અટકાવીને તે રથ પરથી નીચે ઉતર્યો. (रहाओ पच्चोरुहित्ता तुरए मोएइ, मोएत्ता तुरए विसज्जेइ, तुरए विसज्जित्ता दब्भसंथारगं संथरइ) રથ ઉપરથી નીચે ઉતરીને તેણે ઘોડાને રથથી છૂટા કર્યા, છૂટા કરીને તેમને છૂટા મૂકી દીધાં,

संस्तारकमारुह्य पूर्वाभिमुखः संपर्यङ्कनिषण्णः, करतल० यावत् कृत्वा एवम् अवादीत्-नमोऽस्तु खलु अर्हद्भ्यो भगवद्भ्यो यावत् सम्प्राप्तेभ्यः, नमोस्तु खलु श्रमणाय भगवते महावीराय, आदिकराय, यावत् सम्प्राप्तुकामाय मम धर्माचार्याय धर्मोपदेशकाय, वन्दे खलु भगवन्तं तत्रगतम् इहगत, पश्यतु मां स भगवान् तत्रगतः, यावत् वन्दते नमस्यति, वन्दित्वा, नमस्यित्वा

छूटा कर दिया. छूटा कर उन्हें विसर्जित कर दिया। उन्हें विसर्जित कर फिर उसने डाभ का संथारा बिछाया (दब्भसंथारगं संथरित्ता दब्भसंथारगं दुरूहइ) डाभ का संथारा बिछाकर फिर वह उस दर्भ के संथारे पर बैठ गया। (दब्भसंथारगं दुरुहित्ता पुरत्थाभिमुहे संपलियंकनिसन्ने करयल जाव कर एवं वयासी) दर्भ के संथारे पर बैठ कर उसने पूर्वदिशा की तरफ मुख किया और पर्यङ्कासन मांडकर दोनों हाथों को जोडकर यावत् उसने इस प्रकार से कहा- (नमोत्थुणं अरिहंताणं भगवंताणं जाव संपत्ताणं, नमोत्थुणं समणस्स भगवओ महावीरस्स, आइगरस्स जाव संपाविउकामस्स मम धम्मायरियस्स धम्मोवदेसगस्स) यावत् सिद्धगति को प्राप्त हुए अरिहंत भगवन्तों को नमस्कार हो. श्रमण भगवान् महावीर को नमस्कार हो. जो तीर्थ के आदि कर्ता हैं, यावत्-सिद्धि को प्राप्त करने वाले हैं, तथा जो मेरे धर्माचार्य और धर्म के उपदेशक हैं (वंदामि णं भगवंतं तत्थगय इहगए पासउ मे भगवं तत्थगए जाव वंदइ, नमंसइ) वहां रहे हुए भगवान को यहां रहा हुआ मैं नमस्कार

ઘોડાઓને છૂટા કરીને તેણે દર્ભનો સંથારો બિછાવ્યો. (दब्भसंथारगं संथरित्ता दब्भसंथारगं दुरूहइ) દર્ભનો સંથારો બિછાવીને તે વરુણ તે દર્ભના સંથારા પર બેસી ગયો. (दब्भसंथारगं दुरुहित्ता पुरत्थाभिमुहे संपलियंकनिसन्ने करयल जाव कट्टु एवं वयासी) દર્ભના બિછાના પર બેસીને તેણે પૂર્વદિશા તરફ મુખ રાખ્યું અને પર્યંકાસન માંડીને, બન્ને હાથ જોડીને આ પ્રમાણે કહ્યું- (नमोत्थुणं अरिहंताणं भगवंताणं जाव संपत्ताणं, नमोत्थुणं समणस्स भगवओ महावीरस्स, आइगरस्स जाव संपाविउकामस्स मम धम्मायरियस्स धम्मोवदेसगस्स) યાવત્ સિદ્ધિગતિને પામેલા અર્હંત ભગવાનોને નમસ્કાર હો. તીર્થના આદિકર્તા, યાવત્ સિદ્ધગતિને ભવિષ્યમાં પ્રાપ્ત કરનારા, મારા ધર્માચાર્ય અને ધર્મોપદેશક, એવા શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને મારા નમસ્કાર હો. (वंदामि णं भगवंतं तत्थगयं इहगए पासउ मे भगवं तत्थगए जाव वंदइ, नमंसइ) ત્યાં રહેલા ભગવાનને અહીં રહેલો હું વંદણા

एवम् अवादीत्-पूर्वमपि मया श्रमणस्य भगवतो महावीरस्यान्तिके स्थूलः प्राणातिपातः प्रत्याख्यातः यावज्जीवम्, एवं यावत् स्थूलः परिग्रहः प्रत्याख्यातः यावज्जीवम्, इदानीमपि अहं तस्यैव भगवतो महावीरस्य अन्तिके सर्वं प्राणातिपातं प्रत्याख्यामि यावज्जीवम्, एवं यथा स्कन्दकः यावत्-एतदपि खलु चरमैः उच्छ्वासनिःश्वासैः व्युत्सृजामि इतिकृत्वा सन्नाहपट्टं मुञ्चति,

करता हूं। वहां रहे हुए वे भगवान मुझे देखें। इस प्रकार कह कर उसने यावत् वंदना की नमस्कार किया (वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी) वंदना नमस्कार करके फिर उसने ऐसा कहा (पुव्विं पि मए समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतिए थूलाए पाणाइवाए पच्चक्खाए जावज्जीवाए एवं जाव थूलाए परिग्गहे पच्चक्खाए जावज्जीवाए) पहिले भी मैंने श्रमण भगवान् महावीरके समीप स्थूल प्राणातिपात का प्रत्याख्यान जीवनपर्यन्त किया है यावत् इसी तरहसे मैंने स्थूल परिग्रहका जीवनपर्यन्त प्रत्याख्यान किया है। (इयाणिं पि णं अहं तस्सेव भगवओ महावीरस्स अंतिए सव्वं पाणाइवायं पच्चक्खामि, जावज्जीवाए एव जहा खंदओ जाव एयंपि णं चरमेहिं ऊसासनीसासेहिं वोसिरामि त्ति कट्टु सन्नाहपट्टं मुयइ) अब इस समय भी मैं उसी भगवान् महावीरके समक्ष समस्त प्राणातिपातका जीवन पर्यन्त प्रत्याख्यान करता हूं। इस तरहसे समस्त कथन स्कन्दकी तरहसे जानना चाहिये। यावत् इस शरीरका भी त्याग अन्तिम श्वासो-

કરૂં છું અને નમસ્કાર કરૂં છું ત્યાં રહેલા ભગવાન મારા તરફ નિગાહ કરો. આ પ્રમાણે કહીને તેણે વંદણા-નમસ્કાર પર્યન્તની વિધિ કરી (वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी) વંદણા નમસ્કાર કરીને તેણે આ પ્રમાણે કહ્યું- (पुव्विं पि मए समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतिए थूलए पाणाइवाए पच्चक्खाए जावज्जीवाए एवं जाव थूलाए परिग्गहे पच्चक्खाए जावज्जीवाए) પહેલાં પણ મેં શ્રમણ ભગવાન મહાવીરની સમક્ષ સ્થૂલ પ્રાણાતિપાતના જીવનપર્યન્તના પ્રત્યાખ્યાન કર્યાં છે, એ જ પ્રમાણે સ્થૂલપરિગ્રહ પર્યન્તના અણુવ્રતોના મેં જીવનપર્યન્તના પ્રત્યાખ્યાન કરેલાંછે. (इयाणिं पि णं अहं तस्सेव भगवओ महावीरस्स अंतिए सव्वं पाणाइवायं पच्चक्खामि, जावज्जीवाए-एवं जाव खंदओ-जाव एयं पि णं चरमेहिं ऊसास नीसासेहिं वोसिरामि त्ति कट्टु सन्नाहपट्टं मुयइ) હવે અત્યારે પણ એ જ ભગવાન મહાવીરની સમક્ષ સમસ્ત પ્રાણાતિપાતના જીવનપર્યન્ત પ્રત્યાખ્યાન કરૂં છું. એ જ પ્રમાણે સમસ્ત કથન સ્કન્દકઅણગારના કથન પ્રમાણે સમજવું. આ શરીરનો ત્યાગ અંતિમ

सन्नाहपट्टं मुक्त्वा शल्योद्धरणं करोति, शल्योद्धरणं कृत्वा आलोचितप्रतिक्रान्तः समाधिप्राप्तः आनुपूर्व्या कालगतः । ततः खलु तस्य वरुणस्य नागनप्तृकस्य एकः प्रियबालवयस्यः रथमुसलं सग्रामं सग्रामयमाणः एकेन पुरुषेण गाढप्रहारीकृतः सन् अस्थामा, अबलः यावत्-अधारणीयम् इति कृत्वा वरुणं नागनप्तृकं रथमुसलात् सग्रामात् प्रतिनिष्क्राम्यन्तं पश्यति, दृष्ट्वा तुरगान्

च्छ्वास के साथ करता हूं । इस प्रकार कहकर उसने सन्नाहपटकका-कवचका परित्याग कर दिया शरीर ऊपरसे उसे उतार कर एक तरफ रख दिया । (सन्नाहपट्टं मुइत्ता सल्लुद्धरणं करेइ, सल्लुद्धरणं करेत्ता, आलोइयपडिक्कंते, समाहिपत्ते, आणुपुव्वीए, कालगए] सन्नाहपटकको उतारकर फिर उसने अपने शरीरमें घुसे हुए बाणको निकाला बाणको निकालकर उसने दुष्कृत्योंकी आलोचना की आलोचना करके वह उनसे प्रतिक्रान्त हुआ समाधिको प्राप्त होकर फिर वह क्रमशः कालधर्मको मरणको प्राप्त हो गया । (तएणं तस्स वरुणस्स णागणत्तुयस्स एगे पियबालवयसए रहमुसलं संगाम संगामेमाणे, एगेणं पुरिसेणं गाढप्पहारीकए समाणे) इसके बाद उस नागपौत्र वरुणका एक प्रिय बालवयस्य जो रथमुसल संग्राम कर रहा था उस संग्राम को करते २ किसी एक पुरुष के द्वारा बहुत अधिक घायल कर दिया गया सो घायल हुआ वह (अत्थामे अबले जाव आधारणिज्जमिति कट्टु वरुणं णागणत्तुयं रहमुसलाओ संगामाओ

શ્વાસોચ્છવાસની સાથે કરૂં છું ' ત્યાં સુધીનું કથન ગ્રહણ કરવું આ પ્રમાણે કહીને તેણે સન્નાહપટકનો (કવચનો) ત્યાગ કર્યો-શરીર ઉપરથી ઉતારીને એક તરફ મૂકી દીધું (सन्नाहपट्टं मुइत्ता सल्लुद्धरणं करेइ, सल्लुद्धरणं करेत्ता आलोइयपडिक्कंते, समाहिपत्ते, आणुपुव्वीए, कालगए) કવચને શરીર ઉપરથી ઉતારીને તેણે શરીરમા પેસી ગયેલા તીરને બહાર કાઢયું. તીરને બહાર કાઢીને તેણે દુષ્કૃત્યોની આલોચના કરી, આલોચના કરીને તે તેનાથી પ્રતિક્રાન્ત થયો ત્યારબાદ સમાધિ પામીને ક્રમશઃ તે કાળધર્મ પામ્યો.

(तएणं तस्स वरुणस्स णागणत्तुयस्स एगे पियबालवयंसए रहमुसलंसंगामं संगामेमाणे, एगेणं पुरिसेणं गाढप्पहारीकए समाणे) હવે એવું બન્યુ કે તે નાગપૌત્ર વરુણનો એક પ્રિય બાળસખા કે જે રથમુસળ સંગ્રામમાં લડી રહ્યો હતો, તે એક પુરુષને હાથે સખત ઘાયલ થયો (अत्थामे, अबले, जाव अधारणिज्जमिति कट्टु वरुणं णागणत्तुयं रहमुसलाओ संगामाओ पडिणिक्खममाणं पासइ)

निगृह्णाति, तुरगान् निगृह्य यथा वरुणः यावत् तुरगान् विसृजति, तुरगान् विसृज्य पटसंस्तारकं संस्तृणाति, पटसंस्तारकं संस्तीर्य पटसंस्तारकम् आरोहति, पटसंस्तारकम् आरुह्य पूर्वाभिमुखो यावत् – अञ्जलिं कृत्वा एवम् अवादीत्–यानि खलु भदन्त! मम प्रियबालवयस्यस्य वरुणस्य नागनप्तृकस्य शीलानि, व्रतानि, गुणाः, विरमणानि प्रत्याख्यान–पो-

पडिणिक्खममाणं पासइ) अस्थाम–शक्ति से रहित होकर शारीरिक बल से रहित हो गया यावत् अब मैं इस युद्ध में टिक नहीं सकूंगा इस ख्याल से नागनाती वरुण को उसने रथमुसल संग्राम से बाहर निकलते हुए देखा। (पासित्ता तुरए निगिण्हिइ, तुरए निगिण्हित्ता जहा वरुणे जाव तुरए विसज्जेइ, तुरए विसज्जित्ता पडसंथारगं दुरुहइ, पडसथारगं दुरुहित्ता पुरत्थाभिमुहे जाव अंजलिं कट्टु एव वयासी–जाइं णं भंते! मम पियबालवयंसस्स वरुणस्स णागणत्तुयस्स सीलाइं, वयाइं, गुणाइं, वेरमणाइं, पच्चक्खाणपोसहोववासाइं, ताइं णं ममंपि भवंतु) देखते ही उसने अपने घोडों को चलने से रोक लिया. घोडों को रोककर उसने वरुण की तरह यावत् उन घोडों को अलग कर दिया–उन्हें अलग करके उसने एक वस्त्रका संथारा बिछाया और उस पर बैठ कर उसने पूर्वदिशा की तरफ मुंह करके यावत् दोनों हाथों को जोड कर इस प्रकार कहा– हे भगवन्! मेरे प्रियबालवयस्य वरुण नाग पौत्र के जो सात ७ शील, ५ पांच व्रत

આ રીતે ઘાયલ થયેલો તે વરુણનો બાલસખા, શકિતથી રહિત થઇ ગયો, શકિત ક્ષીણ થવાથી તેણે વિચાર કર્યો કે 'હવે હું આ યુદ્ધમાં ટકી શકીશ નહીં'. આ પ્રમાણે વિચાર કરતા તેણે નાગપૌત્ર વરુણને રથમુસળ સગ્રામમાંથી બહાર ચાલ્યો જતો જોયો (पासित्ता तुरए निगिण्हइ, तुरए निगिण्हित्ता जहा वरुणे जाव तुरए विसज्जेइ, तुरए विसज्जित्ता पडसथारगं दुरुहइ, पडसथारगं दुरुहित्ता पुरत्थाभिमुहे जाव अजलि कट्टु एवं वयासी–जाइं णं भंते! मम पियबालवयंसस्स वरुणस्स णागणत्तुयस्स सीलाइं, वयाइं, गुणाइं, वेरमणाइं, पच्चक्खाणपोसहोववासाइं, ताइं णं ममंपि भवतु) તેને ચાલ્યો જતો જોઇને તેણે પોતાના ઘોડાને અટકાવ્યા. ત્યારબાદ તેણે શું કર્યું, તે સમસ્ત કથન વરુણના કથન પ્રમાણે સમજવું. 'તેણે ઘોડાને છૂટા મૂકી દીધા', આ કથન પર્યન્તનુ કથન ગ્રહણ કરવું ત્યારબાદ તેણે એક વસ્ત્રનો સથારો બિછાવ્યો અને તેના ઉપર બેસીને પૂર્વદિશા તરફ મુખ કરીને બન્ને હાથ જોડીને આ પ્રમાણે કહ્યુ– 'હે ભગવન્! મારા પ્રિય બાળમિત્ર નાગપૌત્ર અણગારે જે સાત શીલ, પાંચ વ્રત, ત્રણ ગુણ, વિરમણ વ્રત, પ્રત્યાખ્યાન અને

पधोपवासाः, तानि खलु ममापि भवन्तु इतिकृत्वा सन्नाहपट्टं मुञ्चति, सन्नाहपट्टं मुक्त्वा शल्योद्धरणं करोति, शल्योद्धरणं कृत्वा आनुपूर्व्या कालगतः। ततः खलु तं वरुणं नागनप्तृकं कालगतं ज्ञात्वा यथासन्निहितैः वानव्यन्तरैः देवैः दिव्या सुरभिगंधोदकवर्षा वृष्टा, दशार्धवर्णं कुसुमं निपातितम्, दिव्यश्च गीतगन्धर्वनिनादः कृतश्चापि अभवत्। ततः खलु तस्य वरुणस्य नागनप्तृकस्य तां दिव्यां देवर्द्धिम्, दिव्यां देवद्युतिम्, दिव्यं देवानुभागं

हैं, ३ तीन गुण हैं, विरमणव्रत तथा प्रत्याख्यान और पोषधोपवास हैं, वे सब मुझे भी हों (त्तिकट्टु सन्नाहपट्टं मुयइ) इस प्रकार कह कर उसने अपने सन्नाहपट्ट-कवच को शरीर से उतार कर रख दिया (सन्नाहपट्टयं मुइत्ता सल्लुद्धरणं करेइ, सल्लुद्धरणं करेत्ता आणुपुव्वीए कालगए) सन्नाहपट्ट को रखकर फिर उसने अपने शरीर में से शल्य-बाण आदि को निकाला और फिर वह क्रमशः कालधर्म को प्राप्त हो गया (तएणं तं वरुणं णागणत्तुयं कालगयं जाणित्ता अहासन्निहिएहिं वाणमंतरेहिं देवेहिं दिव्वे सुरभिगंधो-दगवासे वुट्ठे) इस के बाद नाग के नाती वरुण को मरा हुआ जानकर पास में रहे हुए वानव्यन्तर देवोंने दिव्य एवं सुगंधी जल की वर्षा की (दसद्धवन्ने कुसुमे निवाडिए, दिव्वे य गीय-गंधव्वनिनादे कए यावि होत्था) पाँच प्रकार के वर्णवाले कुसुमों को उसके ऊपर वरसाया. दिव्य गीत गान्धर्वका शब्द भी उन्हों ने किया (तएणं तस्स वरुणस्स णागणत्तुयस्स तं दिव्वं देविड्ढिं दिव्वं देवज्जुइं दिव्वं

પોષધોપવાસ અંગીકાર કરેલ છે, તે હું પણ અંગીકાર કરૂં છું' त्तिकट्टु सन्नाहपट्टं मुयइ) આ પ્રમાણે કહીને તેણે શરીર ઉપરથી કવચને ઉતારી નાખ્યું सन्नाहपट्टयं मुइत्ता सल्लुद्धरणं करेइ, सल्लुद्धरणं करेत्ता आणुपुव्वीए कालगए) કવચ ઉતારીને તેણે પોતાના શરીરમાંથી બાણ આદિને કાઢયાં અને ત્યારબાદ ક્રમશઃ તે કાળધર્મ પામ્યો (तएणं तं वरुणं णागणत्तुयं कालगयं जाणित्ता जहासन्निहिएहिं वाणमंतरेहिं देवेहिं दिव्वे सुरभिगंधोदगवासे वुट्ठे) ત્યારબાદ નાગપૌત્ર વરુણના મૃત્યુની ખબર જાણીને પાસે રહેલા વાનવ્યન્તર દેવોએ દિવ્ય અને સુગંધયુક્ત જળની વર્ષા કરી. (दसद्धवण्णे कुसुमे निवाडिए; दिव्वे य गीय – गंधव्वनिनादे कए यावि होत्था) પાંચ પ્રકારના વર્ણવાળાં ફૂલોની તેના ઉપર વૃષ્ટિ કરી, દિવ્ય ગીત ગાન્ધર્વના શબ્દ પણ કર્યા. (तएणं तस्स वरुणस्स णागणत्तुयस्स तं दिव्वं देविड्ढिं

श्रुत्वा च दृष्ट्वा च बहुजनः अन्योन्यस्य एवम् आख्याति, यावत्-मरूपयति, एवं खलु देवानुप्रियाः! बहवो मनुष्याः यावत् उपपत्तारो भवन्ति ॥सू. ४॥

अन्यतीर्थिकवक्तव्यतां दूषयितुमुपक्रमते-'बहुजणे णं' इत्यादि ।

टीका-'बहुजणे ण भंते! अन्नमन्नस्स एवमाइक्खइ जाव-परूवेइ' गौतमः! पृच्छति-हे भदन्त! बहुजनः खलु अन्योन्यं=परस्परम् एवं वक्ष्यमाण-प्रकारेण आख्याति=कथयति यावत्-भाषते, प्रज्ञापयति, प्ररूपयति-'एवं खलु बहवे मणुस्सा अन्नयरेसु उच्चावएसु संगामेसु' एवं खलु उक्तरीत्या बहवो मनुष्या अन्यतरेषु=अन्यतमेषु उच्चावचेषु=अनेकप्रकारकेषु संग्रामेषु=युद्धेषु

देवाणुभागं सुणित्ता य पासित्ता य बहुजणो अन्नमन्नस्स एवं आइक्खइ, जाव परूवेइ, एवं खलु देवाणुप्पिया! बहवे मणुस्सा जाव उववत्तारो भवंति) इसके बाद उस नागपौत्र वरुण की उस दिव्य देवर्द्धि को, दिव्य देवद्युति को, दिव्यदेवानुभाव को सुनकर एवं देखकर अनेक मनुष्यों ने आपस में ऐसा कहा यावत् प्ररूपणा की कि हे देवानुप्रिय! अनेक मनुष्य यावत् देवलोकमें उत्पन्न होते हैं।

टीकार्थ-सूत्रकारने इस सूत्रद्वारा अन्यतीर्थिकजनोंकी वक्तव्यताको दूषित किया है सो गौतमने उनसे ऐसा ही पूछा है कि 'बहुजणे णं भंते! अन्नमन्नस्स एवमाइक्खइ जाव परूवेइ' हे भदन्त! अनेक जन जो आपसमें एक दूसरेसे ऐसा कहते हैं यावत् भाषण करते हैं, प्रज्ञापना करते हैं, प्ररूपणा करते हैं कि 'एव खलु बहवे मणुस्सा

दिव्वं देवज्जुइ, दिव्वं देवाणुभागं सुणित्ता य पासित्ता य बहुजणो अन्नमन्नस्स एव आइक्खइ जाव परूवेइ, एव खलु देवाणुप्पिया! बहवे मणुस्सा जाव उववत्तारो भवति) त्यारબાદ તે નાગપૌત્ર વરુણની દિવ્ય દેવર્દ્ધિને, દિવ્ય દેવદ્યુતિને, અને દિવ્ય દેવપ્રભાવને સાંભળીને અને જોઈને અનેક માણસો એક બીજાને આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા, અને પ્રરૂપણા કરવા લાગ્યા કે 'હે દેવાનુપ્રિયો! અનેક મનુષ્ય પ્રત્યાખ્યાનાદિ દ્વારા દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થાય છે માત્ર યુદ્ધમાં મરવાથી જ કોઈ દેવગતિમાં ઉત્પન્ન થતુ નથી.'

ટીકાર્થ- સૂત્રકારે આ સૂત્રદ્વારા અન્ય તીર્થિકોની માન્યતાનુ ખંડન કર્યું છે- ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે- (**बहुजणेणं भंते! अन्नमन्नस्स एवमाइक्खइ जाव परूवेइ**) હે ભદન્ત! ઘણા લોકો એક બીજાને આ પ્રમાણે કહે છે, વિશેષરૂપે પ્રતિપાદન કરે છે, પ્રજ્ઞાપના કરે છે અને પ્રરૂપણા કરે છે કે-

'अभिमुहा चेव' अभिमुखा एव सम्मुखाः 'पहया समाणा कालमासे कालं किच्चा अन्नयरेसु देवलोएसु देवत्ताए उववत्तारो भवंति' प्रहताः सन्तः कालमासे=मरणसमये कालं कृत्वा=मरणधर्मं प्राप्य अन्यतरेषु=अन्यतमेषु देवलोकेषु देवतया=देवत्वेन उपपत्तारः उपपन्ना भवन्ति- 'से कहमेयं भंते ! एवं' हे भदन्त ! तत् कथमेतत एवम्? तत् किम् एवं भवितुमर्हति ? तेषामेवं कथनं किं सत्यमिति प्रश्नः। भगवानाह--'गोयमा ! जण्णं से बहुजणो अन्नमन्नस्स एवं आइक्खइ-जाव उववत्तारो भवंति' हे गौतम ! यत् खलु स बहुजनः अन्योन्य परस्परम् एवं = वक्ष्यमाणप्रकारेण आख्याति, यावत्- प्ररूपयति यत् बहवो मनुष्याः सग्रामेषु अभिमुखा एवं प्रहताः सन्तः कालकृत्वा देवलोकेषु देवत्वेन उपपत्तारो भवन्ति-इति, 'जे ते एवमाहंसु मि-

---

अन्नयरेसु उच्चावएसु संगामेसु' कि अनेक मनुष्य अनेक प्रकारके संग्रामोंमें से किसी एक सग्राममें 'अभिमुहाचेव' जो लडते२ 'पहया समाणा कालमासे काल किच्चा अन्नयरेसु देवलोएसु देवत्ताए उववत्तारो भवंति' हत होकर काल अवसर कालकरके मरजाते हैं, वे देवलोकोंमें से किसी एक देवलोकमें देवकी पर्यायसे उत्पन्न हो जाते हैं। सो 'कहमेयं भंते ! एव' हे भदन्त ! ऐसा उनका यह कहना क्या सत्य है ? इसके उत्तरमें प्रभु उनसे कहते हैं 'गोयमा' हे गौतम ! 'जण्णं से बहुजणो अण्णमण्णस्स एव आइक्खइ' जो वे अनेकजन आपसमें ऐसा कहते हैं यावत् प्ररूपणा करते हैं कि अनेक मनुष्य अनेक संग्रामोंमेंसे किसी एक सग्राममें समक्ष लडते२ मर जाते हैं वे देवलोकमें से किसी एक देवलोकमें जाकर देवकी पर्याय से उत्पन्न हो जाते हैं 'जे ते एवमाहंसु मिच्छा ते एवमाहंसु' सो

'एव खलु बहवे मणुस्सा अन्नयरेसु उच्चावएसु संगामेसु' અનેક મનુષ્યો અનેક પ્રકારના સંગ્રામોમાંથી કોઇ એક સંગ્રામમાં 'अभिमुहाचेव' લડતા લડતાં 'पहया समाणा कालमासे काल किच्चा अन्नयरेसु देवलोएसु देवत्ताए उववत्तारो भवंति' ઘાયલ થઇને કાળનો અવસર આવતા કાળધર્મને પામે છે ત્યારે તેઓ દેવલોકમાં દેવની પર્યાયે ઉત્પન્ન થાય છે 'कहमेय भंते ! एव' હે ભદન્ત ! શું તેમની એ માન્યતા સાચી છે ? તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે- (गोयमा !) હે ગૌતમ ! 'जणं से बहुजणो अण्णमण्णस्स एव आइक्खइ' તે મનુષ્યો એક બીજાને એવું જે કહે છે, ભાષણ કરે છે, પ્રજ્ઞાપના કરે છે અને પ્રરૂપણા કરે છે કે જે લોકો કોઇ પણ સંગ્રામમાં લડતા લડતા માર્યા જાય છે, તેઓ કોઈ પણ એક દેવલોકમાં દેવની

च्छा ते एवमाहंसु' यत ते अन्यतीर्थिकाः एवं पूर्वोक्तप्रकारेण आहुः, मिथ्या ते एवमाहुः 'अहं पुण गोयमा ! एवं आइक्खामि, जाव परूवेमि-' हे–गौतम ! अहं पुनः अहं तु एवं वक्ष्यमाणप्रकारेण आख्यामि=कथयामि यावत्–भाषे, प्रज्ञापयामि, प्ररूपयामि–'एवं खलु गोयमा ! तेणं कालेणं तेणं समएणं वेसाली नाम नयरी होत्था, वन्नओ' हे गौतम ! एवं खलु तस्मिन् काले तस्मिन् समये वैशाली नाम नगरी आसीत्, वर्णकः-एतस्या वर्णनं चम्पानगरीवत् द्रष्टव्यम्, 'तत्थ णं वेसालीए णयरीए वरुणे नामं णागणत्तुए परिवसइ' तत्र खलु वैशाल्यां नगर्यां वरुणो नाम नागनप्तृकः नागगाथापतेः पौत्रः परिवसति, 'अड्ढे जाव अपरिभूए समणोवासए अभिगयजीवाजीवे जाव पडिलाभेमाणे छट्ठं–छट्ठेणं

ऐसा जो उन्होंने कहा है सो यह उनका कहना मिथ्या असत्य है। 'अहं पुण गोयमा ! एवमाइक्खामि' हे गौतम ! मैंतो इस विषयमें ऐसा कहता हूं यावत् भाषण करता हूं, प्रज्ञापना करता हूं, प्ररूपणा करता हूं कि 'एवं खलु गोयमा' हे गौतम ! 'तेणं कालेणं तेणं समएणं वेसाली नाम नयरी होत्था वन्नओ' उसकाल और उस समयमें वैशाली नामकी नगरी थी इसका वर्णन चम्पा नगरीकी तरह जानना चाहिये। 'तत्थ णं वेसालीए णयरीए' उस वैशाली नगरीमें 'वरुणे नामं णागणत्तुए परिवसइ' वरुण नामका एक नागपौत्र रहता था। 'अड्ढे जाव अपरिभूए' यह वरुण नागपौत्र वैभवशाली था, यावत् दीप्त था, विस्तीर्ण एवं विपुल भवन, शयन, आसन, यान

પર્યાયે ઉત્પન્ન થાય છે, 'जे ते एवमाहंसु मिच्छा ते एवमाहंसु' એવું તેમનું જે કથન છે તે મિથ્યા (અસત્ય) છે 'अहं पुण गोयमा ! एवमाइक्खामि' હે ગૌતમ! આ વિષયમાં હું તો એવું કહું છું, એવું પ્રતિપાદન કરૂં છું, એવી પ્રજ્ઞાપના કરૂં છું, અને એવી પ્રરૂપણા કરૂં છુ કે 'एवं खलु गोयमा ! तेणं कालेणं तेणं समए णं वेसाली नाम नयरी होत्था' પ્રત્યાખ્યાન, શીલ અને સંયમની આરાધના આદિ દ્વારા ઘણા માણુસો દેવલોકમાં દેવની પર્યાયે ઉત્પન્ન થાય છે આ વાતનું પ્રતિપાદન કરવા માટે ભગવાન નાગપૌત્ર વરુણનું દૃષ્ટાંત આપે છે– 'હે ગૌતમ! તે કાળે અને તે સમયે વૈશાલી નામે નગરી હતી. 'वण्णओ' તેનું વર્ણન ચંપા નામની નગરીના વર્ણન પ્રમાણે સમજવું 'तत्थणं वेसालीए णयरीए' તે વૈશાલી નગરીમાં 'वरुणे णाम णागणत्तुए परिवसइ' વરુણ નામનો એક નાગપૌત્ર રહેતો હતો. 'अड्ढे जाव अपरिभूए' તે નાગપુત્ર વરુણ વૈભવશાળી અને દીપ્ત હતો. તેની પાસે આય,

अणिक्खित्तेणं तवोकम्मेणं अप्पाणं भावेमाणे विहरइ' आढ्यः वैभवशाली यावत्-दीप्तः विस्तीर्ण-विपुल-भवनशयनासनयानवाहनाकीर्णः, वहुधनवहु-जातरूपरजतः, आयोग-प्रयोगसंप्रयुक्तः, विच्छर्दितविपुलभक्तपानः, वहुदासीदासगोमहिषगवेलकप्रभूतः अपरिभूतः अपरिभवनीयः श्रमणोपासकः अभिगतजीवाजीवः जीवाजीवादिस्वरूपज्ञाता यावत्-उपलब्ध-पुण्यपापः आस्रवसंवरनिर्जराक्रियाधिकरणवन्धमोक्षकुशलः असहाय्यः देवासुर-

वाहन इन सबसे हराभरा था इसके पास गाय भैंस आदि धन बहुत था, सोना चांदी भी बहुत था, आयोग प्रयोग से यह संप्रयुक्त था, भक्तपान इसके घरमें बहुत अधिक मात्रामें बचा हुवा गरीबोंको दिया जाता था, दासी, दास, गाय, भैंस, मेष घेटा आदि बहुत ज्यादा थे। कोइ भी व्यक्ति इसका तिरस्कार नहीं कर सकता था। श्रमणजनोंका यह उपासक था जीव अजीव आदि पदार्थोंके स्वरूपका यह ज्ञाता था, यावत् पुण्य और पापके अर्थ को यह जाननेवाला था, आस्रव, संवर, निर्जरा क्रियाधिकरण, वंध एवं मोक्ष इनके विषयमें कुशल था, अर्थात् इनमें कौनसा तत्त्व हेय है और कौनसा तत्त्व उपादेय है इस प्रकारके हेय और उपादेय के ज्ञान से उसका भाव परिपक्व था जिस प्रकार नौकामें छिद्रों द्वारा जल आता रहता है उसी प्रकारसे इस आत्मारूप सरोवरमें कर्मरूप जलका आना इसका नाम आस्रव है। मिथ्यात्व, अविरति आदिसे यह आस्रव अनेक प्रकारका वर्णित हुआ है। छिद्रोंके बंद करदेने से जिस

ભેસ આદિ રૂપ ધન ઘણુ હતુ, સોનું અને ચાંદી પણ ઘણી હતી, આયોગ પ્રયોગથી તે યુકત હતો, તેના ઘરમા અનાજના ભંડારો ભરેલા હતા, દરરોજ તેને ત્યાં ગરીબોને અન્નદાન આપવામાં આવતું, તેને ત્યા દાસ, દાસી, ગાય, ભેસ, ઘેટા, આદિનો તો કોઇ સુમાર જ ન હતો કોઇ પણ વ્યકિત તેનો તિરસ્કાર કરી શકતી નહીં, તે શ્રમણજનોનો ઉપાસક હતો, જીવ-અજીવના સ્વરૂપનો તે જ્ઞાતા હતો, પુન્ય અને પાપને તે જાણનારો હતો, આસ્રવ, સંવર, નિર્જરા, ક્રિયાધિકરણ, બંધ અને મોક્ષના વિષયમા તે કુશળ હતો એટલે કે હેય અને ઉપાદેયનુ તેને સમ્યક્ જ્ઞાન હતુ જેવી રીતે નૌકામા છિદ્રો દ્વારા જળનો પ્રવેશ થાય છે, એ જ પ્રમાણે આ આત્મારૂપ સરોવરમા કર્મરૂપ જળનો પ્રવેશ થવો તેનુ નામ આસ્રવ છે મિથ્યાત્વ, અવિરતિ આદિ રૂપ તે આસ્રવ અનેક પ્રકારના કહ્યા છે જેવી રીતે છિદ્રોને પૂરી દેવાથી નાવમાં પાણી ભરાતું બંધ થઇ જાય

नागयक्षराक्षसकिन्नरकिम्पुरुषगरुडगन्धर्वमहोरगादिकैः देवगणैः निर्ग्रन्थात् प्रवचनात् अनतिक्रमणीयः, निर्ग्रन्थे प्रवचने निःशङ्कितः निष्कांङ्क्षितः निर्विचिकित्सः लब्धार्थः गृहीतार्थः पृष्टार्थः अभिगतार्थः विनिश्चितार्थः अस्थिमज्जाप्रेमानुरागरक्तः इदमायुष्मन् ! निर्ग्रन्थं प्रवचनम् अर्थः,

प्रकार नौकामें पानीका आना रुक जाता है उसी प्रकार जिन आत्म परिणामोंसे आते हुए कर्म रुक जाते हैं उन परिणामोंका नाम संवर है। समिति गुप्ति आदिके भेदसे यह संवर अनेक प्रकारका कहा गया है। जीव प्रदेशसे कर्मोंका एकदेशनाश होना इसका नाम निर्जरा है। काय आदि संबंधी व्यापारोंका नाम क्रिया है। नरकगतिमें जानेकी योग्यता जीव जिसके द्वारा प्राप्त करता है उसका नाम अधिकरण है। द्रव्य और भावके भेदसे यह अधिकरण दो प्रकारका है यहां भाव अधिकरणका ग्रहण किया गया है। क्योंकि भाव अधिकरण क्रोध आदि कषायरूप होता है। जोवप्रदेशोंका और कर्मपुद्गलोंका परस्परमें संबंधविशेषका नाम बंध है। समस्त कर्मोंका आत्यन्तिक क्षय होना इसका नाम मोक्ष है। धर्मजनित सामर्थ्यके अतिशयसे यह देवादिकोंकी सहायताकी इच्छा स्वप्नमें भी नहीं करता था। देव, असुरकुमार, नागकुमार, यक्ष राक्षस, किंनर, किंपुरुष, गरुड, सुपर्णकुमार गंधर्व, एवं महोरग इत्यादि देवगणों द्वारा जो निर्ग्रन्थ प्रवचनसे एक बार भी विचलित नहीं किया जा

છે, એ જ પ્રમાણે જે આત્મ પરિણામો વડે આત્મા ઉપર કર્મનું આવરણ થતું અટકી જાય છે, તે પરિણામોને સંવર કહે છે. સમિતિ, ગુપ્તિ આદિના ભેદથી તે સંવર અનેક પ્રકારના કહ્યો છે. જીવપ્રદેશોમાંથી કર્મોનો અંશતઃ નાશ થવો તેનું નામ નિર્જરા છે. કાય આદિ વિષયક વ્યાપારોને ક્રિયા કહે છે નરકગતિમાં જવાની યોગ્યતા જીવ જેના દ્વારા પ્રાપ્ત કરે છે, તેને અધિકરણ કહે છે દ્રવ્ય અને ભાવના ભેદથી અધિકરણના બે પ્રકાર કહ્યા છે, અહીં ભાવ અધિકરણને ગ્રહણ કરવો જોઈએ. કારણ કે ભાવઅધિકરણ ક્રોધ આદિ કષાયરૂપ હોય છે જીવપ્રદેશોના અને કર્મપુદ્ગલોના પરસ્પરના સંબંધ વિશેષનું નામ 'બંધ' છે, સમસ્ત કર્મોનો સદન્તર ક્ષય થવો તેનું નામ 'મોક્ષ' છે. ધર્મજનિત સામર્થ્યની પ્રબળતાને લીધે તે દેવાદિકોની સહાયતાની ઇચ્છા તો સ્વપ્નમાં પણ કરતો નહીં. દેવ, અસુરકુમાર, નાગકુમાર, યક્ષ, રાક્ષસ, કિંનર, કિંપુરુષ, ગરુડ, સુપર્ણકુમાર, ગંધર્વ, મહોરગ ઇત્યાદિ દેવગણો દ્વારા પણ તેને નિર્ગ્રંથ પ્રવચનથી સહેજ પણ વિચલિત કરી શકાતો નહીં, કારણ કે તેને નિર્ગ્રંથ પ્રવચન ઉપર અતૂટ શ્રદ્ધા હતી.

अयं परमार्थः, शेषः अनर्थः, उच्छ्रितपरिघः अप्रावृतद्वारः त्यक्तान्तःपुरगृहप्रवेशः बहुभिः शीलव्रतगुणविरमणप्रत्याख्यानपौषधोपवासैः चतुर्दश्यष्टम्युद्दिष्टपूर्णमासीषु प्रतिपूर्णं पौषधम् अनुपाल्य श्रमणान् निर्ग्रन्थान्

सकता था क्योंकि निर्ग्रन्थ प्रवचनमें इसकी श्रद्धा निःशंकित रूपमें थी परमतकी ओर इसके हृदयमें जानेकी अथवा उसकी सराहना करनेकी थोडीसी भी अभिलाषा नहीं थी निर्विचिकित्सा नामके सम्यग्दर्शनके अङ्गसे यह भरपूर था क्योंकि फलके प्रति इसकी श्रद्धा संदेहसे सर्वथा रिक्तथी यह लब्धार्थ था, गृहीतार्थ था, पृष्टार्थ था, अभिगतार्थ था, विनिश्चितार्थ था, प्रवचनके प्रति अनुराग इसकी नशनशमें भरा हुआ था वार्तालापके प्रसंगमें यह अपने पुत्रादिकोंको अथवा अन्यजनोंको इस प्रकार कहकर समझाता बुझाताथा कि हे आयुष्मन् ! यह निर्ग्रन्थ प्रवचन ही मोक्षका कारण है, इसलिये यही परमार्थभूत है इससे भिन्न जो कुप्रवचन हैं मिथ्यादृष्टियों द्वारा उपदिष्ट शास्त्र हैं वे तथा धन, धान्य, पुत्र एव कलत्र आदि अनर्थके कारण हैं। इसका हृदय स्फटिकमणिके समान निर्मल था इसके घरका दरवाजा सदा दानके लिये खुला रहता था र जाके अन्तःपुरमें भी आने जानेकी इसे कोई रोकटोक नहीं थी शीलसामायिक, देशावकाशिक, पोषध, अतिथिसंविभागमें, व्रत पांच अणुव्रतोंमें, विरमण गुणव्रतोंमें, विरमण मिथ्यात्वसे निवृत्त होनेमें, प्रत्याख्यानपर्वादिकके दिनोंमें निषिद्ध वस्तुके त्याग करनेमें, पोषधोपवास चतुर्दशी, अष्टमी,

પરમતની તરફ તેને બિલકુલ શ્રદ્ધા અથવા અભિરુચિ ન હતી તે નિર્વિચિકિત્સા નામના સમ્યગ્દર્શનના અંગથી ભરપૂર હતો, કારણ કે ફળ પ્રત્યેની તેની શ્રદ્ધા સંદેહથી સર્વથા રહિત હતી. તે લબ્ધાર્થ હતો, ગૃહીતાર્થ હતો, પૃષ્ટાર્થ હતો, અભિગતાર્થ હતો, વિનિશ્ચિતાર્થ હતો, તેની નસેનસમાં પ્રવચન પ્રત્યેનો અનુરાગ ભરેલો હતો, જ્યારે વાર્તાલાપ કરવાનો પ્રસંગ ઉપસ્થિત થતો, ત્યારે તે પોતાના પુત્રાદિકોને તથા અન્યજનોને આ પ્રમાણે સમજાવતો હતો- "હે આયુષ્મન્ ! આ નિર્ગ્રંથપ્રવચન જ મોક્ષનું કારણ છે, તેથી તે પ્રવચન જ પરમાર્થભૂત છે, એ સિવાયના જે કુપ્રવચનો છે - મિથ્યાદૃષ્ટિઓ દ્વારા ઉપદિષ્ટ જે શાસ્ત્રો છે- તે, તથા ધન ધાન્ય, પુત્ર, પત્ની આદિ તો અનર્થના કારણરૂપ છે તે વરુણનું હૃદય સ્ફટિક મણિના જેવું નિર્મળ હતું, તેના ઘરના દરવાજા સદા દાન પ્રદાન કરવાને માટે ખુલ્લા રહેતા હતા. રાજાના અંતઃપુરમાં જવાની પણ તેને મનાઈ ન હતી તે શીલવાન હતો- સામાયિક, દેશાવકાશિક, પોષધ, અતિથિ સંવિભાગ આદિ શીલોથી યુક્ત હતો, તે પાંચ અણુવ્રતોનું, અને ગુણવ્રતોનું પાલન કરતો, મિથ્યાત્વથી દૂર રહેતો, પ્રત્યાખ્યાનો કરતો-નિષિદ્ધ વસ્તુઓનો ત્યાગ કરતો. તે આઠમ,

प्राशुकैपणीयेन अशनपानखाद्यस्वाद्येन वस्त्रप्रतिग्रहकम्बलपादप्रोञ्छनेन औषधभैषज्येन प्रातिहारिकेण च पीठफलकशय्यासंस्तारकेण इति, एषां व्याख्या–औपपातिके उत्तरार्द्धे त्रिपष्टितमसूत्रे विलोकनीया, प्रतिलाभयन् षष्ठं–षष्ठेन अनिक्षिप्तेन निरन्तरेण तपःकर्मणा आत्मानं भावयन् विहरति=तिष्ठति, 'तए णं से वरुणे णागणत्तुए अन्नया कयाइ' ततः खलु स वरुणः नागनप्तृकः अन्यदा कदाचित् 'रायाभिओगेणं, गणाभिओगेणं, बलाभिओगेणं, रहमुसले संगामे आणत्ते समाणे' राजाभियोगेन=नृपाग्रहेण, गणाभियोगेन गणः=स्वजनादिसमुदायस्तदाग्र-

पूर्णिमा, अमावास्या इन पर्वदिनोंमें आहार, शरीर सत्कार, अब्रह्मचर्य तथा सावद्यव्यापार इनचारोंका यह त्याग कर देता था इस तरह इन शील आदिकोंसे पूर्ण पौषधका पालन करके श्रमण निर्ग्रन्थों को यह प्राशुक एषणीय अशन, पान, खाद्य, स्वाद्य द्वारा, वस्त्र, पात्र, कम्बल, पादप्रोञ्छन द्वारा, औषध भैषज्य द्वारा एवं प्रातिहारिक पीठ, फलक, शय्या और संस्तारक आदि द्वारा मुनिजनोंको प्रतिलाभित किया करता था। निरन्तर छट्ठ छट्ठकी तपस्या से यह आत्माको भावित करता रहता था। 'तएणं से वरुणे णागणत्तुए अन्नया कयाइ' एक दिनकी बात है कि इन वरुण नागपौत्रको (रायाभिओगेणं, गणाभिओगेणं बलाभिओगेणं रहमुसले संगामे आणत्ते समाणे' नृपके आग्रहसे, स्वजनादि समुदाय रूप गणके आग्रहसे, अथवा किसी बलिष्ठके आग्रहसे ऐसी प्रेरणा मिली कि उसे रथमुसल संग्राममें जाना चाहिये, सो यह

પૂર્ણિમા, એકાદશી, અમાસ આદિ તિથિઓના પૌષધોપવાસ કરતો હતો – એટલે કે તે પર્વદિનોમાં તે આહાર, શરીર સત્કાર, અબ્રહ્મચર્ય અને સાવદ્ય વ્યાપારોનો પરિત્યાગ કરી દેતો હતો. આ રીતે શીલ આદિકોથી યુક્ત પૌષધનું પાલન કરીને તે શ્રમણનિર્ગ્રંથોને પ્રાસુક, એષણીય અશન, પાન, ખાદ્ય, સ્વાદ્ય આદિ ચારે પ્રકારના આહાર, વસ્ત્ર, પાત્ર, કંબલ, અને પાદપ્રોંછન (રજોહરણ) દ્વારા તથા ઔષધ–ભૈષજ્ય દ્વારા, અને પ્રાતિહારિક (સાધુઓને વાપરવા માટે આપવાની વસ્તુઓ કે જેનો ઉપયોગ પતી જતાં શ્રાવકને પાછી સોંપાય છે) – પીઠ, ફલક (પાટ), શય્યા અને સસ્તારક દ્વારા પ્રતિલાભિત કરતો હતો– તે નાગપૌત્ર વરુણ નિરંતર છઠ્ઠને પારણે છઠ્ઠની તપસ્યા વડે પોતાના આત્માને ભાવિત કરતો હતો. 'तएणं से वरुणे णागणत्तुए अन्नया कयाइं' હવે એક દિવસે એવું બન્યું કે તે નાગપૌત્ર વરુણને 'रायाभिओगेणं, बलाभिओगेणं, रहमुसले संगामे आणत्ते समाणे' નૃપના આગ્રહથી, સ્વજનાદિ સમુદાયરૂપ

हेण, बलाभियोगेन बलवदाग्रहेण आज्ञप्तः सन् रथमुसले संग्रामे गन्तुं प्रेरितः सन् 'छट्ठभत्तिए अट्ठमभत्तं अणुवट्टेइ' षष्ठभक्तिकः दिनद्वय-तपोयुक्तः स वरुणः अष्टमभक्तं दिनत्रयतपः अनुवर्तयति=परिवर्तयति, षष्ठभक्ततपसः पारणकमकृत्वैवाष्टमभक्तं स्वीकरोति – इति भावः 'अणुवट्टित्ता कोडुंबियपुरिसे सद्दावेइ' अनुवर्त्य अष्टमभक्तं स्वीकृत्य कौटुम्बिक-पुरुषान् शब्दयति आह्वयति, 'सद्दावित्ता एवं वयासी'– शब्दयित्वा एवं वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादीत्–'खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया ! चाउग्घंटं आसरहं जुत्तामेव उवट्ठावेह' भो देवानुप्रियाः ! क्षिप्रमेव शीघ्रमेव चातु-र्घण्टम्=चतुर्घण्टायुक्तम् अश्वरथम् युक्तमेव – रथसामग्रीसहितमेव उपस्थापयत=सज्जीकुरुत, 'हय-गय-रह० जाव सन्नाहेत्ता मम एयं आण-

उस प्रेरणासे प्रेरित हुआ रथमुसल संग्राममें जानेके लिये तैयार हो गया 'छट्ठभत्तिए अट्ठमभत्तं अणुवट्टेइ' वरुणके इस समय छट्ठ छट्ठका व्रत था अर्थात् दो उपवासथे सो इसने पारणा किये विना ही उस व्रतको अष्टम भक्तमें परिवर्तित कर दिया अर्थात् तीनदिन के उपवास धारण कर लिये बादमें 'अणुवट्टित्ता कोडुंबियपुरिसे सद्दावेइ' अपने कौटुम्बिक पुरुषोंको इसने बुलाया 'सद्दावित्ता एवं वयासी' बुलाकर उनसे इसने ऐसा कहा 'खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया इ.' हे देवानुप्रियो सुनो तुमलोग बहुत ही शीघ्र चार घंटाओंसे युक्त अश्वरथको रथ सामग्री सहित सज्जित–तैयार करो तथा हयगय. इ' चतुरंगिणी सेनाको घोडा, हाथी रथ एव योधाओंसे युक्त करो जब यह सब बाते मेरी आज्ञानुसार पूरी संपन्न हो जावे तब तुमलोग

गणुना આગ્રહથી અથવા કોઈ બલિષ્ઠ આગ્રહથી એવી પ્રેરણા મળી કે તેણે રથમુસળ સંગ્રામમાં જવું જોઈએ આ પ્રેરણાથી પ્રેરાઈને તે રથમુસળ સંગ્રામના જવાને તૈયાર થયો 'छट्ठभत्तिए अट्ठमभत्तं अणुवट्टेइ' ત્યારે વરુણ નિરંતર છઠ્ઠને પારણે છઠ્ઠની તપસ્યા કરતો હતો. તેણે છઠ્ઠનુ પારણું કર્યા વિના જ છઠ્ઠના વ્રતને અઠમના વ્રતમાં પરિવર્તિત કરી નાખ્યુ. અર્થાત્ બે ઉપવાસના પારણાને દિવસે પારણા કર્યા વગર અઠમનુ પચ્ચકખાણ કર્યું. (છઠ્ઠ એટલે બે દિવસના ઉપવાસ, અઠ્ઠમ એટલે ત્રણ દિવસના ઉપવાસ). ત્યારબાદ 'अणुवट्टित्ता कोडुंबियपुरिसे सद्दावेइ' તેણે તેના કુટુંબના માણસોને બોલાવ્યા, 'सद्दावित्ता एवं वयासी' અને તેમને બોલાવીને આ પ્રમાણે કહ્યું– खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया, इत्यादि' હે દેવાનુપ્રિયો ! તમે ઘણી જ શીઘ્રતાથી ચાર ઘંટડીવાળા અશ્વરથને, સમસ્ત રથ સામગ્રીથી સજ્જિત કરો. તથા 'हय – गय, इत्यादि' ઘોડા, હાથી, રથ અને યોદ્ધાઓની બનેલી ચતુરંગી સેનાને તૈયાર કરો. મારી આજ્ઞા પ્રમાણેની આ બધી તૈયારીઓ પૂરી કરીને તમે લોકો મને ખબર આપો. 'तएणं ते

त्तियं पच्चप्पिणह' हय-गजरथयावत् योधवरकलितां चतुरङ्गिणीं सेनां सन्नाहयत, सन्नाह्य=सज्जीकृत्य मम एताम् उक्ताम् आज्ञप्तिकां = आज्ञाम् प्रत्यर्पयत=निवेदयत । 'तए णं ते कोडुंबियपुरिसा जाव पडिसुणेत्ता खिप्पामेव सच्छत्तं सज्झयं जाव उवट्ठावे ति' ततः खलु ते कौटुम्बिकपुरुषाः यावत्-वरुणेन नागनप्तृकेण एवमुक्ताः सन्तः हृष्टतुष्टाः मस्तके अञ्जलिं कृत्वा आज्ञया विनयेन वचनं प्रतिशृण्वन्ति=स्वीकुर्वन्ति, प्रतिश्रुत्य क्षिप्रमेव सच्छत्रं=छत्रयुक्तं सध्वजं ध्वजयुक्तं सपताकं पताकायुक्तं यावत् रथम् उपस्थापयन्ति, 'हय-गय-रह० जाव सन्नाहे ति' हय-गज-रथ-यावत्-योधवरकलितां चतुरङ्गिणीं सेनां सन्नाहयन्ति=सज्जीकुर्वन्ति, 'सन्नाहित्ता जेणेव

हमें वापिस आकर इसकी खबर दो 'तए णं ते कोडुंबियपुरिसा जाव पडिसुणेत्ता खिप्पामेव सच्छत्तं सज्झय जाव उवट्ठावेंति' इस प्रकार उन कौटुम्बिक पुरुषोंने वरुण नागपौत्रकी आज्ञा यावत् सुनकर शीघ्र ही रथ को छत्रयुक्त, ध्वजायुक्त, पताकायुक्त यावत् कर दिया यहां पहिले यावत् शब्दसे 'वरुणेन नागनप्तृकेण एवमुक्ताः सन्तः हृष्टातुष्टाः मस्तके अंजलिं कृत्वा आज्ञया विनयेन वचनं प्रतिशृण्वन्ति इस पाठका संग्रह हुआ है। इसका भाव यह है कि नागपौत्र वरुणने जब रथ और चतुरंगिणी सेनाको तैयार करनेका आदेश कौटुम्बिक पुरुषोंको दिया तब वे कौटुम्बिक पुरुष उसके इस आदेश से बहुत ही अधिक प्रसन्न खुश हुए और बडे विनयके साथ उन्हों ने वरुणके आदेश वचनोंको अपने माथे पर चढाया स्वीकार किया आदेशवचनोंको स्वीकार करके वे वहांसे आये और फिर उन्होंने रथ और चतुरंगिणी सेनाको सजानेकी तैयारीकी 'सन्नाहित्ता जेणेव

कोडुंबियपुरिसा जाव पडिसुणेत्ता खिप्पामेव सच्छत्तं सज्झयं जाव उवट्ठावे ति' આ પ્રકારની નાગપૌત્ર વરુણની આજ્ઞા સાંભળીને તેમણે ઘણી જ ત્વરાથી રથને છત્રયુક્ત, ધ્વજાયુકત, અને પતાકાયુકત કરી દીધો. અહીં પહેલા 'जाव (યાવત્)' પદથી 'वरुणेन नागनप्तृकेण एवमुक्ताः सन्तः हृष्टतुष्टाः मस्तके अंजलिं कृत्वा आज्ञया विनयेन वचन प्रतिशृण्वन्ति' આ પાઠનો સંગ્રહ થયો છે તેનો ભાવાર્થ આ પ્રમાણે છે- જ્યારે નાગપૌત્ર વરુણ કૌટુંબિક પુરુષોને રથ અને ચતુરંગી સેનાને તૈયાર કરવાની આજ્ઞા આપી, ત્યારે તે કૌટુંબિક પુરુષો તેનો તે આદેશ સાંભળીને ઘણા ખુશી થયા અને તેમણે ઘણા વિનયપૂર્વક વરુણના આદેશને માથે ચડાવ્યો - એટલે કે તેની આજ્ઞાનું બરાબર પાલન કર્યું. ત્યારબાદ ત્યાંથી નીકળીને તેમણે રથ અને ચતુરંગી

वरुणे नागनत्तुए, जाव पच्चप्पिणंति' सन्नाह्य चतुरङ्गिणीं सेनां सज्जीकृत्य यत्रैव यस्मिन्नेव प्रदेशे वरुणो नागनप्तृक आसीत् यावत्-तत्रैव तस्मिन्नेव प्रदेशे उपागच्छन्ति, उपागम्य करतलं संयोज्य वरुणस्य नागनप्तृकस्य ताम् आज्ञप्तिकाम् प्रत्यर्पयन्ति=निवेदयन्ति, तए णं से वरुणे नागनत्तुए जेणेव मज्जणघरे तेणेव उवागच्छइ, जहा कूणिओ, जाव-पायच्छित्ते' ततः खलु स वरुणो नागनप्तृकः यत्रैव मज्जनगृहं=स्नानागारं तत्रैव उपागच्छति, यथा कूणिकः कृतवान् तथा अयमपि इत्याशयः, तथा च यावत्-उपागत्य मज्जनगृहमनुप्रविशति, अनुप्रविश्य स्नातः कृतबलिकर्मा-वायसादि दत्तान्नविभागः कृतकौतुकमङ्गलप्रायश्चित्तः 'सव्वालंकारविभूसिए, सन्न-

वरुणे नागनत्तुए जाव पच्चप्पिणंति' सेनाकी पूर्ण सजावट तैयारी हो चुकी तब वे सबके सब वहांसे जहां वरुण थे वहां पर आये और शिष्टाचार प्रदर्शित करते हुए उन्होंने वरुण नागपौत्रको अपने कार्यको तैयारी हो जानेकी खबर की 'तएणं से वरुणे नागनत्तुए जेणेव मज्जणघरे तेणेव उवागच्छइ' खबर सुनते ही वे नागपौत्र वरुण वहांसे उठकर जहां पर स्नान घर था वहां पर आये कूणिकने जैसा किया इन्होंने भी वहां पर वैसा ही किया-तथा च ये मज्जन गृहमें घुसे घुसकर वहां पर उन्होंने स्नान किया स्नान करके बलिकर्म-काक आदि पक्षियोंके अन्नादिका भाग दिया, कौतुक मंगल एवं प्रायश्चित्त कर्म किया फिर 'सव्वालंकारविभूसिए' समस्त प्रकारके अलंकारोंसे अपने शरीरको विभूषित किया 'सन्नद्धबद्ध वम्मियकवए,

સેનાને સજ્જ કરવા માંડી 'सन्नाहित्ता जेणेव वरुणे नागनत्तुए जाव पच्चप्पिणंति' જ્યારે અશ્વરથ અને ચતુરંગી સેનાની પૂરેપૂરી સજાવટ થઇ ગઇ, ત્યારે તેઓ બધાં જ્યાં નાગપૌત્ર વરુણ હતો ત્યાં આવ્યા અને ખૂબ વિનયપૂર્વક બન્ને હાથ જોડીને તેમણે વરુણને કહ્યું- 'હે નાથ! આપની આજ્ઞાનુસાર સઘળી તૈયારી થઇ ગઇ છે' 'तएणं से वरुणे नागनत्तुए जेणेव मज्जणघरे तेणेव उवागच्छइ' ખબર સાંભળતાં જ તે નાગપૌત્ર વરુણ, જ્યાં સ્નાનગૃહ હતું ત્યાં આવ્યા, સ્નાનગૃહમાં પ્રવેશ કરીને તેમણે સ્નાન કર્યું. અહીં સમસ્ત વર્ણન કૂણિક રાજાની મહાશિલાકંટક સંગ્રામમાં પ્રસ્થાન કરતા પહેલાંની તૈયારીઓના કથન મુજબ જ સમજવું સ્નાન કરીને તેમણે બલિકર્મ કર્યું-એટલે કે કાગડા આદિને અન્ન પ્રદાન કર્યું મષીતિલકરૂપ કૌતુક અને મંગલકર્મ કર્યાં. 'सव्वालंकारविभूसिए' ત્યારબાદ તેમણે સમસ્ત અલંકારોથી પોતાના શરીરને વિભૂષિત કર્યું, 'सन्नद्धबद्धवम्मियकवए, उप्पीलिय

द्धबद्धवम्मियकवए उप्पीलियसरासणपट्टिए पिणद्धगेवेज्जए विमलवरबद्धचिंधपट्टे गहियाउहपहरणे सकोरंटमल्लदामेणं छत्तेणं धरिज्जमाणेणं' सर्वालङ्कार-विभूषितः, सन्नद्धबद्धवर्मितकवचः उत्पीडितशरासनपट्टिकः पिनद्धग्रैवेयकः विमलवरबद्धचिह्नपट्टः, गृहीतायुधप्रहरणः, कोरण्टकनामपुष्पमाल्यदामसहितेन छत्रेण ध्रियमाणेन 'चउचामरवालवीइयंगे मंगलजयसद्दकयालोए मज्जणघराओ पडिणिक्खमइ' चतुश्चामरवालवीजिताङ्गः मङ्गलजयशब्द-कृतालोकः मज्जनगृहात् प्रतिनिष्क्राम्यति, 'पडिणिक्खमित्ता' प्रतिनिष्क्रम्य 'अणेगगणनायक० जाव दूय-संधिपालसद्धिं संपरिवुडे' अनेकगणनायक०—यावत्

उप्पीलियसरासणपट्टिए' इ० खूब अच्छी तरहसे कसकर कवच धारण किया शरासनपट्टिकाको हाथपर बांधा कंठमें ग्रैवेयक हार आदि आभूषणों को पहिरा वीरता सूचक चिन्हपटको बांधा अस्त्र, शस्त्रको लिया जब वे वहांसे चलने लगे अर्थात् स्नानघरसे बाहर निकले तो उनके निकलते ही छत्र धारियोंने उनपर, छत्र जो कि कोरण्ट पुष्पोंकी मालासे सुशोभित हो रहा था धारण किया चमर ढोरनेवालोंने उनपर चार चामरोंके हवासे आये हुए पसीनेकी बिंदुओंको दूर किया अर्थात् चामर ढोरना प्रारंभ करदिया उनको देखते ही जय हो जय हो इस प्रकार मांगलिक शब्दोंका उच्चारण करना प्रारंभ कर दिया इस तरहके ठाटबाटसे युक्त होकर वे स्नानगृहसे जहां पर सज्जित हुआ हाथी और चतुरंगिणी सेना खडी हुई थी वहां पर आये उस समय उनके साथ 'अणेग गणनायक जाव, इत्यादि' अनेक गणनायक थे, दण्डनायक थे, राजेश्वर, तलवर, माडंबिक,

---

सरासणपट्टिए, इत्यादि' અને ખૂબ કસકસાવીને બખતર બાંધ્યુ, હાથ પર શરાસન પટ્ટિકા બાંધી, કંઠમાં હાર આદિ આભૂષણો પહેર્યા, વીરતાસૂચક ચિન્હપટ્ટિકાઓ બાંધી, અને અસ્ત્ર તથા શસ્ત્રોને ધારણ કર્યા જ્યારે તેઓ ત્યાંથી નીકળ્યા ત્યારે છત્રધારીઓએ તેમના મસ્તક પર કોરંટપુષ્પોની માળાઓથી યુક્ત છત્ર ધર્યું, તે છત્ર ઘણું સુંદર લાગતું હતું. ચમરધારી સેવકો ચાર ચમર વડે તેમના ઉપર વાયુ ઢોળી રહ્યા હતા, તેમને જોતાં જ લોકોએ 'જય હો, જય હો' એવા માંગલિક શબ્દોનું ઉચ્ચારણ કર્યું. આ રીતે સુસજ્જિત થઈને તે પોતાના પ્રાસાદમાંથી રવાના થયા અને જ્યાં ઘોડા, હાથી, રથ અને યોદ્ધાઓથી યુક્ત ચતુરંગી સેના ઊભી હતી ત્યાં આવ્યા. તે વખતે તેમની સાથે 'अणेगगणनायक जाव, इत्यादि' અનેક ગણનાયકો હતા,

-दण्डनायक-राजेश्वर-तलवर-माडम्बिक-कौटुम्बिकेभ्यः श्रेष्ठिसेनापतिसार्थ-वाह-दूत-सन्धिपालैः सार्द्धं संपरिवृतः संपरिवेष्टितः, एतस्य व्याख्या औपपातिके पञ्चदशसूत्रे द्रष्टव्या। 'जेणेव बाहिरिया उवट्ठाणसाला, जेणेव चाउग्घटे आसरहे तेणेव उवागच्छइ' यत्रैव बाह्या उपस्थानशाला, यत्रैव चातुर्घण्टः अश्वरथः तत्रैव उपागच्छति 'उवागच्छित्ता चाउग्घंटं आसरहं दुरुहइ' उपागत्य चातुर्घण्टम् अश्वरथमारोहति, 'दुरूहित्ता हय-गय-रह-जावसंपरिवुडे' आरुह्य हय-गज-रथैः यावत्-योधवरैः कलितया चतुरङ्गिण्या सेनया संपरिवृतः 'महयाभडचडगर-जावपरिक्खित्ते जेणेव रहमुसले संगामे तेणेव उवागच्छइ' महाभटचडगर-यावत्-वृन्दपरिक्षिप्तः,-महाभटैश्चडगरवृन्दैः महाभटविस्तारसमूहैः परिवेष्टितः यत्रैव रथमुसलः संग्रामो वर्तते तत्रैव तस्मिन्नेव प्रदेशे उपागच्छति=उपस्थितो भवति 'उवाग-

---

कौटुम्बिक, इभ्य, श्रेष्ठी, सेनापति, सार्थवाह, दूत और संधिपाल थे। इन सब पदोंकी व्याख्या औपपातिक के १५वें सूत्रमें की गई है सो वहांसे देखलेना चाहिये। 'जेणेव बाहिरिया उवट्ठाणसाला जेणेव चाउग्घंटे आसरहे तेणेव उवागच्छइ' इन सब पूर्वोक्त अधिकारीजनोंके साथ२वे वरुण नागपौत्र जहां पर बाह्य उपस्थानशाला थी और जहां पर चारघंटावाला अश्वरथ था वहां पर आये 'उवागच्छित्ता' वहां पर आकरके वे 'चाउग्घट आसरहं दुरूहइ' उस चातुर्घण्ट अश्वरथ पर सवार हो गये। 'दुरूहित्ता' सवार होकर वे 'हय गय रह जाव संपरिवुडे' घोडा, हाथी, रथोंसे यावत् श्रेष्ठ योधाओंसे युक्त चतुरंगिणी सेनासे घिरे हुए होकर 'महयाभडचडकर जाव परिक्खित्ते

રાજેશ્વર, તલવર, માડલિક, કૌટુંબિક, ઇભ્ય, શ્રેષ્ઠી, સેનાપતિ, સાર્થવાહ, દૂત અને સંધિપાલ હતા. આ બધા પદોનો અર્થ ઔપપાતિક સૂત્રના ૧૫માં પદમા આપવામા આવ્યો છે, તો ત્યાંથી તેનો અર્થ જાણી લેવા 'जेणेव बाहिरिया उवट्ठाणसाला - जेणेव चाउग्घटे आसरहे, तेणेव उवागच्छइ' આ બધા પૂર્વોકત અધિકારીઓની સાથે સાથે, નાગપૌત્ર વરુણ, જ્યાં બાહ્ય ઉપસ્થાનશાળા હતી, અને જ્યા ચાર ઘંટડીઓથી યુકત અશ્વરથ રહેલો હતો ત્યા આવ્યા 'उवागच्छित्ता' ત્યાં આવીને 'चाउग्घट आसरहं दुरुहइ' તેઓ ચાર ઘંટડીવાળા રથ ઉપર સવાર થઇ ગયા 'दुरुहित्ता' રથમા સવાર થઇને 'हय-गय-रह जाव संपरिवुडे' હાથી, ઘોડા, રથ અને યોદ્ધાઓથી યુકત ચતુરંગી સેનાથી વીંટળાઇને 'महया भडचडकर जाव परिक्खित्ते जेणेव रहमुसले संगामे

च्छित्ता रहमुसलं संगामं ओयाओ' उपागत्य रथमुसलं संग्रामम् उपयातः प्राप्तः 'तए णं से वरुणे णागणत्तुए रहमुसलं संगामं ओयाए समाणे अयमेयारूवं अभिग्गहं अभिगेण्हइ'–ततः खलु वरुणो नागनप्तृकः रथमुसलं संग्रामम् उपयातः सन अयम् एतद्रूपं वक्ष्यमाणप्रकारम् अभिग्रहं=नियमम् अभिगृह्णाति=स्वीकरोति यत्–'कप्पइ मे रहमुसलं संगामं संगामेमाणस्स जे पुव्विं पहणइ से पडिहणित्तए' कल्पते युज्यते खलु मे मम रथमुसलं संग्रामं संग्रामयमाणस्य यः पूर्वं प्रथमं प्रहरति स प्रतिहन्तुं, कल्पते इति मे स प्रतिहननयोग्यो भवतीतिभावः। तथाच संग्रामे यो मां प्रथमं प्रहरिष्यति तमेव अहं तदनन्तरं प्रहरिष्यामि–इत्यभिग्रहस्याकारः अवसेसे नो कप्पइति, अयमेयारूवं अभिग्गहं अभिगेण्हइ' अवशेषः पूर्व

जेणेव रहमुसले संगामे तेणेव उवागच्छइ' विशाल महाभटोंके समूह के साथ२ जहां रथमुसल संग्राम था वहां पर आये 'उवागच्छित्ता रहमुसलं संगामं ओयाओ' वहां आकर वे उस रथमुसल संग्राममें उपस्थित हुवे 'तएणं से वरुणे णागणत्तुए रहमुसलं संगामं ओयाए समाणे अयमेयारूवं अभिग्गहं अभिगेण्हइ' वहां उपस्थित होते ही उन नागपौत्र वरुणने ऐसा अभिग्रह ग्रहण किया कि 'कप्पइ मे रहमुसलं संगामं संगामेमाणस्स जे पुव्विं पहणइ से पडिहणित्तए' रथमुसल संग्राम करते हुए मेरे ऊपर जो कोइ व्यक्ति योधा पहिले प्रहार करेगा मैं उसी पर बादमें प्रहार करूंगा 'अवसेसे नो कप्पई इ. इसके अतिरिक्त और किसी पर प्रहार नहीं करूँगा 'अयमेयारूवं अभिग्गहं अभिगेण्हइ' इस प्रकारका नियम उस नाग-

तेणेव उवागच्छइ' અને મહા સુભટોના વિશાળ સમૂહની સાથે જ્યાં રથમુસલ સગ્રામ ચાલતો હતો ત્યાં આવ્યા 'उवागच्छित्ता रहमुसलं संगामं ओयाओ' ત્યાં આવીને તેઓ પણ રથમુસળ સંગ્રામમાં જોડાઇ ગયા. 'तएणं से वरुणे णागणत्तुए रहमुसलसंगामं ओयाए समाणे अयमेयारूवं अभिग्गहं अभिगेण्हइ' રથમુસળ સંગ્રામમાં દાખલ થતાં જ તે નાગપૌત્ર વરુણે એવો અભિગ્રહ ધારણ કર્યો કે 'कप्पइ मे रहमुसलं संगामं संगामेमाणस्स जे पुव्विं पहणइ से पडिहणित्तए' 'જે કોઇ યોદ્ધો આ રથમુસળ સંગ્રામમાં લડતા લડતા મારા ઉપર પહેલાં પ્રહાર કરશે, તેના ઉપર જ હું ત્યાર બાદ પ્રહાર કરીશ. 'अवसेसे नो कप्पइइ.' તે સિવાયની કોઇ પણ વ્યક્તિ ઉપર હું પ્રહાર કરીશ નહીં.' 'अयमेयारूवं अभिग्गहं अभिगेण्हइ'

प्रहारकातिरिक्तो भटः नो मम महत्तुं कल्पते न मम प्रहारयोग्यो भवति-इति, अयं वरुणः एतद्रूपं पूर्वोक्तस्वरूपम् अभिग्रहम् अभिगृह्णाति-स्वीकरोति, 'अभिगेण्हेत्ता रहमुसलं संगामं संगामेइ' अभिगृह्य=अभिग्रहं कृत्वा स वरुणः रथमुसलं संग्रामं संग्रामयति। 'तए णं तस्स वरुणस्स नागनत्तुयस्स रहमुसलं संगामं संगामेमाणस्स' ततः खलु तस्य वरुणस्य नागनप्तृकस्य रथमुसलं संग्रामं संग्रामयमाणस्याग्रे 'एगे पुरिसे सरिसए, सरिसत्तए, सरिसव्वए, सरिसभंडमत्तोवगरणे रहेणं पडिरहं हव्वं आगए' एकः पुरुषः सदृशः तत्समानः सदृशत्वक्-तत्समानत्वचावान्, सदृशवयाः तत्समानवयस्कः, सदृशभाण्डमात्रोपकरणः, सदृशातत्सदृशा भाण्डमात्रा-प्रहरणकोशादिरूपा, उपकरणं कवचादिकं यस्य सः तादृशः पुरुषः रथेन सह रथोपविष्ट इत्यर्थः प्रतिरथम् नागनप्तृकरथं प्रति-वरुणनागनप्तृकरथस्य पुरत इत्यर्थः 'हव्वं' इति शीघ्रम् आगतः उपस्थितः। 'तए णं से पुरिसे वरुणं णागणत्तुयं एवं

पौत्र वरुणने ग्रहण किया 'अभिगेण्हित्ता' इस प्रकारके नियमको धारण करके वे वरुण 'रहमुसलं संगामं संगामेइ' रथमुसल संग्राम करनेको तैयार हो गये 'तएणं तस्स वरुणस्स नागनत्तुयस्स रहमुसलं संगामं संगामेमाणस्स एगे पुरिसे सरिसए, सरिसत्तए, सरिसव्वए, सरिसभंडमत्तोवगरणे रहेणं पडिरहं हव्वं आगए' रथमुसल संग्राम करनेको तैयार हुए उस नागपौत्र वरुणके रथके सामने कोई एक पुरुष जो कि उन्हींके जैसा था, उन्हीं के जैसी चमडीवाला था, उन्हीं के समान उमर वाला था तथा उन्हीं के जैसी प्रहरण कोशादिरूप भाण्डमात्रा वाला एवं कवचादिरूप उपकरणवाला था रथ पर बैठकर आकर उपस्थित हो गया 'तए णं से पुरिसे वरुणं णागण-

આ પ્રકારનો નિયમ તે નાગપૌત્ર વરુણે ગ્રહણ કર્યો. 'अभिगेण्हित्ता' આ પ્રકારનો અભિગ્રહ ધારણ કરીને તે વરુણ 'रहमुसलं संगामं संगामेइ' રથમુસલ સંગ્રામમાં લડવાને તૈયાર થઇ ગયો. 'तएणं तस्स वरुणस्स नागनत्तुयस्स रहमुसलं संगामं संगामे माणस्स-एगे पुरिसे सरिसए, सरिसत्तए, सरिसव्वए, सरिसभंडमत्तोवगरणे रहेणं पडिरहं हव्वं आगए' રથમુસલ સંગ્રામમાં લડવાને તૈયાર થઇ ગયેલા તે નાગપૌત્ર વરુણના રથની સામે કોઇ એક પુરુષ (યોદ્ધો) આવી પહોંચ્યો. તેની ઉંમર વરુણના જેટલી જ હતી, તેની ચામડીનો રંગ પણ વરુણના જેવો જ હતો, તેની પાસે વરુણના જેવાં જ ખડગ આદિ શસ્ત્રો અને ધનુષ આદિ અસ્ત્રો હતા, તેની પાસે વરુણના જેવા જ કવચ આદિ ઉપકરણો હતા. એવો તે પુરુષ પોતાના રથમાં

वयासी'– ततः खलु स पुरुषो वरुणं नागनप्तृकम् एवं वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादीत्–'पहण भो वरुणा ! नागनत्तुया !' भो वरुण ! नागनप्तृक ! प्रजहि त्वं मां प्रहर । तएणं वरुणे णागणत्तुए तं पुरिसं एवं वयासी'– ततः खलु स वरुणो नागनप्तृकः तं पुरुषम् – एवं वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादीत्–'णो खलु मे कप्पइ देवाणुप्पिया ! पुव्विं अहयस्स पहणित्तए, भो देवानुप्रिय ! नो खलु मे मम कल्पते=युज्यते पूर्वम् अहतस्य परेण अप्रहतस्य प्रहन्तुम्, प्रथमं माम् अघ्नन्तं हन्तु नाहं शक्नोमीति भावः अत एव 'तुमं चेव णं पुव्विं पहणाहि' त्वमेव खलु मां पूर्वं=प्रथम प्रजहि ममोपरि प्रहारं कुरु 'तए णं से पुरिसे वरुणेणं णागणत्तुएणं एवं वुत्ते समाणे आसुरत्ते जाव-मिसिमिसेमाणे धणु परामुसइ' ततः खलु स पुरुषो

त्तुयं एवं वयासी' आते ही उसने नागपौत्र वरुण से ऐसा कहा 'पहण भो वरुण णागणत्तुया !' हे वरुण नागपौत्र ! तुम मुझ पर प्रहार करो 'तए णं वरुणे णागणत्तुए तं पुरिसं एवं वयासी' तब उस नागपौत्र वरुणने उस पुरुष से ऐसा कहा 'णो खलु मे कप्पइ देवाणुप्पिया ! पुव्विं अहयस्स अहणित्तए' हे देवानुप्रिय ! मुझे यह कल्पित नहीं है कि मैं पहिले प्रहार करू अतः जबतक मैं तुम्हारे द्वारा प्रहारयुक्त न किया जाऊँगा तबतक मैं प्रहार नहीं करूंगा अतएव 'तुमंचेव णं पुव्विं पहणाहि' तुम ही पहिले मेरे ऊपर प्रहार करो 'तए णं से पुरिसे वरुणेणं णागण-त्तुएणं एवंवुत्ते जाव मिसि-मिसेमाणे धणुं परामुसइ' इस प्रकारसे जब नागपौत्र वरुणने उस

બેસીને તેની સામે ઉપસ્થિત થયો. 'तएणं से पुरिसे वरुणं णागणत्तुयं एवं वयासी' આવતાંની સાથે જ તેણે નાગપૌત્ર વરુણને આ પ્રમાણે કહ્યું—' पहण भो वरुण णागणत्तुया !' હે નાગપૌત્ર વરુણ ! પહેલા તમે મારા ઉપર પ્રહાર કરો ' तएणं वरुणे णागणत्तुए त पुरिसं एवं वयासी ' ત્યારે તે નાગપૌત્ર વરુણે તે આગન્તુક પુરુષને આ પ્રમાણે કહ્યુ-' णो खलु मे कप्पइ देवाणुप्पिया ! पुव्विं अहयस्स पहणित्तए' હે દેવાનુપ્રિય ! મારા ઉપર પ્રહાર કરનાર વ્યક્તિ ઉપર જ પ્રહાર કરવાનો મેં નિયમ ધારણ કર્યો છે. તેથી જ્યાં સુધી તમે મારા ઉપર પ્રહાર નહીં કરો, ત્યાં સુધી તમારા ઉપર પ્રહાર કરવાનુ મને કલ્પતું નથી તેથી 'तुमं चेव णं पुव्विं पहणाहि' પહેલા તમે જ મારા ઉપર પ્રહાર કરો. ' तएणं से पुरिसे वरुणेणं णागणत्तुएणं एवंवुत्ते समाणे आसुरत्ते जाव मिसमिसेमाणे धणुं परामुसइ ' જ્યારે નાગ-

वरुणेन नागनप्तृकेण एवमुक्तः सन् आशुरक्तः- आशु शीघ्रं रक्तः क्रोधारुणनेत्रः यावद् रुष्टः, कुपितः, चाण्डिक्यितः रौद्ररूपः मिसमिसयन् क्रोधाग्निना दन्तैरोष्ठदंशनपूर्वकं 'मिस-मिस' इति शब्दमुच्चारयन् धनुः परामृशति=गृह्णाति, 'धणु परामुसित्ता उसुं परामुसइ' धनुः परामृश्य=आदाय इषुं बाणं परामृशति=गृह्णाति, 'उसुं परामुसित्ता ठाणं ठाइ' इषु परामृश्य=गृहीत्वा स्थान=पादन्यासविशेषलक्षणपूर्वक तिष्ठति-सज्जतया सन्नद्धो भवति, 'ठाण ठिच्चा आययकन्नाययं उसु करेइ' स्थान स्थित्वा सज्जीभूय आयतकर्णायतम् आयतम् आकृष्ट कर्णायत कर्णपर्यन्तविस्तृतमिति आयतकर्णायतम् इषु=वाणं करोति, 'आययकन्नाययं उसु करित्ता वरुणं णागणत्तुयं गाढप्पहारीकरेइ' आयतकर्णायतम् इषु कृत्वा वरुणं नागनप्तृकम् गाढप्रहारी

मनुष्यसे कहा तब वह मनुष्य इकदम वरुण के ऊपर क्रोधसे युक्त हो गया यावत् रुष्ठ हो गया, कुपित हो गया, चण्डकित हो गया, रौद्ररूपवाला बन गया। क्रोध से वह दांतों द्वारा ओठोंको दवाने लग गया तथा 'मिस मिस' इस प्रकारके शब्द को उच्चारते हुए उसने अपने धनुषको उठालिया 'धणुं परामुसित्ता उसुं परामुसइ' धनुषको उठाकर उसने फिर बाणको उस पर चढालिया 'उसु परामुसित्ता ठाणं ठाइ' धनुष पर बाण चढाकर फिर वह इस प्रकार करने के लिये कटिबद्ध हो गया 'ठाणं ठिच्चा' कटिबद्ध होकर 'आययकन्नाययं उसुं करेइ' फिर उसने धनुष पर चढाये हुए बाणको कानोंतक खींचा 'आययकन्नाययं उसुं करित्ता वरुणं णागणत्तुयं गाढप्पहारीकरेइ' कानोंतक खींचकर फिर उसने उस बाणसे नागपौत्र वरुणके ऊपर

પૌત્ર વરુણે તે પુરુષને આ પ્રમાણે કહ્યું, ત્યારે તેને વરુણ ઉપર રોષ ચડયો, તે અતિશય કોપાયમાન થયો, તે પ્રચંડ અને રૌદ્રરૂપવાળો બની ગયો. ક્રોધથી તે દાંતો વડે હોઠ કચાવવા મંડી ગયો, અને ધૂંવાફૂંવાં થઇને, દાંત કચકચાવીને તેણે પોતાનુ ધનુષ હાથમાં લીધુ. 'धणुं परामुसित्ता उसुं परामुसइ' ધનુષને હાથમાં લઇને તેના ઉપર તીર ચડાવ્યું. 'उसु परामुसित्ता ठाणं ठाइ' તીર ચડાવીને તે વરુણ ઉપર તેનો પ્રહાર કરવાને કટિબદ્ધ થઇ ગયો 'आययकन्नाययं उसुं करेइ' ત્યાર બાદ તેણે ધનુષ પર ચડાવેલા બાણને કાન સુધી ખેંચ્યુ. 'आययकन्नाययं उसुं करित्ता वरुणं णागणत्तुयं गाढप्पहारी करेइ' બાણને કાન પર્યંત ખેંચીને તેણે નિશાન લઇને નાગપૌત્ર વરુણ ઉપર તે બાણનો ગાઢ પ્રહાર કર્યો. 'तएणं से णागणत्तुए वरुणे

करोति, अत्यधिकाघातयुक्त करोति। 'तए णं से वरुणे णागणत्तुए तेणं पुरिसेणं गाढप्पहारीकए समाणे आसुरत्ते जाव मिसिमिसेमाणे धणुं परामुसइ' ततः खलु स वरुणः नागनप्तृकः तेन पुरुषेण गाढप्रहारीकृतः= तीव्राहतः सन् आशुरक्तः क्रोधाग्निना दीप्यमानः यावत्–रुष्टः, कुपितः, चाण्डिक्यितः मिसमिसयन् धनुः परामृशति=गृह्णाति, 'धणु परामुसित्ता, उसुं परामुसइ' धनुः परामृश्य= गृहीत्वा, इषुं परामृशति=गृह्णाति, 'उसुं परामुसित्ता, आययकन्नाययं उसुं करेइ' इषुं परामृश्य आयतकर्णायतम् आकर्णाकृष्टमिषु करोति, 'आयय-कन्नाययं उसु करेत्ता तं पुरिसं एगाहच्चं कूडाहच्चं जीवियाओ ववरोवेइ' आयतकर्णायतं कर्णपर्यन्ताकृष्टम् इषु कृत्वा तं पुरुषम् एकाहत्यम् एकाहत्या हननं प्रहारो यत्र तदेकाहत्यम्, कूटाहत्यं कूटे इव तथाविधप्रस्तरशिलादौ आहत्या आहननं यत्र तत् कूटाहत्यम् यथास्यात्तथा जीवितात् व्यपरोपयति= पृथक्करोति प्राणरहितं करोतीत्यर्थः, तए णं से वरुणे णागणत्तुए तेणं

प्रहार किया 'तएणं से वरुणे णागणत्तुए तेणं पुरिसेणं गाढप्पहारी कए समाणे आसुरत्ते जाव मिसीमिसेमाणे धणुं परामुसइ' इसके बाद उस पुरुषके द्वारा गाढ आघातवाले बनाये गये वे नागपौत्र वरुण इकदम क्रोधसे युक्त होगए रुष्ट होगये, कुपित होगये, चण्डकित होगए, और दांतों से अपने ओष्ठोंको डसने लगे तथा मिसमिसाते हुए उन्होंने फिर अपना धनुष उठा लिया और उस पर उसी समय बाणको चढा लिया उसुं परामुसित्ता आययकन्नाययं उसुं करेत्ता त पुरिसं एगाहच्च कूडाहच्च जीवियाओ ववरोइ' कानतक लंबा खींचकर एक ही प्रहारमें पाषाणखण्डकी तरह उस पुरुषको प्राणोंसे रहित कर दिया 'तएणं से वरुणे णागणत्तुए तेणं पुरिसेणं

तेणं पुरिसेणं गाढप्पहारीकए समाणे आसुरत्ते जाव मिसिमिसेमाणे धणुं परामुसइ' આ રીતે તે પુરુષે જ્યારે નાગપૌત્ર વરુણ ઉપર ગાઢ પ્રહાર કર્યો, ત્યારે નાગપૌત્ર વરુણને ઘણો ક્રોધ ચડયો, રોષ ચડયો, ક્રોધથી તેમનુ મુખ લાલ થઇ ગયું. તેમણે દાંત કચકચાવીને દાંતની વચ્ચે હોઠ દબાવવા માંડયા, અને ધૂંવા પૂવાં થઇને ધનુષને હાથમા ગ્રહણ કર્યું, તેના ઉપર બાણ ચડાવ્યું, 'उसु परामुसित्ता, इत्यादि' બાણને ધનુષ પર ચડાવીને તેને કાન સુધી ખેંચ્યુ. 'आययकन्नाययं उसुं करेत्ता तं पुरिसं एगाहच्चं कूडाहच्चं जीवियाओ ववरोवेइ' તેણે કાનસુધી ખેંચીને તે બાણને તે પુરુષ ઉપર છોડયું. તે બાણના એક જ પ્રહારથી તે માણસ પાષાણખંડના

पुरिसेणं गाढप्पहारीकए समाणे' ततः खलु स वरुणो नागनप्तृकः तेन पुरुषेण गाढप्रहारीकृतः सन् 'अत्थामे, अबले, अवीरिए, अपुरिसक्कार परक्कमे अधारणिज्जमिति कट्टु तुरए निगिण्हइ' अस्थामा=सामान्यतः शक्तिरहितः, अबलः शारीरिकशक्तिरहितः, अवीर्यः मानसशक्तिरहितः अपुरुषकारपराक्रमः-पुरुषाभिमानलक्षणपुरुषकारपराक्रमशून्यः, अधारणीयम्-आत्मनः स्वेन धारणं कर्तुमशक्यमिति कृत्वा तुरगान् अश्वान् निगृह्णाति=अवरुणद्धि 'तुरए निगिण्हित्ता रहं परावत्तेइ' तुरगान् निगृह्य रथं परावर्तयति, 'रहं परावत्तित्ता रहमुसलाओ संगामाओ पडिणिक्खमइ' रथं परावर्त्य रथमुसलात् संग्रामात् प्रतिनिष्क्राम्यति=निर्गच्छति, 'पडिनिक्खमित्ता एगंतमंतं अवक्कमइ' प्रतिनिष्क्रम्य= निर्गत्य एकान्त=विजनम्

गाढप्पहारीकए समाणे' अब जब वे नागपौत्र वरुण उस पुरुष द्वारा पहिले घायल किये गये, तब वे 'अत्थामे, अबले, अवीरिए, अपुरिसक्कारपरक्कमे अधारणिज्जमित्ति कट्टु तुरए निगिण्हइ' सामान्यतः शक्तिसे रहित बनगये, शारीरिक शक्ति उनकी बिलकुल ढीली पड गई, उनकी मानसशक्तिका बिलकुल ह्रास हो गया अर्थात् पुरुषार्थ रहित हो गये अतः वे शक्तिहीन हो गये कि उनसे युद्ध करना बिलकुल असंभव जैसा हो गया अतः इसी ख्यालसे वे युद्धसे विमुख होकर उत्साह रहित हो गये और आगे बढनेसे घोडोंको रोक दिया। रोककर रथको भी युद्ध स्थलसे वापिस कर लिया 'रहं परावत्तित्ता रहमुसलाओ सगामाओ पडिणिक्खमइ' इस प्रकार रथको मोडकर वे उस रथमुसल संग्रामसे निकल आये अर्थात् विमुख हो

જેવો પ્રાણોથી રહિત થઇ ગયો. 'तएणं से वरुणे णागणत्तुए तेणं पुरिसेणं गाढप्पहारी कए समाणे' તે પુરુષના તે ગાઢ પ્રહારથી નાગપૌત્ર વરુણ પણ તેના પહેલા ઘાયલ થઇ ચૂકયો હતો 'अत्थामे, अबले, अवीरिए, अपुरिसक्कारपरक्कमे अधारणिज्जमिति कट्टु तुरए निगिण्हइ' તેથી તેઓ સામાન્યતઃ શકિતથી રહિત થઇ ગયા, તેમની શારીરિક શકિત બિલકુલ શિથિલ પડી ગઇ, તેમની માનસિક શકિતનો પણ બિલકુલ હ્રાસ થઇ ગયો, તેો પુરુષાર્થથી રહિત થઇ ગયા, તેમણે વિચાર કર્યો કે આ પરિસ્થિતિમા મારાથી યુદ્ધ કરી શકાશે નહીં, હું યુદ્ધમાં ટકી શકીશ નહીં તે કારણે તેમનું મન યુદ્ધ પ્રત્યે ઉદાસીન થઇ ગયુ. તેમણે ઘોડાને થોભાવ્યા, અને રથને યુદ્ધભૂમિમાથી પાછો વાળ્યો 'रहं परावत्तित्ता' આ રીતે રથને પાછો વાળીને 'रहमुसलाओ संगामाओ पडिणिक्खमइ' તેઓ રથમુસલ સંગ્રામમાંથી બહાર

अन्त=भूमिभागम् अपक्राम्यति=गच्छति, 'एगतमतं अवक्कमित्ता तुरए निगिण्हइ' एकान्तमन्तम् अपक्रम्य तुरगान् निगृह्णाति, 'तुरए निगिण्हित्ता रह ठवेइ' तुरगान निगृह्य रथ स्थापयति 'रह ठवेत्ता, रहाओ पच्चोरुहइ' रथ स्थापयित्वा रथात् प्रत्यवरोहति=अवतरति. 'रहाओ पच्चोरुहित्ता तुरए मोएइ' रथात् प्रत्यवरुह्य=अवतीर्य तुरगान् मोचयति=रथात् पृथक् करोति 'तुरए मोएत्ता तुरए विसज्जेइ' तुरगान मोचयित्वा तुरगान् विसर्जयति= स्वस्थाने प्रेषयति 'तुरए विसज्जित्ता दब्भसथारगं संथरइ' तुरगान् विसर्ज्य दर्भसस्तारकं संस्तृणाति=विस्तारयति 'संथरित्ता दब्भसथारगं दूरुहइ' सस्तीर्य= आस्तीर्य दर्भसंस्तारकम् आरोहति=तदुपरि उपविशति, 'दब्भसंथारगं दूरुहित्ता, पुरत्थाभिमुहे मपलियकनिमन्ने करयल-जाव कट्टु एव वयासी-' दर्भ

गये 'पडिनिक्खमित्ता एगंतमतं अवक्कमइ' विमुख होकर वे किसी एकान्त स्थानमें चले आये 'एगंतमंत अवक्कमित्ता तुरए निगिण्हइ' एकान्त स्थानमें आकर उन्होंने अपने घोडोंको खडाकर दिया 'तुरए निगिण्हित्ता रहं ठवेइ' घोडों के खडे होते ही रथ खडा हो गया 'रहं ठवेत्ता रहाओ पच्चोरुहइ' रथके खडे हो जाने पर वे उससे नीचे उतर आये 'रहाओ पच्चोरुहित्ता' नीचे उतरकर 'तुरए मोएइ' घोडोंको उन्होंने ढीलदिया रथसे अलग कर दिया तुरए मोएत्ता तुरए विसज्जेइ' और अलग करके उन्हें उनके स्थानपर भिजवा दिया 'तुरए विसज्जित्ता' घोडोंको यथास्थान भिजवाकर 'दब्भसंथारगं संथरइ' फिर उन नागपौत्र वरुणने दर्भका संथारा बिछाया 'संथरित्ता दब्भसंथारगं दूरुहइ' दर्भका संथारा बिछाकर वे उस पर बैठ गये 'दब्भसंथारगं दूरुहित्ता पुरुत्थाभिमुहे संपलियंकनिसन्ने करयल जाव कट्टु एवं वयासी'

નીકળી ગયા 'पडिणिक्खमित्ता एगंतमंतं अवक्कमइ' ત્યાથી નીકળીને તેઓ કોઇ એકાન્ત જગ્યાએ ચાલ્યા આવ્યા 'एगंतमंतं अवक्कमित्ता तुरए निगिण्हइ' એકાન્ત સ્થાને આવીને તેમણે ઘોડાને થોભાવી દીધા, 'तुरए निगिण्हित्ता रह ठवेइ' ઘોડાને થોભવતા જ રથ ઊભો રહી ગયો. 'रह ठवेत्ता रहाओ पच्चोरुहइ' રથ ઊભો રહેતાં જ તેઓ રથ ઉપરથી નીચે ઉતરી ગયા, 'रहाओ पच्चोरुहित्ता तुरए मोएइ' રથ ઉપરથી નીચે ઉતરીને તેમણે ઘોડાઓને રથથી અલગ કરી દીધા, 'तुरए मोइत्ता तुरए विसज्जेइ' ઘોડાઓને રથથી અલગ કરીને છૂટા મૂકી દીધા. 'तुरए विसज्जित्ता' ઘોડાને મુક્ત કરીને 'दब्भ सथारग सथरइ' તેમણે દર્ભનો સથારો બિછાવ્યો. संथरित्ता दब्भसथारगं दुरुहइ' દર્ભનો સંથારો બિછાવીને તેના પર બેસી ગયા.

संस्तारकम् आरुह्य पूर्वाभिमुखः संपर्यङ्कनिषण्णः=पर्यङ्कासनोपविष्टः सन् करतल-यावत्-शिरआवर्त्तं मस्तकेऽञ्जलिं कृत्वा एव=वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादीत्-'नमोत्थु णं अरिहंताणं भगवंताणं जाव संपत्ताणं,

नमोत्थुणं समणस्स, भगवओ, महावीरस्स'

नमोऽस्तु खलु अर्हद्भ्यो भगवद्भ्यो यावत् सिद्धिगतिनामधेयं स्थानम संप्राप्तेभ्यः, नमोऽस्तु खलु श्रमणाय भगवते महावीराय ।

'आइगरस्स, जाव संपाविउकामस्स,

मम धम्मायरियस्स, धम्मोवदेसगस्स'

आदिकराय तीर्थकराय यावत्-सिद्धिगतिनामधेयं स्थानं संप्राप्तुकामाय मम धर्माचार्याय, धर्मोपदेशकाय ।

नमोऽस्तु इति पूर्वेण सम्बन्धः, 'वंदामि तं भगवंतं, तत्थगयं इहगए'

और उस दर्भ संथारे (दर्भ के आसन) पर बैठ कर उन्होंने अपने मुखको पूर्वदिशाकी ओर कर लिया और पर्यङ्कासन से बैठ कर दोनों हाथोंको जोडकर आवर्तन किया शिरोवर्तन करके उन्होंने इस पाठका उच्चारण किया 'नमोत्थुणं भगवंताणं जाव संपत्ताणं, नमोत्थुणं समणस्स भगवओ महावीरस्स, आइगरस्स जाव संपाविउकामस्स, मम धम्मायरियस्स धम्मोवदेसगस्स' यावत् सिद्धिगति नामक स्थान को प्राप्त हुए सिद्ध भगवन्तोंको नमस्कार हो तथा श्रमण भगवान् महावीर के लिये नमस्कार हो जो आदिकर हैं और तीर्थ आदिके कर्त्ता हैं, यावत् सिद्धिगति नामक स्थानको प्राप्त करने वाले हैं । धर्मोपदेशक मेरे धर्माचार्यके लिये नमस्कार हो 'वंदामि तं भगवंतं

'दब्भसंथारगं दुरुहित्ता पुरत्थाभिमुहे सपलियंकनिसन्ने करयल जाव कट्टु एवं वयासी' દર્ભાસન ઉપર બેસીને તેમણે પૂર્વદિશા તરફ પોતાનુ મુખ રાખ્યું અને પર્યંકાસને બેસીને બન્ને હાથને જોડીને આવર્તન પૂર્વક આ પ્રમાણે કહ્યુ- 'नमोत्थुणं अरहंताणं भगवंताणं जाव संपत्ताणं, नमोत्थुणं समणस्स भगवओ महावीरस्स, आइगरस्स जाव संपाविउकामस्स, मम धम्मायरियस्स धम्मोवदेसगस्स,' સિદ્ધિગતિ નામને સ્થાને ગયેલા અર્હંત ભગવંતોને નમસ્કાર હો. શ્રમણ ભગવાન મહાવીર કે જેઓ તીર્થંકર છે અને સિદ્ધગતિમાં જવાના છે, તેમને મારા નમસ્કાર હો. મારા ધર્મોપદેશક અને ધર્માચાર્યને મારા નમસ્કાર હો-'वंदामि तं भगवंतं

वन्देत भगवन्त तत्रगतम् अत्रगतोऽहमित्यर्थः, 'पासउ मे से भगव तत्थगए' पश्यतु मां स भगवान् तत्रगतः 'जाव वंदइ, नमंसइ, वंदित्ता, नमंसित्ता, एव वयासी-' यावत्-तं भगवन्त वन्दते, नमस्यति, वन्दित्वा, नमस्यित्वा एवं वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादीत्-'पुव्वि पि मए समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतिए थूलए पाणाइवाए पच्चक्खाए जावज्जीवाए' पूर्वमपि प्राक्कालेऽपि मया श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य अन्तिके=समीपे स्थूलः प्राणातिपातः प्रत्याख्यातः यावज्जीवम्=जीवनपर्यन्तम्, एवं जाव थूलए परिग्गहे पच्चक्खाए जावज्जीवाए' तथैव यावत्-श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य अन्तिके स्थूलः परिग्रहः प्रत्याख्यातो मया यावज्जीवम्, 'इयाणिं पि णं अहं तस्सेव भगवओ महावीरस्स अंतिए सव्व पाणाइवाय पच्चक्खामि जावज्जीवाए' इदानीमपि खलु अहं तस्यैव भगवतो

तत्थगय इहगए' यहां पर रहा हुआ मैं तत्र गत भगवानकी वंदना करता हूं 'पासउ मे से भगव तत्थगए' वहां पर रहे हुए वे भगवान् मुझे देखे । 'जाव वंदइ नमंसइ वंदित्ता नमंसित्ता एव वयासी' इस प्रकारका पाठ उच्चारण करके यावत् उन भगवान्की उन्होंने वंदना की नमस्कार किया वदना नमस्कार करके फिर ऐसा कहा पुव्विं पि मए समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतिए थूलए पाणाइवाए पच्चक्खाए जावज्जीवाए' पहिले भी मैंने श्रमण भगवान् महावीरके समीप स्थूल प्राणातिपातका प्रत्याख्यान यावज्जीव जीवनपर्यंत किया है इसी तरहसे 'जाव थूलए परिग्गहे पच्चक्खाए' स्थूल परिग्रहका प्रत्याख्यान यावज्जीव किया है 'इयाणिं पि णं अहं तस्सेव भगवओ महावीरस्स अंतिए सव्वं पाणाइवायं पच्चक्खामि जावज्जीवाए'

तत्थगयं इह गए' અહીં રહેલો હું ત્યાં રહેલા ભગવાનને વંદણા કરું છું પાસउ मे से भगवं तत्थगए' ત્યાં રહેલા તે ભગવાન મને દેખે-એટલે કે મારી પ્રવૃત્તિને દેખતા રહે એવી મારી અભિલાષા છે. जाव वंदइ नमंसइ, वंदित्ता नमंसित्ता एव वयासी' આ પ્રમાણેના પાઠનું ઉચ્ચારણ કરીને તે નાગપૌત્ર વરુણે ફરીથી તે અર્હંત ભગવાનોને તથા મહાવીર પ્રભુને વંદણા કરી અને નમસ્કાર કર્યાં - વંદણા નમસ્કાર કરીને તેમણે આ પ્રમાણે કહ્યું- पुव्विं पि मए समणस्स भगवओ अंतिए थूलाए पाणाइवाए पच्चक्खाए जावज्जीवाए' પહેલાં પણ મેં શ્રમણ ભગવાન મહાવીર સ્વામીની સમીપ સ્થૂલ પ્રાણાતિપાતના જીવનપર્યન્તના પ્રત્યાખ્યાન કરેલા છે, એ જ પ્રમાણે जाव थूलाए परिग्गहे पच्चक्खाए' સ્થૂલ પરિગ્રહ પર્યન્તના પાંચે પાપકર્મોનો મેં પરિત્યાગ કર્યો છે, આ રીતે મેં પાંચ અણુવ્રતોને જીવન પર્યન્ત ધારણ કર્યાં છે- 'इयाणिं पि णं अहं तस्सेव भगवओ महावीरस्स अंतिए

महावीरस्य अन्तिके सर्वं प्राणातिपातं प्रत्याख्यामि यावज्जीवम्, एवं जहा खंदओ, जाव एयं पि णं चरमेहिं ऊसास-नीसासेहिं वोसिरामि-त्ति कट्टु सन्नाहपट्टं मुयइ' एवं यथा स्कन्दकः, स्कन्दकाचार्यवत् यावत् सर्वं विज्ञातव्यम्, एतदपि शरीरम् खलु चरमैः उच्छ्वास-निःश्वासैः व्युत्सृजामि त्यजामि, इति कृत्वा सन्नाहपट्टं=कवचबन्धपट्टं मुञ्चति=परित्यजति, मुइत्ता सल्लुद्धरणं करेइ' मुक्त्वा=सन्नाहपट्टं परित्यज्य शल्योद्धरणं शल्यस्य बाणरूपस्य बहिर्निष्काशनं करोति शल्योद्धरणानन्तरं प्रायः शीघ्र मृत्युसंभवात् 'सल्लुद्धरणं करेत्ता, आलोइयपडिक्कंते, समाधिपत्ते आणुपुव्वीए कालगए' शल्योद्धरणं कृत्वा, आलोचितप्रतिक्रान्तः कृतालोचनप्रतिक्रमणः, समाधिप्राप्तः आनुपूर्व्या=क्रमशः कालगतः कालधर्मं प्राप्तवान्। 'तए णं तस्स वरुणस्स णागणत्तुयस्स

अब भी मैं उन्हीं भगवन्त महावीरके पास समस्त प्राणातिपातका यावज्जीव प्रत्याख्यान करता हूं 'एवं जहा खंदओ जाव एयपि णं चरमेहिं ऊसासनीसासेहिं वोसिरामि त्तिकट्टु सन्नाहपट्ट मुयइ' यहां और अवशिष्ट कथन स्कन्दाचार्यकी तरह जानना चाहिये इस शरीरका भी मैं अन्तिम श्वासोच्छ्वास के साथ२ परित्याग करता हूं। इस प्रकार कहकर उन नागपौत्र वरुणने कवचका परित्याग कर दिया 'मुइत्ता सल्लुद्धरणं करेइ' कवचका परित्याग करके फिर उन्होंने अपने शरीर से बाणरूप शल्यको बाहर निकाला बाणके निकलते ही प्रायः मृत्यु हो सकती है इसी ख्यालसे 'सल्लुद्धरणं करेत्ता' बाणको निकालकर उन्होंने 'आलोइयपडिक्कंते समाहिपत्ते आणुपुव्वीए कालगए' अपने पापकर्मोंकी आलोचना की और उनसे फिर वे पीछे हट गये

सव्व पाणाइवायं पच्चक्खामि जावज्जीवाए' હવે હું એ જ શ્રમણ ભગવાન મહાવીરની સમક્ષ સમસ્ત પ્રાણાતિપાતના જીવનપર્યન્ત પ્રત્યાખ્યાન કરૂં છું 'एवं जहा खंदओ जाव-एयंपि णं चरमेहिं ऊसासनीसासेहिं वोसिरामि त्ति कट्टु सन्नाहपट्टं मुयइ' અહીં બાકીનું સમસ્ત કથન સ્કન્દાચાર્યના કથન પ્રમાણે સમજવું આ શરીરનો પણ હું અંતિમ શ્વાસોચ્છવાસની સાથે સાથે પરિત્યાગ કરૂં છું, અહીં સુધીનું કથન ગ્રહણ કરવું આ પ્રમાણે કહીને તે નાગપૌત્ર વરુણે કવચનો પરિત્યાગ કર્યો 'मुइत्ता सल्लुद्धरणं करेइ' કવચનો પરિત્યાગ કરીને તેમણે તેમના શરીરમાંથી બાણરૂપ શલ્યને બહાર કાઢયું બાણને કાઢતા જ સામાન્ય રીતે મૃત્યુ થઇ શકે છે, પણ અહીં એવું બન્યું ન હતું, તે બતાવતા સૂત્રકાર કહે છે- 'सल्लुद्धरणं करेत्ता' બાણને શરીરમાંથી બહાર કાઢીને તેમણે 'आलोइयपडिक्कंते समाहिपत्ते आणुपुव्वीए

एगे पियबालवयसए' ततः खलु तस्य वरुणस्य नागनप्तृकस्य एकः प्रिय-बालवयस्यः=बालमित्रम् 'रहमुसलं संगामं संगामेमाणे एगेणं पुरिसेण गाढप्पहारीकए समाणे, अत्थामे, अवले जाव-अधारणिज्जमिति कट्टु' रथ-मुसलं सग्रामं सग्रामयमाणः एकेन पुरुषेण गाढप्रहारीकृतः सन्=अत्यन्ता-हतः सन् अस्थामा सामान्येन शक्तिहीनः, अबलः=शरीरशक्तिरहितः, यावत्-अवीर्यः मानसशक्तिरहितः अपुरुषकारपराक्रमः अधारणीयम् आत्मनो जीवनमात्मना धारयितुमशक्यमिति कृत्वा 'वरुणं णागणत्तुयं रहमुसलाओ संगामाओ पडिणिक्खममाणं पासइ' वरुणं नागनप्तृकम् रथमुसलात् संग्रामात्

समाधिप्राप्त होकर फिर वे क्रमशः मृत्युको प्राप्त हो गये। 'तए णं तस्स वरुणस्स णागणत्तुयस्स एगे पियबालवयंसे' इन नागपौत्र वरुण का एक प्रियबालवयस्य (बालमित्र)था जो 'रहमुसल संगामं संगामेमाणे एगेणं पुरिसेणं गाढप्पहारी कए समाणे अत्थामे, अबले, जाव अधा-रणिज्जमिति कट्टु' रथमुसल संग्राममें युद्ध कर रहा था युद्ध करते समय उसे किसी एक पुरुषने आघातवाला करदिया सो वह उसके अत्यन्त आघातसे आहत हुआ सामान्यरूपसे शक्ति हीन होकर शारीरिक बलसे रहित हो गया यावत् मानसिक शक्तिसे विकल बनकर वह पुरुषकार पराक्रमसे साहससे भी रहित हो गया और अब मैं जीवित नहीं रह सकता हूं ऐसा विचार उसे आया सो इस ख्यालसे युक्त होकर उसने 'वरुणं णागणत्तुयं रहमुसलाओ संगमाओ पडिणिक्खममाणं पासइ' नागपौत्र वरुणको रथमुसल

कालगए' પોતાના પાપોની આલોચના કરી અને પાપોથી પ્રતિક્રાન્ત થઈને સમાધિમાં લીન થઈ ગયા, અને ત્યારબાદ કાળક્રમે મૃત્યુ પામ્યા

'तएणं तस्स वरुणस्स णागणत्तुयस्स एगे पियबालवयंसे' તે નાગપૌત્ર વરુણનો એક બાલમિત્ર હતો, જે 'रहमुसलं संगाम संगामेमाणे एगेणं पुरिसेणं गाढप्पहारीकए समाणे अत्थामे, अवले, जाव अधारणिज्जमिति कट्टु' રથમુસળ સંગ્રામમાં લડતો હતો લડતા લડતાં તે કોઈ પુરુષ (યોદ્ધા)ના બાણથી ઘાયલ થયો આ રીતે ઊંડા ઘા વાગવાથી તે શક્તિહીન થઈને શારીરિક બળથી રહિત થઈ ગયો, માનસિક શક્તિથી પણ તે રહિત થઈ ગયો, તેથી તે પુરુષકાર પરાક્રમથી-સાહસથી પણ રહિત થઈ ગયો તેણે વિચાર કર્યો કે 'હવે હું આ યુદ્ધમાં ટકી શકીશ નહીં'-થોડા સમયમાં જ મારાં પ્રાણ ચાલ્યાં જશે 'वरुणं णागणत्तुयं रहमुसलाओ संगामाओ पडिणिक्खममाणं पासइ' જ્યારે તેના મનમાં ઉપર્યુક્ત

प्रतिनिष्क्राम्यन्तं=निर्गच्छन्तं पश्यति 'पासित्ता तुरए निगेण्हइ' दृष्ट्वा तुरगान् निगृह्णाति, 'तुरए निगेण्हित्ता, जहा वरुणे जाव तुरए विसज्जेइ' तुरगान् निगृह्य=अवरुह्य यथा वरुणः यावत्-रथं स्थापयति, रथं स्थापयित्वा, रथात् प्रत्यवरोहति, रथात् प्रत्यवरुह्य तुरगान् मोचयति, तुरगान् मोचयित्वा तुरगान् विसर्जयति, 'तुरए विसज्जित्ता' तुरगान् विसर्जयित्वा 'पडसंथारगं संथरेइ पट-संस्तारकं संस्तृणाति 'पडसंथारगं संथरित्ता' पटसंस्तारकं संस्तीर्य 'पड-संथारगं दूरूहइ' पटसंस्तारकम् आरोहति, 'पडसंथारगं दुरुहित्ता पुरत्थाभिमुहे जाव अंजलिं कट्टु एवं वयासी' पटसंस्तारकम् आरुह्य पूर्वाभिमुखः यावत्-संपर्यङ्कनिषण्णः करतल – यावत्-मस्तके अञ्जलिं कृत्वा एवम् अवादीत्–

संग्रामसे बाहर निकलते हुए देखा 'पासित्ता तुरए निगेण्हइ' देखकर उसने अपने घोडोंको आगे बढनेसे रोक लिया 'तुरुए निगेण्हित्ता जहा वरुणे जाव तुरए विसज्जेइ' घोडोंको रोककर वरुणकी तरह उसने भी उन्हें रथसे मुक्त कर दिया और अपने स्थान पर उन्हें पहुँचवा दिया यहां यावत् पदसे 'रथं स्थापयित्वा रथात् प्रत्यवरोहति, रथात् प्रत्यवरुह्य तुरगान् मोचयति, तुरगान् मोचयित्वा' इसपाठका ग्रहण हुआ है। 'तुरए विसज्जित्ता' घोडोंको विसर्जित करके फिर उसने 'पडसंथारगं संथरेइ' पटसंस्तारकको बिछाया 'पडसंथारगं संथरित्ता' पट्ट-संस्तारक बिछाकरके 'पडसंथारगं दूरुहइ' कपडेका संथारक (आसन) के उपर बैठ गया 'पडसंथारगं दूरुहित्ता पुरत्थाभिमुहे जाव अंजलिं कट्टु एवं वयासी' उस पर बैठ कर उसने अपने मुखको पूर्वदिशा

વિચાર આવ્યો, ત્યારે તેણે નાગપૌત્ર વરુણને રથમુસલ સંગ્રામમાંથી બહાર ચાલ્યો જતો જોયો. 'पासित्ता तुरए निगेण्हइ' તેને બહાર જતો જોઇને તેણે પણ પોતાના ઘોડાને થભાવી દીધા तुरए निगेण्हित्ता जहा वरुणे जाव तुरए विसज्जेइ' ઘોડાને થભાવીને તેણે પણ વરુણના જેમ જ કર્યું'. એટલે કે ઘોડાને થભાવતા જ રથ આગળ વધતો અટકી ગયો, તેણે રથને પાછો વાળ્યો અને રણમુસલ સંગ્રામમાંથી બહાર નીકળીને તે કોઇ એકાન્ત સ્થાને પહોંચી ગયો ઘોડાને થોભાવીને, રથમાંથી ઉતરીને તેણે ઘોડાને રથથી અલગ કરીને છૂટા કરી દીધા 'तुरए विसज्जित्ता पट्टसंथारगं संथरेइ' ઘોડાને મુક્ત કરીને તેણે એક વસ્ત્રનો સંથારો બિછાવ્યો 'पडसंथारगं संथरित्ता' પટ સંસ્તારક બિછાવીને તેના ઉપર તે બેસી ગયો. 'पडसंथारगं दूरुहित्ता पुरत्थाभिमुहे जाव अंजलिं कट्टु एवं वयासी'

'जाइं णं भंते ! मम पियवालवयंसस्स वरुणस्स णागणत्तुयस्स सीलाइं, वयाइं, गुणाइं, वेरमणाइं, पच्चक्खाण-पोसहोववासाइं' हे भदन्त ! यानि खलु मम प्रियबालवयस्यस्य=बालमित्रस्य वरुणस्य नागनप्तृकस्य शीलानि फलानपेक्ष-शुभक्रियाप्रवृत्तिरूपाणि, व्रतानि स्थूलप्राणातिपातविरमणाद्यणुव्रतानि, गुणाः उत्तरगुणाः, विरमणानि=रागद्वेषनिवृत्तिरूपाणि, प्रत्याख्यान-पोषधोपवासाः सन्ति 'ताइं णं ममं पि भवंतु त्ति कट्टु सन्नाहपट्टं मुयइ' तानि खलु शीलादीनि ममापि भवन्तु इति कृत्वा सन्नाहपट्टं मुञ्चति, 'मुइत्ता सल्लुद्धरणं करेइ' मुक्त्वा सन्नाहपट्टं परित्यज्य शल्योद्धरणं शल्यनिष्काशनं करोति, 'सल्लुद्धरण करेत्ता आणुपुव्वीए कालगए' शल्योद्धरणं कृत्वा आनुपूर्व्या=अनुक्रमेण

की ओर कर लिया तथा पर्यङ्कासन लगाकर दोनों हाथोंको जोडकर उसने उस कृत अंजलि को मस्तक पर इधरसे उधर घुमाकर इस प्रकारके पाठका उच्चारण किया 'जइ णं भंते ! मम पियवालवयंसस्स वरुणस्स णागणत्तुयस्स' सीलाइं, वयाइं, गुणाइं वेरमणाइ पच्चक्खाण-पोसहोववासाइं, हे भदन्त ! मेरे प्रिय बालसखावरुण नागपौत्रके जो फलानपेक्ष शुभक्रिया प्रवृत्तिरूप शील, स्थूलप्राणातिपात विरमण आदिरूप अणुव्रत, उत्तरगुणरूप गुण, रागद्वेषनिवृत्तिरूप विरमण, प्रत्याख्यानपोषधोपवास हैं 'ताइं णं ममं पि भवंतु' वे सब मुझे भी हों त्तिकट्टु सन्नाहपट्टं मुयइ' ऐसा कहकर उसने अपने शरीरपर धारण किये हुए कवचको दूर कर दिया 'मुइत्ता सल्लुद्धरणं करेइ' कवचको शरीरसे उतार कर फिर उसने शल्यको दूर किया 'सल्लुद्धरणं करेत्ता

સંથારાને આસને બેસીને, પૂર્વ દિશા તરફ મુખ કરીને, અને પર્યંકાસન વાળીને બન્ને હાથ જોડીને મસ્તક પર ત્રણવાર તેમને ઘૂમાવીને, તેમણે આ પ્રકારના પાઠનુ ઉચ્ચારણ કર્યું – जइ णं भंते ! मम पियवालवयंसस्स वरुणस्स णागणत्तुयस्स सीलाइं, वयाइं, गुणाइं, वेरमणाइं, पच्चक्खाणपोसहोववासाइं' હે ભદન્ત ! મારા પ્રિય બાળસખા, નાગપૌત્ર વરુણનુ જે ફલાનપેક્ષ (ફળની અપેક્ષા વિનાનુ) શુભ ક્રિયા પ્રવૃત્તિરૂપ શીલ છે, સ્થૂલ પ્રાણાતિપાત વિરમણ આદિરૂપ જે અણુવ્રત છે, ઉત્તરગુણરૂપ જે ગુણ છે, રાગદ્વેષ નિવૃત્તિરૂપ જે વિરમણ છે, અને પ્રત્યાખ્યાન–પૌષધોપવાસ છે, 'ताइ णं ममं पि भवंतु' તે સમસ્ત શીલાદિ મારા દ્વારા પણ ગ્રહણ થાઓ. 'त्ति कट्टु सन्नाहपट्टं मुयइ' આમ કહીને તેણે પોતાના શરીર ઉપર ધારણ કરેલું બખતર ઉતારી નાખ્યું. 'मुइत्ता सल्लुधरणं करेइ' બખતરને કાઢી નાખીને તેણે શરીરમાંથી બાણરૂપ શલ્યને

कालगतः=कालधर्मं प्राप्तवान्। 'तए णं तं वरुणं णागणत्तुयं कालगयं जाणित्ता,' ततः खलु तं वरुणं नागनप्तृक कालगतं=कालधर्मप्राप्तं ज्ञात्वा 'अहासन्निहिएहिं वाणमंतरेहिं देवेहिं दिव्वे सुरभिगंधोदगवासे वुट्ठे' यथासन्निहितैः=समीपस्थितैः वानव्यन्तरैः देवैः दिव्या सुरभिगन्धोदकवर्षा वृष्टा, 'दसद्धवण्णे कुसुमे निवाडिए' दशार्द्धवर्णानि=पञ्चवर्णविशिष्टानि कुसुमानि निपातितानि दिव्वे य गीय-गंधव्वनिनादे कए यावि होत्था' दिव्यश्च गीत-गन्धर्वनिनादः कृतश्चापि अभवत्। 'तए णं तस्स वरुणस्स णागणत्तुयस्स तं दिव्वं देविड्ढिं, 'दिव्वं देवज्जुइं दिव्वं देवाणुभागं सुणित्ता य, पासित्ता य' ततः खलु तस्य वरुणस्य नागनप्तृकस्य तां दिव्यां देवर्द्धिम्, दिव्यां देवद्युतिम्, दिव्यं देवानुभावं श्रुत्वा च दृष्ट्वा च 'बहुजणो अन्नमन्नस्स एवं आइक्खइ जाव-परूवेइ-'

आणुपुव्वीए कालगए' शल्यको दूर करके फिर वह क्रमशः कालधर्मगत हो गया 'तएणं त वरुणं णागणत्तुयं कालगयं जाणित्ता अहासन्निहिएहिं वाणमंतरेहिं देवेहिं दिव्वे सुरभिगंधोदगवासे वुट्ठे' इधर वरुण को जो कि नागका पौत्र थे कालधर्मगत जानकर पासमें रहे हुए वानव्यन्तर देवोंने दिव्य सुरभिगंधोदककी वर्षाकी। 'दसद्धवण्णे कुसुमे निवाडिए' पंचवर्णके पुष्पोंको इच्छानुसार खूब बरसाया 'दिव्वे य गीयगंधव्वनिनादे कए यावि होत्था' तथा दिव्य गीत गन्धर्व शब्दोंका भी उन्होंने अच्छी तरहसे उच्चारण किया 'तए णं तस्स वरुणस्स णागणत्तुयस्स त दिव्वं देविड्ढिं, दिव्वं देवज्जुइ, दिव्वं देवाणुभागं सुणित्ता य पासित्ता य' इस प्रकार उस वरुण नागपौत्रकी उस दिव्य देवर्द्धिको, दिव्य देवद्युतिको, दिव्य देवानुभावको

દૂર કર્યું 'सल्लुद्धरणं करेत्ता आणुपुव्वीए कालगए' શરીરમાંથી બાણને કાઢી તેણે પોતાના પાપકર્મોની આલોચના કરી, અને તે કાળક્રમે કાળધર્મ પામ્યો 'तएणं वरु णागणत्तुयं कालगयं जाणित्ता अहासन्निहिएहिं वाणमंतरेहिं देवेहिं दिव्वे सुरूभिगंधोदगवासे वुट्टे' હવે ત્યાં વરુણને કાળધર્મ પામેલા જાણીને સમીપમાં રહેલા વાનવ્યંતર દેવોએ દિવ્ય સુગંધીદાર જળની વૃષ્ટિ કરી, 'दसद्धवण्णे कुसुमे निवाडिए' અને પાંચ વર્ણવાળાં ફૂલોની ખૂબ વૃષ્ટિ કરી 'दिव्वे य गीय-गंधव्व निनादे कए यावि होत्था' તથા તેમણે દિવ્ય ગીત-ગાંધર્વ શબ્દોનું પણ ખૂબ ઉચ્ચારણ કર્યું. 'तएणं तस्स वरुणस्स णागणत्तुयस्स तं दिव्वं देविड्ढि, दिव्वं देवज्जुइं, दिव्वं देवाणुभागं सुणित्ता य पासित्ता य' આ પ્રકારની તે નાગપૌત્ર વરુણની દિવ્ય દેવસમૃદ્ધિને, દિવ્ય દેવદ્યુતિને અને દિવ્ય દેવપ્રભાવને સાંભળીને તથા

बहुजनः अन्योन्यम् एवम् उक्तप्रकारेण आख्याति यावत्-भाषते, प्रज्ञापयति, प्ररूपयति, 'एवं खलु देवाणुप्पिया! बहवे मणुस्सा जाव उववत्तारो भवंति' एवं खलु रीत्या भो देवानुप्रियाः! बहवो मनुष्या यावत्-पूर्वोक्तप्रकारेण प्रत्याख्यानादिकं कृत्वा चरमोच्छ्वासनिःश्वासैः कालगताः सन्तः देवलोकेषु देवत्वेन उपपत्तारो भवन्ति, नतु केवलं युद्धे मरणेन, इत्याशयः ॥सू. ५॥

मूलम्—'वरुणे णं भंते! णागणत्तए कालमासे कालं किच्चा कहिंगए, कहिं उववन्ने? गोयमा! सोहम्मे विमाणे, देवत्ताए उववन्ने। तत्थ णं अत्थेगइयाणं देवाणं चत्तारि पलिओवमाइं ठिई पण्णत्ता, तत्थ णं वरुणस्स वि देवस्स चत्तारि पलिओवमाइं ठिई पण्णत्ता। से णं भंते! वरुणे देवे ताओ देवलोगाओ आउक्खएणं, भवक्खएणं ठिइक्खएणं जाव महाविदेहे वासे सिज्झिहिइ, जाव अंतं करेहिइ। वरुणस्स णं भंते! णाग-

सुनकर और देखकर 'बहुजणो अन्नमन्नस्स एवं आइक्खइ, जाव परूवेइ' अनेक मनुष्योंने आपसमें इस प्रकारसे कहा यावत् प्ररूपणाकी यावत् शब्दसे भाषण किया, प्रज्ञापित किया कि 'एवं खलु देवाणुप्पिया! बहवे मणुस्सा जाव उववत्तारो भवंति' हे देवानुप्रियो, अनेक मनुष्य इस रीतिसे यावत् प्रत्याख्यानादिक करके चरम उच्छ्वास निःश्वासोंके साथ २ कालगत होकर देवलोकोंमें देवकी पर्याय से उत्पन्न हुए हैं होते हैं और आगे भी होंगे। केवल युद्धमें मरकर कोई देवलोकोंमें देवको पर्यायसे न उत्पन्न हुआ है, न उत्पन्न होते हैं और न आगे भी उत्पन्न होंगे॥ सू० ५॥

જોઈને 'बहुजणो अन्नमन्नस्स एवं आइक्खइ, जाव परूवेइ' અનેક માણુસોએ એક બીજાને આ પ્રમાણે કહ્યું, આ પ્રમાણે પ્રતિપાદન કર્યું અને આ પ્રમાણે પ્રરૂપણા કરી કે- 'एवं खलु देवाणुप्पिया! बहवे मणुस्सा जाव उववत्तारो भवंति' 'હે દેવાનુપ્રિયો! અનેક માણુસો આ રીતે શીલ, ગુણ, પ્રત્યાખ્યાનાદિ કરીને ચરમ ઉચ્છવાસ નિશ્વાસોની સાથે સાથે જ કાળધર્મ પામીને દેવલોકમાં દેવની પર્યાયે ઉત્પન્ન થાય છે, ભૂતકાળમા થયા હતા અને ભવિષ્યમાં પણ થશે. કેવળ યુદ્ધમાં મરીને કોઈ દેવલોકમા દેવની પર્યાયે ઉત્પન્ન થયું નથી, અને થશે પણ નહીં. ॥સૂ ૫॥

णत्तुयस्स पियबालवयंसए कालमासे कालं किच्चा कहिं गए, कहिं उववन्ने ? गोयमा ! सुकुले पच्चायाए। से णं भंते ! तओहिंतो अणंतरं उव्वट्टित्ता कहिं गच्छिहिइ, कहिं उववज्जिहिइ ? गोयमा ! महाविदेहे वासे सिज्झिहिइ, जाव अंतं करेहिइ, सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति ॥सू० ६॥

सत्तमसए नवमोद्देसो समत्तो॥ ७–९॥

छाया–वरुणः खलु भदन्त ! नागनप्तृकः कालमासे कालं कृत्वा कुत्र गतः ? कुत्र उपपन्नः ? गौतम ! सौधर्मे कल्पे, अरुणाभे विमाने देवत्वेन उपपन्नः, तत्र खलु अस्त्येकेषां देवानां चत्वारि पल्योपमानि स्थितिः प्रज्ञप्ता, तत्र-खलु वरुणस्यापि देवस्य चत्वारि पल्योपमानि स्थितिः प्रज्ञप्ता। स खलु

वरुणेणं भंते' इत्यादि ।

सूत्रार्थ–वरुणेणं भंते ! णागणत्तुए कालमासे कालं किच्चा कहिंगए ? कहिं उववन्ने) हे भदन्त ! नागके पौत्र वे वरुण काल अवसर काल करके कहां गये ? कहां उत्पन्न हुए ? (गोयमा) हे गौतम ! (सोहम्मे कप्पे अरुणाभे विमाणे देवत्ताए उववन्ने) वे नागके पौत्र वरुण सौधर्मकल्पमें अरुणाभविमानमें देवकी पर्यायसे उत्पन्न हुए हैं (तत्थ णं अत्थेगइयाणं देवाणं चत्तारि पलिओवमाइ ठिई पण्णत्ता) वहां पर कितनेक देवोंकी चार पल्योपमकी स्थिति कहीगई है । (तत्थ णं वरुणस्स वि देवस्स चत्तारि पलिओवमाइ ठिइ पण्णत्ता) सो वरुण देवकी भी चार पल्योपमकी वहां पर स्थिति कही है। (से णं भंते !

'वरुणे णं भंते !' इत्यादि–

सूत्रार्थ– (वरुणेणं भंते ! णागणत्तुए कालमासे काल किच्चा कहिं गए ? कहिं उववन्ने ?) હે ભદન્ત ! નાગનો પૌત્ર વરુણ કાળનો અવસર આવતા કાળ કરીને ક્યા ગયો ? કઇ ગતિમા ઉત્પન્ન થયો ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (सोहम्मे कप्पे अरुणाभे विमाणे देवत्ताए उववन्ने ?) તે સૌધર્મ કલ્પમા અરુણાભ વિમાનમા દેવની પર્યાયે ઉત્પન્ન થયો છે (तत्थणं अत्थेगइयाण देवाणं चत्तारि पलिओवमाइं ठिई पण्णत्ता) તે દેવલોકમાંના કેટલાક દેવોની આયુસ્થિતિ ચાર પલ્યોપમની કહી છે (तत्थणं वरुणस्स वि देवस्स चत्तारि पलिओवमाइं ठिई पण्णत्ता) આ રીતે

भदन्त ! वरुणो देवः तस्मात् देवलोकात् आयुःक्षयेण स्थितिक्षयेण यावत् महाविदेहे वर्षे सेत्स्यति, यावत्-अन्तं करिष्यति। वरुणस्य खलु भदन्त ! नागनप्तृकस्य प्रियबालवयस्यः कालमासे कालं कृत्वा कुत्र गतः ? कुत्र उत्पन्नः ? गौतम ! सुकुले प्रत्यायातः। स खलु भदन्त ! तस्मात् अनन्तरम् उद्वृत्य= निस्सृत्य=मृत्वेत्यर्थः कुत्र गमिष्यति ? गौतम ! महाविदेहे वर्षे सेत्स्यति यावत्-अन्तं करिष्यति। तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति ॥सू० ६॥

सप्तमशतकस्य नवमोद्देशकः समाप्तः ॥७-९॥

वरुणे देवे ताओ देवलोगाओ आउक्खएणं भवक्खएणं ठिइक्खएणं) हे भदन्त ! वरुण देव उस देवलोकसे आयुके क्षय हो जाने पर, भव-देवसंबंधी भवके क्षय हो जानेपर, देवसंबंधी स्थितिके क्षय हो जाने पर कहां पर जावेंगे ? (जाव महाविदेहे वासे सिज्झिहिइ, जाव अंत करेहिइ) हे गौतम ! यावत् महाविदेह क्षेत्रमें वे सिद्धिको प्राप्त करेंगे यावत् समस्त दुःखोंका अन्त करेंगे ? (वरुणस्स णं भंते ! णागणत्तुयस्स पियबालवयंसए कालमासे कालं किच्चा कहिं गए, कहिं उववन्ने ?) हे भदन्त ! नागके पौत्र वरुणदे. प्रियबालसखा काल अवसर कालकर कहां पर गये ? कहांपर उत्पन्न हुए ? (गोयमा) हे गौतम ! (सुकुले पच्चायाए) अच्छे कुलमें वे उत्पन्न हुए हैं। (से णं भंते ! तओहिंतो अणंतरं उवट्टित्ता कहिं गच्छिहिइ, कहिं उववज्जिहिइ ?) हे भदन्त ! वहांसे मरकर वे वरुणके बालमित्र कहां पर जावेंगे ? कहां पर उत्पन्न होंगे ? (गोयमा) हे गौतम ! (महा-

---

વરુણ દેવની પણ ત્યાં રહેવાની આયુસ્થિતિ ચાર પલ્યોપમની કહી છે (से णं भंते ! वरुणे देवे ताओ देवलोगाओ आउक्खएणं भवक्खएणं ठिइक्खएणं) હે ભદન્ત ! વરુણદેવના તે દેવલોકના આયુનો ક્ષય થતા, દેવસંબંધી ભવનો ક્ષય થતાં, અને દેવસંબંધી સ્થિતિનો ક્ષય થતાં, તે કયા જશે ? કયા ઉત્પન્ન થશે ? (जाव महाविदेहे वासे सिज्झिहिइ, जाव अंत करेहिइ) હે ગૌતમ ! તેઓ મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં મનુષ્ય પર્યાયે ઉત્પન્ન થશે અને સિદ્ધ, બુદ્ધ, મુક્ત, પરિનિવૃત્ત અને સમસ્ત દુઃખોના અંતકર્તા થશે 'वरुणस्स णं भंते ! णागणत्तुयस्स पियबालवयंसए कालमासे कालं किच्चा कहिं गए ? कहिं उववन्ने ?) હે ભદન્ત ! નાગપૌત્ર વરુણનો પ્રિય બાલમિત્ર કાળ અવસરે કાળધર્મ પામીને કયા ગયો ? કઇ ગતિમાં ઉત્પન્ન થયો. (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (सुकुले पच्चायाए) તે ઉત્તમ કુળમા ઉત્પન્ન થયો છે. (सेणं भंते ! तओहिंतो अणंतरं उव्वट्टित्ता कहिं गच्छिहिइ, कहिं उववज्जिहिइ ?) હે ભદન્ત ! વરુણનો તે બાળમિત્ર ત્યાથી મરીને ક્યાં જશે ? કઇ ગતિમા ઉત્પન્ન થશે ?

टीका-गौतमः पृच्छति-'वरुणे णं भंते! णागणत्तुए कालमासे कालं किच्चा कहिं गए? कहिं उववन्ने?' हे भदन्त! वरुणः खलु नागनप्तृकः कालमासे कालाऽवसरे कालं कृत्वा=कालधर्मं प्राप्य कुत्र गतः? कुत्र उपपन्नः? भगवानाह-'गोयमा! सोहम्मे कप्पे अरुणाभे, विमाणे देवत्ताए उववन्ने' हे गौतम! वरुणः कालधर्मं प्राप्य सौधर्मे कल्पे अरुणाभे तन्नामके विमाने देवतया=देवत्वेन उपपन्नः तत्र वरुणस्यायुष्यं वक्तुमाह-'तत्थ णं अत्थेगइयाणं देवाणं चत्तारि पलिओवमाइं ठिई पण्णत्ता' तत्र खलु सौधर्मे कल्पे

विदेहे वासे सिज्झहिइ, जाव अंत करेहिइ) महाविदेह क्षेत्रमें वे सिद्ध होंगे यावत् समस्त कर्मोंका अन्त करेंगे। 'सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति) हे भदन्त! आपने जैसा कहा है वह वैसा ही है हे भदन्त! आपने जैसा कहा है वह वैसा ही है। ऐसा कहकर वे गौतम यावत् अपने स्थान पर विराजमान हो गये।

टीकार्थ--गौतमने प्रभुसे ऐसा पूछा है कि 'वरुणेणं भंते! णागणत्तुए कालमासे कालं किच्चा कहिंगए, कहिंउववन्ने' हे भदन्त! नागपौत्र वरुण काल अवसर काल करके कालधर्म प्राप्त करके कहां पर गये? कहां पर उत्पन्न हुए? इसके उत्तरमें प्रभुने उनसे कहा 'गोयमा' हे गौतम! 'सोहम्मे कप्पे अरुणाभे विमाणे देवत्ताए उववन्ने' वरुण कालधर्म प्राप्तकर सौधर्मकल्पमें अरुणाभ नामके विमा-

(गोयमा!) હે ગૌતમ! (महाविदेहेवासे सिज्झिहिइ; जाव अंत करेहिइ) તે મહાવિદેહ ક્ષેત્રમા ઉત્પન્ન થઇને સિદ્ધપદ પામશે અને સમસ્ત દુઃખોનો અંત કરશે. (सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति) 'હે ભદન્ત! આપની વાત સત્ય છે હે ભદન્ત! આપે આ વિષયનુ જે પ્રતિપાદન કર્યું તે સર્વથા સત્ય છે.' આ પ્રમાણે કહીને મહાવીર પ્રભુને વંદણા નમસ્કાર કરીને તેઓ તેમને સ્થાને બેસી ગયા.

ટીકાર્થ-ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે- 'वरुणेणं भंते! णागणत्तुए कालमासे कालं किच्चा कहिं गए? कहिं उववन्ने' હે ભદન્ત! નાગનો પૌત્ર વરુણ કાળનો અવસર આવતા કાળધર્મ પામીને - મરણ પામીને કયાં ગયો? કઇ ગતિમાં ઉત્પન્ન થયો?

તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે- (गोयमा!) હે ગૌતમ! 'सोहम्मे कप्पे अरुणाभे विमाणे देवत्ताए उववन्ने) વરુણ કાળધર્મ પામીને સૌધર્મ કલ્પમા અરુણાભ નામના વિમાનમા દેવરૂપે ઉત્પન્ન થયો છે

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન- હે ભદન્ત! ત્યાં તેમની આયુસ્થિતિ કેટલી કહી છે?

अरुणाभे विमाने अस्ति एकेषां केषांञ्चिद् देवानां चत्वारि पल्योपमानि स्थितिः प्रज्ञप्ता-कथिता अत एव 'तत्थ णं वरुणस्स वि देवस्स चत्तारि पलिओवमाइं ठिई पण्णत्ता' तत्र खलु सौधर्मे कल्पे अरुणाभे विमाने वरुणस्यापि देवस्य देवतया उत्पन्नस्य चत्वारि पल्योपमानि स्थितिः प्रज्ञप्ता। तदनन्तरं वरुणस्य सिद्धयादिकं वक्ति-'सेणं भंते! वरुणे देवे ताओ देवलोगाओ आउक्खएणं, भवक्खएणं, ठिइक्खएणं, जाव महाविदेहे वासे सिज्झिहिइ, जाव अंतं करेहिइ' गौतमः पृच्छति-हे भदन्त! स खलु वरुणो देवः तस्मात् देवलोकात् सौधर्म-

नमें देवरूपसे उत्पन्न हुए हैं। 'तत्थ णं अत्थेगइयाणं देवाणं चत्तारि पलिओवमाइं ठिई पण्णत्ता' वहांपर सौधर्मकल्पमें अरुणाभ विमानमें कितनेक देवोंकी स्थिति चार पल्योपमकी कही गई है। अतएव 'तत्थ णं वरुणस्स वि देवस्स चत्तारि पलिओवमाइं ठिई पण्णत्ता' सौधर्मकल्पमें अरुणाभ विमाणमें वरुण देवकी भी स्थिति चार पल्योपमकी कही गई है 'से णं भंते! वरुणे देवे ताओ देवलोगाओ आउक्खएणं, भवक्खएणं, ठिइक्खएणं जाव महाविदेहेवासे सिज्झिहिइ जाव अंतं करेहिइ' हे भदन्त! वह वरुणदेव, उस देवलोकसे सौधर्मकल्पसे आयुके क्षय होते ही, भवके क्षय होते ही, स्थितिके क्षय होते ही यावत् शरीरको छोडकर कहां पर जावेगा कहां पर उत्पन्न होगा? उत्तरमें प्रभु कहते हैं 'जाव महाविदेहे वासे सिज्झिहिइ, जाव अंतं करेहिइ' हे गौतम! वरुणदेव महाविदेह क्षेत्रमें

ઉત્તર– 'तत्थणं अत्थेगइयाणं देवाणं चत्तारि पलिओवमाइं ठिई पण्णत्ता' હે ગૌતમ! અરુણાભ વિમાનમા કેટલાક દેવોની આયુસ્થિતિ ચાર પલ્યોપમની કહી છે. તેથી 'तत्थणं वरुणस्स वि देवस्स चत्तारि पलिओवमाइं ठिई पण्णत्ता' સૌધર્મ કલ્પના અરુણાભ વિમાનમાં ઉત્પન્ન થયેલા વરુણદેવની સ્થિતિ પણ ચાર પલ્યોપમની કહી છે

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન– सेणं भंते! वरुणे देवे ताओ देवलोगाओ आउक्खएणं, भवक्खएणं, ठिइक्खएणं इत्यादि' હે ભદન્ત! તે વરુણ દેવ તે દેવલોકથી સૌધર્મ કલ્પમાંથી આયુનો ક્ષય થતા, ભવનો ક્ષય થતાં, અને સ્થિતિનો ક્ષય થતાં તે કયા જશે? કયાં ઉત્પન્ન થશે?

ઉત્તર– 'जाव महाविदेहवासे सिज्झिहिइ जाव अतं करेहिइ' હે ગૌતમ! વરુણદેવ મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં મનુષ્ય પર્યાયમાં ઉત્પન્ન થઈને સિદ્ધપદ પામશે અને સમસ્ત

कल्पात् आयुःक्षयेण, भवक्षयेण, स्थितिक्षयेण यावत् ततश्च्युत्वा कुत्र गमिष्यति ? कुत्र उत्पत्स्यते ? भगवानाह–गौतम ! महाविदेहे वर्षे सेत्स्यति= सिद्धिं प्राप्स्यति यावत्-भोत्स्यते-बोधं लप्स्यते, मोक्ष्यते–भवबन्धनान्मुक्तिं लप्स्यते, परिनिर्वास्यति=शीतीभूतो भविष्यति, सर्वदुःखानामन्तं करिष्यति–इत्यर्थः। अथ वरुणस्य प्रियबालमित्रस्य विषये पृच्छति–'वरुणस्स णं भंते ! णागणत्तुयस्स पियबालवयंसए कालमासे कालं किच्चा कहिं गए, कहिं उववन्ने !' हे भदन्त ! वरुणस्य नागनप्तृकस्य प्रियबालवयस्यः कालमासे कालं कृत्वा कुत्र गतः ? कुत्र उपपन्नः ? भगवानाह–'गोयमा ! सुकुले पच्चायाए' हे गौतम ! स वरुणस्य प्रियबालवयस्यः सुकुले=उत्तमवंशे प्रत्यायातः समुत्पन्नः। तदनन्तरं तस्य सिद्धयादिकं पृच्छति–'से ण भंते ! तओहिंतो अणंतरं उव्वट्टित्ता

सिद्धिको प्राप्त करेगा यावत् शब्दसे 'भोत्स्यते' बोधको प्राप्त करेगा, 'मोक्ष्यते' भवबन्धनसे मुक्तिको प्राप्त करेगा, परिनिर्वास्यति, शीतीभूत हो जावेगा' इस पाठका संग्रह हुआ है। तथा समस्तदुखोंका अंत करेगा,

अब गौतमस्वामी वरुण के प्रिय बालमित्रके विषयमें पूछते हैं कि– 'वरुणस्स णं भंते ! णागणत्तुयस्स पियबालवयंसए कालमासे कालं किच्चा कहिं गए, कहिं उववन्ने' हे भदन्त ! नागपौत्र वरुणका जो प्रिय बालसखा था वह काल अवसर काल करके कहां गया ? कहां उत्पन्न हुआ ? उत्तरमें प्रभुने उनसे कहा– 'गोयमा' हे गौतम ! 'सुकुले पच्चायाए' वरुणका प्रिय बालसखा उत्तम वंशमें उत्पन्न हुआ है। 'से णं भंते! तओहिंतो अणंतरं उव्वट्टित्ता कहिं गच्छिहिइ, कहिं उववज्जिहिइ'

દુઃખોના અંતકર્તા થશે અહીં 'जाव' પદથી નીચેનો સૂત્રપાઠ ગ્રહણ થયો છે- 'भोत्स्यते' બોધને પ્રાપ્ત કરશે, 'मोक्ष्यते' ભવબંધનથી મુક્ત થશે, 'परिनिर्वास्यति' સમસ્ત કર્મોનો આત્યંતિક ક્ષય કરીને સમસ્ત સંતાપોથી રહિત બની જશે

હવે ગૌતમ સ્વામી વરુણના મિત્ર વિષે આ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછે છે—

'वरुणस्स णं भंते ! णागणत्तुयस्स पियबालवयंसए कालमासे कालं किच्चा कहिं गए, कहिं उववन्ने ?' હે ભદન્ત ! નાગપૌત્ર વરુણનો પ્રિય બાલમિત્ર કાળનો અવસર આવતા કાળ કરીને ક્યાં ગયો ? કઈ ગતિમાં ઉત્પન્ન થયો ?

ઉત્તર– 'गोयमा ! सुकुले पच्चायाए' હે ગૌતમ ! વરુણનો તે પ્રિય બાલસખા ઉત્તમ વંશમાં ઉત્પન્ન થયો છે.

પ્રશ્ન– 'से णं भंते ! तओहिंतो अणंतरं उव्वट्टित्ता कहिं गच्छिहिइ, कहिं

कहिंगच्छिहिइ, कहिं उववज्जिहिइ?' हे भदन्त! स खलु वरुणस्य प्रियबालवयस्यः तस्माद् सुकुलात् अनन्तरम् उद्वृत्य=निःसृत्य कालधर्मं प्राप्य कुत्र गमिष्यति, कुत्र उत्पत्स्यते? भगवानाह- 'गोयमा! महाविदेहे वासे सिज्झिहिइ जाव अंतं करेहिइ' हे गौतम! स वरुणस्य प्रियबालवयस्यः सुकुलान्मरणानन्तरं महाविदेहे वर्षे क्षेत्रे सेत्स्यति=सिद्धिं प्राप्स्यति, यावत्-भोत्स्यते, मोक्ष्यते परिनिर्वास्यति सर्वदुःखानामन्तं करिष्यतीत्यर्थः। अन्ते गौतमः भगवद्वाक्यं स्वीकुर्वन्नाह- 'सेव भंते! सेवं भंते! त्ति' हे भदन्त! तदेवं भवदुक्तं सत्यमेव, हे भदन्त! तदेव भवदुक्तं सत्यमेवेति ॥ सू० ६ ॥

इति श्री-विश्वविख्यात-जगद्वल्लभ-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषाकलित-ललित-
कलापालापक-प्रविशुद्ध-गद्यपद्यनैकग्रंथनिर्मापक-वादिमानमर्दक-श्री-
शाहूच्छत्रपति-कोल्हापुरराज-प्रदत्त "जैनशास्त्राचार्य" पदभूषित-
कोल्हापुरराजगुरु-बालब्रह्मचारि - जैनाचार्य-जैन-
धर्मदिवाकर-पूज्यश्री-घासीलालव्रतिविरचितायां
"श्रीभगवतीसूत्रस्य" "प्रमेयचन्द्रिका"ऽऽख्यायां
व्याख्यायां सप्तमशतकस्य नवमोद्देशः
समाप्तः ॥७-९॥

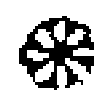
अब गौतम प्रभुसे ऐसा पूछ रहे हैं कि हे भदन्त! वह वरुणका प्रिय बालसखा उस सुकुलसे निकल कर-मर कर कहां जायगा-कहां उत्पन्न होगा? उत्तरमें प्रभु कहते हैं- 'गोयमा! महाविदेहे वासे सिज्झिहिइ जाव अंतं करेहिइ' हे गौतम! वह वरुणका बालसखा उस सुकुल से मर कर महाविदेह में उत्पन्न होगा और वहां से सिद्धिगतिको प्राप्त करेगा- यावत् पदसे यहां 'भोत्स्यते, मोक्ष्यते, परिनिर्वास्यति' इन पदोंका ग्रहण हुआ है। इस तरहसे वह समस्त दुःखोंका अन्तकर्ता होगा। अब अन्तमें गौतम स्वामी भगवान् के

उववज्जिहिइ?' હે ભદન્ત! વરુણનો તે પ્રિય બાલસખા તે ઉત્તમ કુળમાંથી મરણ પામીને ક્યાં જશે? ક્યાં ઉત્પન્ન થશે?

ઉત્તર- 'गोयमा! महाविदेहेवासे सिज्झिहिइ, जाव अंतं करेहिइ' હે ગૌતમ! તે ત્યાંથી મરીને મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં મનુષ્યની પર્યાયે ઉત્પન્ન થશે, અને તે ભવ પૂરો કરીને સિદ્ધ ગતિ પ્રાપ્ત કરશે અહીં 'जाव' પદથી નીચેનો સૂત્રપાઠ ગ્રહણ થયો છે- 'भोत्स्यते, मोक्ष्यते, परिनिर्वास्यति' બુદ્ધ થશે, મુક્ત થશે, સમસ્ત કર્મોનો આત્યંતિક ક્ષય કરશે અને એ રીતે તે સમસ્ત દુઃખોનો અંત કરી નાખશે.

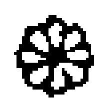
वचनोंको स्वीकार करते हुए कहते हैं कि 'सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति' हे भदन्त ! आपके द्वारा कहा गया यह सब सर्वथा सत्य ही है, हे भदन्त ! आपके द्वारा कहा गया यह सब सर्वथा सत्य ही है। इस प्रकार कह कर वे गौतम यावत् अपने स्थान पर विराजमान हो गये ॥सू० ६॥

जैनाचार्य श्री घासीलालजी महाराजकृत 'भगवतीसूत्र' की प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याके सातवें शतकके नवमा उद्देशक समाप्त ॥ ७-९ ॥

હવે આ ઉદ્દેશકનો ઉપસંહાર કરતા ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુના વચનોમાં પોતાની શ્રદ્ધા પ્રકટ કરતા કહે છે- 'सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति' હે ભદન્ત ! આપનુ કથન સત્ય છે. હે ભદન્ત ! આ વિષયનું આપે જે પ્રતિપાદન કર્યું તે સર્વથા સત્ય જ છે', આ પ્રમાણે કહીને મહાવીર પ્રભુને વંદણા નમસ્કાર કરીને તેઓ તેમને સ્થાને વિરાજમાન થઇ ગયા. ॥સૂ. ૬॥

જૈનાચાર્ય શ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજકૃત 'ભગવતી' સૂત્રની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના સાતમા શતકનો નવમો ઉદ્દેશક સમાપ્ત. ૭ ॥ - ૯ ॥

अथ दशमोद्देशकः प्रारभ्यते–

सप्तमशतके दशमोद्देशकस्य संक्षिप्तविषयविवरणम्–

पञ्चास्तिकायविषये, कालोदायिप्रभृतीनाम् अन्यतीर्थिकानां परस्परकथा-संलापः, गौतमसमागमः, त प्रति कालोदायिप्रभृतीनां प्रश्नः गौतमस्योत्तर-प्रतिपादनं च, पुद्गलास्तिकायविषये कर्मबन्धविचारः, पापकर्म अशुभविपाक-सहितं भवेत् किम् ? इति प्रश्नः, पापकर्म च अशुभविपाक संयुक्तंकथं भवेत् ? इति प्रश्नश्च, भवतीति तदुत्तरम् । कल्याणं कर्मकल्याणफलविपाकसंयुक्त भवेत् किम् ? इति प्रश्नः, कल्याणं कर्म कल्याणफलविपाकसंयुक्तं कथं भवेदिति प्रश्न-श्च, तयोरुत्तरदानम्, अग्निकायसमारम्भकयोर्द्वयोः पुरुषयोः कतरः पुरुषो महा-

---

सातवें शतकका दसवां उद्देशक प्रारंभ

सप्तम शतकके इस दसवें उद्देशकका विषयविवरण संक्षेपसे इस प्रकार है, कालोदायी आदि अन्यतीर्थिक जनोंका पंचास्तिकायके विषयमें परस्पर वार्तालाप गौतमस्वामीका समागम गौतमसे कालोदायी आदिजनोंके प्रश्न गौतमका उत्तर पुद्गलास्तिकायके विषयमें कर्मबन्धका विचार पापकर्म अशुभ विपाक सहित होता है क्या ? तथा पापकर्म अशुभ विपाक सहित होता है क्या ? तथा पापकर्म अशुभविपाक संयुक्त कैसे होता है ऐसा प्रश्न, इन दोनोंका उत्तर, कल्याणकर्म कल्याणफलरूप विपाकसे संयुक्त होता है क्या ? ऐसा प्रश्न, तथा वह कल्याणरूप कर्म कल्याणरूप फलविपाकवाला कैसे होता है ऐसा इन दोनोंका उत्तर कथन, अग्निकायसमारंभक दो पुरुषोंके बीचमें कौनसा

સાતમા શતકનો દસમો ઉદ્દેશક પ્રારંભ

સાતમાં શતકના દસમા ઉદ્દેસકમા જે વિષયનુ નિરૂપણુ કરવામાં આવ્યુ છે, તેનો સક્ષિપ્ત સારાંશ આ પ્રમાણે છે– કાલોદાયી આદિ અન્ય તીર્થિકોનો પંચાસ્તિકાય વિષેનો વાર્તાલાપ, ગૌતમ સ્વામીનું ત્યાં આગમન, કાલોદાયી આદિ અન્યમતવાદીઓના ગૌતમ સ્વામીને પંચાસ્તિકાય વિષયક પ્રશ્નો અને ગૌતમ સ્વામી દ્વારા તેના ઉત્તરો પુદ્ગલાસ્તિકાયના વિષયમાં કર્મબન્ધનો વિચાર, પ્રશ્ન– પાપકર્મ શું અશુભવિપાકયુકત હોય છે? પાપકર્મ કેવી રીતે અશુભ વિપાકયુકત હોય છે ? આ બન્ને પ્રશ્નોના ઉત્તર પ્રશ્ન– કલ્યાણકર્મ શું શુભ ફળરૂપ વિપાકથી યુક્ત હોય છે? તથા કલ્યાણરૂપ કર્મ શા માટે કલ્યાણરૂપ ફળવિપાકથી યુકત હોય છે? તે બન્નેના ઉત્તરોનું પ્રતિપાદન

कर्मवान् भवेत्? इति प्रश्नः, उत्तरं च। अचित्तपुद्गलाः प्रकाशन्ते उद्द्योतयन्ति तपन्ति प्रभासन्ते किम्? कथं च अचित्ताः पुद्गलाः प्रकाशेरन्, उद्द्योतयेयुः, इति प्रश्नः, तदुत्तरं चेति।

धर्मास्तिकायादिविषयेऽन्यतीर्थिकवक्तव्यता।

अथ धर्मास्तिकायादीनां स्वरूप निरूपयितुमाह-'तेणं कालेणं' इत्यादि।

मूलम्-तेणं कालेणं, तेणं समएणं रायगिहे नामं नयरे होत्था, वण्णओ, गुणसिलए चेइए, वण्णओ, जाव पुढविसिला पट्टओ, वण्णओ, तस्स णं गुणसिलयस्स चेइयस्स अदूरसामंते बहवे अन्नउत्थिया परिवसंति, तं जहा-कालोदाई, सेलोदाई, सेवालोदाई, उदए, नामुदए, नम्मुदए, अन्नवालए, सेलवालए, संखवालए, सुहत्थी गाहावई। तए णं तेसिं अन्नउत्थियाणं अन्नया कयाइं एगयओ समुवागयाणं, सन्निविट्ठाणं, सन्निसन्नाणं अयमेयारूवे मिहो कहासमुल्लावे समुप्पज्जित्था-एवं खलु समणे नायपुत्ते पंच अत्थिकाए पन्नवेइ, तं जहा-धम्मत्थिकायं, जाव आगासत्थिकायं। तत्थ णं समणे नायपुत्ते चत्तारि अत्थिकाए अजीवकाए पन्नवेइ, तं जहा-धम्मत्थिकायं, अधम्मत्थिकायं, आगासत्थिकायं, पोग्गलत्थिकायं। एगं च णं समणे

पुरुष महाकर्मवाला होता है? ऐसा प्रश्न तथा उत्तर कथन, अचित्तपुद्गल प्रकाश करते हैं, उद्योत करते हैं, तपते हैं, और चमकते हैं? अचित्त पुद्गल कैसे प्रकाश करते हैं? उद्योत करते हैं? ऐसा प्रश्न और इनका उत्तर।

'અગ્નિકાયને સળગાવનાર અને ઓલવનાર બે પુરુષોમાંથી કયો પુરુષ મહાકર્મવાળો હોય છે?' એવો પ્રશ્ન અને તેના ઉત્તરરૂપ કથન 'અચિત્ત પુદ્ગલો શું પ્રકાશ કરે છે? ઉદ્યોત કરે છે? તપે છે? ચમકે છે?' એવો પ્રશ્ન અને તેનો ઉત્તર 'અચિત્ત પુદ્ગલો કેવી રીતે પ્રકાશ કરે છે? કેવી રીતે ઉદ્યોત કરે છે? એવો પ્રશ્ન અને તેનો ઉત્તર.

णायपुत्ते जीवत्थिकायं अरूविकायं, जीवकायं पण्णवेइ। तत्थ णं समणे णायपुत्ते चत्तारि अत्थिकाए, अरूविकाए पण्णवेइ, तं जहा–धम्मत्थिकायं, अधम्मत्थिकायं, आगासत्थिकायं, जीवत्थिकायं। एगं च णं समणे, णायपुत्ते, पोग्गलत्थिकायं, रूविकायं अजीवकायं पण्णवेइ, से कहमेयं मन्ने एवं ?। तेणं कालेणं, तेणं समएणं समणे भगवं महावीरे जाव गुणसिलए चेइए समोसढे, जाव–परिसा पडिगया। तेणं कालेणं, तेणं समएणं, समणस्स भगवओ महावीरस्स जेट्ठे अंतेवासी इंदभूई णामं अणगारे गोयमगोत्तेणं, एवं जहा बिइयसए नियंठुद्देसए जाव–भिक्खायरियाए अडमाणे अहापज्जत्तं भत्तपाणं पडिग्गाहित्ता रायगिहाओ णयराओ जाव–अतुरियं, अचवलं, असंभंतं जाव रीयं सोहेमाणे२ तेसिं अण्णउत्थियाणं अदूरसामंतेणं, वीइवयइ। तए णं ते अन्नउत्थिया भगवं गोयमं अदूरसामंतेणं वीइवयमाणं पासंति, पासित्ता अन्नमन्नं सद्दावेंति, अन्नमन्नं सद्दावित्ता एवं वयासी–एवं खलु देवाणुप्पिया ! अम्हं इमाकहा अविप्पकडा, अयं च णं गोयमे अम्हं अदूरसामंतेणं वीइवयइ, तं सेयं खलु देवाणुप्पिया ! अम्हं गोयमं एयमट्ठं पुच्छित्तए-त्ति कट्टु अन्नमन्नस्स अंतिए एयमट्ठं पडिसुणंति, पडिसुणित्ता जेणेव भगवं गोयमे तेणेव उवागच्छन्ति, तेणेव उवागच्छित्ता भगवं गोयमं एवं वयासी–एवं खलु गोयमा ! तव धम्मायरिए, धम्मोवदेसए, समणे णायपुत्ते पंच अत्थिकाए पन्नवेइ, तं जहा–धम्मत्थिकायं, जाव आगा-

सत्थिकायं, तं चेव जाव रूविकायं अजीवकायं पन्नवेइ, से कह-मेयं गोयमा ! एवं ?। तए णं से भगवं गोयमे ते अन्नउत्थिए एवं वयासी–नो खलु वयं देवाणुप्पिया ! अत्थिभावं नत्थि–त्ति वयामो, नत्थिभावं अत्थि-त्ति वयामो, अम्हे णं देवाणुप्पिया ! सव्वं अत्थिभावं अत्थि–त्ति वयामो, सव्वं नत्थिभावं नत्थि-त्ति वयामो, तं चेयसा (वेदसा) खलु तुब्भे देवाणुप्पिया ! एयमट्ठं सयमेव पच्चुवेक्खह–त्ति कट्टु ते अन्नउत्थिए एवं वयासी एवं वइत्ता जेणेव गुणसिलए चेइए, जेणेव समणे भगवं महावीरे, एवं जहा नियंठुद्देसए जाव भत्त-पाणं पडिदंसेइ, भत्त-पाणं पडिदंसित्ता, समणं भगवं महावीरं वंदइ, नमंसइ, वंदित्ता, नमंसित्ता, नच्चासन्ने जाव पज्जुवासइ ॥ सू० १ ॥

छाया–तस्मिन् काले, तस्मिन् समये राजगृहं नाम नगरम् आसीत्, वर्णकः, गुणशिलकं चैत्यं वर्णकः, यावत् पृथिवीशिलापट्टकः, वर्णकः, तस्य खलु गुणशिल-

धर्मास्तिकाय आदिके विषयमें अन्यतीर्थिकजनोंकी वक्तव्यता–

'तेणं कालेणं तेणं समएणं' इत्यादि ।

सूत्रार्थ–(तेणं कालेणं तेणं समएणं) उस काल और उस समयमें (रायगिहे नामं नयरे होत्था) राजगृह नामका नगर था (वण्णओ) वर्णन (गुणसिलए चेइए) गुणशिलक नामका एक चैत्य उद्यान था (वण्णओ) वर्णन (जाव पुढविसिलापट्टओ वण्णओ) यावत् पृथिवीशिला-पट्टक था (वण्णओ) वर्णन (तस्स णं गुणसिलयस्स चेइयस्स अदूर-

ધર્માસ્તિકાય આદિ વિષે અન્ય યૂથિકોની વકતવ્યતા–

'तेणं कालेणं तेण समएणं'

સૂત્રાર્થ– (तेणं कालेण तेण समएणं) તે કાળે અને તે સમયે (रायगिहे नाम नयरे होत्था) રાજગૃહ નામે એક નગર હતું. (वण्णओ) તેનુ વર્ણન કરવું. (गुणसिलए चेइए) તેમાં ગુણશિલક નામે ચૈત્ય-(ઉદ્યાન) હતુ (वण्णओ) તેનુ વર્ણન કરવું. (जाव पुढविसिलापट्टओ वण्णओ) ત્યા એક

कस्य चैत्यस्य अदूरसामन्ते बहवः अन्ययूथीकाः परिवसन्ति, तद्यथा-कालोदायी, शैलोदायी, शैवालोदायी, उदयः, नामोदयः, अन्यपालकः, शैलपालकः शङ्खपालकः, सुहस्ती गाथापतिः। ततः खलु तेषाम् अन्ययूथिकानाम् अन्यदा कदाचित् एकत्र समुपागतानां सन्निविष्टानाम् सन्निषण्णानाम् अयमेतद्रूपो मिथः कथा समुल्लापः समुदपद्यत-एवं खलु श्रमणः ज्ञातपुत्रः पञ्च अस्तिकायान् प्रज्ञापयति-तद्यथा-धर्मास्तिकायम्, यावत्-आकाशास्तिकायम् । तत्र खलु श्रमणः

सामते, बहवे अन्नउत्थिया परिवसंति) उस गुणशिलक चैत्यके, न अधिक दूर और न अधिक पास किन्तु नजदीकमें अनेक अन्य यूथिकजन रहते थे (तंजहा) वे इस प्रकारसे हैं। (कालोदाई, सेलोदाई, सेवालोदाई, उदए, नामुदए, नम्मुदए, अन्नवालए, सेलवालए, सुहत्थी गाहावई) कालोदायी, शैलोदायी, शैवालोदायी, उदय, नामोदय, नर्मोदय अन्यपालक, शैलपालक, शंखपालक, सुहत्थीगाथापति (तएणं तेसिं अन्नउत्थियाणं अन्नया कयाइं एगयओ समुवागयाणं सन्निविट्ठाणं सन्निसन्नाणं अयमेयारूवे मिहोकहासमुल्लावे समुपज्जित्था) एक समयकी बात है कि वे अन्यतीर्थिकजन कहींसे आकर एक स्थान पर अच्छी तरहसे आनन्द के साथ बैठे हुए थे सो परस्परमें उनका यह इस प्रकारका वार्तालाप हुआ (एवं खलु समणे नायपुत्ते पंच अत्थिकाए पन्नवेइ) श्रमण ज्ञातपुत्र महावीरने पांच अस्तिकाय कहे हैं (तंजहा)

પૃથ્વી શિલાપટ્ટક હતુ, તેનુ વર્ણન કરવું,(तस्सणं गुणसिलयस्स चेइयस्स अदूरसामंते, वहवे अन्नउत्थिया परिवसंति) તે ગુણશિલક ચૈત્યની અધિક દૂર પણ નહીં અને અધિક પાસે પણ નહી એવે સ્થળે અનેક અન્ય યૂથિક જન (અન્ય મતવાળા લોકો) રહેતા હતા (तंजहा) તેમના નામ આ પ્રમાણે સમજવાં- (कालोदाई, सेलोदाई, सेवालोदाई, उदए, नामुदए, नम्मुदए, अन्नवालए, सेलवालए, संखवालए, सुहत्थी गाहावई) કાલોદાયી, શૈલોદાયી, શૈવાલોદાયી, ઉદય, નામોદય, નર્મોદય, અન્યપાલક, શૈલપાલક, શંખપાલક, સુહસ્તી અને ગાથાપતિ. (तएणं तेसिं अन्नउत्थियाणं अन्नया कयाइं एगयओ समुवागयाणं सन्निविट्ठाणं, सन्निसन्नाणं अयमेयारूवे मिहो कहासमुल्लावे समुपज्जित्था) એક સમયે એવું બન્યું કે તે અન્યતીર્થિક લોકો, પોતપોતાને સ્થાનેથી આવીને કોઇ એક જગ્યાએ આનંદપૂર્વક બેઠાં હતાં ત્યારે તેમની વચ્ચે આ પ્રમાણે વાર્તાલાપ ચાલ્યો-

(एवं खलु समणे नायपुत्ते पंच अत्थिकाए पन्नवेइ - तंजहा) શ્રમણ જ્ઞાતપુત્ર મહાવીરે આ પ્રમાણે પાંચ અસ્તિકાયો કહ્યા છે- (धम्मत्थिकाय जाव

ज्ञातपुत्रः चतुरः अस्तिकायान् अजीवकायान् प्रज्ञापयति, तद्यथा-धर्मास्तिकायम् अधर्मास्तिकायम्, आकाशास्तिकायम्, पुद्गलास्तिकायम्; एकं च खलु श्रमणो ज्ञातपुत्रो जीवास्तिकायम् अरूपिकायं जीवकायं प्रज्ञापयति । तत्र खलु श्रमणो ज्ञातपुत्रः चतुरः अस्तिकायान् अरूपिकायान् प्रज्ञापयति, तद्यथा-धर्मास्तिकायम्, अधर्मास्तिकायम्, आकाशास्तिकायम्, जीवास्तिकायम्, एवं च खलु श्रमणो ज्ञातपुत्रः पुद्गलास्तिकायं रूपिकायम् अजीवकायं प्रज्ञापयति, तत् कथमेतत्

जो इस प्रकारसे हैं (धम्मत्थिकाय जाव आगासत्थिकाय) धर्मास्तिकाय यावत् आकाशास्तिकाय है (तत्थ णं समणे णायपुत्ते चत्तारि अत्थिकाए अजीवकाए पन्नवेइ) इनमें श्रमण ज्ञातपुत्र महावीरने चार अस्तिकाय अजीवकाय कहे हैं। (तंजहा) जैसे (धम्मत्थिकाय अधम्मत्थिकायं, आगासत्थिकाय, पोग्गलत्थिकाय) धर्मास्तिकाय, अधर्मास्तिकाय, आकाशास्तिकाय और पुद्गलास्तिकाय (एगं च णं समणे णायपुत्ते जीवत्थिकाय अरूविकायं जीवकायं पण्णवेइ) श्रमण ज्ञातपुत्रने एक जीवास्तिकायको अरूपीकाय जीवकाय कहा है । (तत्थ णं समणे णायपुत्ते चत्तारि अत्थिकाए अरूविकाए पण्णवेइ) तथा उन्हीं श्रमण ज्ञातपुत्र महावीरने चार अस्तिकायोंको अरूपी काय कहा है । (तंजहा) जो इस प्रकारसे हैं (धम्मत्थिकाय, अधम्मत्थिकाय आगासत्थिकाय-जीवत्थिकायं) धर्मास्तिकाय, अधर्मास्तिकाय आकाशास्तिकाय और जीवास्तिकाय (एगं च णं समणे णायपुत्ते पोग्गलत्थिकाय, रूविकाय

आगासत्थिकाय) ધર્માસ્તિકાયથી લઇને આકાશાસ્તિકાય પર્યન્તના પાંચ અસ્તિકાયને અહીં ગ્રહણ કરવા (तत्थणं समणे णायपुत्ते चत्तारि अत्थिकाए अजीवकाए पन्नवेइ) તે પાંચ અસ્તિકાયમાંના ચાર અસ્તિકાયને શ્રમણ જ્ઞાતપુત્ર મહાવીરે અજીવકાય કહ્યા છે. (तंजहा) તે ચારના નામ નીચે પ્રમાણે છે- (धम्मत्थिकाय, अधमत्थिकायं, आगासत्थिकाय, पोग्गलत्थिकायं) ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાય અને પુદ્ગલાસ્તિકાય (एगं च णं समणे णायपुत्ते जीवत्थिकाय अरूविकायं जीवकायं पण्णवेइ) શ્રમણ જ્ઞાતાપુત્ર મહાવીરે એક માત્ર જીવાસ્તિકાયને અરૂપીકાયરૂપ જીવકાય કહ્યું છે, (तत्थणं समणे णायपुत्ते चत्तारि अत्थिकाए अरूविकाए पण्णवेइ) તથા એ જ શ્રમણ જ્ઞાતપુત્ર મહાવીરે ચાર અસ્તિકાયોને અરૂપી કહ્યા છે (तंजहा) તે ચાર અરૂપી અસ્તિકાયો નીચે પ્રમાણે છે- (धम्मत्थिकायं, अधम्मत्थिकाय, आगासत्थिकायं, जीवत्थिकायं) ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાય અને જીવાસ્તિકાય (एगं च समणे णायपुत्ते

मन्ये एवम् ?। तस्मिन् काले तस्मिन् समये श्रमणो भगवान् महावीरः यावत् गुणशीले चैत्ये समवसृतः, यावत् पर्षत् प्रतिगता, तस्मिन् काले तस्मिन् समये श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य ज्येष्ठः अन्तेवासी इन्द्रभूतिर्नाम अनगारः गौतमः गोत्रेण, एवं यथा द्वितीयशतके निर्ग्रन्थोदेशके यावत्-भिक्षाचर्यायाम् अटन् यथा पर्याप्त भक्त-पानं प्रतिगृह्णाति; प्रतिगृह्य राजगृहात् नगरात् यावत् अत्वरितम्, अचपलम्, असंभ्रान्तं यावत् ईर्याम् शोधयन् शोधयन् तेषाम् अन्य-

अजीवकाय पण्णवेइ) श्रमण ज्ञातपुत्र महावीरने एक पुद्गलास्तिकायको रूपीकाय अजीवकाय कहा है । (से कहमेयं मन्ने एवं) इस तरहसे उनका ऐसा कथन कैसे माना जा सकता है ? (तेणं कालेणं तेणं समएणं समणस्स भगवओ महावीरस्स जेट्ठे अंतेवासी इंदभूईणामं अणगारे गोयमगोत्तेणं एवं जहा बिइयसए नियंठुद्देसए जाव भिक्खायरियाए अडमाणे अहापज्जत्तं भत्तपाणं पडिग्गाहित्ता रायगिहाओ णयराओ जाव अतुरियं अचवलं असंभंतं जाव रीयं सोहेमाणे तेसिं अण्णउत्थियाणं अदूरसामंतेणं वीयवयइ) इतनेमें वहांसे उस कालमें उस समयमें श्रमण भगवान् महावीरके प्रधान अंतेवासी जिनका नाम इन्द्रभूति अनगार था और गोत्र जिनका गौतम था जैसा कि द्वितीय शतकमें निर्ग्रन्थोद्देशकमें कहा गया है यावत् भिक्षाचर्या करते हुए, यथा प्राप्त भक्तपानको ग्रहण करके राजगृह नगरसे यावत् त्वरारहित होकर, चपलता रहित होकर, असंभ्रान्त होकर यावत् ईर्यासमितिसे

पोग्गलत्थिकायं, रूविकायं अजीवकायं पण्णवेइ) श्रमणु ज्ञातपुत्र महावीरे ફક્ત એકલા પુદ્ગલાસ્તિકાયને રૂપીકાય, અજીવકાય કહ્યું છે (से कहमेयं मन्ने एवं) તેમનુ આ પ્રકારનુ કથન કેવી રીતે માની શકાય

(तेणं कालेणं तेणं समएणं समणस्स भगवओ महावीरस्स जेट्ठे अंतेवासी इंदभूई णामं अणगारे गोयमगोत्तेणं एवं जहा बिइयसए नियंठुद्देसए जाव भिक्खायरियाए अडमाणे अहापज्जत्तं भत्तपाणं पडिग्गाहित्ता रायगिहाओ णयराओ जाव अतुरियं अचवलं असंभंतं जाव रीयं सोहेमाणे तेसिं अण्ण उत्थियाणं अदूरसामंतेणं वीयवयइ) તે કાળે અને તે સમયે શ્રમણુ ભગવાન મહાવીરના મુખ્ય શિષ્ય ઇન્દ્રભૂતિ અણુગાર હતા તેઓ ગૌતમ ગોત્રના હતા બીજા શતકના નિર્ગ્રંથોદ્દેશકમા કહ્યા પ્રમાણેનુ ઇન્દ્રભૂતિ અણુગાર વિષેનુ સમસ્ત કથન અહીં ગ્રહણુ કરવુ. તે ઇન્દ્રભૂતિ અણુગાર ભિક્ષા કરતા કરતાં, પ્રાસુક. એષણીય આહારપાણી ગ્રહણુ કરીને રાજગૃહ નગરમાંથી ત્વરારહિત, ચપલતારહિત, અસભ્રાંત આદિ વિશેષણો-

यूथिकानाम्, अदूरसामन्तेन व्यतिव्रजति। ततः खलु ते अन्ययूथिकाः भगवन्तं गौतमम् अदूरसामन्तेन व्यतिव्रजन्त पश्यन्ति, दृष्ट्वा अन्योन्यं शब्दयन्ति, अन्योन्यं शब्दयित्वा एवम् अवादिषुः-एवं खलु देवानुप्रियाः। अस्माकम् इय कथा अविप्रकटा, अयं च खलु गौतमः अस्माकम् अदूरसामन्तेन व्यतिव्रजति, तत् श्रेयः खलु देवानुप्रियाः! अस्माकं गौतमम् एतमर्थम् प्रष्टुम्, इति कृत्वा अन्योन्यस्यान्तिके एतमर्थं प्रतिशृण्वन्ति, एतमर्थं प्रतिश्रुत्य यत्रैव भगवान् गौतमस्तत्रैव

आगेर की भूमिका शोधन करते हुए उन अन्यतीर्थिकजनोंके समीप से होकर निकले (तएणं ते अण्णउत्थिया भगवं गोयमं अदूरसामंतेणं वीइवयमाणं पासंति, पासित्ता अन्नमन्नं सद्दावेंति) उन अन्यतीर्थिक जनोंने भगवान् गौतम को पास से जाता हुआ देखा देखकर उन्होंने एक दूसरे को आपसमें बुलाया (अन्नमन्नं सद्दावित्ता एवं वयासी) एक दूसरेको बुलाकर फिर उन्होंने इस प्रकारसे कहना प्रारंभ किया (एवं खलु देवाणुप्पिया! अम्हं इमा कहा अविप्पकडा, अयं च णं गोयमे अम्हं अदूरसामंतेणं वीइवयइ) हे देवानुप्रियो! श्रमण भगवान् महावीर द्वारा प्रकट की गई यह अस्तिकाय की वक्तव्यता अभीतक हमें अप्रतीत है अतः ये गौतम जो हमलोगोंके पाससे होकर निकले हैं (तं सेयं खलु देवाणुप्पिया! अम्हं गोयमं एयमट्ठं पुच्छित्तएत्ति कट्टु अन्नमन्नस्स अंतिए एयमट्ठं पडिसुणंति) सो हमें अब यही श्रेयस्कर है कि देवानुप्रियो! हम इस बातको गौतमसे चलकर

વાળી ગતિથી યુકત થઈને, ઈર્યાસમિતિનુ પાલન કરતા, આગળની ભૂમિનુ શોધન કરતાં, તે અન્ય યૂથિકોની પાસેથી નીકળ્યા (तएणं ते अण्णउत्थिया भगवं गोयमं अदूरसामंतेणं वीइवयमाणं पासंति, पासित्ता अन्नमन्न सद्दावेति) તે અન્ય યૂથિકોએ ભગવાન ગૌતમને પોતાની પાસેથી પસાર થતા જોયા તેમને જોઈને તેમણે એક બીજાને બોલાવ્યા (अन्नमन्न सद्दावित्ता एवं वयासी) એક બીજાને બોલાવીને તેમણે આ પ્રમાણે વાત કરવા માંડી- (एवं खलु देवाणुप्पिया! अम्ह इमा कहा अविप्पकडा, अयं च णं गोयमे अम्ह अदूरसामंतेणं वीइवयइ) હે દેવાનુપ્રિયો! શ્રમણ ભગવાન મહાવીર દ્વારા પ્રકટ કરવામા આવેલી આ અસ્તિકાયની વકતવ્યતાની પ્રતીતિ હજી સુધી આપણને થઈ નથી આ ગૌતમ અત્યારે આપણી પાસે થઈને પસાર થઈ રહેલ છે, (तं सेयं खलु देवाणुप्पिया! अम्ह गोयमं एयमट्ठं पुच्छित्तएत्ति कट्टु अन्नमन्नस्स अंतिए एयमट्ठं पडिसुणंति) તો આપણે માટે આ પ્રમાણે કરવુ એ જ હિતકારી છે કે આપણે ગૌતમની પાસે જઈને આ વિષયમા તેમને પૂછીએ

उपागच्छन्ति, तत्रैव उपागत्य भगवन्तं गौतमम् एवम् अवादिषुः-एवं खलु गौतम ! तव धर्माचार्यः, धर्मोपदेशकः श्रमणो ज्ञातपुत्रः पञ्च अस्तिकायान् प्रज्ञापयति, तद्यथा-धर्मास्तिकाय, यावत्-आकाशास्तिकायम्, तदेव यावत्-रूपिकायम् अजीवकायम् प्रज्ञापयति, तत् कथमेतत् गौतम ! एवम् ? ततः खलु स भगवान् गौतमः तान् अन्ययूथिकान् एवम् अवादीत्-नो खलु वयं

पूछें इस प्रकारसे उन सबने आपसमें एक दूसरेकी बातको मान लिया (एयमट्ठं पडिसुणित्ता जेणेव भगवं गोयमे ! तेणेव उवागच्छंति) और एक दूसरे की बातको मान कर वे सबके सब जहां भगवान् गौतम थे, वहां पर आये (तेणेव उवागच्छित्ता भगवं गोयमं एव वयासी एवं खलु गोयमा ! तव धम्मायरिए धम्मोवदेसए, समणे णायपुत्ते पंच अत्थिकाए पन्नवेइ) वहां आकर उन्होंने भगवान् गौतम ! से ऐसा कहा हे गौतम ! आपके धर्मोपदेशक धर्माचार्य श्रमण ज्ञातपुत्रने पांच अस्तिकायोंकी प्ररूपणाकी है । (तंजहा) जो इस प्रकारसे है (धम्मत्थिकाय, जाव आगासत्थिकायं) धर्मास्तिकाय यावत् आकाशास्तिकाय (तं चेव जाव रूविकायं अजीवकायं पन्नवेइ) यह कथन 'पुद्गलास्तिकाय रूपिकाय अजीवकाय है यहां तक जानना चाहिये । (से कहमेयं गोयमा ! एवं) सो हे गौतम ! यह कथन किस प्रकारसे है (तएणं से भगवं गोयमे ते

આ પ્રમાણે પરસ્પરની વાત તેમણે સ્વીકારી લીધી (एयमट्ठं पडिसुणित्ता जेणेव भगवं गोयमे ! तेणेव उवागच्छंति) આ પ્રમાણે અન્યોન્યની વાતને માન્ય કરીને તેઓ ભગવાન ગૌતમની પાસે આવ્યા (तेणेव उवागच्छित्ता भगवं गोयमं एवं वयासी) ત્યાં આવીને તેમણે ભગવાન ગૌતમને આ પ્રમાણે કહ્યું- (एवं खलु गोयमा! तव धम्मायरिए धम्मोवदेसए, समणे णायपुत्ते पंच अत्थिकाए पन्नवेइ) હે ગૌતમ ! તમારા ધર્મોપદેશક, ધર્માચાર્ય, શ્રમણ જ્ઞાતપુત્ર મહાવીરે પંચ અસ્તિકાયોની પ્રરૂપણા કરી છે- (तं जहा) જે આ પ્રમાણે છે-(धम्मत्थिकायं, जाव आगासत्थिकायं) ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, પુદ્ગલાસ્તિકાય, જીવાસ્તિકાય અને આકાશાસ્તિકાય (तं चेव जाव रूविकाय अजीवकाय पन्नवेइ) અહીંથી શરૂ કરીને 'પુદ્ગલાસ્તિકાય રૂપિકાય અજીવકાય છે' ત્યાં સુધીનું પૂર્વોક્ત કથન ગ્રહણ કરવું. (से कहमेयं गोयमा! एवं) તો હે ગૌતમ ! આ કથન કેવી રીતે માન્ય કરી શકાય એવું છે? (तएणं से भगवं गोयमे ते अन्नउत्थिए एवं वयासी) ત્યારે ભગવાન ગૌતમે તે અન્ય

देवानुप्रियाः ! अस्तिभावं नास्तीति वदामः, नास्तिभावम् अस्तीति वदामः, वयं खलु देवानुप्रियाः ! सर्वम् अस्ति भावम् अस्तीति वदामः, सर्वं नास्तिभावं नास्तीति वदामः, तत् चेतसा खलु यूयम् देवानुप्रियाः ! एतमर्थम् स्वयमेव प्रत्युत्प्रेक्षध्वम्, इति कृत्वा तान् अन्ययूथिकान् एवम् अवादिष्ट एवमुक्त्वा यत्रैव गुणशिलक चैत्यम्, यत्रैव श्रमणो भगवान्

अन्नउत्थिए एवं वयासी)तब भगवान् गौतमने उन अन्ययूथिकों से ऐसा कहा (नो खलु वय देवाणुप्पिया ! सव्व अत्थिभाव नत्थित्तिवयामो, सव्वं नत्थिभावं अत्थित्ति वयामो अम्हे णं देवाणुप्पिया ! सव्वं अत्थिभावं अत्थित्ति वयामो सव्वं नत्थिभावं नत्थित्ति वयामो) हे देवानुप्रियो ! हम अस्तिभाव को नास्तिरूपसे नहीं कहते हैं, और नास्तिभावको अस्तिभावरूपसे नहीं कहते हैं। हे देवानुप्रियों ! हम समस्त अस्तिभावको 'अस्ति' इसरूप से कहते हैं और समस्त नास्तिभावको 'नास्ति' इसरूपसे कहते हैं। (त चेयसा-वेयसा खलु तुब्भे देवाणुप्पिया ! एयमट्ठं सयमेव पच्चुवेक्खह त्तिकट्टु ते अन्नउत्थिए एव वयासी-एवं एव, जेणेव गुणसिलए चेइए, जेणेव समणे भगव महावीरे, एवं जहा नियंठुद्देसए जाव भत्तपाणं पडिदंसेइ, भत्तपाण पडिदंसेत्ता समणं भगव महावीर वंदइ, नमंसइ, वंदित्ता नमंसित्ता नच्चासन्ने जाव पज्जुवासइ) हे देवानुप्रियो ! तुमज्ञानद्वारा-मनसे-स्वयं ही इस अर्थका विचार करो। इस प्रकार कहकर गौतमने उन अन्यतीर्थिकों से ऐसा कहा कि यह इस प्रकारसे है, यह इस प्रकारसे है। इस

યૂથિકોને આ પ્રમાણે કહ્યું- (नो खलु वय देवाणुप्पिया ! अत्थिभाव नत्थि त्ति वयामो, नत्थिभाव अत्थि त्ति वयामो, अम्हे णं देवाणुप्पिया ! सव्वं अत्थिभावं अत्थि त्ति वयामो, सव्वं नत्थिभावं नत्थि त्ति वयामो) હે દેવાનુપ્રિયે ! અમે અસ્તિભાવને નાસ્તિરૂપે કહેતા નથી, અને નાસ્તિભાવને અસ્તિરૂપે કહેતા નથી, હે દેવાનુપ્રિયે ! અમે સમસ્ત અસ્તિભાવને 'અસ્તિ' આ રૂપે જ કહીએ છીએ, અને સમસ્ત નાસ્તિભાવને 'નાસ્તિ' આ રૂપે કહીએ છીએ (त चेयसा-वेयसा खलु तुब्भे देवाणुप्पिया ! एयमट्ठं सयमेव पच्चुवेक्खह त्ति कट्टु ते अन्नउत्थिए एव वयासी-एव-एवं-जेणेव गुणसिलए चेइए, जेणेव समणे भगवं महावीरे एव जहा नियंठुद्देसए जाव भत्तपाणं पडिदंसेइ, भत्तपाणं पडिदंसेत्ता समणं भगवं महावीरं वंदइ, नमंसइ, वंदित्ता नामंसित्ता नच्चासन्ने जाव पज्जुवासइ) હે દેવાનુપ્રિયે ! તમે જ્ઞાન દ્વારા, મનથી જાતે જ આ વિષયને વિચાર કરો આ પ્રમાણે કહીને ગૌતમે તે અન્ય યૂથિકોને એવું કહ્યું કે અસ્તિકાયના જે સ્વરૂપનું ભગવાન

महावीरः, एवं यथा निर्ग्रन्थोद्देशके यावत्-भक्तपान प्रतिदर्शयति, भक्तपानं प्रतिदर्श्य श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते, नमस्यति, वन्दित्वा, नमस्यित्वा नात्यासन्ने यावत् पर्युपास्ते ॥सू० १॥

टीका-'तेणं कालेणं, तेणं समएणं रायगिहे नाम नयरे होत्था वण्णओ' तस्मिन् काले तस्मिन् समये राजगृहं नाम नगरम् आसीत्, वर्णकः वर्णनं चम्पानगरीवत् विज्ञेयः 'गुणसिलए चेइए, वन्नओ' गुणशिलकं नाम चैत्यम् उद्यानम् आसीत् वर्णकः, एतस्यापि वर्णनं पूर्णभद्रचैत्यवत् 'जाव-पुढविसिला-

प्रकार कहकर वे गौतम भगवान् जहां गुणशिलक चैत्य था और जहां पर श्रमण भगवान् महावीर थे, वहां पर आये वहां आकर निर्ग्रन्थोद्देशकमें कहे अनुसार उन्होंने यावत् भक्तपानको प्रभुको दिखलाया। भक्तपानको दिखलाकर फिर उन्होंने श्रमण भगवान् महावीरको वंदनाकी नमस्कार किया और आहारपानी किया बादमें प्रभुके पास आकर बैठकर सेवा करने लगे।

टीकार्थ-धर्मास्तिकाय आदिकोंके स्वरूपको निरूपण करनेके लिये सूत्रकारने 'तेणं कालेणं' इत्यादि सूत्र कहा है। 'तेणं कालेणं तेणं समएणं रायगिहे नाम नयरे होत्था' उसकाल और उस समयमें राजगृह नामका नगर था' वण्णओ' इसका वर्णन चम्पानगरीकी तरह जानना चाहिये 'गुणसिलए चेइए' उस राजगृह नगरमें गुणशिलक नामका चैत्य-उद्यान था। 'वण्णओ' इसका भी वर्णन पूर्ण-

મહાવીરે પ્રતિપાદન કર્યું છે, તે સત્ય અને યથાર્થ જ છે, આ પ્રમાણે કહીને ગૌતમ સ્વામી ત્યાથી આગળ વધ્યા, અને જ્યાં ગુણશિલક ચૈત્ય હતું, અને જ્યાં શ્રમણ ભગવાન મહાવીર વિરાજમાન હતા, ત્યા તેઓ ગયા ત્યા જઈને નિર્ગ્રંથોદ્દેશકમાં કહ્યા પ્રમાણે તેમણે (યાવત) આહારપાણી ભગવાનને બતાવ્યા ત્યારબાદ તેમણે શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને વદણા કરી અને નમસ્કાર કર્યાં, અને આહારપાણી કર્યા પછી તેઓ ભગવાન મહાવીર પાસે આવીને બેસી ગયા અને ભગવાનની સેવા કરવા લાગ્યા

ટીકાર્થ- સૂત્રકારે ધર્માસ્તિકાય આદિકોના સ્વરૂપનુ આ સૂત્રમા નિરૂપણ કર્યું છે- 'तेण कालेणं तेण समएणं रायगिहे नामं नयरे होत्था' તે કાળે અને તે સમયે રાજગૃહ નામે નગર હતું 'वण्णओ' તેનુ વર્ણન ચંપા નગરીના વર્ણન પ્રમાણે સમજવું 'गुणसिलए चेइए' તે રાજગૃહ નગરમા ગુણશિલક નામનુ ચૈત્ય (ઉદ્યાન) હતુ 'वण्णओ' તેનુ વર્ણન પૂર્ણભદ્ર ચૈત્યના વર્ણન પ્રમાણે સમજવું. जाव पुढवि-

पट्टओ, वण्णओ' यावत् औपपातिकसूत्रवर्णितः पृथिवीशिलापट्टकः आसीत्, वर्णकः, तस्यापि वर्णनम् औपपातिकवत्, 'तस्स णं गुणसिलयस्स चेइयस्स अदूरसामंते बहवे अन्नउत्थिया परिवसंति' 'तस्य खलु गुणशिलकस्य चैत्यस्य=उद्यानस्य अदूरसामन्ते नातिदूरे नातिसमीपे-चैत्यपार्श्वे इत्यर्थः बहवोऽनेके अन्ययूथिकाः=अन्यतीर्थिकाः प्रतिवसन्ति, 'तं जहा-कालोदाई, सेलोदाई, सेवालोदाई उदए, नामुदए, नम्मुदए, अन्नवालए, सेलवालए, संखवालए, सुहत्थी, गाहयाई' तद्यथा-कालोदायी, शैलोदायी, शैवालोदायी, उदयः, नामोदयः, नर्मोदयः, अन्यपालकः, शैलपालकः, शङ्खपालकः, सुहस्ती, गाथापतिश्चेति। 'तए णं तेसिं अन्नउत्थियाणं अन्नया कयाइ एगयओ समुवागयाणं सन्नि-

---

भद्र चैत्यकी तरहसे जानना चाहिये। 'जाव पुढवीसिलापट्टओ' यावत् औपपातिक सूत्रमें वर्णित हुएकी तरह वहां पर एक पृथिवी शिलापट्टक था 'वण्णओ' इसका भी वर्णन औपपातिकमें किया गया है। 'तस्स णं गुणसिलयस्स चेइयस्स अदूरसामंते बहवे अन्नउत्थिया परिवसंति' उसगुणशिलक चैत्यके पास उससे न अधिक दूर और न अधिक पास किन्तु उसके ठीक पार्श्वभागमें समीपमें अन्ययूथिकजन अन्यतीर्थिकजन रहेते थे। 'तं जहा' उनके नाम इस प्रकारसे हैं 'कालोदाई, सेलोदाई, सेवालोदाई, उदए, नामुदए, नम्मुदए, अन्नवालए, सेलवालए, संखवालए, सुहत्थी, गाहावई' कालोदायी, शैलोदायी, शैवालोदायी, उदय, नामोदय, नर्मोदय, अन्यपालक, शैलपालक, शंखपालक, सुहस्ती और गाथापति, 'तए णं तेसिं अन्नउत्थियाणं अन्नया-कयाइं एगयओ समुवागयाणं सन्निविट्ठाण' किसी समय स्थानान्तर

सिला पट्टओ' त्या એક પૃથ્વીશિલાપટ્ટક હતુ 'वण्णओ' તેનુ વર્ણન પણ ઔપપાતિક સૂત્રમા કરેલુ છે 'तस्स णं गुणसिलयस्स चेइयस्स' તે ગુણશિલક ચૈત્યથી 'अदूरसामंते बहवे अन्नउत्थिया परिवसंति' અતિશય દૂર પણ નહીં અને તદ્દન પાસે પણ નહી એવે સ્થાને અનેક અન્ય યૂથિકો - અન્ય તીર્થિકો (અન્ય મતવાદીઓ) રહેતા હતા, 'तं जहा' તેમના નામ આ પ્રમાણે હતા- 'कालोदाई, सेलोदाई, सेवालोदाई, उदए, नामुदए, नम्मुदए, अन्नवालए, सेलवालए, संखवालए, सुहत्थी, गाहावई' કાલોદાયી, શૈલોદાયી, શૈવાલોદાયી, ઉદય, નામોદય, નર્મોદય અન્યપાલક, શૈલપાલક, શંખપાલક, સુહસ્તી અને ગાથાપતિ 'तएणं तेसिं अन्नउत्थियाणं अन्नयाकयाइं एगयओ समुवागयाणं सन्निविट्ठाण' કોઇ એક સમયે

विट्ठाणं, सन्निसन्नाणं' ततः खलु तेषाम् अन्ययूथिकानाम्=अन्यतीर्थिकानाम् अन्यदा एकदा कदाचित् एकतः=एकत्र समुपागतानां=स्थानान्तरेभ्यः एकत्रसंमिलितानाम्, सन्निविष्टानाम्=समूहतया स्थितानाम्, सन्निषण्णानाम् सम्यक्तया निषण्णानाम् सुखोपविष्टानामित्यर्थः, 'अयमेयारूवे मिहो कहासमुल्लावे समुप्पज्जित्था' अयमेतद्रूपः=वक्ष्यमाणस्वरूपः मिथः=परस्परम्, कथासमुल्लापः=वार्तालापप्रकारः, समुदपद्यत=समुत्पन्नः। स कः ? इति प्रदर्शयति–'एवं खलु समणे नायपुत्ते पंच अत्थिकाए पन्नवेइ' एवं प्रकारेण खलु श्रमणो ज्ञातपुत्रः महावीरः पञ्चअस्तिकायान्=प्रदेशसमूहान्, प्रज्ञापयति=प्ररूपयति–'तं जहा' तद्यथा–तान् दर्शयति–'धम्मत्थिकायं, जाव–आगासत्थिकायं' धर्मास्तिकायम्, यावत्पदेन–अधर्मास्तिकायम् जीवास्तिकायम्, पुद्गलास्तिकायम्, आकाशास्तिकाय चेति । 'तत्थ णं समणे नायपुत्ते चत्तारि अत्थिकाए अजीवकाए पन्नवेइ' तत्र खलु धर्मास्तिकायादिषु पञ्चसु मध्ये श्रमणः ज्ञातपुत्रः, चतुरः अस्तिकायान् अजीवकायान् अजीवाः अचेतनाश्च ते च कायाश्च राशयः इति

से आकर एकत्र समूहरूपसे सुखपूर्वक बैठे हुए इन अन्यतीर्थिकोंका 'अयमेयारूवे मिहो कहासमुल्लावे समुप्पज्जित्था' आपसमें ऐसा वार्तालाप हुआ। 'एवं खलु समणे नायपुत्ते पंच अत्थिकाए पन्नवेइ' कि श्रमण ज्ञातपुत्र महावीरने पांच अस्तिकायोंकी प्रदेश समूहोंकी प्ररूपणाकी है 'तं जहा' जो इस प्रकारसे हैं 'धम्मत्थिकायं, जाव आगासत्थिकायं' धर्मास्तिकाय यावत् आकाशास्तिकाय यहां यावत्पदसे अधर्मास्तिकाय, जीवास्तिकाय, पुद्गलास्तिकाय' और आकाशास्तिकाय, इन अस्तिकायों का ग्रहण हुआहै। 'तत्थ णं समणे णायपुत्ते चत्तारि अत्थिकाए अजीवकाए पन्नवेइ' इनमें श्रमण ज्ञातपुत्र महावीरने चार अस्तिकायोंको

તેઓ બધા પોતપોતાને સ્થાનેથી આવીને કોઇ એક સ્થાને ભેગા મળીને સુખપૂર્વક બેસીને 'अयमेयारूवे मिहो कहासमुल्लावे समुप्पज्जित्था' એક બીજા સાથે આ પ્રકારનો વાર્તાલાપ કરવા લાગ્યા– 'एवं खलु समणे नायपुत्ते पंच अत्थिकाए पन्नवेइ' શ્રમણ જ્ઞાતપુત્ર મહાવીરે પાંચ અસ્તિકાયોની (પ્રદેશ સમૂહોની) પ્રરૂપણા કરી છે. 'तं जहा' તે પાંચ અસ્તિકાયો આ પ્રમાણે છે– 'धम्मत्थिकायं,जाव आगासत्थिकायं' [२] અધર્માસ્તિકાય [૩] જીવાસ્તિકાય, [૪] પુદ્ગલાસ્તિકાય અને [૫] આકાશાસ્તિકાય 'तत्थणं समणे णायपुत्ते चत्तारि अत्थिकाए अजीवकाए पन्नवेइ' તે પાંચ અસ્તિકાયોમાંથી ચાર અસ્તિકાયોને શ્રમણ જ્ઞાતપુત્ર મહાવીરે અજીવકાય કહ્યા છે.

अजीवकायास्तान् प्रज्ञापयति, 'तं जहा-धम्मत्थि-काय, अधम्मत्थिकाय, आगासत्थिकाय, पोग्गलत्थिकाय' तद्यथा-धर्मास्तिकायम्, अधर्मास्तिकायम्, आकाशास्तिकायं पुद्गलास्तिकाय चेति। एतच्चतुर्विधम् अजीवकाय प्रज्ञापयतीति पूर्वेण सम्बन्धः, 'एगं च ण समणे णायपुत्ते जीवत्थिकाय अरूविकाय जीवकायं पण्णवेइ' एकं च खलु श्रमणो ज्ञातपुत्रः जीवास्तिकायम् अरूपिकायम्-अमूर्त्तम् जीवकायं प्रज्ञापयति=केवलं जीवास्तिकायम् अरूपिजीवकायं कथयतीति भावः। जीवास्तिकायपदार्थस्तु-जीवनं जीवः ज्ञानाद्युपयोगः तत्प्रधानः अस्तिकायो जीवास्तिकायस्तमिति बोध्यम्। 'तत्थ णं समणे णायपुत्ते चत्तारि अत्थिकाए अरूविकाए पण्णवेइ' तत्र खलु पञ्चसु अस्तिकायेषु श्रमणो ज्ञातपुत्रः चतुरः अस्तिकायान् अरूपिकायान् प्रज्ञापयति-'तं जहा-धम्मत्थि-

अजीवकाय कहा है। अजीवकायका तात्पर्य है 'अजीवत्वे सति कायत्वं' अजीव होकर जो बहु प्रदेशवाले हों ऐसे ये अजीवकाय 'धम्मत्थिकायं अधम्मत्थिकायं, आगासत्थिकायं पोग्गलत्थिकाय' धर्मास्तिकाय, अधर्मास्तिकाय आकाशास्तिकाय और पुद्गलास्तिकाय ये चार कहे गये हैं। 'एगं च णं समणे णायपुत्ते जीवत्थिकाय अरूविकायं जीवकायं पण्णवेइ' तथा उन्हीं श्रमण ज्ञातपुत्र महावीरने एक जीवास्तिकायको अरूपी जीवकाय कहा है। जीवास्तिकाय पदका अर्थ ऐसा है कि ज्ञानादिरूप उपयोगवाला जीव है इस प्रधानतावाला जो अस्तिकाय है 'तत्थ णं समणे णायपुत्ते चत्तारि अत्थिकाए अरूविकाए पण्णवेइ' पांच अस्तिकायोंमें से श्रमणज्ञातपुत्र महावीरने चार अस्तिकायोंको अरूपिकाय कहा है। 'तं जहा' वे इस प्रकारसे

અજીવકાયનુ તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે- 'अजीवत्वे सति कायत्वं' અજીવ હોવા છતા જે બહુ પ્રદેશોવાળાં હોય એવા અસ્તિકાયોને અજીવકાય કહે છે તે ચાર અજીવ અસ્તિકાયોના નામ આ પ્રમાણે છે- 'धम्मत्थिकायं, अधम्मत्थिकाय, आगासत्थिकाय, पोग्गलत्थिकाय'. ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાય અને પુદ્ગલાસ્તિકાય 'एगं च णं समणे णायपुत्ते जीवत्थिकाय अरूविकाय जीवकाय पण्णवेइ' તથા એક શ્રમણ જ્ઞાતપુત્ર મહાવીરે એકલા જીવાસ્તિકાયને જ અરૂપી જીવકાય કહ્યુ છે [જીવાસ્તિકાયનો ભાવાર્થ આ પ્રમાણે છે- જ્ઞાનાદ રૂપ ઉપયોગનુ નામ જીવ છે આ જ્ઞાનાદિ રૂપ ઉપયોગની પ્રધાનતા જેમા હોય છે તે અસ્તિકાયને જીવાસ્તિકાય કહે છે 'तत्थण समणे णायपुत्ते चत्तारि अत्थिकाए पण्णवेइ - तंजहा' પાચ અસ્તિકાયોમાના નીચે પ્રમાણે ચાર અસ્તિકાયોને 'શ્રમણ જ્ઞાતપુત્ર મહાવીરે

काय, अधम्मत्थिकाय, आगासत्थिकाय, जीवत्थिकाय' तद्यथा-धर्मास्तिकायम्, अधर्मास्तिकायम्, आकाशास्तिकायम्, जीवास्तिकायम्। 'एग च णं समणे णायपुत्ते पोग्गलत्थिकाय रूविकायं अजीवकाय पण्णवेइ' एकं च खलु श्रमणो ज्ञातपुत्रः पुद्गलास्तिकायम् रूपिकायम् अजीवकायं प्रज्ञापयति, 'से कहमेयं मन्ने एवं?' तत् कथमेतत् एवं मन्यामहे? कया रीत्या खलु श्रमणज्ञातपुत्रेण वर्णितरूपतया धर्मास्तिकायादीन् सत्य मन्यामहे?। 'तेणं कालेणं तेणं समएणं समणे भगवं महावीरे जाव गुणसिलए चेइए समोसढे' तस्मिन् काले, तस्मिन् समये अन्यतीर्थिकानां परस्परवार्तालापसमये खलु श्रमणो भगवान् महावीरः यावत्-राजगृहे नगरे गुणशिलकं चैत्ये=उद्याने समवसृतः, 'जाव

हैं 'धम्मत्थिकाय, अधम्मत्थिकायं आगासत्थिकायं जीवत्थिकायं' धर्मास्तिकाय, अधर्मास्तिकाय, आकाशास्तिकाय और जीवास्तिकाय 'एगं च णं समणे णायपुत्ते पोग्गलत्थिकायं रूविकायं अजीवकायं पण्णवेइ' उन्हीं श्रमण ज्ञातपुत्रने एक पुद्गलास्तिकायको जो कि रूपिकाय है अजीवकाय कहा है। 'से कहमेयं मन्ने एवं' श्रमण ज्ञातपुत्र महावीरके द्वारा इस तरह ऊपर वर्णितरूपसे धर्मास्तिकाय आदिकोंका जो वर्णन किया गया है उसे हमलोग किसरीतिसे सत्य मानें। 'तेणं कालेणं तेणं समएणं समणे भगवं महावीरे जाव गुणसिलए-चेइए समोसढे' उसीकालमें और उसी समयमें श्रमणभगवान् महावीर यावत् गुणशिलक उद्यानमें पधारे अर्थात् जब इस प्रकारका वार्तालाप उन अन्यतीर्थिकजनोंमें हुआ था ठीक उसी समय श्रमण भगवान् महावीर गुणशिलक उद्यानमें जो कि उन अन्यतीर्थिकोंके

અરૂપીકાય કહ્યા છે- 'धम्मत्थिकायं, अधम्मत्थिकाय, आगासत्थिकायं जीवत्थिकायं' ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાય અને જીવાસ્તિકાય, આ ચારને અરૂપીકાય કહ્યા છે 'एग च णं समणे णायपुत्ते पोग्गलत्थिकाय रूविकाय पण्णवेइ' એ જ શ્રમણ જ્ઞાતપુત્ર મહાવીરે એકલા પુદ્‌ગલાસ્તિકાયને રૂપીકાય અજીવકાય કહ્યું છે, 'से कहमेयं मन्ने एवं?' શ્રમણ જ્ઞાતપુત્ર મહાવીરે ધર્માસ્તિકાય આદિના વિષયમાં આ પ્રમાણે (ઉપર કહ્યા પ્રમાણે) જે પ્રતિપાદન કર્યું છે, તેને આપણે કેવી રીતે સત્ય માની શકીયે? 'तेणं कालेणं तेणं समए णं समणे भगवं महावीरे जाव गुणसिलए चेइए समोसढे' તે કાળે અને તે સમયે શ્રમણ ભગવાન મહાવીર ગુણશિલક ઉદ્યાનમાં પધાર્યા- એટલે કે જ્યારે અન્યતીર્થિકો વચ્ચે ઉપર મુજબનો વાર્તાલાપ ચાલતો હતો ત્યારે મહાવીર પ્રભુ તે અન્યતીર્થિકોના નિવાસસ્થાનની

परिसा पडिगया' यावत् – समवसृत भगवन्तं विज्ञाय धर्मकथा श्रोतु पर्षत् आगता, तच्छ्रुत्वा च, पर्षत् प्रतिगता 'तेणं कालेणं तेणं समएणं समणस्स भगवओ महावीरस्स जेट्ठे अंतेवासी इंदभूई णामं अणगारे गोयमे गोत्तेणं' तस्मिन् काले तस्मिन् समये श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य ज्येष्ठः अन्तेवासी शिष्यः इन्द्रभूतिर्नाम अनगारः गौतमः गोत्रेण 'एव जहा बिइय सए नियंठुदेसए जाव भिक्खायरियाए अडमाणे' एवं यथा द्वितीयशतके पञ्चमे निर्ग्रन्थोदेशके यावत्-भिक्षाचर्यायाम् अटन्=परिभ्रमन् 'अहापज्जत्त भत्त-पाणं पडिग्गाहित्ता रायगिहाओ णगराओ जाव-अतुरियं', अचवलं,

निवास स्थानके पासमें था पधारे 'जाव परिसा पडिगया' यावत् भगवानको आये हुए जानकर धर्मोपदेश आदिको सुननेके लिये परिषद वहां आई धर्मोपदेश सुनकर वह परिषद् वापिस अपनेर स्थान पर चली गई 'तेणं कालेणं तेणं समएणं समणस्स भगवओ महावीरस्स जेट्ठे अंतेवासी, इंदभूईनामं अणगारे गोयमे गोत्तेणं' उस काल और उस समयमें श्रमण भगवानके प्रधान दीक्षापर्यायकी अपेक्षा ज्येष्ठ अन्तेवासी शिष्य इन्द्रभूति अनगार जो कि गौतम गोत्रके थे, 'एव जहा बिइयसए नियंठुदेसए जाव भिक्खायरियाए अडमाणे' जैसा द्वितीयशतकमें पांचवें निर्ग्रन्थ उद्देशकमें कहा गया है यावत् भिक्षाचर्यामें परिभ्रमण करते हुए, तथा 'अहापज्जत्तं भत्त-पाणं पडिग्गाहित्ता रायगिहाओ णगराओ' उस भिक्षाचर्यामें जो उन्हें अरस, विरस आदिरूप आहार मिला उसे लेकर, वे राजगृह

સમીપમા આવેલા ગુણશિલક ચૈત્યમા પધાર્યા 'जाव परिसया पडिगया' ભગવાનના આગમનના શુભ સમાચાર જાણીને લોકો ધર્મોપદેશ સાભળવા માટે આવ્યા, અને ધર્મોપદેશ સાભળીને લોકો પોતપોતાને સ્થાને પાછા ફર્યા 'तेण कालेणं तेणं समएणं समणस्स भगवओ महावीरस्स जेट्ठे अंतेवासी, इंदभूई नाम अणगारे गोयमे गोत्तेणं' તે કાળે અને તે સમયે શ્રમણ ભગવાન મહાવીરના પ્રધાન શિષ્ય (દીક્ષા પર્યાયથી અપેક્ષાએ જ્યેષ્ઠ શિષ્ય ઈન્દ્રભૂતિ અણગાર હતા. તેઓ ગૌતમ ગોત્રના હતા 'एव जहा विइयसए नियंठुदेसए जाव भिक्खायरियाए अडमाणे' અહીં બીજા શતકના પાંચમા નિર્ગ્રંથ ઉદ્દેશકનુ કથન ગ્રહણ કરવુ તે ઇન્દ્રભૂતિ [ગૌતમ] અણગારને ભિક્ષાચર્યા માટે પરિભ્રમણ કરતા કરતા, 'अहा पज्जत्तं भत्तपाणं पडिगाहित्ता रायगिहाओ णयराओ' જે અરસ, વિરસ આદિરૂપ આહાર પ્રાપ્ત થયો તે

असंभंतं जाव रीय सोहेमाणे, सोहेमाणे' यथापर्याप्तम् यल्लब्धमरसविरसादिकं भक्त-पान प्रतिगृह्य=आदाय राजगृहात् नगरात् यावत्-अत्वरितम्=त्वरावर्जितम्, अचपलं चापल्यरहितम्, असंभ्रान्तं संभ्रान्तिवर्जितम् यावत्-ईर्याम् ईर्यासमितिम् शोधयन्, शोधयन्, 'तेसिं अन्नउत्थियाणं अदूरसामंतेणं वीइवयइ' तेषाम् अन्ययूथिकानाम्=अन्यतीर्थिकानाम् अदूरसामन्तेन पार्श्वभागेन व्यतिव्रजति=गच्छति, 'तए णं ते अन्नउत्थिया भगवं गोयमं अदूरसामंतेणं वीइवयमाणं पासंति' ततः खलु ते अन्ययूथिकाः अन्यतीर्थिकाः भगवन्तं गौतमम् अदूरसामन्तेन=पार्श्वभागेन व्यतिव्रजन्तं पश्यति, 'पासेत्ता अन्नमन्न सद्दावेंति' दृष्ट्वा अन्योन्यं=परस्परं शब्दयन्ति, 'अन्नमन्न सद्दावित्ता, एवं वयासी-' अन्योन्य शब्दयित्वा एवम्=वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादिषुः- 'एवं खलु देवाणुप्पिया !' एवं खलु भो देवानुप्रियाः ! 'अम्हं इमा कहा अविप्पगडा' अस्माकम् इय कथा अस्तिकायवक्तव्यतारूपा अविप्रकटा न

नगरसे 'जाव अतुरिय अचवलं असंभंतं' यावत् त्वरावर्जित होकर, चपलतारहित होकर, संभ्रान्तिसे रहित होकर, ईर्यासमितिका शोधन करते हुए 'तेसिं अन्नउत्थियाणं अदूरसामंतेणं वीइवयइ' उन अन्ययूथिकोंके पास से होकर निकले। 'तएणं ते अन्नउत्थिया भगवं गोयमं अदूरसामंतेणं वीइवयमाणं पासंति' उन अन्ययूथिकोंने भगवान् गौतमको अपने पास से जाते हुए ज्योंही देखा, तो 'पासित्ता' देखकर, 'अन्नमन्नं सद्दावेंति' उन्होंने आपसमें एक दूसरेको संबोधित करके बुलाया 'अन्नमन्नं सद्दावित्ता एवं वयासी' बुलाकर फिर उन्होंने आपसमें ऐसा विचार किया कि 'एवं खलु देवाणुप्पिया !' हे देवानुप्रियों, 'अम्हं इमा कहा अविप्पकडा' श्रमण ज्ञात पुत्र

લઇને, તેઓ રાજગૃહ નગરમાંથી 'जाव अतुरिय, अचवल, असंभंतं' ત્વરારહિત, ચપલતારહિત અને સંભ્રાંતિથી રહિત ગતિપૂર્વક, ઈર્યાસમિતિનું શોધન કરતા કરતા - માર્ગ ઉપર દૃષ્ટિ નાખતા થકા 'तेसिं अन्नउत्थियाणं अदूरसामंतेणं वीइवयइ' તે અન્ય યૂથિકોની પાસે થઈને નીકળ્યા. 'तएण ते अन्नउत्थिया भगव गोयमं अदूरसामंतेणं वीइवयमाणं पासति' તે અન્ય યૂથિકોએ ભગવાન ગૌતમને તેમની પાસેથી પસાર થતાં જોયા. 'पासित्ता' તેમને જોઇને 'अन्नमन्न सद्दावेंति' તેમણે એક બીજાને સંબોધન કરીને બોલાવ્યા, 'अन्नमन्नं सद्दावित्ता एवं वयासी' અને તેમણે અરસપરસમાં આ પ્રમાણે વિચાર કર્યો- 'एवं खलु देवाणुप्पिया !' હે દેવાનુપ્રિયો ! 'अम्हं इमा कहा अविप्पकडा' શ્રમણ જ્ઞાતપુત્ર મહાવીર દ્વારા

विशेषेण प्रकटा प्रतीता अविप्रकटा वर्तते 'अय च णं गोयमे अम्ह अदूरसामंतेणं वीइवयइ' अयं च खलु गौतमः इन्द्रभूतिरनगारः अस्माकम् अदूरसामन्तेन पार्श्वभागेन व्यतिव्रजति, 'तं सेयं खलु देवाणुप्पिया! अम्ह गोयमं एयमट्ठं पुच्छिए त्ति कट्टु अन्नमन्नस्स अंतिए एयमट्ठं पडिसुणंति' भो देवानुप्रियाः! तत् श्रेयः=योग्यं खलु अस्माकम् गौतमम् एतमर्थं प्रष्टुमिति कृत्वा=विचार्य अन्योन्यस्य अन्तिके एतमर्थं=वर्णितं विषय प्रतिशृण्वन्ति–स्वीकुर्वन्ति 'एयमट्ठं पडिसुणित्ता जेणेव भगवं गोयमे तेणेव उवागच्छंति' एवमर्थं प्रतिश्रुत्य स्वीकृत्य यत्रैव भगवान् गौतमः इन्द्रभूतिः आसीत् तत्रैव उपागच्छन्ति, 'तेणेव उवागच्छित्ता भगवं गोयमं एवं वयासी–' तत्रैव उपागत्य भगवन्तं गौतमम् एवं=वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादिषुः–'एवं खलु

महावीर द्वारा कही गई यह अस्तिकायकी वक्तव्यता हमलोगोंको विशेषरूपसे प्रतीत नहीं है इसलिये 'अयंच णं गोयमे अम्हं अदूरसामतेणं वीइवयइ' देखो ये गौतम हमलोगोंके पाससे होकर निकले हैं 'तं सेयं खलु देवाणुप्पिया! अम्हं गोयमं एयमट्ठं पुच्छित्तए त्तिकट्टु अन्नमन्नस्स अंतिए एयमट्ठं पडिसुणेंति' सो हमलोगोंको हे देवानुप्रियो! यह योग्य है कि हमलोग उनसे इस बातको पूछें ऐसा कहकर उन सबने आपसमें इस उनसे पूछनेकी बातको स्वीकार कर लिया 'एयमट्ठं पडिसुणित्ता जेणेव भगवं गोयमे तेणेव उवागच्छंति' इस बातको स्वीकार करके वे सबके सब जहां पर भगवान् गौतम थे उस स्थान पर आये। 'तेणेव उवागच्छित्ता भगवं गोयमं एवं वयासी' वहां पर आकरके उन्होंने भगवान् गौतमसे ऐसा कहा

અસ્તિકાયના વિષયમાં જે પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે, તેની આપણને વિશેષરૂપે પ્રતીતિ થઈ નથી 'अयं च ण गोयमे अम्ह अदूरसामंते णं वीइवयइ' અત્યારે આ ગૌતમ આપણી પાસેથી પસાર થઈ રહ્યા છે 'त सेयं खलु देवाणुप्पिया! अम्ह गोयमं एयमट्ठे पुच्छित्तए त्ति कट्टु अन्नमन्नस्स अंतिए एयमट्ठ पडिसुणेंति' તો આપણને આ સુંદર તક પ્રાપ્ત થઈ છે આ ગૌતમને જ આ વિષયમાં આપણે પૂછવું જોઈએ આ પ્રમાણે આપસમાં વાતચીત કરીને તેમણે ગૌતમ સ્વામીને અસ્તિકાયો વિષે પ્રશ્ન પૂછવાની વાતનો સ્વીકાર કરી લીધો. 'एयमट्ठ पडिसुणित्ता जेणेव भगव गोयमे तेणेव उवागच्छति' આ પ્રમાણે નિર્ણય કરીને તેઓ બધા જ્યાં ગૌતમ સ્વામી હતા, ત્યાં આવ્યા 'तेणेव उवागच्छित्ता भगवं गोयमं एव वयासी' ત્યાં આવીને તેમણે ભગવાન ગૌતમને આ પ્રમાણે કહ્યું–

गोयमा ! तव धम्मायरिए, धम्मोवदेसए समणे णायपुत्ते पच अत्थिकाए पण्णवेइ' हे गौतम ! एवं खलु वक्ष्यमाणरीत्या तव धर्माचार्यः धर्मोपदेशकः श्रमणो ज्ञातपुत्रः महावीरः पञ्च अस्तिकायान् प्रज्ञापयति–' त जहा–धम्मत्थिकाय, जाव आगासत्थिकाय' तद्यथा–धर्मास्तिकायम्, यावत्–अधर्मास्तिकाय, जीवास्तिकाय, पुद्गलास्तिकायम् आकाशास्तिकायम्, 'तं चेव जाव रूविकाय अजीवकाय पण्णवेइ' तदेव=पूर्वोक्तवदेव यावत्–चतुरः अस्तिकायान् अजीवकायान्, जीवास्तिकायम् अरूपिकाय जीवकायं, चतुरः अस्तिकायान् अरूपिकायान, एकं पुद्गलास्तिकाय रूपिकायम् अजीवकायं प्रज्ञापयति, 'से कहमेय गोयमा ! एवं ?' तत् अथ हे गौतम ! कथमेतत् एवं ?

'एवं खलु गोयमा ! तव धम्मायरिए धम्मोवदेसए समणे णायपुत्ते पंच अत्थिकाए पण्णवेइ' हे गौतम ! आपके धर्माचार्य धर्मोपदेशक श्रमण ज्ञातपुत्र महावीरने पांच अस्तिकायोंकी प्ररूपणा की है 'तंजहा' जो इस प्रकारसे है 'धम्मत्थिकायं जाव आगासत्थिकायं धर्मास्तिकाय यावत् अधर्मास्तिकाय, जीवास्तिकाय, पुद्गलास्तिकाय, आकाशास्तिकाय 'तं चेव जाव रूविकायं अजीवकायं' सो यह सबकथन पूर्वोक्तरूपसे ही यहां लगा लेना चाहिये अर्थात् चार अस्तिकाय अजीवकाय हैं, एक जीवास्तिकाय अरूपिकाय जीवकाय हैं तथा चार अस्तिकाय अरूपिकाय हैं, एक रूपीकाय पुद्गलास्तिकाय अजीवकाय हैं यहांतकका कथन यहां पर प्रकट करलेना चाहिये । क्योंकि ऐसा ही कथन श्रमण ज्ञातपुत्रने किया है । 'से कहमेयं गोयमा ! एवं'

'एव खलु गोयमा ! तव धम्मायरिए धम्मोवदेसए समणे णायपुत्ते पच अत्थिकाए पण्णवेइ' હે ગૌતમ ! તમારા ધર્મગુરુ, ધર્મોપદેશક, શ્રમણ જ્ઞાતપુત્ર મહાવીરે પાંચ અસ્તિકાયોની પ્રરૂપણા કરી છે. 'त जहा' તે પાંચ અસ્તિકાયો આ પ્રમાણે છે–

'धम्मत्थिकाय जाव आगासत्थिकाय' ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, જીવાસ્તિ કાય, પુદ્ગલાસ્તિકાય અને આકાશાસ્તિકાય. 'त चेव जाव रूविकाय अजीवकाय' અહીં પૂર્વોકત સમસ્ત કથન ગ્રહણ કરવુ જોઇએ એટલે કે 'ચાર અસ્તિકાય અજીવકાય છે, એક જીવાસ્તિકાય અરૂપીકાય જીવકાય છે, તથા ચાર અસ્તિકાય અરૂપીકાય છે અને એક રૂપીકાય પુદ્ગલાસ્તિકાય અજીવકાયછે' અહીં સુધીનુ પૂર્વોકત કથન અહીં પ્રકટ થવું જોઇએ, કારણ કે એવું જ પ્રતિપાદન શ્રમણ જ્ઞાતપુત્ર મહાવીર દ્વારા કરવામાં આવ્યુ છે. 'कहमेय गोयमा ! एव' તો હે ગૌતમ ! શું તેમનુ તે કથન યથાર્થ જ છે?

किमेव भवितुमर्हति ! 'तए णं से भगवं गोयमे ते अन्नउत्थिए एवं वयासी' ततः खलु स भगवान गौतमः तान् अन्ययूथिकान्=अन्यतीर्थिकान् एवं=वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादीत्-'णो खलु वयं देवाणुप्पिया ! अत्थिभावं नत्थि त्ति वयामो' भो देवानुप्रियाः ! नो खलु वयम् अस्तिभावं विद्यमानं वस्तु नास्तीति वदामः, नो वा 'नत्थिभावं अत्थि त्ति वयामो' नास्तिभावम् अविद्यमानम् अस्तीति वदामः, 'अम्हेणं देवाणुप्पिया ! सव्वं अत्थिभावं अत्थि त्ति वयामो,' भो देवानुप्रिया ! ! वयं खलु सर्वम् अस्तिभावं=विद्यमानं वस्तु अस्तीति वदामः 'सव्वं नत्थिभावं नत्थि-त्ति वयामो' सर्वं नास्तिभावम्= अविद्यमानस्वरूपम् नास्तीति वदामः, 'तं चेयसा तुब्भे देवाणुप्पिया !

हे गौतम ! उनका ऐसा कथन क्या ऐसा ही है ? 'तएणं से भगवं गोयमे ते अन्नउत्थिए, एवं वयासी' इस प्रकार उन अन्ययूथिकोंके मुखसे सुनकर उन भगवान गौतमने उन अन्ययूथिकोंसे ऐसा कहा 'णो खलु वय देवाणुप्पिया ! अत्थिभावं नत्थित्ति वयामो' हे देवानुप्रियो ! हम अस्तिभावको 'नास्ति' इस रूपसे नहीं कहते हैं, अर्थात् जो वस्तु विद्यमान है उसे हम नास्तिरूपमें प्रतिपादन नहीं करते हैं 'नत्थिभावं अत्थित्ति वयामो' और जो वस्तु नास्तिरूप है उसे हम अस्तिरूपसे प्रतिपादित नहीं करते हैं। 'अम्हे णं देवाणुप्पिया ! सव्वं अत्थिभावं अत्थित्तिवयामो' भो देवानुप्रियो ! हम समस्त विद्यमान वस्तुको अस्तिरूपसे कहते हैं 'सव्वं नत्थिभावं नत्थित्तिवयामो समस्त नास्ति स्वरूपको 'नास्ति' ऐसा कहते हैं। 'तं चेयसा तुब्भे

'तएण से भगवं गोयमे ते अन्नउत्थिए, एवं वयासी' જ્યારે તે અન્યયૂથિકોએ ગૌતમ સ્વામીને આ પ્રકારનો પ્રશ્ન પૂછયો, ત્યારે તેમણે તેમને આ પ્રમાણે જવાબ આપ્યો- 'णो खलु वयं देवाणुप्पिया ! अत्थिभाव नत्थित्ति वयामो' હે દેવાનુપ્રિયો ! અમે અસ્તિભાવને નાસ્તિભાવરૂપે કહેતા નથી- એટલે કે જે વસ્તુ વિદ્યમાન છે, તેને અમે અવિદ્યમાનરૂપે પ્રતિપાદિત કરતા નથી नत्थिभाव अत्थित्ति वयामो' અને જે વસ્તુ અવિદ્યમાન છે તેને અમે વિદ્યમાનરૂપે પ્રતિપાદિત કરતા નથી. 'अम्हे णं देवाणुप्पिया ! अत्थिभाव अत्थित्ति वयामो सव्वं नत्थिभावं नत्थित्ति वयामो' હે દેવાનુપ્રિયો ! અમે સમસ્ત વિદ્યમાન વસ્તુઓને અસ્તિ (વિદ્યમાન) રૂપે પ્રતિપાદિત કરીએ છીએ, અને સમસ્ત અવિદ્યમાન વસ્તુઓને 'નાસ્તિ' રૂપે પ્રતિપાદિત કરીએ છીએ 'त चेयसा तुब्भे देवाणुप्पिया ! एयमट्ठं सयमेव

एयमट्ठं सयमेव पच्चुवेक्खह-त्ति कट्टु ते अन्नउत्थिए एवं वयासी-एवं एवं' भो देवानुप्रियाः! तं चेतसा=मनसा वेदेन-ज्ञानेन यूयम् एतम्=अमुम् अस्तिकाय-स्वरूपम् अर्थम् स्वयमेव प्रत्युत्प्रेक्षध्वं=पर्यालोचयत इति कृत्वा=इत्युक्त्वा स गौतमः तान् अन्ययूथिकान् एवम् अवादीत्-एवम्, यद् अस्तिकायस्वरूपं साङ्गोपाङ्ग भगवता महावीरेण ज्ञातपुत्रेण प्रतिपादितम् तत् एवमेवं=सत्य-मेवेति यूयं जानीते ति भावः। तदनन्तरम् 'जेणेव गुणसिलए चेइए, जेणेव समणे भगवं महावीरे, एवं जहा नियंठुद्देसए जाव भत्तपाणं पडिदंसेइ' यत्रैव गुणशिलकं चैत्यं यत्रैव श्रमणो भगवान् महावीर आसीत्, एवं यथा निर्ग्रन्थो-देशके द्वितीयशतकस्य पञ्चमोद्देशके प्रतिपादितं तथा अत्रापि यावत्-भक्त-पानं प्रतिदर्शयति 'भत्त-पाणं पडिदंसेत्ता समणं भगवं महावीरं वंदइ, नमसइ, वंदित्ता, नमंसित्ता नच्चासन्ने जाव पज्जुवासइ' भक्त-पानं प्रतिदर्श्य

देवाणुप्पिया ! एयमट्ठं सयमेव पच्चुवेक्खह त्तिकट्टु ते अन्नउत्थिए एवं वयासी' इसलिए हे देवानुप्रियो ! तुम इस अस्तिकायरूप अर्थ को अपने आप मनसे विचारो, इस प्रकार कहकर उन गौतमने उन अन्ययूथिकोंसे ऐसा कहा कि जो अस्तिकायका स्वरूप साङ्गोपाङ्ग भगवान् महावीर ज्ञातपुत्रने प्रतिपादित किया है वह 'एवमेव' सत्य ही है ऐसा आप लोग मानें। इसके बाद 'जेणेव गुणसिलए चेइए, जेणेव समणे भगवं महावीरे एवं जहा नियंठुद्देसए जाव भत्तपाणं पडिदंसेइ' जहां पर गुणशिलक चैत्य था और जहां पर श्रमण भगवान् महावीर थे, जैसा कि निर्ग्रन्थोद्देशकमें द्वितीय शतकके पञ्चम उद्देशकमें कहा गया है उसी तरहसे यहां पर भी यावत् उन

पच्चुवेक्खह त्ति कट्टु ते अन्नउत्थिए एवं वयासी' તો હે દેવાનુપ્રિયો! તમે જાતે જ આ અસ્તિકાયરૂપ અર્થનો મનમા સારી રીતે વિચાર કરો. એ રીતે વિચાર કરવાથી આપને તે વાત બરાબર સમજાશે આ પ્રમાણે કહીને ગૌતમ સ્વામીએ તેમને એવી ખાતરી આપી કે જ્ઞાતપુત્ર મહાવીરે અસ્તિકાયના સ્વરૂપનુ જે પ્રતિપાદન કર્યું છે, તે 'एवामेव' સત્ય અને યથાર્થ જ છે.

ત્યાર બાદ 'जेणेव गुणसिलए चेइए, जेणेव समणे भगवं महावीरे- एवं जहा नियंठुद्देसए जाव भत्तपाणं पडिदंसेइ' જ્યા ગુણશિલક ચૈત્ય હતું, જ્યા શ્રમણ ભગવાન મહાવીર વિરાજમાન હતા, ત્યા તેઓ આવ્યા. નિર્ગ્રંથ ઉદ્દેશકમા (બીજા શતકના પાંચમા ઉદ્દેશકમાં) કહ્યા પ્રમાણેનુ કથન અહીં પણ ગ્રહણ કરવું.

श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते, नमस्यति, वन्दित्वा, नमस्यित्वा नात्यासन्ने नातिदूरे योग्यस्थाने यावत्-शुश्रूषमाणः नमस्यन् अभिमुखं विनयेन प्राञ्जलिपुटः पर्युपास्ते ॥सू. १॥

कालोदायिप्रबोधवक्तव्यता ।

कालोदायिनः प्रबोधप्रव्रज्यादिप्राप्तिं निरूपयितुमाह-'तेणं कालेणं' इत्यादि ।

सूलम्-'तेणं कालेणं तेणं समएणं समणे भगवं महावीरे महाकहापडिवन्ने यावि होत्था, कालोदाई य तं देसं हव्वं आगए, 'कालोदाइ' त्ति समणे भगवं महावीरे कालोदाइं एवं वयासी-से णूणं तुम्हाणं कालोदाई ! अन्नया कयाइ एगयओ, समुवागयाणं, संनिविट्ठाणं तहेव जाव से कहमेयं मन्ने एवं ? से णूणं कालोदाई ! अट्ठे समट्ठे ? हंता अत्थि । तं सच्चे णं एसमट्ठे कालोदाई ! अहं पंचअत्थिकाए पन्नवेमि, तं

गौतमने भक्तपान प्रभुको दिखलाया 'भत्तपाणं पडिदंसेत्ता समणं भगवं महावीरे वंदइ, नमंसइ वंदित्ता नमंसित्ता नच्चासन्ने जाव पज्जुवासइ' प्रभुको भक्तपान दिखा करके प्रभुकी आज्ञा लेकर आहारपानी किया बादमें फिर उन गौतमने प्रभुको वंदनाकी, नमस्कार किया वन्दना नमस्कार करके फिर वे न अतिपास और न अतिदूर किन्तु अपने योग्य ऐसे स्थान पर उनके समक्ष विनयसे दोनों हाथ जोडकर उनकी उपासना करनेमें लग गये ॥ सू० १ ॥

ગૌતમ સ્વામીએ વહોરી લાવેલા આહારપાણી ભગવાન મહાવીરને બતાવ્યા 'भत्तपाणं पडिदंसेत्ता समणं भगव महावीरं वंदइ, नमंसइ, वंदित्ता नमंसित्ता नच्चासन्ने जाव पज्जुवासइ' આહારપાણી બતાવીને પ્રભુની આજ્ઞા લઈને આહારપાણી કર્યાં ત્યાર બાદ તેમણે ભગવાનને વંદણા કરી અને નમસ્કાર કર્યાં વંદણા નમસ્કાર કરીને તેઓ ભગવાનથી અતિ દૂર પણ નહીં અને અતિ પાસે પણ નહીં એવા સ્થાને, બન્ને હાથ જોડીને વિનયપૂર્વક બેસી ગયા અને તેમની સેવા – ઉપાસના કરવા લાગી ગયા. ॥સૂ. ૧॥

जहा धम्मत्थिकायं, जाव पोग्गलत्थिकायं, तत्थणं अहं चत्तारि अत्थिकाए अजीवत्थिकाए अजीवतया पन्नवेमि, तहेव जाव एगं च णं अहं पोग्गलत्थिकायं रूविकायं पन्नवेमि। तए णं से कालोदाई समणं भगवं महावीरं एवं वयासी–एयंसि णं भंते! धम्मत्थिकायंसि, अधम्मत्थिकायंसि, आगासत्थिकायंसि अरूविकायंसि, अजीवकायंसि चक्किया केई आसइत्तए वा, सइत्तए वा, चिट्ठित्तए वा, निसीइत्तए वा, तुयट्टित्तए वा ?' णो इणट्ठे समट्ठे, कालोदाई ! एगंसि णं पोग्गलत्थिकायंसि रूविकायंसि, अजीवकायंसि, चक्किया केई आसइत्तए वा, सइत्तए वा, जाव तुयट्टित्त ए वा। एयंसि णं भंते! पोग्गलत्थिकायंसि, रूविकायंसि, अजीवकायंसि, जीवाणं पावा कम्मा पावफलविवागसंजुत्ता कज्जंति ? णो इणट्ठे समट्ठे कालोदाई!। एयंसि णं जीवत्थिकायंसि, अरूविकायंसि, जीवाणं पावा कम्मा पावफलविवागसंजुत्ता कज्जंति ? हंता कज्जंति। एत्थ णं से कालोदाई संबुद्धे, समणं भगवं महावीरं वंदइ, नमंसइ, वंदित्ता, नमंसित्ता, एवं वयासी–इच्छामि णं भंते! तुब्भं अंतियं धम्मं निसामेत्तए, एवं जहा खंदए तहेव पव्वइए, तहेव एक्कारसअंगाइं जाव विहरइ ॥सू० २॥

छाया–तस्मिन् काले तस्मिन् समये श्रमणो भगवान् महावीरः महाकथाप्रतिपन्नश्चापि अभवत्, कालोदायी च तं देशं शीघ्रम् आगतः, 'कालो-

दायिन् इति श्रमणो भगवान् महावीरः कालोदायिनम् एवम् अवादीत्-तत् नून युष्माकं कालोदायिन् ! अन्यदा कदाचित् एकतः समुपागतानां, सन्निविष्टानां, तथैव यावत्-तत् कथमेतत् मन्ये एवम् ? तत् नूनं कालोदायिन् ! अर्थः समर्थः ? हन्त, अस्ति, तत् सत्यः खलु अयमर्थः, कालोदायिन् ! अहं

कालोदायिप्रबोधवक्तव्यता-

'तेणं कालेणं तेणं समएणं' इत्यादि ।

सूत्रार्थ-(तेणं कालेणं तेणं समएणं) उस काल और उस समयमें श्रमण भगवान् महावीर (महाकहापडिवन्ने यावि होत्था) महाकथाप्रतिपन्न थे अनेक मनुष्योंको धर्मोपदेश देनेमें प्रवृत्त थे (कालोदाई य तं देसं हव्वं आगए) इतनेमें कालोदायी वहांपर शीघ्र आ गये (कालोदाई त्ति समणे भगवं महावीरे कालोदाइं एवं वयासी) हे कालोदायिन । इस प्रकारसे श्रमण भगवान् महावीरने संबोधित करके पुनः उस कालोदायीसे ऐसा कहा (से णूणं तुम्हाणं कालोदाई ! अन्नया कयाइं एगयओ समुवागयाणं संनिविट्ठाणं तहेव जाव से कहमेयं मन्ने एवं) हे कालोदायिन् किसी एक दिन जब तुम लोग किसी दूसरे स्थानसे आकर समुदाय रूपमें एक स्थान पर बैठे हुए थे, तब पूर्वमें कहे अनुसार पंचास्तिकायके विषयमें विचार ऐसा हुआ था न, कि यावत् यह बात इस तरहसे कैसे मानी जावे ? (से णूणं कालोदाई!

કાલોદાયિપ્રબોધ વક્તવ્યતા-

'तेणं कालेणं तेणं समए णं' ઇત્યાદિ-

સૂત્રાર્થ-(तेणं कालेणं तेणं समए णं) તે કાળે અને તે સમયે શ્રમણ ભગવાન મહાવીર (महाकहापडिवन्ने यावि होत्था) મહા કથા પ્રતિપન્ન હતા-અનેક લોકોને ધર્મોપદેશ દેવામાં પ્રવૃત્ત હતા (कालोदाई य तं देसं हव्वं आगए) એવામાં કાલોદાયી ત્યાં શીઘ્ર ઉપસ્થિત થયો (कालोदाई त्ति समणे भगवं महावीरे कालोदाइं एवं वयासी) 'હે કાલોદાયી!' આ પ્રમાણે સંબોધન કરીને શ્રમણ ભગવાન મહાવીરે તેને આ પ્રમાણે કહ્યુ- (से णूणं तुम्हाणं कालोदाई ! अन्नया कयाइं एगयओ समुवागयाणं संनिविट्ठाणं तहेव जाव से कहमेयं मन्ने एवं) હે કાલોદાયી! એક દિવસ જ્યારે તમે કોઈ બીજે સ્થાનેથી આવીને સમુદાયરૂપે એક સ્થાને ભેગા થયા હતા, ત્યારે તમને પંચાસ્તિકાયને વિષે આ પ્રકારનો વિચાર આવ્યો હતો, કે 'અહી પહેલા સૂત્રમા આપેલ 'તે, વાતને કેવી રીતે માની શકાય', ત્યાં

पञ्च अस्तिकायान प्रज्ञापयामि, तद्यथा-धर्मास्तिकायम्, यावत्-पुद्गलास्ति-कायम्, तत्र खलु अहं चतुरः अस्तिकायान अजीवास्तिकायान् अजीवतया प्रज्ञापयामि, तथैव यावत्-एकं च खलु अहं पुद्गलास्तिकायं रूपिकायम् अजीवकायं प्रज्ञापयामि। ततः खलु स कालोदायी श्रमणं भगवन्तं महावीरम् एवम् अवादीत्-एतस्मिन् खलु भदन्त! धर्मास्तिकाये, अधर्मास्तिकाये,

अट्ठे समट्ठे?) कहो कालोदायिन्! ऐसी ही बात है क्या? (हंता अत्थि) हां भदन्त! ऐसी ही बात है। (तं सच्चे णं एसमट्ठे कालो-दाई) हे कालोदायिन्! यह बात सत्य है कि (अहं पंच अत्थिकायं पन्नवेमि) मैने पांच अस्तिकायोंकी प्ररूपणाकी है। (तंजहा) जो इस प्रकार से है (धम्मत्थिकाय जाव पोग्गलत्थिकायं' धर्मास्तिकाय यावत् पुद्गलास्तिकाय (तत्थ णं अहं चत्तारि अत्थिकाए अजीवत्थिकाए अजीवतया पन्नवेमि तहेव जाव एगं च णं अहं पोग्गलत्थिकायं रूविकायं पन्नवेमि) इनमें चार अस्तिकायरूप अजीवास्तिकायको मैंने अजीवरूप से कहा है तथा पूर्वमें कहे गये अनुसार मैंने एक पुद्गलास्तिकायको रूपिकाय कहा है। (तएणं से कालोदाई समणं भगवं महावीरं एव वयासी) इसके बाद उस कालोदायीने श्रमण भगवान् महावीर से ऐसा कहा पूछा (एयंसि णं भंते धम्मत्थिकायंसि अधम्मत्थिकायंसि, आगासत्थिकायंसि, अरूविकायंसि, अजीवकायंसि,

સુધીનુ સમસ્ત પૂર્વોક્ત કથન ગ્રહણ કરવુ' (से णूणं कालोदाई! अट्ठे समट्ठे?) કહો, કાલોદાયી! મારી આ વાત ખરી છે કે નહી? (हंता, अत्थि) હા, ભદન્ત! આપની વાત ખરી જ છે (तं सच्चेणं एसमट्ठे कालोदाई) હે કાલોદાયી! એ વાત સત્ય છે કે (अहं पंच अत्थिकायं पन्नवेमि) મે પાંચ અસ્તિકાયોની પ્રરૂપણા કરી છે. (तंजहा) તે પાંચ અસ્તિકાયો આ પ્રમાણે છે- (धम्मत्थिकायं जाव पोग्गलत्थिकाय) ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, જીવાસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાય અને પુદ્ગલાસ્તિકાય (तत्थण अहं चत्तारि अत्थिकाए अजीवत्थिकाए अजीवतया पन्नवेमि) તેમના ચાર અસ્તિકાયરૂપ અજીવાસ્તિકાયને મેં અજીવરૂપે કહેલા છે, તથા આગળ કહ્યા પ્રમાણે મેં એક પુદ્ગલકાયને રૂપીકાય કહેલુ છે (तएणं से कालोदायी समणं भगवं महावीरं एव वयासी) ત્યારે તે કાલોદાયીએ શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને આ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછયો-

(एयंसि णं भंते! धम्मत्थिकायंसि, आगासत्थिकायंसि, अरूविकायंसि, अजीवकायंसि, चक्किया केइ आसइत्तए वा, सइत्तए वा, चिट्ठित्तए वा,

आकाशास्तिकाये, अरूपिकाये, अजीवकाये, शक्नुयात् कश्चित् आसितुं वा, शयितुं वा, स्थातुं वा, त्वग्वर्तयितुं वा ? नायमर्थः समर्थः कालोदायिन् ! एकस्मिन् खलु पुद्गलास्तिकाये रूपिकाये अजीवकाये शक्नुयुः केचित् आसितु वा, शयितु वा, यावत् त्वग्वर्तयितु वा । एतस्मिन् खलु भदन्त ! पुद्गलास्तिकाये, रूपिकाये, अजीवकाये जीवानां पापानि कर्माणि खलु पापफलविपाकसंयुक्तानि क्रियन्ते ? नायमर्थः समर्थः कालोदायिन् ! । एतस्मिन्

चक्रियाकेइ आसइत्तए वा सइत्तए वा चिट्ठित्तए वा, निसीइत्तए वा, तुयट्टित्तए वा,) हे भदन्त ! इन अरूपी अजीवकाय धर्मास्तिकायमें अधर्मास्तिकायमें, आकाशास्तिकायमें, कोई प्राणी क्या बैठनेके लिये, सोनेके लिये, ठहरनेके लिये, खडे रहनेके लिये, नीचे बैठनेके लिये करवट बदलनेके लिये समर्थ है क्या ? (णो इणट्ठे समट्ठे कालोदाई) हे कालोदायिन् ! यह अर्थ समर्थ नहीं है । (एयंसि णं पोग्गलत्थिकायंसि रूविकायसि, अजीवकायसि, चक्किया केइ आसइत्तए वा, सइत्तए वा जाव तुयट्टित्तए वा) परन्तु हां, एक जो पुद्गलास्तिकायरूप रूपिकाय है कि जिसे अजीवकाय कहा गया है उसमें बैठनेके लिये सोनेके लिये यावत् करवट बदलनेके लिये कोई भी समर्थ है। (एयसि णं भंते ! पोग्गलत्थिकायसि रूविकायंसि अजीवकायंसि जीवाणं पावा कम्मा पावफलविवागसंजुत्ता कज्जंति) हे भदन्त ! रूपीकाय अजीवकायरूप पुद्गलास्तिकायमें जीव संबंधी पापजनक कर्म जो कि पापफलके विपाकसे संयुक्त रहते हैं होते हैं क्या ? (णो

णिसीइत्तए वा, तुयट्टित्तए वा ?' હે ભદન્ત ! આ અરૂપી અજીવકાય ધર્માસ્તિકાયમાં, અધર્માસ્તિકાયમાં અને આકાશાસ્તિકાયમા શું કોઇ જીવ બેસી શકવાને, સૂઇ શકવાને, રહેવાને, ઊભો રહેવાને, નીચે બેસવાને, કે પડખુ બદલવાને સમર્થ હોય છે ખરો ? (णो इणट्ठे समट्ठे कालोदाई) હે કાલોદાયી ! એવુ સ ભવી શકતુ નથી.

(एयं सि ण पोग्गलत्थिकाय सि रूविकाय सिं, अजीवकाय सि, चक्किया केइ आसइत्तए वा, सइत्तए वा, जाव तुयट्टित्तए वा) પરન્તુ પુદ્ગલાસ્તિકાયરૂપ રૂપીકાય કે જેને અજીવકાય કહેવામાં આવેલુ છે, તેમા કોઇ પણ જીવ બેસવાને, ઉઠવાને, સૂવાને (યાવત્) પડખુ બદલવાને સમર્થ હોય છે (एय सि णं भंते ! पोग्गलत्थिकाय सि रूविकाय सि अजीवकाय सि जीवाणं पावाकम्मा पावफलविवागसजुत्ता कज्जंति) હે ભદન્ત ! રૂપી પુદ્ગલાસ્તિકાય કે જે અજીવકાયરૂપ છે, તેમાં શુ જીવ સ બધી પાપજનક કર્મ કે જે પાપફલના વિપાકથી સંયુક્ત રહે છે,

खलु जीवास्तिकाये अरूपिकाये जीवानां पापानि कर्माणि पापफलविपाक- संयुक्तानि क्रियन्ते ? हन्ता क्रियन्ते । अत्र खलु स कालोदायी संबुद्धः, श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते, नमस्यति, वन्दित्वा, नमस्यित्वा, एवम् अवादीत्- इच्छामि खलु भदन्त ! युष्माकम् अन्तिके धर्मं निशामयितुम्, एवं यथा स्कन्द- कस्तथैव प्रव्रजितः, तथैव एकादश अङ्गानि यावत् विहरति ॥सू. २॥

इणट्ठे समट्ठे कालोदाई) हे कालोदायिन ! यह अर्थ समर्थ नहीं है क्यों कि (एयंसि णं जीवत्थिकायंसि अरूविकायंसि जीवाणं पावा कम्मा पावफलविवागसंजुत्ता कज्जंति) जो अरूपिकायरूप जीवास्तिकाय है उसमें ही जीवसंबंधी पापजनक कर्म जोकि पापफलके विपाकसे संयुक्त रहते हैं होते हैं । (एत्थ णं से कालोदाई संबुद्धे समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी इच्छामि णं भंते ! तुब्भं अंतियं धम्मं निसामेत्तए) यहां पर कालोदायी प्रतिबुद्ध हो गया और फिर उसने श्रमण भगवान् महावीरको, वंदना की, नमस्कार किया वन्दना नमस्कार करके फिर उसने प्रभुसे ऐसा कहा-हे भदन्त ! मै आपके पास धर्म सुनना चाहता हूं । (एवं जहा खंदिए तहा पव्वइए) इस तरह उसने स्कन्दकी तरह प्रव्रज्या अंगीकार करली (तहेव एक्कारसअंगाइं जाव विहरइ) तथा उसी तरहसे उसने ग्यारह अंगोंको पढ लिया ।

તેનો સદ્‌ભાવ હોય છે ખરો ? (णो इणट्ठे समट्ठे कालोदाई !) હે કાલોદાયી ! એવું સંભવી શકતુ નથી, કારણ કે (एयंसि णं जीवत्थिकायंसि जीवा णं पावाकम्मा पावफलविवागसंजुत्ता कज्जंति) જે અરૂપી કાયરૂપ જીવાસ્તિકાય છે, તેમાં જ જીવ સંબંધી પાપજનક કર્મ કે જે પાપફલના વિપાકથી સંયુકત રહે છે, તેનો સદ્‌ભાવ હોય છે. (एत्थणं से कालोदाई संबुद्धे-समणं भगवं महावीरं वंदइ, नमंसइ, वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी-इच्छामि णं भंते ! तुब्भं अंतियं धम्मं निसामेत्तए) આ પ્રમાણેનુ પ્રતિપાદન સાંભળીને કાલોદાયી પ્રતિબુદ્ધ થઇ ગયો. ત્યારબાદ તેણે શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને વંદણા કરી અને નમસ્કાર કર્યાં, વંદણા નમસ્કાર કરીને તેણે પ્રભુને આ પ્રમાણે કહ્યુ - હે ભદન્ત ! હું આપની પાસે ધર્મનું સ્વરૂપ સાંભળવા માગુ છું. (एवं जाव खंदिए तहा पव्वइए) આ પ્રમાણે કહીને તેણે સ્કન્દકની જેમ દીક્ષા અંગીકાર કરી લીધી. (तहेव एक्कारसअंगाइं जाव विहरइ) અને સ્કન્દકની જેમ અગિયાર અંગોનો અભ્યાસ કરી લીધો.

टीका–'तेणं कालेणं तेणं समएणं समणे भगवं महावीरे महाकहा-पडिवन्ने या वि होत्था' तस्मिन् काले, तस्मिन् समये खलु श्रमणो भगवान् महावीरः महाकथाप्रतिपन्नः महाकथा=प्रबन्धरूपेण धर्मकथा तां प्रतिपन्नः=प्राप्तः श्रावकाणां कथाप्रबन्धेन धर्मोपदेशे संलग्नश्चापि अभवत्, एतदवसरे 'कालो-दाई य तं देसं हव्वं आगए' कालोदायी च तं देशं महावीराधिष्ठितं प्रदेशम् शीघ्रमागतः, 'कालोदाइ–त्ति समणे भगवं महावीरे कालोदाइं एवं वयासी–' 'हे कालोदायिन् !' इति संबोध्य श्रमणो भगवान् महावीरः कालोदायिनम् एवं=वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादीत्–' से नूणं तुम्हाणं कालोदाई ! अन्नया कयाइ एगयओ सहियाणं समुवागयाणं, संनिविट्ठाणं, तहेव जाव–' हे कालो-

टीकार्थ–कालोदायी प्रबुद्ध हुआ और उसने प्रव्रज्या धारणकी इस बातको निरूपण करनेके लिये सूत्रकारने 'तेणं कालेणं' इत्यादि सूत्र कहा है । 'तेणं कालेणं तेणं समएणं समणे भगवं महावीरे महाकहापडिवन्ने यावि होत्था' उसकाल और उस समयमें श्रमण भगवान् महावीर प्रबन्धरूपसे धर्मकथा कर रहे थे अर्थात् परिषदको धर्म कथाके प्रबन्ध द्वारा धर्मोपदेश करनेमें लगे हुए थे इसी अवसर पर 'कालोदाईय तं देसं हव्वं आगए' कालोदायी उस स्थान पर महावीर प्रभु विराजे थे उस प्रदेशमें शीघ्र आ गया 'कालोदाइ' त्ति समणे भगवं महावीरे कालोदाइं एव वयासी' हे कालोदायिन् ! ऐसा संबोधन करके उन कालोदायीसे इस प्रकार कहा 'से णूणं तुम्हाणं कालोदाई! अन्नया कयाइ एगयओ सहियाणं समुवागयाणं संनिविट्ठाणं तहेव जाव'

ટીકાર્થ– કાલોદાયી પ્રબુદ્ધ થયો અને તેણે પ્રવ્રજ્યા ધારણ કરી, આ વાતનુ સુત્રકાર આ સૂત્ર દ્વારા નિરૂપણ કરે છે– 'तेणं कालेणं तेण समएणं समणे भगव महावीरे महाकहापडिवन्ने यावि होत्था' તે કાળે અને તે સમયે શ્રમણ ભગવાન મહાવીર શ્રાવકોને કથાના પ્રબન્ધ દ્વારા ધર્મોપદેશ દેવામા પ્રવૃત્ત હતા બરાબર એ જ અવસરે (कालोदाई य त देस हव्वं आगए) કાલોદાયી તે સ્થાને– જ્યા મહાવીર પ્રભુ વિરાજમાન હતા ત્યાં– ઘણી જ ત્વરાથી આવી પહોંચ્યો. 'कालोदाइ' 'હે કાલોદાયી !' 'त्ति समणे भगवं महावीरे कालोदाइं एवं वयासी' એવું સંબોધન કરીને, શ્રમણ ભગવાન મહાવીરે તે કાલોદાયીને આ પ્રમાણે કહ્યું–

'से णूणं तुम्हाण कालोदाई ! अन्नया कयाइं एगयओ सहियाणं समुवागयाणं संनिविट्ठाणं तहेव जाव' હે કાલોદાયી ! તમે 'શૈલોદાયી, શૈવાલોદાયી,

दायिन् ! तत् नूनं=निश्चितं खलु युष्माकं='शैलोदायी, शैवालोदायी, उदयः, नामोदयः, नर्मोदयः, अन्यपालकः, शैलपालकः, शङ्खपालकः, सुहस्ती, गाथापतिः, इत्येतेषां मित्राणाम् अन्यदा = एकदा कदाचित् अद्य एकस्मिन् समये सहितानां – सहस्थितानाम् एकतः=समुपागतानाम् = स्वस्वस्थानेभ्यः समागतानां, सन्निविष्टानाम् = समूहतया स्थितानां तथैव पूर्ववदेव यावत्-संनिषण्णानाम्=सम्यक्तयोपविष्टानाम् 'अयमेयारूवे' इत्यारभ्य 'रूविकायं अजीवकायं पण्णवेइ' इति पर्यन्तः पाठः संग्राह्यः। 'से कहमेयं मन्ने एवं ? तत् कथमेतत् मन्ये एवम् ? कथमेतत् ज्ञातपुत्रप्रतिपादितम् अस्तिकाय स्वरूपम् एवं यथोक्तरूपं मन्ये ? इत्येवं कथयतां युष्माकम्, अयमेतद्रूपो मिथः कथासमुल्लापः यः अस्तिकायविषयको वार्तालापः समुत्पन्नः, 'से णूणं कालोदाई ? अट्ठे समट्ठे ?' हे कालोदायिन् ! स नूनं=निश्चितम् अर्थः अस्तिकाय-

हे कालोदायिन् ! तुम 'शैलोदायी, शैवालोदायी, उदय, नर्मोदय, अन्यपालक, शैलपालक, शङ्खपालक, नामोदय, सुहस्ती, और गाथापति' सब इन मित्रों का जो कि अपने २ स्थानसे आकर एकत्र उपस्थित हुए थे और समूह रूप में आनन्दोल्लास के साथ मिलकर बैठे हुए थे किसी एक समय 'अयमेयारूवे मिहोकहा समुल्लावे समुपज्जित्था' यह इस प्रकार का अस्तिकायविषयक वार्तालाप हुआ था। 'अयमेयारूवे' यहां से लेकर 'विकायं अजीवकायं पण्णवेइ' यहां तक का पाठ यहां पर ग्रहण करना चाहिये। 'से कहमेयं मन्ने एवं' अतः ज्ञातपुत्र प्रतिपादित अस्तिकाय का स्वरूप ऐसा कैसे माने इस प्रकार कहने वाले आप लोगों का यह इसरूप अस्तिकायविषयक वार्तालाप हुआ था। 'से णूणं कालोदाई ? अट्ठे

ઉદય, નામોદય, નર્મોદય, અન્યપાલક, શૈલપાલક, શંખપાલક, સુહસ્તી અને ગાથાપતિ' વગેરે મિત્રો, એક દિવસ જ્યારે પોતપોતાને સ્થાનેથી આવીને સમૂહરૂપે એકત્ર થઇને આનંદોલ્લાસ પૂર્વક બેસીને વાતચીત કરતા હતા, ત્યારે 'अयमेयारूवे मिहो कहा समुल्लावे समुपज्जित्था' તમારી વચ્ચે અસ્તિકાયના વિષયમાં આ પ્રકારનો વાર્તાલાપ થયો હતો 'अयमेयारूवे' થી શરૂ કરીને 'विकायं अजीवकायं पण्णवेइ' અહીં સુધીનો પાઠ આ વાર્તાલાપનું કથન કરવા માટે ગ્રહણ કરવો તમે એવું કહેલું કે 'से कहमेयं मन्ने एवं' જ્ઞાતપુત્ર મહાવીર દ્વારા પ્રતિપાદિત અસ્તિકાયનું એવું સ્વરૂપ કેવી રીતે માની શકાય ?' આપ લોકોની વચ્ચે અસ્તિકાયના વિષયમાં આ પ્રકારનો વાર્તાલાપ થયો હતો. 'से णूणं कालोदाई ! अट्ठे समट्ठे ?' હે કાલોદાયી !

स्वरूपविषयः समर्थः? सत्यरूपो वर्तते नु? इति कालोदायिनं प्रति भगवतः कथनम्। कालोदायी प्राह-'हंता, अत्थि' हे भदन्त! हन्त सत्यम् अस्ति. भवत्प्रतिपादितास्तिकायस्वरूपविषयकः अस्माकं मिथः कथासमुल्लापः संजातः। भगवानाह-'तं सच्चे णं एसमट्ठे कालोदाई!' हे कालोदायिन्! तत् सत्यो यथार्थः खलु अयमर्थः, 'अहं पंच अत्थिकायं पन्नवेमि' अहं पञ्च अस्तिकायान प्रज्ञापयामि 'तं जहा-धम्मत्थिकायं, जाव-पोग्गलत्थिकायं' तद्यथा-धर्मास्तिकायम्, यावत्-अधर्मास्तिकायम्, जीवास्तिकायम्, आकाशास्तिकायम्, पुद्गलास्तिकायम्, 'तत्थ णं अहं चत्तारि अत्थिकाए अजीवत्थिकाए

समट्ठे' कहो कालोदायिन! यह अर्थ-मेरे द्वारा प्रतिपादित अस्तिकाय स्वरूप विषयक आप सब का वार्तालाप समर्थ है न? अर्थात् आप लोगों का ऐसा वार्तालाप अस्तिकाय के विषय में हुआ था ऐसा जो मैं कह रहा हूं वह सत्य कह रहा हूं न? ऐसा जब भगवान् कालोदायी से कहा-तब उस कालोदायीने प्रभु से कहा-'हंता अत्थि' हां, भदन्त! जैसा आप कह रहे हैं वैसा ही वार्तालाप हम लोगों का आप के द्वारा प्रतिपादित अस्तिकाय के स्वरूप के विषय में परस्पर में उस समय हुआ था। तब भगवान् ने कहा-'तं सच्चेणं एसमट्ठे कालोदाई!' हे कालोदायिन्! अस्तिकाय का स्वरूप जैसा मैंने कहा है वह सत्य है- इसमें संदेह करने के लिये कुछ कारण नहीं है- मैंने 'पंच अत्थिकायं पन्नवेमि' पांच अस्तिकाय कहे हैं। वे पांच अस्तिकाय इस प्रकार से हैं-'धम्मत्थिकाय जाव पोग्गलत्थिकाय' धर्मास्तिकाय यावत् पुद्गलास्तिकाय, यहां यावत शब्द से 'अधर्मास्तिकाय, जीवास्तिकाय, आकाशास्तिकाय' इन तीन अस्तिकायों का

આપ લોકોની વચ્ચે આ પ્રકારનો વાર્તાલાપ થયો હતો તે વાત ખરી છે કે નહીં? ત્યારે કાલોદાયીએ કહ્યુ- 'हंता, अत्थि' હા, ભદન્ત! આપ કહો છો તેવો વાર્તાલાપ અમારી વચ્ચે અસ્તિકાયના સ્વરૂપને વિષે થયો હતો ખરો.

ત્યારે મહાવીર પ્રભુએ કહ્યુ- 'तं सच्चेणं एसमट्ठे कालोदाई' હે કાલોદાયી! અસ્તિકાયના સ્વરૂપનું મેં જે પ્રતિપાદન કર્યું છે તે સત્ય જ છે. તેમાં સંદેહનો જરી પણ અવકાશ જ નથી મેં અસ્તિકાયોનુ આ પ્રમાણે પ્રતિપાદન કર્યું છે- 'पंच अत्थिकाय पन्नवेमि-तंजहा' મેં નીચે પ્રમાણે પાંચ અસ્તિકાય કહ્યા છે- 'धम्मत्थिकाय जाव पोग्गलत्थिकाय' (૧) ધર્માસ્તિકાય, (૨) અધર્માસ્તિકાય, (3) જીવાસ્તિકાય, (૪) આકાશાસ્તિકાય અને (૫) પુદ્દગલાસ્તિકાય

अजीवतया पन्नवेमि' तत्र खलु पञ्चास्तिकायेषु मध्ये अहं चतुरः अस्तिकायान् अजीवकायान्=अजीवतया प्रज्ञापयामि 'तहेव जाव एगं च णं अहं पोग्गलत्थिकायं रूविकायं अजीवकायं पन्नवेमि' तथैव यावत्, यावत्पदेन तद्यथा-धर्मास्तिकायम्, अधर्मास्तिकायम्, आकाशास्तिकायम्, पुद्गलास्तिकायम्, एकं च खलु जीवास्तिकायम् अरूपिकायम्, प्रज्ञापयामि, तत्र खलु चतुरः अस्तिकायान् अरूपिकायान् प्रज्ञापयामीति। एकं च खलु अहं पुद्गलास्तिकायं रूपिकायम् अजीवकायं प्रज्ञापयामि। 'तए णं से कालोदाई समणं भगवं महावीरं एवं

ग्रहण हुआ है। 'तत्थ णं अहं चत्तारि अत्थिकाए अजीवकाए अजीवतया पन्नवेमि' इनमें जो धर्मास्तिकाय, अधर्मास्तिकाय, आकाशास्तिकाय एवं पुद्गलास्तिकाय ये चार अस्तिकाय हैं, ये अजीवकाय हैं और इन्हें हमने अजीवरूप से प्रतिपादित किया है। तात्पर्य कहने का यह है कि अस्तिकाय पांच कहे गये हैं- सो इनमें से 'अजीवकाया धर्माधर्माकाशपुद्गलाः' धर्मास्तिकाय-आदि चार अस्तिकाय अजीवकायरूप हैं। अतः ये अजीवरूप से प्रतिपादित हुए हैं। 'तहेव जाव एगंच णं अहं पोग्गलत्थिकायं रूविकायं पन्नवेमि' तथा जो पुद्गलास्तिकाय है वह अजीवकाय होते हुए भी रूपिकायरूप है-शेष तीन अस्तिकाय रूपिकायरूप नहीं हैं अरूपिकायरूप हैं। इसी तरह से जीव भी अरूपिकायरूप हैं। क्योंकि मूलतः इन सब अरूपिकायों में रूपादि पुद्गल के गुण नहीं पाये जाते हैं। 'तए णं से कालोदाई समणं भगवं महावीरं एवं वयासी' इसके बाद उस

'तत्थणं अहं चत्तारि अत्थिकाए अजीवकाए अजीवतया पन्नवेमि' તેમાંના ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાય અને પુદ્ગલાસ્તિકાય, એ ચાર અસ્તિકાયો અજીવકાય છે, તેથી તેમનું મે અજીવરૂપે પ્રતિપાદન કર્યું છે કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે અસ્તિકાય પાંચ કહ્યા છે. તેમાંથી 'अजीवकाया धर्माधर्माकाशपुद्गलाः' ધર્માસ્તિકાય આદિ ચાર અસ્તિકાય અજીવકાયરૂપ છે, તેથી તેમનુ અજીવરૂપે પ્રતિપાદન કરાયુ છે 'तहेव जाव एगं च णं अहं पोग्गलत्थिकायं रूविकायं पन्नवेमि' તથા જે પુદ્ગલાસ્તિકાય છે તે અજીવકાય હોવા છતા પણ રૂપીકાયરૂપ છે, બાકીના ત્રણ અસ્તિકાય રૂપીકાયરૂપ નથી- પણ અરૂપીકાયરૂપ છે. એ જ પ્રમાણે જીવ પણ અરૂપીકાયરૂપ છે કારણ કે મૂળતઃ આ બધા અરૂપીકાયોમાં રૂપાદિ પુદ્ગલના ગુણ રહેલા હોતા નથી 'तएणं से कालोदाई समणं भगवं महावीरं एवं वयासी-' ત્યારબાદ કાલોદાયીએ શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને આ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછ્યો-

वयासी' ततः खलु स कालोदायी श्रमणं भगवन्तं महावीरम् एवम् अवादीत्- 'एयंसिणं भंते ! धम्मत्थिकायंसि, अधम्मत्थिकायंसि, आगासत्थिकायंसि, अरूविकायंसि अजीवकायंसि' हे भदन्त ! एतस्मिन् खलु धर्मास्तिकाये, अधर्मास्तिकाये. आकाशास्तिकाये, अरूपिकाये अजीवकाये 'चक्किया केई आसइत्तए वा, सइत्तए वा, चिट्ठित्तए वा, निसीइत्तए वा, तुयट्टित्तए वा ?' शक्नुयुः समर्थाः भवेयुः किं केचित् पुरुषाः आसितुम्=सामान्यत उपवेष्टुं वा, शयितुं वा, स्थातुं वा, निषत्तुं वा,=विशेषत उपवेष्टुम् त्वग्वर्तयितुं=पार्श्वपरिवर्तनं कर्तुं वा ? । भगवानाह-'णो इणट्ठे समट्ठे कालोदाई !' हे कालोदायिन् नायमर्थः समर्थः, धर्मास्तिकायादित्रयाणामरूपितया अजीवतया च तत्र उपवेशनादिकं कर्तुं न

कालोदायी ने श्रमण भगवान महावीर से ऐसा कहा-'एयंसिणं भंते ! धम्मत्थिकायंसि. अधम्मत्थिकायंसि, आगासत्थिकायंसि, अरूविकायंसि अजीवकायंसि चक्किया केईआसइत्तए वा, सइत्तए वा, चिट्ठित्तए वा, निसीइत्तए वा, तुयट्टित्तए वा' हे भदन्त ! क्या कोई पुरुष ऐसे हैं जो इन धर्मास्तिकाय, अधर्मास्तिकाय, आकाशास्तिकाय-रूप अरूपिकाय में तथा अजीवकायरूप इन धर्मास्तिकायादिकों में और पुद्गलास्तिकाय में बैठने के लिये, सोने के लिये, ठहरने के लिये, नीचे बैठने के लिये, तथा करवट बदलने के लिये समर्थ हों ? इसके उत्तर में प्रभु उनसे कहते हैं 'णो इणट्ठे समट्ठे कालोदाई' हे कालोदायिन् ! यह अर्थ समर्थ नहीं है। क्योंकि धर्मास्तिकायादिक तीन अस्तिकाय अरूपी होने के कारण तथा अजीव होने के कारण उनमें कोई भी प्राणी उपवेशन आदि करने के लिये समर्थ

'एयंसि णं भंते! धम्मत्थिकायंसि, अधम्मत्थिकायंसि, आगासत्थिकायंसि अरूविकायंसि अजीवकायंसि चक्किया केई आसइत्तए वा, सइत्तए वा, चिट्ठित्तए वा, निसीइत्तए वा, तुयट्टित्तए वा' હે ભદન્ત ! શું કોઇ પુરુષો એવા હોય છે કે જે આ ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય અને આકાશાસ્તિકાયરૂપ અરૂપીકાયમાં તથા અજીવકાયરૂપ તે ધર્માસ્તિકાય આદિકોમાં અને પુદ્ગલાસ્તિકાયમાં બેસવાને માટે, સુવાને માટે, રહેવાને માટે, નીચે બેસવાને માટે, ઉઠવાને માટે તથા પડખું બદલવાને માટે સમર્થ હોય છે ?

કાલોદાયીના આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતા ભગવાન મહાવીર કહે છે- 'णो इणट्ठे समट्ठे, कालोदाई !' હે કાલોદાયી ! એવું સંભવી શકતુ નથી કારણ કે ધર્માસ્તિકાય આદિ ત્રણ અસ્તિકાય અરૂપી હોવાને કારણે તથા અજીવ હોવાને કારણે તેમાં કોઇપણ જીવ

केऽपि समर्थाः भवेयुरिति भावः। किन्तु 'एगसिणं पोग्गलत्थिकायंसि रूविकाय सि अजीवकायंसि चक्किया केई आसइत्तए वा, सइत्तए वा, जाव तुयट्टित्तए वा?' एकस्मिन् खलु पुद्गलास्तिकाये अजीवकाये शक्नुयुः अवश्यं समर्थाः भवेयुः केचित् पुरुषाः आसितुं वा, शयितुं वा, यावत्-स्थातु वा, निषत्तुं वा, त्वग्वर्तयितु वा? तस्य हि पुद्गलास्तिकायस्य अजीवत्वेऽपि रूपितया तत्रोपवेशनादिकं कर्तुं समर्था भवेयुरितिभावः। कालोदायी पृच्छति-'एयंसि णं भंते! पोग्गलत्थिकायंसि रूविकाय सि, अजीवकायंसि' हे भदन्त! एतस्मिन खलु पुद्गलास्तिकाये रूपिकाये अजीवकाये 'जीवाणं पावा कम्मा पावफलविवागसंजुत्ता कज्जंति?' जीवानां जीवसम्बन्धीनि पापानि पापजनका-

नहीं हो सकता है। किन्तु 'एगंसि णं पोग्गलत्थिकायंसि अजीवकायंसि चक्किया केई आसइत्तए वा, सइत्तए वा जाव तुयट्टित्तए वा' एक जो पुद्गलास्तिकाय है कि जो रूपीकाय और अजीवकाय है उसमें प्राणी बैठने के लिये, शयन करने के लिये, यावत्-ठहरने के लिये, नीचे बैठने के लिये, तथा करवट बदलने के लिये अवश्य समर्थ हैं। क्यों कि यह पुद्गलास्तिकाय अजीवरूप एवं रूपीकाय रूप है- इसलिये उसमें प्राणी जन बैठने की, सोने की तथा ठहरने आदि की क्रिया कर सकते हैं। अब कालोदायी पूछते हैं-'एयंसि णं भंते! पोग्गलत्थिकाय सि रूविकायंसि अजीवकायंसि जीवाणं पावा कम्मा पावफलविवागसंजुत्ता कज्जंति?' हे भदन्त! इस पुद्गलास्तिकाय में जो कि रूपीकायरूप और अजीव-

ઉપવેશન (બેસવાની ક્રિયા) આદિ કરવાને સમર્થ હોઇ શકતા નથી. પરંતુ 'एगंसि णं पोग्गलत्थिकाय सि रूविकाय सि अजीवकाय सि चक्किया केइ आसइत्तए वा, सइत्तए वा, जाव तुयट्टित्तए वा' રૂપીકાય અને અજીવકાયરૂપ જે પુદ્ગલાસ્તિકાય છે, તે એકમાં જ કોઇપણ જીવ બેસવાને, ઉઠવાને સૂવાને, રહેવાને તથા પડખું બદલવાને અવશ્ય સમર્થ હોય છે, કારણ કે આ પુદ્ગલાસ્તિકાય અજીવરૂપ અને રૂપીકાયરૂપ છે, તેથી તેમા જીવો બેસવાની, ઉઠવાની, સૂવાની આદિ ક્રિયા કરી શકે છે

હવે કાલોદાયી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે- 'एयंसि णं भंते! पोग्गलत्थिकाय सि रूविकाय सि अजीवकाय सि जीवाणं पावाकम्मा पावफलविवागसंजुत्ता कज्जंति?' હે ભદન્ત! રૂપીકાયરૂપ અને અજીવકાયરૂપ આ પુદ્ગલાસ્તિકાયમા, જીવોના પાપજનક કર્મ કે જે પાપના દુઃખરૂપ વિપાક (ફળ)થી યુક્ત હોય

नि खलु कर्माणि पापफलविपाकसंयुक्तानि पापस्य यत् फलं दुःखं तल्लक्षणो विपाकः परिणामः भोगइत्यर्थः तेन संयुक्तानि, सम्बद्धानि, क्रियन्ते भवन्ति किम्, रूप्यजीवकायरूपे पुद्गलास्तिकाये जीवसम्बन्धीनि पापकर्माणि अशुभफललक्षणविपाकदायीनि भवन्ति किमित्यर्थः 'णो इणट्ठे समट्ठे कालोदाई !' नायमर्थः समर्थः हे कालोदायिन् ! अयंभावः जीवसम्बन्धीनि पापकर्माणि अशुभफलविपाकदायीनि पुद्गलास्तिकाये न संभवन्ति, तस्य अचेतनत्वेन सुखदुःखाभावात् । 'एयंसि ण भंते' जीवत्थिकायंसि अरूविकायंसि जीवाणं पावा कम्मा पावफलविवागसंजुत्ता कज्जंति' हे भदन्त ! एतस्मिन् खलु जीवास्तिकाये अरूपिकाये जीवानां खलु पापानि पापजनकानि कर्माणि पापफलविपाकसंयुक्तानि क्रियन्ते=भवन्ति ? हंता कज्जंति' हन्त !, क्रियन्ते भवन्ति । जीवास्तिकाये

कायरूप है जीवों के पापजनक कर्म-जीव संबंधी पापजनककर्म जो कि पाप के फल-दुःखरूप विपाक-भोग से युक्त होते हैं क्या ? तात्पर्य पूछने का यह है कि अशुभफलरूप विपाक देने वाले जीव-संबंधी पापकर्म रूपी तथा अजीवकायरूप पुद्गलास्तिकाय में होते हैं क्या ? उत्तर में प्रभु कहते हैं 'णो इणट्ठे समट्ठे' हे कालोदायिन् ! यह अर्थ समर्थ नहीं है-क्यों कि अशुभ फलरूप विपाकदायक जीव संबंधित पापकर्म अचेतन होने के कारण पुद्गलास्तिकाय में सुखदुःखवेदन नहीं करा सकते हैं- इस लिये जीवसंबंधी पापकर्म का फल पुद्गलास्तिकाय में नहीं होता है । 'कालोदाई ! एयंसि णं जीवत्थिकायंसि अरूविकायंसि जीवाणं पावा कम्मा पाव फल विवाग-संजुत्ता कज्जंति' पर हां कालोदायिन् ! जो जीवास्तिकाय है कि जिसे अरुपीकायरूप कहा गया है उसमें जीवसंबंधी पापजनक कर्म

છે, તેનો સદ્‌ભાવ હોય છે ખરો ? આ પ્રશ્નનું તાત્પર્ય નીચે પ્રમાણે છે- અશુભ ફળરૂપ વિપાક દેનારા જીવના પાપકર્મોનો રૂપી તથા અજીવકાયરૂપ પુદ્‌ગલાસ્તિકાયમાં શું સદ્‌ભાવ હોય છે ખરો ? ઉત્તર- 'णो इणट्ठे समट्ठे' હે કાલોદાયી ! એવું સંભવી શકતું નથી કારણ કે અશુભ ફળરૂપ વિપાકદાયક જીવના પાપકર્મો અચેતન હોવાને કારણે પુદ્‌ગલાસ્તિકાયમાં સુખ - દુઃખનું વેદન કરાવી શકતા નથી, તે કારણે જીવના પાપકર્મોનું ફલ પુદ્‌ગલાસ્તિકાયમાં સંભવી શકતું નથી 'कालोदाई ! एयंसि णं जीवत्थिकायंसि अरूविकायंसि जीवाणं पावाकम्मा पावफलविवागसंजुत्ता कज्जंति' પરન્તુ હે કાલોદાયી ! અરૂપીકાયરૂપ જે જીવાસ્તિકાય છે, તેમાં જીવના પાપજનક કર્મ પાપફલરૂપ

पापानि कर्माणि पापफलविपाकसंयुक्तानि भवन्ति सचेतनत्वेन सुखदुःखसद्भावात्। 'एत्थ णं से कालोदाई संवुद्धे, समणं भगवं महावीरं वंदइ, नमंसइ' अत्र= अत्रान्तरे खलु स कालोदायी संबुद्धः प्रबोधं प्राप्तः सन् श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते, नमस्यति, 'वंदित्ता, नमंसित्ता एवं वयासी' वन्दित्वा नमस्यित्वा एवं=वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादीत्-'इच्छामि णं भंते! तुब्भं अंतियं धम्मं निसामेत्तए' हे भदन्त! इच्छामि खलु युष्माकम् अन्तिके धर्मम् निशमयितुम्= श्रोतुम् 'एवं जहा-खंदए, तहेव पव्वइए' एवं यथा स्कन्दकमुनिविषये द्वितीयशतके प्रथमोद्देशके उक्तं तथा अत्रापि बोध्यम्। तथा च-कालोदायी

पापफलरूप विपाकवाले अवश्य होते हैं। क्यों कि पापकर्म अपना फल सचेतन में उत्पन्न करते हैं। जीवास्तिकाय सचेतन पदार्थ है अतः वह पाप फल रूप सुख दुःख का वेदन कर सकता है- इसलिये पापकर्म अपना फल उसी अस्तिकाय में उत्पन्न करते हैं। इस अस्तिकाय से भिन्न अन्य अस्तिकायों में नहीं। 'एत्थ णं से कालोदाई संवुद्धे' इस के बाद वे कालोदायी- प्रबोधको प्राप्त हो गये सो 'समणं भगवं महावीरं वंदइ, नमंसइ' उन्होंने श्रमण भगवान् महावीरको वंदनाकी, उन्हें नमस्कार किया 'वंदित्ता नमंसित्ता एव वयासी' वन्दना नमस्कार कर फिर उन्होंने प्रभुसे ऐसा कहा 'इच्छामि णं भंते। 'तुब्भं अंतियं धम्मं निसामेत्तए' हे भदन्त! मैं आपके पास धर्म सुनना चाहता हूं। 'एवं जहाखंदए तहेव पव्वइए' सो जैसा स्कन्दक मुनिके विषयमें द्वितीय शतकमें प्रथम उद्देशकमें कहा गया है उसी प्रकारका कथन यहां

વિપાકવાળાં અવશ્ય હોય છે કારણ કે પાપકર્મ પોતાનું ફળ સચેતનમાં ઉત્પન્ન કરે છે. જીવાસ્તિકાય સચેતન પદાર્થ છે, તેથી તે પાપફલરૂપ સુખદુઃખનું વેદન કરી શકે છે. તે કારણે પાપકર્મો પોતાનું ફળ એજ અસ્તિકાયમાં ઉત્પન્ન કરે છે. તે અસ્તિકાય સિવાયના બીજા અસ્તિકાયોમાં પાપકર્મો પોતાનું ફળ ઉત્પન્ન કરી શકતા નથી.

'एत्थणं से कालोदाई संवुद्धे' અસ્તિકાયના સ્વરૂપનું આ પ્રમાણે પ્રતિપાદન સાંભળીને કાલોદાયી પ્રબોધ પામ્યો. ત્યારબાદ 'समणं भगवं महावीरं वंदइ, नमंसइ' તેણે શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને વંદણા નમસ્કાર કર્યા. वंदित्ता, नमंसित्ता एवं वयासी' વંદણા-નમસ્કાર કરીને તેણે મહાવીર પ્રભુને આ પ્રમાણે કહ્યું- 'इच्छामि णं भंते! तुब्भं अंतियं धम्मं निसामेत्तए' હે ભદન્ત! આપની પાસે ધર્મને-ધર્મના સ્વરૂપને સાંભળવાની મારી અભિલાષા છે 'एवं जहा खंदए तहेव पव्वइए' સ્કન્દક અણગારના વિષયમાં બીજા શતકના પહેલા ઉદ્દેશકમાં જેવું કથન કરવામાં આવ્યું છે

सम्प्रबुद्धो भूत्वा प्रव्रजति, 'तहेव एक्कारस अंगाइं जाव विहरइ' तथैव एकादश अङ्गानि सामायिकादीनि एकादशाङ्गानि अधीते, इत्यादि, यावत्-विचित्रैस्तपः कर्मभिरात्मानं भावयन् विहरति=तिष्ठति ॥सू० २॥

शुभाशुभकर्मफलविषये कालोदायिवक्तव्यता ।

जीवानां शुभाशुभकर्मफलविपाक प्रदर्शयन्नाह-'तए णं' इत्यादि ।

मूलम्-'तए णं समणे भगवं महावीरे अन्नया कयाइं रायगिहाओ णयराओ गुणसिलयाओ चेइयाओ पडिनिक्खमइ, पडिनिक्खमित्ता बहिया जणवयविहारं विहरइ । तेणं कालेणं तेणं समएणं रायगिहे नामं नयरे गुणसिलए नामं चेइए होत्था । तए णं समणे भगवं महावीरे अन्नया कयाइं जाव समोसढे । परिसा जाव पडिगया । तए णं से कालोदाई अणगारे अण्णया कयाइं जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता समणं भगवं महावीरं वंदइ, नमंसइ, वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी-अत्थि णं भंते! जीवाणं पावा कम्मा पावफलविवागसंजुत्ता कज्जंति? हंता, अत्थि । कहं णं भंते! जीवाणं पावा कम्मापावफलविवागसंजुत्ता कज्जंति? कालोदाई! से जहा नामए केइ पुरिसे मणुन्नं थालीपागसुद्धं

पर भी जानना चाहिये । अर्थात् स्कन्दककी तरह ये भी भगवान्के पास प्रव्रजित हुवे । तथा च कालोदायीने संप्रबुद्ध होकर दीक्षा धारण करली 'तहेव एक्कारस अंगाइं जाव विहरइ' और बादमें उन्होंने ग्यारह अङ्गोंका अध्ययन किया ॥ सू० २ ॥

એવું કથન અહીં પણ સમજવું એટલે કે સ્કન્દકની જેમ કાલોદાયીએ પણ પ્રવજ્યા અંગીકાર કરી 'तहेव एक्कारसअंगाइं जाव विहरइ' તેમણે પણ સ્કન્દક અણગારની જેમ અગિયાર અંગોનુ અધ્યયન કર્યું ॥ સૂ. ૨॥

अट्ठारसवंजणाउलं विससंमिस्सं भोयणं भुंजेज्जा, तस्स णं भोयणस्स आवाए भद्दए भवइ, तओ पच्छा परिणममाणे परिणममाणे दुरूवत्ताए, दुगंधत्ताए, जहा महासवए, जाव भुज्जो भुज्जो परिणमइ, एवामेव कालोदाई ! जीवाणं पाणाइवाए, जाव–मिच्छादंसणसल्ले, तस्स णं आवाए भद्दए भवइ, तओ पच्छा विपरिणममाणे विपरिणममाणे दुरूवत्ताए जाव भुज्जो भुज्जो परिणमइ, एवं खलु कालोदाई ! जीवाणं पावा कम्मा पावफलविवागसंजुत्ता कज्जंति। अत्थि णं भंते ! जीवाणं कल्लाणा कम्मा कल्लाणफलविवागसंजुत्ता कज्जंति ? हंता, अत्थि। कहं णं भंते ! जीवाणं कल्लाणा कम्मा जाव कज्जंति ? कालोदाई ! से जहानामए केइ पुरिसे मणुण्णं थालीपागसुद्धं अट्ठारसवंजणाउलं ओसहमिस्सं भोयणं भुंजेज्जा, तस्स णं भोयणस्स आवाए नो भद्दए भवइ, तओ पच्छा परिणममाणे परिणममाणे सुरूवत्ताए, सुवन्नत्ताए, जाव सुहत्ताए, नो दुक्खत्ताए भुज्जो भुज्जो परिणमइ, एवामेव कालोदाई ! जीवाणं पाणाइवायवेरमणे जाव परिग्गहवेरमणे, कोहविवेगे, जाव मिच्छादंसणसल्लविवेगे, तस्स णं आवाए नो भद्दए भवइ, तओ पच्छा परिणममाणे परिणममाणे सुरूवत्ताए, जाव–नो दुक्खत्ताए भुज्जो भुज्जो परिणमइ, एवं खलु कालोदाई ! जीवाणं कल्लाणा कम्मा जाव कज्जंति ॥ सू० ३ ॥

छाया-ततः खलु श्रमणो भगवान् महावीरः अन्यदा कदाचित् राजगृहाद् नगराद् गुणशिलकाचैत्यात् प्रतिनिष्क्रामति, प्रतिनिष्क्रम्य बहिर्जनपदविहारं विहरति। तस्मिन् काले तस्मिन् समये राजगृहं नाम नगरं, गुणशिलकं नाम चैत्य-मासीत्। ततः खलु श्रमणो भगवान् महावीरः अन्यदा कदाचित् यावत् समवसृतः। पर्षत् यावत् प्रतिगता। ततः खलु स कालोदायी अनगारः

शुभाशुभ कर्मफलके विषयमें कालोदायीकी वक्तव्यता-

'तएणं समणे भगवं महावीरे' इत्यादि।

सूत्रार्थ-(तए णं समणे भगवं महावीरे अन्नया कयाइं रायगिहाओ णयराओ गुणसिलयाओ चेइयाओ पडिनिक्खमइ) इसके बाद श्रमण भगवान् महावीर किसी एक समय राजगृह नगरसे तथा उस गुण-शिल चैत्यसे निकले। (पडिनिक्खमित्ता) निकलकर वे (बहिया जणवयविहारं विहरइ) बाहरके देशोंमें विहार करने लगे (तेणं कालेणं तेणं समएणं रायगिहे नामं नयरे गुणसिलए नामं चेइए होत्था) उस काल और उस समयमें राजगृह नगरमें गुणशिलक नामका एक चैत्य था (तएणं समणे भगवं महावीरे अन्नया कयाइं जाव समोसढे) उसमें किसी एक समय श्रमण भगवान् यावत् पधारे। (परिसा जाव पडिगया) परिषदा यावत् पीछे चली आई। (तएणं से कालोदाई अणगारे अण्णया कयाइं जेणेव समणे भगवं महावीरे

શુભાશુભ કર્મફલના વિષયમાં કાલોદાયીની વક્તવ્યતા-

'तएणं समणे भगवं महावीरे' ઇત્યાદિ-

સૂત્રાર્થ- (तएणं समणे भगवं महावीरे अन्नया कयाइं रायगिहाओ णयराओ गुणसिलयाओ चेइयाओ पडिणिक्खमइ) ત્યાર બાદ કોઇ એક સમયે ભગવાન મહાવીરે રાજગૃહ નગરના તે ગુણશિલ ચૈત્યમાંથી વિહાર કર્યો. (पडिनिक्खमित्ता) ત્યાંથી નીકળીને (बहिया जणवयविहार विहरइ) તેઓ બહારના પ્રદેશોમા વિહાર કરવા લાગ્યા (तेणं कालेणं तेणं समए णं रायगिहे नामं नयरे गुणसिलए नामं चेइए होत्था) તે કાળે અને તે સમયે રાજગૃહ નગરમા ગુણશિલક નામે ચૈત્ય હતુ (तएणं समणे भगवं महावीरे अन्नया कयाइं जाव समोसढे) કોઇ એક સમયે શ્રમણ ભગવાન મહાવીર તે ચૈત્યમાં પધાર્યા. (परिसा जाव पडिगया) મહાવીર પ્રભુની ધર્મદેશના સાભળવા માટે પરિષદા ત્યાં આવી અને ધર્મોપદેશ શ્રવણ કરીને પરિષદા વિખરાઇ ગઇ. (तएणं से कालोदाई अणगारे अण्णया कयाइं

अन्यदा कदाचित् यत्रैव श्रमणो भगवान् महावीरः तत्रैवोपागच्छति, उपागत्य श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते नमस्यति, वन्दित्वा नमस्यित्वा एवमवादीत्- अस्ति खलु भदन्त! जीवानां पापानि कर्माणि पापफलविपाकसंयुक्तानि क्रियन्ते? हन्त, अस्ति। कथं खलु भदन्त! जीवानां पापानि कर्माणि पापफलविपाकसंयुक्तानि क्रियन्ते? कालोदायिन् तत् यथा नाम कश्चित् पुरुषः मनोज्ञं स्थालीपाकशुद्धम् अष्टादशव्यञ्जनाकुलं विषसंमिश्रं भोजनं भुञ्जीत, तस्य खलु भोजनस्य आपातो भद्रको भवति, ततः पश्चात् परिणमत् परिणमत्

तेणेव उवागच्छइ) इसके बाद वे कालोदायी अनगार किसी एक समय जहां श्रमण भगवान् थे वहां आये (उवागच्छित्ता समण भगव महावीरं वंदइ, नमंसइ, वंदित्ता, नमंसित्ता एवं वयासी) वहां आकरके उन्होंने श्रमण भगवान्को वंदना की, नमस्कार किया वन्दना नमस्कार करके फिर उन्होंने उनसे इस प्रकार पूछा (अत्थि णं भंते! जीवाणं पावा कम्मा पावफलविवागसंजुत्ता कज्जंति) हे भदन्त! जीवोंके पापकर्म पापफल विपाकवाले होते हैं क्या? (हंता, अत्थि) हां, होते हैं। कहं णं भंते! जीवाणं पावा कम्मा पापफलविवागसंजुत्ता कज्जंति) हे भदन्त! जीवोंके पापकर्म पापफल-विपाकवाले कैसे होते है? (कालोदाई! से जहानामए केइ पुरिसे मणुन्न थालीपागसुद्धं अट्ठारसवंजणाउलं विससंमिस्सं भोयणं भुंजेज्जा) हे कालोदायिन्! अनगार! जैसे कोई पुरुष मनोज्ञसुन्दर, थालीमें कटाहीमें पकाये गये होनेसे शुद्ध, अठारह प्रकारके दालशाक

जेणेव समणं भगव महावीरे तेणेव उवागच्छइ) ત્યાર બાદ કોઇ એક સમયે તે કાલોદાયી અણુગાર, જ્યાં મહાવીર પ્રભુ હતા, ત્યા આવ્યા. (उवागच्छित्ता समणं भगवं महावीरं वंदइ, नमसइ, वंदित्ता नमसित्ता एवं वयासी) ત્યાં આવીને તેમણે શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને વંદણા-નમસ્કાર કર્યા વંદણા-નમસ્કાર કરીને તેમણે મહાવીર પ્રભુને આ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછયો- (अत्थिणं भंते! जीवाणं पावाकम्मा पापफलविवागसंज्जुत्ता कज्जंति?) હે ભદન્ત! જીવોના પાપકર્મો શું પાપફલરૂપ વિપાકવાળા હોય છે? (हंता, अत्थि) હા, હોય છે (कहं णं भंते! जीवा णं पावाकम्मा पापफलविवागसंजुत्ता कज्जंति?) હે ભદન્ત! જીવોના પાપકર્મો પાપફળરૂપ વિપાકવાળા કેવી રીતે હોય છે? (कालोदाई! से जहा नामए केइ पुरिसे मणुन्नं थालीपागसुद्ध अट्ठारसवंजणाउल विससंमिस्सं भोयणं भुंजेज्जा) હે કાલોદાયી! કોઇ એક પુરુષ મનોજ્ઞ (સુંદર) કડાહીમાં પકવવામા આવેલ હોવાથી

दूरूपतया, दुर्गन्धतया, यथा महास्रवे यावत् भूयो भूयः परिणमति, एवमेव कालोदायिन्! जीवानां प्राणातिपातः यावत्-मिथ्यादर्शनशल्यम्, तस्य खलु आपातः भद्रको भवति, ततः पश्चात् विपरिणमत् विपरिणमत् दूरूपतया यावत् भूयो भूयः परिणमति, एवं खलु कालोदायिन्! जीवानां पापानि कर्माणि

आदि व्यञ्जनोंसे युक्त ऐसे भोजनको जो कि विषसे मिला हुआ हो तो (तस्स णं भोयणस्स आवाए भद्दए भवइ तओ पच्छा परिणममाणे परिणममाणे दुरूवत्ताए, दुगंधत्ताए, जहा महासवए जाव भुज्जो२ परिणमइ) उस भोजनका आपात-प्रथम संसर्ग खाते समयमें स्वाद तो अच्छा लगता है, पर इसके बाद वही भोजन जब पचने लगता है तब वह खराबरूपमें, दुर्गंधरूपमें जैसा कि महास्रवमें कहा गया है उसके अनुसार बारंबार परिणमता रहता है (एवामेव कालोदाई) जीवाणं पाणाइवाए जाव मिच्छादंसणसल्ले, तस्स णं आवाए भद्दए भवइ तओ पच्छा विपरिणममाणे विपरिणममाणे दुरूवत्ताए जाव भुज्जो२ परिणमइ) इसी प्रकार हे कालोदायिन्! जीवोंके प्राणातिपात यावत् मिथ्यादर्शन शल्य ये पापकर्म होते हैं। इनका आपात आरंभ कालिक संसर्ग तो शोभन लगता है पर इसके बाद जब ये उदयकालमें प्राप्त होते हैं तब दुरूपरूपमें ये बारंबार परिणमते रहते हैं। सुखरूपमें नहीं परिणमते हैं। (एवं खलु कालोदाई!

શુદ્ધ, ૧૮ પ્રકારનાં દાલ, શાક આદિ વ્યંજનોથી યુકત ભોજનને ખાય છે- પણ તે ભોજનમાં વિષ મેળવવામાં આવેલું છે (तस्स णं भोयणस्स आवाए भद्दए भवइ, तओ पच्छा परिणममाणे परिणममाणे दुरूवत्ताए, दुगंधत्ताए, जहा महासवए जाव भुज्जो२ परिणमइ) તે ભોજનનો આપાત - પ્રથમ સંસર્ગ- ખાતી વખતનો સ્વાદ તો સારો લાગે છે, પણ ત્યાર બાદ જ્યારે તે ભોજન પચવા માંડે છે, ત્યારે તે ખરાબરૂપે, દુર્ગંધરૂપે, મહાસ્રવમાં જે પ્રમાણે કહ્યું છે તે પ્રમાણે, વારંવાર પરિણમતું રહે છે (एवामेव कालोदाई) હે કાલોદાયી! એ જ પ્રમાણે (जीवाणं पाणाइवाए जाव मिच्छादंसणसल्ले, तस्स णं आवाए भद्दए भवइ, तओ पच्छा विपरिणममाणे विपरिणममाणे दुरूवत्ताए जाव भुज्जो भुज्जो परिणमइ) જીવોનાં પ્રાણાતિપાત થી લઈને મિથ્યાદર્શનશલ્ય પર્યન્તના પાપકર્મોનો આપાત-પ્રથમ સંસર્ગ-તો સુખદાયક લાગે છે, પણ ત્યાર બાદ જ્યારે તે પાપકર્મો ઉદયમાં આવે છે, ત્યારે તેઓ ખરાબરૂપે- ખરૂપે વારવાર પરિણમતાં રહે છે-તે પાપકર્મો સુખરૂપે પરિણમતા નથી (एवं खलु

पापफलविपाकसंयुक्तानि क्रियन्ते । अस्ति खलु भदन्त ! जीवानां कल्याणानि कर्माणि कल्याणफलविपाकसंयुक्तानि क्रियन्ते ? हन्त, अस्ति, कथं खलु भदन्त ! जीवानां कल्याणानि कर्माणि यावत् क्रियन्ते ? कालोदायिन ! तत् यथा नाम कश्चित् पुरुषः मनोज्ञं स्थालीपाकशुद्धम्

जीवाणं पावाकम्मा पावफलविवागसंजुत्ता कज्जंति) इस तरहसे हे कालोदायिन् ! जीवोंके पापकर्म पापफलविपाक वाले होते हैं । (अत्थि णं भंते ! जीवाणं कल्लाणा कम्मा कल्लाणफलविवागसंजुत्ता कज्जंति) हे भदन्त ! जीवोंके कल्याणकर्म शुभकर्म क्या शुभफलरूप विपाकवाले होते हैं ? (हंता, अत्थि) हां, कालोदायिन् ! होते हैं ? (कहं णं भंते ! जीवाणं कल्लाणकम्मा कल्लाणफलविवागसंजुत्ता कज्जंति)हे भदन्त ! जीवोंके कल्याणकर्म कल्याणफलरूप विपाकवाले कैसे होते हैं । (से जहा नामए केई पुरिसे मणुण्णं थालीपागसुद्धं अट्ठारसवंजणाउलं ओसहमिस्सं भोजणं भुजेज्जा तस्स णं भोयणस्स आवाए नो भद्दए भवइ, तओ पच्छा परिणममाणे परिणममाणे सुरूवत्ताए, सुवन्नत्ताए जाव सुहत्ताए, नो दुक्खत्ताए भुज्जो भुज्जो परिणमइ एवामेव कालोदाई! जीवाणं पाणाइवायवेरमणे जाव परिग्गहवेरमणे) जैसे कोई पुरुष मनोज्ञभोजनको जो कडाही आदिमें अच्छी तरहसे पकाया गया हो

कालोदाई ! जीवाणं पावाकम्मा पावफलविवाग संज्जुत्ता कज्जंति) હે કાલોદાયી! આ રીતે જીવોના પાપકર્મો પાપફલ વિપાકવાળા – દુઃખરૂપ વિપાકવાળાં- હોય છે. (अत्थिणं भंते ! जीवाणं कल्लाणा कम्मा कल्लाणफलविवागसंज्जुत्ता कज्जंति?) હે ભદન્ત ! જીવોના કલ્યાણકર્મો-(શુભકર્મો) શું કલ્યાણફળરૂપ- (શુભફળરૂપ) વિપાકવાળાં હોય છે? (हंता, अत्थि) હા, કાલોદાયી! જીવોના શુભકર્મો શુભફળરૂપ વિપાકવાળાં હોય છે

(कहंणं भंते ! जीवाणं कल्लाणकम्मा कल्लाणफलविवागसंजुत्ता कज्जंति?) હે ભદન્ત ! જીવોનાં શુભકર્મો કેવી રીતે શુભફળરૂપ વિપાકવાળાં હોય છે ? (से जहा नामए केइ पुरिसे मणुण्णं थालीपागसुद्ध अट्ठारसवंजणाउल ओसहमिस्स भोजणं भुजेज्जा – तस्सणं भोयणस्स आवाए नो भद्दए भवइ, तओ पच्छा परिणममाणे परिणममाणे सुरूवत्ताए, सुवन्नत्ताए जाव सुहत्ताए, नो दुक्खत्ताए भुज्जो भुज्जो परिणमइ, एवामेव कालोदाई ! जीवाणं पाणाइवायवेरमणे जाव परिग्गहवेरमणे) હે કાલોદાયી! કોઇ એક પુરુષ કડાહી આદિમાં સારી રીતે પકાવવામાં આવ્યું હોય એવુ, ૧૮ પ્રકારના શાક આદિ વ્યંજનોવાળું, મનોજ્ઞ ભોજન

अष्टादशव्यञ्जनाकुलम् औषधिमिश्र भोजनं भुञ्जीत, तस्य खलु भोजनस्य आपातः नो भद्रको भवति, ततः पश्चात् परिणमत् परिणमत् सुरूपतया, सुवर्णतया, यावत्-सुखतया भूयोभूयः परिणमति, एवमेव कालोदायिन् ! जीवानां प्राणातिपातविरमणम्, यावत्-परिग्रहविरमणम्, क्रोधविवेकः, यावत्-मिथ्यादर्शनशल्यविवेकः, तस्य खलु आपातः नो भद्रको भवति । ततः पश्चात्

अठारह प्रकारके व्यंजनोंवाला हों, परन्तु उसमें औषधि कडवी, कषायली आदि दवा मिलाई गई हो तो जैसे वह भोजन खाते समय स्वादमें तो अच्छा नहीं मालूम होता है, परन्तु जब उसका जैसे२ परिपाक होता है तब वह उस परिपाक कालमें वैसे२ सुख-रूपसे अच्छे वर्णरूपसे, यावत् सुखरूपसे वारंवार परिणमाता है । वह दुःखरूपसे नहीं परिणामता है । इसी तरहसे हे कालोदायिन् ! जीवोंके लिये प्राणातिपात विरमण यावत परिग्रह विरमण (कोहविवेगे जाव मिच्छादंसणसल्लविवेगे) क्रोधत्याग, यावत् मिथ्यादर्शन शल्यत्याग ये सब (तस्स णं आवाए नो भदए भवइ) प्रारंभमें ठीक नहीं लगते हैं परन्तु पीछे परिणामकालमें ये सब सुखरूपसे परिणमते हैं दुःखरूपसे नहीं परिणमते है । (एव खलु कालोदाई । जीवाणं कल्लाणकम्मा जाव कज्जंति) इस तरह हे कालोदायिन् ! जीवों के कल्याणकर्म कल्याणफलविपाक वाले होते हैं । इस सूत्र का भावार्थ ऐसा है कि कालोदायी ने प्रभु से

લે છે, તે ભોજનમા કડવી, તુરી આદિ ઔષધિઓ મેળવેલી છે, તો તે ભોજન જેવી રીતે ખાતી વખતે સ્વાદ આદિની અપેક્ષાએ તો સારૂં લાગતું નથી પણ જેમ જેમ તે ભોજન શરીરમાં પચવા માંડે છે, જેમ જેમ તેનુ પરિણમન થવા માંડે છે, તેમ તેમ તે ભોજન સુખરૂપે, સુંદર વર્ણરૂપે, સુંદર ગંધરૂપે વારવાર પરિણમતુ રહે છે તે દુઃખરૂપે પરિણમતુ નથી એજ પ્રમાણે, હે કાલોદાયી ! જીવોને પ્રાણાતિપાતથી પરિગ્રહ પર્યન્તના પાપકર્મોનો ત્યાગ કરવાનુ (कोहविवेगे जाव मिच्छादंसण सल्लविवेगे) અને ક્રોધથી મિથ્યાદર્શન પર્યન્તના પાપકર્મોનો ત્યાગ કરવાનુ કામ (तस्सणं आवाए नो भदए भवइ) શરુઆતમાં તો સારું લાગતું નથી, પણ પાછળથી પરિણામકાળે તે સુખરૂપે પરિણમે છે અને ત્યારે તેનો સુખરૂપ વિપાક જીવોને ભોગવવા મળે છે તે શુભકર્મો દુઃખરૂપે પરિણમતા નથી (एवं खलु कालोदाई ! जीवाणं कल्लाणकम्मा जाव कज्जंति) હે કાલોદાયી! એ પ્રમાણે કલ્યાણકર્મો કલ્યાણફળરૂપ વિપાકવાળા હોય છે આ સૂત્રનો ભાવાર્થ નીચે પ્રમાણે છે- કાલોદાયીએ ભગવાનને એવો પ્રશ્ન પૂછ્યો છે કે 'જીવોના

परिणमत् परिणमत् सुरूपतया यावत् नो दुःखतया भूयो भूयः परिणमति, एव खलु कालोदायिन् ! जीवानां कल्याणानि कर्माणि यावत् क्रियन्ते ॥सू. ३॥

टीका-'तए णं समणे भगवं महावीरे अन्नया कयाइं रायगिहाओ णयराओ, गुणसिलयाओ चेइयाओ पडिनिक्खमइ' ततः खलु श्रमणो भगवान् महावीरः

ऐसा पूछा कि जीवों के पापकर्म पापफलरूप विपाक वाले किस प्रकार से होते हैं? तो इसके उत्तरमें प्रभुने उन्हें ऐसा समझाया है कि जिस प्रकार कोई व्यक्ति विष मिश्रित अच्छे मीठे भोजन को करता है तो जैसे वह भोजन खाते समय अच्छा सुहावना लगता है, पर उसका अन्तिम परिणाम बहुत बुरा निकलता है इसी प्रकार पापकर्म सेवन करते समय तो अच्छे मालूम पडते है, पर इनका विपाक काल जीवों को बहुत ही दुःखदायी होता है। कुशलकर्मों का परिणामकाल इससे विपरीत होता है- कुशलकर्म करते समय तो जीवों को अरुचिकारक लगते हैं- पर जैसे रवनका परिणाम होता है-वे उदय में आते हैं-तैसे रवे सुहावने फलदायक जीवों को होते हैं। जैसे बढियां से बढियां भोजन कि जिसमें कडवी दवाई मिली हो भोजन करते समय अरुचिकारक होता है-पर उसका परिणाम भविष्य में सुहावना होता है। बस इसी प्रकार से कल्याणकर्म कल्याणफलविपाक देने वाले होते हैं।

टीकार्थ—जीवों के शुभ और अशुभ कर्मोंका फलरूप विपाक किस तरह से होता है- इसी बात को दिखाने के लिये सूत्रकार ने

પાપકર્મો પાપફલરૂપ (દુઃખરૂપ) વિપાકવાળા કેવી રીતે હોય છે?' મહાવીર પ્રભુ એક સુંદર દૃષ્ટાન્ત દ્વારા તે પ્રશ્નનું સમાધાન કરે છે- કોઇ એક માણસ સરસમાં સરસ પકવાનો તૈયાર કરાવે છે. પરન્તુ તે પકવાનોમાં થોડું વિષ મેળવવામાં આવે છે હવે જ્યારે તે માણસ તે ભોજન ખાય છે, ત્યારે તો તેને તે ભોજન સારું લાગે છે, પણ તેનું અન્તિમ પરિણામ તો ઘણું જ ખરાબ આવે છે એ જ પ્રમાણે પાપકર્મોનું સેવન કરતી વખતે તો જીવોને મજા પડે છે, પણ તેનો વિપાકકાળ જીવોને બહુ જ દુઃખદાયક થઇ પડે છે શુભકર્મોનો પરિણામકાળ તેથી વિપરીત હોય છે જેવી રીતે સારામાં સારા ભોજનમાં જો કડવી ઔષધિ મેળવવામાં આવી હોય તો તે ભોજન ખાતી વખતે તો અરુચિકર લાગે છે, પણ ભવિષ્યમા તે ભોજન સુખરૂપ પરિણામવાળુ નિવડે છે, એ જ પ્રમાણે કલ્યાણકર્મ કરતી વખતે તો જીવોને અરુચિકારક લાગે છે, પણ ભવિષ્યમાં જ્યારે તેનો શુભફલરૂપ વિપાક ભોગવવા મળે છે, ત્યારે જીવોને તે સુખદાયક થઇ પડેછે.

ટીકાર્થ- જીવોનાં શુભ અને અશુભ કર્મોનો ફળરૂપ વિપાક કેવા પ્રકારનો હોય છે, તેનું સૂત્રકારે આ સૂત્ર દ્વારા પ્રતિપાદન કર્યું છે. આ વિષયને અનુલક્ષીને કાલોદાયી

अन्यदा एकदा कदाचित् राजगृहात् नगरात् गुणशिलकात् चैत्यात्=उद्यानात् प्रतिनिष्क्राम्यति=प्रतिनिर्गच्छति, 'पडिनिक्खमित्ता बहिया जणवयविहारं विहरइ' प्रतिनिष्क्रम्य=निर्गत्य बहिः जनपदविहारं जनपदस्य जनपदे वा विहारः जनपदविहारस्तं विहरति, 'तेणं कालेणं तेणं समएणं रायगिहे नामं नयरे गुणसिलए चेइए होत्था' तस्मिन् काले तस्मिन् समये खलु रायगृहं नाम नगरं गुणशिलकं चैत्यम्=उद्यानम् आसीत्, 'तए णं समणे भगवं महावीरे अन्नया कयाइ जाव समोसढे, परिसा जाव पडिगया' ततः खलु श्रमणो भगवान् महावीरः अन्यदा कदाचित् यावत्-समवसृतः पर्षत् यावत्-भगवतः

यह सूत्र कहा है। इसमें कालोदायी अनगार और भगवान् महावीर का प्रश्नोत्तर प्रकट किया गया है-प्रसंग इस प्रकार से है- 'तएणं समणे भगवं महावीरे अन्नया कयाइं रायगिहाओ णयराओ गुणसिलयाओ चेइयाओ पडिनिक्खमइ' इसके बाद श्रमण भगवान् महावीर किसी एक दिन राजगृहनगर से और गुणशिलक चैत्य से बाहर विहार करनेके लिये निकले। 'पडिनिक्खमित्ता बहिया जणवय विहारं विहरइ' वहां से निकल कर वे दूसरे देशों में विहार करने लगे। 'तेणं कालेणं तेणं समएणं रायगिहे नामं नयरे गुणसिलए चेइए होत्था' इस काल और उस समय में राजगृह नाम का नगर था, उसमें गुणशिलक नाम का चैत्य था-उद्यान था 'तएणं समणे भगवं महावीरे अन्नया कयाइं जाव समोसढे परिसा जाव पडिगया' एक समय की बात है कि भगवान् महावीर बाहर देशोंमें विहार करते

અને મહાવીર પ્રભુ વચ્ચે જે સંવાદ થયો હતો, તે આ સુત્રમાં પ્રકટ કરવામા આવ્યો છે પ્રસંગ આ પ્રમાણે બન્યો હતો 'तएण समणे भगवं महावीरे अन्नया कयाइं रायगिहाओ णयराओ गुणसिलयाओ चेइयाओ पडिनिक्खमइ' ત્યારબાદ કોઈ એક દિવસે શ્રમણ ભગવાન મહાવીર રાજગૃહ નગરના તે ગુણશિલ ચૈત્યમાંથી વિહાર કરીને બહાર નિકળ્યા. 'पडिनिक्खमित्ता बहिया जणवयविहारं विहरइ' ત્યાંથી નીકળીને તેઓ બહારના પ્રદેશોમા-ગામ, નગર આદિમાં વિહાર કરવા લાગ્યા. 'तेणं कालेणं तेणं समए णं रायगिहे नामं नयरे गुणसिलए चेइए होत्था' તે કાળે અને સમયે રાજગૃહ નામે નગર હતુ, અને તે નગરમાં ગુણશિલક નામનુ ચૈત્ય હતુ 'तएणं समणे भगवं महावीरे अन्नया कयाइं जाव समोसढे' બહારના પ્રદેશોમાં વિહાર કરતા કરતાં તેઓ એક દિવસે તે ગુણશિલક ચૈત્યમા પધાર્યા. 'परिसा जाव पडिगया' ધર્મોપદેશ સાંભળીને લોકોની સભા વિખરાઇ ગઇ તેઓ પોતપોતાને

सकाशाद् धर्मोपदेशं श्रुत्वा प्रतिगता, 'तए णं से कालोदाई अणगारे अन्नया कयाइं जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ' ततः खलु स कालोदायी अनगारः अन्यदा कदाचित् यत्रैव श्रमणो भगवान् महावीरः, तत्रैव उपागच्छति, 'उवागच्छित्ता समणं भगवं महावीरं वंदइ, नमंसइ, वंदित्ता, नमंसित्ता एवं वयासी' उपागम्य श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते, नमस्यति, वन्दित्वा, नमस्यित्वा एवं=वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादीत्–'अत्थिणं भंते ! जीवाणं पावाकम्मा पावफलविवाग संजुत्ता कज्जंति ? हे भदन्त ! अस्ति खलु जीवानां पापानि कर्माणि=प्राणातिपातादि–मिथ्यादर्शनशल्य-पर्यन्तानि अष्टादश पापकर्माणि, पापफलविपाकसंयुक्तानि क्रियन्ते=भवन्ति ?

हुए यावत् उस गुणशिलक उद्यान में पधारे–धर्मका उपदेश सुनकर आई हुई परिषद् अपने २ स्थान पर वापिस गई। 'तएणं से कालोदाई अणगारे अन्नया कयाइं जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ' इसके बाद कालोदायी अनगार किसी एक समय जहां पर श्रमण भगवान् महावीर थे वहां पर आये. 'उवागच्छित्ता' वहां आकर उन्होंने 'समणं भगवं महावीरं वंदइ, नमंसइ' श्रमण भगवान् महावीर को वंदनाकी 'वंदित्ता नमंसित्ता' वंदना नमस्कार करके फिर 'एवं वयासी' प्रभु से उनोंने इस प्रकार से पूछा–'अत्थि णं भंते ! जीवाणं पावाकम्मा पावफलविवागसंजुत्ता कज्जंति' हे भदन्त ! जीवों के पापकर्म–प्राणातिपातआदि से लेकर मिथ्यादर्शन शल्य तक के अठारह १८ पापकर्म–पापफलरूप विपाकसे संयुक्त होते हैं क्या ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं–'हंता, अत्थि' हां, कालोदायिन् !

સ્થાને પાછા ફર્યાં 'तएणं से कालोदाई अणगारे अन्नया कयाइं जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ' ત્યાર બાદ કોઇ એક સમયે કાલોદાયી અણગાર જ્યાં મહાવીર પ્રભુ વિરાજમાન હતા ત્યાં આવ્યા 'उवागच्छित्ता' ત્યાં આવીને તેમણે समणं भगवं महावीरं वंदइ, नमंसइ' શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને વંદણા કરી અને નમસ્કાર કર્યા, 'वंदित्ता नमंसित्ता' અને વંદણા નમસ્કાર કરીને 'एवं वयासी' તેમણે મહાવીર પ્રભુને આ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછ્યો– 'अत्थिणं भंते ! जीवाणं पावाकम्मा पावफलविवागसंजुत्ता कज्जंति ?' હે ભદન્ત ! જીવોના પાપકર્મો (પ્રાણાતિપાત આદિ ૧૮ પાપકર્મો) શું પાપફલરૂપ વિપાકવાળા હોય છે ? ઉત્તર– 'हंता, अत्थि' હે કાલોદાયી ! જીવોના પાપકર્મો પાપફળરૂપ વિપાકવાળાં અવશ્ય હોય છે.

भगवानाह 'हंता, अत्थि' हन्त, सत्यम् अस्ति, कहंणं भंते ! जीवाणं पावाकम्मा पावफलविवागसंजुत्ता कज्जंति ?' कालोदायी पृच्छति-हे भदन्त ! कथं खलु जीवानां पापानि पापजनकानि कर्माणि पापफलविपाकसंयुक्तानि पापपरिणामलक्षणदुःखभोगसम्बद्धानि क्रियन्ते = भवन्ति ? भगवानाह- 'कालोदाई ! से जहानामए केइ पुरिसे मणुण्णं थालीपागसुद्धं अट्ठारसवंजणाउलं, विससंमिस्सं भोयणं भुंजेज्जा ? हे कालोदायिन् ! तद्यथा नाम कश्चित् पुरुषः मनोज्ञं सुन्दरं स्थालीपाकशुद्धं स्थाल्याम् कटाह्यां 'कढाई' इति भाषाप्रसिद्धायाम् पाको यस्य तत् तादृशं च शुद्धं चेति तथाविध भक्तदोषवर्जितमित्यर्थः अष्टादशव्यञ्जनाकुलम्, अष्टादशव्यञ्जनानि भोज्योपस्करणानि शालनकानि तैराकुलम् व्याप्तम् मिश्रितमित्यर्थः, व्यञ्जनानामष्टादशभेदाः यथा-

सूवो १ निट्ठन्नं २ चिय करंब ३ कंजी ४ य भज्जिया ५ रब्बा ६ ।
दुविहा ७ जूसो ८ ओसामणयं ९ अंबगरसो दसमं १० ॥१॥
पाणगदव्वं तिविहं १३ कयलीफलमेव १४ सेचणं दव्वं १५ ।
गोरसदव्वाइ तिन्नि य १८ वंजणा दव्वाइं एयाइं ॥२॥

छाया-सूपो १ निष्ठान्नं २ चैव करम्बरं ३ कंजी ४ च भर्जिका ५ रब्बा ६
द्विविधा ७ यूषः ८ अवस्रावण ९ आम्रकरसो दशमम् व्यञ्जनम् १० ॥१॥
पानकद्रव्यं त्रिविधं १३ कदलीफलमेव १४ सेवनं १५ द्रव्यम् ।
गोरस द्रव्याणि त्रीणि च १८ व्यञ्जनद्रव्याणि एतानि ॥२॥ विशेषतः स्थानाङ्ग-सूत्रे तृतीयस्थाने विलोकनीयाः । एतादृशं व्यञ्जनमिश्रं सुन्दरमपि भोजनं

होते हैं। पुनःकालोदायी प्रभु से पूछते हैं-'कहं णं भंते ! जीवाणं पावाकम्मा पावफलविवागसंजुत्ता कज्जंति' हे भदन्त ! जीवों के पापकर्म पापफलरूप विपाकवाले-पापपरिणामरूप दुःख भोग वाले-कैसे होते हैं ? उत्तर में प्रभु कहते हैं कि-'कालोदाई !' हे कालोदायिन् ! "से जहा नामए केइपुरिसे मणुण्णं थालीपागसुद्धं अट्ठारसवंजणाउलं विससंमिस्सं भोयणं भुजेज्जा ?' जैसे कोई मनुष्य मनोज्ञ-सुन्दर कडाही में पकाये गये होने से शुद्ध अच्छी तरह से पके हुए-

કાલોદાયીનો પ્રશ્ન- 'कहं णं भंते ! जीवाणं पावाकम्मा पावफलविवागसंजुत्ता कज्जंति ?' હે ભદન્ત ! જીવોના પાપકર્મો પાપફલરૂપ વિપાકવાળા – પાપના પરિણામરૂપ દુઃખ ભોગવાળા- કેવી રીતે હોય છે ? ઉત્તર- 'कालोदाई !' હે કાલોદાયી ! 'से जहा नामए केइ पुरिसे मणुण्णं थालीपागसुद्धं अट्ठारसवंजणाउल विससंमिस्सं भोयणं भुजेज्जा' જેમ કોઇ એક પુરુષ, કડાહીમા સારી રીતે

विषसमिश्रं भुञ्जीत 'तस्स णं भोयणस्स आवाए भद्दए भवइ' तस्य खलु तादृश-व्यञ्जनविशिष्टस्य विषसंमिश्रस्य भोजनस्य आपातः तस्य प्रथमतया संसर्गः भद्रको मधुरत्वात् मनोज्ञः रमणीयो भवति आदावेव तस्य सुरसतालक्षण-रमणीयता भवति नतु पर्यवसाने इत्याशयः, तदेवाह-'तओ पच्छा परिणम-माणे परिणाममाणे दुरूवत्ताए, दुगंधत्ताए, जहा महासवए, जाव भुज्जो भुज्जो परिणमइ' ततः पश्चात् भोजनानन्तरं क्रमशः तद् भोजनम् परिणमत् परिणमत् रूपान्तरं प्राप्नुवत् २ दूरूपतया दुर्गन्धतया दुरभिगन्धतया, यथा महास्रवे षष्ठशतकस्य तृतीये महास्रवोद्देशके प्रतिपादितं तथाऽत्रापि यावत्-दूरसतया, दुर्वर्णतया, दुःस्पर्शतया दुःखतया नो सुखतया भूयो भूयः वारंवारं

भक्तदोष से वर्जित हुए तथा अठारह प्रकार के व्यञ्जनों से-जो कि स्थानाङ्गसूत्रमें तृतीयस्थानमें कहे गये हैं उनमें मिश्रित हुए, भोजन को कि जिसमें 'विससंमिस्सं' विष मिला हुआ हो, खावे तो 'तस्सणं भोयणस्स आवाए भद्दए' ऐसे अठारह प्रकार के व्यञ्जनों से मिश्रित उस विषयुक्त भोजन का आपात-खाते समय का स्वाद रूप संसर्गमधुर होने के कारण रमणीय प्रतीत होता है. अर्थात् आदि में ही उस भोजन की सुरसतारूप रमणीयता प्रतीत होती है, पर्यवसान (अन्तमें) में नहीं, 'तओ पच्छा परिणममाणे परिणममाणे दुरूवत्ताए दुगंधत्ताए जहा महासवए जाव भुज्जो२परिणमइ' क्यों कि खाने के बाद वह भोजन क्रमशः परिणमता हुआ-रूपान्तर को प्राप्त होता हुआ-दुर्गन्धरूप वाला बन जाता है. विकृत रूपवाला बन जाता है. जैसा कि छठे शतक के तृतीय महास्रव उद्देशक में कहा गया है, वैसा ही यहां परभी जानना चाहिये-यावत् उस का रस कुरस हो

પકવવામાં આવેલ, કોઈ પણ પ્રકારના દોષથી રહિત પકવાનો તથા ૧૮ પ્રકારના શાકાદિ વ્યંજનો (તે વ્યંજનોના નામ સ્થાનાગસૂત્રના ત્રીજા સ્થાનમા કહ્યા પ્રમાણે સમજવા)થી યુક્ત ભોજન ખાય છે તે ભોજનમા કોઈએ થોડું વિષ ભેળવી દીધેલુ છે. 'तस्स णं भोयणस्स आवाए भद्दए भवइ' એવાં ૧૮ પ્રકારના વ્યંજનોવાળા, પણ વિષના મિશ્રણવાળા આહારનો આપાત (ખાતીવખતનો સ્વાદરૂપ સંસર્ગ) તો અન્નની મધુરતાને કારણે ઘણો મીઠો અને રુચિકર લાગે છે, - એટલે કે શરુઆતમા જ તે ભોજન સરસ અને સ્વાદિષ્ટ લાગે છે, પણ 'तओ पच्छा परिणममाणे परिणममाणे दुरूवत्ताए दुगंधत्ताए, जहा महासवए जाव भुज्जो भुज्जो परिणमइ' ખાધા પછી જેમ જેમ તેનું પરિણમન થતુ જાય છે-રૂપાંતર થતુ જાય છે - તેમ તેમ તે ખરાબ અને દુર્ગંધયુક્ત અથવા વિકૃતરૂપવાળું બનતુ જાય છે છઠ્ઠા શતકના ત્રીજા મહાસ્રવ ઉદ્દેશકમા કહ્યા પ્રમાણેનુ કથન અહી ગ્રહણ કરવું. (યાવત્) તેનો રસ કુરસ થઈ જાય છે, તેનો વર્ણ

परिणमति=परिणामं प्राप्नोति, 'एवामेव कालोदाई! जीवाणं पाणाइवाए, जाव मिच्छादंसणसल्ले' हे कालोदायिन्! एवमेव तथैव जीवानां प्राणातिपातः यावत्-मिथ्यादर्शनशल्यम्। 'तस्स णं आवाए भद्दए भवइ' तस्य खलु प्राणातिपातादेः आपातः=आरम्भकालिकः संसर्गः भद्रकः=शोभनः रमणीयो भवति, आदावेव सुन्दरो भवति। 'तओ पच्छा विपरिणममाणे, विपरिणममाणे दुरूवत्ताए जाव भुज्जो भुज्जो परिणमइ' ततः पश्चात् विपरिणमत् विपरिणमत् पौनःपुन्येन दुःखादिपरिणतिं प्राप्नुवत् दूरूपतया=कुत्सितरूपतया. यावत्-दुर्गन्धतया, दूरसतया, दुःस्पर्शतया दुर्वर्णतया दुःखतया नो सुखतया भूयो भूयः परिणमति। तदुपसंहरन्नाह-'एवं खलु कालोदायिन्! जीवाणं पावा कम्मा पावफलविवागसंजुत्ता कज्जंति' हे

जाता है, वर्ण उसका पहिले की अपेक्षा कुत्सित हो जाता है. स्पर्श उसका खराब बन जाता है। खाया गया वह भोजन दुःख-रूप में बदल जाता है। सुखरूप में वह परिणामित नहीं होता है। इसी तरह से 'कालोदाई' कालोदायिन्! जीवों के द्वारा किये गये प्राणातिपात से लेकर मिथ्यादर्शनशल्यतक के जितने भी पाप हैं वे सब 'आवाए भद्दए भवइ' आपात समय में आरंभकाल में सेवन करते समय बडे ही सुहावने और लुभावने लगते हैं, 'तओपच्छा विपरिणममाणे२दुरूवत्ताए जाव भुज्जो२परिणमइ' परन्तु जब इनका परिणाम काल आता है तब इनका परिणमन उस समय बार २ दुःखादिरूप से होता हुआ कुत्सितरूप में यावत् दुर्गन्धरूप में, दुरस-रूप में, दुस्पर्शरूप में, दुर्वर्णरूप में, दुःखरूप में ही चलता रहता है, सुखादिरूप में नहीं चलता है। 'एवं खलु कालोदाई! जीवाणं

કુત્સિત થઈ જાય છે અને તેનો સ્પર્શ પણ ખરાબ બની જાય છે. આ રીતે તે ભોજન દુ:ખરૂપે પરિણમે છે – સુખરૂપે પરિણમતું નથી 'कालोदाई!' હે કાલોદાયી! એ જ પ્રમાણે જીવો દ્વારા કરવામાં આવેલા પ્રાણાતિપાતથી લઈને મિથ્યાદર્શન શલ્ય સુધીના જેટલા પાપો છે, તે બધા પાપો 'आवाए भद्दए भवइ' આપાતકાળે–આરંભકાળે–સેવન કરતી વખતે તો ઘણાં સુંદર અને લોભામણાં લાગે છે, 'तओ पच्छा विपरिमाणे२ दुरूवत्ताए जाव भुज्जो२ परिणमइ' પરન્તુ જ્યારે તેમનો પરિણામકાળ આવે છે– જ્યારે તે ઉદયમાં આવે છે– ત્યારે તેમનું પરિણમન વારવાર દુ:ખાદિરૂપે થતું રહે છે, તે પરિણમન કુત્સિતરૂપે. દુર્ગંધરૂપે, દુરસરૂપે, દુસ્પર્શરૂપે, દુર્વર્ણરૂપે અને દુ:ખરૂપે ચાલ્યા જ કરે છે, સુખાદિરૂપે ચાલ્યા કરતું નથી 'एवं खलु कालोदायी! जीवाणं

कालोदायिन् ! एवं खलु जीवानां पापानि कर्माणि, पापफलविपाकसंयुक्तानि क्रियन्ते=भवन्ति । पुनः कालोदायी पृच्छति-'अत्थि णं भंते ! जीवाणं कल्लाणा-कम्मा कल्लाणफलविवागसंजुत्ता कज्जंति ?' हे भदन्त ! अस्ति=संभवति खलु जीवानां कल्याणानि कल्याणजनकानि कर्माणि कल्याणफल-विपाक संयुक्तानि, सुखलक्षणफलपरिणामरूपविपाक-संबद्धानि क्रियन्ते भवन्ति ! भगवानाह-'हंता, अत्थि' हे कालोदायिन् ? हन्त सत्यं जीवानां कल्याणानि कर्माणि क्रियन्ते इति अस्ति संभवति, पुनः कालोदायी पृच्छति-'कहं णं भंते ! जीवाणं कल्लाणा कम्मा जाव कज्जंति ! हे भदन्त ! कथं खलु जीवानां

पावा कम्मा पावफलविवागसंजुत्ता कज्जंति' इस तरह हे कालोदायिन् ! जीवों के द्वारा किये गये पापकर्म पापफलवाले ही होते हैं- सुखरूप फलवाले नहीं होते । क्यों कि-कारण के अनुसार ही कार्य होता है ऐसा नियम है । अतः जब पापकर्मरूपकारण स्वयं मूलमें दुरस आदिरूप अवस्थावाला होता है तो फिर इसका जो परिणमन होगा वह भी दुरस आदिरूपमें ही होगा । सुरस आदि-रूपमें नहीं । अब कालोदायी पूछते हैं 'अत्थि ण भंते ! जीवाण कल्लाणा कम्मा कल्लाणफलविवागसंजुत्ता' हे भदन्त ! जीवोंके कल्या-णफलविपाकसंयुक्त सुखलक्षणफल परिणामरूप विपाकसे संबद्ध होते हैं क्या ? इसके उत्तरमें प्रभु उनसे कहते हैं 'हंता अत्थि' हे कालो-दायिन् ! हां, जीवोंके कल्याणजनककर्म सुखलक्षणफलपरिणामरूप विपाकसे संबद्ध होते हैं । अब कालोदायी प्रभुसे ऐसा पूछते हैं 'कहं

पावाकम्मा पावफलविवागसंजुत्ता कज्जंति' હે કાલોદાયી ! એ જ પ્રમાણે જીવોના પાપકર્મો પાપફળવાળાં – દુઃખરૂપ ફળવાળા જ હોય છે, સુખરૂપ ફળવાળાં હોતા નથી કારણ કે કારણની અનુસાર જ કાર્ય થાય છે એવો નિયમ છે. તેથી પાપકર્મરૂપ કારણ પોતે જ જ્યારે મૂલતઃ દુરસ આદિરૂપ અવસ્થાવાળુ હોય છે, તો તેનું પરિણમન પણ દુઃરસ આદિરૂપે થાય તેમા નવાઈ જેવુ શુ છે ?

હવે કાલોદાયી શુભકર્મના વિપાક વિષે મહાવીર પ્રભુને પ્રશ્ન પૂછે છે- 'अत्थिणं भंते ! जीवाणं कल्लाणा कम्मा कल्लाणफलविवाग संजुत्ता कज्जंति?' હે ભદન્ત ! જીવોનાં કલ્યાણ કર્મો- (શુભકર્મો, કલ્યાણજનક કર્મો) શુ કલ્યાણરૂપ ફલવાળાં (સુખલક્ષણ ફળ પરિણામરૂપ વિપાકવાળાં) હોય છે ? ઉત્તર- 'हंता, अत्थि' હે કાલોદાયી! જીવોના કલ્યાણજનક કર્મો સુખલક્ષણફળ પરિણામરૂપ વિપાકવાળા જ હોય છે

હવે કાલોદાયી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે- 'कहं णं भंते जीवाणं

कल्याणानि कर्माणि यावत् कल्याणफलविपाकसंयुक्तानि क्रियन्ते ? भगवानाह– 'कालोदाई ! से जहानामए केइ पुरिसे मणुण्णं थालीपागसुद्धं अट्ठारसवंजणाउलं ओसहमिस्सं भोयणं भुंजेज्जा' हे कालोदायिन् ! तद्यथा नाम कश्चित् पुरुषः मनोज्ञ=सुन्दरं स्थालीपाकशुद्धम् अष्टादशव्यञ्जनाकुलम् औषधिमिश्र= तिक्तकटुकषायाद्यौषधसंमिलितं भोजनं भुञ्जीत, 'तस्स णं भोयणस्स आवाए, नो भद्दए भवइ' तस्य खलु तिक्तकटुकषायाद्यौषधमिश्रस्य भोजनस्य आपातः आदि संसर्गः नो भद्रको भवति तिक्ताद्यौषधमिश्रत्वात्, किन्तु 'तओ पच्छा परिणममाणे परिणममाणे सुरूवत्ताए, सुवन्नत्ताए जाव सुहत्ताए नो दुक्खत्ताए भुज्जो भुज्जो परिणमइ' ततः पश्चात् तद् भोजनं परिणमत्

णं भंते ! जीवाणं कल्लाणकम्मा जाव कज्जंति' हे भदन्त ! जीवों के कल्याणकर्म सुखलक्षणफल परिणामरूप विपाकसे संबद्ध कैसे होते हैं उत्तरमें प्रभु कहते हैं 'कालोदाई !' हे कालोदायिन् ! 'से जहानामए केइपुरिसे मणुण्णं थालीपागसुद्धं अट्ठारसवंजणाउल' जैसे कोई पुरुष सुन्दर तथा कडाही आदिमें बहुत अच्छी तरहसे पकाये गये भोजन को कि जो अठारह प्रकारके व्यंजनोंसे युक्त हो तथा तिक्त कषायली आदि औषधियोंसे भी युक्त हो भोजन करे तो जैसे वह भोजन अपने खानेवाले पुरुष आदिको 'ओसहमिस्सं' तिक्त–कटुककषायली आदि औषधियोंसे मिश्रित होनेके कारण खाते समय 'आवाए नो भद्दए' स्वाद में अच्छा नहीं लगता है अर्थात् उस भोजनका आदि संसर्ग सुहावना प्रतीत नहीं होता है 'तओ पच्छा परिणममाणे२ सुरुवत्ताए जाव सुहत्ताए, नो दुक्खत्ताए भुज्जो२ परिणमइ' परन्तु

कल्लाणकम्मा जाव कज्जंति' હે ભદન્ત! જીવોના કલ્યાણકર્મો સુખલક્ષણ ફળ પરિણામરૂપ વિપાકવાળા કેવી રીતે હોય છે? ઉત્તર– 'कालोदाई' હે કાલોદાયી! 'से जहा नामए केइपुरिसे मणुण्णं थालीपागसुद्धं अट्ठारसवंजणाउलं' જેમકે કોઈ પુરૂષ સુંદર, કડાહી આદિમા ઘણી સારી રીતે પકાવવામાં આવેલા, ૧૮ પ્રકારના શાક આદિથી યુકત હોય એવા તથા કડવી, તુરી આદિ ઔષધિઓથી યુકત હોય એવા ભોજનનો આહાર કરે છે તો તે ભોજન 'ओसहमिस्स' કડવા, તુરા આદિ સ્વાદવાળી ઔષધિઓથી મિશ્રિત હોવાને કારણે 'आवाए नो भद्दए' શરૂઆતમા મીઠું લાગતુ નથી – તે ભોજનનો પ્રારંભિક સંસર્ગ રુચિકર લાગતો નથી, तओ पच्छा परिणममाणे२ सुरूवत्ताए सुवन्नत्ताए जाव सुहत्ताए. नो दुक्खत्ताए भुज्जो२

परिणमत्-परिणतिं गच्छत् सुरूपतया भोक्तुः सुरूपहेतुतया सुवर्णतया यावत्-सुगन्धितया, सुरसतया, सुस्पर्शतया, सुखतया, नो दुःखतया भूयो भूयः परिणमति । उपसंहरन्नाह-'एवामेव कालोदाई ! जीवाणं पाणाइवायवेरमणे जाव पडिग्गहवेरमणे, कोहविवेगे, जाव मिच्छादंसणसल्लविवेगे' एवमेव= तथैव औषधमिश्रभोजनवदेव जीवानां प्राणातिपातविरमणम्, यावत्-परिग्रह-विरमणम् आसक्तिपरित्यागः, क्रोधविवेकः क्रोधपरित्यागः यावत्-मिथ्यादर्शन-शल्यविवेकः मिथ्यादर्शनपरित्यागो भवति, 'तस्स णं आवाए नो' भद्दए भवइ' तस्य खलु प्राणातिपातादिविरमणस्य यावत्-मिथ्यादर्शनशल्यविवेकस्य आपातः आदिससर्गः नो भद्रकः नो मनोज्ञो भवति जीवप्राणातिपातादि-विरमणादेः महातपोरूपतया कष्टमयत्वात् इन्द्रियप्रतिकूलत्वात् किन्तु 'तओ

जब वही भोजन परिणाम अवस्थाको धीरे२ प्राप्त होता रहता है तब अपने खानेवालेके लिये बारबार सुरूप अवस्थाका कारणभूत बनता है, सुवर्णरूप अवस्थाका कारणभूत बनता है, यावत् सुगंधिरूप अवस्थाका सुरसरूप अवस्थाका, सुस्पर्शरूप अवस्थाका, सुखरूप अवस्थाका, दुःखरूप अवस्थाका कारण नहीं, बनता है । 'एवामेव कालोदाई' इसी तरहसे अर्थात् औषधिमिश्रित भोजनकी तरहसे हे कालोदायिन् ! जीवाणं पाणाइवायवेरमणे जाव पडिग्गह वेरमणे, कोहविवेगे, जाव-मिच्छा दंसणसल्लविवेगे' प्राणातिपात विरमण यावत् परिग्रहविरमण आसक्तिका परित्याग पर पदार्थोंमें मूर्च्छाका त्याग, क्रोधका त्याग, यावत् मिथ्यादर्शन शल्यका त्याग होता है अर्थात् जीव जब प्राणा-तिपात आदिका त्याग करते हैं तब वह इन्द्रियोंके प्रतिकूल होनेसे

परिणमइ' પણ જ્યારે તે ભોજનનુ ધીરે ધીરે પરિણમન થવા માંડે છે, ત્યારે તે ભોજનનો આસ્વાદ કરનાર વ્યકિતને માટે તે વાર વાર સુરૂપ અવસ્થાનુ કારણભૂત બનેછે, સુંદર વર્ણરૂપ અવસ્થાનું કારણભૂત બને છે, સુગધિરૂપ, સુરસરૂપ, સુસ્પર્શરૂપ અને સુખરૂપ અવસ્થાનુ કારણભૂત બને છે, પણ એ પ્રકારનુ ભોજન દુઃખરૂપ અવસ્થાને માટે કારણભૂત બનતુ નથી 'एवामेव कालोदाई !' હે કાલોદાયી ! તે ઔષધમિશ્રિત ભોજનની જેમ, 'जीवाणं पाणाइवायवेरमणे जाव पडिग्गहवेरमणे, कोहविवेगे, जाव मिच्छादंसणसल्लविवेगे' પ્રાણાતિપાત વિરમણ, (યાવત્) પરિગ્રહ વિરમણ, (આસક્તિનો પરિત્યાગ) ક્રોધનો ત્યાગ, અને મિથ્યાદર્શન શલ્ય પર્યંતના પાપકર્મોનો ત્યાગ, શરૂઆતમાં તો જીવોને કષ્ટમય લાગે છે, પરન્તુ 'तओ पच्छा परिममाणेर

पच्छा परिणममाणे परिणममाणे सुरूवत्ताए, जाव नो दुक्खत्ताए भुज्जो भुज्जो परिणमइ' ततः पश्चात् स प्राणातिपातविरमणादिः परिणमन् परिणमन् सुरूपतया यावत्-सुवर्णतया सुगन्धितया, सुरसतया, सुस्पर्शतया, सुखतया नो दुःखतया भूयो भूयः परिणमति। अन्ते तदुपसंहरति-'एवं खलु कालोदाई! जीवाणं कल्लाणा कम्मा जाव कज्जंति' हे कालोदायिन्! एवं खलु उक्त-युक्त्या जीवानां कल्याणानि कर्माणि यावत्-कल्याणफलविपाकसंयुक्तानि क्रियन्ते=भवन्ति ॥सू. ३॥

पूर्वं शुभाशुभकर्माणि फलतो दर्शितानि, साम्प्रतमग्न्यारम्भक-पुरुषद्वय द्वारेण महाकर्मादीनामल्पत्व-बहुत्वं प्रदर्शयति-'दो भंते पुरिसा' इत्यादि।

मूलम्-दो भंते! पुरिसा सरिसया जाव सरिसभंडमत्तो-वगरणा अन्नमन्नेणं सद्धिं अगणिकायं समारभंति, तत्थ णं एगे

महातपरूप होनेके कारण उन्हें आदिमें कष्टमय प्रतीत होता है परन्तु 'तओ पच्छा परिणममाणे२ सुरूवत्ताए, जाव नो दुक्खत्ताए भुज्जो२ परिणमइ' जब उसके परिणाम भोगनेका समय आता है तब वह अपने परिणामकालमें सुखरूपमें, सुवर्णरूपमें, सुगंधितरूपमें, सुरस-रूपमें, सुस्पर्शरूपमें, तथा सुखरूपमें परिणमन करता रहता है दुःख-रूपमें नहीं। (एव खलु कालोदाई! जीवाणं कल्लाणा कम्मा जाव कज्जंति) अतः हे कालोदायिन्! इस कथित युक्तिसे जीवोंके कल्याण-कर्म यावत् कल्याण फलविपाक संयुक्त होते हैं ॥ सू० ३ ॥

इस तरह शुभ और अशुभकर्मोंको अपने२ फलसे युक्त प्रकट करके अब सूत्रकार अग्न्यारंभक पुरुषद्वयके दृष्टान्तसे महाकर्मादिकोंमें अल्पबहुत्वता दिखलाते हैं-'दो भंते! पुरिसा' इत्यादि।

सुरूवत्ताए, जाव नो दुक्खत्ताए भुज्जो२ परिणमइ' જ્યારે તેમનુ પરિણામ ભોગવવાનો સમય આવે છે, ત્યારે તે પોતાના પરિણામકાળે સુરૂપરૂપે, સુંદર વર્ણરૂપે, સુરસરૂપે, સુસ્પર્શરૂપે તથા સુખરૂપે પરિણમન કરતો રહે છે- દુ ખરૂપે પરિણમન કરતો નથી 'एवं खलु कालोदाई! जीवाणं कल्लाणा कम्मा जाव कज्जंति' હે કાલોદાયી! આ રીતે જીવોના કલ્યાણકર્મો કલ્યાણફળરૂપ વિપાકવાળાં હોય છે ાસૂ ૩ા

આ રીતે શુભ અને અશુભ કર્મો પોતપોતાના શુભ અને અશુભ ફલરૂપ વિપાકથી યુકત હોય છે એવું પ્રતિપાદન કરીને હવે સૂત્રકાર અગ્નિ આરંભક બે પુરુષોના દૃષ્ટાન્ત દ્વારા મહાકર્મ આદિકોમાં અલ્પ-બહુત્વનુ પ્રતિપાદન કરે છે

'दो भंते! पुरिसा' ઇત્યાદિ-

पुरिसे अगणिकायं उज्जालेइ, एगे पुरिसे अगणिकायं निव्वावेइ, एएसि णं भंते ! दोण्हं पुरिसाणं कयरे पुरिसे महाकम्मतराए चेव, महाकिरियतराए चेव महासवतराए चेव महावेयणतराए चेव ? कयरे वा पुरिसे अप्पकम्मतराए चेव, जाव अप्पवेयण तराए चेव ?। जे वा से पुरिसे अगणिकायं उज्जालेइ जेवा से पुरिसे अगणिकायं निव्वावेइ ? कालोदाई ! तत्थ णं जे से पुरिसे अगणिकायं उज्जालेइ, से णं पुरिसे महाकम्मतराए चेव, जाव महावेयणतराए चेव, तत्थणं जे से पुरिसे अगणिकायं निव्वावेइ से णं पुरिसे अप्पकम्मतराए चेव, जाव अप्पवेयणतराए चेव। से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ– तत्थ णं जेसे पुरिसे जाव अप्पवेयणतराए चेव ? हे कालोदाई ! तत्थ णं जेसे पुरिसे अगणिकायं उज्जालेइ से णं पुरिसे बहुतरागं पुढविकायं समारंभइ, बहुतरागं आउकायं समारंभइ, अप्पतरायं तेउकायं समारंभइ, बहुतरागं वाउकायं समारंभइ, बहुतरायं वणस्सइकायं समारंभइ, बहुतरागं तसकायं समारंभइ। तत्थ णं जे से पुरिसे अगणिकायं निव्वावेइ, से णं पुरिसे अप्पतरागं पुढविकायं समारंभइ, अप्पतरागं आउकायं समारंभइ, बहुतरागं तेउकायं समारंभइ, अप्पतरागं वाउकायं समारंभइ, अप्पतरागं वणस्सइकायं समारंभइ, अप्पतरायं तसकायं समारंभइ, से तेणट्ठेणं कालोदाई ! जाव अप्पवेयणतराए चेव ॥ सू०४ ॥

छाया—द्वौ खलु भदन्त ! पुरुषौ सदृशौ यावत् सदृशभाण्डामत्रोपकरणौ अन्योन्येन सार्द्धम् अग्निकायं समारभेते, तत्र खलु एकः पुरुषः अग्नि

कायम् उज्ज्वालयति, एकः पुरुषः अग्निकायं निर्वापयति, एतयोः खलु भदन्त! द्वयोः पुरुषयोः कतरः पुरुषः महाकर्मतरश्चैव, महाक्रियतरश्चैव, महास्रवतरश्चैव, महावेदनतरश्चैव ? कतरो वा पुरुषः अल्पकर्मतरश्चैव; यावत् अल्पवेदनतरश्चैव ? । यो वा स पुरुषः अग्निकायम् उज्ज्वलयति. यो वा सपुरुषः अग्निकायम् निर्वापयति,

सूत्रार्थ-(दो भंते ! पुरिसा सरिसया सरिसभंडमत्तोवगरणा अन्नमन्नेणं सद्धिं अगणिकायं समारंभंति) हे भदन्त ! दो पुरुष ऐसे हों कि जिनके यावत् भाण्डपात्रादि उपकरण एकसे हों ये दोनों मिलकर अग्निकायका समारंभ करें (तत्थ णं एगे पुरिसे अगणिकायं उज्जालेइ, एगे पुरिसे अगणिकायं निव्वावेइ) इनमें एक पुरुष अग्निकायको प्रकट करे-सलगावे और दूसरा पुरुष जलादि द्वारा उसे बुझावे, तो (एएसि णं भंते ! दोण्हं पुरिसाणं कयरे पुरिसे महाकम्मतराए चेव) हे भदन्त ! इन दोनोंमें से कौनसा पुरुष महाकर्मयुक्त होगा ? (महाकिरियतराएचेव, महासवतराएचेव, महावेयणतराएचेव] महाक्रियावाला होगा, महा आस्रववाला होगा, और महावेदनावाला होगा ? तथा [कयरे वा पुरिसे अप्पकम्मतराएचेव जाव अप्पवेयणतराए चेव] कौन पुरुष अल्पकर्मवाला होगा, यावत् अल्पवेदनावाला होगा ? क्या (जे वा से पुरिसे अगणिकायं उज्जालेइ ? जे वा से पुरिसे अगणिकाय

સૂત્રાર્થ- (दो भंते ! पुरिसा सरिसया जाव सरिसभंडमत्तोवगरणा अन्नमन्नेणं सद्धिं अगणिकायं समारंभंति) હે ભદન્ત ! કોઇ બે પુરુષો એવા છે કે જેમના ભાંડ પાત્ર અને ઉપકરણો એકસરખા છે, હવે તે બન્ને મળીને અગ્નિકાયનો સમારંભ કરે છે, (तत्थणं एगे पुरिसे अगणिकायं उज्जालेइ, एगे पुरिसे अगणिकायं निव्वावेइ) તે બન્નેમાંથી એક પુરુષ અગ્નિકાયને પ્રજ્વલિત કરે છે, અને બીજો પુરુષ જળ આદિ વડે તેને બુઝાવે છે તો (एएसि णं भंते ! दोण्हं पुरिसाणं कयरे पुरिसे महाकम्मतराए चेव) હે ભદન્ત ! તે બન્ને પુરુષોમાંનો કયો પુરુષ મહાકર્મયુક્ત થશે, (महाकिरियतराए चेव, महासवतराए चेव, महावेयणतराए चेव ?) મહાક્રિયાયુકત થશે, મહાઆસ્રવયુકત થશે અને મહાવેદના-યુકત થશે ? તથા (कयरे वा पुरिसे अप्पकम्मतराए चेव, जाव अप्पवेयणतराए चेव ?' કયો પુરુષ અલ્પકર્મવાળો, અલ્પક્રિયાવાળો, અલ્પ આસ્રવવાળો અને અલ્પ વેદનાવાળો હશે (जे वा से पुरिसे अगणिकायं उज्जालेइ, जे वा से पुरिसे अगणिकाय निव्वावेइ) શુ અગ્નિ સળગાવનારો પુરુષ મહાકર્મ આદિવાળો હશે. કે

कालोदायिन् ? तत्र खलु यः स पुरुषः अग्निकायम् उज्ज्वलयति स खलु पुरुषः महाकर्मतरश्चैव, यावत्-महावेदनतरश्चैव, तत्र खलु यः स पुरुषः अग्निकायम् निर्वापयति, स खलु पुरुषः अल्पकर्मतरश्चैव यावत्-अल्पवेदनतरश्चैव । तत् केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते-तत्र खलु यः स पुरुषः यावत्-अल्पवेदनतरश्चैव ? कालोदायिन ! तत्र खलु यः स पुरुषः अग्निकायम्

निव्वावेइ] वह कि जिसने अग्नि जलाई है या वह कि जिसने अग्नि बुझाई है ? [कालोदाई] हे कालोदायिन ! [तत्थ णं जेसे पुरिसे अगणिकाय उज्जालेइ, से णं पुरिसे महाकम्मतराए चेव, जाव महावेयणतराए चेव] उन दोनों सदृशभाण्डपात्रादि उपकरणवाले पुरुषोंमें से वह पुरुष ही महाकर्मवाला यावत् महावेदनावाला होगा कि जिसने अग्निजलाया है । [तत्थ णं जेसे पुरिसे अगणिकायं निव्वावेइ, से णं पुरिसे अप्पकम्मतराए चेव, जाव अप्पवेयणतराए चेव] तथा वह पुरुष कि जिसने अग्नि बुझाई है, वह अल्पकर्मवाला यावत् अल्पवेदनावाला होगा । [से केणट्ठेण भंते ! एवं वुच्चइ, तत्थ णं जेसे पुरिसे जाव अप्पवेयणतराए चेव] हे भदन्त ! ऐसा आप किस कारणसे कहते हैं कि जिस पुरुषने अग्नि जलाई है वह तो महाकर्मवाला यावत् महावेदनावाला होगा तथा जिस पुरुषने अग्नि बुझाई है वह अल्पकर्मवाला यावत् अल्पवेदनावाला होगा ? [कालोदाई] हे कालोदायिन् ! [तत्थ णं जेसे पुरिसे अगणिकायं

અગ્નિને ઓલવનારો મહાકર્મ આદિવાળો હશે ? (कालोदाई) હે કાલોદાયી ! (तत्थ णं जे से पुरिसे अगणिकायं उज्जालेइ, से णं पुरिसे महाकम्मातराए चेव, जाव महावेयणतराए चेव) તે બન્ને સમાન ભાંડ-પાત્ર આદિ ઉપકરણોવાળા પુરુષોમાંથી જેણે અગ્નિ પ્રજ્વલિત કર્યો હોય છે, તે પુરુષ મહાકર્મ, મહાક્રિયા, મહા આસ્રવ અને મહાવેદનાયુક્ત થશે

(तत्थ णं जे से पुरिसे अगणिकायं निव्वावेइ से णं पुरिसे अप्पकम्मतराए चेव जाव अप्पवेयणतराए चेव) તથા જે પુરુષે અગ્નિ ઓલવી છે, તે અલ્પ કર્મવાળો, અલ્પ ક્રિયાવાળો અને અલ્પ વેદનાવાળો થશે

(से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ, तत्थणं जे से पुरिसे अप्पवेयणतराए चेव?) હે ભદન્ત ! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે જે પુરુષે અગ્નિ સળગાવ્યો છે તે મહાકર્મ આદિથી યુકત થશે, અને જે પુરુષે અગ્નિ બુઝાવી છે તે અલ્પકર્મ, અલ્પવેદના આદિથી યુકત થશે ? (कालोदाई) હે કાલોદાયી ! (तत्थणं जे से पुरिसे अगणिकायं उज्जालेइ से णं पुरिसे बहुतरायं पुढविकायं समारंभइ, बहुतरायं आउकायं

उज्ज्वलयति, स खलु पुरुषः बहुतरं पृथिवीकाय समारभते, बहुतरम् अप्कायं समारभते, अल्पतरं तेजस्कायं समारभते, बहुतरं वायुकायं समारभते, बहुतरं वनस्पतिकायं समारभते, बहुतरं त्रसकाय समारभते, तत्र खलु यः पुरुषः अग्निकाय निर्वापयति, स खलु पुरुषः अल्पतरं पृथिवीकायं समारभते, अल्पतरम् अप्काय समारभते, बहुतर तेजस्काय समारभते, अल्पतरं वायुकाय समारभते, अल्पतर वनस्पतिकाय समारभते, अल्पतर त्रसकाय समारभते, तत् तेनार्थेन कालोदायिन्! यावत्-अल्पवेदनतरश्चैव ॥ सू० ४ ॥

उज्जालेइ से णं पुरिसे बहुतरागं पुढविकायं समारंभइ बहुतरागं आउ कायं समारंभइ, अप्पतरायं तेउकाय समारंभइ, बहुतरागं वाउकायं समारंभइ, बहुतरायं वणस्सइकाय समारंभइ, बहुतरागं तसकायं समारंभइ] जिस पुरुषने अग्निकायको जलाया है वह इसलिये महाकर्मवाला यावत् महावेदनावाला कहा गया है कि वह अनेक पृथिवीकाय जीवों का समारंभ करता है, अनेक अप्कायिक जीवों को समारंभ करता है, थोडे से अग्निकायिक जीवों का समारंभ करता है. अनेक वायुकायिक जीवों का समारंभ करता है, अनेक वनस्पति-कायिक जीवों का समारंभ करता है, और अनेक त्रसकायिक जीवों का समारंभ करता है। तथा-(तत्थणं जे से पुरिसे अगणिकायं निव्वावेइ, से णं पुरिसे अप्पतरागं पुढविकायं समारंभइ, अप्पतरागं आउकाय समारंभइ, बहुतरागं तेउकायं समारंभइ, अप्पतरागं वाउकायं समारंभइ, अप्पतरागं वणस्सइकाय समारंभइ, अप्पतराय तसकायं समारंभइ-से तेणट्ठेणं कालोदाई! जाव अप्पवेयणतराएचेव) जो

समारंभइ, अप्पतरायं तेउकायं समारंभइ, बहुतरायं वाउकाय समारंभइ, बहुतरायं वणस्सइकायं समारंभइ, बहुतरायं तसकायं समारंभइ) જે પુરુષે અગ્નિકાયને સળગાવ્યો હોય છે તેને મહાકર્મવાળો, મહાક્રિયાવાળો, મહાઆસ્રવવાળો અને મહાવેદનાવાળો કહેવાનુ કારણ એ છે કે તે અનેક પૃથ્વીકાય જીવોનો સમારંભ કરે છે, અનેક અપ્કાયિક જીવોનો સમારંભ કરે છે, થોડા અગ્નિકાય જીવોનો સમારંભ કરે છે, અનેક વાયુકાયિક જીવોનો સમારંભ કરે છે, અનેક વનસ્પતિકાયિક જીવોનો સમારંભ કરે છે અને ત્રસકાયિક જીવોનો સમારંભ કરે છે (तत्थणं जे से पुरिसे अगणिकायं निव्वावेइ, से णं पुरिसे अप्पतरागं पुढविकायं समारंभइ, अप्पत-रागं आउकायं समारंभइ, बहुतरागं तेउकाय समारंभइ, अप्पतरागं वाउकायं समारंभइ, अप्पतरागं वणस्सइकाय समारंभइ, अप्पतरागं तसकाय समारंभइ-से तेणट्ठणं कालोदाई! जाव अप्पवेयणतराए चेव) તથા જે પુરુષ અગ્નિકાયને

टीका- कालोदायी पृच्छति- 'दो भंते! पुरिसा सरिसया जाव सरिसभंडमत्तोवगरणा अन्नमन्नेणं सद्धिं अगणिकाय समारंभंति' हे भदन्त! द्वौ पुरुषौ सदृशौ यावत् सदृशभाण्डामत्रोपकरणौ सदृशं समानमेव भाण्डम्-पात्रम्, अमत्रम्-लघुपात्रम्, उपकरणं=दण्डादिकम् ययोस्तौ तथाविधौ अन्योन्येन सार्द्धं परस्परं मिलित्वा युगपदेव अग्निकायं समारभेते = उपद्रवयतः, 'तत्थ णं एगे पुरिसे अगणिकायं उज्जालेइ' तत्र तयोर्मध्ये खलु एकः पुरुषः अग्निकायम्

पुरुष अग्निकाय को बुझाता है वह अल्पकर्मवाला यावत् अल्पवेदनावाला इसलिये प्रकट किया गया है कि वह अल्पतर पृथ्वीकायिक जीवों का समारंभ करता है, अल्पतर अप्कायिक जीवों का समारंभ करता है, अल्पतर वायुकायिक जीवों का समारंभ करता है, अल्पतर वनस्पतिकायिक जीवों का समारंभ करता है-और अल्पतरत्रसकायिक जीवों का समारंभ करता है।

टीकार्थ—कालोदायी प्रभु से ऐसा पूछ रहे हैं-'दो भंते! पुरिसा सरिसया जाव सरिसभंडमत्तोवगरणा अन्नमन्नेणं सद्धिं अगणिकाय समारंभंति' हे भदन्त! कोई दो पुरुष हों कि जो उमर में समान हों, समान ही उनके भाण्ड-पात्र हों, समान ही अमत्र लघुपात्र हों, और समान ही उनके उपकरण-दण्डादिक हो. ऐसे वे दोनों पुरुष आपस में-एक साथ-मिलकर अग्निकाय का समारंभ करें (तत्थणं एगे पुरिसे अगणिकायं उज्जालेइ) इनमें एक पुरुष अग्निकाय को जलावे

ઓલવે છે, તે અલ્પ કર્મવાળો, અલ્પ ક્રિયાવાળો, અલ્પ આસ્રવવાળો અને અલ્પ વેદનાવાળો થશે તેનુ કારણ એ છે કે તે અલ્પતર પૃથ્વીકાયિક જીવોનો સમારંભ કરે છે, અલ્પતર અપ્કાયિક જીવોના સમારંભ કરે છે, બહુતર અગ્નિકાયિક જીવોનો સમારંભ કરે છે, અલ્પતર વાયુકાયિક જીવોનો સમારંભ કરે છે, અલ્પતર વનસ્પતિકાયિક જીવોનો સમારંભ કરે છે અને અલ્પતર ત્રસકાયિક જીવોનો સમારંભ કરે છે.

ટીકાર્થ-કાલોદાયી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે- 'दो भंते! पुरिसा सरिसया जाव सरिसभंडमत्तोवगरणा अन्नमन्नेण सद्धिं अगणिकाय समारंभंति' હે ભદન્ત! એવાં કોઇ બે પુરુષો છે કે જે સમવયસ્ક છે, જેમનાં ભાંડ (પાત્ર) સરખાં જ છે, જેમના અમત્ર-લઘુપાત્રો પણ સરખાં જ છે, અને જેમના દંડ આદિ ઉપકરણો પણ એકસરખા જ છે, એવા તે બન્ને પુરુષો એકત્ર થઇને (ભેગા મળીને) અગ્નિકાયનો સમારંભ કરે છે- 'तत्थणं एगे पुरिसे अगणिकायं उज्जालेइ'

उज्ज्वलयति. 'एगे पुरिसे अगणिकायं निव्वावेइ' एकः=अपरः पुरुषः अग्निकायं निर्वापयति जलादिना विध्यापयति 'एएसि णं भंते दोण्हं पुरिसाणं कयरे पुरिसे महाकम्मतराए चेव' हे भदन्त ! एतयोः उपरिवर्णितयोः खलु द्वयोः पुरुषयोर्मध्ये कतरः पुरुषः कः पुरुषः महाकर्मतरकश्चैव अतिशयेन महत् कर्म= ज्ञानावरणीयादिकं यस्य स तथा महाकर्मयुक्त इत्य॰, तथा 'महाकिरियतराए चेव, महासवतराए चेव, महावेयणतराए चेव ?' महाक्रियतरकश्चैव महत्यः क्रिया=आरम्भिक्यादयो यस्य स तथा महाक्रियायुक्त इत्यर्थः महास्रवतरकश्चैव महान् आस्रवः=बृहत्कर्मबन्धहेतुभूतो यस्य स तथा महास्रवयुक्त इत्यर्थः, महा-वेदनतरकश्चैव महावेदनाजनककर्मयुक्तो भवति, 'कयरे वा पुरिसे अप्प-कम्मतराए चेव, जाव अप्पवेयणतराए चेव ?' कतरो वा पुरुषः अल्पकर्मतर-कश्चैव, अल्पकर्म युक्तः, यावत्-अल्पक्रियतरकश्चैव, अल्पास्रवतरकश्चैव,

'एगे पुरिसे अगणिकायं निव्वावेइ' और दूसरा एक पुरुष उस अग्निकाय को बुझादेवे तो (एएसिणं भंते ! दोण्हं पुरिसाणं कयरे पुरिसे महाकम्मतराएचेव' हे भदन्त ! इन दोनों पुरुषों के बीच में कौनसा पुरुष महाकर्मतरक–ज्ञानावरणीय आदि कर्म हैं अतिशय महान् जिसके ऐसा होगा– महाकर्मयुक्त होगा तथा 'महाकिरियतराए चेव, महासवतराए चेव, महावेयणतराए चेव' आरम्भिकी आदि महती क्रियाओंवाला होगा–महाक्रियायुक्त होगा, 'महासवतराएचेव' बृहत्कर्म के बंध का हेतुभूत आस्रववाला होगा, 'महावेयणतराएचेव' महती वेदना का जनक भूतकर्मयुक्त होगा ? तथा–'कयरे वा पुरिसे अप्पकम्मतराए चेव, जाव अप्पवेयणतराए चेव' कौनसा पुरुष अल्प-कर्मतरक-अल्पकर्मयुक्त होगा, यावत्–अल्पक्रियातरक, अल्पआस्रव-

તેમાંથી એક પુરુષ અગ્નિકાયને સળગાવે છે, 'एगे पुरिसे अगणिकायं निव्वावेइ' અને બીજો પુરુષ તે અગ્નિકાયને ઓલવે છે, 'एएसि णं भंते ! दोण्हं पुरिसाणं कयरे पुरिसे महाकम्मतराए चेव' તો હે ભદન્ત ! તે બન્ને પુરુષોમાંથી કયો પુરુષ મહાકર્મયુક્ત થશે–એટલે કે જેના જ્ઞાનાવરણીય આદિ કર્મો મહાન હશે એવો થશે–મહાન કર્મનો બંધક થશે, 'महाकिरियतराए चेव, महासवतराए चेव, महावेयण तराए चेव' આરંભિકી આદિ મહા ક્રિયાઓવાળો થશે, મહા આસ્રવયુક્ત થશે–એટલે કે અનેક કર્મોના બંધના કારણભૂત મહાઆસ્રવવાળો થશે, અને મહાવેદનાવાળો થશે–એટલે કે ભારે વેદનાના જનક કર્મયુક્ત થશે ? તથા 'कयरे वा पुरिसे अप्प-कम्मतराए चेव, जाव अप्पवेयणतराए चेव ?' કયો પુરુષ અલ્પકર્મયુક્ત, અલ્પ ક્રિયાયુક્ત, અલ્પ આસ્રવયુક્ત અને અલ્પ વેદનાયુક્ત થશે ?

अल्पवेदनतरकश्चैव भवति ? 'जे वा से पुरिसे अगणिकाय उज्जालेइ, जे वा से पुरिसे अगणिकाय निव्वावेइ ? यो वा खलु स पुरुषः अग्निकायम् उज्ज्वलयति प्रज्वलयति, यो वा खलु सः अपरः पुरुषः अग्निकाय निर्वापयति= विध्यापयति, तयोर्मध्ये इत्यर्थः । भगवानाह-'कालोदाई' हे कालोदायिन् ! 'तत्थ णं जे से पुरिसे अगणिकायं उज्जालेइ' तत्र तयोर्मध्ये खलु यः स पुरुषः अग्निकायम् उज्ज्वलयति 'से ण पुरिसे महाकम्मतराए चेव, जाव महावेयणतराए चेव' स खलु अग्निकायप्रज्वालकः पुरुषः महाकर्मतरकश्चैव यावत्-महाक्रियतरकश्चैव, महास्रवतरकश्चैव, महावेदनतरकश्चैव भवति, अथ च 'तत्थ णं जे से पुरिसे अगणिकायं निव्वावेइ' तत्र तयोर्मध्ये खलु यः स पुरुषः अग्निकायं निर्वापयति=विध्यापयति, 'से ण पुरिसे अप्पकम्मतराए चेव, जाव अप्पवेयणतराए चेव' स खलु

तरक, और अल्पवेदनतरक, होगा ? उत्तरमें प्रभु कहते हैं-'कालोदाई !' हे कालोदायिन ! 'जे वा से पुरिसे एगणिकाय उज्जालेइ, जे वा से पुरिसे अगणिकायं निव्वावेइ' जो पुरुष अग्निकाय को सलगाता है और जो पुरुष अग्निकायको बूझाता है 'तत्थ णं पुरिसे अगणिकायं उज्जालेइ' सो इन दोनोंके बीचमें जो पुरुष अग्निकायको जलाता है 'से णं पुरिसे महाकम्मतराए, चेव, जाव महावेयणतराए चेव' वह अग्नि जलानेवाला पुरुष तो महाकर्मवाला, महाक्रियावाला, महास्रववाला और महावेदनावाला होगा तथा 'तत्थ णं जे से पुरिसे अगणिकायं निव्वावेइ' जिस पुरुषने उस अग्निकाय को बुझाया है 'से णं पुरिसे अप्पकम्मतराए चेव जाव अप्पवेयणतराए चेव' वह पुरुष अल्पकर्मवाला

કાલોદાયીના પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે- 'कालोदाई' હે કાલોદાયી! 'जे वा से पुरिसे अगणिकाय उज्जालेइ, जे वा से पुरिसे अगणिकाय निव्वावेइ' જે પુરુષ અગ્નિકાયને સળગાવે છે, અને જે પુરુષ અગ્નિકાયને ઓલવે છે, તે બન્ને પુરુષોમાંથી 'तत्थणं जे से पुरिसे अगणिकाय उज्जालेइ' જે પુરુષ અગ્નિકાયને સળગાવે છે, 'से णं पुरिसे महाकम्मतराए चेव, जाव महावेयणतराए चेव' તે મહા કર્મવાળો, મહા ક્રિયાવાળો, મહા આસ્રવવાળો અને મહા વેદનાવાળો થશે પરન્તુ 'तत्थणं जे से पुरिसे अगणिकाय निव्वावेइ' જે પુરુષ અગ્નિકાયને ઓલવે છે, 'से णं पुरिसे अप्पकम्मतराए चेव जाव अप्पवेयणतराए चेव' તે પુરુષ અલ્પકર્મનો બંધક, આરંભિકી આદિ અલ્પક્રિયાઓ-વાળો, અલ્પઆસ્રવવાળો અને અલ્પવેદનાવાળો થશે.

अग्निकायनिर्वापकः पुरुषः अल्पकर्मतरकश्चैव, यावत् – अल्पक्रियतरकश्चैव, अल्पास्रवतरकश्चैव अल्पवेदनतरकश्चैव भवति। कालोदायी पृच्छति–'से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ–तत्थ णं जे से पुरिसे जाव अप्पवेयणतराए चेव?' हे भदन्त! तत् केनार्थेन=कथं तावत् एवमुच्यते–तत्र खलु यः स पुरुषः यावत् अग्निकायमुज्ज्वलयति स महाकर्मादियुक्तः, यस्तु अग्निकायं निर्वापयति स अल्पकर्मादिविशिष्टः अल्पवेदनविशिष्टश्चैव? इति, भगवानाह–'कालोदाई! तत्थ णं जे से पुरिसे अगणिकायं उज्जालेइ' हे कालोदायिन्! तत्र तयोर्मध्ये खलु यः स पुरुषः अग्निकायम् उज्ज्वलयति 'से णं पुरिसे बहुतरागं पुढविकायं समारंभइ, बहुतरागं आउकायं समारंभइ' स खलु पुरुषः बहुतरकं पृथिवीकायं समारभते=विराधयति, बहुतरकम् अप्कायं

होगा, अल्प आरंभिकी आदि क्रियाओंवाला होगा अल्प आस्रववाला होगा और अल्पवेदनावाला होगा, अब कालोदायी प्रभुसे ऐसा पूछ रहे हैं कि 'से केणट्ठेणं भंते एवं वुच्चइ तत्थ णं जेसे पुरिसे जाव अप्पवेयणतराए चेव' हे भदन्त! ऐसा आप किस कारणसे कहते हैं कि जो पुरुष यावत् अग्निकाय को जलाता है वह महाकर्मसे युक्त होता है, तथा जो अग्निकायको बुझाता है वह अल्पकर्म से युक्त होता है? इस पर प्रभु उत्तर देते हुए उनसे कहते हैं 'कालोदाई' हे 'कालोदायिन्! तत्थणं जेसे पुरिसे अगणिकायं उज्जालेइ' इन दोनों पुरुषों के बीचमें जो पुरुष अग्निकायको जलाता है 'से णं पुरिसे बहुतरागं पुढविकायं समारंभइ, बहुतरागं आउकायं समारंभइ' वह पुरुष बहुतर पृथिवीकायका समारंभ करता है बहुतर अप्कायका समारंभ करता है

હવે કાલોદાયી તેનુ કારણ જાણુવાની જિજ્ઞાસાથી મહાવીર પ્રભુને આ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછે છે– 'से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ – तत्थणं जे से पुरिसे जाव अप्पवेयणतराए चेव?' હે ભદન્ત! આપ શા કારણે એવુ કહો છો કે જે પુરુષ અગ્નિકાયને સળગાવે છે, તે પુરુષ મહાકર્મ આદિથી યુકત થશે અને જે પુરુષ અગ્નિકાયને ઓલવે છે, તે અલ્પકર્મ આદિથી યુકત થશે?

તેનુ કારણ સમજાવતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે– 'कालोदाई' હે કાલોદાયી! 'तत्थणं जे से पुरिसे अगणिकायं उज्जालेइ,' જે પુરુષ અગ્નિકાયને પ્રજ્વલિત કરે છે, 'से णं पुरिसे बहुतरागं पुढवीकाय समारंभइ, बहुतरागं आउकायं समारंभइ,' તે પુરુષ ઘણા પૃથ્વીકાયિકોને સમારંભ કરે છે

समारभते, 'अप्पतरागं तेउकायं समारंभइ, बहुतरागं वाउकायं समारंभइ, बहुतरायं वणस्सइकायं समारंभइ, बहुतरागं तसकायं समारंभइ' अल्पतरकं तेजस्कायं समारभते, तत्राग्निकाये प्रज्वालने बहुतराग्निकायजीवानामुत्पादेऽपि अल्पतराणाम् विनाशो भवति, तथादर्शनात्, बहुतरकं वायुकायं समारभते, बहुतरकं वनस्पतिकायं समारभते, बहुतरकं त्रसकायं=द्वीन्द्रियादिकं समारभते, किन्तु 'तत्थ णं जे से पुरिसे अगणिकायं निव्वावेइ' तत्र तयोर्मध्ये

'अप्पतरागं तेउकाय समारंभइ' अल्पतर तैजस्कायिकोंकी विराधना करता है। इसका कारण यह है कि जो जीव अग्निकाय को जलाता है सो उस अग्निकायके जलने पर उसमें अनेक अग्निकाय जीवोंका उत्पाद होता रहता है अतः इस अपेक्षा बहुतर जीवोंका समारंभ कर्ता उसे कहना चाहिये था परन्तु यहां पर जो अल्पतर जीवोंका समारंभक जो उसे कहा गया है उसका कारण यह है कि अनेक जीवोंका-अग्निकाय जीवोंका उस समय उत्पाद होने पर भी उन सबका उस समय विनाश नहीं होता है किन्तु बहुत थोडे जीवोंका ही विनाश होता है क्यों कि ऐसी बात ही केवलज्ञानियों द्वारा देखी गई है। 'बहुतरागं वाउकाय समारंभइ, बहुतरागं वणस्सइकाय समारंभइ, बहुतरागं तसकाय समारंभइ' तथा वह अग्निकायका प्रज्वलनकर्त्ता बहुतर वायुकायिक जीवोंका समारंभ-विराधना करता है बहुतर वनस्पतिकायिक जीवोंका समारंभ करता है और बहुतर द्वीन्द्रियादिक त्रसकायिक जीवोंका समारंभ करता है 'तत्थ णं जे से

ઘણા અપ્કાયિકોનો સમારંભ કરે છે, 'अप्पतरागं तेउकायं समारंभइ' અલ્પતર તૈજસ્કાયિકોની વિરાધના કરે છે. (જીવ જ્યારે અગ્નિકાયિકોને પ્રજ્વલિત કરે છે, ત્યારે અગ્નિકાય પ્રજ્વલિત થવાથી તેમાં અનેક અગ્નિકાય જીવોનો ઉત્પાદ થતો રહે છે, આ અપેક્ષાએ તો અગ્નિકાયનો સમારંભ કરનારને બહુતર જીવોનો વિરાધક કહેવો જોઈએ. પરન્તુ અહીં તેને અલ્પતર અગ્નિકાય જીવોનો વિરાધક કહેવામાં આવેલ છે તેનું કારણ એ છે કે 'અનેક અગ્નિકાય જીવોનો તે સમયે ઉત્પાદ થવા છતાં પણ તે બધાં અગ્નિકાયિકોનો તે સમયે વિનાશ થતો નથી, પણ ઘણા થોડા જીવોનો જ વિનાશ થાય છે, એવું કેવલજ્ઞાનીઓએ જોયેલું છે) 'बहुतरागं वाउकाय समारभइ, बहुतरागं वणस्सइकाय समारभइ, बहुतरागं तसकाय समारभइ' બહુતર વાયુકાયિક જીવોની વિરાધના કરે છે, બહુતર વનસ્પતિકાયિક જીવોની વિરાધના કરે છે અને બહુતર દ્વીન્દ્રિયાદિક ત્રસકાયિક જીવોની વિરાધના કરે છે

खलु यः स पुरुषः अग्निकायं निर्वापयति=विध्यापयति, 'सेणं पुरिसे अप्पतराय पुढविकाय समारंभइ, अप्पतरागं आउकायं समारंभइ, बहुतरागं तेउकाय समारंभइ' स खलु पुरुषः अल्पतरकं पृथिवीकायं समारभते, अल्पतरकम् अप्काय समारभते, बहुतरकं तेजस्काय समारभते, 'अप्पतराय वाउकाय समारंभइ, अप्पतरागं वणस्सइकायं समारंभइ, अप्पतरागं तसकाय समारंभइ' अल्पतरकं वायुकायं समारभते, अल्पतरकं वनस्पतिकायं समारभते,

पुरिसे अगणिकायं निव्वावेइ' तथा जो जीव उस अग्निकायका बुझानेरूप समारंभ करता है 'से णं पुरिसे अप्पतरायं पुढविकायं समारंभइ, अप्पतरागं आउकायं समारंभइ, बहुतरागं तेउकायं समारंभइ' ऐसा वह पुरुष अल्पतर पृथिवीकायिक जीवोंका समारंभ करता है अल्पतर अप्कायका समारंभ करता है तथा बहुतर अग्निकायका समारंभ करता है इसका कारण यह है कि अग्निकाय के प्रज्वलन होने पर उसमें अनेक अग्निकायिक जीवों का उत्पाद हो जाता है, सो बुझाने पर उन सब का विध्वंस हो जाता है-अतः अग्निकाय के बुझानेवाले को बहुतर अग्निकायिक जीवों का विघातक कहा गया है तथा अग्निकाय को बुझानेवाला जीव 'अप्पतरायं वाउकाय समारंभइ, अप्पतरागं वणस्सइकाय समारंभइ, अप्पतरागं तसकाय समारंभइ' अल्पतर वायुकायिक जीवों का, अल्पतर वनस्पतिकायिक जीवों का, और अल्पतर त्रसकायिक जीवों का

'तत्थणं जे से पुरिसे अगणिकायं निव्वावेइ' તથા જે પુરુષ તે અગ્નિકાયને ઓલવવારૂપ સમારંભ કરે છે, 'से णं पुरिसे अप्पतरायं पुढविकाय समारंभइ, अप्पतरागं आउकाय समारंभइ, बहुतरागं तेउकाय समारंभइ' તે પુરુષ અલ્પતર પૃથ્વીકાયિક જીવોનો સમારંભ કરે છે, અલ્પતર અપ્કાયિક જીવોનો સમારંભ કરે છે, બહુતર તેજસ્કાયિક (અગ્નિકાયિક) જીવોનો સમારંભ કરે છે, (તેને બહુતર અગ્નિકાયિકોનો વિરાધક કહેવાનું કારણ આ પ્રમાણે છે–

અગ્નિકાયને સળગાવવાથી તેમાં અનેક અગ્નિકાયિક જીવોનો ઉત્પાદ થઇ જાય છે પણ જ્યારે તેને ઓલવવામાં આવે છે, ત્યારે તે બધાં અગ્નિકાયિક જીવોનો વિધ્વંસ થઇ જાય છે. તે કારણે અગ્નિને ઓલવનાર પુરુષને બહુતર અગ્નિકાયિક જીવોનો વિઘાતક કહેવામાં આવ્યો છે) તથા અગ્નિકાયને ઓલવનાર પુરુષ 'अप्पतरायं वाउकायं समारंभइ, अप्पतरायं वणस्सइकायं समारंभइ, अप्पतराणं तसकाय समारंभइ' અલ્પતર વાયુકાયિકોનો, અલ્પતર વનસ્પતિકાયિક જીવોનો અને અલ્પતર ત્રસકાયિક

अल्पतरकं त्रसकाय समारभते। अन्ते उपसंहरति-'से तेणट्ठेणं कालोदाई! जाव अप्पवेयणतराए चेव' हे कालोदायिन्! तत् तेनार्थेन यावत्-अग्निकाय-प्रज्वालकः पुरुषः बहूनां पृथिवीकायादीनां समारम्भकत्वात्, अल्पतरस्यैव तेजस्कायस्य समारम्भकत्वाच्च महाकर्मादियुक्तः, अग्निकायनिर्वापकस्तु पुरुषः अल्पतराणामेव पृथिवीकायादीनां समारम्भकत्वात् बहूनामेव च तेजस्कायानां समारम्भकत्वाच्च अल्पकर्मादियुक्तो भवतीतिभावः ॥सू. ४॥

पुद्गलप्रकाशादिहेतुवक्तव्यता

अग्निकायरूपप्रकाशकप्रस्तावात् अचित्तपुद्गलप्रकाशादिवक्तव्यतामाह - 'अत्थि णं' इत्यादि ।

मूलम्-अत्थि णं भंते! अचित्ता वि पोग्गला ओभासंति, उज्जोवेंति, तवेंति, पभासेंति? हंता, अत्थि। कयरे णं भंते! अचित्ता वि पोग्गला ओभासंति? जाव पभासेंति?। कालोदाई! कुद्धस्स अणगारस्स तेयलेस्सा निस्सिट्ठा समाणी

समारंभक कहा है। अन्तमें उपसंहार करते हुए सूत्रकार कहते हैं-'से तेणट्ठेणं कालोदाई! जाव अप्पवेयणतराएचेव' हे कालोदायिन्! इसी कारण से मैने ऐसा कहा है कि अग्निकाय का प्रज्वालक पुरुष अनेक पृथिवीकायादिकों का समारंभक होता है, अल्पतर तेजस्कायिकों का समारंभक होता है. इस कारण वह महाकर्मादिकों से युक्त कहा गया है। तथा अग्निकाय का निर्वापक पुरुष अल्पतर ही पृथिवीकायिकों आदि का समारंभक एवं बहुतर तेजस्कायिकों का विघातक होता है-इस कारण वह अल्पकर्मादिकों से युक्त होता है ऐसा माना गया है ॥सू० ४॥

જીવોનો સમારંભ (વિરાધના) કરે છે 'से तेणट्ठेणं कालोदाई! जाव अप्पवेयणतराए चेव' હે કાલોદાયી અણુગાર! તે કારણે મે એવું કહ્યુ છે કે 'અગ્નિકાયને પ્રજ્વલિત કરનારો પુરુષ અનેક પૃથ્વીકાયિક આદિ જીવોનો વિરાધક બને છે અને અલ્પતર તેજસ્કાયિક જીવોનો વિરાધક બને છે, તે કારણે તેને મહાકર્માદિકોથી યુક્ત કહ્યો છે પણ અગ્નિકાયને ઓલવનાર પુરુષ અલ્પતર પૃથ્વીકાયાદિકોનો વિરાધક બને છે અને બહુતર તેજસ્કાયિકોનો વિરાધક બને છે, તે કારણે તેને અલ્પકર્માદિકોથી યુક્ત કહ્યો છે. ॥સૂ ૪॥

दूरं गंता दूरं निवडइ, देसं गत्ता देसं निवडइ, जहिं जहिं च णं सा निवडइ तहिं तहिं णं ते अचित्ता वि पोग्गला ओभासंति, जाव पभासेंति, एते णं कालोदाई ! ते अचित्ता वि पोग्गला ओभासेंति, जाव पभासेंति । तए णं से कालोदाई अणगारे समणं भगवं महावीरं वंदइ, नमंसइ, वंदित्ता, नमंसित्ता, बहूहिं चउत्थ–छट्ठ–ट्ठम जाव अप्पाणं भावेमाणे जहा पढमसए कालासवेसियपुत्ते जाव सव्वदुक्खप्पहीणे, सेवं भंते ! सेवं भंते त्ति ॥ सू० ५ ॥

॥ सत्तमसयस्स दसमो उद्देसो समत्तो ॥७–१०॥

सत्तमं सयं समत्तं ॥

छाया-अस्ति खलु भदन्त ! अचित्ता अपि पुद्गला अवभासन्ते, उद्द्योतयन्ति, तपन्ति, प्रभासन्ते ? हन्त, अस्ति । कतरे खलु भदन्त ! अचित्ता

पुद्गलप्रकाशादिहेतुवक्तव्यता—

'अत्थि णं भंते !' इत्यादि ।

सूत्रार्थ-(अत्थि णं भंते ! अचित्ता वि पोग्गला ओभासंति, उज्जोवेंति, तवेंति, पभासेंति) हे भदन्त ! क्या यह बात संभवित होती है कि अचित्त भी पुद्गल प्रकाशक होतें हैं, वे वस्तु का प्रकाश करते हैं, ताप करते हैं, दाहक रूप होने से वे स्वयं चमकते हैं ? (हंता, अत्थि) हां कालोदायिन् ! वे पूर्वोक्तरूप से होते हैं।

પુદ્ગલપ્રકાશાદિહેતુવક્તવ્યતા–

'अत्थिणं भंते !' ઇત્યાદિ–

સૂત્રાર્થ– (अत्थिणं भंते ! अचित्ता वि पोग्गला ओभासंति, उज्जोवेंति, तवेंति, पभासेंति ?) હે ભદન્ત ! શું એવું સંભવી શકે છે કે અચિત્ત પુદ્ગલો પણ પ્રકાશિત હોય છે, તેઓ વસ્તુને પ્રકાશિત કરે છે, તેઓ તાપ આપે છે, અને દાહકરૂપ હોવાને લીધે તેઓ પોતે ચળકે છે? (हंता, अत्थि) હા, કાલોદાયી ! એવું

अपि पुद्गला अवभासन्ते यावत्-प्रभासन्ते ?, कालोदायिन् क्रुद्धस्य अनगारस्य तेजोलेश्या निस्सृता सती दूरं गत्वा दूरं निपतति, देशं गत्वा देशंनिपतति, यत्र यत्र च खलु सा निपतति, तत्र तत्र खलु ते अचित्ता अपि पुद्गला अवभासन्ते, यावत्-प्रभासन्ते, एतेन कालोदायिन्! ते अचित्ता अपि पुद्गला अवभासन्ते, यावत्-प्रभासन्ते,। ततः खलु स कालोदायी अनगारः

(कयरेणं भंते! अचित्ता वि पोग्गला ओभासंति, जाव पभासेंति) हे भदन्त! अचित्त होने पर भी कौन से पुद्गल प्रकाशक होते हैं यावत् दाहक रूप होने से वे स्वयं चमकते हैं? (कालोदाई! कुद्धस्स अणगारस्स तेयलेस्सा निस्सिट्ठा समाणी दूरं गत्ता दूरं निवडइ, देसं गत्ता देसं निवडइ, जहिं जहिं च णं सा निवडइ, तहिं तहिं णं अचित्ता वि पोग्गला ओभासंति, जाव पभासेंति) हे कालोदायिन्! क्रुद्ध हुए साधुकी तेजोलेश्या निकलकर और दूर जाकर दूर गिर पडती है, देश में-जाने योग्य स्थान में जाकर वह उस स्थान में गिरती है। इस तरह जहां २ वह पडती है वहां २ उसके वे अचित्त भी पुद्गल प्रकाशक होते हैं, यावत् वे दाहकरूप होने से चमकते हैं। (एएणं कालोदाई! ते अचित्ता वि पोग्गला ओभासंति, जाव पभासेंति) इसी कारण हे कालोदायिन्! वे अचित्त भी पुद्गल प्रकाशक होते हैं यावत्-वे दाहकरूप होने से चमकते हैं। ऐसा जानना चाहिये। (तएणं से कालोदाई। अणगारे समणं भगवं

સભવી શકે છે (कयरे णं भंते! अचित्ता वि पोग्गला ओभासंति जाव पभासेंति?) હે ભદન્ત! કયા પુદ્ગલો અચિત્ત હોવા છતાં પણ પ્રકાશ, તાપ, ચળકાટ આદિથી યુકત હોય છે? (कालोदाई! कुद्धस्स अणगारस्स तेयलेस्सा निस्सिट्ठा समाणी दूरं गत्ता दूरं निवडइ, देसं गत्ता देसं निवडइ, जहिं जहिं च णं सा निवडइ, तहिं तहिं णं अचित्ता वि पोग्गला ओभासंति, जाव पभासेंति) હે કાલોદાયી! કોપાયમાન થયેલા સાધુની તેજોલેશ્યા નીકળીને દૂર જઇને પડે છે, ઉચિત સ્થાનમાં (જવા યોગ્ય હોય એવા સ્થાનમાં) જઇને તે તેજોલેશ્યા પડે છે, આ રીતે જ્યાં જ્યાં તે તેજોલેશ્યા પડે છે, ત્યાં ત્યાં તેના અચિત્ત પુદ્ગલો પણ પ્રકાશક હોય છે, તાપયુકત હોય છે અને દાહકરૂપ હોવાને લીધે ચળકતાં હોય છે (एएणं कालोदाई! ते अचित्ता वि पोग्गला ओभासंति, जाव पभासेंति) તે કારણે, હે કાલોદાયી! તે અચિત્ત પુદ્ગલો પણ પ્રકાશક, તાપયુકત અને ચળકતાં હોય છે, એમ સમજવું.

श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते, नमस्यति, वन्दित्वा, नमस्यित्वा बहुभिः चतुर्थ-षष्ठा-ष्टम. यावत् आत्मानं भावयन् यथा प्रथमशतके कालास्यवेसिकपुत्रः यावत् सर्वदुःखप्रहीणः, तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति ॥सू. ५॥

सप्तमशतकस्य दशम उद्देशः समाप्तः ॥७–१०॥

॥ सप्तमं शतकं समाप्तम् ॥ ७ ॥

टीका–'अत्थि णं भंते ! अचित्ता वि पोग्गला ओभासंति, उज्जोवेंति, तवेंति, पभासेंति ?' कालोदायी पृच्छति–हे भदन्त ! अस्ति संभवति खलु अचित्ता

महावीरं वंदइ, नमंसइ, वंदित्ता, नमंसित्ता, बहूहिं चउत्थ, छट्ठ-ट्ठम जाव अप्पाणं भावेमाणे जहा पढमसए कालासवेसियपुत्ते जाव सव्व दुक्खप्पहीणे, सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति) इसके बाद उन कालोदायी अनगारने श्रमण भगवान् महावीरको वंदना की, उन्हें नमस्कार किया वन्दना नमस्कार करके चतुर्थ छट्ठ, अट्ठमको तपस्यासे यावत् आत्माको भावित [वासित] करते हुए वे कालोदायी अनगार प्रथम शतकमें कहे गये कालासवेसियपुत्रकी तरह यावत् समस्त दुःखोंसे रहित हो गये अर्थात् मोक्ष गये। हे भदन्त ! जैसा आपने कहा है वह सब ऐसा ही है, हे भदन्त ! जैसा आपने कहा है वह सब ऐसा ही है इस प्रकार कहकर वे कालोदायी यावत् अपने स्थान पर बैठ गये।

टीकार्थ–अग्निकायरूप प्रकाशकके प्रस्तावसें अचित्तपुद्गलोंकी प्रकाशादि वक्तव्यताको सूत्रकारने इस दूर द्वारा कहा है इसमें

(तएणं से कालोदाई अणगारे समणं भगवं महावीरं वंदइ, नमंसइ, वंदित्ता, नमंसित्ता, बहूहिं चउत्थ, छट्ठ–ट्ठम जाव अप्पाणं भावेमाणे जहा पढमसए काला-सवेसियपुत्ते जाव सव्वदुक्खप्पहीणे सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति) કાલોદાયી અણગારે શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને વંદણા કરી અને નમસ્કાર કર્યા. વંદણા નમસ્કાર કરીને તેઓ તેમને સ્થાને બેસી ગયા ત્યારબાદ ચતુર્થ છઠ્ઠ અને અઠ્ઠમની તપસ્યાથી પોતાના આત્માને ભાવિત (વાસિત) કરતા તે કાલોદાયી અણગાર, પહેલા શતકમાં જેનુ વર્ણન કરવામા આવી ગયું છે તે કાલાસવેસિયપુત્રની જેમ, સિદ્ધ, બુદ્ધ, મુકત, સંતાપ રહિત અને સમસ્ત દુઃખોના નાશકર્તા થયા હે ભદન્ત ! આ વિષયનુ આપે જે પ્રતિપાદન કર્યુ છે, તે સર્વથા સત્ય છે. હે ભદન્ત ! આપની વાત સર્વથા સત્ય અને યથાર્થ છે,' આ પ્રમાણે કહીને કાલોદાયી યાવત્ પોતાના સ્થાને બેસી ગયા

ટીકાર્થ– અગ્નિકાયરૂપ પ્રકાશકનો અધિકાર ચાલી રહ્યો છે, તેથી સૂત્રકારે આ સૂત્ર દ્વારા અચિત્ત પુદ્ગલોની પ્રકાશાદિ વકતવ્યતાનુ પ્રતિપાદન કર્યું છે–

अपि पुद्गला अवभासन्ते प्रकाशकाः भवन्ति, उद्द्योतयन्ति वस्तु प्रकाशयन्ति, तपन्ति तापं कुर्वन्ति, प्रभासन्ते तथाविधवस्तुदाहकतया दीप्यन्ते किम् ? भगवानाह-'हंता, अत्थि' हे कालोदायिन् ! हन्त, सत्यम्, अचित्ता अपि पुद्गलाः अवभासन्ते इति अस्ति संभवति इति भावः। अपिशब्दात् सचित्ताः अग्निकायादयस्तु अवभासन्ते एवेति सूचितम् कालोदायी पृच्छति-'कयरे णं भंते ! अचित्ता वि पोग्गला ओभासंति जाव पभासंति ? हे भदन्त ! कतरे खलु कथं तावत् अचित्ता अपि पुद्गलाः अवभासन्ते प्रकाशका भवन्ति,

---

कालोदायीने प्रभुसे ऐसा पूछा है कि 'अत्थि णं भंते ! अचित्ता वि पोग्गला ओभासंति, उज्जोवेंति, तवेंति, पभासेंति' हे भदन्त ! यह संभवित होता है कि अचित्त भी पुद्गल प्रकाश करनेवाले होते हैं ? वे उद्योत करते हैं वस्तुको प्रकाशयुक्त करते हैं ! तपते हैं गर्मी पहुंचाते हैं ? वस्तुको जलाने वाले होनेसे वे स्वयं चमकते हैं क्या! इसके उत्तरमें प्रभु उनसे कहते हैं 'हंता, अत्थि' हे कालोदायिन् ! यह सत्य है कि अचित्त भी पुद्गल प्रकाशक होते हैं। यहां अपि' शब्दसे यह सूचित किया गया है कि अग्निकायादिक सचित्त पुद्गल तो अवभासक होते ही हैं उनके विषयकी तो चर्चा ही क्या करना। पर इनसे भिन्न जो अचित्त पुद्गल हैं वे भी अवभासक यावत् प्रभासक होते हैं। अब कालोदायी प्रभुसे ऐसा पूछते हैं (कयरे णं भंते ! अचित्ता वि पोग्गला ओभासंति, जाव पभासंति) हे

આ વિષયને અનુલક્ષીને મહાવીર પ્રભુને કાલોદાયી અણગાર આ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછે છે- 'अत्थिणं भंते! अचित्ता वि पोग्गला ओभासंति, उज्जोवेंति, तवेंति, पभासेंति ?' હે ભદન્ત! શું એવું સંભવી શકે છે કે અચિત્ત પુદ્ગલો પણ પ્રકાશ આપતા હોય છે? તેઓ શું વસ્તુને પ્રકાશિત કરે છે? તેઓ શું ગરમી આપે છે? અને શું વસ્તુને પ્રજ્વલિત કરનારા હોવાથી તેઓ પોતે જ ઝળકે છે?

કાલોદાયીના પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે- 'हंता, अत्थि' હા, કાલોદાયી! એ વાત ખરી છે કે અચિત્ત પુદ્ગલો પણ પ્રકાશક હોઇ શકે છે. અહીં 'अपि' શબ્દથી એ સૂચિત થાય છે કે અગ્નિકાય સચિત્ત પુદ્ગલો તો પ્રકાશયુકત હોય જ છે, તેની તો વાત જ શી કરવી! પણ તેમના કરતા ભિન્ન એવાં જે અચિત્ત પુદ્ગલો હોય છે તેઓ પણ પ્રકાશ, ગરમી આદિથી યુકત હોઇ શકે છે.

કાલોદાયી એવાં પુદ્ગલો કયાં કયાં છે તે જાણવાની જિજ્ઞાસાથી મહાવીર પ્રભુને આ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછે છે- कयरे णं भंते! अचित्ता वि पोग्गला ओभासंति,

यावत् उद्द्योतयन्ति वस्तूद्द्योतका भवन्ति, तपन्ति=तापं कुर्वन्ति. प्रभासन्ते वस्तुदाहकतया ? भगवानाह-'कालोदाई ! कुद्धस्स अणगारस्स तेय-लेस्सा निस्सिट्ठा समाणी दूरं गत्ता दूरं निवडइ' हे कालोदायिन ? क्रुद्धस्य अनगारस्य=साधोः तेजोलेश्या निस्सृता=शरीरान्निर्गता सती दूरं गत्वा दूरं निपतति, दूरं दूरं गत्वा दूरे दूरे निपतति-इत्यर्थः 'देसं गत्ता, देसं निवडइ' देशं गत्वा. अभिप्रेतं गन्तव्यस्थानं प्राप्य देशं निपतति तत्तद्देशे निपततीत्यर्थः 'जहिं जहिं च णं सा निवडइ, तहिं तहिं णं ते अचित्ता वि पोग्गला ओभासंति, जाव पभासेति' यत्र यत्र च खलु यस्मिन् यस्मिंश्च खलु देशे सा क्रुद्धस्या-

भदन्त ! कौनसे अचित्त भी पुद्गल प्रकाशक होते हैं, यावत् वस्तुके उद्योतक होते हैं, ताप करते हैं, वस्तुको जलानेवाले होनेके कारण वे चमकते हैं ? उत्तरमें प्रभु कहते हैं 'कालोदाई' हे कालोदायिन् ! 'क्रुद्धस्स अणगारस्स तेयलेस्सा निस्सिट्ठा, समाणी, दूरं गत्ता दूरंनिवडइ ? जो तपस्वी साधु क्रुद्ध होता है तब उसके शरीरसे तेजोलेश्या निकलती है और वह निकलकर उससे बहुत दूर जाकर गिर पडती है वह तेजोलेश्या स्वयं तेजोमय होने के कारण प्रकाशस्वरूप, वस्तुद्योतक, तापजनक, एवं चमकीली होती है। 'देसंगत्ता देसंनिवडइ' यदि वह तेजोलेश्या किसी विवक्षित अमुक स्थानपर पहुंचानी होती है तो वह उस गन्तव्य स्थानपर जाकर वहीं पडजाती है। इस तरह 'जहिं२ च णं सा निवडइ, तहिं२ णं ते अचित्ता वि पोग्गला ओभासंति, जाव पभासेंति' जहां२ पर वह तेजोलेश्या पडती है वहां२

जाव पभासेंति ? હે ભદન્ત ! ક્યાં ક્યા અચિત્ત પુદ્ગલો પ્રકાશ, તાપ, ચળકાટ આદિથી યુક્ત હોય છે ?

ઉત્તર- 'कालोदाई !' હે કાલોદાયી ! 'कुद्धस्स अणगारस्स तेयलेस्सा निस्सिट्ठा, समाणी, दूरं गत्ता दूरं निवडइ' જે તપસ્વી સાધુ કોપાયમાન થાય છે, તેના શરીરમાંથી તેજોલેશ્યા નીકળે છે, તે તેજોલેશ્યા તેના શરીરમાંથી નીકળીને બહુ દૂર જઈને પડે છે. તે તેજોલેશ્યા પોતે જ તેજોમય હોવાથી પ્રકાશસ્વરૂપ, વસ્તુને પ્રકાશિત કરનારી, ઉષ્ણતાજનક અને ચળકતી હોય છે. 'देस गत्ता देसं निवडइ' જો તે તેજોલેશ્યાને કોઈ અમુક સ્થાને પહોંચાડવી હોય છે, તો તે ત્યાં જઈને જ પડે છે. આ રીતે जहिं जहिं च णं सा निवडइ' तहिं तहिं णं ते अचित्ता वि पोग्गला

नगारस्य तेजोलेश्या निपतति, तत्र तत्र तस्मिन तस्मिन् देशे खलु ते अचित्ता अपि पुद्गला अवभासन्ते प्रकाशयन्ति यावत्-उद्योतयन्ति, तपन्ति, प्रभासन्ते, 'एएणं कालोदाई! ते अचित्ता वि पोग्गला ओभासेति जाव पभासेंति' हे कालोदायिन्! एतेन कारणेन तेजोलेश्यायास्तत्तद्देशे पतनेन ते अचित्ता अपि पुद्गला अवभासन्ते यावत् उद्योतयन्ति, तपन्ति, प्रभासन्ते। 'तए णं से कालोदाई अणगारे समणं भगवं महावीरं वंदइ, नमंसइ, वंदित्ता, नमंसित्ता' ततः खलु स कालोदायी अनगारः श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते, नमस्यति, वन्दित्वा, नमस्यित्वा 'बहूहिं चउत्थ-छट्ठऽट्ठम. जाव अप्पाणं भावेमाणे जहा पढमसए कालासवेसियपुत्ते जाव सव्वदुक्खप्पहीणे' बहुभिः=अनेकैः चतुर्थ-

पर उस तेजोलेश्याके वे अचित्त भी पुद्गल प्रकाश करते हैं वहां पर रही हुई वस्तुको वे उद्योतयुक्त करदेते हैं, वहां पर गर्मी पैदा कर देते हैं, तथा स्वय वे दाहकरूप होनेसे चमकने लगते हैं। इस तरह अचित्त पुद्गल भी चमकते हैं, ताप उत्पन्न करते हैं आदि२ जैसा हे कालो-दायिन! तुमने पूछा है वे सब काम करते हैं। प्रभुके मुखसे इस प्रकार अपने प्रश्न का समाधान सुनकर 'से कालोदाई अणगारे समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ, वंदित्ता नमंसित्ता' उन कालोदायी अनगार ने श्रमण भगवान् महावीर को वंदना की नमस्कार किया. वन्दना नमस्कार करके 'बहूहिं चउत्थ छट्ठ-ट्ठमजाव अप्पाणं भावेमाणे जहा पढमसए कालासवेसियपुत्ते जाव सव्व दुक्खप्पहीणे'

ओभासति, जाव पभासेंति' જ્યા જ્યા તે તેજોલેશ્યા પડે છે, ત્યાં ત્યાં તે તેજોલેશ્યાના અચિત્ત પુદ્દગલો પણ પ્રકાશ કરે છે, ત્યા રહેલી વસ્તુને તેઓ પ્રકાશયુકત કરી દે છે, ત્યાં ગરમી પેદા કરે છે, અને તેઓ પોતે જ દાહકરૂપ હોવાથી ચળકવા માડે છે હે કાલોદાયી! તમે આ વિષયમાં જે જે પૂછયું તે બધું કામ તેઓ કરે છે.

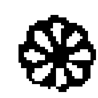
મહાવીર પ્રભુનાં વચનોમાં શ્રદ્ધા વ્યકત કરતાં કાલોદાયી અણગાર કહે છે— 'सेवं भंते! सेवं भंते!' હે ભદન્ત! આપે જે કહ્યુ તે સત્ય જ છે. હે ભદન્ત! આપનુ કથન સર્વથા સત્ય જ છે. આ પ્રમાણે કહીને તેમણે શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને 'वंदइ नमंसइ, वंदित्ता, नमंसित्ता' વંદણા કરી અને નમસ્કાર કર્યાં. વંદણા નમસ્કાર કરીને તેઓ સંયમ અને તપથી આત્માને ભાવિત કરતા વિચરવા લાગ્યા. 'बहूहिं चउत्थ-छट्ठऽट्ठम जाव अप्पाणं भावेमाणे जहा पढमसए कालासवेसिय पुत्ते जाव सव्वदुक्खप्पहीणे' તેમણે અનેક ઉપવાસ, છટ્ઠ, અટ્ઠમ આદિ તપથી

षष्ठाष्टम. यावत् तपोविशेषैः आत्मानं भावयन् यथा प्रथमशतके नवमे उद्देशके कालास्यवेसिकपुत्रः यावत् उपर्युक्ततपोविशेषैः आत्मानं भावयन् सिद्धः, बुद्धः, मुक्तः, सर्वदुःखप्रहीणः संजातः, तथा अयमपि कालोदायी अनगारः सिद्धः, बुद्धः, मुक्तः सर्वदुःखप्रहीणो जात इति भावः।

अन्ते कालोदायी भगवद्वाक्यं समर्थयन् स्वीकरोति 'सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति' हे भदन्त! तदेवं भवत्कथनं सर्वं सत्यमेव, हे भदन्त! भवत्कथनं सर्वं सत्यमेवेति ॥सू० ५॥

इति सप्तम शतकस्य दशमोद्देशः ॥७-१०॥

इति श्री-विश्वविख्यात-जगद्वल्लभ-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषाकलित-ललित-कलापालापक-प्रविशुद्ध-गद्यपद्यनैकग्रंथनिर्मापक-वादिमानमर्दक-श्री-शाहूच्छत्रपति-कोल्हापुरराज-प्रदत्त "जैनशास्त्राचार्य" पदभूषित-कोल्हापुरराजगुरु-बालब्रह्मचारि-जैनाचार्य-जैन-धर्मदिवाकर-पूज्यश्री-घासीलालव्रतिविरचितायां "श्रीभगवतीसूत्रस्य" "प्रमेयचन्द्रिका"ऽऽख्यायां व्याख्यायां सप्तम शतकं समाप्तम् ॥७॥

उन्होंने अनेक चतुर्थ, छट्ठ, अट्ठम यावत् तपविशेषों से अपने आपको भावित (वासित) किया और जिस प्रकार प्रथम शतक में नववें उद्देशक में कालास्यवेशिकपुत्रने इन तपस्यायों द्वारा अपने निज की शुद्धि कर सिद्धिगति को प्राप्त कर लिया वे बुद्ध मुक्त बनकर समस्त दुःखों से प्रहीण बन गये, इसी प्रकार से ये कालोदायी अनगार भी सिद्ध, बुद्ध, मुक्त बनकर समस्त दुःखोंसे रहित हो गये। अन्तमें

પોતાના આત્માને ભાવિત કર્યો અને અન્તે સિદ્ધ પદ પામ્યા, બુદ્ધ થયા, મુક્ત થયા અને સમસ્ત કર્મોનો સદંતર ક્ષય કરીને સમસ્ત દુઃખોથી રહિત બની ગયા. આ વિષયને લગતું સમસ્ત કથન, પહેલા શતકના નવમા ઉદ્દેશકમા આપવામા આવેલા કાલાસ્યવેશિકપુત્રના કથન પ્રમાણે સમજવું ॥ સૂ ૫ ॥

સાતમા શતકનો દસમોઉદ્દેશક સમાપ્ત

જૈનાચાર્ય શ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજકૃત 'ભગવતી' સૂત્રની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાનો સાતમો શતક સમાપ્ત ॥ ૭ ॥

कालोदायी भगवान् के इस कथनका समर्थन करते हुए कहते हैं 'सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति' हे भदन्त ! आपका कथन सर्व सत्य ही है हे भदन्त ! आपका कथन सर्वथा सत्य ही है ॥ सू० ५ ॥

सातवें शतकका दशवां उद्देशक समाप्त

जैनाचार्य श्री घासीलालजी महाराजकृत 'भगवतीसूत्र' की
प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याके सप्तम शतक
समाप्त ॥ ७ ॥

